

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ІВАНА КУРАСА НАН УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМЕНІ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ІНСТИТУТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ КАРПАТ

НАУКОВИЙ ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ТА ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ІВАНА КУРАСА НАН УКРАЇНИ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЗАХІДНО~УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918~1923

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ

«МАНУСКРИПТ – ЛЬВІВ»
ЛЬВІВ – ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2008

Dedicated to ZUNR 90th Anniversary

До 90-річчя утворення

WESTERN
UKRAINIAN
NATIONAL
REPUBLIC
1918 · 1923

ILLUSTRATED HISTORY
(edition 2, complemented)

“MANUSKRYPT-LVIV”
LVIV – IVANO-FRANKIVSK
2008

ЗАХІДНО.
УКРАЇНСЬКА
НАРОДНА
РЕСПУБЛІКА
1918 · 1923

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ
(ВИДАННЯ 2, ДОПОВНЕНЕ)

«МАНУСКРИПТ – ЛЬВІВ»
ЛЬВІВ – ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2008

Ювілейне ілюстроване видання, присвячене 90-й річниці утворення Західно-Української Народної Республіки, стало результатом творчої співпраці великого колективу вчених вищих навчальних закладів і наукових установ Івано-Франківська, Львова, Києва, Чернівців, Тернополя, Ужгорода. Книга є спробою сучасного осмислення важливих, складних і суперечливих сторінок історії українського національного державотворення ХХ століття, певного узагальнення здобутків української історіографії у вивченні цієї тематики за роки незалежності України. Автори прагнули охопити всі основні аспекти минулого ЗУНР – від передумов, революційного зриву, внутрішньополітичного курсу, міжнародного становища держави та визвольної боротьби за її відновлення до національних, економічних, соціальних і культурних процесів, а також повсякденного життя й побуту місцевого населення в 1918–1923 роках, розкрити досліджувані проблеми через призму фотодокументів та іншого оригінального, автентичного ілюстративного матеріалу.

Для студентів, викладачів, науковців, учителів, учнів, а також тих, хто цікавиться історією рідного краю

Автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк

Технічний керівник проекту
Петро Мелень

Координатор проекту
Іван Монолатій

Редакційна рада:

Віктор Анушкевичус, Микола Вегеш, Максим Гон, Володимир Грабовецький, Дмитро Данилюк, Олександр Добржанський, Олег Жерноклеєв, Олександр Карпенко, Орест Красівський, Микола Кугутяк, Микола Литвин, Василь Марчук, Петро Мелень, Ігор Олійник, Богдан Остафійчук, Микола Палійчук, Май Панчук, Олександр Реєнт, Петро Федорчак, Степан Хороб, Мирон Черепанин

Редакційна колегія:

Сергій Адамович, Петро Арсенич, Оксана Баран, Лілія Бурачок, Василь Бурдуланюк, Микола Вегеш, Володимир Великочий, Микола Вітенко, Богдан Гаврилів, Тамара Галицька-Дідух, Максим Гон, Володимир Грабовецький, Ігор Гурак, Дмитро Данилюк, Сергій Дерев'яно, Іван Дячишин, Олександр Добржанський, Юрій Довган, Олег Єгрешій, Олег Жерноклеєв, Олександр Карпенко, Лариса Кобута, Степан Кобута, Володимир Комар, Андрій Королько, Петро Костючок, Орест Красівський, Володимир Кройтор, Микола Кугутяк, Микола Лазарович, Микола Литвин, Ігор Любчик, Олександр Марущенко, Василь Марчук, Іван Миронюк, Катерина Мицан, Андрій Міщук, Іван Монолатій, Михайло Москалюк, Олег Павлишин, Михайло Паньків, Май Панчук, Ігор Пилипів, Ігор Райківський, Олександр Реєнт, Михайло Сигидин, Ігор Соляр, Петро Федорчак, Степан Хороб, Ігор Цепенда, Мирон Черепанин, Лілія Шологон, Тадей Яценюк

Рецензенти:

Леонід Зашкільняк – доктор історичних наук, професор (Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України),

Степан Макарчук – доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка),

Олександр Рубльов – доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України),

Федір Турченко – доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

© «МАНУСКРИПТ – ЛЬВІВ»

© Автори текстів

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
------------	---

РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1. Етносоціальний розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини.....	24
2. Українське національне відродження 1848-1914 років.....	
Галичина.....	38
Буковина.....	56
Закарпаття.....	72
3. Український визвольний рух у роки Першої світової війни (1914-1918).....	82

РОЗДІЛ II. ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

1. Листопадовий чин.....	120
2. Революційні події на Буковині 1918 року.....	142
3. Боротьба українців Закарпаття за соборну Українську державу в 1918-1919 роках. Гуцульська республіка.....	156
4. Український соборницький рух на Лемківщині в 1918-1919 роках.....	164

РОЗДІЛ III. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

1. Організація, управління та самоврядування.....	172
2. Законодавча і нормотворча діяльність.....	182
3. Реформування економіки.....	192
4. Фінансова політика та грошовий обіг.....	202
5. Партиїно-політичне життя.....	214
6. Злука ЗУНР і УНР.....	228
7. Політика щодо національних меншин.....	238
8. Столиці ЗУНР – Львів, Тернопіль, Станіславів.....	256
9. Збройні сили.....	276

РОЗДІЛ IV. МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ

1. Зовнішня політика.....	292
2. Українсько-польська війна 1918-1919 років.....	320

РОЗДІЛ V. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНЦІВ (1919-1923)

1. Румунська окупація Буковини й Покуття.....	348
2. Політика Польщі в Галичині.....	360
3. Боротьба за відновлення української держави.....	374

РОЗДІЛ VI. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ І ДУХОВНЕ ЖИТТЯ

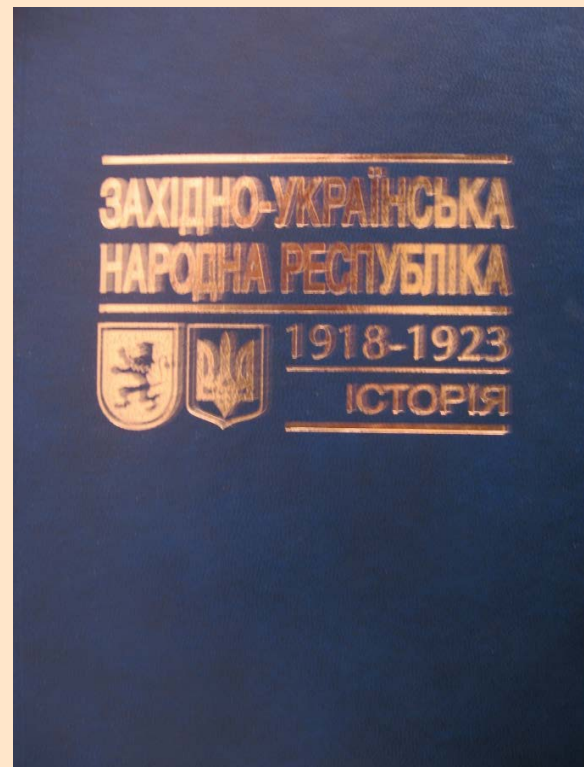
1. Освітня політика.....	398
2. Державно-церковні відносини.....	410
3. Наука.....	422
4. Література.....	426
5. Видавництва.....	440
6. Театр.....	442
7. Музичне життя.....	448
8. Живопис. Скульптура.....	454
9. Українська преса.....	458
10. Щоденний побут.....	470
11. ЗУНР у пам'ятках історії та культури.....	480

ПІСЛЯМОВА.....	504
Резюме.....	506
Джерела до історії ЗУНР.....	510
Бібліографія ЗУНР.....	515
Іменний покажчик.....	

Кожна держава, як і кожна людина, має свій день народження, свою біографію і свій життєвий літопис. За українським історичним календарем цього року відзначаємо 90-ліття від часу створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), української держави, що виникла на західноукраїнських землях у буремні часи закінчення Першої світової війни. Війни, жертвами якої стали не тільки мільйони людей, але й великі європейські імперії. Війни, наслідки якої спричинили зміну політичної карти Європи, появу на політичній арені нових державних утворень.

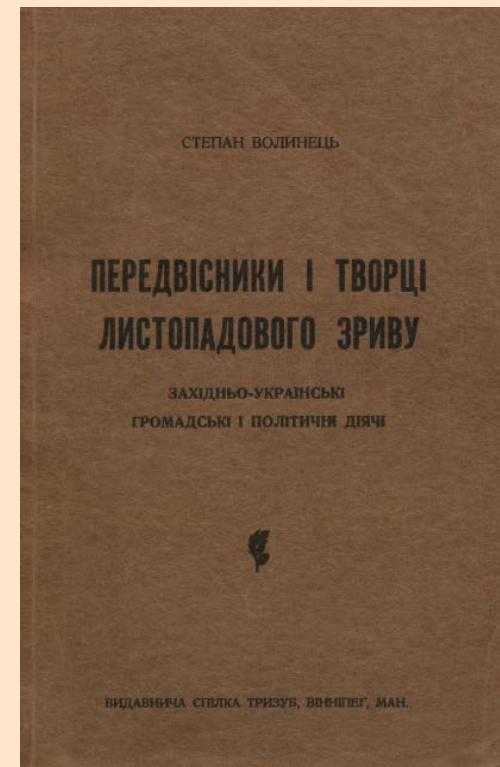
Військово-політичний крах Російської імперії активізував національно-політичне життя багатьох пригноблених народів, а також і 30-мільйонного українського, який під синьо-жовтими знаменами проголосив утворення Української Народної Республіки (УНР). Державотворчий порив наддніпрянських українців став для чотирьох мільйонів українців Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття політичним орієнтиром у справі розв'язання питання національного самовизначення, прикладом для реалізації програмних цілей політичних партій. Незалежно від власних політичних чи ідеологічних симпатій дедалі чіткіше у виступах українських політиків утверджувався постулат української держави як реальної мети українського національно-визвольного руху на теренах Австро-Угорської монархії. І коли осінь 1918 року стала завершальним хронологічним акордом Габсбурзької імперії, 19 жовтня 1918 року новоутворений представницький орган українців – Українська Національна Рада (УНРада) проголосив на українських етнічних землях створення Української держави.

Внаслідок національного повстання 1 листопада 1918 року влада у Східній Галичині та Буковині перейшла до рук українців. Відновлення на західноукраїнських землях української державності стало історичною віхою, про що недвозначно було заявлено у відозві УНРади до всіх українців: “По п'ятьсот сімдесят і осьми літах неволі, упокорення і наруги, став Ти, Український народ, знов сам собі госпо-

дарем на своїй землі, сам собі сувереном”. Підтверджуючи рішучість на реалізацію українським народом своїх національно-державницьких прагнень, 13 листопада УНРада прийняла Тимчасовий Основний Закон, у якому визначалися назва держави – Західно-Українська Народна Республіка, її територія, верховенство народного суверенітету, державні атрибути. Усі ці події склали зміст та основу поняття Листопадової національно-демократичної революції, у результаті якої постала ЗУНР.

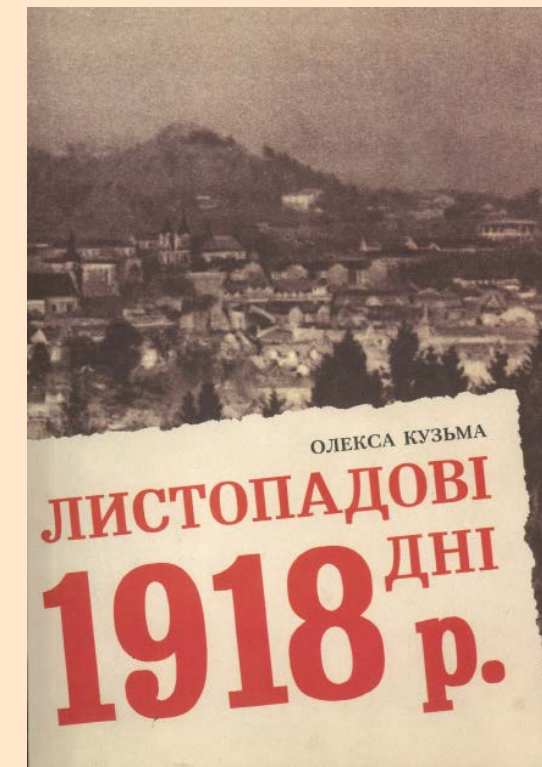
Період існування ЗУНР – це період постійної боротьби. Боротьби з розрухою та соціально-економічним занепадом краю. Боротьби за реалізацію державницької ідеї всупереч демагогії, соціальному популізму. Боротьби проти зовнішньої агресії з боку Польщі, Румунії, Чехословаччини. Боротьби за рівноправність власного представництва на міжнародній арені, за право бути господарем на своїй землі. Наскільки ця боротьба могла бути успішною, наскільки дії керівництва республіки прагматичними і раціональними, наскільки міжнародна політична кон'юнктура сприятливою – все це зараз можна осмислити за допомогою умовного способу. Однак Історія, як процес, умовного способу не визнає. Вона розвивається за своєю внутрішньою логікою і прийдешнім поколінням залишається знати, глибоко вивчати та розуміти результати цього розвитку, тобто все те, що називаємо власною історією, історією свого народу, держави, історією України. Цьому і присвячена ця книжка, пізнанню окремого яскравого явища загальноукраїнського літопису.

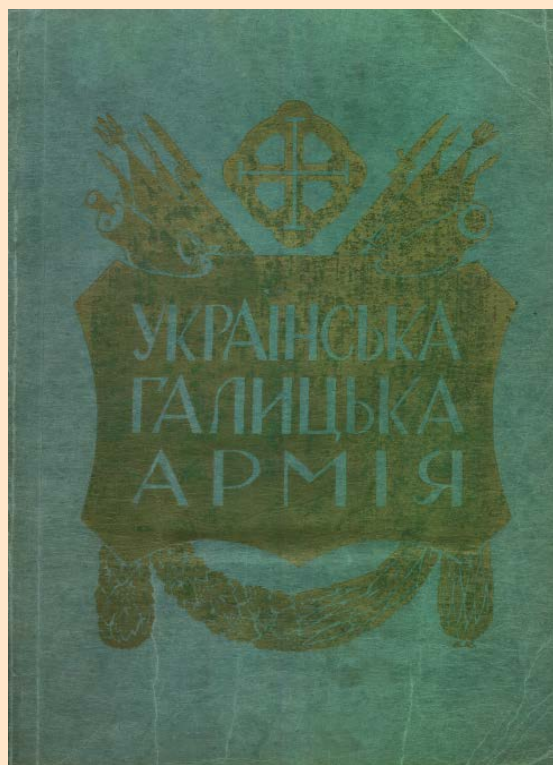
Про історію Західно-Української Народної Республіки є чимало літератури, різнопланової за широтою проблематики, формою і жанром: від газетної публіцистики і фрагментів в окремих виданнях до монографій та колективних праць. Водночас слід зазначити, що в історичній літературі трапляються не лише неоднозначні, а й принципово відмінні, інколи діаметрально протилежні трактування історії ЗУНР. Це можна пояснити не лише різними світоглядними та методологічними підходами, політичними симпатіями її дослідників, але й панівними для багатьох істориків радянської доби ідеологічними постулатами. Навіть сьогодні є різні оцінки та розуміння феномену ЗУНР у загальному контексті національно-визвольних змагань українського народу в 1917–1920 роках.

Процес вивчення історії Західно-Української Народної Республіки, яким займалися українські дослідники, відображає основні тенденції розвитку української історичної науки і в радянський час, і в умовах становлення новітньої національної державності, а також зарубіжної україністики. Хронологічно розвиток досліджень з історії ЗУНР простежується від часів існування цього державного утворення до наших днів.

Першими історичними розвідками, у яких була зроблена спроба за “гарячими слідами” розкрити механізм утворення, державного будівництва та функціонування ЗУНР, є праці безпосередніх її діячів та учасників. Опубліковані у 1920–1930-х роках в УРСР, Польщі, інших державах у формі окремих статей, ювілейних заміток у періодичній пресі, брошур, спогадів, вони мають значну

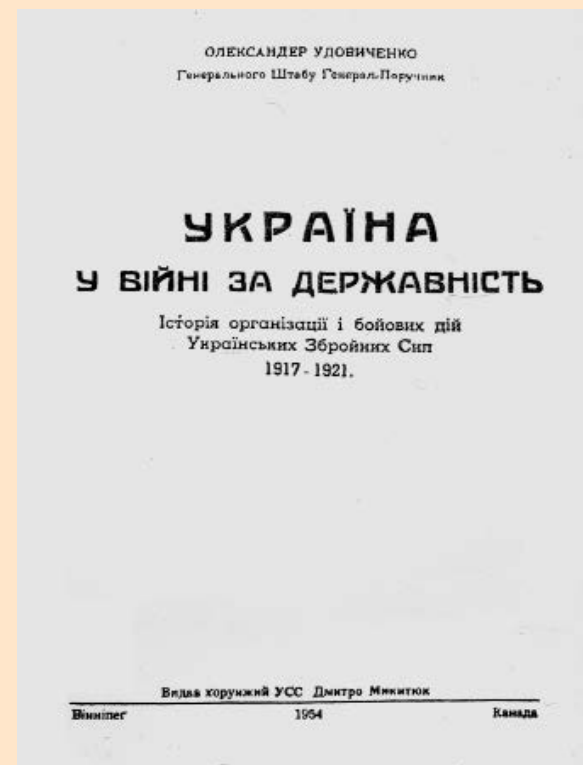

джерелознавчу цінність, оскільки, крім матеріалу мемуарного характеру, у них використано широке коло різноманітних джерел, багато з яких, на жаль, безповоротно втрачені. Притаманний цим працям деякий суб'єктивізм зумовлений особливостями їхнього написання: вони мають наполовину мемуарний, наполовину дослідницький характер, відображають прагнення авторів обґрунтувати власне бачення історичних подій, свою роль у них. Передусім це праці провідного державного і політичного діяча ЗУНР К. Левицького “Великий зрив” та “Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918”. У них не тільки висвітлено основні події підготовки, проведення та результатів революційного захоплення влади українцями в листопаді 1918 року, алей роль тамісце Української національно-демократичної партії у здійсненні національно-демократичної революції та розбудові ЗУНР. Автор подає характеристику позицій провідних членів партії щодо визначення стратегії політичної діяльності в умовах краху Австро-Угорської імперії, методів здобуття української держави, ролі націонал-демократів у формуванні органів державної влади та управління, реалізації соборницької ідеї. Серед інших робіт варто виокремити праці і галицьких діячів, і наддніпрянців. Це: “Галичина в рр. 1918–1920” М. Лозинського, “На народній службі” І. Макуха, “Листопадові дні 1918 р.” О. Кузьми, “Листопадова революція. З моїх споминів” Д. Паліва, “Від легенд до правди” Л. Цегельського, “Державний лад на Західній Області Української народної республіки” М. Чубатого,

“За українську справу. Спомини” А. Кравса, “Україна у боротьбі за державність” О. Удовиченка, “Чорні рядки” А. Чайковського, “Відродження нації” В. Винниченка, “Історія України 1917–1923 рр.” Д. Дорошенка, “Українська Революція: Замітки і матеріали до історії української революції” П. Христюка та інших. Як політичні та військові діячі, вони були причетні до становлення та існування ЗУНР і УНР, мали вплив на політику обох держав. Аналіз та оцінки драматичного періоду існування ЗУНР та УНР, що здійснили ці автори, відображені через призму функціонування державних систем двох українських республік, взаємодії та організації обопільних політичних, військових, дипломатичних зусиль, подолання або ж загострення внутрішніх суперечностей і протистоянь між лідерами тощо. Зокрема у названій праці М. Лозинського досліджено передумови революційних подій на західноукраїнських землях, окреслено основні вузлові моменти українсько-польського військового протистояння, у хронологічному порядку подано процес становлення української державності, прийняття керівництвом важливих політичних рішень, наголошено на зусиллях галичан щодо здійснення соборницьких прагнень та об’єднання двох українських держав.

Концептуальністю викладу матеріалу, оригінальністю висновків та узагальнень відзначаються дослідження історії ЗУНР В. Кучабського. В аналітичних статтях він подав загальний аналіз партійного, соціального та національного складу представників державних органів, розстановки

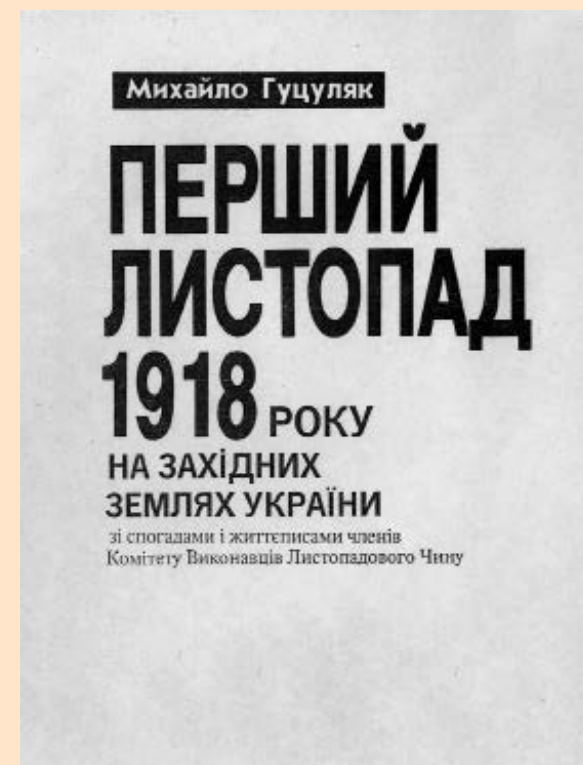

політичних сил, ступінь їхньої впливовості. Достатньо критично оцінюючи професійні та мобілізаційні якості провідників західноукраїнської держави, В. Кучабський все ж відзначав консолідацію зусиль всього громадянства, зрілість та жертвовність представників різних соціальних груп. На його переконання, основною причиною поразки ЗУНР був зовнішній чинник, небажання тогочасних політичних лідерів Європи визнати та врахувати державницький потенціал західних українців.

Із приєднанням західноукраїнських земель у 1939–1940 роках до СРСР та встановленням у Західній Україні радянської влади майже всі активні учасники боротьби за національне визволення були репресовані, а сама історія західноукраїнського визвольного руху поставлена поза законом, немилосердно фальсифікована.

Тому процес емпіричного та історіософського осмислення історії ЗУНР взяли на себе представники української діаспори, які в різні роки опублікували чимало наукових та науково-популярних праць. Варто виокремити працю І. Макуха. Автор аналізує діяльність політичних партій доби ЗУНР, їх провідників, подає структуру уряду, характеризує основні внутрішньо- та зовнішньополітичні акти Української Національної Ради і Державного Секретаріату ЗУНР.

І сьогодні мають непересічну історичну цінність праці М. Стахівця “Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр.”, а також “Західна Україна та політика Поль-

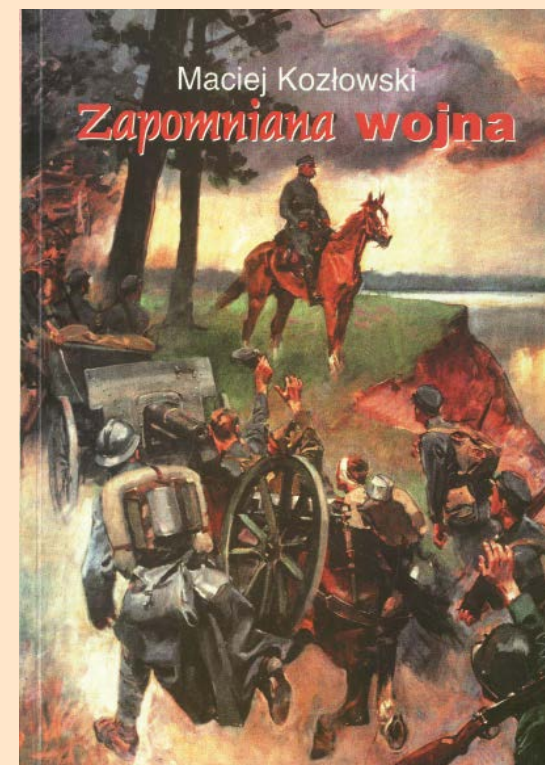

щі, Росії і Заходу: 1772–1918”. У них уперше в українській історіографії розкрито особливості партійно-політичної системи ЗУНР, роль і місце різних політичних сил у суспільному житті молодого держави.

Низка публікацій присвячена конкретним подіям чи епізодам державного існування ЗУНР, провідним учасникам. Це книги про листопадові події М. Гуцуляка “Перший листопад 1918 р. на західних землях України”, С. Волинця “Предвісники і творці Листопадового Зриву”, праця М. Заклинського про керівника листопадового збройного повстання “Дмитро Вітовський”.

Про яскраві сторінки боротьби за національно-державне визначення закарпатських українців у 1918–1919 роках йдеться у працях М. Мушинки “Лицарі волі” та З. Кудея “Гуцульська Республіка”. Мемуарний характер має робота активного учасника Гуцульської Республіки в Ясіні С. Ключурака “До волі”. Схожа за жанром та характером праця керівника Вислоцької (Лемківської) республіки П. Шпильки “Визвольні змагання Східної Лемківщини в 1918 році”.

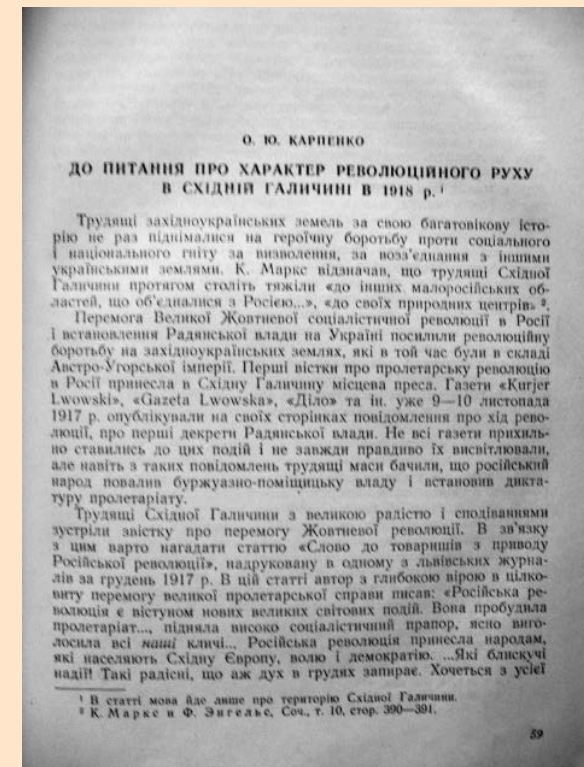
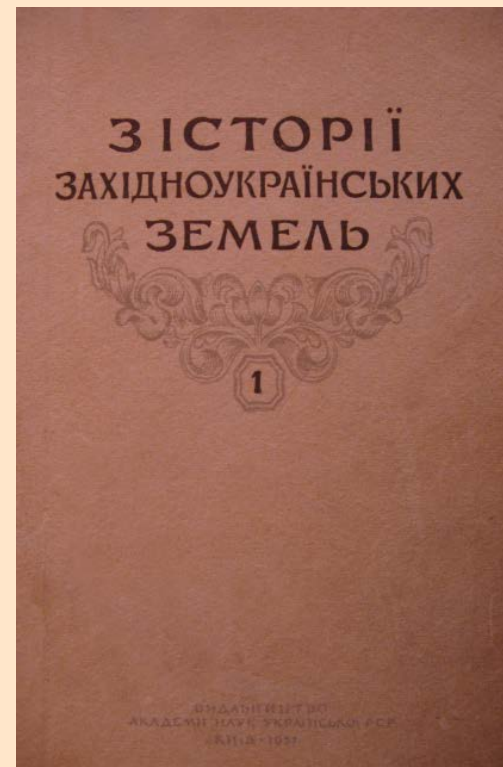
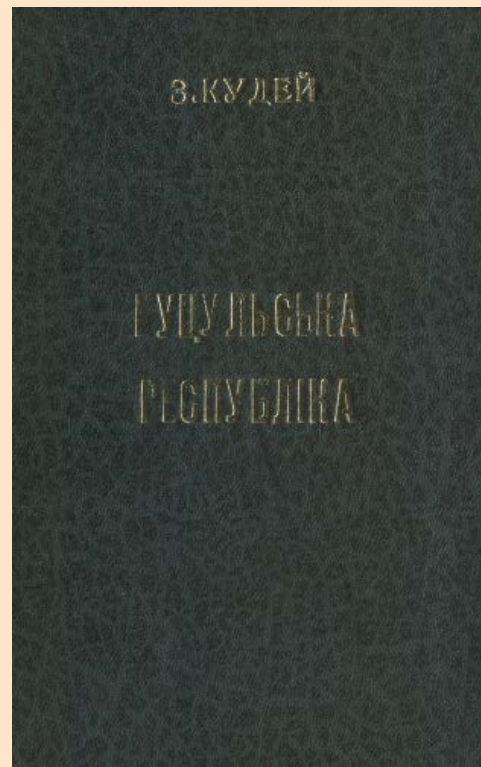
У 1957 році за сприяння колишнього хорунжого Українського Січового Стрільцтва Д. Микитюка вийшла книжка спогадів старшин та стрільців армії ЗУНР “Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях”. В ній порушено достатньо широкий спектр питань військового будівництва в молодій державі, розгортання бойових дій на українсько-польському фронті, подано чимало цікавих фактів про учасників тих подій.

Достатньо академічною виглядає вміщена у другому томі “Енциклопедії українознавства” стаття про ЗУНР, у якій, на відміну від тогочасних радянських видань енциклопедичного і довідкового характеру, було подано виважений історичний матеріал і водночас уникнуто ідеологічних оцінок подій, відображено коротку бібліографію. Інформативно змістовними є подані в інших томах цієї енциклопедії статті та матеріали про державні органи та діяльність УНР-ди, Державного Секретаріату ЗУНР, їхні законодавчі акти, відносини ЗУНР і УНР, адміністративно-територіальний устрій, наведено біографії окремих керівників та політичних діячів держави.

Тематика ЗУНР була також у полі зору С. Витвицького, О. Назарука, С. Томашівського, П. Феденка та інших українських дослідників. У другій половині ХХ століття помітний вклад в дослідницьку роботу щодо вивчення історії ЗУНР, історіософське осмислення її уроків внесли В. Верига, Т. Гунчак, І. Лисяк-Рудницький, І. Нагаєвський, І. Хома. Так представники української наукової діаспори прагнули заповнити той вакуум, який виник внаслідок односторонніх та упереджено-негативних підходів радянської історіографії, що на догоду методологічним та ідеологічним критеріям не помічала або ж свідомо перекичувала історичну дійсність.

Проблему історії ЗУНР в Українській РСР практично не досліджували, а її висвітлення у контексті загальноісторичних подій в узагальнювальних історичних працях, підручниках і навчальних посібниках пропускали

як неістотне, або фальсифікували, кваліфікували однозначно як контрреволюційний заколот. Утворення ЗУНР у тогочасній радянській історіографії пояснювали не інакше як реакційне явище, як захоплення влади у Східній Галичині українською буржуазією, яка скористалася розвалом Австро-Угорської імперії, щоб встановити своє панування. Такий підхід був зумовлений загальним станом розвитку радянської історичної науки, панівними у ній догмами і стереотипами, що не сприяло об'єктивному вивченню та висвітленню подій.

У другій половині 1950-х років, в умовах початку так званої суспільно-політичної "відлиги", львівський дослідник Олександр Карпенковисловив власне трактування досліджуваних подій, яке йшло у розріз з існуючими методологічними оцінками. На республіканській науковій конференції у м. Львові 1956 р. він запропонував оцінити листопадові події 1918 р., в результаті яких й утворилася ЗУНР, як національно-демократичну революцію, складову загальнодемократичної революції в Австро-Угорській державі, внаслідок якої розвалилася ця імперія. Продовження такого підходу науковець подав у великій статті "До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р." (вийшла 1957 р. у науковому збірнику "З історії західноукраїнських земель" Вип. 1.), у якій показав історичні передумови, характер, рушійні сили й хід революційного процесу на західноукраїнських територіях, стверджував, що в листопаді 1918 року загальнонаціональне повстання у Східній Галичині переросло в національно-демократичну, народну революцію.

І хоч сам автор тоді насамперед прагнув об'єктивно розкрити характер історичної епохи, не переслідуючи якихось політичних чи ідеологічних цілей, після виходу статті у світ він на довгий час став об'єктом присклипливої уваги і компартійних органів, і "правильних" істориків. Адже за своєю суттю підходи О. Карпенка не вкладалися в радянську інтерпретацію цього історичного періоду. Розв'язана в наукових установах, на шпальтах періодичних чи наукових видань кампанія голобельщини не мала нічого спільного з поняттям наукової критики і була відвертим ідеологічно-політичним тиском на автора. Сам О. Карпенко, несподівано для своїх опонентів, не спішив каятися чи "посипати голову попелом". За оцінкою відомого заокеанського українського історика Я. Пеленського: "... Карпенко став першим на Україні істориком після Грушевського, який в даному випадку не став "піддавати себе самокритиці", або ж "виправляти свої власні помилки", а пішов так далеко, що кинув виклик партії повтором своїх тверджень, поданих ним у статті. Це викликало величезне обурення серед істориків, покірних партії".

Зрозуміло, що показова для всіх кампанія проти О. Карпенка була одним із факторів остаточного унеможливлення дослідження історії ЗУНР за радянських часів. Спроби зачепити це питання в контексті інших наукових проблем, що робили окремі дослідники радянського періоду: М. Кравець, С. Макарчук, Ю. Сливка, наштотувалися на стіну цензури та партійно-ідеологічні висновки.

Офіційний погляд радянської історичної науки на історію ЗУНР був відобра-

жений у брошурі В. Маланчука "Історія однієї зради", в узагальнювальних працях "Нариси історії Комуністичної партії України" та "Історії Української РСР". Типова для тих часів оцінка ЗУНР у "Радянській енциклопедії історії України" була далекою від наукового аналізу та навіть від публіцистичної зваженості. У ній йшлося, що Західно-Українська Народна Республіка – маріонеткова держава, створена українськими буржуазними націоналістами в листопаді 1918 року на території Східної Галичини під час розпаду Австро-Угорської імперії. Лідера ЗУНР Є. Петрушевича характеризували як запеклого буржуазного націоналіста, який проводив політику свого уряду в інтересах капіталістів і поміщиків, борючись проти революційного руху.

За рамки наведених подібних оцінок дослідники, як правило, не виходили. При цьому за ідеологічними штампами замовчували законотворчу діяльність уряду ЗУНР, трагедію українсько-польської війни 1918–1919 рр., вилучали або таврували імена політичних й військових діячів. Звичною практикою було обмеження в доступі до архівних джерел, що зберігались у спецфондах. Їх не використовували, практично не вивчали дослідники.

Тематика ЗУНР була вилучена із навчальних програм історичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України. За висловом С. Макарчука, можна було закінчити історичний факультет Львівського університету і не знати про Листопад 1918 року. Ця тема в радянський період була піддана негласній ідеологічній анафемі.

Із розгортанням процесів демократичного й національного відродження, здобуттям Україною незалежності в історіографії ЗУНР почався новий етап. Характерними для початку 1990-х років були публікації окремих документів, серії нарисів про визначних діячів, багато публіцистичних матеріалів історії ЗУНР. Зокрема у пресі опубліковано чимало розвідок про президента УНР Є. Петрушевича, першого керівника уряду К. Левицького, державного секретаря військових справ Д. Вітовського, про старшин УСС та УГА Г. Коссака, О. Микитку, І. Куровця, П. Франка та інших. Більшість статей, за окремими винятками, мала публіцистичний характер, спиралася на обмежене коло історичних джерел і переважно дублювала уже відомі факти. Та це спричинило посилену увагу до ЗУНР як об'єкта вивчення.

Серед перших спроб подати нове, відмінне від радянських штампів бачення історії ЗУНР були статті львівських дослідників С. Макарчука "Республіка, що обрала поразку", С. Лилика "ЗУНР: біла пляма історії України", праця М. Литвина і К. Науменка "Історія галицького стрілецтва".

Згодом, завдяки доступу до документів Національного архівного фонду України, можливості користуватися матеріалами архівів зарубіжних країн (Російської Федерації, Австрії, Італії, Німеччини, Польщі) створювалася необхідна джерельна база для відтворення наукової історії ЗУНР. Як наслідок, з'явилися перші наукові публікації. Характерним для них стало прагнення знайти нові підходи до висвітлення історії

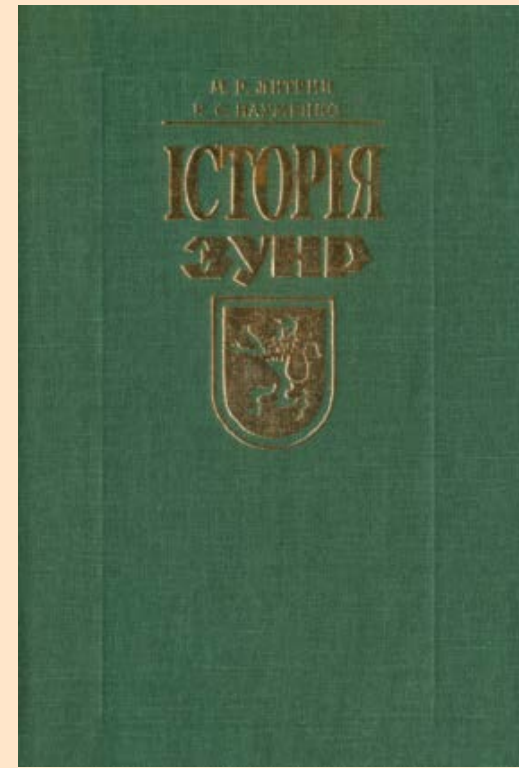

ЗУНР, які ґрунтуються на переосмисленні уже відомих і введених у науковий обіг нових джерел.

До 75-річного ювілею ЗУНР з великою теоретичною статтею "Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях", виступив професор Прикарпатського університету ім. В. Стефаника О. Карпенко. Того ж 1993 року вийшла і узагальнювальна праця Б. Тищика й О. Вівчаренка "Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923 рр.", автори якої вперше зробили спробу по-новому висвітлити державно-правові аспекти виникнення і діяльності ЗУНР.

Дев'яності роки ХХ століття були періодом значної дослідницької уваги до проблематики ЗУНР, унаслідок якої появилось чимало праць наукового та науково-популярного характеру. Із узагальнювальних праць слід виокремити книжку професора Львівського національного університету ім. І. Франка С. Макарчука "Українська Республіка галичан". У ній висвітлено історію українського національно-визвольного руху в Австро-Угорщині, що привів до створення УНРади та проголошення ЗУНР, розглянуто питання державного і військового будівництва, хід українсько-польської війни 1918–1919 рр., причини поразки Української Галицької Армії. Велику увагу звернено на реалізацію ідеї соборності, що втілилася у пам'ятному історичному Акті Злуки.

Схожа за характером розкриття теми праця дослідників М. Литвина і К. Науменка "Історія ЗУНР". У ній теж проаналізовано основні аспекти історії республіки, багато

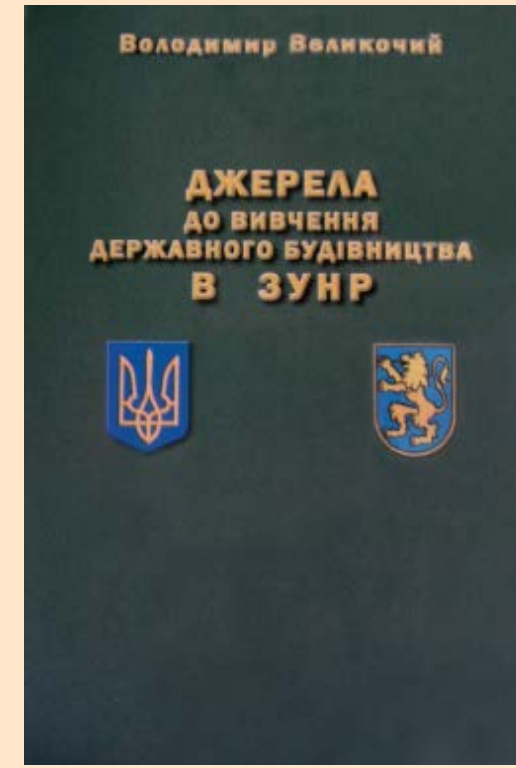

уваги приділено військовому будівництву та перебігу подій українсько-польського воєнного протистояння.

Останній аспект з історії ЗУНР усесторонньо вивчений та висвітлений у ґрунтовному монографічному дослідженні М. Литвина "Українсько-польська війна 1918–1919 рр.", де на основі залучення величезного масиву джерельного матеріалу з архівів України, Польщі, Австрії, Росії та інших країн докладно проаналізовано військове будівництво ЗУНР, причини, характер, перебіг війни, основні військові події, наслідки цього збройного конфлікту, що призвели до поразки ЗУНР. М. Литвин продовжує працювати над проблематикою воєнної історії ЗУНР, що знайшло своє відображення у новій праці автора, присвяченій українським військовоначальникам та генералітетові періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 років.

Суттєву роботу щодо систематизації та характеристики джерельної бази до вивчення історії ЗУНР здійснив прикарпатський дослідник В. Великочий. У його монографії праці "Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР" значно розширено діапазон джерелознавчого вивчення питань державотворення, по-новому подано трактування багатьох відомих документів, введено в науковий обіг раніше невикористані матеріали. Його ж перу належить і документальний нарис про Д. Вітовського.

Проблема ЗУНР як складова праць з історії західноукраїнських земель знайшла своє відображення у дослідженнях багатьох українських авторів: О. Вівчаренка, В. Вели-

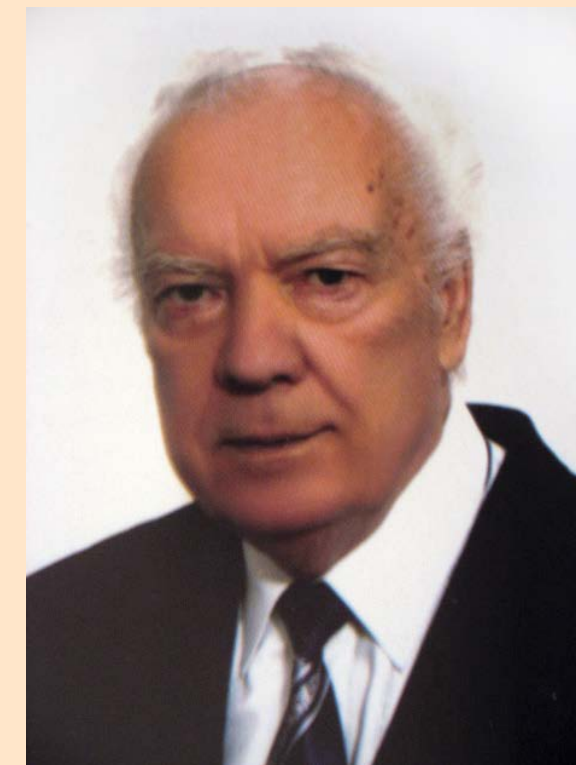
кочого, Т. Галицької-Дідух, Я. Дашкевича, С. Дерев'янка, О. Добржанського, О. Жерноклеєва, О. Калакури, М. Кравчука, О. Красівського, М. Кугутяка, В. Кульчицького, В. Литвина, Ю. Макара, С. Макарчука, О. Павлишина, М. Панчука, І. Райківського, О. Реєнта, О. Рубльова, Ю. Сливки, Б. Тищика та інших.

М. Кугутяк у працях "Галичина: сторінки історії" та "Українська націонал-демократія (1918–1929)" приділив значну увагу передумовам виникнення та функціонування ЗУНР, її партійно-політичній системі, ролі та місцю політичних партій, особливо Української націонал-демократичної партії, в процесах державотворення. Він переконливо довів, що УНДП як центристська політична сила посіла провідне місце в державних структурах ЗУНР, націонал-демократи уособлювали державну владу, політичний курс якої був спрямований на розбудову державності, утвердження демократії, збереження стабільності та послідовності в суспільно-політичному житті, забезпечення громадського миру та злагоди. Правові аспекти державотворення, специфіка функціонування вищих органів ЗУНР, становлення судової та правоохоронної системи республіки були предметом розгляду Б. Тищика і В. Кульчицького. Чернівецький історик О. Добржанський на новому документальному матеріалі розкрив обставини утворення та діяльності українських політичних партій, активізацію національно-політичного руху, визрівання та розгортання революційних процесів на землях Північної Буковини, участь буковинців у боротьбі за українську держав-

ність. У працях О. Красівського проаналізовано польсько-українські відносини в контексті військово-політичного протистояння. Нового методологічного й концептуального звучання набуло історіографічне осмислення проблеми ЗУНР у працях С. Макарчука, Ю. Сливки, А. Панчука. Участь представників УСДП у творенні ЗУНР висвітлено в присвяченій політичній біографістичній монографії О. Жерноклеєва та І. Райківського.

Тематика ЗУНР знайшла своє відображення в працях дослідників академічних наукових установ – Інституту історії НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України, Інституту українознавства імені І. Крип'якевича. Зокрема, О. Реєнт і О. Рубльов висвітлили розвиток державотворчих процесів на західноукраїнських землях у період Української революції в десятому томі історичної серії "Україна крізь віки". Проблема історії ЗУНР відображена і в чотиритомнику В. Литвина, присвяченому історії української державності у ХХ столітті. Роль та місце представників західноукраїнської інтелігенції – безпосередніх учасників творення ЗУНР, у політичних та культурних процесах України проаналізував у новій праці О. Рубльов. Проблема соборності українських земель, єдності прагнень українців неодноразово були в центрі уваги учасників конференцій та круглих столів в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України. Драматичні сторінки 1918–1919 років широко відображені в академічному тритомному виданні львівських науковців "Історія Львова".

Олександр Карпенко – доктор історичних наук, професор. Понад 50 років присвятив дослідженню історії ЗУНР

Важливими етапами вивчення історії ЗУНР стали проведені за ініціатииви вчених Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівського університету ім. І. Франка в Івано-Франківську і Львові міжнародні наукові конференції, присвячені 75-й (1993), 80-й (1998) та 85-й (2003) річницям ЗУНР. Вони привернули увагу наукового світу до цієї проблематики, відіграли важливу роль в її популяризації. А вже в роботі конференцій взяли участь десятки відомих та молодих науковців не тільки із вузів та наукових установ західноукраїнського регіону, але й всієї України, дослідники з Польщі, Чехії, Канади та інших країн. Оpubліковані матеріали цих конференцій висвітлюють проблеми Листопадової національно-демократичної революції й утворення ЗУНР; становлення й розвиток української державності на західноукраїнських землях; соціально-економічні, суспільно-політичні й національно-культурні процеси в ЗУНР; її діяльність на міжнародній арені; відображення цих процесів в історіографії, джерелах, публіцистиці, художній літературі та мистецтві.

Історія ЗУНР знайшла своє висвітлення і на сторінках навчальних та навчально-довідкових видань. Зокрема, варто виокремити навчальний посібник "Історія України" (керівник Ю. Зайцев) та "Довідник з історії України", в яких чимало місця та матеріалу присвячено подіям на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках.

Визнаним центром дослідження історії ЗУНР був Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України і Прикарпатського

університету імені Василя Стефаника, який очолював доктор історичних наук, професор О. Карпенко. Його співробітники впродовж десятка років ґрунтовно вивчали історію ЗУНР. Під керівництвом професора О. Карпенка був сформований авторський колектив із вчених-істориків і правників Прикарпатського та Львівського університетів для написання комплексного монографічного дослідження з історії ЗУНР. Це В. Великочий, О. Вівчаренко, С. Дерев'яноко, О. Жерноклеєв, О. Карпенко, М. Кугутяк, В. Кульчицький, Б. Савчук, Б. Тищик.

Колективна монографія "Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Історія" була опублікована 2001 року і сьогодні є найвагомим науковим дослідженням ЗУНР. У ній широко відображено історичні передумови виникнення республіки, її становлення, події, що відбувалися на її території, основні напрями державного будівництва, зовнішньополітичної діяльності, соборницькі прагнення української політичної еліти та народних мас. Викладені положення ґрунтуються на величезному за обсягом джерельному матеріалі, значна частина якого вперше була введена до наукового обігу. Репрезентативність цього джерельного комплексу дала змогу забезпечити об'єктивне та неупереджене наукове висвітлення історії ЗУНР. Автори монографії вперше комплексно дослідили основні етапи створення та функціонування західноукраїнської державності у 1918–1919 роках, ґрунтовно проаналізували політико-правову та партійно-політичну системи ЗУНР, процес створення збройних сил та їхньої боротьби за державність, при-

ділено значну увагу специфіці соціально-економічного й національно-культурного розвитку. Достатньо скрупульозно простежено діяльність уряду ЗУНР за кордоном, його зусилля з відстоювання інтересів українського народу перед лідерами тогочасних європейських держав.

Завдяки подвижництву та наполегливості професора О. Карпенка йому вдалося опрацювати невідомий досі в науковому обігу архівний масив з Колекції документів і матеріалів ЗУНР, що зберігається в Римі у фондах Архіву Українського католицького університету імені святого Папи Климента. Значна частина цих матеріалів була використана при підготовці названої вище колективної монографії, а також в опублікованих у періодичних наукових виданнях окремих статтях з актуальних проблем історії ЗУНР.

На підставі опрацьованих документів римського архіву та архівних фондів інших країн О. Карпенко, спільно з директором Державного архіву Івано-Франківської області К. Мицан, за підтримки та сприянням Івано-Франківської обласної державної адміністрації підготували і подали до друку унікальний для української історіографічної та археографічної практики збірник документів і матеріалів "Західно-Українська Народна Республіка: 1918–1923 рр. Документи і матеріали" у 5-ти томах, 8 книгах. Сьогодні уже побачили світ томи, присвячені передумовам та подіям Листопадової національно-демократичної революції (том 1), державному будівництву і законодавчій діяльності уряду ЗУНР (том 2), соціально-економічним

і суспільно-політичним процесам (том 3 у двох книгах). На черзі вихід четвертого тому, присвяченого збройним силам та військовій діяльності ЗУНР та п'ятого – про зовнішню політику уряду ЗУНР у 1918–1923 роках.

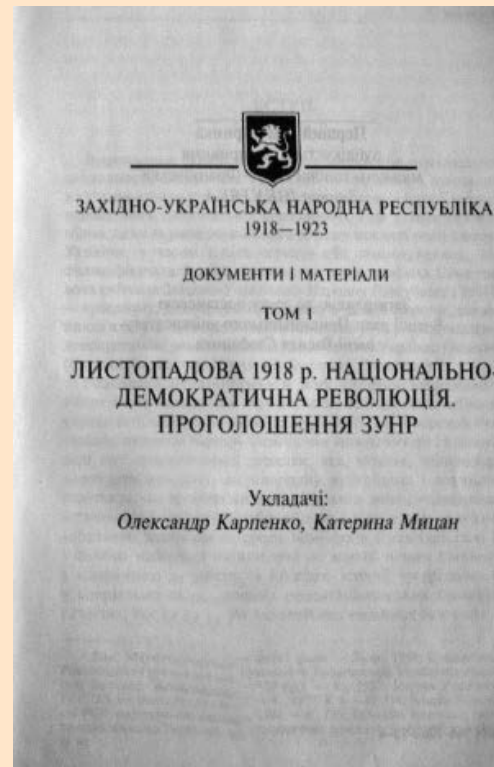
До вшанування 80-літнього ювілею професора О. Карпенка 2001 року вийшов спеціальний випуск наукового і культурно-просвітницького краєзнавчого часопису "Галичина", що видають у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Там чимало сторінок присвячено ювіляру – дослідникові ЗУНР та широкому колу питань із цієї проблеми.

У 2006 році побачив світ ювілейний збірник професора О. Карпенка "З історії Західно-Української Народної Республіки", до якого увійшли статті, розділи з книг і монографій, доповіді на наукових конференціях, присвячені історії ЗУНР, вивченню якої шановний автор віддав понад 50 років свого дослідницького життя.

На відзначення 15-ої річниці Незалежності України колектив прикарпатських науковців підготував масштабне історико-культурологічне видання "Прикарпаття: спадщина віків", де окремий розділ присвячений висвітленню подій з історії Західно-Української Народної Республіки на Івано-Франківщині. Окрім текстового матеріалу в книжці вміщено фотодокументи та ілюстративний матеріал про ті буремні події.

Слід зазначити, що наукова проблематика ЗУНР є предметом зацікавлення не тільки науковців-істориків. За часи української незалежності було захищено два десятки

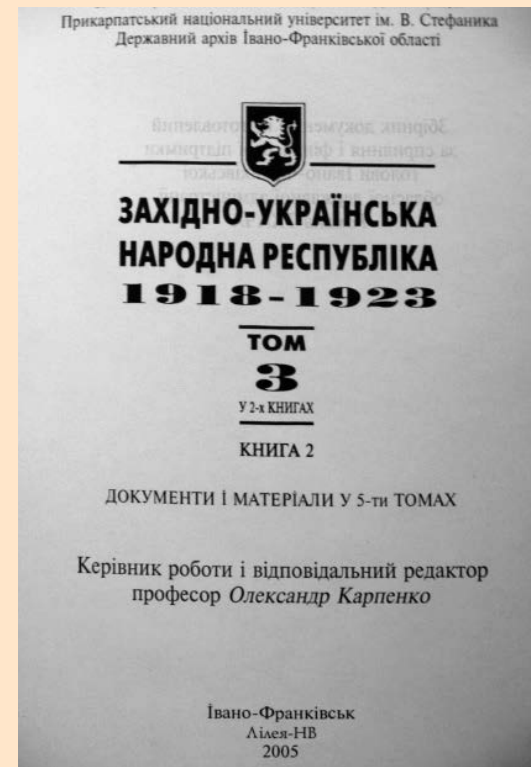

дисертаційних досліджень за спеціальностями з історії, політичних, юридичних, філологічних наук, у яких відображено різні аспекти проблематики існування та функціонування Західно-Української Народної Республіки.

Попривеличезний науково-дослідницький масив, робота не припиняється. Перед дослідниками постають нові завдання, зумовлені не стільки потребою пошуку нових, невідомих документів та матеріалів, скільки необхідністю узагальнити історію ЗУНР в контексті загальноєвропейського історичного розвитку. Адже події на західноукраїнських землях були не локальним історичним явищем, а складовою єдиного революційного процесу, що охопив Європу внаслідок закінчення Першої світової війни і привів до нового державного переустрою на континенті. Тож доля західноукраїнської держави та її народу, відчайдушна боротьба керівництва ЗУНР на міжнародній арені, прагнення не тільки формалізувати право українців на самовизначення, але й практично його зреалізувати через систему прийняття відповідних рішень на рівні тогочасних вершителей долі народів – країн-учасниць Паризької мирної конференції, Ради послів Ліги Націй, – ці питання ще потребують прискіпливого наукового вивчення. Потребує уваги розгляд проблеми розгортання національно-визвольного руху у 1919–1923 роках на окупованих Польщею українських землях.

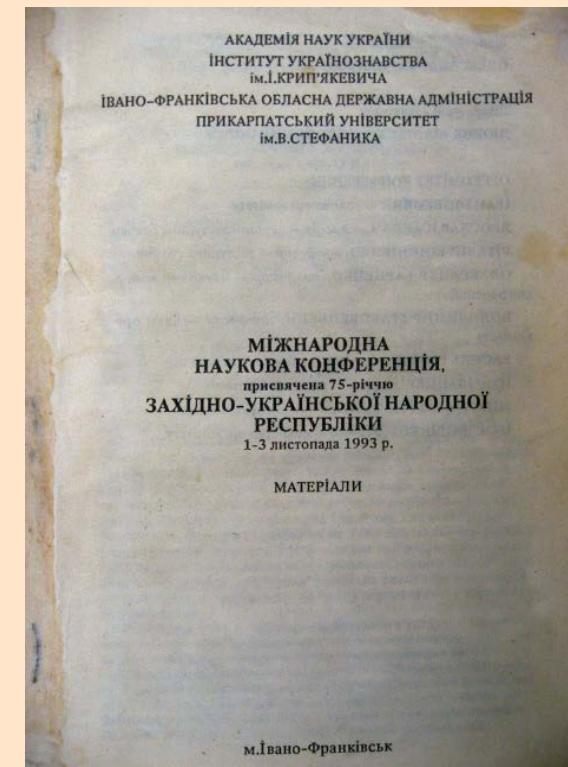
Не менш важливими для наукового аналізу залишаються питання внутрішнього життя та розвитку західноукраїнської держави. Це, наприклад, проблема етнополітичних

та етнопольтичних взаємин представників різних національностей на тлі становлення і функціонування українського державного організму. Ще чекає свого дослідження і феномен високого громадянського обов'язку західних українців перед власною державою та українською революцією загалом. Потребують історіософського осмислення й особливості протікання державотворчих процесів у різних регіонах України. У полоні традиційних схем викладу, започаткованих суб'єктивізмом оцінок безпосередніх учасників та свідків тих подій, залишаються питання взаємин галицької та наддніпрянської політичних і державних еліт. В розрізі цього питання потрібно дати виважену історичну оцінку Акту злуки та самому факту з'єднання двох держав, чітку відповідь на далекі від належного політико-правового обґрунтування заяви окремих дослідників щодо денонсації цього документа і самого державного союзу.

Історія ЗУНР багата на цікаві й різнохарактерні персонажі, що, безумовно, є предметом вивчення історичної персоналістики. Не менш важливим та актуальним завданням залишається відображення щоденної історії тогочасного українського суспільства, з'ясування соціальних та соціопсихологічних чинників, які зумовили своєрідний ментальний злам суспільної свідомості, підвищення громадянської активності та відповідальності у переломний для нації момент.

У рамках проведення ґрунтовних джерелознавчих пошуків потребують ретельного вивчення закордонні архівні фонди Російської Федерації, Великобританії, Франції,

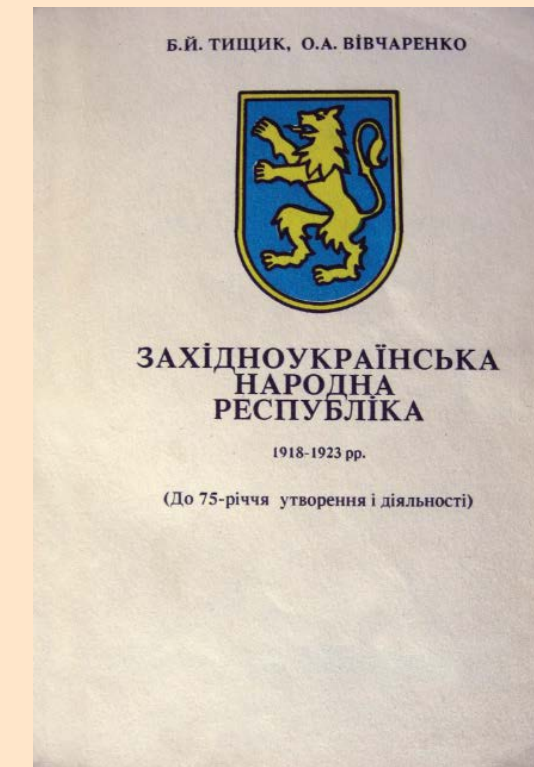

Німеччини, де зберігаються документи та матеріали, пов'язані з існуванням ЗУНР, функціонуванням її збройних сил, зовнішньополітичною діяльністю уряду та його зарубіжних представництв.

Означені напрями майбутніх досліджень далеко не вичерпні. Тож проблема поглибленого вивчення різних аспектів становлення та функціонування ЗУНР залишається в центрі уваги багатьох українських науковців.

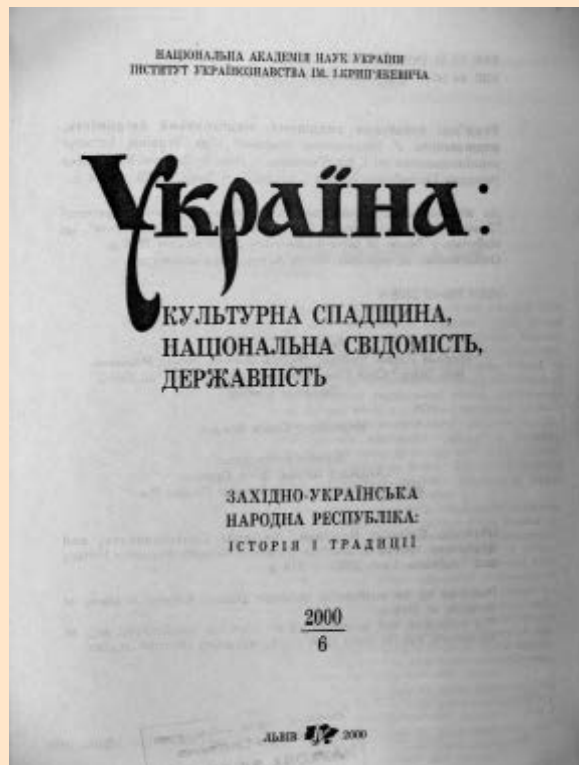
Це видання – “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: ілюстрована історія” – підготовлене до 90-річчя утворення ЗУНР та адресоване українській молоді, студентству, науковцям, вчителям, широкому загалу, усім, для кого українська історія є джерелом не тільки знань, але й насаги до суспільної праці. За масштабами охоплення проблеми воно не має аналогів в українській історіографії. Зміст книжки підпорядкований єдиній меті – на основі наукового підходу, використовуючи нові джерела і фотодокументи, надбання сучасної української історіографії, відтворити складну і величну сторінку з літопису українського державотворення; за допомогою описових та ілюстративних засобів показати різноманітні сторони державного та суспільного життя наших дідів і прадідів.

Основа авторського колективу склали співробітники Наукового центру дослідження українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України, викладачі-науковці Інституту історії і політології При-

карпатського національного університету імені Василя Стефаника, а також співробітники Науково-дослідного інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). До участі над цим проектом долучилися науковці з Івано-Франківська, Львова, Києва, Рівного, Ужгорода, Чернівців, які представляють провідні академічні наукові установи країни та вищі навчальні заклади західноукраїнського регіону: Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Львівський національний університет імені Івана Франка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Ужгородський національний університет.

Авторський колектив органічно поєднав досвід відомих авторитетних учених, які впродовж багатьох років досліджували означені проблеми, та творчу енергію молодих науковців, які докладають значних зусиль для розширення рамок пізнання української історії. Це доктори історичних наук, професори О. Карпенко, М. Кугутяк, М. Панчук, О. Реєнт, В. Грабовецький, О. Добржанський, Д. Данилюк, О. Жерноклеєв, М. Вегеш, М. Литвин, В. Марчук, О. Красівський, П. Федорчук, доктор політичних наук, професор М. Гон; доктор філологічних наук, професор С. Хороб, доктор мистецтвознавства, професор М. Черепанин, кандидати історичних наук, доценти С. Адамович, Л. Бурачок, В. Бурдулянок,

В. Великочий, Б. Гаврилів, Т. Галицька-Дідух, С. Дерев'яно, О. Єгрешій, С. Кобута, В. Комар, А. Королько, П. Костючок, М. Лазарович, І. Любчик, О. Марущенко, І. Монолатій, О. Павлишин, М. Паньків, І. Пилипів, І. Райківський, І. Соляр, І. Цепенда, Л. Шологон, Т. Яценюк; кандидати історичних наук О. Баран, М. Вітенко, І. Гурак, Ю. Довган, В. Кройтор, А. Міщук; кандидати політичних наук, доценти М. Москалюк і Л. Кобута; доценти П. Арсенич, М. Сигидин, асистент Р. Кобильник; магістр історії Г. Пославська, аспіранти Т. Ходак, Р. Кульчицький.

Структурно книга побудована за проблемно-хронологічним принципом, що дає змогу відобразити послідовність найважливіших явищ і процесів, які зумовили постання та діяльність ЗУНР.

У першому розділі розкрито історичні передумови визрівання революційної ситуації на західноукраїнських землях, що неспростовно засвідчують віковічні прагнення українського народу до національної волі та державного життя. Від революційної епохи середини XIX століття, означеної в європейській історії "весною народів", беруть початок чітко окреслені документами Головної Руської Ради домагання політичної свободи та національної єдності. Всупереч імперській політиці правлячого режиму Австро-Угорської імперії щодо підвладних їм українських територій, тут впродовж другої половини XIX – початку XX століття розгорталися складні суспільно-політичні процеси, які сприяли українському націотворенню. Формував-

ся національний політичний рух, основу якого становили новоутворені політичні партії, культурно-просвітницькі організації, клір Греко-католицької церкви. Через горнило активної суспільно-політичної та національно-культурної діяльності пройшли десятки відомих західноукраїнських діячів, тисячі активістів політичних та громадських організацій. Їхніми зусиллями та стараннями було сформовано широке розмаїття думок та концепцій національного розвитку, у яких, попри різну світоглядну та ідеологічно-політичну орієнтацію, червоною ниткою проходила ідея здобуття української державності. Вона набула виразного відображення у партійних програмах провідних українських політичних партій. У часи Першої світової війни західні українці створили власні політичні репрезентації – Головну Українську Раду, Загальну українську раду, прообраз майбутніх національних збройних сил – Легіон Українських Січових Стрільців. Зусилля їхніх представників та учасників спрямовувалися на реалізацію державницької ідеї, особливо після піднесення національно-державницького руху на Наддніпрянщині та утворення там Української Народної Республіки.

Другий розділ присвячений Листопадовій національно-демократичній революції на західноукраїнських землях, що зумовила утворення Західно-Української Народної Республіки. Зберігаючи історіографічну характеристику цього процесу під назвою "Великий зрив", у розділі, враховуючи нові досягнення сучасної джерельної та історіо-

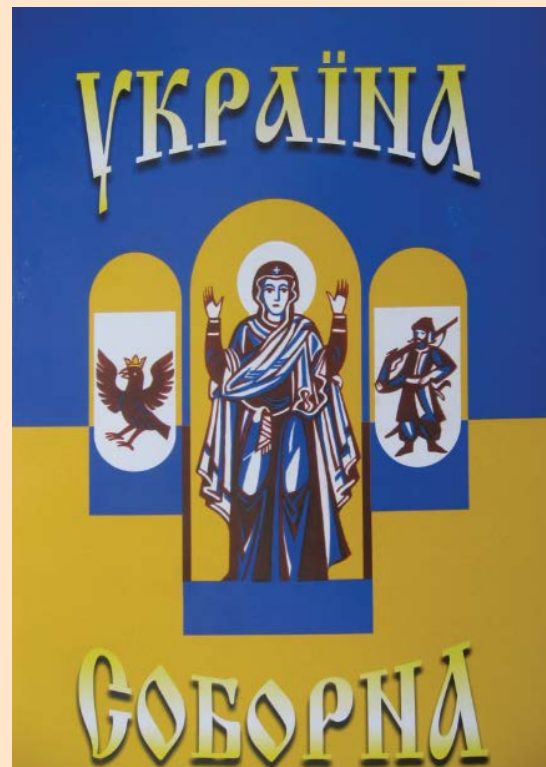
графічної бази, розкрито безпосередні умови, що передували революційним подіям, процес створення Української Національної Ради (Української конституанти), діяльності Центрального Військового комітету. Висвітлено роль, місце та значення цих структур в організації національного повстання, простежено розгортання революції в повітах, проаналізовано політичні декларації та перші нормативно-правові документи українських владних інституцій. У розділі подано перші кроки діяльності Української Національної Ради як вищого державного органу влади: створення уряду – Державного Секретаріату, визначення курсу щодо відносин з Наддніпрянською Україною, прийняття 13 листопада 1918 року Тимчасового Основного закону, яким окреслювалися найважливіші державні ознаки – назва, територія, державний устрій та атрибути.

У третьому розділі, присвяченому внутрішньополітичному життю республіки, розкрито процеси державотворення, становлення системи вищих і місцевих органів влади, органів самоврядування, забезпечення ними громадського порядку та господарського життя, законодавчої та нормативно-правової діяльності. Звернена увага на реалізацію аграрної, фінансової та грошової політики керівництва республіки, на розвиток соціально-економічного життя в умовах важкої розрухи та польсько-українського збройного конфлікту. Простежено також взаємини урядів ЗУНР та УНР, передумови та процес прийняття Акту злуки й об'єднання двох українських держав в єдиний національно-державний організм. У контек-

сті розбудови державних інституцій подано характеристику їхнього перебування в опорних державних центрах-столицях ЗУНР – містах Львові, Тернополі, Станиславові. В розділі проаналізовано партійно-політичну систему ЗУНР, діяльність провідних українських політичних партій, їхнє відношення і ступінь залучення до державотворчих процесів, визначення політичного курсу ЗУНР. Особлива увага приділена військовій політиці, створенню та забезпеченню функціонування збройних сил – Української Галицької Армії, ролі місцю військових у становленні молодого республіки. В полі зору авторів розділу і національна політика та ставлення українського керівництва до питань міжнародних взаємин, особливо стосунків між українцями і поляками, українцями і євреями.

Четвертий розділ присвячено зовнішньополітичному курсу уряду ЗУНР, а також складним взаєминам між новопосталими українською та польською державами в рамках збройного конфлікту 1918–1919 років. Найважливішим завданням зовнішньої політики ЗУНР була боротьба за утвердження державності, захисту українських земель від зазіхань та інтервенції з боку сусідніх держав, прагнення дипломатично відстояти суверенність, домогтися визнання з боку світових держав. Дипломатичні зусилля спрямовувались на припинення збройного польсько-українського протистояння, яке розгорнулося на українських землях з перших днів листопада 1918 року. Попри героїзм та самопожертву українських вояків, армії ЗУНР так і не вдалося утримати фронт проти численної та технічно сильнішої поль-

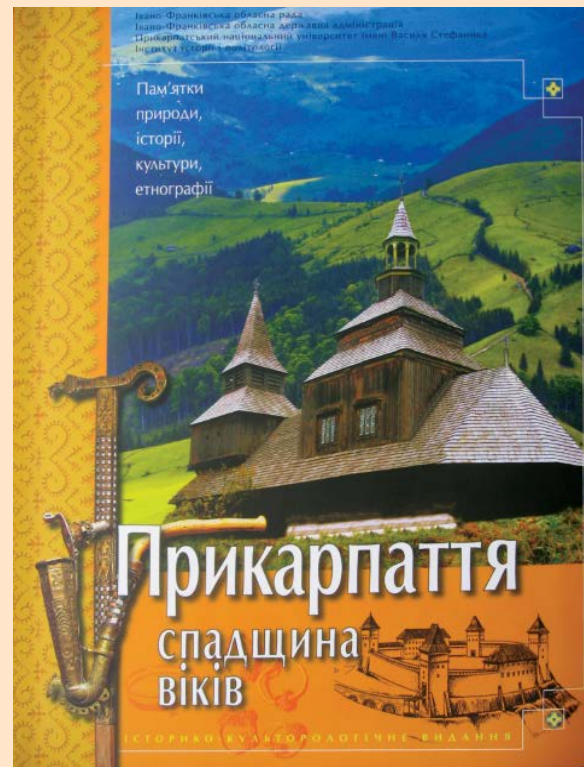
Співробітники Відділу регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.
2000 р. Зліва направо: Б. Савчук, О. Жерноклев, Г. Пославська, В. Великочий, О. Карпенко, С. Кобута, М. Кругтяк

ської армії, за спиною якої стояла військово-політична потуга Антанти. Відступ у липні 1919 року УГА за Збруч і військова окупація поляками території Східної Галичини висунули перед урядом ЗУНР на міжнародній арені, перед політичним провідом і вояками УГА, які намагалися відстояти спільно з військом УНР незалежність наддніпрянських земель, нові завдання боротьби.

Інтервенція польських, румунських і чехословацьких військ на західноукраїнські землі, встановлення там панівних окупаційних режимів, боротьба західних українців за свободу та самовизначення – теми п'ятого розділу. В ньому розкрито специфіку та особливості здійснення антиукраїнської політики, становище та настрої українського населення, форми та методи спротиву загарбникам. Особливу увагу приділено процесам антиокупаційної боротьби за відновлення державності на східногалицьких теренах, позиції та діяльності крайових представництв екзильного уряду, українських політичних сил. На конкретних прикладах показано масштаби опору польській окупаційній адміністрації, високий рівень національної свідомості, готовності відстоювати свої права різними способами, в тому числі через збройну боротьбу та повстання.

Суттєву увагу автори цієї книги приділили національно-культурному та духовному життю українського народу в період ЗУНР, чому присвячено шостий розділ. У ньому відображено основні напрями та конкретні заходи уряду щодо здійснення освітньої політики, забезпечення рівних прав і свобод представникам різних релігійних конфесій.

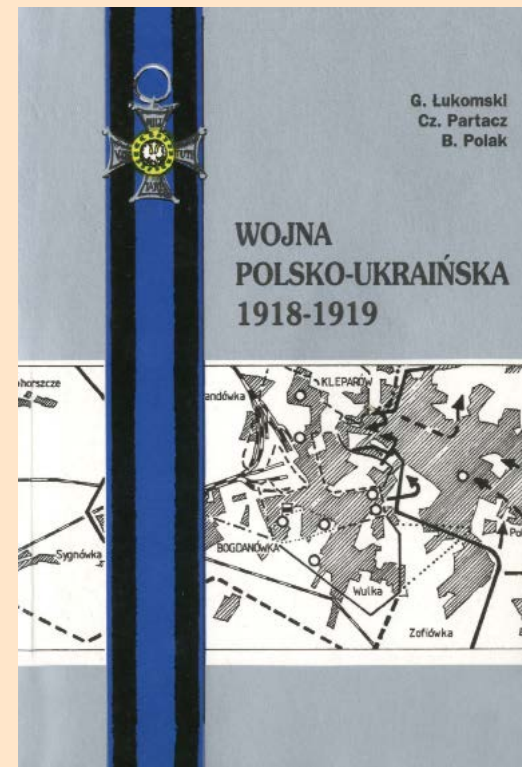
Об'єктом дослідницької уваги стали і стосунки між українською державою та Греко-католицькою церквою, роль її вищого духовенства у відстоюванні позицій молодого республіки на міжнародній арені.

Попри економічну скруту та складнощі військового часу, в ЗУНР не припинявся культурницький процес. Здобуття галицькими українцями державності дало поштовх до розвитку і відповідно знайшло своє відображення у літературі, науці, музичному і театральному мистецтві, скульптурі та живописі. Нові суспільно-політичні умови докорінно змінили обличчя української преси, внесли свіжий струмінь у розвиток української журналістики, перетворили українські газети та часописи на реальний модус національного та громадянського виховання. Окреме місце в розділі присвячено відображенню тогочасного побуту та звичаїв українства, специфіці повсякденної поведінки людей різних соціальних груп у нових революційних умовах.

Ця книга є результатом праці великого авторського колективу.

Вступ та післямову підготували М. Кугутяк, М. Панчук, О. Реєнт, історіографічну частину вступу написали С. Кобута, С. Дерев'яноко, О. Марущенко.

Перший розділ розкриває передумови постання ЗУНР (керівник – О. Жерноклеєв). Підрозділ 1. "Етносоціальний розвиток західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини" написали О. Жерноклеєв, І. Монолатій, М. Вітенко, підрозділ 2. "Українське національне відродження 1848-1914 років" – І. Райківський, О. Добржанський, Д. Дани-

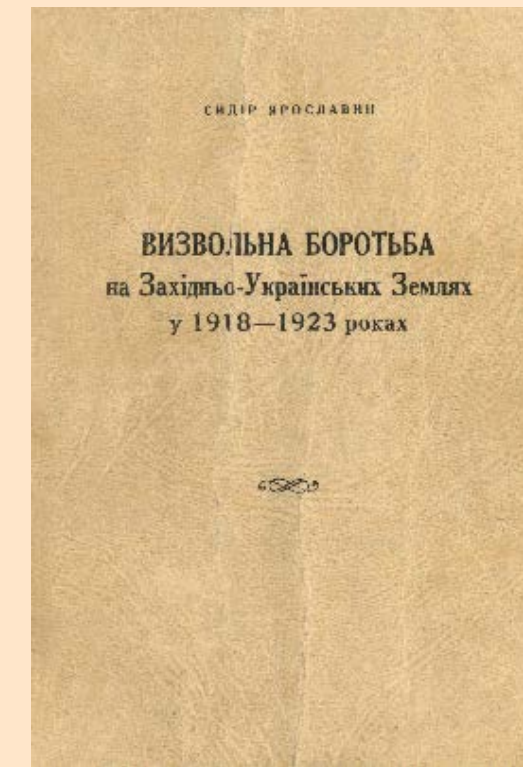

люк, Т. Яценюк, І. Гурак, А. Міщук, підрозділ 3. "Український визвольний рух у роки Першої світової війни (1914-1918)" – С. Адамович, М. Лазарович, І. Монолатій, М. Вітенко.

Другий розділ "Великий зрив" (керівник – С. Кобута) присвячений висвітленню подій Листопадової національно-демократичної революції. Підрозділ 1. "Листопадовий чин" підготували О. Карпенко і С. Кобута; підрозділ 2. "Революційні події на Буковині 1918 р." – О. Добржанський, Т. Яценюк; підрозділ 3. "Боротьба українців Закарпаття за соборну Українську державу в 1918-1919 рр. Гуцульська Республіка" – М. Вегеш, П. Костючок, Р. Кульчицький; підрозділ 4. "Український соборницький рух на Лемківщині в 1918-1919 рр." – Р. Кобильник, І. Любчик, І. Соляр.

До написання третього розділу "Внутрішня політика" (керівники – І. Монолатій, О. Павлишин) долучилися такі автори: підрозділ 1. "Органі влади, управління та самоврядування" – О. Павлишин; підрозділ 2. "Законодавча і нормотворча діяльність" – С. Кобута; підрозділ 3. "Реформування економіки" – М. Литвин; підрозділ 4. "Фінансова політика та грошовий обіг" – О. Павлишин; підрозділ 5. "Партійно-політичне життя" – М. Кугутяк, М. Москалюк, О. Єгрешій, Т. Хомак; підрозділ 6. "Злука ЗУНР і УНР" – О. Павлишин; підрозділ 7. "Політика щодо національних меншин" – В. Великочий, М. Гон, І. Монолатій; підрозділ 8. "Столиці ЗУНР – Львів, Тернопіль, Станиславів" – О. Павлишин, П. Арсенич, М. Лазарович; підрозділ 9. "Збройні сили" – М. Литвин, Ю. Довган.

Четвертий розділ, приурочений міжнародному політико-правовому та військовому ас-

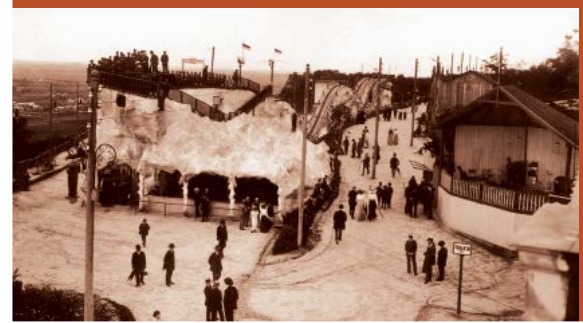
пектам державотворення ЗУНР (керівник – Т. Галицька-Дідух), підготували: підрозділ 1. "Зовнішня політика" – Т. Галицька-Дідух; підрозділ 2. "Українсько-польська війна 1918-1919 років" – М. Литвин.

Авторами п'ятого розділу "Національно-визвольна боротьба українців (1919-1923)" (керівник – М. Кугутяк) є: В. Кройтор, Л. Бурчак – підрозділ 1. "Румунська окупація Буковини й Покуття"; О. Красівський, В. Комар, П. Федорчак – підрозділ 2. "Політика Польщі в Галичині"; М. Кугутяк, М. Панчук, О. Реєнт – підрозділ 3. "Боротьба за відновлення української держави".

Шостий розділ, присвячений культурно-освітньому та духовному життю в ЗУНР (керівник – А. Королько), підготували: підрозділ 1. "Освітня політика" – Л. Шологон, І. Цепенда; підрозділ 2. "Державно-церковні відносини" – В. Марчук, О. Єгрешій, І. Пилипів; підрозділ 3. "Наука" – В. Бурдуланюк; підрозділ 4. "Література" – А. Королько, С. Хороб; підрозділ 5. "Видавництва" – А. Королько; підрозділ 6. "Театр" – В. Бурдуланюк; підрозділ 7. "Музичне життя" – О. Єгрешій, М. Черепанин; підрозділ 8. "Живопис. Скульптура" – В. Бурдуланюк; підрозділ 9. "Українська преса" – С. Кобута, Л. Кобута; підрозділ 10. "Щоденний побут" – О. Баран, М. Паньків; підрозділ 11. "ЗУНР у пам'ятках історії і культури" – Б. Гаврилів, В. Грабовецький, М. Сигидин. Джерела і бібліографію ЗУНР підготували В. Великочий і Г. Пославська, резюме – І. Монолатій.

РОЗДІЛ І.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

1. ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Історичне минуле західних українських земель було важливим чинником, що великою мірою зумовлював характер і особливості суспільно-політичних процесів та українського націотворення в Галичині, на Буковині й Закарпатті, а згодом помітно вплинув на перебіг подій і долю Української революції та національно-державного відродження першої чверті ХХ століття.

Ще наприкінці Х ст. за князювання Володимира Великого споконвічні українські землі Галичина, Буковина й Закарпаття увійшли до складу Київської Русі, згодом – у ХІІІ–ХІV ст. – були теренами могутнього Галицько-Волинського князівства. Однак уже після розпаду Давньоруської, а потім і Галицько-Волинської держави в другій половині ХІV ст. Угорщина остаточно завершила процес захоплення Закарпаття, який

розпочала ще в другій половині ХІ ст., Буковина відійшла до Молдавського князівства, а Галичина була загарбана Польщею, під владою якої перебувала аж до останньої третини ХVІІІ ст.

У 1772 р. внаслідок першого поділу Польщі Галичина була приєднана до Австрії, яка 1774 р. окупувала й Буковину. Під владою Австрійської (від 1867 р. – Австро-Угорської) імперії західноукраїнські землі залишалися до її розпаду в листопаді 1918 р. та утворення ЗУНР. Отже, у переддень Листопадового чину Галичина, Буковина й Закарпаття вже майже п'ять з половиною століть перебували під владою чужоземних політичних утворень. Саме з цим були пов'язані національна неповноправність корінного українського населення, економічний, національний та релігійний гніт, якого

Великий герб Австро-Угорщини з гербами коронних країв

Франц Йосиф I – австрійський (австро-угорський) імператор, який правив від 1848 до 1916 р.

воно зазнавало, а також поява тут доволі численних і суспільно панівних національних меншин – поляків, угорців, румунів, німців та значною мірою євреїв.

Становище автохтонного українського населення ускладнювалося й тим, що навіть всередині однієї держави – Австро-Угорщини – західноукраїнські землі залишалися штучно розмежованими, належали до різних за розміром та поліетнічних за характером адміністративно-територіальних одиниць. Історична Галичина (сучасні Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області) була об'єднана з частиною Малопольщі в один коронний край – "Королівство Галиції та Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським" з центром у Львові. Там перебували провінційні органи управління – Галицьке намісництво на чолі з намісником, якого призначав імператор, та представницький орган – крайовий сейм. Увесь край одержав скорочену назву – Галичина, лише умовно поділявся на Східну (українську) та Західну (польську) Галичину. Межа між Західною і Східною Галичиною приблизно збігалася з етнографічним кордоном між поляками й українцями. Східна Галичина охоплювала понад дві третини території та населення коронного краю, тоді як Західна – лише третину. Цим пояснювалося значення Східної Галичини для поляків у боротьбі за збереження їх гегемонії в регіоні. Українські землі Буковини разом із частиною румунських входили до складу єдиного Герцогства Буковина, були його північною частиною. Закарпаття входило безпосередньо до складу Угорщини як частини двоїстої монархії Габсбургів.

Австрійський період в історії українського народу на західних землях був часом відносної соціально-політичної стабільності, інтеграції краю у загальноєвропейські модернізаційні та культурні процеси. Виникли і набули помітного розвитку нові галузі виробництва, і зокрема гірничодобувна, нафтова, лісова, соледобувна і солеварна, шкіряна тощо, на підприємствах запрацювали парові машини. Тисячі голів худоби,

виращеної на Прикарпатті, збували на ринках Австрії. Раніше ніж на теренах підросійської України були прокладені перші залізничні колії (1861 р. Львів був сполучений з Краковом і Віднем, згодом лінію продовжено через Станіславів до Чернівців і Рахова). Міста й містечка були не лише адміністративними, ремісничо-торговельними, але

Національний склад населення Галичини (1910 р.)

— кордони держав
— кордон Галичини
--- кордони повітів
■ скупчення польського населення
■ скупчення українського населення

Львівська ратуша.
Літографія К. Ауера.
(кін. 1837 р.)

й промисловими центрами, залізничними вузлами. Мережа залізниць на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини 1914 р. була у півтора рази густішою, ніж на Наддніпрянській Україні.

У 1900 р. на теренах Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття мешкало понад 5,7 млн осіб, з них українців – понад 3,6 млн або майже 63%. Основна маса українського населення (близько 3 млн) проживала у Східній Галичині, приблизно 270 тис. мешкали на Північній Буковині, 343 тис. – на Закарпатті. На всіх цих територіях українці становили більшість.

Політико-правове становище українців під владою Австрії визначалось австрійським Державним основним законом від

21 грудня 1867 р. § 19 цього закону гарантував рівність усіх народів у державі та їхнє непорушне право на збереження і розвиток своєї національності та мови. Констатувалося визнання державою рівноправності всіх мов, уживаних в освіті, управлінні та суспільному житті кожного коронного краю. Система освіти мала бути організована так, щоб кожен народ міг її здобувати рідною мовою без будь-якого примусу до вивчення інших крайових мов. § 14 декларував цілковиту свободу віри та сумління, а також незалежність реалізації громадянських і політичних прав від релігійної належності. Австрійські громадяни, згідно з чинним законодавством, могли звертатися до державних органів будь-якою з крайових мов, створювати національні за характером об'єднання, у тому числі й політичні, видавати рідною мовою книжки, пресу тощо, виступати в парламенті, сеймах, органах місцевого самоврядування. Це контрастувало зі становищем українців, які перебували під владою Російської імперії.

Львівський оперний театр
(поч. XX ст.)

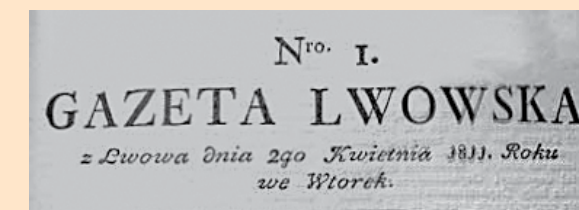

Львівський залізничний вокзал (1916 р.)

Австрійська конституція 1867 р., яка хоч і з деякими обмеженнями та все ж гарантувала свободу слова, друку, зборів та об'єднань, мала велике значення для розвитку суспільного життя українців, активізації процесів національного відродження. У той час, коли в Російській імперії після сумнозвісних Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1876 р. було практично поставлено поза законом українську мову та українське друковане слово, в Галичині вільно виходили українські книжки та часописи ("Мета", "Нива", "Правда", "Діло" тощо). Важливими українськими видавничими центрами в австрійській імперії були Львів, Чернівці, Коломия. Якщо в Російській імперії на початку XX ст. не було жодної української школи на державному утриманні, то в Галичині напередодні Першої світової війни діяло майже 3 тис. українських народних шкіл.

Насправді ж становище різних національних груп у Габсбурзькій монархії було далеко не однаковим. Поряд із конституцією важливу роль відігравала низка інших

законів, насамперед виборчі ординації, які визначали механізм формування представницьких органів усіх рівнів (громадських і повітових рад, крайових сеймів, парламенту). Шляхом значного обмеження виборчого права забезпечувалась повна перевага в цих органах представників найзаможніших соціальних верств, а фактично панівних національностей, зокрема в Галичині – поляків, на Буковині – румунів і німців. Офіційною мовою місцевих виконавчих органів визна-

Перший номер "Газети львівської", побачив світ 2 квітня 1811 р. Видання Йозефа Шнайдера у Львові

Dnia 25. p. m. JP. Jan Michal Wittenbau w Miescie Diogelung w Hawaryi roku 1791 urodzony, mialy teraz lat 209, a JPani Franciszka z Cesarzickich Wittenbau w Nowem Miescie roku 1723 urodzona, miala lat 88. odebrali powtorne blygodawienstwo slubne w Kościele XX. Pomnikanow, w przytomności Familii i wielu widzow. Szanowna ta para zvie iuz z soba lat 70.

sohy sa falszowanie bankocetlow are szionawo iuz wypadl wyrok, test bez fundametu.

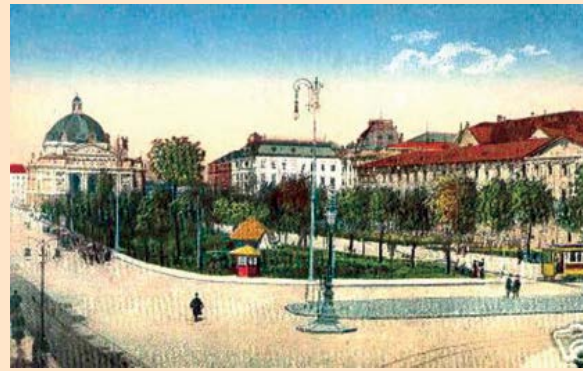
Popoda jest bardzo piekna. Zaczynala iuz najmowac wryskie pomietzkania, lecz dla wielkiej lichby odda namystrych, czynisz znacznie w gotz pozszy.

Mowia ze Cesarzowa seymozc etid lata w Dobleng przepedzi. Kurs na giel-

Львів. Площа Святого Духа (поч. XX ст.). Нині площа А. Міцкевича

Львів. Центральний проспект Гетьманські Вали

чали одну з крайових мов. За законом від 9 квітня 1907 р. для виконавчого органу галицького сейму – крайового віділу – такою мовою була польська. На Буковині урядові установи використовували переважно німецьку мову, на Закарпатті – угорську.

Одним із наслідків тривалого пригнобленого і бездержавного становища стала незвинена соціальна та професійна структура українського населення. 1900 р. понад 94% українців-галичан були зайняті в сільському господарстві, мешкали переважно в сільській місцевості. Серед усієї галицької інтелігенції лише 8% розмовляло українською мовою, тоді як польською – 71%, німецькою – 15%, а серед зайнятих у промисловості в Східній Галичині питома вага українців за офіційною статистикою не перевищувала 17,5%. На Буковині 1910 р. 88% усіх українців були зайняті в сільському та лісовому господарстві, тільки 4% – в промисловості й ремеслі, 3% – у торгівлі й на транспорті.

Пересічно лише кожний десятий українець Галичини, Буковини й Закарпаття був

міським мешканцем, тоді як серед поляків та євреїв аналогічні показники були суттєво вищими. За тодішніх умов та відповідно до ролі міста в житті суспільства модерної доби це означало, що українська спільнота практично була позбавлена контролю не тільки над державною владою та управлінням, органами провінційного та міського самоврядування, а й промисловим виробництвом, соціальною інфраструктурою, новітніми засобами комунікації тощо.

Покутські селяни і міщани

Собор святого Юра у Львові – резиденція греко-католицького митрополита (поч. XX ст.)

Виразна специфіка етносоціального розвитку регіону знайшла відбиток в усталених стереотипах масової свідомості, коли селянин асоціювався з українцем, землевласник – з поляком (на Буковині з поляком або румуном), торговець – з євреєм. Поступова асиміляція українцями представників інших національностей була помітною для сучасників і відбувалася “знизу”, передусім у сільських громадах, де незаперечною була чисельна перевага українців

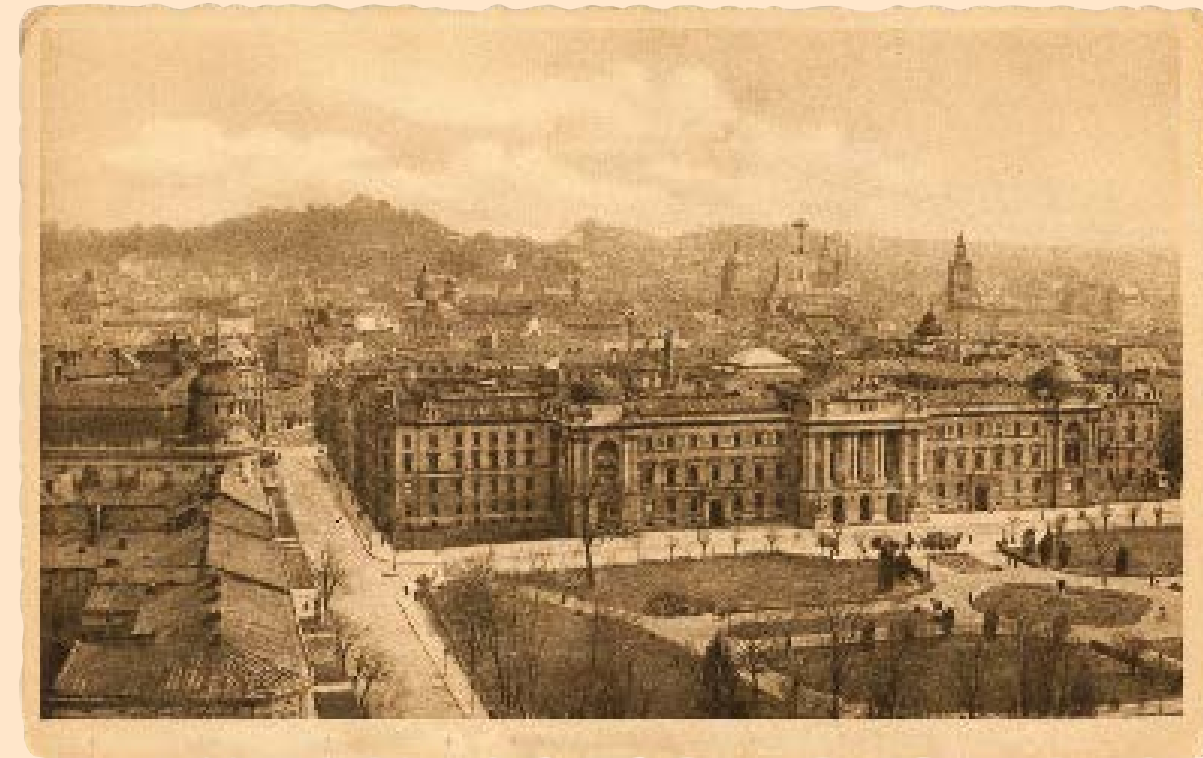
Львів (поч. XX ст.)

Карта Львова (поч. XX ст.)

і домінувала багата на традиції українська народна культура. Натомість “згори” йшов процес денаціоналізації, що захоплював частину української суспільної верхівки (шляхту, інтелігенцію, міщан).

Протягом XIX ст. і на початку XX ст. спостерігалось поступове зменшення питомої ваги автохтонного українського населення. Несприятливими для українців були такі чинники, як масова трудова еміграція, тяжке соціально-економічне становище і висо-

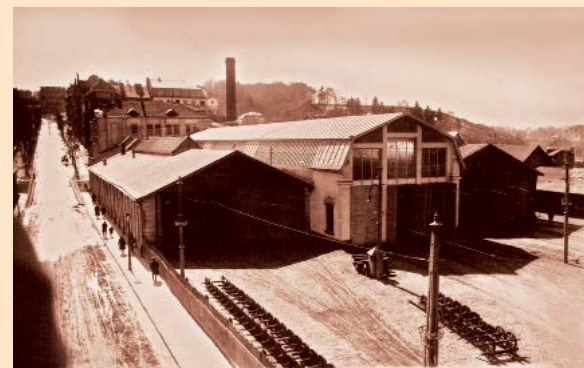

Львів. Загальний вигляд. Будівля Галицького сейму

Перша Львівська електростанція (1894 р.)

Львівський колісний залізничний цех

ка смертність, цілеспрямована денационалізація та колонізація українських земель представниками панівних національностей. Хоча за 1900–1910 рр. чисельність українського етносу в регіоні зросла до 4,1 млн осіб, його частка в усьому населенні знизилась до 61,8%, відповідно зросла питома вага національних меншин.

На зламі XIX–XX ст. західноукраїнські землі були унікальним поліетнічним ре-

над мільйон. Їхнє територіальне розміщення було досить рівномірним: поляки мешкали в усіх повітах, не маючи ніде абсолютної більшості. При цьому у Львівському повіті їх частка сягала майже 40%, ще в 6 повітах вона становила понад 30%, у 16 повітах мали від 20 до 30%, у 18 повітах – 10–20%, і лише в гірських повітах – менше 5%.

Осередками польського світу в Галичині були в сільській місцевості поміщицькі

Греко-католицька церква св. Михаїла у Коломиї. Листівка поч. XX ст.

Єврейська школа барона Гірша у Коломиї (1910-ті рр.)

ких маєтків, з них 552 належали полякам, 139 – євреям і лише 36 – українцям. Польські аристократичні родини Потоцьких, Лянцкоронських, Бадені та багатьох інших володіли величезними латифундіями, розкиданими в різних повітах біля десятків сіл.

Цілком природно, що польські магнати і шляхта, великі землевласники домінували в усьому політико-економічному житті аграрного краю, де у сільському господар-

в сеймі мала 85% мандатів, а українська (включаючи й москвофілів) – лише 15%.

Введення 1907 р. загального виборчого права до австрійського парламенту кардинально не змінило ситуації, оскільки збереження політичного впливу поляків було забезпечене шляхом особливої “виборчої геометрії” – створення штучних нерівних і двомандатних округів. У результаті один депутат-поляк представляв у парламенті в

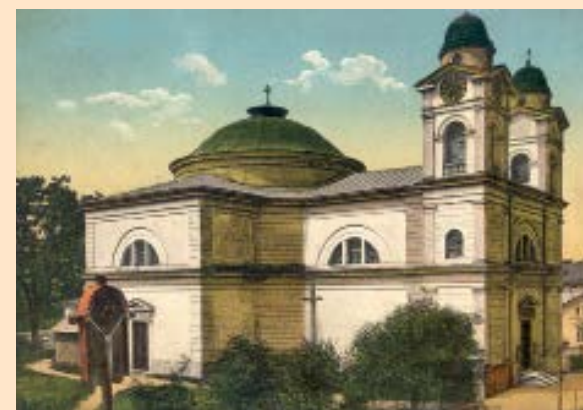
Панорама Львова. Початок XX ст.

гіоном зі складною системою міжнародних взаємин, що сформувалася історично. Довготривала відсутність власної, української національної державності та перебування у складі іноземних держав позначилися на етносоціальній структурі населення, на ролі в суспільстві національних меншин, зумовлюючи не тільки їх вагому частку (понад третину всього населення західноукраїнських земель), але й фактичне переважання в економічній і соціально-політичній сферах.

Найчисленнішою етнічною групою після українців були поляки, яких на 1900 р. налічувалось майже 1,1 млн осіб або 19% від усього населення західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. Більшість поляків проживала у Східній Галичині – по-

маєтки, в містах – ремісничі цехи, купецькі гільдії, мануфактури, товариства, а наприкінці XIX ст. – політичні партії та громадські організації. Серед міського населення Східної Галичини поляки становили понад третину, помітно переважаючи українців. У Львові на 1910 р. мешкало 101 тис. римо-католиків, 57 тис. юдеїв і лише 34,5 тис. греко-католиків.

У сільських громадах Східної Галичини проживало майже 800 тис. римо-католиків (переважно поляків), які становили п'яту частину сільського населення. Натомість більша частина великої земельної власності перебувала саме в їхніх руках. Понад 40% всієї землі належало поміщикам, головню полякам. Наприклад, у 12 повітах Тернопільщини у 1914–1915 рр. було 715 поміщицькі

стві було задіяно понад три чверті населення. Крайові й місцеві органи державної виконавчої влади і самоврядування, правосуддя, управління освітою тощо перебували в руках поляків, а фактично під контролем місцевої польської земельної аристократії.

Уся система формування, організації та функціонування державної виконавчої влади, представницьких органів та самоврядування в Галичині була спрямована на збереження панівного становища польського елемента. Як правило, з польських аристократів призначали галицького намісника, поляки очолювали повітові ради і староства. Куріальна і ступенева система виборів при високих майновому, віковому та інших цензах фактично позбавляла виборчого права 9/10 населення краю, забезпечуючи повну перевагу польських землевласників у Галицькому крайовому сеймі, органах місцевого самоврядування, а до 1907 р. – і серед галицьких депутатів австрійського парламенту. У 1906 р. на 159 послів галицького сейму був 81 великий землевласник. Станом на 1911 р. польська репрезентація

Римо-католицький парафіяльний костел Найсвятішої Діви Марії у Коломиї (1910-ті рр.)

Самбір. Площа Ринок (1910-ті рр.)

Польський народний дім у Коломиї (кін. XIX ст.)

Синагога у Коломиї (кін. XIX ст.)

Благовіщенська церква у Коломиї (1587 р.) Листівка поч. XX ст.

Вулиця Конарського в центрі Старого Самбора. Листівка поч. XX ст.

середньому 51 тис. осіб, один українець – понад 100 тис., а з цілої галицької репрезентації (106 депутатських місць) українці теоретично і практично могли вибороти максимум 28 місць (26%). Після виборів 1911 р. польський політичний табір був представлений у парламенті 81 депутатом. Польське коло (73 депутати) було однією з найбільших фракцій парламенту і відіграло помітну роль у вирішенні долі австрійських урядів, загальнодержавного бюджету тощо.

Таким самим було становище і в галузі освіти та культури. У 1900/01 навчальному році римо-католики становили 61,3% учнів середніх шкіл, греко-католики – тільки 18,4%. У зимовому семестрі того ж навчального року римо-католики становили половину студентів Львівського університету і 78% студентів Вищої політехнічної шко-

ділів Польщі, а закінчення – на початок XX ст., коли вже визріли умови для відновлення польської державності. Формуванню єдиної польської нації сприяло поширення загальноєвропейських ідей націоналізму, наявність національного гніту з боку австрійської, російської та пруської держав, а також відносно єдине бачення свого минулого, спільна (римо-католицька) віра, єдина, хай і з кількома діалектами, мова. Єдиний поділ, який існував між верствами польського населення, – соціально-економічний. Були серед поляків заможні князі та графи, були і міські пролетарі та жебраки. Однак упродовж другої половини XIX – початку XX ст. на перше місце у свідомості поляків краю виступили не ознаки соціальної нерівності, а ідеї національної єдності. Вони були на перших шпальтах у всіх польськомовних газетах, творах польських письменників та

поетів, скульпторів і художників. Звеличення славного минулого Польщі відбувалось паралельно з лояльним ставленням поляків до Австро-Угорщини, як до тимчасового явища, яке слід використати для закладення основ своєї майбутньої державності. Водночас інші національності розглядали кризу призму польських політичних, економічних, релігійних та культурних інтересів як можливих конкурентів чи навіть опонентів.

Другою за чисельністю національною меншиною на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини були євреї, яких 1900 р. було понад 750 тис. осіб. Більшість їх проживала в Східній Галичині – 614 тис. або 13% населення краю.

На теренах краю єврейське населення з'явилося ще в середині XIII ст., а в період Речі Посполитої встигло практично монополізувати торгівлю, зосередити у своїх

руках великі капітали. Територіальне розміщення єврейського населення було ще рівномірнішим, ніж польського. У жодному з повітів 1900 р. євреї не становили менше 5% населення. Але особливо високою їхня частка була у містах – 36-39% населення.

Суспільне становище євреїв було специфічним і суперечливим. За своєю соціальною структурою вони були близькими до панівних національностей. Серед усіх зайнятих у промисловості Східної Галичини 1900 р. євреї становили майже 40%, у торгівлі – 74%, на громадській службі – понад 27%. Серед усієї галицької інтелігенції євреїв було майже половина. За показниками розподілу цих професійних груп між національностями євреї помітно переважали навіть поляків, не кажучи вже про українців.

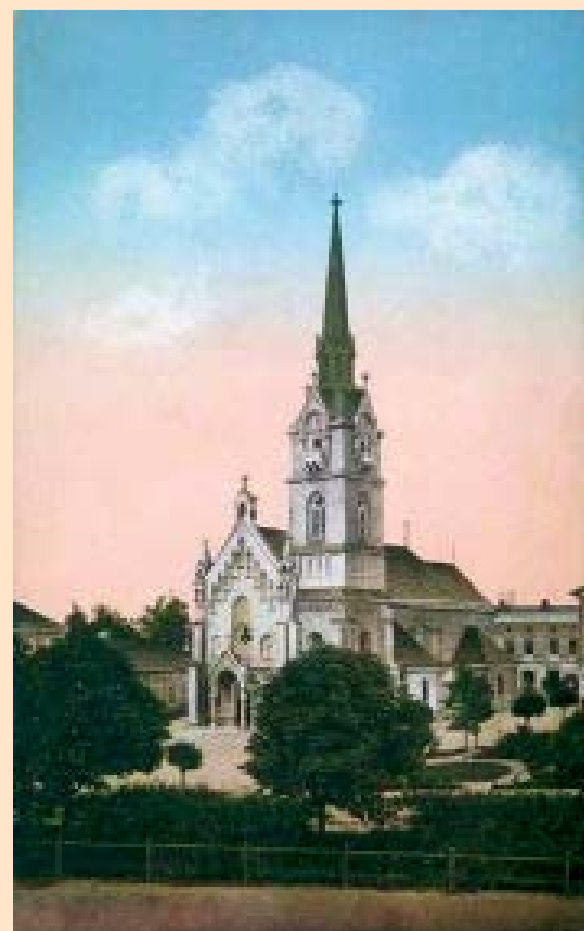
Позиції єврейської меншини в економіці визначалися не тільки тим, що вони стано-

Вулиця Судова у Рожнятові (кін. XIX ст.)

ли, греко-католики – відповідно 30 і 8,9%. З усіх 392 періодичних видань, що виходили в Галичині 1910р., 312 були польськомовними, 42 – україномовними.

Польська спільнота західноукраїнського регіону була дуже неоднорідною в соціальному, економічному і політичному вимірах. Початок процесу перетворення поляків на єдину спільноту припав на час трьох по-

Парафіяльний костел у Стрию (кін. XIX ст.)

Костел Пресвятої Діви Марії у Станіславові (кін. XIX ст.)

Приготування та роздавання їжі для дітей-школярів. (Кін. XIX ст.)

Євангелістська кірха у Станиславові. (Кін. XIX ст.)

Вихованці німецької народної школи у Станиславові (12 березня 1915 р.)

вили значну частину буржуазії, власників промислових підприємств, банкірів, але й постійно зростаючою земельною власністю. 1890 р. євреям належало понад 13% поміщицьких земель Галичини, а в окремих повітах (Стрийському, Долинському) – більше половини. Крім того, вони становили майже половину всіх орендарів поміщицьких маєтків.

Водночас євреї були позбавлені прав національної спільноти. У врядуванні, шкільництві, національній статистиці зовсім не брали до уваги мови євреїв (їдиш), а під час переписів усі вони записувалися до інших національностей. Так фальсифікувалася етнічна структура населення, знижувалася питома вага українців на користь панівних національностей. Сильніша в політико-економічному плані польська верхівка використовувала союз із євреями як один з інструментів національного гноблення українського населення.

Аналогічним було становище євреїв на Закарпатті (75 тис. осіб, 1900 р.) і Північній Буковині (68 тис.), де вони становили однакову частку – 14% всього населення цих регіонів. На Північній Буковині основна маса єврейського населення з'явилась вже після окупації краю Австрією. За півстоліття з 1857 по 1910 р. – кількість євреїв зросла тут утричі. Найбільше їх мешкало в Чернівцях (34% населення міста), а за кількістю членів виборної міської управи в 1900 р. вони були другими після німців – 18 з 50, тоді, як українців було лише 2 (1910 р. – 4).

На тлі швидкого зростання національної самосвідомості народів Австро-Угорщини, загострення міжнаціональних суперечностей на зламі XIX–XX ст. у Галичині й на Буковині відбувалися процеси національного пробудження єврейського народу, був започаткований і поступово набирав обертів сіоністський рух, виникла низка єврейських політичних партій (національна, народна, демократична, соціал-демократична та інші). 1901 року кандидат єврейських демократів А. Гросс став послом австрійського парламенту, а в 1907 р. сіоністи провели до парламенту 4 своїх депутатів. Буковинські євреї здобули міцні позиції в крайовому сей-

мі, органах місцевого самоврядування, мали значний вплив на адміністрацію краю.

Помітною етнічною групою на західно-українських землях і, зокрема, на Закарпатті були угорці. За офіційними даними 1900 р. вони становили (за мовою) 27% населення Закарпаття. Проте, як видно з віросповідної статистики, 15% з них євреї. Отже, реально чисельність угорців не перевищувала 106,6 тис., а враховуючи примусову мадяризацію місцевого українського населення і фальсифікації переписів, була ще меншою.

У політико-правовому відношенні угорська меншина займала панівне становище, яке зумовлювалось належністю Закарпаття Угорщині в рамках двоєдиної Австро-Угорської монархії. Українські землі Закарпаття входили до складу 4 комітатів (жуп) і не становили єдиної адміністративно-територіальної цілості, не мали автономного статусу. Ще 1868 р. за законом Деака-Етвеша все населення Угорщини було проголошене єдиною неподільною угорською нацією, а державною мовою була визнана угорська. Відповідно до закону від 2 червня 1907 р. запроваджувалось обов'язкове викладання в школах угорською мовою. За 1874–1917 рр. кількість українських початкових і церковнопарафіяльних шкіл скоротилася з 571 до 34. Навіть назви населених пунктів, імена та прізвища людей замінювали на угорські, а будь-якому національно-культурному роз-

Батько і син Девдуки з Косова в традиційному гуцульському одязі (поч. XX ст.)

виткові інших етносів, зокрема, українському, угорська влада чинила перешкоди.

Однією з груп корінного населення Північної Буковини поряд з українцями були румуни. У 1900 р. їх нараховували тут 77 тис. (16% населення краю), 1910 р. – 96 тис. (19%). Румуни проживали в усіх семи північних повітах Буковини, не перевищуючи в жодному з них половини мешканців.

Із політико-правового погляду румуни були однією з панівних національностей. Це пояснювалось насамперед переважанням серед економічно сильніших верств та їх безпосереднім зв'язком з владними структурами. Зокрема, румуни становили значну частину великих землевласників (більшість з яких придбала свої маєтки ще у XIV–XVI ст., і які на початку XX ст. володіли понад 40% всіх земельних угідь краю), а також міських жителів. Саме з посиленням тиску з боку впливових румунських політичних кіл,

Вихованці Коломийської гімназії (поч. XX ст.)

Покутяни – члени гуртка "Просвіти" у Коломиї (кін. XIX ст.)

Галичанин і галичанка у традиційному народному повсякденному одязі. Поштівка 1908 р.

Крайова промислова виставка у Львові (поч. XX ст.)

Австрійські гроші початку XX ст.

активізацією діяльності румунських політичних партій та посиленням національної пропаганди пов'язували надзвичайно високі темпи зростання "румуномовного" населення: лише за 1901–1910 рр. воно збільшилося на 25%. Є також підстави вважати ще одним "фактором" значну фальсифікацію перепису 1910 р. Але й за його даними навіть у цілій буковинській провінції, яка включала і румунську Південну Буковину, українці на 4% переважали румунів.

ців реально було до 100 тис., з них 60 тис. – у Східній Галичині, майже 30 тис. – на Північній Буковині, решта – на Закарпатті.

Попри нечисленність, німецька етнічна група була привілейованою і політично впливовою як частина державної нації. Особливо це було характерним для Буковини, де німецька мова домінувала в усіх урядових установах, суспільному житті. Німецькі селяни-колоністи вирізнялися передовими методами ведення господарства, активним було німецьке населення і в промисловості та торгівлі.

У Галичині німецькі поселенці належали до різних конфесій: римо-католицької, євангелістської, лютеранської, кальвіністської. Характерним для них було створення досить розвинутої мережі німецькомовних церковнопарафіяльних і народних закладів освіти, у яких, окрім німців, навчалися українці, поляки, євреї. Розвиток системи шкільництва сприяв виникненню нової елітної верстви населення, куди входили адвокати, нотарі, державні службовці тощо. Напередодні світової війни німці Галичини завдяки широкій громадській і культурній діяльності поступово перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої було забезпечити мирне співіснування з іншими народами краю.

Отже, довготривала відсутність власної національної держави та іноземне панування були причиною не лише соціальної неструктурованості української нації в західному регіоні України, але й того, що в політико-

правовому відношенні українці на власних етнічних землях були штучно поставлені у становище національної меншини. Незважаючи на формальну рівноправність усіх національностей, національні меншини домінували в політичному, економічному і культурному житті західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії. Представники національних меншин помітно переважали серед економічно сильніших соціальних верств, серед населення міст,

мали значно більший, ніж українці, вплив на політичну владу і місцеве самоврядування.

На початку XX ст. це призвело до дедалі більшого загострення взаємин між українцями та іншими народами, створювало додаткові труднощі в розвитку українського національного руху, а згодом зумовило надзвичайну складність боротьби за українську державність на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках.

Перевіз через р. Дністер

Бітків (1915 р.). Нині – селище міського типу в Надвірнянському районі

Євангелістська кірха в колонії Багінсберг біля Коломиї (кін. XIX ст.)

Ринок, торговельна площа у Коломиї (поч. XX ст.)

Німецькомовне населення, за офіційними даними переписів, у Східній Галичині на 1900 р. становило 175,5 тис. осіб (3,7% населення краю), на всій Буковині – 65 тис (8%), на Закарпатті – 52 тис. (10%), тобто разом приблизно 292,5 тис. осіб. Однак насправді, як це видно з віросповідної статистики, більшість "німецькомовного" населення становили євреї, зокрема у Східній Галичині – дві третини, на Закарпатті – 85,6%. Власне нім-

Ринок, торговельна площа у Коломиї (поч. XX ст.)

Залізнична станція у с. Гвіздець (1910 р.)

2. УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 1848–1914 РОКІВ

ГАЛИЧИНА

Львівська ратуша, у якій засідала Головна Руська Рада

Печатка Головної Руської Ради

Хрести у с. Добровляни (тепер – Калуського району) та у с. Красноїлля (тепер – Верховинського району) на відзнаку ліквідації кріпацтва

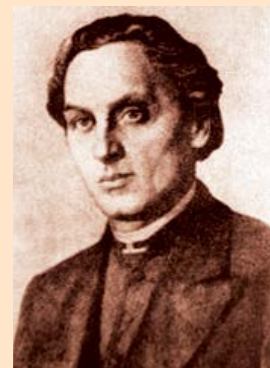
Засідання Головної Руської Ради у Львові 4 травня 1848 р. Рисунок Е. Блотницького

Період XIX – XX ст. трактується в сучасній історіографії як доба “національного відродження”, під якою розуміють комплекс подій і явищ, пов’язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, поживаленням і піднесенням українського руху, розвитком усіх галузей національно-культурного життя. Концепція “національного відродження” чи “національного пробудження” набула поширення у світовому суспільствознавстві і в самій назві терміна містить основну ідею: в минулі часи існувала нація, яка внаслідок несприятливих умов занепала і прагне відродитися.

Існують певні розбіжності між ученими-примордіалістами (примордіальний означає прадавній, споконвічний тощо) і модерністами у висвітленні механізму становлення національної свідомості (ідентичності). Вони стосуються співвідношення об’єктивних (тих, що піддаються спостереженню й опису) і суб’єктивних чинників у процесі націотворення і, відповідно, питання про те, які з них стають вирішальними для існування нації.

Українське національне відродження охопило етнічні землі по обидва боки російсько-австрійського кордону: Наддніпрянську Україну під владою Російської імперії і західноукраїнські землі – Галичину, Буковину і Закарпаття – у складі Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії. Аналогічно з наддніпрянсько-українськими землями, у перші десятиліття XIX ст. у Галичині під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва і романтизму, Французької революції 1789–1794 рр. почався рух за збереження самобутності народу, за національні права, який виявлявся у розвитку його духовної культури, прагненні відтворити власне історичне минуле, захисті рідної мови, фольклорно-етнографічної спадщини. Передова інтелігенція, на перших порах майже виключно священики, зайнялася науковою і літературною діяльністю, що сприяла усвідомленню етнічної окремішності українського (за тодішньою термінологією – руського) населення. Рубіжною подією в “національному відродженні” стала діяльність “Руської трійці”, що видала фольклорно-

Маркіян Шашкевич (1811–1843) – ініціатор заснування і лідер “Руської трійці”. Відомий як етнограф, письменник, співавтор і видавець “Русалки Дністрової”, автор брошури “Азбука і abecadło” (1836), що аргументовано виступила за збереження кирилиці для українського письма, проти латинки. Склав перший у Галичині підручник для читання народною мовою

Іван Вагілевич (1811–1866) – поет, фольклорист, філолог, автор граматики української мови, виданої 1844 р. Переклав українською мовою “Слово о полку Ігоревім”, додавши науковий коментар

Яків Головацький (1814–1888) – етнограф, історик, письменник, професор української мови і літератури у Львівському університеті в 1848–1867 рр. Автор першого програмного документа українського національного руху в Галичині “Становище русинів у Галичині” (1846 р.)

літературний альманах “Русалка Дністровая” (1837 р.), ввела народну мову в літературу і відстоювала ідеї соборності, єдності з підросійською Україною.

На початку 1848 р. у низці європейських країн розпочалися буржуазно-демократичні революції. Не оминули революційні події й Австрійської імперії. Під їхнім могутнім впливом тут відбулися радикальні зміни в усіх сферах життя суспільства, водночас було чітко продемонстровано прагнення національного суверенітету. Ось чому Європеїську революцію 1848–1849 рр. в історичній літературі образно називають “весною народів”. Наляканий революцією імператор Фердинанд був змушений проголосити в Австрії конституцію та демократичні свободи. Уже на початку революції імператорським указом від травня 1848 р. у Галичині було ліквідоване кріпацтво, на п’ять місяців швидше, ніж в інших провінціях імперії. 2 травня 1848 р. у Львові була утворена перша в краї українська

політична організація – Головна Руська Рада (ГРР) як офіційний представник українського населення Галичини. До Ради входило 66 представників духовенства і світської інтелігенції, а її головою обрано священика Г. Яхимовича. Друкованим органом ГРР була перша українська газета “Зоря Галицька”, яка почала виходити 15 травня 1848 р. тиражем 4 тис. примірників. Головна Руська Рада у відозві до населення проголосила: “Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить, з котрого півтретя мільона землю Галицьку замешкує”. Це був перший політичний документ у Галичині, який виразно задекларував єдність усього українського (“руського”, “малоруського”) народу в Австрії та Росії.

Центральною політичною проблемою для ГРР була боротьба за відокремлення польських земель від історичної, Східної Галичини та об’єднання її з Буковиною і Закарпаттям в окремий коронний край у складі Австрійської федерації. Ця вимога наштовхувалась на опір польського політичного проводу в особі Центральної ради народової, австрійського уряду. Вона не сходила з політичних програм галицьких українців аж до 1918 р.

Слідом за Головною Руською Радою в містах і селах краю було створено близько 50 місцевих руських рад. За національну символіку галицьких українців ГРР прийняла синьо-жовтий прапор та герб із

Перше число газети “Зоря Галицька” від 15 травня 1848 р.

“Собор руських учених”. Рисунок І. Згарського (1848 р.)

Іван Гушалевич (1823–1903) – греко-католицький священик, член Головної Руської Ради, учасник Собору руських вчених. Брав участь у роботі Ставропігійського інституту. Багаторічний посол до Галицького сейму та рейхсрату

Слов'янський з'їзд у Празі. Гравюра 1848 р.

Пожежа у Львівській ратуші 2 листопада 1848 р. Літографія Й. Ріделя

Іван Озаркевич (1795–1854) – священик, письменник, громадсько-політичний діяч. Співзасновник театру в Коломиї, що здійснив у червні 1848 р. першу в Галичині привселюдну українську виставу, учасник "Собору руських учених"

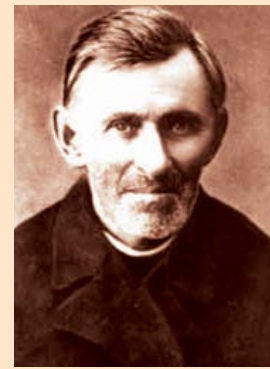
діяльність якого започаткувала вистава "Дівка на виданню, або На милование нема силування" (переробив місцевий священик Іван Озаркевич 1848 р. "Наталку Полтавку" І. Котляревського).

Небувалою подією історії краю був перший з'їзд діячів української культури – "Собор руських учених" (19 – 26 жовтня 1848 р.), у якому взяли участь 118 представників духовної і світської інтелігенції. Делегати з'їзду працювали в дев'яти секціях: богослов'я, права, філософії, природознавства, історії, географії, економіки, літератури і церковної мови. Більшість учасників обговорення висловилися за літературну мову, близьку до народної, "гражданський" шрифт і фонетичний правопис, зберігши, однак, за прихильниками церковнослов'янської мови право на її використання в наукових працях та етимологічний правопис.

У червні 1848 р. галицькі українці (представники ГРР і Руського Собору) взяли участь у Слов'янському конгресі в Празі, на якому вперше на міжнародному рівні заманіфестовано окремішність українців від інших слов'янських народів і прагнення їх до боротьби за свої політичні та національні права. ГРР висунула вимогу поділу Галичини, але проти цього виступили діячі польського національного руху. Через посередництво чеської делегації 7 червня 1848 р. на конгресі було підписано документ "Вимоги русинів у Галичині", за якими сторони декларували рівноправність української мови в школах і державних установах, зрівняння у правах представників усіх національностей і віросповідань, утворення спільної польсько-української національної гвардії для захисту конституційного ладу, скликання спільного крайового сейму, який мав вирішити питання про поділ Галичини на два адміністративних округи. Практично це була перша в XIX ст. українсько-польська угода, яка, однак, не мала практичних наслідків. 12 червня 1848 р. у зв'язку з повстанням у Празі уряд розігнав конгрес.

Влітку 1848 р. відбулися перші в історії вибори до австрійського парламенту. Зі 100 мандатів, які припадали на всю Галичину, українці отримали 26, за соціальним статусом –

Йосафат Кобринський (1818–1901) – український громадсько-культурний діяч. Упродовж 1848–1849 рр. активний член Руської ради в м. Коломия, учасник "Собору руських учених", ініціатор заснування і фундатор Народного дому в Коломиї 1890 р.

Герб Ставропігійського інституту на будинку № 9 у м. Львові на вул. Бляхарській (тепер – І. Федорова) (1904 р.)

Сесія Галицького сейму, (1890-ті рр.) Рисунок Т. Фідлера

селянським священикам. У парламентських дебатах українські депутати зосередилися на двох головних питаннях: про адміністративний поділ Галичини та скасування панщини. Участь у роботі рейхсрату збагатила русинів-українців досвідом політичної боротьби, хоч, правда, парламент так і не спромігся прийняти практично жодного рішення, яке було б реалізоване.

Розгром у жовтні 1848 р. повстання у Відні, а 1-2 листопада того ж року у Львові, був сигналом до наступу реакції в усіх провінціях імперії, знищення основних здобутків революції. Австрія знову стала абсолютистською монархією Габсбургів, у якій не було місця для автономії окремих народів. Відновлення абсолютизму супроводжувалося посиленням польських позицій у краї, що спричинило зневіру у власних силах, деморалізацію серед місцевої галицько-руської інтелігенції. Після кульмінаційного 1848 р. національний рух пішов на спад. Головна Руська Рада саморозпустилася в 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ.

Наступ реакції проти "національного відродження" в Австрійській імперії супроводжувався посиленням у краї польських впливів. Від 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник, багатий польський землевласник граф А. Голуховський, який спрямував свої зусилля на утвердження переваги польської еліти в політичному житті провінції. Водночас він призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті, полонізував місцеве шкільництво.

Дійшло до того, що А. Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, 1859 р. спробував перевести українську мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку галицько-руської інтелігенції, що стало причиною так званої "азбучної війни", яка оживила задушливу атмосферу 1850-х років.

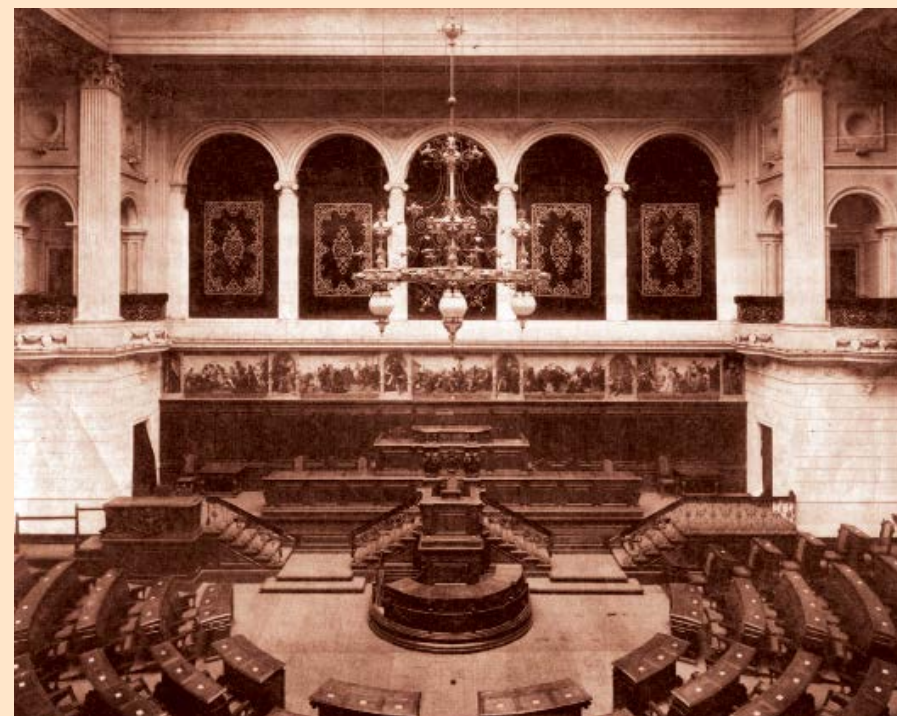
Десятиліття "задушливого неоабсолютизму" закінчилося, коли австрійський цісар, зазнавши поразки у війнах 1859 р. з Францією й Італією та 1866 р. з Пруссією, пішов на реформування внутрішнього устрою

монархії. Передбачалося через взаємовигідні компроміси з угорською, чеською і польською елітами забезпечити стабільне майбутнє імперії, над якою нависла загроза повторення нової "весни народів".

Року 1860 в Австрії проголошено конституцію, що ґрунтувалась на принципі федералізму і розширювала права країв

Зал засідань Галицького сейму. (1900 р.). Фото З. Гольдхаммера

Українські депутати Галицького сейму (1866 р.). Фото С. Родецького

Юліан Лаврівський (1821–1873) – видатний український громадсько-політичний діяч, посол Галицького сейму, прихильник співпраці з польськими ліберальними політиками

у процесі державного управління. На підставі конституції 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми. Компетенція Галицького сейму охоплювала питання культури (в широкому трактуванні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки. Незважаючи на наявність пережитків середньовічного станово-представницького права, утвердження парламентаризму

привчало західноукраїнське суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв'язання суперечностей на сеймовій арені мирним шляхом.

Еволюція державного устрою від централізму до федералізму закінчилась перетворенням Австрії за конституцією 1867 р. в дуалістичну Австро-Угорську імперію. Галичина разом із Буковиною залишилися в межах австрійської частини (Цислейтанії), а Закарпаття – угорської (Транслейтанії). Австрійська конституція 1867 р. мала велике значення для активізації "національного відродження". Конституційні реформи 1860-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині, на відміну від Росії, яка залишалася "тюрмою народів". Західно-український національний рух у результаті цих реформ, з одного боку, одержав змогу всіляко розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично

Український галицький сеймовий клуб у 1910–1913 рр. Зліва направо: перший ряд – Тимотей Старух, д-р Євген Петрушевич (заст. голови), д-р Кость Левицький (голова), д-р Іван Макух (заст. голови), Захар Скварко, Іван Кивелюк; другий ряд – Антін Старух, д-р Іван Курівець, Михайло Содомора, Лазар Винничук, Іван Барабаш; третій ряд – Іван Сандуляк, Павло Думка

Будинок Галицького крайового сейму

Володимир Шашкевич (1839–1885) – письменник, освітньо-культурний діяч, син Маркіяна Шашкевича. Навчався у Львівському і Віденському університетах. Редактор часописів "Вечерниці" (1862–1863), "Русалка" (1866) та читанок для селян "Зоря" (1871–1872)

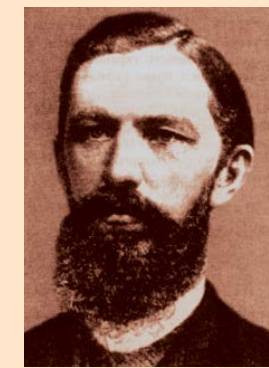
сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися галицькі українці порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю.

На перших виборах до Галицького сейму 1861 р. українці провели лише третину (49) із 150 депутатів, і з кожними виборами кількість українських послів у ньому неухильно зменшувалась, сягнувши найнижчої позначки 1883 р. (9 послів).

Польські політичні діячі вміло використали широкі повноваження, надані їм центральною владою, доклали багато зусиль для колонізації місцевого державного апарату. Ще наприкінці 1866 р. польська сеймова більшість ухвалила закон про польську мову навчання у початкових і середніх школах, польська мова стала також крайовою офіційною мовою. Монополію влади поляків у Галичині забезпечувала виборча система: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів.

Проблема польсько-українських відносин сталавіссю, навколо якої оберталася діяльність Галицького сейму, була в центрі суспільно-політичного життя краю. І місцеві українці, і поляки, перебуваючи в потенційно кращих умовах, ніж інші частини своїх поділених народів, намагалися витворити в Галичині міні-модель для майбутньої національної держави. Внаслідок цього ставало неминучим зіткнення інтересів, але з іншого боку – виникала й потребарозуміння необхідності їх узгодження, тому робилися періодичні спроби зближення між обома народами. Та все ж період другої половини XIX – початку XX ст. пройшов під знаком наростаючого міжнародного протистояння, зумовленого кристалізацією національно-політичних рухів. По суті, галицькі українці змушені були відчайдушно боротися за кожну поступку в національному житті, дуже часто натрапляючи на рішучу опозицію поляків. Такий стан справ тривав до 1918 року.

Розподіл місць між поляками та українцями відповідно до Закону про вибори до Галицького крайового сейму, затвердженого 14 лютого 1914 р.

Соціальний склад сейму	Загальна кількість	Поляки	Українці
Вірилісти	13	9	4
Курія великої власності	45	44	1
Курія ценова міст	46	40	6
Курія міст загального голосування	12	9	3
Курія торгової і промислової палат	5	5	-
Курія промисловців Львова і Кракова	2	2	-
Сільська курія	105	57	48
Разом	228	166(72,8%)	62(27,2%)

У сучасній історичній науці процес національного відродження в Галичині XIX – початку XX ст. уявляється не у формі єдино правильної української національної лінії, а як результат складної і суперечливої взаємодії різних національно-політичних орієнтацій – крім власне українофільської, також австрофільської, полонофільської, русофільської (москвофільської). У галицько-українському русі поступово утвердилася

Олександр Барвінський (1847–1926) — історик, педагог, громадсько-політичний діяч. У 1891–1907 рр. – посол до Австрійського парламенту. Заснував Християнсько-суспільну партію

Степан Качала (1815–1888) – греко-католицький священик, історик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Співзасновник Галицько-Руської матиці, Народного дому, "Просвіти", Товариства ім. Т. Шевченка, Народної ради, Руського педагогічного товариства

Юліан Романчук (1842–1932) – видатний український громадський і політичний діяч, педагог, письменник і журналіст, багатолітній політичний провідник галицьких українців. Уродженець с. Крилос біля Галича. Ініціатор і голова Народної ради (1885). Віце-президент австрійського рейхсрату. 1911 р. був обраний депутатом парламенту на виборчому окрузі Надвірна – Делятин – Солотвино – Калуш – Долина

Володимир Гнатук (1871–1926) — український етнограф, фольклорист та громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (1902), член Празької та Віденської академії наук. Від 1899 р. — секретар НТШ. Від 1909 р. — член-кореспондент Російської академії наук

Учениці Школи василянок. Фото Н. Лісси (1905 р.)

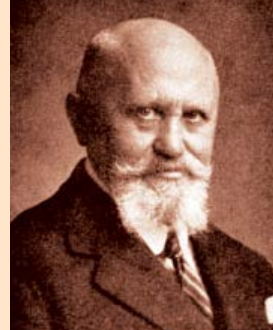
Титульний аркуш періодичного видання "Просвіти" (1870-ті рр.) Художник З. Шиманський

вісник". Хоча ці видання публікували у Львові, вони слугували і галичанам, і українцям Наддніпрянщини, ставши провідними органами друку українських літературних творів, публіцистики. Галицькі українофіли також заснували власну газету народною мовою "Діло" (1880–1939), яка від 1888 р. стала щоденною. Одночасно з видавничою діяльністю народовці приступили до створення власних інституцій для культурно-просвітницької роботи серед простолюдю.

Наприкінці 1868 р. було створено народовське товариство "Просвіта", що стало першою освітньою організацією для народу, а її головою обрано гімназійного вчителя Анатолія Вахнянина. У 1873 р. з ініціативи та за фінансової підтримки діячів з Наддніпрянської України у Львові виникло Літературне товариство ім. Т. Шевченка, реорганізоване на початку 1892 р. у Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ). Під керівництвом видатного історика Михайла Грушевського (1897–1913) НТШ було неофіційною

українською академією наук. Молода народовська інтелігенція, що протистояла наступові русофільства, обмежувала своє "служіння народіві" культурно-освітньою та літературною діяльністю.

Відсутність організаційної опори в масах, неможливість власними силами протистояти русофільському впливу в краї, а з іншого боку – антіросійське спрямування польського визвольного руху, об'єктивно сприяли пошуку компромісів і угод народовців з польською сеймовою більшістю. 27 жовтня 1869 р. Юліан Лаврівський (віце-маршалок крайового сейму) проголосив від імені українських послів у сеймі угодовський проект. Польська сеймова більшість відіслала проект Ю. Лаврівського до спеціальної комісії для конкретизації. Практичного результату від роботи комісії, що тривали два роки, так і не було, сейм не прийняв ніякої ухвали щодо пропонуваного проекту. Фактично це була друга, після 1848 р., невдала спроба дійти компромісу з поляками. Результати виборів 1879 р., і зокрема невдача "Руської

Олександр Колеса (1867–1945) — український літературознавець, мовознавець, громадсько-політичний діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (від 1899 р.). Належав до Української національно-демократичної партії. У 1907–1913 рр. був депутатом австрійського парламенту

Грамота Просвіти (1894 р.)

Видання поезії Тараса Шевченка у Львові (1867 р.)

Юліан Целевич (1843–1892) – історик, просвітницький діяч, сподвижник українського національного відродження другої половини XIX століття. Голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка, "Руської бесіди" (1880–1889)

ради" стала для народовців сигналом для вступу у велику політику. Народовці на початку 1880-х рр. розгорнули політичну діяльність, керуючись правилом, що "сила – в дії". Концепція "органічної праці", зміцнення своєї підтримки в масах спонукала народовців до видання газет "Батьківщина" (з жовтня 1879 р.) і "Діло" (з січня 1880 р.) етимологічним правомисом. Це робилося для того, аби пом'якшити напругу у відносинах зі "староруською партією", яка виникала на ґрунті правописних суперечок.

З цього приводу видатний український громадсько-політичний діяч кінця XIX – першої половини XX ст., вчений К. Левицький писав, що в 1879 р. "народна українофільська партія відчувала конечну потребу виступити на політичній арені", започаткувати "свою політичну пресу і політичну організацію". Було вирішено з противного табору приєднати якнайбільше "заблудших" і тим певніше побороти національне русофільство".

Між народовцями і русофілами в 1882 р. укладено угоду, тактичний союз (спільне

Федір (Хведір) Вовк (1847–1917) – український антрополог, етнограф і археолог. Видатний член київської Громади, через переслідування 1879 року змушений був надовго виїхати за кордон. У 1904–1906 рр. провів наукові експедиції в Галичині, Буковині та Угорщині

Видання творів Марка Вовчка

Учениці та викладачі школи ім. Т. Шевченка (1905 р.)

проведення масових віч, організація передвиборних компаній тощо). Попри свою активність на культурній ниві, народовці довгий час не були самостійною політичною силою, до початку 1890-х рр. взаємодіяли в рамках "Руського клубу" в сеймі з русофілами. Офіційно організаційний розкол відбувся восени 1892 р.

Поворотним пунктом у боротьбі за вплив на маси між народовцями і русофілами був 1882 р., коли відбувся судовий процес над "московфільськими" діячами, звинуваченими в "державній зраді". За браком доказів суд виніс м'яке покарання, але русофіли були скомпрометовані зв'язками з царизмом, що означало, за влучним висловом історика І. Лисяка-Рудницького, "початок (їх) кінця". З ініціативи Ю. Романчука в жовтні 1885 р.

Діячі української культури на святкуванні у Львові 100-річчя "Енеїди" І. Котляревського (1898 р.)

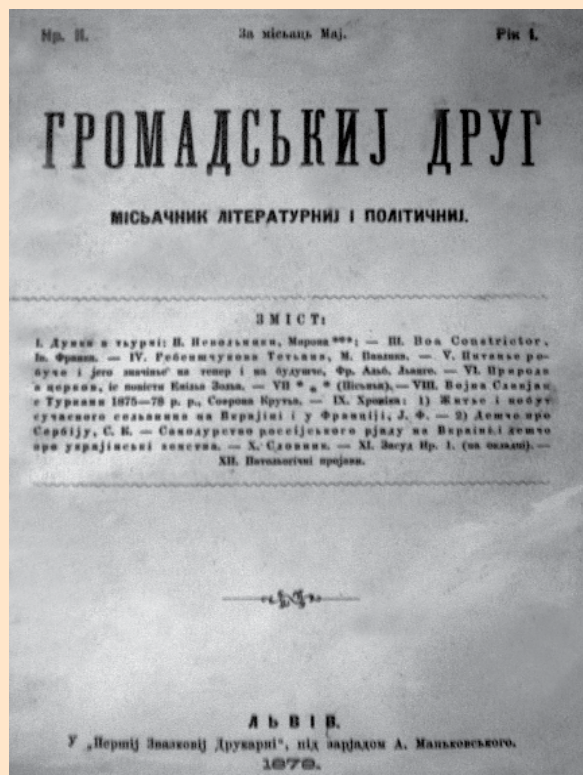

Іван Франко (1856–1916) — славетний український письменник, видатний учений, філософ, історіософ, публіцист, активний громадсько-політичний діяч, один із найвизначніших ідейних лідерів українського національного відродження кінця XIX–початку XX ст. У молодому віці був соціалістом-радикалом, одним із засновників РУРП. У 1890-х рр. здійснив еволюцію на національно-демократичні позиції, був одним із засновників НДП (1899 р.)

Юліан Бачинський (1870–1940) — громадсько-політичний діяч, один із засновників Русько-української радикальної партії, Української соціал-демократичної партії, автор праці "Україна irredenta"

Титульна сторінка друкованого органу радикалів "Громадський друг"

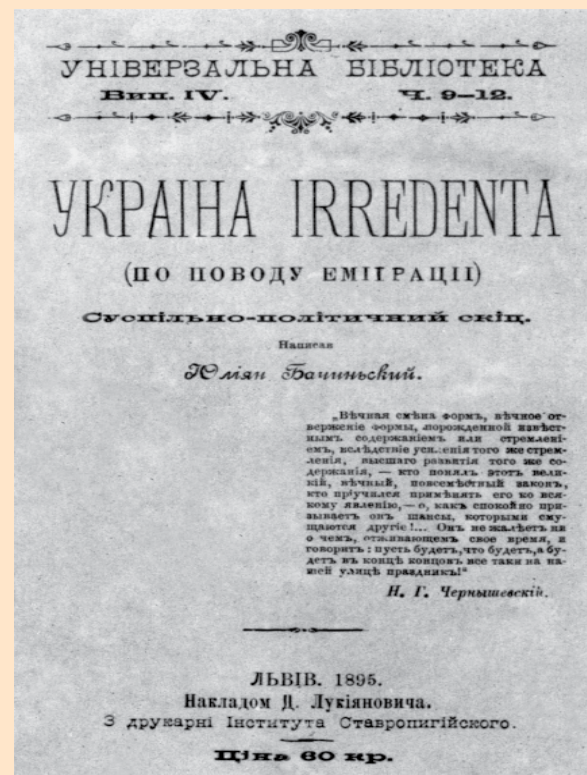
Титульна сторінка праці Юліана Бачинського "Україна irredenta", у якій вперше було висловлено та науково обґрунтовано ідеал політичної незалежності українських земель

Михайло Грушевський (1866–1934) — визначний український історик, археограф, літературознавець, соціолог, публіцист, громадсько-політичний і державний діяч. Голова НТШ (1897–1913), дійсний член ВУАН (1923) та АН УРСР (1929), засновник Української національно-демократичної партії. Голова Української Центральної Ради (1917)

Шевченка, народовського руху 1860-х рр. і водночас соціалістами, пропагували ідеал суспільного ладу без визиску й неволі. Активну роль у пропаганді радикальних ідей відіграли Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький. Радикальні часописи "Громадський друг", "Дзвін", "Молот" зазнавали переслідувань з боку львівської поліції. Влада розгорнула щодо радикалів репресивні заходи, але, попри багато труднощів і перешкод, радикальний напрям зміцнювався протягом 1880-х рр. Радикали першими приступили до створення масової політичної організації для захисту народних інтересів.

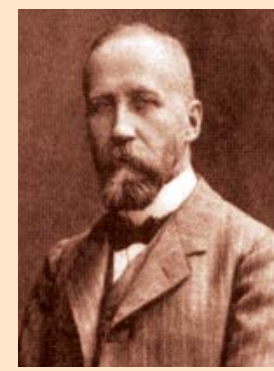
Наприкінці 1880 – у 1890-х рр. XIX ст. найвагомішу роль для українського національного відродження у Галичині відігравав Іван Франко. Він захопився у молодому віці ідеями соціалізму, творчістю громадівців, поглядами М. Драгоманова. Завдяки своїй сміливій життєвій позиції на захист простих українців, що була відображена у численних виступах на мітингах і зборах, газетних публікаціях, наукових дослідженнях

Михайло Павлик (1853–1915) — громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Один з організаторів соціалістичного руху в Галичині, творець Русько-української радикальної партії, редактор низки радикальних видань ("Друг", "Громадський друг", "Народ", "Громадський Голос")

Теофіл Окуневський (1858–1937) — адвокат, громадсько-політичний діяч. Один із засновників Русько-української радикальної партії та Української національно-демократичної партії, багатолітній депутат Галицького сейму та австрійського парламенту, член Української Національної Ради ЗУНР

і художніх творах, Франко здобув всенародне визнання і підтримку. Поступово він відійшов від соціалізму до ідеї відновлення української держави як єдиного гаранта добробуту українських селян, робітників, інтелігенції: "Що значить політична несамостійність якоїсь нації, як у останній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати частку здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і безпекою не мають нічого спільного? Значить, ...національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, павперизації, культурного застою й упадку".

Надзвичайно рішуче Іван Франко виступив проти москвофілів і соціалістів, які, на його думку, відійшли від розуміння справжніх народних потреб і жадань. За його переконанням, висловленим у творі "Що таке поступ", ідеї марксизму — це

загроза встановлення тоталітарного режиму, а москвофіліство — це самообман недалекоглядних політиканів. Політичним ідеалом Франка виступила ідея створення української національної держави. "Ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні (соціальну справедливість і демократію), але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації" — писав Іван Франко. Такими словами він і розпочав політичну боротьбу за Україну і українців.

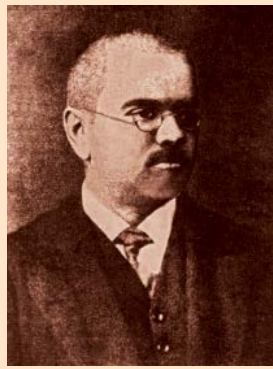
Поштовх до політизації українського національного руху, що супроводжувався кристалізацією ідеї національно-державної

Семен Вітик (1876–1937) — громадсько-політичний діяч, один із засновників і лідерів Української соціал-демократичної партії, посол австрійського парламенту

Січове свято у Станиславові. (1910 р.)

Володимир Охримович (1870–1931) – громадсько-політичний діяч, юрист, публіцист. Один із творців Русько-української радикальної партії, фундатор та один із лідерів Української національно-демократичної партії

Народний дім у м. Коломиї (кін. XIX – поч. XX ст.).

Члени пластового гуртка. Початок XX ст.

“Сокіл-Батько” на Шевченківському здвізі 28 червня 1914 р. у Львові

незалежності, дала політика “нової ери” в Галичині на початку 1890-х рр. Угодівська акція народовців мала знешкодити галицьке русофільство. Проголошена восени 1890 р. “нова ера” не мала документального підтвердження (хоч, правда, переговори з намісником Галичини графом К. Бадені велися навколо конкретних пропозицій), що робило польсько-український компроміс дуже хитким.

В угоді були зацікавлені австрійський уряд, стривожений посиленням напруженості у відносинах із Росією, та представники громадівського руху в підросійській Україні, які з огляду на переслідування українців у Росії сподівалися схилити на свій бік австрійську владу й польські панівні кола в Галичині. Від імені народовців Ю. Романчук заявив у сеймі про відмову від опозиційної тактики, взамін вимагав від польської адміністрації краю покращити культурно-національне становище українського населення. “Новоєрівська” політика не мала широкої підтримки ні в тогочасному

українському суспільстві, ні в польському. Проти неї рішуче виступили москвофіли і радикали, група противників “нової ери” незабаром виокремилась серед народовців, незадоволених дрібними поступками польської адміністрації. Незадоволення угодою активізувало політичну діяльність народівської більшості, яка на загальних

Василь Стефаник (1871–1936) – видатний український письменник, громадсько-політичний діяч. Член Української радикальної партії, посол до австрійського парламенту (1908–1918), делегат від Снятинського повіту (тепер Івано-Франківська область) на збори Української Національної Ради у жовтні 1918 р.

зборах Народної ради в грудні 1892 р. прийняла другу (після 1888 р.) програму народовців. Вона окреслила політично-правове становище галицьких українців як “частини народу русько-українського, що, втративши державну самостійність, боровся віками за свої державно-політичні права й ніколи не зрікався й не зрікається прав самостійного народу”. Формально польська та українська сторони проголосили свою відмову від угодівської політики 1894 року.

Попри провал, угода сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла значні здобутки на культурній ниві. Було надано офіційний статус фонетичному правопису, який запроваджували в галицькій буковинській школі, підтверджено державні права української мови, відкрито українську гімназію в Коломиї (другу в Галичині після Львівської), кафедру української історії у Львівському університеті, яку очолив М. Грушевський.

1890 р. у Галичині була створена перша в історії України масова політична партія

Кирило Трильовський (1864–1941) – український громадсько-політичний діяч, адвокат, публіцист, видавець. Один із творців Русько-української радикальної партії, організатор січового та січово-стрілецького руху. Посол австрійського парламенту та Галицького сейму

сучасного типу – Русько-українська радикальна партія (лідери – І. Франко та М. Павлик). Внутрішньопартійний розкол всередині РУРП призвів до створення 1899 р. ще двох партій (сама РУРП змінила назву на УРП – Українська радикальна партія): національно-демократичної (НДП, об’єднання національно орієнтованих радикалів з народовцями) і соціал-демократичної (УСДП, національну ідею намагалася поєднати з марксизмом). Помірковане крило народовців 1896 р. виокремилось у Католицький русько-народний союз. Три головні галицько-українські партії (крім КРНС) передбачали здійснення постулату політичної незалежності та соборності України, що уможливило їх об’єднання, консолідацію сил на ґрунті боротьби за національну державність у роки Першої світової війни. Партійні осередки цілком легально діяли у багатьох населених пунктах краю на початку XX ст.

Постулат політичної незалежності та соборності українських земель вперше

Сильвестр Сембратович (1836–1898) – український церковний та громадський діяч, митрополит Української греко-католицької церкви (1882–1898), віце-маршалок Галицького сейму і член Палати панів австрійського парламенту (від 1903 р.). Був прихильником “нової ери”, ініціатором створення Католицького русько-народного союзу

було чітко сформульовано та науково обґрунтовано у написаній 1893 р. та виданій у грудні 1895 р. праці “молодого” радикала Ю. Бачинського “Україна ingredenta”. Висвітлюючи складну економічну ситуацію в Галичині, як наслідок масової еміграції селян за кордон, автор вказував, що її причиною є “...політичний централізм Австрії...”. Аналізуючи соціально-економічне життя по обидва боки російсько-австрійського кордону, Ю. Бачинський наголошував, що оскільки на польських, російських та українських територіях розвиваються одні й ті самі галузі господарства, то найменш розвинений “промисел український” приречений на занепад. Підсумовуючи такий стан, він стверджував, що повноцінно економічно розвиватися український народ зможе тільки в незалежній національній державі. Публікація книги 1895 р. викликала широкий резонанс у галицькому суспільстві. Вказавши на некритичне ставлення Ю. Бачинського до марксистської термінології, І. Франко одночасно високо оцінив роботу і зазначив,

що вона “відкриває майбутнє України й дороги, якими піде її розвиток”.

Отже, 1895 р. – поворотний пункт у розвитку суспільно-політичної думки галицьких українців, ознаменував становлення ідеології новітнього українського національного руху. Формування партійно-політичної системи українського суспільства супроводжувалося поширенням національної ідеї в маси.

Протягом 1890-х рр. у всіх повітах краю виникла мережа культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій, що своїми розгалуженнями охопила найдальші

Роман Дашкевич (1892–1975) – один із засновників українського “Пласту”

Іван Сандуляк (1845–1926) – селянин із с. Карлова Снятинського повіту, активний діяч Української радикальної партії. Посол Галицького сейму у 1908–1913-х рр.

Сокільський здвіг у Львові (10 вересня 1911 р.)

Адам Коцко (1882–1910) – студент юридичного факультету, громадсько-політичний діяч, публіцист. Учасник студентських акцій за відкриття українського університету 1906, 1907, 1910 рр. Організатор та голова студентського віча 1 липня 1910 р., під час якого його було смертельно поранено

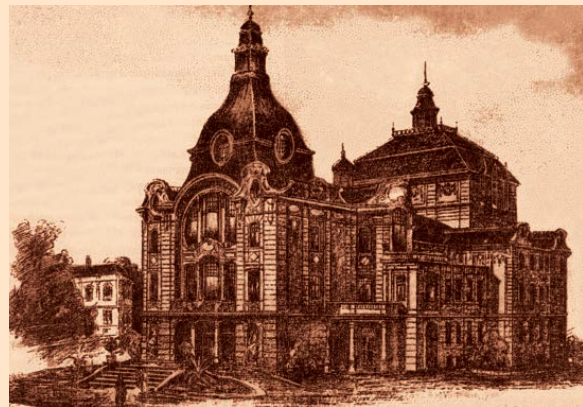
Проект будинку українського театру у Львові. Поштівка 1904 р.

Товариство "Боян" на ювілейному концерті М. Лисенка у Львові (1903 р.). Фото В. Вибрановського

села. Спортивні товариства "Сокол" (1894), "Січ" (1900), призначені для фізичного загартування і зміцнення української молоді, були основою майбутнього українського війська.

Процес організаційного становлення русофільського руху завершився заснуванням у січні 1900 р. "Русско-народної партії" (далі – Русько-народна партія). Внаслідок ідейної еволюції від русофільства до москвофільства 1908 р. відбувся остаточний розкол на "старокурсників" та "новокурсників". Представники першого напряму відстоювали традиційні для русофільської течії ідеали, тоді як "новокурсники" виступали з більш радикальними, яскраво вираженими москвофільськими поглядами, відповідно ототожнювали себе з росіянами, російською літературною мовою. Однак русофільсько-москвофіли за своїм впливом значно

Похід "Соколів" і "Січей" через Львів (28 червня 1914 р.)

поступалися національно-державницькому таборі, що сприяло зміні тактики щодо галицького москвофільства польських правлячих кіл, які перейшли від боротьби з ним до відкритої підтримки.

Зростання національної свідомості галицьких українців викликало шалений спротив польських панівних кіл, які відстоювали ідею відновлення Польщі в кордонах до 1772 року. Прагнучи не тільки зберегти, але й збільшити "польський стан посідання" польські партії намагалися перешкодити розвитку українства. У цьому контексті велася цілеспрямована боротьба проти збільшення кількості українських шкіл, поширення прав української мови в адміністрації, суді, виділення коштів з державного і крайового бюджетів на українські культурні та господарські потреби. Становище ускладнювалося ще й тим, що поляки мали головні адміністративні посади в краї, значну перевагу в Галицькому сеймі, контролювали судові органи. За таких умов для захисту прав галицьких українців потрібна була мобілізація зусиль усієї спільноти.

На зламі XIX–XX ст. надзвичайно складні часи переживав аграрний сектор Галичини. В умовах гострого безземелля сотні тисяч жителів Західної України емігрували в інші країни, в тому числі за океан – до Канади, США, Бразилії, Аргентини тощо. Селянам доводилося виживати на мізерних наділах, найматися за безцінь на сезонні роботи. Невдоволення таким становищем викликало хаотичні виступи сільської бідноти, які згодом переросли в організований страйковий рух, що 1902 р. охопив більшість повітів східної Галичини. У цьому першому в Європі масовому селянському страйку взяло участь близько 200 тис. осіб, в акції активно виявили себе представники українських партій – радикали, соціал-демократи, націонал-демократи.

Наступною масовою акцією, під час якої було об'єднано зусилля всіх основних українських партій, стала боротьба за реформування виборчої системи. Стара куріальна виборча система, яка ґрунтувалася на основі майнового цензу, давала змогу польській верхівці забезпечувати практично необмежене панування в краї. Боротьба за

Стаття в часописі "Kurjer Lwowski" про протистояння української і польської молоді Львівського університету в березні 1907 року

виборчу реформу здійснювалася у формі масового легального вічевого руху, що став особливо активним у 1905–1906 рр. в умовах радикалізації суспільних настроїв під впливом звісток про революційні події в Росії.

Кульмінацією масових заходів було всенародне віче галицьких українців 2 лютого 1906 р. у Львові, організоване Національно-демократичною партією, під час якого перед учасниками (50 тис. осіб) виступали також представники радикальної та соціал-демократичної партій.

Під тиском "знизу" 1907 р. в Австрії було запроваджено загальне виборче право на виборах до парламенту. В австрійському рейхсраті у Відні знову з'явилася доволі численна (до трьох десятків осіб) група українських депутатів ("послів"). Віденський парламент вирізнявся відносною демократичністю, принаймні, порівняно з Галицьким крайовим сеймом, що обирався на основі застарілої куріальної системи із переважанням у ньому поляків, передусім великих землевласників.

Реформа виборчого закону не торкнулася Галицького сейму, боротьба навколо питання виборів до нього не сходила з політичного життя Галичини до початку 1914 р. Цікаво, що домагаючись нового виборчого закону, українські послі часто вдавалися до таких засобів парламентської боротьби, як голосна обструкція: за допомогою музичних інструментів блокували будь-яку роботу сейму. Внаслідок цього Галицький сейм,

Awantury na Uniwersytecie lwowskim.

Dziś około g. 9-tej rano zaniepokoił przechodniów ciągle mnożący się tłum młodzieży, skupiający się u bram Uniwersytetu. Idące do miasta służące i „paniusie” przystawały gromadkami i gestykulując żywo informowały się wzajemnie możliwie jak nafańtastyczniej wiadomościami. Już i policja się zaczęła kręcić po ul. Mochnackiego i św. Mikołaja. Tłum ciekawych stawał się coraz większy i jednym ramieniem sięgał niemal ku bramie. Tu stali dwoma rzędami u bramy akademicy polscy i każdemu, kto chciał wejść do wnętrza uniwersytetu, rzucali pytanie: „Polak czy Rusin?” Polacy mieli wstęp wolny, Rusinów zatrzymywano.

приміром, не зміг ухвалити бюджету на 1909 р., а 1910 р. його вдалося прийняти, тільки використовуючи жести.

Напругу в українсько-польському протистоянні навколо виборчої реформи було знято тільки в лютому 1914 р., коли Галицький сейм ухвалив новий виборчий закон. Щоправда, через початок світової війни реалізувати його так і не вдалося.

Титульна сторінка відозви від 13 липня 1899 р., у якій студенти вперше виступили з вимогою про заснування у Львові окремого українського університету

Театр "Руської бесіди" у Львові (1908 р.)

Мирослав Січинський (1887–1979) – український громадський діяч, член Української соціал-демократичної партії. За вбивство галицького намісника у 1908 р. засуджений до смертної кари. Згодом кару замінено на 20-річне ув'язнення. У 1911 р. втік з в'язниці в Станиславові та виїхав за кордон

Представники "Соколів" і "Січей" біля могили українського студента А. Коцька, загиблого під час сутичок між українцями і поляками у Львівському університеті 1910 р.

"Соколи" в поході. Стрий (1909 р.)

Василь Нагірний (1848–1921) – інженер, засновник і перший голова "Сокола-Батька"

Одним із найскравіших виявів українсько-польського протистояння на початку ХХ ст. була боротьба за український університет у Львові. Відомий громадський діяч К. Левицький зауважив, що в Галичині проблема університету стала "альфою і омегою" національно-визвольної боротьби. Ще у другій половині ХІХ ст. галицькі діячі, переважно молоді, неодноразово висловлювалися на захист прав українців у Львівському університеті. На якісно новому рівні університетське питання почали розглядати наприкінці 90-х рр. ХІХ ст. Однією з перших, і до того ж чи не найбільш резонансною подією в університетському протистоянні, була сесія 1902 року, коли на знак протесту проти переслідувань з боку університетського керівництва з Львівського в інші університети імперії перевелися майже всі українські студенти.

Відповідний крок молоді послужив потужним консолідуючим чинником для галицького суспільства, який помітно активізував не тільки політичні партії, а й усю громадськість.

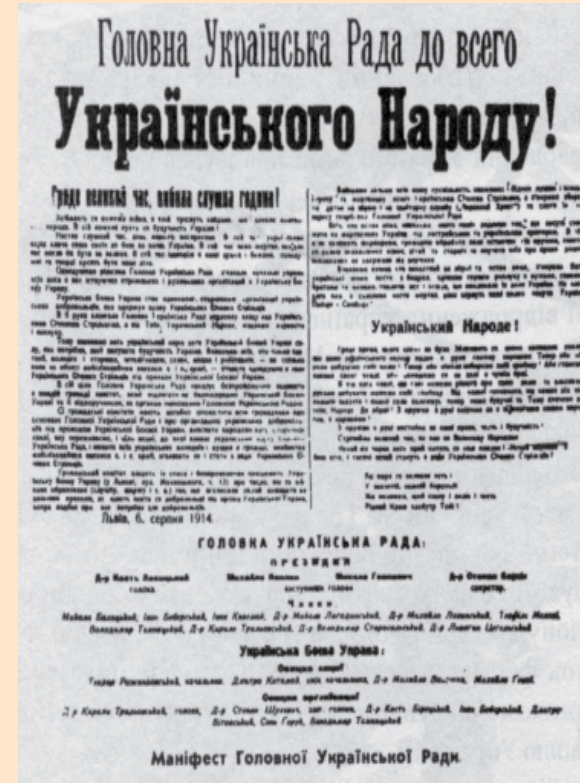
Студентські акції в університеті в 1903, 1906, 1907 рр. підштовхнули українських парламентарів до активніших дій. З цього приводу у Державній раді 1910 р. виступив митрополит А. Шептицький. Загострення протистояння між українськими і польськими студентами призвело до трагічної події – вбивства слухача юридичного факультету, члена УСДП А. Копка 1 липня 1910 р. Наступними роками університетське питання було одним з основних подразників в українсько-польських відносинах.

Спільні зусилля української громадськості, послів та студентів привели до того, що в січні 1914 р. до угоди про українсько-польське порозуміння було внесено положення про відкриття українського університету у Львові.

Після придушення революційних виступів у Російській імперії в 1905–1907 рр. царизм відновив репресії щодо українства. Досягненню відповідної мети мала служити значна фінансова допомога для галицьких москвофілів, що особливо посилювалася

Український хор у с. Кобаки, організований 1907 р. Світлина 1912 р.

напередодні Першої світової війни. Однак відсутність у суспільстві широкої підтримки проросійських настроїв, протидія з боку австрійської влади та загалом зростання української національної свідомості в Галичині звели нанівець зусилля противників українства.

Основні політичні партії, попри деякі суперечності, у принципових питаннях зазвичай виступали єдиним фронтом.

У переддень війни 1914 р. західноукраїнська політична думка пов'язувала перспективи української державності з перемогою Австро-Угорщини, що дало б змогу визволити Наддніпрянщину з російської "тюрми народів", створити з усіх українських земель національно-територіальну автономію у складі федеративної Австро-Угорської держави.

Отже, українське національне відродження ХІХ–ХХ ст. було частиною загальноєвропейського процесу, який характеризувався поступовим переходом від середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими національно-політичними правами та свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви). Під впливом демократичних ідей із Заходу, в контексті відродження усіх слов'янських народів, поневолених імперіями, відбулося формування модерної української нації по обидва боки російсько-австрійського кордону. У Галичині процес національного відродження, або, як його ще по-іншому називають історики, модерного націотворення, супроводжувався формуванням української національної свідомості (ідентичності). На зламі ХІХ–ХХ ст. відбулися суттєві зміни в національному русі і виникли перші українські політичні партії, що виступили під гаслом боротьби за державність українського народу. Це призвело до загострення українсько-польських відносин, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. були в центрі суспільно-політичного життя краю.

Денис Січинський (1865–1909) – перший український народний композитор і хоровий диригент в Галичині. 1902 р. у Станіславові заснував першу в Галичині українську музичну школу

Маніфест Головної Української Ради (6 серпня 1914 р.)

Арешт учасників демонстрації з приводу вбивства Адама Коцька (липень 1910 р.)

БУКОВИНА

Лук'ян Кобилиця (1812–1851) – український громадсько-політичний діяч, керівник національно-визвольного селянського руху на Буковині в 40-х рр. XIX ст.

Національне відродження українців Буковини – важлива складова загальноукраїнського національного відродження. Українці Буковини зробили свій помітний внесок у формування української національної ідеї, розвиток української літератури, мистецтва, освіти, науки, становлення українського національного руху, в боротьбу за українську державність. Українське національне відродження на Буковині цікаве і як самобутнє, оригінальне явище на окремій українській території, і як процес, який був закономірний і властивий для більшості бездержавних народів Центральної і Східної Європи, які в XIX ст. переживали процес становлення модерних націй.

1849 року Буковина стала окремим коронним краєм Австрії (Австро-Угорщини) зі статусом герцогства. Нею управляв президент, який разом із крайовою управою уособлював політичну владу, а також малий крайовий сейм, як представницький орган влади.

Особливістю Буковини була її багатонаціональність. Перший перепис, під час якого облікували національний склад населення краю (щоправда, неофіційно), було проведено 1846 року. Вперше матеріали цього

перепису опубліковано у книзі міністра-секретаря адміністративної статистики Австрії Йосифа Гайна "Статистичний довідник Австрійської імперії", яка вийшла у двох томах у 1852–1853 рр. У довіднику зазначалося, що 1846 р. на Буковині проживала 371131 особа, з них 180417 (48,6%) мали русинську (українську) розмовну мову і 140626 (37,89%) румунську. Тобто, українців зафіксовано на 39791 (10,72%) більше. Крім того, на Буковині нараховано 25 тис. німців (6,7%), 11581 (3,1%) євреїв, 5446 (1,5%) угорців, 4 тис. поляків (1%), 2224 вірменів (0,6%), 1837 словаків (0,5%).

Від 1880 р. облік етнічного складу вже вели офіційно за розмовною мовою. Згідно з цими переписами, українців 1890 р. було 268367 осіб (41,37%), румунів – 208301 (32,42%), євреїв – 82717 (12,8%), німців – 59784 (9,25%), поляків – 23604 (3,67%). Останній перед Першою світовою війною перепис 1910 р. зафіксував такі дані: українців 305101, що становило 38,38% від усього населення. Румунів налічувалося 273254 (34,38%), євреїв – 102919 (12,86%), німців – 64932 (8,12%), поляків – 36210 (4,56%), чехів – 1005, словенців – 70, італійців – 36, угорців – 10391.

Неважко побачити, що за другу половину XIX – початок XX ст. найшвидше зростала кількість поляків, євреїв і німців. Українці залишалися найчисельнішою етнічною групою, але за впливом на соціально-економічні та суспільні процеси вони довгий час значно поступалися румунам, німцям, євреям, полякам. Загалом жодна з великих етнічних

Григорій Воробкевич (1838–1884) – український поет. Молодший брат Сидора Воробкевича

Сидір Воробкевич (1836–1903) – український письменник, композитор, музично-культурний діяч, православний священник, педагог, редактор часописів Буковини, художник. Мав псевдоніми: Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Семен Хрін, Ісидор Воробкевич, С. Волох та інші

груп на Буковині не була панівною. Таке співвідношення етнопонаціональних сил суттєво впливало на розвиток українського національного відродження та суспільно-політичні процеси. На Буковині склалися, порівняно з Галичиною, кращі можливості для реалізації демократичних норм австрійської конституції. Тут не було такого гострого протистояння, як між поляками і українцями в сусідній коронній землі. Політичну боротьбу вело п'ять великих етнічних угруповань – українці, румуни, німці, євреї, поляки, які ділилися на дрібніші партійні утворення. Це давало можливість проводити політику компромісів, вишукувати союзників і поборювати в такий спосіб противників, вимагати у крайових властей поступок тощо.

На розгортання національного відродження суттєво впливала соціальна структура українського населення Буковини. Вона була типовою для західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX ст. Переважало селянство, високим був відсоток неписьменних. Серед українців майже не було великих землевласників, родовитої шляхти. Порівняно малу частину становили жителі міст, купці, промисловці, ремісничі майстри, ті, кого в Західній Європі називали бюргерами. Українська інтелігенція формувалася за рахунок учителів, священників, службовців, студентів. Саме вони виступили ініціаторами і найактивнішими пропагандистами національного відродження. Проте, на відміну від сусідньої Галичини, роль священників була набагато меншою.

Це було обумовлено засиллям румунського елемента в управлінні православною церквою, низькою національною свідомістю значної частини священників. Загалом потрібні були чималі зусилля, щоби зрушити традиційно консервативне і неомобільне селянство до боротьби за національні права. Із цим завданням лідери національного руху українців Буковини справилися, домігшись помітних успіхів у національному усвідомленні селянства.

Певні суперечки зберігаються щодо початків національного відродження українців Буковини. Деякі дослідники намагаються довести, що вже у 1848–1849 рр. можна говорити про організований український національний рух. Важливим доказом цьому вважають прагнення українських селян

Українські парламентарі Буковини

Перше число газети "Буковина". Чернівці, 1 січня 1885 р.

РОДИМЦЬ!

Отъ запровадження въ австрійській державі теперішньої форми правління, такъ званої конституції, почали скоро поодинокі народности под державнімъ пануваніемъ велике значенне сего права и старати ся въ мѣру свои вѣдѣности политичной тоє велике добро схищувати для себе, врозумѣли бо они, що отъ належитого схищованія даного сего права залежить существованне народа яко такого и его становище, яке бнѣ занимаетъ середѣ иншихъ народѣвъ, т. е. его дѣла моральна важность.

около народниго прашору, чтобы въ оттамъ годосомъ дѣлѣ народа вѣднети нашу кривду и домагати ся смѣло справедливости запорученои намъ правами.

Се есть задача, яку мають сполняти въ житю публичнѣмъ часоннѣмъ

Всѣ просвѣщені народы пѣзнали и врозумѣли давно вже велике значенне часоннѣмъ, пѣзнали и мы Буковинскіи Рутенны велику важу сего дѣла, но годѣ было за-дѣлѣ рѣшннѣмъ непріятннѣмъ обетавннѣмъ вѣзати ся за се дѣло. Амы-чѣвъ надѣйшла та инѣго охидана хвнцѣ. Збѣйшла ся громадѣ нашнхъ шнрнхъ, па-

Василь Продан (1809—1882)— священик, громадсько-церковний діяч Буковини, засновник товариства "Руська бесіда" в Чернівцях

Осип-Юрій Федькович (псевд.: Гуцулневір Юрій Коссован, О. Ф. та ін.; 1834–1888) — видатний письменник романтичного напрямку, предвісник українського національного відродження Буковини

не допустити відокремлення Буковини від Галичини, всупереч вимогам румунських бояр. Також називають повстання під проводом Л. Кобилиці як вияв організованого руху українців. При уважнішому вивченні обидва ці твердження не витримують критики. Українські селяни справді добивалися, щоб Буковину залишити у складі Галичини, надсилали петиції і прохання з цього приводу. Однак робили вони це насамперед керуючись економічними мотивами, маючи побоювання, що в разі відділення Буковини значно погіршиться їхнє економічне становище внаслідок необхідності утримувати місцевий апарат управління та платити додаткові місцеві податки. Далі окремих петицій цей рух не пішов. Отже, це був стихійний порив, який дуже швидко припинився саме через неорганізованість і низьку свідомість селян. Показово, що 1860 р., коли на декілька місяців Буковину знову приєднали до Галичини, українці разом із румунами та іншими етнічними групами протестували проти цього, надсилаючи звернення про відокремлення Буковини.

Українські депутати Буковини. Поч. XX ст.

Щодо руху селян гірської частини Буковини під проводом Л. Кобилиці, то він мав винятково соціально-економічний характер. Немає жодних свідчень, щоб селяни висували національні вимоги, прагнули поліпшення саме їхнього національного становища. Варто також нагадати дискусію в пресі про те, хто такі українці Буковини, яка розгорнулася 1848 р. між українськими і румунськими виданнями. Але з українського боку дискусію вели не буковинці, а галичани.

Отже, аж ніяк не можна трактувати виступи українських селян 1848–1849 рр. як національне відродження, тим паче, організований національний рух.

Аркадій Чуперкович – митрополит Буковинський (1895–1902), пожертвував тисячу гульденів на бурсу імені Юрія Федьковича, що діяла при Народному домі

Тарас Тимінський (чернець ім'я Тит, 1858–1927) – брат Івана Тимінського, церковний і громадський діяч Буковини, священик, архимандрит, єпископомінат і вікарій митр. Буковини (1917–1918), пізніше звільнений румунами; оборонець українських прав у буковинській дієцезії

дження, тим паче, організований національний рух.

Національне відродження українців Буковини почалося дещо пізніше, на зламі 50–60-х років XIX ст., коли з'явилися такі постаті, як Ю. Федькович і С. Воробкевич. Їхні твори, написані розмовною українською мовою, відразу стали переконливим доказом того, що українська мова – окрема слов'янська мова, а український народ не є відгалуженням поляків чи росіян, а один із самобутніх східнослов'янських народів, який має право на самостійний національний розвиток. Крім того, саме відтоді українці почали висувати конкретні вимоги щодо по-

ліпшення свого національного становища в церкві, освіті, державних та судових установах тощо. Цей процес уже не переривався до розпаду Австро-Угорщини.

На нашу думку, у своєму розвитку національне відродження українців Буковини зазначеного періоду пройшло три періоди, які узгоджуються з теоретичними положеннями про етапи національного відродження "малих" або "недержавних" народів Європи в XIX столітті.

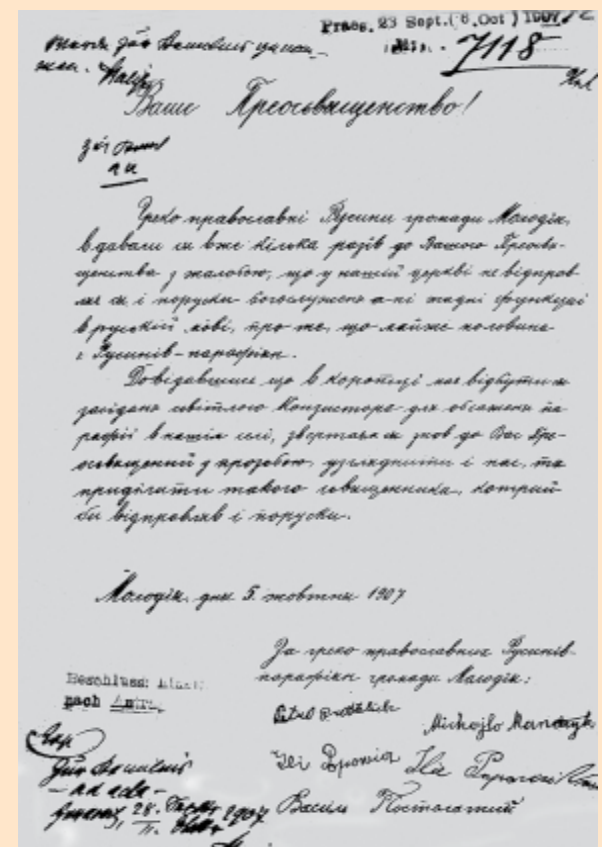
Перший період – зародження та початкові кроки національного відродження (кінець 50 – перша половина 80-х рр. XIX ст.). Національне відродження українців Буковини розпочалося в умовах переходу Австрійської імперії від неабсолютизму до конституційної форми правління. Започаткували його, як уже згадувалося, видатні письменники Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі, які своєю творчістю справили вирішальний вплив на визначення пріоритетних орієнтирів руху.

Тоді ж зростала кількість українських шкіл і відповідно до цього вчителів у них. Завдяки виваженій церковній політиці тодішнього буковинського єпископа (а потім митрополита) Євгена Гагмана, до українських єпархій скеровували українських

Скарга селян с. Молодія на те, що місцевий священик не веде богослужінь українською мовою (1907 р.)

Український народний дім у Чернівцях. Поч. XX ст.

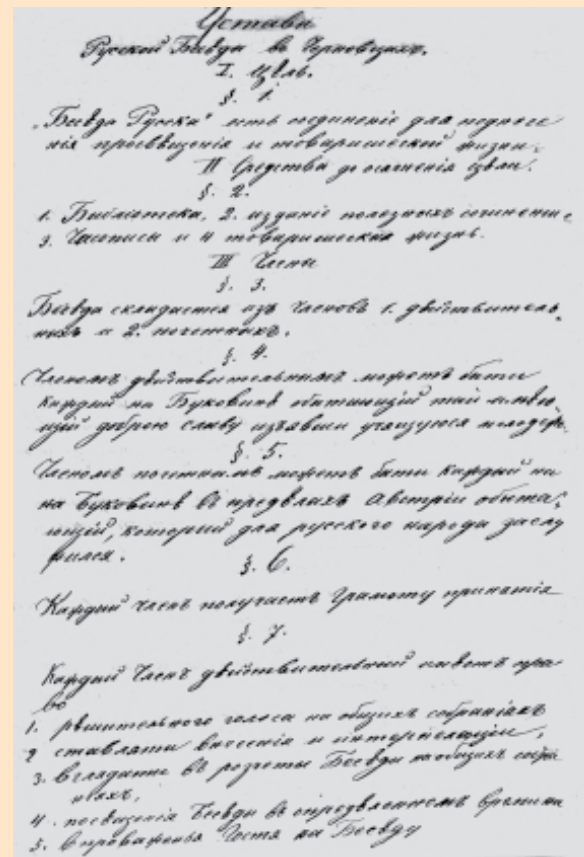
Степан Смаль-Стоцький (1859–1939) — мовознавець і педагог, визначний громадсько-політичний, культурний та економічний діяч Буковини

Статут товариства "Руська бесіда" в Чернівцях (1869 р.)

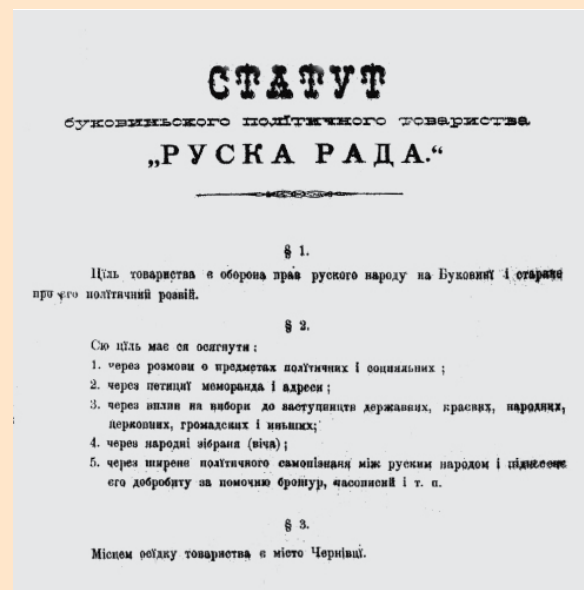
священиків. Збільшилась їх чисельність й у Чернівцях. Від 1866 р. у Чернівцях навколо українського священика, кафедрального проповідника В. Продана гуртувались і представники духовенства, і світської інтелігенції. Вони не раз обговорювали суспільне становище українців краю та можливості його покращення. Хоча якихось офіційних звернень українські священики тоді ще не робили, але сам факт таких зібрань є досить красномовним.

У 60-ті роки XIX ст. розпочав роботу Буковинський сейм. Перші вибори відбулися у березні 1861 р. Депутатами від трьох сільських виборчих округів стали Георгій Турецький, Іван Карча та Олекса Фошка (Олексюк). Останній у 1848–1849 рр. був одним із найактивніших сподвижників Л.Кобилиці. Засідання сейму започатковано 6 квітня 1861 р. У перші роки депутати займалися розробкою та запровадженням громадського закону, впорядкуванням ґрунтових (поземельних) книг, службового статуту тощо. Національні проблеми не порушували. Однак раніше чи пізніше про них мусили заговорити. Уже 1863 р. депутат Олекса Фошка звернувся з проханням, щоб засідання сейму проводили не тільки німецькою, але українською й румунською мовами, або забезпечували переклад. Через рік, 12 березня 1864 р., за пропозицією румунського депутата Г. Іліуца, на ім'я президента краю внесено інтерпеляцію, в якій, зокрема, йшлося: "Ми дозволяємо собі про те запитання: Чи має високий уряд волю розпорядитися, щоб урядники, які не знають крайових мов, а працюють в краї, вивчили за певний задалегідь визначений строк крайові мови, і щоб не призначався урядником той, хто не володіє досконало крайовими мовами". У відповіді крайовий президент граф Амадей

визнав слушність поданої інтерпеляції, але послався на технічні труднощі впровадження такої вимоги у життя. Ця інтерпеляція започаткувала довготривалу боротьбу за рівноправність крайових мов – української, німецької і румунської.

Чергові вибори 1867 р. проходили значно активніше, ніж попередні. Намітилося суперництво між українськими і румунськими кандидатами. Селяни демонстративно прагнули обирати не представників староств та адміністративних установ, а простих селян. Дещо запізно, всього за декілька днів до виборів, у середовищі нечисленної української інтелігенції виникла думка висунути

Бено Штраухер (1851–1940) – відомий єврейський політичний діяч Буковини, почесний громадянин м. Чернівці, голова єврейської релігійної громади, депутат Буковинського сейму та австрійського парламенту, голова єврейського сеймового клубу, член Президії "Вільнодумного союзу"

кандидатом в депутати кафедрального проповідника В. Продана. Однак брак часу не дав змоги реалізувати цієї ідеї. У сільських виборчих округах – Чернівецькому, Садгирському, Заставнівському, Станівецькому обрано селян-українців. У Кіцмані депутатом став сільський староста Й. Прокопович. У виборах 1867 р. балотувався Ю. Федькович, але спроба була невдалою. Значною мірою такої результату був зумовлений агітацією проти поета представників місцевої влади. Та й селяни тоді ще з підозрою ставилися до української інтелігенції, вбачаючи в ній панів. Не виявив належної активності й сам Ю. Федькович. Загалом діяльність перших українських депутатів у буковинському сеймі була не зовсім вдалою. Причина цього – низька кваліфікація українських депутатів, які не були як слід підготовлені до парламентської діяльності, а також низька національна свідомість селян та їхніх сеймових представників.

Чимале значення для розгортання українського відродження мав ідейний вплив Наддніпрянської України та сусідньої Галичини. На Буковину потрапляли твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Котляревського тощо, які ставали наочним доказом справжньої української літератури. Злам 50–60-х років XIX ст. позначився появою на Наддніпрянщині громадівського руху на чолі з В. Антоновичем, який на перше місце поставив піднесення національної свідомості народу шляхом розвитку української культури.

Наприкінці 60-х років XIX ст. на Буковині значно активізувалось українське національне життя. Зароджувалися українські культурно-просвітні, політичні та молодіжні товариства, робилися перші спроби залучити до національного руху селян. Чималезначення для розвитку українського національного руху мала діяльність вже згадуваної групи української інтелігенції, духовної і світської, на чолі з В. Проданом. Вони виступили 1869 р. ініціаторами заснування першого українського товариства в краї – "Руська бесіда". Тоді з'явився осередок, навколо якого групувались патріотично налаштовані

учителі, священики, службовці, а згодом і селяни.

Найбільшу активність "Руська бесіда" виявляла в царині культури, намагаючись послідовно захищати права українців. Регулярно товариство зверталося з різними запитаннями, зверненнями, проханнями, протестами, пропозиціями. Досить назвати протест на рішення Буковинського сейму про ведення протоколів румунською та німецькою мовами (1869), інтерпеляцію, щоб богослов'я в початкових і середніх школах викладали тільки рідною мовою (21 березня 1870 р.), звернення про запровадження іспитів з богослов'я українською мовою (4 січня 1871 р.), вимогу, щоб місце вчителя

Посвячення січового прапора в Чернівцях. (Поч. XX ст.)

Композитор Микола Лисенко (1842–1912) у Чернівцях серед членів "Січі"

Статут буковинського політичного товариства "Руська рада"

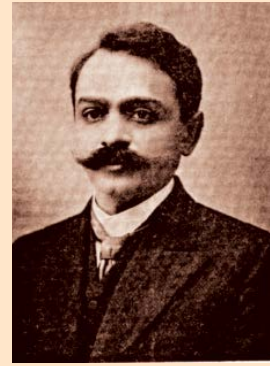

Січове свято в Чернівцях (1910 р.)

в Кіцмані зайняла людина, яка володіє українською мовою (3 жовтня 1873 р.), запит про заснування кафедри української мови та літератури в майбутньому Чернівецькому університеті й викладання українською мовою в духовній семінарії (24 лютого 1875 р.) тощо. Всього за перше десятиліття існування “Руської бесіди” було подано 9 письмових звернень і 5 прохань до різних установ краю та імперії. Такі звернення тоді практикували досить часто не тільки українські, але й інші товариства. Не всі з них дали позитивний результат, але подібні заяви переконували владні структури, що українці не збираються відмовчуватися і за найменших можливостей будуть відстоювати свої конституційні права.

Слідом за “Руською бесідою” виникли політичне товариство “Руська рада”, студентські й молодіжні об’єднання “Согласіє”, “Братній союз”, “Союз”, культурно-

Теодор Галіп (1873–1943) – лідер Української радикальної партії Буковини

просвітницькі товариства “Міська читальня”, “Народний дім” тощо.

Характерною особливістю перших товариств була ідейна невизначеність, організаційна аморфність, слабкий зв’язок із народними масами. Утім, вже тоді було досягнуто перших успіхів на ниві українізації освіти, зроблено спроби впливати на хід політичних подій. Поступово викристалізувалося два підходи до розв’язання національних проблем: народовський і старорусинський (русофільський). Обидві течії формувалися під значним ідейним впливом Галичини. Перша з них уособлювала національний напрям в українському русі, твердо захищала українське населення від асиміляції, добивалася розвитку українських шкіл, преси і видавничої справи, культурних установ. Русофіли багато в чому повторювали методи діяльності народовців, боролися проти онімечення та румунізації українського населення, але в головному вони стояли на хибних позиціях, проповідуючи антинаціональну ідею про “єдиний руский народ”. Водночас, було не-правильно трактувати русофілів як якихось зрадників, як це роблять деякі публіцисти.

“Січ” у Глибоці. В центрі сидять К. Трильовський і Т. Галіп

Від середини 80-х років XIX ст. відбувалося розмежування народовців і русофілів в українських товариствах, що означало початок другого періоду в розвитку національного відродження. Для багатьох суспільних діячів цей процес був болісним і складним, але врешті він привів до створення окремих народовських і русофільських товариств. Це сприяло посиленню процесів структуровання в українській громаді, розширенню роботи серед народних мас.

Найгостріше процес розмежування відбувався в товаристві “Руська бесіда”. Тут

Робітничий дім у Чернівцях (старий театр)

до керівництва прийшли представники нового покоління українських діячів, такі як І. Тимінський, О. Попович, Є. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький. Представники старшого покоління діячів русофільської орієнтації І. Браник, С. Білінкевич, М. Огоновський, А. Шанковський, О. Калужняцький були змушені покинути “Руську бесіду”. Незабаром русофіли створили свої окремі товариства: студентське “Буковина”, політичне “Народная рада”, жіноче “Общество русских женщин на Буковине” та ін. Народовці взяли під контроль усі попередні товариства “Руська бесіда”, “Руська рада”, “Народний дім”, “Союз”, а також створили низку нових – “Руська школа”, “Січ” тощо.

Для залучення до національного руху селянства центр ваги в діяльності українських товариств перенесено на село, де започатковано масовий рух щодо створення читалень, позичкових кас, громадських крамниць, пізніше “Січей” тощо. Хоча чимало з названих товариств створювали формально, від 90-х років XIX ст. було досягнуто деяких успіхів у розширенні соціальної бази національного руху, залученні до нього народних мас.

Буковинські українці. Світлина поч. XX ст.

Чернівці. Світлина поч. XX ст.

Лев Когут (1878–1948) – перший редактор газети “Час”

Титульна сторінка “Ілюстрованого Буковинського Календаря” (1898 р.)

У 90-х рр. XIX ст. українство краю вишло на арену активної політичної боротьби. Депутатами Буковинського сейму та австрійського парламенту ставали люди, які мали потрібну кваліфікацію, щоб захищати національні права українців. Це С. Смаль-Стоцький, Є. Пігуляк, І. Тимінський, В. Волян, М. Василько. В австрійському парламенті та Буковинському сеймі вони регулярно ставили питання про фінансування українських шкіл, про використання української мови в державних установах, про надання допомоги українським товариствам, про розвиток української преси та книговидання тощо. Завдяки їхнім зусиллям українське питання почали офіційно обговорювати на різних рівнях, воно стало важливою складовою суспільно-політичного життя.

Водночас, посилилася боротьба між народовцями і русофілами. Останні, створивши свої окремі товариства, остаточно зайняли проросійську позицію, почали активно співпрацювати з панславистськими, чорносотенними організаціями імперії Романових. Якщо спочатку русофілство було

пошуком етнічної самоідентифікації, то тепер воно перетворилося на агресивну політичну течію (з цього часу їх варто називати москвофілами), яка не хотіла йти ні на які контакти з народовцями і всіляко поборювала їх.

Деяким успіхом у політичній діяльності українців стало заснування міжнародного депутатського об'єднання “Вільно-

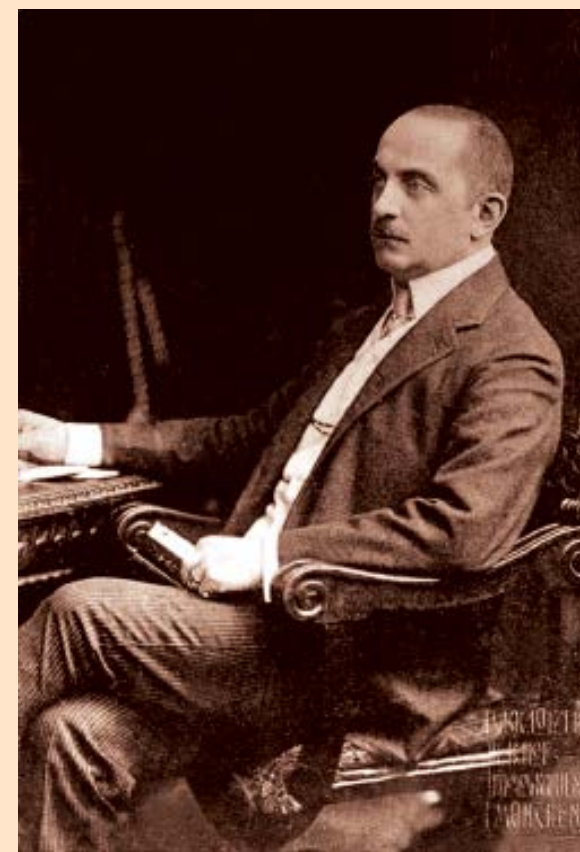

Курс Вищої народної освіти у Чернівцях (1910 р.)

думний союз” (1903). До нього увійшли, крім українських депутатів сейму на чолі з М. Васильком та С. Смаль-Стоцьким, прихильники румунського демократа А. Ончула та односторонній лідера євреїв Б. Штраухера. “Вільнодумний союз” висунув і обґрунтував широку програму соціально-економічних перетворень у краї (проект реорганізації Буковинського сейму та виборчого закону до нього, заснування селянського банку, підвищення платні учителям, скасування архаїчних за формою зборів на впорядкування доріг, пропінційний закон тощо). 1904 р. вільнодумні здобули переконливу перемогу на виборах. Поява “Вільнодумного союзу” засвідчила можливість розв'язання складних крайових проблем політичними методами, активної співпраці представників різних етнічних груп.

На зламі XIX–XX ст. у національному русі українців краю відбувались важливі ідейні зрушення. З'явилася нова генерація суспільних діячів, яких не задовольняла боротьба за обмежені національно-культурні та політичні поступки. Слідом за молоддю Галичини та Наддніпрянщини вони підхопили гасло боротьби за незалежну Українську державу. Найяскравіше це виявилось хоча й у короткочасній, але дуже плідній діяльності чернівецького товариства “Молода Україна” в 1901–1903 роках. Завдяки йому в свідомості широких мас та практиці суспільної роботи почало утверджуватися поняття “українець”, “український”, поглиблювалося

Сторінка місячника “Гасло” (1902 р.)

Микола Василько (1868–1924) – визначний політичний діяч Буковини, засновник Української національно-демократичної партії Буковини. Заступник голови Української парламентської репрезентації

усвідомлення єдності всіх українських земель та необхідності боротьби за незалежну українську державу як віддалену перспективу усього українського національного руху. Отже, другий період українського відродження на Буковині став часом переходу від культурно-просвітницького (пропагандистського) до політичного етапу розвитку національного відродження.

Останнім, третім періодом в історії українського національного відродження на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. стало десятиліття перед Першою світовою війною. Тоді національний рух перетворився на яскраво виражений політичний рух. Українці краю вели активну боротьбу, відстоюючи національні інтереси у різних сферах життя. Утворилися окремі українські політичні партії.

Українські національно-демократи Буковини. Поч. XX ст.

Микола Василько, отаман Симон Петлюра, генерал В. Сінкевич (1910-ті рр.)

Першою українською партією краю була "Національна рада русинів на Буковині", заснована 12 листопада 1905 р. Вона об'єднала різні групи народовців і претендувала стати головним представником національних інтересів українців. У програмі партії було виокремлено 4 головні напрями: у справах національних, державно-політичних, економічних і культурних, які охоплювали широкий спектр проблем, що стояли перед українцями краю. Перший із них включав завдання підтримувати і зміцнювати національну силу, єдність і самостійність українського народу. Для цього вимагалось забезпечити вільне вживання української мови в діловодстві, школах, церквах, подальший розвиток національних за характером товариств, економічних закладів, інших організацій. Наголошувалось, що такі ж права визнають за іншими народами, які проживають на Буковині. У державно-політичних справах на перше місце ставили вимоги введення загального, рівного і таємного

виборчого права, скасування курій при виборах до Буковинського сейму та інших представницьких органів влади, розширення демократичних свобод, посилення відповідальності урядовців за свої дії перед громадянами. Найбільше місця займали економічні проблеми. У цьому розділі висувалось завдання розвивати спілковий рух,

розширювати різними доступними способами селянське землеволодіння та підвищувати культуру землеробства, ввести загальний прогресивний податок і скасувати інші прями і непрямі податки, вказувалось на необхідність створення безкоштовних бюро з працевлаштування, охорони прав працюючих, заснування агрономічних та промислових шкіл, скорочення терміну військової служби. У царині культури передбачалося добиватися безкоштовного навчання в усіх закладах та розширення мережі шкіл з українською мовою викладання.

"Національна рада русинів на Буковині" досить успішно розвивалася впродовж 1905–1906 років. У 1907 р. вона здобула повну перемогу на виборах до австрійського парламенту, виборовши усі п'ять місць, які були передбачені для українців краю.

Однак уже 1908 р. "Національна рада русинів на Буковині" припинила існування. Замість неї народовці створили "Поступову партію", пізніше "Селянську партію" "Руська рада". Перед Першою світовою війною вони об'єднувалися навколо двох партій: Національно-демократичної та Народної. Лідером першої був М. Василько, а другої – С. Сміль-Стоцький. В ідейному плані обидві партії майже нічим не відрізнялися.

Серед українських партій Буковини певне значення мали також радикальна та соціал-демократична партії, які різко критикували народовців та вимагали більше уваги приділяти соціально-економічним проблемам. Радикали видавали газети "Народна справа"

Стрільці-добровольці з Буковини. Зліва направо: Гриць Дубик, Олена Кузь, Боровський, Володимир Клапоуцак, Михайло Дутківський

та "Громадянин", і головну ставку робили на згуртування селянських мас. Їхнім лідером був чернівецький адвокат Т. Галіп.

Соціал-демократи дотримувалися марксистської ідеології. Вони намагалися поєднати гасло "Пролетарі всіх країн, єдніться" з національними вимогами українців. Найбільші надії вони покладали на робітників і всіх, хто працював за наймом. Їхнім лідером на Буковині був О. Безпалко, а друкованим органом газета "Борба".

Загалом за своєю структурою, програмними документами українські партії Буковини значною мірою дублювали політичні партії Галичини. Але було чимало й відмінностей у конкретних формах політичної діяльності, підходах до розв'язання місцевих проблем, взаєминах з крайовою владою та

Вітання з Буковини. "Крайовий президент принц Гогеніч." Поштівка поч. XX ст.

Чернівці. Середмістя під час свята. Поч. XX ст.

Чернівці. Загальний вигляд залізничного вокзалу. Поштівка поч. XX ст.

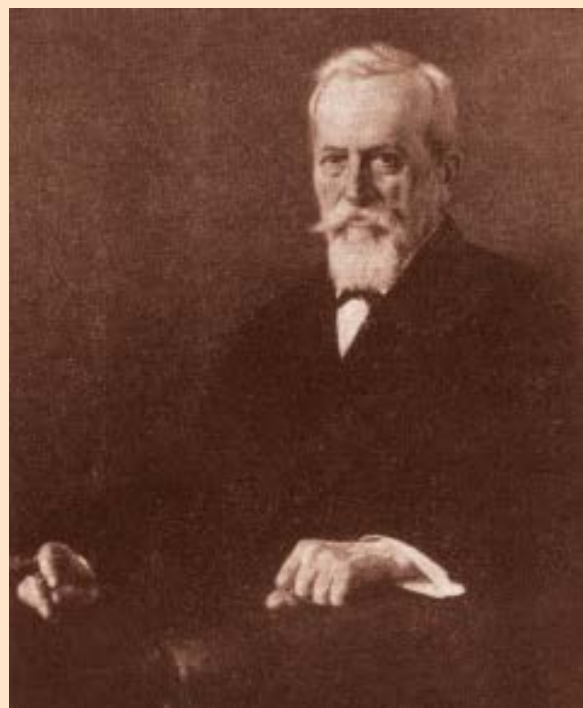
Заголовки газети "Буковина" за 1895, 1897 і 1893 роки

Володимир Ясеницький-Корнич (1844–1934) — визначний український діяч на Буковині. Засновник багатьох українських товариств ("Руська бесіда", "Союз"). Довголітній голова товариства "Народний дім" у Чернівцях

політичними організаціями інших народів. Напередодні Першої світової війни українці Буковини так і не зуміли створити міцної партії центристської орієнтації на зразок Національно-демократичної партії Галичини. Колишній народовський табір розколовся, що послабило патріотичні сили. Радикальна партія Буковини не мала належного впливу на суспільні процеси. Українські соціал-демократи були малочисленими, хоча й мали підтримку з боку краще організованих німецької, єврейської, польської частин Соціал-демократичної партії Буковини.

Напередодні Першої світової війни край відзначався розмаїттям українських культурно-освітніх, гімнастичних, наукових, фахових товариств, які проводили повсякденну роботу щодо підвищення національної свідомості. В краї діяло 154 сільські читальні, 117 січових організацій, 169 кас

взаємодопомоги, 79 інших товариств. Було вироблено чимало прогресивних форм залучення селянства до національної роботи, згуртування його для відстоювання законних соціально-економічних, політичних, національно-культурних прав. Порівняно з Галичиною українські політики Буковини мали значно більший вплив на суспільні процеси краю.

Порівняно з Галичиною буковинські москвофіли посідали значно слабші позиції. Після 1904 р. вони не мали депутатів у Бу-

ковинському сеймі й австрійському парламенті. Їхні товариства були малочисленими і не могли конкурувати з громадськими об'єднаннями національних сил. У 1910 р. більшість москвофільських товариств розгромила австрійська влада як такі, що діяли всупереч своїм статутам. Перед Першою світовою війною буковинські москвофіли перетворилися на невеличку групу фанатиків, які всі свої надії покладали лише на Росію, одержуючи звідти матеріальну й моральну підтримку. Своєю діяльністю москвофіли

здавали тільки шкоду, поширюючи ілюзії про доброго російського царя та можливість поліпшення становища селян за допомогою благодіянь із Росії. Москвофільство потерпіло крах на Буковині, і це стало ще одним підтвердженням успішного розвитку національного відродження українців краю, які поступово звільнялися від хибних уявлень про минуле і майбутнє українського народу.

Національне відродження українців Буковини від самого початку розвивалося у тісному зв'язку з національними процесами у

Хор учительського семінара в Чернівцях 1904 р. Сидять посередині: о. С. Воробкевич, дир. М. Кушнірюк і Осип Маковей

Українське студентське козацтво "Запороже в Чернівцях" (1912 р.). Сидять зліва направо: О. Костинюк, С. Цурканович, І. Попович, О. Калмуцький, Ом. Попович, С. Яричевський, Ол. Попович, М. Руснак, Ф. Єнджейовський; серед інших: К. Купчанко, Я. Лавришко, Формаджів, Сорохан, Костинчук, Одинський, Горн, Кийовський, А. Циганюк, С. Галицький, Бурик, Кушнірюк, Дарійчук, Ілащук, Кавула, Угринський, Ліпецький та інші

Чернівці. Ринкова площа з ратушею. Поштівка поч. XX ст.

Друга королівсько-царська державна гімназія

Будинок Крайового уряду у Чернівцях

Галичині та Наддніпрянській Україні. На початку ХХ ст. контакти значно поглибилися, переростаючи у постійну співпрацю в царині культури, освіти, політики тощо. Курс на розвиток відносин з іншими українськими землями підтримувала більшість політиків, партій, національно-культурних товариств. На Буковині видавали газети і брошури наддніпрянських партій. Сюди приїжджали відомі суспільно-політичні та культурні діячі з усієї України: І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, М. Лисенко, М. Грушевський, В. Винниченко, Є. Чикаленко, І. Труш, Г. Хоткевич, М. Кропивницький, А. Бучма, Д. Антонович та багато інших.

Однак не можна ігнорувати і такого явища, як автохтонний рух на Буковині. Це були вимоги, щоб буковинцям надавали переваги при зайнятті державних посад, щоб нібито обмежити “засилля” вихідців з інших країв (особливо Галичини) в суспільно-політичному житті краю. Розвиток цього явища був рецидивом старої відірваності краю, неправильного розуміння завдань національного руху. Автохтонний рух негативно впливав на суспільні процеси, паразитую-

чи на хибних уявленнях частини інтелігенції про місцевий патріотизм. Більшість політичних сил українства засудила ці погляди, як шкідливі для національної справи. Магістральний шлях розвитку національного відродження українців краю визначало намагання поглиблювати відносини з рештою українських земель.

Отже, за неповних 60 років національне відродження українців Буковини пройшло властиві народам Центральної Європи етапи – культурно-етнографічний, пропагандистський, політичний. У передвоєнне десятиліття українство краю перетворилося на впливову політичну силу, яка за активністю

Чернівці. Загальний вигляд Буковинської промислової палати, драматичного театру і кав'ярні “Кайзер”

Чернівці. Загальний вигляд міста. Поштівка 1904 р.

та організованістю не поступалася іншим національним групам. Поступово утверджувалася думка про бажаність національно-культурної автономії для українців Буковини і Галичини, а в кінцевому результаті – про необхідність створення незалежної Української держави.

Українське національне відродження на Буковині штучно перервала Перша світова війна. Однак те, що було зроблено, не пропало безслідно. Міцні підвалини національ-

ної свідомості, закладені на початку ХХ ст., не могли викоренити ні окупація краю королівською Румунією, ні тоталітарний більшовицький режим. У народній пам'яті відклалося усвідомлення великого національного поступу українців Буковини передвоєнних десятиліть, гордість за швидке зростання національної сили, згуртованості та гідності українства.

Чернівці. Загальний вигляд міста. Поштівка 1904 р.

ЗАКАРПАТТЯ

Укrajнський народ, перебуваючи в складі різних іноземних держав, завжди єднав свої зусилля в боротьбі за національне визволення. Не було винятком і українське населення Закарпаття, яке чи не найдовше зберегло самоназву русини, символізуючи свою належність до східнослов'янського етносу ще від часів Київської Русі. Етнічну належність закарпатські русини почали активно усвідомлювати наприкінці XVIII ст. під впливом культурно-національного відродження всіх слов'янських народів.

Виявлені сьогодні джерела свідчать, що вже в другій половині XVIII ст. на Закарпатті жили та творили культурно-освітні й церковні діячі, вчені, які складали граматики української мови, писали історію свого краю, пробуджували національну самосвідомість народу. Здібна закарпатська молодь здобувала освіту в навчальних закладах м. Великий Варадин (Oradea Mare, Румунія), Трнава (Словацчина), Егер (Угорщина). Однак у них викладання вели латиною. Особливо активно латинізація проводилася в Егерській семінарії.

Підготовка духовенства латинського обряду займала важливе місце в політиці австрійських властей, і М. Терезія ініціювала заснування у Відні 1774 р. вищого духовного закладу – греко-католицької (уніатської) семінарії при церкві святої Варвари (звідти і назва "Барбареум"). Для закарпатців у ній виділяли 12 місць, однак, будучи прихильником політики освіченого абсолютизму, цісар Йосиф II 1787 р. дозволив відкрити при Львівському університеті "Studium Ruthenum" ("Руський інститут"), у якому богословські й філософські науки викладали "в матірнім язичі". Правда, цей заклад проіснував до 1805 р., але в ньому освіту встигли здобути десятки закарпатців. Політика освіченого абсолютизму при всій своїй обмеженості дала й результати. Деякі закарпатці навчалися в Києво-Могилянській академії, колегіумах Переяслава, Чернігова тощо. Вони не тільки здобували глибокі знання, а й активно сприймали ідеї Просвітництва, навіяні Великою французькою революцією 1789–1794 рр. Із цього середовища наприкінці XVIII – у пер-

Ужгород. Корзо — одна з найдавніших вулиць

шій половині XIX ст. виросла ціла плеяда вчених, культурно-освітніх і церковних діячів із новим поглядом на розвиток суспільства і прогресивним методом історичного дослідження, які творчою діяльністю сприяли національному пробудженню свого народу. Зокрема відомий учений – славіст М. Лучкай цілком справедливо серед них відзначав А. Бачинського. Справді, він відіграв важливу роль у поширенні на Закарпатті просвітницьких ідей у перший період угорського Просвітництва (1770–1820). Цьому сприяло те,

що його діяльність припала на період Марії Терезії та її сина Йосифа II. За їхнього сприяння в духовному житті закарпатських українців сталися значні зміни, які реально вплинули на зростання національної свідомості. Це – здобуття 1771 р. греко-католицькою Мукачівською єпархією незалежності (канонізації) від Егерської єпархії латинського обряду, обрання А. Бачинського її єпископом (1773–1809), його авторитет серед правлячої верхівки Австрії, вміння скористатися основними рисами політики освіченого абсолю-

Вітання з Ужгорода: Кафедральний собор, панорама з боку Кальварії, гімназія на пл. Корятовича (1901 р.)

Ужгород. Театральна площа, ліворуч міський театр. Поштівка поч. XX ст.

Ужгород. Вигляд на набережну та школу №1 ім. Т. Г. Шевченка (збудована 1912 року як жіноча гімназія). Поштівка поч. XX ст.

тизму австрійського двору. Цю історичну постать благословіння Боже надихнуло на пробудження творчих сил народу, на виведення його з темряви, створення умов для народження нових діячів, які успішно продовжували добрі справи свого наставника.

Документи, особливо ті, які опубліковані в останні роки, свідчать, що він для цього зробив багато. Володіючи глибокими і всебічними знаннями в царині богословських наук, маючи освіту європейського рівня, він беззастережно сприйняв ідеї Просвітництва, світоглядом якого була віра в досягнення кращого життя шляхом розвитку освіти, культури, виховання любові до власної історії, рідної мови. Цю незаперечну істину він постійно пропонував і ретельно стежив за її реалізацією на місцях, серед простого народу. Для її реалізації єпископ зобов'язував священників на місцях залучати до початкового навчання всіх дітей.

Особливо велика заслуга Андрія Бачинського у захисті рідної мови. У цьому питанні він чітко слідував заповіту відомого німецького філософа й просвітителя Й. Гердера (1744–1803) про те, що «де мова – там народ, нація», оскільки «мова – особливий засіб для виховання людей», «великий організатор людей». Єпископ добре розумів, що утвердження в чужорідному державному середовищі української мови сприяє формуванню національної ідентичності. Тому він особливу увагу приділяв вивченню рідної мови з дитячих років. Цю тезу наполегливо роз'яснював священникам, які тоді були самотніми освітянами серед простого народу. У своїх посланнях до них він повчав: «Історичний досвід, численні приклади переконливо свідчать, що для зміцнення будь-якої народності і нації немає підойми міцнішої та тривкішої, аніж збереження питомої батьківської та материнської мови, писемності та віри. Як тільки який-небудь народ

Ужгород. Площа Лайоша Кошута

починає соромитися і цуратися рідної мови, писемності та релігії, а відтак і зовсім їх забувати, одразу ж починають відбуватися незворотні зміни із самим цим народом. Придивіться також до своїх сусідів-одноплемінників: чи не треба би їм із таких самих причин подбати про те, щоб і їх не спіткала доля переродження. Але чи тільки на інші народи нам треба дивитися? Не втрачай пильності і належно дбай про міць Мукачівської угро-руської єпархії, бо така ж лиха доля може спіткати і тебе, якщо ти занедбаєш батьківщину та материнську мову і писемність: адже з їхньою втратою загубимо найдавнішого друга і союзника нашого народу».

Аналіз спадщини А. Бачинського свідчить про його велику подвижницьку працю, спрямовану на розвиток освіти, української мови, зростання національної самосвідомості закарпатських українців, збереження їх як народу в чужоземному державному утворенні.

Будова залізничного вокзалу

Вулиця Радванська (тепер Мукачівська). Готель "Карпатія"

Саме під його впливом Арсеній Коцак у 1770-х роках написав першу граматику. За оцінкою фахівців вона – «перша (і єдина) спроба підготовки граматики церковнослов'янської мови на Закарпатті є, безперечно, дуже важливою пам'яткою духовної культури цієї гілки українського народу». На жаль, граматика А. Коцака так і залишилася в рукописі та зберігається в бібліотеці Ужгородського національного університету. Так поступово у свідомості закарпатських українців зміцнювалося почуття етнічної спільності з одноплемінниками за Карпатами.

Важливим чинником зростання національної самосвідомості було суттєве зацікавлення історією краю. Виразних обрисів історична думка на Закарпатті почала набувати наприкінці XVIII ст. Тоді появились перші рукописні праці Д. Бабілі й І. Пастелія. І. Франко відніс І. Пастелія до тієї частини закарпатських діячів, які «не порвали зв'язку з простим на-

Ужгород. Загальний вигляд з боку Кальварії

Мукачево. Поштівки початку ХХ ст.

родом і його мовою". Історики Закарпаття активно відстоювали право свого народу на політичне існування шляхом наукового дослідження його минулого. Перше таке дослідження побачило світ у 1799–1805 рр. – "Короткий нарис фундації Федора Корятовича..." у двох книгах (682 с.). Автор – І. Базилович (1742–1821), якого справедливо назвали "Геродотом угро-русів". Він представив історію закарпатських українців не як етнічну різновидність угорського народу, як це робила офіційна історіографія Угорщини і Австрії, а на тлі утворення і розвитку східнослов'янської держави – Київської Русі. Закарпатський автор наприкінці ХVІІІ ст. вказав, що за Карпатами – Україна і такі її регіони як Галичина, Буковина і Волинь. Академік М. Возняк відзначив, що автор "заговорив про культурну злуку Надтисянщини з іншими українськими землями. Тому це писання Базиловича, будучи першим науковим історичним твором, мало велике значення для розвитку національної свідомості серед українців Надтисянщини". Чеський історик Ф. Тіхий 1922 р. також відзначав цю рису праці, бо автор вказав, що "підкарпатські українці суть синами славного роду руського, що історія русинів сягає за Карпати в славу давнину князеств руських".

Історичну концепцію І. Базиловича на вищому науковому рівні обґрунтував і розвинув М. Лучкай (1789–1843). Насамперед він потурбувався про те, щоб русини мали власну граматику, "знали свій язик і так могли культурно і науково піднятися". І над нею він працював, перебуваючи в Італії, а повертаючись, 1830 р. в Будині надрукував "Граматику слов'яно-руську" латинською мовою з паралельним текстом українською мовою. Це була перша друкована граматика на всіх західноукраїнських землях. Автор зробив важливий, науково-обґрунтований висновок про те, що мова закарпатських українців така сама, яка "вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, Волині та на Буковині...".

Мукачево. Поштівка поч. ХХ ст.

Мукачево. Початок ХХ ст.

Граматику М. Лучкай високо оцінило багато вчених-славістів. Член "Руської трійці" І. Вагилевич у листі до московського професора М. Погодіна 1836 р. писав: "Это творение по сию пору одно из самых лучших в своем роде". О. Маковей 1903 р. відзначив: "Сі три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький – се так сказати б, найстарша школа граматична у прикарпатській Русі". М. Возняк у 1909 р. відвів М. Лучкаю почесне місце в історії української філології, бо перший в австрійській Україні, наскільки дозволяло на се йому знання і погляди на справу, дав граматичне оброблення української мови". Своє ім'я М. Лучкай обезсмертив шеститомовою "Історією карпатських русинів", у якій довів, що вони мають свою історію, культуру і належать до східнослов'янської сім'ї народів. Це не відповідало інтересам офіційних кіл Угорщини й Австрії, і фундаментальна праця залишилася в рукописі. П'ять її томів побачили

світ тільки у 1999–2004 рр. і тепер можемо вже судити про її місце в українській історіографії. Та політичне становище, що склалося напередодні та під час угорської революції 1848–1849 рр., вимагало надати науковим розробкам громадсько-політичного звучання. Із цим завданням успішно впорався О. Духнович (1803–1865). Його діяльність сприяла включенню Закарпаття в загальне русло національно-культурного відродження всіх українців Австрійської імперії. Питання про їхнє національне і політичне становище демократична частина інтелігенції поставила на державний рівень. На Закарпатті його ініціатором був А. Добрянський (1817–1901). Інтелігенція, яку він очолював, натхненна ідеями революції 1848–1849 рр., склала петицію до австрійського уряду з вимогою об'єднання "руських коронних областей" (Східна Галичина і Закарпаття) в одне адміністративне ціле. Тоді було обрано спеціальну делегацію на чолі з А. Добрянським, яка вирушила до

Мукачево. Початок ХХ ст.

Ужгород.
Кафедральний Собор
з єпископською
резиденцією,
тепер – бібліотека
Ужгородського
національного
університету

Відня з вимогами під назвою “Висланства Русинів Угорських”.

У цій петиції нагадувалося про те, що раніше “предметом наших горячих желаний” було “соединити собственно Руский край корунные”. Але оскільки конституція від 4 березня 1849 р., на думку членів делегації, проголосила рівноправність народів, то “отступаємо тепер от нашего намерения” до “благоклоннейшего времени” з тим, щоб остаточно “отдалити перепони, которые соединению Русинов Галицких с Угорскими стоят на заваді”. А першим кроком на шляху до кінцевої мети делегація вимагала розв’язати

такі питання: виділення території, компактно заселеної закарпатськими українцями “яко цілость в один округ з особливим соймом краєвим”, тобто надання краю автономних прав, введення в школах “руської” (української) мови, відкриття в Ужгороді української академії, сприяння вступу молоді до Львівського університету, заснування газети і видання її кириличним шрифтом, надання дозволу українцям займати посади в уряді й армії тащо. Делегацію прийняли міністри австрійського уряду.

Після зустрічі з міністрами делегацію прийняв імператор. До нього німецькою мовою

Реальна школа.
Почтівка 1910 р.

звернувся А. Добрянський. Із його рук Франц Йосиф I прийняв меморандум і сказав: “Мені було дуже приємно прийняти лояльні побажання угорських русинів, русинський народ був завжди вірним Австрійському дому, і тому Ви можете бути впевнені в тому, що всі Ваші справедливі побажання здійсняться”. З надією, що вимоги будуть задоволені, делегація

Ужгород. Синагога
поблизу Театральної
площі

повернулася додому. Насправді з усіх вимог була виконана одна – А. Добрянського відразу було призначено референтом і директором канцелярії Ужгородського жупанату.

Ця подія мала широкий розголос за межами Закарпаття. Львівська газета “Зоря Галицька” від 27 жовтня 1849 р. докладно розповіла про поїздку закарпатської делегації і виклала всі її 10 вимог.

У середині XIX ст. ще не визріли умови розв’язання національного питання, зокрема возз’єднання закарпатських українців з братами на схід від Карпат. Та й самі вожді національно-культурного відродження і на Закарпатті, і в Галичині наївно вірили в конституцію від 4 березня 1849 р., яка декларативно проголошувала рівність усіх народів імперії. Великою помилкою їх було сподівання на добру волю самого імператора.

Однак відкрита постановка питання про возз’єднання Закарпаття з суміжними українськими землями й оформлення його в офіційний запит до уряду ще в середині XIX ст. об’єктивно мала для закарпатців воістину іс-

Ужгород. Народний дім
“Просвіта”, кінотеатр
“Уранія”

Ужгород. Міст через
річку Уж. Поч. XX ст.

Центральна частина м. Мукачево. Початок XX ст.

Ринок у Береговому. Початок XX ст.

Палац Мейгеш

Залізничний вокзал у Берегово (1900 р.)

торичне значення. Це був документ великої політичної ваги, яким закарпатці засудили економічне, політичне безправ'я і офіційно визнали свою українську орієнтацію. Ідея возз'єднання все більше оволодівала умами і серцями закарпатців, які вірили у неминучість її здійснення.

Після поразки революції австрійський дім, щоб вгамувати революційні пристрасі угорців, застосував уже випробуваний спосіб "поділяй і владарюй", і дещо покращив умови культурного розвитку слов'янських народів. Однак демократично налаштована інтелігенція Закарпаття вимагала розв'язання національного питання. А. Добрянський і надалі вимагав від угорського парламенту політичних прав для українців. Конкретно ця вимога полягала у виокремленні українських земель в округ із власним судом та системою освіти, вищої також.

У 60-х роках XIX ст. А. Добрянський ще вів у те, що коли уряд "законно оступить із скаргами і вимогами і задовольнить потреби і законні побажання, то в такому випадку існування (Австрії) буде забезпечено; якщо ж ці народи домовляться незалежно від уряду, полишать взаємні нарікання і виступлять спільно, – Австрія буде відспівана, і стара будова, що тріщить по всіх швах, незабаром розвалиться". Його погляди збіглися з відомою тезою, яку висловили чеські будителі на всеслов'янському з'їзді у Празі 1848 р. про те, що слов'яни мають триматися Австрії, а коли

б її не було, то вони повинні б створити її. Він стояв на платформі "Маніфесту до європейських народів", прийнятого з'їздом, головною вимогою якого було "перетворення імперії в союз рівноправних народів".

Після утворення Австро-Угорської дуалістичної (двоєдиної) монархії (1867) А. Добрянський краще зрозумів роль етнополітичних процесів, зокрема такого чинника, як зростання національної самосвідомості народів. До того ж, він зрозумів, що вона в кінцевому підсумку підніме народи на боротьбу за право на самовизначення. Він упевнено говорив, що "неможна більше сумніватися в тому, що не так далеко той час, коли Європа поміняє свій вигляд, що карта буде перекроєна і що при цих перемінах буде звернута увага на права племені і його мови, які повинні восторжествувати над усім останнім". Свої політичні погляди А. Добрянський на схилі літ намагався обґрунтувати в низці наукових праць.

Наформування національної самосвідомості закарпатських українців у другій половині XIX ст. значний вплив мали наукові розробки А. Кралицького (1835–1894), які друкували у різних виданнях не тільки Закарпаття, а й Галичини. А. Кралицький зробив якісно новий крок у розумінні етнічної ідентичності за-

карпатських русинів – не тільки вказав на їх належність до східних слов'ян, як це робили його попередники, а вже доводив їх генетичну спорідненість з українським народом. 1862 р. він роз'яснював: "Мы по роду, крови, званию Русины, потомки оных батьков, которым полюбилось покинути Наддністрянскіи степи и переселиться с Мадьярами на сію сторону Карпатов... Мы семья преславной Украины и незабвенного Запорожья".

А. Кралицький перший із закарпатських учених 1863 р. вжив етнонім "українець". У присвяченій подіям IX ст., повісті "Князь Лаборець" він вказує на наявність у посольстві Алмоша "молодого Українця, русина". Князь Лаборець він представився так: "же я от головы до пят Русин, там здалека, з Украины, з широкой русской земли, где Днепр буйный тече".

Ще в 1860-х роках був зроблений висновок, що етноніми "русин" і "українець" – ідентичні. Свої дослідження А. Кралицький підсумував так: "И наша Угорская Русь вместе с Галичиной принадлежит к малорусской расе славянского племени". Він цікавився історією українського народу і досить чітко визначився в національному питанні. Про це свідчить його стаття "О малоросіянах и козаках", яких називає "братьями-соплеменниками". Особливо високо оцінив роль українського козацтва: "Козак в полном вооружении есть образец воплощенной воинственности, неустрашимой отваги и железной терпеливости, полн жизни да огня. С лица его веет дух вольности и свободы, с глаз сверкает огонь храбрости." А про українців сказав, що це люди "насквозь проникнуты честностью, поважны, веселы ... трудолюбивы, совсем отданы гостеприимству, любви и спиву".

Право українців Закарпаття на політичне існування науково обґрунтував І. Дулішкович у тритомнику "Исторические черты Угро-Русских". У втраті свободи звинуватив тих дворян, які "отреклись от своей крови, роду, племени, своеплеменной народности, отлучившись от своеплеменной черни – да так не было кому уже настаивати для подпирания и надалее автономии бывшей." І. Дулішкович підтримав А. Кралицького у твердженні належності закарпатських русинів до україн-

ського народу. Саме в цьому вбачав значення праці І. Дулішковича львівський історик В. Лукич 1887 р.: "се діло серйозне и оперте на жерелах історичних має добру ціль, а именно оповіданням повної історії угорсько-руського народу розбудити у земляків почуте народности". Багато для цього зробив і Ю. Жаткович, який активно популяризував серед закарпатців твори І. Франка.

Загалом наприкінці XIX– на початку XX ст. серед усіх українських регіонів становище Закарпаття було найскладнішим. Під впливом москвофілів перебували відомі діячі О. Духнович, А. Добрянський, І. Раковський та ін., перше національне товариство "Общество св. Василя Великого". Розвиток українофільської течії був пов'язаний з тижневиком "Наука", що виходив з 1897 р. Від 1903 р. його редактором був А. Волошин. Поступово зав'язалися контакти з галицькими українцями, наприклад, вчені Ю. Жаткович, Г. Стрипський друкували свої праці у львівських виданнях НТШ, а деякі науковці з Галичини (І. Франко, В. Гнатюк, С. Томашівський) писали на закарпатські теми.

І така важлива праця була започаткована прогресивною частиною закарпатської інтелігенції ще наприкінці XVIII ст. Вона активно впливала на формування в закарпатських українців національної свідомості, належності до українського народу. І вона дала свої плоди – наприкінці 1918 р. у східних районах Закарпаття було проголошено Гуцульську республіку, а 21 січня 1919 р. на Всеукраїнському з'їзді у м. Хусті було прийнято рішення про возз'єднання Закарпаття з Соборною Україною. Так закарпатські українці внесли і свій вклад у розбудову української державності.

Берегово, будинок Королівської Юстиції. Початок XX ст.

Вид на Берегово. Поч. XX ст.

3. УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918)

Хочадо 1914 року Україна українці фігурували у стратегічних планах деяких європейських держав (зокрема Австро-Угорщини та Німеччини) і так само Росії (плани щодо Галичини), проте заявили вони про себе в контексті міжнародної політики лише в часі Першої світової війни. Світова війна (яку сучасники назвали “Великою” і “Європейською”), що вибухнула влітку 1914 р., розпочала новий етап у житті галицького українського політикуму – період практичної боротьби за реалізацію тих ідей і прагнень, які ще на початку століття могли здаватися відносно віддаленою перспективою.

У цих умовах українські політичні організації Галичини і Буковини та наддніпрянська політична еміграція в Австро-Угорщині задекларували проавстрійську зовнішньополітичну орієнтацію. Їхня співпраця була спробою єднання національних сил задля реалізації ідей соборності й державності.

Зближення політичних еліт обох частин України прискорила поява в Австро-Угорщині ще в 1907–1908 рр. (після поразки Першої російської революції) значної кількості українських політемігрантів з Росії. На нарадах 4–6 березня 1911 р. у Львові за участю наддніпрянців А. Жука, В. Степан-

ківського, Л. Юркевича, В. Липинського і галичанина В. Кушніра було прийнято рішення заснувати друкований орган, а на перспективу – окрему позапартійну самостійницьку організацію. З ініціативи А. Жука в жовтні 1912 р. у Львові виник Український інформаційний комітет, який здійснював інформаційно-представницьку діяльність, видавав українознавчі праці. Політемігранти В. Липинський, Д. Донцов, В. Степанківський, А. Жук виступали за використання майбутнього військового конфлікту для досягнення Україною незалежності. Вони проголошували австрофільську орієнтацію та наміри тісно співпрацювати із західноукраїнськими політичними організаціями.

Задовго до початку війни піднесенню національної свідомості галицької молоді сприяла широка парамілітарна діяльність густої мережі протипожежно-руханкових сокільських осередків, які зародилися 1894 р. з ініціативи львівського інженера В. Нагірного. Найкраща доба цього товариства настала з приходом професора І. Боберського, талано-

Юра Саломійчук-Юзенчук, “славний кошовий Січі” в Жаб’ю. Початок XX ст.

Січовики з с. Печеніжина. Поч. XX ст.

витого організатора, теоретика й ідеолога, багатолітнього керівника українського сокільського руху. Напередодні Першої світової війни завдяки наполегливій праці 974 сокільські філії об’єднали майже 70 тис. юнаків і юнок. Поряд із фаховим і фізичним вишколом члени сокільських осередків проходили школу ідейного виховання, підготовки до збройної боротьби за національне визволення. Адже ідеологічними засадами українського сокільства були відомі настанови М. Грушевського, який у статті “Сучасне сокільство і науки нашої минувшини” зазначав: “Завдання організації сокільських – прислужити великому ділу будови нової України – без панування і поневолення, України свobodної від неволі політичної, суспільної і духовної”.

Паралельно з цим, наприкінці XIX ст. один із лідерів студентського радикального руху, член Русько-української радикальної партії К. Трильовський розпочав створення руханково-пожежних (а, по суті, – напіввійськових) товариств “Січ”, взявши за зразок устрій Запорізької Січі з її демократичними засадами.

Обмірковуючи цілі “Січей”, К. Трильовський дійшов висновку, що практична робота – пожежництво – дуже корисна для селянства, бо до тих, хто рятує селянське господарство у разі пожежі, ставляться завжди з повагою і симпатією, а масові руханкові вправи з використанням топирців і списів, велелюдні походи зацікавлять селянську молодь, молодих господарів.

Перша спроба К. Трильовського за участю молодого селянина Дмитра Соляничка організувати руханково-пожежне товариство “Січ” у селі Устя над Прутом Снятинського повіту наприкінці 1899 р. зазнала невдачі. Статут організації Галицьке намісництво відхилило, адже там йшлося про січову символіку (січові “ленти”), на які намісництво вимагало окремого дозволу. Розуміючи, що це навряд чи дозволить уписати, подаючи статут для “Січі” у селі Завалля, К. Трильовський опустив статті про січову символіку і таким способом уникнув повторної заборони. Водночас силою самого факту – ношенням січових стрічок (лент) – він таки виборов “Січам” їхнє право. Лише наступного року, на установчих зборах у селі Заваллі 5 травня 1900 року було створено першу в Галичині “Січ”, кошовим якої обрано Миколу Неделька, а осавулом – Танаса Семаку.

Старшина “Січі” в с. Ямниці поблизу м. Станиславова. 1908 р.

Січовики в с. Ілинці Снятинського повіту. Початок XX ст.

“Вежа-дзвіниця”, яку створили печеніжинські січовики. Початок XX ст.

"Січ" у Микитинцях на Косівщині

"Січ" у Городенці (перший ліворуч у другому ряді – Василь Стефаник)

Головними організаційними засадами січового руху, викладеними у статутах та рекомендаціях організаторів, були: добровільність, взаємодопомога, рівність, повага до закону та установлених правил поведінки в суспільстві, пошана власної і чужої гідності, моральність, чесність, патріотизм.

Виховний ідеал К. Трильовського можна було сформулювати так: товариський дух історичної "Січі", січові звичаї, військовий дух, демократичні принципи співжиття, товариська солідарність і висока громадянська мораль, боротьба проти пияцтва, праця над власною освітою, поборювання національної зради (так званого хрунівства) і москвофільства, а понад усе – патріотичний дух любові до Батьківщини, почуття належності до великої культурної нації та віра у власні сили.

Головним виявом громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності "Січей" були січові свята. Упродовж 1900–1914 рр. відбулося 6 загальнокрайових січових свят у Галичині та два на Буковині, які залишили помітний слід у громадському житті галицьких та буковинських українців.

Шляхи та форми розвитку січового руху в Галичині свідчили про поступову еволюцію в напрямі створення дїєвої сили, здатної, у випадку можливого світового конфлікту між імперіями, стати на збройний захист

україинства. Невипадковим тоді було й акцентування деякими політичними діячами проблем військово-патріотичного виховання молоді. Зокрема, наддніпрянець, соціал-демократ Д. Донцов впевнено наголошував на необхідності пропаганди австрославизму і політичного сепаратизму, поєднаної із військовим вихованням: "...яким способом маємо виповнити нашу задачу – приготуватися до чинного уділу в австро-російським конфлікті? Засоби для досягнення цієї спільної цілі – в Росії і Австрії – цілком природно мусять бути сильні. Тут ними має бути: мілітарне виховання і організація молоді".

У зв'язку із зростанням військової загрози відбувалася активізація січового руху. Напередодні Першої світової війни кількість пожежно-гімнастичних товариств "Січ" становила приблизно одну тисячу. Позиції Української радикальної партії в тій чи тій місцевості, присутність інтелігенції, яка сприймала січову ідею, наявність регулярного транспортного сполучення між координаційними центрами січового та радикального руху (Львів – Станіславів – Коломия) – це ті чинники, які зумовлювали кількість січових товариств в Галичині. 1914 р. налічувалося 1056 "Січей", у яких перебувало приблизно 66 тис. осіб.

Тоді програма діяльності січових товариств передбачала і ідеологічне виховання (пропаганда патріотизму, ідеалів соборності, неминучості збройної боротьби за незалежність), і військово-професійну підготов-

"Січ" у Коломиї. Накладом Я. Оренштайна в Коломиї. Поч. XX ст.

ку, що забезпечувала формування вольових якостей і оволодіння військовою справою.

Створення ж воєнізованих молодіжних формувань припадає на 1913 рік. Саме з ініціативи К. Трильовського у березні 1913 р. у Львові виникло перше студентське товариство "Січові стрільці – I", кошовим якого було обрано соціал-декрата В. Старосольського. Тоді ж було створено ремісниче товариство "Січові стрільці – II" і "Стрілецький курінь". Невдовзі аналогічні організації з'явилися в Тернополі, Бориславі, Бережанах, Яворові та інших містах Галичини. У березні 1914 р. відбулося об'єднання двох військових товариств.

Початком українського національно-військового руху в ХХ ст. був крайовий здви́г, присвячений 100-річчю від дня народження Тараса Шевченка, який відбувся 28 червня 1914 р. у Львові – в день вбивства австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда та його дружини Софії Хотек. У здви́зі взяли участь 12500 осіб, які представляли 120177 членів 2166 стрілецьких, січово-сокільських та пластових організацій краю. Один з учасників свята М. Угрин-Безгрішний зазначав: "Одушевлення велике ... З появою озброєних Українських Січових Стрільців на здви́зі був замітний неописаний ентузіазм, великий запал, сльози радості в очах видців, невмовкаючі оплески ... Кожний

"Січ" в Ілнцях. Поч. XX ст.

зрозумів, що осе постає нова доба в історії всієї України. Від 1775 року оце вперше український народ готується до рішучого бою за волю і долю України із зброєю в руках".

Враховуючи обставини часу, 30 липня 1914 р. відбулася нарада керівників українських стрілецьких товариств, на якій було прийнято рішення створити спільний "Стрілецький комітет". У перші ж дні світової війни 1–2 серпня 1914 р. чільні українські політики Галичини й Буковини утворили у Львові міжпартійну організацію – Головну Українську Раду (ГУР). До її складу увійшли представники Української національно-демократичної (УНДП), Української радикальної (УРП),

Члени товариства "Січ". Початок ХХ ст.

"Січ" у Старому Косові. Поч. ХХ ст.

До бою! Малював Ю. Буцманюк, на спомин головних боїв Українського легіону 1914–1918 рр. Накладом Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). (Січень 1918 р.)

Відхід добровольців до служби при стрільцях. Художник О. Курилас (1870–1951). Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Української соціал-демократичної (УСДП) партії. На першому засіданні було обрано президію ГУР: К. Левицький – голова, М. Павлик, М. Ганкевич – заступники, С. Баран – секретар, І. Кивелюк – скарбник. До складу Ради увійшла однакова кількість представників від кожної партії: К. Левицький, С. Баран, Л. Цегельський, І. Боберський (пізніше кооптовано І. Кивелюка) – від національних демократів; М. Павлик, К. Трильовський, М. Балицький, М. Лагодинський – від радикалів; М. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, Т. Мелень – від соціал-демократів. Рішення ГУР, проти якого протестувала одна з партій – учасників репрезентації, не вступало в дію. Програма Ради передбачала створення незалежної Української держави на Наддніпрянській Україні та національно-територіальну автономію українських земель Австро-Угорщини.

З ініціативи та за співучасті стрілецької секції Українського Січового Союзу, львівських організацій Січових Стрільців та Сокола-Батька у Львові ГУР вирішила організувати корпус військових добровольців для боротьби проти Росії під назвою “Українські Січові Стрільці”. Задля формування військових загонів українських добровольців 4 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Бойову Управу (пізніше – Українська Бойова Управа). Остання стала організаційним і керівним центром майбутнього війська. До складу Бойової Управи увійшли представники ГУР, Українського Січового Союзу, “Сокола-Батька” І. Боберський, Д. Катамай, Т. Кормош, В. Старосольський, В. Темницький, С. Томашівський, Л. Цегельський. Головою Управи став Кирило Трильовський (згодом його змінив Степан Смаль-Стоцький).

Свою чергою наддніпрянські політемігранти 4 серпня 1914 р. заснували Союз визволення України (СВУ). Він проголосив своєю метою досягнення Україною державної самостійності. Австрофільські заяви з боку СВУ, декларації про намір перебувати “в контакті з австрійськими українцями” створили ідеологічне підґрунтя для співпраці з політичними організаціями Австро-Угорщини. СВУ очолили О. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко, А. Жук, М. Меленевський. Боротьба за владу всередині СВУ, ідейні розбіжності та матеріальні зловживання перешкодили об’єднанню еміграції в єдиний політичний центр. Уже у вересні 1914 р. Д. Донцова через проблеми в міжособистісних стосунках і амбіційність було усунуто від керівництва, у листопаді того ж року з СВУ був виключений М. Залізник. Згодом, після свого виходу з СВУ, Д. Донцов організував у Берліні Українське інформаційне бюро, видавав німецькою мовою бюлетень “Ukrainische Korrespondenz”, опублікував низку брошур і статей. Інший політемігрант В. Степанківський разом із М. Цеглинським і М. Тишкевичем заснував у Лозанні Українське пресове бюро, яке видавало франкомовний часопис “L’Ukraine”. Суперечності в середовищі політемігрантів, попри їх зацікавлення проблемами Галичини і Буковини, не сприяли зростанню авторитету наддніпрянців серед західноукраїнських політиків. Незважаючи на це, понад 40 відомих українських діячів Галичини і Буковини були активними співробітниками Союзу.

Наддніпрянські політемігранти налагодили стосунки з ГУР, дієвій роботі якої перешкоджала евакуація зі Львова до Відня, протистояння в середовищі організації та інші чинники. На засіданнях ГУР були присутні з дорадчим голосом 2 представники СВУ. Крім того, Союз співпрацював поза Радою з ідеологічно близькими радикалами і соціал-демократами. 6 серпня 1914 р. ГУР видала відозву “Головна Українська Рада до всего українського народу”, в якій закликала всіх, “хто тільки здатний, молодих і старших, інтели-

Українські Січові Стрільці (типи в рисунках та малюнках). “Бо війна війною”. Видання “Червоної Калини”. м. Відень (Австрія). 1918 р.

Українські Січові Стрільці (типи в рисунках та малюнках). “Бо війна війною”. Обозний марш. Видання “Червоної Калини”. м. Відень (Австрія). 1918 р.

Російські солдати в поході на Галичину (1914 р.)

Російський військовий патруль (1914 р.)

На вул.Краківській у Львові (1914 р.)

генцію, селян, міщан і робітників... ставати однодумно в лави УССів під приказом УБУ". Наступного дня, 7 серпня 1914 р. Українська Бойова Управа опублікувала повідомлення про об'єднання всіх стрілецьких організацій в єдину структуру – Українські Січові Стрільці, про створення громадських і повітових комітетів для запису добровольців, організацію військового вишколу, збір коштів на утримання цих добровольців, на по-

треби Українського Червоного Хреста й Головного Українського Бойового Скарбу.

Українські політики закликали: "здіймається пожежа війни, в якій тріснуть кайдани, що давили поневолені народи. В сій пожежі кується будучність України. ... Українська Боева Управа стає самотньою старшиною організації українських добровольців, яка одержує назву Українських Січових Стрільців. ... Український Народе! ... До зброї! З оружжям в руці змиримось з відвічним нашим ворогом, з царизмом! З оружжям в руці постоїмо за наші права, честь і будучність!".

Напочатку вересня 1914р. через російський наступ Бойова Управа перебралася до Відня. Тут вона створила Збірну Станицю УСС – осередок, що безпосередньо займався набором добровольців до УСС. Відтоді Бойова Управа виконувала пропагандистські, видавничі та харитативні функції, однак, до кінця війни залишалася політичним представництвом УСС.

Свідченням популярності ідеї національного війська був багатотисячний вплив до-

бровольців до УСС. Добровольці збиралися спочатку в повітових містах краю, а згодом мали перебиратися до більших міст, таких як Станиславів, Тернопіль, Чортків, Коломия, Перемишль, Стрий, де розташовувалися по українських установах. За три тижні до УСС зголосилося приблизно 28 000 осіб, які представляли всі соціальні верстви та майже всі професії й землі галицьких українців. Як добровольці в ряди УССів вступили відомі галицькі політики К. Левицький, І. Кивелюк, Л. Кульчицький, С. Баран. Утім австрійський уряд дозволив сформувати тільки один полк Українських Січових Стрільців кількістю 5 тис. осіб. До того ж, питання оснащення підрозділу вирішували повільно, правові відносини УССів з австрійськими військовими частинами не були врегульовані, а командування під впливом польських політиків чинило перешкоди створенню Легіону. Кількісний склад формації початково обмежили всього двома тисячами осіб. Лишень після різких протестів українських

політичних організацій офіційний Відень погодився збільшити чисельність УСС до 2 500 осіб. Фактично, це була чисельність одного полку. Полякам дозволили сформувати три власні бригади – сім полків піхоти і два уланів. Бойова Управа просила Міністерство війни відрядити зі складу австро-угорського війська сто старшин для укомплектування Легіону, а їх відпустили тільки 6 (згодом 20). Серед них були Д. Вітовський, С. Горук, В. Дідушок, Г. Коссак та інші. А. Жук

Російські кавалеристи на вул. Головній в Чернівцях (грудень, 1914 р.)

Російські солдати у Львові (1914 р.)

Російський військовий патруль у Львові

Відступ російських військ з Прикарпаття (1915 р.)

як представник Союзу визволення України на засіданні ГУР 13 серпня 1914 р., реально оцінивши ситуацію, висловився за підпорядкування українських стрільців австрійським військовим органам, підтримав прийняття УССами статуту, що давало змогу, на його думку, сформувати власний корпус. У підсумку в другій половині серпня 1914 р. австрійська влада підпорядкувала Легіон УСС 11-му львівському корпусу, а до намісництва 22 серпня 1914 р. було подано проект статуту.

З боку австрійської влади, формування Легіону проводили на підставі цісарського патенту 1851 р., який торкався добровільних воєнізованих товариств, внаслідок чого Легіон не відразу набув статусу військової організації. Під час формування Українського Легіону виявилася подвійна політика австрійської влади – хоч уряд і дав дозвіл на формування української військової частини, водночас на ділі не підтримував її організації (до цього спричинилося багато австрійських урядників польської національності).

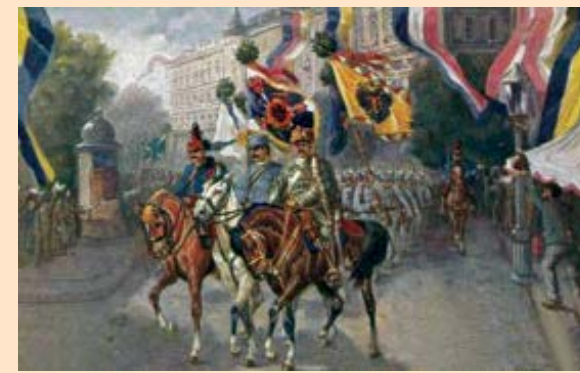
Структура Легіону УСС формувалася поступово протягом 1914–1916 рр. відповідно до імперських зразків. Український

Легіон почав формуватися у серпні – вересні 1914 р. (спочатку – у Львові, потім – у Стрию). Легіон складався з 2500 осіб, розділених на два батальйони (відповідно до відразу прийнятої національної термінології – курінь) і один напівбатальйон (напівкурінь). Спочатку батальйони Легіону ділили на роти (сотні) по 220 осіб. Кожна сотня складалася з 4 взводів (чот), а взвод – з 4-х відділень (роїв) по 10–15 осіб. Чисельність однієї роти в бойових умовах – 100–150 бійців, два ремісники, писар та його помічник.

Батальйоном командував майор (отаман), ротою – капітан (сотник або хорунжий), зго-

Вступ австро-угорських військ до Коломиї, що в перші місяці війни опинилася під російською окупацією (1915 р.)

Урочистий вступ австро-угорських військ до Львова

дом лейтенант. На чолі Легіону стояв полковник або підполковник австрійської армії, часто – українського походження. Оскільки до 1915 р. Легіон був на правах добровільної воєнізованої організації, у ньому були введені не офіцерські звання, а командні посади, для яких були підібрані терміни із старозаказської української термінології. Усі офіцери були прирівняні до військових урядовців. Український добровільний Легіон підкорявся австрійському Міністерству війни і тому вважався частиною ландвера (крайової оборони).

Після формування Легіону УСС виявилось, що серед стрільців і старшин

38% інтелігенції, тобто у кожній сотні (зі штатом – 180 вояків) було майже 70% громадсько-політичних діячів, адвокатів, педагогів, письменників, журналістів, митців, студентів. Часто стрільцями і підстаршинами були люди з вищою освітою. Отже, у Легіоні не бракувало вмілих організаторів виховної, ідеологічної та культурно-освітньої роботи й талановитих фахівців культури і мистецтва.

Головна Українська Рада, як писав С. Ріпецький, “не мала ясної і виразної думки про завдання та ролі УСС”. З одного боку, українські політики проектували збільшення кількісного складу добровільної формації, щоб використати у військових діях, з другого – прагнули, щоб УССи несли прифронтову службу і проводили культурно-освітню пропаганду на окупованих Австро-Угорщиню українських землях. Діячі СВУ вважали, що призначення українських військових добровольців – праця на окупованих територіях “для роблення прихильного настрою”.

Унаслідок суперечок за чисельність та керівництво формацією між українським політичним проводом і офіційною владою лише 3 вересня 1914 р. у Стрию було складено при-

Українські жовніри в австрійській армії. Видання Американсько-української біржі в Нью-Йорку (США) (1910-ті рр.)

Вступ австро-угорських військ на Прикарпаття, що в перші місяці війни опинилося під російською окупацією (1915 р.)

Січові стрільці у Львові (1910-ті рр.)

На вулицях Львова (1910-ті рр.)

сягу державі, під прапорами якої стрільці мали йти на бій за волю рідного краю. Окрім неї стрілецьтво склало присягу українському народові: "Я, ..., Український січовий стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплини крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь".

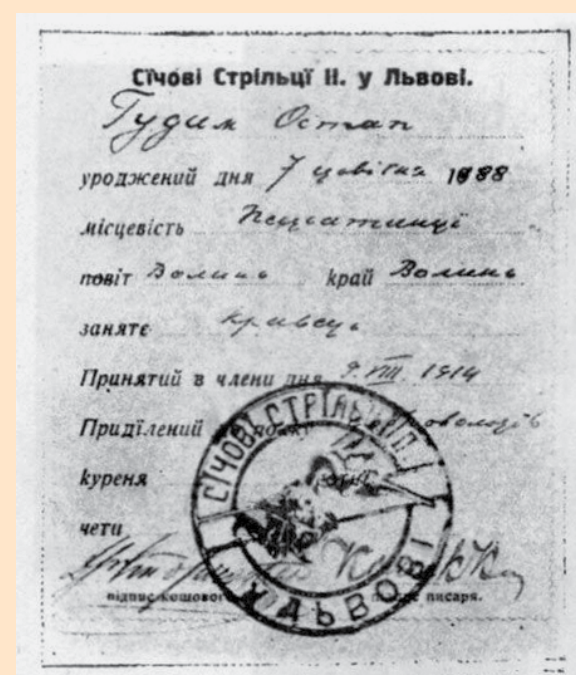
Австрійські війська у Львові на вул. Карла-Людвіга (нині – проспект Свободи) (22 червня 1915 р.)

Відтоді, з Легіоном УСС були пов'язані як скрієта писамовідданої праці, спрямованої на пробудження та утвердження серед українства почуття національної гідності, ідей соборності та незалежності. Вони були силою, яка мала значний вплив на розвиток української політичної думки та на формування національної соборницької психології. У цьому русі провідною була ідея єдності всіх українців як спадкоємців славних козаків-січовиків.

Одночасно у членів СВУ визріла ідея сформувати українські військові частини з полонених-українців.

Уже 4 вересня 1914 р. СВУ звернувся до військового командування у Львові з клопотанням надати йому право доступу до полонених-українців російської армії. Згодом цю ідею запропонував військовому командуванню митрополит Андрей Шептицький. Проте тільки наприкінці жовтня 1914 р. СВУ отримав дозвіл від військових властей на проведення національно-просвітньої роботи серед полонених-українців.

Діячі СВУ також спробували залучити полонених-українців до лав УССів. Утім вже 7 вересня 1915 р. австрійське військово командування заборонило рекрутувати в лави січових стрільців наддніпрянців. Надати незначну кількість полонених-українців

використовували в підрозділах УСС як політичних інструкторів і провідників-розвідників. Союз також запрошував співробітників із середовища стрілецьтва для праці в таборах полонених, на Волині тісно співпрацював з комісаріатами УСС.

Однією з найяскравіших сторінок збройної боротьби українського народу під час Першої світової війни і Визвольних змагань українців у 1917–1920 рр. був бойовий шлях Легіону (згодом – полку) УСС. Хоча Легіон УСС числився у складі австрійської армії, але на відміну від неї не був ані добре озброєний, ані обмундирований, майже не мав санітарної та інтендантської служб. Однак саме Легіон ретельно і цілеспрямовано готувався до побудови Української держави, формуючи визвольну ідеологію, готуючись до вирішальних подій в тогочасному й майбутньому, працюючи над поглибленням національної свідомості українського народу, збираючи матеріальні та духовні пам'ятки визвольної боротьби. Незважаючи на усі воєнні перешкоди, Українські Січові Стрільці своєю службою і повсякденним життям на полі бою виконували завдання національного масштабу.

На початку вересня 1914 р. у зв'язку з швидким наступом російських військ на Львів, було затримано остаточну організацію УСС, а її центр перенесено до Стрия. Тоді змінилося ставлення австрійської влади до УСС. Хоч Австро-Угорщина і відчувала гостру потребу їх використання проти царської Росії, проте внаслідок недовіри до українських військових частин у Відні призупинили процес утворення додаткового корпусу УСС. У Генштабі не створили з Легіону УСС одноцільного військового з'єднання, а розділили його на 10 окремих загонів-сотень по 220 бійців у кожному, які займалися розвідницькою та диверсійною роботою.

5 вересня 1914 р. у села Страбичів (Мезе Терешеш) та Горонда, неподалік Мукачєво, прибув нашвидкуруч сформований Легіон УСС. Тут було, реорганізовано стрілецькі сотні та курені. Легіон поділено на 10 сотень, які увійшли до складу двох з половиною куренів. Комендантом першого куреня призначено чотаря Михайла Волошина, другого – чотаря Григорія (Гриця) Коссака, третього напівкуреня – чотаря Степана Шухевича.

У зв'язку з важким становищем австрійської армії на фронті вже 10 вересня до командування Легіону надійшов наказ застосувати підрозділи УСС для оборони Карпатських

Загальна Українська Рада. Der allgemeine ukrainische Nationalrat. Світлина першого засідання 5 травня 1915 р., 11-та година перед полуднем. Відень VIII., Strozzigasse 32, Кімната "Просвіти".

Зліва направо. Сидять: о. Теофіл Драчинський, д-р Володимир Бачинський (заст. голови), Микола Василько (заст. голови), д-р Кость Левицький (голова), д-р Євген Петрушевич (заст. голови), д-р Лев Бачинський (заст. голови), д-р Євген Олесницький, Василь Панейко. Стоять: Іван Боберський, Володимир Дорошенко, Юліан Бачинський, Александер Скоропис.

д-р Микола Лагодинський, д-р Осип Назарук, д-р Іван Макух, Лев Левицький, д-р Кирило Трильовський, Ілля Семака, д-р Сидір Голубович, Володимир Ясеницький, Ярослав Веселовський, Ом. Попович, д-р Стефан Баран, о. Степан Онишкевич. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Українська Бойова Управа. Сидять: др. В. Старосольський, др. Т. Кормош, др. К. Трильовський, голова, др. С. Томашівський, Д. Катамай, писар. Стоять: І. Боберський, скарбник, В. Темницький, місто голова, др. Л. Цегельський. 31 березня 1915 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Прапор Українського легіону. Начерк четара І. Іванця. Підняття прапора 28 листопада 1917 р. в присутності митрополита А. Шептицького. Накладом Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія) (Січень 1918 р.)

Українські Січові Стрільці (типи в рисунках та малюнках). "Ой видно село, широке село..." Художник О. Курилас. Видання Центральної управи Українських Січових Стрільців

У травні 1916 р. Художник І. Іванець. Видання Центральної управи Українських Січових Стрільців

перевалів. Першою в район сіл Верецьки Нижні та Гусне вислали сотню Василя Дідушка, яка вступила в бій з частинами 2-ї кубанської козачої дивізії. 17 вересня вишкільний табір в Страбичеві покинула сотня Осипа Семенка, а 27 вересня вона зав'язала бій біля Сянок з кубанськими частинами російської армії і втратила 5 стрільців. Наступного дня в сутичках на Ужоцькому перевалі та біля села Верецьки Вижні загинуло ще 10 стрільців, 11 поранено, а 8 потрапило в полон.

Першим боєм УСС вважають бій в околиці Сянки-Бориня 27 вересня 1914 р. 26 вересня, згідно з наказом австрійського військового командування, 1-ша та 3-тя чоти сотні В. Дідушка на чолі з сотником вийшли з Нижніх Воріт на Закарпатті в далекий рейд у тил ворога, в околицю Сянки-Бориня. Після розгрому ними обозу російської артилерії та її охорони і форсованого цілоденного маршу, вони повернулися до Верхніх Воріт, де 2-га та 4-та чоти вели бій з російським військом.

Успішною, але кровопролитною була боротьба УСС за опанування низкою важливих у воєнному відношенні карпатських узгір'їв. 6 жовтня Легіон УСС було розділено на 3 групи. Одна частина під проводом сотника М. Волошина рушила через Вишків та Сенечів у напрямі на Людвинівку. Друга, найбільша група з отаманом Г. Косаком, через Воловець у напрямку Стрия, третя – під командою отамана С. Шухевича через Ужок та Турку, потім на Дрогобич. Так починався Карпатський похід УСС.

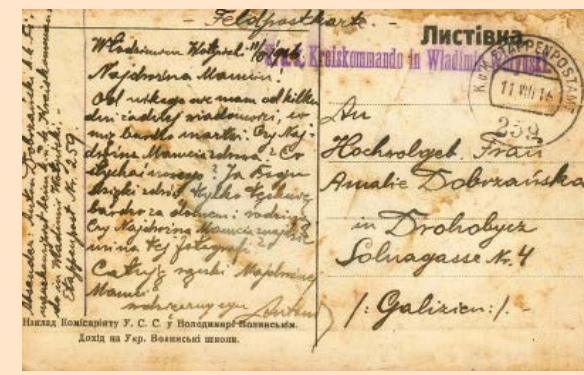
18 жовтня півкуринь отамана С. Шухевича дійшов до Борислава, Дрогобича та Нагуєвичів. Сотня І. Коссака розпочала бій під Сільцем з трьома сотнями росіян і 20 жовтня здобула Дрогобич, а сотня Дудинського ввійшла 21 жовтня до Стрия. Одночасно сотні І. Коссака, Букшованого і М. Барана стримують наступ росіян в околицях Синевідська. 28 жовтня сотня В. Сроковського у запеклому бою відбила у росіян гору Ключ біля Сколе.

Сотні В. Дідушка і Р. Дудинського вкривалися славою на горі Комарницьке біля Синевідська, яку захопили і утримували три дні, а згодом, коли ав-

стрійські частини здали їх росіянам, 3 листопада сміливою атакою знову відбили Комарницьке. Від грудня 1914 р. УСС несли розвідкову службу в Карпатських Бескидах.

23 січня 1915 р. австро-німецькі війська розпочали наступ на позиції росіян у Карпатах. Розпочалася так звана офензива

Лігензена. Українські Січові Стрільці, долаючи опір противника, глибокий сніг і морози, зайняли Славське і Лавочне. На початку лютого розпочалися кількадевні бої на горі Татарівці в районі села Нижня Рожанка, яка тричі переходила із рук в руки.

До гори Маківки (висота 933 м) стрільці підійшли 22 березня 1915 р., після важких випробувань. Так в умовах суворої зими 1914–1915 р. (снігові замети сягали 1,5–2 м) погано обмундироване стрілецьтво змушене було ночувати на снігах, безперервно перебуваючи при цьому на передових позиціях. Часом втрати від холоду перевищували бойові.

У курені С. Горука 89 стрільців обморозило собі ноги. В цих умовах їм вдавалося ще й забезпечувати успішний наступ австрійських військ. Адже вони билися на Ужоцькому перевалі, фактично власними силами звільнивши від ворога українські села Жупани, Лавочне, Тарнавка, Славське, Грабівці, Головецьке.

Маківка була зайнята січовим стрілецьтвом 22 березня, і відтоді бої за неї майже не припиняли упродовж 60-ти днів. Ця гора стала тоді ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії, тому не давала змоги російському війську пробитися по річкових долинах до Тухлі та Славського. Між 23 березня і 4 квітня росіяни двічі пробували прорвати позиції УСС на їх лівому фланзі.

Найзапекліший бій за Маківку розпочався 1 травня. Після артилерійського обстрілу, удар російської армії було спрямовано на вершину гори, в результаті чого стрільці, зазнавши важких втрат, були змушені залишити свої становища. Наступного дня, 2 травня, росіяни знову кинули війська на Маківку. Двічі вона переходила із рук в руки і тільки на третій раз стрільцям вдалося зламати опір ворога. 3 травня 1915 р. сотні УСС відвели з бойової лінії і замінили підрозділами австрійської армії. У битві за Маківку Легіон зазнав важких втрат: 42 стрільці загинуло, 76 – поранено і 35 – потрапило в російський полон. Найбільше захоплення перемога стрілецьтва викликала серед українського громадянства. "Маківка – це перший на тому шляху, по яким українська нація зі стану

Польова листівка "До перемоги!". На скарб Українських Січових Стрільців. 10 серпня 1914 р. Видання Центральної управи Українського легіону у Відні (Австрія)

Українське січове військо у світовій війні. На чаті під Болеховом (Травень 1915 р.). Художник Ю. Буцманюк. Накладом "Союзного Базару" у Львові

"... А ми твою червону калину підніmemo, а ми нашу славу Україну розвеселиmo" (Стрільцька пісня). Художник О. Новаківський. Накладом Українського жіночого комітету у Відні (Австрія)

Український легіон в Карпатах. Художник Ю. Буцманюк. На горі Ключ. Накладом "Союзного Базару" у Львові

На згадку про участь Українського легіону в Європейській війні 1914–1916 рр. Художник – офіцер легіону Ю. Буцманюк, керівник "Українських митців у полі". Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). Січень 1916 р.

Український легіон в Першій світовій війні. Художник Ю. Буцманюк. Переможний похід на Болехів. Квітень 1915 р. Накладом "Союзного Базару" у Львові

Іван Боберський (1873–1947) – професор, ідеолог, організатор і провідник українського сокільського руху, голова "Сокола-Батька" в 1908–1918 рр.

пасивності переходила до стану активності, – зазначала у травні 1915 р. львівська газета "Діло" – Битва на Маківці – це перша велика спроба галицьких українців встати самим активним чинником історії, творцями своєї будуччини". Так закінчився Карпатський похід Українських Січових Стрільців.

У квітні-червні 1915 р. в результаті Горлицької наступальної операції австро-німецькі війська під командуванням генерала Макензена прорвали лінію оборони російських військ і відкрили шлях на Львів і Перемишль. 28 червня 1915 р. стрільці сотні Дмитра Вітовського зайняли Галич. Під сильним вогнем артилерії противники УСС переправилися через р. Дністер і зайняли оборону на його лівому березі. Наступними днями стрільці, спільно з частинами 130-ї бригади продовжили переслідування противника. 29–30 червня запеклі бої відбулися на р. Гнила Липа, під час яких були зруйновані села Семиківці, Тустань і Хоростків, а стрілецькі втрати склали 10 вбитих, 30 поранених і 27 полонених. Зазнавши поразки, російські війська змушені були відступити. За ними рушили й обидва курені УСС. Недалеко від Завадова Підгаєцького повіту вони зупинилися на р. Золота Липа на майже двомісячний відпочинок. На початку осені 1915 р. стрілецькі курені знову кинули в бойові дії на просторі між ріками Серет і Стрипа.

Протягом вересня-жовтня 1915 р. стрілецькі частини взяли участь у низці запеклих боїв, що вели на подільських ланах над р. Стрипою. Зокрема 3 вересня виявила себе кіннота УСС, яка під Брикулею Теребовлянського повіту вчинила опір переважаючим силам російських кінних підрозділів. 7–8 вересня 2-й курінь, забезпечуючи відступ німецьких і австрійських полків, успішно утримував відрізок фронту між Пантелихою і Настасовим на Тернопіллі. 12–14 вересня прославився І-й курінь, який захищав підступи до мосту в Соколові Теребовлянського повіту, втративши пораненими та полоненими 170 вояків. Упродовж 7–12 жовтня сотня О. Будзиновського та три чоти сотень А. Мельника і Д. Вітовського разом з австро-німецькими війська-

ми боронили переправу через р. Стрипу.

Попередні бої над р. Стрипою у вересні-жовтні 1915 р. значно перевершили битву під Семиківцями на Теребовлянщині, яка розгорілася 1–3 листопада. Кривавізмагання відбулися в чотирикутнику між Семиківцями, Раківцем та р. Студинкою. Цей відтинок фронту стрільці назвали "чотирикутником смерті".

Велика битва під Семиківцями стала блискучим бойовим чином УСС в історії Легіону

Українське січове військо в Першій світовій війні. На Бескиди (Січень 1915 р.). Художник Ю. Буцманюк. Накладом "Союзного Базару" у Львові

Українське січове військо в Першій світовій війні. Старшина виряджає сотні (Березень 1915). Художник Ю. Буцманюк. Накладом "Союзного Базару" у Львові

Дмитро Вітовський (1887–1919) – уродженець с. Медуха (сьогодні Галицький район Івано-Франківської області), сотник Українських Січових Стрільців, голова Центрального військового комітету, безпосередній керівник Листопадового зриву, в результаті якого проти ночі 1 листопада 1918 р. у Львові було встановлено українську владу. До 13 лютого 1919 р. очолював Державний секретаріат військових справ ЗУНР

після Маківки. У німецькому повідомленні з фронту до Команди Південної Армії направляємо на таку згадку про УСС: "З нами йшли в наступ українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ із усієї австро-угорської армії". Завдяки героїчному опору Українських Січових Стрільців під Семиківцями 5 листопада становище було відновлене і прорив противника на Бережани був зупинений. УСС втратили 49 вбитими, 168 пораненими, 157 полоненими, однак встояли під навалюю росіян. Унаслідок артилерійських обстрілів Семиківці були повністю знищені – залишилася лише одна колона розваленної церкви, на якій 1916 р. лелека звив гніздо. Навесні 1916 р. поблизу Семиківців усуси своїми руками висипали могилу-курган на вшанування всіх загиблих над Стрипою.

Цим боєм закінчилась фронтова служба УСС 1915 р. Після Семиківської битви стрільці відвели запас 130 бригади австрійської армії на позиції, які знаходилися над р. Студинкою. Полк УСС перейшов спершу в запас дивізії, а в другій половині листопада перенесено його на зимовий постій до села Соснова над Стрипою. Там розташувався перший курінь під командуванням В. Дідушка. Штаб полку і другий курінь, комендантом якого був С. Горук, розквартирувалися на хуторі Тудинка. На цих становищах Українські Січові Стрільці перебували всю зиму та весну 1916 року.

16 березня 1916 р. замість Г. Коссака керівництво полком перебрав фронтовий австрійський старшина отаман Антін Варивода. Разом із ним до полку прибув сотник Омелян Лесняк, який очолював І-й курінь. На запасних

становища біля Соснова стрільці перебували до 13 травня 1916 р., коли більшість стрілецьких сотень перевели для розбудови нових позицій на лівому березі р. Стрипи.

На початку червня 1916 р. російська армія прорвала австро-угорський фронт на Волині. Розпочався відомий в історії "Брусилівський прорив". Під час цього прориву австрійські війська були майже цілком розгромлені, втративши за півтора місяця півмільйона солдат і офіцерів.

Тоді полк УСС перебував біля с. Соснова на лівому березі р. Стрипи, на позиції "Весела". Стрімкий наступ російських військ змусив 55-ту австрійську дивізію залишити свої позиції і відступити на Бережани. За ними рушили й інші частини армії, в тому числі УСС, яким було наказано зайняти нові становища на лінії Завалів–Золота Липа–Ценівка. Тільки наприкінці липня наступ росіян на цій ділянці фронту вдалося зупинити.

Полк УСС без бою відійшов під Бережа-

Семен Горук (1873–1920) – отаман УСС, сотник. Уродженець міста Снятина, випускник Львівського університету

Гора Маківка, де Українські Січові Стрільці в березні-травні 1915 р. завзято билися. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). Березень 1917 р.

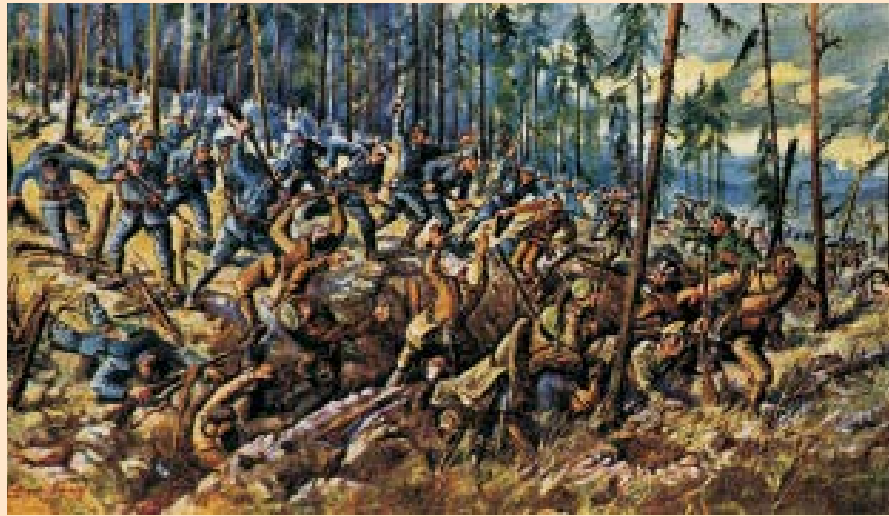

Барабанний вогонь під Семиківцями. (1–4 листопада 1915 р.). Художник Ю. Назарак (1893–1916) 1916 р. Накладом Центральної управи Українського легіону в місті Відні (Австрія). Січень 1918 р.

Все вперед! Всі враз! Листівка, видана на спомин, що минає вже два літа, як Українські Січові Стрільці пішли до бою. 10.IX.1914 – 10.IX.1916. Накладом "Вістий з Запорожа", м. Львів

Український легіон в Карпатах. В дорозі з Тухлі до Сколе. 10 березня 1915 р. Світлина Ю. Буцманюка (1885–1967). Видання Центральної управи Українського легіону в місті Відні (Австрія)

Бій на Маківці 1915 р. Художник А. Климко. Накладом І. Стадника у Львові (1938 р.)

ни і закріпився в районі гори Лисоня (401 м) за 4 км на південний схід від подільського містечка. Підрозділ українського війська нараховував тоді 47 старшин і 1685 стрільців. Як це вже не раз було, австрійське ко-

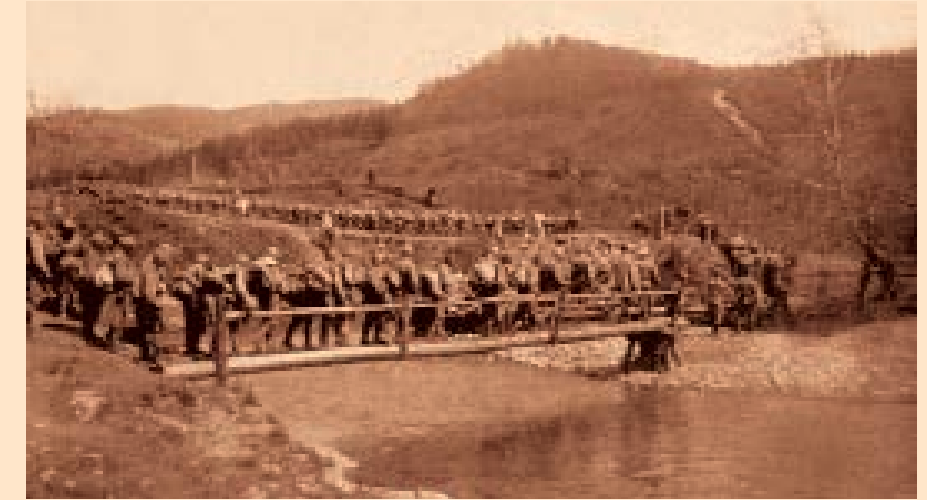

мандування прикрило січовими стрільцями найважливішу ділянку – залізничний і мурований шлях Підгайці–Бережани. Вже 12 серпня, коли стрільці ще не встигли спорудити окопів і закріпитися, їм довелося вступити в перший бій із передовими частинами російської армії. Сотні 1-го куреня після запеклих сутичок, зазнавши значних втрат, були змушені відступати на Бережани.

Бої продовжилися вранці 2 вересня 1916 р. намаганням російського командування силами 113-ї елітної пішої дивізії захопити Лисоню та розгромити 35-й полк австрійських стрільців. За допомогою артилерії і частин кавалерійського корпусу російська піхота почала новий рішучий наступ. Уночі сотня стрільців була розгромлена і росіяни зайняли Лисоню.

Вранці 3 вересня пішла в контрнаступ 2 сотня поручника А. Мельника, але потрапила під надзвичайно сильний артобстріл противника. За цією сотнею пішла в атаку 3 сотня чотаря В. Кучабського у напрямку південної частини лісу, щоб підтримати правий фланг 2-ї сотні, що було успішно виконано. Тим часом у лісі розгорнувся завзятий бій за останні оборонні позиції, втрата яких відкривала би шлях до Бережан. Але сотні УСС, зібравши навколо себе рештки інших полків, змогли стримати натиск ворога. О 9-й годині ранку в одному з ярів біля Лисони відбувся зустрічний бій між 4-ю сотнею УСС під командуванням поручника І. Будзиновського

і підрозділами правого флангу 113-ї дивізії росіян, який закінчився успіхом для останніх. Росіяни захопили в полон більшість командного складу 1-го куреня. В такій дуже загрозливій ситуації штаб кинув у бій свій останній резерв – 2-й робітничий курінь УСС. 5-та сотня, щойно прибувши на поле бою, одразу атакувала ворожі позиції і звільнила командирів 1-го куреня та залишки 4-ї сотні. Після цього 2-й курінь провів два повторних наступу, щоб відбити зайняті росіянами позиції на Лисоні, але ця спроба була невдалою. Курінь, зазнавши значних втрат вбитими та пораненими, зайняв оборону на західних схилах гори. З правого флангу його прикрив 310-й угорський полк, а з лівого – вцілілі сотні 81-го угорського полку. Залишки 1-го куреня обороняли становище на Лисоні до полудня, коли їм на допомогу прийшли дві сотні баварського полку. Росіяни, які зазнали значних втрат, того дня вже не мали змоги продовжувати

наступу. Ворожі сторони впорядкували свої оборонні позиції та готувалися до нових боїв.

4 вересня о 6-й годині весь австрійський фронт пішов у контрнаступ. Спершу він виявився вдалим. 1-й курінь УСС зміг пробитися до передової лінії оборонних укріплень ворога біля Ценівки, а 2-му куреню майже вдалося захопити втрачені позиції на Лисоні. Однак через недостатню координацію дій і стрімкі флангові атаки противника наступаючі групи змушені були відступити з великими втратами. Ввечері того ж дня австрійське командування підтягло на Лисоню важку артилерію, яка, щойно прибувши, почала обстрілювати окопи росіян. О 19-й годині почався загальний наступ піхоти, яка майже без бою здобула головні позиції ворога.

Криваві бої за Лисоню, у які росіяни кинули цілу дивізію найкращої піхоти і багато артилерії, закінчилися перемогою австрійського війська. Але оборона була б набагато важчою, якби не полк УСС, що спинив наступ ворога у хвилину найбільшого ослаблення фронту. За цю перемогу Українські Січові Стрільці заплатили криваву ціну: із 44 старшин залишилось лише 16, у бою загинув 81 стрілець, 293 вояки було поранено, 285 стрільців потрапило до ворожого полону. Саме на Лисоні в російський полон потрапили А. Мельник, Р. Сушко, В. Кучабський, О. Лесняк, М. Матчак, І. Андрух, О. Навроцький, І. Рогульський, П. Дідушок, С. Горук, Ф. Черник та багато інших старшин.

Український легіон в Карпатах. Лінія розстріляна на шляху між Славсько і Рожанкою. 18 березня 1915 р. Світлина Ю. Буцманюка. Видання Центральної управи Українського легіону в місті Відні (Австрія)

Український легіон в Карпатах. Підйом на гору Погар. 28 квітня 1915 р. Світлина Ю. Буцманюка. Видання Центральної управи Українського легіону в місті Відні (Австрія)

Українське січове військо в Першій світовій війні. На чаті під Болеховом (Травень 1915 р.). Художник Ю. Буцманюк. Накладом "Союзного Базару" у Львові

УСС на вишколі (1916 р.)

Січові стрільці.
Лютий 1915 р.

Український легіон під
Золотою Липою. Стежа
виглядає противника

Карта бойових дій УСС.
1914–1918 рр.

Гриць Коссак (1882–
1939) – командант
Українського легіону
в 1915–1916 рр. Видання
Центральної управи
Українського легіону
в місті Відні (Австрія).
Серпень 1917 р.

Гора Маківка, 8 берез-
ня 1915 р. Друга зліва
на світліні – Олена
Степанівна, крайня
справа – Софія Галечко,
у центрі – Іван Чмола

Попри важкі втрати, стрільці зуміли захистити доручену їм ділянку фронту. 16 вересня, після запеклого бою на Диких Ланах, росіяни змусили до відступу сусідню з полком УСС турецьку дивізію. Її у період боїв на Лисоні австрійське командування висунуло в район с. Посухова і там вони стали сусідами УСС. Мабуть, російська розвідка встановила, де оборонялися турки, бо 16 вересня, після того, як артилерія пошматувала турецьку оборону, російська піхота у штиковому бою відкинула турків і здійснила глибокий прорив. Скоро росіяни вийшли у тил полку УСС. Стрімкою контратакою стрільці відбили натиск противника, відігнавши ворога до Золотої Липи і звільнивши навіть турецькі траншеї. Але втримати позиції так і не змогли. У цьому бою стрільці вперше застосували нову тактику: вони рушили в наступ рідкою, але багатолінійною розстрільною, коли сотні йшли широким фронтом одна за одною. При цьому полк втратив лише кільканадцять поранених, захопив до 200 полонених. Після цього полк УСС, який кілька днів стояв у Посухові, перенесли до Потуторів, на давні позиції від гирла Ценівки до шляху на Бережани.

Ситуація на фронті різко змінилася наприкінці місяця. 29 вересня російські війська

втретє розпочали штурм лінії оборони австрійців у районі Лисоні. Кривавий бій тривав три дні. 30 вересня росіяни розгромили угорський полк і раптово вийшли у район с. Потутори, де стояв полк УСС. Оточені з трьох боків, стрільці вперто боронилися кілька годин, сподіваючись допомоги й амуніції. Не отримавши жодної підтримки, частина полку під проводом Г. Труха пішла на прорив, пробилася крізь ворожі лави, перейшла річку й вийшла до Милівки. Та їх було кілька десятків. Решта, у тому числі багато поранених, потрапила в полон.

Бої за Лисоню та довкола неї стали тяжкою поразкою Українських Січових Стрільців. У строю лишилися всього 150 стрільців і 16 старшин. Загинуло майже 700 бійців (за іншими відомостями понад 1000). Тільки за рахунок уцілілої технічної сотні чисельність полку була доведена до 400 осіб.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС були виведені до Пісочного і Розадова коло Николаєва над Дністром, де дислокувався щойно створений Вишкіл УСС – навчальний центр для новобранців і фронтовиків, що одужували після поранень. Ним командував досвідчений 47-літній Мирон Тарнавський, згодом командант полку УСС і ко-

мандувач Української Галицької Армії. Під його керівництвом старшини навчального підрозділу домагалися високої індивідуальної підготовки стрільців, а також підготовки та вишколу малих підрозділів – десятків і чот. Особистий склад вишколу нарахову-

вав від 300 до 3000 осіб. За роки війни через нього пройшли понад 10 тис. старшин і стрільців. Відновлення боєздатності та поповнення особового складу, якому, щоправда, австрійське командування чинило постійні перешкоди, тривали там майже півроку.

У березні 1917 р. відновлений полк УСС, у складі двох куренів по три сотні, в стрілецьких одностроях та “мазепинках”, вимаршував із місця постою на фронт. Уперше за час існування його командантом, незважаючи на рішучі протести стрілецьтва, було призначено неукраїнця – підполковника Франца Кікаля, за національністю чеха. Хоча, за словами Б. Гнатевича, новий керманіч “був добрий боєвий старшина, людяний і справедливий командант, що дбав за добро й честь свого стягу”. Прибувши до Бережан, неподалік яких проходила лінія фронту, полк УСС вкотре було реорганізовано: замість двох куренів по три сотні, на вимогу командування корпусу, створено один із чотирма сотнями (в деяких джерелах вказано 6 сотень). Такі зміни, що протрималися до кінця війни, пояснювалися нібито нечисленністю стрілецької формації.

Командантами сотень стали сотник В. Дідушок, поручники О. Семенюк, В. Орза, приділений до УСС у жовтні 1916 р. з австрійського 41-го піхотного полку, та О. Букшований. До полку також належали сотня скоростріль, якою командував хорунжий В. Соловчук, чота “боротьби зблизька” (хорунжий О. Квас), куди входили відділи мінометів, гранатометів та світильників-вогнететів, низка допоміжних підрозділів. Уже на фронті до них приєдналися технічна (чотар І. Сіяк) та Гуцульська (чотар І. Бужор) сотні, які деякий час перебували поза підрозділом. Тоді ж було зорганізовано будівельну сотню (чотар М. Гнатюк), що складалася із стрільців, які одужували після поранень та хворіб, та протигазову службу (чотар І. Іванець). Загалом станом на 20 червня 1917 р. стрілецький легіон нараховував 26 старшин і 952 вояки. Після реорганізації та кількаденого постою в Бережанах УСС вирушили під Куропатники – село, що розкинулося над річкою Ценівкою, на північний схід від Бережан.

У червні 1917 р. почався російський наступ, який стрільці назвали “офензивою Керенського”. Ще перед тим УСС із Куропатників перебазували до с. Конюхи. 29–30 червня тривав потужний артобстріл, а на

Чота УСС на стежі в Карпатах. Зима 1914–1915 рр.

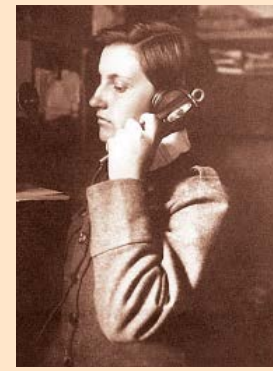

Никифор Гіряк – командант Запасного Коша Українського легіону. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія) (2 січня 1917 р.)

Сотник др. Омелян Левицький (1875–1917). Загинув 23 лютого 1917 р., коло Кірлібаби. Світлина Ю. Буцманюка. Українська мистецька накладня. ЦУУСС

УСС Русівна (Павлина Русів) при телеграфі. Розвадів. 16 травня 1917 р. Світлина в Коші Українського Січового Війська

Мирон Тарнавський (1869–1938) – отаман (майор) УСС Командант Українського легіону. 24 січня 1917 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

світанку 30 червня росіяни завдали потужного удару по 19-й чеській дивізії, у запасі якої стояли УСС. Стрільці тоді перебували у сховищах, їм суворо заборонили виходити. Артилерія ворога знищила всі лінії зв'язку, отож ні наказів, ні повідомлень бійці не отримували. Тим часом ворог захопив кілька тисяч австрійців і оточив курінь УСС, сховища якого були в яру. Тому всі бійці, що перебували у сховищах, потрапили в полон.

Від полону врятувалися лише ті підрозділи, що перебували на інших ділянках фронту: технічна, будівельна, Гуцульська сотні, більшість сотні скорострілів та один відділ "боротьби зблизька". Всього з фронтних частин УСС залишилося 9 старшин і 444 стрільців. З них зорганізували три нові бойові сотні з відділами скорострілів і мінометів, які 6 липня взяли участь у ліквідації ворожого прориву під Куропатниками, куди їх знову перевели ще 4 липня. Через два тижні, 19 липня, відзначилася Гуцульська сотня, яка, напавши

а також будівельної сотні (чотар І. Цяпка), відділів скорострілів (хорунжий О. Квас) і мінометів (хорунжий С. Никифорук), чоти телефоністів. Стрілецькими обозами тоді завідував чотар І. Іванець, санітарною службою – чотар В. Щуровський. Командантом полку під час походу до Збруча був поручник Д. Кренжаловський, призначений із 35-го полку краювої оборони, згодом, у серпні-жовтні, – поручник М. Стронський. Переслідуючи противника, стрілецькі відділи взяли участь у боях біля Козови і Козівки, Бурканова і, особливо, під Бурдяківцями, де відзначилася Гуцульська сотня, яка захопила кілька десятків полонених і шість скорострілів.

Після закінчення походу Українські Січові Стрільці деякий час перебували над Збручем, в околицях сіл Бурдяківці та Збриж. 14 вересня всі фронтні відділи УСС було переведено до села Залісся на Чортківщині, куди невдовзі з вишколу скерували цілий курінь поповнення. У жовтні прибув і отаман

М. Тарнавський, якого призначили командантом УСС. Увесь полк мав тоді чотири сотні піхоти, технічну сотню з підрозділом "боротьби зблизька", скорострільну й будівельну сотні, господарські та допоміжні формації.

У 1917 – на початку 1918 р. діяльність полку УСС значною мірою була зумовлена тими революційними подіями, що відбувалися в Наддніпрянській Україні. Тоді українське стрілецьтво остаточно визначило для себе головні напрями подальшої боротьби, мета якої полягала у відокремленні західноукраїнських земель від австрійської імперії та об'єднання їх з Українською державою.

У лютому 1918 р., після укладення Берестейського миру, полк УСС у складі австрійської армії вийшов на Наддніпрянщину, щоб спільно з союзними військами допомогти звільнити українські землі від більшовиків. УСС в боях з більшовиками пройшли через Одесу, Нікополь, Великий Луг до Олександрівська, де перебували довший час.

Франц Кікаль – командант Українського легіону в 1916, 1917 рр. Видання Центральної управи Українського легіону в місті Відні (Австрія) 1917 р.

На Великій Україні Українські Січові Стрільці перешкоджали грабіжницьким "реквізіціям" та каральним операціям проти українського селянства, звільняли ув'язнених, допомагали місцевому населенню в господарських справах, організували "Просвіти", народні школи, курси українознавства, роздавали книжки і ліки, влаштовували вистави, вечори з українськими піснями й танцями, спортивні змагання тощо.

Стрілецька опіка над українським громадянством особливо виявилася влітку 1918 р., коли по всій Наддніпрянщині шаліли каральні експедиції, масові езекуції та реквізіції: там, де перебували частини УСС, це не набувало таких зловісних форм, як в інших місцях. Стрільці за будь-яких обставин старалися оборонити місцеве населення, попереджували про небезпеку, а то й переховували в себе українських громадських діячів, представників селянства та інтелігенції, яких переслідувала гетьманська та окупаційна влади. А коли австрійське командування знаючи, яку прихильність і моральний вплив має полк УСС серед

Українські Січові Стрільці. Роздавання обіду. Світлина Я. Рудницького. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Український легіон. Полковник Гриць Коссак. 27 березня 1916 р. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

на позиції противника, полонила двісті російських вояків і захопила один скоростріл. Того ж дня розпочався загальний наступ союзників, що увінчався повним розгромом російського війська та звільненням усієї Галичини.

Під час визвольного походу до Збруча, який пролягав із Конюх до Бурдяківців на Борщівщині, стрільці йшли в авангарді 55-ї дивізії. Їхній бойовий склад нараховував близько 600 стрільців та 24 старшини і складався з трьох сотень піхоти, в тому числі Гуцульської і технічної, під командуванням чотарів І. Бужора, І. Сіяка, хорунжого В. Кліма,

Українські Січові Стрільці. Отаман Михайло Галушинський (1878–1931). Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). 1915–1918 рр.

Кореспонденційна картка. Український легіон. Чотар Орест Рибіцький. 12 лютого 1916 р.

Хорунжа Олена Степанівна (1892–1963). Український легіон. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Сотник Клим Гутковський в окопі під Витковим. Лютий 1915 р. Світлина Я. Рудницького. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія) (1915–1918 рр.)

Поручник кінноти УСС Роман Камінський (?–1917 р.) зі своєю четою кіннотників Українського легіону. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). 20 листопада 1917 р.

місцевого населення, задумало використати його для заспокоєння окремих сіл, які повстали проти несправедливих утисків, то у відповідь стрілецьтво або відмовлялося робити це, або заявляло, що коли й піде, то не збирається не те що стріляти у повстанців, але й карати їх. Так і було на практиці, бо, як правило, стрілецькі експедиції в села закінчувалися без будь-яких ексцесів і повним порозумінням із місцевими жителями. І якщо спочатку стрільців зустрічали з деякою насторогою, то потім – проводжали аж за село, а мешканці сусідніх сіл, знаючи вже хто такі УСС, зустрічали їх хлібом-сіллю.

Напруження між УСС та австрійською командою на Україні зростало, і через короткий час військове командування австрійських військ вирішило позбутись УСС. 6 жовтня 1918 р. їх скерували в Чернівці. Штаб УСС і Вишкіл став у Чернівцях, Кіш у Вишніці, а Гуцульська сотня стояла в с. Чагор.

Дисциплінованість січових стрільців, їхній патріотизм та державницькі почування витворили пласт оригінальної військової культури. Відповідно до історичних обставин, у яких опинився увесь український народ, стрілецьтво створило свою визвольну стратегію. Як енергійна духовна спільнота, стрілецьтво стало творцем та носієм багатьох новаторських ідей та культурних цінностей для усього, пробудженого до національного життя, суспільства.

За своїм кадровим складом і рівнем свідомості вояцтва Легіон УСС був справді елітарним формуванням. Військова старшина УСС завжди залишалася свідомою високого обов'язку, покладеного на неї Україною, дала справжні зразки надзвичайного героїзму і патріотизму.

Наочним виявом прагнення стрільців до об'єднання всіх земель України в єдину державу стало використання ними у своїй атрибутиці двох гербів: галицького – із зображенням лева, і київського – із архангелом Михаїлом. Герб майбутньої самостійної соборної України мав поєднати давні символи: архангел Михаїл з мечем в одній руці, й щитом, на якому зображено лева, у другій.

Український легіон на марші

Червоний Український Січовий Стрілець Петро Шеремета (псевдонім "Червоний"). Перейшов з озброєною ватагою 22.X.1922 р. з радянської України і розстріляний польською владою 11.XI.1922 р. в м. Чортків (Галичина) за участь у повстанні. (1917 р.)

Проте консолідації українства на національно-державницькій платформі перешкождали незгоди в політичному проводі. Задля поліпшення роботи ГУР СВУ, опираючись на підтримку опозиції в національно-демократичній партії, а також діячів радикальної і соціал-демократичної партій, 26 жовтня 1914 р. запропонував проект реформування Ради в загальноукраїнську організацію. Водночас керівники ГУР К. Левицький і М. Василько розгорнули боротьбу з опозицією і протистояли реформуванню Ради.

Безуспішною була спроба ухвалити статут загальноукраїнської організації 15 грудня 1914 р. на конференції парламентських і сеймових послів Галичини та Буковини. Утім ГУР, як згадував націонал-демократ С. Баран, після 15 грудня 1914 р. "вже більше не оказала знаків життя". Тоді ж група К. Левицького і М. Василька звернулася до уряду Австро-Угорщини із звинуваченнями проти СВУ. Незважаючи на допомогу Українського парламентарного клубу та переговори з австрійською владою, 10 квітня 1915 р. Союз формально припинив співпрацю з урядами Австро-Угорщини і Німеччини.

Конфлікт СВУ з частиною українського політичного керівництва в Австро-Угорщині не розв'язав проблеми реорганізації ГУР. Тільки на початку квітня 1915 р. К. Левицький погодився на участь у Раді

Старша десятиця Софія Галечко. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). 1915–1918 рр.

Старшина Коша УСС Зліва направо: О. Черкавський, Т. Ковалик, Я. Індишевський, д-р Никифор Гірняк, командант, Т. Рожанківський, д-р В. Білозор, Р. Гаванський, М. Гаврилко. Світлина М. Угриня. Пісочна. 3 червня 1917 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). Листопад 1917 р.

Український легіон в Карпатах. У стрілецьких ровах на горі Маківка. 18 березня 1915 р. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Українські Січові Стрільці. В серпні 1915 р. над Золотою Липою. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Сотник Іван Косак (1879–1927). 20 вересня 1915 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Український легіон в Карпатах. Відпочинок на горі Маківка. Квітень 1915 р. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

СВУ та опозиції з Українського парламентарного клубу. 30 квітня 1915 р. на нараді представників партій-учасниць ГУР, буковинських націонал-демократів і СВУ було прийнято рішення перетворити організацію на Загальну Українську Раду.

ЗУР проголошувалася репрезентацією всього українського народу на період війни. Інші українські організації й інституції зберігали автономію, але повинні були координувати свою діяльність з "головними витичними лініями" ЗУР. До складу ЗУР увійшли від Галичини 14 делегатів УНДП, 6 – УРП, 4 – УСДП. Буковину в Раді репрезентували 5 націонал-демократів, 1 член Української народної партії та 1 соціал-демократ; Наддніпрянщину – 3 делегати від СВУ.

Постійним виконавчим органом ЗУР була президія, у складі якої були президент К. Левицький і чотири віце-президенти, репрезентанти галицької і буковинської УНДП, УРП і УСДП (М. Василько, Є. Петрушевич, Л. Бачинський і М. Ганкевич). Делегат Союзу О. Скоропис-Йолтуховський мав право голосу тільки при розгляді всеукраїнських справ.

У складі ЗУР було утворено секції: правнополітичну (14 членів); пресову (9 членів), а також еміграційну, економічну та культур-

ну – по 5 членів. Останні три секції мали відігравати роль посередників між ЗУР та іншими українськими інституціями з подібними завданнями. Українську Бойову Управу було визнано автономним органом ЗУР і керівним органом січового стрілецтва (Рада затверджувала кадрові призначення в Начальній команді УСС, надавала вказівки у політичних справах). Згодом на правах автономного органу було утворено Українське пресове інформаційне бюро.

5 травня 1915 р. відбулося перше засідання ЗУР. 12 травня 1915 р. новоутворена Рада затвердила відозову, у якій було окреслено завдання організації. Її діячі як правонаступники ГУР сподівалися на поразку Росії у війні, тому зайняли проавстрійську позицію. Згідно з документом, метою організації декларувалося здобуття вільної самостійної Української держави.

Наприкінці червня 1915 р. унаслідок наступу австро-німецької армії Львів був звільнений від російських військ, і в місті почало відновлюватися довоєнне життя. Ініціативу в свої руки взяв Комітет українців міста Львова. Комітет одразу ж закликав українців відновити роботу в національних інституціях. Було ухвалено рішення видавати пресовий орган "Новеслово".

Незважаючи на деякі недоліки в діяльності, ЗУР намагалася відстоювати інтереси українців. Рада захищала інтереси інтер-

нованих українців, працювала над реорганізацією УССів, обговорювала проекти збереження могил полеглих українських солдатів, дбала про сезонних українських робітників у Німеччині й Австро-Угорщині, сприяла отриманню кредитів на освітні та добродійні українські інституції.

Значна увага приділялася проблемі "Воєнного банку", який уряд створив 1915 р. для відбудови зруйнованої війною Галичини. Те, що до його керівництва повинні були також увійти поляки і євреї, викликало острах, що поляки узурпують владу в банку і використають його в своїх національних інтересах. Через це на засіданні ЗУР 23 червня 1915 р. було прийнято рішення не відсилати українських делегатів до "Красвої комісії для справ рільничих", ані до "Краєвого комітету для відбудови міст і сіл", щоб не дати підстав думати, нібито українці можуть співпрацювати з поляками. Проте наприкінці серпня 1915 р. політики погодилися на участь у спільному з поляками банку.

Щоби позбутися в майбутньому будь-яких спроб ототожнення місцевого населення з росіянами, діячі ЗУР почали домагатися введення на офіційному державному рівні номенклатури "Україна", "український". Вони розробили меморандум для австрійського уряду з вимогою називати український народ словами "український", "Україна" замість термінів "руський", "Русь".

Українські Січові Стрільці. Стежа над Золотою Липою в серпні 1915 р. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Як і всі українські національні політичні сили Австрії після 1848 р., ЗУР надавала великого значення вимозі поділу Галицького коронного краю на українську і польську провінції. 25 жовтня 1915 р. на засіданні ЗУР К. Левицький інформував про те, що прем'єр-міністр К. Штірк заявив у вузькому колі: "...поділ Галичини у вищих сферах є справою дефінітивно порішеною і дипломатично між Австрією і Німеччиною улакованою".

У результаті переговорів вдалося досягнути порівняно небагато: намісником Галичини замість поляка Коритовського було призначено генерала Колларда, в серпні 1915 р. Легіон УССів був офіційно перетворений на регулярну частину австрійської армії – 1-й полк УССів, в окупованих областях Холмщини і Волині почали відкривати українські школи, були визнані права української мови. Новий намісник Галичини погодився і схвалив передачу у власність українців московфільських інституцій, забезпечення службовцями прав української мови, прийняття на роботу в адміністрацію українців.

Після окупації влітку 1915 р. Волині та Холмщини Австро-Угорщиною, а Підляшшя – Німеччиною опіку над ними здійснювали ЗУР і СВУ. Під тиском цих структур австро-угорський уряд у вересні-жовтні

Полковник УСС. Василь Вишиваний (Вільгельм-Франц Лютрінген Габсбург) (1895–1948). Українська Мистецька Накладня "У.-М.-НА". м. Відень (Австрія) (1910-ті рр.)

Український легіон в Карпатах. Патруль перед виходом. Світлина Ю. Буцманюка. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Українські Січові Стрільці. Оркестр. Бондарів. 22 жовтня 1915 р. Світлина М. Венжина (Микола Угрин-Безгрішний) (1883–1960). Видання Пресової Кватири УСС

1915 р. надав українській мові статусу офіційної та затвердив її мовою навчання в районах Волині та Холмщини. Наприкінці 1915 р. українською мовою почали видавати урядові розпорядження і виходили волинські часописи. Священиків з Буковини було скеровано до православних церковних парафій Волині.

Наслідник престолола, архикнязь Карло Франц Йосиф на відвідинах Українських Січових Стрільців над Золотою Липою 23 серпня 1915 р. Світлина І. Іванця. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Українські Січові Стрільці. Старшина І полку УСС Вівсе. 27 жовтня 1915 р. Світлина М. Венжина. Видання Пресової Кватири УСС

Національно-освітню роботу серед українського населення Холмщини та Волині безпосередньо здійснювало утворене у серпні 1915 р. Бюро культурної помочі (БКП). Його очолював відомим історик І. Крип'якевич, воно контролювало освіту, координувало діяльність українських інституцій та забезпечувало матеріально-технічну базу шкільництва.

Фактично БКП було підпорядковане СВУ.

Опір поляків-службовців та низький рівень національної свідомості українського населення окупованих районів перешкоджав роботі СВУ і БКП. Національно-освітня праця на Волині розгорнулася активніше після створення в лютому 1916 р. у Володимир-Волинському, Ковелі та Луцьку комісаріатів УСС, які діяли до квітня 1917 р.

Однією з важливих проблем для БКП була нестача фінансів і засобів навчання. Відсутність учителів Бюро компенсувало педагогами з Галичини, а також організувало підготовчі курси. До початку 1917/18 навчального року тут діяло 40 українських шкіл. Після припинення діяльності СВУ, а разом із ним і БКП українське шкільництво на Волині зазнало значних втрат.

В окупаційній адміністрації Холмщини владу захопили поляки. 5 червня 1916 р. Холмський, Грубешівський і Томашівський округи було приєднано до Люблінського військового генерал-губернаторства, що унеможливило їх українізацію. На Підляшші до січня 1917 р. СВУ не вів ніякої діяльності. Тільки наприкінці 1916 р. було отримано дозвіл на формування загонів військової міліції з полонених-українців. Щоб залучити до просвітницької діяльності місцевих українців, у м. Білій було утворено "Українську громаду", яку значною мірою матеріально підтримував СВУ; від червня 1917 р. виходила газета "Рідне слово", діяла також видавнича спілка. До кінця січня 1918 р. у німецькій окупаційній зоні було засновано 150 українських шкіл.

За умовами Берестейського мирного договору Холмщина і Підляшшя мали увійти до складу України. Не останню роль у переговорах відіграв аргумент активізації українського руху в північно-західних землях. Призначення О. Скоропис-Йолтуховського комісаром Холмщини і Підляшшя засвідчило визнання заслуг СВУ в національно-освітній діяльності на цих землях. Проте від 15 лютого 1918 р. на Підляшші розпочався процес формування військових загонів з полонених, які незабаром вирушили в Україну. Як наслідок, у 43 школах припинилося навчання.

ЗУР доклала чимало зусиль у справі відкриття українського університету у Львові. З цією метою 18 травня 1916 р. українські делегати на чолі з К. Левицьким побували у міністра освіти Австро-Угорщини М. Гусарєка, який заявив, що "українці вже сьогодні стоять перед дверима університету".

На засіданні ЗУР 30 березня 1916 р. В. Темницький запропонував проект утворення делегації ЗУР для Львова з поділом на окремі департаменти і утворення міс-

цевих комітетів Ради в краю. Натомість К. Левицький, вважаючи, що опозиція намагалася використати утворення делегації ЗУР у Львові і місцевих комітетів для захоплення влади в Раді, відстоював думку, що ЗУР має залишатися у Відні. Врешті на засіданні ЗУР 19 травня 1916 р. було прийнято рішення залишити Раду в попередньому складі й восени 1916 р. постійні організації Ради діяли тільки у Львові та Перемишлі.

Проте 9 травня 1916 р. серед українського депутатського корпусу виникла ідея створити нову політичну організацію – загальну українську парламентарну репрезентацію. До її складу мали увійти депутати австрійського парламенту і члени палати панів. Нова політична структура, за задумом політиків, не мала втручатися у сферу компетенції ЗУР, а існувати на "підставі відповідного поділу чинностей".

Уже на засіданні Українського парламентарного клубу 23 травня 1916 р. з ініціативи Ю. Романчука було прийнято рішення про заснування єдиної Української парламентарної репрезентації, яка, проте, "нічим не порушувала існування ЗУР". Цим самим було започатковано створення альтернативної до ЗУР політичної структури.

У зв'язку з новим наступом російських військ у Галичині та Буковині наприкінці літа – на початку осені 1916 р. знову загострилася проблема з українськими ви-

селенцями. На засіданнях ЗУР 26 серпня і 2 вересня 1916 р. було заслухано звіт представника "Українського заповомого комітету" Л. Левицького про хід справ у таборах для українських емігрантів. Дискусії з цього питання точилися в Раді понад місяць. Тільки 23 вересня 1916 р. Рада постановила домовитися з владою про впорядкування евакуаційних процесів і виступила проти масових виселень українського населення. Було ухвалено упорядкувати внутрішнє життя евакуйованих, залучити до діяльності інші зацікавлені

Український легіон над Стрипою. Частина добиці по битві під Семиківцями. 2–3 листопада 1915 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія) (1916 р.)

українські організації, заповнити адмінперсонал таборів українцями, ініціювати створення кооперативів і домашніх промислів.

Та найбільшим ударом для українців стало оприлюднення монархами Німеччини і Австрії 5 листопада 1916 р. намірів створи-

Український легіон над Стрипою. Виготовлення "еспанських вершників". (Стрільці падають кобильниці під Семиківцями). Світлина Т. Мойсейовича. 16 вересня 1915 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Отаман В. Дідушок припилює 16 серпня 1915 р. срібну медаль хорунжому С. Яремкевичу (1896–1915), який загинув над Стрипою 12 жовтня 1915 р. Світлина Т. Мойсейовича. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Український легіон над Стрипою. Вбивання паль та земляні роботи біля укріплень. Світлина Т. Мойсейовича. 21 лютого 1916 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Український легіон. Військовий табір. Світлина Т. Мойсейовича. Перевозець, 26 травня 1915 р. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

ти Польську державу. Одночасно австрійський цісар опублікував послання, у якому обіцяв надати Галичині "право самостійного улаштування своїх краєвих справ", що фактично означало посилення влади поляків у всьому Галицькому коронному краї без його поділу на українську й польську частини.

М. Грушевський дуже образно зазначив, що "рескрипт про розширення галицької автономії прогук як похоронний дзвін на усіх надіях і знищив всі підстави

слабкість українських політичних структур.

На засіданнях ЗУР 6 і 29 листопада 1916 р. було висловлено протест проти урядових рішень щодо польського питання, піддано критиці діяльність керівництва і прийнято рішення ліквідувати Раду. Натомість 8 листопада 1916 р. з ініціативи опозиційної групи в УНДП було створено Українську парламентарну репрезентацію (УПР). До неї увійшли українські послы до Галицького сейму та австрійського парламенту. На нарадах 9–14 листопада 1916 р. було вирішено створити спеціальні комісії: господарську і відбудови краю, у справах евакуйованих та заснувати "Фонд національної самооборони". УПР проголошувала гасло боротьби за створення української автономії у межах Австро-Угорщини. На початку 1917 р. одноосібним керівником УПР став Євген Петрушевич. Головну роль в організації відігравали українські послы до рейхсрату.

29 листопада 1916 р. відбулося останнє засідання Загальної Української Ради, на якому було прийнято резолюцію, що констатувала перехід повноважень до УПР. Отже, об'єднання українських політичних еліт в Австро-Угорській і Російській імперіях в ЗУР дало змогу втілити в життя ідею соборності, об'єднати розрізнені політичні сили для розв'язання спільних завдань. Проте ЗУР через постійну боротьбу з внутрішньою опозицією, несприятливу зовнішньополітичну кон'юнктуру не вдалося досягти значних результатів.

Ліквідація ЗУР обмежила вплив СВУ на суспільно-політичне життя українців Австро-Угорщини. У цих умовах Союз намагався підтримувати відносини з західноукраїнськими організаціями та використовував "Вістник СВУ" для популяризації своїх ідей.

Періодичні видання Союзу стали рупором передової політичної і культурної думки українців Австро-Угорщини. Понад 50 відомих галичан і буковинців працювали і публікувалися у "Вістнику". Союз за період свого існування надрукував майже 50 книг і 30 брошур. Видання групи М. Залізняка (близько 40 брошур) та журналістська діяльність

Могила хорунжого Северина Яремкевича (1896–1915). Загинув 12 жовтня 1915 р. під Семиківцями. Світлина Т. Мойсейовича. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Український легіон. Сотник Осип Будзиновський зі старшиною своєї сотні. Світлина Т. Мойсейовича. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

Д. Донцова також відіграли позитивну роль в національно-культурних процесах у регіоні.

Після утворення Центральної Ради та укладення Берестейського мирного договору роль СВУ як представника Наддніпрянщини нівелювалася. 30 червня 1918 р. було опубліковано заяву про саморозпуск СВУ; стосунки політемігрантів з українцями Австро-Угорщини обмежилися спільною працею в таборх полонених українців.

Уже на початок 1917 р. стали очевидними намагання Габсбургів та уряду Німецької імперії відновити польську державність, розширити автономні права Галичини, з посиленням ролі польської шляхти, магнатів та промисловців. Водночас бойові дії на території України, Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії, створення Центральної Ради змушували українських політиків Австро-Угорщини до активніших заходів і вироблення чіткої політичної програми.

25 березня 1917 р. Українська парламентарна репрезентація скликала у Львові з'їзд представників усіх галицьких політичних партій з метою організації національних сил та утворення українського державного органу в Австрії. На з'їзді було ухвалено рішення домагатися від уряду Австро-Угорщини утворення із земель Східної Галичини і Північної Буковини окремої автономної української провінції у складі імперії. Однак імперська влада йти на поступки українцям не поспішала, обмежувалася лише обіцянками та заявами.

Члени Української парламентарної репрезентації щиро вітали проголошення Української Народної Республіки. Під їхнім керівництвом містами і селами Галичини й Буковини прокотилася хвиля мітингів та демонстрацій на підтримку Центральної Ради, політики М. Грушевського та В. Винниченка, за укладення між Німеччиною та Австро-Угорщиною мирного договору з УНР.

Під час мирних переговорів у Брест-Литовську в грудні 1917 – січні 1918 рр. пред-

Українські Січові Стрільці. Землянки УСС під Заваломом. Жовтень 1915 р. Світлина М. Венжина. Видання Пресової Кватири УСС

ставники Австро-Угорщини погодились визнати домагання Української парламентарної репрезентації, що було закріплено у таємному протоколі до Берестейського мирного договору від 9 лютого 1918 р. Зокрема цим протоколом передбачали утворити окремий український коронний край у складі імперії Габсбургів зі Східної Галичини та Північної Буковини. На території Гали-

Українські Січові Стрільці. Запасний Курінь УСС Гнильче. 20 вересня 1915 р. Світлина М. Венжина. Видання Пресової Кватири УСС

УСС в окопі

чини укладення миру викликало масові урочисті зібрання та з'їзди, найбільший з яких пройшов у Львові 25 лютого 1918 р. – т. зв. “з'їзд нотаблів”. На ньому виступив голова Української парламентарної репрезентації Є. Петрушевич. Він уперше відкрито поставив питання про негайне проведення адміністративних та політичних реформ в Австро-Угорщині, а також про організацію національних сил для національної самооборони. Заступник Є. Петрушевича Є. Левицький запропонував створити “окрему безпартійну бойову організацію”. Після жвавої дискусії при Президії УПР було створено Фонд національної оборони, який мав зайнятися збором коштів та ресурсів для форму-

вання української народної міліції та армії. 24 березня 1918 р. відбулася таємна нарада УПР, на якій обговорювали питання про організацію національної оборони, а також програму “конституювання українського державного організму в Австрії”. Один із українських послів – В. Темницький – пропонував провести в Австро-Угорщині демократичні реформи, які б перетворили імперію на федеративну республіку. Він же поставив питання про необхідність приєднання до майбутнього українського коронного краю Угорської України (Закарпаття). 18–20 квітня 1918 р. Українська парламентарна репрезентація провела спільну нараду з головою австрійського уряду Е. Зайд-

Веринь повіту Жидачів. Збірка старшин УСС 7. VI. 1918 р. з полковником Грицем Коссаком коло дуба, під яким спочивав український гетьман Богдан Хмельницький

Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) у вишколі УСС 28 жовтня 1917 р. Світлина В. Рудницького. Українська мистецька накладня Ц.У. У.С.С.

лером та намісником в Галичині К. Гуйном. Після цієї наради генерал К. Гуйн підписав розпорядження про ліквідацію примусових робіт українських селян на панських ланах, які були введені ще у вересні 1914 р. Також австрійський уряд дозволив Спілці українських кооперативів Галичини закупити в УНР 2 мільйони пудів зерна. Ці заходи мали ослабити соціальну та міжнародну напругу в Галичині. УПР домогалася дозволу на те, щоб на адміністративні, господарські посади в краї були допущені й українські юристи, архітектори, інженери, лікарі та інші дипломовані спеціалісти. Президія Української парламентарної репрезентації разом із митрополитом

А. Шептицьким упродовж квітня–липня 1918 р. постійно домагалися ратифікації австрійським парламентом та дотримання

Українські Січові Стрільці. Сотник Іван Коссак, духовник Андрій Пшелюрський, маляр Юліян Буцманюк, полковник Гриць Коссак, хорунжий Володимир Свиdersький, хорунжий Василь Коссак. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія)

На могилі І. Карпенка-Карого. Херсонщина. 4 серпня 1918 р.

Сон солдата. Поштівка часів Першої світової війни

австрійським урядом усіх умов Берестейського мирного договору, і зокрема – таємного протоколу про створення окремого українського коронного краю. Проте всі заходи виявились марними. Лояльного до українського питання Е. Зайдлера на посаді голови австрійського уряду замінив

Василь Дідушок (1889–1937) – командант II-го куріня Українських Січових Стрільців. Художник О. Курилас. Видання Центральної управи Українського легіону в м. Відні (Австрія). Січень 1918 р.

ли Є. Петрушевич та К. Левицький. Саме з ініціативи керівництва УПР у серпні-вересні 1918 р. у Львові відбулася серія таємних нарад “про організацію адміністрації і війська, що мали зайняти Львів і Східну Галичину в ім'я української державности”.

Водночас із таємною підготовкою українського повстання Українська парламентарна репрезентація продовжувала працювати над проектом мирного, легально-правового “перебрання державної влади в Галичині від Австрії”. Згідно з цим проектом передбачалося, що цісарським намісником у Галичині й Буковині буде призначено українця, а австрійський уряд утворить необхідні державні установи. Після ж утворення національно-територіальної автономії відбудеться остаточне відокремлення від Австрії. Така позиція загалом відставала

По бою. Художник О. Курилас.

Семиківське побоєще. 1916 р. Художник О. Курилас.

від розвитку подій у Галичині. І навіть керівництво українських політичних партій у повітах було більш радикально і рішуче налаштоване, ніж їхні лідери у рейхсраті.

Наприкінці вересня – на початку жовтня 1918 р. Галичину охопив масовий вічевий рух, який створив передумови для піднесення української національної боротьби. Відчуваючи радикалізацію народних настроїв, УПР розгорнула активну діяльність в австрійському парламенті. Є. Петрушевич 4 жовтня виступив із промовою на засіданні рейхсрату, у якій рішуче висловився проти проектів конституції Австрії та Австро-Угорщини, які пропонував уряд Гусарека. Він вимагав негайного втілення української національно-територіальної автономії і визнання за кожним народом імперії права “далекойдучої само-

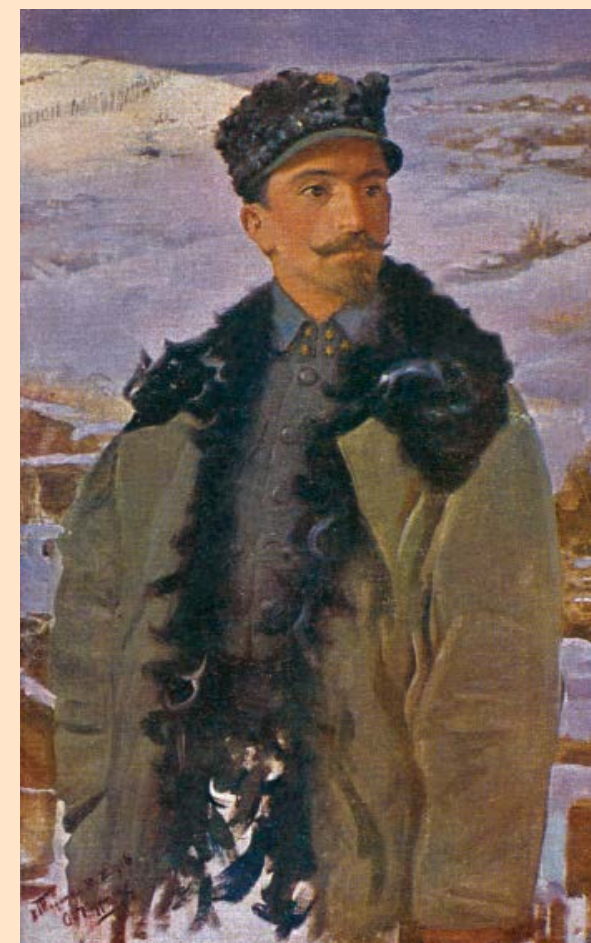
чері 10 жовтня у Відні відбулося розширене засідання Української парламентарної репрезентації. На засіданні виступив з доповіддю Є. Левицький. Він запропонував скликати 18 жовтня у Львові Національні Збори і створити Українську Національну Раду як єдиний представницький орган влади українського народу в Австро-Угорщині. На 19 жовтня він пропонував скликати з'їзд “мужів народного довір'я” від усіх пові-

Частина бою на Лисоні, 3 вересня 1916 р. Стрільці відбили полоненого курінного Лисняка, сотника Будзиновського і четара Суховерського [Осип Суховерський (1888–1962)]. Художник О. Курилас. Видання Центральної управи Українських Січових Стрільців

Гусарек, який в односторонньому порядку анулював таємні домовленості з уже неіснуючою Українською Народною Республікою і пішов на відверті поступки польським політикам. Намагання Є. Петрушевича відстояти позицію українців Галичини і Буковини Гусарек рішуче відкинув під час їхньої особистої зустрічі.

Українська парламентарна репрезентація опинилася в опозиції до уряду Гусарека. З різкими промовами в рейхсраті виступа-

стійності”. Принципову позицію зайняв і К. Левицький, інші українські послі.

8 жовтня у Варшаві було проголошено створення польської держави, а 9 жовтня 1918 р. польське коло в австрійському парламенті прийняло ухвалу приєднати до новоствореної держави всі колишні польські землі Австро-Угорщини – зокрема і Східну Галичину. У відповідь на ці події вве-

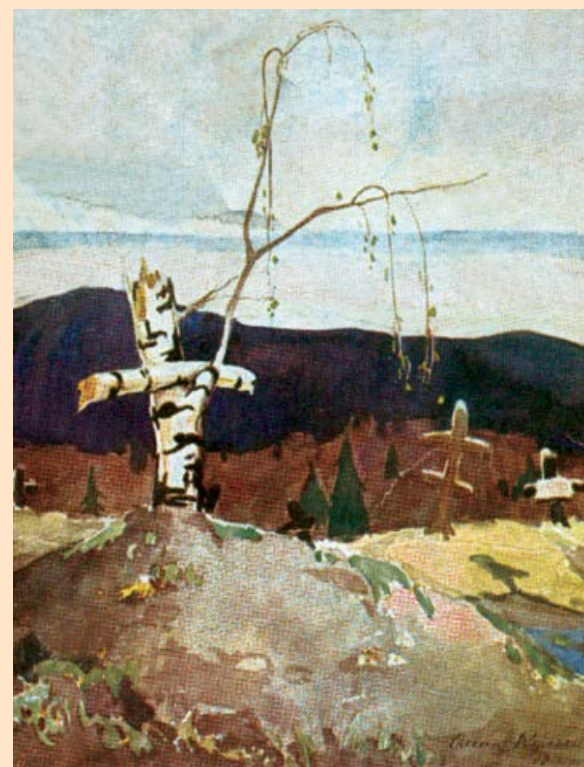

тів Галичини і Буковини, на якому УНРада мала б проголосити створення української держави. Є. Левицький запропонував і механізм формування УНРади та місцевих органів українського самоврядування. Всі пропозиції Є. Левицького одностайно схвалила Українська парламентарна репрезентація. Постанови УПР одержали схвалення на зборах провідних українських політичних партій та зборах українських студентів.

16 жовтня 1918 р. було видано цісар-

Солдатські долі. Поштова листівка періоду Першої світової війни

Доля українських втікачів, 1916 р. Художниця О. Кульчицька (1877–1967). Накладом Українського жіночого комітету у м. Відні (Австрія)

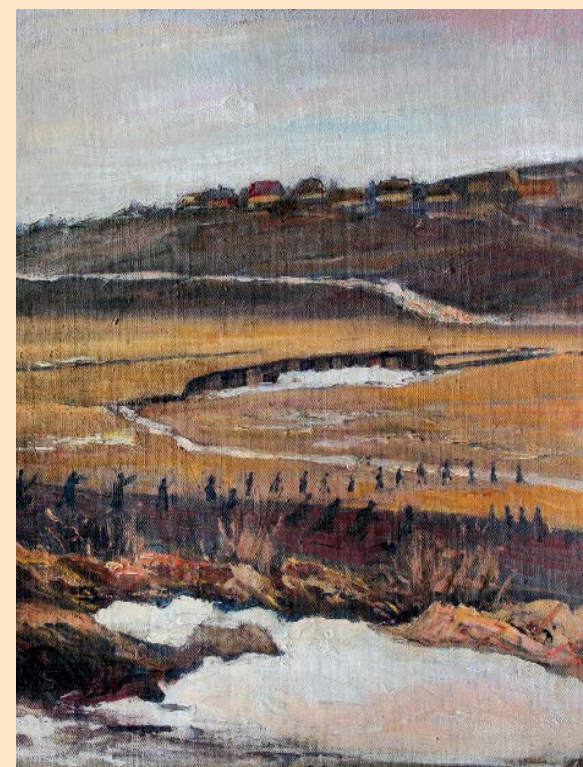
ський маніфест “До моїх вірних австрійських народів”, яким фактично легалізували український державотворчий процес. Керуючись цим маніфестом та рішенням УПР, 18 жовтня у Львові відбулися Установчі збори. У них взяли участь 68 осіб, з них 26 українських послів до австрійського парламенту від Галичини і Буковини, 2 члени австрійської палати панів та 21 посол буковинського і галицького сеймів, представники політичних партій Галичини і Буковини. Під час засідання було створено Українську Національну Раду, а вже 19 жовтня у Львові розпочався з’їзд українських нотаблів. Саме цей з’їзд та УНРада проголосили утворення Української держави, про що урочисто було оголошено наступного дня – 20 жовтня на площі Св. Юра у Львові.

Від того дня члени Української парламентарної репрезентації активно включилися в роботу УНРади. Про всі ці події було поінформовано австрійський уряд Гусарека. Голова уряду заявив, що в най-

ближчі дні цісар призначить своїм намісником у Галичині українця. Впродовж 23–27 жовтня створювали органи самоврядування української автономії, що мали стати основою майбутньої держави. На 6 листопада планували провести вибори повітової та громадської адміністрації. Недочекавшись призначення цісарем намісника у Галичині українця і враховуючи стрімкий розвиток політичних подій та державотворчих процесів у сусідніх Польщі,

Осип Курилас “Проти наступ сотні Будзинського на Лисені”

Чехії та Словаччині, 29 жовтня УПР та делегація УНРади у Відні прийняли рішення про взяття влади у провінції. Виконання цього завдання покладали на створений у вересні жовтні 1918 р. Військовий генеральний комісаріат, що очолював сотник Д. Вітовський. Так настав переддень вікопомних подій, що ввійшли в історію як Листопадовий чин.

Отже, політизація українського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст., поширення ідей національної державності

й соборності, створення політичних партій і громадських об’єднань різного спрямування, масовий культурно-освітній, господарський, спортивний і молодіжний рух у Галичині створили необхідні передумови до збройної боротьби за Українську державу. Українські Січові Стрільці стали першою національною збройною формацією після понад двохсотлітньої перерви в історії українського війська, заклавши наріжний камінь у підмурівок національної армії. Як військово-політична формація, Українське Січове Стрільцтво виникло в обставинах, коли українці за довгий час гніту та бездержавності прокинулись до боротьби за свої національні інтереси. Можливості для цього витворили діяльність українських товариств напіввійськового характеру – “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, а також активізація визвольного руху та консолідація українських політичних сил у національних репрезентативних інституціях періоду Першої світової війни.

Воєнні злидні, 1916 р. Художниця О. Кульчицька. Накладом Українського жіночого комітету у м. Відні (Австрія)

Розстрільне УСС на Лисені, 1916–1917 рр. Художник О. Курилас

Бідна жінка, 1916–1917 рр. Художник О. Курилас

Погоріла, 1916–1917 рр. Художник О. Курилас

РОЗДІЛ II.

Великий зрив

1. ЛИСТОПАДОВИЙ ЧИН

Євген Петрушевич (1863–1940) – голова Української парламентарної репрезентації

Розвиток суспільно-політичних подій на західноукраїнських землях упродовж весни-літа 1918 року був означений двома основними тенденціями: поглибленням загальної кризи Австро-Угорської монархії, що перебувала в постійному стані революційних потрясінь, та впливами на українців імперії процесів українського державотворення на Наддніпрянщині.

Український політичний провід відчував неминучий кінець імперії, але не наважувався остаточно порвати із Габсбурзьким двором, покладаючи надії на його прихильне ставлення до українців. Однак реальна загроза передачі усіх галицьких земель під контроль польської сторони радикалізувала настрої лідерів Української парламентарної репрезентації. Лідер УНДП К. Левицький з трибуни австрійського парламенту заявив: "Галицькі українці заявляють безумовно, що їх шлях веде не до Варшави, а до Києва". Влітку 1918 року, втративши надії (як обіцяла австрійська сторона ще під час укладення із УНР Берестейського мирного договору)

на створення з українських територій окремого коронного краю, лідери українських політичних сил все частіше висловлювали думку про об'єднавчі процеси з Великою Україною. Голова Української парламентарної репрезентації Є. Петрушевич під час парламентського виступу озвучив цю ідею так: "Коли Австрія хоче залишитися старою Австрією, не хоче провести поділ Галичини, тоді український народ мусить втратити останню надію на краще майбутнє в цій державі, і в зв'язку з цим ми вже сьогодні заявляємо про своє найсвятіше право на об'єднання всіх українських земель в одну Українську незалежну державу і домагаємось приєднання всіх українських областей Австро-Угорської монархії, отже і українських земель Угорщини, до Української Держави".

Частина представників національно-демократичного спрямування розраховували на добру волю цісаря та надання українським землям національно-територіальної автономії у законно визначеному порядку. Одночасно і в самій УНДП, і в інших укра-

В українських і польських заяв, у парламентах.

Із стенографічного протоколу засідань палати послів вибираємо нижче програмовий уступ промови п. д-ра Петрушевича з 4. с. ж., яку ц. к. Бюро кореспонденційне подало в дуже недостаточнім змісті.

Львів, 11. жовтня 1918.

Говорив п. Голова У. П. Р.:
"Ніяка сила не може нас приневолити, щоб ми стали підданими польського королівства. Вже сам намір перевести це уважимо як найбільш міжнародно-правовий злочин, а зі становища інтересів держави як найбільшу жахоту, яка могла вродитися в мозку австрійського дипломата. Наш варіант не дасться втиснути в рамки польської держави. Він є досить сильний, щоб від сего зборонитися. Вже сама поголобка, що австрійське правління занмається таврами впливами, являє сей наслідок, що наші в останнім тяжім минулому місяці посліши на мисоготичні віча і всюди призяв постанову: "Кіасша берба на смерть, чим прилучене до Польщі".

"Коли Австрія схоже остатись старою Австрією, Австрією в сьогодні, і не схоже переєсти поділ Галичини, тоді український нарід в Австрії мусить стратити послідну надію на лучшу будуччину в сій державі і на сей случай вже нині реклануємо для себе нічо инше, як найсвятіше для кожного нареду право на злученне всіх українських земель в одну українську незалежну державу і домагаємось прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, в сім також українських земель, положених в Угорщині, до української держави".

Галицький сейм

року підтримку серед українського населення, яке активно долучалося до проведення вічевого руху у Східній Галичині.

У вересні 1918 року в багатьох повітах пройшли масові віча на підтримку ідеї об'єднання з Наддніпрянською Україною. Більшість із них закінчувалась ухваленням постанов про рішуче неприйняття можливості прилучення до Польщі. Як наслідок, 4 жовтня 1918 року у зверненні українських послів до австрійського уряду з парламентської трибуни пролунали слова: "Українська нація домагається якою одиною умови свого національного і соціального життя між вольними народами Європи, злуки всіх українських земель Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшя й Волині з територією України в самостійну республіканську державу, що була б і лишалася б незалежною від усіх слов'янських й інших сусідніх держав". Самостійницькі настрої були притаманні більшості галицьких політичних діячів, вони

Текст виступу голови УПР Є. Петрушевича в австрійському парламенті 4 жовтня 1918 р., опублікований в газеті "Діло"

Зала засідання Галицького сейму

Будинок австрійського парламенту у Відні – місце діяльності Української парламентарної репрезентації

Карл I Габсбург (1887–1922) – останній цесар Австро-Угорської імперії (листопад 1916 – листопад 1918 рр.)

Маніфест цесаря Австро-Угорської імперії Карла I Габсбурга про перебудову монархії від 16 жовтня 1918 р.

Політична активність українців була частиною загальнореволюційного руху народів Австро-Угорської імперії за своє національно-політичне самовизначення. Їхні прагнення збігалися з настроями та прагненнями інших поневолених народів. Водночас для галицьких українців позитивним прикладом боротьби за національно-політичне визволення була революційна енергія укра-

ставали домінують і загальноукраїнських суспільних настроїв.

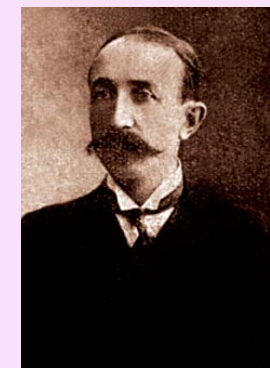
Проголошення 8 жовтня Регентською радою у Варшаві незалежності Польщі та вимоги польських послів австрійського парламенту до уряду про приєднання всієї Галичини до складу польської держави активізували українську політичну еліту. 10 жовтня відбулася нарада членів Української парламентарної репрезентації за участю українських галицьких та буковинських послів під головуванням Є. Петрушевича. Учасники наради вкотре заявили про неприйняття зазіхань польської сторони, ухвалили скликати 19 жовтня 1918 року у Львові з'їзд мужів довір'я з усіх українських областей Австро-Угорщини, утворення на ньому вищого представницького органу українського народу в імперії – Української Національної Ради, яка б мала здійснити суверенні права українців. Рішення УПР підтримали провідні політичні партії, представники українського студентства. Останні провели у Львові багатолюдне віче, вимагаючи від українських політиків більшої рішучості.

Народний дім у Львові, де 19 жовтня відбувся з'їзд мужів довір'я, було створено УНРаду і проголошено Українську державу

Андрей Шептицький (1865–1944) – митрополит Української греко-католицької церкви, учасник з'їзду мужів довір'я, член УНРади, визначний церковний і громадсько-культурний діяч

Микола Ганкевич (1869–1931) – активний діяч робітничого руху, один із творців Русько-української радикальної партії, засновник і лідер Української соціал-демократичної партії, від 1909 до 1914 рр. її голова

протистояти будь-яким зазіханням на українські землі. Його підтримали присутні представники студентства та окремі делегати від політичних партій, однак, більшість ухвалила рішення, яке запропонувала Українська парламентарна репрезентація. На засіданні також був затверджений статут УНРади, її визнавали "конституантою сеї часті Українського народу, яка живе в австро-угорській монархії на цілій етнографічній території" і завданням якої було у відповідний час прийняти від імені українського народу рішення про "його право самоозначення та рішуть про державну судьбу всіх областей, тим народом населених". Статутом визначався і склад УНРади – українські члени палати панів і палати послів австрійського парламенту від Галичини та Буковини, по три українські послі від крайових сеймів, по три представники від українських політичних партій, а також єпископату.

Наступного дня, 19 жовтня, відбувся означений з'їзд мужів довір'я, який, словами окремих його учасників, кваліфікували як "Національні збори українців" (М. Ганкевич), "Всенародні Українські національні збори у Львові" (К. Левицький). Ще до початку його роботи в самому приміщенні Народного дому і біля будинку на вулиці зібралося чимало зацікавлених львів'ян. З'їзд фактично переріс у велике національне віче, в якому взяло участь майже 2 тис. осіб.

У своєму виступі на з'їзді його голова, керівник УПР Є. Петрушевич, повідомив присутнім про створення національного представницького органу (конституанти) – Української національної ради, оголосив її статут, а також виголосив постанову УНРади "Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини". Це була програмна декларація УНРади, що не тільки проголосувала утворення української держави в межах українських етнографічних областей імперії, але й визначала її територіальні межі: "...Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини". У постанові містився заклик до національ-

їнців Наддніпрянщини, які зуміли скинути з себе ярмо російського царизму і розпочати власне національно-державне життя.

Намагаючись врятувати імперію від неминучого краху, імператор Карл Габсбург 16 жовтня видав маніфест "Моїм вірним народам", яким декларувалася внутрішня перебудова держави на принципах федерації "вільних земель" із збереженням і монархії, і імперії. Заява монарха була спробою зупинити практичний розвал держави, пообіцявши революційно налаштованим народам загальний і неконкретний "союз вільних держав".

Проте зупинити хід історії було не можливо. Охоплена революцією Австро-Угорська імперія розвалювалася, на її землях виникали нові національні держави – Польща, Чехословаччина, Австрія, Угорщина, Королівство сербів, хорватів і словенців. До свого визволення прямували й українці.

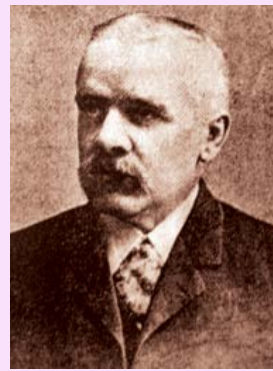
У Львові в приміщенні Народного дому 18 жовтня 1918 р. зібралися на засідання 26 парламентських послів з Галичини і Буковини, 14 послів колишнього галицького сейму та 6 послів буковинського сейму, митрополит А. Шептицький та радник цесарського двору О. Барвінський, по три представники від усіх українських політичних партій Галичини та Буковини. Під час обговорення політичної ситуації було прийнято рішення про скликання 19 жовтня з'їзду мужів довір'я із завданням затвердити склад Української Національної Ради та проголосити українську державність на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорської імперії. Представник УСДП М. Ганкевич виступив з пропозицією про негайну злуку західноукраїнських земель із Великою Україною, що, на його думку, дало б можливість спільними силами

Карл Гуйн – австрійський намісник Галичини у 1918 р.

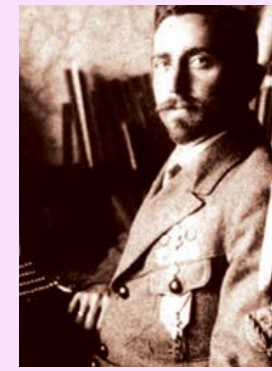
Омелян Попович (1856–1930) – визначний громадсько-політичний діяч і публіцист Буковини, посол до Буковинського сейму 1911–1918 рр. У період ЗУНР – віцепрезидент Української Національної Ради

Іван Кивелюк(1866–1922) – заступник голови Львівської делегації УНРади

Іван Курівець(1863–1931) – скарбник Львівської делегації УНРади

Лев Бачинський (1872–1930) – секретар Львівської делегації УНРади, віцепрезидент УНРади

Володимир Старосольський (1878–1942) – український політичний і громадський діяч, науковець, правник, у 1918 р. – поручник УСС

них меншин, що проживали на цій території, уконституюватися та вислати до складу УНРади своїх представників. Самаж УНРада зобов'язувалася підготувати демократичну конституцію, у якій би гарантували рівність прав усіх громадян, право на національно-культурну автономію національним меншинам. Як зазначав у газетному звіті про перебіг з'їзду часопис "Діло", промова Є. Петрушевича, звістка про проголошення Української держави та утворення УНРади присутні сприйняли "оплесками і довго триваючими окликами "славно"... поодинокі точки сих ухвал приймали зібрані з одушевленням, почім з тисяча грудий залунала пісня "Вже воскресла Україна".

Оскільки делегація закарпатських українців не змогла прибути до Львова, то надіслали телеграму, у якій йшлося про єдність прагнень закарпатців із галичанами та буковинцями у творенні єдиної української дер-

жави і сподівання на визволення з-під угорського ярма. Так було підтверджено добру волю населення всіх українських територій про державне самовизначення.

Постанову схвально сприйняли присутні, хоча під час з'їзду із спеціальною заявою від УСДП виступив М. Ганкевич. Він ще раз заявив про необхідність задекларувати головну мету – об'єднання всіх західних та наддніпрянських земель в одну соборну державу. Однак лідери УПР, усвідомлюючи реальну загрозу українській революції, вважали за потрібне домогтися більш сприятливих політичних обставин. Учасник тих подій, один з організаторів Листопадового зриву, а згодом один із перших істориків ЗУНР Д. Паліїв згодом зазначав: "Загал з таким рішенням не погоджувався. До України – така була загальна думка і воля." Схожу позицію висловлював тоді й представник січових стрільців поручник В. Старосольський: "Настрій стрі-

лецтва", старшин і мужви супроти рішення з 18 і 19.Х був просто бунтарський. Усі домагалися проголошення з'єднання з Великою Україною".

К. Левицький пізніше пояснював поміркованість позиції членів Української парламентарної репрезентації слабкістю становища самої України та помилковими, за його визнанням, сподіваннями, що збереження державного зв'язку з Австрією могло дати українцям "захист перед імперіалістичним напором найближчих сусідів". Попри те варто відзначити послідовність українських провідників у їхньому стратегічному курсі на творення Української держави.

Звістка про проголошення Української держави на західноукраїнських землях мала позитивний відгук не тільки серед українців імперії, але й на Наддніпрянщині. На адресу УНРади почали надходити вітальні телеграми. Голова Українського Національного Союзу В. Винниченко зазначав: "... Український Національний Союз об'єднуючий своїми організаціями цілий український нарід щиро витає в особі Українських Установчих Зборів національне самовизначенє наших австро-угорських братів, що сотні літ осталися під тяжким ярмом національного поневолення. Бажаючи успішної та плідотворної праці, Український Національний Союз заявляє свою повну готовність піддержати змаганє за наш спільний ідеал – об'єднання всіх українських земель в одне тіло".

Подібними були привітання і Чорноморської української ради Кубані: "Героїчна боротьба українського народу Галичини, Буковини, Угорської України за волю і державну незалежність викликає зачудованє і радісну надію. З вірою в кращу будучину всього українського народу слідкує за нею нова Галичина на сході України – поневолена російською добровольчеською армією – Чорноморщина. Витаємо рішучий крок закордонних братів, бо слідом за ними піде об'єднанє всіх українських земель від Сяну до Кубані в одно суверенне державне тіло".

Того ж 19 жовтня увечері відбулося ще одне засідання Української Національної Ради, на якому було утворено три делегації УНРади: Галицьку – у складі делегатів, що

перебували у Львові, очолювану К. Левицьким, Буковинську – із буковинських діячів під керівництвом О. Поповича, і Виконавчу (екзекутивну) – у Відні, на чолі з головою УПР Є. Петрушевичем. На них поклали завдання забезпечити відповідні політичні дії стосовно австрійських органів влади з метою задоволення українських вимог. Віденська делегація мала забезпечити виконання рішень Українських національних зборів і довести їх постанови до відома та відповідного реагування урядів Австрії та Угорщини.

Наступного після утворення конституанти дня, в неділю 20 жовтня, на площі св. Юра у Львові відбулося багатотисячне віче, на якому К. Левицький виголосив перед присутніми постанову про проголошення Української держави на українських землях Австро-Угорщини, яке зустріли оплесками та схвальними вигуками. Того ж дня представники Галицької делегації УНРади зустрілися

Постанова УНРади про проголошення Української Держави на західноукраїнських землях

Українська Національна Рада.

Львів, 19. жовтня 1918.

Вчера уконституювалася в малій залі "Народного Дому" Українська Національна Рада. В нарадах взяли участь: заступник гр. А. Шентяцький, українські парламентарні послы з Галичини і Буковини, українські послы до останнього галицького сейму з епископом Гр. Комішиним та усі українські громадські та партійні організації. Міністер проф. Горбачевський озвучив свою несприятливість недугою.

О 6 год. позолуден розпочалося засіданє, яке візкрив Гейза У. П. Р. д р Петрушевич рефератом про міжнародне положення України та про політичні дороги, якими має йти тепер український нарід в Австро-Угорщині. По рефераті визначалася жвава дискусія, почім ухвалено революцій, які проголосують українське державне право на українській області Галичини, Буковини і угорській Україні, кишаючи позашчо отвєртною дорогою до рішення про федераційний зв'язок сієї держави з кишащими державними організаціями. Візтак уконституювалася Українська Національна Рада і прийнято обов'язуючий її статут в сім тексті:

§. 1. Українська Національна Рада є конституційною сієї часті Українського Народу, яка живе в австро-угорській монархії на цілій його етнографічній території.

§. 2. У. Н. Р. має преле і обов'язок: а) виконати в хвилі, яку правляє за відповідну іменем українського народу австро-угорської

монархії, його право самоозначення та рішити про державну судбу всіх областей тих народів населених; б) підняти усі востанок та заходи репрезентативного, законодавчого та адміністративного характеру, аби слов рішення під а) зреалізувати в життя.

§. 3. У. Н. Р. складається:

а) з членів Палати Панів австрійської державної Рада української народности;

б) з усіх українських послів до австрійської державної Рада в Галичині і Буковині;

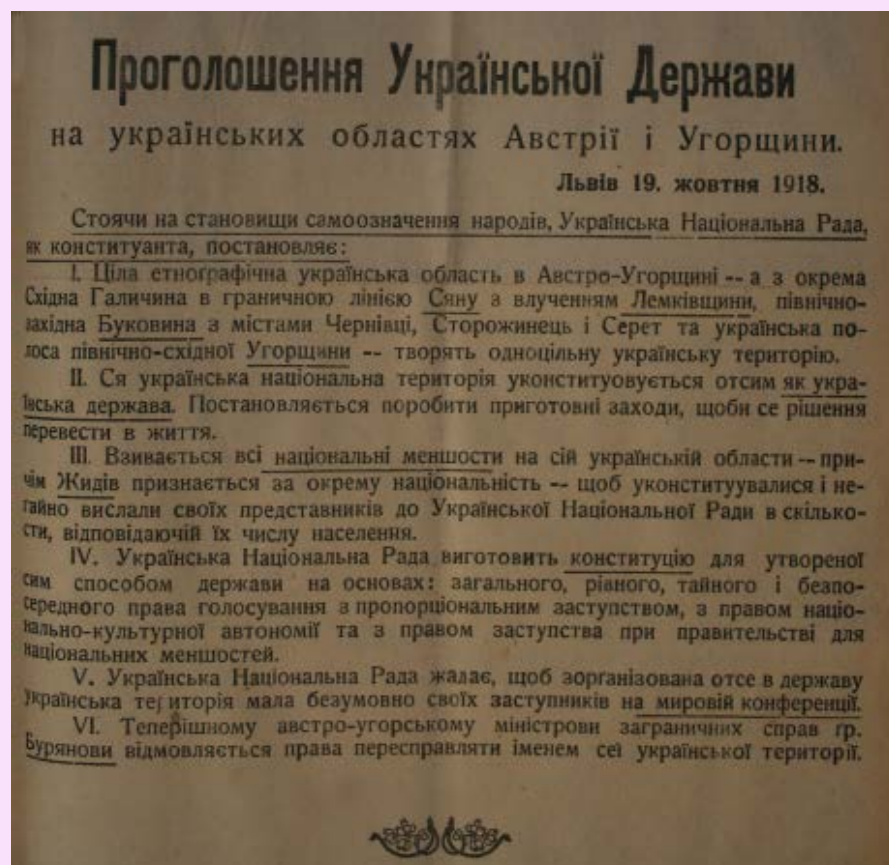
в) з українських послів конвенту сейма;

г) з відвєрточків партійних організацій з усіх українських областей по трьох з кожної партійної організації.

§. 4. Сканєс У. Н. Р. і проводить на її засіданках законодавчий голова У. П. Р. а в случаю його терешчоду, той, кого голова У. П. Р. до цього уловизначає.

§. 5. Важливі публічні вилы підхистують іменов У. Н. Р. Голова У. П. Р., члени Палати Панів, президиї усіх українських клубів парламентарних і сеймових та по одному відвєрточку кожної партійної організації.

З'їзд українських шотаїлів, який передше плановано на кишійшій день ранє розвинувся в велике народне віче.

Проголошення Української Держави

на українських областях Австрії і Угорщини.

Львів 19. жовтня 1918.

Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині -- а з окрема Східна Галичина в граничній лінії Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Черніаці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини -- творять одноцільну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституюється отсім як українська держава. Постановляється поробити приготівні заходи, щоби се рішення перевести в життя.

III. Визнається всі національні меншости на сіей українській області -- причім Жидів признається за окрему національність -- щоби уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада вигоготовить конституцію для утворення сїей держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ гр. Буяновичи відмовляється права пересправляти іменем сіей української території.

Повідомлення газети "Діло" про утворення Української Національної Ради

Привітання Українській Національній Раді від Українського національного союзу та Чорноморської української ради

Микола Стрільчик – представник УНРади у Станиславові (1918 р.)

Іван Рудницький (1887–1951) – поручник, член підпільного Центрального військового комітету

Дмитро Паліїв (1896–1944) – підхорунжий, член підпільного Центрального військового комітету

Привіти Українській Національній Раді.
Національний Союз Галичанам.
 Український Національний Союз послав президію українських установчих зборів у Львові та редакціям „Діло“ і „Українське Слово“ таку телеграму:
 „Не маючи змоги вислати намічених делегатів, Український Національний Союз об'єднуючи своїми організаціями цілий український нарід щиро вітає в особі Українських Установчих Зборів національне самовизначення наших австро-угорських братів, що сотні літ оставали ся під тяжким ярмом національного поневолення. Бажаючи успішної та плідної праці, Український Національний Союз заявляє свою повну готовість піддержати змагання за наш спільний ідеал об'єднання всіх українських земель в одну державне тіло. Голова Винниченко, секретар Дідушок“.

Привіти Національній Раді.
 (УГА). Київ, 20. жовтня 1918.
 Чорноморська українська рада прислала вчора до Львова гласні українського парламентарного представництва Петрушевичої таку телеграму:
 „Героїчна боротьба українського народу Галичини, Буковини, угорської України за волю і державну незалежність викликає захоплення і радісну націю. З візою в кришу будуччини всього українського народу слідує за нею нова Галичина, на Сході України — позавалена російською добровольською армією — Чорноморщина, Вітаємо вішчий крок закодних братів, бо слідом за ними піде об'єднання всіх українських земель від Сяну по Кубань в одно суверенне державне ціле.“

з намісником Галичини К. Гуйном для обговорення становища та попередження загрози польського військового виступу у Львові. Вони одержали запевнення в контролі з боку австрійської влади ситуації у місті і повітах та недопущення самочинних дій.

Подібними були запевнення і з боку представників австрійського уряду членам Виконавчої делегації у Відні. Голова уряду Гусарек пообіцяв українцям врахувати рішення УНРади щодо проголошення української державності, посприяти у питаннях реорганізації влади у Східній Галичині та призначення намісника із українців. Однак цісар не погодився на поступки, а сам Гусарек 25 жовтня змушений був подати у відставку.

Утім ситуація вимагала ухвалення нових нетрадиційних для парламентського стилю поведінки рішень. Ставала зрозумілою потреба вживати рішучих заходів, щоб забезпечити реалізацію задекларованих українською конституантою завдань щодо будівництва держави. І слід віддати належне українським провідникам, які не тільки зуміли усвідомити вирішальність історичного моменту, але й здійснити необхідні практичні кроки.

27 жовтня львівська газета „Українське слово“ опублікувала інформацію про постанову Виконавчої делегації УНРади у Відні, у якій йшлося про необхідність перебирання українцями адміністрації на території Східної Галичини не тільки на урядовому рівні,

але й на рівні повітів, громад. Серед заходів, покликаних реалізувати це завдання, передбачали створення на демократичних засадах сільських і міських громадських рад, обрання ними місцевих керівників, взяття під громадський контроль поміщицьких маєтків. На рівні повіту вищою громадською структурою визначали повітову раду, сформовану демократичним представницьким шляхом, що покликана зберегти в повіті суспільний спокій, безпеку життя та власності, права та свободи громадян. Це був фактично заклик до революційної перебудови суспільних відносин у сфері місцевих органів влади, що принципово різнилося з існуючою моделлю влади австрійської держави. Однак ця революційність не мала нічого спільного із відвертим анархізмом чи насильницьким зломом владних інститутів. Йшлося про забезпечення реального волевиявлення українського народу, що через демократичні форми мав забезпечити взяття влади у свої руки.

Усвідомлюючи необхідність практичного перебирання влади, члени Львівської (Галицької) делегації УНРади провели 27 жовтня у Львові установче засідання, на якому було сформовано керівні органи. Головою делегації обрано К. Левицького, заступниками І. Кивелюка і І. Макуха, секретарями Л. Бачинського й О. Назарука. За рішенням членів делегації було визначено і принципи організації виконавчої влади на місцях. Керівником виконавчої влади в повіті мав стати повітовий комісар, якого обрали делегати (відпоручники) громад, і затверджувала львівська делегація УНРади. Повітовий комісар мав співпрацювати з прибічними радами, дорадчими громадськими органами, обраними демократичним шляхом. У громадах обирали громадських комісарів, яких затверджував повітовий комісар. Вони здійснювали управлінські функції із врахуванням думки прибічних громадських рад. Щодо австрійських чиновників, то вони могли залишатися на місцях за умови визнання української держави. Для забезпечення господарського життя, передбачалося сформувати Український господарський уряд у Львові.

Тим часом 28 жовтня у Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія, одним

із завдань якої було взяття під контроль та приєднати землі всієї Галичини (і української частини також) до польської держави. Львівська делегація УНРади того ж дня ухвалила рішення про взяття під контроль на українській території всіх запасів продовольства та створила Український харчовий уряд, на який покладалися функції збирати продовольство та розпоряджатися харчовими ресурсами. У повітах створювали повітові харчові управи. Щоб запобігти перехоплен-

Повідомлення газети „Діло“ про утворення Українського харчового уряду

Утворення Українського Харчового Уряду.
З делегації Української Національної Ради у Львові.
 Делегація У. Н. Ради у Львові на вчорашній засіданню піз проводом д-ра Костя Левицького рішила:
 1) Делегація У. Н. Ради остає в перманентній і відбуває засідання щодня о год. 5. по полудні.
 2) Делегація У. Н. Ради рішає, що всі справи повинні на території організуватися українською державою в добром сенсі і належить виключно до диспозити Української Нац. Ради та її органів.
 3) Делегація У. Н. Ради установляє очним Український Уряд Харчовий а осікюн у Львові, котрий переймає всі агенди до теперішнього ц. к. краєвого Уряду господарського, а зокрема диспозитію припасами ожини.
 4) В склад сего Уряду харчового вибрано п. к. д-ра Стефана Федака, дир. Зачеківського, дир. Гарасимовича, інсп. Нагірного, д-ра Кишикевича, дир. Павла Глозавського і інж. Терпишляка як лаяльничих референтів пооданних галузей харчової господарки.
 5) Всє населення визнає в саравах харчових, а зокрема що до достав збіжжя, картофель худоби і т. п. повинуватись лиш приказам Українського Харчового Уряду з рамени Української Національної Ради зглядом їх органам. Всємі достави без дозволу Українського Харчового Уряду мають бути здержані. Віймок аж до дальшого зарядження творять лише достави для ц. к. армії.
 6) Пригадує всім повітовим організаторам що дня 1. падоліста с. р. (пятниця) о год. 9 рано мають явиться у Львові в малій саді Народного Дому, заразом пригадує, що дня 6. падоліста с. р. (середа) у всіх політичних повітах мають відбутись повітові абори громадських відпоручників.
 Львів, 29. жовтня 1918.
 До Костя Левицького.

В зв'язку з сего ухвалою українські члени Ради зложили подану вчора заяву, в якій стверджують, що функції господарського Уряду на території Східної Галичини може повинити тільки інституція, яка буде правана Українською Національною Радою.
 Такою інституцією є віднинішнього дня Український Харчовий Уряд.
 Польські краєві органи маючи в руках фактичну власть, вже почали постулати в апроваційних справах так, як колиб Галичина була частою польської держави. Доля повинна до інших краєв держав адержали, хоча за поживу виготовувати услуги для польської державности. Значить се, що за вбіжє українського селення польські краєві власти хлягть від Відня дістати вгоду на прилучення Східної Галичини до Польщі.
 Сей польський замак мусить українське селенство відперти, стаючи однодушно при Українсьім Харчовім Уряді і слухаючи тільки його заряджень.
 Нікому иншому не сміє на нашій землі видавати заряджень в апроваційних справах. Нікому иншому наше селенство не сміє дати ані верна збіжжя!
 Справа, яка виринула на засіданню прибічної Ради краєвого господарського Уряду і викликала увагу українських членів Ради, вчорашній тепер в ріжких формах в цілім краю. В усіх інституціях і органах, утворених підчас війни для ріжких господарських цілей, буде підняте очевидно те саме питання, що робити дає. Польські члени тих інституцій і органів будуть очевидно за усамостійнення в дусі польської державности. Українські члени мусять стояти на тім, що тільки Українська Національна Рада є єдиним господарем Східної Галичини, та що ніяка інституція ні орган не сміє нічого приказувати в Східній Галичині, коли не матиме призначення Української Національної Ради.
 Те саме питання визнає очевидно й перш державними та автономними урядами й органами. І тут Поляки старатимуться довести до того, щоб ті уряди й органи урядували як уряди й органи польської держави. Українські урядники і тут мусять зайняти становище, що їм державною властю є тільки Українська Національна Рада.

Ухвала Виконавчої делегації УНРади про організацію української влади на місцях

Комунікат Українська Національної Ради.
 Виконує Комісія Української Національної Ради у Відні ухвалила:
 1) Українська Національна Рада має об'єднати управу українських областей в Галичині.
 2) Українська Національна Рада навяже взаємину з иншими Національними Радами задля укривлення спільних справ і в справі закінчення зв'язана оружа.
 3) Українська Національна Рада вести-ме мирові переговори самостійно.
 4) Уконституує Української Національної Ради слід нотифікувати українській державі і иншим державам.
 В неділю, 27. с. м. відбуло ся конститууєчє засіданє делегації Української Національної Ради у Львові під проводом в це-президента палати посла п. Юліяна Романчука. Головою делегації вибрано д-ра Костя Левицького, заступниками голови радника Ів. Кивелюка і д-ра Івана Макуха, секретарями д-ра Івана Курівця, контрольором радника двору Олександра Барвінського, а секретарями д-ра Володимира Бачинського і д-ра Осипа Назарука. Аж до виснясеня справи участі українських соціял-демократів пошлених для них одно місце в президії, як заступника голови делегації.
 Опісля обговорено справу організації і рішено видати потрібні інструкції та покликати негайно до життя повітових комісарів Української Національної Ради, вибраних делегатами поодиноких громад політичного по-віту з прибічними радами, як ордином дорадчим і виконуєчим для повітових комісарів і повітових комісарів затверджує Делегація Української Національної Ради у Львові. В поодиноких громадах рішено покликати до життя громадських комісарів, вибраних громадськими зборами, а затверджених повітовим комісарем. До поміщицьких громадських комісарів мають сіджити сільські прибічні ради, вибрані рівночасно на громадських зборах. Вікни порушено справу наших урядників і їх поведення на случай, коли би польська комісія ліквідаційна в Галичині хотіла насильно переняти в свої руки правительственні агенди, чому в імі силами рішено спротивити ся. Аж до остаточного виснясеня справи, наші урядники державні мають урядувати тимчасово як австрійські урядники. Врешті порушено справу утвореня Українського Уряду Господарського у Львові для області української, котрого задачею буде веденє справ до теперішнього ц. к. Краєвого уряду господарського у Львові.
 Делегація У. Н. Р. у Львові, як виконавчий орган У. Н. Р., заряджує:
 1) Повітових організаторів всіх повітів Галичини навває ся являтись без умовно дня 1. падоліста с. р. (пятниця) у Львові о год. 9. рано в малій саді „Народного Дому“.
 2) На день 6. листопада с. р. (середа) заряджує ся у всіх політичних повітах Галичини Повітові організації і абори для переведеня повітових і громадських організацій У. Н. Р.
 Технічне переведенє тих повітових аборів належить до теперішних повітових організацій.
 За Делегацію У. Н. Р. у Львові: Др Костя Левицький в. р.

Дмитро Вітовський (1877–1919) – сотник, керівник підпільного Центрального військового комітету

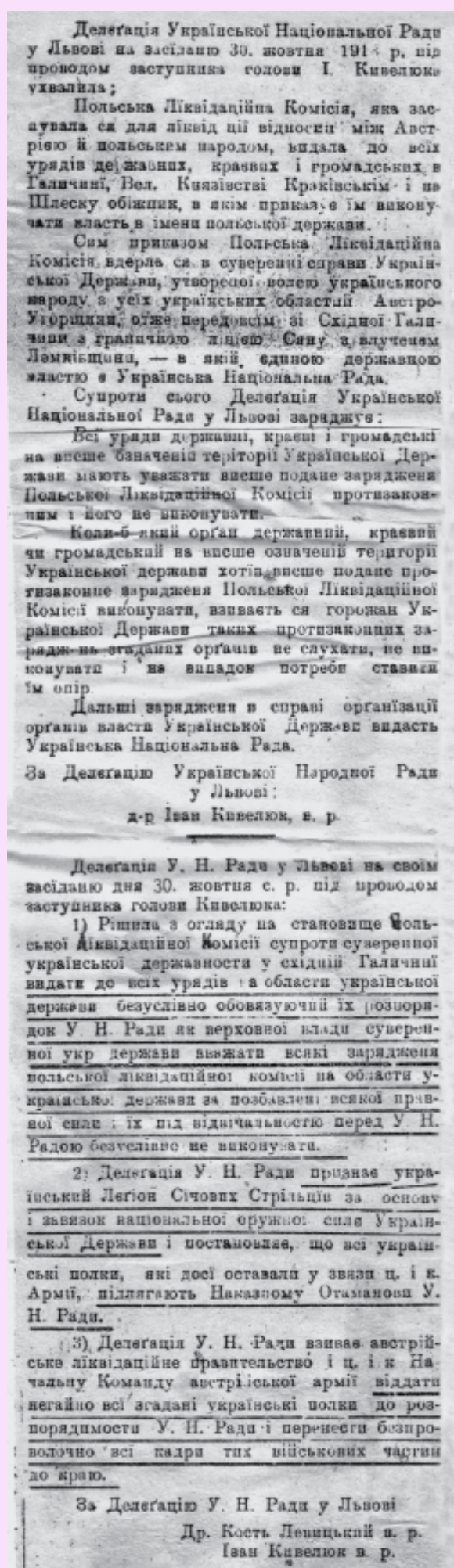
Людомир Огоновський (1891–1955) – військовий діяч, сотник УГА, член підпільного Центрального військового комітету

ню поляками ініціативи у Східній Галичині, 30 жовтня Львівська делегація УНРади прийняла спеціальну ухвалу про заборону українським органам виконувати розпорядження та накази Польської ліквідаційної комісії. Усвідомлюючи небезпеку можливого збройного протистояння, того ж дня було ухвалено ще одне рішення про початок формування українських збройних сил, основу яких, на переконання українських провідників, мали скласти вояки Легіону Українських Січових Стрільців. Крім того, Львівська делегація УНРади звернулася із закликом до керівництва австрійської армії про передислокацію та підпорядкування їй усіх українських полків цісарської армії.

Загалом діяльність та зусилля західно-української політичної еліти впродовж жовтня 1918 року засвідчили її здатність враховувати об'єктивні чинники революційної ситуації та брати на себе відповідальність за прийняття доленосних для свого народу рішень. По суті розв'язання галицької українці впритул підійшли до основного завдання – безпосереднього створення на уламках габсбурзької імперії власної національної держави. Рішучим кроком реалізації цього завдання було військово захоплення влади українцями 1 листопада у Львові, інших містах та повітах Східної Галичини, що увійшли в історію під назвою Листопадовий чин або ж Великий зрив.

Передумовами військового виступу українців були означені вище політичні події, і безпосереднє приготування до такого сценарію українських військових. Ще у вересні 1918 року в середовищі українських старшин підрозділів австрійської армії, дислокованих у Східній Галичині і, зокрема, у Львові, виникла ідея сформувати таємну військову організацію – Військовий комітет (згодом Центральный військовий комітет – ЦВК), що взяв би на себе місію підготовки українських військовиків до можливого перебирання влади. За словами активного учасника та одного з організаторів підпільного ЦВК сотника О. Кузьми метою його діяльності було завдання «повести серед доступних військових частин пропаганду на користь української справи й організувати українське вояцтво з різних формацій

Ухвала Львівської делегації Української Національної Ради про невиконання розпоряджень Польської ліквідаційної комісії на терені Східної Галичини та ухвала щодо формування українських збройних сил. 30 жовтня 1918 р.

Вільгельм-Франц Габсбург (Василь Бишиваний) (1895–1948) – австрійський архикнязь, полковник, командир Легіону УСС у жовтні 1918 р.

австрійської армії в одну тайну військову силу, підчинену команді, яка на випадок розвалу Австро-Угорської держави виступила би в обороні українських земель».

Серед перших членів Центрального військового комітету були сотник О. Кузьма, підхорунжий Д. Паліїв, поручники П. Бубела, Л. Огоновський, І. Рудницький та ін. Оскільки це була таємна організація, то режим конспірації та обмежена кількість учасників обумовлювали тільки прямі взаємини між його членами, для широких політичних кіл її існування було невідомим. За твердженням Д. Паліїва, безпосереднього взаємозв'язку з УПР Центральный військовий комітет не мав. Його члени вели свою військово-організаційну діяльність переважно серед військовиків, і тільки в поодиноких випадках контактували з окремими представниками української політичної еліти – М. Лозинським, В. Панейком, В. Охримовичем та іншими.

Ще до утворення УНРади та проголошення Української Держави у ЦВК були розроблені заходи щодо можливого захоплення влади у Східній Галичині. Серед основних проблем, що стояли перед українськими військовими, була обмежена кількість українських вояків, готових підпорядкуватися військовому комітету та брак досвідчених військових старшин, які б взяли на себе складну місію керування військовими підрозділами на значній території. Організаційно та морально міцним був Легіон УСС (приблизно 1300 осіб), однак, він дислокувався в Буковині й австрійське командування робило все можливе, щоб запобігти його передислокації в Східну Галичину. В останній декаді жовтня 1918 р. ЦВК міг розраховувати на українських військовиків ряду австрійських полків, що розташовувалися у Львові та суміжних повітах. Їхня чисельність, за оцінками О. Кузьми, сягала не більше 2,4 тисяч осіб. Але й серед цих вояків частина належала до допоміжних та інтендантських служб і не мала достатніх бойових навичок. Чимало українців перебувало у складі австрійських військових підрозділів у Перемишлі, Золочеві, Тернополі, Станиславові, Коломиї і з ними ЦВК проводив військово-організаційну роботу, підтримував сталий зв'язок.

Залізнична станція Підзамче у Львові – місце визначних листопадових боїв між українцями і поляками

Важливими залишалися питання обрання єдиного керівника ЦВК та взаємодії з УНРадою. У період підготовчої роботи військового комітету функції керівника почергово виконували старшини П. Бубела, Л. Огоновський, Д. Паліїв. Утім майбутнє збройне повстання вимагало авторитетного, із бойовим досвідом військового лідера, якому б довіряли і вояки, і політичні провідники. Серед кандидатів найбільшу підтримку в членів УНРади здобув сотник УСС Д. Вітовський, який разом із стрільцями Легіону перебував на Буковині. Саме його кандидатуру Львівська делегація УНРади підтримала на керівника ЦВК, у Чернівці відбули В. Панейко та І. Рудницький для того, щоб одержати згоду командира Легіону архикнязя Вільгельма

Львівська електростанція на Персенківці, пошкоджена під час українсько-польської війни

Тадеуш Токаржевський – польський генерал, війська якого воювали проти УГА

Тадеуш Розвадовський – генерал, начальник штабу польської армії

Чеслав Мончинський – полковник, командир польських військових загонів у Львові в листопаді 1918 р.

Теодор Мартинець – поручник, активний учасник збройного повстання, його підрозділ захопив львівську ратушу

Володимир Децикевич (1865–1946) – віце-президент Галицького намісництва, підписав урядовий акт про передачу влади УНРаді

Габсбурга (Василя Вишиваного) на переїзд Д. Вітовського до Львова.

20 жовтня на таємних зборах старшин Легіону УСС у м. Вижниця новим командиром Легіону було обрано отамана Осипа Букшованого. 24 жовтня у Чернівцях відбулися загальні збори українських старшин, які ще раз підтвердили правочинність командування Легіону О. Букшованим. Ці ж збори висловилися за вільну та самостійну Українську республіку і доручили сотникові Д. Вітовському відбутися до Львова для керівництва ЦВК по підготовки військового перебирання влади.

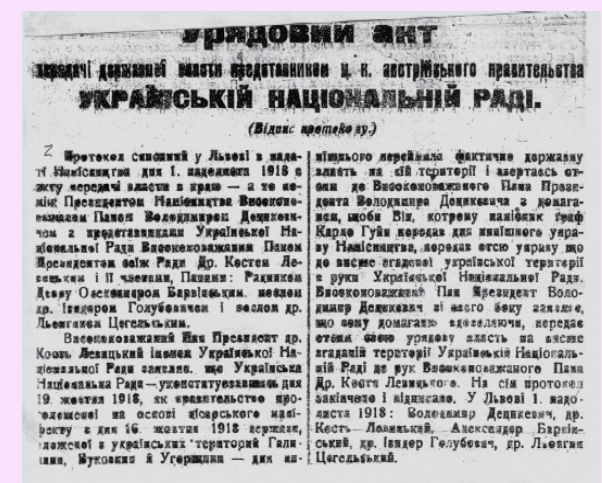
Останній прибув до Львова за кілька днів до початку повстання (за різними даними 27 або 28 жовтня), коли план військового захоплення міста був майже розроблений. Проте члени Львівської делегації УНРади, незважаючи на політичну та військову підготовку до перебирання влади, всецього сподівалися на мирне розв'язання проблеми. Ці сподівання підживлювалися інформацією з Відня від Виконавчої делегації УНРади та запевненнями її члена Л.Цегельського у готовності австрійців, всупереч тиску поляків, передати владу українцям. Насправді ж габсбурзький двір зволікав із прийняттям рішення, а Польська ліквідаційна комісія визначила 1 листопада 1918 р. як день, коли вона перебере владу у Східній Галичині з рук намісника К. Гуйна. Про рішучість поляків забезпечити

цей процес свідчили і військові приготування польських військовиків. За розпорядженням начальника штабу польської армії генерала Т. Розвадовського було призначено Генеральним комісаром для всієї Галичини із завданням перебрати "управу від генерал-полковника Гуйна", а також визначено генералів Пухальського та Ламезана де Салена командувачами польськими військами в районі Кракова та Львова. У самому Львові активізувалися польські воєнізовані організації, що підпорядковувалися підпільному Начальному комітетові. Щоб забезпечити успішну місію Польської ліквідаційної комісії, 31 жовтня на засіданні керівників польських військових підрозділів та воєнізованих організацій у Львові було прийнято рішення про створення єдиного військового командування під керівництвом полковника Ч. Мончинського, яке мало забезпечити взяття влади у місті. Так польська сторона і на політичному, і на військово-організаційному рівнях готова була брати владу у Східній Галичині, незважаючи на проголошені національно-державні права українців.

Реальна загроза захоплення влади поляками змусила керівництво львівської делегації УНРади ухвалити остаточне рішення про збройний виступ. Цьому передувала чергова відмова намісника Галичини К. Гуйна 31 жовтня 1918 року передати українським представникам повноту влади та заява керівника ЦВК Д. Вітовського про рішучу необхідність військового виступу. На засіданні УНРади того ж 31 жовтня Д. Вітовський ознайомив присутніх із загальним планом захоплення влади у Львові та повітах Східної Галичини, запевнив К. Левицького у позитивному результаті військової операції. Пам'ятні слова отамана (такий чин він отримав від УНРади) про конечну потребу виступу: "Справа може вдатись тільки зараз. Як цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його напевно візьмуть поляки", переконали усіх присутніх. УНРада одногolosно прийняла рішення... виконати акт переводу зайняття міста Львова зі всіма державними установами досвіта 1 листопада 1918 р." Отже, уся вага за виконання дорученого

завдання лягла на ЦВК, перейменований в Українську Генеральну Військову Команду (УГВК) та його керівника Д. Вітовського.

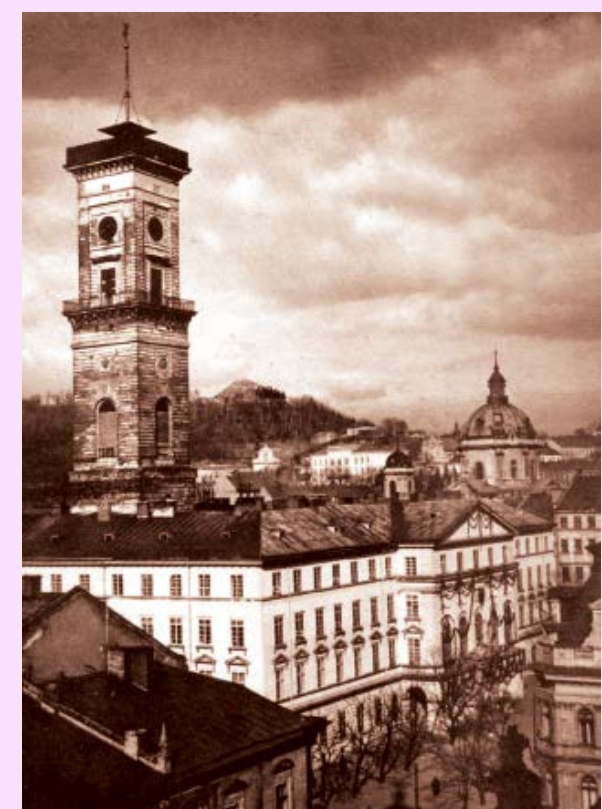
Центром організації повстання залишався Народний дім, де перебував штаб повстання. Звідси у другій половині дня 31 жовтня були відіслані до окружних військових команд у Перемишлі, Золочеві, Станиславові, Коло-

Урядовий акт передачі влади австрійською адміністрацією Українській Національній Раді від 1 листопада 1918 р.

Будинок головної пошти у Львові під час українсько-польського протистояння (1–7 листопада 1918 р.)

Військові казарми Фердинанда у Львові

Звернення УНРади "Український народ" і "До населення Львова" 1 листопада 1918 р.

1 листопада 1918 р. На львівській ратуші знову (після 1848 р.) піднято синьо-жовтий прапор

Наказ команданта Української Генеральної Військової Команди отамана Дмитра Вітовського про введення стану облоги в м. Львів. 3 листопада 1918 р.

Стан облоги.
 Командант, іменованій Українською Національною Радою видає таку оповістку:
 Згідно з наказом Української Національної Ради обняв я команду міста Львова і видаю такий розпорядок:
 1. З явнішим днем впроголошується у Львові стан облоги.
 2. Всякі збори забороняється.
 3. Без окремої легітимної не відісно по 6. годві! вечером ходити по вулицях. О тій годві треба також замкнути всі публичні льокалі і місця розривки.
 4. Зброю й муніцію треба видати.
 5. Наказується заховувати цілковитий спокій.
 Отаман Дмитро Вітовський.

мії, Тернополі, військових частин в інших повітах телеграфні повідомлення та посланці з наказом-завданням проти ночі 1 листопада збройними виступами взяти під контроль відповідні міста та повіти. Підрозділам УСС в Буковині було дано завдання захопити Чернівці і, залишивши необхідну військову залогу, терміново вислати до Львова основні сили усусусів. Окружній військовій команді в Перемишлі вказували на потребу до 4-ї години ранку захопити місто, залізничний міст через р. Сян та знищити його, щоб унеможливити перекидання польських військових сил на східногалицькій території. Пізніші події показали, що невиконання цього наказу стало однією з причин втрати українцями спочатку Перемишля, а згодом і Львова.

Увечері 31 жовтня відбулася розширена нарада УГВК, на якій, окрім його членів, були присутні три десятки українських старшин. Отаман Д. Вітовський повідомив про рішення УНРади і визначив головні завдан-

Володимир Бемко – сотник УГА, організатор Листопадового зриву на Коломиїщині

ня щодо військових дій у Львові. Було зазначено, що УГВК має у своєму розпорядженні всього 1400 вояків (майже на тисячу менше за попередні розрахунки), а тому військові команди, що виконуватимуть завдання щодо захоплення вказаних об'єктів, повинні діяти швидко, злагоджено і рішуче. Щоб нейтралізувати можливу протидію з боку австрійських та угорських військових, в їхні казарми було делеговано поручника І. Цьокана із відповідним зверненням УНРади. В ньому говорилося про суверенність прав українців на свою державну незалежність, про рішення взяти владу в краї та потенційний спротив з боку поляків. Тому австрійських, німецьких та угорських солдатів закликали до нейтралітету до тих пір, поки українська влада не забезпечить їхню відправку на батьківщину. Заклики українців знайшли розуміння у відповідних військовиків і австрійські війська львівського гарнізону заявили про свій нейтралітет.

О четвертій годині ранку 1 листопада 1918 року українські військові загони розпочали оволодіння стратегічними державними, військовими та транспортними об'єктами стародавнього Львова. Загін поручника Сендецького оволодів палацом намісництва. Поручник Мартинець здійснив захоплення і взяття під контроль міської ратуші та прилеглої площі Ринок. Поручник Л. Огонівський роззброїв військову поліцію, чотар Трух зайняв військову комендатуру. Намісник Галичини К. Гуйн, командувач австрійськими військами генерал Пфедфер та інші вищі урядові та військові діячі були інтерновані. Українські військовики зайняли головний залізничний вокзал (Головний двірець), залізничні вокзали на станціях Персенківка, Підзамче, Австро-Угорський банк, головну пошту, кадетську школу, військові казарми та склади. Допомогу солдатам надавали українські робітники, студенти, молодь. Команда вояків підхорунжого З. Русина забезпечила підняття юним стрільцем Степаном Паньківським над міською ратушею синьожовтого національного прапора. Незважаючи на те, що не всі військові об'єкти – склади на вулиці Янівській, ангари літаків на Левандівці, – були взяті під охорону, загалом

Осип Левицький – військовий повітовий комендант у Рогатині

місто опинилося під контролем українських військових.

Зранку 1 листопада Д. Вітовський від імені УГВК доповів К. Левицькому про взяття міста Львова "без проливу крові і взагалі без жертв", і передачу влади УНРаді. Таким чином було зроблено вагомий практичний крок у справі становлення української державності, оскільки Львів був не тільки важливим політичним та адміністративним центром, а й символом української столиці ще від далеких часів галицько-волинської держави.

Передача влади українськими військовими до рук УНРади як представницького органу стала свідченням демократичності процесу її здобуття. Попри фактичний контроль українські політичні діячі УНРади прагнули юридично оформити процеси перебрання влади від австрійських органів. Делегація

Володимир Тимцюрак – сотник УГА, військовий референт Легіону УСС, брав активну участь у встановленні української влади в Тернополі

УНРади, очолювана К. Левицьким, вкотре прибула до резиденції намісника, і зажадала офіційної передачі владних повноважень. К. Гуйн знову відмовив, посилаючись уже на свій статус інтернованого. Щоб знайти вихід із ситуації, було вирішено передати повноваження намісника його заступникові – українцеві В. Децикевичу, а останній від свого імені підписав урядовий акт про передачу влади УНРаді в особі К. Левицького, С. Голубовича, Л. Цегельського. Так відбулася політико-правова легітимізація процесу перебирання влади Українською Національною Радою.

Цього ж дня, 1 листопада, у Львові з'явилися два афішовані звернення УНРади: "До населення міста Львова!" та "Український народ!". У першому сповіщали громадян про утворення Української Держави, УНРади як найвищої державної влади та про те, що "з нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цій території Української держави". Зазначалося про необхідність виконання усіх розпоряджень та наказів, які видадуть цивільні та військові органи УНРади.

Заклик до українських вояків стати на захист української землі, опублікований в газеті "Діло" 3 листопада 1918 р.

Українським Воякам.
 Брати!
 Старе престольке місто галицької України і цілий український нарід складають Ви, Українські Вояки, своєю найсердечнішю і найгорячішою волею за велике діло, за найкраще діло Вашого життя, якого Ви, Брати, деконали — за освободження з лядської кезелі.
 Український нарід як велика й широка його земля, від Сяну по гори Карпати захищає Вас і дітям Вашим це, що Ви були жермі, поміж мільонами славів України, які тує підняли зброю з оборони араа рідного народу, мість столиці незалежного Польщею. Вже пішли всі інші українські полки величній в буковинській Україні за Вашим прикладом, який в історії України буде записаний золотими буквами.
 Ватривайте, Брати, на Васших славних старовидах і не допускайте також до того, щоб опускали Львів дезертери. Ваясайте ім, щоб добровільно вєрставали до Вас і не розбігалися, бо серед розбурханого моря перепадає відірваний від свого війська вояк, вєрстає в голоду й хужди, пропадає в суматехах, як лист відірваний від дерева.
 Ватривайте, Брати, за свою славу і славу, як боридася Ви на чужу! Повіч Сльзька.

ПРИКАЗ.
 Військам Окружної області:
 Коломиї, Печеніжин, Косів, Городенка, Заліщики, Снятин.
 Коломиї 6-го листопада 1918 р.
УКРАЇНСЬКІ ЖОВІТРИ — УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ!
 Встала наша правда, встала наша воля —

Солдати 95-го піхотного полку, розквартированого у Станиславові, особовий склад якого брав участь у Листопадовому зриві на Станиславівщині

Звернення Коломиїської окружної команди до вояків про сумлінне виконання патріотичного обов'язку

Повідомлення газети "Діло" про встановлення української влади у повітах Східної Галичини

У відозві "Український народ!" українські провідники зверталися до народу із закликком брати активну участь у будівництві та захисті новоутвореної держави, наголошуючи на значущості та доленосності історичного моменту гаслом: "Доля Української держави у твоїх руках". Лунав, по суті, революційний заклик до українських організацій на місцях, до моменту створення в установленому законному порядку органів влади, зайняти всі владні установи та організації, усунути з них неприхильні до української справи елементи. УНРада зверталася до українців – солдатів австрійської

Теофіл Кормош (1861–1927) – український посол до Галицького сейму, член Української Національної Ради і повітової ради у Перемишлі

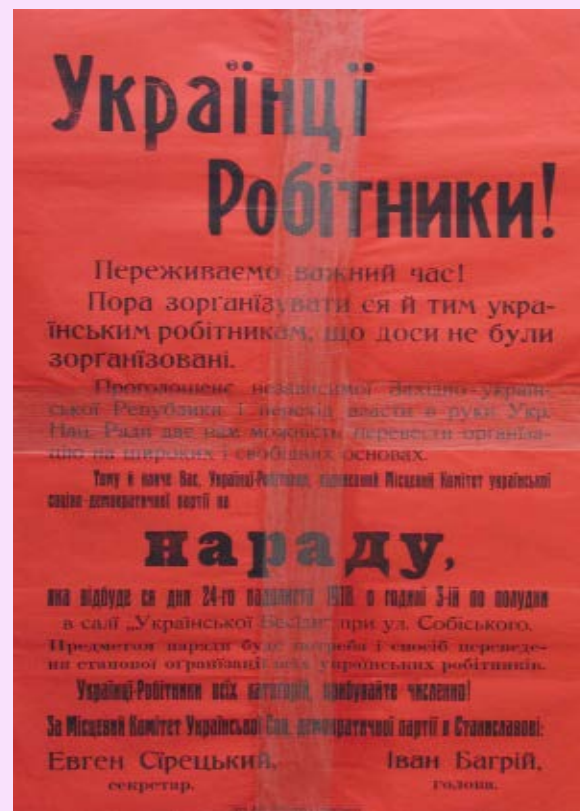
армії скласти присягу УНРаді та відкликала їх з фронтів до рідного краю задля оборони Української держави. Означуючи мету створення національних збройних сил, у відозві лунав заклик, щоби все українське населення, здатне носити зброю, створювало бойові загони, що стануть частиною української армії, або ж забезпечуватимуть спокій і порядок у повітах, особливо охорону стратегічно важливих для держави об'єктів.

Щоб заспокоїти неукраїнське населення, УНРада запевняла його в збереженні рівності громадянських, національних і релігійних прав та зверталася до поляків, німців і євреїв з пропозицією надіслати своїх представників до складу УНРади, обіцяла скликати на основі дотримання загальнодемократичних принципів Установчих зборів, які вирішать майбутнє Української Держави.

Звістка про встановлення української влади у Львові миттєво облетіла міста та села Східної Галичини. Згідно з наказом УГВК українські військові та політичні діячі в повітових центрах та громадах розпочали взяття влади. У більшості з них цей процес не викликав значних труднощів. Це можна пояснити готовністю та рішучістю українських діячів на місцях, значною громадською підтримкою революційних дій українським населенням, пасивністю і навіть відвертим сприянням повстанцям з боку неукраїнських вояків австрійських підрозділів, які прагнули якнайшвидше повернутися до рідних земель. Практично без збройної боротьби було встановлено українську владу у Буському, Золочівському, Городоцькому, Долинському, Жовківському, Кам'янка-Струмилівському, Коломийському, Рава-Руському, Печеніжинському, Сколівському, Снятинському, Станиславському повітах. За допомогою виступів селян було повалено австрійську владу в Бориславі, Бережанах, Гусятині, Перемишлі, Рудках, Самборі, Стрию, Тернополі, Турці.

В окремих містах влада перейшла до рук українців навіть дещо раніше, ніж у Львові. Показовими в цьому плані стали міста Коломия та Станиславів.

У Коломиї за ініціативи поручника В. Бемка наприкінці вересня 1918 року ви-

ник Революційний комітет, до складу якого увійшли українські старшини 24-го та 35-го піхотних полків: В. Білінкевич, С. Сверида, Т. Приймак, Д. Легкун, Мацієвич та ін. Цей комітет мав характер окружного і поширив свою військово-організаційну роботу на територію суміжних з Коломийським Печеніжинського, Снятинського, Городенківського, Надвірнянського та Делятинського повітів. Члени комітету виїжджали у сусідні повітові центри, вели попередні розмови з довіреними особами про можливість захоплення та утримання влади. Наприкінці жовтня був сформований штаб, який виробив оперативний план повстання та завдання командам, "хто на випадок революції має оволодіти

найважливішими урядами". Під час підготовки коломиїський комітет виявив ініціативу щодо революційного захоплення влади в повітах, надіславши на адресу львівського ЦВК заклик, у якому пропонував останньому, щоб "найдовше до 5 днів дав наказ про переведення перевороту, а якщо він цього не зробить, щоб у Покутті на власну руку [це] зробилося на своїй території і тим самим приневолено решту Галичини до того самого кроку". Українські військовики Коломиї самостійно проводили роззброєння на залізничній станції частин, що прямували на фронт, захопили парк вантажних автівок.

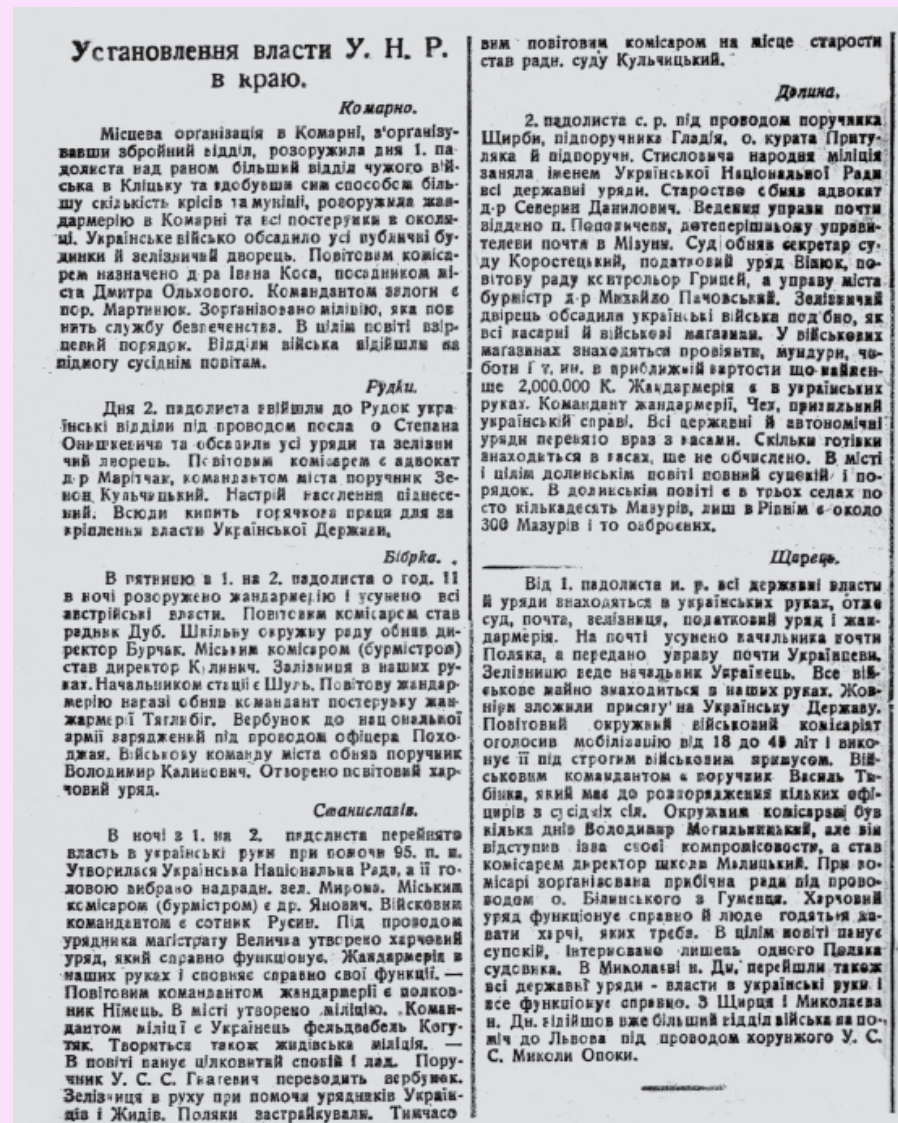
Отримавши 31 жовтня наказ від Д. Вітовського, коломиїський комітет розпочав його виконання. Уже ввечері всі найважливіші об'єкти у місті були захоплені, а в сусідні повіти на вантажних автомобілях відправлені військові команди, які проти ночі 1 листопада без застосування сили взяли під контроль усі державні установи. Захоплення влади відбувалося спокійно і уже 1 листопада комітет видав відозву, у якій заявляв про встановлення на Покутті української влади під керівництвом УНРади. Наступного дня в Коломиї була сформована українська повітова рада, до рук якої коломиїський комітет передав державну та адміністративну владу, формуючи українські військові підрозділи із австрійських військових частин.

У Станиславові 31 жовтня о п'ятій годині дня розпочався виступ українських вояків 95-го та 58-го піхотних полків. Були захоплені міська ратуша, залізничний вокзал, військові казарми, банки, пошта, нейтралізовані та інтерновані військовики-неукраїнці. У місті була утворена тимчасова адміністративна управа, до якої увійшли 10 українців, 6 євреїв, 5 поляків, 1 німець. Невдовзі було сформовано склад повітової національної ради, якій передано владні повноваження. Досить

Йосафат Коциловський (1876–1947) – епископ УГКЦ у Перемишлі

Оголошення-звернення до українських робітників щодо підтримки розбудови української державності

Багатотисячне віче жителів містечка Кути, що на Косівщині, з нагоди проголошення ЗУНР (листопад 1918 р.)

Лонгин Цегельський (1875–1950) – Державний Секретар внутрішніх справ

Гнат Стефанів (1885–1949) – полковник УГА й Армії УНР, У Листопадовому зриві 1918 організатор і комендант Золочівської округи ЗУНР, очолював Начальну Команду Українських Військ у Львові

Сидір Голубович (1873–1938) – Державний Секретар судівництва

Григорій Коссак (1889–1931) – командир Начальної Команди, полковник

спокійно переобирали влади у Калуському, Рогатинському, Товмацькому повітах.

Натомість у промислово важливому нафтовому районі Дрогобича та Борислава утвердження української влади відбувалося в результаті протистояння та збройних сутичок з місцевими воєнізованими польськими загонами. Якщо Дрогобичем українські робітничо-селянські загони зуміли оволодіти 2 листопада, то під Бориславом розгорнулися тижневі бої. Внаслідок продовольчої блокади міста українськими селянами польські збройні дружини змушені були втікати в гори, а місто 10 листопада остаточно перейшло під контроль українців. Оскільки ситуація в Дрогобичському повіті була неспокійною, місцева українська повітова рада запровадила воєнний стан та польові суди, що в кінцевому підсумку забезпечило становлення нових органів української влади.

Щодо західних українських територій Галичини, то подекуди і там, зокрема в населених пунктах Ліського повіту, влада на кілька

днів опинилася в українських руках. Однак чисельна та військова перевага поляків зумовила зворотний процес. Польські військові підрозділи роззброїли та інтернували українських вояків австрійських частин, дислокованих на цих територіях, а влада переходила до рук польської адміністрації.

Особлива ситуація була пов'язана із важливим для української революції містом та повітом Перемишлем, що, по суті, був західним рубежем східногалицької землі. У місті традиційно сильними були позиції УНДП. Після утворення у Львові 19 жовтня УНРади та проголошення Української держави українські політичні діячі Перемишля створили національну повітову раду. Її головою та заступником голови ради стали колишні посли до Галицького сейму Т. Кормош та В. Загайкевич. 30 жовтня, дізнавшись про наміри польського генерала Пухальського приєднати місто Перемишль та повіт до польської держави, національна повітова рада та українські старшини ухвалили рішення роззброїти неукраїнських військовиків. Проти ночі 31 жовтня військовий загін під командуванням сотника М. Федюшки (Євшана) здійснив інтернування. На заклик повітової ради до Перемишля прибуло кілька тисяч українських селян, щоб підтримати український провід. Одночасно поляки підтягнули додаткові сили і у місті виникла загроза серйозного кровопролиття. Сторони були неготові до жорсткого протистояння і пішли на переговори. 2 листопада було ухвалено рішення про збереження адміністративного статус-кво та створення спільної українсько-польської комісії, що мала опікуватися справами міста.

Насправді ж генерал Пухальський не збирався дотримуватися домовленостей. Польські легіонери оволоділи містом, арештували українських діячів. Вони пограбували військову касу гарнізону, брутально обшукали помешкання українського єпископа Йосафата Коциловського. Було оголошено мобілізацію поляків до війська. За таких обставин українська повітова рада постановила взяти владу в місті у свої руки. Проти ночі 4 листопада українські військові підрозділи захопили стратегічні об'єкти міста: банки, вокзали, аеродром, авіапарк, військові склади та форте-

цю. Генерал Пухальський, польські військові старшини і понад 400 вояків були інтерновані. УНРада проголосила українську владу в місті та повіті. Однак на пропозицію польських політичних представників знову розпочалися переговори про перемир'я. Було досягнуто нових домовленостей, інтернованих поляків відпустили, а р. Сян своєрідною демаркаційною лінією розмежування між українською та польською сторонами.

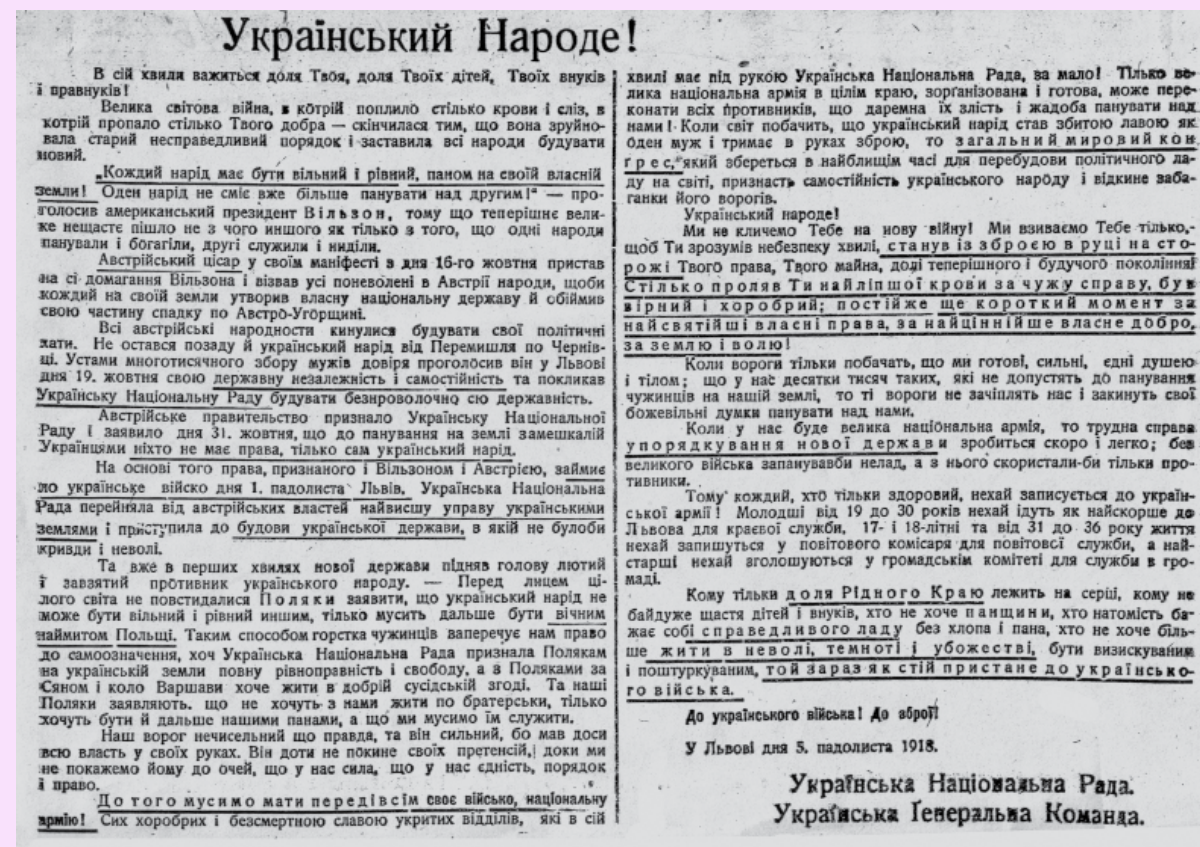
Українська повітова рада розпочала налагодження повсякденного життя міста, формуючи урядову структуру та здійснюючи заходизабезпеченнянаселенняпродовольством. Тимчасомпольськасторона, скориставшись перемир'ям, отрималавійськову допомогу з Кракова та Ряшева. 11 листопада поляки розпочали артилерійський обстріл міста, а через кілька годин пішли у наступ. До вечора без серйозних боїв його захопили польські військові. Втрата Перемишля стала прикладом неузгодженості дій та серйозних помилок українських військових та по-

літичних діячів. За словами О. Кузьми, місто “упало тільки завдяки українській бездарності”. Втрата Перемишля серйозно вплинула на загальний стан Української держави, оскільки через нього (і незруйнований залізничний міст) надходила військова допомога польським збройним силам, що воювали у Східній Галичині.

Загалом, практично у всіх повітах Східної Галичини, а також на Буковині перехід влади до рук українців відбувся без особливого протистояння і майже без кровопролиття. Листопадове збройне повстання продемонструвало не тільки організованість та злагодженість дій військових та політичних діячів, а й широку суспільну підтримку цих дій з боку українського населення. Це було наочним свідченням того, що національно-демократична революція, яка розпочалася в краї, стала логічним відображенням суспільно-політичних та державотворчих процесів, спрямованих на утвердження української національної державності.

Сень Горук – старшина УСС і галицької армії, начальник штабу Генеральної Команди

Програмне звернення УНРади “Український народе!” від 5 листопада 1918 р.

Павло Скоропадський (1873–1945) – гетьман Української держави

Повідомлення газети “Діло” про складання присяги членами Державного Секретаріату

Текст приречення державних секретарів.

Я (імя і назвище), іменованій державній секретар справ... Західно-української Держави, прирікаю, що мої з тим урядом получені обов'язки сповняти-му по мойому найкращому знанню і згідно з мою совістю, усі мої сили присвячу для добра моєї Держави та її інтересів берестги-му у всяких відносинах.

Текст присяги державних секретарів

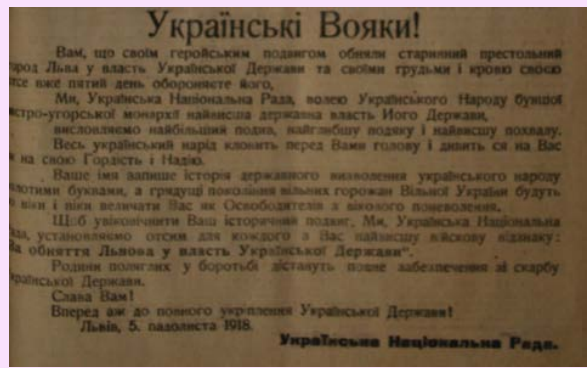

Степан Баран (1879–1953) – Державний Секретар земельних справ

повстання було неочікуваним не тільки для австрійських державних структур, а й для самої УНРади, що несподівано перетворилася на найвищий державний орган. Брак практичних управлінських навичок у багатьох її членів зумовлював нерішучість та зволікання з прийняттям необхідних державних рішень, від яких залежала ефективність перших кроків державного будівництва.

Тільки 5 листопада в українській пресі Львова та у формі прокламацій було оприлюднено програмне звернення УНРади “Український народє!”, у якому йшлося про головні принципи політики УНРади. Константучи взяття влади, у відозві дуже емоційно зазначалося: “По п'ятьсот сімдесят і осьми літах неволі, упокорення і наруги, став Ти, Український народє, знов сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном. Пирвані кількасотрічні кайдани, розвалена довговічна тюрма, і перед Тобою, Український народє, відчиняється сонячний шлях до світлої народної будуччини”. Усвідомлюючи вагу та значення широкої суспільної підтримки, яку здобула УНРада під час Листопадового чину, у відозві декларувалася по суті соціальна програма демократичної побудови Української держави. Вказувалося, що у цій державі “не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніщих над бідними та економічно слабшими... всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед правом, а наскрізь демократичний лад опертий на загальним, рівним, безпосереднім, тайнім і пропорціональним виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосови, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави”.

УНРадаобіцялапровестиземельнуреформу на користь малоземельного та безземельного селянства, забезпечити справедливе робітниче законодавство, зокрема, 8-годинний робочий день, соціальні гарантії та охорону праці. Зрозуміло, що ці привабливі соціальні гасла мали знайти відповідний відгук у українського населення, спонукати його до підтримки діяльності УНРади.

Лунав у відозві заклик до українців ставати до лав нової української народної армії. Наростаюча загроза переростання українсько-польського протистояння у відкритий збройний конфлікт зумовила реформування УГВК, трансформованої 8 листопада у Начальну Команду під керівництвом полковника Г. Коссака, якого замінив полковник Г. Стефанів. Начальна Команда здійснювала військові та організаційні заходи щодо створення українських збройних сил, проведення військової підготовки, забезпечення війська необхідним бойовим спорядження. До лав новоствореної армії вступали вояки колишньої австрійської армії, стрільці та старшини УСС, молось, студенти, українські робітники та селяни.

Єдиний революційний порив об'єднав не тільки різні верстви українського суспільства, але й її політичних представників. Після здобуття українцями Львова УСДП 2 листопада задекларувала повернення своїх членів до складу УНРади. Виконавчий комітет партії 5 листопада виступив із зверненням “До робітників Львова!”, у якому наголошувалося, що: “Український нарід актом революційним дня 1 листопада ц. р. утворив свою державу”. У зверненні закликали усіх робітників Львова незалежно від національності забезпечити робітничому класові користування всіма демократичними громадянськими правами, уникати розпалювання міжнародної ворожнечі та закликів до боротьби “за польськість Львова”.

Тим часом 9 листопада УНРада провела чергове засідання, на якому було прийнято рішення про розмежування представницьких, законодавчих та виконавчих функцій. Останні передавалися виконавчому органу – урядові, який назвали Тимчасовий Державний Секретаріат. Було визначено персональний склад уряду та його керівника, за яких рада проголосувала списком без тривалих дискусій. На персональному рівні перший західноукраїнський уряд складався з таких діячів: К. Левицький – голова уряду і одночасно секретар (міністр) фінансових справ; Л. Цегельський – секретар внутрішніх справ; В. Панейко – секретар закордонних справ; Я. Литвинович – секретар торгівлі й

Звернення УНРади “Українські вояки” від 5 листопада 1918 р.

Михайло Лозинський – (1880–1937) – правник, політичний діяч, член УНРади

промисловості; О. Барвінський – секретар віровизнаний, виконавчач обов'язків секретаря освіти; І. Куровець – секретар суспільного здоров'я; Д. Вітовський – секретар військових справ; А. Чернецький – секретар праці та суспільної опіки; І. Макух – секретар публічних робіт; С. Баран – секретар земельних справ; С. Голубович – секретар судівництва; І. Мирон – секретар шляхів; О. Пісецький – секретар пошт і телеграфів. До складу уряду було введено і С. Федака – голову Крайового харчового уряду. Сформований уряд наступного дня було приведено до присяги, і він приступив до виконання своїх обов'язків.

Після обрання членів уряду УНРада продовжила засідання, на якому було обговорено питання затвердження державного герба та офіційної назви держави. Якщо герб – золотий лев на синьому полі, не викликав заперечень і його затвердили без обговорення, то друге питання викликало дискусію, у якій взяли участь Л. Цегельський, В. Барвінський,

Стаття у газеті “Діло” “Ідеал цілої нації”, в якій відображено державотворчі прагнення західних українців

Ідеал цілої нації.

Українська Національна Рада яко найвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії в змаганню до здійснення національного ідеалу всього українського народу поручила вчора Державному Секретаріатові Західно-Української Держави поробити потрібні заходи в цілі здійснення всіх українських земель в одну самостійну, незалежну, вільну, демократичну державу.

Ухвалюючи одностайно цю резолюцію, Українська Національна Рада вступила на шлях виконання вікованого заповіту всіх тих славних синів України в минувшині, котрі чи то з зброєю в руках, чи політичною акцією від шістьох віків, відкопи польської авексіоністи роздерли живе тіло українського народу, доладали всі зусилля, щоб наново азвинити в одну цілість всі українські землі. Своєю ухвалою викопила Українська Центральна Рада з серця усієї української нації во імя і по тім боші Збруча, а передовсім в серці тих, що, не зваяжуючи на ніякі аргументи практичної політики, виселили в своїм серці ідеал азвинення української нації на цілій її території розселення і аложим Ганнібалеу присягу, що своє життя за що ідею положать.

На сторожі цієї ідеї ставо Українське Січове Військо, вся жива частина української інтелігенції, все селянство в західній українській землі, а на території Придніпровської України тілює в собі що ідею Український Національний Союз, в яки обєднані всі політичні та громадські організації Української Держави, під роводом цього знаменитого письменника Воєхмира Вишніченка.

Державний Секретаріат Західно-Української Держави, який має поробити потрібні заходи в цілі здійснення всіх українських земель в одну державу, яке тяжка, але відячна праця. Майбутнє приготування простигаються на всі поля су-

спільного, економічного й політичного життя, бо-ж західні українські землі, перед віками відорвані від свого головного пня, жили своїм окремим життям.

Праця Державного Секретаріату під цим оглядом мусить бути наскрізь творча. Умова творчости залежна вже від гасла, яке аздинило всі українські верстви в найдалших західних закутках в теперішнім змаганню нашої нації. Цим змаганням є повне визволення нації не тільки від політичним, але й суспільним, культурним і економічним оглядом. Повна демократизація всіх установ, від сільських почавши, на найвищих державних сінчивши, та порехід землі на власність тих, що оброблення її зрощують своїм кривавим потом, це такаж необхідність на шляху здійснення ідеалу української нації, як і повне політичне визволення через утворення власної самостійної, незалежної, вільної держави.

Ці гасла визвольного руху українського народу в його західних землях уже своїм характером гуртують і ту частину українського народу, що живе на західних землях, толо іранорту та програми, виставлених Українським Національним Союзом у Києві. Не на те цілі століття страждали українські народні маси в економічній кривавині, щоб польських, мадярських чи румунських панів перемінити на своїх, це й до того обростало московським паном, не на те ціліми віками не мали жадних прав, щоб польських, мадярських і румунських авторитарів заступили українські або підіти в українську шкуру московським авторитаром, не на те визволяються з польського й мадярського ярма, щоб замінити його на московське.

Український народ західних земель змагає до аздинення всіх українських земель в одну державу, але державу демократичну в найкращім розумінню цього слова, в якій переданою земельну реформу по бажанню народних мас, створеною новим охороною робітниче законодавство й де воля зорганізованих народних мас булаб дороговказом державного будівництва.

Карта західно-українських етнічних земель

С. Баран, Л. Ганкевич, В. Охримович. За пропозицією останнього було ухвалено рішення про офіційну назву – Західно-Українська Держава.

Тепер перед вищими державними органами поставало питання визначити статус та долю української держави. Адже офіційного розриву з Австрійською державою до цього часу не було. Під час засідання УНРади 10 листопада провідною думкою більшості її учасників була ідея об'єднання (злука) з Великою Україною. Проте поставали запитання – як, в якій формі, і з ким формально домовлятися? Тоді на наддніпрянських землях існувала Українська держава під керівництвом гетьмана П. Скоропадського. І хоч сам П. Скоропадський прихильно поставився до утворення української державності

Будинок української військової комендатури у Львові (1918 р.)

на західноукраїнських землях та пообіцяв військову і матеріальну допомогу, діячам УНРади були відомі загальні плани гетьмана визнати Україну автономною частиною небільшовицької російської держави. Тому більшість схилилася до співпраці з діячами Українського національного союзу, що вів активну підготовку до антигетьманського повстання та відновлення УНР.

На засіданні УНРади пролунали два підходи щодо злуки. Член ради М. Новаківський вніс пропозицію про об'єднання Західно-Української Держави “з всією Україною” та про завдання Державному Секретаріату “до негайного переведення цієї злуки в життя”. Дещо іншу позицію висловив член УНРади Р. Перфецький. Він теж підтримав ідею злуки, аргументуючи її словами: “Ми є одною нацією, мусимо бути й одною демократичною державою”, зробивши недвозначний натяк на недемократичність гетьманського режиму. Тому його пропозиція звучала так: “УНР (йшлося про Українську Національну Раду), якнайвища власть українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійснення національного ідеалу всього українського народу доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єдинення українських земель в одну державу”.

Цю пропозицію підтримав М. Лозинський, відверто заявивши, що “маємо з'єднатися з Україною, із справдішньою народною Україною, а не з тими, котрі репрезентують об'єдинительну думку”. Участь в дискусії взяли також Д. Вітовський, О. Колесса, К. Левицький, який від імені уряду підтримав пропозицію Р. Перфецького. Зрештою голосування УНРади показало, що всі присутні підтримують соборницьку ідею, проголосували за варіант пропозиції Р. Перфецького.

Щоб донести зміст прийнятого УНРадою рішення про злуку, в газеті “Діло”, що в листопаді 1918 року фактично стала урядовим пресовим органом, було опубліковано розширений звіт засідання УНРади з цього питання та велику редакційну статтю “Ідеал цілої нації”. У статті ще раз наголошувалося на справедливості прагнень західних українців, упродовж багатьох століть силою відірваних від більшості українських територій, повернутися до єдиного національного організму і творити спільно єдину демократичну державу. Визначалися і рушійні сили об'єднаної держави – січове стрілецтво, інтелігенція та селянство на західноукраїнських землях і Український Національний Союз, який очолював В. Винниченко, як репрезентант волі українських політичних та громадських організацій Наддніпрянщини.

Сама ж УНРада 12 листопада ввела (кооптувала) до свого складу нових членів –

обраних від міст та повітів представників, розширивши не тільки свій кількісний, але й представницький склад. Того ж дня було затверджено заступників (товаришів) державних секретарів та дано доручення Державному Секретаріатові підготувати проект виборчого закону, який би забезпечив демократичну процедуру обрання вищих органів державної влади.

Революційні події, які охопили землі габсбурзької імперії, привели монархію до логічного кінця. 12 листопада Австрія була проголошена республікою. За таких обставин 13 листопада на сесії УНРади у Львові було прийнято перший конституційний акт – Тимчасовий Основний Закон держави, у якому заявляли про державну самостійність західноукраїнських земель. У першій статті (артикулі) закону проголошено назву цієї держави – Західно-Українська Народна Республіка, яка бере свій початок від проголошеної 19 жовтня 1918 року УНРадою Української Держави. Закон визначав територію держави – українські частини колишніх коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та українські частини угорських територій (комітатів): Спиш, Шариш, Земплін, Уг, Березь, Угорь, Мараморш. У третьому артикулі акцентовано на самостійності та державній суверенності Західно-Української Народної Республіки в межах визначених державних територій. Четвертий артикул конкретизував суверенітас та носія верховної влади – народ, який через обрані на підставі загального, рівного, безпосереднього, таємного та пропорційного права мав обрати Установчі Збори Західно-Української Народної Республіки. До моменту проведення демократичних виборів уся повнота влади тимчасово перебувала в руках УНРади та Державного Секретаріату. У п'ятому артикулі визначали державні атрибути: Герб – золотий лев на синьому полі, повернутий праворуч, та Прапор – синьожовтий. Державна печатка довкола герба містила напис Західно-Українська Народна Республіка.

Отже, було заявлено про створення в центрі Європи української держави з площею у майже 75 тис. кв. км, на якій проживало понад 6 млн населення. За розмірами територія ЗУНР була рівна площі таких європейських країн, як Бельгія, Люксембург та Нідерланди разом взятих, значно перевищувала території Данії, Швейцарії, тогочасних балтійських держав Литви, Латвії, Естонії.

Прийняття конституційного закону 13 листопада 1918 р., яким було проголошено утворення ЗУНР, стало вирішальним етапом Листопадової національно-демократичної революції. Її перше і

Торгово-промислова палата у Львові, де у листопаді 1918 р. діяла польсько-українська комісія

найголовніше завдання – звільнення українського народу та західноукраїнських земель від іноземного панування та утворення самостійної Західно-Української Народної Республіки було виконане. Сама революція стала закономірним результатом історичного розвитку, була зумовлена зрілістю соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, вдалим використанням сприятливих обставин зовнішньополітичного характеру. Під час революції українська політична еліта змогла сформулювати стратегічну мету, що згуртувала все західноукраїнське суспільство – об'єднання з Великою Україною в одну демократичну українську незалежну державу.

Будинок Просвіти (з книгарню) НТШ у Львові – місце численних українських зібрань

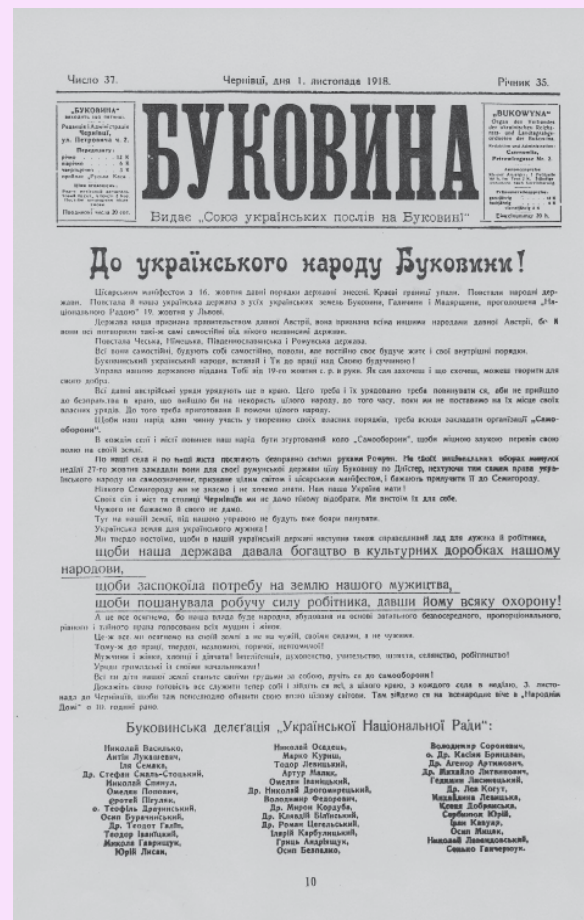
2. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ НА БУКОВИНІ 1918 РОКУ

Після звільнення Буковини від російських військ влітку 1917 р. у краї поступово відновилася австрійська адміністрація і норми довоєнного життя. До Чернівців повернулася частина української інтелігенції, яка покинула край у попередні роки. Запрацювали давні українські товариства, відновили свою діяльність українські політичні партії, хоча й в обмеженому вигляді, зважаючи на умови війни. 20 травня 1918 р. на Буковині остаточно скасовано надзвичайний стан. Редакцію газети "Буковина", яку видавали буковинські посли, цього ж місяця перенесли з Відня до Чернівців.

Однак в краї було неспокойно. Цей неспокій породжувала невизначена політична ситуація, а насамперед, незрозумілі широкому загалові повідомлення про перебіг бойових дій на фронтах Першої світової війни.

Українці Буковини, крім військових подій, уважно стежили за змінами на Наддніпрянській Україні. Вони схвально сприйняли проголошення Четвертим універсалом незалежності України та укладення Берестейського миру. В багатьох містечках і селах краю було проведено урочисті мітинги, які називалися "Свято миру й української державності". Під час цих урочистих віч висувалося й традиційне гасло про створення українського автономного краю в складі Австро-Угорщини, до якого мали б увійти Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття. Наприклад, в резолюції українців Вишниччини зазначалося: "Українське населення повіту Вишниця (Буковина), зібране 14 квітня 1918 р. на великому маніфестаційному вічі в Вишниці підносить з нагоди укладення мирного договору з Україною висловлює цілковите задоволення приєднанням староукраїнських земель Холмщини і Підляшшя з Українською Народною Республікою і вимагає організування окремої державно-правної української одиниці в рамках австрійської держави".

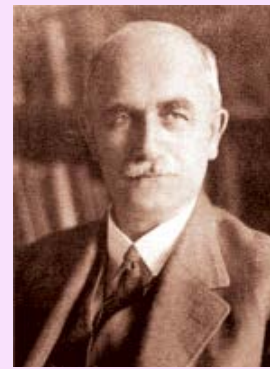
До гетьманського перевороту на Буковині спочатку поставилися з осторогою. У Чернівцях навіть було скасовано і перенесено на невизначений час свято миру й української державності, яке планували провести 19 травня. Утім, з часом буковинські політи-

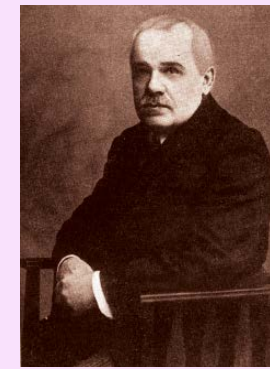
ки визнали владу гетьмана як таку, що відповідає українським інтересам.

Наступна активізація питання про майбутнє Північної Буковини сталася у зв'язку з оприлюдненням секретних протоколів Берестейського миру і відмовою австрійської влади їх виконувати влітку 1918 р. Це викликало шквал критики з боку українських депутатів парламенту і масове незадоволення простих людей. Поступово ставало зрозумілим, що сподівання про можливість розв'язання питання згори і шляхом переговорів є абсолютно безперспективним.

Тим часом восени вже стало очевидним, що країни Четверного союзу терплять поразку у світовій війні. Це ще більше активізувало обговорення питання про майбутнє західноукраїнських земель. Власне це обговорення перейшло у практичну площину. Газета "Буковина" 11 жовтня 1918 р. опублі-

Агенор Артимович (1879–1935) – голова Української народної партії Буковини, Державний Секретар освіти і віровизнань уряду ЗУНР

Омелян Попович (1856–1930) – визначний український громадсько-політичний діяч, керівник Буковинської делегації Української Національної Ради ЗУНР

кувала велику статтю "Прогноз перспектив здобуття державної самостійності українцями Буковини". В ній зазначалося: "Тепер, коли хитають ся престולי, порушують ся основи могутних держав, руйнується добробит першорядних культурних народів, ніхто й не думає за наш рідний край. Коли зачнуть ся мирові переговори за нас не будуть сперечатися й десять хвилин...."

За Буковину зачнуть незабавки шарпати ся на два боки. Ми українці стоїмо твердо за злукою Східної Галичини й північної Буковини по Серет в одно державне українське тіло в спілці з краями теперішньої австро-угорської монархії. Найліпше було би основати з цих країв українське королівство з австрійським архикнязем як королем. Це королівство мало би злучити ся з австро-угорською федерацією народних федеративних держав...

У всяким разі нехай ніхто не надіється на те, що український нарід прийме добровільно чуже ярмо на себе. Против усякого насильства ми готові бороти ся до останку. Наш нарід має також право самоозначення, проголошене усіма народами".

12 жовтня депутати Є. Петрушевич та Є. Левицький на авдієнції в імператора Карла I повідомили про скликання укра-

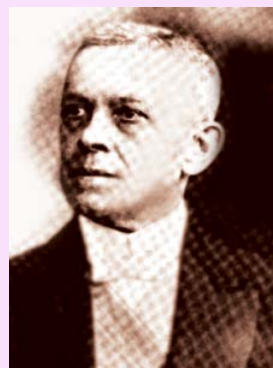
Околиці Чернівців після Першої світової війни (1918 р.)

Володимир-Сергій Залозецький (1884–1965) – заступник голови Українського крайового комітету Буковини

Я. Флондор – лідер буковинських румунів

Ілько Семака – народовець, вперше обраний депутатом Буковинського сейму 1911 року

Микола Спинул – націонал-демократ, посол до австрійського парламенту, Буковинського сейму, консул ЗУНР у Відні 1919 року

їнської конституанти у Львові для виконання права українців на самовизначення. Цього ж дня у Чернівцях скликано нараду представників чотирьох українських партій (національно-демократичної, народної, соціал-демократичної та радикальної) для розроблення програми майбутніх дій. На ній було ухвалено провести наступного дня розширену конференцію для того, щоб заручитися підтримкою народу. Визначено, що на конституанту до Львова поїдуть крім депутатів, по три представники від кожної політичної партії.

На конференції 13 жовтня було ухвалено резолюцію, у якій, зокрема, зазначалося: "Зібрана в Чернівцях 13 жовтня конференція всіх українських партій Буковини реклямує право на самоозначення також для українського народу. Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати про свою долю.

Ми хочемо в мирі і згоді розійти ся з теперішнім і повсякчасним нашим сусідом румунським народом...

Ми проголошуємо своє право на українські області Буковини з їхнім самотнім осередком торгівлі і руху містом Чернівцями, яке з трьох сторін окружене чисто українськими областями а тільки з четвертої при-

тирає до мішаної, в якій сходять ся всі торговельні шляхи з українських областей і в якій по жидах ми творимо взглядну більшість". Тобто в цій резолюції чітко визначено прагнення українців на майбутнє.

До Львова на конституанту від Буковини прибули депутати парламенту М. Василько, А. Лукашевич, М. Спинул, І. Семака та С. Смал-Стоцький; депутати Буковинського сейму: О. Бурачинський, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан і О. Попович; представники партій: а) національно-демократичної: М. Драгомирецький, О. Іваницький і В. Федорович; б) народної: К. Білинський, М. Кордуба і Р. Цегельський; в) соціал-демократичної: Г. Андріящук, О. Безпалко і В. Сороневич; г) радикальної: І. Карбулицький.

Усі вони взяли активну участь у створенні Української Національної Ради і стали її членами. Щоправда, буковинські соціал-демократи, так само як і їхні галицькі колеги, мали окрему думку щодо майбутнього західноукраїнських земель.

На нараді Української Національної Ради 19 жовтня ухвалено рішення поділити Національну Раду на секції: галицьку й буковинську. На буковинську секцію покладено завдання розв'язувати буковинські справи у тісному контакті з галицькою секцією.

Повернувшись до Чернівців, буковинські члени Національної Ради зібралися 24 жовтня і вирішили розширити склад буковинської секції, ввівши до неї ще десять членів, які б представляли різні соціальні групи українства, і назвати її Крайовим Комітетом. До складу Крайового Комітету включено представника українського православного духовенства К. Бриндзана, педагогів А. Артимовича, М. Литвиновича, І. Кавулю, юристів Г. Лисинецького і Л. Когута, містянства О. Мицака та А. Левандовського, жіноцтва М. Левицьку та К. Добрянську.

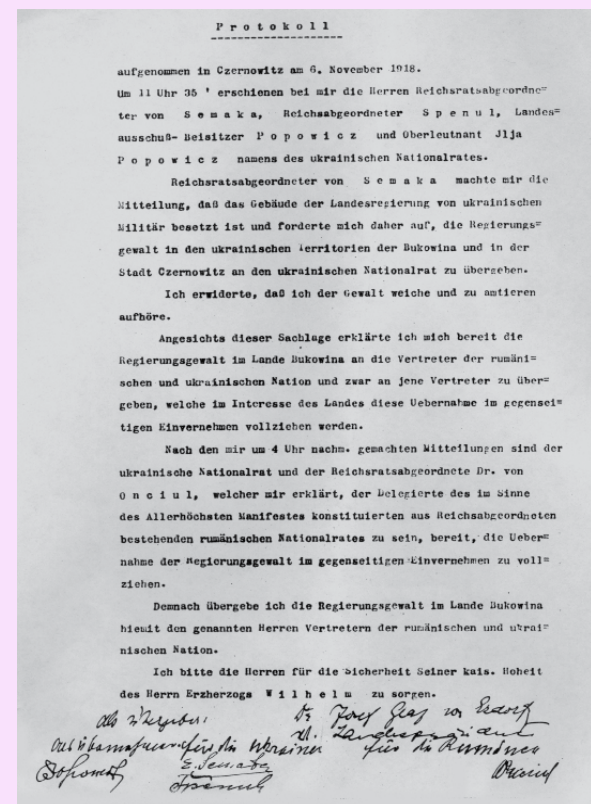
На першому засіданні Крайового Комітету 25 жовтня було обрано головою комітету О. Поповича, заступником А. Артимовича, секретарем М. Литвиновича, помічником секретаря Ю. Сербинюка. На цьому засідан-

ні було створено комісії: редакційну на чолі з М. Кордубою, народної оборони на чолі з О. Безпалком, фінансову на чолі з Р. Цегельським, міжнародну на чолі з О. Поповичем і адміністративну на чолі з Р. Лисинецьким та визначено завдання для кожної з них. Як зазначав у своїх спогадах М. Кордуба, на редакційну комісію було покладено завдання підготувати маніфест до народу, скликати всенародне віче на неділю 3 листопада і запропонувати проект організації крайової влади.

Події, що відбувалися в імперії після маніфесту імператора Карла I, активізували діяльність не тільки українців Буковини, але й інших народів краю. Суперечливі позиції займали лідери румунського руху. Депутат австрійського парламенту Ісопескул-Грекул визнавав право українців тільки на 4 повіти Буковини без м. Чернівці. Інший депутат А. Ончул відстоював ідею поділу краю за етнічним принципом, а Чернівці залишити під спільним контролем. Найбільш радикальні позиції займав Я. Флондор, який вважав, що

Будинок Буковинського крайового уряду. Поштівка поч. XX ст.

Документ про передачу влади на Буковині в руки Буковинської делегації УНРади

Вулиця Руська у Чернівцях. Поштівка поч. XX ст.

Осип Безпалко (1881–1950?) – лідер українських соціал-демократів Буковини

вся Буковина повинна бути прилученою до Румунії.

Саме він і його прибічники зібрали 27 жовтня 1918 р. в румунському народному домі віче, на яке зійшлося майже 300 осіб. Ісopesкул-Грекул, Г. Грігорович, А. Ончул та низка інших відомих румунських політиків краю відмовилися брати участь у цьому зібранні. Віче ухвалило рішення про створення з усієї Буковини і Семигороддя окремої румунської держави.

Що ж стосується німців і євреїв, то вони займали переважно нейтральну позицію, сподіваючись, що до поділу Буковини не дійде. Євреї були готові стати посередниками у переговорах між українцями і румунами щодо майбутнього краю. Але їхні спроби виявилися марними через непоступливу позицію румунів. Німці загалом погоджувалися на поділ Буковини за етнічною ознакою, наголошуючи на тому, що більшість німецьких поселень розташована на півдні краю.

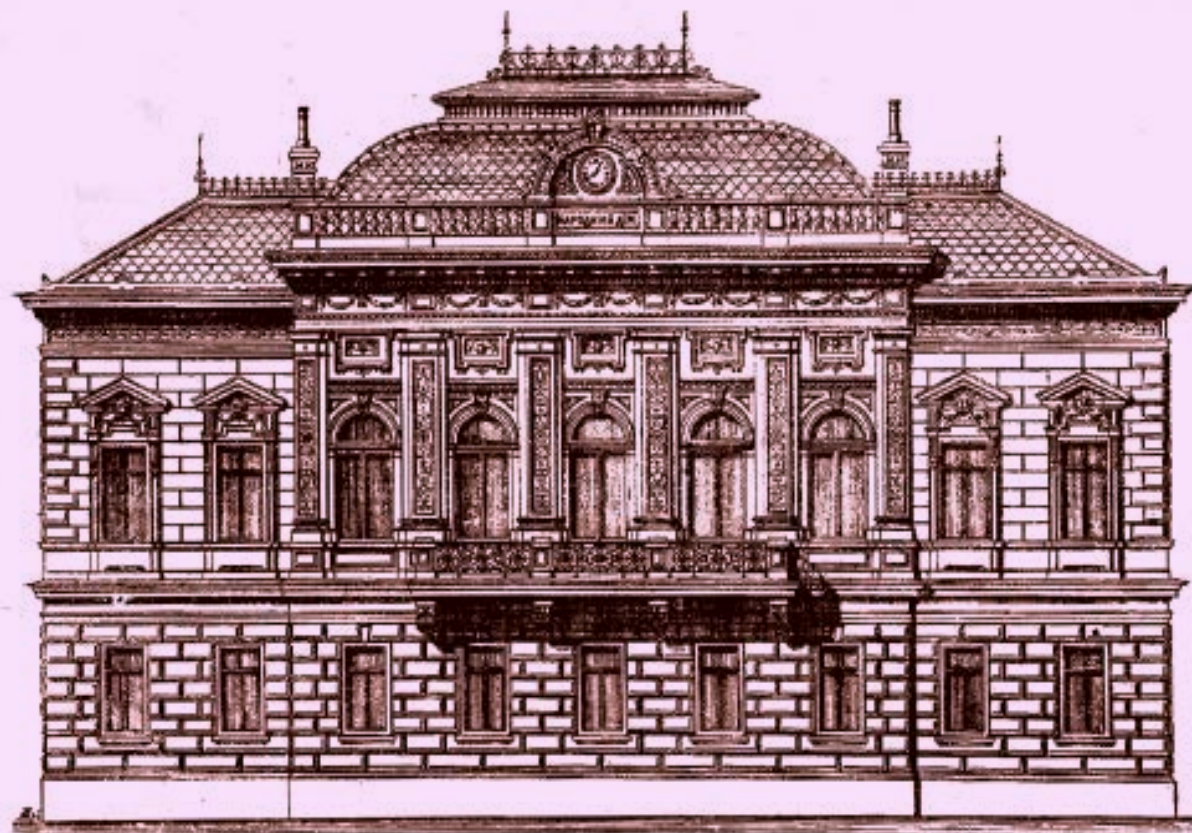
Відкрито ворожу позицію щодо українців займали поляки. Така політика була прямим продовженням їхньої політики в Галичині.

Скликання румунського віча змусило активізуватися українську громадськість та Крайовий Комітет, і засвідчило, що часу на роздумування немає. Із протестом проти рішення румунів і підтримкою Української Національної Ради виступили збори українських студентів Чернівецького університету, третій з'їзд українського православного духовенства Буковини, з'їзд учителів Заставнівського повіту тощо.

Крайовий комітет 27 жовтня ухвалив маніфест до народу, який було роздруковано і розіслано по селах і містах Буковини. В ньому, зокрема, зазначалося: "Буковинський український народе, вставай і ти до праці над своєю будучиною! Щоби наш нарід взяв чинну участь у творенні своїх власних порядків, треба всюди закладати організації "Самооборони".

В кожному селі і місті повинен наш нарід бути згуртований коло "Самооборони", щоби міцною злукою перевів свою волю на своїй землі!". Також в Маніфесті, який написав О. Безпалко, йшлося про розв'язання соціальних проблем, про наділення селян землею, про запровадження справедливого виборчого закону тощо. Закінчувався маніфест закликом зібратися в Чернівцях 3 листопада 1918 р., "щоби там повселюдно об'явити свою волю цілому світові".

Підготовка до українського віча велася досить успішно. Особливе піднесення викликала звістка про події 1 листопада у Львові. Однак були й очевидні прорахунки. Найбільшим з них, як засвідчили подальші події, стала недостатньо активна робота у військових підрозділах. На Буковині від 9 жовтня 1918 р. перебували Українські Січові Стрільці чисельністю близько тисячі вояків на чолі з архикнязем Вільгельмом (Василем Вишиваним). На них українські політики покладали великі надії. Однак за наказом Центрального Військового Комітету Українських Січових Стрільців проти ночі 2 листопада було відправлено потягом до Львова. Архикнязь

Український народний дім у Чернівцях. Рисунок поч. XX ст.

В. Вишиваний, який хворів на грип (іспанку), покинув Чернівці тільки 9 листопада.

До того, на Буковині розташовувався 41 піхотний полк, у якому було чимало українців та 22-й полк стрільців, у якому значно переважали українські солдати. Офіцер-

ський склад цих військових підрозділів був інтернаціональним. Переговори з українськими офіцерами цих частин велися від 25 жовтня, однак, Крайовий Комітет не виявляв належної наполегливості, а самі офіцери також не відзначалися активністю. Такі зволікання призвели до того, що неукраїнські офіцери вчинили 2 листопада в Чернівцях провокацію. Вони зібрали військові збори й оголосили, що солдати можуть розійтися по домівках, бо Австро-Угорщини вже немає і служба скінчилася. Така заява спровокувала масову втечу солдат, пограбування військових складів тощо. Очевидець тих подій Василь Руснак згадував: "Коли ми приїхали до Чернівців, побачили там цілковиту анархію. Народ розносив з казарм і військових складів все, що тільки попадалося до рук, включно із зброєю та амуніцією. Тому що вояки 22 і 41 полків піхоти, запасні частини яких стояли в Чернівцях, покинули військові склади і казарми та розійшлися по домах, з усім, що кожен з них міг захопити з собою (ці два полки рекрутувалися майже виключно з буковинців), місцеве чернівецьке населення, а також з прилеглих до Чернівців сіл, кинулися тисячами на військові склади та казарми і, через кілька годин порозносили в першу чергу всі продовольчі продукти, потім ліжкову постіль, мундири та інші предмети військового спорядження. Кому не стало цього, той брав зброю і амуніцію. Можна було видіти малих хлопців, які ще не могли нести рушниці на своїх плечах, як вони їх тягнули за собою по дорозі".

Ілько Попович – активний учасник "Союзу Січей", Радикальної партії на Буковині

Чернівці. Ратуша. Поч. XX ст.

Вітання з Чернівців. Цісарсько-поштова і телеграфічна установа. Поштівка поч. XX ст.

Микола Василько – визначний громадський і політичний діяч Буковини, посол Австрійського парламенту і Буковинського сейму, дипломатичний представник ЗУНР в Австрії 1919 р.

Отже, Крайовий Комітет не зміг сформулювати з українських солдат 41 та 22 полку боєздатні військові підрозділи, крім того, не зміг нагромадити належні запаси зброї, хоч це, в тих умовах можна було зробити дуже просто, на випадок, якби треба було озброїти місцевих українців для відсічі ворогу. Виховані в душі австрійського парламентаризму, українські політики, особливо старшої генерації, не вірили, що справа може дійти до збройного конфлікту і не приділяли належної уваги підготовці власних збройних частин.

Цього ж дня було зроблено ще одну спробу порозумітися між Українською та Румунською національними радами. Однак, знову ж таки, непоступливість Я. Флондора зірвала усі переговори.

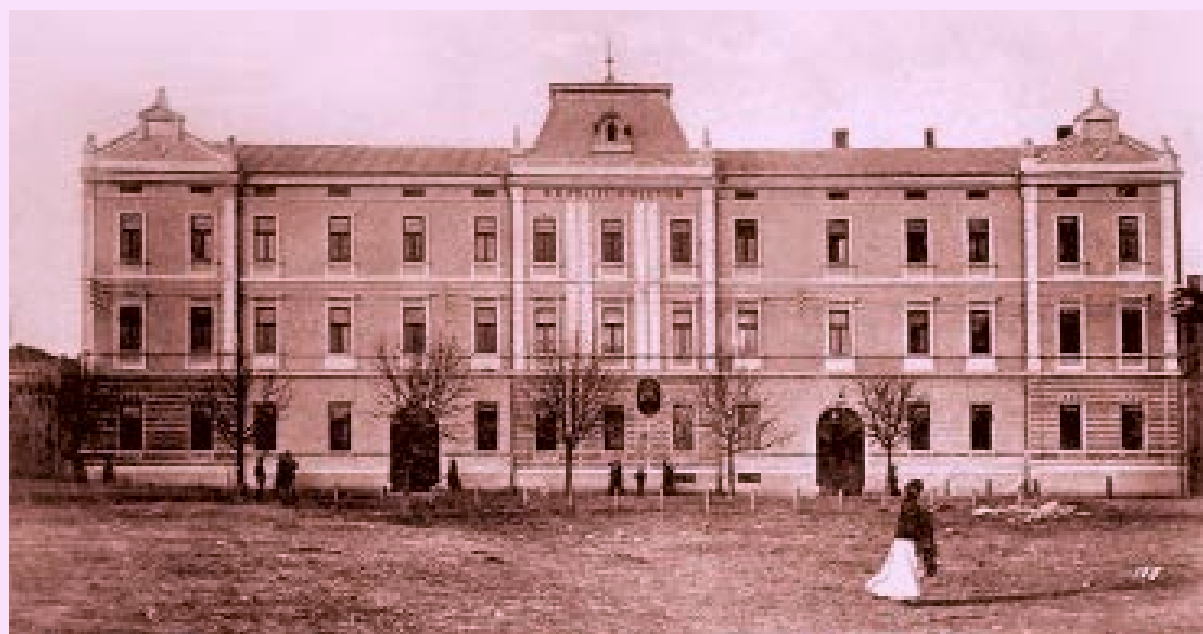
Отже, ситуація була нез'ясованою, і українці добре розуміли, що можна сподіватися тільки на власні сили. Це підтвердило величне Буковинське віче 3 листопада 1918 р. На нього з усіх куточків краю зібралося близько 10 тис. людей. Як і заплановано, віча проходили одночасно в Українському народному домі (реферував М. Кордуба), в залі музичного товариства (реферував О. Попович) і робітничому домі (старий театр) (реферував О. Безпалко). У зв'язку з великим напливом народу на подвір'ї Народного дому проведено окремі збори (реферував Семака). Найбільш радикально, як і раніше, виступали соціал-демократи, які в робітничому домі закликали приєднатися до всієї України. Вони мали тісні стосунки з Наддніпрянським Національним Союзом та В. Винниченком, який саме готував повстання проти гетьмана.

На зборах у залі музичного товариства стався конфлікт між депутатом Є. Пігуляком, який продовжував говорити про австрійську Україну, і залом, який гукав: "Не хочемо до Австрії". Тільки роз'яснення І. Поповича, що

ми, очевидно, пристанемо до Києва, заспокоїло присутніх. Після зборів, кількома колонами через вулиці Руську, Головну та інші українці пройшли на площу Єлизавети (тепер – Театральна), яка була вщент заповнена народом. Тут з короткими промовами виступили О. Безпалко і М. Спинул. Присутні виголосили "ура" на честь самостійної Української держави й заспівали "Вже воскресла Україна". Акція українців закінчилася так само організовано, як і почалася.

Віче показало силу українців і справило надзвичайне враження на інші народи

Чернівецька дирекція поліції. Поштівка (1910-ті рр.)

краю. Газета "Czernowitzer Morgenblatt" повідомляла: "Влаштована вчора українцями маніфестація мала надзвичайно гідний і спокійний перебіг. В маніфестації взяли участь приблизно 10 тис. осіб. Після проведення зборів в "Народному Домі", під час яких було прийнято численні резолюції, учасники влаштували згуртованими рядами похід через місто, який імпував своїм спокоєм і порядком. На чолі походу, передяким несли прапори, видно було депутатів Семаку, Спинула, Поповича та інших. На площі перед театром ряд промовців виголосили промови. Після цього похід в повному порядку розійшовся. Спокій в місті не був порушений".

Буковинське віче ухвалило рішення з шести пунктів. У ньому була визначена територія Буковини, яка мала перейти під українське правління, найвищою владою визнавали Українську Національну Раду, представникам інших національностей краю пропонували подати своїх делегатів до Української Національної Ради пропорційно до їхньої чисельності на Буковині, вимагали якнайшвидше прийняти конституцію Української держави на території колишньої Австро-Угорської імперії, висловлювали протест проти намагання інших народів захопити українську територію краю і закликали буковинську делегацію Української Національної Ради якнайшвидше переобрати владу в українській частині Буковини. Цю резолюцію підготували заздалегідь. Однак під час віча виявилось, що значна частина учасників під впливом агітації окремих політичних партій та зростання національно-патріотичних настроїв, висловлювалася за негайне об'єднання всіх українських земель. Тому в газеті "Буковина" було вміщено додатковий пункт: "Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України".

Здавалося б, резолюція була чіткою і визначала план дій. Однак в Крайовому Комітеті

не було єдності. Тому негайного переобрання влади не відбулося. На вечірньому засіданні Крайового Комітету 3 листопада 1918 р. обговорювали питання про формування військових частин. Було призначено керівником сотника Ор. Драгана, але конкретного плану дій не було вироблено. Тоді українці мали в своєму розпорядженні тільки 150 добровольців, серед яких крім демобілізованих солдат були студенти, робітники і селяни. Певну агітацію проводили по селах, щоб там набрати добровольців, але для цього потрібен був час, а події розгорталися стрімко.

Упродовж 4 і 5 листопада вирішували всілякі поточні справи, ухвалено рішення направити до Львова і Києва представників Крайового Комітету для поглиблення контактів тощо.

Тим часом на місцях українці діяли значно рішучіше. Вже 4-5 листопада українська влада встановилася в Кіцмані, Заставні, Вашківцях та інших населених пунктах Північної Буковини.

Повідомлення про це, а також розуміння важливості моменту підштовхнули Крайовий Комітет діяти рішучіше. Увечері 5 листопада зібралася розширена нарада Крайового Комітету та представників різних верств населення. Хоча під час наради виявилось, що з організацією українських військових частин справа не просувається вперед, було вирішено взяти владу в Чернівцях у свої руки і розставити в усіх державних установах своїх представників. Виступ було призначено на одинадцять тридцять 6 листопада.

Загалом визначений план дій вдалося виконати в повному обсязі і без великого опору з боку румунів. Зранку було опубліковано звернення Крайового Комітету Української Національної Ради до населення краю, у якому зазначалося: "Стара влада упала і настала необхідність скласти новий орган вико-

Чернівці. Повсякденне життя міста

Чернівці. Відпочинок і маніфестації буковинців (1910-ті рр.)

нання державних функцій. На жаль, зусилля українців цього краю встановити владу вкупі і в порозумінні з представниками інших націй не довели до успіху і через те утворилося неможливе становище анархії, яке всім і кожному зокрема загрожує знищенням культури, майна і життя. В цей відповідальний момент Українська Національна Рада, як єдина в цей час організована сила, вирішила перейняти під свою опіку суспільний лад і безпеку.

1. Переймає управління Чернівцями і всіма повітами краю, в яких українське населення складає більшість.

2. В місті Чернівцях бере під свій захист всі центральні установи”.

О пів на 12 депутати М. Спинул, І. Семака, О. Попович та поручик І. Попович прибули до будинку крайового правління. З ними було майже півроти українських солдат, які вишикувалися перед будинком.

Крайовий президент граф Ецдорф прийняв українську делегацію і заявив, що він може передати владу в краї українцям лише разом із румунами. Прибулі депутати звернули увагу крайового президента на те, що переговори про це, які велися з румунами, залишилися безуспішними і сказали: “Якщо все залишиться так як є, це призведе ситуацію в місті і краї до повної анархії”. Коли крайовий президент зауважив, що він не одержав з Відня жодних інструкцій, виступив вперед І. Попович і сказав: “Ми не прийшли сюди, щоб вести з Вами переговори, пане графе, але ми прийшли для того, щоб в імені Української Національної Ради вимагати від вас передачі урядової влади, можливо, що й силою, і з цією метою урядовий будинок оточений військом”.

Крайовий президент відповів на це: “Ах! Так! Тоді я поступаюся перед силою і відхожу в свої приватні апартаменти”. Після цього визначений Українською Національною Радою на керівника краю Омелян Попович перебрав владу. Його за традицією почали називати президентом української частини Буковини.

Однак після цього граф Ецдорф зробив ще одну спробу порозумітися з румунами. Він провів переговори з Я. Флондором, який знову відмовився поділити Буковину. Тоді крайовий президент погодився передати

владу над румунською частиною Буковини А. Ончулу, який заявив, що представляє Румунську Національну Раду, створену румунськими депутатами австрійського парламенту у Відні.

О четвертій годині дня відбулася офіційна передача влади. Протокол передачі від українців підписали О. Попович, М. Спинул, І. Семака і від румунів А. Ончул.

Прокламація УНРади та Румунської національної ради Буковини (листопад 1918 р.)

Була опублікована прокламація українського і румунського національних комісарів О. Поповича та А. Ончула про переобрання влади на Буковині.

Упродовж першої половини дня українці зайняли головні державні установи. В дирекцію поліції від імені Української Національної Ради прибув професор д-р Клавдій Білинський. Попри спротив директора поліції надвірного радника Тарангула, керівництво дирекцією поліції перебрав представник Крайового Комітету надкомісар поліції Яворський.

У всіх інших державних установах керівників залишено на їхніх постах, однак, додано їм комісарів від Української Національної Ради.

У дирекції пошти здійснював переобрання влади професор доктор Кордуба і радник крайового суду Лісінецький. Комісаром Української Національної Ради призначено поштового радника Криштофовича.

У залізничній дирекції владу перебрав депутат крайового сейму Пігуляк, комісаром призначено тут Ганчерюка.

У фінансовій дирекції від імені Української Національної Радивиступав д-р Цегельський, комісаром іменовано В. Залозецького.

Переобрання магістрату здійснив директор гімназії А. Артимович. Керівником магістрату призначено О. Безпалка.

У крайовому банку комісаром призначено пана д-ра Оробка.

З командуванням крайової жандармерії переговори провів віце-маршалок крайового сейму Т. Драчинський та обер-лейтенант

Один із численних мітингів у Чернівцях (1918 р.)

Чернівці. Синагога
(1910-ті рр.)

Мигалюк. Генерал-майор Фішер заявив, що він не є політиком і віддає себе в розпорядження для добра краю кожної нації. Тому що сфера діяльності пана генерал-майора охоплює також і Буковину, він про це проведе переговори з Радою у Львові. Комісаром від Української Національної Ради при крайовій жандармерії призначено майора Яшкевича.

Управління дирекції маєтків було розділене. Надвірному радникові Вольфу доручено вести справи української частини, а надвірному радникові фон Гуцману – вести справи румунської частини.

Децю пізніше Українська Національна Рада призначила депутата крайового сейму і надрадника крайового суду А. Малика українським комісаром з питань юстиції в Чернівцях, а надвірний радник, перший держав-

ний прокурор д-р фон Тушинський перебрав керівництво державною прокуратурою.

У спільному випуску газет "Czernowitzer Allgemeine Zeitung" – "Czernowitzer Tagblatt" повідомляли: "Бурхливий ранок сповнений щедрих подій для столиці краю і для Буковини залишився позаду нас. Українська Національна Рада перебрала в полудень владу над Чернівцями і над українськими областями північної Буковини. Хто міг би подумати, що таке глибоке перетворення здійсниться в цілковитому спокої! Лише перед будинками крайового уряду і перед магістратом стояло небагато перехожих в той час, коли там з'явилися панове українці для перебрання влади. А втім, місто виглядало зовсім звичайно. Маніфест, який в післяобідні години було вивішено на всіх вуличних перехрестях, виразно пояснював, що перебрання влади в Чернівцях має лише тимчасовий характер, бо переговори з румунами до цього часу не привели до жодної розв'язки. Остаточне вирішення залишається за мирною конференцією".

У зв'язку з тим, що О. Попович взяв на себе політичне правління і став президентом української частини Буковини, на вечірньому засіданні Крайового Комітету було ухвалено рішення обрати нову президію. Головою став А. Артимович, заступником І. Семака. Вирішено знову офіційно називатися буковинською секцією Української Національної Ради.

Встановлення української влади позитивно позначилося на ситуації в Чернівцях та Буковині загалом. У місті майже припинилася нічна стрілянина, припинено спроби пограбувань. Біля найважливіших адміністратив-

них установ поставлено українську охорону. Українські патрулі забезпечували спокій на вулицях. Німецькі газети повідомляли: "Після хвилюючої середи вчора ми мали спокійний день. Панове д-р Омелян Попович і д-р Аурел рицар фон Ончул перебрали вже департаменти у крайовому уряді і цілий день проводили наради... Безпека в місті на очах посилюється, що викликає в публіки велике заспокоєння. Стрілянина вночі продовжується, однак в більшості вона виникає перед постами, яких поставлено охороняти склади і окремі важливі об'єкти".

7 листопада О. Попович та А. Ончул прийняли присягу від державних чиновників на

вірність українській і румунській владі. Осип Безпалко зібрав нараду міських службовців і обговорив з ними принципи керування містом. Також тоді українська влада переймалася постачанням продовольства до Чернівців, забезпеченням електростанції мазутом, перевезенням демобілізованих солдат, роботою банківських установ та емісією грошей тощо.

Тим часом прихильники Я. Флондора вирішили робити основну ставку не на перемовини, а на окупацію краю румунськими військами. Румунська Національна Рада ще 27 жовтня надіслала листа до уряду Румунії з проханням розпочати інтервенцію на Буковину. Однак в урядових колах Румунії вагалися, не знаючи як зреагують країни Антанти на таку агресію.

Місцеві румуни робили все, щоб прискорити прихід румунського війська. У Сучавському повіті на початку листопада було спровоковано пограбування державних складів та єврейські погроми. Це використало сучавське повітове керівництво, щоб запросити румунські війська. 6 листопада в Сучаву вступив невеликий загін румунів під командуванням майора Іонеску ніби для наведення порядку. Однак вглиб Буковини вони не наважувалися рухатись.

Тоді делегація Румунської Національної Ради на чолі з Я. Флондором вирушила до Ясс, просити румунського короля прискорити окупацію. Вже 8 листопада над Чернівцями з'явився румунський літак, який розкидав листівки румунською мовою. У них повідомляли, що румунські війська незабаром вступлять до Чернівців для того, щоб припинити анархію і захистити майно громадян. Такий

Чернівці. Гужовий транспорт на вулицях міста. Поч. XX ст.

Чернівці. Середмістя
(1910-ті рр.)

Чернівці. Загальний вигляд середмістя.
(1910-ті рр.)

Чернівці. Крамниця готових виробів для жінок і чоловіків (1910-ті рр.)

захід справив враження на чернівчан. А. Ончул, також відправився до Сучави, а потім до Ясс для того, щоб пояснити ситуацію і добитися від румунської влади схвалення свого проекту розв'язання буковинського питання. Однак його ніхто вже не хотів слухати. А. Ончула було інтерновано і він не зміг повернутися на Буковину.

На жаль, в цих умовах Українська Національна Рада діяла недостатньо рішуче і дуже повільно. На вечірньому засіданні 8 листопада ухвалено рішення оголосити загальну мобілізацію населення, звернутися по військову і дипломатичну допомогу до Львова, зайняти оборону по р. Серет і чинити збройний опір наскільки це буде можливо. Крім того, вирішено звернутися з листом до командувача румунських військ генерала Задіка, роз'яснивши йому, що Українська Національна Рада взяла владу над українською частиною Буковини, в краї подолано анархію і потреби в інтервенції румунських військ немає.

Чернівці. Загальний вигляд площі Єлизавети з будівлями торгово-промислової палати та драматичного театру ім. Ф. Шіллера. (1910-ті рр.). На цій площі відбулося Буковинське віче 3 листопада 1918 р.

Це були цілком правильні рішення. Однак Українська Національна Рада чомусь вважала, що в неї ще є достатньо часу. Тому наступного дня 9 листопада ніякої мобілізації не було оголошено. Українські військові частини нараховували всього 450 осіб, але навіть і їх не було приведено в бойову готовність, не говорячи вже про зайняття оборонних рубежів. Українське керівництво займалося другорядними справами.

Тим часом, уже вранці в Чернівцях стало відомо, що румунські війська вступили в містечко Глибока, яке за 20 кілометрів від столиці Буковини. Це повідомлення спричинило справжню паніку. Національна Рада вже не ставила питання про оборону. Головним стало обговорення що робити представникам української влади? Чи залишатися в місті, чи евакуюватися?

Вирішено всім залишатися на місці, крім О. Поповича, який мав покинути Буковину, залишивши заступника, а також скерувати представників до Києва і Львова по допомогу.

Увечері того ж дня делегація у складі М. Кордуби і сотника Радомського прибула до Глибокої і передала протест-меморіал від Української Національної Ради з поясненням ситуації. У документі зазначалося: "Зважаючи на прокламації генерала Задіка від 9 цього місяця ми заявляємо від імені і за дорученням Української [Національної] Ради в Чернівцях:

Неправдою є буцімто в краю панує анархічний стан; навпаки ми згідно з цісарським маніфестом законно перебравли владу від крайового президента графа Ецдорфа. Завдяки вжиттю нами рішучих заходів в місті і в краї зберігається спокій і порядок.

Таким чином відпадає підстава для втручання румунських військ. Тому ми звертаємо увагу командира королівських військ на те, що в випадку дальшого просування вперед

румунських військ будуть вжиті необхідні заходи як перед Українською Національною Радою в Києві, так і перед урядами держав Антанти, які сприятимуть відомленню наших прав і прав нашого краю".

Однак поки М. Кордуба і сотник Радомський передавали листа румунам, в Чернівцях відбувалися неконтрольовані дії. Незважаючи на рішення всім залишатися на місцях, проти ночі 10 листопада Чернівці покинула більшість українських вояків, забравши з собою, наскільки це було можливо при такій поспішності, зброю і продовольство з уцілілих військових складів. Покинули місто також деякі члени Української Національної Ради.

Упродовж 10 листопада румуни так і не рушили до Чернівців. Мабуть, генерал Задік вирішив проконсультуватися з керівництвом, розуміючи безпідставність і незаконність румунської окупації. Однак і цей день Українська Національна Рада прогаяла в бездіяльності. Тільки 11 листопада в обід, дуже несміливо румунські війська вступили до Чернівців. Як згадував очевидець подій Іван Пігуляк: "Коли перед Чернівцями з'явилося голе й босе румунське військо, не було на місці навіть і сотні доброго українського війська".

Того дня Українська Національна Рада провела два засідання, на яких ухвалено призначити В. Залозецького президентом краю замість О. Поповича, який виїхав до Заліщик. Його зобов'язано не поступатися президентським кріслом і до останнього відстоювати право українців на українську частину краю. Також ухвалено перенести українське правління до Кіцманя, де воно мало діяти на чолі з тим же В. Залозецьким. Останній виявив мужність і в присутності членів Румунської Національної Ради на чолі з Я. Флондором, генерала Задіка, представників румунських товариств, які відзначали захоплення Буковини, оголосив протест "проти непрошеної насильницької окупації Північної Буковини, яка на північ від Серету є чисто українським краєм". Через декілька годин В. Залозецького заарештували.

Зайнявши Чернівці, румуни поступово просувалися на північ. У кількох місцях краю їм вчинило опір місцеве населення. Газета "Czernowitzer Morgenblatt" повідомляла 15 листопада: "Румунські війська, які з метою втихомирення займають дальші частини краю, стикаються в окремих місцевостях з опором українського населення. Тож в останніх днях особливо в Лужанах прийшло до зіткнень між румунами і українцями. З обох боків застосовано зброю в сутичках і обидві сторони понесли значні жертви".

Кіцманська Українська Національна Рада проіснувала до 17 листопада. Вона не змогла організувати належного опору окупантам і

Чернівці. Вулиця середмістя. Поштівка. (1910-ті рр.)

її розігнали румунські жандарми. Частину членів ради було заарештовано.

Захоплення Північної Буковини румунськими військами тривало декілька тижнів. 2 грудня 1918 р. було окуповано Вижицю і Путилу. На всій території Північної Буковини було оголошено стан облоги. Українські товариства були закриті, заборонено діяльність українських політичних партій, заарештовано понад 200 представників української інтелігенції, кількох членів буковинської секції Української Національної Ради – також.

Проти окупації Буковини протестував уряд Західно-Української Народної Республіки та уряд УНР. Однак міжнародна ситуація склалася так, що країни Антанти, нехтуючи правом українців Буковини на самовизначення, віддали край Румунії. Встановилося румунське панування, яке розтягнулося на понад 20 років.

3. БОРОТЬБА УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ЗА СОБОРНУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ В 1918 – 1919 РОКАХ. ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

На Закарпатті національний поступ українців упродовж XIX – початку XX ст. внаслідок тотальної мадяризації в сукупності з важким соціально-економічним становищем був загальмований. Проте наприкінці XIX – на початку XX ст. в середовищі українського населення Закарпаття відбулися глибокі зміни, пов'язані з утвердженням української національної ідентичності. Події Першої світової війни, національно-визвольні змагання в Австро-Угорській імперії та державотворчі процеси на Наддніпрянщині сприяли національному піднесенню українського населення Закарпаття.

У 1917–1918 рр. процеси державного будівництва на Наддніпрянській Україні, розпад Австро-Угорської імперії та проголошення ЗУНР активізували український національно-визвольний рух на Закарпатті. Основною його засадою було прагнення до злуки з Україною. З цього приводу український історик Іван Ванат писав, що “пробуджені революційними подіями з довголітньої летаргії закарпатські українці на народних маніфестаціях рішуче вимагали возз'єднання із своїми одноплемінниками по той бік Карпат у єдиній незалежній національній державі”.

У листопаді-грудні 1918 р. на території Закарпаття розпочався процес створення

українських самоврядних народних рад, які на Берегівщині, Мараморощині, Мукачівщині, Свалявщині, Пряшівщині, Хустщині перебрали владу у свої руки. Український суспільно-політичний діяч Юлій Химинець у спогадах зазначав, що на Закарпатті наприкінці 1918 р. постали “три політичні осередки: на сході – Хуст, середня частина – Ужгород, на заході – Пряшів”.

Одну з перших народних рад – Руську (Українську) народну раду – було організовано 8 листопада 1918 р. на зборах жителів с. Стара Любовня. На чолі ради став о. Омелян Невицький. Ініціатори скликання цієї ради розробили спеціальну анкету щодо політичного майбутнього Закарпаття, яку впродовж листопада 1918 р. розіслали в усі села Любовнянської округи. Також було прийнято ухвалу, в якій йшлося про необхідність “відірватися від Мадяричини і злучитися з Україною”. Згодом провід народної ради переїхав до Пряшева.

Відгукуючись на заклик Любовнянської ради, українці організували народні ради в більшості населених пунктах Закарпаття. Особливою активністю відзначалась Мараморощина, Свалявщина, Хустщина. Народні ради виступали органами місцевого самоврядування. Їхня діяльність охоплювала широке коло найрізноманітніших проблем. Прикладом може слугувати діяльність Вишньо-Верховинської Руської (Української) народної ради, оформленої як один із відділів Любовнянської Ради.

8 листопада 1918 р. у Сваляві була створена Карпато-Русинська (Українська) народна рада, яка активно відстоювала українську національно-демократичну ідею. На її чолі став Михайло Комарницький. У своїй відозві народна рада постановила “прилучитися до Великої України”.

Активних обертів процес організації українських народних рад набув на Мараморощині. З цього приводу Степан Ключурак писав, що “у нас, особливо у східньому Підкарпатті, крім орієнтації на Україну, іншої орієнтації не було”. Особливе значення у цьому процесі відіграла Народна рада в Ясіні, яка стала одним із дієвих центрів українського національно-визвольного руху на Закарпатті. Її створенню передувала (1 листопада 1918 р.) організація місцевої української міліції, яку очолив Степан Ключурак – австро-

угорський старшина, що повернувся з війни. За його ініціативи угорську жандармерію і прикордонну поліцію було роззброєно і замінено українською. Одночасно було усунуто від влади проугорського старосту й замінено на свідомого українця Дмитра Іванюка, який мав виконувати обов'язки до призначення виборів.

Угорська влада не була зацікавлена в розвитку такого ходу подій. Для проведення переговорів з представниками української влади до Ясіні було направлено начальника Потиської (Рахівської) округи Степана Тивадара. 6 листопада 1918 р. угорський посадовець закликав місцеве населення до громадянського спокою. С. Тивадар “приніс радісні вісті” про добру волю угорського уряду щодо забезпечення українцям автономних прав. Він запропонував гуцулам, що, за умови повернення угорської жандармерії, “до всіх урядів, де замешкують гуцули, будуть призначені гуцули”. С. Тивадар вимагав повернення до урядування попереднього старости, угорських відділів жандармерії і прикордонної поліції доти, “поки на їх місце не найдуться кваліфіковані сили між русинами”. Проте українське населення виступило проти угорського керування і висловилося за приєднання до України.

8 листопада 1918 р. в Ясіні було скликане загальне віче українського населення округи, на якому начальник міліції Степан Ключурак проголосив, що “на нашій землі ми хочемо стати господарями”. Шляхом досягнення цієї мети було визначено збройну боротьбу і повне перебрання влади до своїх рук. Степан Ключурак закликав: “Берім собі приклад від інших поневолених народів – від близьких румунів, від поляків, чехів і, головне, від своїх братів-українців в Галичині, які розпочали боротьбу за своє визволення і об'єднання з Україною”.

Підсумком всенародного віча стало створення Гуцульської Народної Ради (ГНР). У політичному аспекті було проголошено курс на возз'єднання Закарпатської Гуцульщини з Україною. Соборницьку ідею підтвердили загальним голосуванням, яке було проведено з ініціативи Степана Ключурака. Як він зазначав у спогадах, “руки підняли всі без винятку, викрикуючи: “Хай живе наша Україна”.

До кількісного складу ГНР входило 42 члени, з них 38 представників місцевого українського провуду. Вона мала широке національне представництво. Крім українців, до ГНР входили чотири представники від німців, євреїв й угорців.

Головою ГНР було обрано Степана Ключурака, секретарем – Миколу Сабадюка. Виконавчим органом Гуцульської Народної Ради стала Головна управа, яка налічувала 12 осіб. Саме Головна Управа була фактичним керівником громадського життя в Ясіні.

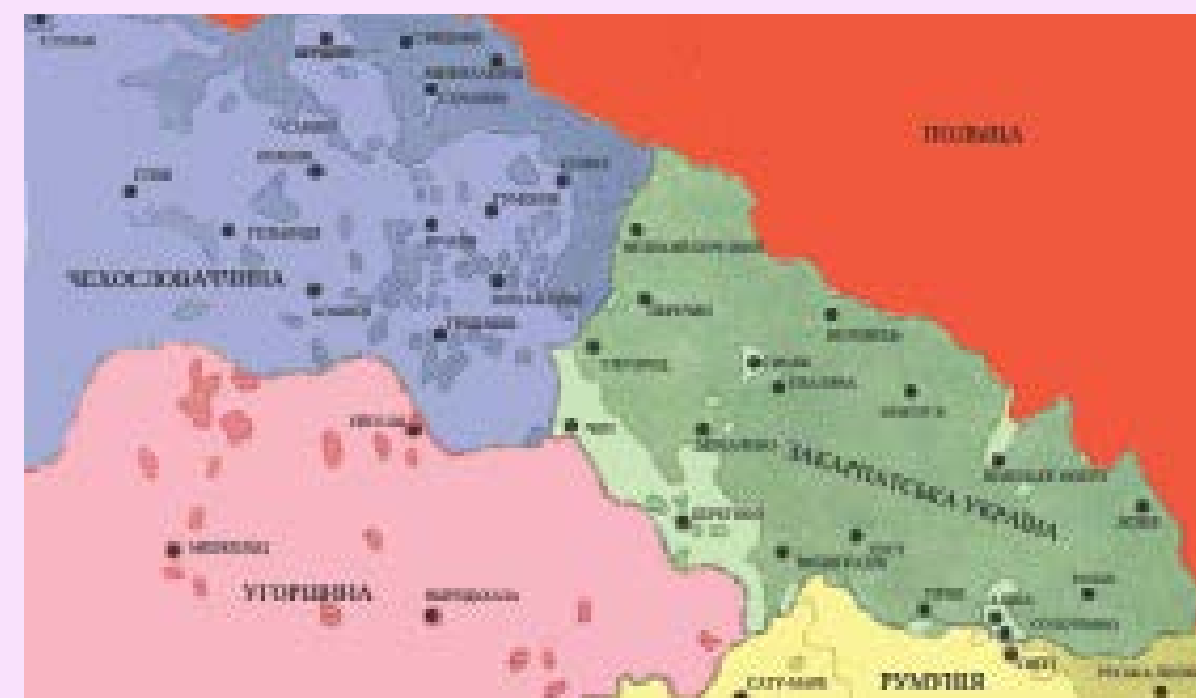
Одночасно були створені комісії, на чолі яких стали члени ГНР. Зокрема шкільну комісію очолював Іван Пасулька, лісову – Іван Тимчук, лісових робіт – Степан Ключурак, торговельну – Василь Климпуш, харчову – Юра Кабалюк, адміністративну – Дмитро Іванюк, військову – Степан Ключурак. Завданням комісії було налагодження системи життязабезпечення Ясіні.

На засіданні 8 листопада 1918 р. ГНР вирішила негайно встановити контакт з урядом ЗУНР і передати йому ухвалу зборів про злуку з Україною. 13 листопада 1918 р. уряд ЗУНР заявив, що територія, де живуть угорські українці, є частиною України. До столиці ЗУНР – Станиславова було відправлено делегацію ГНР, яка передала ухвалу зборів українського населення Ясінянщини про приєднання до України. У зв'язку з цим прем'єр-міністр ЗУНР Сидір Голубович зауважив, що “Ви є першими посланцями з-за

Степан Ключурак (1896–1990) – закарпатський громадсько-політичний діяч, учасник українських національно-визвольних змагань на Закарпатті. Голова Гуцульської народної ради, організатор Гуцульської Республіки, у 1939 р., посол до сейму Карпатської України, міністр уряду Карпатської України

Закарпатська Україна в 1919–1938 рр.

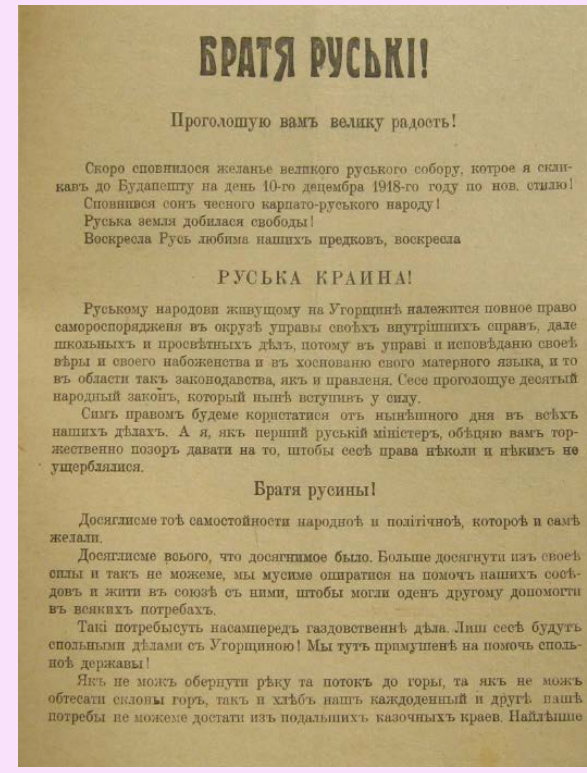
Українська етнографічна територія на Закарпатті за даними В.Кубійовича (30-ті роки XX ст.)

Августин Штефан (1877–1944) — адвокат, закарпатський політичний діяч. Делегат Хустських Всенародних зборів 21 січня 1919 р. Міністр культу, шкільництва і народної освіти в уряді Карпатської України (1938–1939 рр.). Депутат і Голова Союму Карпатської України

Відозва міністра угорського уряду О. Сабова щодо скликання будапештського з'їзду 10 грудня 1918 р.

Стаття "Гуцульщина" в газеті "Руська нива" за 20 листопада 1920 р. про організацію української влади на Закарпатській Гуцульщині в листопаді 1918 р.

ними воедино жити". У резолюції народної ради Синевирської Поляни вказували, що карпатські українці прагнуть "соєдинитися до руської України". Подібні резолюції було ухвалено у більшості населених пунктах Закарпаття.

Активна діяльність ГНР, створення подібних рад в інших населених пунктах, ухвала Сигітського з'їзду, неприйняття законопроекту про "Руську країну" спонукали угорський уряд застосувати силовий метод для "наведення порядку" і розв'язання питання державної належності Закарпаття. Щоб вивчити ситуацію на місці, до Ясіні 20 грудня 1918 р. прибув представник уряду Калман Фізеширі, який заявив, що в Будапешті ширять-

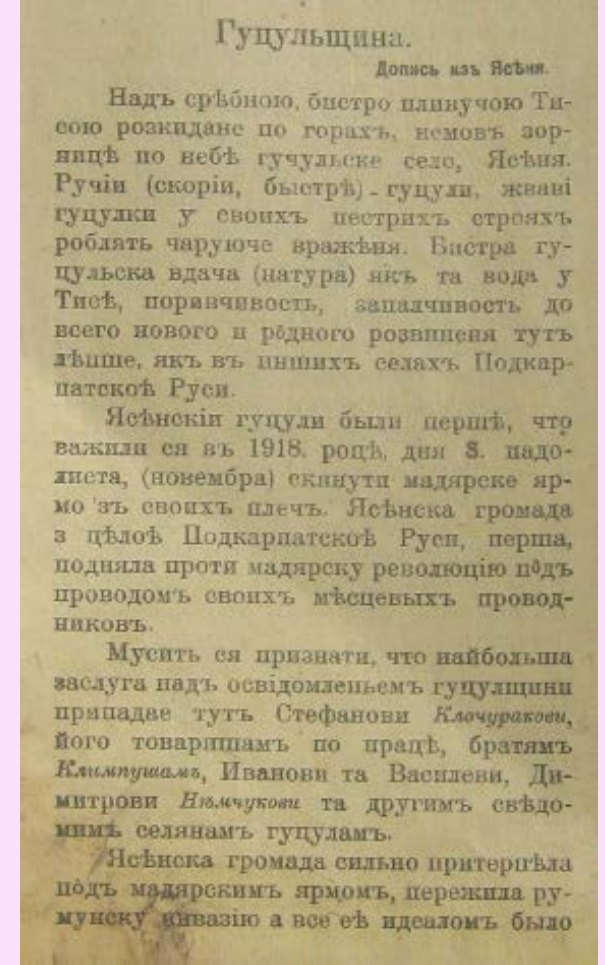

Відозва Сигітської Ради у січні 1919 р. до українського народу про участь його делегатів у Хустському конгресі 21 січня 1919 р.

жаві. Газета "Покутський вісник" писала, що "український народ Марамароського комітату, головно селянство, заявилося за злуку з Соборною Україною". Представник ЗУНР д-р Осип Дудикевич на засіданні делегатів заявив, що з'їзд доказав, що український народ Мадярщини бачить своє щастя тільки в з'єднанні з Україною. Учасники з'їзду відкинули проект угорського уряду щодо створення автономної так званої "Руської країни" та входження її до Угорського королівства. Степан Ключурак зауважив, що "на зборах у Сиготі ми були свідками підйому духу у ще недавніх невільників, які тепер явно і сміло демонстрували свою приналежність до українського народу".

Отже, представники українського населення Закарпаття взяли активну участь у роботі Сигітського з'їзду, на якому розглядали питання про політичне майбутнє населення Закарпатського краю. Подібно українці Берегівщини, Марамарощини, Мукачівщини, Свалявщини, Пряшівщини, Хустщини активно виступали проти централізаторської політики угорського уряду, відстоювали і домагалися возз'єднання з Україною.

Ідея злуки з Україною мала повсюдну підтримку українського населення Закарпаття. Народна рада в Лалові на Мукачівщині постановила, що "ми ся приймаємо к вам до України, хочемо із вами жити". Рада в Синевирі заявила, що "єдиногласно із'являємо, що хочемо до України присоєдинитися і з

українського населення Закарпаття. Від ГНР у роботі з'їзду взяло участь вісім її членів.

Проводячи з'їзд українців у Будапешті, угорська влада була переконана у прийнятті законопроекту про автономію українців (т. зв. X закон про "Руську країну"). Однак проти цього активно виступили представники Марамарощини та Свалявщини. Українські делегати закликали вирішувати державну належність українців не в Будапешті, а на рідній землі. Полемізуючи з угрофілами Юлій Брацайко заявив, що "наш нарід має бажання жити зі своїми кривними братами в Україні". Августин Штефан підтримав Михайла Брацайка, констатуючи, що народ прагне "з'єднання зі своїми братами-українцями в одній Україні". Д-р Михайло Андрашко додав: "Ми бачимо, що румуни з'єднуються зі своїми братами в Румунії, словаки з чехами, а коли ми хочемо вільно жити у своїй рідній державі, ми повинні з'єднатися зі своїми братами-українцями в одній Україні". Він закінчив свою промову словами українського національного гімну: "Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду". Отже, більшість делегатів висловились за об'єднання з Україною. Угрофільські плани організаторів з'їзду зазнали повного краху. З цього приводу Степан Ключурак писав, що "це була перемога нашої національно-свідомої інтелігенції і наших селян, які в чужому оточенні, в столиці Мадярщини, не боялись провалити приготовлені пляни мадярської влади і її прислужників, наших ренеґатів", "з'їзд став переломовим моментом у визвольній боротьбі нашого народу".

Повернувшись до Ясіні, 14 грудня 1918 р. відбулось засідання ГНР, на якому було схвалено позицію українських представників на з'їзді у Будапешті. Також було вирішено поповнити ГНР представниками усіх сільських рад на Гуцульщині від Бичкова до Ясіні, щоб ГНР могла "заступати всю нашу Гуцульщину". До ГНР ввійшли голова, секретар та два члени від кожної місцевої ради.

18 грудня 1918 р. в Марамарош-Сиготі відбувся з'їзд делегатів Марамарощини. На ньому обрали Сигітську Руську (Українську) Раду, яку очолив Михайло Брацайко. Сигітська рада закликала українське населення Закарпаття самим вирішити своє майбутнє на з'їзді в Хусті, який мав відбутися 21 січня 1919 р. У зверненні Ради йшлося, що на з'їзд мають прибути представники від усього українського народу, який живе на Закарпатті з комітатів Марамарош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш і Спиш.

На з'їзді в Марамарош-Сиготі делегати висловили бажання жити разом з усім українським народом. Д-р Михайло Брацайко у своєму виступі наголосив, що "Масмо лиш одну дорогу. До Києва!", на що "збори закричали: "До Києва хочемо! Хто не з нами, най іде собі до Будапешту". З'їзд проголосив злуку українських земель в єдиній соборній дер-

Карпат, що приносите нам таку радісну вістку". Водночас він порадив українцям Закарпаття через представників делегації ГНР, щоби всюди робили так, як в Ясіні: обирали ради і поширювали національну свідомість.

Відповідні народні ради за прикладом Ясіні створювали на всій території Закарпаття, де мешкали українці й становили відносну більшість. Зокрема ради в Квасах і Біліні, як і більшість народних рад Гуцульщини і Марамарощини, координували свою діяльність з ГНР. Відповідні процеси консолідації та кординації діяльності народних рад спостерігали на всій території Закарпаття.

Отже, Листопадовий зрив 1918 р. у Галичині, процеси українського державотворення на Наддніпрянщині позначилися на українському населенню Закарпаття. Створені українські народні ради перебрали на себе виконання функцій місцевих органів влади. Репрезентуючи інтереси українського населення краю, у своїх деклараціях і відозвах вони виступали за приєднання до України. З цього приводу Степан Ключурак писав, що "новий (український) режим... зачав творити нове життя".

Тоді ж проугорські позиції в краї відстоювала створена 6 листопада 1918 р. Ужгородська рада рутенів Мадярщини. Рада рутенів однозначно проголосила про приєднання Закарпаття до Угорщини. Однак згадана Рада була єдиною, яка підтримала ідею злуки з Угорщиною. Існування Ради рутенів було не тривале і політично бездіяльне. Причиною цього було те, що етнополітичний розвиток Закарпаття йшов у руслі українського визвольного й соборницького руху.

Створення українських народних рад на всій території Закарпаття занепокоїло угорський уряд. Щоб запобігати радикалізації українського національного руху, угорський уряд прагнув тримати ситуацію під контролем. З цією метою було створено окреме міністерство для русинів, яке очолив угрофіл д-р Орест Сабов. Воно розробило законопроект про "Руську країну", який гарантував автономні права українцям на території, де вони мали відносну більшість. Для обговорення цього законопроекту 10 грудня 1918 р. у Будапешті було проведено з'їзд, на який запросили майже 500 представників від

Михайло Брацайко (1883–1973) — закарпатський політичний і культурний діяч. Голова Сигітської народної ради (18 грудня 1918–березень 1919 рр.), Хустської народної ради (21 січня – березень 1919 р.), у 1918—1919 рр. – делегат від Закарпаття в уряді ЗУНР. У 1939 р. — член Президії Союму Карпатської України

Юлій Брацайко (1875–1955) – закарпатський політичний і культурний діяч. Один із організаторів Хустської народної ради у 1919 р. Заступник голови Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді в 1919 р. Міністр фінансів, промисловості і торгівлі в уряді Карпатської України у 1939 р. Депутат Союму Карпатської України

Стаття "Голос Закарпатської України" в газеті "Діло" про наростання українського національно-визвольного руху на Закарпатті восени 1918 р.

Дмитро Німчук (1897–1944) – учасник повстання в Ясіні 1918 р. Один із організаторів Гуцульської республіки 1919 р. Член Проводу Українського національного об'єднання 1939 р. Депутат Сейму Карпатської України 1939 р.

Протокол Хустського з'їзду 21 січня 1919 р. про злуку Закарпаття і соборної України

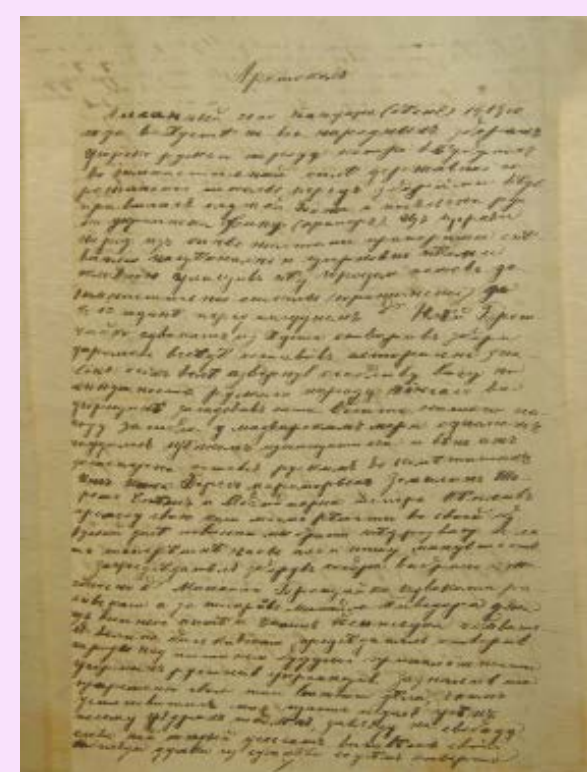
Стаття "20-ті роковини гуцульського зриву" в газеті "Діло" за 13 січня 1939 р. про повстання закарпатських гуцулів у січні 1919 р. проти угорської влади

влади, Українська народна рада Гуцульської Республіки, дізнавшись про переміщення румунських військ з Байя-Маре до Сигота, ухвалила рішення про адміністративне підпорядкування і збройне визволення Марамарош-Сигітську військовою операцією. Наступаючи в сигітському напрямку, гуцульське військо 13–17 січня 1919 р. за активної допомоги місцевого населення підпорядкувало українській владі Богдан, Рахів, Великій Бичків, тобто територію Закарпатської Гуцульщини і більшість Марамарощини. 17 січня 1919 р. було звільнено Сигіт. У зв'язку з цим до Української народної ради надійшло прохання від Марамарош-Русько-Української народної ради про необхідність наступу гуцульського війська на Хуст, щоби перешкодити планам угорців розігнати з'їзд українців, призначений на 21 січня 1919 р. Однак 19 січня в результаті кровопролитних боїв, чисельних втрат, наступу переважаючих сил румунської армії м. Сигіт було залишене. В оточенні опинилась частина гуцульського війська, яка згодом була інтернована.

Залишки війська змушені були евакуюватися на північ до Устерік, залишивши Великий Бичків та Рахів. В окупованих румунськими військами населених пунктах відбувалася "нагінка на свідомих українців". У результаті в територіальні межі Гуцульської республіки входили лише північні населені пункти Рахівщини.

Українська народна рада Гуцульської Республіки і Марамарош-Русько-Українська рада в Сиготі звернулися до угорських українців з відозвою не піддаватися ворожій мадярській пропаганді й вислати своїх делегатів на з'їзд до Хусту. Бо цей "всенародний з'їзд рішатиме долю нашого народу, як нам, русинам-українцям, дальше жити, чи остатися nadalше рабами і слугами мадярського панства, чи жити в одній своїй державі Україні разом з нашими братами русинами-українцями".

У досить складних внутрішньополітичних умовах, зумовлених українсько-румунським

ли матеріальне і військове підкріплення, що надійшло залізницею з Коломиї. Владу знову перебрала ГНР.

8 січня 1919 р. ГНР провела своє засідання, на якому було вирішено, що всі рішення ради мають законну силу. Також на засіданні було розглянуто питання подальшої долі ГНР. Зважаючи, що "до України покищо нас не приєднали", було вирішено проголосити Гуцульську республіку. У результаті цього ГНР розпочала активну розбудову місцевих органів влади.

Виконавчим органом Гуцульської республіки стала Українська народна рада, яку очолює Степан Клочурак. Було утворено дев'ять секцій (міністерств). Зокрема військову секцію і зовнішніх справ очолює Степан Клочурак, внутрішню – Дмитро Іванюк, харчову – Юра Кабалюк, господарську – Іван Тимчук, освітню і шкільну – Іван Марусяк-Кузьмич.

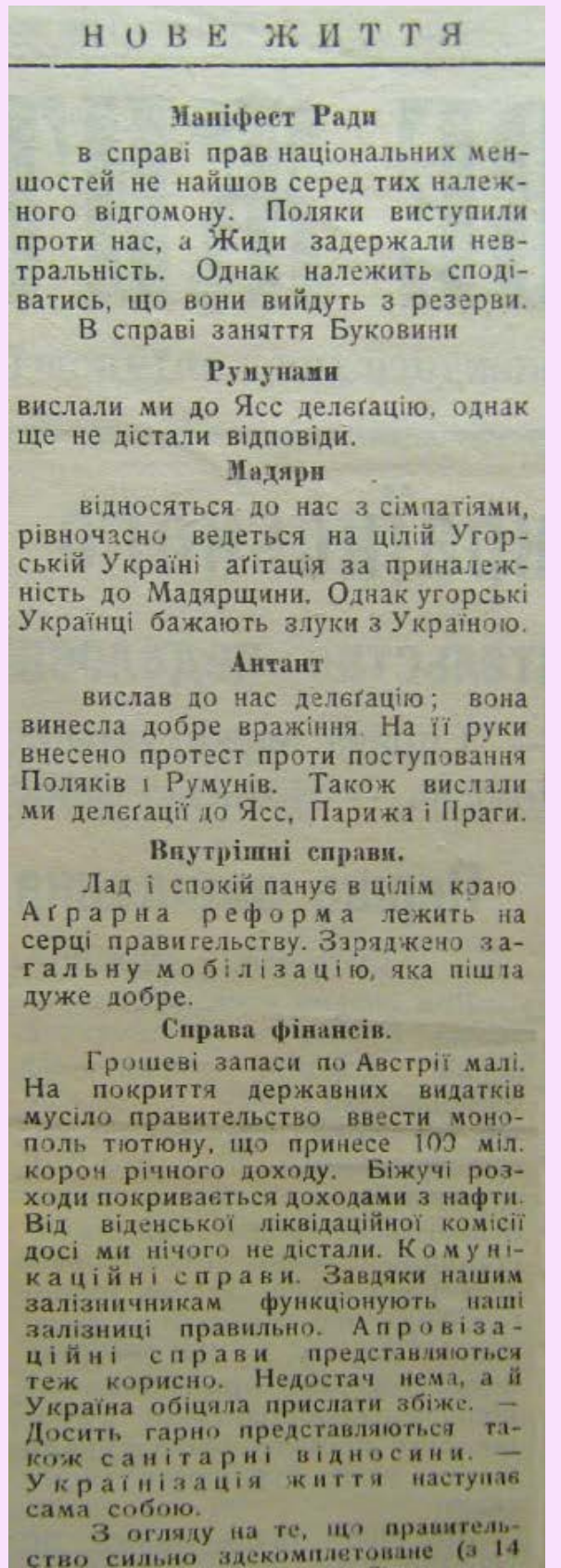
Офіційно за ініціативи Української народної ради через реорганізацію місцевої міліції було вжито заходів щодо створення власного війська – Гуцульської Народної Оборони.

10 січня 1919 р. Українська народна рада в Ясіні поширила відозву "Брати Русини", в якій закликали ЗУНР і УНР допомогти українцям Угорщини: "Ходіть браття, подайте мені помічну руку, допоможіть мені скинути тяжкі кайдани тай статі вольним чоловіком! Прийміть мене до своєї великої хати, я хочу з вами жити в одній вільній, нероздільній Україні!".

У зв'язку з численними зверненнями громад Марамарощини та проханнями голови Марамарош-Русько-Української народної ради Михайла Брацайка щодо звільнення усієї території комітату від угорської

Ясінянщину під виглядом добровольців для підтримки повстання проти угорської влади.

На початку січня 1919 р. під виглядом організації "Коляди" в Ясіні відбувалася активна підготовка повстання проти угорських окупантів. Проти ночі 8 січня 1919 р. гуцули роззброїли угорську військову залозу, жандармерію і поліцію. Члени ГНР, налагодивши тісний контакт з урядом ЗУНР, отрима-

Н О В Е Ж И Т Т Я

Маніфест Ради

в справі прав національних меншостей не найшов серед тих належного відгону. Поляки виступили проти нас, а Жиди задержали нейтральність. Однак належить сподіватись, що вони вийдуть з резерви. В справі заняття Буковини

Румунами

вислали ми до Ясс делегацію, однак ще не дістали відповіді.

Мадяри

відносяться до нас з симпатіями, рівночасно ведеться на цілій Угорській Україні агітація за приналежність до Мадярщини. Однак угорські Українці бажають злуки з Україною.

Антант

виславі до нас делегацію; вона ввнесла добре враження. На її руки внесено протест проти поступовання Поляків і Румунів. Також вислали ми делегації до Ясс, Парижа і Праги.

Внутрішні справи.

Лад і спокій панує в цілїм краю. Аграрна реформа лежить на серці правительству. Заряджено загальну мобілізацію, яка пішла дуже добре.

Справа фінансів.

Грошові запаси по Австрії малі. На покриття державних видатків мусіло правительтво ввести монополь тютюну, що принесе 100 міль. короч річного доходу. Біжучі розходи покривається доходами з нафти. Від віденської ліквідаційної комісії досі ми нічого не дістали. Комунікаційні справи. Завдяки нашим залізничникам функціонують наші залізничні правильні. Апровізаційні справи представляються теж корисно. Недостач нема, а й Україна обіцяла прислати збіжжя. — Досить гарно представляються також санітарні відносини. — Українізація життя наступає сама собою.

З огляду на те, що правительтво сільсько здекомплетоване (з 14

ся чутки, що в Ясіні панує повна анархія та бандитизм. Тому йому доручено вжити заходів і подати відповідний звіт. Проаналізувавши ситуацію, посадовець зауважив, що "у вас є більший порядок, як у нашому Будапешті".

На його прохання 21 грудня 1918 р. відбулось чергове засідання ГНР, на якому К.Фізешірі закликав гуцулів до порозуміння з угорською владою. Проте від імені ГНР Микола Сабодюк зазначив, що "ми з вами, з Угорщиною, фактично нічого спільного не маємо. Наша рада проголосила злуку з Україною. Нам вигідніше жити в одній державі із своїми братами українцями".

Тверда і незалежна українська національна позиція ГНР спричинила агресивну реакцію угорських властей. 22 грудня 1918 р. угорський військовий батальйон окупував Ясінянщину. Угорці перебрали владу до своїх рук. ГНР була ліквідована, а її члени пішли у підпілля.

Апогеєм боротьби українців Закарпаття за возз'єднання з Україною були події початку 1919 р. У перших числах січня 1919 р. західну частину Підкарпаття – Угочанський комітат – окупували чеські війська, з півдня окупацією загрожували угорські, а на південному-сході – румунські війська. Однак, незважаючи на військову окупацію краю, соборницький рух українців Закарпаття лише посилювався.

Український національно-визвольний рух очолили жителі Марамарошського комітату. Яскравим прикладом цього руху є діяльність Гуцульської народної ради, яка завдяки близькості з Галичиною встановила тісні зв'язки з урядом ЗУНР в Станиславові. Гуцульська делегація у складі Степана Клочурака та Івана Климпуша побувала в Станиславові, де її прийняв прем'єр-міністр уряду ЗУНР Сидір Голубович. Делегація доповіла про офіційне рішення віча в Ясіні та про соборницькі прагнення місцевого населення. Однак голова уряду зауважив, що у зв'язку з несприятливою зовнішньополітичною ситуацією ЗУНР не має можливості надати Закарпаттю військової допомоги. Підсумком зустрічі стала організація спеціальної інституції – "Секції пропаганди для угорорусинів", завданням якої стала активна пропагандистська робота через надання допомоги українськими фаховими культурно-освітніми виданнями. Відносини ГНР із ЗУНР продовжували активно розвиватися.

Представники ГНР Степан Клочурак, Євген Пуза, Іван Климпуш 2 січня 1919 р. взяли участь в урочистому засіданні УНРади ЗУНР, присвяченому злуці ЗУНР та УНР. На засіданні Степан Клочурак передав урядові ЗУНР тверду волю населення: "Приєднати до України землю, яку цілі вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України". Уряд в особі президента ЗУНР Петрушевича погодився допомогти гуцулам невеликим військовим підрозділом, який був скерований на

Василь Климпуш (1891–1965) – учасник повстання в Ясіні 1918 р. Делегат Українського конгресу у Хусті 1919 р. Депутат Сейму Карпатської України у 1939 р.

Іван Климпуш (1897–1959) – учасник повстання в Ясіні 1918 р. Член делегації Гуцульської народної ради до урядів ЗУНР і УНР

Дмитро Климпуш (1897–1959) – учасник українських національно-визвольних змагань на Закарпатті в 1918–1939 рр. Один із творців Гуцульської республіки 1919 р. Головний командант Карпатської Січі (1938–1939 рр.)

Повідомлення в газеті "Нове життя" за 4 січня 1919 р. про соборницькі прагнення українців Закарпаття

Августин Волошин (1874–1946) – провідний культурний і громадсько-політичний діяч Закарпаття. Греко-католицький священик. У 1924 р. іменований папським шамбеляном. Навчався у богословській семінарії в Ужгороді, на теологічному факультеті й у високій педагогічній школі у Будапешті. З 1900 р. – професор учительської семінарії в Ужгороді, в 1917–1938 рр. – її директор. У 1919 р. – заступник голови Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді. У 1938–1939 рр. – прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі згодом Карпатської України. У березні 1939 р. обраний президентом Карпатської України

Стаття "Злука з угорською Україною" в газеті "Нове життя" за 17 січня 1919 р. про захоплення Гуцульською Народною Оборonoю м. Рахова і м. Сигіта 14-15 січня 1919 р.

строї та позиція населення Закарпаття були виразно українськими та мали соборницький характер. У національно-політичному плані активна визвольна боротьба за українську державність і соборність сприяла формуванню й утвердженню у карпатських українців національної свідомості, почуття єдності з усім українським народом, про що свідчать діяльність Гуцульської республіки, народних рад на території Закарпаття.

Стаття "Наради Угорських Українців в Станиславові" в газеті "Народ" за 1 травня 1919 р. про перебіг з'їзду представників українського населення Закарпаття наприкінці квітня 1919 р.

ради 7 травня 1919 р. у Станиславові відбувся з'їзд угорських українців. У роботі з'їзду взяла участь 132 делегати з 62 сіл Закарпаття. Незважаючи на складну воєнно-політичну ситуацію (чеські війська окупували західну й частково центральну частини Закарпаття, угорські – частково центральну частину, румунські – східну частину краю), делегати "виявили тверду волю нашого народу з'єднатися із своїми братами-українцями і жити в незалежній Україні".

На початку травня 1919 р. румунські війська повністю окупували територію Марамароцини і Берегівщини. Газета "Народ" писала, що "румуні поступають в занятих ними комітатах Мармарош та Берег по варварськи". 11 червня 1919 р. окупаційні румунські власті розігнали Українську народну раду Гуцульської республіки. У зв'язку з чим, вона пішла у підпілля і продовжила боротьбу за національне визволення українців Закарпаття.

Отже, складна зовнішньополітична ситуація стала на заваді практичній реалізації соборницької ідеї. Державотворчі процеси на Наддніпрянщині й проголошення ЗУНР вагомо вплинули на активізацію українського національно-визвольного руху на Закарпатті. Внаслідок чого українське населення краю політично консолідувалося навколо української державницької ідеї. Національні на-

військовим протистоянням та окупацією чеських військ західної частини Закарпаття 21 січня 1919 р. проходив загальнокрайовий з'їзд у Хусті. На з'їзді були присутні 420 делегатів від 420 тисяч українців Закарпаття. Найбільше представництво делегатів було з Берегівської, Марамароської, Севлюської, Тячівської, Хустської округ.

З'їзд у Хусті підтримав всенародний рух на злуку з Великою Україною і беззаперечно закріпив соборницькі прагнення українців Закарпаття. Зокрема Іван Волошук, делегат з Нанкова, заявив, що "Мати кличе нас тепер, і ми її діти, хочемо піти до неї. Україна кличе нас! Ми хочемо жити з Україною!" Згідно з резолюцією з'їзду "Всенародний Конгрес Угорських Русинів з дня 21 січня 1919 р. ухвалює з'єднати комітати: Мараморш, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шарош і Абауй-Торна з Соборною Україною". На з'їзді було обрано Руську (Українську) Центральну народну раду, делегація якої на чолі з Михайлом Бращайком вирушила до Станиславова та Києва, де передала соборницькі ухвали українському урядові.

У березні 1919 р. Українські народні ради, які були організовані в Сиготі, Хусті, Ужгороді, Сваляві, Пряшеві, Любовні, в решті сіл і містечок Закарпаття, на спільному засіданні в Ужгороді об'єдналися і створили Першу Центральну Руську (Українську) народну раду. Головою Ради обрано Антона Бескида, заступниками – Августина Волошина, Михайла Бращайка і Михайла Стрипського.

Військова протидія з боку румунів не сприяла налагодженню співпраці між місцевими радами. Тому з ініціативи Української народної ради Гуцульської республіки і Руської (Української) Центральної народної

Видозва "Брати Русини!" Української народної ради в Ясіні від 10 січня 1919 р. про бажання злуки з УНР

Стаття "Кілька слів щодо "Гуцульської республіки" в газеті "Українське слово" за 6 січня 1938 р. про українське національне повстання на Закарпатській Гуцульщині в листопаді 1918 – січні 1919 рр.

4. УКРАЇНСЬКИЙ СОБОРНИЦЬКИЙ РУХ НА ЛЕМКІВЩИНІ В 1918–1919 РОКАХ

Перемога української революції 1917 р. на Наддніпрянщині та проголошення IV універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки самостійною суверенною державою, відіграли важливу роль в активізації визвольних змагань на Західній Україні. У цих подіях українці західних регіонів бачили початок свого визволення і возз'єднання в єдиній соборній державі, тому активно долучилися до виру державотворчих процесів. 19 жовтня 1918 р. Українські Національні Збори у Львові прийняли постанову, якою проголосили Українську Державу. У ній, зокрема, зазначалось: "Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина... та українська полоса північно-східної Угорщини, творять одну цільну українську територію".

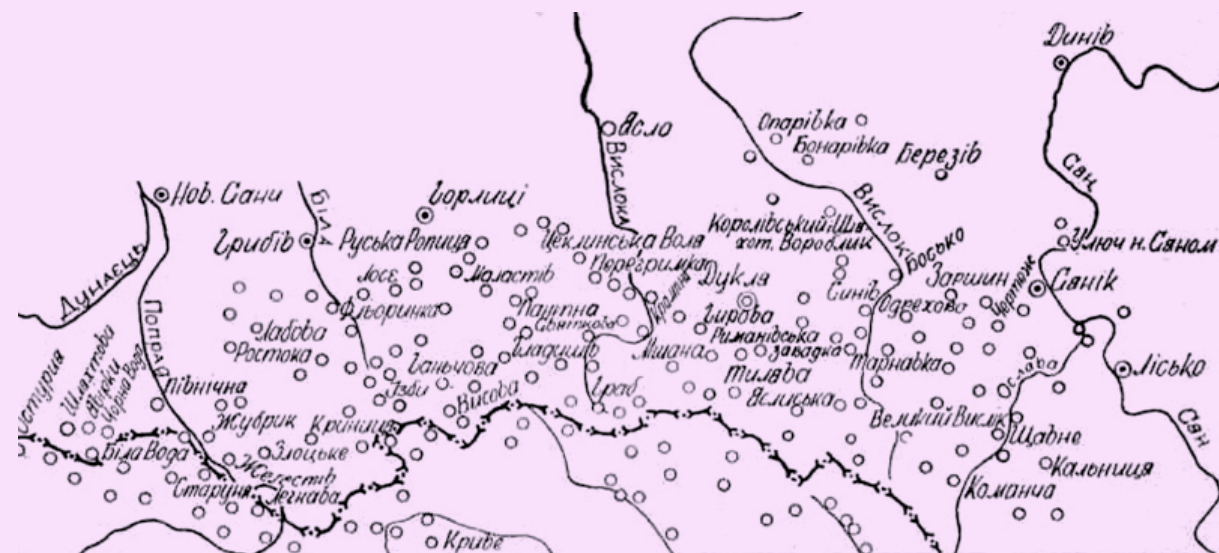
Не стояла осторонь цих подій і найзахідніша вітка українського народу – лемки, які підтримали загальнонаціональний процес українського державотворення. Вже саме перебування Лемківського етнографічного району в зоні етнічного порубіжжя спричинило низку особливостей у розгортанні визвольного руху.

Загалом події 1918 р. активізували українські національно-політичні домагання серед лемків та похвалили етноконсолідаційні процеси в регіоні. Ще в березні 1918 р. у Сяноку відбулася багатолюдна маніфестація, що

організував Народний комітет Української національно-демократичної партії під керівництвом о. Олександра Константиновича. Її учасники пройшли вулицями міста та на будинку Народної торгівлі вивісили транспарант з написом "Хай живе українська держава". Пізніше, 1 жовтня 1918 р. у Новому Сончі відбувся з'їзд делегатів від навколишніх лемківських громад під проводом В. Яворського, на якому присутні заявили, що "не хочуть бути з поляками під одним дахом" і вимагають приєднати їх до "українського краю в рамках австрійської держави".

Внаслідок листопадових подій 1918 р. у Галичині, на Лемківщині розпочалась "повільна віч, нарад та сходин", які відбувалися майже в кожній громаді. Український визвольний рух розгортався спочатку в лемківських громадах, які були наближені до Галичини. 2 листопада 1918 р. у місті Балигород Лиського повіту, зусиллями В. Виноградського і його однодумців відбулося віче, яке об'єднало селян з 32 сіл. У прийнятій ухвалі було заявлено про "приналежність повіту до Української держави". Учасники віча обрали повітового комісара, призначили військового коменданта, сформули команду жандармерії і загін міліції. Військовий гарнізон нараховував 200 осіб.

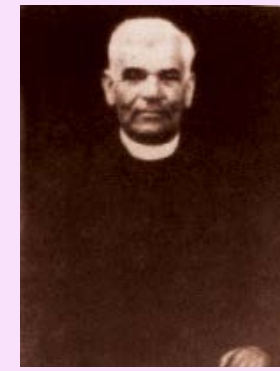
Поступово український визвольний рух поширювався й на інші лемківські повіти. Під впливом української національно-демократичної революції у Святокій Великій Ясельського повіту було створено

Карта галицької частини Лемківщини

Церква Покрови Пресвятої Діви Марії, збудована 1790 р. в с. Полонна (Сяноцький повіт), з добудованою дзвіницею

о. Пантелеймон Шпилька – священик, голова Української Національної Ради Сяноцького повіту

"Руську Народну Рад", яку очолив місцевий парох о. Петро Каламунецький. Аналогічні "Народні ради" виникли і в інших громадах Святоківської парохії.

Своє бажання об'єднатися із Західно-Українською Народною Республікою продемонстрували на вічі 16 листопада 1918 р. у селі Гладішів Горлицького повіту й делегати від громад Сяноцького, Горлицького, Грибівського, Ясельського і Кросненського повітів, а також представники закарпатської частини Лемківщини.

Український національно-визвольний рух спонукав до мобілізації національно свідомої

частини населення на підтримку акту проголошення ЗУНР. З ініціативи З. Дороцького й учителя Трускавецького 27 грудня 1918 р. було скликане віче свідомих українців до села Мушинки Новосончівського повіту. Серед присутніх було близько десяти священиків, стільки ж селян, а також декілька вчителів і урядовців, які активно підтримали ідею українського державотворення та прийняли одностайне рішення, в якому вимагали приєднати Лемківщину до ЗУНР. Передбачалось, що усі лемківські громади мають познimates старих вейтів та розпустити громадські ради й обрати нові. Було ухвалено,

Карта Сяноцького повіту, населення якого активно підтримало український визвольний рух у 1918–1919 рр.

о. Омелян Невицький (1878 – 1939) – священник, організатор створення Руської Народної Ради у Старій Любовні

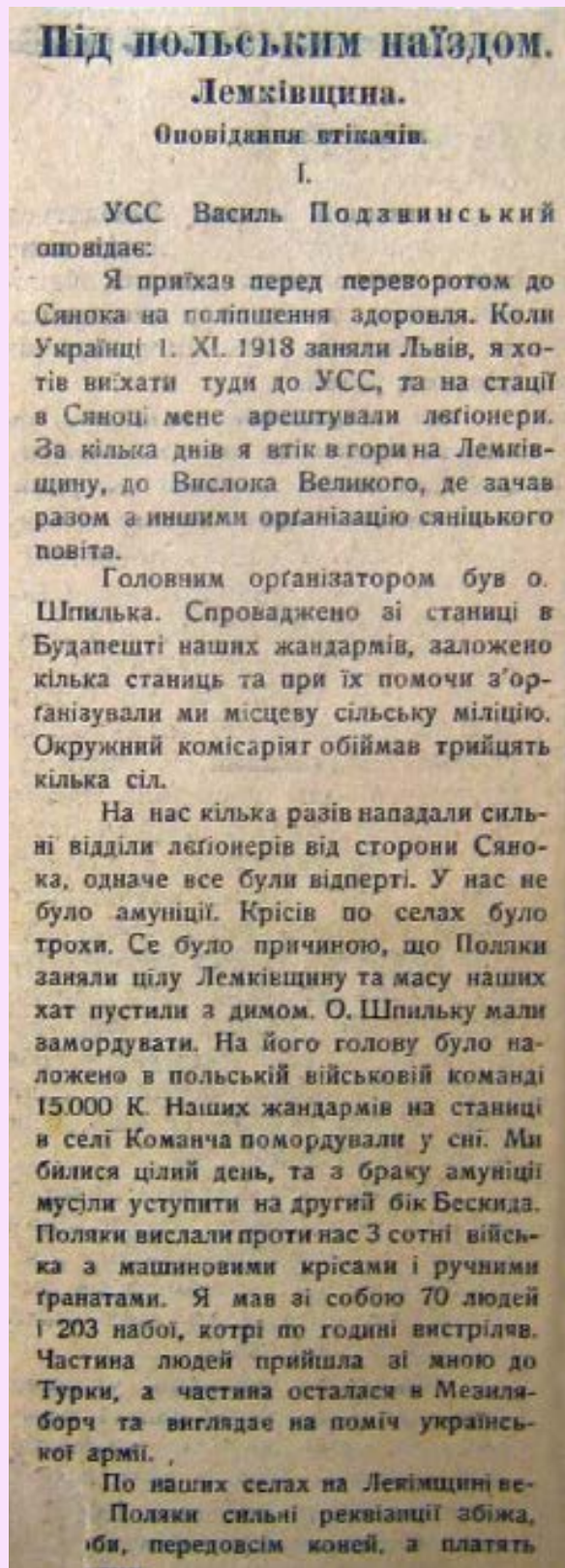
щоб до цієї акції приєдналися лемківські села Грибівського та Новосончівського повітів, а також громади закарпатської частини Лемківщини. На заздалегідь заплановані збори громади мали вислати своїх делегатів, які б обрали так званого “Начальника Лемківщини” і ухвалили приєднання до ЗУНР. Було прийняте рішення, щоб лемківські громади не виконували розпоряджень польських властей. Передбачався перехід до рішучих дій, без насильства і з дотриманням спокою і порядку. Під впливом цих рішень численні громади Новосончівського повіту, серед яких Лелюхів, Мілік, Злоцьк, Щавник, Ястрабик та інші, почали розпускати ради та обирати нових українських комісарів. У зв’язку з цим польська преса у численних публікаціях закликала придушити цей “небезпечний рух”.

Не залишилось осторонь і населення закарпатської частини Лемківщини, яке перебувало під владою Угорщини. Перший осередок визвольного руху на підтримку Української держави виник 8 листопада 1918 р. у селі Стара Любовня, де було скликане віче під проводом о. Омеляна Невицького. За свідченням очевидця, “... плив з усіх сторін нарід... була хвилина, якої наш руський нарід ще не переживав”. Учасники віча проголосили Руську Народну Раду та прийняли важливе рішення про відокремлення Закарпаття від Угорщини і приєднання до Української держави. Головою Народної Ради обрали М. Ми-

халича, асекретарем о. Омеляна Невицького. У прийнятому маніфесті проголошувалось: “Рада оживлена духом демократичних часовъ, поїде путемъ, ведучимъ къ полной національній свободі нашого народу”. В іншій ухваленій відозві “Читайте всі” зауважувалось: “Ми Русини живемо в Карпатах, ми називаємося Карпатськими Русинами. Але ми знаємо, що за Карпатами такі самі Русини живуть, як і ми. Мова, звичаї, і віра їх така, як і у нас і вони є нашими братами. Ми з ними етнографічно творимо один великий, багатоміліонний народ... Знаємо, що руський народ не загине на віки”.

Українські національні устремління закарпатських лемків знайшли відображення й у рішеннях громадських рад Земплинської і Шаришської жуп, у яких стверджувалось, що тільки “наше об’єднання з братами, що живуть від нас на схід, забезпечить назавжди нашу національну незалежність і нашу материнську мову”.

Національно-політичні вимоги закарпатських лемків засвідчили й анкети, які з ініціативи Руської Народної Ради було розіслано у всі лемківські громади. Із 55 отриманих відповідей, – на питання чи хочуть лемки належати до України, – 33 були позитивними. Деякі громади відповіли дуже різко та переконливо: “Де більша частина і ми там, до України”, “наші селяни до України хочуть приєднатися”, “нашим селянам Русь-Україна найліпша є”. Про це писав в одному зі своїх листів-спогадів

у 1921 р. і сам О. Невицький, зауважуючи, що вже у листопаді під впливом подій у Львові “Серед народу збуджувалося заінтересованья до народного діла. Одушевленье селянов было незвычайно великое... Большинство народа стояло тогда за Україною”.

19 листопада 1918 р. центр Руської Народної Ради був перенесений до Пряшева. Окремі представники місцевої інтелігенції, нехтуючи волею більшості місцевого населення, вели пропаганду за приєднання закарпатської частини Лемківщини до Чехословацької республіки.

З інших осередків українського визвольного руху на закарпатській частині Лемківщини виокремлювалось місто Свидник, де головою новоствореної Народної Ради був обраний І. Поливка. Працюючи вчителем, він створив у Свиднику “Союз молоді”, члени якого у роки визвольних змагань сформували так звані загони міліції Маковицької Народної Ради.

Однак найактивніший український визвольний рух серед лемків спостерігався у Сяноцькому повіті. Активним і шанованим серед населення тут був греко-католицький священник о. Пантелеймон Шпилька. Від вересня 1914 р. він був парохом села Дальова біля Дуклі, хоча загалом обслуговував понад 12 громад, чим забезпечив собі добру славу в цілому повіті. Від травня 1916 р. був парохом церкви села Суравиці, а від осені 1916 р. очолював парохію у Вислоці Великій. Під час Першої світової війни багато допомагав людям в отриманні допомоги для родин чоловіків, які були призвані до війська.

З листопада 1918 р., одержавши зі Львова газету “Діло”, де була надрукована постанова Української Національної Ради з проголошенням Української держави, з ініціативи о. Пантелеймона Шпильки, о. Михайла Теслі, пароха у Вислоці Нижньому, та місцевого вчителя Г. Судомира у місцевій школі було скликане зібрання селян. На цих зборах П. Шпилька зачитав постанову УНРади, у зв’язку з чим наголосив: “ми всі мусимо ділом, активно прилучитися до творення нашої (української) держави, свою сторону мусимо боронити”. Із піднесеними промовама виступали о. Михайло Тесля, учитель Г. Судомир, вислоцький війт Соломон та інші присутні. Було висловлено пропозицію, щоб направити до навколишніх громад людей із запрошеннями вислати своїх делегатів на збори, які мали відбутися наступного дня у Вислоці Нижньому.

На зборах 4 листопада 1918 р. за участю майже 70 осіб (по два представники від громади), у тому числі кілька священників вкотре було зачитано ухвалу Української Національної Ради у Львові про проголошення Української держави, яку присутні “вислухали з помітним зворушенням і заінтересованням”. На зборах було засновано Повітову Українську Національну Раду для Сяноцького повіту з осідком у Вислоці Великій. Її головою обра-

Іван Вислоцький (1893–?) – чотар УГА. Родом із села Лелюхів Новосончівського повіту. Служив у відділі розвідки УГА. Залишив короткі спогади “Розвідча служба”

Вістун УГА Павло Чура родом з Прелук (біля Сянока)

Спогади В. Подзвинського про визвольний рух на Лемківщині в газеті “Република” за 5 лютого 1919 р.

Замітка про український національно-визвольний рух на Лемківщині в газеті “Република” за 22 лютого 1919 р.

Петро Газдайка (1891–?) – сотник УГА зі села Красна Кросненського повіту. Співавтор видання "Українська Галицька Армія" (Вінніпег, 1958)

ли П. Шпильку, а керівником Українського повітового комісаріату вчителя Г. Судомира. Окружний комісаріат обіймав близько 35 сіл. Було ухвалено, що всі делегати із сіл, які з'явилися на зборі, входять до складу новоствореної Повітової Української Національної Ради. Остання мала збиратися на засідання щотижня.

Уже на першому засіданні члени Повітової Української Національної Ради ухвалили цілу низку надзвичайно важливих постанов, якими демонстрували свою рішучість у відстоюванні української державності. Зокрема було прийнято ухвалу про запровадження в усіх селах озброєної міліції, комендантом якої став А. Кир. Було призначено нові громадські управи та зобов'язано їх присягнути на вірність Українській державі. Ухвала передбачала запровадження у школах української мови навчання. Присутні на зборах ухвалили і зміст печатки, яка мала напис: "Комісаріат повіта Сяноцького у Вислоці Великій". Цією печаткою завіряли усі розпорядження, які видавав комісаріат.

Із палкою промовою до присутніх звернувся священик з села Полави, який закликав не падати духом, якщо навіть поляки сплять села, натомість рекомендував всякими можливими способами протистояти польській владі.

Пленарні засідання Повітової Української Національної Ради були скликані ще двічі у Вислоці та раз у Команчі. Серед помічників П. Шпильки були його брат Т. Шпилька, суддя І. Куціла, колишній січовий стрілець В. Подзвинський та інші. До активних членів Повітового Комісаріату належали також

о. Гробельський парох зі Щавного, о. Вареха з Волі Мигової, о. Венгринович з Команчі, о. Пристай з Явірника та інші.

Активно підтримуючи ідею соборності українських земель та усвідомлюючи себе частиною ЗУНР, населення Сяноцького повіту рішуче було налаштоване на оборону краю від польської експансії. Однак необхідність військової організації вимагала наявності військових старшин. Багато активних громадян ділились своїми планами щодо організації військової оборони Лемківщини. На останньому засіданні Повітової Української Національної Ради, яка відбулася у Команчі в грудні 1918 р., було ухвалено рішення запросити на Лемківщину українських старшин, які б займалися військовою підготовкою. З цією метою П. Шпилька та студент Назаревич, як делегати від Української Національної Ради Сяноцького повіту, у грудні р. їздили до Будапешта, де у таборах демобілізованих воїнів розшукали 12 українських підстаршин і запросили їх на Лемківщину. На їх утримання український консул проф. Біберович видав 10 000 австрійських корон та пообіцяв надавати необхідну фінансову допомогу.

Прибувши до Вислока Великого, всі вони склали у церкві присягу на вірність ЗУНР, а біз них було призначено комендантами 6 станиць української жандармерії. Останні були розміщені у селах Вислок, Суrowиця, Команча, Щавне, Куляшне. Повітовим командантом жандармерії був фельдфебель Полох, який урядовав у Вислоці.

Однак, як визнавав сам П. Шпилька, спровадження на Лемківщину згаданих підстаршин не розв'язувало проблеми організації

збройної сили, хоча ці люди добре знали свою справу. У такий відповідальний час необхідно було мати значну кількість досвідчених старшин, оскільки польські збройні відділи зростали та все частіше нападали на українські села. У зв'язку з цим голова Повітової Української Національної Ради у Команчі звернувся до посла австрійського парламенту та члена Української Національної Ради в Станиславові Я. Остапчука поїхати до Станиславова та у Військовому Секретаріаті просити скерувати кількох старшин на Лемківщину.

Важливою проблемою для так званої "Вислоцької республіки", залишалась нестача грошей, які необхідні були насамперед для виплати зарплати жандармам та проведення акції переселення міліції із Закарпаття. З цією метою у Команчі відбулася нарада за участю повітового комісара Г. Судомира, коменданта вислоцької міліції А. Кира та двох запрошених представників від євреїв. Делегати від останніх підтримали попередні свої заяви стосовно фінансової допомоги на українську справу. В майбутньому вони запропонували цілий список євреїв, які погодились допомогти коштами.

Однак подібні задуми не вдалось реалізувати, оскільки в короткому часі українські визвольні змагання у східній частині Лемківщини придушили польські збройні загоны. Ввечері 23 січня 1919 р. було захоплене село Вислок, а 24 січня – Команча. В. Подзвинський, безпосередній учасник оборони села Команча, згадував: "Ми билися цілий день, та з браку амуніції мусіли уступити на другий бік Бескида. Поляки вислали проти нас 3 сотні війська з машинними крісами і ручними гранатами. Я мав зі собою 70 людей і 203 набої, котрі по годині вистріляв. Частина людей прийшла зі мною до Турки, а частина осталася в Межиляборцях та виглядає на поміч української армії".

П. Шпильки тоді у селі не було, а тому, незважаючи на ретельний обшук поляків, їм не вдалося його схопити. Його заарештували ввечері 26 січня 1919 р. у селі Габура чеські жандарми та доправили у Межилабірці, де його утримували в будинку о. Володимира Ройковича, як і багатьох відомих осіб, що належали до Повітової Української Національної ради у Команчі. Однак вже 30 січня 1919 р. за допомогою тих же чеських жандармів о. Пантелеймону Шпильці вдалося звільнитися з-під арешту та виїхати до Східної Галичини. У лютому 1919 р. він відправився до столиці ЗУНР – Станиславова – просити про збройну допомогу для Лемківщини. Разом із делегатами Закарпатської України, які приїхали з тією ж місією, та о. Теодором Пасічинським, делегатом Міжнародного Червоного Хреста, П. Шпилька прибув до керівника Державного секретаріату військових справ полковника Д. Вітовського. Однак ЗУНР, яка вела військові дії проти Польщі, надати негайної допомоги не могла. "З тяж-

кими думками, – писав о. Шпилька, – опускали ми кабінет полковника Вітовського, ми бачили безвиглядність наших заходів, мабуть верховні круги ЗОУНР замало уваги та значення придавали розв'язці цих справ, які для нас були першорядними".

Із Станиславова о. Шпилька поїхав до Ходорова, де відвідав штаб Української Галицької Армії, вкотре просячи військової допомоги, запевняючи командування використати "народне одушевлення, що загально панує" на Лемківщині.

Після захоплення польськими збройними загонами Вислока і Команчі, лемківське населення терпіло ще більші знущання з боку поляків, які вдавались до вкрай радикальних заходів. Тогочасна преса повідомляла про їхню жорстоку поведінку, обмеження української мови, пограбування та реквізиції. Особлива увага була звернена на найсвідоміших представників української нації серед лемків. Арештовували національно свідомих учителів. Було заарештовано усіх новопризначених громадських комісарів та найактивніших селян, проведено ревізії у помешканнях лемківської інтелігенції, а в околиці села Мушинка Новосончівського повіту заведено стан облоги. Такі заходи з боку польських властей мали на меті загальмувати державотворчий процес серед лемків, який засвідчував національну підтримку ЗУНР.

Незважаючи на недовготривалий період існування так званої "Вислоцької республіки" та придушення визвольних змагань на Лемківщині, можна стверджувати, що вони розгорталися в контексті загальноукраїнського визвольного руху. Події 1918–1919 років засвідчили, що, попри певну віддаленість лемків від українського етнічного масиву, все ж їх більшість виступила на захист корінних прав українського народу, за його свободу і незалежність.

Під час люстрацій конфінованих оо. Василіян у Новому Сончі. Стоять зліва, згори: Впр. о. Луцик, о. Онуфрій Гадзевич, Ексцеленція Кир Йосафат Коциловський, о. Мартинок та о. Пушкарський; Стоять з боків зліва: Впр. о. Паньчишин, справа о. Калинець. Сидять зліва: Впр. о. Загвійський, о. Ковалюк та о. Жидан. Світлина др. М. Дзеровича. 1919 р.

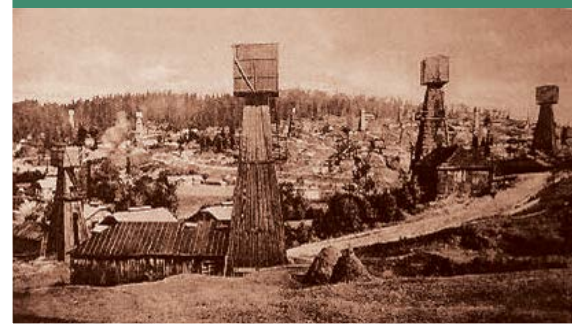
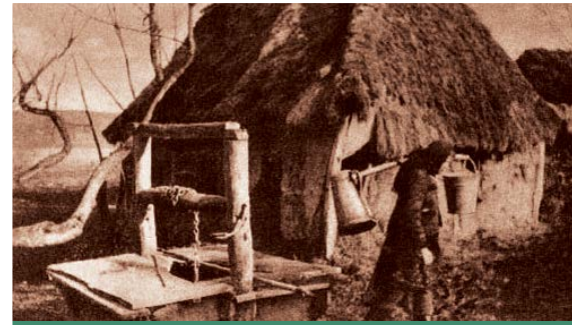

Юрій Дякунчак (1892–?) – поручник УГА, ініціатор, організатор і перший командант боевої групи "Лютувиська", яка діяла у східній частині Галицької Лемківщини

Лист-спогади о. Омеляна Невизького до Флоріана Заплетали від 8 вересня 1921 р. про визвольний рух на Пряшівщині у 1918–1919 рр. (Зберігається у приватному архіві акад. М. Мушинки, Пряшів, Словаччина)

РОЗДІЛ ІІІ.

Внутрішня політика

1. ОРГАНИ ВЛАДИ, УПРАВЛІННЯ ТА САМОВРЯДУВАННЯ

Основою державного ладу ЗУНР були сформовані органи законодавчої, виконавчої влади та самоврядування. Функції вищого законодавчого органу в умовах національної революції виконувала Українська Національна Рада, створена 18 жовтня 1918 р. у м. Львові як Конституанта (Конституційні Збори) українського народу, що проживав на своїх етнографічних землях в Австро-Угорській імперії. До складу Української Національної Ради згідно з Статутом, що ухвалили 18 жовтня 1918 р., увійшли: всі українські депутати обох палат австрійської Державної Ради (Парламенту і Палати Панів), крайових сеймів Галичини й Буковини, по три представники українських політичних партій з цих земель. Крім зазначених у Статуті делегатів у засіданнях УНРади брали участь ще й представники від українського студентства Галичини. Функції президії

УНРади в період львівської сесії виконувала президія Української Парламентарної Репрезентації. 19 жовтня 1918 р. УНРада прийняла постанову про утворення Української держави на українських етнографічних землях Австро-Угорщини та закликала національні меншини цієї території уконституюватися і вислати своїх представників до УНРади пропорційно кількості населення. При тому євреїв визнано за окрему національність. Того ж дня було створено три делегації УНРади: виконуючу (тимчасовий уряд) у Відні під головуванням Євгена Петрушевича (уконституювалася 25 жовтня 1918 р.); делегацію для полегшення справ Галичини у Львові (27 жовтня 1918 р., голова — Кость Левицький, заступник — Іван Кивелюк), буковинську — в Чернівцях (голова — Омелян Попович).

25 жовтня 1918 р. буковинську делегацію, доповнену 10 діячами, назвали: "Український Краєвий Комітет Буковини". Після встановлення української влади в Чернівцях та обрання Омеляна Поповича президентом краю, 7 листопада 1918 р. "Краєвий Комітет" прийняв назву "Українська Краєва Національна Рада" (голова — Агенор Артимонович). 9 листопада 1918 р. після окупації Буковини румунськими військами більшість її делегатів залишила Чернівці.

25 жовтня 1918 р. віденська делегація нотифікувала створення УНРади і її державну програму австрійському президенту уряду Гусареку, та безуспішно домагалася легітимної передачі влади від австрійського уряду. 26 жовтня 1918 р. Є. Петрушевич від імені УНРади вислав ноту до Президента США Вудро Вільсона, у якій повідомив про утворення української держави та просив опіки в українській справі. 30 листопада 1918 р. у Києві О. Колесса від імені УНРади нотифікував Гетьманові П. Скоропадському утворення самостійної української держави на західних українських землях.

Львівська делегація УНРади, що складалася з депутатів, які постійно проживали у Львові, здійснювала заходи щодо організації української влади в Східній Галичині. 29 жовтня 1918 р. було утворене Центральне Бюро УНРади у Львові (голова — Роман

Перфецький) та Харчовий уряд (голова — Степан Федак). 30 жовтня 1918 р. УНРада закликала українське населення Галичини не виконувати розпорядження Польської Ліквідаційної Комісії та визнала Український Леґіон Січових Стрільців як основу національних збройних сил проголошеної держави. Декілька членів УНРади були серед організаторів захоплення українськими військовими підрозділами влади в Східній Галичині. В умовах українсько-польської війни за Східну Галичину, що фактично розпочалася відразу після встановлення української влади у Львові, представники УНРади розпочали переговорний процес з польськими делегаціями.

2 листопада 1918 р. до складу УНРади повернулися представники УСДП, що вийшли з неї 19 жовтня 1918 р., на знак протесту проти відмови більшості УНРади проголосити негайну злуку з Наддніпрянською Україною. 12 листопада 1918 р. за порозумінням між українськими партіями, до УНРади були кооптовані представники від політичних партій та війська.

10 листопада 1918 р. УНРада доручила Раді Державних Секретарів здійснити необхідні заходи для об'єднання всіх українських земель в єдину державу.

13 листопада 1918 р. УНРадою було прийнято Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, який проголосив утворення Західно-Української Народної Республіки. 16 листопада 1918 р. — Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР.

Після захоплення польськими військами Львова більшість членів львівської делегації УНРади 21 листопада 1918 р. залишила місто та виїхати до Тернополя. Захищати інтереси

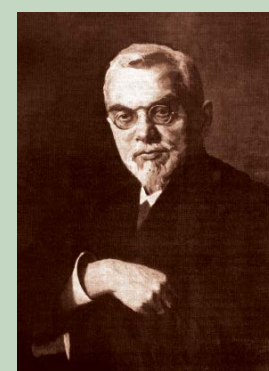
українського населення у Львові уповноважили Лева Ганкевича, Володимира Охримовича та Степана Томашівського.

Наприкінці листопада — на початку грудня 1918 р. у Галичині, згідно з постановою УНРадивід 15 листопада 1918 р., були проведені доповнювальні вибори від громадських організацій повітів і більших міст. Національні меншини республіки зі свого права представництва в УНРаді не скористалися.

1919 р. УНРада продовжила свої засідання у м. Станиславові, де відбулися три пленарні сесії (2—4 січня; 4—15 лютого та 25 березня—15 квітня 1919 р.). Доповнена представниками від повітів та міст УНРада номінально мала складатися з майже 150 депутатів. Але фактично в станиславівських сесіях брали участь близько 130 делегатів — частина українських парламентарних послів постійно перебували у Відні та в дипломатичних відрядженнях, інші — залишилися у захоплених польськими і румунськими військами місцевостях, частина з них були інтерновані окупаційними владами. Загальна кількість українських діячів Галичини та Буковини, які мали мандат депутатів УНРади та брали участь у її засіданнях у жовтні 1918 р. — травні 1919 р., за нашими підрахунками, налічувала понад 190 осіб.

Протягом 2—4 січня 1919 р. були створені такі комісії УНРади: земельна, військова, законодавча, технічної відбудови, фінансова, шкільна, заграничних справ, суспільної опіки, комунікаційна; 15 лютого 1919 — адміністраційна.

4 січня 1919 р. УНРада ухвалила низку законів, регламентуючих її компетенції, організаційну структуру та діяльність: про Виділ; доповнюючий Статут; про спосіб оповіщен-

Володимир Охримович (1870–1931) – учений, правник, уповноважений УНРади

Роман Перфецький (1880–1944) – український громадсько-політичний діяч у Сокалі та Львові. Депутат УНРади, заступник Державного Секретаря внутрішніх справ

Народний дім у Львові. Місце зібрання Конституанти

Будинок галицького намісництва, де був розміщений перший уряд ЗУНР

Члени Уряду ЗУНР у Кам'янці-Подільському (1919 р.)

Президія Виділу УНРади і Рада Державних Секретарів спільною постановою передали свої конституційні повноваження уповноваженому Диктатору Є. Петрушевичу, надавши йому право виконувати всю військову і цивільну владу до моменту відкликання.

Після окупації Галичини Польщею окремі делегації УНРади восени 1919 р. – на початку 1923 рр. засідали у Львові та Відні.

Рада Державних Секретарів – вищий розпорядчий та виконавчий орган державної влади Західно-Української Народної Республіки; з лютого 1919 р. – Західної Облaсті Української Народної Республіки. Уряд створений рішенням львівської делегації

Члени Уряду диктатора Є. Петрушевича у Відні

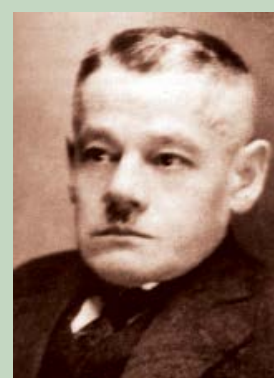
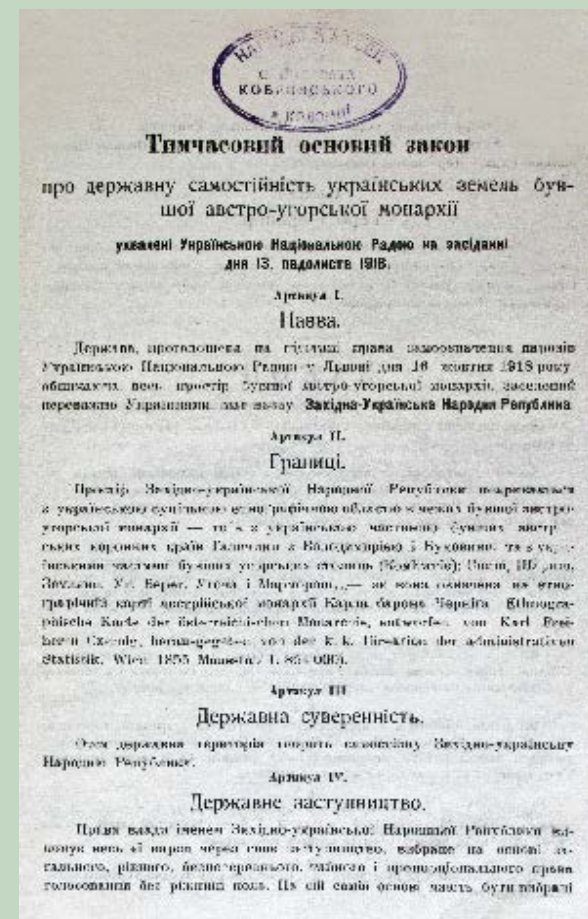

на території ЗУНР виконує УНРада. 22 січня 1919 р. делегація УНРади (36 осіб) взяла участь в урочистому проголошенні злуки у Києві. 23 січня 1919 р. Акт злуки було затверджено на Трудовому Конгресі України, в роботі якого взяла участь делегація УНРади. Члени УНРади були обрані до Президії Трудового Конгресу (Т. Старух від УНДП, С. Вітик від українських соціал-демократів) та увійшли до його комісії (Т. Старух, І. Калинович, П. Шекерик-Доників). Після злуки ЗУНР одержала назву ЗОУНР, зберігши автономію. Є. Петрушевич увійшов до складу Директорії УНР як представник Наддністрянської України, членів УНРади — А. Крушельницького, О. Назарука, Л.Цегельського, О. Безпалка, В. Темницького призначали міністрами Української Народної Республіки.

Під час станіславівських сесій УНРада прийняла низку важливих законів державного будівництва ЗОУНР. Серед них: про основи шкільництва (13 лютого 1919 р.); про вживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей та урядів, публічних інституцій і державних установ; Закон про право громадянства у Західній Облaсті УНР (8 квітня 1919 р.). 14 квітня 1919 р. прийнятий Земельний закон для Західної Облaсті УНР, що визначав основи земельної реформи. Провідні ідеї закону – вивласнити велику земельну власність та наділити землею безземельних і малоземельних селян на правах земельної власності. Упроваджували закон мала Обласна Земельна Комісія (Л. Бачинський, С. Вітик, С. Данилович, М. Загультський, Т. Кормош, М. Королюк, С. Матковський, К. Трільовський, С. Юрик). 15 квітня 1919 р. УНРада прийняла закони про скликання Сейму ЗОУНР та про вибори (виборчу ординацію) до Сейму ЗОУНР. У законі було визначено загальне, без різниці статі, рівне, безпосереднє, таєм-

ня законів та розпорядків; про недоторканість членів УНРади. Пленум обирає Виділ УНРади (9 членів і Президент). До компетенції Виділу належало: призначати членів уряду, приймати рішення про їх відставку, виконувати право амністії й аболіції, іменувати начальників вищих державних цивільних і військових урядів, затверджувати і проголошувати закони. Рішення ухвалювала більшість і вони правочинні за присутності щонайменше шести членів Виділу. До Виділу були обрані (крім Президента — Євгена Петрушевича): Лев Бачинський (УРП), Семен Вітик (УСДП), Антін Горбачевський (УНДП), Гриць Дувіряк (УРП), Михайло Новаковський (б/п), Теофіл Окуневський (УНДП), Омелян Попович (УНДП), Андрух Шмігельський (УРП), Степан Юрик (УНДП). Згідно з законом доповнювального Статуту УНРада вибрала Президію: (Президент — Євген Петрушевич, заступники — Лев Бачинський, Семен Вітик, Омелян Попович, Андрух Шмігельський) і Секретаріат (секретарі — Степан Витвицький і Осип Устиянович; заступник секретаря — Степан Сілецький).

Зсічня 1919р. УНРада, затвердивши передвступний договір (який підписала делегація Ради Державних Секретарів 1 грудня 1918 р. у Фастові), одногосно прийняла Ухвалу про злуку ЗУНР з УНР, у якій зазначалося, що до часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної республіки, законодавчу владу

Іван Кохановський – діяч УНРади

Львівський часопис "Діло" повідомив про нотифікацію УНРади гетьманові Павлу Скоропадському

Тимчасовий Основний закон (Конституція) ЗУНР від 13 листопада 1918 р.

Євген Петрушевич (1863–1940) – президент УНРади. Народився у м. Буську нинішньої Львівської області в сім'ї священика. Адвокат, член Національно-демократичної партії, брав активну участь у національно-визвольному русі, обирався послом Галицького сейму і депутатом Віденського парламенту. 18 жовтня 1918 р. скликав у Львові конституційні збори, які проголосили утворення Української Національної Ради. Обраний Президентом УНРади і обіймав цю посаду до 9 червня 1919 р., коли був проголошений Диктатором ЗУНР. Був одним з ініціаторів і безпосередньо реалізував злуку ЗУНР та УНР. У 1919 р. входив до Директорії УНР. Від листопада того ж року разом із державними структурами ЗУНР перебував у Відні, а з 1920 р. – у Берліні. Як керівник держави боровся за міжнародне визнання ЗУНР аж до 14 березня 1923 р. – рішення Ради послів Антанти про передачу Галичини Польщі. Після ліквідації державних структур ЗУНР відстоював її права

Кость Левицький (1859–1941) – адвокат і публіцист, один із найвизначніших українських громадсько-політичних діячів кінця XIX – початку XX ст. Уродженець Тисмениці на Станиславщині. Закінчив Станиславівську гімназію та Львівський університет. Співзасновник і голова Української національно-демократичної партії, депутат австрійського рейхсрату і Галицького крайового сейму, голова Української парламентарної репрезентації у Відні та Українського сеймового клубу у Львові, перший президент об'єднання українських кооперативів у Галичині – Крайового ревізійного союзу. Під час Першої світової війни очолював Головну (згодом – Загальну) Українську Раду. У листопаді 1918 р. став першим головою уряду ЗУНР. Після окупації Галичини поляками – член галицького уряду у Відні (1924 р.)

УНРади 9 листопада 1918 р. складався з: президента (голови) Ради Державних Секретарів (далі – РДС) та Державних Секретарів (міністрів), які очолювали галузеві Секретаріати (з функціями міністерств). Назва “Державний Секретаріат” вочевидь прийнята за

аналогією з урядом Центральної Ради – Генеральним Секретаріатом.

До першого складу РДС (листопадогрудень 1918 р.) увійшли: Кость Левицький – президент і одночасно секретар фінансів; Василь Панейко – секретар заграничних справ; Лонгин Цегельський – ДС внутрішніх справ; Сидір Голубович – секретар судових справ; Дмитро Вітовський – ДС військових справ; Степан Баран – секретар земельних справ; Ярослав Литвинович – торгівлі та промислу; Антін Чернецький – праці та суспільної опіки; Іван Куровець – охорони здоров'я; Олександр Барвінський – освіти та віросповідань (тимчасово заступаючи Степана Смалю-Стоцького); Іван Макух – секретар громадських робіт. До першого складу РДС увійшов також Степан Федак – керівник Харчового уряду, створеного УНРадою 29 жовтня 1918 р.

21 листопада 1918 р. після захоплення польськими військами Львова РДС виїхала до Золочева, звідти – до Тернополя, де перебувала до кінця 1918 р. У грудні 1918 р. голова уряду К. Левицький подав у відставку. На його місце тимчасово виконувачем обов'язків президента РДС було призначено С. Голубовича.

На початку січня 1919 р. у Станиславові Виділ УНРади прийняв відставку усього уряду та доручив С. Голубовичу сформувати новий кабінет. У новому уряді кількість Секретаріатів було зменшено: Державні секретаріати охорони здоров'я, праці та суспільної опіки було ліквідовано.

До складу другого уряду увійшли: С. Голубович – голова уряду, одночасно ДС фінансів, торгівлі та промисловості, Василь Панейко – секретар закордонних справ, Іван Макух – секретар внутрішніх справ, Агенор Артимович – секретар освіти і віросповідань, Осип Бурачинський – секретар судівництва, Іван Мартинець – секретар земельних справ, Маріян Козаневич – секретар публічних робіт і гірництва, Іван Мирон – державний секретар шляхів, пошти і телеграфу.

У зв'язку з перебуванням В. Панейка на Паризькій мирній конференції, обов'язки керуючого справами ДС закордонних справ виконував Лонгин Цегельський, який мав статус секретаря “без портфеля”. У лютому Л. Цегельський вийшов зі складу уряду ЗОУНР, а на його місце 10 березня 1919 р. було призначено Михайла Лозинського.

13 лютого 1919 р. після відставки Дмитра Вітовського, на посаду секретаря військових справ було призначено Віктора Курмановича. Керуючим справами Державного Секретаріату військових справ став Петро Бубела. 17 лютого 1919 р. на основі розпорядку РДС продовольчі питання в ЗОУНР перейняв у своє керівництво Харчовий уряд, як відділ (секція) ДС вну-

трішніх справ. У Станиславові Харчовий уряд очолював адвокат Теодор Ваньо. Численність персоналу окремих секретаріатів була незначною і не перевищувала 12 осіб. Переважно працівниками міністерств були українці з відповідною фаховою освітою і досвідом роботи в профільних установах в австрійську добу.

Наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р., у час вимушеної перерви в діяльності УНРади, окремі державні секретаріати видали низку розпоряджень, що регламентували фінансову та торговельну діяльність ЗУНР, організацію судівництва та роботу комунікацій, адміністрацію вказаних галузей. У січні-квітні 1919 р. Секретаріати разом із фаховими комісіями УНРади готували профільні законопроекти і подавали їх на розгляд РДС і УНРади. Окрім того видавали урядові розпорядження з низки питань державного будівництва ЗУНР-ЗОУНР.

9 червня 1919 р. після проголошення Є. Петрушевича Диктатором, РДС припинила свою діяльність. Функції центрального виконавчого органу перейняла Рада уповноважених Диктатора в Галичині. До цього органу увійшли: генерал В. Курманович – уповноважений з військових справ (незабаром функції уповноваженого перейшли до Військової канцелярії Диктатора); С. Голубович – уповноважений з внутрішніх справ; С. Витвицький – уповноважений із закордонних справ; О. Назарук – уповноважений з питань преси та пропаганди; Іван Мирон – з питань шляхів та комунікацій.

Після виїзду Є. Петрушевича з Кам'янця на Поділлі до Відня, в новому осідку влади ЗУНР, згідно з розпорядком від 25 липня 1920 р. був створений “Уряд Диктатора”, що складався з таких відділів: 1) закордонних справ (С. Витвицький); 2) фінансів, торгівлі та промислу (Володимир Сінгалевич); 3) справ преси та пропаганди (К. Левицький); 4) внутрішніх справ, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошт та телеграфу, шляхів та публічних робіт (Йосип Ганінчак). До складу уряду увійшла Військова Канцелярія Диктатора (керівник – отаман Ярослав Селезінка) та Президіальна Канцелярія (Лев Петрушевич).

Розпорядок Диктатора ЗУНР від 30 серпня 1920 р. передбачив, що у разі відсутності керівника держави в осідку уряду функції державної влади мала виконувати Колегія уповноважених, тобто вище перелічені міністри.

1921 р. функції уповноваженого з закордонних справ було доручено виконувати К. Левицькому, який одночасно очолював Колегію уповноважених. С. Витвицький тим часом очолював дипломатичні місії ЗУНР у Парижі та Лондоні. Уповноваженим з питань преси і пропаганди став О. Назарук, після виїзду останнього до Канади – Омелян

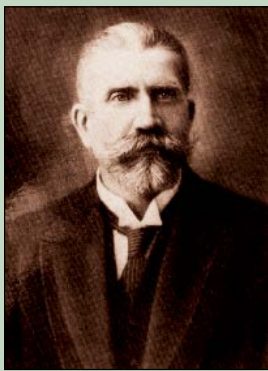
Сидір Голубович (1873–1938) – адвокат, активний громадсько-політичний діяч, член Української національно-демократичної партії, посол до Галицького сейму 1913 р. Брав активну участь у Листопадовій революції 1918 року. Очолював Державний Секретаріат судових справ у першому уряді ЗУНР, а з січня 1919 р. був обраний головою Ради Державних Секретарів. Склали свої повноваження у червні 1919 р. із запровадженням у ЗУНР диктатури як форми державно-політичного правління

Підляшецький. Роман Перфецький був призначений замість Й. Ганінчака.

Персональні зміни в Колегії уповноважених відбулися і 1922 р. Лев Сероїчковський обійняв посаду уповноваженого з фінансових питань, Володимир Сінгалевич – внутрішніх справ, Р. Перфецький – преси та пропаганди. Фінансовий контроль закордонного уряду здійснював Мирон Гаврисевич. На відміну від коаліційних урядів, які діяли на території Галичини, усі уповноважені, за винятком О. Назарука, належали до трудової (національно-демократичної) партії.

Повітові органи влади та самоврядування. Перебравши в свої руки основні державні установи Галичини, українці на початку листопада 1918 р. розпочали формування системи місцевої виконавчої влади на національній основі. Не створюючи принципово нових управлінських структур, українське керівництво відновило функціонування існуючих при австрійському режимі місцевих виконавчих органів. Керівниками повітової адміністрації стали новопризначені українські комісари. Посада повітового комісара замінювала начальника місцевої адміністрації – повітового старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому намісникові.

Як правило, у перші дні повстання посаду повітового комісара доручали комусь із членів підготовчого комітету чи лідерів місцевої інтелігенції. Проте згідно з інструкцією, повітові комісари мала бути обрані делегатами громад і затверджені УНРадою у Львові.

Володимир Янович (1868–1931) – громадський, політичний, просвітницький діяч, лікар, організатор багатьох товариств у Станиславів та Станиславів, меценат. Був організатором Листопадового зриву у Станиславів та головою місцевої Повітової ради

Із перших днів комісаріати підпорядковувались та звітували львівській делегації УНРади. З утворенням уряду, комісаріати увійшли в підпорядкування центральному виконавчому органу ЗУНР. Першим державним актом, який визначив компетенцію повітових адміністративних органів, став ухвалений УНРадою 16 листопада 1918 р., за пропозицією РДС, “Тимчасовий Закон про адміністрацію ЗУНР”. Цей документ продовжував дію всіх законів і розпоряджень колишньої Австро-Угорської монархії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. На основі цих законів, аж до їх відміни чи внесення до них поправок, повинна була діяти адміністрація держави. Закон гарантував, що всі урядники та державні службовці, які склали письмово присягу (“приречення”) ЗУНР, залишаються на своїх посадах до подальших розпоряджень. Усі адміністративні державні установи переходили в підпорядкування РДС у Львові як останньої інстанції у всіх справах, що підлягали раніше австрійському міністерству.

Головним повітовим органом політичної адміністрації став український державний повітовий комісар, якого призначав та звільняв Державний Секретар внутрішніх справ. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підпорядковувались повітовим комісарам тільки в питаннях громадської безпеки. Водночас закон вилучав із компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи цих інституцій лише у надзвичайних випадках.

Друкований орган Державного повітового комісаріату в Товмачі, виходив від грудня 1918 до травня 1919 р.

Ч. 7. Товмач, дня 3, січня 1919.

ТОВМАЦЬКІ ВІСТІ

ОРГАН ДЕРЖАВНОГО ПОВІТОВОГО КОМІСАРІАТУ В ТОВМАЧІ.

Що таке десертер?

Десертер се жовір, що самовільно віддає ся зі свого місця побуту, не повинавшись о тім старшому. Висиле на погоню до свого селу? Це за часів австрійських належало на десертера жовіра, який тік зі свого місця побуту. Заставили ся однак чому жовір утік з австрійської армії? до свого побудував його дві причини: 1) жовір був сплячий в далекій, а чужій йому краї, обертає ся серед чужого йому народу? 2) старшим та підстаршим се був людя чужа, якогось вибагливий часті не розумів, ані з ним обходили ся лине з улюбленим. Або навіть і те, що нашою жовіра? до свого австрійська жовіра до пошуку власного або австрійського жовіра, та ж український жовір се австрійський. Се було для жовіра неприємно, неприємно, бо він з ніким не міг поговорити се. Се отже були ймовірні причини, які привели до австрійського жовіра до свого місця побуту. Той десертер був жовір, який на своїй-власну давгач арко чужий держави, поставив свою груду та пропавив свою криву за перу інтернаціоналізму. Той десертер був жовір, який австрійського жовіра не тільки оправдав, а навіть до переконань, що з одної сторони австрійський жовір, а з другої ні. Після цього належало бачити десертера жовіра в повній мірі оправдані, одначе з другої ні, бо десертер зламав свому присягу, розпинав свого Бога і святе Євангеліє. За доміжним прохачем жовіра, тяжко кара і від Бога і від людей. Та не тільки його самого чужа кара, але і його патріотизм.

Пов. Вітвіас, Квда.

Інструкція

Про організацію сілської міліції Під територію землі і територію землі діють загромаджені і адміністративна міліція є дуже потрібна в кожній селі. Тут і там можна замітити, що збройні міліції сіль, на велику складову організацію сіль, не має такої організації, яку повинні мати. Щоб на случай потреби міліції сіль, міг мати певну організацію та щоб він міг працювати в чужій місцевості, то в селі повинна бути міліція, якою-чужий орган громадської безпеки.

Остап Нижанківський – голова Стрийської Повітової УНРади ЗУНР

Більшість повітових комісарів була обрана на місцях, лише в кількох повітах комісара призначала центральна влада ЗУНР. Затвердження повітових комісарів продовжувалося до кінця 1918 р.

Очолили повітові комісаріати відомі в Галичині громадсько-політичні діячі, серед них колишні послы до Державної Ради у Відні та Галицького сейму у Львові, діячі УНДП та УРП, члени УНРади серед них: Лев Бачинський (Станиславів), Степан Витвицький (Львів), Северин Данилович (Долина), Теофіль Окуневський (Городенка), Михайло Король (Жовква), Андрій Чайковський (Самбір) та ін. Про високий освітній рівень місцевого керівництва свідчить те, що серед 48 комісарів політичних повітів ЗУНР 25 осіб мали докторський ступінь.

Окрім організації місцевої виконавчої влади ЗУНР, на рівні політичних повітів на її території були створені комісаріати та інші державні установи судових округів (повітів). Отже, нововстановлена адміністрація окремих судових

О. Володимир Клодницький – священик, організатор Листопадового зриву на Товмаччині

округів переймала функції політичної влади на керованій ними території. Організація комісаріатів у судових округах виявила позитивний вплив, особливо після того, як низку центрів політичних повітів захопили поляки. У більших містах українці встановили своїх міських комісарів (посадників), які виконували функції колишніх бурмістрів.

Поряд з обсадою уряду старости важливим було відновлення функціонування інших повітових державних інституцій: суду, скарбового уряду, пошти та залізничних станцій. У більшості повітів керівники цих урядів були звільнені з посад, іншим пропонували продовжити державну службу рядовими службовцями. Якщо ж важливу посаду продовжував займати представник національної меншини, тоді для нагляду за його роботою ставили українця. Для прийняття урядниками присяги на вірність українській владі було підготовлено відповідний стандартний текст “приречення”.

Крім створення виконавчих структур влади, в повітових центрах ЗУНР у листопаді-

грудні 1918 р. розпочався процес формування і представницьких органів – Повітових УНРад. За своїми функціями вони повинні були замінити повітові ради, що діяли при австрійському режимі. Колишні повітові ради в Галичині були цілковито незалежні від органів державного управління, що створювало на повітовому рівні ситуацію адміністративного дуалізму. Повітова рада складалася з 26 осіб, обраних за куріальною системою. На чолі ради стояв маршалок та виконавчий орган Виділ, складений з осіб, яких обирала рада. В умовах революції збереження такого становища було небажаним для новоутвореної влади.

Із цієї причини центральні органи ЗУНР на початок правління не ставили питання про творення Повітових УНРад як органів самоврядування. Львівська делегація УНРади визначила компетенцію прибічних Рад лише як дорадчих і виконавчих органів для повітових комісарів. Державний Секретаріат внутрішніх справ, у віданні якого опинилась організація влади на місцях, також першочергово подбав про зміцнення виконавчої вертикалі.

Прибічні Ради з дорадчими функціями, які підпорядковувались повітовому комісару були дійсно створені в окремих повітах. Але за відсутності зв'язку процес творення місцевих органів влади часто проходив не за сценарієм, написаним у Львові. Відтак Повітові УНРади набували статусу органу місцевого самоврядування, з часто вирішальним голосом у політико-адміністративних питаннях. Скасувавши повноваження ко-

Теофіл Окуневський (1858–1937) – адвокат, громадсько-політичний діяч Коломийщини і Городенківщини, співзасновник Української радикальної партії, від 1899 р. член Української національно-демократичної партії, депутат до Австрійського парламенту у 1897–1900 рр. і 1907–1918 рр. та Галицького сейму (1899–1900, 1913–1914); член УНРади ЗУНР і повітовий комісар Городенківщини

Передовиця часопису “Дрогобицький листок”. 16 березня 1919 р.

Передовиця часопису “Золочівське слово”. 21 травня 1919 р.

Гнат Марганець – повітовий комісар ЗУНР у Снятині, комендант рільничої експозитурі III австрійської армії, колишній педагог

Польщі. Польські легіонери розстріляли без суду секретаря земельних справ Івана Мартинця та голову Стрийської повітової УНРади о. Остапа Нижанківського.

Загально оцінюючи процес утворення та діяльності органів влади та управління ЗУНР, слід відзначити, що незважаючи на серйозну проблему нестачі національних кадрів у галузі управління, економіки, освіти та збройних сил, українській владі вдалося забезпечити ефективне функціонування життєво важливих сфер держави. Відомий український історик Іван Лисяк-Рудницький з цього приводу зазначив: “Галичина 1918–1919 років – єдиний в новітній історії приклад українського державного правопорядку”.

Орган Державного Секретаріату “Український голос”, виходив друком у Тернополі

Військовий часопис “Козацький голос”, що виходив друком навесні 1919 р. у Кам’янці-Струмилівий

за участю уряду, було запропоновано при повітових комісаріатах утворити виборні Господарські Ради в рільничих та шляхових справах. Передбачалося, що входитимуть до них представники інших національностей. Невизначеним залишалось питання компетенції такої Ради відносно влади повітового комісаріату: вона має бути дорадча чи вирішальна?

Остаточне рішення з цього питання було прийняте в другій половині грудня 1918 р.: за сферою своїх повноважень Господарські Ради формально мали стати аналогом повітових рад, що існували за австрійських часів, і замінити вже створені Повітові УНРади. Відтак Лев Бачинський для Станиславівського повіту підготував тимчасове спрощене виборче розпорядження. Згідно з ним, під контролем представників комісаріату в громадах повіту на основі загального і безпосереднього права мало відбутися таємне письмове голосування (для неписьменних – усне), щоб вибрати делегатів до Ради. Виборче право визначалося з 20-річного віку, право бути обраним мала особа після 24 років. Обрана селянськими делегатами з округів Станиславів, Княгинин та Галич Станиславівська Повітова Господарська Рада була утворена 26 грудня 1918 р. Упродовж існування ЗУНР функції та повноваження повітових органів самоврядування не були закріплені законодавчим шляхом.

Після окупації Східної Галичини польськими військами більшість керівників повітових органів влади ЗУНР була арештована та інтернована в тюрми та концтабори

шою”; попередній склад, Мала Рада, надалі працював над поточними справами. Питання, що торкалися справ цілого повіту, вирішувала Ширша Рада, яка збиралася двічі на місяць. На початку січня 1919 р. Ширша Рада Калуського повіту продовжила реорганізацію, утворивши виконавчий орган – Виділ Ради (14 членів і голова Виділу).

Окрім формування УНРад політичних повітів створювались органи самоврядування інших адміністративних одиниць. У Щирці існувала УНРада судового округу. М. Стахів узагальнено визначив тип Повітових УНРад ЗУНР як посередній між державною й автономною адміністрацією.

Попри часто автономний характер деяких органів повітового самоврядування, серйозних конфліктів між ними та місцевою і центральною виконавчою владою в листопаді-грудні 1918 р. не спостерігали. Складні взаємини владних структур мали місце в Дрогобичі, але у вказаний період їх конфлікт не набув виразного характеру.

Деяким стабілізуючим чинником був і той факт, що Повітові УНРади переважно очолювали відомі місцеві громадські діячі, насамперед члени УНДП, яка мала більшість і вирішальний вплив в УНРаді та в РДС. Крім того, Повітові УНРади Городка, Долини та Калуша очолювали комісари цих повітів. Голова Бережанської Повітової УНРади Тимотей Старух був водночас комісаром міста.

10 грудня 1918 р. у Станиславові на з’їзді повітових комісарів та начальників повітових управ з 22 політичних повітів краю

о. Андрій Бандера (1882–1941) – громадський і релігійний діяч Галичини. Батько Степана Бандери. Брав активну участь у Листопадовому зриві на Калушині. Будучи священником у Старому Угринові, організував селянські військові відділи, які проти ночі 2 листопада 1918 р. роззброїли місцеву австрійську залозу (300 вояків) і перебрали владу. Депутат УНРади від Калуського повіту. Влітку 1919 р. вступив до УГА польовим духівником. Учасник боїв на Східній Україні проти більшовицьких і денікінських військ. Від 1920 р. – парох у с. Старий Угринів. 25 травня 1941 р. зарештований органами НКВС і вивезений до Києва, де був страчений за вироком військового трибуналу

лишніх повітових рад, українці відмовились від копіювання принципу їхньої представницької та кількісної структури. Натомість у різних місцевостях утворювались відмінні за організаційною формою Повітові УНРади (прибичні Ради, Повітові Комітети УНРади). Спочатку їх основу творили місцеві Народні Комітети УНДП, гуртки лідерів національно-просвітніх товариств з місцевої інтелігенції, службовців та духовенства. Протягом листопада-грудня 1918 р. у процесі реорганізації Рад у постійні органи місцевого самоврядування вони доповнювались і розширювались на міжпартійній основі із залученням широких верств місцевого населення.

У багатьох місцевостях до повітових органів самоврядування ввійшли представники від громад повіту. До другої половини грудня 1918 р. у Калуші діяла Рада, що складалася з осіб, вибраних ще в жовтні того року повітовими організаціями, та з кооптованих осіб. 25 грудня 1918 р. її було доповнено делегатами з сіл, і її назвали “Шир-

Часопис “Золочівське слово”

Часопис Рудківського повітового комісаріату “Громадська Думка”

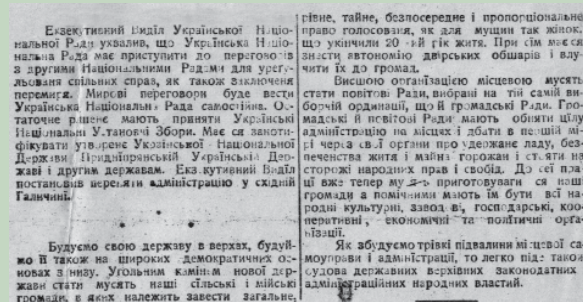
2. ЗАКОНОДАВЧА І НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розвал Австро-Угорської імперії, взяття українцями влади у Львові та більшості повітів Східної Галичини висунули на перший план необхідність будівництва Української держави на нових національних принципах, що виходили за рамки автономістських чи навіть федералістських підходів тогочасної української політичної еліти. Ситуація вимагала швидких та адекватних дій. Для цього потрібно було формувати власні державні та місцеві органи влади та управління, що утверджували б не тільки проголошену державну незалежність, забезпечували правовий, соціально-економічний та військовий лад. Необхідно було створити відповідну правову основу, яка б через відповідні законодавчі та нормативні документи унормовувала державне та суспільне життя. Лідери ЗУНР усвідомлювали конечність такого підходу, з перших днів намагалися забезпечити чіткий правовий статус та повноваження державних органів, сформувати політико-правову систему.

Уже в перших політичних деклараціях Української національної ради окреслювалися політичні контури новоствореної державності, означувалися головні пріоритети і цінності. Ще до безпосереднього взяття влади 27 жовтня виконавчий (екзекутивний) відділ Львівської делегації УНРади прийняв ухвалу про організацію органів державної та місцевої влади, у якій заявлялося про необхідність взяття адміністративної влади в Східній Галичині. "Будуємо свою державу в верхах, будуймо її також на широких демократичних основах з низу, – вказувалося в ухвалі і зазначалося, що – Угольним каменем нової держави мусять стати наші сільські й міські громади, в яких належить завести загальне, рівне, тайне, безпосереднє і пропорціональне право голосування". Вищою місцевою адміністрацією було визначено повітові ради, які мали обиратися на демократичній основі. 29 жовтня було ухвалено статут та інструкції для місцевих рад, створено Центральне бюро УНРади у Львові під керівництвом д-ра Романа Перфецького.

28 жовтня у Львові з ініціативи львівської делегації УНРади було створено Український Харчовий уряд під керівництвом д-ра Степа-

Ухвала УНРади про порядок організації української влади в повітах від 27 жовтня 1918 р.

на Федака. У своєму першому дорученні (зарядженні) цей орган зобов'язував українські філії Краєвого товариства "Сільського господаря" та інших українських громадських організацій створювати повітові харчові управи, на які покладалося завдання брати під контроль та безпосереднє управління в повітах продовольчий ринок та систему формування забезпечення продовольством. Так здійснювалися перші конкретні кроки щодо відповідних державних структур, на які покладалася функція суспільного управління та життєзабезпечення.

В умовах Листопадового зриву УНРада залишалася, по-суті, єдиним вищим органом

Зарядження Української Національної Ради.

Делегация У. Н. Р. у Львові як виконуючий орган У. Н. Р. заряджує:

1) Повітових організаторів всіх повітів Галичини визнається являтися безумовно дня 1. падоліста с.р. (в п'ятницю) у Львові о год. 9. рано в малій салі Народного Дому.

2) На день 6. падоліста с.р. (середа) заряджується у всіх політичних повітах Галичини повітові організаційні збори для перегляду повітових і громадських організацій У. Н. Р.

Технічне переведення тих повітових зборів належить до дотеперішніх повітових організацій.

За делегацію У. Н. Р. у Львові: —
д-р Ность Левицький в.р.

Герб та прапор ЗУНР

заційним та управлінським центром, який оперативно реагував на зростаючі внутрішні та зовнішні виклики. Щоб розподілити повноваження та сфери діяльності 9 листопада на засіданні УНРади було утворено уряд – Державний Секретаріат, обрано його голову – К. Левицького, членів уряду – державних секретарів. Він став найвищим виконавчим і розпорядчим органом, на який покладалася безпосередні управлінські функції. На засіданні була ухвалена попередня назва держави – Західно-Українська Держава та герб – золотий лев на синьому тлі. 10 листопада УНРада перед приведенням складу уряду до присяги дала перше доручення Державному Секретаріатові – забезпечити необхідні заходи для об'єднання всіх українських земель в одну державу.

Сама ж УНРада, окрім представницьких функцій, брала на себе роль законодавчого органу, покликаного творити законодавчу і нормативну базу для новопосталої держави. Уже 13 листопада вона прийняла основоположний конституційний акт "Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії". Він складався з п'яти положень (артикулів), кожен з яких визначав конкретну конституційну ознаку: 1) назву – Західно-Українська Народна Республіка; 2) кордони – територію української суцільної етнографічної області колишніх австро-угорських володінь Галичини, Буковини та Закарпаття; 3) державну суверенність – самостійність ЗУНР у рамках визначеної території; 4) державне представництво – вищий суверен – народ, від його імені представницькі органи – УНРада і Державний Секретаріат, що діють до скликання всенародно обрані Установчих Зборів ЗУНР; 5) державні атрибути – герб: золотий лев на синьому полі і прапор: синьо-жовтий. Так визначали базові конституційні принципи: демократичний республіканський устрій, загальна рівність та рівноправність громадян, суверенність держави, влади і території.

Реальною демонстрацією широкого демократизму при формуванні органів української влади можна вважати розширення складу УНРади на підставі довиборів представників

від усіх повітів (по одному представникові) та від ряду великих міст (за відповідною квотою): Львів – 4 представники, Чернівці – 2, Перемишль – 1, Дрогобич – 1, Борислав-Тустановичі – 1, Коломия – 1, Станиславів – 2, Тернопіль – 1, Ярослав – 1, Самбір – 1, Золочів – 1, Бережани – 1, що були проведені 22 і 26 листопада 1918 року. Національні меншини своїм правом обрати та делегувати до УНРади своїх делегатів не скористалися, тож її склад був репрезентантом насамперед українського населення держави.

Через три дні після затвердження Тимчасового основного закону, 16 листопада був прийнятий "Закон про тимчасову адміністрацію", який мав врегулювати та регламентувати основні засади здійснення державної та адміністративної влади в ЗУНР. На законодавчому рівні закріплювався принцип спадковості та правової чинності тих законодавчих актів колишньої австро-угорської держави, що не суперечили розвитку українській державності. Законом встановлювалася можливість збереження за колишніми чиновниками права на здійснення державної служби від імені ЗУНР за умови прийняття

Печатки президента УНРади, а згодом президента, диктатора ЗУНР Є. Петрушевича

Український Харчовий Уряд у Львові (вул. Руська ч. 24.)

заряджує:

Ініціативу до утворення повітових харчових управ в кождому політичному повіті мають дати філії Краєвого Товариства господарського „Сільський Господар” в сідку дотеперішнього к.в. Старства в порозумінню з іншими українськими інституціями.

Повітова харчова Управа має складатися з 10 членів, делегованих місцевими господарськими організаціями і організаціями консументів і продуцентів. Національні меншини належить заперестати до участі і позшити їм застережених тільки місць, кілько їм належить відповідно до проценту їхнього населення в повіті.

Повітова харчова Управа має уконституватися і вибрати председателя. Що до нагальних заряджень на місця вона підлягає керівництву Української Національної Ради, а що до всіх інших справ лише і виключно Українському Харчовому Уряду.

Утворення повітової харчової Управи має статься перевести сейчас і негайно подати її склад до відомо У. Х. У.

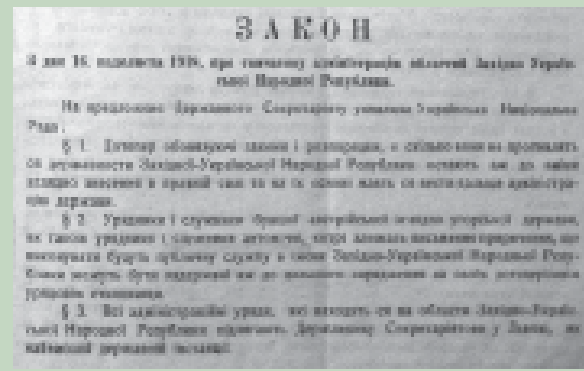
Др. Стефан Федак в.р.
президент У. Х. У.

Наказ (зарядження) голови Українського Харчового уряду про порядок утворення повітових харчових управ

Михайло Генік-Березовський (1879–1959) – культурно-освітній, громадсько-політичний діяч, правник. З 21 листопада 1918 р. був призначений повітовим державним комісаром ЗУНР у Печеніжині

Закон УНРади про тимчасову адміністрацію в ЗУНР

відповідної письмової присяги (приречення). Виховані в конституційно-правовому дусі, державні керівники ЗУНР ясно усвідомлювали небезпеку від можливого правового вакууму, загрози анархії та деструкції за умов втрати адміністративного контролю над територіями.

Пізніше відомий західноукраїнський політичний діяч і дослідник М. Стахів зазначав, що така постанова була необхідною справою за умови, якщо Західно-Українська Народна Республіка прагнула бути “державою з правлінням права. Видати нові оригіналь-

ні закони у короткім часі було неможливо, отже мусіли залишатися старі закони, щоб не було хаосу, які мали підлягати поступовій зміні або заміні”. Тож такі рішення стали свідченням не тільки певного узалежнення від правової традиції, але й прагматичною оцінкою реальних загроз, що нависли над молодою державою.

На це зрештою вказували наступні положення закону про організацію влади в ЗУНР. Уся повнота адміністративної і виконавчої влади закріплювалася за Державним Секретаріатом. У повітах керівним повітовим органом визначався інститут повітових комісарів, яких призначав або ж затверджував (в випадку їхнього обрання повітовими представницькими зборами до моменту утворення уряду) державний секретар внутрішніх справ. У права та обов'язки повітового комісара входило широке коло питань з контролю та регулювання адміністративних і громадських відносин у повіті. У питаннях військової і громадської безпеки йому підпорядковувався військовий комендант та комендант жандармерії, у господарських питаннях він мав тісно співпрацювати з повітовим харчовим урядом. Влада повітового комісара не

“Ухвала про злуку УНР і ЗУНР”, прийнята УНРадою в Станиславові. 3 січня 1919 р.

“Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського народу, проголошує незалежне з'єднання з шостим днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілку, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення її злуки, Українська Національна Рада затверджує передоступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 р. у Хаастові, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з кайсєрським правительством для офіціалізація договору про злуку.

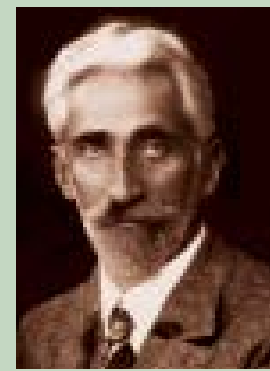
До часу, коли зберуться установчі збори з'єдненої Республіки, законодавчу владу на території бурної Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на зазначеній території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган.

За видає Української Національної Ради
Др. Гербачевський.
в.р. Др. Петрушевич, в.р.”11

Приміщення Державного Секретаріату ЗУНР в Станиславові

Антін Крушельницький (1878–1935) – письменник, педагог, громадсько-політичний діяч, член УНРади, Державний Секретар освіти і віросповідань ЗУНР, міністр в уряді УНР

поширювалася на ті галузі, які залишалися у прямому підпорядкуванні Державного Секретаріату: суди, пошта, телеграф, залізниця, домени, хоч за ним зберігалось право у випадку саботажу або ж зловживань “донести про се безпроводочно Українському Державному Секретаріатові, а в наглих случаях видасти вказані зарядження”.

Конкретизацію структури, порядку утворення і функціонування, кола повноважень та обов'язків місцевих органів влади давав Статут повітових органів УНРади. Інститут повітових комісарів доповнювався інститутом міських і громадських (в селах) комісарів, яких призначав повітовий комісар. Шляхом виборів формувалися повітові національні ради, а у містах та селах відповідно міські та громадські ради. Ці ради мали право дорадчого голосу при ухваленні рішень, залишаючи остаточне слово за повітовим комісаром. Отже, на місцевому рівні формувалася система органів управління, що поєднувала представницький демократизм місцевих рад з вертикальною підпорядкованістю виконавчих органів влади: уряд – повітовий комісар – міський (громадський) комісар. В умовах воєнного стану це була, мабуть, найдоцільніша формула поєднання директивних та демократичних підходів в організації влади на місцях.

УНРада, працюючи в складних умовах військового часу, після взяття поляками Львова, переїхала до Тернополя, а на початку 1919 р. – до Станиславова. Саме на станиславівський період діяльності припадає найбільш плідна та стабільна робота УНРади як представницької парламентської структури. Уже перші закони та ухвали, прийняті на її сесійних засіданнях, мали доленосне значення не тільки для ЗУНР, але й всього українського народу. З січня 1919 р. УНРада ЗУНР прийняла Ухвалу “Про Злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою”, у якій, посилаючись на право самовизначення українського народу, попередній договір від 1 грудня 1918 р., проголосила злуку (з'єднання) двох держав “в одну, одноцілку, суверенну Народну Республіку”. До моменту юридичного закінчення процесу об'єднання майбутніми Установчими Збора-

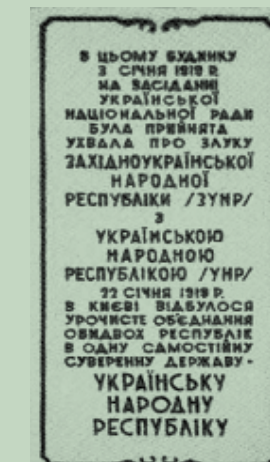
ми УНРада зберігала за собою на території ЗУНР законодавчу владу, а Державний Секретаріат – цивільну та військову адміністрацію. Наступне прийняття Директорією УНР відповідного універсалу та проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки ЗУНР та УНР стали логічним закінченням процедури об'єднання двох українських держав. Після цього ЗУНР одержала широкую внутрішню автономію та назву Західна область УНР (ЗОУНР). Є. Петрушевич був введений до складу Директорії УНР як представник від західноукраїнських земель. Члени УНРади А. Крушельницький, О. Назарук, Л. Цегельський, О. Безпалко, В. Темницький були призначені міністрами в уряді УНР – Раді народних міністрів. Для забезпечення ефективності роботи УНРади було проведено реорганізацію її структури – створено Президію і Віділ УНРади, на які поклалися завдання безпосередньої організації державотворчої діяльності вищих органів влади.

Відбулися зміни на організаційному та персональному рівнях і в уряді ЗУНР, який одержав назву Ради Державних Секретарів. Після відставки К. Левицького головою уряду став С. Голубович.

Ще в процесі формування ЗУНР та заміни старих австрійських державних органів виникла необхідність реформувати та забезпечити функціонування органів суспільного та правового порядку, що б могли ефективно забезпечувати правопорядок у повітах і державі загалом. Уже в процесі революційного захоплення влади в повітах були ліквідовані й розпущені жандармські відділки та їхній особовий склад. На хвилі народного піднесення формувалися загони місцевої народної міліції, що брали на себе місію забезпечити правопорядок та охороняти громадські й господарські об'єкти. Водночас УНРада спільно з Начальною командою українських військ 6 листопада видала розпорядження про утворення Корпусу української державної жандармерії. Керівництво покладалося

Володимир Темницький (1879–1938) — правник, громадсько-політичний і державний діяч, журналіст, літератор, віцепрем'єр уряду УНР

Будинок колишнього готелю “Австрія”, де засідала УНРада ЗУНР (вул. Шевченка, 1 в Івано-Франківську)

Семен Вітик (1875–1937) – галицький громадсько-політичний і профспілковий діяч, лідер Української соціал-демократичної партії, посол до Віденського парламенту; член УНРади, після Злуки ЗУНР і УНР член президії Трудового конгресу як представник ЗО УНР

Лонгин Цегельський (1875–1950) – адвокат, публіцист, член Української національно-демократичної партії, депутат Австрійського парламенту. 1 грудня 1918 р. підписав у Фастові від імені УНРади разом з Д. Левицьким передвступний договір з Директорією про з'єднання ЗУНР і УНР. В уряді УНР – міністр внутрішніх справ

на Команду української державної жандармерії, керівником якої призначено П. Індишевського. Упродовж листопада на базі матеріальної частини старих австрійських відділів жандармерії сформовано українські жандармські структури – станиці. Особовий склад жандармів переважно обновляли за рахунок українських військовиків або ж добровольців. Для підготовки відповідних офіцерських кадрів у Станиславові була відкрита жандармська школа. У повітах жандармські станиці очолювали жандармські коменданти, які підпорядковувалися повітовому комісару, а по службовій лінії – Команді державної жандармерії, яка спочатку була у структурі Державного секретаріату військових справ, а потім відійшла до відділу громадської (публічної) безпеки секретарства внутрішніх справ. Попри гострий брак досвідчених кадрів та відносно малу чисельність жандармського корпусу – близько 1 тис. особового складу та 4 тисяч стажистів (кандидатів у жандарми), ця структура разом із добровільними загонами народної правопорядок і суспільний спокій в державі, втягнутої у військове протистояння з польською державою.

Не менш важливим напрямом державотворення було формування судової системи влади. Її організаційну основу склала стара австрійська система судівництва, про що йшлося у прийнятому 21 листопада 1918 р. законі УНРади “Про тимчасову організацію судів і влади судейської”. Керівним органом судової влади закон визначав Державне секретарство судівництва, а всі суди попередньої держави відповідно “стають судами Західно-Української Народної Республіки і є зобов'язані в її імені виконувати дальше спорове, неспорове і карне судівництво”. За визнанням безпосереднього учасника судового будівництва ЗУНР М.Чубатого “Устрій судів та виконання самого судівництва побіч тих перемін, які були безумовно потрібні, не улягало у нас майже ніяким змінам, тим більше, що обсади судейських посад не стрічалася з більшими труднощами з огляду на доволі велике число суддів-українців. На перший план висунулася потреба змінити старі

закони, які мали на цілі охорону австрійської держави”. Тимчасовозалишалися в силі ті закони та розпорядження судової влади, що не суперечили інтересам української держави. З дня оприлюднення закону усі судові вироки та ухвали повинні були виноситися від імені ЗУНР.

Невдовзі Державне секретарство судівництва, яке очолював д-р О. Бурачинський, провело реформування судової системи, розділивши територію держави на 12 судових округ та 130 судових повітів. Вони мали комплектуватися суддями на основі виборності місцевим населенням, при цьому було дотримано квотного представництва в судовому корпусі обранців від національних меншин. Запроваджувалися судочинства українською мовою, принципи гласності, відкритості, змагальності, права звинуваченого на захист. У зв'язку із складними воєнними обставинами судовий інститут присяжних був тимчасово скасований, для ведення кримінальних справ створювалися трибунали першої інстанції. Функції другої та третьої судових інстанцій належали відповідно тимчасово створеним Окремим судовим сенатам другої та третьої інстанції. Були врегульовані питання розмірів оплати праці судовим працівникам, судових та цивільних експертів, судово мито тощо.

Відновилися діяльність адвокатури, було створено Палату адвокатів, введено офіційну назву професії “адвокат”. Представники адвокатури склали обіцянку дотримання законів та служіння на благо української держави. Формувалася і система нотаріальної служби, була створена Нотаріальна палата, її службовці присягали на вірність

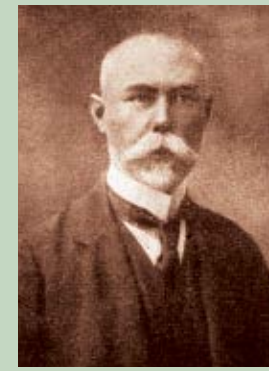

Повідомлення газети “Нове життя” про злуку ЗУНР і УНР

українській державі, зобов'язувалися дотримуватися чинних українських законів, у своїй діяльності повинні були знати та розмовляти українською мовою. Національна належність нотаря при виконанні ним своїх обов'язків значення не мала.

Значно більше проблем виникло при формуванні державної прокурорської служби, більшість попередніх прокурорських працівників були австрійцями чи поляками і ревними захисниками попереднього державного устрою. Тож цю службу доводилося створювати практично спочатку. Через брак часу, відсутності відповідних кадрів та реальних можливостей цей процес залишився незакінченим.

Поступово формувалася і новонормативно-правова база української держави, основу якої складали законодавчі акти УНРади та нормативні (підзаконні) документи уряду, державних секретаріатів, місцевих органів влади. УНРада як законодавчий орган приймала закони, а також постанови та ухвали, які, набуваючи чинності, були обов'язковими для виконання на всій території держави. Державний Секретаріат (перейменований в Раду державних секретарів) видавав розпорядження та обіжники, що стосувалися економічного, адміністративного чи військового життя держави, містили в собі конкретизацію положень законів та механізми реалізації, їх приймали до виконання відповідні органи влади. Державні секретаріати, вищі керівні державні органи влади в межах своєї компетенції видавали розпорядки, накази, циркуляри, зарядження тощо. Оприлюднення законодавчих та нормативних актів відбувалося через тогочасну пресу, насамперед в урядових офіційних газетах “Діло”, “Республіка”, “Український Голос”, в часописі “Нове Життя”, газетах повітових органів влади. З налагодженням видавничої роботи уряду в грудні 1918 р. у Станиславові був виданий “Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки”. Відповідним законом УНРади від 4 січня 1919 р. було визначено спосіб оприлюднення та введення в дію законів і розпорядків через видання “Вістника державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки”, перший випуск якого вийшов 31 січня 1919 р. у Станиславові. Всього за півроку діяльності української влади (січень-травень 1919 р.) було видруковано 11 випусків вісника. Окрім нього видавали збірники окремих державних секретаріатів, як наприклад, “Вістник Державного Секретаріату військових справ”, “Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань” та ін. За розпорядженням УНРади від 10 листопада 1918 р. найважливіші закони та документи української держави

Іван Кивелюк (1866–1922) – заступник голови львівської делегації УНРади

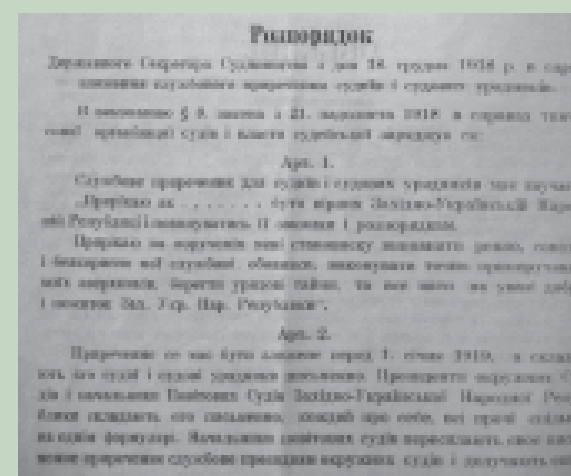
Лев Бачинський (1872–1930) – адвокат, політичний діяч, віцепрезидент УНРади, автор конституційного закону від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР із УНР і закону про земельну реформу

оприлюднювали на українською, німецькою, польською та єврейською мовами.

Отже, формування державних органів влади, судової та правоохоронної систем, незважаючи на брак матеріальних ресурсів та відповідно підготовлених людей, мало поступальний і системний характер, значною мірою забезпечувалося наявною нормативною базою, яка уже в процесі державного будівництва приводилася до потреб та завдань молоді української державності.

Закон про “Тимчасову організацію судів і судочинства”

Розпорядок Державного секретаріату судівництва про порядок складання присяги суддями та судовими чиновниками

Іван Мирон (1857–1940) – інженер залізничної служби, громадський діяч на Станіславщині, Державний Секретар шляхів ЗУНР 1918–1919 рр.

Микола Сабат (1867–1930) – науковець, громадський діяч, заступник Державного Секретаря освіти уряду ЗУНР

Осип Назарук (1883–1940) — громадський і політичний діяч, визначний журналіст і публіцист. Член управи Української радикальної партії (1905–1919). У 1915–1918 рр. – керівник Пресової Кватери УСС. Від жовтня 1918 р. – член Української Національної Ради ЗУНР

Станіслав Дністрянський (1870–1935) – визначний правник, голова Товариства українських правників у Львові, (1907–1918) – депутат Віденського парламенту від Української національно-демократичної партії. Працював над українською правничою термінологією, автор проекту Конституції ЗУНР

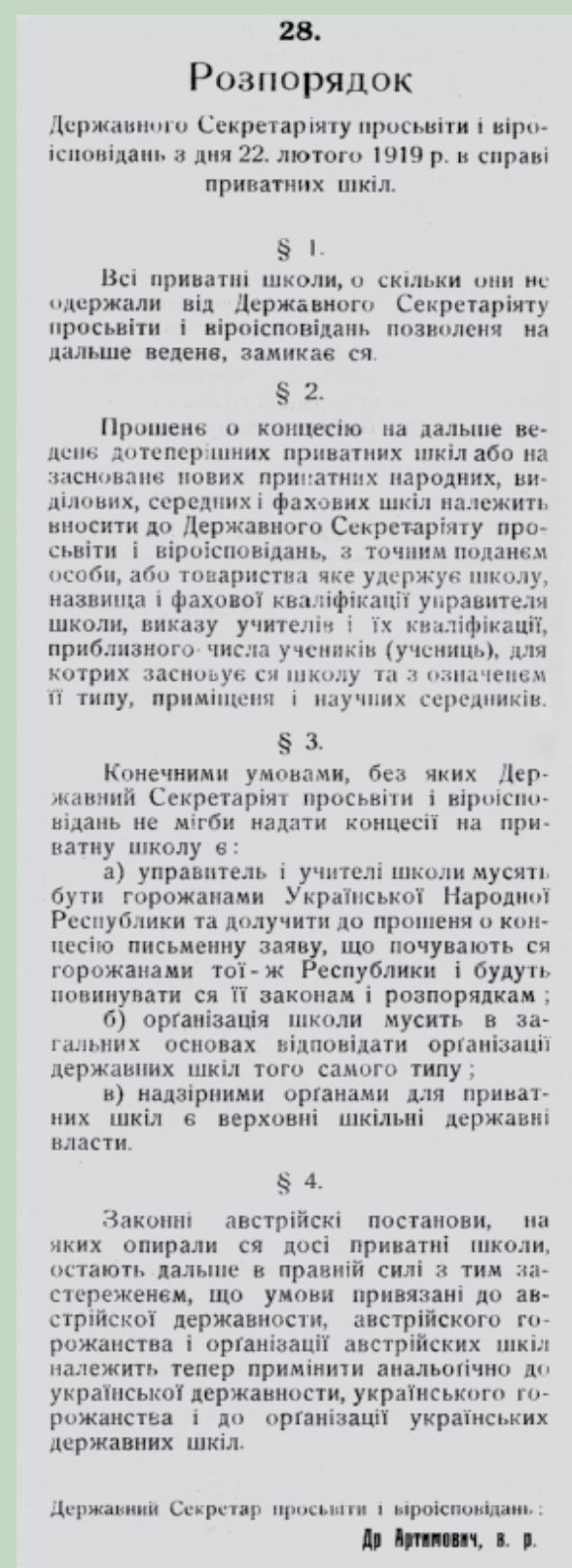
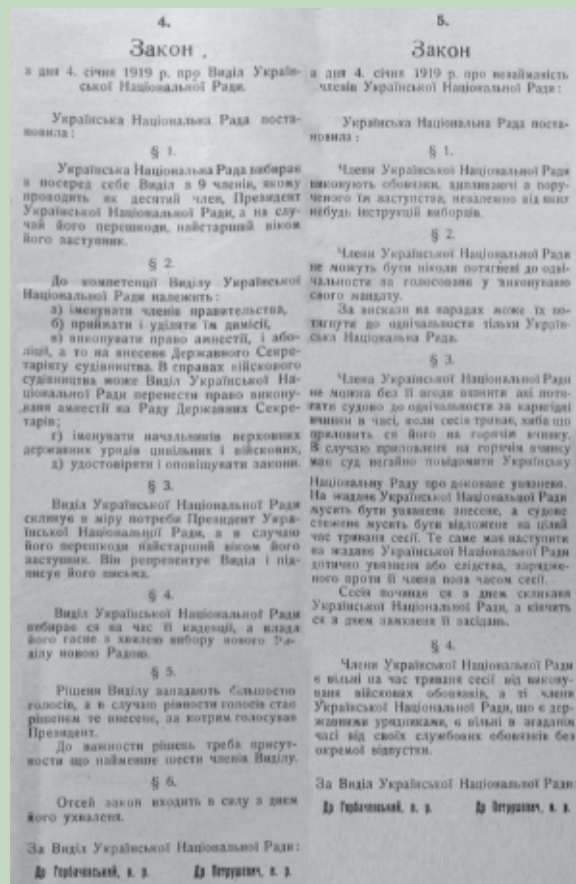
Айтал Вітошинський (1875–1937) – правник, радник уряду ЗУНР в екзилі

Іван Макух (1872–1946) – адвокат у Товмачі, організатор "Січей", чільний діяч Української радикальної партії, депутат галицького сейму (1908–1918), член УНРади, Державний Секретар внутрішніх справ ЗУНР

Законодавчий процес через реалії військово-політичного життя теж мав свою специфіку. УНРада як законодавчий орган приймала закони під час сесій. У станіславівський період було проведено три сесії: 2–4 січня, 4 – 15 лютого і 25 березня– 15 квітня 1919 р. Прийняті на засіданнях УНРади закони підписував Президент УНРади Є. Петрушевич та член Відділу УНРади А. Горбачевський. У міжсесійний період тривала робота щодо підготовки законопроектів і у комісіях УНРади, і в Державному секретаріаті судівництва. Один із його відділів – законодавчий, основним напрямом своєї роботи мав розробку законопроектів, підготовку розпоряджень, надавав правову оцінку відповідності прийнятих нормативних актів законам УНРади.

Потреба держави у кваліфікованих фахівцях-юристах зумовила ініціативи Державного секретаріату судівництва щодо створення системи правової та юридичної

Розпорядок Державного Секретаріату освіти і віроісповідань

освіти, прийняття відповідних законів та нормативних актів, спрямованих на поліпшення рівня знань тогочасних правників, підготовки нових кваліфікованих кадрів. Весною 1919 р. у Станіславові відбулися збори правників ЗО УНР, що ухвалили рішення про створення відповідної громадської організації, яка б спрямовувала свої зусилля на забезпечення системи юридичної освіти та підвищення ролі правників у державно-політичному житті республіки. Помітну роль у процесі становлення української правничої системи відіграв відомий український правник професор Станіслав Дністрянський. Він був ініціатором і безпосереднім виконавцем перекладів з німецької та польської мов на українську важливих юридичних комплексів австрійського законодавства, норми якого залишалися чинними в ЗУНР. Під його керівництвом перекладено австрійський цивільний кодекс, доповнений відповідними

законодавчими змінами української влади, відредаговано цивільне право. Під час цієї роботи С. Дністрянський вперше сформулював та застосував українську юридичну термінологію.

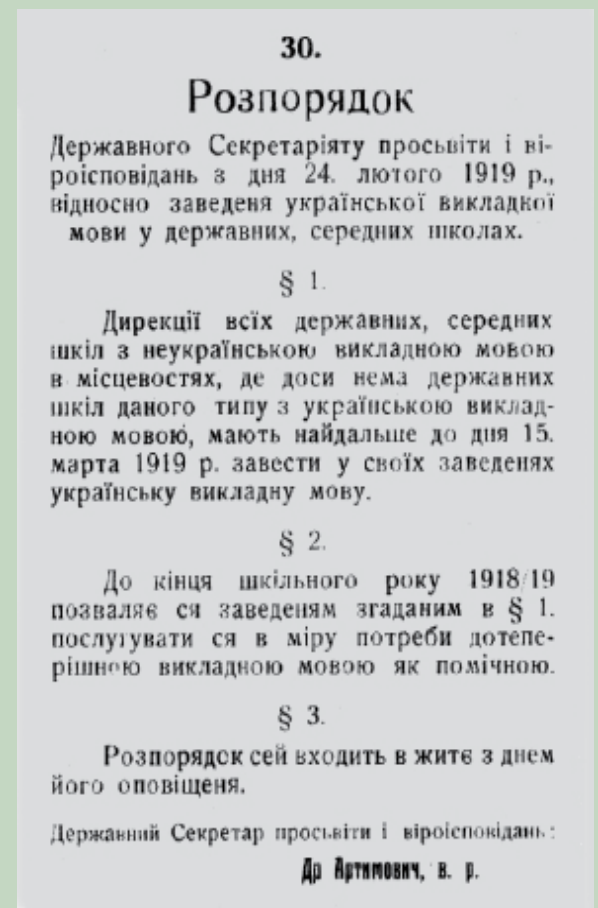
За короткий час УНРада прийняла десятки законів, що регулювали важливі аспекти державного життя в багатьох суспільних сферах. Серед них закони про основи шкільництва, промови, про громадянство, земельний закон, про сейм, виборчий закон та ін. Закон про скликання сейму передбачав обрання нового законодавчого органу на основі рівного, таємного, прямого, пропорційного, виборчого права, враховував представництво і корінної (титульної) української нації, і національних меншин.

Перспективи реалізації державотворчих прагнень західних українців були поховані новим наступом польських військ, підслених озброєною за підтримки Антанти армією генерала Ю. Галлера. Внаслідок значної військової переваги поляки захопили більшість земель ЗУНР. У цих складних умовах загрози військової та державної поразки 9 червня 1919 р. було прийнято рішення про передачу усіх владних повноважень військової та цивільної влади Диктатору ЗУНР (ЗОУНР), яким став Є. Петрушевич. Він сформував Раду уповноважених (вповноважених) диктатора та Військову канцелярію. До складу Ради уповноважених увійшли С. Витвицький, В. Курманович, О. Назарук, І. Мирон. Начальним вождем Української Галицької Армії було призначено генерала О. Грекова. Відтоді Є. Петрушевич мав одноособову владу в республіці уже від імені Диктатора, беручи на себе повноваження та право прийняття рішень іменем держави.

Незважаючи на впертий, героїчний опір вояків УГА, всередині липня 1919 р. і керівництво ЗУНР, і державні установи, і армія змушені були покинути галицьку землю, перейти річку Збруч, на територію, контрольовану Директорією УНР. У листопаді 1919 р. урядові структури ЗУНР виїхали до Відня, який на чотири роки став місцем перебування екзильного уряду ЗУНР.

У середині 1920 р. виникла необхідність привести структуру та функції державних ор-

Розпорядок про запровадження викладання української мови в школах. Лютий 1919 р.

Оголошення про обов'язкову заміну зовнішніх написів і вивісок українською мовою

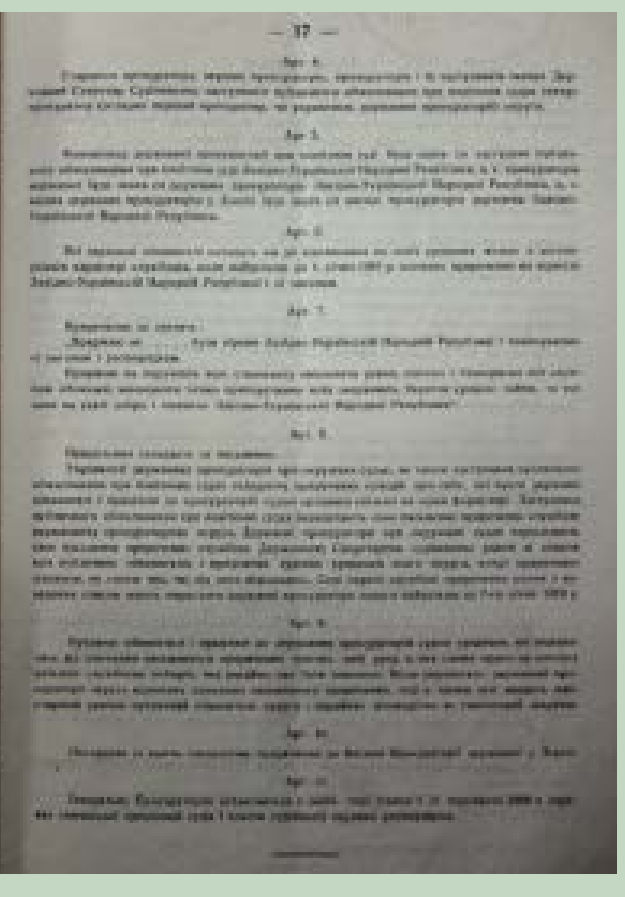

польську, єврейську, представники усіх трьох народів мали б права на здобуття початкової та середньої освіти рідною мовою, рівний доступ до вищої освіти. Отже, керівництво уряду ЗУНР, надаючи такі широкі повноваження та права іншим народностям, намагалося наголосити на відсутності будь-яких обмежень у національній сфері, що різко контрастувало з антиукраїнською політикою правлячих сил Польщі у Східній Галичині. На жаль, тогочасні європейські лідери проігнорували права та прагнення українців жити на своїй землі власним державним життям. 14 березня 1923 р. Рада Послів ухвалила рішення про приєднання Східної Галичини до польської держави. Наступного дня, 15 березня, уряд ЗУНР за кордоном Є. Петрушевич розпустив і він припинив своє існування.

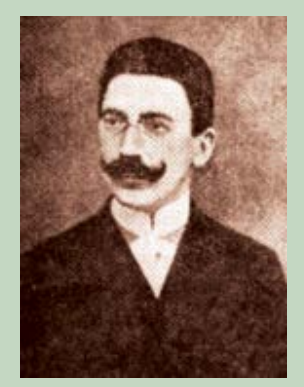
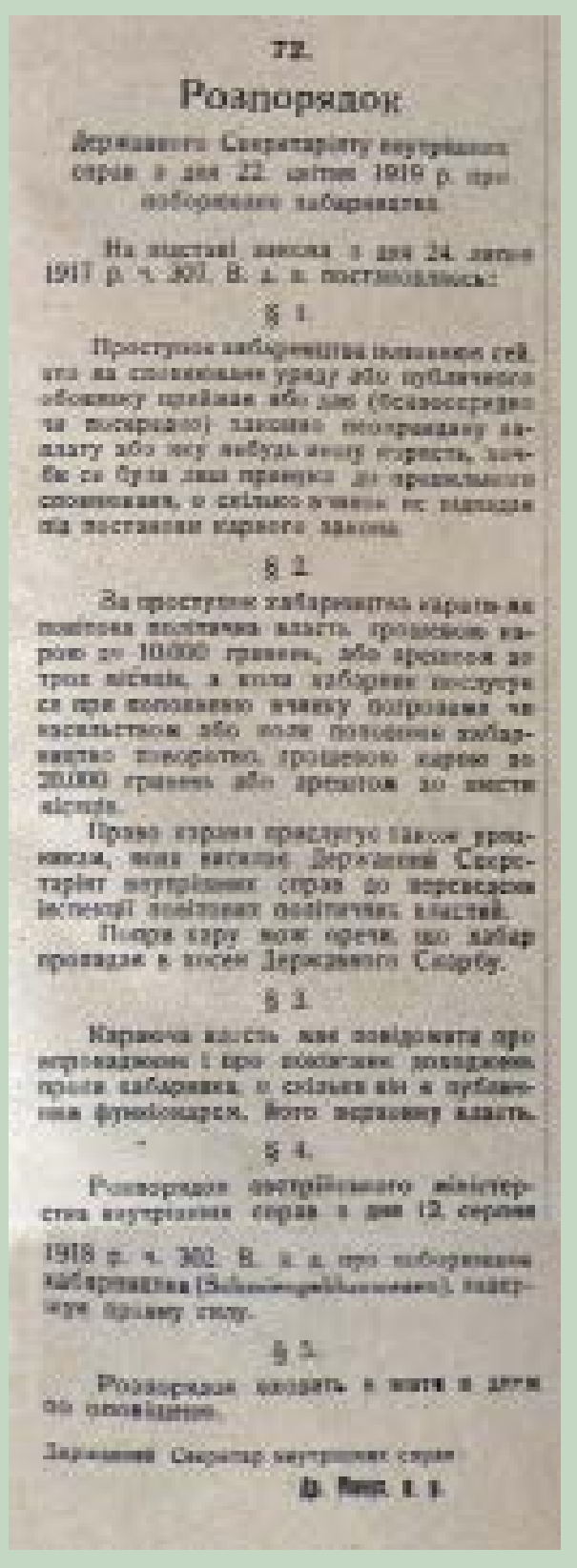
Розпорядок Державного Секретаріату судівництва про створення державної прокуратури

важений для справ закордонних уряду ЗУНР К. Левицький наприкінці квітня 1921 р. на розгляд Ради Послів країн Антанти. Цей документ став, по суті, синтезом низки попередніх конституційних проектів, що розробили відомі українські правники С. Дністрянський, Ю. Романчук, і, певною мірою, ґрунтувався на нормах прийнятих 1919 р. конституційних законах ЗУНР.

За положеннями цього проекту Галицьку Республіку проголошували незалежною і суверенною державою, в межах території Східної Галичини, включно з Лемківщиною. За спрямованістю вона мала бути соціальною правовою державою з республіканською формою правління, покликаною забезпечувати матеріальний та моральний добробут своїх громадян. Президентсько-парламентська форма правління визначала вищого суверена – народ, який шляхом виборів обирав і наділяв владними повноваженнями Президента республіки та парламент – Державну Раду. Щоб продемонструвати перед європейськими лідерами приклади національної терпимості та відсутності ксенофобії, у конституційному проекті передбачалося значне розширення прав представникам польської та єврейської національностей, надання їм значних владних повноважень та національно-культурних можливостей. Зокрема посади двох заступників голови (президента) парламенту мали належати полякам та євреям, державними мовами (окрім внутрішньої урядової мови української) визначали три мови: українську,

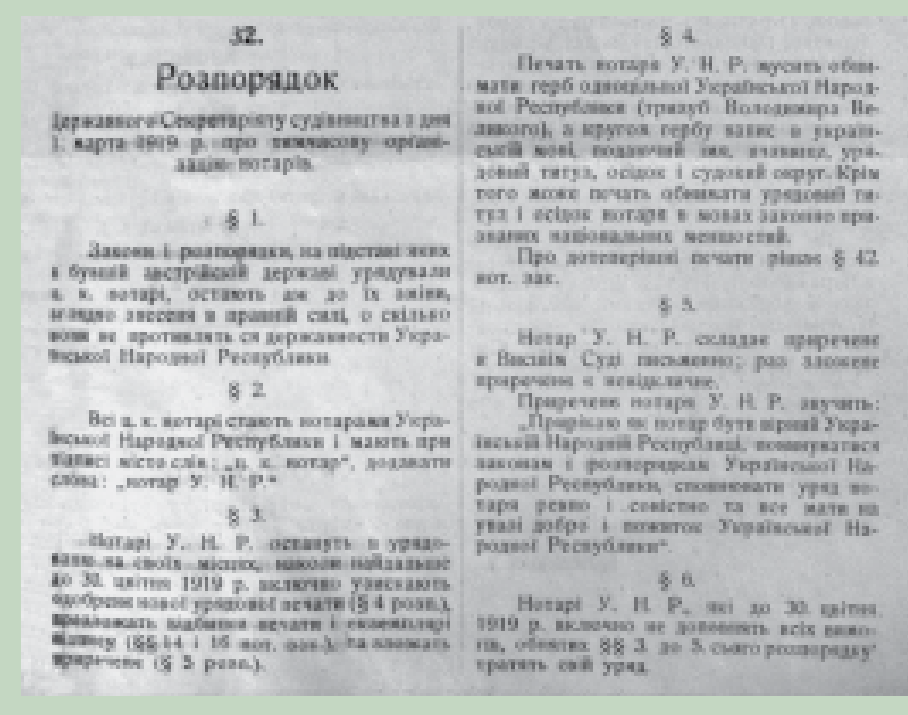
позиції провідних європейських політиків щодо долі Західної України. Серед форм і методів, які обрали українці для досягнення своєї мети, були відповідні документи з політико-правовим обґрунтуванням своїх прав, підготовлені урядовцями ЗУНР для лідерів країн Антанти як аргументи на користь української сторони. До таких документів слід віднести і конституційний проект "Основи державного устрою Галицької Републики", який розробив і подав уповно-

Володимир Сінгалеви́ч (1880–1945) – суддя, член УНРади, уповноважений Диктатора ЗУНР у справах фінансів, внутрішніх справ

Розпорядок Державного Секретаріату внутрішніх справ ЗУНР про боротьбу з хабарництвом

Закон про нотаріат

ганів влади за кордоном відповідно до існуючого політико-правового стану. Тому розпорядком диктатора ЗУНР від 25 липня 1920 р. було утворено "Уряд диктатора Західно-Української Народної Республіки", інша назва – Колегія уповноважених диктатора ЗУНР. Він структурно складався із окремих самостійних відділів: для ведення справ, до компетенції яких належали питання секретаріату закордонних справ; для ведення справ колишніх секретаріатів фінансів, промисловості та торгівлі; для справ преси і пропаганди; для ведення справ компетенції колишніх секретаріатів внутрішніх справ, судівництва, освіти, віросповідань, рільництва, пошти і телеграфів, громадських робіт. Було введено посади керівників урядових відділів – Уповноважених диктатора, якими, відповідно, були призначені С. Витвицький, В. Сінгалеви́ч, К. Левицький Й. Ганінчак. Координацію та взаємодію роботи відділів уряду забезпечувала президіяльна канцелярія диктатора, що займалася також веденням діловодства, підготовкою нормативно-розпорядчих та політико-правових документів. Як окремий відділ зберігалася і Військова канцелярія диктатора, у компетенції якої перебували військові справи. Така структура проіснувала практично до моменту ліквідації уряду ЗУНР.

Враховуючи невизначеність державно-правового статусу окупованих Польщею східногалицьких земель, зтягування його розв'язання міжнародними органами, уряд ЗУНР старався переконати лідерів провідних західних країн у правочинності своїх домагань. Під його керівництвом у низці європейських столиць діяли представництва уряду ЗУНР, що намагалися через інформаційні та дипломатичні канали вплинути на

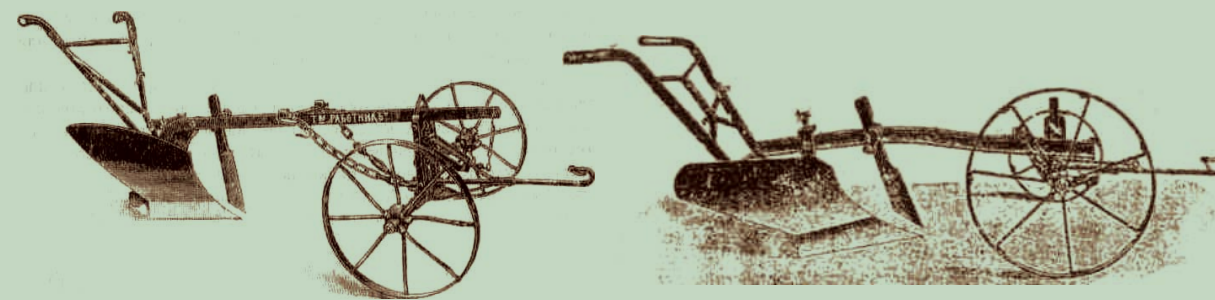
3. РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Нова українська влада намагалася створити широкі можливості для розвитку зруйнованого у війні господарства, соціально-економічного життя краю. Уже 5 листопада 1918 р. у програмному Маніфесті Української Національної Ради задекларовано впровадження 8-годинного робочого дня, соціальний захист людей похилого віку та інвалідів, охорону праці та громадський спокій, проведення аграрної реформи. Першим розробником стратегії соціально-економічного розвитку ЗУНР був Голова Державного Секретаріату і Державний Секретар фінансів Кость Левицький, досвідчений посол Галицького сейму й австрійського парламенту.

За умов кількарічної воєнної розрухи особливу увагу уряд і Національна Рада приділяли виведенню економіки з кризи. Тому було монополізовано продаж зерна, хлібопекарських виробів, картоплі, великої і малої рогатої худоби, свиней, шкіри, цукру, сірників, цигарок, спирту, поташової соди. Водночас Харчовий уряд (діяв на правах Державного

секретарства на вул. Руській 20, у Львові) на чолі зі Степаном Федаком заявив про ділову співпрацю в товарообміні з крайовим товариством «Сільський господар», представниками кооперативів і фінансових інституцій. Щоб розв'язати продовольчу проблему в містах і містечках, відкривали державні крамниці, спеціальні їдальні та роздавальні пункти, де бідності, людям похилого віку і дітям давали продуктові пайки, безкоштовні обіди.

Враховуючи складність військово-політичної ситуації, вибух українсько-польської війни, нова українська влада намагалася зберегти у регіоні фінансову систему. Уряд ЗУНР підпорядкував собі й частково реорганізував Крайову дирекцію скарбу, що розмістилася у Тернополі (22 листопада 1918 р. Львів захопили поляки). У її складі діяла Скарбова сторожа, Скарбова митниця, Державний касир, а також Державний контролер (ревізор). Очолив контрольно-ревізійну службу ЗУНР Омелян Сасевич (1869–1944), один із організаторів довоєнного

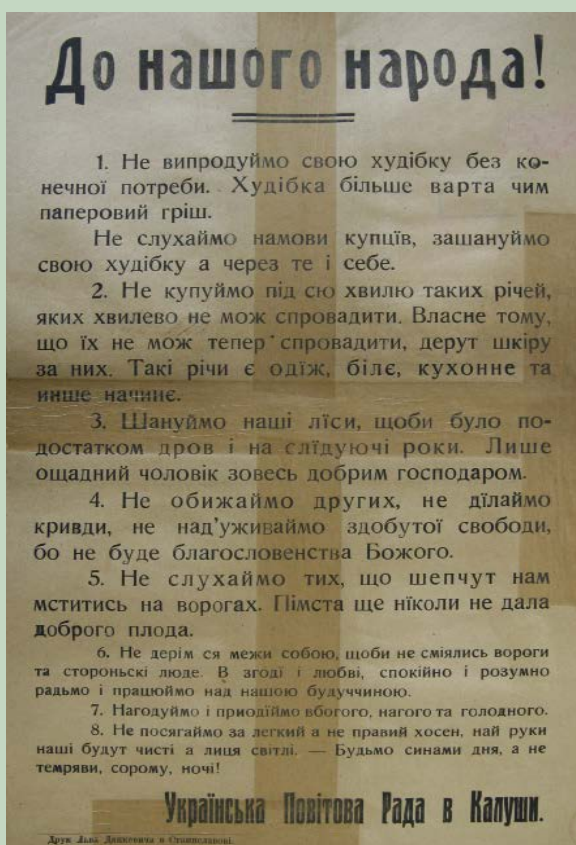

Плуги поч. XX ст.

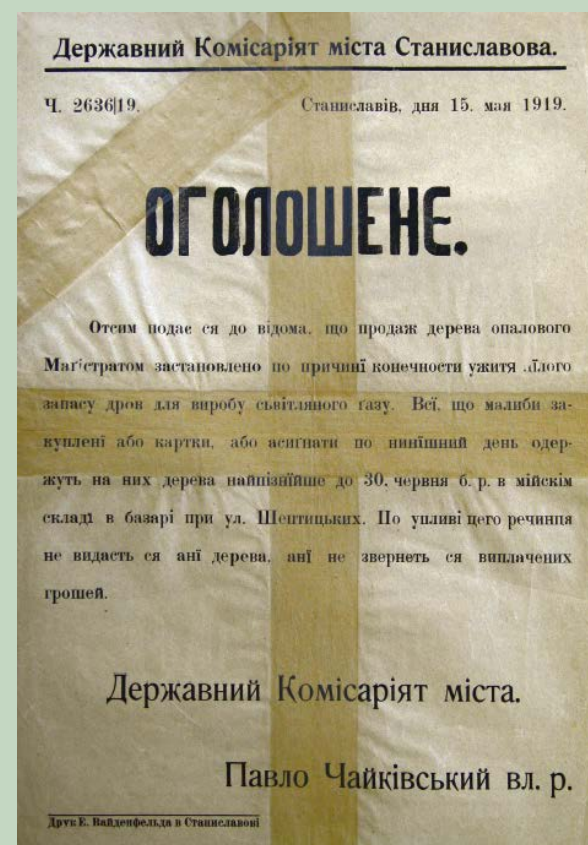

Степан Федак (1861–1937) — визначний громадський діяч, філантроп, адвокат. 1918 р. — Державний Секретар харчових справ уряду ЗУНР. Активний член низки громадських організацій в Західній Україні. Організував Комітет допомоги політичним в'язням, який очолював до кінця життя

Звернення повітової УНРади у Калуші "До нашого народу!" у зв'язку із необхідністю збереження селянських господарств. Листопад 1918 р.

Звернення Державного комісаріату м. Станиславова до городян про необхідність ощадного використання вугілля і газу для опалювання житла. 15 травня 1919 р.

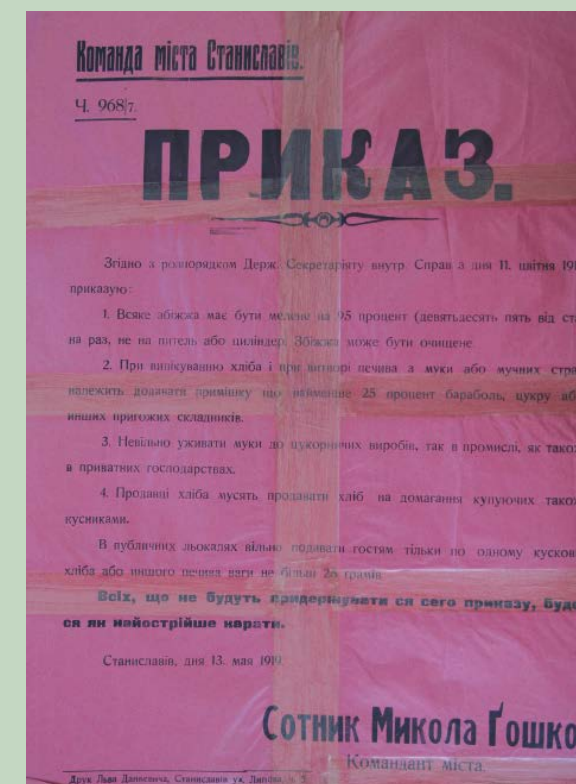
українського кооперативного руху в Галичині, перший директор і головний ревізор Крайового Союзу Ревізійного (заснований 1904 р. у Львові). Були також контролери в окружних дирекціях скарбу (Бережани, Броди, Коломия, Станиславів, Тернопіль, Чортків), які контролювали фінансово-господарське життя відразу в кількох повітах.

Державні контролери стежили за законним розподілом коштів по зарплатах державним службовцям (серед них були не лише управлінці, що присягли на вірність ЗУНР і знали державну мову, але й військовики Галицької Армії, педагога державних шкіл). Чимало уваги також приділяли дотриманню повітовими комісарами державної монополії на продаж тютюну, алкоголю, шкіри, сірників, нафти. На порушників накладали штрафи. Але влада так і не спромоглася взяти під контроль нафтовидобуток, хоч і заборонила вивіз сирівця, оскільки більшість розробок належала іноземному капіталу. Тому далі процвітала спекуляція гасом і сирівцем, не спадала інфляція.

Лише 4 квітня 1919 р. впроваджено до обігу свою валюту – гривні (вартість австрійської корони) і карбованці (вартість двох корон). Однак нова валюта не змогла стримати інфляційних процесів в умовах українсько-польської війни, міжнародної ізоляції ЗУНР. Відчувався брак дрібних коштів, тому повітова влада Бродів, Золочева, Тернополя, Збаража і Сокаля почала друкувати, причому часто на звичайному обгортковому матеріалі, міські бони на 1, 2, 5 і 10 гривень.

Галицькі контролери-ревізори намагалися координувати свої професійні дії з фінансовими структурами Директорії Української Народної Республіки. У березні-квітні 1919 р. у Станиславові – тимчасовій столиці ЗУНР. Експедиція заготовки державних паперів УНР друкувала розмінний знак Державної скарбниці УНР номіналом 5 гривень. Водночас уряд УНР виділив для населення ЗУНР чимало зерна, цукру та інших продовольчих товарів, надав бідному населенню ЗОУНР грошову допомогу.

Активно відбудовували залізничний транспорт. Щоб поліпшити співпрацю з Наддніпрянщиною, перебудовували місцеві залізничні колії. На прохання уряду

Наказ коменданта м. Станиславова про порядок помолу збіжжя, випікання хліба, заборону використання борошна для виготовлення цукрових виробів, зобов'язання продавців хліба продавати його частинами тощо. 13 травня 1919 р.

Українські селяни. Поштівка. Поч. XX ст.

Борислав напередодні Першої світової війни

Нафтові свердловини (шиби) в районі Мражниці

Либак з коромислом та відрами (киблями) нафти (ропи) для продажу

в Галичину прибуло півсотні машиністів-наддніпрянців, розширено два залізничні шляхи: Підволочиськ–Львів (до Борщович) та Броди–Красне, відкрито тримісячний залізнично-технічний курс у Станиславові. Водночас на 100 відсотків збільшено залізничний і поштовий тарифи. У Стрию розпочато будову перших бронепоездів. На телеграфних апаратах введено український алфавіт. Розпочато випуск своїх поштових марок.

Новостворений уряд і місцеві органи самоврядування ЗУНР насамперед узялися за розв'язання продовольчої проблеми: народ і, що найстрашніше, майже 100-тисячна армія – недоїдали. Координував цю роботу Державний харчовий уряд, який створено першим зі всіх міністерських структур – ще 29 жовтня 1918 р., коли австрійська державна машина практично зупинилась, а Польська ліквідаційна комісія започаткувала продуктивний саботаж Східної Галичини. Ось тоді українці вийшли з Крайового господарського уряду і всупереч полякам створили

топадові дні представники Харчового уряду чи не першими в повітах перейняли місцеву виконавчу владу і взялися розв'язувати продовольчу проблему, яка актуалізувала земельну реформу.

Проведення земельної реформи належало до найважливіших проблем Української Національної Ради і Ради Держсекретарів ЗУНР. У програмному маніфесті від 5 листопада Національна Рада декларувала якнайшвидше проведення "справедливої аграрної реформи, силою земля великих земельнихдобрперейдевласністьмалоземельних і безземельних". Керівництво вважало, що аграрні перетворення має здійснити новий законодавчий орган – сейм, обраний на демократичній основі. Тож парламентарі й урядовці застерігали селян від грабунків, нападів на фільварки, самовільних вирубок лісів.

В умовах воєнної розрухи і невирішеності аграрної проблеми уряд змушений був монополізувати продаж зерна, хлібопекарських виробів, картоплі та інших продуктів.

Водночас він заявив про ділову співпрацю в товарообміні з відновленим товариством "Сільський господар", представниками українських кооперативів і фінансових інституцій. Навесні заведено два пісні дні, регламентовано розподіл закупленого у селян м'яса, заборонено випічку хліба без установленого мінімуму (25 відсотків, як правило, картоплі й цукру) сурогату. Порушників арештовували і навіть ув'язнювали.

Вулиця Панська в Бориславі (нині Шевченка)

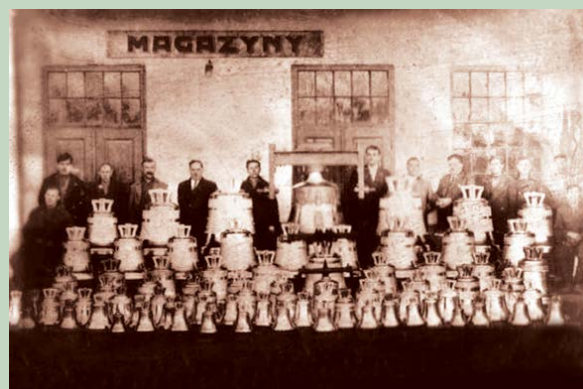
Руку допомоги подала Наддніпрянщина. Для знедоленого війною галицького населення, здебільшого спалених у ході Брусилівського наступу російської армії сіл Зборівського повіту, а також горян Гуцульщини, Директорія УНР відправила 730 вагонів цукру, 213 вагонів борошна, 223 вагони збіжжя, 127 вагонів інших продуктів. Фінансово-кредитні потоки між регіонами координував Станиславівський відділ Українського народного кооперативного банку, створений за сприяння міністерства фінансів УНР. З ініціативи Міністерства народного господарства УНР у Станиславові відкрито уряд Головноуповноваженого з харчування Галичини і Буковини, який став посередником між Харчовим урядом і наддніпрянською кооперацією. Крім того, з ініціативи Червоного Хреста УНР у Зборові відкрито харчовий пункт, який займався провізією 45 понівечених прифронтових сіл повіту – комплектував бідноті продуктивні пайки, готував гарячі обіди.

Промислові товари, головне тканини, шкіра, взуття на сільський ринок узагалі не

Горить найпотужніша свердловина Ойл-Сіті (1908 р.), район Тустанович

Околиці Калуша. Поштівка поч. XX ст.

Ливарня дзвонів братів Фельчинських у Калуші

надходили – все йшло на обмундирування Галицької Армії. Катастрофічно не вистачало у селах дрогобицької нафти та парафіну, які окремі ділки продавали за спекулятивними цінами.

Це спонукало уряд більш предметно зайнятися проблемами села. Навесні 1919 р. безземельна біднота з нетерпінням очікувала переділу землі польських дідичів, більшість з яких утекла за Сян – подалі від фронту українсько-польської війни. Однак нова

Солеварня "TESP" у Калуші

Калуш 1917 р.

українська влада виявилася неготовою до швидких кардинальних змін у загалом консервативному аграрному секторі. У відповідь біднота деяких сіл і містечок почала створювати селянські Ради (Зборів, Збараж), хлопські революційні комітети (Тлумач), Ради робітничих і селянських депутатів (Богородчани, Станиславів, Дрогобич).

Батраки і безземельні селяни не тільки вимагали відчуження без викупу поміщицьких земель, але й часто ділили їх самочинно між собою, особливо на Тернопільщині. Багатьом селянам не подобалася монополія влади на продаж зерна та інших продуктів. Саме у розпал весняно-посівної кампанії і розгортання польського наступу, 25 квітня 1919 р., Головний отаман УНР С. Петлюра надіслав із прифронтового Здолбунова проводу ЗУНР телеграму-попередження: "Маю цілком певні повідомлення про неспокій у військах та серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного Секретаріату в соціальних питаннях і особливо земельних. Це може кінчитися катастрофою і розвитком більшовизму, тим більше вони вживають заходи до того... Прошу звернути на це увагу і вжити відповідних заходів, продиктованих державною мудрістю і передбаченням неминучих конфліктів у життю населення Західної України".

Однак радикальному і швидкому реформуванню земельно-аграрних відносин завжала кровопролитна українсько-польська війна на 300-кілометровому фронті від Белзи до Турки. Основні державні видатки спрямовували на утримання Галицької Армії.

І все ж напередодні Різдва, 2-4 січня 1919 р., депутати першої Станиславівської сесії Української Національної Ради нарешті обрали земельну комісію, до якої увійшли: представники Української радикальної партії – С. Данилович, П. Шекерик-Доників, М. Королюк; Української соціал-демократичної партії – А. Шмігельський і С. Вітик; Української національно-демократичної партії – Т. Старух, С. Маяковський, С. Онишкевич, Л. Петрушевич, А. Кунько, Т. Ваньо, Г. Тершаковець. Першим її документом стала запропонована Раді резолюція щодо забезпечення весняно-польових робіт. Вона зобов'язувала уряд видати розпорядження щодо обов'язкового обробітку ґрунтів, регламентувала умови оренди землі, необхідності обрання демократичним шляхом повітових і громадських рільничих комісій. Через необхідність узгодити засади реформи з Директорією УНР, сесія ухвалила до початку її реалізації передати безземельним селянам на правах оренди частини двірських обшарів. Прозвучали на сесії пропозиції про те, що "аграрна реформа буде однаковою для цілої України, бо її ухвалить Установчі збори соборної України в Києві". Втім, проголоше-

ний Директорією 8 січня 1919 р. Земельний закон скасував приватну власність на землю й обмежував індивідуальні наділи до 15 десятин (30 моргів), що викликало негативну реакцію у багатьох галицьких делегатів, які прибули до Києва ухвалювати Акт злуки УНР і ЗУНР.

На Трудовому конгресі у Києві 21 січня галичани заснували окрему фракцію "Селянсько-українське демократичне столонництво" (голова Т. Старух), яке окреслило нове бачення проведення земельної реформи в УНР: узаконення приватної власності з обмеженням; землі мали отримати ті, хто її обробляв; селянські господарства до 50 моргів мали залишитися неподільною власністю; угіддя більших розмірів вивласнювалися з викупом; кошти за землю мали акумулюватися в державній скарбниці для забезпечен-

ня валюти і з метою безповоротної позички без- і малоземельним селянам для початку господарювання. На пленарній сесії конгресу Т. Старух застеріг право окремого вирішення земельного питання в ЗОУНР.

30 січня 1919 р. у Станиславові для юридичного супроводу земельної реформи було створено спеціальну правничу комісію у складі 15 осіб, яку очолив секретар Державного Секретаріату земельних справ М. Мартинець. Членами комісії обрано відомих правників Л. Бачинського, О. Бурачинського, С. Витвицького, С. Даниловича, Р. Перфецького, О. Стебельського, І. Макуха. На цьому ж засіданні обговорено земельний закон Директорії УНР і вирішено підготувати власний закон, який би врахував специфіку західного регіону. Продискутовано й принципи, "які повинні лягти в основу нового земельного закону: викуп чи конфіскація, приватна власність чи соціалізація". Із проектом головних засад майбутньої реформи виступив Л. Бачинський: "Земля, яка є в руках, що не управляють її власною працею, має прийти до поділу між малоземельних і безземельних. Ціну викупу установлюється при помочі скапіталізування кадастрального доходу. Малоземельним уважається той, що не має стільки землі, щоби міг виживати себе і родину. Право власності обмежується. Продати або заставити можна тільки четвертину поділу в важких випадках, за дозволом компетентної влади. Право спадку поширюється тільки на найближчу рідню: дітей, внуків, батьків, братів і сестер. В інших випадках земля переходить в розпорядження повітових або громадських селянських спілок. Відбирається земля на рік сих спілок також у тих, хто протягом двох років її не управляв, не зібрав принаймі менш половини того, що при нормальній господарці можна зібрати, або старається зіпхати тягар оброблення ґрунту на других... В перехідній стадії землею великої посілості адмініструють грома-

Титул ювілейного видання "Практичний господар"

Ринок у м. Броди

ди". Тоді ж С. Данилович виклав проект можливої "передачі великої посілості громадам для колективної господарки".

4 лютого засади аграрної реформи виклав на засіданні сесії Української Національної Ради голова Ради Держсекретарів С. Голубович, зазначивши, що з тим "годиться Директорія і київське правительство". Аграрна комісія, зазначив прем'єр, обґрунтувала такі засади реформи: "1) Вивласнення більшої посілості через викуп; 2) узнається приватну власність; 3) буде установлено мінімум непозбувальне; 4) право наслідства і обтяження буде обмежене; 5) більші лісні комплекси стануть державною власністю; 6) набувати землю мають право безземельні й малоземельні; 7) заплата за землю наступить дорогою індемнізації", тобто кредитної оплати. На тому ж засіданні також обговорено законопроекти про відбудову знищених осель, купівлю й продаж тютюну. У виступі депутата-селянина М. Королюка наголошено на недопустимості насильних ревізій збіжжя на селі, мобілізації до війська вчителів народних шкіл.

м. Яремче.
Дорога з Ямни

ЯРЕМЧЕ. Дорога з Ямни.

О. Онишкевич зазначив, що "аграрна реформа – музика будуччини. Її можна перевести тільки поступово", а тому необхідно вже зараз розробити систему засіву, особливо "дідичівської" (поміщицької) землі; запропоновано також звернутися до Директорії з пропозицією надати 180 вагонів насінневого зерна для прифронтової Самбірщини. Тоді ж президент Національної Ради Є. Петрушевич запропонував якнайшвидше провести камсацію ґрунтів, а також поінформував парламентарів, що з Наддніпрянської України прибуло 120 вагонів збіжжя. У відповідь – в залі пролунали гучні овації. М. Пачовський розкритикував провід ЗУНР за "непотрібне розкидання по селах земельного закону Директорії", бо "він дуже баламутний".

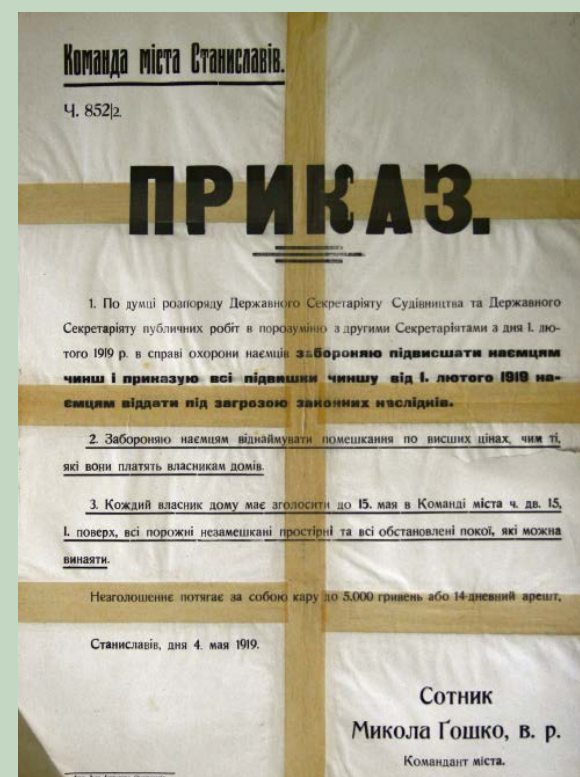
10 лютого за пропозицією отця С. Онишкевича земельну комісію розширили до 25 осіб – 14 селян, 5 правників, 3 священники, 2 вчителі, 1 інженер; головою комісії замість І. Макуха обрали Л. Бачинського. 11 лютого Національна Рада знову обговорила проект земельної реформи. Депутати А. Онищук, О. Чайківський запропонували не викуп, а конфіскацію ґрунтів великої земельної власності. П. Тимошук висловив бажання селян Коломийщини отримати не менше 30 моргів землі, наділення землею шкіл (до 2 моргів), переселення безземельних покутян у "багатші землю околиці", надання їм державної допомоги для загосподарювання. Більшість, дебатуючих, обстоювала узаконення приватної власності, зокрема збереження середньої земельної власності. Щоправда, пропозиції щодо її максимальних розмірів розділилися. Більшість пропонувала не менше 50 моргів, дехто 80-100 моргів. С. Данилевич пропонував передати велику земельну власність в "народний земельний фонд" для колективного господарювання; землями цього фонду мали розпоряджатися земельні ради, обрані всім місцевим рільним населенням шляхом загального рівного голосування. Автор покликався на праісторичні традиції толоки.

Особливо гостро дискутувалося питання про шляхи вивласнення великої земельної власності – з викупом чи конфіскацією. Ідею безкоштовної конфіскації великих угідь підтримували соціал-демократи й частина найбідніших селян. Найраціональнішу думку висловив селянин з Косівщини, член радикальної партії П. Шекерик-Доників. Він обґрунтував необхідність "консолідації великої земельної власності" і "викуп землі у багатих селян", а також організацію промислу для безземельних. "Землю мають дістати селяни, але так, щоб від того й вони мали хосен, і державанепотерпіла. Вивласнення землі для соціалізації зруйнує державу і не дасть нічого селянам – ми мусимо землю мати у власність і хочемо за неї заплатити, бо знаємо, що доки не заплатимо, доти нашою не буде".

У ті ж дні (21 лютого) Державні Секретаріати земельних справ і внутрішніх справ видали розпорядження про примусове використання землі 1919р., яким заборонялося окультурені ґрунти залишати обгомом. Необроблені землі "великої і малої селянської посілості" регламентовано громадським рільним комісіям передавати в оренду безземельним і малоземельним. Порушників мали карати арештом до шести місяців або штрафом 100–5000 корон. Розпорядження регламентувало також склад, функції та повноваження громадських і повітових рільних комісій; перші функціонували при громадських урядах, а другі – при державних повітових комісаріатах. Про серйозність намірів влади свідчило зобов'язання для повітових комісарів бути на кожному засіданні повітової рільничої комісії. Через день, 25 лютого, на урядових переговорах з Антантою представники коаліції висунули ультиматум: до рішення Паризької конференції українці не мають права ділити польської великої земельної власності.

3–7 березня відбулося чергове засідання земельної комісії Української Національної Ради, в роботі якої взяли також участь прем'єр С. Голубович, держсекретар земельних справ М. Мартинець, рільничий референт цього секретаріату відомий теоретик і практик кооперативного руху, агроном М. Творидло. Серед запрошених був і недавній міністр земельних справ в уряді В. Чеховського (грудень 1918 – лютий 1919 р.) і автор земельного закону УНР, фаховий лісівник М. Шаповал, який виклав "провідні лінії земельного закону" на Наддніпрянщині. Втім, його погляди щодо соціалізації землі не викликали схвалення у галицьких політиків і урядовців. Отже, після гострих дискусій комісія ухвалила "Основи земельного реформи", які склалися із восьми розділів: вивласнення великих власників і наділення малоземельних і безземельних; відшкодування; права вірителів; ліси; пасовиська і полонини; обмеження права розпорядження наділеною землею; виключення від наділу; коли наступить вивласнення і наділення. Закінчувався документ короткою і не дуже популярною для бідноти тезою: "Наділення вивласненою землею має наступити аж по закінченню війни і повороті жовнів із фронту і з полону".

Для остаточної трансформації "Основа" у закон із членів комісії обрано субкомітет: Л. Бачинський (голова), М. Королюк, Р. Перфецький, Л. Петрушевич (брат президента), І. Попович, отець Василіанського чину П. Філяс (відомий місіонер і книговидавець). До речі, участь у комісії священнослужителя була теж закономірною, оскільки Римокатолицька і Греко-католицька церкви володіли в західноукраїнському регіоні немалими площами рілля та прикарпатськими лісами,

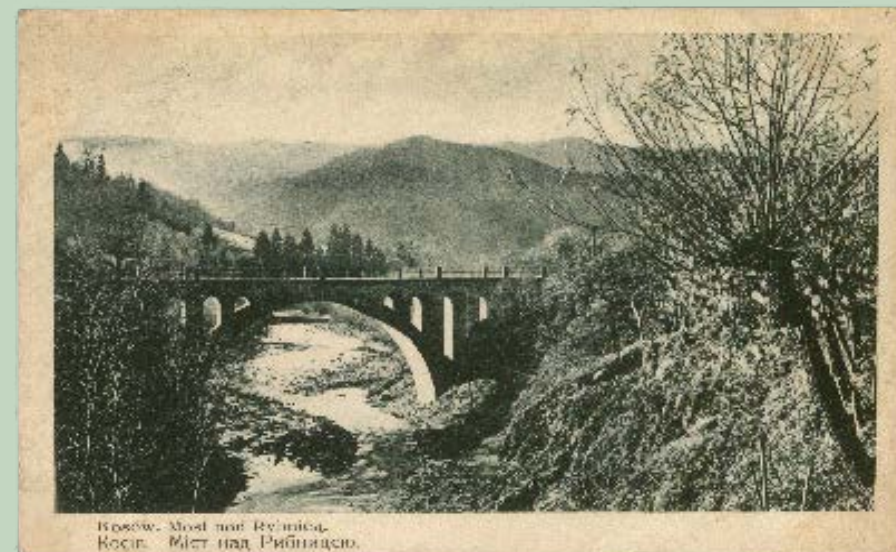
Наказ коменданта м. Станиславова про заборону власникам будинків збільшувати чинш за оренду приміщень, а особам, які винаймають такі, сплачувати завищені ціни. 4 травня 1919 р.

займалися лісорозробками, фінансовим кредитуванням, кооперативною діяльністю.

Наприкінці місяця проекти аграрної реформи обговорили делегати партійних з'їздів. УНДП вимагала наділення землею без- і малоземельних, насамперед вояків УГА та їхні родини. УРП відстоювала соціалізацію промислу і фінансової системи водночасне дійшла згоди щодо способу передачі землі селянству. УСДП вважала за необхідне конфіскацію земельної власності без викупу, а також спілкове господарювання. Остання пропозиція особливо припала бідноті Городенківщини, Жидачева, Сокалю, Сколього, Зборова, Золочева, Стрия, Старого Самбора, Богородчан, Косова, Товмача, яка почала об'єднуватися у селянські спілки.

Розгорнулася активна дискусія також на рівні місцевої влади і громадськості, зокрема на вічах, нарадах, повітових, зборах.

м. Косів. Міст на р. Рибниця. Поштівка поч. XX ст.

Косів. Міст над Рибницею. Косів. Міст над Рибницею.

м. Калуш.
Загальний вигляд

3 квітня Національна Рада спеціально розглянула урядовий проект закону про земельну реформу, з яким ознайомив референт земельної комісії правник Р. Перфецький. Він наголосив: молода держава “бажає наділити землю всіх рільників, що зовсім не мають землі, або мають так мало, що не годні прожитися із доходів тої землі. Щоби се зробити вивласнюються двірські обшари, всі посілості мертвої руки (то є фундаційні, монастирські, єпископські, церковні та ерекціональні), всі землі, закуплені спекулянтами, посілості, на котрих власники не працюють своїми силами, і всі посілості, котрих простір переступає законом означену границю”. Продискутовано також пропозиції представника радикальної партії С. Даниловича щодо залишення частини націоналізованої землі для “спількового оброблювання”, а також отця П. Філяса – щодо “мінімуму землі, яку не вивласнюється від духовенства та монастирів”. Т. Старух викрив демагогічну політику більшовиків, що відстоює “диктатуру робітни-

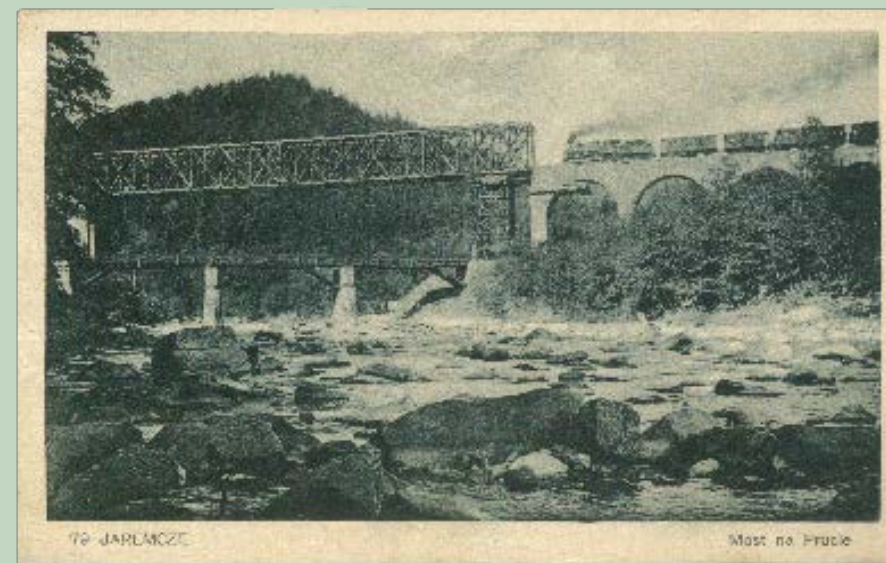
чого пролетаріату”; водночас засудив можливість “соціалізації землі”, яку пропагували провідники-соціалісти Наддніпрянщини.

Нарешті 14 квітня, після чергових дискусій (головно між соціал-демократами і трудовиками щодо великої приватної власності), парламентарі схвалили земельний закон у третьому читанні. Цей закон, відзначив посол А. Горбачевський, є “вислідом взаємного порозуміння, компромісу всіх партій, які може з запереченням партійних інтересів згодилися для загального добра на деякі уступки”. Отже, довгоочікуваний документ декларував ліквідацію великого землеволодіння – і поміщицького, і державного, монастирського, єпископського. Вивласнені землі становили земельний фонд ЗОУНР, яким під наглядом уряду мали розпоряджатися обласна, повітова і громадські повітові комісії. Закон унормовував склад, спосіб вибору та повноваження вказаних комісій. Після закінчення війни й повернення військових і полонених рільню зобов’язано розділити між безземельними і

малоземельними, насамперед старшинами і стрільцями Галицької Армії, інвалідами, вдовами та сиротами, полеглих на фронтах (максимум – від 30 до 100 моргів, час і спосіб наділення землею ще обговорювали), а також для творення “взірцевих господарств, рільних шкіл, інших промислових, просвітніх, добродійних і загальнокорисних завдань”. При цьому забороняли самовільне захоплення і ділення цих вивласнених земель; порушення каралося шестимісячним арештом або штрафом до 10 тис. корон. Ліси мали перейти під оруду Держсекретаріату земельних справ. Підсумовуючи підготовку і прийняття довгоочікуваного закону, Є. Петрушевич гордо зазначив: “Ми скріпили найтривкішу основу нашої держави – селянство – ухваленням земельного закону, цим ми позбулися наших ворогів – польської шляхти”.

Аналогічний січневий закон Директорії УНР був радикальнішим. Зокрема наддніпрянці пропонували вивласнити нетрудову землю без відшкодування і наділити її селянам безкоштовно. Галицький закон обминув це питання, залишивши його до розв’язання сеймові. Саме майбутній сейм мав визначити ціну (під довгостроковий кредит і малий процент), яка має бути заплачена за наділи. Для цього планувалося створити мережу державних кредитних установ.

Утім, довгоочікуваний закон УНРади критикували не лише ліві сили, а й консервативні. Зокрема старшина легіону УСС і корпусу Січових Стрільців, а згодом історик і політик консервативної течії В. Кучабський вважав, що цей земельний закон відвертає від ЗУНР східногалицьких поляків-землевласників, бо “варваризував в остаточному результаті цю

м. Яремче.
Міст над Прутом

державу, відібрав у неї у всякому відношенні – особливо у культурному і моральному – верхи і знижував рівень цього життя на більшій примітивізм”.

Земельна реформа була соціально спрямована й мала допомогти збідованим селянам вижити в умовах важких руйнувань, безробіття, голоду і злиднів. Однак широкомасштабний травневий наступ армії Галлера і відступ УГА за Збруч у липні 1919 р. зробили неможливим скликання сейму і загалом упровадження земельного закону. Несприятлива зовнішньополітична ситуація, необхідність українців боротися на кількох фронтах проти агресорів – головні причини втрати державної незалежності й територіальної цілісності УНР–ЗУНР. Відтак примарними виявилися й сподівання селян на соціально-економічні зміни, а отже, і землю.

с. Ворохта

с. Черче Рогатинського повіту. Поштівка поч. XX ст.

4. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ

Західноукраїнській республіці, як і сусіднім національним державам, що утворилися після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, залишились у спадок важкі наслідки соціальних катаклізмів Першої світової війни, також й фінансова криза. У 1914–1918 рр. воюючі держави, крім велетенських позик на воєнні цілі, здійснювали грошову емісію, яка перевищувала їхній золотий запас. Тому в більшості країн європейського континенту відбулося стрімке зростання інфляції. У складних умовах революційної доби національні уряди обох частин України формували власні фінансові системи.

Питання фінансування національної влади обговорювало українське керівництво невдовзі після утворення тимчасового українського парламенту – Української Національної Ради. На засіданні її львівської делегації 28 жовтня 1918 р. пропонували такі першорядні заходи: організація внутрішньої позички; друк власних банкнот; загальне диференційоване оподаткування населення, фінансових інституцій та юридичних осіб. Свої ідеї наповнення національного бюджету висловлювали й місцеві осередки УНРади. 25 жовтня 1918 р. у Сокалі на спільному засіданні українських політичних організацій сокальсько-белзького повіту ухвалили розпочати оподаткування всього населення повіту для потреб національної адміністрації по 1 короні від кожного. Одночасно доручили сільським комісарам УНРади, разом із двома членами податкової комісії, здійснити приготування до збору визначеного законом державного податку.

Паралельно з визначенням фінансових перспектив національної держави розпочався процес формування відповідної галузевої структури. 20 жовтня 1918 р. на засіданні львівської делегації УНРади було запропоновано утворити фінансово-бюджетну комісію. Очевидно, йшлося про призначення осіб, які б відповідали за національну фінансову політику. 28 жовтня 1919 р. фінансову комісію створили в такому складі: Кость Левицький, Лесь Кульчицький, Степан Федак, Сидір Голубович, Володимир Охримович, Омелян Саєвич, Осип Назарук.

Створювати органи виконавчої влади, також й національну структуру фінансових

інституцій, українське керівництво почало після встановлення влади у Східній Галичині. 9 листопада УНРада обрала так званих державних секретарів з міністерськими повноваженнями, сформувавши так уряд – Раду Державних Секретарів. Голова уряду – К. Левицький – був також призначений “управляючим Державним секретаріатом фінансів Західно-Української Держави”, про що його повідомила УНРада офіційним листом від 9 листопада 1918 р. Відзначимо,

що, крім вказаного найменування секретаріату, в офіційних документах та пресі фігурувала інша назва – “міністерство скарбу”. Другим головою ДС фінансів у січні 1919 р. став новообраний прем’єр уряду С. Голубович. Він одночасно керував міністерством торгівлі та промислу. Уряд К. Левицького реорганізував фінансову комісію, ввівши до її складу Богдана Булика, Леся Кульчицького, Омеляна Саєвича, Альфреда Говиковича, Ярослава Литвиновича та Сидора Голубовича.

ДС фінансових справ підпорядкував собі Краєву дирекцію скарбу (далі – КДС). За австрійської влади ця установа забезпечувала збереження державного майна; здійснювала управління безпосередніми і посередніми податками, відала приміщеннями фінансових установ. Після відходу українського уряду зі Львова КДС розташувалася у Тернополі. Спочатку на посаду керівника пропонували кандидатуру Михайла Русина, який тоді був радником скарбу. Врешті головою президії КДС призначили Богдана Булика. 11 листопада 1918 р. РДС призначила д-ра Володимира Мацкевича державним касиром, а Омеляна Саєвича – державним ревизором (“контрольором”) для нагляду над діловодством державного касира.

Українська влада залишила в дії місцеву фінансову структуру колишньої австрійської держави. Зокрема, регіональними підрозділами КДС були Дирекції скарбових округів (далі – ДСО). На території, підконтрольній ЗУНР, їх розташували у Бережанах, Бродах, Жовкві, Коломиї, Самборі, Станиславові, Тернополі та Чорткові. Було продовжено функціонування прикордонних служб та податкових відділів при повітових комісаріатах.

3 грудня 1918 р. ДС фінансів підпорядкував ДСО владі повітових комісаріатів. В об’їзнику було вказано, що кожне розпорядження повітового комісаріату, яке стосувалося фінансових справ, а також персональних справ службовців митниці та скарбової сторожі повинно бути видане лише за погодженням з ДСО. Таке рішення міністерства дещо ускладнювало роботу фінансових служб, бо ДСО охоплювали кілька політичних повітів ЗУНР.

Була збережена також місцева мережа підпорядкованих контролюючих органів. З документа дізнаємося, що ДСО у Самборі складалася з адміністративного відділу, відділу для монополії тютюну, цукру, вогнепального пороху, солі, податків від продажу пива, вина, м’яса, сірників; справ краєвої і заграничної лотереї, а також кримінальних справ з контрабанди (“пачкарства”). Їй підлягали “надзори і відділи сторожі скарбової” у Самборі, Старому Самборі, Турці, Сянках, Хирові, Рудках, Комарно, Дрогобичі, Бориславі, Меденичах, Стрию та Сколе. Окрім фінансових установ

До всіх Громадських Зарядів і всіх Зарядів Обшару двірського

тутешнього повіту.

Український повітовий Комісарят в Дрогобич, виконуючи приказ Пресидії Краєвої Дирекції Скарбу Української Народної Республіки у Львові оголошує отес зарядження:

Президія Краєвої Дирекції Скарбу у Львові рескриптом з дня 13. листопада 1918 наказала Відділові податковому і Уредам податковим приступити всіми силами до побору і стягання залеглих податків сталих і правних належностей без огляду на те, чи податкову екаекуюцію в тутешніх округах вже відновлено, чи ні.

Побор і стягання залежностей від податників буде в правладі відбуватися в спосіб дотеперішним законом приписаний а сего зміною, що карти унікальні не мають доручуватися.

З причини нестачі податкових екаекуюторів, чинність поборів податків і належностей як також чинність стягання в дорозі примусової екаекуюції поручитися зарядам громад, що заслугоють на повне довіре, доручуючи їм відповідні вискази залежностей.

Супроти тих податників, котрі добровільно не оголосяться в визначених речинні до сплати податків в місцях, громадських Уредах, вестися не примусова екаекуюція, а стягнення коштів екаекуюційних.

Однак є надія що в дужє малых випадках приступитися до примусової екаекуюції, бо переважна часть податників послідає тепер подостатком готинки, таи, що залежностей в шайй висоті будуть стягнені.

Стягнену готинку громадським Зарядом, а кінцею тижня, се є в суботу відбере Урад податковий. Визначені речинні до сплати податків сталих і залежностей правних подастся до відомо зарядам громадським і зарядам обшарів двірських в цілі оголошення їх податників в спосіб там практикований.

Далше на підставі загального вступу привладу Пресидії Дирекції Скарбу у Львові подастся до відомо, що виплату всіх причинків для розли зобов’язаних, або в ворожій краю інтернованих відкарено аж до дальшого зарядження.

Однак в випадках, в яких жителі не вернули ще домія, а цілковите убожество і неадатність до праці їх родин є ствержена — що має послідувати український повітовий комісар буде виплачувати Урад податковий дотинкову Обшту податкового аж до дальшого зарядження відмоги у висоті волюваних дотеперішних причинків в місцевих вкютах.

Виплату залеглих причинків, себто за час до кінця жовтня ср. безумовно відкарено.

Дрогобич, дня 30. листопада 1918.

Український повітовий Комісар
Др. Антін Горбачевський в. р.

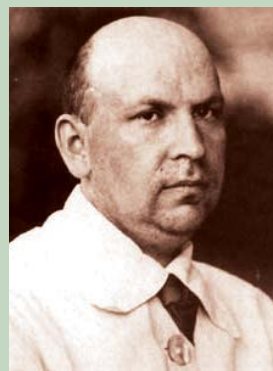
у виконавчих структурах, у повітових органах самоврядування ЗУНР були утворені фінансові комісії.

У Станиславові розпочалося формування структури самого ДС фінансів. Це міністерство поділили на кілька відділів. Особова секція відала призначеннями на посади службовців усіх підпорядкованих органів – ДСО, податкових урядів, ялових, тютюново-монопольних. Крім того, діяли секції безпосередніх податків та державних монополій. Об’єднаному ДС фінансів та торгівлі підлягали також митні уряди, так звана скарбова сторожа (аналог сучасної податкової міліції) та уряди мір і ваги.

Розпорядження повітового комісара Дрогобиччини про сплату податків населенням

Оголошення магістрату м. Станиславова про обов’язкову сплату заборгованих податків

Георгій Нарбут (1886-1920) – видатний український художник, автор проектів грошових знаків УНР

Серйозною проблемою молодої держави було забезпечення національних фінансових інституцій кваліфікованими кадрами. Серед усіх управлінських структур саме такі мали найменше фахівців українського походження. Якщо в адміністрації колишніх австрійських чиновників могли заступити українці інших професій, то у фінансовій сфері нефахова людина не могла ефективно працювати.

Проблема добору фахівців у різних місцевостях ЗУНР мала неоднаковий характер. ДСО, податковий інспекторат та податковий уряд у Бережанах практично залишилися без змін. До революції там працювало достатньо українців і євреїв, які й продовжили службу під українською владою. У Борщівському повіті в усіх відділеннях скарбової сторожі “стражники”-поляки склали зброю без опору, але від подальшої праці відмовилися. З колишніх службовців-фінансистів самбірського староства погодився співпрацювати з українцями лише один податковий інспектор і кілька працівників нижчого рангу. ДС фінансів наказав повітовим та громадським комісаріатам надіслати списки всіх звільнених з посад фахівців ДСО з поясненням причини звільнення кожного працівника. Після отримання цієї інформації ДСО були зобов’язані оперативно влаштувати фахівців-неукраїнців на роботу після підписання ними присяги, й видати необхідні службові посвідчення.

Однак такі заходи не мали успіху. Поляки здебільшого відмовлялися працювати під українською владою. На підставі офіційних списків (так званих шематизмів) 1914 р. уряд розпочав складати списки фахівців з фінансів української національності, які працювали службовцями при податкових відділах колишніх австрійських староств Галичини. Врешті ДС фінансів розв’язав кадрову про-

блему так: на посади фінансових службовців призначив освіченіших працівників “скарбової сторожі”.

У станиславівський період засідань тимчасового українського парламенту фінансову комісію сформували на початку січня 1919 р. До її складу увійшли депутати доповненої УНРади: Семен Вітик, Микола Лагодинський, Лев Петрушевич, Ілля Семака, о. Стефан Петрушевич, д-р Антін Горбачевський, Андрій Манько, д-р Теодор Ваньо, д-р Лев Бачинський, д-р Михайло Король, інженер Григорій Маріяш, д-р Северин Данилович. Аналіз професійного складу цієї комісії засвідчує, що єдиним фахівцем фінансової сфери був А. Манько.

З реальною проблемою наповнення бюджету новоутвореної держави українська влада зіткнулася відразу після революційного повстання. Готівкові кошти перебирали у цивільних та військових установах колишньої австрійської держави. 12 листопада 1918 р. УНРада наказала Краєвій скарбовій касі у Львові видати М. Русину готівку в сумі 300 тис. корон, за відповідно оформленими фінансовими розписками і записами. Як бачимо, українська адміністрація діяла у цьому випадку в офіційному порядку, не вдаючись до революційних силових експропріацій.

Загалом у повітових центрах колишня австрійська адміністрація залишила в касах податкових відділень мінімальні кошти. Було очевидно, що готівки, яку залишила австрійська влада, явно недостатньо для забезпечення найнеобхідніших витрат новоутвореної держави. Щоб уявити реальні тогочасні потреби коштів на місцях, наведемо такий приклад: Перемишльська повітова УНРада в листі до Львова вказала, що для нагальних витратків вимагає суму зонайменше у три

мільйони австрійських корон. Чи не найбільше коштів серед повітових центрів українська влада отримала у Стрию. У касі тутешнього податкового уряду знайшлося близько одного мільйона корон. Однак і цієї суми було замало. Голова Стрийської Округної Національної Ради о. Остап Нижанківський зажадав від уряду негайної дотації кількох мільйонів корон на виплату зарплатні державним службовцям та утримання Округної Військової Команди. Загалом у перші дні існування ЗУНР не було грошей навіть на першочергові видатки державної адміністрації.

Українське керівництво намагалось знайти оптимальне рішення щодо характеру і розміру податкування населення. 28 жовтня 1918 р. С. Голубович на засіданні львівської делегації УНРади запропонував скликати окрему нараду в справі податків. Чи відбулася така нарада, нам невідомо. В уставі та інструкції для повітових органів УНРади, укладених 29 жовтня того ж року, зазначено: “Подбати о зібрання якнайбільше фондів на потреби У.Н.Ради. – В тій цілі виконати окрему інструкцію в справі збирання податків на основі докладно ведених книг. – Тим часом збирати добровільні датки”.

До надходження конкретної вказівки зі Львова місцеве українське керівництво намагалось діяти на власний розсуд. Орган повітового комісаріату Товмача оголосив про народний податок таке: “УНРада у Львові наклонила на разі одноразовий податок на всю людність Української держави по 1 К від людини без огляду на вік і пол. Взиваю громадські начальства сейчас зібрати сей народний податок. В кожній громаді треба робити список всіх родин і подати скільки зложила родина податку. Зібраний податок має начальник громади зложити в податковому

уряді в Товмачі, котрий поквітує на списі, яку суму зложено. Богатші родини повинні скласти більше датки, а лише найбідніші мусять зложити по 1 К від голови”. Округна Національна Рада у Коломиї ухвалила рішення про необхідність збору податків, з тимчасовим затриманням виплати причинків, за винятком грошової допомоги вдовам і сиротам.

Урядове рішення з приводу оподаткування було оприлюднене 13 листопада 1918 р. у зверненні “До всіх Відділів і Урядів Податкових Західно-Української Народньої Республіки”. Президія КДС доручила податковим службам, щоби негайно стягували заборговані податки. Розпорядження стосувалося округів, де збір податків після воєнних подій було відновлено, а також тих, де податки від початку війни не збирали. Виняток становили місцевості повністю зруйновані війною. Розпорядження наказано оголосити в громадах, збір податків мав відбуватися на підставі чинного закону. У випадку відсутності податкових працівників (“екзекуторів”) податки в громадах доручали зібрати начальникам громад. Зібрані готівкові кошти належало після покриття найпотрібніших витратків (на військо, платню службовцям, які присягнули на вірність українській державі, пенсіонерам (“емеритам”), вдовам, сиротам та інвалідам, а також найважливіші витрати на шкільництво) доставити до Краєвої скарбової каси у Львів, якщо це в змозі виконати, через поштовий зв’язок.

Уряд висловлював упевненість, що збір податків не тільки забезпечить коштами місцеві бюджети, а й буде вагомим поповненням державної скарбниці. В обіжнику РДС, направленому до повітових комісарів, зазначалося: “Повітові комісаріати перекладати-муть Державному Секретаріатові кожного

Омелян Сасвич (1869-1944) – фахівець з фінансів, директор центрального кооперативного банку “Краєвий Союз Кредитовий”. Член фінансової комісії УНРади, державний ревізор ЗУНР

Знак Державної скарбниці Української Народної Республіки номіналом 25 карбованців

Знак Державної скарбниці Української Народної Республіки номіналом 50 карбованців

Знак Державної скарбниці Української Народної Республіки номіналом 10 карбованців. Надрукований у Кам’янці на Поділлі у жовтні 1919 р.

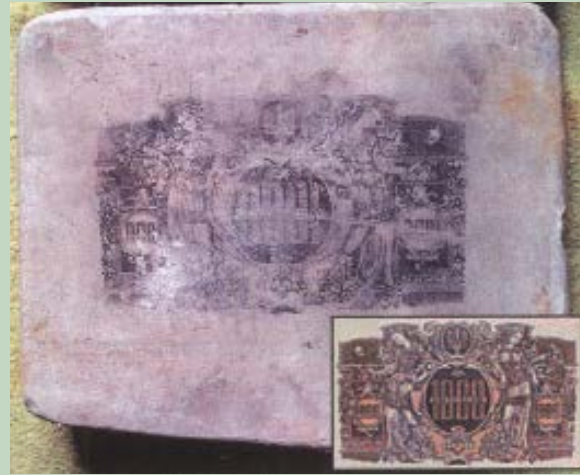
Знак Державної скарбниці Української Держави номіналом 100 карбованців. Емісія 1918 р.

Знак Державної скарбниці Української Держави номіналом 1000 карбованців. Випуск 1918 р.

Державний кредитовий білет УНР номіналом 100 карбованців. Випуск української Центральної Ради. Грудень 1917 р.

Літографічний камінь, що використовували для виготовлення 1000 карбованців

місяця виказ видатків і доходів свого повіту та пороблять заходи, щоби виказати касову надвижку та переказати її Державному Секретаріатови на покриття видатків центральної управи. Інструкції про стягнення залеглих податків та виплату воєнних причинків є поміщені в обіжнику Краєвої Дирекції Скарбу з 13 падолиста 1918 р.”

Однак РДС не вдалося системно розв’язати проблему оподаткування. Через руйнації, яких зазнала Східна Галичина в роки Першої світової війни, та зубожіння населення доходи від податків у скарбницю ЗУНР були незначні. Лише у містах вдавалося зібрати частину коштів. А. Чайковський з цього приводу писав: “Побір податків не організований, врешті, я боявся в такий скрутний час розпочинати зі стягання податків, бо все населення буде нарікати на Україну, а це для такої молоді держави могло бути небезпечним”. Самбірщина, за словами повітового коміса-

ра, отримувала реальні прибутки тільки від “горальні”.

Запровадження національної податкової системи ЗУНР відбувалося шляхом поетапного оновлення відповідних юридичних актів колишньої Австро-Угорської імперії. Уряд української держави продовжив практику державної монополії та збирання податків з продажу алкогольних виробів (вина, горілки та пива), м’яса, цукру, нафти, а також мита і монопольних оплат з продажу тютюнових виробів, солі, цукру і пороху. Розпорядок ДС фінансів від 1 грудня 1918 р. забороняв продавати тютюнові вироби без дозволу фінансової влади. Концесія, яка мала термін три місяці в місцевостях, що налічували понад десять тисяч мешканців, коштувала підприємцеві 500 корон, від п’яти до десяти тисяч жителів – 400 корон, в інших – по 300 корон. Загалом уряд планував з монопольного збору тільки за тютюн отримати близько 100 млн корон річного доходу.

У перші листопадові дні 1918 р. фінансова комісія УНРади обговорювала питання реалізації внутрішньої державної позики та видання тимчасових банківських бонів. 18 листопада 1918 р. УНРада, на пропозицію РДС, ухвалила розпорядження про запровадження внутрішньої державної позики. Достовірно не відомо, чи вдалося західноукраїнському керівництву здійснити цей проект.

У процесі ліквідації імперії ЗУНР, подібно до інших новоутворених національних держав, претендувала на відповідну частину коштів зі скарбниці колишньої монархії. На початку листопада 1918 р. фінансова комісія УНРади направила за грошовою допомогою

до австрійської столиці Я. Литвиновича, однак, віденські чиновники не поспішали фінансувати українців. Після того, як австрійський уряд визнав посольство ЗУНР у Відні, у його касі зовсім не було грошей. Для нагальних витрат посольство позичило 12 тис. корон у буковинського діяча Миколи Василька, які той особисто віддав Є. Петрушевичу. Незабаром австрійський уряд передав 33 млн 800 тис. корон для погашення заборгованості за причинки за липень–жовтень 1918 р. Через спротив польських представників, ці кошти передавали двома траншами. Відомо, що перший перечислили на віденські рахунки українців наприкінці грудня 1918 р. Тоді Є. Петрушевич взяв зі собою до Станиславова 6 млн корон і віддав їх за квитанцією у касу РДС. Уряд ЗУНР сподівався також отримати кошти на післявоєнну відбудову краю від Ліквідаційної комісії. Однак українці не мали в австрійській столиці відповідних фахових сил для ефектної роботи у цій комісії, тому належна допомога в період існування ЗУНР до Східної Галичини так і не надійшла.

Після юридичного оформлення об’єднання ЗУНР з УНР галичанам допомагав фінансами наддніпрянський уряд. Незважаючи на недосконалий політико-правовий характер об’єднання, Рада Народних Міністрів профінансувала державні видатки Західної Области. Першу грошову допомогу галичани отримали наприкінці січня 1919 р. Тоді Симон Петлюра наказав видати на невідкладні потреби ЗУНР півтора мільйона карбованців з коштів Державної скарбниці. Урядові ЗОУНР видавали регулярно щомісяця 30 мільйонів гривень. 40 мільйонів австрійських корон було передано галичанам на прохання головнокомандувача Галицької Армії генерала Михайла Омеляновича-Павленка, а також двох мільйонів корон на загальні потреби галицького уряду. Окремі суми виплачували для родин мобілізованих вояків, підвищення платні службовцям у зв’язку з інфляцією. Асигновано необхідні гроші на закупівлю продовольства. Записки Кредитової канцелярії Міністерства фінансів засвідчили, що загалом уряду ЗУНР було видано понад мільярд гривень. Крім того, видавали кошти в іноземній валюті. Як бачимо, кошти отримані від наддніпрянського уряду становили більшу частину надходжень до бюджету ЗУНР-ЗОУНР. Окрім фінансування державних потреб ЗУНР, уряд УНР надавав кошти й місцевим громадським установам. Значну фінансову підтримку отримали УРП та УСДП.

Одним із джерел фінансових надходжень до бюджету була зовнішня і внутрішня торгівельна діяльність держави та приватних підприємців. Найбільш прибутковим був продаж нафти та солі. На засіданні УНРади 2 січня 1919 р. С. Голубович зазначив, що біжучі

витрати держбюджету покривається доходами з продажу бориславської нафти. Українська влада продовжила практику гербового збору за нові концесії та дозволи на привіз товарів, які були змушені отримати всі купці та підприємці. Місцеві адміністрації брали з населення плату за різні перепустки.

Стабілізуючим чинником фінансової системи ЗУНР був той факт, що українська влада кардинально не втручалася в існуючу практику фінансово-майнових відносин. Розпорядженням РДС від 12 грудня 1918 р. був продовжений мораторій для правноприватних грошових претензій, встановлений австрійським міністерством 24 червня 1918 р. Домагання, а також вимога оплати векселів або чеків відкладали до 30 червня 1919 р. включно.

Державні витрати. Розбудова ЗУНР вимагала значних поточних видатків з державного бюджету. М. Чубатий, який працював в уряді, вказав на такі статті витрат: боєприпаси, обмундирування для війська, платня для військових та урядовців, причинки для родин військових, кошти на відбудову та інші державні видатки.

Розміри зарплатні держслужбовців ґрунтувалися на посадових окладах, встановлених ще австрійською владою. Платню виплачували насамперед тим, хто склав присягу на вірність ЗУНР. Уряд намагався компенсувати соціальні наслідки інфляції, надаючи одноразові добавки до зарплатні службовців. Але такі акції не розв’язували проблеми, і питання підвищення платні державним службовцям внаслідок дорожнечі залишалося актуальним.

Цинкові кліше для виготовлення 1000 карбованців

Літографічний камінь для друку 250 карбованців

Повідомлення міського магістрату Станиславова про отримання харчових карток. Листопад 1918 р.

Державний кредитовий білет УНР номіналом 2 гривні. Емісія 1918 р.

Утримання армії, яка вела бойові дії, серед усіх державних витрат мало першочергове значення. Українські військові отримували платню переважно в австрійських коронах. Але на Великдень 1919 р. українські бійці отримали "великодній дар" – 500 гривень. Від лютого 1919 р. розпочалась виплата причинків. Лише на цю статтю витрат уряд потребував 20 мільйонів корон щомісяця.

Для функціонування господарства краю та забезпечення населенню елементарних життєвих умов нагальною залишалася потреба відбудови знищених під час війни господарських та житлових будівель і шляхів комунікацій. Особливо катастрофічною була ситуація в районі бойових дій, де цілі села були знищені дотла. Відбудова вимагала значних коштів та будівельних матеріалів. За даними Є. Петрушевича, у роки Першої світової війни Галичина зазнала матеріальної шкоди на суму 6 млрд корон. Державний Секретар публічних робіт Маріян Козаневич, пропонує на розгляд УНРади проект закону про виділення кредиту на відбудову знищених

війною місцевостей, домагався з бюджету 3 млн корон тільки на початкові роботи. А загалом лише на відбудову знищених 60 тис. помешкань і 120 тис. господарських приміщень потрібно було близько 2 млрд корон. Відбудови потребували також промислові підприємства. 21 лютого 1919 р. на засіданні РДС було ухвалено щомісяця видавати 915 тис. корон на консервацію доріг та регуляцію річок.

Матеріальної підтримки потребували біженці, які повернулись з Росії. Значних коштів вимагала боротьба з епідемією плямистого тифу, яка спалахнула в багатьох повітах Східної Галичини. Значні фінансові інвестиції були потрібні для функціонування дрогобицького нафтового басейну. На коштах держбюджету ґрунтувалась соціальна допомога. На одному з засідань РДС було ухвалено рішення виділити 300 тис. корон голодуючому населенню Станиславова.

З отриманих у Відні компенсацій фінансували Торгово-господарську місію, якій надали кошти у сумі 100 тис. австрійських і 30 тис. чеських корон. Віденське представництво ЗУНР на свої кошти утримувало табір під Светобом, витрачаючи на нього щомісяця 300 тис. корон.

Уже наприкінці зими 1919 р. ЗУНР опинилася у грошовій скруті, окрім браку коштів, уряд фіксував значну інфляцію знецінення австрійської валюти. Уряд Австрії оголосив, що з 12 по 24 березня 1919 р. буде здійснювати обмін коронових асигнацій на штемпельовані. Відтак австрійська грошова одиниця почала знецінюватися на території інших національних держав колишньої імперії. Незабаром до такого штемпелювання вдалися Чехія, Югославія та Угорщина. Наступала загроза напливу нештемпельованої, а отже, знеціненої корони на територію ЗУНР.

Допоки уряд вагався щодо маркування коронових банкнот, в обігу деякий час були "нештемпельовані" австрійські корони. Як один із стабілізаційних заходів РДС спробувала впровадити обмеження на ввіз та вивіз австрійської валюти. Зокрема урядовим розпорядком заборонялося привозити з Угорщини більше 500 корон від особи, а також вивозити суму, що перевищувала вказану. Це ж стосувалося цінних паперів такої ж номінальної вартості. Готівку понад 500 корон мали відби-

рати й за протоколом здавати в найближчий податковий уряд. Водночас було вирішено не здійснювати маркування коронових банкнот. Економічні чинники об'єднавчого процесу УНР та ЗУНР та брак достатньої кількості корон у державних касах змусив РДС запровадити в обіг гривню, спочатку як засіб платежу, опісля як обов'язкову грошову одиницю разом із коронами.

Цікаво, що вперше гривня була впроваджена на рівні окремих військових округів та повітів. 31 січня 1919 р. про те, що в загальний обіг вводять українські паперові гроші: карбованці, гривні та шаги – місцеве населення повідомив повітовий комісар Камінки-Струмилової Роман Петрушевич. Грошовий курс оголосували таким: один карбованець дорівнював двом коронам 50 сотикам, одна гривня – одній короні 25 сотикам. На нашу думку, впровадження національних грошових знаків на місцевому рівні можна пояснити приїздом на територію Галичини військових підрозділів з Наддніпрянщини, а також початком інтенсивного товарного обміну між УНР та ЗУНР.

Державний кредитовий білет Української Народної Республіки номіналом 100 гривень. Емісія 1918 р. (введено в обіг за Гетьманату П.Скоропадського)

Державний кредитовий білет номіналом 500 гривень. Випуск Української Центральної Ради, надрукований у Берліні 1918 р.

УНРада ухвалила рішення про впровадження валюти УНР лише навесні. У Законі від 4 квітня 1919 р. вказано: "§1. У Західній Області Української Народньої Республіки впроваджується законний обіг гривень, які нарівні з обов'язуючою дальше короною валютою будуть на будуче становити спільний і одновартний середник вplat і виплат. § 2. Рівночасно з гривнями набувають рівну з ними обігову силу на згаданий в § 1. сього закона території видані державною скарбницею Української Народньої Республіки також карбованці". Закон визначав, що офіційний курс гривні рівнявся по вартості одній короні, а один карбованець двом гривням або двом коронам. Закон передбачав, що заниження вартості гривень або карбованців у будь-який спосіб каралось державною адміністрацією арештом до двох років і грошовим штрафом 100 000 корон. Однак реальний валютний курс не відповідав офіційному. Дійсна вартість гривні була нижча, однак не менша, ніж 80 австрійських сотиків. Однак і таке співвідношення не було сталим – у Стрию, Дрогобичі чи Самборі був інший обмінний курс, аніж у Станиславові.

Упровадженню гривні певним чином сприяв процес інтеграції фінансових структур УНР та ЗУНР. У квітні 1919 р. до Станиславова переїхала Експедиція заготовки державних паперів, евакуаційний відділ Державного банку, а також канцелярія головноуповноваженого Трохименка. Хоча ставлення влади ЗУНР до наддніпрянських установ малопослідовний характер. Наприклад, філії Українського Народного Кооперативного Банку було заборонено приймати вклади від населення.

Дрібні грошові знаки УНР номіналом 20 і 10 шагів

Державний кредитовий білет Української Народної Республіки номіналом 10 гривень. Емісія 1918 р.

Дрібні грошові знаки
номіналом 30 і 50 шагів

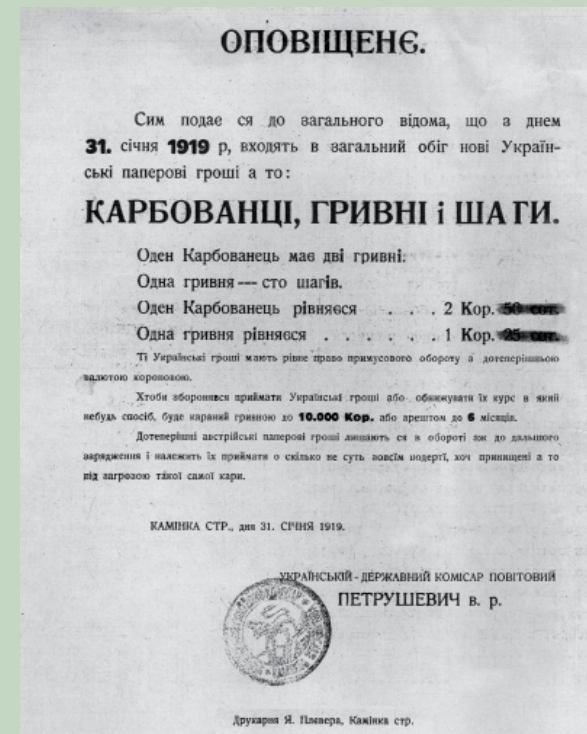
Населення республіки та місцеві адміністрації назагал неоднозначно сприйняли впровадження гривні. З недовірою поставилися до нової валюти підприємці. Недовіра до грошей стосувалася і міжрегіональної торгівлі. Волинські селяни не хотіли продавати галичанам зерно за гроші, а вимагали взамін нафту, цукор чи сіль. Бували випадки, коли державні установи та пошта відмовлялися приймати від населення гривневі купюри. Всі податки збирали у коронах, виплати населенню робили тільки в гривнях. Відмова громадян приймати гривні українська влада суворо карала. Натомість пенсію та зарплату державним службовцям виплачували тільки в австрійських коронах.

Для забезпечення своїх фінансових потреб місцева влада ЗУНР вдавалася й до примусового обміну гривень на корони. Найбільше в цьому випадку страждали євреї. Періодично до єврейських містечкових громад надходили розпорядження української адміністрації, які зобов'язували їх обміняти кілька десятків тисяч гривень на корони. Крім того, відомі факти, коли коро-

нові банкноти конфіскували у поляків та євреїв під час обшуків.

Очевидно, ініційовані місцевими адміністраціями такі способи обміну мали незаконний характер. Президент Східно-Галицької Жидівської Національної Ради д-р Карло Гальперн у листі до РДС 9 травня 1919 р. висловив протест проти таких протиправних грошових експропріацій. Керівник українського уряду С. Голубович у резолюції на скаргу, застеріг місцеві адміністрації від практики фінансових експропріацій та надужити.

Одночасно центральна й місцева адміністрація ЗУНР намагалася всіляко переконати населення у перевазі українських грошей порівняно з австрійськими коронами. Негативне ставлення населення до впровадження гривні було, між іншим, спричинене відсутністю купюр дрібного номіналу. В обігу переважали купюри вартістю 2000 грн, рідше – 1000 грн, ще менше – 500 грн. Купюри по 100 грн вважали унікатами. З огляду на те, що не було купюр дрібніших від 100 гривень, населення не хотіло їх приймати, щоб при розміні на дрібніші не втрачати коштів. Брак

дрібних грошей мав негативні наслідки і в ставленні населення до армійського командування. Військове міністерство, орендуючи у селян підводи для потреб армії, не виплачувало орендної платні (квоти були встановлені: 18, 20 та 40 грн), мотивуючи відсутністю дрібніших купюр.

Щоб виправити становище, у Станиславові була віддрукована банкнота вартістю 5 грн. Очевидно друк такого номіналу не розв'язав проблеми дрібних грошей в ЗУНР. Місцеві грошові знаки – бони почали друкувати

в інших повітових центрах: у Бродях (знак грошової вартості еквівалентний 1, 2, 5, 10 та 25 грн, у Збаражі – 2, 5, 10, 25 та 50 грн, Золочеві – 5 і 10 грн, Сокалі – 1, 2, 6, 10 та 20 грн та Тернополі – 2, 10, 20 і 50 грн. Про друк бонів, їх номінальну вартість і державні гарантії обігу в Золочеві місцева влада повідомила у газеті так: "Оголошення. Для улекшення виплат в торгівлі зарядили місцеві державні влади видане касових посвідок на 5 і 10 гривень, рівнаючися коронам. За такі посвідки виплачує каса уряду податкового в Золочеві державні і курсуючі ноти в гривнях і карбованцях. Заміна тих касових посвідок є отже запевнена і для того всі мешканці повіту нашого безвиїмку є зобов'язані повисші касові посвідки приймати в місци державних нот. Хто не схотів би їх приймати, буде уважаний за зупротивляючогося зарядженням державних властей і потягненням до відвічальности по думці існуючих законів поліційно-карних". Бони, або "міські гроші", під час революції друкували у 80-ти містах України. Грошові знаки впроваджувала в обіг не тільки українська влада. 1919 р. бони номіналом 10, 20 та 50 геллерів

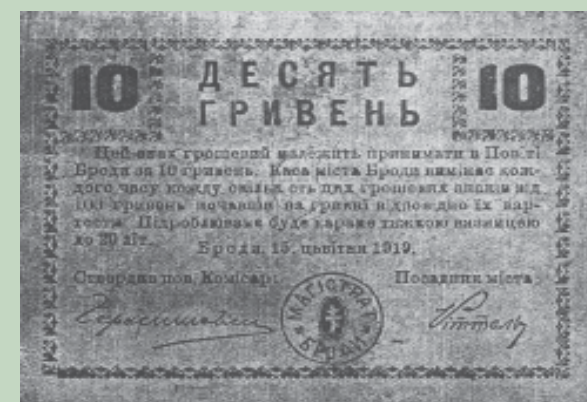
Польський бон,
надрукований у Львові
у 1919 р.

Оголошення повітового комісара Камінки-Струмилової Романа Петрушевича про впровадження в обіг грошових знаків УНР

Державний кредитовий білет Української Держави номіналом 2000 гривень. Емісія 1918 р.

Державний кредитовий білет Української Держави номіналом 1000 гривень. Емісія 1918 р.

Бон номіналом 10 гривень м. Броди

Бон номіналом 10 гривень м. Сокала

Розмінний знак Державної скарбниці УНР номіналом 5 гривень. Надрукований у Станиславові у березні-квітні 1919 р.

Бон на 1 гривень
м. Сокаля

надрукувала Жидівська Національна Рада у Болехові.

Надзвичайні видатки на воєнні потреби, проблеми економічного характеру та інфляційні процеси зумовили наростання в ЗУНР фінансової кризи, яка весною 1919 р. набула системного характеру. Ціни на основні продукти харчування безперервно зростали. Платня держслужбовців була недостатньою для прожиття. З метою компенсації інфляційних втрат уряд продовжував виплачувати цільові грошові компенсації різним верствам населення. Наприклад, так звані дорожні видатки, зокрема, вчителям, вдовам і сиротам греко-католицьких священиків.

Серед різних причин інфляції була й незбалансованість грошових витрат керівництва Наддніпрянщини та ЗУНР. Уряд УНР видавав значні кошти на військо, пресу, пропаганду та політичні партії. Частина цих грошей потрапила до рук політичних та військових діячів, які виїхали в Галичину й витрачали кошти не завжди відповідно до нормативів. Д. Дорошенко про це писав так: "Перебування в Станіславові значного числа наддніпрянців, людей з грішми, викликало підвищення цін на всі продукти і взагалі на життя в місті. Наші люди, а особливо отаманщина, сипали грішми, не жалюючи й не рахуючись з місцевим укладом життя. Дорожнеча, штучно викликана наддніпрянцями, дуже дошкуляла місцевим людям, що мали скромні засоби і звикли до скромних витрат". Інфляція в межах держави негативно позначилася на курсі гривні в міжнародних економічних відносинах. Відтак

Бон номіналом 50 гривень
м. Тернополя

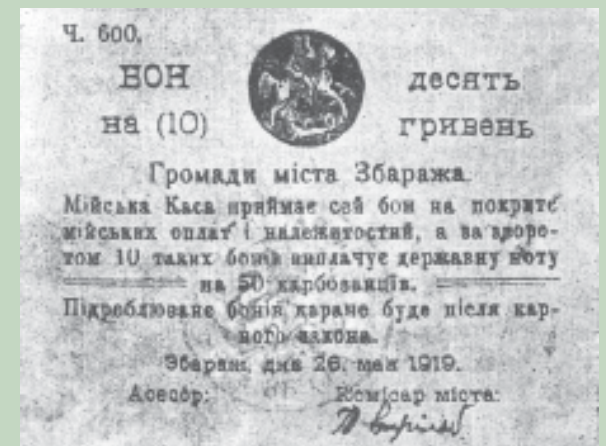
Бон номіналом 10 гривень
м. Збаража

уряд намагався вжити стабілізаційні заходи щодо валюти у зовнішній торгівлі. Зокрема у процесі заключення договору з Чехословаччиною було вирішено, що ЗУНР повинна платити за товари чеською валютою, чехи – натомість, гривнями. Це, на думку українських фінансистів, мало б сприяти зростанню вартості гривні.

Треба зазначити, що критичне фінансове становище ЗУНР не було винятковим: інфляція та фінансова криза були звичайними явищами післявоєнної Європи. Така ситуація спостерігалась, зокрема, у тогочасній Польщі. Недоліком фінансової системи ЗУНР було те, що витрати державних коштів здійснювалися без чіткого фінансового плану й затвердженого річного бюджету. Ці питання повинні бути в компетенції фінансової комісії УНРади. Відомо, що комісія готувала такі законопроекти: про створення окремого ДС фінансів та рахункового департаменту, складання тимчасового бюджету на 1919 р.

Найбільш конструктивні засідання фінансової комісії УНРади відбулися 8–12 травня 1919 р. у Станіславові. Депутати зібралися в такому складі: Теофіль Кормош (голова комісії), Антін Горбачевський (заступник голови), Кость Левицький, Теофіль Окуневський, Лев Бачинський, Северин Данилович, Остап Веселовський, Семен Вітик, Остап Юрчинський, Степан Кузів, Іван Кохановський та Дмитро Паневник. Заслухавши звіт голови уряду й кількох фахівців з фінансових інституцій, комісія ухвалила низку резолюцій в справі внутрішнього фінансового господарства держави, уніфікації валюти та діловодства. Окрім того, комісія поставила перед Виділом УНРади питання про встановлення окремої посади Державного секретаря скарбу.

Депутати вирішили підготувати загальний фінансовий план, який би визначав ті податки, що залишалися в дії, а також нові податки, які планували запровадити в ЗУНР. Передбачалося визначити розміри державних монополій, а також митних тарифів. Комісія ухвалила, що в ЗУНР треба впровадити гривню як основну державну валюту, допустивши тимчасово разом із гривнею лише австро-

угорські коронові банкноти. Щоб зберегти курс гривні стосовно інших валют, було запропоновано організувати при Державній скарбниці центральну девіз. Комісія ухвалила рішення, що всі односторонньо видані заборони стосовно прийому гривень або корон необхідно негайно скасувати. На думку депутатів, усі розпорядки стосовно валюти мали право видавати лише Державний секретар скарбу за порозумінням з РДС.

Рішення комісії були реалізовані частково. Зокрема ДС фінансів своїм розпорядком від 16 травня 1919 р. зобов'язав усі податкові уряди вимінювати пошкоджені, але цілі коронові банкноти на гривні. Законопроект про державний бюджет мала розглянути УНРада на найближчому пленарному засіданні, яке не відбулося через наступ польських військ.

24 травня 1919 р. керівництво ЗУНР залишило тимчасову столицю і виїхало у східному напрямку. Найцінніше майно Державної скарбниці та інших урядових установ українці вивозили із собою. Відомо, що вдалося евакуювати зі Станіславова матеріали Експедиції заготовки державних паперів. Місцеві адміністрації розпорядилися наявними грішми відповідно до ситуації. Зокрема у Збаражі після приходу польських військ українські грошові бони були спалені на повір'ї магістрату.

Після відступу Галицької Армії з Тернополя й короткочасного перебування у місті польських військ гривня почала знецінюватися. Із поверненням української влади, внаслідок т. зв. Чортківської офензиви, повітовий комісар Клавдій Білинський оголосив друком, що Закон про обіг гривні від 4 квітня 1919 р. залишається в силі, й повторив основні його положення. Однак через військові невдачі Галицької Армії цей закон став для Галичини вже неактуальним.

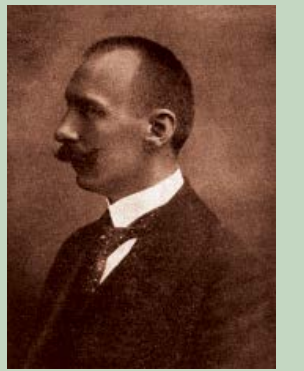
Чи вдалося владі ЗУНР через поспішний відступ забрати та зберегти готівкові кошти в повному обсязі, достеменно невідомо. Диктатор Є. Петрушевич, перебуваючи у Кам'янці-Подільському, звернувся до всіх службовців ЗУНР, які могли мати на руках вивезені зі Східної Галичини державні гроші, щоби негайно передали їх в урядові інституції. Очевидно, що доля коштів державної скарбниці ЗУНР була невідома для ширшого кола українських діячів. Зокрема наприкінці 1919 р. депутати УНРади так і не могли цілком з'ясувати з документів віденського посольства, куди поділися кошти з 33 мільйонного причинкового фонду.

Фінансова підтримка ЗУНР з боку наддніпрянського уряду не припинялася й після військової поразки галицьких українців у війні з Польщею. Після 18 червня 1919 р. зі скарбниці УНР регулярно видавалася грошова допомога біженцям з Галичини, які перейшли разом із армією за Збруч. Крім того,

10 мільйонів австрійських корон було видано диктаторові Є. Петрушевичу у Відні, коли він остаточно виїхав за межі України й втратив зв'язок з УГА.

Після поразки Визвольних змагань українські гроші знецінилися. Валютним спекулянтам вдавалося якимось чином продавати та обмінювати їх з певним зиском. У таборах інтернованих на території Чехо-Словаччини, де утримували вояків УГА підприємливі купці обмінювали у них за одну чеську корону 5 гривень. Обговорювалися проекти обміну гривень, які залишилися на руках населення Східної Галичини, на гроші польської держави. Однак, цього не вдалося здійснити.

У складних умовах розбудови національної держави керівництво ЗУНР утворило фінансову систему на колишній австрійській взірць. Українська влада кардинально не втручалася в існуючу практику фінансово-майнових відносин. Серйозною перешкодою організації фінансових структур був брак фахових національних кадрів. Надходження коштів до державного бюджету шляхом оподаткування населення було мінімальним. ЗУНР отримувала доходи від торгівлі нафтою та з австрійського причинкового фонду. Найсуттєвішою була фінансова допомога уряду УНР. Знецінення корони на територіях колишньої монархії Габсбургів спонукала уряд ЗУНР впровадити в обіг гривню. Через брак банкнот дрібних номіналів в повітових центрах друкувалися бони. Однак непосильні видатки на воєнні цілі та відбудову народного господарства спричинили в республіці системну фінансову кризу.

Лесь Кульчицький –
головний директор
земельного Гіпотечно-
го банку у Львові

Будинок акціонерного
товариства "Дністер"
у Львові

5. ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Характер, динаміка та особливості суспільно-політичного руху в Західно-Українській Народній Республіці насамперед визначалися фактом здійснення національно-демократичної революції, у результаті якої й постала ЗУНР, а також боротьбою народних мас за побудову суверенної української держави. Глибокий відбиток на політичні процеси в ЗУНР наклали тодішні соціально-економічні відносини в краї, складні зовнішньополітичні обставини. Розгляд суспільно-політичних процесів у ЗУНР окреслено територією Галичини, оскільки Румунія в листопаді 1918 р. захопила Буковину, а Закарпаття за рішенням Паризької конференції ввійшло до Чехословаччини.

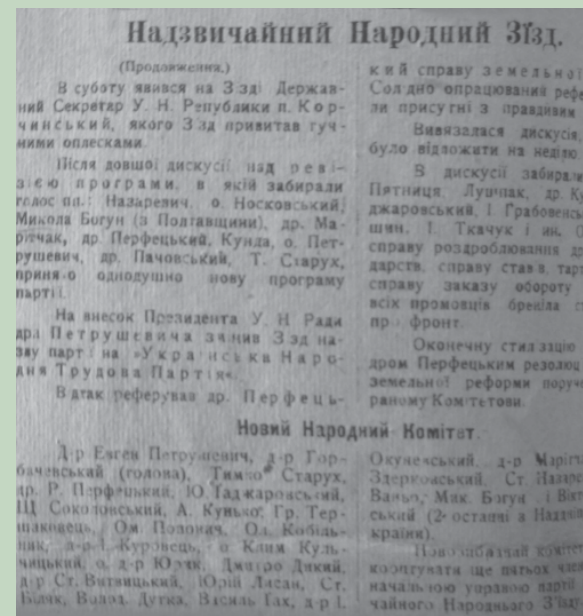
Суспільно-політичне життя в ЗУНР загалом проходило в організаційно-політичних формах, вироблених ще наприкінці XIX – на початку XX ст., коли була утворена

партійно-політична система українського суспільства в Галичині. Її характерною рисою була наявність впливової ліберально-центристської (Українська національно-демократична партія – УНДП), двох лівих (Українська радикальна партія – УРП і Українська соціал-демократична партія – УСДП) та однієї правоконсервативної (Українська християнсько-суспільна партія – УХСП) партій, а також москвофільського руху. Всі українські політичні партії становили партійно-політичну систему ЗУНР, суттєвими ознаками якої були демократія і парламентаризм. Три основні крайові політичні сили в особі націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів виступали за національне визволення українського народу, його політичний суверенітет. Співпраця основних політичних сил дала змогу здійснити національно-демократичну революцію в краї, приступити до будівництва української держави.

Уже 18 жовтня 1918 р. у Львові відбулись Установчі збори, покликані вирішити подальшу долю західноукраїнських земель. На перше засідання Установчих зборів Українська Парламентарна Репрезентація запросила 68 осіб, серед яких були найвідоміші громадсько-політичні діячі Галичини та Буковини. За партійно-політичною приналежністю крім митрополита А. Шептицького, єпископів Г. Хомишина і Й. Коциловського та прийнятих згодом двох студентів, Установчі збори мали такий склад: 61,6% (40 осіб) становили націонал-демократи, 13,8% (9) – радикали, 10,8% (7) – соціал-демократи, 10,8% (7) – буковинські народовці, 1,5% (1) – християнський суспільник, 1,5% (1) – старорусин. Переважання націонал-демократів визначало помірковано-центристський демократичний характер майбутнього західноукраїнського парламентаризму, його національно-політичну спрямованість.

Голова Установчих зборів націонал-демократ Євген Петрушевич зупинився на можливих варіантах розв'язання проблеми західноукраїнських земель. Основним завданням Установчих зборів Є. Петрушевич проголосив утворення Конститу-

Повідомлення часопису "Стрілець" від 6 квітня 1919 р. про проведення Надзвичайного Народного З'їзду Української національно-демократичної партії в Станиславові. 28 березня 1919 р.

демократи. Із 14 членів Державного Секретаріату 10 були представниками УНДП (Кость Левицький, Лонгин Цегельський, Олександр Пісецький, Сидір Голубович, Степан Баран, Іван Куровець, Василь Панейко, Степан Федак, Ярослав Литвинович та Іван МIRON), два члени Української Радикальної Партії (Іван Макух, Дмитро Вітовський), один від УСДП (Антін Чернецький) і один від УХСП (Олександр Барвинський). Головою уряду було призначено голову Народного комітету УНДП Костя Левицького. Перевага націонал-демократів у Державному Секретаріаті та Національній Раді зумовила їх відповідальність за долю української держави та її політичний курс.

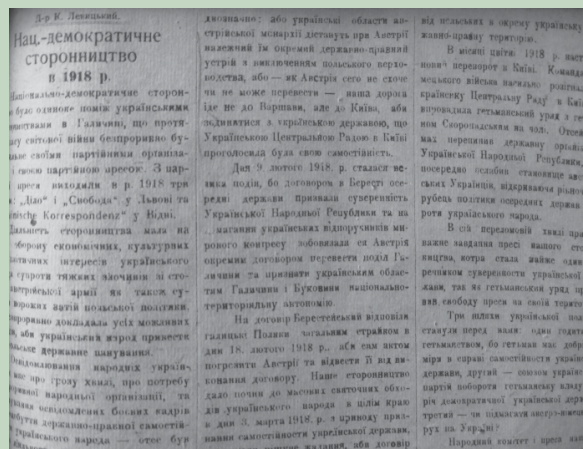
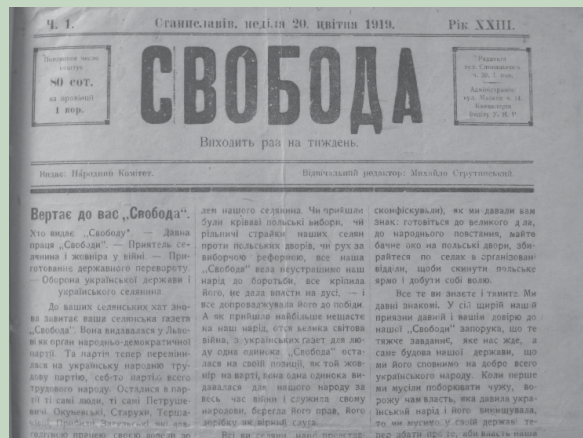
Продовж першого державотворчого періоду української революції на західноукраїнських землях, що тривав з жовтня по грудень 1918 р., провідною політичною силою краю в боротьбі за державно-політичний суверенітет виявила себе українська націонал-демократія. Ідеологія, тактика і стратегія УНДП забезпечили консолідацію всіх верств українського суспільства, його політичних сил навколо ідеї національного державотворення. В Українській Національній Раді, Державному Секретаріаті, повітових національних радах більшість становили саме націонал-демократи, діяльність яких з цього часу виявлялася у політиці уряду ЗУНР, спрямованій на розбудову незалежної соборної української держави. Водночас, незважаючи на перевагу націонал-демократів у державних структурах ЗУНР, УНДП ніколи не ставила питання про партійну монополію на державну владу, одностороннє формування уряду. Концепція державотворення націонал-демократів передбачала консолідацію усіх верств українського суспільства – тісну співпрацю національно-політичних сил краю. Саме такий підхід і ліг в основу формування нового складу органів влади.

На першій сесії Української Національної Ради, яка розпочала свою роботу 3 січня 1919 р. в Станиславові, націонал-демократа Євгена Петрушевича було обрано президентом, а також затверджено нову Президію УНР, до якої увійшли три націонал-демократи (Євген Петрушевич – голова, Омелян Попович – заступник, Степан Витвицький – секретар), три соціал-демократи (Семен Вітик – заступник, Андрій Шмигельський – заступник, Осип Устиянович – секретар), один радикал (Лев Бачинський – заступник) і один представник студентської молоді – (Степан Сілецький). До затвердженого того самого дня Державного Секретаріату увійшли чотири націонал-демократи, три радикали, один соціал-демократ і один безпартійний.

Антін Горбачевський (1856–1944) — громадсько-політичний діяч, адвокат, посол до Галицького сейму, член Національної Ради ЗУНР, співзасновник і голова УНДП

Титульна сторінка часопису "Свобода" – друкованого органу Української національно-демократичної партії. Взірець першого номера часопису від 20 квітня 1919 р.

Стаття К. Левицького "Національно-демократичне стороництво в 1918 р.", уміщена в часописі "Республіка". м. Станиславів 1 квітня 1919 р.

Микола Василько (1868–1924) – визначний політичний діяч Буковини, засновник Української національно-демократичної партії Буковини. Заступник голови Української парламентарної репрезентації

4 січня 1919 р. було утворено Виділ Національної Ради – колективний орган найвищої постійної влади в країні. З десяти членів Виділу шість були націонал-демократами (Євген Петрушевич – голова, Антін Горбачевський, Теофіль Окуневський, Степан Юрик, Омелян Попович, Михайло Новаковський), два – радикалами (Лев Бачинський, Григорій Дувірак) і два соціал-демократами (Семен Вітик, Андрій Шмігельський).

Як показує аналіз, націонал-демократи загалом зберегли перевагу в оновлених виконавчих органах влади, дещо поступившись своїми впливами лише у Президії УНР-ади. При формуванні нового складу органів державної влади увагу приділяли передусім професійним якостям кандидатів.

Збереження провідної ролі центристських національно-демократичних сил у державотворчому та суспільно-політичному процесах сприяло консолідації західноукраїнського суспільства, організованих політичних сил, вносило стабільність і послідовність у суспільне життя, забезпечувало громадянський мир і злагоду. ЗУНР, як відомо, не знала громадянської війни, анархізму численних “батьків” і “отаманів”, так званих “повітових республік” тощо. Причиною цього було не тільки тривале національно-демократичне виховання народних мас, природна етнополітична толерантність, а й небувалий національно-визвольний пафос, на ґрунті якого міцнів патріотизм і самопожертва серед усіх верств суспільства. По суті, будь-які форми вияву соціального

чи національного екстремізму не мали підтримки серед західноукраїнської громадськості, у її політичних організаціях.

Відзначаючи цей факт, український історик державницького напрямку, учасник тих подій Василь Кучабський писав: “Західноукраїнське громадянство виявилось досить добрим матеріалом для державного будівництва. Воно не було анархічне, мало нехиті до всякого радикалізму, нахил до поміркованості, певної посередньої лінії між екстремами, було готове на жертви во ім’я державного інтересу. Західна Україна була одинокою національною державою, яка могла б в тогочасній Європі повстати виключно з власних творчих зусиль народу. Коли б її існування відповідало інтересам тогочасної загальноєвропейської політики Антанти, то, без сумніву, вона встоялася б так само, як і інші версальські “національні держави”.

Водночас, консолідація суспільства у процесі розбудови української держави залежала від правильного розв’язання низки гострих загальнонаціональних, політичних і соціальних проблем. Важкі соціально-економічні умови існування народних мас, зовнішня загроза західноукраїнській державності, прорахунки у роботі новостворених державних структур спричинили загострення суспільних відносин у краї, яке спостерігалось від січня 1919 р. і становило зміст другого етапу суспільно-політичного життя ЗУНР (січень–квітень 1919 р.).

Зокрема навесні особливої ваги набуло питання земельної реформи. Воно не сходило з порядку денного кожного народного віча. До того ж, земельна реформа стала центральною темою другої сесії Національної Ради, яка розпочала свою роботу 4 лютого 1919 р. Гостроти у розв’язання земельного питання додавали повідомлення про радикальні аграрні перетворення на користь біднішого селянства, здійснені Директорією УНР. Однак націонал-демократи і радикали одразу ж відкинули декларацію Директорії як таку, що не є законом, а лише програмою, а тому “нас не обов’язує, так як вона видана перед офіційною злукою на Трудовому конгресі”.

Натомість західноукраїнські соціал-демократи відстоювали думку про необхідність негайного запровадження на території ЗУНР земельного законодавства Директорії. У дискусії над проектом аграрних перетворень зіткнулися інтереси різних соціальних і політичних груп. Проект земельної реформи націонал-демократів (Сидір Голубович, Антін Горбачевський, Олександр Марітчак, о. Степан Онишківич) передбачав збереження приватної власності на землю, ліквідацію великої земельної власності й

Олександр Колеса (1867–1945) – громадсько-політичний діяч, мовознавець, історик літератури, член УНДП

Степан Баран (1879–1953) – адвокат, громадський діяч член УНДП

наділення нею малоземельних і безземельних селян після закінчення війни. Націонал-демократи виступили також за збереження середньої величини власності на землю, але проти конфіскації ґрунтів у багатих селян, трудової норми розподілу землі.

Голова УРП Л. Бачинський, солідаризуючись з багатьма позиціями проекту земельної реформи націонал-демократів, водночас виступив за трудову норму розподілу великої земельної власності. Соціал-демократ Володимир Темницький наполягав на усупільненні всіх засобів виробництва та спільному господарюванні на землі. Крім того, якщо лівоадикали домагалися негайного розв’язання земельного питання на зразок аграрних перетворень УНР, то їх опоненти з націонал-демократичної партії, деякі радикали погоджувалися перенести вирішення складних аграрних питань на розгляд майбутнього всенародного обраного сейму. Гострі дискусії точилися також навколо допустимої максимальної межі земельної власності, форми та величини відшкодування колишнім власникам конфіскованої землі.

Таке ж гостре протистояння різних політичних груп в УНР-ади викликала проблема реформи державних органів влади. Соціал-демократи виступали проти Національної Ради і Державного Секретаріату як нелегітимних і консервативних органів, за негайні вибори до сейму і місцевих трудових рад, створення єдиного українського уряду з представників наддніпрянських та західноукраїнських партій соціалістичного напрямку. Більшість радикалів, побуючись поширення більшовизму, прагнула перевиборів УНР-ади, утворення нового коаліційного уряду за участю всіх політичних партій, запровадження на місця трудових рад, обраних загальним голосуванням. Націонал-демократи, деяка частина радикалів були проти організації державного управління за зразком закону Трудового Конгресу. Вони виступали за дотримання виборчих прав всіма соціальними верствами, за участь усіх партій у державно-політичному житті, що сповідують принципи демократії, права та парламентаризму. З ініціативою голови уряду Сидора Голубовича, Державний секретаріат

внутрішніх справ підготував проект закону про вибори до однопалатного сейму, повітових та громадських рад. Виборчий закон ґрунтувався на основі загального, прямого, таємного, рівного виборчого права.

З наближенням до Галичини більшовицької армії особливої гостроти набувала проблема зовнішньополітичних орієнтацій різних політичних груп. У західноукраїнському та наддніпрянському політичних таборів поступово викристалізувалися дві орієнтації: одна – на більшовиків, друга – на Антанту. Націонал-демократи та радикали в УНР-ади та Державному Секретаріаті виступили проти більшовиків, покладаючи надії на Антанту. Така позиція уряду викликала протидію лівоадикальних західноукраїнських, а особливо наддніпрянських діячів.

Взаємодія окреслених чинників радикалізувала суспільні настрої в краї, активізувала партійно-політичне життя, започаткувала розмежування політичних сил. Уже в лютому 1919 р. в УНР-ади були утворені окремі партійні клуби націонал-демократів і радикалів. У самій УРП виокремилась опозиційна до офіційного проводу Селянсько-радикальна партія (Покутська група) Кирила Трильовського, яка звинуватила керівництво УРП в пасивності й намірах розпустити партію. Кирило Трильовський, Гриць Дувірак, і Петро Шекерик утворили в УНР-ади окремо від УРП Селянсько-радикальний клуб. Його президія 14 лютого 1919 р. через відновлену в Коломиї газету “Громадський голос” звернулася до членів партії з роз’ясненням своєї позиції.

Титульна сторінка часопису “Народ”, органу Української радикальної партії. м. Станіславів, 30 березня 1919 р.

Оголошення товариства “Молода громада” про проведення зборів за участю члена земельної комісії УНР-ади і УНДП Р. Перфецького. м. Станіславів 20 березня 1919 р.

Повідомлення часопису "Република" від 13 травня 1919 р. про виступ І. Макуха на окружному вічі в Коломиї

16 лютого 1919 група К. Трильовського провела в Коломиї конференцію за участю 321 делегата. У прийнятій резолюції вказували, що конференція "приймає за підставу своєї діяльності давню партійну програму, однак припоручає головному зарядови, щоби вибрав комісію, яка до двох місяців має переглянути давню програму і есенціальні зміни пропонувати на найближчій радикальній з'їзді. Конференція взиває до проведення організації по всіх громадах і повітах ЗО УНР".

Промова К. Трильовського на конференції, як і його виступ 5 лютого 1919 р. на засіданні УНРади, не містили нічого відмінного від програмових засад УРП. Суть його вимог зводилась до активізації боротьби проти більшовизму, зміцнення державної та військової організації.

Дії групи К. Трильовського активізували офіційний провід УРП, який від 20 лютого 1919 р. почав видавати у Станиславові газету "Народ". У редакційній статті за 20 лютого 1919 р. зазначалося, що "найважливішим завданням в теперішню хвилю є будівництво нашої держави та розв'язка земельного питання. Без нашої держави нема розв'язки земельного питання по волі найширших селянських мас. На найближчу хвилю домагаємося проведення виборів до Національної Ради... вважаємо, що теперішня Національна Рада не вибрана на демократичних основах і тому не є справедливою відбиткою бажань селянських мас. Рівно ж Трудовий Конгрес не відпо-

Осип Назарук (1883–1940) – адвокат, журналіст, громадсько-політичний діяч, член Української радикальної партії

відає нашим демократичним поняттям. В розв'язці цих переважних завдань будемо шукати взірців в демократичнім устрою Заходу, а рішучо будемо поборювати більшовицькі взірці Росії, котрі руйнують основи теперішньої держави і демократизму. Це кажемо отверто нашим "спасителям" більшовикам... Наші завдання будемо переводити розважено, кермуючись добром цілої держави".

Головна управа УРП звернулася через газету "Народ" до членів партії з пропозицією провести 15 березня повітові партійні з'їзди, "продискутувати на них наші найближчі завдання" і обрати трьох делегатів на краєвий форум, який, за задумом лідерів організації, мав "розглянути сучасне становище партії... усунути взаємне недовір'я... довести до скріплення партійної організації і консолідування всіх партійних сил".

Краєвий з'їзд УРП відбувся 22–23 березня 1919 р. у Станиславові. На ньому було більше ста делегатів з 22 повітів Галичини. На з'їзді виступили відомі діячі радикальної партії – Л. Бачинський, І. Макух, Д. Вітовський, О. Назарук. У політичному рефераті Л. Бачинський заявив, що УНРада є тимчасовим органом, "покине переведеновибори". Він наголосив, що найбільші заслуги в будівництві української держави має селянство, однак, зазначив, що "наша держава не може опертися виключно на одній клясі. Більшість населення має правити державою".

Делегати з'їзду рішуче відстоювали демократичний шлях розвитку ЗУНР, вимагали прискорення економічних реформ, гостро поборювали всякі ухили в бік більшовизму, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, закликали до боротьби за зміцнення української держави, посилення державної, військової та цивільної дисципліни. Головою партії обрали Л. Бачинського.

У політичній резолюції з'їзду зазначалося, що "партія старається забезпечити самостійність України та республіканську форму її правління. Супроти того попірає вона скріплення організації української армії та старатиметься до ухвалення конституції України, в котрій основним законом закріплено би отсі принципи: 1) Сувереном

Микола Лагодинський (1866–1919) – адвокат, громадсько-політичний діяч, депутат австрійського парламенту (1907–1918) і Галицького сейму (з 1913 р.), член УНРади ЗУНР. Голова Української радикальної партії (1919 р.)

УНР має бути цілий народ. Президента Республіки, ані колегії, що сповняли би уряд голови держави, не належить вибирати. 2) Найвищу власть в державі виконує парламент... з одною палатою послів. 3) Парламент вибирає правительство, одвічальне перед ним".

В економічній частині резолюції з'їзд висловився за ліквідацію великої земельної власності та розподіл її між малоземельним і безземельним селянством, "соціалізацію всіх зрілих до того вже тепер галузей народного господарства, як великого промислу, великої торгівлі, банків... заведення 8-годинного дня праці, широкого законодавства в цілі охорони робітника".

Окремою резолюцією з'їзд констатував, що "льокальна радикальна конференція, скликана до Коломиї Трильовським, не була управнена до вибору Головної Управи партії". За грубе порушення партійної дисципліни його було виключено з партії, заборонено видавати газету "Громадський голос" від імені УРП. Незважаючи на це, група К. Трильовського продовжувала свою діяльність. В окремій заяві вона повідомила, що "партія відтепер називається "Селянською радикальною партією" (СРП). У деяких місцевостях члени СРП створили партійні організації, провели народні віча.

Радикалізація суспільних настроїв позначилась і на діяльності Української національно-демократичної партії, лідери якої стали провідними державними діячами ЗУНР. Вказуючи на потребу активізації партійної діяльності, відомий діяч УНДП С. Витвицький писав у газеті "Република": "З самого початку не було того тісного контакту між суспільністю і правительством, на яким ґрунтується державний устрій західноєвропейської демократії. Се одна недочага, а друга – се повна анергічність публічної опінії і безпрограмовість громадянської роботи". Особливу стурбованість в УНДП викликала активізація ліворадикальних груп.

У зв'язку з цим 28-29 березня 1919 р. у Станиславові було проведено надзвичайний партійний з'їзд УНДП, у якому взяли участь представники 38 східногалицьких повітів. На з'їзді був присутній президент

Кирило Трильовський (1864–1941) – громадсько-політичний діяч. У 1919 р. зніціював утворення опозиційної до офіційного провду УРП Селянсько-радикальної партії (Покутської групи)

УНРади Є. Петрушевич, члени уряду на чолі з С. Голубовичем. У роботі з'їзду брали участь також представники наддніпрянської України – М. Богун і М. Корчинський. На адресу з'їзду УНДП Центральний комітет Української народної республіканської партії надіслав вітальну телеграму. На по-

Всенародне віче в Самборі.

Дня 6. IV. с. р. відбулося всенародне віче в селі Сокола, скликане повітовою управою радикальної партії. На передісідника віча вибрав господар з села Торганович т. Фицяка, на містоупредісідника т. М. Рогуцького господаря з Кулинич на секретаря т. Козбура госп. з Верегів. Першу точку дневного порядку становив реф. тов. Остапа Павлова на тему: „Справа земельної реформи“. Референт подав поодинокі проекти земельної реформи у сусідних народів і дотеперішні заходи й думки що до сеї справи у нас. Подав відтак подрібно добрі й лихі сторони вивлазнення землі з викупом як і без викупу. Сам залився за вивлазненням без викупу. Опісля представив користи спілкового оброблення землі.

По рефераті вивязалася гаряча дискусія в якій невичайну участь брали селяни, Забирали голос т. Залеский, т. М. Рогуцький, т. Я. Остапчук, т. К. Коберський, т. Шумало, Др. Падох, т. І. Горечко, т. Ст. Дах і пр. Збори станули на засаді конфікації всякої землі без викупу з поліпшенням означеного максимум, заявили за приватною власністю та щирими оплесками привітали жаданого т. Горечка, щоби в першій мірі одержали землю ті, що за неї боролися.

Як друга точка порядку дневного прийшов

Повідомлення, вміщене в часописі "Наддністрянські вісті", про всенародне віче в Самборі 6 квітня 1919 р., що скликала повітова управа Української радикальної партії

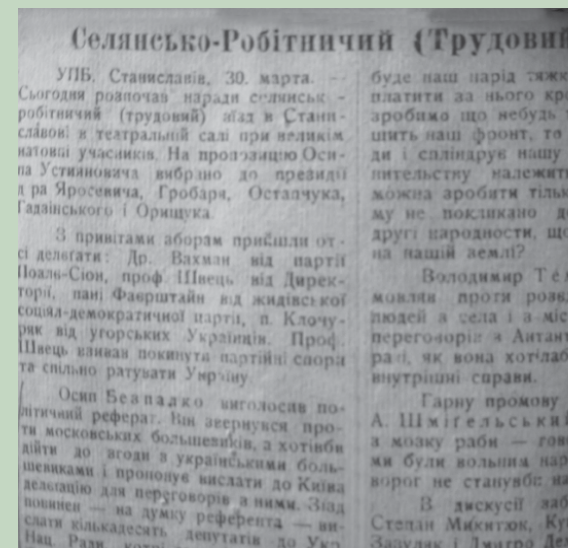

Титульна сторінка часопису "Републіканець", органу Селянсько-робітничого союзу. Взірець першого номера часопису. м. Станіславів. 1 січня 1919 р.

вів, що зумовлювалось невеликою кількістю українського кадрового пролетаріату. Проте в суспільному житті ЗУНР вони займали активну політичну позицію. У листопаді 1918 р. до складу УНРади УСДП делегувала сімох соціал-демократів. У першому уряді ЗУНР соціал-демократ І. Чернецький очолив секретаріат праці і суспільної опіки, а С. Вітик став членом Виділу УНРади.

У січні 1919 р. соціал-демократи відмовилися взяти участь у другому уряді ЗУНР. УСДП перейшла до урядової опозиції. 16 березня 1919 р. на робітничих зборах у Станіславові соціал-демократи вимагали від уряду зайнятися розв'язанням проблеми безробіття, організації громадських робіт, конфіскації поміщицької, церковної і монастирської землі та передання її селянам, негайного проведення демократичних виборів до сейму. У резолюції зборів зазначалося також, що "українське робітництво протестує якнайенергійніше проти того, що московські більшовики, проходячи на Україну під гаслом соціалізму, заперечують

Повідомлення часопису "Републіка" про проведення з'їзду Селянсько-робітничого союзу в Станіславові 30 березня 1919 р.

дуть надані права автономних областей. Уряд мав обирати парламент і бути підзвітним йому. Програма проголошувала широкі громадянські права, виступала за введення восьмьгодинного робочого дня, запровадження соціального забезпечення для хліборобів і робітників на випадок хвороби і в старості, вдів і сиріт, робітниць на час материнства. Школу повинна була утримувати держава і мати міжконфесійний характер, бути доступною для різних націй без різниці статі й врівизнань.

Особливий інтерес становив розділ третій "Господарські основи УНР", який засвідчив значну соціальну радикалізацію галицької націонал-демократії. Зокрема тут містилась вимога "вивласнення земель великої посілости, мертвої руки та земельних спекулянтів в цілі наділення ними безземельних і малоземельних хліборобів". Програма передбачала запровадження мінімуму державного забезпечення ("мінімум екзистенції") для кожного громадянина, вимагала також успішні придатні до цього галузі промисловості, торгівлі, кредиту. В соціально-економічному плані програма трудовиків у цілому дублювала програмові вимоги радикалів.

У політичних резолюціях надзвичайного Народного з'їзду висловлювали довіру УНРаді і Державному Секретаріату. Народний комітет зобов'язувався випрацювати проект партійної організації, відновити газету для народу "Свобода". Крім того, делегати висловилися проти надання активного виборчого права "тим націям, що заявилися проти будови Української Держави, зглядно стали на неутральнім ґрунті".

29 березня 1919 р. з'їзд обрав тимчасовий Народний комітет у складі 26 осіб. Головою партії було обрано Антіна Горбачевського, заступниками – Омеляна Поповича і Тимотея Старуха, секретарями – Романа Перфецького та Степана Біляка, касиром – Івана Куровця. До Народного комітету ввійшли також два представники від Наддніпрянської України.

Надзвичайний Народний з'їзд партії став переломною віхою в історії українського національно-демократичного руху. Він запропонував концепцію будівництва незалежної соборної української держави, яка ґрунтувалася би не на соціально-класових, ліво- чи праворадикальних засадах, а на загальнонаціональних центристських демократично-правових основах. Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії, народний з'їзд дав поштовх до трансформації партії у потужну всеукраїнську політичну організацію, визначив основні напрями її діяльності.

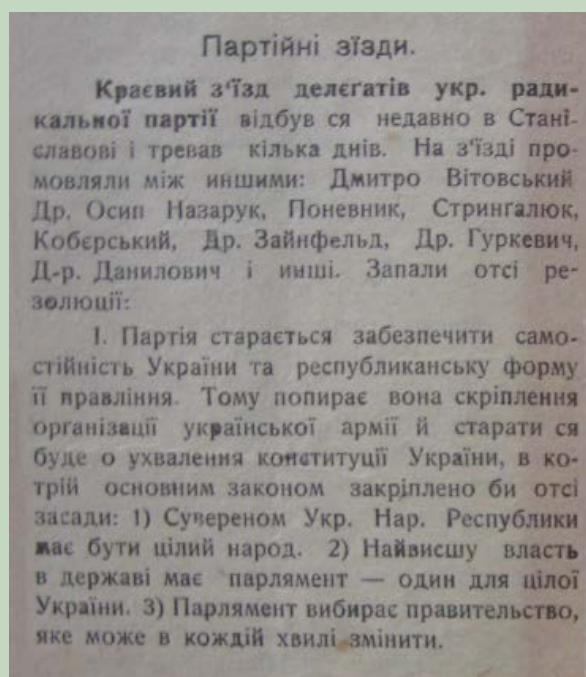
Соціал-демократи, порівняно з трудовиками чи радикалами, не мали значних впли-

виступають за незалежну соборну державу. У зв'язку з цим на пропозицію Євгена Петрушевича з'їзд змінив назву партії на Українську народно-трудову партію (УНТП), яку проголошували всеукраїнською політичною організацією. Поряд зі зміною назви партії вона зберігала й платформу національно-демократичної організації.

Пояснюючи політичну позицію УНТП, К. Левицький зазначав: "Огляд на соборність українських земель і огляд на оборону Галицької Волости перед ворожим наїздом руководили учасниками Народного з'їзду в змінюванні партійної програми. Маючи на меті обнови нашого сторонництва та примінення його діяльності до сучасних державно-правних відносин, хочемо помагати будові нашої української держави на основах демократизму, поступу та соціальної і політичної справедливості для всього народу... Вдержання трудової партії яко партії рівноваги серед розбурханих політичних і соціальних пристрастей, надання їй панукраїнського характеру – мета, яку ставили собі автори нової програми і учасники з'їзду".

Програма УНТП складалася з восьми розділів. У першому йшлося, що соборна і незалежна УНР має бути парламентською республікою, у якій окремим регіонам бу-

рядок денний надзвичайного Народного з'їзду були поставлені питання про "ревізію" партійної програми, земельну реформу, а також зміну назви партії.

З політичним рефератом на з'їзді виступив голова Народного комітету Кость Левицький. Доповідач звернув основну увагу на визначальну роль націонал-демократів у боротьбі за українську державу. Далі К. Левицький зупинився на принципово нових завданнях партії. Замість боротьби проти старої ворожої системи державного правління тепер необхідно було розбудовувати молоду українську державу на засадах "права і справедливості". На думку К. Левицького, саме "суспільність" мала бути основою держави, а тому вона покликана напрацювати "ясну та розумну державно-політичну думку про те якої держави вона хоче". У цьому їй мала допомогти політична партія. Наприкінці своєї доповіді К. Левицький наголосив на важливій суспільно-політичній ролі селянства у розбудові держави як найчисленнішої верстви українського суспільства, однак, при цьому заявив що партія не буде "кидати демагогічними кличами на користь одної суспільної верстви, бо здоровий державний організм зобов'язаний дати охорону і захист для праці і життя усіх суспільних верств, що творять державну суспільність". Націонал-демократи вважали, що всі "українські сторонництва повинні себе доповняти у спільній змаганню до добра українського народу".

Центральною подією на з'їзді було прийняття нової програми партії, що зумовлювалося прагненням об'єднати "споріднені з трудовою партією Наддніпрянщини в одну панукраїнську партію" центристського характеру, навколо якої згуртувались би всі політичні сили Галичини і Великої України, які

Повідомлення часопису "Стрілець" від 6 квітня 1919 р. про проведення Крайового з'їзду делегатів Української радикальної партії в м. Станіславові. 28 березня 1919 р.

Петро Шекерик (1889–1941) – громадсько-культурний діяч. 1919 р. разом із К. Трильовським ініціював утворення опозиційної до УРП Селянсько-радикальної партії (Покутської групи)

І. Сірко та В. Сірко, В. Гуцайлюк, М. Яловий та ін.), які перебували тоді в Станиславові в складі відділу Інформаційного Бюро Директорії УНР, підпільно вели в краї комуністичну пропаганду, видавали в Коломії газету "Новини". Саме за участі 16 лютого 1919 р. була підготовлена програма СРС, прийнята на конференції повітових представників СРС у Станиславові. Є підстави вважати, що саме ця конференція спричинилась до організації КПСГ. За словами відомого комуністичного діяча К. Саврича, "в умовах західно-української дійсності і впливи УКП(б), і впливи КП(б)У зливалися, викликаючи однакове розв'язання програмових, так і тактичних, практичних питань".

У програмі зазначалося, що "Селянсько-Робітничий Союз є політичною організацією, що має перетворити дотеперішній капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію". Уряд в Україні мав бути опертий на "коаліцію української трудової демократії, пролетаріату, селянства та робітництва, без всякої участі буржуазних класів". При цьому пропонувалося запровадити загальне виборче право.

Непослідовною була економічна програма СРС, що містила більшовицькі, і есерівські, і соціал-демократичні гасла. В програмі проголошувалося, що "промисловість без викупу переходить на власність держави. Земля без викупу конфіскується від великих власників, а земля малих власників залишається обмеженою власністю". Газета "Республіканець" писала, що завданням СРС є "твердо обстоювати соціалізацію землі, націоналізацію фабрик, муніципалізацію підприємств і т. д., бо тільки така розв'язка цих питань дасть повне визволення праці і нанесе смерть капіталістичному устроєві..."

Оголошення місцевого комітету УСДП про проведення наради робітників м. Станиславова.

24 листопада 1918 р.

Звернення Селянсько-робітничого союзу до українського робітництва з нагоди святкування 1 травня. "Республіканець". 1 травня 1919 р.

Української Національної Ради 28 березня 1919 р.: "Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво". Ця політична позиція мала своє втілення в гостроопозиційних до уряду виступах соціал-демократів на сесіях УНРади. Вони вимагали створення єдиного в Україні соціалістичного уряду, націоналізації промисловості, передачі великої земельної власності безземельним селянам, негайного проведення виборів до сейму.

За участю галицьких соціал-демократів (Р. Яросевич, О. Безпалко, В. Устиянович, В. Темницький та ін.), деяких інших лівих позапартійних революційно-демократичних, інтелігентських груп (Д. Дем'янчук, Т. Чернявський, В. Пачовський, М. Федюшка (Євшан) та ін.) у грудні 1918 р. в Станиславові була утворена легальна, опозиційна до уряду організація – Селянсько-робітничий союз (СРС). За короткий час він став активною політичною організацією, навколо якої гуртувалися ліворадикальні елементи різноманітних напрямів.

Організаторами СРС виступили соціал-демократи В. Гадзінський і О. Устиянович. До ініціативного організаційного комітету СРС входили також Д. Дем'янчук, О. Олійник, Т. Чернявський, І. Кабаровський, В. Бриндзей, І. Орищук. Від 1 січня 1919 р. почала виходити газета СРС "Республіканець", редактором якої спочатку був В. Гадзінський, а потім Д. Дем'янчук.

За впливи в СРС вели боротьбу й українські комуністи (К. Саврич (Максимович),

– заявив він, – стремимо до усупільнення всіх средств продукції. Земля має належати до тих, що обробляють її своїми руками, а справу обмеження приватної власности хай рішить будущий сейм ЗО УНР".

На конференції була розглянута також проблемареформуванняорганівдержавної влади. Р. Скибинський, який з цього приводу виступив на конференції з рефератом, зазначив, що "наші повітові національні ради, як і сама УНРада, не відповідають потребам широких верств нашого громадянства і не є речниками волі трудових мас нашого народу, бо вирости на румовищах старої австрійсько-польської адміністрації та самоволі". Він закликав випрацювати і прийняти новий виборчий закон про вибори до сейму, визначити термін і провести вибори на демократичних засадах.

Конференція висловила за активізацію організаційної та пропагандистської роботи партії. Делегат І. Калинович виступив за відновлення видання газети "Воля", а також за об'єднання УСДП з наддніпрянською УСДРП.

Галицькі соціал-демократи перебували в доволі тісних стосунках з УСДРП. У квітні 1919 р. О. Безпалко та В. Темницький стали міністрами в уряді Директорії на чолі з Б. Мартосом. Політичну лінію групи соціал-демократів, які перебували на території ЗУНР (центральної провід УСДП опинився під польською окупацією) і були членами УНРади, висловив В. Темницький на сесії

українському народови право на самостійне рішення про свою судьбу та ведення своїх народних справ".

28-29 березня 1919 р. з ініціативи Станиславівської і Дрогобицької повітових організацій у Станиславові була скликана партійна конференція УСДП за участю 127 делегатів. У роботі конференції взяли участь і представники наддніпрянської УСДРП. Вказуючи на мету конференції, її голова Р. Яросевич зауважив: "Саме переживаємо історичну хвилину, яка рішає про будучину нашого народу і здобутки української революції. Тому наша партія мусить призадуматися, як найкраще використати постулати нашої програми і примінити їх до сучасних правно-державних форм УНР. Наша задача є оснувати Українську державу на широкі демократичні формах влади і соціального ладу – для добра всього українського народу".

У політичному рефераті В. Темницький від імені УСДП висловився проти воєнного союзу з Антантою, за припинення війни "проти більшовиків, на основі визнання повної самостійности та суверенности УНР".

В. Темницький піддав критиці уряд С. Голубовича за його соціальну політику, яка, на його думку, "не йде з духом часу і по лінії інтересів робучих мас, не піклується долею робітничого пролетаріату, ані сільської бідноти, не поборює спекуляції, протекціонізму і хабарництва".

У рефераті з питань аграрної реформи О. Безпалко виступив проти викупу селянами конфіскованої у поміщиків землі та поділу її, вимагав запровадження "спількової господарки". "Ми, соціал-демократи,

Програма Селянсько-робітничого Союзу (1919 р.)

Осип Безпалок (1881–1947) – громадсько-політичний діяч, публіцист, член УСДП

Суперечливою і плутаною була позиція СРС у національному питанні, ставленні до ЗУНР, подій на Великій Україні.

Протягом лютого-березня 1919 р. ліво-радикальні заклики СРС посилювались. 30 березня 1919 р. газета “Республіканець” писала, що “тільки влада селян і робітників спасе революцію і разом з тим спасе Україну”. Звинувачуючи Державний Секретаріат і більшість УНРади у проантантській позиції, керівництво СРС заявило, що “українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побило би Польщу, волисть подати руку польській і антантівській буржуазії. Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну Антанту, а на революційний міжнародний пролетаріат, авангардом якого є Советська Росія. Не Антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з большевиками, які можуть нам розбити Польщу”.

Пробільшовицьки налаштовані елементи в СРС вели протиурядову агітацію в армії, серед робітників і селян, закликали до соціалістичної революції. Великі сподівання покладали на з’їзд СРС.

З’їзд відбувся 30-31 березня 1919 р. в Станиславові, куди прибуло понад 1200 делегатів від робітників і селян 33-х повітів краю. Ініціативу на з’їзді захопили соціал-демократи і комуністи.

Дискусія розгорнулася з трьох основних питань: політичного, аграрного і робітничого. Більшість делегатів гостро критикувала політику Державного Секретаріату й УНРади, вимагали їх повалення, створення єдиного соціалістичного уряду, об’єднання Галичини з радянською Україною. Частина делегатів виступила на захист політики уряду, апелювала до виваженості учасників з’їзду з огляду на загрозу українській дер-

жавності. Зокрема представник радикальної партії, член УНРади О. Назарук засудив тактику соціал-демократів і комуністів на з’їзді СРС, звинуватив їх в антидержавній діяльності, заграванні з гаслами революційного перевороту.

У своїй резолюції з’їзд заявив, що він “стає проти капіталу та обшарників (поміщиків)... якнайенергійніше протестує проти того, щоб наш трудовий народ став орудієм в руках капіталістичної Антанти... З’їзд бажає встановити тісні зв’язки з українським радянським урядом і висилає для цього 3-х представників у Київ”. З’їзд звернувся також до уряду радянської Росії з закликом припинити війну, “пошанувати самостійність України, увійти в порозуміння з українськими соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні”. Така заява свідчила про політичну незрілість делегатів з’їзду, нерозуміння суті російського більшовизму. З’їзд вимагав також кооптації до УНРади 61 делегата від СРС, яких обрано на з’їзді, а також негайного скликання сейму.

Особливий інтерес у делегатів з’їзду викликала доповідь соціал-демократа Я. Остапчука про земельне питання. Його рішення планували розв’язати за зразком земельної реформи Директорії, автор якої М. Шаповал перебував тоді у Станиславові й брав активну участь у роботі з’їзду СРС. Пояснюючи принципи, на яких мала ґрунтуватися земельна реформа, М. Шаповал наголосив: “Земля має належати до тих, що обробляють її своїми руками; за землю не платиться ніякого викупу; приватну власність зносився і заводиться частинна соціалізація, щоби земля не переходила з селянських рук в лабета спекулянтів”. На пропозицію голови В. Ґадзінського делегати проголосували за резолюцію, у якій вимагали “конфіскації усіх тих земель, котрі не оброблює власник своїми руками, конфіскацію усіх лісів на користь держави”.

У резолюції з робітничого питання делегати з’їзду висловились за націоналізацію промислових підприємств, запровадження 8-годинного дня праці, контролю робітників над адміністрацією фабрик, забезпечення робітників на випадок хвороби і в старості, ліквідацію безробіття, заборону дитячої праці до 16 років.

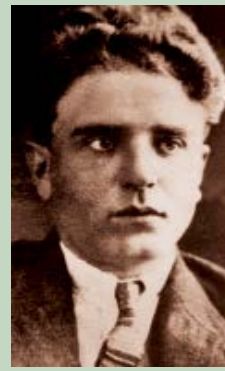
Наприкінці з’їзд закликав делегатів приступити до організації селянсько-робітничих союзів, домагатися створення єдиного соціалістичного уряду для всієї України.

Вимоги з’їзду СРС щодо кооптації в УНРаду 61 делегата розглядали 1 квітня 1919 р. на засіданні законодавчої комісії й сесії УНРади. Від імені законодавчої комісії В. Темницький запропонував сесії УНРади

прийняти рішення про припинення її роботи доти, поки вона не буде доповнена делегатами СРС. Однак більшість членів УНРади з трудовиків і радикалів піддала гострому осуду вимоги з’їзду СРС.

Пояснюючи позицію УНРади, газета “Републіка” писала: “Хоч Національна Рада якнайшвидше має уступити місце Сеймови, вибраному цілим народом, однак її більшість готова була згодитися, щоб доки Національна Рада ще існує, до неї увійшли також окремі представники малоземельного і безземельного селянства і робітництва – тільки на підставі вибору. Однак організатори і провідники з’їзду на се не згодились. Вони заявили: або Національна Рада покориється нашій волі й прийме тих 61 делегатів, яких ми назначили, або війна Національній Раді. На такий абсолютизм організаторів і провідників з’їзду Національна Рада очевидно не могла згодитися... Стверджуємо, що така війна була би не війною проти Національної Ради, тільки війною проти української державності”. З цього приводу голова радикальної партії Л. Бачинський, виступаючи на сесії УНРади, заявив: “Радикальна партія не буде робити революції проти власної держави, вона робила революцію тільки проти чужих, ворожих народови правительств”. У підсумку вимоги з’їзду СРС УНРада відкинула.

Незадоволення зовнішньополітичними орієнтаціями уряду виявлялися нечисленна група інтелігенції на чолі з поетом В. Пачовським, літературним критиком М. Федюшкою (Євшаном) і колишнім міністром земельних справ УНР М. Шаповалом, які гуртувалися навколо газет “Нове Життя” і “Стрілець”. Наступ польської армії проти ЗУНР у квітні 1919 р. посилив у них пробільшовицьку політичну орієнтацію. У газетних статтях В. Пачовський поширю-

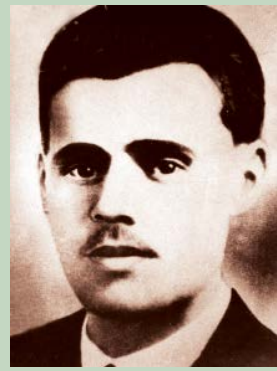

Василь Сірко (1899–1937) – суспільно-політичний діяч, один із засновників КПСГ, згодом член політбюро ЦК КПЗУ

вав ідеї про те, що з Польщею неможлива будь-яка угода, оскільки вона несе Україні повну національно-політичну і соціально-економічну руїну. В. Пачовський був переконаний, що радянська Росія несе з собою лише соціальний переворот, не загрожуючи українській національній справі. “Большевицька потопна не вдіє нічого Західній Україні, – писав в одній із статей В. Пачовський, – бо голий розбою не боїться. Не хай дріжить перед цєю потопною Польща і ціла Антанта... Нам не залишається нічого іншого, як вступити у цей рух і ним керувати так, щоб він нам найменше шкодив”. В. Пачовський вважав, що Галичина має заявити про свою більшовицьку орієнтацію, розраховуючи на те, що радянська Росія вступить з нею в союз і допоможе розгромити Польщу. У зв’язку з цим газета “Нове Життя” писала: “Мусимо переорганізуватися внутрішньо й витягнути до них руку, як робочий нарід до свого робочого брата... і з ним разом ударити на ту шляхетсько-консервативну банду, розбити її й аж тоді миритися з польським трудовим народом, якому допоможеться спільними силами виводитися із ярма”.

Революційні заклики В. Пачовського, М. Федюшки і М. Шаповала викликали відповідну реакцію з боку влади. 16 квітня за рішенням уряду вони були заарештовані, однак, після заяви про те, що не будуть надати весті підірваної роботи, були звільнені.

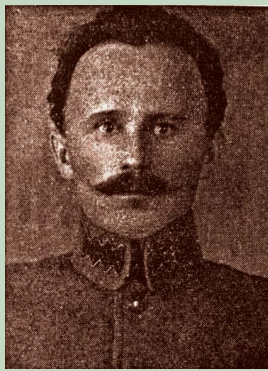
Тимчасом україногіршувалася соціально-економічна обстановка. Господарське спустошення, викликане безперервною чотирирічною війною, польська агресія, на відсіч якої йшла основна частка матеріальних засобів і людських ресурсів, спричинилися до того, що в низці регіонів посилювався голод, ширилися інфекційні хвороби. Політичні, просвітні й господарські діячі Дрогобицького повіту, звертаючись з меморіалом до Державного Секретаріату, 7 квітня 1919 р. писали: “Безпосереднє сусідство Дрогобицького повіту з фронтом... спричинило, що всякі військові відділи будь-то на приказ дотичних команд, будь-то на власну руку, реквізували у селян все, що лише вдалося. По чотирьох місяцях такої господар-

Карло Саврич (Максимович) (1892–1933) – суспільно-політичний діяч, один із засновників КПСГ

Титульна сторінка часопису “Новини”, друкованого органом, навколо якого гуртувалися галицько-українські комуністи. м. Коломия, 15 березня 1919 р.

Микола Євшан (Федюшка), (1889–1919) – літературний критик, літературознавець і перекладач, ініціатор утворення політичної групи, що дотримувалася ліворадикальних поглядів

Василь Пачовський (1878–1942) — поет, історіософ, ініціатор утворення політичної групи, що дотримувалася ліворадикальних поглядів

ки представляє ціла Дрогобиччина дійсно застрашаний образ: двори всі без виїмки знищені дотла, зерно, призначене на засів, зарекувізоване, живий інвентар до послідної штуки забраний на військові цілі. Селяни внаслідок неврожаю і причин вище наведених є винищені... Внаслідок того, що в Дрогобичі і Бориславі магазини харчевих управ зовсім порожні і не мають ані одного грама муки, а від півтора місяця між населення не розділюється хліба, поширюється в Дрогобичі і Бориславі в застрашаний спосіб голодовий і плямистий тиф, а цілі десятки людей умирає денно з голоду... Невинимий стан апровізації нафтової заглибини дає ґрунт до чимраз більше явного невдоволення і ферменту серед робітничих кругів та серед незаможного міщанства, і треба боятися, що если в найкоротшому часі не усунеться лиха, то в Дрогобичі і Бориславі вибухне голодова революція, яка чейже була б катастрофою для нашої молоді Держави”.

Важким матеріальним становищем мас не проминули скористатися крайні ліворадикальні елементи, які закликали до повалення існуючої влади і ладу. “Важке положення наших народних мас... самозрозуміле їх невдоволення, – писала газета “Република”, – використали на те, щоб вказати народнім масам, як на одинокого виновника їх важкого положення, на Національну Раду і Державний Секретаріат”.

На ґрунті важких соціально-економічних умов і комуністичної агітації 14 квітня в Дрогобичі почалися збройні заворушення, учасники яких проголосили встановлення радянської влади.

Власті вжили заходів до придушення заголоту, небезпека якого посилювалася з огляду на близькість польсько-українського фронту. Найактивніші учасники виступу були засуджені до тюремного ув’язнення.

Протягом квітня 1919 р. стихійні неорганізовані бунти спалахували в Самборі, Золочеві, Тернополі.

Незважаючи на погіршення соціально-економічного становища народних мас, загострення суспільно-політичних відносин, українське населення виявляло високу дер-

жавницьку і національно-політичну свідомість, жертвність і патріотизм. Важливо зазначити й те, що політична система ЗУНР відзначалася демократизмом, толерантністю, правно-політичною виваженістю, переважанням ліберально-центристських, національно-демократичних сил. Це унеможливило серйозні масові політичні експерименти, забезпечувало громадянський мир, сприяло мобілізації творчих сил суспільства на захист та розбудову держави.

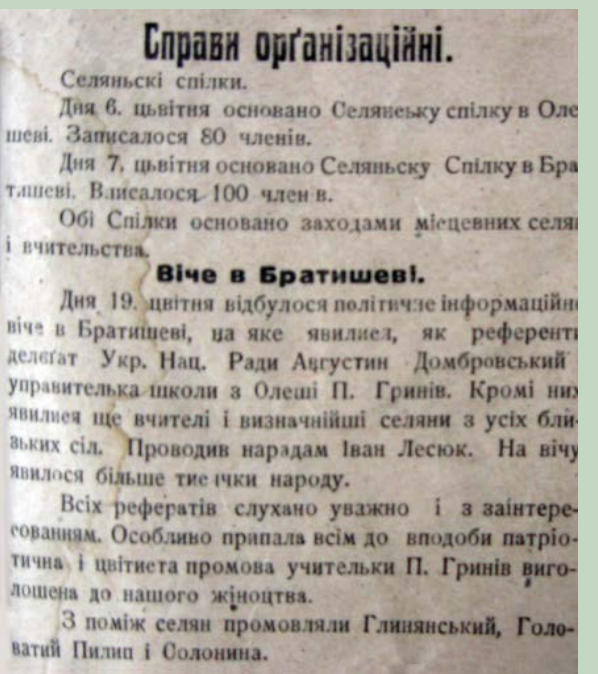
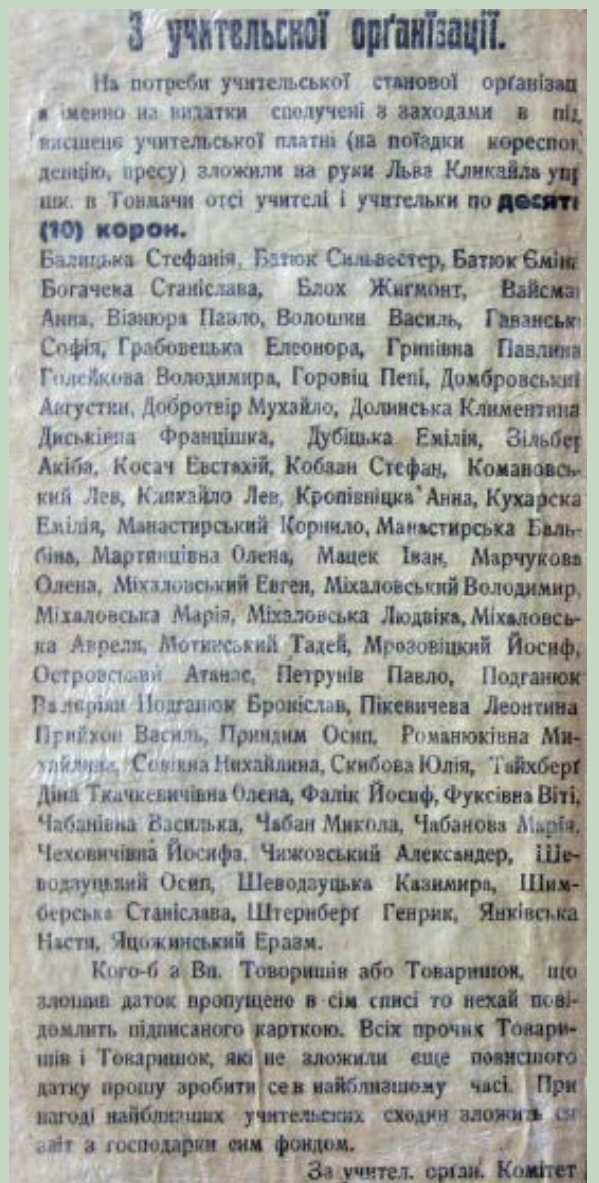
Деякій стабілізації суспільних настроїв сприяло прийняття УНРадою у квітні 1919 р. низки важливих законів: закону про земельну реформу, про 8-годинний робочий день, про боротьбу з хабарництвом, закону про вибори до однопалатного сейму ЗО-УНР, який за своєю етнополітичною толерантністю не мав аналогів у тодішній Європі, тощо. Ухвалення законів значною мірою було результатом компромісу основних політичних сил краю.

Компроміс та поступливість, виявлені під час прийняття всіх цих важливих законів, започаткували третій і останній етап у суспільно-політичному житті ЗУНР, який охопив травень-липень 1919 р. Його характерною ознакою була консолідація сил навколо справи захисту держави. На цьому етапі була помітна активізація правочентристських сил. У травні 1919 р. в Станиславові відбулися з’їзди греко-католицького духовенства, інженерів, учителів, жіночих організацій, які виступили на підтримку політики уряду ЗУНР.

Зокрема у прийнятій заяві з’їзду греко-католицького духовенства, що відбувся 7-8 травня 1919 р. у Станиславові, висловлено остійнайте бажання “працювати і на будуче всіма силами для добра Української Народної Республіки в цілі досягнення її повної і тривкої незалежності і самостійності в тім переконанні, що се дасться досягнути вповні тільки на основах християнського світогляду і в злуці з Церквою”. Підтримку молодій українській державі висловив і з’їзд учителів середніх шкіл. Одночасно вчителі вимагали активізувати проведення шкільної реформи, виступили за створення шкільних громад, батьківських комітетів та вчительських рад.

Помітним явищем у суспільному житті краю був вічевий рух, який засвідчив високу громадсько-політичну активність українського народу. Сотні народних віч, зборів і маніфестацій проводили з нагоди злуки ЗУНР і УНР. У містах і селах краю на велелюдних вічах порушували найважливіші проблеми політичного, національного і господарського життя – земельної реформи, виборчого закону, зовнішньополітичного ста-

новища. Це формувало активного суб’єкта важливих загальнонаціональних подій.

Вивчення партійно-політичних процесів у ЗУНР на різних етапах її історичного розвитку свідчить про те, що, незважаючи на певні політичні суперечності, основним їх змістом було здійснення та розвиток національно-демократичної революції, боротьба за побудову суверенної демократичної української держави. Вищість цих ідеалів над вузькополітичними інтересами у критичний час виявили всі політичні партії. Переважальна сила негативного зовнішнього чинника та відсутність політичної єдності у всеукраїнському масштабі спричинилися до падіння ЗУНР і УНР. Проте боротьба не була марною. Вона потрясла глибинні основи народного життя, сприяла колосальному підвищенню національної свідомості, оновила і збагатила українську державотворчу традицію.

Повідомлення часопису “Товмацькі вісти” від 18 квітня 1919 р. про проведення народного віча в с. Братишів Тлумецького повіту

Повідомлення часопису “Нове життя” про збори вчителів Західної України. Травень 1919 р.

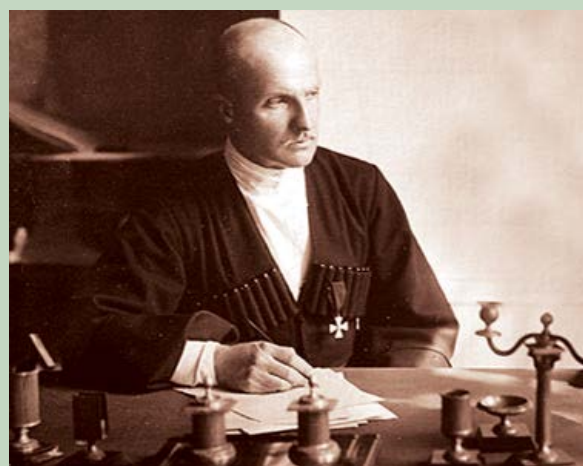
6. ЗЛУКА ЗУНР І УНР

Культмінацією національно визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. було проголошення 22 січня 1919 р. у Києві Акту об'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в єдину державу. Об'єднавчий процес революційної доби, що мав складний та надзвичайно драматичний характер, увійшов в українську національну свідомість як відправна точка соборності українських земель у модерний період історії.

Офіційні взаємини західноукраїнського прлятичного проводу з керівництвом Наддніпрянщини розпочались за правління Павла Скоропадського. 29 жовтня 1918 р. у Києві представник західноукраїнського політичного проводу Олександр Колесса повідомив гетьманові та Міністерству закордонних справ Української держави про створення УНРади як Конституанти українських земель Австро-Угорщини. Після Листопадового повстання у Львові, за дорученням командування галицько-українських збройних сил, з проханням про військову допомогу до української столиці вирушив Осип Назарук. Тоді ж у Відні розпочали співпрацю Українська військово-санітарна місія та віденська делегація УНРади, а також утворена УНРадою в австрійській столиці Збірна Станиця для українських військовиків. Критичний момент у спробі налагодження взаємовідносин настав після проголошення П. Скоропадським Акту про федеративний зв'язок Української держави з Росією. Такий крок гетьмана спонукав керівництво ЗУНР не форсувати координації об'єднавчого процесу на офіційному рівні.

До активізації діяльності у східному напрямку галицьких лідерів спонукало розгортання українсько-польського збройного конфлікту у Львові. Відтак 10 листопада 1918 р. УНРада, доручила Раді Державних Секретарів здійснити необхідні заходи для об'єднання всіх українських земель в одну державу.

Тоді політичний провід ЗУНР переорієнтувався на нову політичну силу – Директорію. Очевидно, що її соціалістично орієнтований склад не був надто бажаним партнером

Павло Скоропадський (1873–1945) — український громадський, політичний і військовий діяч, гетьман Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), один із лідерів та ідеологів гетьманського руху

для керівництва ЗУНР. Більшість РДС була проти негайного і безумовного об'єднання двох держав. Відповідні інструкції одержала урядова делегація (Лонгин Цегельський та Дмитро Левицький), що прямувала на переговори з Директорією. Проте сам початок переговорного процесу мав послужити базою для конкретної співпраці та взаємодопомоги й задовільнити соборницькі прагнення західноукраїнського населення та війська.

Позиції обидвох сторін були визначені у “передвступному” договорі, підписаному 1 грудня 1918 р. у Фастові. У ньому ЗУНР заявляла про намір у найближчому майбутньому об'єднатися в одну державу з УНР і, тим самим, “перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією і населенням, як складова частина державної цілості в Українську Народню Републіку”. УНР, зі свого боку, об'єднуючись зі ЗУНР, зобов'язувалася прийняти всю територію і населення ЗУНР “як складову частину державної цілості в Українську Народню Републіку”. Згідно з цією заявою, уряди обох республік взяли на себе зобов'язання реалізувати “державну злуку” в найближчому часі. Окремий пункт договору передбачав, що ЗУНР, “з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними і соціальними різницями окремішності життя на своїй території”, застерігала за собою право на територіальну автономію. Па-

м. Фастів. Поштівка поч. XX ст.

раметри автономії повинна була визначити окрема спільна комісія, а ратифікувати – законодавчі й урядові органи обох республік. Тоді ж мали бути узгоджені умови злуки обох держав. Договір був скріплений власноручними підписами членів Директорії та уповноважених представників РДС.

Одночасно з РДС контакти з Директорією встановило військове командування галичан. За сприяння Симона Петлюри Галицьку Армію очолив наддніпрянський генерал Михайло Омелянович-Павленко. У листопаді-грудні 1918 р. УНР надіслала збройним силам ЗУНР 20 тис. гвинтівків, 300 кулеметів, 80 гармат. На початку грудня 1918 р. до штабу Директорії, щоб обговорити напрями військового співробітництва, прибув Дмитро Вітовський.

Не чекаючи офіційного розв'язання питання про об'єднання, центральні та місцеві органи обидвох українських держав розпочали співпрацю в господарській та торговельній сферах. Перші спроби обміну товарами з Наддніпрянщиною східні повіти Галичини здійснили ще в другій половині

листопада 1918 р. Під час укладення Фастівської угоди сторони домовилися про міждержавний товарообмін. ЗУНР зобов'язувалася постачати на Наддніпрянщину нафту, бензин та залізничні мастила, натомість отримувати звітти цукор, борошно і продовольчі жири. Крім того, РДС вирішила передати Директорії 47 вагонів нафти, що була призначена ще гетьманському урядові. Згодом Л. Цегельському було повторно доручено під час візиту до Києва просити уряд УНР про постачання в Галичину продовольства. У грудні 1918 р. територію ЗУНР відвідали делегати наддніпрянських міністерств з метою встановлення контролю за розподілом доставленого продовольства та підготовкою до уніфікації залізничних шляхів.

Наприкінці 1918 р. на території ЗУНР розгорнувся потужний рух на підтримку негайної й беззастережної злуки. На багатотисячному віче в Стрию за участю представників усіх верств населення висунули такі вимоги до уряду: негайно проголосити злуку всіх українських територій в одну державу; організувати ефективну оборону

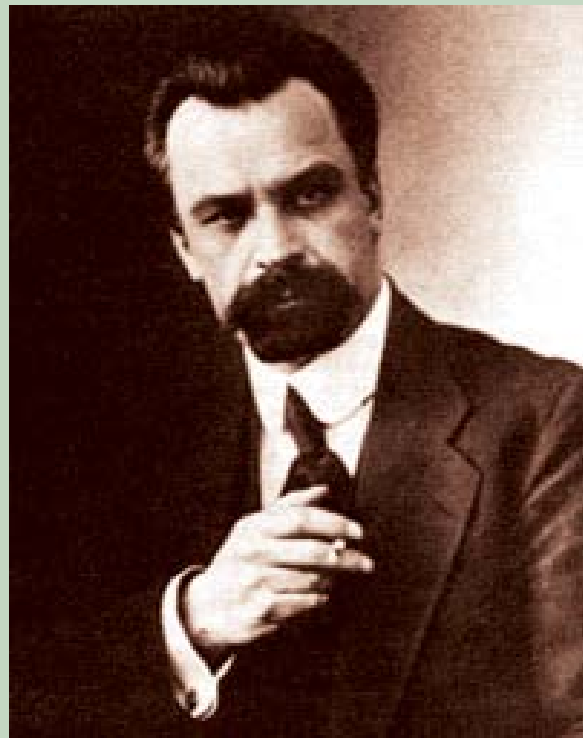

Лев Бачинський (1872–1930) – адвокат, політичний діяч. У період ЗУНР був віцепрезидентом УНРади, автором конституційного закону від 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР із УНР, і закону про земельну реформу; від січня 1918 р. очолював Українську радикальну партію

Загальний вигляд м. Фастова. Поч. XX ст.

Володимир Винниченко (1880–1951) – письменник, громадський і державний діяч. Голова Директорії (1918–1919). Член та заступник голови Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ. Очолював українську делегацію, яка у травні 1917 р. передала Тимчасовому урядові вимоги Центральної Ради про надання Україні автономії. Автор усіх головних законодавчих актів УНР. Від листопада 1918 р. до лютого 1919 р. очолював Директорію

та закінчити війну з поляками до початку мирної конференції в Парижі; утриматися від самостійних акцій міжнародного характеру, передавши ці питання на розгляд виїздово офіційним представникам соборної України. Подібні рішення затвердили багатолюдна маніфестація у Дрогобичі та з'їзд представників громад у Старому Самборі. 22 грудня 1918 р. у місті Самборі конференція за участю повітових комісаріатів Дрогобича, Рудок, Самбора, Старого Самбора та Турки також ухвалила резолюцію про необхідність негайного приєднання ЗУНР до Наддніпрянської України.

Яскраво виражені соборницькі настрої населення спонукали західноукраїнське керівництво активізувати об'єднавчий процес. На черговому засіданні уряду, яке відбулося 22–23 грудня 1918 р., після обговорення Фастівського договору було вирішено направити до Києва делегацію для реалізації злуки.

Питання об'єднання стало першочерговим у порядку денному пленарної сесії

УНРади в Станиславові (2–4 січня 1919 р.). На засіданні було оголошено принципову домовленість з Директорією про спільне ведення зовнішньої політики, організацію війська, об'єднання фінансової системи, пошти та телеграфу. Сторони узгодили, що шкільництво та релігійні питання залишаться під автономним управлінням. Суди та адміністрація мали функціонувати окремо до введення в дію загальноукраїнських законів.

Остаточний проект ухвали про об'єднання готували на закритому засіданні комісії закордонних справ УНРади під керівництвом С. Вітика. Тоді підтвердилася принципова позиція політичного керівництва ЗУНР щодо поступовості в реалізації злуки. 3 січня 1919 р., затвердивши Фастівський договір, УНРада прийняла ухвалу “Про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою”. В одноголосно прийнятому тексті зазначалося, що до часу скликання Установчих Зборів об'єднаної республіки, законодавчу владу на території ЗУНР виконуватиме УНРада. До того ж часу її виконавчий орган – РДС мав здійснювати цивільну й військову адміністрацію.

У Києві також не були зацікавлені в негайній та цілковитій злуці. Адже в разі беззастережного об'єднання ЗУНР і УНР, остання автоматично опинялася у стані війни з Польщею. Для цього Наддніпрянщина, загрожена більшовицьким наступом, не мала достатніх сил. Отже, у ситуації, що склалася, негайне й беззастережне об'єднання українських земель мало б для УНР негативні зовнішньополітичні та воєнні наслідки. З іншого боку, Директорії була потрібна підтримка ЗУНР для зміцнення власних позицій. Цю підтримку наддніпрянські лідери очікували отримати в запланованому на січень 1919 р. Трудовому Конгресі України, для участі в якому ЗУНР мала делегувати 65 обраних представників.

Врешті ЗУНР направила до Києва делегацію з метою висловити волевиявлення західних українців щодо об'єднання. Делегацію також уповноважили обговорити новий стан взаємовідносин між Західною Україною та Наддніпрянщиною, який впливав з рішень УНРади. Передбачалося встановити перехідний етап до часу повного об'єднання, визначити його умови та розпочати практичну роботу з реалізації злуки в усіх сферах державного життя. Стосовно Трудового Конгресу посланців інструктували, що передумовою їх участі в ньому може стати тільки принципова згода Директорії на збільшення кількості мандатів з території ЗУНР. З тієї причини, що нові вибори неможливо буде провести вчасно, сама УНРада мала призначити додаткових делегатів на Трудовий Конгрес. Втім, ставлячи такі умови, УНРада все

ж надала делегації повноваження приєднатися до Конгресу. Фактично ЗУНР навіть не використала наданої їй квоти – до Києва вирушила делегація у складі 36 осіб. Вона представляла всі політичні напрями. Крім членів УНРади та РДС, до делегації увійшли урядовці, представники політичних партій. Включення до делегації селян – членів земельної комісії УНРади мало на меті ознайомити галичан з настроями селянства Наддніпрянщини, головню, щодо розв'язання земельного питання. Більшість делегатів була з Галичини. Буковину представляв Осип Безпалко, Закарпатську Україну – Іван Мигалко та Іван Патрус. Головою делегації ЗУНР було призначено віце-президента УНРади Л. Бачинського (УРП).

Керівництво УНР з великим піднесенням зустріло делегацію ЗУНР у Києві. Перші контакти галицьких представників та наддніпрянських лідерів відбулися в неформальній обстановці. На імпрезу, яку січові стрільці влаштували на честь земляків в Українському клубі, у повному складі прибули члени Директорії та уряду. Величезне враження на присутніх справила промова селянина П. Шекерика-Дониківа, який виступив проти міжпартійних конфліктів і за спільні державотворчі зусилля. У промові відповів В. Винниченко, звертаючись до гостей, сказав: “Ми візьмемо у вас, брати галичани, дисципліну, європеїзм і аналіз – і тоді вийде з нас добра нація”.

22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві було урочисто проголошено ухвалу УНРади та універсал Директорії про соборність. Універсал не деталізував правових особливостей злуки, а оголошував, що реалізація об'єднання буде здійснюватися згідно з умовами, означеними в ухвалі УНРади від 3 січня 1919 р.

Із критикою автономістських положень універсалу виступив член партії соціалістів-революціонерів, міністр земельних справ УНР Микита Шаповал. На урочистому засіданні Ради Народних Міністрів (далі – РНМ) він вимагав не ратифікувати Фастівського договору та постанови УНРади. Натомість міністр запропонував київському урядові призначити від УНР до ЗУНР генерал-губернатора. Незадоволення формою об'єднання виявили й інші політичні сили Наддніпрянщини лівого спрямування. Натомість соціалісти-федералісти, народні республіканці та хлібороби-демократи виступили за збереження влади РДС та УНРади, як гарантів поміркованості та стабільності державного порядку. Більшість членів уряду та Директорії відхилила пропозицію М. Шаповала, і 23 січня 1919 р. Трудовий Конгрес ратифікував Акти соборності.

Симон Петлюра (1879–1926), державно-політичний діяч, публіцист, організатор українських Збройних сил, Головний Отаман Військ УНР, голова Директорії

Політична вага делегації ЗУНР визначилася під час формування робочих органів Трудового Конгресу. До його президії увійшли Т. Старух від галицьких партій, С. Вітик від українських соціал-демократів. Делегати від ЗУНР – члени УНРади Лев Бачинський, Гриць Дувір'як, Юрій Лисан, Т. Старух, Іван Калинович, Осип Устиянович та Петро Шекерик-Доників увійшли до складу комісії Трудового Конгресу. Позитивна роль західноукраїнських представників на Трудовому Конгресі для збереження влади Директорії є загальноновизнаною. Особливо відзначилися галицькі селяни, які провели успішну роз'яснювальну роботу зі землеробами Поділля та Волині, що складала більшість у партії есерів.

Питання про юридичні умови об'єднання знайшло відображення в прийнятій 28 січня 1919 р. Трудовим Конгресом тимчасовій конституції УНР (Законі про владу). Згідно з цим документом влада і оборона переходили до Директорії, доповнена представ-

Представники Директорії вітають делегацію ЗУНР перед проголошенням Акта злуки ЗУНР і УНР. Зліва направо: Л. Бачинський, С. Петлюра, В. Винниченко

Ухвала Української
Національної Ради про
злуку ЗУНР і УНР

ником від Наддніпрянської України, мала здійснювати верховну владу в об'єднаній державі до наступної сесії Трудового Конгресу і видавати закони, необхідні для оборони республіки. Відтак ці закони підлягали затвердженню на найближчій сесії Трудового Конгресу.

У державно-правовому відношенні ухвалені Трудовим Конгресом Акт злуки та Закон про владу суперечили один одному. Визначаючи Трудовий Конгрес та Директорію верховною владою УНР, Закон про владу не конкретизував їх повноваження для Галичини та Буковини (ЗУНР). Так система автономного управління ЗУНР уникала підпорядкування верховній владі об'єднаної УНР. З іншого боку, включення галицької делегації до складу Трудового Конгресу робило можливим вплив членів УНРади на законо-

давчу діяльність у Наддніпрянській Україні. Скерувавши, свого представника до складу Директорії, УНРада одержала законний вплив у керівному органі УНР, влада якого не поширювалася на територію ЗОУНР.

Незавершеність та недосконалість політико-правових засад злуки були очевидними для сучасників. Критично оцінювали насамперед актові документи об'єднання. За словами В. Винниченка: "Галичина якийсь час мала зоставатися при тому внутрішньому політичному устрою, який мала (Національна Рада й Уряд її, Державний Секретаріат), а потім коли би настав спокійніший час, було би вироблено норми, які мали би сприяти як найтіснішому об'єднанню двох республік".

Протягом першої половини 1919р. детальні умови об'єднання так і не були узгоджені. Жодна зі сторін, з об'єктивних причин, не була зацікавлена в чіткому правовому врегулюванні злуки. Директорія – через небажання вступати у війну з Польщею, західноукраїнське керівництво – через несприйняття соціальних реформ, що декларував наддніпрянський уряд.

Навесні 1919 р. ЗУНР мала деякі підстави розраховувати на міжнародне визнання. Ліквідація Австро-Угорської імперії здійснювалася на основі міжнародних домовленостей, і Галичині, як і Буковині, згідно з ними, припадали певні матеріальні цінності. Крім того, на мирній конференції майбутнє всіх колишніх частин Австро-Угорської монархії вирішували в комплексі, тож західноукраїнські землі одержали статус суб'єкта міжнародного права. З приводу спільного ведення зовнішньополітичної діяльності, зокрема на мирній конференції в Парижі, РДС прийняла, а РНМ ратифікувала спеціальну умову узгодження принципів функціонування дипломатичних представництв. В одному з пунктів цього документа, який у квітні 1919 р. був переданий іноземним представництвам, йшлося: "Аж до дефінітивного об'єднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипломатичного представництва обох цих частин за границею допускається настільки, наскільки цього вимагають спеціальні інтереси цієї чи іншої частини і там, де це дійсно потрібне (приміром, в державах, утворених на території бувшої австрійської монархії); поза тим діяльність українських дипломатичних тіл обнімає цілість української справи, а існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тісному контакті і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України".

Починаючи з лютого 1919 р., органи влади ЗУНР у документах та офіційних зверненнях використовували назву "Західна Область Української Народної Республіки" (ЗОУНР). Формальні наслідки

об'єднання були зафіксовані й на місцевому рівні – на печатках повітових органів влади зображення лева як символу Галичини поступилося місцем тризубу. Об'єднання українських земель знайшло відображення і в прийнятих тоді нових програмах галицьких партій – УНДП та УРП. При цьому програма УРП передбачала для ЗОУНР, Волині, Кубані, Криму та Бессарабії широку автономію при верховенстві загальнодержавних законів.

Виконувати прийнятій Трудовим Конгресом Закон про владу в частині включення до складу Директорії представника від ЗУНР керівництво останньої не квапилося. Натомість 9 лютого 1919 р. РДС прийняла рішення домагатися від влади УНР надання галичанам двох місць у Директорії та кількох міністерських посад. 10 березня того ж року рішенням Відділу УНРади представником ЗОУНР у Директорії було призначено Є. Петрушевича. Незабаром галицька урядова делегація вирушила в Наддніпрянщину, щоб з'ясувати політичне та міжнародне становище УНР, головно ситуацію на переговорах з державами Антанти. Ще одним завданням делегації було полегшення адміністративних і фінансових справ.

Намагання керівництва обох частин України координувати внутрішню і зовнішню політику було помітним переважно на початку процесу об'єднання. Наприкінці лютого 1919 р. у Станиславові розпочало роботу Галицьке Інформаційне Бюро при Директорії УНР. Вагомим результатом

об'єднаної держави. На одному з них було узгоджено рішення про спільне ведення військових справ і зовнішньої політики. Проте більшість державно-правових актів РНМ УНР (закони, постанови, розпорядження) стосувалася, переважно, території Наддніпрянщини. Ухвалений РНМ "Тимчасовий закон про порядок внесення й затвердження законів в Українській Народній Республіці" не торкався регламентації чи, принаймні, координації законотворчого процесу в ЗОУНР. За перше півріччя 1919 р. лише декілька урядових постанов стосувалися об'єднання УНР і ЗУНР.

Недосконалість та неоднозначність правових умов об'єднання відбилася на законотворчій діяльності УНРади. Перша неузгодженість у питанні верховенства влади виникла під час підготовки аграрної реформи. Лідери УНРади та РДС відверто опонували проголошеному 10 січня 1919р. земельному закону Директорії, який ліквідував приватну власність на землю. Цей закон на засіданнях УНРади зазнавав гострої кри-

Тимотей Старух – член президії Трудового Конгресу

Ісаак Мазепа (1884–1952) — керівник уряду Української Народної Республіки періоду Директорії (серпень 1919 р. — травень 1920 р.)

Мітинг на Софійській площі з нагоди проголошення Акта злуки ЗУНР і УНР. Київ, 22 січня 1919 р.

Святкове проголошення Акта злуки у Стрию. Січень 1919 р.

Борис Мартос (1879–1977) — визначний український громадський і політичний діяч, педагог. У 1917 р. — член Центральної Ради, генеральний секретар земельних справ. У 1918 році — голова управи Всеукраїнського кооперативного комітету, з 1919 року — міністр фінансів і голова Ради міністрів Директорії УНР

Відділ наддніпрянців на святі з'єднання. Стрий, січень 1919 р.

сесії УНРади в Станиславові С. Голубович заявив, що укладення виборчої ординації до місцевих та законодавчих органів може відбуватися лише в порозумінні з київським урядом і тільки після визначення статусу національних меншин. Але надалі в процесі законотворчої діяльності УНРади мова йшла лише про вибори до Установчого Сейму ЗОУНР. Різке трактування керівництвом обох частин України принципів взаємо підпорядкування законодавчої та виконавчої влади набуло під час кризи особливої гостроти. Уряд ЗОУНР часто відмовлявся від безумовного виконання розпорядження Директорії чи РНМ.

Важливим чинником дієвості об'єднаного процесу було ставлення Симона Петлюри. Позиція Головного Отамана була оприлюднена під час його виступу на засіданні РДС 25 лютого 1919 р. у Станиславові. Тут він наголосив на потребі зближення принципів господарської діяльності в обох частинах України та єдності у військовій сфері, питаннях комунікації та зовнішньополітичної діяльності. Наддніпрянський лідер обстоював необхідність прискорення організації спільних центральних установ. Фінансові справи, на його думку, мали бути якомога швидше полагожені спільними комісіями. Особливу увагу Головлений Отаман приділив питанням взаємодії вищих органів влади обох частин України. Він запропонував направити з кожного міністерства УНР головноуповноважених, які разом з державними секретарями входили б до Президії РДС. Аналогічно, в Директорії, на його думку, мав бути уповноважений делегат РДС С. Петлюра виявив безпосереднє зацікавлення в залученні фахівців з Галичини. Особливо нагальною вважав участь представника ЗУНР у роботі Міністерства закордонних справ. Намагання С. Петлюри залучити до

тики. Тому керівництво ЗУНР спробувало юридично обґрунтувати правомірність розробки окремого земельного законодавства для Галичини та Буковини. 30 січня 1919 р. у Державному секретаріаті земельних справ відбулася нарада правників у справі земельної реформи. Предметом дискусії було питання: чи земельний закон Директорії обов'язковий також для Галичини? Підсумком наради стало рішення про право УНРади розробити окремі законопроекти. Інший аргумент запропонував у своєму виступі на засіданні УНРади Л. Бачинський. Він назвав закон Директорії програмою, яка, на його думку, не обов'язкова для ЗОУНР, оскільки її видав перед офіційним затвердженням злуки Трудовий Конгрес.

Характерним прикладом еволюції поглядів західноукраїнського керівництва на державно-правові наслідки об'єднання було вирішення питання про підготовку виборів до Установчих Зборів. Першого дня другої

співпраці кваліфікованих і національно-свідомих кадрів з Галичини, відповідало загальній зацікавленості в них уряду УНР.

Реальним результатом об'єднаного процесу було включення провідних галицьких політиків до складу Ради Народних Міністрів УНР. Зокрема Осип Назарук очолював Управління преси й інформації в урядах В. Чеховського і С. Остапенка. В. Винниченко доручав О. Назаруку надзвичайно важливі місії. На початку січня 1919 р. з Києва надійшла телеграма до Л. Цегельського та Ю. Бачинського з пропозицією зайняти посади радників дипломатичної місії УНР в США. Після проголошення злуки було встановлено, що кожен Державний Секретар зовнішніх справ ЗУНР автоматично стає віце-міністром закордонних справ УНР.

Наступний наддніпрянський прем'єр — Борис Мартос вирішив включити до свого уряду вже трьох представників ЗОУНР. Цього разу до РНМ було запрошено членів УНРади — Осипа Безпалка (Українська соціал-демократична партія), Антіна Крушельницького (УРП) та Володимира Темницького (УСДП). Згідно з офіційним роз'ясненням, причиною такого кроку стала потреба в "координації контактів державної праці для задоволення всіх потреб народу як наддніпрянської так наддністрянської України".

Формування уряду Б. Мартоса було спричинене серйозною військовою та політичною кризою влади УНР та її невдачами на дипломатичному фронті. Відбувся розкол у самій Директорії, одна її частина (Симон Петлюра, А. Макаренко та Ф. Швець) постійно перебувала в Рівному, а інша (Євген Петрушевич та О. Андрієвський) — у Станиславові. О. Андрієвський згуртував навколо себе колишніх міністрів кабінету С. Остапенка, які були незадоволені урядом Б. Мартоса у Станиславові розташувався й головний осередок правих українських партій.

Отже, весною 1919 р. більш стабільна у військово-політичному відношенні ЗОУНР набула значної ваги. Новообраний член Директорії Є. Петрушевич не приховував свого стриманого ставлення до Головного Отамана як лідера УНР.

Одним із наслідків політичної кризи Директорії була спроба державного перевороту отамана Володимира Оскілка. Відомо, що під час підготовки перевороту В. Оскілко опирався на авторитет Є. Петрушевича і вважав, що останній, як і два інших члени Директорії О. Андрієвський і А. Макаренко, підтримають його. Те, що серед ініціаторів перевороту були впливові галицькі політики, зокрема Л. Цегельський, спричинило загострення й без того складних взаємин між урядами обох частин України.

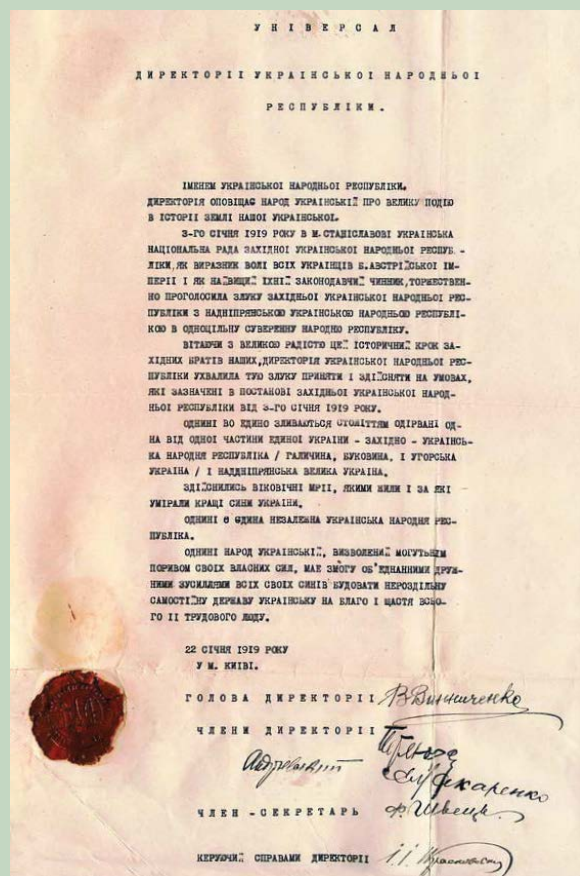
Представники Директорії у Кам'янці-Подільському. 1919 р.

Закон про форму влади на Україні. 28 січня 1919 р.

Федір Швець (1882–1940) — український геолог, громадський і політичний діяч, член Директорії УНР

Віче українців Калуша з нагоди проголошення злуки ЗУНР і УНР. Січень 1919 р. Худ. М. Гаталевич

Ще один конфлікт, який виник унаслідок складних стосунків між західноукраїнським керівництвом і С. Петлюрою, пов'язаний з відомим виступом Петра Болбочана в червні 1919 р. Провідні діячі УНР Є. Коновалець, І. Мазепа у спогадах вказують на належність до організаторів виступу лідерів опозиційних Директорії правих наддніпрянських партій, а також галицького керівництва. Б. Мартос з цього приводу зазначив, що навіть після невдалої спроби перевороту В. Оскілка опозиціонери не

втрачали надії усунути від влади його уряд і С. Петлюру. Головою Директорії вони планували призначити Є. Петрушевича, а Головним Отаманом – П. Болбочана.

Наддніпрянське керівництво негативно ставилося до перебування у Станиславові низки своїх відповідальних цивільних і військових фахівців, які виїхали в Галичину самовільно, без дозволу влади УНР. Для розгляду діяльності РДС у цьому напрямі до Станиславова було скеровано спеціальну слідчу комісію.

Із поглибленням кризи оцінка С. Петлюрою реалій об'єднавчого процесу, зокрема взаємопідпорядкованості державних інституцій, змінювалася. До цього часу відноситься його телеграма урядові ЗУНР, у якій Головний Отаман вимагав прискорити уніфікацію платні та одностроїв у війську. В іншій депеші, надісланій 28 квітня 1919 р., С. Петлюра повідомляв Державний секретаріат військових справ про незадоволення війська та населення ЗУНР політикою РДС у земельному питанні. Він наголосив на необхідності здійснення соціальних реформ, зокрема розв'язання земельного питання, а також "припинення процесів за відшкодування поміщицьких збитків, які обурюють галицьке селянство і настроюють його проти влади". Телеграма закінчувалася словами: "Прошу звернути на се увагу і вжити відповідних заходів, продиктованих державною мудростю і передбаченням неминучих конфліктів в життю населення західної України".

Конфлікт між керівництвом УНР і ЗУНР серйозно перешкодив реалізувати об'єднання в оптимальний термін. Було б спрощенням пояснювати витоки цього конфлікту політичною кризою чи військо-

вими поразками. Корені цього конфлікту залягали значно глибше. Його основною причиною були різні ідеологічні та зовнішньополітичні орієнтації лідерів обох частин України. Фактично, у довоєнний період західноукраїнські діячі, декларуючи ідеї соборності, розглядали можливість їх реалізації лише у віддаленій перспективі. Не було чіткого уявлення соборницької програми і в політичному провіді Наддніпрянщини. Одночасно давалися взнаки розбіжності в ідейних поглядах партійно-політичного керівництва обох частин України. Ставши на шлях об'єднання, сторони виявилися не готовими до плідної та конструктивної співпраці.

УНР так і не оголосила війни Польщі, відповідно, її війська не підтримали жодної з масштабних військових операцій Галицької Армії. Проте у складі останньої участь у бойових діях брали кілька частин, сформованих з наддніпрянських українців.

У середині травня 1919 р., після кількох поразок армії УНР від більшовицьких військ, Головний Отаман почав вимагати від галицького керівництва розпочати наступ проти більшовиків. На думку С. Петлюри, це привело б до зміни ситуації на українсько-більшовицькому фронті на користь військ Директорії і було б реальною підтримкою антибільшовицького повстання, що саме розпочалося на Полтавщині, Харківщині та частині Поділля. Отримавши відмову від голови уряду ЗОУНР, яку той мотивував важким становищем Галицької Армії на польському фронті, С. Петлюра віддав відповідний наказ. Однак Галицька Армія не виконала розпорядження Головного Отамана. Під натиском польських військ вона змушена була відступати з території ЗУНР. Водночас галицьке керівництво відкинуло й пропозицію більшовиків про перемир'я, висловлене у відомій телеграмі Християна Раковського.

Відступаючи перед польськими військами, посиленими з'єднаннями генерала Галлера, Галицька Армія перейшла Збруч і стала складовою збройних сил УНР. Це означало, що об'єднавча ідея була тоді безальтернативною.

Проголошення Є. Петрушевича Диктатором ЗУНР не було схвалено підтримане керівництвом Директорії УНР. Натомість 4 липня 1919 р. Голова Кабінету Народних Міністрів УНР Б. Мартос підписав "Закон про утворення в складі міністерств Української Народної Республіки міністерства по справах Західної області Республіки (Галичини)". Зрозуміло, що такі одноосібні дії сторін створювали невизначеність у політико-правовому плані. Однак до відкритого конфлікту справа не дійшла.

Об'єднання військових сил УНР та ЗУНР серйозно скріпило й посилило українську армію. У серпні 1919 р. розпочався спільний похід УГА та військових з'єднань УНР на Київ та Одесу. Координував військові операції українських збройних сил спеціальний Штаб Головного Отамана на чолі з генералом Миколою Юнаковим та Віктором Курмановичем як генерал-квартирмейстром. Вкрай важка воєнна ситуація та трагічні гуманітарні обставини спричинили до укладення перемир'я УГА на чолі з генералом Мироном Тарнавським з білогвардійською армією генерала Денікіна. І хоча Євген Петрушевич продемонстрував своє несприйняття рішення проводу УГА, цей факт зацентрував на розходженнях в керівництві українських союзників щодо стратегії подальшої боротьби.

Ще одним серйозним випробуванням соборницької програми був підписаний 22 квітня 1920 р. так званий Варшавський договір, згідно з яким Польща визнавала незалежність УНР на чолі з С. Петлюрою. Умови цього договору, за яким західні українські землі мали перейти до Польщі, викликали хвилю обурення не тільки серед галицької спільноти, але й серед відомих наддніпрянських діячів, врешті спричинили до відставки уряду Ісаака Мазепа. У керівництві ЗУНР почали визрівати ідеї партикуляризму. Однак тактичні та стратегічні прорахунки окремих політичних та військових діячів не змогли звести нанівець юридичних та фактичних наслідків Акта злуки. Головне його досягнення – закріплення в свідомості широких мас українського населення, по обидва боки Збруча, ідеї національної єдності. Ця ідея разом із самостійницькими прагненнями стала головним лейтмотивом українського визвольного руху ХХ століття.

Осип Безпалко – міністр зі справ Галичини в уряді УНР (перший праворуч)

Представники Української держави на відкритті університету у Кам'янці-Подільському. До викладацької праці в університеті були запрошені Андрій Чайковський і Микола Чубатий

7. ПОЛІТИКА ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Творці Української держави на західноукраїнських землях, пам'ятаючи увесь трагізм становища бездержавної нації, уякому перебувала до 19 жовтня 1918 р. етнічна більшість краю, з перших днів її існування проголосили загальнодемократичний курс на міжнаціональну злагоду та співпрацю. Уже в першій постанові Української Національної Ради (УНРади) від 19 жовтня 1918 р. "Про проголошення на українських областях Австро-Угорщини Української Держави" містився заклик до всіх національних меншин, щоб вони уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради "в скількості, відповідаючій їх числу населення", а також гарантувалося прийняття нової конституції, розробленої "на основі: загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей". Така лінія керівництва новопроголошеної держави в національно-культурній політиці, як свідчить подальший розвиток подій, була прийнятною для населення західноукраїнських земель, створювала необхідні передумови для її підтримки. До того ж, і на цьому необхідно наголосити, саме політика органів державної влади та управління ЗУНР значною мірою визначала наступність національно-політичних процесів у краї в часи територіального існування держави.

У процесі утвердження влади ЗУНР активну участь брали і представники національних меншин: поляки, австрійці, євреї, як це було в Бережанах, Золочеві, Рудках, Щирці, в Заліщицькому і Стрийському повітах. Вони формували правоохоронні органи у вигляді національної міліції, створювали повітові ради за національною ознакою, які часто делегували своїх представників до місцевих органів управління Української держави.

Засади співпраці державних повітових, міських і сільських комісарів із відповід-

ними комітетами місцевих УНРад передбачали також "Устав і інструкція для повітових органів Української Національної Ради". В ній, зокрема, зазначалося, що "Обов'язком Українських Комісарів почити народ, щоби прихильно відносився до Жидів і німецьких Кольоністів та не допускав до погромів бо викликане безладдя лежить в інтересі ворогів і приготування до насильств повинні бути на місці здавлені".

В органах місцевої адміністрації, зокрема, у містах Станиславові, Стрию, Заліщиках, Яворові, Угневі, селах Підзамчок і Дуліби Бучацького повіту було немало поляків, з українцями намагалися співпрацювати німецькі та чеські колоністи. В повідомленнях представників УНРади у Станиславівському повіті від 15 листопада 1918 р. йшлося, зокрема, що частина військовиків німецької національності (старшинський і офіцерський склад) вже з перших днів Листопадового чину забезпе-

чували правопорядок на підконтрольній території.

Така позиція національних меншин була зумовлена насамперед характером революції, закономірним результатом якої стало проголошення 13 листопада 1918 р. суверенної демократичної Західно-Української Народної Республіки. Обіймаючи територію площею 70 тис. кілометрів квадратних та виходячи з різнонаціонального складу населення (українці становили 71%, поляки – 14%, євреї – 13%, інші національності – 2%), ЗУНР спрямовувала свою національно-культурну політику в двох основних напрямках.

По-перше – на утвердження державного статусу української нації; по-друге – на широку співпрацю з національними меншинами, на їхнє залучення до процесу державотворення на західноукраїнських землях й утвердження самої держави та національно-культурний розвиток національних меншин.

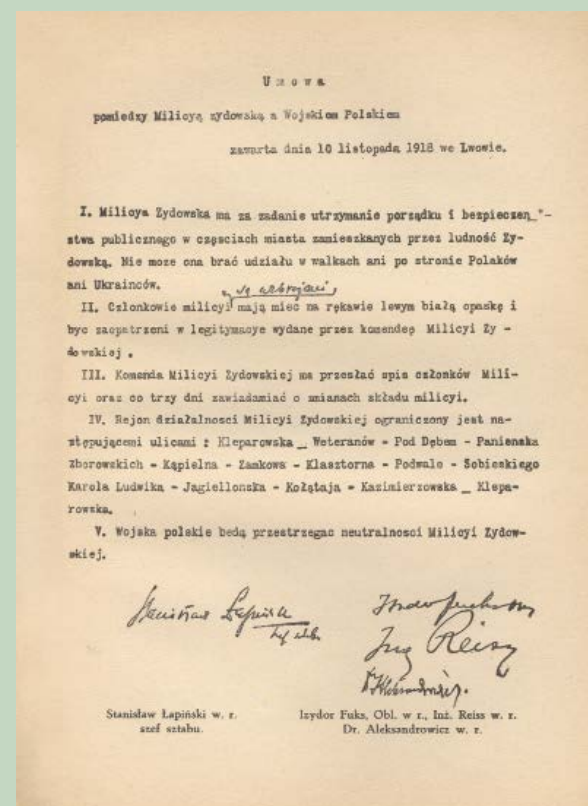
Характер проведення національної політики ЗУНР в різні періоди існування держави мав різні акценти. Вони були пов'язані, насамперед, зі стратегічними завданнями західноукраїнської держави на кожному з відповідних етапів її існування. Від листопада 1918 р. аж до липня 1919 р. основні заходи органів влади та державного управління були спрямовані насамперед на утвердження ЗУНР. Коригування вищими владними органами офіційного

Єврейська лікарня у Львові (1910-ті рр.)

курсу її національно-культурної політики відбувалося також залежно від ставлення і трансформації громадсько-політичної позиції щодо Української держави з боку національних меншин.

Уже з перших днів Листопадової революції УНРада від імені новопосталої держави зверталася до численних представників національних меншин краю, сподіваючись на їхню підтримку та співпрацю. У відозві

Оголошення магістрату м. Станиславова про необхідність сплати податків. Українською, польською, єврейською мовами (16 листопада 1918 р.)

Біла пов'язка члена підпільної польської військової організації

конфлікті, а й у саботажі колишніх урядових чиновників та адміністративних службовців польської національності. Правда, з початком Листопадової революції відбулися й перші політичні контакти між українцями і поляками у м. Львові. Їх результатом стало створення спільного Українсько-польського комітету, що мав метою відвернення військового протистояння, "вдержання супокою, порядку і безпечности публічної, а також запевнення апровізації". Однак через загострення збройної боротьби Комітет залишився лише формальною організацією, не здатною впливати на хід подій.

З іншого боку, не викликає сумніву і те, що чимало поляків з особистою ініціативи вступали на службу в місцеві органи управління ЗУНР. Це не було чимось надзвичайним у Бережанському, Буцацькому, Станіславівському, Стрийському, Яворівському та інших повітах. Особи польської національності служили також і в корпусі Української державної жандармерії.

У коломийському часописі "Січковий голос" (ч. 2, 1918 р.) привертає увагу стаття "10 запитів до українського народу", що закликала до дій, переконувала в необхідності підтримувати українську владу. Розвінчуючи справжні наміри польських шовіністів, І. Лизанківський 15 січня 1919 р. у статті "Захватні стремління польського імперіалізму" стверджував, що "Польське

Оголошення до мешканців Станіславова і Станіславівського повіту про утворення тимчасової спільної адміністративної комісії з представників Української Національної Ради, Польського повітового комітету, Тимчасової Жидівської Національної ради та Німецької Національної Ради. 1918 р.

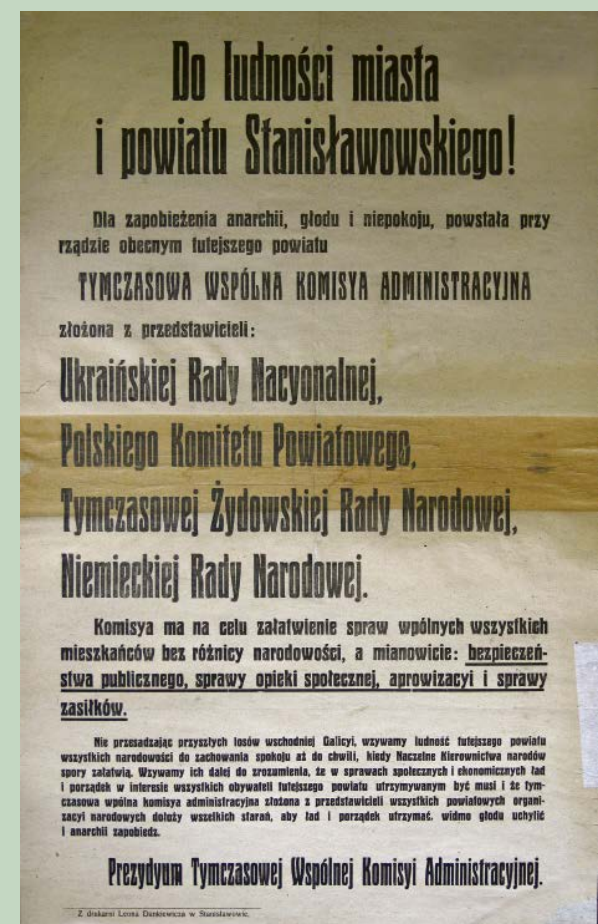

Оголошення польською мовою про запровадження надзвичайного стану у Станіславові. 24 листопада 1918 р.

літика ЗУНР у національно-культурному, освітньому напрямках, а й ставлення національних меншин до неї та української влади в Галичині загалом.

Мотиви, які вплинули на таке ставлення політичних сил національних меншин до молодого західноукраїнської держави, були різні: від органічного неприйняття і протистояння – до конструктивного нейтралітету й персонального співробітництва. Перше, зокрема, чітко виявилось в діяльності польських політичних сил, які своїм основним завданням вважали цілком протилежне – відновлення на цих теренах власної незалежної національної держави. Західноукраїнські землі – Галичину, Волинь, Підляшшя, Холмщину – вони трактували як невід'ємну частину Польщі, і тому намагалися за будь-яку ціну інкорпорувати їх. З цією метою вже 1 листопада 1918 р., оговтавшись від несподіваного шоку, представники різноманітних військових і напіввійськових польських організацій у Львові, досягнувши порозуміння, об'єдналися під керівництвом капітана Ч. Мончинського і розпочали військову боротьбу за оволодіння містом і краєм. Розгортаючись, ця боротьба переросла в широкомасштабну українсько-польську війну.

Польсько-українське протистояння виявилось не лише у відвертому збройному

та німецьких справ, які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані". Утім, як свідчить інформаційне повідомлення газети "Діло" від 19 листопада 1918 р. про це засідання УНРади, позитивно питання не було вирішено. Представники вищого органу законодавчої влади погодилися з міркуваннями В. Охримовича та М. Лозинського про те, "що передумовою представництва в уряді є представництво в Раді", а тому "національні меншості мусять перше всього потворити відповідні національні організації, котрі висловлювали би їх волю, після чого УНРада не відмовиться увійти з ними в порозуміння щодо відповідного заступництва в Раді і Державному Секретаріаті".

Однак заклики вищих владних інституцій ЗУНР до політичних представницьких сил національних меншин не мали серед них бажаного розуміння. Жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських організацій не виявила бажання взяти на себе відповідальність за формування і становлення ЗУНР, вироблення внутрішнього та зовнішньополітичного курсу держави, відмовляючись увійти до її владних структур. Така їхня позиція може служити виявом розвитку національно-політичних процесів у країні з жовтня 1918 – по червень 1919 рр. Їх складовою була не лише по-

"Український Народе!" від 1 листопада 1918 р. вона не лише декларувала гарантії того, що "всім горожанам Української держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність", а й вимогливо пропонувала: "національні меншости Української держави – Поляки, Жиди, Німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради".

З таких же позицій виступила УНРада і 5 листопада 1918 р. У її програмовій відозві зазначалося: "Український Народе! В створеній Тобою державі не буде поневолені нації і не сміє бути панування багатих та економічно сильніших над бідними та економічно слабшими".

У середині листопада 1918 р., у зв'язку з формуванням та структуризацією першого уряду ЗУНР – Тимчасового Державного Секретаріату – знову постало питання про участь представників національних меншин у державотворчих процесах ЗУНР. Голова уряду К. Левицький 18 листопада на засіданні УНРади, порушивши питання про виділення місць в уряді для "представників національних меншостей: Поляків, Жидів, Німців задля береження їх прав", нагадав, що треба "покликати до життя три державні секретаріати для польських, жидівських

Оголошення українською, польською та єврейською мовами про реєстрацію чоловічого населення в Окружній Військовій Команді м. Станіславова (20 листопада 1918 р.)

Інтерновані поляки в українському госпіталі в Бережанах (1919 р.)

селянство і робітництво повинні стати дружно з українським народом в боротьбі проти наступаючого на Україну польського імперіалізму, бо перемога імперіалізму польської шляхти і буржуазії несе необчислимі лиха для обох народів”.

Іншу позицію мали польські періодичні видання, які друкували у новій державі. Польськомовна “Gazeta Kolołmijaska” 8 листопада 1918 р. опублікувала заяву повітової Організації Народової про відношення до новопосталої ЗУНР. У відповідь на це українська влада в газеті “Покутський ві-

сник” закликала: “Очевидно, що Коломийська Повітова Організація поляків – то не загал Поляків в цілій Українській державі, а коломиїські українці – то не цілий український загал Української держави. І тому всілякі заяви коломиїських національних меншостей як і евентуальна відповідь коломиїських Українців на такі заяви мають лише локальне значіння. Ні самі коломиїські Поляки, ні самі коломиїські Українці не є компетентні нормувати правосильно державно-правні відносини між всіма Поляками і всіми Українцями в цілій Українській державі”.

До більш ліберального ставлення поляків до ЗУНР закликала і польська газета “Głos prawdy”, що почала виходити в лютому 1919 р. у Станиславові. Уже в першому числі її видавці чітко визначили свою політичну позицію, до підтримки якої закликали все польське населення краю: “Ми національна меншість і повинні з тим рахуватись. Тому вважаємо святым обов’язком не дратувати розпаленого антагонізму народів, не будувати доріг, що нас ділять, а шукати тих, які би нас об’єднували”.

Загалом українсько-польські взаємини в ЗУНР, як складова національно-політичних процесів у ній, характеризувалися

міжнаціональною напруженістю, що переросла у збройне протистояння. Причиною такого розвитку подій стало, на нашу думку, відверте небажання польських політичних сил визнати існування західноукраїнської держави, а польське населення краю бути представником національної меншості в ній.

Стратегія єврейства ЗУНР була співзвучна з політичним курсом всіх націй постгабсбурзького геополітичного простору, що визначався пріоритетом національних інтересів. Надії на власне державотворення, природно, визначали імператив відмежування від конфліктів інших націй. Цієї позиції дотримувалися відомі політики, наприклад, М. Фростіг. Характер українсько-польського протистояння був одним із вирішальних аргументів на користь проголошення євреями нейтралітету у війні.

Обрання євреями тактики нейтралітету зумовлювалося й іншими чинниками. Зокрема вони не хотіли протистояти ані українському, ані польському народам, а дотримання політики невторчання мало відвести від євреїв загрозу можливої помсти з боку переможців. Зрештою для багатьох євреїв вирішальним виявився не стільки предмет політичного вибору (ЗУНР – Польща),

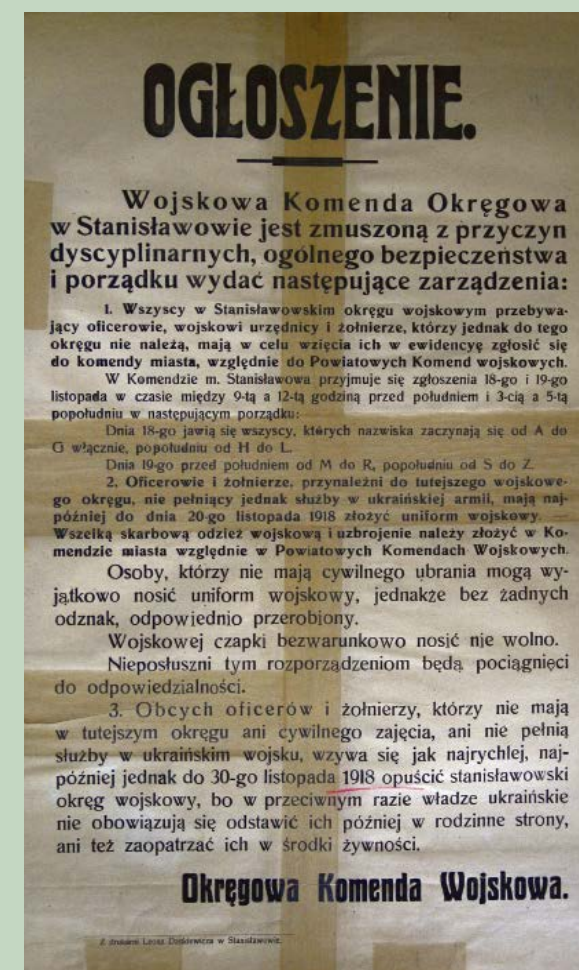
Українські Січові Стрільці біля могили побратима по зброї – єврея Литвака (1910-ті рр.)

скільки пріоритет життєвих інтересів: толерантне співжиття з іншими націями, налагодження мирного життя на попелищі Першої світової війни. Ці постулати відображені серед першочергових завдань в ухвалі Єврейської Національної Ради (ЄНР) міста Станиславова.

1 листопада 1918 р. українські підрозділи оволоділи Львовом. Того ж дня представники всіх єврейських партій та кагалу утворили коаліційний орган євреїв міста – Єврейський комітет громадської безпеки. Своєю першою постановою він

Оголошення про можливість купівлі борошна у Станиславові. Українською, польською та єврейською мовами. Квітень 1919 р.

Оголошення польською мовою Окружної військової команди у Станиславові до старшин та жовнірів. (Квітень 1919 р.)

Пам’ятник А. Міцкевичу у Станиславові. (1910-ті рр.)

Пам'ятник Агенорові
Голуховському у Львові

закликав євреїв усунути від польсько-українського протистояння. Таку ж позицію зайняла і ЄНР Східної Галичини. Єврейська Національна Рада Східної Галичини, яка репрезентувала все єврейське населення краю, мала у своєму складі і речників проукраїнської, і пропольської орієнтації. Через відсутність єдності в оцінках стратегії та тактики євреїв у нових історичних умовах ЄНР ухвалила рішення про нейтралітет у польсько-українській війні.

Самостійного політичного курсу дотримувалися євреї й на інших землях, що

увійшли до складу ЗУНР. Зокрема за дотримання нейтралітету висловилася ЄНР Буковини. Євреї самоусунулися від участі в Генеральному конгресі Буковини, який ухвалив рішення про возз'єднання краю з Румунією.

Проголошення євреями нейтралітету не знайшло розуміння ані в українській, ані в польській сторін. Серед частини польської громадськості й армії поширювалося припущення, що за тактикою невтручання у польсько-українську війну криється, принаймні, опосередкована підтримка євреями ЗУНР. Це стало однією з причин погрому у Львові, що розпочався після відступу УГА з міста. Упродовж 22–24 листопада 1918 р. було вбито 64 особи єврейської національності, спалено десятки будинків, пограбовано сотні крамниць. Насильству не змогла протидіяти єврейська міліція, яку очолював капітан Ейслер. Незважаючи на проголошений нейтралітет, єврейські міліціонери були обеззброєні польським військом.

Оволодіння Львовом польськими військами призвело до встановлення у Східній Галичині українсько-польського двовладдя і зумовило потребу в координації діяльності ЄНР, які перебували на контрольованих УГА територіях. 18 грудня 1918 р. у Станиславові розпочав роботу установчий з'їзд Єврейських Національних Рад тієї частини Східної Галичини, що контролювали українські війська. Участь у ньому брали близько 30 делегатів, які представляли 22 місцеві

Національні Ради. Визнавши Станиславів за місце тимчасового розташування новоствореної Ради, учасники форуму заявили про своє прагнення до національного самовизначення й ухвалили політичну платформу східногалицького єврейства: "У суперечці між поляками і русинами залишаємося, як і досі, на становищі повного нейтралітету". 23 березня 1918 р. у Станиславові розпочало роботу пресове бюро при ЄНР. Органами останньої були "Дос кадіше ворт" ("Єврейське слово") та "Міittelунген фунім Остгалицієн націоналрат" ("Вісті Східногалицької національної ради").

Ставлення єврейської громадськості до ЗУНР не було однозначним. Пропольські настрої переважали, наприклад, серед асимільованої єврейської інтелігенції Львова. Процес її організаційного об'єднання відбувався паралельно з відродженням Польщі. Наприкінці листопада 1918 р. у місті постав "Союз поляків Мойсейового віросповідання". Частина євреїв – прибічників Польщі – брала участь у війні на її боці.

Водночас серед східногалицьких євреїв було й чимало тих, хто симпатизував ЗУНР. В окремих містах (Колюмия, Самбір, Станиславів) і повітах (Долинський та ін.) євреї з прихильністю поставилися до молоді української держави. Співчувала українцям і частина євреїв північно-західної Буковини, зокрема, Чернівців.

Проукраїнські настрої серед євреїв Східної Галичини посилюлися після львів-

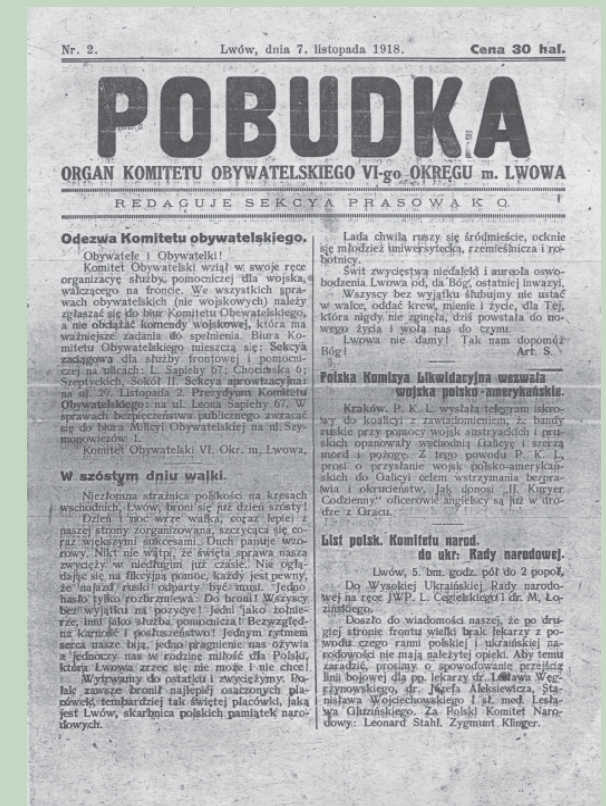
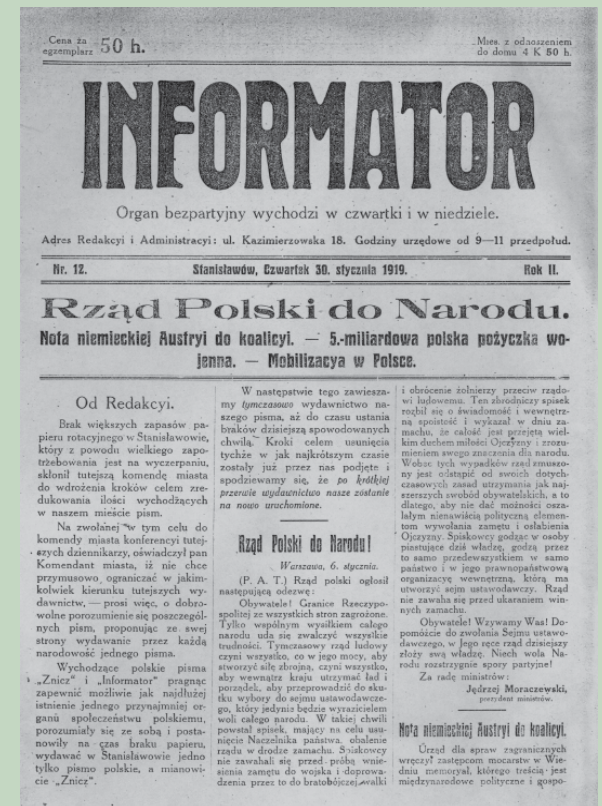
ського погрому. Насилля над одновітряними підштовхнуло євреїв до ЗУНР, у якій відтепер вони вбачали силу, здатну захистити їх від антисемітизму. До того ж, українська громадськість надала фінансову допомогу жертвам львівського погрому, разом із євреями брала участь в акціях протесту проти нього, – наприклад, у Дрогобичі. Вагомим було й те, що з часу інституціоналізації Української Національної Ради відбувалося створення того правового поля, що давало змогу розв'язати єврейське питання на демократичних засадах.

Ще 19 жовтня 1918 р., проголошуючи утворення Української Держави, УНР заявила про визнання прав національних меншин, а отже, і євреїв, на національно-культурну автономію та їхнє представництво в уряді. Закликаючи національні меншини делегувати своїх представників до її складу, УНР відмовилася від дискримінаційної практики Австро-Угорщини вирізати євреїв лише за віросповіданням, визнавши їх як окрему націю.

За короткий період перебування Львова в руках українців були здійснені подальші кроки до українсько-єврейського порозуміння. Оволодівши містом, УНРада опублікувала відозву до українського народу, в якій підтвердила засади громадянської, віросповідної та національної рівності усіх громадян держави. Водночас, національним меншинам пропонували надіслати своїх представників до Української

Пам'ятник Кілінсько-му у Львові

Польські газети революційної доби (1919 р.)

Яків Оренштайн (1875–1943?) – відомий український видавець єврейського походження, політичний діяч, меценат української культури. Заснував і був власником видавництва “Галицька накладня” (Коломия, 1903–1914), “Українська накладня” (Лейпциг, 1919–1920). У 1918–1919 рр. був активним учасником українських маніфестацій та віч у Коломиї, Станіславові, Тернополі, Києві. Передав у розпорядження Коломийської окружної військової команди власну друкарню, в якій друкувалися відозви і часописи ЗУНР. Співпрацював з Українською Центральною Радою, Українською Державою П. Скоропадського та Директорією УНР

І. Вальдман, Векслер, М. Бененсток, Г. Рейзес. Симпатизували українцям харизматичні провідники сіоністів М. Рінгель і Л. Райх.

Визначальним критерієм діяльності Державного Секретаріату було обстоювання міжнаціональної злагоди. Рескриптом від 3 березня 1919 р. було заборонено антиєврейську агітацію та передбачено покарання винних за неї. Після грабунків у Тернополі (14 лютого 1919 р.) трьох учасників погрому було розстріляно. Невдовзі після антиєврейських ексцесів у Станіславові (березень 1919 р.) Державний Секретаріат на засіданні 5 квітня ухвалив утворити Єврейський децернат, що мав стати на сторожі інтересів єврейського населення. Його склад пропонували сформувати з урахуванням кандидатур, що запропонувала Єврейська національна рада. Щоб запобігти міжнаціональному протистоянню, що було б неминучим під час виборів до сейму ЗОУНР, у законі передбачено утворити 5 виборчих національних округів.

Загалом уряд ЗУНР і зокрема голова Української Національної Ради Є. Петрушевич займали принципову позицію у боротбі з проявами антисемітизму. Дотримуючись засад національної рівності, Державний Секретаріат заснував у Станіславові єврейську державну гімназію. Упродовж короткочасного контролювання українськими військами території Схід-

ної Галичини засновано чотири єврейські навчальні заклади, видавалося понад 10 газет мовою ідиш.

Визнавши східногалицьку Єврейську національну раду найвищим органом влади євреїв у краю, уряд ЗУНР ухвалив проведення виборів її нового складу. Виборча кампанія (18 травня 1919 р., Станіславів) оцінена з українського боку як відхід євреїв від нейтралітету і визнання української держави. Однак українсько-єврейська співпраця не встигла набути чітких організаційних форм: у середині липня 1919 р. підрозділи УГА зі Східної Галичини витіснили польські війська.

В умовах нових суспільно-політичних реалій керманіч єврейської крайової політики – Партія сіоністів, виробила “гнучку позицію”, яка полягала в підтримці нейтрального статусу Східної Галичини під контролем Союзу Народів (Ліги Націй). Єврейське національне представництво зверталося до вищих міжнародних інстанцій, пропонуючи свій варіант розв’язання галицької проблеми. Наприклад, наприкінці 1920 р. Л. Райх домагався утворення у Східній Галичині нейтральної держави під контролем Союзу Народів. Цей курс практично збігався з домаганнями української громадськості.

Несподівану підтримку на міжнародній арені українська дипломатія одержала з боку Л. Нам’єра – авторитетного фахівця

з галицького питання, радника Міністерства закордонних справ Англії, єврея, чия юність пройшла у Кошилівці, що неподалік Заліщиків у Східній Галичині. Зокрема, Л. Нам’єр вніс пропозицію передати край під контроль верховного комісара Ліги Націй, піддав критиці проект Конституції, запропонований комісією з польського питання Паризької мирної конференції.

30 квітня 1921 р. екзильний уряд ЗУНР запропонував державам Антанти проект Конституції Галицької Республіки. Згідно з ним, державною нацією, поряд з українською й польською, визнавали і єврейську. Вибори до Державної Ради пропонували здійснювати за трьома національними куріями. Один із віце-прем’єрів мав бути поляком, другий – євреєм, а очолювати республіку повинен був президент, якого б обирали з-поміж українців. Внутрішніми мовами пропонували вважати українську, польську та єврейську.

Упродовж цього часу розв’язання питання про державно-правовий статус Східної Галичини на міжнародній арені єврейська громадськість дотримувалася самостійного політичного курсу. Позиція євреїв набула особливого значення під час виборів до

польського сейму і сенату (1922), оскільки участь у них кваліфікувалася з боку Варшави як свідчення визнання польської влади в краї.

Ухвали українських партій про бойкот виборів зумовили патову ситуацію для євреїв. Тоді, як вони прагнули здобути представництво у законодавчих органах, щоб захистити свої національні та громадянські права, українські політики, безпосередньо голова Української національної ради Є. Петрушевич, вимагали від євреїв підтримки ЗУНР.

Не бажаючи втрачати здобутки українсько-єврейського порозуміння, сіоністи скерували до Відня делегацію на чолі з Л. Райхом, який запевнив Є. Петрушевича, що участь євреїв у виборах не означає визнання належності краю до Польщі. Незалежний курс сіоністів підтверджує й неафішоване гасло, з яким вони йшли на вибори: “Не улещувати однієї сторони (польської) і не протиставлятися другій стороні (українській), лише захищати власні інтереси”.

Голосування більшості єврейського електорату за власних кандидатів – Об’єднаний комітет національно-єврейських партій – змінило наголоси в єврейсько-українському

Розпорядження Державного Секретаріату і старости Коломийського повіту про продовження мораторію у фінансових справах боржників ЗУНР

Оголошення українською, польською та єврейською мовами про умови квартирування у м. Станіславові. Січень 1919 р.

до властей ЗУНР з довірою у відповідь на прихильність і розуміння, які українці висловили німцям.

У низці повітів нова влада розпочала вживати негайних заходів для українізації адміністративних органів та системи освіти. Національно освідомлене українське населення, яке сподівалось негайних результатів українізації, виявляло невдоволення з приводу того, що в урядових установах продовжувала звучати польська мова. Зокрема комісар Самбора Д. Стахура своє бачення мовної проблеми висловив так: "... Се єсть їх право меншости, котре їм в нашій державі є гарантоване так само, як Жидам жидівська, а Німцям німецька мова. З укр(аїнськими) сторонами вони мусять говорити по українськи і напевно будуть, як на се ми самі напирати будем. ... Як ми станемо кріпкою ногою на нашій землі, то я певний, що до того часу вже всі наші урядники будуть вміти й будуть говорити по українськи! На разі конечна з нашої сторони вирозумілість і терпелівість".

Владними структурами ЗУНР було вжито низку конкретних заходів, спрямованих на розвиток освітніх закладів національних меншин, зокрема німецької. Закон УНР ради "Про мови" проголошував: "Законно признаним національним меншостям полишається свобода уживання, як устно, так і в письмі, мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публичними інституціями і державними підприємствами".

меччина була для них "матірньою землею", землею їх предків, країною етнічного походження, тоді, коли Австрія з її конституційними традиціями – справжньою Батьківщиною, країною поселення. Зі спогадів багатьох поколінь німців Галичини зрозуміло, що вони були "добрими німцями" і "добрими австрійцями" одночасно – "бути добрим німцем – означало належати до великої німецької сім'ї без огляду на державні кордони, жити і відчувати союз з Німецьким Райхом, котрий в їх розумінні виконував поодинокую роль держави. За цим стояла Австрія".

Німецька меншина в ЗУНР була б порівняно з поляками та євреями нечисленною, але серед її представників було багато урядовців, військових та інших спеціалістів. За свідченням військового кур'єра, офіцера німці надали українським військовим дієву допомогу під час встановлення влади в Станиславові. Висловили свою лояльність до нових властей мешканці німецьких колоній і в околицях Щирця. 11 грудня 1918 р. на зборах делегатів від німецьких громад у Станиславові було створено представницьку організацію "Німецька Народна Рада в Західно-Українській Народній Республіці". Метою утворення Ради було опрацювати основні положення щодо здійснення національної автономії меншин та протегування культурних і господарських потреб німецького населення. У своєму органі Рада закликала одноплемінників ставитись

упродовж листопада 1918–березня 1923 рр. обстоювала самостійний політичний курс, покладаючи в його основу пріоритет національних і громадянських прав. Подекуди це викликало осуд та різкі оцінки з українського боку, але, зрештою, судження та висновки коригували, і встановлювався баланс рівноваги та порозуміння.

Складовою міжнаціональних процесів у ЗУНР були, з одного боку, ставлення німецького населення краю до західноукраїнської держави, а з іншого – власне українсько-німецькі стосунки. Переважно німецька меншина в ЗУНР достатньо прихильно поставилася до новопроголошеної української держави на західноукраїнських землях. Сформована століттями політична толерантність німецьких колоністів у поєднанні з їх високою правовою культурою та намаганням якомога краще прислужитися своїй Батьківщині, якою вони, без сумніву, визнавали саме Галичину, приводила їх до думки стати на захист українського населення краю, яке за правом автохтонності розпочало формувати власну державність. Така патріотична і водночас проукраїнська позиція мала неодноразовий вияв впродовж всього існування ЗУНР.

Для німецького населення краю це означало початок нової і важкої доби в його існуванні. Тривалий час галицькі німці були австрійськими підданими, а тому Ні-

діалозі. До цього спричинилося й те, що незадовго до виборів Єврейська національна рада Східної Галичини декларувала подальше дотримання євреями позиції нейтралітету до часу остаточного розв'язання долі краю на міжнародній арені.

У 1922 р. євреї – прибічники української державності – об'єднались у складі Західноукраїнського товариства Ліги Націй. Головою єврейської секції став прибічник незалежної ЗУНР сіоніст І. Вальдман. Одним із перших його кроків на міжнародній арені було звернення до американського представника Г. Моргентау з домаганням визнання ЗУНР та її відокремлення від Польщі. 8 жовтня 1922 р. І. Вальдмана призначено уповноваженим з єврейських справ при голові УНР аді Є. Петрушевича.

Єврейська громадськість краю стримано зустріла постанову послів Антанти від 14 березня 1923 р., за якою Східну Галичину було передано Польщі. Знесилені довготривалим перебуванням у жорнах конфлікту (події Першої світової та польсько-української війн, подальше протистояння двох націй у краї), євреї прагнули стабілізації політичної ситуації. Український політичний провід вбачав у євреях, як і в інших національних меншинах, союзника у національно-визвольній боротьбі. Незважаючи на симпатії до української справи частини галицьких євреїв, більшість із них

Оголошення українською і польською мовами про діяльність ревізійних комісій у м. Станиславові. 8 квітня 1919 р.

Оголошення чотирма мовами (українською, польською, єврейською та німецькою) про можливість купівлі пшеничного борошна у крамницях м. Станиславова. 1 квітня 1919 р.

Німецька колонія. Загальний вигляд. м. Станіславів (1910-ті рр.)

мії старшин-українців було багато, але це були, переважно, старшини нижчого рангу, старшини запасу. Набір до Українського війська ускладнювався тим, що найбільш придатні до військової служби чоловіки були вже призвані до австрійської армії, і більшість з них перебувала поза українською територією. Окрім того, частина демобілізованих солдат, потрапивши врешті до рідних домів, перевтомлені війною, не бажали знову брати в руки зброю. До цього необхідно врахувати й сильні пацифістські ідеї серед галицької інтелігенції, тривалу світову війну, яка точилася протягом чотирьох років на галицьких теренах та погане матеріально-технічне забезпечення. Наприклад, 21 листопада 1918 р. повітовий комісар Збаража у листі до УНРади та Секретаріату військових справ писав: “Доношу, що дорога мобілізації вилучених жовнірів Австр(ійської) армії є найменше

правдоподібно до виконання. Елемент, вернувшись з війни, є найбільше здеморалізований, фізично слабкий і винищений, а у зорганізованню громади мого повіту являється найбільш деструктивним. ... Найбільш збанкрутовано у світовій війні інститут мілітаризму”. Більшість рядових кадрів української армії становили колишні вояки австрійського війська. Вони були, за визначенням В. Кучабського, “утомлені війною, і українським старшинам не без зусилля вдавалося спонукати їх до дальшої служби й боротьби... Вони ненавиділи свого супротивника, і в ході боротьби це почуття зростало, але це була ненависть пасивного народу, гальмована ідеологією братерства народів...”. Тому галицьким українцям забракло відчуття ваги історичного моменту, коли вирішується доля народу на десятки, а іноді сотні років, відчуття, яке викликає найбільше

Німецька колонія. Вулиця Цеклера. м. Станіславів (1910-ті рр.)

жандармерії Сколе, зокрема наголошувалось, що “команданти можуть бути також німці, оскільки вони прихильні нашій справі та проти них повітова УНРада нічого б не мала. Інші народності поки що є виключені”. І. Козак згадував, що “... в кількох повітах завдання се перебрали добровільно старшини-чужинці (головно Німці), бувші австрійські відділові команданти ...”.

На час Визвольних змагань українці опинилися у скрутному становищі – для будівництва національних Збройних Сил бракувало старшин з вищою військовою освітою. Нашою бідою, яку А. Чайковський справедливо вважав за одну з головних причин поразки у боротьбі за державність, був “антимілітаризм на цілій лінії серед українського громадянства... Наш загал думав тоді, що Австрія буде вічна, що Габсбурги ніколи не переведуться, а ми добудемо національні права добрими граматиками та словарями ... Війна не обмежується на стрілянні і поворотах, але вимагає великого технічного апарату. І коли ми не мали вишкolenих вищих старшин, то мусили позичати у німців”.

Доводячи своє право на власну державу, українці мусили залучати до творення УГА чужинців, серед яких велику групу складали старшини німецького походження. Справді, під час формування військової сили відчувалась гостра потреба у висококваліфікованих підготовлених старшинах. У колишній австрійській ар-

А на основі іншого закону від 13 лютого 1919 р. “Про основи шкільництва” за ними визнавалося право на відкриття власних національних шкіл. Цим правом скористалися, насамперед, євреї, які заснували свої гімназії в Коломиї, Стрию, Тернополі та Станіславові. В останньому функціонувала ще й німецька гімназія, відкрита завдяки старанням євангелістського пастора Теодора Цеклера. У ній викладали типові для австрійських реальних гімназій курси історії, географії, французької, грецької, польської, а також української мов. Єдиною необхідною передумовою відкриття таких закладів освіти, яку висували з боку владних структур ЗУНР, було складання службового приречення їх працівниками на вірність державі та їх достатній фаховий рівень.

Щоб забезпечити порядок, вже в перші дні існування ЗУНР у повітах почали організовувати місцеві органи жандармерії. Утворений УНРадою у Львові начальний поліцейський орган – Команда Української Державної Жандармерії своїм розпорядженням регламентувала діяльність місцевих команд, наказавши вести службу на основі колишнього австрійського статуту. За відсутності вищих поліцейських чинів-українців, до середини листопада 1918 р. жандармерію в Бережанах очолював німець у військовому званні ротмістра, в Долині – чех, в Станіславові – німець, полковник за рангом. У наказі Команди

Оголошення військової команди м. Станіславова українською, польською, єврейською та німецькою мовами про ліквідацію форми австрійських державних і залізничних службовців та робітників, які не перебувають на службі в ЗУНР. 11 квітня 1919 р.

Теодор Цеклер (1867–1949) – крайовий єпископ для євангелістів Галичини. Активний пропагандист міжетнічного порозуміння в Галичині, ініціатор відкриття у м. Станиславові німецької гімназії 10 лютого 1919 р.

напруження сил у воюючих народів, творчі справжній героїзм. Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич іменував шість генералів УГА, з яких українцями були троє: Мирон Тарнавський, Віктор Курманович та Осип Микитка. Антін Кравс, Арнольд Вольф і Густав Ціріц – були німецького походження. Формально чужонаціональне населення Галичини мобілізації не підлягало, але до призову в УГА зголосилося багато галичан неукраїнського походження. Враховуючи це, особам, не зв'язаним із службою в Українській Армії, однострій носити заборонялось; урядовою мовою встановлювалась українська мова, німецька ж залишалась як “політична”.

Скористатися послугами колишніх австрійських офіцерів довелося і при формуванні Летунського відділу УГА. На службу прийнято добре підготовлених, досвідчених пілотів і механіків австрійського походження, які прекрасно показали себе в попередніх боях і успішно просувалися по службі, зокрема підстаршину Кубіша, поручників Рудольфа Земика, Франца Рудорфера, Бернгубера, десятників Кліта, Найгавзера, Кубіша, Кунке.

За свідченням одного з відомих політичних і державних діячів ЗУНР А.Чайковського, “німці йшли нам у всьому на руку”, хоч це не стосувалося тих, хто вже був сполонізований. У рядах Української Галицької Армії самовіддано боролися такі

відомі військові німецького походження, як Ганс Кох, Альфред Бізанц, Фердинанд Ланг, Северін Багет, Йоганн Баум, Карл Гофман, Ганс Еріх, які входили до її генералітету.

Військовики німецького походження, які служили в УГА, чесно виконуючи свою громадянську ЗУНР, чесно виконуючи свою військову присягу, пропагували ідею незалежності України, право українців бути господарями на власній землі. Серед таких, полковник УГА Альфред Шаманек, який у Відні зголосився до уповноваженого уряду ЗУНР для служби в УГА, бо хотів прислужитися краю, у якому народився, і тому народові, серед якого прожив свої дитячі літа. З протоколу процесу над учасниками Чортківської офензиви довідемося про високе розуміння А. Шаманеком ролі Українського Війська для побудови держави, який заявив, що “... Наш випадок є під деяким взглядом самотній: ми є самотніми, що остало з нашої держави. Коли не стане армії, то нема ніякого вигляду на удержання нашої держави..”.

Після розпаду Австро-Угорщини німецьке населення краю, як і всієї Галичини, сподівалося на підтримку нової української влади, вже заручившись хай і моральною, та все ж підтримкою Ваймарської Німеччини. І воно її отримувало на тих же правах, що і єврейська та інші національні меншини, про що вже йшлося вище. До того ж, державна влада ЗУНР не лише не перешкоджала окремим представникам німецької національності залишити межі країни, а й намагалася допомогти їм вирішити питання про добровільний переїзд за їх бажанням до Австрії. Про це свідчить одне з повідомлень у коломийській газеті “Покутський вісник” від 16 лютого: “Всі горожани-німці, що хотіли би вернути домі, мають зголоситися делегатові Німецько-Австрійської держави сотникови Оскарови Фухсови в Самборі при вул. Шопена, ч. 3. Перший транспорт відходить дня 28 лютого с. р.”.

Виявом демократичності політичного режиму в ЗУНР, важливими складовими якої були міжнаціональна злагода і співпраця, стало прийняття УНРадою 15 квітня 1919 р. двох законів – “Про скликання Союму ЗОУНР” та “Про вибори до Союму ЗОУНР”. Вони запроваджували такий механізм виборів до парламенту “на основі загального, рівного, без різниці пола, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права”, який дав би змогу сформувати вищий законодавчий орган держави в складі 226 послів за партійно-політичною

Антін Кравс (1871–1945) — генерал-четар УГА. 1919 р. — командир 3-го корпусу. У серпні 1920 р. із рештками УГА пробився до Чехословаччини. Був інтернований в таборі в Ліберці. Видав спогади “За українську справу”

та національною ознаками. Із загальної кількості парламентарів 160 мандатів мало належати українцям, 33 – полякам, 27 – євреям та 6 – німцям.

Такий принцип національного представництва ґрунтувався, як стверджував один із розробників обох цих законів К. Левицький, на чітких розрахунках кількості населення Східної Галичини (інші західноукраїнські землі на той момент вже були окуповані) за переписом 1910 р. відповідно до його національного складу у відсотковому відношенні. Обидва закони стали не лише “важним причинком на області українського законодавства”, а з їх прийняттям було “усунено міжнаціональну боротьбу та можливість державної нації загартувати мандати національної меншости”.

Однак ні ці закони, ні багато інших нормативно-правових та підзаконних актів не були втілені на практиці, оскільки на початку липня 1919 р. територія ЗУНР була окупована польською армією, а разом із нею – втрачена можливість реального вирішення питань національно-культурного характеру. Відтоді західноукраїнське населення знов опинилося в бездержавному становищі, перетворилося на національну меншину в складі інонаціональної держави на своїй етнографічній території.

Упродовж основного періоду існування ЗУНР – від жовтня 1918 до липня 1919 р. – її державні інституції здійснили низку реальних заходів з метою проведення такої національної політики, яка ґрунтувалася на міжнаціональному мирі, злагоді і партнерстві. Вона передбачала надання національним меншинам і їх громадсько-політичним представництвам політико-правового статусу повноправного чинника державотворення, учасника суспільно-політичного, соціально-економічного та освітньо-культурного процесів. Така політика молоді західноукраїнської держави свідчила про високий рівень демократичності політичного режиму, визначала вектори національно-політичних процесів в держа-

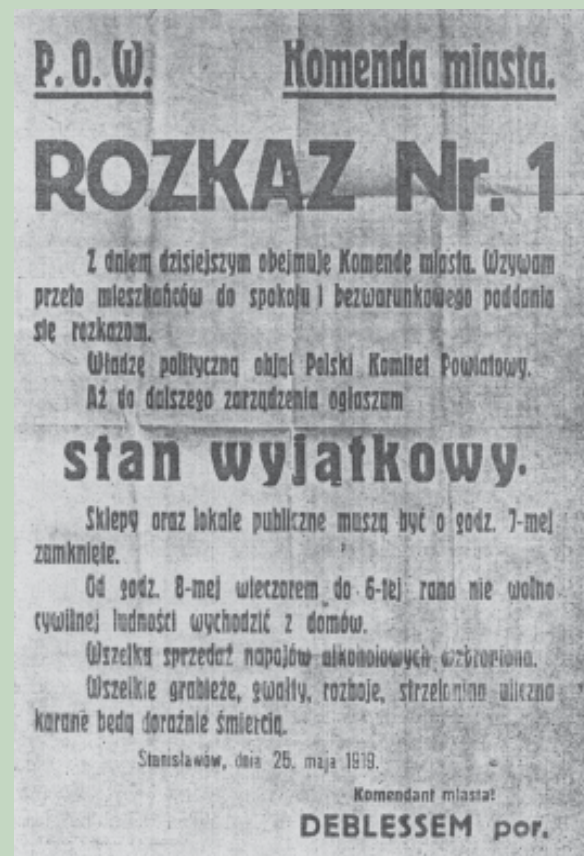
ві, стимулювала національні меншини до співпраці.

Попри несприятливі зовнішні обставини, майже перманентні воєнні дії, формування правових засад державної влади в ЗУНР і практична організація національних владних структур усіх рівнів ґрунтувалися на демократичних принципах, поважанні прав людини і національних меншин, врахуванні соціальних потреб народу. Сукупність правових норм, які окреслили положення національних меншин у новій правовій системі, відрегулювали їх відносини з титульною нацією – визначали правовий статус національних меншин.

Євреї з Мукачево 1910-ті рр.

Відозва військової команди м. Станиславова до мешканців міста про введення надзвичайного стану. 25 травня 1919 р.

8. СТОЛИЦІ ЗУНР – ЛЬВІВ, ТЕРНОПІЛЬ, СТАНИСЛАВІВ

Л

ЬВІВ

Проголошуючи самостійну українську державу в межах українських етнічних земель Австро-Угорської імперії, національний політичний провід вибрав столицею Львів. Місто було важливим політично-адміністративним та фінансовим центром Галичини. Тут був ключовий вузол комунікацій краю та осередок військового командування. Від другої половини XIX ст. місто було головним осередком національного відродження та політичного життя підавстрійських українців, окрім того, у Львові була розташована митрополича резиденція УГКЦ.

Ситуацію ускладнював специфічний етнічний склад населення міста. Згідно з даними статистичного бюро, Львів 1918 р. налічував 195 796 мешканців. З них 54 % становили поляки (римо-католики), українці – 13 %, євреї – 32 %, інші національні ідентичності – 1%. Львів був важливим політичним та культурним центром польського національного руху в умовах бездержавності цього народу. Його провідники

мали плани прилучити Львів й усю Галичину до відроджуваної Польської держави. Слід зазначити, що тоді у місті Львові більшість державних урядовців, фахівців у різних галузях економіки, фінансів та комунікацій були польської національності. На відміну від українців, які мали обмаль своїх представників в командному складі австрійської армії, у Львові проживало чимало офіцерів польської національності та легіоністів. Відповідно поляки мали найбільше реальних шансів оволодіти центром Галичини в момент розпаду Австро-Угорської імперії. Такі обставини посилюють історичне значення повстання 1 листопада 1918 р., коли порівняно нечисельним українським підрозділом вдалося оволодіти головними стратегічними об'єктами Львова.

Встановивши владу, українські відділи вивісили на чільних будинках міста національні стяги. Очевидець листопадових подій, тодішній студент, згодом пригадував: “Раннім ранком вибрався я до міста, користаючи з вільного від науки дня. Люди спішилися до міста. Настрій, як звичайно

в такий день, врочистий. Нараз побачив я на ратуші Львова жовто-блакитний прапор, який весело маяв. Ми, мій товариш та я, зрозуміли, що українські війська зайняли Львів, інакше не могло бути. Ми переживали великий історичний день. Наближаючись до ринку, ми бачили юрби людей, на лицах яких малювалися, у кого радість, у кого збентеження”.

Головна пошта (1915 р.)

Відразу після листопадового повстання УНРада іменувала К. Левицького начальником української частини Галичини, до часу формування виконуючих органів влади. Незабаром було встановлено цивільну владу столиці західноукраїнської держави. Комісаром Львівського повіту призначено Степана Витвицького. На мурах міста з'явилися відозви української влади, які пояснювали населенню мету збройного повстання. Розпочався процес становлення української державності у західноукраїнських землях.

Розгортання українсько-польської війни поставило українську владу в місті у вкрай важке становище. Сучасник подій стверджував: “Очевидно, що за три тижні перебування у Львові української влади під час вуличних боїв державні секретарі не могли виконувати завдань своїх міністерств, бо вся праця уряду була присвячена потребам війська. Жодні установи, крім шпиталів і постачання, не могли діяти під час вуличних боїв, коли бойові фронти мінялися не раз що кілька годин”.

м. Львів, вул. 3-го мая

м. Львів. Загальний вигляд

м. Львів. Загальний вигляд

Будинок "Просвіти" у м. Львові на пл. Ринок, 10. Тут Дмитро Вітовський і Петро Бубела розробляли план захоплення Львова

У період української влади не було переслідувань польського цивільного населення міста ні інституцій. Виходили друком польські газети. Український Харчовий уряд подбав про забезпечення продовольством найбільшого населення Львова. У місті було організовано спеціальні кухні, які безкоштовно роздавали гарячі обіди нужденним.

Однак українських військових сил у Львові було замало, щоб втримати столицю у своїх руках. Після трьох тижнів запеклих

боїв українські війська та уряд ЗУНР під натиском противника проти ночі 22 листопада 1918 р. змушені були залишити місто. Польська влада у грудні 1918 р. арештувала провідних українських політиків, діячів Укрази, що не змогли разом із військом вийти з міста. На становищі конфінованого перебував митрополит А. Шептицький.

Факти інтернування цивільного населення викликали серйозне занепокоєння у середовищі української спільноти. Щоб захистити українське населення, на початку

м. Львів, Вали Гетьманські

м. Львів. Площа Ринок

грудня 1918 р. у Львові був утворений Український Горожанський Комітет (далі – УГК). Генерал Тадеуш Розвадовський 4 грудня, а О. Скарбек – від імені адміністративного відділу Тимчасового правлячого комітету у Львові 5 грудня дали на це свою письмову згоду у листі на ім'я заступника голови УНРади Л. Ганкевича було сказано, що польська влада приймає до відома утворення УГК, зі заувагою, що його діяльність буде скерована виключно на заспокоєння щоденних потреб та охорону українсько-

го населення Львова. УГК очочив Стефан Федак, секретарем комітету був Володимир Целевич. Підрозділом УГК була жіноча Самаритянська Українська Секція, у складі голови (Олена Косевич), секретаря (О. Шепарович-Федак) та одинадцяти співробітників, жінок зі Львова. Першочерговим завданням СУС була допомога громадянам Львова, які потерпіли внаслідок українсько-польського конфлікту.

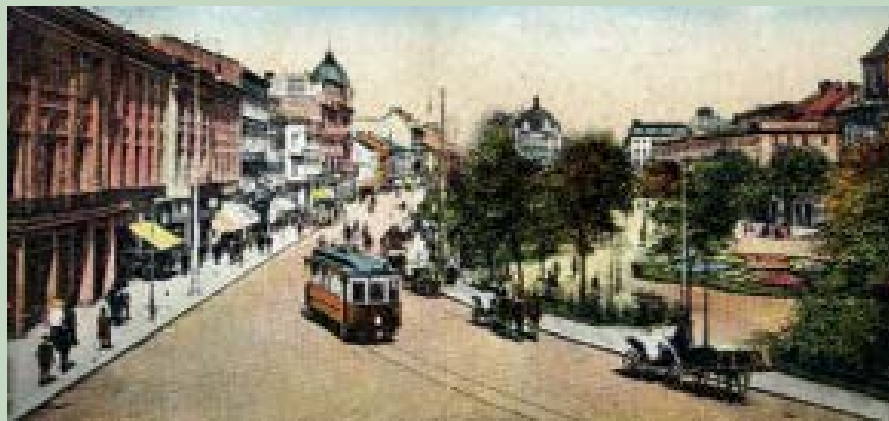
СУС вже у грудні 1918 р. розпочала здійснювати заходи у польській владі, щоб

м. Львів. Ріг площі Галицької та вул. Вальної

м. Львів. Площа Мар'яцька

м. Львів. Гетьманські Вали

м. Львів. Площа Галицька

одержати право на опіку чи огляд (разом із польською владою) над українськими полоненими та в'язнями.

Член Польської ліквідаційної комісії Олександр Скарбек, який із перших днів війни намагався налагодити контакти з українським керівництвом щодо порозуміння, розпочав переговори з діячем Української Національної Ради Левом Ганкевичем. Прагнення вирішити питання полонених та інтернованих цивілізованим шляхом виявили духовні лідери обидвох сторін. 16 грудня 1918 р. з'явилися спільні відозви архієпископа Юзефа Більчевського та митрополита Андрея Шептицького до командування української та польської армій з проханням розпочати обмін полоненими.

15 січня 1919 р. Президія уряду ЗУНР на своєму засіданні ухвалила рішення уповноважити депутатів УНРади Лева Ганкевича, Володимира Охримовича та Стефана Томашівського від імені української сторони заключити угоду (конвенцію) з польськими урядовими представниками.

Внаслідок українсько-польських перемовин, 1 лютого 1919 р. у Львові було заключено Умову про ставлення воюючих сторін до поранених, полонених та інтернованих. Умова від 1 лютого 1919 р. була єдиним позитивним наслідком польсько-українських переговорів.

ТЕРНОПІЛЬ

Після короткого перебування у Золочеві керівництво республіки, зважаючи на комунікаційні можливості, обрало своїм осідком Тернопіль, куди прибуло, найімовірніше, 23 листопада. Від 27 листопада в місті вже був президент Української Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевич.

Тим часом у Тернополі, як і по всій Східній Галичині, активно розгорталася державотворчі процеси. Ще напередодні Листопадового зриву викладачі Тернопільської державної української гімназії А. Музичка і С. Сидоряк, дізнавшись про наказ ЦВК перейняти владу проти ночі 1 листопада, послали в довколишні села старших учнів. Вони мали зібрати озброєних хлопців і прибути до міста на випадок опору поляків. На щастя, кровопролиття вдалося уникнути. Ввечері 31 жовтня австрійський комендант Тернопільського гарнізону заявив, що згідно з наказом зі Львова передає українцям військову і цивільну владу. Оскільки в гарнізоні не було жодного українського старшини, підписати протокол про передачу влади комендант попросив військового капелана майора В. Кузьму. Той повідомив про це представників української громади міста, і вони з допомогою 39 резервістів зайняли всі державні установи. Тернопільські студенти на чолі з А. Музичкою роззбріли жандармерію. 1 листопада у Тернополі

м. Тернопіль, вул. Сагайдачного (колись – 3 Мая)

на урядових будинках були підняті національні прапори.

Водночас у місті створювали органи державної влади. Головою утвореного 4 листопада повітового комітету Національної Ради в Тернополі став відомий письменник, викладач української гімназії П. Карманський. Повітовий комісаріат (староство) очолював спочатку учитель І. Брикович, а потім радник суду О. Сальвицький. Комісаром (посадником) міста був уже згаданий С. Сидоряк. Короткий час як військовий комендант повіту діяв отаман УСС Н. Гіряк. Невдовзі його призначили комендантом

м. Тернопіль, вул. Міцкевича

м. Тернопіль,
залізничний вокзал

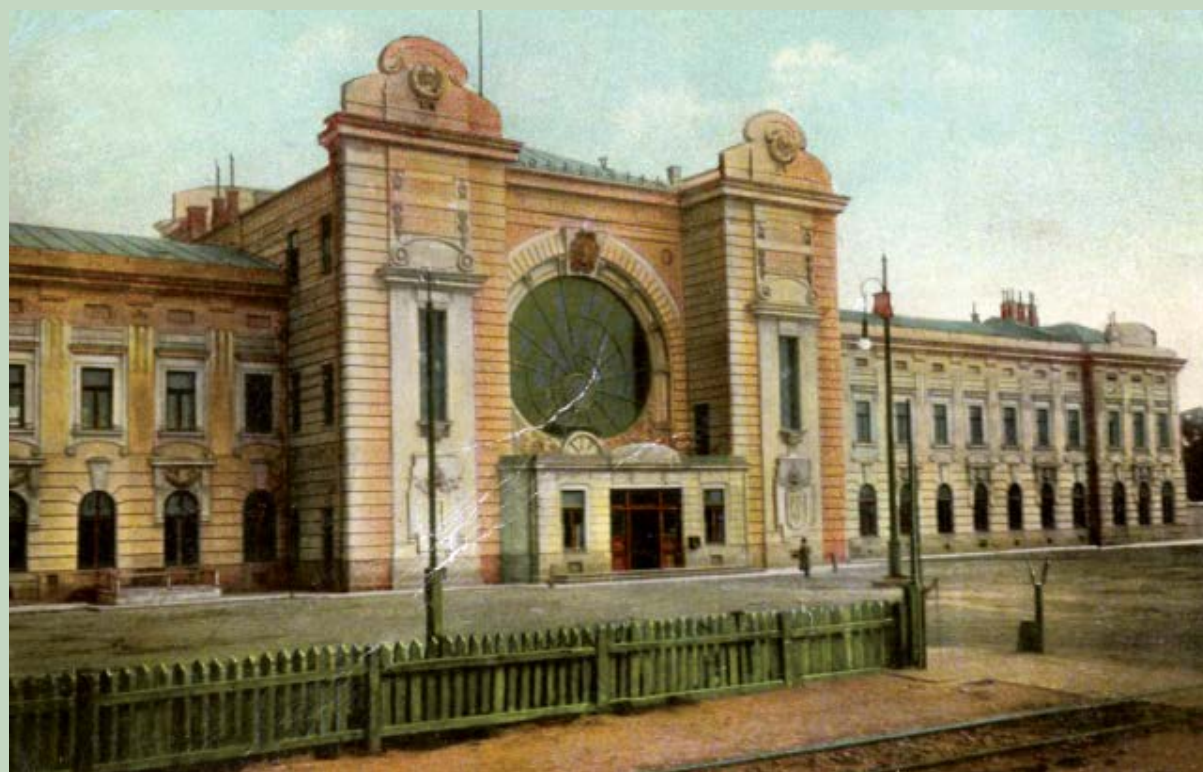

усієї Тернопільської округи. Комендантом міста і повіту став поручник В. Болюх.

Після здобуття українцями влади в місті Повітовий комітет звернувся до польської і єврейської громад, пропонуючи співпрацю в новій ситуації. Польська військова організація, яка займалася вербуванням і вишколом молоді, збиранням зброї та амуніції, відмовилась, а Польська народна організація, що гуртувала людей старшої генерації, погодилася на співпрацю з українцями. Про свою лояльність до української вла-

ди заявили й євреї. Вони організували 200 міліціонерів, а згодом і військовий підрозділ – т. зв. єврейський курінь, який воював у складі I-го корпусу Галицької Армії. Багато їхніх лікарів працювало в українських шпиталях і військових частинах.

Через послішній і несподіваний виїзд зі Львова до Тернополя змогли прибути лише 8 членів уряду з 14. Це його глава й одночасно Державний Секретар фінансових справ К. Левицький, Державні Секретарі: військових справ – Д. Вітовський, закордонних справ

м. Тернопіль,
залізничний вокзал

– В. Панейко, судівництва – С. Голубович, внутрішніх справ – Л. Цегельський, пошти і телеграфу – О. Пісецький, шляхів сполучення – І. Мирон, публічних робіт – І. Макух.

Урядові установи в Тернополі розмістилися головню у приміщеннях другої польської гімназії на вул. Конарського (нині загальноосвітня школа №4, вул. М. Грушевського), української гімназії на вул. Костюшка (тепер вул. Камінна, будинок не зберігся), повітового староства і магістрату (будівлі не збереглися, ріг вулиць Голуховського і Міцкевича (нині вул. В. Чорновола і бульвар Т. Шевченка; зараз тут сквер з пам'ятником А. Пушкіну)), частково в готелі "Подільський" (нині готель "Україна", бульвар Т. Шевченка).

Офіційним друкованим органом Державного Секретаріату ЗУНР була щоденна газета "Український голос", що почала виходити в Тернополі від 27 листопада замість колишнього повітового видання "Голос Поділля". Редактором був П. Карманський. Крім того, з 1 грудня виходив "Вісник Державного Секретаріату військових справ" (редагував відомий громадсько-політичний діяч І. Боберський). А 1 січня 1919 р. вийшло перше і останнє число газети для українського війська "Стрілець" (редагував поет і викладач В. Пачовський). У готелі Пунчерта (на розі сучасних вул. П. Сагайдачного і Й. Сліпого) діяла радіостанція. Через неї оголошували розпорядження для цивільного населення, їх також дублювали польською та єврейською мовами.

м. Тернопіль, вул. Тарнавського. Нині вулиця Руська

м. Тернопіль. Друга польська гімназія, тепер загальноосвітня школа № 4. Будинок, в якому працював уряд ЗУНР

В умовах критичної політичної ситуації, коли ще не було створено ні боєздатної армії, ні дієвих місцевих органів державної влади, ні законодавства, уряд з першого дня перебування у Тернополі розгорнув активну діяльність. Цьому сприяла й та обставина, що місто і повіт перебували під повним контролем української влади. Відкритого опору чи явного саботажу з боку поляків не було. 30 листопада було опубліковано урядове звернення до населення, у якому закликали до спокою і правопорядку.

Першочергове завдання Державного Секретаріату полягало у створенні армії, яка мала насамперед відвоювати Львів і надалі забезпечити незалежність ЗУНР. Тож власне у Тернополі започатковано ро-

м. Тернопіль,
"Руський банк"

боту щодо конкретних заходів із військового будівництва, реорганізації наявних українських частин у регулярну Галицьку Армію, забезпечення війська зброєю та амуніцією. Вже 24 листопада через газету "Голос Поділля" уряд ЗУНР звернувся до населення з закликом братися "до зброї за волю і землю!".

Того ж дня Державний Секретар військових справ Д. Вітовський видав наказ "До населення Поділля", яким у краї оголошував стан облоги і проведення мобілізації до армії. Водночас здійснювались заходи для забезпечення новостворюваної армії зброєю, боєприпасами, амуніцією, яких вкрай не вистачало. Як подає тернопільський історик П. Гуцал, українські військові групи на кордоні в містечках Броди,

Підволочиськ, Гусятин, Скала, відповідно до наказу, зупиняли і роззброювали частини армії колишньої Австро-Угорщини, що поверталися після закінчення війни додому. Однак головним постачальником зброї для молодшої Галицької армії стала Наддніпрянщина, керівництво якої погодилося на прохання ЗУНР надати матеріальну і військову допомогу.

Наприкінці листопада до Тернополя з-під Козятина своїм ходом прибув український піхотний полк (майже 850 осіб). перебування в місті війська з Наддніпрянщини викликало небувалий ентузіазм серед жителів, особливо молоді, стало наочним виявом єднання, спільності історичної долі українців по обидва боки Збруча. У гімназії припинено навчання, бо професори і старші гімназисти вступили добровольцями до війська. З молодших учнів створено "Стрілецьку сотню" (120 осіб), яку очолив професор І. Галушчинський. З новобранців сформували Тернопільський курінь (командант сотник В. Бачинський).

Незабаром, 3 грудня, на площі Я. Собеського (нині майдан Воли) відбулося урочисте освячення I-го Подільського полку, створеного на базі колишнього 15 полку австрійської піхоти. З промовама виступили К. Левицький, П. Бубела, П. Карманський, командир полку В. Грабач, а священник отець В. Кузьма поіменував полк іменем С. Петлюри та освятив його.

Хоч і з великими труднощами, але все ж розв'язували проблему нестачі в українському війську старшин середньої і,

м. Тернопіль, міський парк. Початок XX ст.

особливо, вищої ланки. На перших порах на службу запрошували колишніх австрійських офіцерів, здебільшого галицьких німців, які добре себе зарекомендували під час бойових дій – підполковника А. Кравса, отаманів А. Бізанца, А. Вольфа, капітана А. Ерле та ін. Згодом кадрове поповнення почало надходити і з Наддніпрянщини. 8 грудня до Тернополя

Привітання з Тернополя. Поштівка поч. XX ст.

прибули генерал М. Омелянович-Павленко та полковник Є. Мишковський, яких уже наступного дня Є. Петрушевич призначив відповідно командувачем та начальником булав (штабу) Начальної команди Галицької Армії.

Українське військове керівництво вживало заходів з розширення бойової структури Галицької Армії. У Тернополі почалося створення нового виду збройних сил ЗУНР – летунства (авіації). 6 грудня Д. Вітовський видав наказ про формування Летунського відділу Галицької Армії та створення в місті головного складу авіаційної техніки і зброї, який облаштували в приміщенні промислової школи (нині вул. полковника Д. Нечая). Командиром відділу став поручник П. Франко.

У грудні були також створені відділ польової жандармерії, інтендантська служба, почала діяти школа військових телеграфістів, слухачами якої стали 50 гімназистів. У середині місяця відбувся перший випуск школи жандармерії, майже 1200 вихован-

м. Тернопіль, вул. Сагайдачного (колись – 3 Мая)

м. Тернопіль.
Загальний вигляд

ців якої, склавши державну присягу, були направлені на службу в повіті.

У Тернополі Державний Секретаріат ЗУНР розгорнув копітку роботу щодо безпосереднього формування державної влади в республіці. Вже наступного дня після прибуття уряду до Тернополя було проголошено додаткові вибори до законодавчого органу ЗУНР УНРади від громадських організацій, повітів і великих міст. Встановлювалися зв'язки з провінцією. Зокрема 30 листопада питання організації влади в повітах обговорювалися за участю К. Левицького, Д. Вітовського, В. Панейка та членів повітової Національної Ради у Тернополі.

1 грудня Рада Державних Секретарів затвердила "Обіжник до державних повітових комісарів", який визначив права

й обов'язки та правові основи діяльності керівних представників державної влади у повітах на весь період існування ЗУНР. Повітових комісарів затверджували як найвищих представників уряду ЗУНР на місцях, вони відповідали за роботу повітової адміністрації тощо. Недоліком "Обіжника" було те, що він чітко не розмежував повноваження цивільної та військової адміністрацій на місцях. За умов воєнного часу це дуже часто призводило до непорозумінь і суперечок між ними.

Важливим напрямом діяльності Ради Державних Секретарів у Тернополі було формування законодавства та створення системи правових відносин у державі, започаткованих ще у Львові. 30 листопада уряд видав розпорядження "Про часове підчинення цивільних осіб під військово-судівництво" і "Про запровадження доразових судів". 1 грудня затверджено згаданий уже "Обіжник до державних повітових комісарів". 7 грудня секретаріат шляхів сполучення затвердив "Розпорядок про присягу службовців", що мало метою нормалізувати роботу і забезпечити дисципліну на залізниці. 18 грудня Державний Секретар судівництва С. Голубович видав розпорядження про виконання "Закону в справах тимчасової організації судів і судівської влади" від 21 листопада та підписав "Розпорядок про державну прокуратуру" і "Розпорядок про печаті, вивіски та орієнтаційні написи судів, державних прокуратур і карних заведень. Постановою Ради Державних Секретарів від 28 грудня 1918 р. внесені зміни в закон "Про тим-

часову адміністрацію областей ЗУНР".

Були прийняті урядові документи про торгівлю найнеобхіднішими товарами, налагодження державних фінансів і створення фінансової системи, митної служби, регулювання цін тощо. 1 грудня вийшов "Розпорядок Державного Секретаріату про продаж тютюнових фабрикатів". Секретаріат фінансів видав 2 грудня "Обіжник у справі цінних урядів і відділів скарбової сторожі", наступного дня – "Обіжник у справі дирекції скарбових урядів". 9 грудня з'явився "Обіжник у справі роботи скарбових округів". Ця робота, що, за словами дослідника П. Гуцала, мала метою налагодити товарообіг, врегулювати фінанси, запобігти інфляції, забезпечити надходження коштів до державної скарбниці, тривала й далі.

Від першого дня перебування в Тернополі уряд ЗУНР постійно займався зовнішньополітичними справами. Найголовнішою з них було об'єднання двох українських республік, що постали по обидва боки Збруча, в єдину державу. Передусім цього вимагало становище ЗУНР, змушеної вести нерівну війну з Польщею. Тому за дорученням Ради Державних Секретарів 23 листопада 1918 р. з Тернополя на Наддніпрянщину виїхала офіційна делегація в складі Л. Цегельського і Д. Левицького. 30 листопада вона прибула до ставки Директорії у Фастові, де 1 грудня був укладений Передвступний (попередній) договір про злуку "обох українських держав в одну державну одиницю".

До Тернополя галицька делегація поверталася ешеленом, завантаженим зброєю,

м. Тернопіль площа Собеського

спорядженням і продовольством, а також 10 млн. австрійських корон банкнотами, що передала Директорія урядові ЗУНР на державні потреби. Разом із делегацією до Тернополя, як уже зазначалося, поїхали досвідчені військовики – генерал М. Омелянович-Павленко і полковник Є. Мишківський.

Після повернення Л. Цегельського і Д. Левицького до Тернополя там упродовж 8–9 грудня велися переговори щодо узгодження всіх процедурних питань з ново-прибулим представником Директорії УНР Г. Сидоренком про злуку обох українських держав. На засіданні 12 грудня Державний Секретаріат ухвалив рішення, що "справа злуки з Україною" має бути розглянута на найближчому засіданні УНРади. На переговори з Директорією УНР до Києва

м. Тернопіль вул. Агено-
ра Голуховського

м. Тернопіль,
вул. Міцкевича

м. Тернопіль, міська
ощадна каса

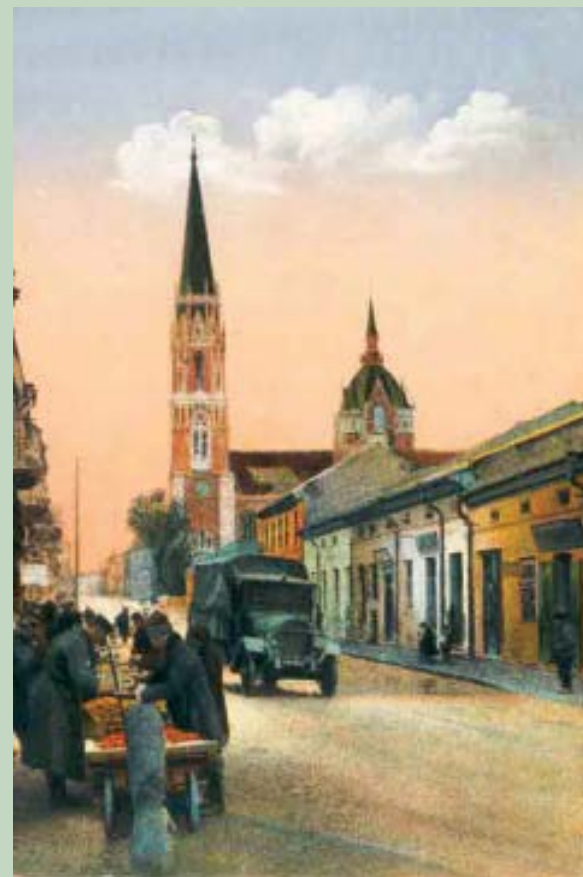

вдруге виїхав Л. Цегельський. 22–23 грудня на спеціальному засіданні уряду стосовно об'єднання було остаточно вирішено "послати делегацію до Києва з метою завершення злуки обох українських республік".

Важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності уряду ЗУНР у тернопільський період був західний. Через окремих делегатів УНРади, зокрема В. Панейка, С. Дністрянського, Є. Левицького, які перебували у Відні, і з якими підтримувалися сталі зв'язки, було зроблено спроби для встановлення контактів й укладення торговельних угод з Австрією, Угорщиною, Чехословаччиною. Однак, як вважає П. Гуцал, практичних результатів діяльності цих представників не було. На засіданні 20 грудня Рада Державних Секретарів ухвалила рішення про переговори з керівництвом Угорщини щодо укладення угоди про товарообмін, а також обмін урядовими запевненнями з Румунією про ненапад.

На цей час припадають і перші контакти уряду ЗУНР з представниками країн Антанти. 13 грудня до Тернополя прибули члени британської місії в румунському місті Ясси капітан Джонстон і поручник Бідерман, щоб з'ясувати "відносини і настрої у нашій державі". Відвідав Тернопіль також член французької місії поручник Віллем, але, ймовірно, через непорозуміння був на

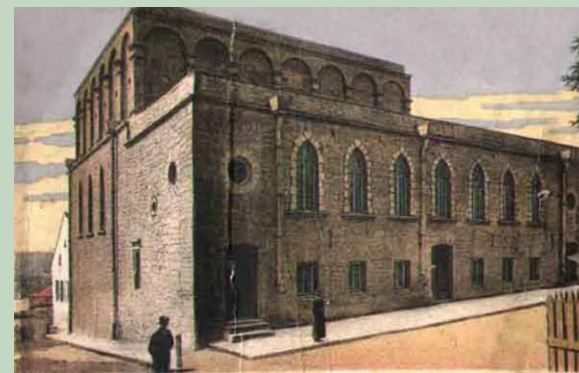
деякий час інтернований. Щоб залагодити цей конфлікт, Державний Секретаріат направив у Ясси наприкінці грудня свого представника Я. Олесницького.

Тим часом уряд ЗУНР дедалі більше схилявся до думки про свій переїзд до Станіслава. Дослідники вважають, що вирішальним чинником було розташування цього міста – майже в центрі контрольованої урядом ЗУНР території. Важливою була і його близькість до нафтоносного Бориславського регіону, де необхідний був постійний контроль держави. Тим паче, що в середині грудня спалахнула урядова криза, пов'язана з причетністю до незаконного продажу нафти голови уряду К. Левицького та державного секретаря Я. Литвиновича. Як наслідок, Раду Державних Секретарів тимчасово очолив С. Голубович.

На користь перенесення державних органів влади ЗУНР було й те, що Станіславів містився ближче до Угорщини і Чехословаччини, з якими треба було налагоджувати міждержавні стосунки і через які підтримувалися зв'язки з іншими західними країнами.

Нагальною ставала й потреба скликання парламенту республіки, засідання якого планувалося провести в Тернополі 20–21 грудня. Тому до повітових комісаріатів було скероване урядове розпорядження з вимогою закінчити вибори делегатів УНРади. Однак 17 грудня на засіданні

м. Тернопіль, синагога

Державного Секретаріату рішення про скликання парламентської сесії скасували. По-перше, не всі делегати УНРади від повітів були обрані. По-друге, через незадовільне сполучення сесія в Тернополі була би малочисельною. По-третє, ще не було підготовлено рішення про злуку, яке мала ухвалити УНРада. До того ж, у Тернополі не знайшлося придатного приміщення для проведення парламентського засідання.

Сукупність наведених вище чинників призвела до того, що 31 грудня 1918 р. уряд спеціальним поїздом переїхав до Станіслава. Останні урядові установи покинули Тернопіль 2 січня 1919 р.

Отже, в тернопільський період своєї діяльності Рада Державних Секретарів ЗУНР здійснила низку важливих заходів щодо формування Галицької Армії, прийняття законодавчих актів та встановлення правопорядку в державі, економічних перетворень, пошуку зовнішньополітичних пріоритетів. Саме в Тернополі були вироблені умови і прийнято принципове рішення про злуку ЗУНР та УНР.

м. Тернопіль, вигляд на
парафіяний костел

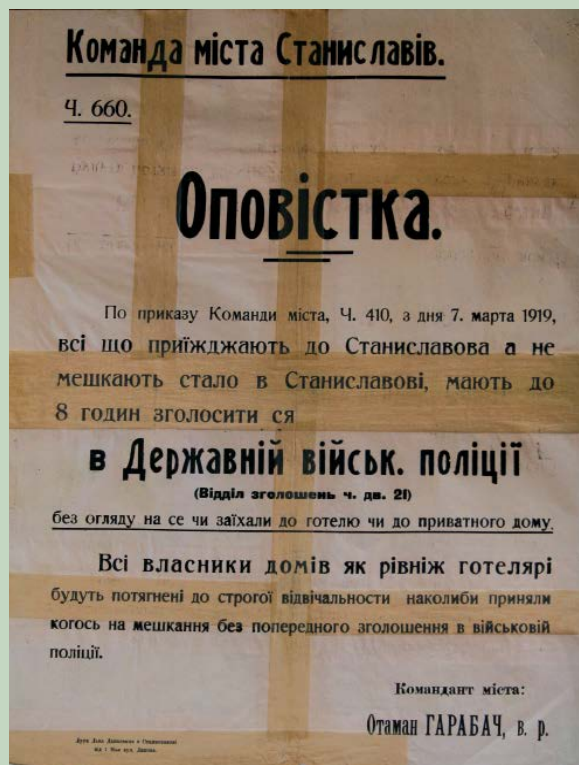
м. Тернопіль, Парафіяльний костел на розі вулиць Руської і Міцкевича

м. Тернопіль,
пасаж Адлера

м. Тернопіль вул. Міцкевича

СТАНИСЛАВІВ

Ухвалюючи рішення про тимчасовий осідок органів центральної влади ЗУНР, її керівництво розглядало його географічне розташування тимчасової столиці та його комунікаційні можливості для оперативного керування державотворчими процесами та забезпеченням збройних сил. Наприкінці 1918 р. місцем скликання доповненої УНРади, а отже, й осідку уряду, інших центральних інституцій було обрано Станисла-

вів – розвинений економічно й вигідно розташований повітовий центр.

Переїзд органів цивільної влади ЗУНР до Станиславова позначилося на житті міста. Приїзд значної кількості українських урядовців, військових вплинув на національний склад міського населення, укріпив стабільність державного ладу. Саме тут почав виходити друком "Вісник Державних Законів і розпорядків ЗУНР", друкувалися інші центральні часописи"

"Поборова станиця" в м. Станиславові

м. Станиславів. Загальний вигляд

"Република", "Нове Життя", низка партійних та місцевих газет.

Набувши статусу тимчасової столиці, Станиславів став осередком, в якому активізувалося життя національних меншин. Тут відбувся з'їзд повітових єврейських рад, який заснував Східно-Галицьку Жидівську Національну Раду. У місті була створена Німецька Національна Рада.

Діяч Української Центральної Ради Микола Ковалевський згадував: "Українське життя в Станиславові було тоді дуже інтенсивне. Крім сесії Національної Ради, в якій брали участь усі посли з Галичини і Буковини, відбувалися на-

ради центральних установ політичних партій, учительські з'їзди, різні конференції і т. д., в мініатюрі це було те, що ми переживали в Києві весною 1917 року. Хоч Станиславів і здавався мені після Києва невеликим провінційним містом, проте він справив на мене велике враження. Не зважаючи на недавні криваві бої, Станиславів стояв, в порівнянні з нашими провінційними містами, на досить високому ступні. Великі каварні й ресторани, сила склепів з різноманітним товаром, кілька газет і живий рух на вулицях міста – все це показувало, що місто і цілий край напружують усі зусилля, щоб вернутися до нормального життя".

м. Станиславів. Вул. Казимирівська (нині гетьмана Івана Мазепи)

м. Станиславів.
Костел отців-єзуїтів

Подібним чином охарактеризував місто вояк Галицької Армії Степан Венгринович. Згадуючи про свої відвідини Станиславова, він записав у щоденнику: "Щодня українські вистави, всі написи по українськи... відчувається що це столиця".

Важливим чинником становлення української влади ЗУНР була українізація адміністрації та громадського життя. У Станиславові це явище відбувалося надзвичайно динамічно. У стислі терміни були

встановлені українськомовні вивіски на державних установах, культурних, промислових та торговельних закладах. Розпочалося централізоване перейменування вулиць. У Станиславові було змінено назви таких вулиць: Абгаровича на князя Лева, Антоневіча на Дениса Січинського, Баторого – Короля Данила, Бема – Виговського, Бельовського – Федьковича, Білінського – Котляревського, Валова – Козацька, Голуховського – Хмельницького, Гіллера – Шашкевича,

м. Станиславів.
Пл. Франца Йосифа
(нині – майдан Андрея Шептицького)

Ґославського – Богуна, Ґрюнвальдська – Сквороди, Домбровського – Орлика, Ісаковича – Костомарова, Казімежовська – Івана Мазепи, Каменського – Могильницького, Карпінського – Шептицьких, Кілінського – Петра Дорошенка, Лелевеля – Квітки-Основ'яненка, Монюшки – Миколи Лисенка, Петра Скарги – Петра Могилы, Рацлавіцька – Євгена Олесницького, Рейтана – Нечуя-Левицького, Романовського – Лесі Українки, вулицю Сапежинську

м. Станиславів.
Ратуша

м. Станиславів.
Руїни вул. Карпінського
(нині – вул. Галицька)

перейменовано на Тараса Шевченка, Словацького – Каганця, Смолкі – Драгоманова, Собеського – Грушевського, Потоцького – Ревери, Фердинанда – Павлика, 3 Мая – Івана Франка, Шевченка – Сагайдачного, Фредри – Карпенка Карого.

Важливим елементом зміни культурного простору стали урочисті святкування Акта злуки, військові паради на честь приїжджих гостей членів Директорії УНР та представників коаліційних місій. Місто під час таких акцій було добре освітлено й прикрашено. Звичайною картиною стали марші військових підрозділів, які співали українських пісень. Виявом модерного культурного дозвілля міських жителів було відвідування кіно. В українському Станиславові у період українсько-польської війни працювали два кінотеатри: "Австрія" та "Олімпія". Товариство "Молода Громада" у Станиславові заснувало архів, в якому почали нагромаджувати тогочасні друковані видання: брошури,

м. Станиславів. Парафіальний костел

м. Станиславів. Греко-католицький собор св. Воскресіння і пл. Франца Йосифа

газети, листівки та плакати, щоб акумулювати матеріали для майбутніх дослідників.

У квітні 1919 р. до Станиславова переїхала Експедиція заготовки державних паперів, евакуаційний відділ Державного банку, а також канцелярія головноуповноваженого з постачання армії Трохименка. Приїзд до міста великої кількості діячів та вояків УНР зі Сходу України спричинив і негативні явища. Д. Дорошенко про це писав так: "Перебування в Станиславові значного числа наддніпрянців, людей з грішми,

викликало підвищення цін на всі продукти і взагалі на життя в місті. Наші люди, а особливо отаманщина, сипали грішми, не жалюючи й не рахуючись з місцевим укладом життя. Дорожнеча, штучно викликана наддніпрянцями, дуже дошкуляла місцевим людям, що мали скромні засоби і звикли до скромних витрат".

Під час відступу Галицької Армії за Збруч перехід влади в містах до поляків мав відносно цивілізований характер. Лідер польської громади Станиславова д-р Густав Добруць-

м. Станиславів. Загальний вигляд середмістя

м. Станиславів. Пл. Франца Йосифа з колегіатою і парафіяльним костелом

кий 25 травня мав розмову з українським комісаром Павлом Кульчицьким щодо мирної передачі влади. За погодженням з українською адміністрацією, у місті одразу ж було сформовано міліцію за участю близько тисячі поляків. О третій годині того самого дня уряд ЗУНР покинув місто, а владу обійняли поляки. Того ж дня у місті було організовано польське військово-керівництво. Командантом міста став поручник колишньої австрійської армії Антоній Деблесем, а політичну владу обійняв Польський Повітовий Комі-

тет на чолі з новопризначеним старостою Г. Добруцьким. Регулярне польське військо увійшло до Станиславова лише через два дні після встановлення тут польської влади. Відтоді Станиславів утратив статус тимчасової столиці ЗУНР. Однак у національній свідомості та історичній пам'яті українського населення міста ця його сторінка історії й дотепер має виняткове значення.

м. Станиславів. Пл. Ринок з виглядом на вірменську церкву

9. ЗБРОЙНІ СИЛИ

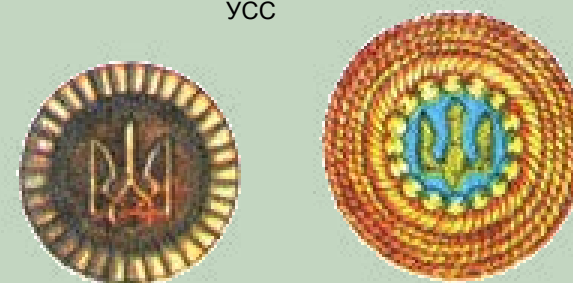
Однострій старшого стрільця Галицької Армії

Існування будь-якої держави неможливе без збройної потуги. Військо супроводжувало всі форми слов'янської, руської, козацької і новітньої української державності, найчастіше будучи основним або взагалі єдиним гарантом їх існування і успішної життєдіяльності. Пройшовши етапи племінних ополчень, дружин, ратей, козацьких станиць і паланок, а також врахувавши досвід функціонування українських полків у російській та австрійській арміях, відроджена українська державність на початку ХХ ст. залучила до оборони національне військо. Зокрема на західних землях України – Галицьку Армію, до якої восени 1918 р. увійшов полк УСС.

Начальна команда Галицької Армії (1919 р.)

Однострій отамана УСС

Варіант старшинської кокарди УГА (1919 р.)

Стрілецька кокарда УГА (1919 р.)

Назва. Організація

Протягом півторарічного бойового існування армія тричі змінювала назву. В перший період, час формування і війни на власній території, вона була відомою під назвою Галицька Армія. Активні учасники тих подій (військові міністри, офіцери, дипломати, і пізніші діаспорні історики), такі як Льонгин Цегельський, Олекса Горбач, Лев Шанковський, Степан Витвицький, Степан Баран та ін. вживають лише термін "галицька". Найімовірніше, для сучасників тих подій одна одній протистояли дві армії: польська і українська, але українська на східних землях часто змінювала свою соціальну суть і назву, однак не національність (Армія УНР, Армія Української Держави, Дієва армія УНР). Натомість армія ЗУНР в очах своїх творців завжди залишалася наперед українською і зайвий раз наголошувати на її українськості у назві вважали безглуздим і непотрібним. Тому й вживали лише регіональну назву для усунення плутанини при з'ясуванні питання, яка саме українська армія протистоїть полякам – а протистояла Галицька. Власне потреба окремо відзначити і спеціально виокремити національну належність війська ЗОУНР виникла при підписанні договору з Добровольчою армією генерала А. Денікіна 17 листопада 1919 р. Оскільки і генерал, і політична сила, до якої він належав, сповідували російську шовіністичну ідеологію "єдиної і невідомої", то Начальна команда Галицької

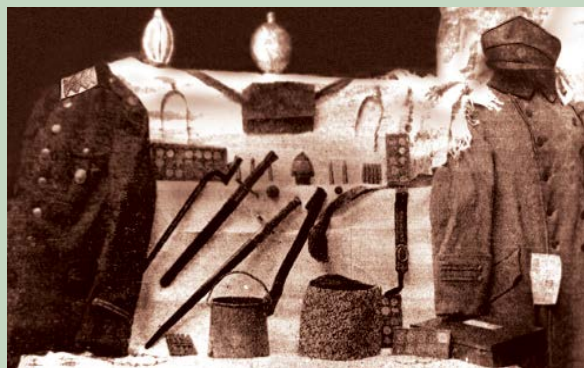
Армії і Начальний Вождь особливо наголошували, яка саме армія вливається в ряди Добровольців – Українська.

Втретє УГА змінила назву 12 січня 1920 р., коли представник Ревкому УГА Никифор Гірняк підписав з командувачем 12-ї армії Робітничо-селянської Червоної Армії договір, згідно з яким до національного визначення додавали ще й політико-ідеологічне – Червона. В новому статусі ЧУГА проіснувала лише до квітня 1920 р., коли, після тривалих поневір'янь, була остаточно розпущена – розформована на території Радянської Росії, інтернована у таборах Польщі та Чехословаччини.

Частина українського відділу в бельгійському королівському музеї в Брюсселі

Наказ військової команди Коломиї про збір речей для поранених стрільців.
23 травня 1919 р.

Уніформа та зброя старшин і стрільців УГА в музеї НТШ (1930-ті рр.)

Пам'ятний галицький хрест, встановлений 1928 р.

Лишезгодом, у 1920–1930-ті рр., а особливо в повоєнні роки, в діаспорній літературі утвердилася назва УГА.

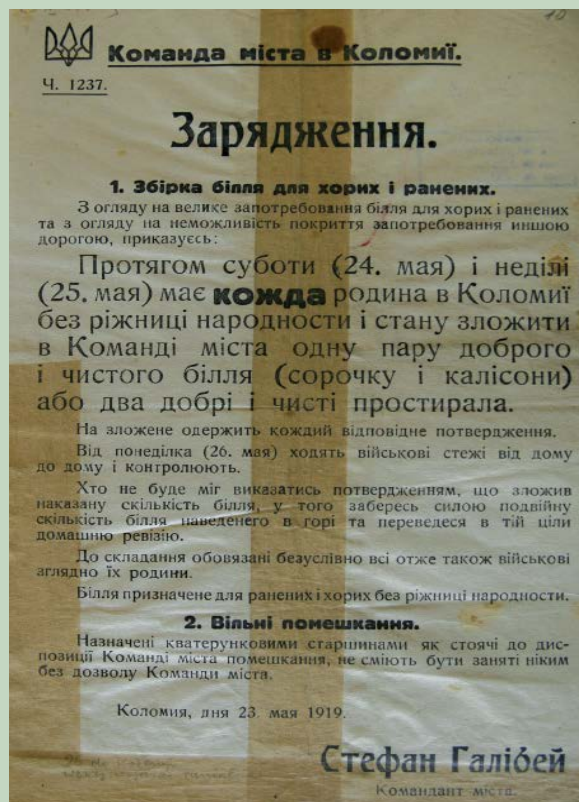
Способи комплектації.

Національний і соціальний склад

Юридично (хоч, насправді, значно раніше) створення регулярної ГА започаткував закон Української Національної Ради від 13 листопада 1918 р. про загальний військовий обов'язок громадян ЗУНР. На підставі цього закону Держсекретаріат військових справ (ДСВС) видав розпорядження про військово-територіальний поділ ЗУНР, організаційну схему та мобілізацію до армії чоловіків-українців віком від 18 до 35 років. Всю наявну підконтрольну новій державі територію (тобто без Закарпаття, Буковини і зайнятих поляками західних територій) було поділено на три військові області: Львів, Тернопіль і Станіславів. Кожна з них, складалася з чотирьох військових округів, а останні охоплювали територію 5–8 повітів. Кожен округ очолював військовий командант, який проводив набір новобранців і відповідав за їхній вишкіл.

У справі керівництва УГА в період боротьби на власній території відбувався цілком закономірний поділ обов'язків між двома структурами: Державним Секретаріатом військових справ і Начальною Командою Галицької Армії (НКГА).

Офіційно всіма військовими справами держави до проголошення диктатури розпоряджався ДСВС, очолюваний держсекретарем. В історії ЗУНР їх було всього двоє – це полковники Дмитро Вітовський (до 13 лютого 1919 р.) і Віктор Курманович (до 9 червня 1919 р.). Відтоді функції секретаріату були розподілені між НКГА і новоствореною Військовою канцелярією диктатора Є. Петрушевича. Канцелярію очолив підполковник Карло Долежал. Поки влада могла контролювати свою територію, то ДСВС підпорядковувалися лише окружні команданти і всі тилові частини. Міністерство поділялося на військову канцелярію і 16 відділів, що займалися поповненням поборівців і постачанням продуктів і зброї.

Листівка Держсекретаріату військових справ

Володимир Пилипець – був приданий до Команди Української Державної Жандармерії в Теребовлі. Тут відбув військовий телефонічний і телеграфічний курс, вже як однорічний вістун. В червні 1919 р. призначений до 1-го летунського полку УГА в ранзі підхорунжого

Пістолет BROWNING (1910 р.)

Безпосередньо армією на фронті керували: голова парламенту (УНРади, з червня – диктатор Є. Петрушевич) – формально і Начальний командант – фактично. При Начальному команданті діяв фактично генштаб – НКГА. Коли Є. Петрушевич став диктатором, Начального команданта називали Начальним вождем. Помічником Начального команданта (вождя) завжди був начальник (шеф) штабу.

За весь період діяльності УГА її командувачами (командантами і вождями відповідно) були семеро осіб: полковник Дмитро Вітовський (до 05.11.1918 р.), Гриць Коссак (до 09.11.1918 р.), Гнат Стефанів (до 10.12.1918 р.), генерал Михайло Омелянович-Павленко (до 09.06.1919 р.), генерал Олександр Греков (до 05.07.1919 р.), полковник Альфред Шаманек (до 21.02.1920 р.) і підполковник Амброзій Вітошинський (до 01.03.1920 р.). Заступниками команданта і начштабу – шестеро осіб (серед них лише один генерал – Г. Ціріц (до 10.02.1920 р.) і полковник А. Шаманек займав посаду двічі).

Структура вищого командування будувалася за австрійським зразком. НКГА поділялася на два відділи: оперативний і організаційно-матеріальний. Перший керував бойовими діями і складався з чотирьох підвідділів (рефератів – в оригіналі): 1) оперативного; 2) розвідного; 3) зв'язку; 4) доповнень (поповнень). Другий керував допоміжними службами і складався з десяти підвідділів: 1) персональний (особового складу); 2) стрілива (боєприпасів); 3) обозництва (тилу); 4) технічний; 5) санітарний; 6) ветеринарний; 7) інтендантський; 8) судовий; 9) польового духовенства; 10) літунський (авіаційний).

Після проголошення диктатури реорганізована НКГА складалася з Оперативного штабу, Головного відділу фронту і Етапної команди. Начальний командант безпосередньо підпорядковувалися запасні, обозні та навчальні частини.

Як зазначав згодом Л. Шанковський, перші польові загони утворювалися стихійно. До кінця грудня 1918 р. ГА була мішаниною різних бойових груп (всього 15) різної величини і складу, регулярного і пар-

тизанського характеру, майже без зв'язку з НКГА і між собою. Всього в строю вона нараховувала тоді майже 30 тис. бійців, з них на фронті лише 15 тис. при 40 гарматах. Заслуга перетворення УГА на вишколену і дисципліновану силу здебільшого належить колишньому російському і гетьманському офіцеру, досвідченому полковнику Є. Мишковському, начальнику штабу при головкомі М. Омеляновичу-Павленку. Обоє цих офіцерів заарештували як гетьманців повстанці Директорії, але, за свідченнями Л. Цегельського, були «випрошені» у В. Винниченка і так стали дієвими командирами ГА. За згадкою того ж Лонгіна Цегельського, до планування структури і бойових операцій обидва офіцери приступили буквально в першу ж годину і працювали в купе безвихідно до самого прибуття потяга до Станіславова.

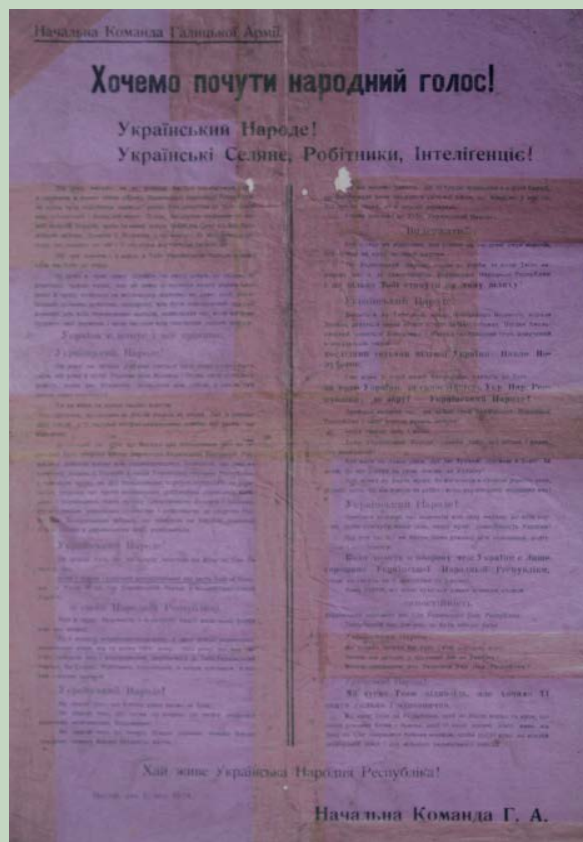
Таким чином, впродовж січня-лютого 1919 р. ГА була реорганізована за планом полковника Є. Мишковського. Згідно з ним всі бойові групи звали в три корпуси по чотири бригади кожна. Останні склалися з

Залізний хрест Симона Петлюри, встановлений в березні-квітні 1921 р.

Могила українським летунам у с. Красному. (1920-ті рр.)

Звернення Начальної команди Галицької Армії до українського народу, селянства, робітників та інтелігенції (1919 р.)

3-6 куренів (батальйонів) піхоти (в деяких бригадах об'єднаних у два полки), однієї кінної сотні (роти), одного польового гарматного полку з 4-6 батареями, однієї саперної сотні, частин зв'язку і допоміжних служб. Така організаційна схема армії збереглася до кінця її існування. Лише під час Чортківського наступу влітку 1919 р. створено додаткову бригаду, з яких 12, 14, 18, 21-а піхотні і 1-а кінна брали участь в боях.

До лав війська призивали лише чоловіків української національності; призов здійснював, як вже зазначалось, окружний військовий комендант. Комендатура орга-

нізувала навчання стрільців і транспортування їх на фронт. Командирів навчали у старшинських (Коломия, Золочів, Товсте) і підстаршинських школах.

Більшість бійців ГА (понад 95 %) становили українці. Вони служили у всіх військах на посадах від кашовара до Начального вождя. З чотирьох великих етнічних груп ЗУНР (українців, поляків, євреїв і німців) лише друга поставилася до держави відверто вороже і виступила її супротивником, а дві інші були лояльно-нейтральні. У лавах УГА, крім українців, воювали євреї, австрійці, росіяни, чехи, угорці (зокрема до останніх належав Йозеф Папп де Яноші, підполковник УГА, до березня 1919 р. – начальник штабу III галицького корпусу), а також один естонець – сотник Сергій Євський (пілот авіаційного корпусу).

З євреїв у Тернополі створено Жидівський курінь на чолі з командиром Соломоном Ляйнбергом. З австрійців і чехів рекрутувалися, насамперед, командири вищої ланки (А. Бізанц, А. Кравс, А. Шаманек і десятки інших), всього близько сотні. Втім, серед австрійських німців на службі в УГА не було жодного підданого німецького кайзера, лише ті, хто народився на території Німецької імперії, але залишались в австрійському підданстві й служили в австро-угорському війську.

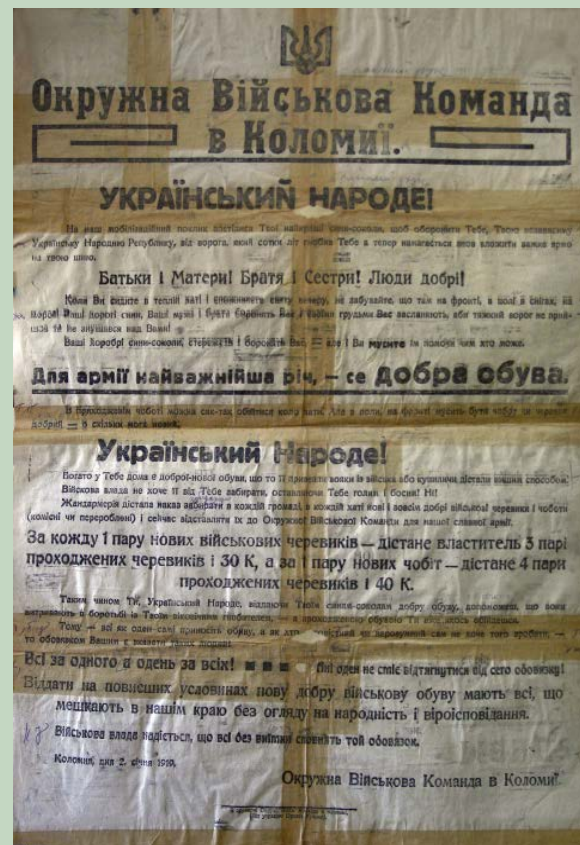
Деякі росіяни служили в авіазагоні УГА, організованому в містечку Красне на Львівщині зусиллями сотника УСС Петра Франка. Він нараховував три авіароти, полкову школу, технічну роту і роту обслуги. Зокрема, другим командиром авіаполку був уродженець Кавказу, полковник Д. Булат Кануков.

ГА складалася практично з усіх верств українського суспільства, окрім, хіба що,

дворянства (шляхти). Відсутність останньої пояснюється виключно відсутністю її як соціальної страти в українському галицькому суспільстві напередодні Першої світової війни (хоча окремі її представники, безумовно, були, наприклад, – посол з Буковини до віденського парламенту – барон М. Василько). Слід зазначити, що з включенням воєначальників російської імператорської армії, спадкових дворян Михайла Омеляновича-Павленка, Євгена Мишковського та багатьох інших, насамперед, вищих офіцерів, як і їх австро-угорських колег, в ГА були представлені всі тогочасні суспільні верстви, хоч представників шляхти і – мінімальна кількість.

Уніформа

До кінця 1918 р. стрільці та старшини носили старий австрійський мундир і знаки розрізнення до нього. Часто в одному підрозділі, особливо в тилу і серед офіцерів, застосовували два типи форми. Знаки розрізнення розташовували в нижній частині рукавів у вигляді смужок – як індивідуальне звання і на комірцевих петличках у формі зубчатого прямокутника – як належність до рангу (рядові, підстаршини, молодша старшина, штабна і генеральна). Активно змішувалися також стилі одягу, наприклад, на австрійському блузу нашивались українські відзнаки тощо. Всього використовували чотири типи статутних головних уборів: австрійські польові кепі, мазепинки, кавалерійські пілотики й армійські кашкети англійського і російського зразка. Головний

Пандирне авто "Черник" на Сихові, з дивізіону авт Сіхових стрільців

убір – кепі з круглим околицем і характерним вирізом (мазепинка). Для холодної пори року – плащі (шинель) з потайною застібкою на п'ять гачків. Як було зазначено у пресі: "краска одягу земляного відтінку", що фактично означало – зеленувато-сірий, типу німецького "фельдграу".

Суттєвим недоліком обмундирування була відсутність спеціальних зимових головних уборів і взуття. Зимовим взуттям вважали звичайні чоботи, а теплий шапок (статутних) взагалі не було.

Власну форму, або "однострій для українського війська Західної області Української Народної Республіки" розробляли протягом лютого-березня 1919 р. 22 квітня було видане відповідне розпорядження з описом нової

Звернення Окружної Військової Команди в Коломиї до українського народу про допомогу одягом і взуттям воюючій Галицькій Армії. 2 грудня 1918 р.

Оголошення Окружної Військової Команди в Коломиї до населення округи про контрольну перевірку військовозобов'язаних. Не пізніше лютого 1919 р.

Панцирний поїзд "Вільна Україна" у Христинівці. 1919 р.

уніформи, а 30 квітня надруковане у пресі. Обов'язковою вона мала стати від 1 травня. Одним із головних її розробників був видатний український педагог, організатор січово-стрілецького і фізкультурного руху, член ДСВС Іван Боберський. Він вважав, що "однострій має в своїм вигляді дати докази самостійного смаку і питомої культури українського народу. Ся питомість... мусить лучитися з простотою, а практичністю".

Отже, нова уніформа складалася з блузи австрійського покрою з чотирма кишнями (кожна з трьома клапанами) і стояче-відложним коміром. Штани того ж покрою і черевики з гетрами, обмотками і крагами, для кавалеристів і артилерійських іздівих – чоботи.

Знаки розрізнень

Не сповна реалізовано проект уже згаданого І. Боберського про військові відзнаки. За його задумом, кожному ступеню (рангу) мала відповідати арабська цифра на рукаві. Рядовий не мав жодної цифри; старший стрілець – 1; вістун – 2; десятник – 3; старший десятник – 4; булавний старший десятник – 5 (булавний); хорунжий – 6; четар – 7; поручник – 8; сотник – 9; отаман (майор) – 10; підполковник – 12; генерал-четар – 13; генерал-поручник – 14; генерал-сотник – 15. Розробник аргументував свою ідею тим, що "це є дійсно практично і не тре-

Санітарний потяг 1-го Галицького корпусу. Калинівка, 17 жовтня 1919 р.

ба довгих студій, щоб розпізнавати ступінь. А при війську повинно все бути практичне і ясне. Всяка закрутанина з пружками, зіздами, нашивками повинна відпасти".

Кольорами родів військ і служб були прийняті такі: піхота – темно-синій, кіннота – жовтий, артилерія – червоний, жандармерія – вишневий, технічні частини – сірий, зв'язківці – темно-зелений, медики – чорний, служби тилу (обозники) – світло-зелений. З таких кольорів нашивали зубчатку на комір бойової блузи. В офіцерів зубчатка була облямована золотом по краю, у штабних офіцерів – на золотій підкладці, а в генералів – срібна зубчатка на золотому тлі. Додатковим символом, що позначав ранг, за німецькою військовою традицією, були темляки на холодній зброї – багнетах і кортиках. У підофіцерів від вістуну вони були блідо-жовтими, в офіцерів – золотими. На практиці ж – в бойових умовах – ці декоративні прикраси, як правило, не використовували.

Старші офіцери та штабні працівники часто мали бороду (зазвичай, елегантну еспаньйолю, як наприклад, Л. Цегельський, тоді уже цивільний урядовець та ін.), і вуса. Традиційною чоловічою зачіскою був правий чи лівий пробор. Новобранців машинкою стригли наголо з профілактичною метою та лише іноді голили. Загалом ексцентричних витворів, на зразок наддніпрянського оселедця, в Галицькій Армії не було (хіба що відряджені з УНР офіцери).

У старій австрійській армії була традиція прикріплювати на кепі різні значки. Усуси розміщували на своїх шапках жовто-блакитні круглі банти і пам'ятні жетони (на честь річниці створення легіону, пам'ятних боїв тощо). Іноді на одній кепі виднілося з десяток таких знаків. Хоч подібна традиція в УГА і не утвердилася, все ж колишні австрійські офіцери і солдати, особливо в II корпусі, де була 1-а бригада УСС, продовжували гордо носити свої заслужені відзнаки.

Прапори.

Бойовим знаменом корпусів і бригад ГА був державний синьо-жовтий прапор (на відміну від армії УНР, де, особливо на початках, налічувалося безліч прапорів-стягів-

Кіннотники УГА

Старшини 2-го куреня 9-ї Унівської бригади. Посередині – командир, поручник Заворотюк. 25 вересня 1919 р.

(бронзовий) – чотири, четвертий (залізний) – три. Тоді ж встановлено "Тризуб до зброї", Медаль за заслуги 4-х класів (медаль Тризуба), Медаль для поранених, Хрест для духівників і "Листки Червоної Калини" для медиків. Проте виготовити заплановані відзнаки вчасно не вдалося. Військовики використовували старі австрійські й усусівські відзнаки.

Роди військ

У ГА були традиційні роди військ: піхота (67 % особового складу; 51 батальйон-куринь з чотирьох сотень кожен); артилерія (10,5 %; 58 батарей з 201 гарматою – 188 польових і 13 важких), кіннота (три полки загальною чисельністю бл. 1340 шабель) і авіація (з січня по липень 1919 р. трохи більше 40 літаків; одночасно використовували не більше 10).

На початку 1919 р. медико-санітарна служба армії складалася з 5 польових і 25 окружних шпиталів, 3 санітарних і 2 купальних поїздів, 18 аптек і 48 дезінфекторів. Особливо багато роботи у медиків стало за Збручем, у серпні-листопаді 1919 р., коли стрілецькі лави вразила епідемія плямистого тифу. Армія мала також технічні частини, допоміжні та обозні формації, розвідку, службу зв'язку, польову пошту.

хоругв-вимпелів найрізноманітніших барв, переважно малинових, синьо-жовтих, блакитних з білими написами тощо).

Нагороди

Нова влада розробляла і впроваджувала власну систему нагород. Ще в листопаді 1918 р. ДСВС встановив Орден Оборонців Львова трьох класів (великий, командорський і лицарський хрести), у квітні 1919 р. – відзнаку за хоробрість "Тризуб" чотирьох класів. Перший клас (золотий) мав чотири ступені, другий (срібний) – три, третій

Польова гармата, пристосована до обстрілу літаків

Міномети Галицької Армії

Зокрема, успішно діяли 9 саперних рот (сотень), 2 бронепоезди і 3 бронемашини, а також самохідний курінь із 36 автомобілів, 24 мотоцикли і 2 броньовики, залізничний курінь, телефонні сотні та 4 радіостанції (по одній на корпус і ДСВС).

Загальна кількість ГА

Квітень 1919 р. – 65 тис. бійців на фронті, за Збруч перейшло майже 50 тис.; січень 1920 р. – всього 22 тис., а квітень 1920 р. – 18 тисяч. У таборах Чехословаччини інтерновано близько 15 тис. стрільців і старшин, у таборах Польщі – до 2 тисяч.

Отаман Ю. Шепарович із старшинами Гарматного полку

Гарматники Галицької Армії

Озброєння

До переходу армії за Збруч, на території УНР, більшість озброєння було австрійським. Піхоту озброювали п'ятизарядними магазинними гвинтівками Манліхера зразка 1895 р. (довжина 1270 мм, вага 3,65 кг). Гвинтівка відзначалася високою швидкістю стрільби, хорошою балістикою і надійністю. Офіцерський корпус традиційно користувався 9-мм пістолетом "Штеір" зразка 1912 р. із зовнішнім курком, 7,65 мм німецьким "Парабелумом" моделі 1904–1908 рр. і бельгійським пістолетом Браунінга 1900 і 1903 рр. Типовим кулеметом був станковий скоростріл А. Шварцльозе, прийнятий в австрійській армії ще 1907 р. Німецький скоростріл 7,92 мм "Максим" фірми ДВМ двох модифікацій (МГ-08 і МГ-15) важив лише 14 кг і міг вести вогонь з рук без станка.

На озброєнні артилерії були німецькі та російські легкі та важкі гармати різних систем. Якщо спочатку були тільки німецькі (насамперед польові 122 мм гавбиці Крупа 1910 р., дальність стрільби 6,4 км), то в першій половині 1919 р. їх замінили на російські – польові гармати 75 мм зразка 1902 і 107 мм 1910 рр. (дальність стрільби 6,6 і 12,7 км), 122 і 152 мм гавбиці 1910 р. (дальність стрільби 7,7 і 9,8 км), а також гірські 75 мм і далекобійні 152 мм гармати (дальність стрільби 10 і 12,4 км).

На озброєнні авіації були літаки європейського виробництва: австрійський "Бранденбург" Б-1; німецький "Люфтверкерсгезельшафт", Fokker D. VII, DFW. C. V (4-моторний бомбардувальник); французький "Нью пор" тип 17, 21, 23 та Альбатрос; англійський "Ллойд". На захисті суверенітету ЗУНР стояли також інші воєнізовані сили структури – Корпус державної жандармерії, Польова жандармерія (сторожа) Галицької Армії, Залізнична жандармерія.

Корпус державної жандармерії було утворено 6 листопада 1918 р. спеціальним законодавчим актом Української Національної Ради і Начальної команди Українського війська. Розпорядок уряду від 13 листопада розпустив австрійську жандармерію (більшість її особового складу становили поляки і німці), а на її матеріально-технічній базі

Пістолет "Штеір"

створено структури української жандармерії – окружні та повітові команди, міські та сільські станиці. У перші місяці українсько-польської війни Корпус державної жандармерії (командант отаман Лев Індишевський) підпорядкувався Держсекретаріату військових справ. Це було зумовлене необхідністю організації бойової підготовки, добору і вишколу старшин, які мають працювати у складних прифронтових умовах. Утім, 15 лютого 1919 р. Українська Національна Рада таки перепідпорядкувала корпус Держсекретаріату внутрішніх справ. У червні Є. Петрушевич підпорядкував цей корпус (понад 4 тис. осіб) Команді заплілля Начальної команди Галицької Армії, а невдовзі Військовій канцелярії Диктатора ЗУНР. Після липневого відступу за Збруч корпус названо Народною сторожею, яку наприкінці 1919 р. розпущено. Жандарми, що зберегли форму від австрійських часів, на тирольських капелюхах інколи носили півняче пір'я.

Для виконання військово-політичних функцій у місцях розташування і передис-

Інфантерія УГА

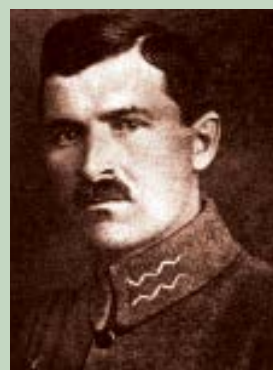
Старшини 1-го куреня 6-ї Равської бригади. 17 листопада 1919 р.

А. Вольф (1877–1924) – командир 2-го Галицького корпусу, полковник

О. Станимир (1890–1971) – командир 2-го куреня 8-ї Самбірської бригади, сотник

Ф. Льонер – начальник штабу 2-го Галицького корпусу, отаман

Є. Мишковський (1882–1920) – начальник штабу Волинської групи армії УНР, полковник

В. Оробо – командир 14-ї бригади УГА, отаман

локації армійських бригад у грудні 1918 р. створено Польову жандармерію (командант – підполковник Олександр Красіцький; з липня 1919 р. – Польова сторожа), яка мала свої відділи у бригадах, групах і корпусах, а також при Начальній команді. Бригадні чети мали по сорок жандармів, корпусна і НКГА – по тридцять (з них у всіх – по шість кінних). На службу приймали чоловіків 20–40 років, як правило, неодружених. Органи безпеки воєнного часу охороняли військове майно, насамперед зброю і набі, запобігали диверсіям на мостах, лініях телеграфного і телефонного зв'язку. Інколи їх використовували для нейтралізації виступів ліворадикальної опозиції, зокрема в Дрогобичі у квітні 1919 р. Носили армійську форму, на лівому рукаві мундира була синьо-жовта опаска з літерами "ПЖ".

2 лютого 1919 р. при Державному Секретаріаті військових справ створено Залізничну управу. 24 березня у її складі почала діяти Залізнична жандармерія (близько 20 осіб), яку очолив сотник Матвій Яворський (після війни – історик, репресований в УРСР 1937 р.). Відділи нової жандармерії діяли у Станіславові, Тернополі, Красному, Стрию, Ходорові, Чорткові, Коломиї, Бережанах, Підволочиську, Бродах, Лавочному,

Ворохті. Силовики перевіряли документи в пасажирів, виявляли і затримували злочинців, шпигунів і диверсантів, забезпечували правопорядок у потягах. Соціальне забезпечення, однострій та озброєння були як у Державної жандармерії (лише на лівому рукаві мундиру з літерами "ЗЖ").

Отже, силові структури ЗУНР були добре організованими, високодисциплінованими і цілкомдієздатними. Своєюбодієздатність вони довели в катастрофічних умовах боротьби поза власною територією. Вимираючи від тифу і голоду на Поділлі, відбиваючись від противника часто лише холодною зброєю, не маючи надії на перемогу, галицькі стрільці й старшини не порушили присяги, прагнучи суверенності й соборності України. У пам'ять про патріотично-збройний чин силовиків ЗУНР в 1920–1930-х рр. у містах і селах краю споруджено десятки меморіалів, насипано сотні символічних могил. Нині частину з них відновлено.

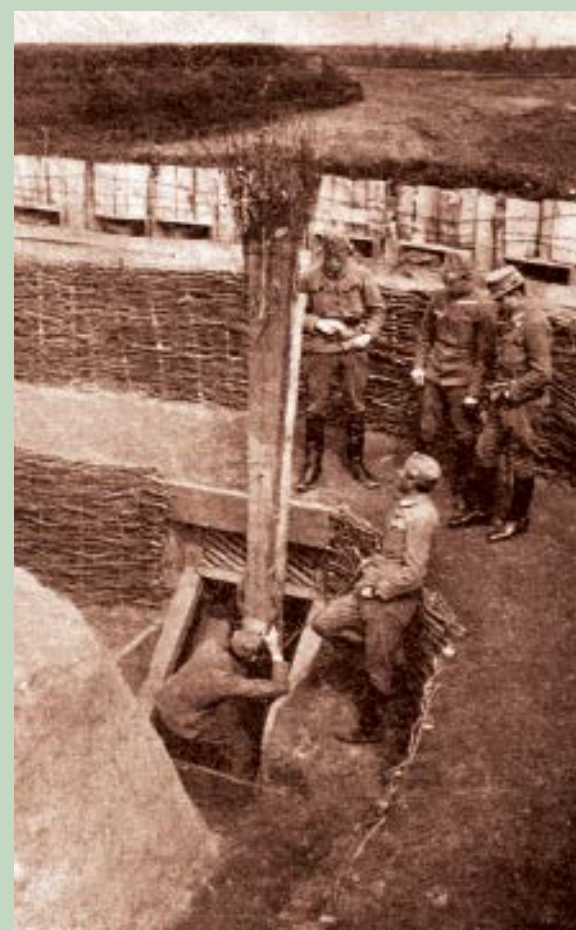
Матеріальне забезпечення, соціальний захист вояків

Важливе місце у процесі військового будівництва мало опрацювання впровадження нормативно-правових актів, що стосувалися матеріального і соціального забезпечення особового складу Галицької Армії. Уже 13 листопада 1918 р. водночас із оголошенням законодавчих документів про розбудову збройних сил республіки голова уряду К. Левицький і військовий міністр Д. Вітовський підписали й оприлюднили рішення Української Національної Ради і постанови ДСВС щодо призначення посадових окладів для старшин, підстаршин і стрільців. Крім цього, старшинам належала доплата на квартиру, залежно від місця дислокації війська, від 20 до 420 корон, на придбання однострою – від 500 до 750 корон. На фронті старшинам дозволяли мати ординарця (чуру). Додатково по 10 крн отримували водії автомашин і панцерників. Поранені та хворі мали оклади із фронтними додатками, ув'язнені – шість корон щомісяця. Було визначено виплати старшинам за відрядження – по 15 крн на день і 5-10 крн для оплати поїздок.

1 березня 1919 р. Українська Національна Рада і військове відомство збільшили

виплати воякам Галицької Армії. Якщо для стрільців їх збільшували у півтора-два рази, то для старшин на 20-30 %. Додаток для фронтовиків визначали на: бойовий – для частин, які безпосередньо брали участь у бойових діях (його підвищували на 15-20 %) і польовий – для частин, які не вели бойових дій, але перебували на обороні або у складі Осадного корпусу під Львовом (2-го Галицького під командуванням Мирона Тарнавського). Було визначено додаткові виплати для військових спеціалістів і для активних підстаршин, тобто для тих, хто служив в армії за контрактом. Зокрема, булавний старший десятник на четвертий рік служби мав отримувати щомісяця 90 крн, через шість років – 110 крн тощо. Вперше оприлюднено платню летунам, яким належало отримувати доплату до основних окладів залежно від посади: пілотам-старшинам – 190 крн, підстаршинам – 150 крн щомісячно; технікам-старшинам – 190 крн, іншим спеціалістам – 120-190 крн.

Крім цього, за здійснення польотів додаток летунам становив корону за два кілометри відстані. За знищення ворожої машини винагорода складала 1000 крн. За випробування кожного літака – 100 крн. Документ, який визначав оклади, підписали голова

Перископ, прилад для огляду передпілля із землянок

Командир галицького окремого залізничного загону І. Сіак обходить стрій жіночої сотні

Начальна команда Галицької Армії. У центрі – полковник А. Шаманек

Гвинтівка системи Манліхер зразка 1895 р.

Кріс системи Манліхер 1895 р.

уряду Сидір Голубович і заступник військового міністра Петро Бубела.

Аналіз цих нормативних документів, що здебільшого ґрунтувалися на законодавчих актах австро-угорської армії (про це свідчили відповідні посилання), підтверджує серйозне ставлення військово-політичного керівництва ЗУНР до матеріального забезпечення військовослужбовців. Зауважмо, що грошові виплати здійснювалися регулярно. Принаймні нарікань в архівних документах, публікаціях в армійській пресі, у спогадах ветеранів нема. Гідне подиву те, як уряд ЗУНР в умовах напруженої збройної боротьби, маючи для поповнення державної казни лише Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, знаходив можливість фінансово утримувати понад сотисячне військо.

Один із визначних воєначальників Армії УНР – генерал-полковник Микола Капустянский – відзначав як велике досягнення галичан прекрасно організовану інтендантську службу, яка забезпечувала харчуванням особовий склад армії. 5 грудня 1918 р. у постанові військового відомства було визначено норми продуктів для вояків. 21 лютого 1919 р. оприлюднено ще одне розпоря-

дження, у якому встановлено новий пайок для всіх військовослужбовців: 300 г м'яса, 200 г крупи, 500 г хліба, а також кава, цукор, цигарки або 20 г тютюну для стрільців і підстаршин та двадцять цигарок і 20 г тютюну – для старшин. Для фронтників пайок безпосередньо збільшували інтендантські служби бойових частин залежно від наявності харчів, а для ув'язнених продуктову норму зменшували вдвічі. Старшинам дозволяли замість харчів отримувати гроші, згідно з визначеними розцінками. Було збільшено норму харчування для поранених і хворих військовиків у шпиталях, зокрема для тих, кому потрібно дотримуватись дієти, – до однієї корони щоденно, незалежно від військового звання і категорії.

Великий резонанс викликало Розпорядження від 10 березня 1919 р. військового відомства про забезпечення продуктами харчування сімей старшин і активних підстаршин. У документі зазначено, що інтендантські служби Округних військових команд зобов'язані видавати родинам військовиків денний пайок, до якого входили: 150 г м'яса, 100 г круп, 200 г борошна, півкілограма картоплі та інше кожному. Визначали також порядок забезпечення, вели об-

Стрілецький наступ

Скоростріл "Шкода". Модель 1902 р.

Піхотна гармата

лік виданого, замість продуктів можна було брати гроші.

Основою військово-патріотичного виховання особового складу Збройних сил ЗУНР було формування національної свідомості та державницько-соборницької ідеології як найвищих духовних та морально-етичних цінностей українського воїна. Тут закладалися непохитна відданість національній ідеї, революційний оптимізм, товариська солідарність, сміливий молодечий запал, дух самопожертви у боротьбі за незалежну соборну Україну. Піднесення національної свідомості особового складу було постійним і провідним завданням командного складу, виховних, культурно-освітніх структур, армійського духовенства.

Існування Збройних сил ЗУНР мало велике історичне значення, адже вони відновили українську військову традицію на західноукраїнських землях і змогли поширити її серед широких мас. Інтенсивне плекання військових традицій ЗУНР було головною рушійною силою відновлення збройної боротьби в лавах Української Повстанської Армії.

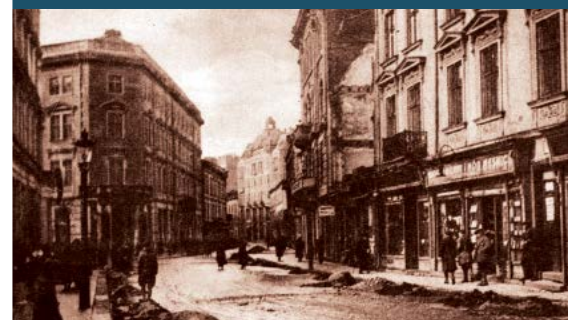
Скоростріл обстрілює ворожий літак

Скоростріл забезпечує відворот сотні

РОЗДІЛ IV.

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ПОЛІТИКО- ПРАВОВІ ТА ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ

1. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Важливою умовою існування ЗУНР було визнання її суверенності на міжнародній арені. Першим відчутним здобутком зовнішньої політики ЗУНР був Акт злуки з Українською Народною Республікою. 22 січня 1919 р. Трудовий конгрес прийняв декларацію “До народів усього світу”, в якій повідомлялося про утворення самостійної, єдиної і неподільної Української Народної Республіки, проти якої виступили Польща, Румунія і радянська Росія.

Уже з перших днів існування ЗУНР загострився українсько-польський конфлікт. Відверті та далекосяжні наміри польської політичної верхівки щодо українських земель вилилися у військову агресію. Тому зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР спрямовувалася на виконання двох

головних завдань. По-перше, політичне керівництво ЗУНР домагалася від країн Антанти розв’язання східногалицької проблеми на засадах визнання права націй на державне самовизначення. По-друге, галицька дипломатія прагнула перешкодити урядові Польщі домогтися інкорпорації українських земель у склад Другої Речі Посполитої. Слід зауважити, що внутрішньополітичне життя ЗУНР було підпорядковане саме цим завданням. Упродовж всього періоду існування ЗУНР її зовнішньополітична діяльність зосереджувалася в руках представників Української народно-демократичної партії – найвпливовішої політичної сили в Галичині. Сам президент ЗУНР Є. Петрушевич був переконаний в успішному вирішенні проблеми державної

Михайло Лозинський (1880–1937) – український політичний і державний діяч. Від 10 березня до 17 квітня 1919 р. Державний Секретар закордонних справ ЗУНР. У березні 1919 р. очолював делегацію ЗОУНР на українсько-польських переговорах в справі укладення перемир’я на фронті під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. Від квітня 1919 р. входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр.

Карта території ЗУНР (1918 р.)

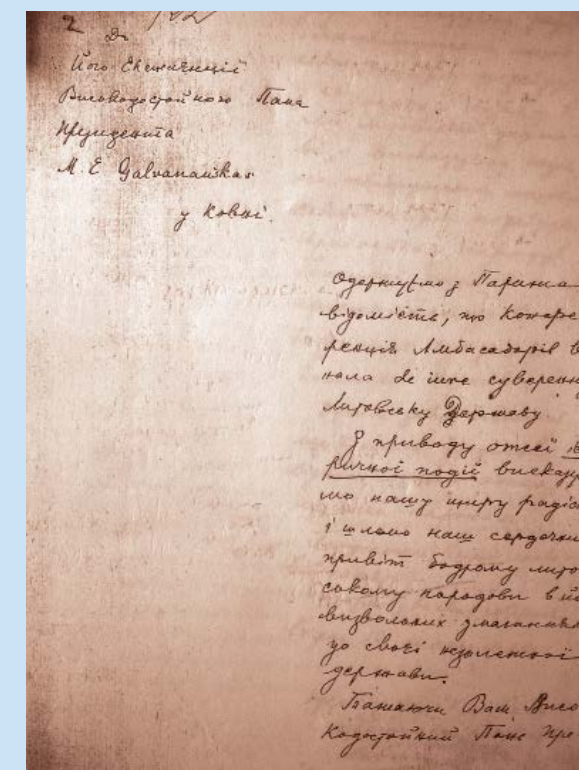

Степан Витвицький (1884–1965) – визначний український політичний діяч, Державний Секретар закордонних справ ЗУНР (17 квітня – травень 1919 р., 9 червня – жовтень 1919 р., 1 серпня 1919 р. – лютий 1920 р.); представник уряду ЗОУНР на переговорах з місіями Антанти – генерала Бартелемі та генерала Боти в справі перемир’я з Польщею; в листопаді 1919 р. заступник голови дипломатичної місії Директорії УНР до Варшави; склавши протест проти Варшавського договору 1920 р., залишив місію; керівник закордонних справ екзильного уряду ЗУНР у Відні; 1921–1923 рр. голова місії ЗУНР у Парижі й Лондоні

самостійності Галичини за допомогою міжнародних чинників. Особливі надії західноукраїнські політики покладали на Раду десяти Паризької мирної конференції, яка взяла на себе роль миротворця після закінчення Першої світової війни.

На мирній конференції, яка розпочала свої засідання в Парижі 18 січня 1919 р., Українська Народна Республіка не мала шансу на міжнародне визнання. Причинами цього були, по-перше, сепаратний мир УНР з Німеччиною та іншими країнами Троїстого союзу; по-друге, розгляд України західними державами в контексті концепції встановлення політичної рівноваги в Європі як частини відродженої Російської імперії та сильної Польщі як протиположності Німеччині; по-третє, упередженість Заходу до Директорії як соціалістичного уряду; по-четверте, воєнна окупація українських земель іноземними арміями. Тож не дивно, що представників української делегації всього раз запросили на раду – 21 травня 1919 р., коли обговорювали питання про польсько-українську війну в Східній Галичині. При цьому відзначимо, що ні УНР, ні ЗУНР не були представлені серед 27 країн-учасниць конференції.

Наневизначений характер східногалицької проблеми також впливав і той факт, що країни Антанти розглядали Польщу як засіб у боротьбі проти радянської Росії. Поширювана Бельведером інформація суттєво впливала на ставлення Антанти до

Привітання Української Національної Ради прем’єр-міністра Литви Е. Галванускасу з приводу визнання Литовської держави Радою послів Антанти в Парижі. 12 липня 1922 р.

ЗУНР. Представники польської делегації в Парижі публікували меморандуми і заяви, в яких Східна Галичина поставалася як історично польська територія, а галичани – як етнографічна група польського народу. Під впливом таких заяв європейська опінія схилилася до тези, що “руська більшість є малокультурна і неграмотна”, тому “сама не може творити власного життя”.

Париж. Версаль. (1921 р.)

Вудро Томас Вільсон (1856–1924) – президент США, автор 14 пунктів світового державотворення (послання президента конгресу від 8 січня 1918 р.). 10-й пункт стосувався надання автономії народам, що входили до складу Австро-Угорської імперії

Жорж Клемансо (1841–1929) – політичний і державний діяч Франції, голова Ради міністрів і військовий міністр, голова Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., активний захисник інтересів Польщі на конференції у Парижі. Домагався гегемонії Франції у Європі

Девід Ллойд-Джордж (1863–1945) – прем'єр-міністр Великої Британії, один із основних учасників Паризької мирної конференції, творець Версальської системи. Побойючись посилення впливів Франції у Центрально-Східній Європі, він не поділяв французьких планів щодо створення "великої Польщі" й саме тому підтримував прагнення західноукраїнського населення до незалежного існування

Клемансо, Вільсон, Соніно та Бальфур. Версаль. 24 липня 1919 р.

Неприхильне ставлення західних політиків до української проблеми посилювало і те, що українська делегація на Паризькій конференції, яку очолював Г. Сидоренко, була позбавлена внутрішньої єдності. Західноукраїнські представники В. Панейко та С. Томашівський розпочали в Парижі сепаратні переговори про створення окремої держави з українських земель, які раніше входили до Австро-Угорської імперії. Такі дії почасти були зумовлені позицією країн Антанти, які заперечували "державну приналежність Східної Галичини до Української Народної Республіки і взагалі зв'язок між справою Східної Галичини і українським питанням".

Загарбницькі плани поляків схвально зустріла й підтримала Антанта. Восени

1918 р. – навесні 1919 р. уряди країн Антанти і США активно підтримали польську інтервенцію на західноукраїнських землях, про що свідчить діяльність численних антантівських делегацій, військова і фінансова допомога Польщі тощо.

Іноземні місії (Вейда, Баджині, Бартелемі, Куліджа ін.), створені Паризькою конференцією, не тільки не мирили втягнуті у війну сторони, а навпаки, нацьковували одна на одну. А в умовах переваги армії УГА на фронті генерал Бартелемі вимагав укладення перемир'я, погрожуючи військовою допомогою Антанти. Вже 7 квітня 1919 р. Верховна Рада прийняла рішення про негайне перекинення армії Галлера у Східну Галичину, прирікаючи ЗУНР на військову поразку.

20 травня, за розпорядженням Парижа, французький генерал Франшед'Еспере віддав наказ румунській армії перейти північний кордон Буковини та рушити назустріч польській армії. На ультимативну вимогу румунського уряду звільнити південно-східну частину Східної Галичини, Державний Секретаріат змушений був залишити Станіславів і виїхати до Бучача. Наприкінці травня 1919 р. румунські війська окупували шість західноукраїнських повітів.

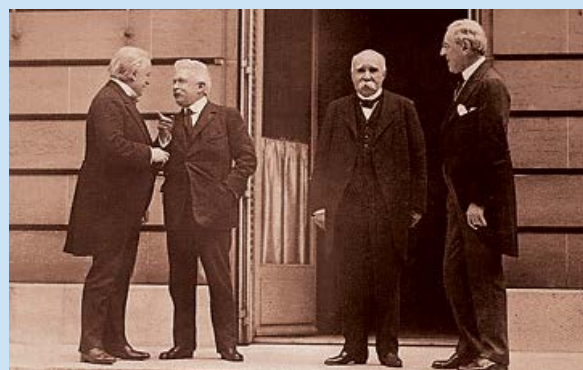
Чехословаччина з ініціативи Паризької конференції окупувала західну частину Закарпаття, що згодом було узаконено статтею 10 Сен-Жерменського договору від 16 червня 1919 р. Так на практиці було здійснено план створення суцільного антибільшовицького фронту.

Тим часом у Парижі в різних комісіях і підкомісіях Мирної конференції готувалися проекти розв'язання східногалицького питання. У результаті їх діяльності 25 червня 1919 р. на Паризькій конференції Найвища Рада Антанти прийняла постанову про надання польському уряду повноважень окупувати Східну Галичину до річки Збруч. Польський уряд отримав право встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом Антанти, яке повинно було забезпечити автономію цієї території, політичні, релігійні й особисті свободи громадян. Цей мандат мав діяти до часу самовизначення Східної Галичини щодо її політичної належності. 28 червня 1919 р. був підписаний Версальський мир, у статті 87-й якого йшлося, що кордони Дру-

Підписання Версальського договору. 28 червня 1919 р.

Ллойд-Джорж, Орландо, Клемансо і Вільсон на Версальській конференції (1919 р.)

гої Речі Посполитої будуть встановлені "в пізнішому терміні".

Українські політики відреагували на це рішення цілою серією протестів. За повідомленнями преси від української еміграції до Паризької конференції надійшло близько 400 телеграм-протестів, схвалених на мітингах, участь у яких взяли понад 400 тисяч осіб.

На початку липня 1919 р. підкомісія Найвищої Ради у польських справах розпочала підготовку проекту статуту Східної Галичини, який був закінчений 20 листопада і схвалений Найвищою Радою 8 грудня 1919 р. З погляду українських інтересів цей документ був кроком назад порівняно з рішенням Паризької конференції від 25 червня 1919 р., оскільки Польща отримала мандат на адміністрування у Східній Галичині на термін 25 років. У Статуті (всього 8 розділів, 40 статей) кордон Східної Галичини

з Польщею проходив лінією старого (від часів Австро-Угорщини) західного кордону Східної Галичини з тієї різницею, що чотири повіти – Чесанівський, Ярославський, Перемишльський і Ліський – вилучалися з території Східної Галичини.

Слід зауважити, що делегація ЗУНР не брала участі в підготовці проекту та не була ознайомена з ухвалою Найвищої Ради. Поляки категорично виступили проти автономії Східної Галичини. 30 грудня польська делегація надіслала на ім'я Ж.-Б. Клемансо ноту з вимогою передати Східну Галичину Польщі назавжди. Саме на вимогу польської сторони 22 грудня 1919 р. Рада голів делегацій ухвалила запропоновану Ж.-Б. Клемансо постанову: "Рішення, прийняте недавно в Парижі, за яким Польща отримує мандат на Східну Галичину на 25 років, повинно бути відкладене і має стати предметом нового розгляду..."

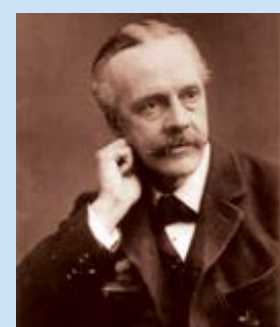

Версаль. 1919 р.

Однак Паризька конференція все ж не визнала за Польщею прав на володіння східногалицькими землями, а лише надала їй тимчасовий мандат на управління краєм, міжнародно-правовий статус якого передбачалося вирішити у майбутньому.

Причиною самостійного зовнішньополітичного курсу уряду ЗУНР, спрямованого на міжнародне визнання незалежності Східної Галичини як основи майбутньої соборної України, стало загострення відносин між західноукраїнським і наддніпрянським політичними проводами внаслідок українсько-польських переговорів (грудень 1919 – квітень 1920 рр.), що закінчилися укладенням у квітні 1920 р. Варшавського договору. За умовами політичної конвен-

ції уряд УНР зрікся Східної Галичини на користь Польщі, що поглибило розкол в українському демократичному середовищі. Уряд ЗУНР офіційно заявив, що цей документ "ні в якому випадку не обов'язковий для Східної Галичини". У ноті членів Української Національної Ради у Відні зазначалося: "Протестуємо проти насильного відривання з української національної території Східної Галичини як області найсвідомішої, на котрій населення українське найбільш розвинене, яка була і є П'ємонт української національної ідеї і державної думки та огнищем його культурного розвитку українського народу". Тому "політика галицьких діячів не повинна ні на хвилину оглядатися на петлюрівську авантюру".

Артур Д. Бальфур (1848–1930) – міністр закордонних справ Великої Британії, підтримав Польщу в українсько-польському конфлікті, був одним з ініціаторів перекинення армії Галлера в Галичину

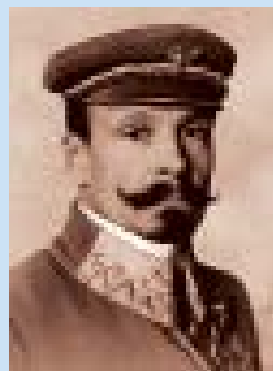
Засідання з нагоди підписання Версальського договору. 28 червня 1919 р.

Фердинанд Фош (1851–1929) – французький військовий діяч, маршал Франції (1918), верховний головнокомандувач союзних військ. На засіданні Верховної Ради Антанти 17 березня 1919 р. виступив за надання польському урядові негайної допомоги шляхом перекинення армії Галлера з Франції до Галичини

Підписання Версальського договору. 28 червня 1919 р.

Юзеф Галлер (1873–1960) – польський військовий діяч, генерал. Польська армія під командуванням Галлера зуміла витіснити УГА 1919 р. за р. Збруч і окупувати всю територію ЗУНР

Французький генерал Массен (сидить у центрі) – командир однієї з галлерівських дивізій

Армія Галлера у Франції. (1919 р.)

Після укладення Варшавського договору національно-державницькі сили на чолі з УНТП висунули концепцію боротьби за національну державну незалежність Східної Галичини та її міжнародно-правове визнання. М. Лозинський з цього приводу зазначав, що Є. Петрушевич «вирішив перестатив'язувати справу Галичини зі справою Великої України, усунути її від участі у всеукраїнських – як самостійницьких, так

і федералістичних – комбінаціях і заступати тільки справу Галичини». Водночас потрібно наголосити, що західноукраїнські політики не відмовилися від соборницького ідеалу; вони розглядали суверенну Східну Галичину як основу для відродження соборної української держави.

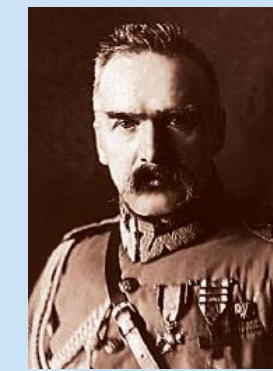
Намагаючись протидіяти спробам польської влади домогтися інкорпорації Східної Галичини до складу Другої Речі Поспо-

Ігнацій Падеревський (1860–1941) – польський прем'єр, який 24 травня 1919 р. підписав з представником Симона Петлюри Борисом Курдиновським угоду, за якою Східна Галичина повинна була перейти до Польщі, що стало першим відчутним ударом по Акту злуки

літої, східногалицький політичний провід вдавався до низки дипломатичних заходів. 14 травня 1920 р. уряд ЗУНР звернувся до західних держав з нотою про потребу утворення нейтральної незалежної західноукраїнської держави, до складу якої мали увійти Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Закарпатська Русь і Лемківщина. Обґрунтовуючи необхідність створення західноукраїнської держави, С. Томашівський вказував, що вона була б захистом від польсько-російської небезпеки з боку Польщі та Росії. «Такий крок є повністю оправданий не тільки з точки зору міжнародної політики, з географічної і економічної, з етнічної й історичної...».

Заходів західноукраїнського уряду у зовнішній політиці стосуються також відкриття посольств ЗУНР в Австрії, Угорщині, Німеччині, дипломатичних представництв у Великобританії, Чехосло-

Юзеф Клеменс Пілсудський (1867–1935) – начальник Польської держави, соціаліст, головний виразник федералістської концепції, в основі якої була ідея відновлення кордонів Польщі 1772 р., тобто включення до складу Польщі Східної Галичини і значної частини Правобережної України. 21 квітня 1920 р. уклав політичну та військову конвенцію із С. Петлюрою. Кордон між державами було встановлено по річках Збруч і Горинь. За Польщею залишились споконвічні українські землі – Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Полісся, Західна Волинь

ваччині, США, Канаді, Італії, Бразилії. Аби з'ясувати позиції урядів західних держав у східногалицькому питанні, Є. Петрушевич неодноразово відвідував європейські столиці.

Перша половина 1920 р. загалом не принесла значних здобутків західноукраїнській дипломатії, водночас прояснила деякі обнадійливі зовнішньополітичні перспективи. Зокрема значну зацікавленість у неприєднанні Галичини до Польщі виявляла Чехословаччина, яка намагалася здобути безпосередній вихід до російського кордону. У Празі діяло посольство ЗУНР на чолі зі Степаном Смалем-Стоцьким. За архівними джерелами, у Чехословаччині перебували тисячі галицьких вояків і старшин. Чехословацький уряд виділив уряду ЗУНР позику. Чехи вели інтенсивну пресову кампанію у справі неприєднання Галичини до Польщі.

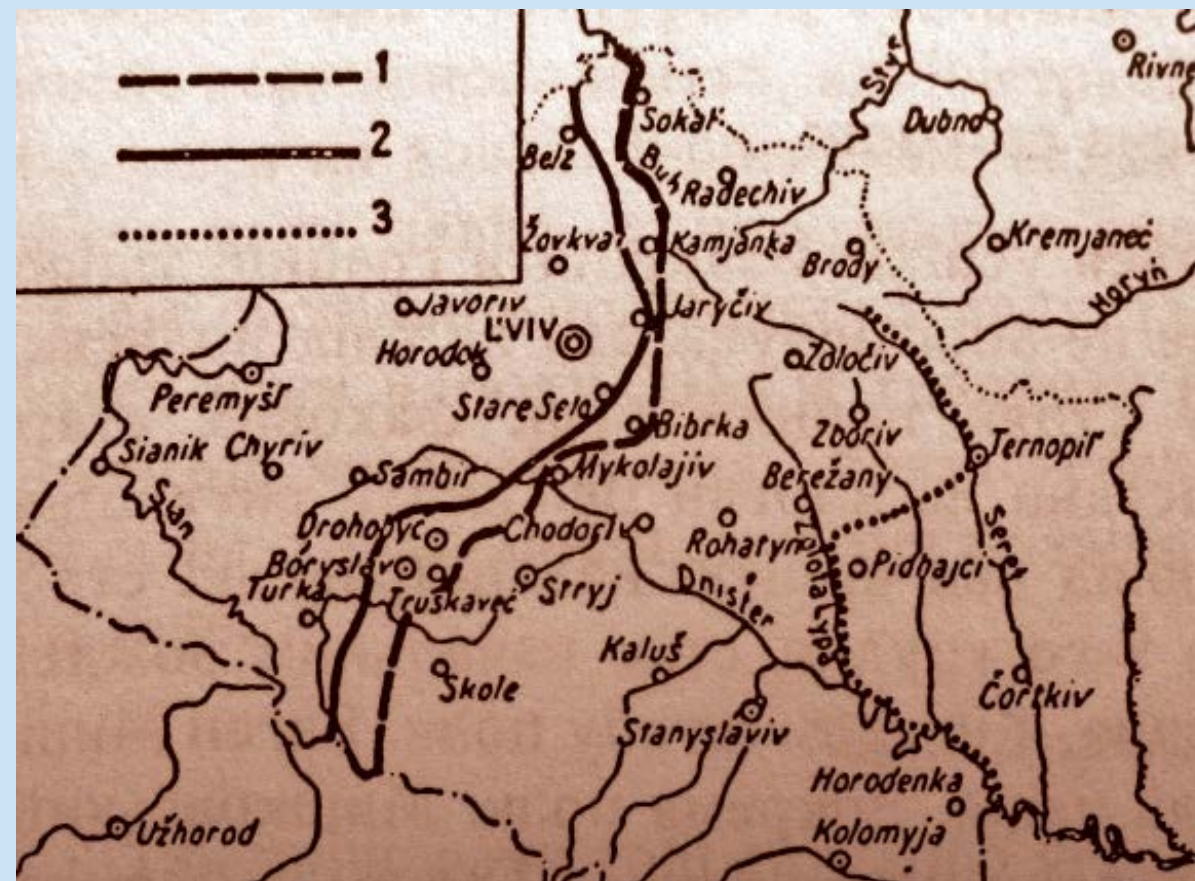
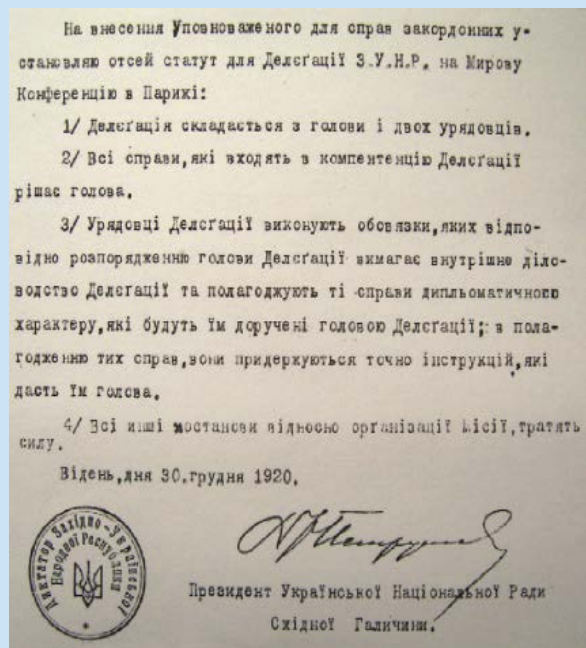

Схема демаркаційних ліній: 1 – генерала Бартелемі, 2 – генерала Боти, 3 – генерала Дельвіга

Василь Панейко (1883–1956) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист. У листопаді 1918 р. обраний Державним Секретарем закордонних справ ЗУНР. 1919 р. – заступник голови української делегації на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр., від грудня 1919 р. – голова делегації ЗУНР на конференції. У 1920 р. працював закордонним кореспондентом газети "Діло"

Організаційний статут делегації ЗУНР на Паризьку мирну конференцію. 30 грудня 1920 р.

На внесення Уповноваженого для справ закордонних устанавляти отсей статут для Делегації З.У.Н.Р., на Мирну Конференцію в Парижі:

- 1/ Делегація складається з голови і двох урядовців.
- 2/ Всі справи, які входять в компетенцію Делегації рішає голова.
- 3/ Урядовці Делегації виконують обов'язки, яких відповідно розпорядженням голови Делегації вимагає внутрішнє діловодство Делегації та помагають їй ті справи дипломатичного характеру, які будуть їм доручені головою Делегації; в поагодження тих справ, вони придержуються точно інструкцій, які дасть їм голова.
- 4/ Всі інші жостави відносно організації і дії її, тратять силу.

Відень, дня 30. грудня 1920,
Президент Української Національної Ради Східної Галичини.

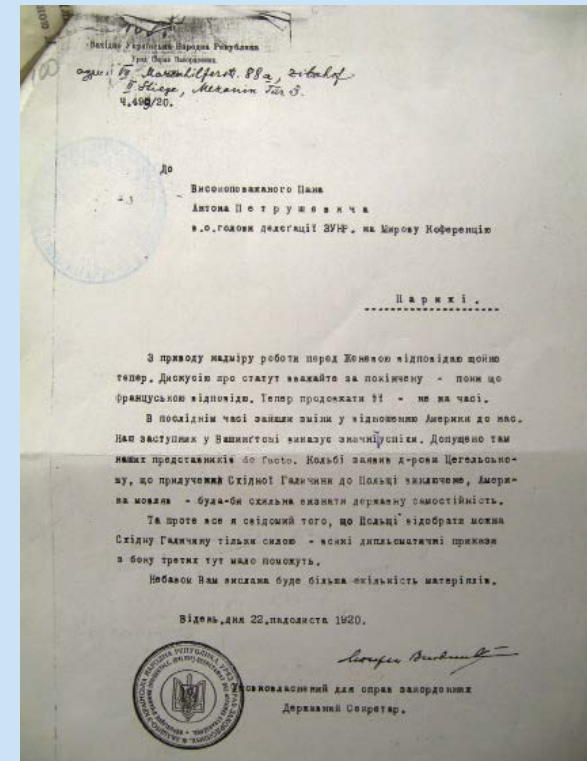

Роман Перфецький (1880–1944) – український громадсько-політичний діяч Східної Галичини. У 1918–1919 рр. – член УНРади ЗУНР, 1921–1922 рр. – член еміграційного уряду ЗУНР. 1921 р. очолив засноване у Відні Західноукраїнське товариство Ліги Націй, що ставило перед собою завдання дипломатичними засобами відновлювати незалежність ЗУНР

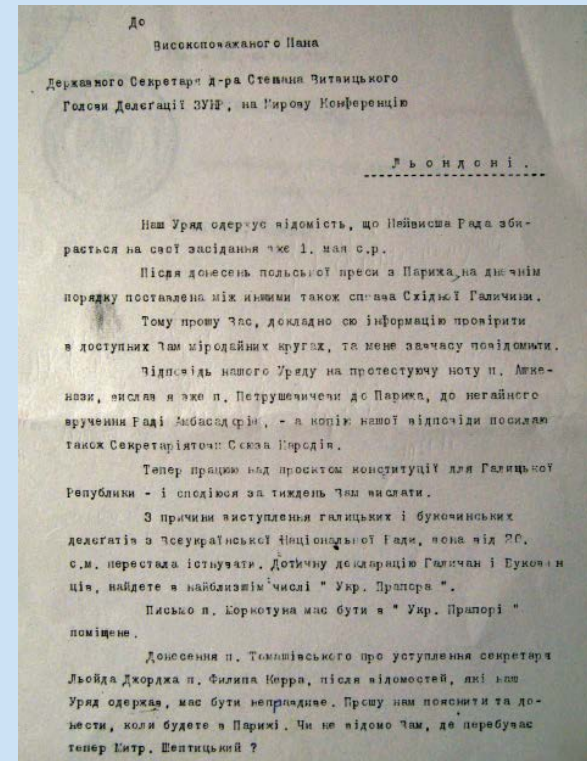
Політика радянської Росії щодо Східної Галичини зумовлювалася насамперед ідеєю світової революції. Радянське керівництво інспірувало діяльність комуністичних організацій у Східній Галичині. В лютому 1919 р. у Станиславові було проголошено утворення Комуністичної партії Східної Галичини. У квітні 1919 р. на зборах комуністів-галичан у Києві був утворений Тимчасовий Комітет комуністів Східної Галичини. Їх головне завдання полягало у підготовці до повстання в Галичині. Уряд РСФРР розглядав встановлення радянської влади у Східній Галичині як черговий етап експортування революції в Європу. Однак стратегія й тактика радянського керівництва у східногалицькому питанні безпосередньо залежали від внутрішньої і зовнішньополітичної ситуації в Росії. Складність ведення війни на два фронти,

Українські жінки у США виступають проти польської окупації Східної Галичини (1923 р.)

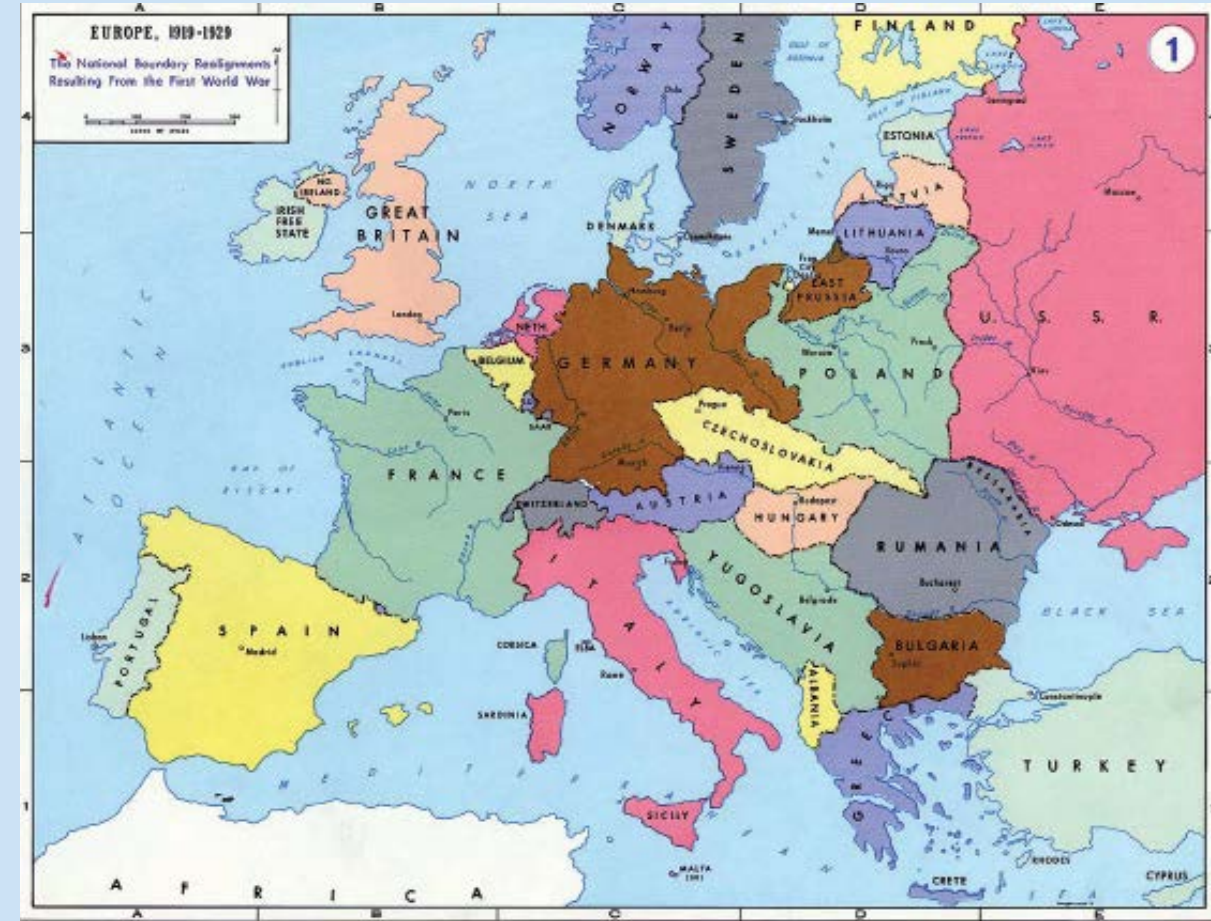
Відень, дня 22. листопада 1920.
Уповноважений для справ закордонних Державний Секретарь.

Донесення п. Томпінського про уступлення секретаря Льюїса Джорджа п. Філіпа Юрра, після відомостей, які Уряд одержав, має бути несправдливим. Пршу ним помилити та довести, коли буде в Парижі. Чи не відомо Вам, де перебуває тепер Петр. Шептицький?

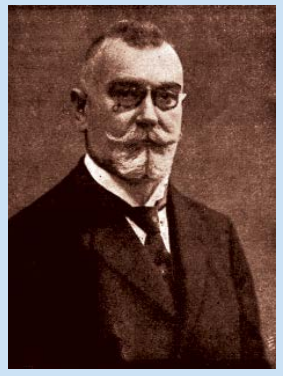
Лист уповноваженого закордонних справ Степана Витвицького в. о. голови делегації на мирній конференції в Парижі Антонові Петрушевичу стосовно можливих змін у політиці США щодо Східної Галичини. 22 листопада 1920 р.

Інформаційний лист уповноваженого закордонних справ ЗУНР Костя Левицького голови делегації на мирній конференції в Лондоні Степанові Витвицькому. 21 квітня 1921 р.

Післявоєнна карта Європи (1919–1929 рр.)

Кость Левицький (1859–1941) – визначний український громадсько-політичний і державний діяч. У 1920–1923 рр. був членом закордонного уряду Є. Петрушевича у Відні, з 1921 р. обіймав посаду уповноваженого закордонних справ ЗУНР. Очолював делегації ЗУНР на Ризькій 1920 р. і Генуезькій 1922 р. міжнародних конференціях. Був автором проекту Конституції Галицької Республіки – “Основи державного устрою Галицької Республіки” (квітень 1921 р.)

Повідомлення в газеті “Український прапор” про відстоювання бразильськими українцями незалежності Східної Галичини. 23 вересня 1922 р.

Бразильські Українці в справі Східної Галичини. Ми ще після вертепу, що між С. і М. Булакивцями, українськими діячами у Відні, зокладали український прапор, який представляв бразильським українцям їхні права на незалежність Східної Галичини. При цьому ми мали на увазі, що бразильські українці, які перебувають у Бразилії, повинні бути представлені до міжнародних конференцій, які будуть проводитися в справі Східної Галичини. На Конгресі заклали український прапор, який представляв бразильським українцям їхні права на незалежність Східної Галичини. При цьому ми мали на увазі, що бразильські українці, які перебувають у Бразилії, повинні бути представлені до міжнародних конференцій, які будуть проводитися в справі Східної Галичини.

Лист Президента УНРади Євгена Петрушевича митрополитові Андрею Шептицькому. 1 березня 1922 р.

нізації Східної Галичини втілилась в життя у вигляді Галревкому, що був створений з ініціативи уряду РСФРР, та у проголошеній ним новій радянській державі – Галицькій Соціалістичній Радянській Республіці. Польський уряд ігнорував право галицьких українців на самовизначення й однолично домагався включення Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої. Про це, зокрема, свідчив проект умов, підготовлений Міністерством закордонних справ Польщі в лютому-березні 1920 р. для переговорів з радянською Росією, за яким максимальною територіальною вимогою було поставлено кордон 1772 р., мінімальною – кордон по течії Збруча і Стиру. До середини 1920 р. польський уряд намагався актуалізувати проблему Східної Галичини на міжнародних форумах, аби прискорити анексію цього краю. Однак відступ поль-

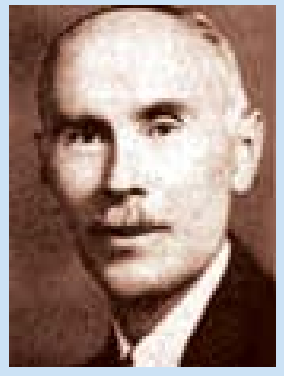
ської армії влітку 1920 р. похитнув позиції Польщі на міжнародній арені, про що продемонструвала конференція у Спа. Дискусії навколо східногалицької проблеми на конференції у Спа ще раз засвідчили гостроту суперечностей в європейському політичному середовищі щодо її врегулювання. 7 серпня 1920 р. Є. Петрушевич надіслав ноту голові Найвищої Ради Паризької мирної конференції А. Мільєрану, в якій декларував, що галицькі українці

До
Його Ексцеленції Високпреосвященного
Митрополита о. Андрея Шептицького
Амеріці
Передовсім прошуємо Вашу Ексцеленцію за те, що наша делегація, вислана з приводу Імляні Високої Ексцеленції на ділянку в Хуру з причиною зміненні адреси, сьогодні дісталася від о. Дана нову адресу. Замість Ексцеленції і тому уважимо наші обов'язки захистити сердечну повагу як індивідуальну особу в нашій справі.
При сій нагоді маємо честь донести Вашій Ексцеленції, що по інформації п. д-ра Степана Литвицького з Парижа, новий президент міністрів п. Домингес, після особистого передумання нашої справі і після розмови з компетентними політичними рішачас невіддержувати польських претензій до Галичини і покласти можливо скоро край теперішньому її посягненню.
В Англії з'явився Міся Інциї в Лондоні, під проводом лорда Роберта Сесіля зя наші домагання незалежності Галицької Держави і з цим домаганням звернулася до правительств Великої Британії.
В Італії працює наша надзвичайна Дипломатична Місія під проводом п. посла Сінгалеканча та при діяльній і незвичайно успішній допомозі від. о. Джокони.
З огляду на те, що поближається конференція в Генуї, були бажде наша делегація, с для нашої справи звільня чимось ставляючи Уряду президентів Об'єднаних Держав і тому осмілюємо просити Вашу Ексцеленцію о надіслати нам в цілях остаточного приєднання президента Об'єднаних Держав для нашої справи, який дозволяємо собі переслати копії останніх нот, та просимо прийняти внаслідок найдобршого поважання, з яким завжди відень, 1, марта 1922.

Дипломатичний паспорт Андрея Шептицького. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) провадив активну дипломатичну діяльність за кордоном. Обстоював право галичан-українців на самовизначення. У 1919 р. завдяки його зусиллям Ватикан на чолі з Папою Бенедиктом XV визнав УНР. У березні 1923 р. в Парижі митрополит Шептицький зустрічався з президентом Франції Р. Пуанкаре та головою Ради Амбасадорів Ж. Камбоном щодо питання державно-правового статусу Східної Галичини

Степан Смаль-Стоцький (1859–1939) – мово-і літературознавець, історик, професор Українського вільного університету; від 1919 р. посол ЗУНР у Празі, зробив чимало для налагодження контактів між українською еміграцією та урядовими колами Чехословаччини, активно обстоював державну незалежність Східної Галичини

Лука Мишуга (1887–1955) – український громадсько-політичний діяч, журналіст; від грудня 1919 р. перебував на дипломатичній службі у Відні; входив до складу делегації ЗУНР у Ризі (голова К. Левицький), яка робила спроби протидіяти укладенню Ризького мирного договору. Від 1921 р. був представником ЗУНР у США

прагнути продовжити попередні демократичні традиції власного державотворення: “Тільки негайний справедливий мир, який забезпечить право українського народу на повне свободне життя у своїй державі, може стати основою ладу і відбудови Східної Галичини”.

Уряди Англії і США заявляли, що “кордони Польщі не можуть будувати коштом чужоземного елемента”. Противником польської політики у Східній Галичині виступив на конференції Д. Ллойд-Джордж, який згодом згадував: “Галицька проблема завдавала нам безкінечної неприємності. Але винуватцями цього постійного неспокою були не більшовики, а польська агресія”. Він ініціював на конференції у Спа питання про плебісцит у Східній Галичині. Політика урядів західних країн у східногалицькому питанні значною мірою зумовлювалася франко-англійським протисто-

янням, по-перше, за економічні інтереси в нафтовій промисловості Східної Галичини, яка фактично повністю перебувала в руках іноземного капіталу. Англійський уряд вимагав “нейтралізації” нафтових родовищ і передачі правління над ними союзній комісії. По-друге, побоюючись посилення впливів Франції у Центральній-Східній Європі, уряд Великобританії не поділяв французьких планів щодо створення “великої Польщі” й саме тому начебто підтримував прагнення західноукраїнського населення до незалежного існування.

Проте, з іншого боку, уряди західних держав не поспішали визнавати суверенітету Східної Галичини. Це промовистозасвідчили вимоги, які Найвища Рада Антанти поставила перед польським урядом: Польща повинна була відступити за лінію, що накреслила Найвища Рада Антанти у грудні 1919 р., з тим, щоб більшовики зупинилися за 20 км

Високпреосвященного
Митрополита Андрея Шептицького
Амеріці
Високоповажаного Імня Вишеславова
для Заграничних Справ С. Р. Н. Р.
Др. Костя Левицького
Вітання
В шлюбний час ви було мені велике післяте Вам високо-преосвященні. Прочитав звістку Е. Президенту Петрушевичу і Др. Литвицькому. З часу їх побуту в Празі отворив се и заіздуривши Іх чинно і уважливо і думаю, що вони переказали Вам все найважливіше про візитну делегацію в Празі.
В депеші до мене посланого і заіздуривши (з дня 20. грудня 1920) передала в Др. Литвицькому відносно розпорядку Митрополита С. Р. Н. Р. з дня 14 грудня 1920 до всіх Дипломатів, Митрополитів, які дасть се державно, як Дипломат Митрополита С. Р. Н. Р. повинні тривожливо інформувати офіційні закордонні посольства і суверенні суди про ставлення Уряду УНР до галицької справи. Тут передала Вам, що один відносно того розпорядку дуже прошу задержати се в строгій тайні, що в добру сиб відносно від Митрополита в Празі та й державні влади не можуть знати, треба все знати але хитрий о те, щоб справі не пошкодити.
Цульте розпорядку в Києві був ві мене розпорядку мені, що робив в Києві, особливо, що все і всиди, перах устава, і перед посланним Антантам і Таллардом віддержувати отримавши С. Р. Н. Р. галичан в наслідок розпорядку, що Імляно справу ЗУНР.

на схід від цієї лінії; у Лондоні мала відбутися конференція за участю представників Польщі, Литви, Фінляндії, Латвії і Східної Галичини для укладення миру між Росією й цими державами. На вимогу польських делегатів представників Східної Галичини

Інформаційний лист представника ЗУНР у Празі Степана Смаль-Стоцького уповноваженому для закордонних справ Костю Левицькому про проведену роботу. 26 січня 1921 р.

Місія Антанти у Львові. Лютий 1919 р.

Генерал Бартелемі – голова місії Антанти у Львові

Володимир Затонський (1888–1938) – радянський партійний і державний діяч, на початку 1920 р. був призначений більшовицьким урядом відповідальним за побудову і реорганізацію Червоної УГА, голова Галицького революційного комітету (тимчасового революційного уряду Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, проголошеної 15 липня 1920 р.)

Осип Назарук (1883–1940) – український громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист. У 1920–1922 рр. член уряду ЗУНР у Відні, учасник делегації ЗУНР у Ризі на радянсько-польських переговорах, відвересня 1922 р. до жовтня 1923 рр. за дорученням уряду організував позичку національної оборони в Канаді

Іван Боберський (1889–1947) – представник ЗУНР у Канаді

вирішили запросити на Лондонську конференцію тільки “для викладу своїх умов”.

Під тиском представників Антанти 10 липня 1920 р. польський прем'єр підписав договір, за яким уряд Польщі прийняв висунуті союзниками умови: він погодився з східною лінією кордону, що визначено у декларації Найвищої Ради Антанти від 8 грудня 1919 р., та зобов'язався прийняти будь-яке рішення Антанти щодо майбутнього статусу Східної Галичини. У договорі про Східну Галичину йшлося як про невизначену міжнародну проблему, спеціальне обговорення якої переносилося на Лондонську конференцію за участю галицьких представників. Хоча Лондонська конференція й не була скликана, рішення у Спа засвідчили, що анексіоністські устремління Польщі щодо Східної Галичини не мають однозначної підтримки європейських урядів.

11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії в запрошенні уряду

радянської Росії взяти участь у Лондонській конференції чітко окреслив східні кордони Польщі, які відповідали ухвалі Найвищої Ради від 8 грудня 1919 р. та проходили по лінії: Гродно – Валівка – Немирів – Брест-Литовськ – Дорочуськ – Устилуг, на схід від Грубешова, через Крилів і далі на захід від Рави-Руської, на схід від Перемішля до Карпат. Ці кордони згодом назвали “лінією Керзона”.

Оскільки конференція в Спа не врегулювала східногалицької проблеми, цілком законним було опублікування 15 липня 1920 р. ноти уряду ЗУНР до Найвищої Ради Антанти, у якій ставилася вимога визнати державну самостійність Східної Галичини, оскільки західноукраїнський уряд “не зрікся права на своє самовизначення”. Уряд ЗУНР і надалі відстоював концепцію самостійності Східної Галичини як основи соборної незалежної України. З цієї метою було вжито низку дипломатичних заходів для активізації розгляду східногалицького питання на міжнародній

арені. У ноті політичного проводу ЗУНР за підписом Є. Петрушевича урядом західних держав від 20 серпня 1920 р. вказувалося: “В ім'я примітивних життєвих прав людини і прав національних прошу... вжити всіх заходів і видати відповідні міри, щоби тепер, заки буде вирішене питання про правно-державне становище Східної Галичини, був покладений край такій польській адміністрації, якої цілком являється повне зруйнування краю і винищення заселяючого її українського народу”. Політичне керівництво ЗУНР у ноті до урядів західних країн від 26 серпня вимагало визнати “негайно державну самостійність Східної Галичини”, а в період до волевиявлення українського населення, щоб “привернена була влада східно-галицького уряду”.

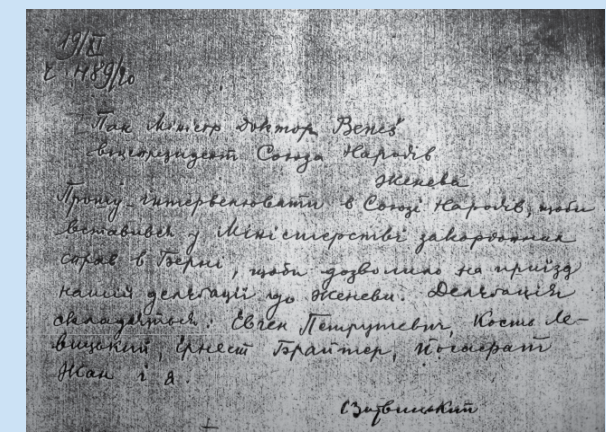
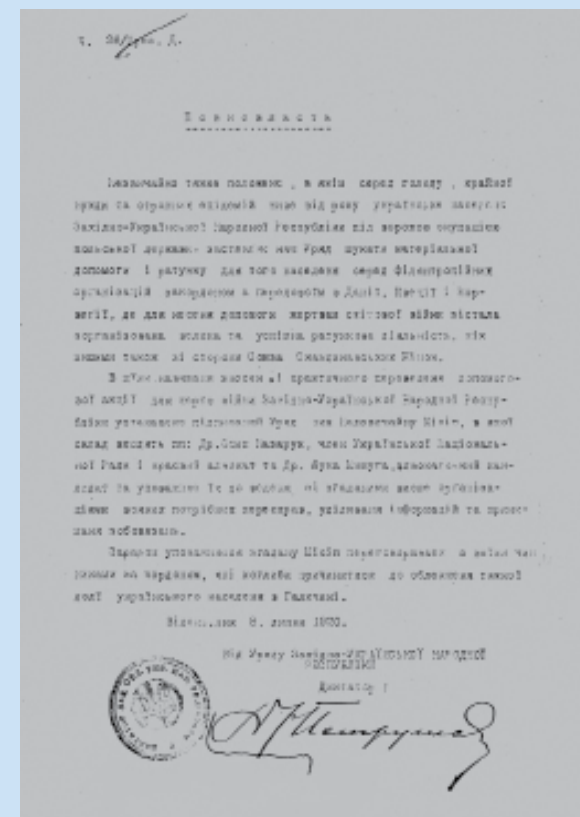
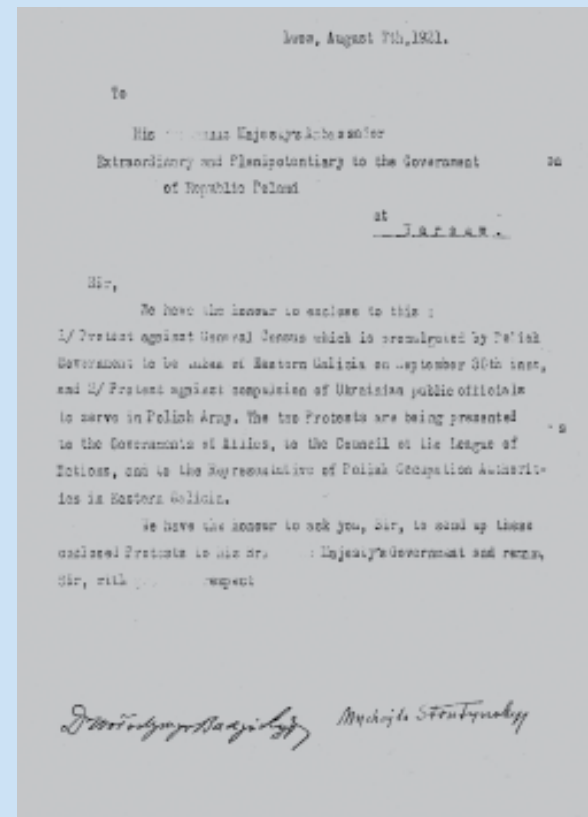
Отже, на провідні європейські країни поклали великі сподівання щодо усунення польської окупації з краю, реалізації ідеї державності Галичини під протекторатом Антанти. За таких обставин діяльність уряду ЗУНР передусім спрямовувалась на

забезпечення зовнішньополітичних умов здобуття незалежності Галицької Республіки. Цій меті мали підпорядковуватися всі інші сфери діяльності уряду та крайового політичного проводу. З серпня 1920 р. було створено уряд відділу закордонних справ ЗУНР, який складався з чотирьох підсекцій: політичної, адміністративної, правової та господарської. Правильний уряд закордонних справ регулював підготовку і прийняття державних документів, діяльність реєстратури, каталогу, бібліотеки.

Від 1 серпня 1920 р. до 20 січня 1921 р. уповноваженим відділу закордонних справ був Степан Витвицький. З призначенням його головою делегації ЗУНР на Мирну конференцію в Парижі та головою надзвичайної дипломатичної місії в Лондоні посаду уповноваженого відділу закордонних справ зайняв Кость Левицький, який виконував покладені на нього обов'язки до кінця існування ЗУНР.

Загалом діяльність уряду Є. Петрушевича

Лінія Керзона

Телеграма уповноваженого закордонних справ Степана Витвицького віце-президентові Ліги Націй Едуарду Бенешу з приводу отримання дозволу на приїзд української делегації до Женеви. 19 листопада 1920 р.

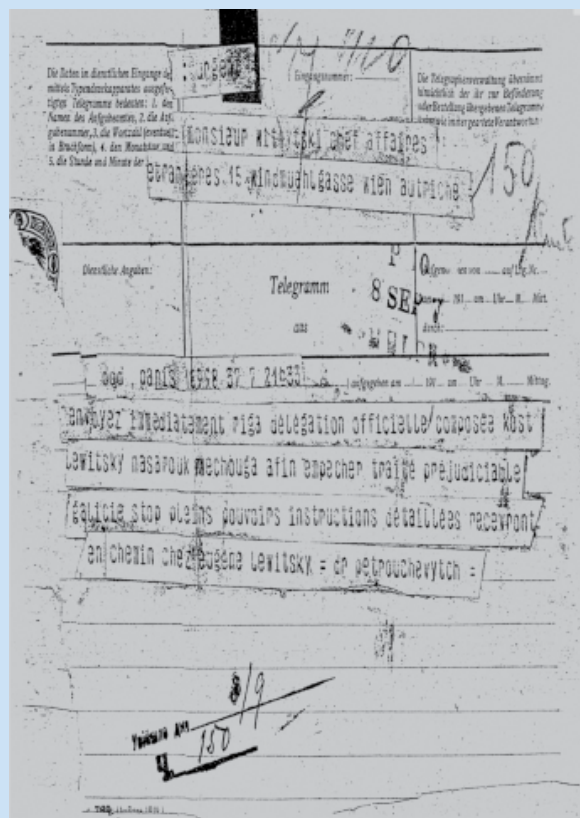
до березня 1923 р. підтримували широкі верстви західноукраїнського суспільства, його основні політичні сили (трудовики, радикали, християнські суспільники), об'єднані в Міжпартійній раді, крайовій УНРаді та її закордонній групі. Вони хоч і не мали вагомого впливу на зовнішньополітичну діяльність уряду, однак, Є. Петрушевич змушений був так чи так зважати на їхню позицію. Особливу стурбованість в уряді ЗУНР викликало посилення згодом опозиційних настроїв

Повноваження членом Надзвичайної місії ЗУНР Осипу Назаруку і Луці Мишузі для пошуку матеріальної допомоги в країнах Західної Європи. 8 липня 1920 р.

Лонгин Цегельський (1875–1950) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, член Української Національної Ради ЗУНР, у 1919–1920 рр. був керуючим справами Державного Секретаріату закордонних справ Західної області УНР і одночасно – заступником міністра закордонних справ УНР. В період, коли В. Панейко (Державний Секретар ЗУНР) перебував на Паризькій мирній конференції, Л. Цегельський фактично очолював дипломатичну службу ЗУНР. В 1920–1921 рр. був послом ЗУНР у США, де й згодом залишився.

Телеграма Євгена Петрушевича уповноваженому уряду для закордонних справ Степану Витвицькому про склад делегації на Ризьку мирну конференцію. 2 вересня 1920 р.

до зовнішньополітичного курсу Диктатора в самій УНТП, оскільки крайове керівництво партії, в силу обставин позбавлене змоги суттєво впливати на прийняття важливих рішень, опинилось у ролі фактичного виконавця і закладника політичної стратегії закордонної групи однопартійців, що сформували екзильний державний центр. Відкрито опозиційну політику до урядового курсу, крім комуністів, вели соціал-демократи та деякі студентські організації.

Невдача на конференції в Спа спонукала уряд Польщі шукати інші шляхи для реалізації анексіоністських планів, зокрема на переговорах з радянською Росією спочатку у Мінську, згодом у Ризі.

Це змусило українських політиків виявити посилені інтереси до конференції в Ризі та домагатися участі у переговорах власних представників. Внаслідок складної ситуації в Україні до Риги прибули аж чотири українські делегації: від УНР, ЗУНР, УСРР і ГСРР. Тоді в Україні поряд існували Директорія УНР і Раднарком УСРР, УНРада ЗУНР і Галревком ГСРР. Фактична ж влада зосереджувалась у руках уряду УСРР, оскільки східногалицький політичний провід перебував у Відні, на кінець вересня 1920 р. внаслідок військової поразки перестав існувати Галревком, а Директорія в листопаді 1920 р. разом з армією УНР під тиском радянських військ відступила на польську територію.

На 1920 р. воєнно-політична ситуація у Східній Європі суттєво змінилася. Зумовлений союзом УНР з Польщею розрив між Директорією та урядом ЗУНР призвів до того, що українські делегації на Ризькій конференції шукали підтримки у протилежних сторін. Під час ризьких переговорів делегації ЗУНР і УНР не спромоглися об'єднати зусилля для спільного захисту української державності та національних інтересів. Категорично проти контактів обох делегацій виступали їх голови – К. Левицький і С. Шелухін.

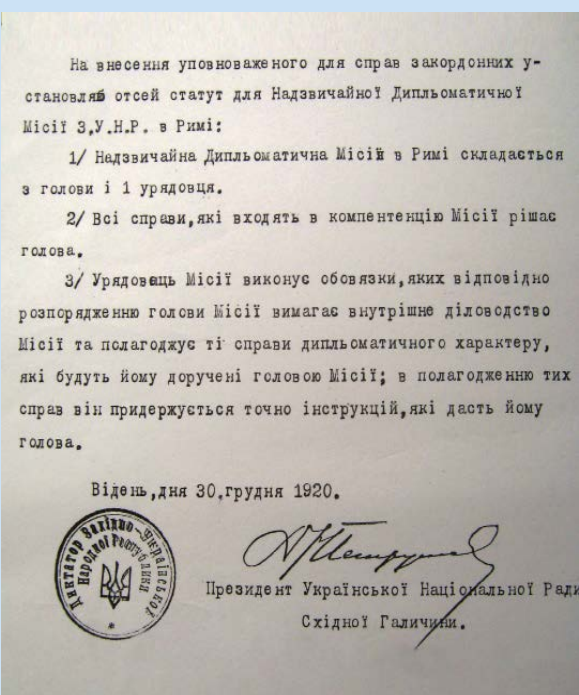
Уряд ЗУНР прагнув перешкодити польській делегації легалізувати інкорпорацію українських земель до складу Польщі та

загалом не допустити розгляду східногалицької проблеми на Ризькій конференції. Щоб реалізувати ці завдання галицькі дипломати вели неофіційні переговори з радянською делегацією, виступали з нотами й меморандумами.

Заяви радянського керівництва про визнання права націй на державне самовизначення викликали в урядових колах ЗУНР надію на підтримку з його боку на

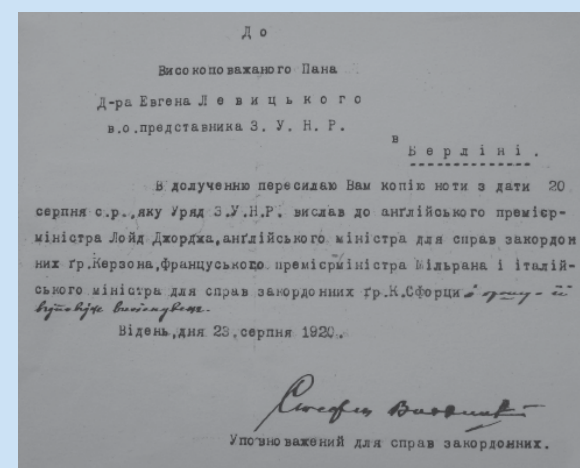
Євген Петрушевич на еміграції у Відні. Стоять зліва направо: голова президіальної канцелярії Лев Петрушевич і голова військової канцелярії Ярослав Селезінка

Ризькій конференції прагнень східногалицького населення до незалежного існування. “Противник мого противника хоч і не мусить бути моїм приятелем, все-таки є противником мого противника”, – так пояснював позицію західноукраїнської делегації в Ризі О. Назарук.

На зустрічах східногалицьких делегатів з радянськими представниками була досягнута угода про створення єдиного галицького представництва ГСРР і ЗУНР. Звісно, радянська сторона упереджено ставилася до зунрівських делегатів як до представників буржуазної держави, постійно представляла західноукраїнський уряд як вияв сторонньої інтриги. Контакти радянських делегатів з представниками ЗУНР були винятково дипломатичним маневром. Як справедливо стверджував Н. Гірняк, “московські більшовики не бажали приєднання Галичини до радянської України, бо висока національна свідомість і дисциплінованість галицького селянина була б небезпечним розсадником духа спротиву серед наддніпрянського населення, яке до того ще само тоді розгортало масовий повстанчий рух проти червоних окупантів”. Радянське керівництво успішно маніпулювало “галицькою картою” на переговорах з польською делегацією, щоб спонукати Варшаву до поступок.

Міжнародна ситуація і позиція уряду радянської Росії не сприяли здійсненню планів уряду Польщі щодо інкорпорації Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої. Тому проблему Східної Галичини польська делегація намагалася підмінити питанням визначення лінії кордонів. Перемогою польських делегатів було те, що під час переговорів східногалицька проблема

не стала предметом окремого обговорення, про що свідчили прелімінарні умови миру від 12 жовтня 1920 р.

Головним завданням дипломатії ЗУНР восени 1920 р. залишалось переконати світову громадськість у життєздатності самостійної галицької держави як центру відродження української державності, а також її значущості для антибільшовицьких акцій на Сході. Не маючи змоги вплинути на офіційні договірні сторони у Ризі, делегати від ЗУНР шукали контактів з іншими учасниками процесу, зокрема з білоруською делегацією (В. Ластоцькі, О. Цвілевич, О. Головінський). 4–5 жовтня 1920 р. західноукраїнські та білоруські делегати обговорювали можливість скликання спільної конференції для врегулювання проблем міжнародно-правового статусу Східної Галичини і Білорусії.

Зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР особливо активізувалась напередодні осінньої 1920 р. сесії Ліги Націй. 28 листопада 1920 р. і 12 лютого 1921 р. УНРада звернулася до Ліги Націй з відозвами “До високого Союзу Народів!”, у яких вимагала

Лист уповноваженого закордонних справ Степана Витвицького в.о. представника ЗУНР у Берліні Євгену Левицькому щодо урядової ноти країнам Антанти від 20 серпня 1920 р. 23 серпня 1920 р.

Організаційний статут надзвичайної дипломатичної місії ЗУНР у Римі. 30 грудня 1920 р.

Готель Реджина в Римі, в якому перебувала українська дипломатична місія. Сучасний вигляд

Дмитро Левицький (1877–1942) – громадсько-політичний діяч, правник, адвокат. В 1919–1920 рр. – посол УНР в Копенгагені

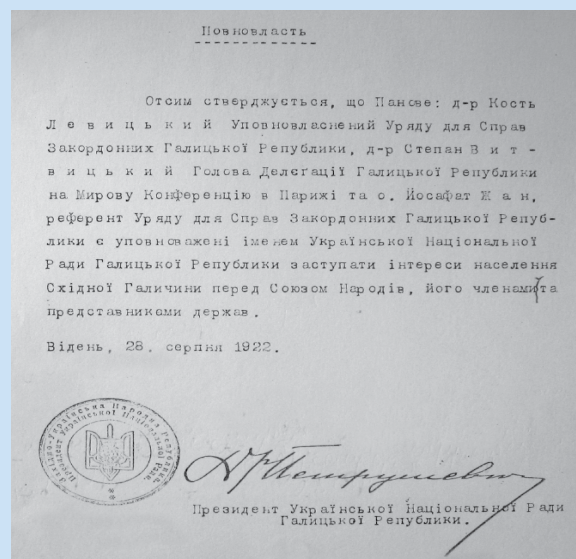

Степан Томашівський (1875–1930) – громадсько-політичний діяч. У 1919 р. – радник дипломатичної місії ЗУНР на Паризькій мирній конференції. Член дипломатичної місії ЗУНР у Лондоні та Берліні

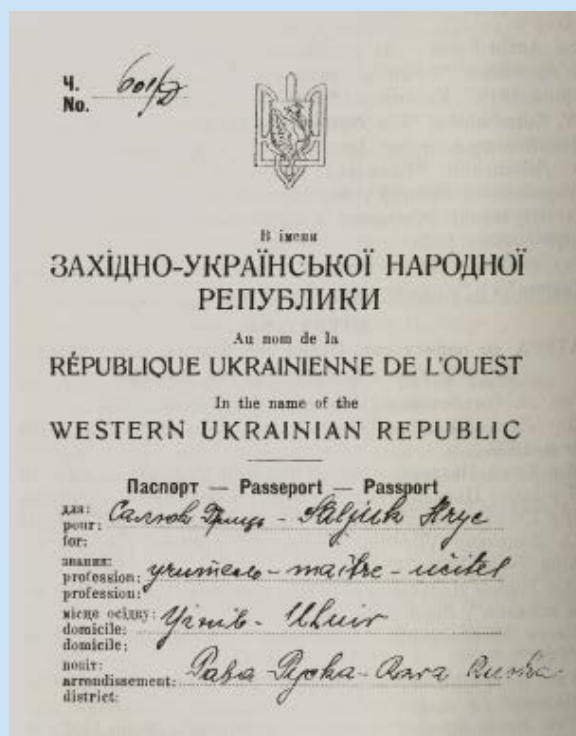

ризьких угод, оскільки зафіксована в них лінія кордону розчленувала українські землі, що заперечувало соборність України. З іншого боку, східногалицька проблема не була предметом обговорення на Ризькій конференції, тому уряд ЗУНР протестував проти спроб польських політиків представити Ризький договір як санкцію на окупацію Східної Галичини Польщею. Крім того, політичне керівництво ЗУНР у нотах і меморандумах використовувало заяву уряду РСФРР на першому засіданні Ризької конференції про визнання самостійності Східної Галичини як додаткове підтвердження права східногалицького населення на державне самовизначення. Незважаючи на посилення після укладення Ризького мирного договору автономістських настроїв у східногалицькому політичному середовищі, зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР і надалі спрямовувалася на міжнародне визнання самостійності Східної Галичини як основи соборної України. Протягом 1921–1923 рр. уряд ЗУНР активізував свою дипломатичну діяльність на міжнародній арені, надсилаючи ноти Раді послів і Найвищій Раді Паризької мирної конференції, вимагаючи справедливого врегулювання державно-правового становища Східної Галичини. Надії на здобуття незалежності уряд ЗУНР покладав винят-

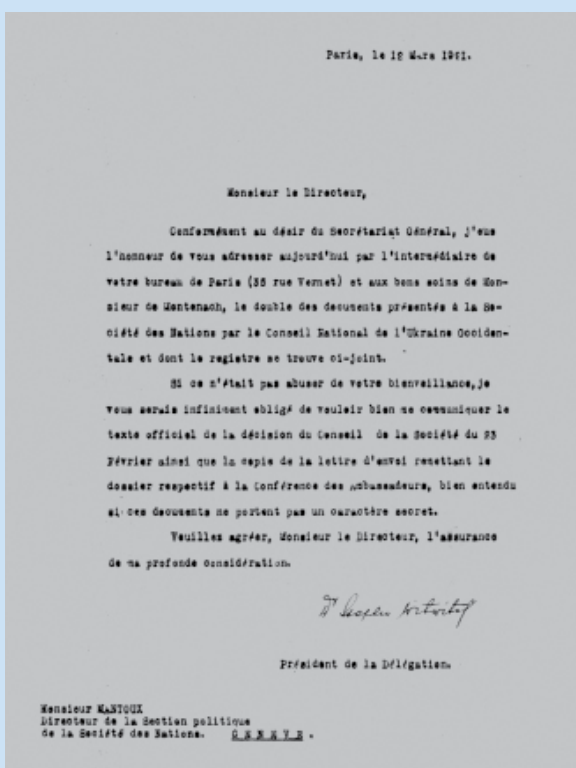
Повноваження Костя Левицького, Степана Витвицького і о. Йосафата Жана представляти ЗУНР в Лізі Націй. 28 серпня 1922 р.

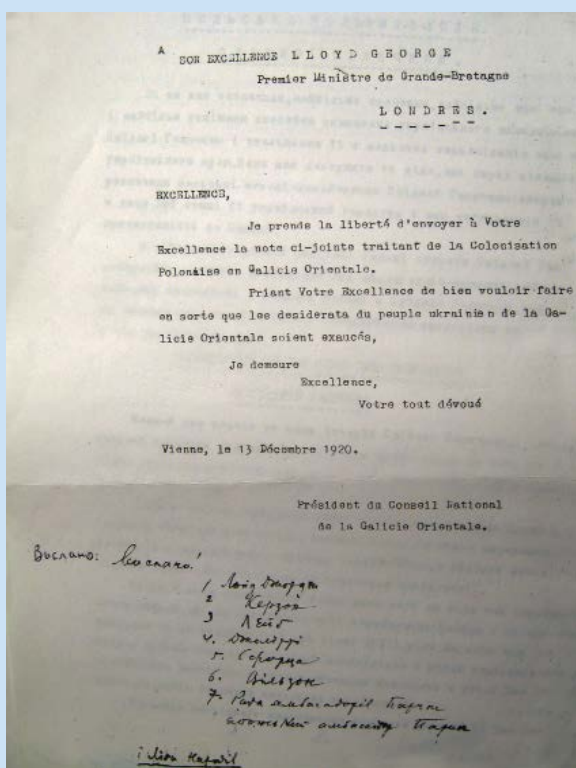
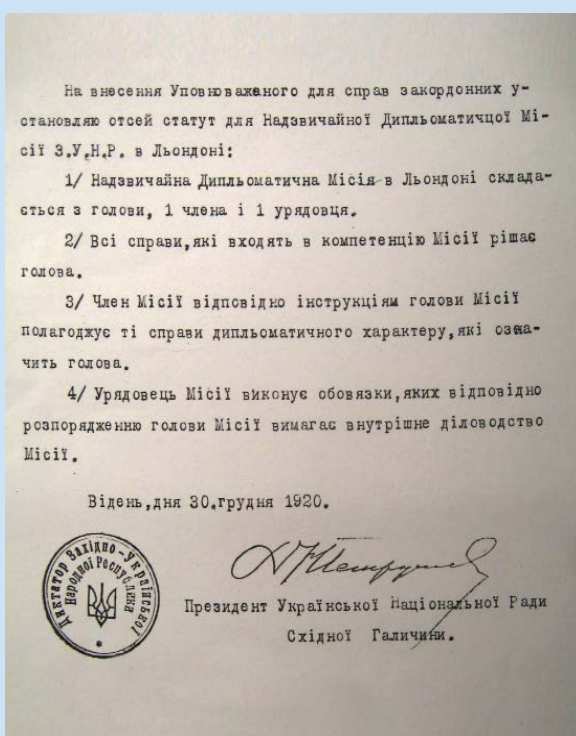
Титульна сторінка паспорта ЗУНР Гриця Салюка

Уже в березні 1921 р. зовнішньополітичне становище уряду ЗУНР різко погіршилось у зв'язку з підписанням Ризького договору між радянською Росією, радянською Україною та Польщею. За цим договором східний кордон Польщі проходив через Остріг, Сарни, Збруч. За Польщею залишалася Галичина, Холмщина, Підляшся, а також західна частина Волині й Полісся. Окупована Польщею українська етнічна територія охоплювала 135 тис. кв. км з 9,5 млн населення, понад 6 млн (64,5%) якого становили українці. Ризький мирний договір не врегулював питання державно-правового статусу Східної Галичини, територія якої залишилася на захід від окресленої лінії кордону. Українське населення за умовами миру отримувало право на вільний розвиток мови, культури і виконання релігійних обрядів, хоча польський уряд не виконав узятих на себе зобов'язань. Позиція уряду ЗУНР і східногалицької громадськості щодо Ризького миру визначалася кількома міркуваннями. З одного боку, галицьке населення виступило проти

Результатом дипломатичних зусиль делегації ЗУНР стало рішення Ліги Націй від 23 лютого 1921 р., яке підтвердило статус Польщі як тимчасового військового окупанта й передало східногалицьку проблему на розгляд Ради послів. Екзильний уряд Є. Петрушевича розцінював це рішення як значний здобуток, який у недалекому майбутньому приведе до позитивного розв'язання проблеми Східної Галичини. Аналізуючи ухвалу Ради Ліги Націй, О. Марітчак зазначав: "Держави Антанти заповідали вирішення східногалицької справи і здавалося, що хвиля визволення недалека".

протекторату міждержавної комісії і визнання незалежності Східної Галичини в найближчому майбутньому. З цієї метою до Женеви прибула делегація, яку очолював Є. Петрушевич. На підтримку зовнішньополітичної акції уряду ЗУНР УНТП разом з іншими політичними партіями організувала в краї народні віча. Резолюції з вимогами припинити розправи над галицькими українцями, усунути "польську окупацію" з краю, відновити державну самостійність ЗУНР сотнями надходили до Найвищої Ради Мирної конференції в Парижі та до секретаріату Ліги Націй у Женеві.

Лист голови делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції Степана Витвицького раднику політичної секції Манту. 12 березня 1921 р.

Нота УНРади урядам країн Антанти "Польська колонізація Східної Галичини" з супровідним листом Президента УНРади Євгена Петрушевича. 13 грудня 1920 р.

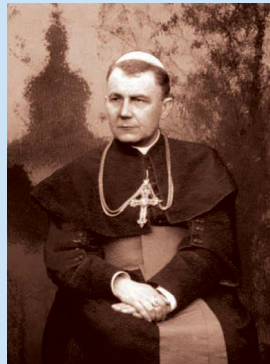
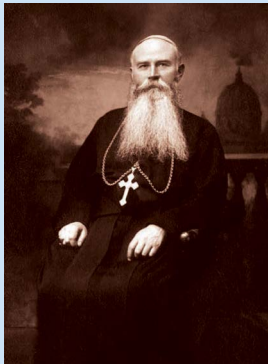
Приміщення, у якому містилось консульство ЗУНР у Великобританії, Лондон. Сучасний вигляд

Організаційний статут надзвичайної дипломатичної місії ЗУНР у Лондоні. 30 грудня 1920 р.

Микола Спинул (1867–1928) – консул ЗУНР у Відні

Українська дипломатична місія в Данії. Сидять: О. Лагутенко, радник посольства В. Соловій, посол Дмитро Левицький, Марія Бачинська-Донцова. Стоять: М. Паньків-Хмельникова та І. Паньків

ково на країни Антанти. Східногалицький політичний провід переконував світову громадськість у тому, що незалежна Східна Галичина стане протигаєм і для Росії, і для Польщі, а отже, сприятиме стабільності у Східній Європі. УНРада пропонувала утворити у Відні Комісію держав Антанти для заступництва інтересів Східної Галичини, а також представити Антанти у Львові, яке до остаточного вирішення міжнародно-правового статусу цього краю відстоювало б суверенні права його населення.

30 квітня 1921 р. уряд ЗУНР запропонував Лізі Націй у Женеві прийняти підготовлений К. Левицьким проект "Основ державного устрою Галицької Республіки", який передбачав утворення незалежної суверенної держави з республіканською формою правління. Однак цей проект не підтримала Ліга Націй, і східногалицьке питання залишилося відкритим.

Якщо уряд ЗУНР після Ризького миру

активізував дипломатичну діяльність на міжнародній арені, щоб врегулювати державно-правовий статус Східної Галичини, то польське керівництво обрало у східногалицькому питанні оборонну тактику, намагаючись не допустити його розгляду на міжнародній арені, а з часом досягти згоди Найвищої Ради Антанти на анексію Польщею західноукраїнських земель.

Українська влада в екзилі у Відні вживала заходів, щоб мобілізувати світову громадськість на захист незалежності Галицької Республіки. Спеціальні доручення з цього приводу були надіслані представництвам у європейських столицях, де йшлося про організацію звернень окремих діячів і груп у міжнародні організації, звернень до земляків у всьому світі. Зокрема 20 квітня 1921 р. Є. Петрушевич звернувся до українських громадян США з проханням, щоб вони протестували проти окупаційної політики Польщі у Східній Галичині. У верес-

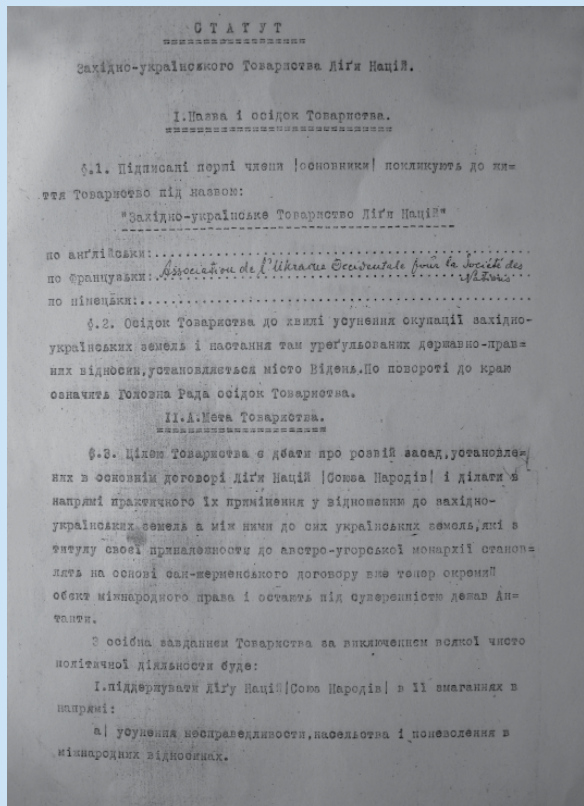
ні 1921 р. канадський представник Доґерті порушив східногалицьке питання перед Асамблеєю Ліги Націй. 27 вересня сесія Ліги Націй "звернула увагу Верховної Ради на потребу вирішити найближчим часом політичний статус Східної Галичини". Отже, вищий міжнародний орган знову підтвердив необхідність якнайшвидшого розв'язання східногалицького питання Верховною Радою.

30 грудня 1921 р. буковинська делегація УНРади вимагала від Верховної Ради визнати тимчасовий характер румунської окупації Північної Буковини, яка належить до "української Галичини".

Активізувала свою діяльність на захист суверенних прав Східної Галичини й Греко-католицька церква. Митрополит Андрей Шептицький мав низку зустрічей, зокрема з президентом США Уорреном Гардінґом та державним секретарем Карлом Х'юзом.

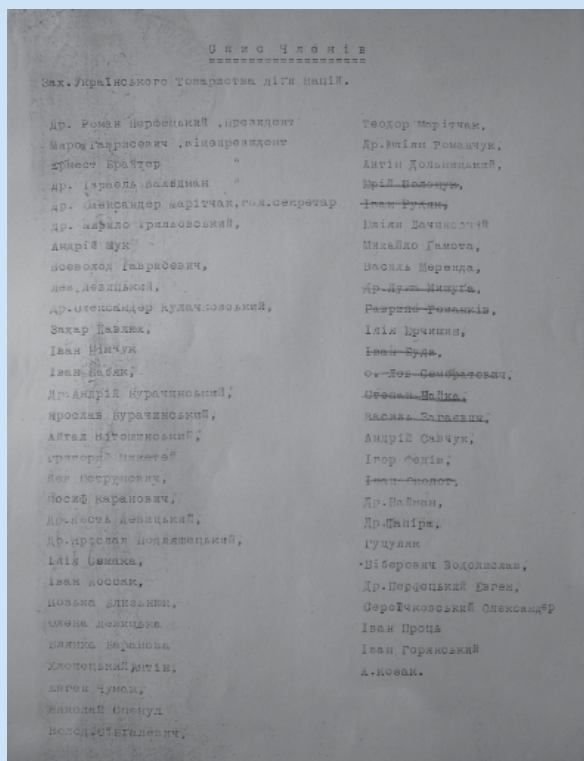
За допомогою галицького представника у США Л. Мишуги було встановлено зв'язок із сенатором Кінґом, який 8 лютого 1922 р. вніс до Сенату США резолюцію з домаганням від уряду втрутитися у справу Східної Галичини, відданої під окупацію Польщі. На вимогу Ліги американських українців 6 березня 1922 р. конгресмен Джордж Греґер вніс на розгляд конгресу США проект резолюції з приводу жорсткого окупаційного режиму в Східній Галичині.

Уряд ЗУНР, як і весь західноукраїнський політикум, пов'язували великі надії з Генуезькою конференцією. Підготовка до конференції розпочалася задовго до її проведення. У січні 1922 р. на засіданні Міжпартійної ради провід УНТП закликав представників різних політичних партій краю підтвердити повноваження голови уряду ЗУНР Є. Петрушевича репрезентувати інтереси українського населення Галичини на міжнародній арені. З цією метою наприкінці січня 1922 р. у Львові відбувся третій Міжпартійний з'їзд, який розглянув міжнародно-правове становище Східної Галичини. Делегати з'їзду визнали закордон-

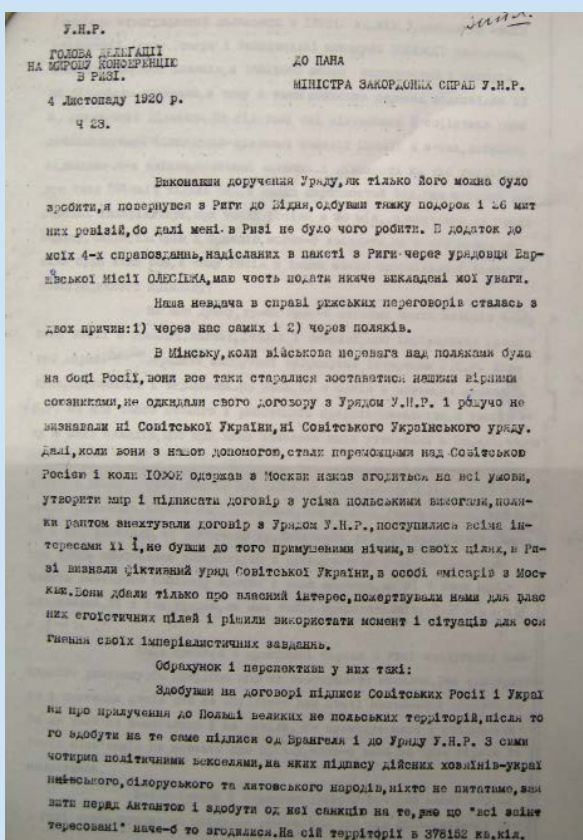
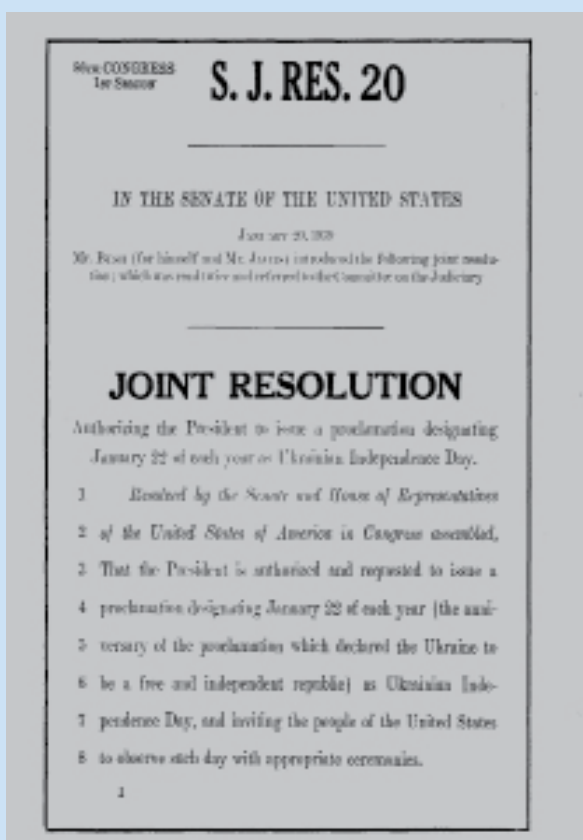
Й. Коциловський, Г. Хомишин і О. Барвінський – активні громадсько-політичні діячі, одні із тих, хто підписав відозву "До всього культурного світу" 1922 р., у якій висвітлено становище галичан у Польщі та прозвучав заклик до світової громадськості піднести голос на захист українського народу Східної Галичини

Титульна сторінка статуту Західно-Українського товариства Ліги Націй. 23 січня 1921 р.

Список членів Західно-Українського Товариства Ліги Націй. 23 січня 1922 р.

Текст резолюції Конгресу США, ухваленої 1959 р., якою день 22 січня проголошено Днем Української Незалежності

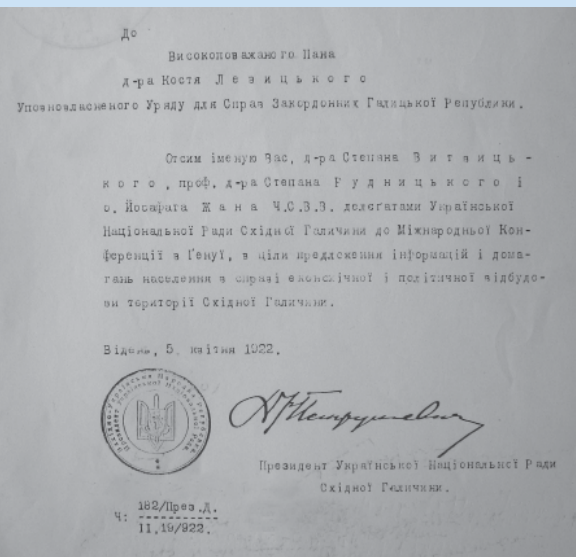

Звіт голови делегації на Ризькій мирній конференції сенатора С. Шелухіна про проведену роботу. 4 листопада 1920 р.

Отець Йосафат Жан (1885–1972) – один із дипломатів ЗУНР, запрошений до активної служби в уряді ЗУНР у травні 1919 р. Є.Петрушевичем і С.Витвицьким. Брав активну участь у міжнародних конференціях у Ризи 1920 р., Генуї 1922 р. у складі делегації ЗУНР; у 1920–1923 рр. був уповноваженим репрезентантом ЗУНР до Ліги Націй

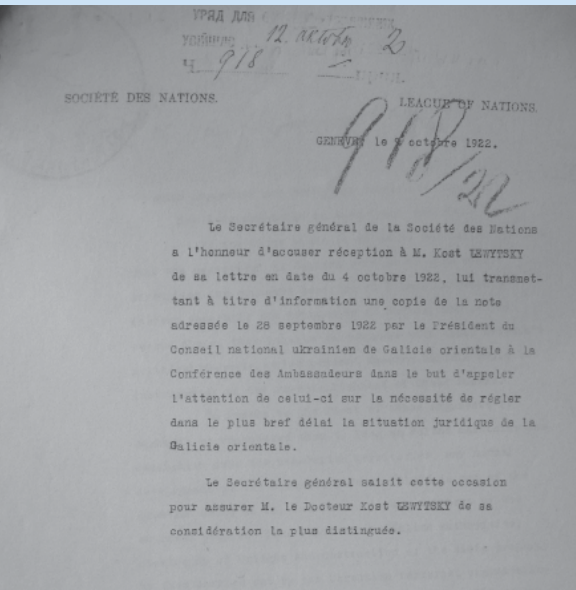

Уповноваження Президента Євгена Петрушевича членам делегації ЗУНР на міжнародну конференцію в Генуї: Костю Левицькому, Степану Витвицькому, Степану Рудницькому, о. Йосафату Жану. 5 квітня 1922 р.

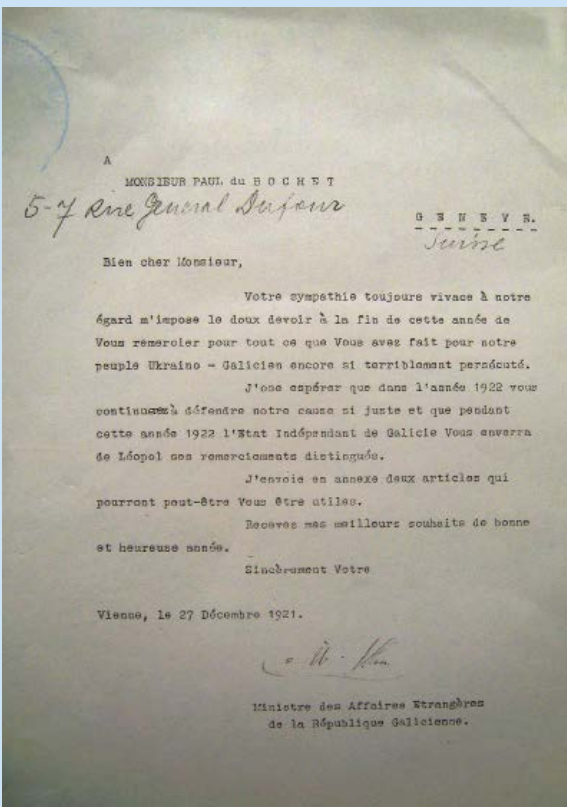

Повідомлення Ради Ліги Націй про одержання ноти ЗУНР від 28 вересня 1922 р. 9 жовтня 1922 р.

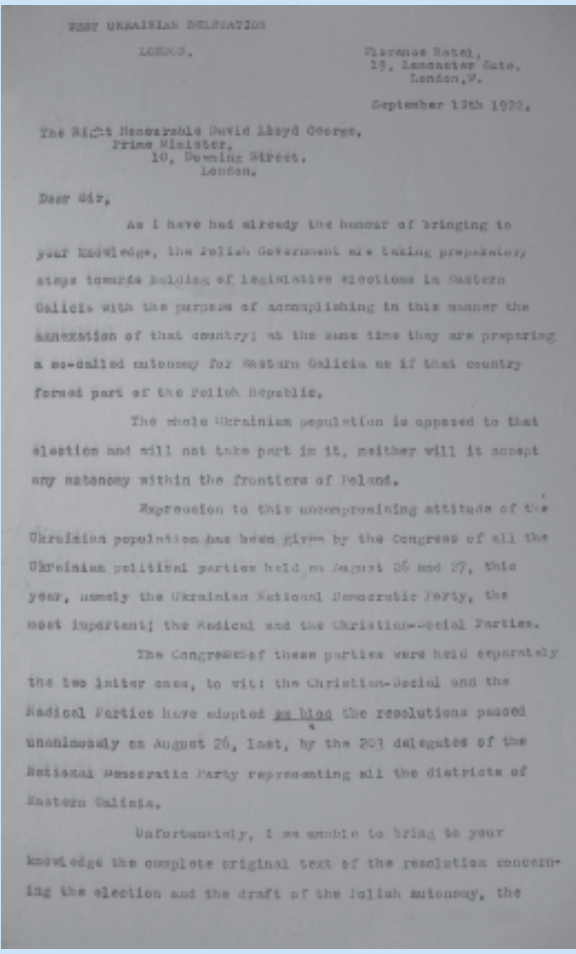
ний уряд ЗУНР єдиним легальним представником українського народу в Галичині. У ході підготовки до міжнародної конференції було уконституйовано важливу інституцію – Українську Національну Раду за кордоном. Створений 21 березня 1922 р. у Відні ініціативний комітет на чолі з відомим політичним діячем Л. Левицьким об'єднав 29 членів УНРади, що перебували за кордоном. На установчому засіданні 12 квітня 1922 р. було прийнято рішення звернутися до міжнародної конференції в Генуї із заявою, у якій УНРада за кордоном висловила довір'я уряду Є. Петрушевича, а також вимагала від міжнародних чинників остаточного розв'язання проблеми західноукраїнської державності, усунення з краю польської окупації. Значну підготовчу роботу провів уряд ЗУНР. 21 лютого 1922 р. до Найвищої Ради союзних держав і Президії міжнародної конференції в Генуї Є. Петрушевич направив ноту, у якій визначалося "велике зна-

Лист о. Йосафата Жана французькому журналістові "Le Petit Parisien" Паулю Буше. 27 грудня 1921 р.

Редакційна стаття "Українського прапора" "Генуя і справа Східної Галичини". 28 січня 1922 р.

фата Жана та експертів приїхала до Генуї 11 квітня 1922 р. Згодом прибув голова делегації Кость Левицький, який 23 квітня вручив Президії міжнародної конференції головну ноту, що складалася з 12 розділів. У ній було висунуто вимогу "вирішити державне становище Східної Галичини в ціли економічної відбудови сеї території і закріплення мира на Сході Європи". До ноти додавалося вісім монографій з матеріалами і статистичними даними, які підтримували тези, висунуті у головній ноті. Після приїзду до Генуї К. Левицького прийняв прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж, який заявив про свою підтримку вимог західноукраїнської делегації: "3/4 населення Східної Галичини є української народності і вони того самого походження, мають ту саму мову, ту саму релігію, що мешканці України. Поляки держать цей край лише завдяки оружній силі". 22 квітня 1922 р. на засіданні членів англійської делегації було вирішено ініціювати розгляд галицької проблеми на міжнародній конференції. Економічна конференція в Генуї за участю 34 країн світу проходила з 10 квітня до 19 травня 1922 р. Західноукраїнська проблема була поставлена на порядок денний конференції 10 травня з ініціативи Д. Ллойд-Джорджа. Під тиском Англії було прийнято рішення передати справу до політичної підкомісії конференції, яка на своєму засіданні 16 травня зробила висновок, що проблема Галичини "є загрозою миру в Європі... і в близькій часі мусить бути вирішена покликаними міжнародними чинниками". Крім того, конференція визнала Українську Національну Раду легітимним

Лист делегації ЗУНР на мирній конференції в Лондоні прем'єр-міністрові Великобританії Ллойд-Джорджу з приводу незаконних виборів у Східній Галичині. 12 вересня 1922 р.

чення Галичини в економічній відбудові Центральної і Східної Європи". 7 квітня 1922 р. еміграційний уряд надіслав у Геную другу ноту з вимогою урегулювати політичні й економічні проблеми Галичини. Західноукраїнська делегація у складі Костя Левицького, Степана Витвицького, Володимира Бандрівського, Степана Рудницького, Осипа Назарука, о. Йоса-

Президент ЗУНР Є.Петрушевич з членами уряду в еміграції. Відень 1920 р.

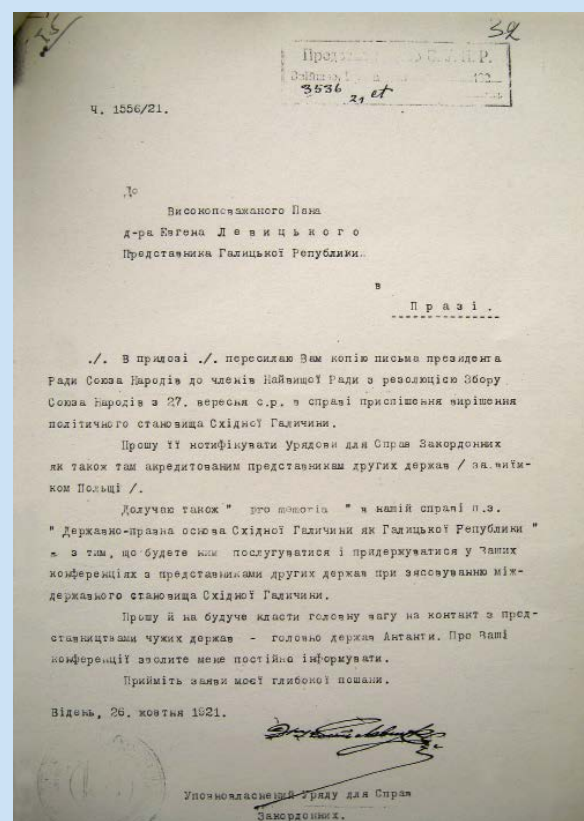
Лист уповноваженого закордонних справ Костя Левицького представникові у Празі Євгену Левицькому щодо резолюції Ради Ліги Націй від 27 вересня 1921 р. 26 жовтня 1921 р.

представником українського населення Галичини. Саме ж вирішення справи вкотре переносилося на невизначений час.

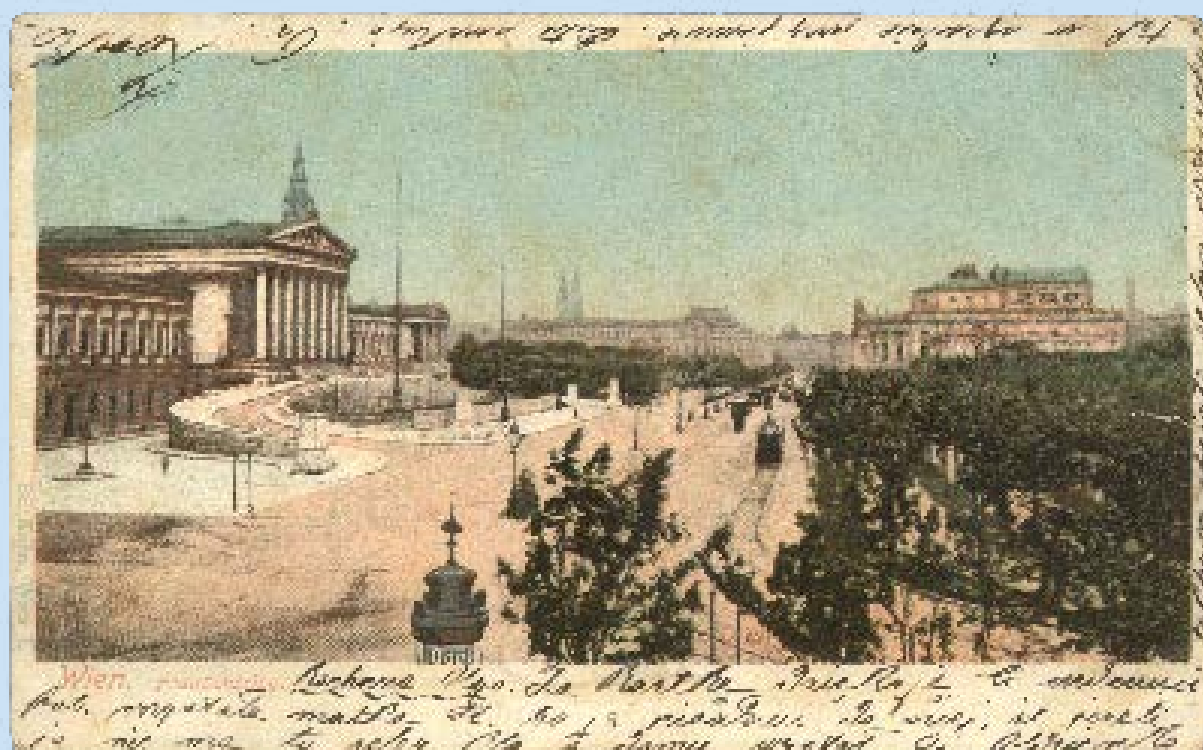
Отже, завдяки зусиллям уряду Галицької Республіки і його делегації в Генуї, очолюваної К. Левицьким, справа державно-правового статусу Східної Галичини набула розголосу. Відсутність позитивного рішення східногалицької проблеми міжнародною конференцією в Генуї змушувала провідників ЗУНР і далі звертатися до європейських лідерів і просити захисту та підтримки, хоча ці заходи й були мало-ефективними.

Важливе місце у зовнішньополітичних зусиллях уряду ЗУНР відводили інформаційно-пропагандистській та організаційній діяльності за кордоном загалом та серед української еміграції зокрема. З ініціативи трудовиків були створені та вели активну зовнішньополітичну діяльність різноманітні товариства та комітети. Зокрема у Відні діяло Західно-українське товариство Ліги Націй (ЗУТЛН), у Женеві – Комітет оборони західноукраїнських земель (КОЗУЗ), у Вінніпегу – Українсько-Канадський горожанський комітет, у Філадельфії – Об'єднання українських організацій в Америці, у Дорізані (Парана) – Український союз у Бразилії та інші.

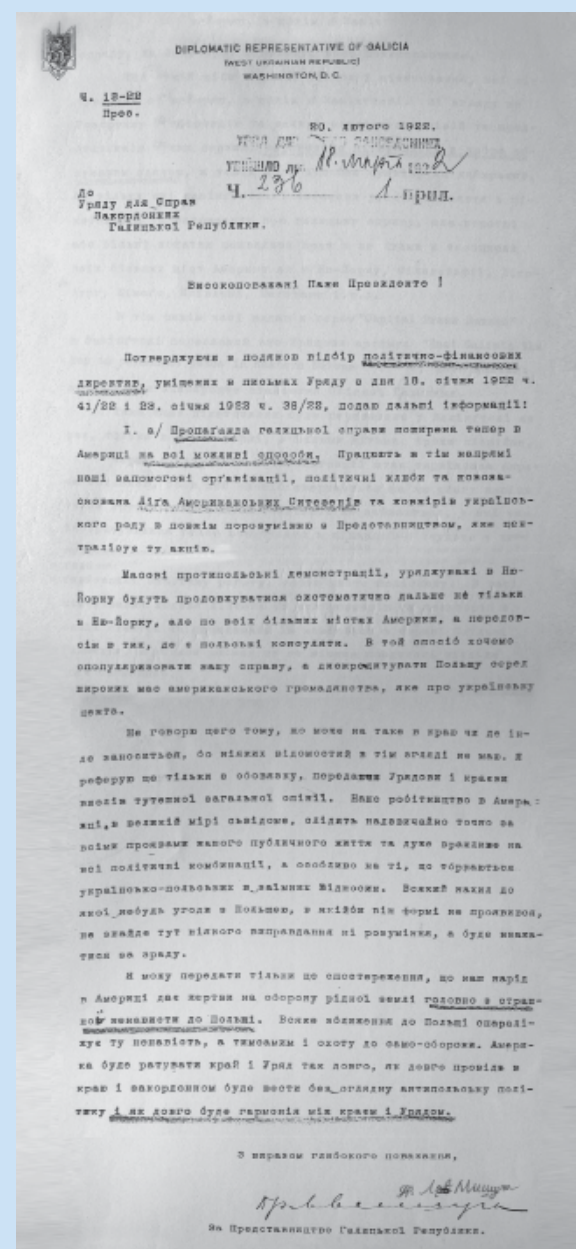
Конгрес українських студентів у Празі, що відбувався від 3 червня до 3 липня 1922 р. за участю відомих українських громадсько-політичних діячів – С. Смаль-Стоцького, Славінського, ректора Вільного університету професора О. Колесси та інших, вимагав надання незалежності Східній Галичині.

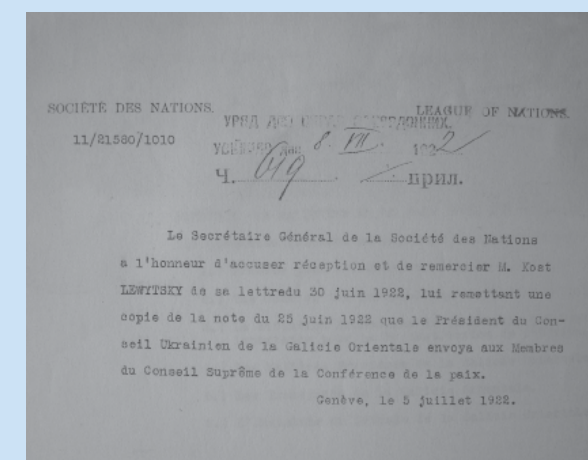
У серпні-вересні 1922 р. УНРада виступила з протестом проти спроб польського уряду у Східній Галичині провести вибори до польського сейму. 28 вересня 1922 р. голова УНРади надіслав Раді послів Антанти ноту з вимогою недопустити в Галичині виборів до польського парламенту, заборонити запровадження в краї воеводської автономії, вирішити в найближчий час проблему західноукраїнської державності. До ноти було додано проект державного

Початок 1920-х рр. Відень. Поштівка.

Повідомлення Генерального Секретаріату Ліги Націй уповноваженому закордонних справ Костю Левицькому про одержання ноти УНРади Верховній Раді в Парижі від 25 червня 1922 р. 5 липня 1922 р.

устрою “незалежної Галицької Республіки свободних народів”.

III асамблея Ліги Націй резолюцією від 22 вересня зажадала від головних країн Антанти якнайшвидше розв'язати питання про державний статус Східної Галичини.

Незважаючи на рішучі ноти протесту, надіслані УНРадою Лізі Націй, Раді послів і урядам головних країн Антанти, рішучий опір з боку політичних і громадських сил краю та всього населення, польська окупаційна влада все ж провела вибори, хоча вони виявилися справжнім фарсом. 5 листопада 1922 р. у день виборів до польського сейму, Міжпартійна рада виступила із заявою “До всього культурного світу”. У заяві політика польських властей на західноукраїнських землях характеризувалась як “безперервний час гноблення і насильств на українським народі”. УНРада закликала головні країни Антанти “уневажити безправно проведени Польщею вибори у Східній Галичині до польського сейму і сенату

Інформаційний лист представника ЗУНР у Вашингтоні Л. Мишуги президентові УНРади Євгену Петрушевичу. 18 лютого 1922 р.

Перед будинком дипломатичної місії Української Народної Республіки у Вашингтоні. Юліан Бачинський – голова місії, Ольга Короньовська, Емілія Стечишина – працівниці місії. 1922 р.

Українські жінки – члени організації "Січ" в марші протесту проти польської окупації Східної Галичини. Нью-Йорк. 1920-ті рр.

у Варшаві, негайно звільнити всіх політичних в'язнів, надіслати міжнародну комісію для захисту населення краю від безправної польської окупації та приступити в близькій часі вирішити справу державного становища Східної Галичини і відкликати польську окупацію".

10 листопада 1922 р. голова президії Західно-українського товариства Ліги Націй Роман Перфецький надіслав у Париж та Женеви звернення "До всього культур-

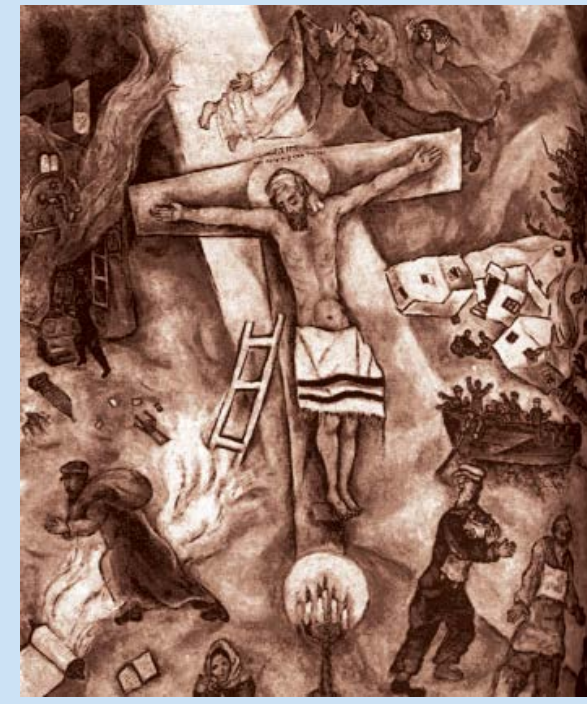
ного світу в справі положення в Східній Галичині" стосовно порушення польським окупаційним режимом прав і свобод західноукраїнського населення. ЗУТЛН вимагало також від урядів країн Антанти "знесення тимчасової польської окупації", створення міжнародної комісії, яка випрацювала б проект запровадження в краї цивільної влади.

Нову бурю протестів у краї та за його межами викликала спроба польського уряду проводити набір українських рекрутів на військову службу до польської армії. 14 грудня 1922 р. головним країнам Антанти була надіслана нота протесту проти призову української молоді, оскільки Східна Галичина не належить Польщі.

Східногалицьке питання знайшло підтримку серед широких кіл громадськості, про що свідчать пресові дані. Тим часом Антанта не реагувала на численні західноукраїнські ноти і вимоги світової спільноти. Затягування вирішення проблеми Галичини на міжнародній арені було на користь Польщі, дипломатія якої тим часом вела справу до підписання договорів з Румунією і Францією. Остання активно відстоювала на міжнародних форумах ідею створення великої Польщі як бар'єру між Німеччиною і Росією. Свої "історичні" претензії на створення великої Польщі вона поєднувала з компрометацією українського визвольного руху і української влади. Через

Демонстрація протесту проти польського панування у Східній Галичині у Нью-Йорку. 22 лютого 1922 р.

Польщі. На початку березня 1923 р. Рада послів одержала згоду своїх урядів на позитивне вирішення домагань Польщі й доручила спеціальній комісії підготувати з цього приводу необхідні рекомендації.

Марк Шагал (1889–1985). Замучена Європа. Біле розп'яття

Уряд ЗУНР не полишав спроб змінити ситуацію. 5 березня 1923 р. Є. Петрушевич звернувся до Ради послів Антанти з нотой стосовно утворення в Галичині української держави під протекторатом Ліги Націй і Ради послів Антанти. Однак це вже не могло відвернути катастрофи. На засіданні Української Національної Ради за кордоном, яке відбулося 5-6 березня 1923 р., К. Левицький від імені уряду ЗУНР повідомив про погіршення зовнішньополітичних

Стаття Степана Витвицького "Незалежність Східної Галичини" з мапою. 22 квітня 1922 р.

пресову пропаганду, а також офіційні заяви до лідерів країн Антанти польські дипломати представляли українську державну справу як німецьку інтригу, метою якої є ослаблення Польщі як союзниці західних держав, а визвольну боротьбу українського народу – як більшовицький чи розбійницький рух.

Наприкінці 1922 – початку 1923 рр. зовнішньополітична обстановка змінювалась на користь Польщі. Російсько-німецьке зближення, започатковане в Генуї та Рапалло, посилювало зовнішньополітичні позиції Польщі стосовно Галичини. У листопаді було відправлено у відставку уряд Д. Ллойд-Джорджа. Новий кабінет міністрів Англії на чолі з Б. Леві виявляв більшу прихильність до Польщі. Зі зміною уряду в Канаді докорінно оновився склад її делегації у Лізі Націй. З приходом до влади 1922 р. Б. Муссоліні Італія підтримала Францію щодо анексії західноукраїнських територій. У січні 1923 р. французькі війська захопили Рурський басейн, а литовські підрозділи – Клайпеду. Це розв'язувало руки польській дипломатії.

Ноту польського уряду до прем'єр-міністра Франції Р. Пуанкаре від 9 лютого 1923 р. про визнання східних кордонів прихильно зустріли в Парижі. 15 лютого 1923 р. уряд Польщі надіслав Раді послів головних країн Антанти ноту з проханням, враховуючи внутрішнє і міжнародне становище країни, визнати встановлені в Ризі східні кордони Польщі.

Проголошення так званої "воєводської автономії", яка нібито забезпечувала автономні права краю, мало відіграти неабияку роль у розв'язанні питання на користь

L'EUROPE NOUVELLE

tant qu'elle aura, braqué vers elle, le fusil de l'occupant polonais. De plus, le mécontentement d'une population de 4.000.000 habitants aux confins de la Russie, dans le pays qui sert de territoire de transit, pourrait mettre des obstacles sérieux à la reconstruction économique et créer un foyer de graves conflits internationaux. Il serait déraisonnable de pousser au désespoir un peuple dont le patriotisme profond s'élève à la hauteur d'un sentiment religieux, au lieu de profiter de cette force qu'il représente, pour l'œuvre de la consolidation de la paix, si délicate en ce point de l'Europe.

L'idée de l'indépendance de la Galicie se fait jour de plus en plus dans les milieux politiques de France et d'Angleterre. Elle a été adoptée par la Ligue française des Droits de l'Homme et par l'Association française pour la Société des Nations, de même que par la League of Nations dans l'Europe britannique. Pour le maintien de la paix dans l'Europe Orientale, il est nécessaire d'arrêter la poussée polonaise vers l'est.

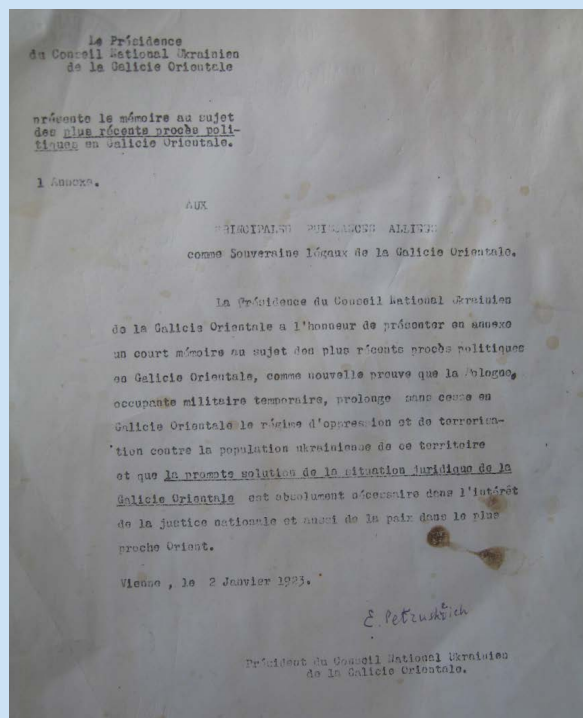
L'Etat indépendant galicien pourrait être neutralisé comme d'ailleurs une bande du territoire correspondant jusqu'à la mer Baltique. Dès lors, tous les peuples de Galicie pourraient se mettre au travail commun et le pays deviendrait un rempart solide pour l'œuvre de la paix. Une Suisse de l'Est européen serait ainsi créée. Espérons que la principale cause du différend polono-russe disparaîtra ainsi et que l'on assurera enfin la paix dans cette partie de l'Europe.

Stephen WITWITSKY, Chef de la délégation ukraino-galicienne à la Conférence de la Paix.

La carte ci-dessous nous a été communiquée par M. Witwitsky. Marquons que celui-ci réclame l'indépendance de l'actuelle Galicie Orientale. Il ne peut en effet être question de revenir sur les frontières de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie délimitées par la chaîne des Carpates. Ces deux Puissances accordent d'ailleurs aux minorités tous leurs droits et les Ukrainiens disséminés sur leur sol sont en petites quantités (N. R. L. R.).

CARTE DE LA GALICIE ORIENTALE

Нота Української Національної Ради урядам країн Антанти. 2 січня 1923 р.

обставин розв'язання західноукраїнської проблеми. Представники лівого крила УНРади в особі Семена Вітика та Антіна Крушельницького гостро критикували зовнішню політику трудовиків. Голова на засіданні Роман Перфецький закликав "надіслати телеграму всім з протестом проти приєднання Східної Галичини до Польщі".

Українські діти Нью-Йорка протестують проти рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. Березень 1923 р.

Трагічна розв'язка наближалась. З ініціативи фашистського уряду Італії 15 березня 1923 р. Рада послів Антанти в особі Р. Пуанкаре (Франція), Р. Авезана (Італія), Е. Філіпса (Великобританія), М. Матсуда (Японія), розтоптавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі. Цей документ засвідчив повне морально-політичне банкрутство декларованих урядами країн Антанти принципів про права народів на свободу і незалежність. Рішення Ради послів було ухвалене із застереженням про надання Східній Галичині територіальної автономії, однак польський уряд цю вимогу ігнорував і надалі проводив на західноукраїнських землях окупаційну політику.

Цей ганебний акт викликав могутню хвилю протесту в краї і за його межами. Усе українське суспільство, попри політичні розбіжності, одностайно виступило проти планів польської реакції анексувати споконвічну українську землю. У багатьох містах і селах відбулися масові політичні мітинги і демонстрації. Різно відреагували на нього й вищі органи влади. Було надіслано низку нот і меморіалів протесту Раді послів від імені членів УНРади та провідних політичних партій і громадських організацій. На знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у

Львові відбулася велелюдна демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука на площі св. Юра склали присягу: "Ми, український народ, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами й кожен нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, свободній державі".

Масовий рух протесту проти несправедливої постанови Ради послів Антанти спостерігався і в українській діаспорі, яка проводила численні віча й демонстрації, надсилала листи й телеграми в Париж і Женеву.

Незважаючи на очевидну неправомірність рішення Ради послів Антанти від 15 березня 1923 р., воно певною мірою деморалізувало галицьку політичну еліту, виховану в дусі австрійської толерантності й законслухняності. Лідери українських партій виявили недовіру до уряду Є. Петрушевича і він саморозпустився, хоча ще в серпні 1922 р. всі заявляли про повну його підтримку. Розпалася й Міжпартійна Рада. Окремі партії змінили свою політику з незалежницької на автономістську, еволюціонували від боротьби з окупантами до підтримки політики автономії Західної України в складі Польщі.

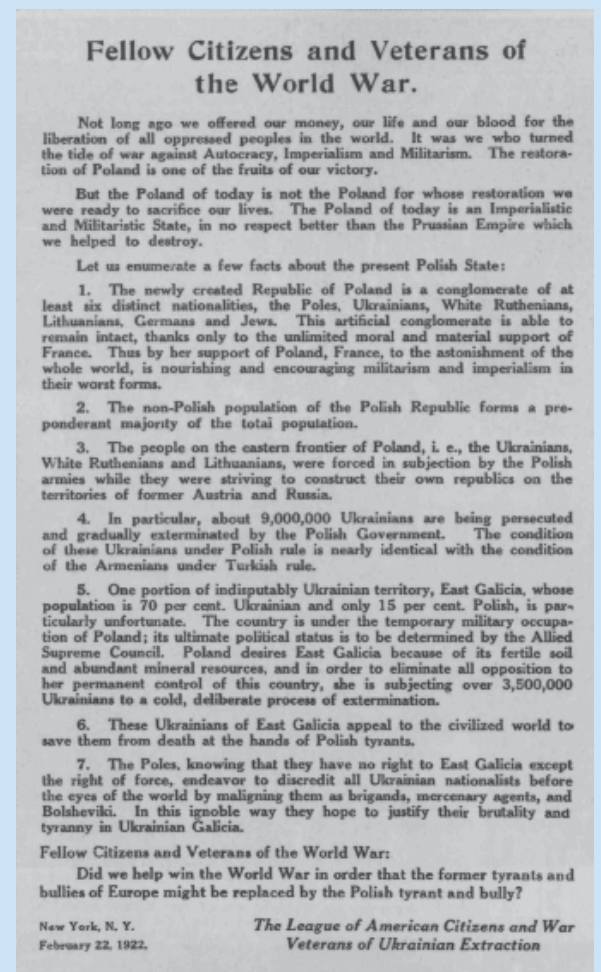

Отже, різноманітна й багатогранна зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР, підтримувана широкими народними масами, актуалізувала проблему західноукраїнської державності на міжнародній арені. Протягом чотирьох з половиною років це питання не сходило з порядку денного європейських політичних форумів. Однак розрахунки й сподівання більшості західноукраїнського політикуму на добру волю й справедливість урядів країн Антанти при вирішенні проблеми державної незалежності Галичини виявились хибними. Створення західноукраїнської держави не входило в егоїстичні плани великих держав Європи, які, присвоївши собі право суверена, після тривалого зволікання, всупереч волі українського народу, віддали Галичину під владу Польщі.

о. Йосафат Жан, професор Іван Боберський та доктор Володимир Бачинський. Монреаль, Канада. 1925 р.

Маршал Фош, Юзеф Пілсудський, генерал Сосновський. Травень 1923 р.

Відозва Ліги воєнних ветеранів українського походження США з вимогою захисту українців Східної Галичини від польської окупаційної політики. Нью-Йорк. 22 лютого 1922 р.

2. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918–1919 РОКІВ

Дев'ятимісячна війна не була регіональним протиборством місцевих "польських орлят" і українців, а конфліктом двох новонароджених національних держав – ЗУНР (1 листопада 1918 р.) і Польщі (11 листопада) за територію від Сяну до Збруча, де українці становили більшість (окрім великих міст і частини містечок). У протиукраїнській борні Варшаву прямо чи опосередковано підтримали уряди західноєвропейських держав, а також Румунії, частково більшовицької Росії та Угорщини (її війська захопили частину Закарпаття). Дуже прагматичною щодо галицьких українців, їх боротьби на захист ЗУНР була й зовнішня політика молодого Чехословацького держави, якій вигідно було, щоб супротивній Польща утримувала якомога більше свого війська на Галицькому фронті.

По-друге, полякам вдалося швидко об'єднати військові сили міста, основу яких склали три формації: Польська військова організація – колишні легіонери бригади Пілсудського, Польський допоміжний корпус, провідником якого був Владислав Сікорський, складався з жовнірів і старшин на той час розформованого корпусу; Польські військові кадри, до яких горнулися різні товариства – "Сокіл", "Гвезда", "Скала", а також молодіжні, студентські, жіночі організації. Загальне керівництво здійснював 44-річний граф Олександр Скарбек – лідер польського національно-демократичного руху в Галичині.

31 жовтня пополудні представники цих організацій провели таємну нараду, на якій вирішено об'єднатися під проводом капіта-

Дмитро Вітовський – політик, сотник Легіону Українських Січових Стрільців, полковник УГА, Державний Секретар військових справ ЗУНР

Осип Букшований – восени 1918 року обраний старшинами командиром Легіону УСС. Брав активну участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., командував 1-ю бригадою УСС у складі УГА, був одним із розробників плану Чортківської офензиви 1919 року

на Чеслава Мончинського. Згідно з планом, який враховував незначну кількість військових сил, полякам належало забарикадуватися на заході, встановивши контроль над головним залізничним вокзалом. Пополудні 1 листопада південно-західну частину міста також заповнили польські бойовики. У кількох місцях відкрилися пункти набору добровольців, які реєстрували по 200–300 жовнірів щоденно. Надвечір наступного дня польські загоны зайняли райони Політехніки, собору св. Юра, костелу св. Єлизавети, оточили головну пошту, цитадель. Зростанню їхньої активності сприяла діяльність польських політичних партій у Львові, які 1 листопада утворили Польський Комітет Народовий. У першому зверненні до населення комітет закликав "усіх безздатних поляків до зброї".

У цей тривожний час супротивники вирішили сісти за стіл переговорів. 2 листопада у Торгово-промисловій палаті з польськими представниками зустрілися авторитетні українські політики і громадські діячі К. Левицький, М. Лозинський, Р. Перфецький, Л. Ганкевич, Л. Цегельський, С. Федак і митрополит А. Шептицький. Утім мирні пропозиції українців – державний кордон по Сяну, культурна автономія поляків і євреїв у Галичині – поляки відкинули. Однак, незважаючи на суперечності, сторони опублікували спільну відозву до населення із закликом до злагоди. Наступного дня вона з'явилася трьома мовами на мурах міста.

І хоча перші листопадові дні загрожували вогнем війни, далеко не всі сприймали її серйозно. Саме тому половина стрілецтва спо-

Битва за Львів 1–22 листопада 1918 р. Українці не сподівалися, що полякам-військовикам і цивільним "орлятам" вдасться так швидко оговтатися і вже до кінця першого листопадового дня домогтися успіху. Втім, нічого дивного у цьому не було. По-перше, у Львові з населенням 187 тис. осіб вони становили більшість. Поляки – мешканці міста, підтримували своїх бойовиків, деякі з них брали участь у вуличних су-

кійно розійшлася по домівках, а на тривожні заклики Дмитра Вітовського до міських і повітових комісарів якнайскоріше надіслати поборовців на захист столиці, відгукнулися Золочів, Щирець і Кам'янка-Струмилова. Тим часом становище українських військ погіршилося. Д. Вітовський був шокований, коли начальник штабу Сень Горук повідомив: у лавах залишилося лише 648 стрільців і старшин. Про спроби ліквідувати хоча б головні ворожі вузли опору навіть не йшлося.

Листопадові бої на залізничному двірці та вулицях Львова. Художник Леонід Перфецький

Семен (Сень) Горук — журналіст, отаман Легіону Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії. В листопаді 1918 р. входив до складу Українського Генерального Військового Комісаріату. 5 листопада – 10 грудня 1918 р. – начальник штабу УГА

Григорій (Гриць) Коссак – (1882–бл. 1932) – полковник УГА. 5-9 листопада 1918 р. – командувач українськими військами у Львові

Польський літак на Львівському летовищі

Годі було втримати головний вокзал, за який одразу ж почалася завзята боротьба. Для його оборони виділили лише два десятки стрільців – великий прорахунок командування. Бо коли Мончинському стало відомо про наявність на складах Чернівецького двірця великої кількості зброї, він вислав туди сильний загін. Захоплених трофеїв вистачило для чотирьох тисяч бойовиків. Тому вже під вечір 2 листопада полякам вдалося

У надзвичайно складній ситуації Д. Вітовський не витримав нервової напруги і звернувся до К. Левицького із заявою про відставку. Саме тоді до Львова прибув 36-літній отаман Гриць Коссак, колишній народний учитель з Дрогобиччини, відомий громадський діяч, співорганізатор товариства «Січові Стрільці». У роки світової війни Г. Коссак спершу командував куренем, а від 1915-го – легіоном УСС. Військовим комендантом Львова призначили 56-річного полковника Миколу Мариновича. Однак Г. Коссак не зумів вдало використати сили новоприбулих усусусів. Коли чотири сотні стрільців, кулеметна сотня, Чота мінометників під командуванням сотника О. Букшованого швидко вивантажилися, готові виконати бойові завдання, їх ніхто не зустрів. Не маючи інформації про становище в місті, сотник приступив до виконання застарілого наказу командування, який передала кольпортерка (розповсюджувач) однієї з львівських газет. Спочатку вони без втрат розгромили польський гарнізон Персенківки. Тоді сотні розділилися. Група Букшованого без перешкод зайняла Цитадель, вибила поляків з трамвайного парку і навколишніх кварталів. Інша група зав'язала бій за головний двірць. Перемога була близькою. І тут поляки перехитрували січовиків, запропонувавши перемир'я. Поки вели переговори, до них надійшла допомога. Українських парламентарів полонили, а їх сотні вибили із зайнятих позицій. Вони повернулися до Персенківки. Польський гарнізон вокзалу відбив і другий наступ січовиків.

Обороною вокзалу керував 24-річний поручник Броніслав Перацький, відзначений за бої у Львові званням полковника. Невдовзі він зробив блискучу державну кар'єру, ставши міністром внутрішніх справ Польщі (15 червня 1934 р. його вбив бойовик ОУН Григорій Мацейко). На Персенківці, куди вдруге повернулися січовики після невдалого штурму вокзалу, сталося не ймовірне: курінь залишився без командира. Генеральна Команда не призначила нового (хоча досвідчених старшин в Народному домі було немало), не визначила й конкретного бойового завдання. Відтак вони еше-

лоном виїхали в Старе Село, де заснували бойову групу під такою ж назвою, її очолив Осип Микитка.

Втрата головного вокзалу стала для українців важким ударом. Були відрізані залізничні шляхи сполучення із багатьма повітами. Остаточне захоплення поляками головного двірця 3 листопада, мабуть, і вирішило долю Львова. Пропозицію української сторони про перемир'я 4 листопада поляки зігнорували. Фронт, який утворився цього дня, практично не змінювався два тижні. Він ішов по вулицях Стрийській, Кадетській, Коперника, далі через головну пошту, сейм, собор св. Юра, потім вулицями Бема, Янівською, Клепарівською і Замарстинівською. Головними опорними пунктами українських військ у місті стали казарми на вулиці Яблоновських, сейм, цитадель, головна пошта, казарми Фердинанда на Городоцькій і поліції – на Казимирівській, вокзал Підзамче, міська різня. 5 листопада запеклі бої точилися за головну пошту: поляки невпинно атакували будинок, тримали під щільним вогнем усі підходи до нього. Підступи до сейму героїцьки обороняв відділ поручника Ілька Цюкана. Він не тільки утримував будинок, а й здійснював рейди у бік вулиці Городоцької, до костелу св. Анни, Єзуїтського парку.

5 листопада із Старого Села повернулися півтори тисячі стрільців і старшин полку УСС, які влилися в ряди оборонців столиці. Крім того, невеликі загони прийшли з Винник, Золочева, Щирця, Комарна. Але цього було недостатньо. Українська Національна Рада і Генеральна Команда звернулися до населення Галичини з відозвою «Під зброєю!»: «В перших хвилях нової держави підняв голову лютий і завзятий противник українського народу. Перед лицем цілого світа не постидалися поляки заявити, що український нарід не може бути вільний і рівний іншим, тільки мусить далі бути вічним наймитом Польщі!». Керівники молодого держави закликали: «Кому тільки доля Рідного Краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, але бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, хто не хоче більше жити в неволі, темноті і вбогості, бути визискуваним і по-

Умовні позначення

- +— Лінія фронту 4.XI.1918 р.
- +— Лінія фронту 6-17.XI.1918 р.
- ☛ Вузли опору ГА
- ⊕ Позиції артилерії ГА
- Ⓜ Штаб повстання
- ⋯ Район патрулювання євр. міліції
- ➔ Наступ полку УСС 3-4.XI.1918 р.
- ✈ Аеродроми польської авіації
- ☛ Бомбові удари польської авіації
- ➔ Наступ поляків 21-22.XI.1918 р.

Картосхема битви за Львів. 1918 р.

Присяга стрільців Галицької Армії в Коломиї перед від'їздом на фронт

Охорона ратуші у Львові

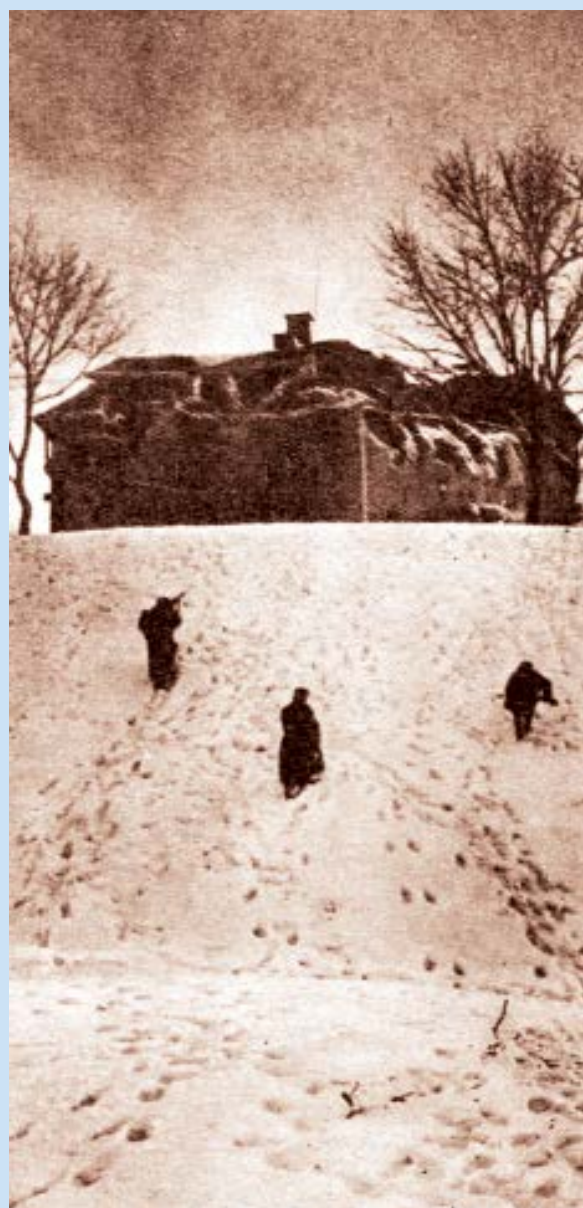
зайняти головний вокзал. Отже, ці дні відзначалися зростаючою їхньою активністю. Вітовський усі надії покладав на полк УСС. Та січовики забарилися. Залізничники, майже виключно поляки, стримували рух ешелонів з Чернівців і саботували всі розпорядження командира полку О. Букшованого. Тож лише 3-4 листопада січовики прибули до приміської станції Сихів.

Барикади на вулицях Львова

Штурм цитаделі польськими вояками

штуркуваним, той зараз як стій пристане до українського війська”.

Під вечір 5 листопада поляки запропонували перемир'я – мабуть, далася взнаки активність українського війська. На нараді Національної Ради голоси розділилися. Дехто вважав, що під час припинення вогню можна було посилити українську армію. Була висловлена пропозиція, до якої не прислухалися: виїхати Національній Раді зі Львова і цим розв'язати руки військовим. Врешті перемир'я підписали на добу. Але вже в середині дня 6 листопада отаман Г. Коссак повідомив поляків про порушення легіоністами умов перемир'я. Вони зненацька захопили Левандівку, обстріляли пошту, а головне – перерізали шлях на Жовкву, яким до Львова постачали харчі (залишалася лише одна артерія безпечного доступу до міста – через Личаків). Отож бої відновилися біля казарм Фердинанда, по Городоцькій вулиці, на Підзамчі.

Критичним для командувача отамана Гриця Коссака виявився день 7 листопада. Напередодні він доповів Національній Раді про розробку нової операції, яка мала змінити ситуацію на фронті, що формувався у місті та повітах. Планувався наступ на центральні квартали вздовж Городоцької вулиці та очищення Жовківського передмістя і Замарстинова. Задум був непоганим, але ж ґрунтувався на дуже малих силах, які були неспівмірні поставленим завданням, а тому провалився. Тільки поручник Ілько Цьокан зі своєю невеликою групою, завдяки сміливості й бойовій майстерності, зумів очистити вулицю Міцкевича і відкинув поляків від Сейму до площі Св. Юра. Коли зав'язався бій біля Оссолінеуму, Кость Левицький просив отамана Г. Коссака якнайпильніше оберегати унікальне книгосховище зі стародруками і картами.

Із болем Національна Рада сприйняла невдачу 7 листопада. Нереальними планами були незадоволені фронтові старшини. Закономірною реакцією стала чергова заміна командувача. 9 листопада ним став 33-літній полковник Гнат Стефанів, уродженець с. Топорівців Городенківського повіту. Новий командувач розпочав свою діяльність досить енергійно. Оскільки на десятикілометровий фронт припадало лише 1500 стрільців, а збільшити їх відразу було неможливо, він скоротив фронт. Також на Високому замку з'явилися дві гаубиці, які поляки намагалися знищити літаками. На прохання артилеристів полковник Г. Стефанів надіслав сюди кулеметну сотню, якою командував поручник, син Івана Франка – Петро, ветеран легіону УСС. Невдовзі гармати встановлено також на Цитаделі та Кайзервальді. Ударами зі Старого Села, Персенківки, Цитаделі укра-

Львівська цитадель після боїв

їнські підрозділи зайняли Кульпарків. Польський фронт дещо відсунувся. Невдовзі зав'язався бій за важливий пункт ворожого опору – кадетську школу. Однак противникові вдалося 13 листопада зі свіжими силами перейти у новий контрнаступ.

Невдача на південній околиці столиці не зупинила полковника Г. Стефаніва від наступальної операції на півночі, де поляки робили відчайдушні спроби оточити Львів і перекрити залізничний шлях від Підзамча на схід. 12 листопада цю важливу ділянку

оборони очолив досвідчений січовик із Бучаччини поручник Зенон Носковський, підтягнувши резерви: півсотні наддніпрянців загалу імені Гонти, які прибули 13-го з Київщини під командуванням отамана Андрія Долуда, 150 стрільців із Жовкви (щойно з італійського полону). 14 листопада у районі Жовківського, Замарстинівського і Клепарівського передмість розгорілися запеклі бої. На жаль, загального керівництва операцією фактично не було. Операція розпалася на протистояння окремих підрозділів. Зре-

Казарми на цитаделі після боїв у Львові

Бій стрільців за Підзамче

Барикади на вул. Зиблікевича

Підбитий польський панцерник

Українська стежа на площі Галицькій у Львові

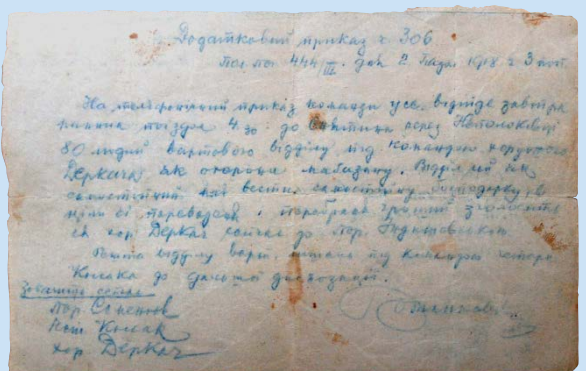

штою неорганізовано діяли й перші бойові групи у повітах. Очевидно, мав рацію Мирон Заклинський, коли зазначав, що “ні один із наслідників Вітовського на становищі головного команданта під час львівських боїв не доріс до величини свого завдання. Тому програш на нашому боці”. Насамперед до невдач спричинився брак поповнення. Наступати малими силами вкрай важко. За законами збройної боротьби наступаюча сторона повинна бути втричі більшою. Однак про

таке можна було тільки мріяти. І полковник Г. Стефанів, і попередні командувачі орієнтувалися тільки на професійне військо, ігноруючи місцеві резерви, хоча у Львові було чимало боєздатного українського населення. Польське командування діяло навпаки. Оскільки Польща не мала можливості одразу ж надіслати до Львова війська, бойові частини формувалися здебільшого з місцевого населення і зокрема приміських сіл Білогорці, Чишки, Давидова, Козельників, Кротошина, Кульпаркова, Рясної Польської, Зимної Води, яке добре орієнтувалося у львівських околицях.

Командувач Г. Стефанів постійно намагався переконати Державний Секретаріат покинути Львів і провадити організаційну роботу якнайдалі від місця боїв. Крім того, необхідно було, після втрати 11 листопада Перемишля, встановити найпильніший контроль над залізницею до Львова, втілити в життя ухвалу про мобілізацію, творити армію, зовнішній фронт вздовж Сяну. Але уряд вперто сидів у столиці, недооцінював військової загрози, взагалі не вірив у те, що Польща зігнорує міжнародні норми й окупує край. Не похитнуло позиції уряду ЗУНР і тривожне повідомлення про агресивні дії Румунії, війська якої 11 листопада захопили Чернівці, а невдовзі й всю Буковину.

Хоча 9–16 листопада українські контратаки не були доведені до кінця, противник все ж занепокоївся. Раз у раз Чеслав Мончинський надсилав телеграми до Варшави й Перемишля – просив термінової допомоги. Однак Юзеф Пілсудський лише приступив до створення армії, тому пропонував командувачу військами на Галицькому фронті генералові Тадеушу Розвадовському скористатися своїми силами. Нестійкість польського керівництва виявилася також і у факті пропозиції відомого віденського діяча Галецького Євгену Петрушевичу. За дорученням Юзефа Пілсудського він несподівано запропонував мир... в обмін на автономію Галичини в рамках Польщі. “Поляки ліпше зорганізовані, мають запевнену допомогу Франції і мусять перемогти. Польща ніколи не відмовиться від Східної Галичини і Львова, який є польським містом”. Але ці

домагання Є. Петрушевич рішуче відкинув. У такій непевній ситуації польська сторона знову зініціювала перемовини. “Послами миру” виступили провідники української і польської церков. 16 листопада митрополит Андрей Шептицький звернувся до “дипломатів” з листом, у якому благав: “Підіть з обох сторін в уступливості, як далеко лиш можете, здержіть братовбивчі бої і верніть нашому місту та всім мешканцям так бажаний мир...”.

Увечері 17 листопада пропозицію поляків про 48-годинне перемир'я розглядали на спільній нараді Національної Ради і командування. Цього разу повідомили, що поляки, не відмовляючись від претензій на Львів, з гуманних мотивів запропонували припинити бої. Проти договору рішуче виступив Г. Стефанів. Як і більшість військовиків, він не хотів стати жертвою чергового підступу противника. І все ж 19 листопада тимчасове перемир'я було укладено. У договорі обумовлювали вільну діяльність санітарних стеж, забороняли обстріл міської газівні та електростанції. 18 листопада недавно призначений Державним Секретарем військових справ полковник Дмитро Вітовський виїхав до Станіславова, Тернополя, Коломиї, щоб надіслати до столиці нові сили. Про це ж йшлося в наказах і розпорядженнях до державних органів та військових комісарів краю.

Того ж 18 листопада до Львова прибув представник Антанти, член французької місії в Румунії, лейтенант Віллем. Перший день він провів серед польського керівництва, а наступного з'явився у Народному домі, де взяв участь у переговорах, підтримавши пропозицію поляків продовжити перемир'я до 21 листопада. Українську делегацію на переговорах, які не припинялись цими днями, представляли державні секретарі Р. Перфецький і М. Лозинський. Перемовини зайшли у безвихідь уже 20 листопада, коли на вимоги українців припинити бої польська сторона заявила, що ніколи не зречеться своїх прав на Львів. Її наміри підтримав також представник Парижа, який заявив, що Антанта, на відміну від України, визнала Польщу. Стіл переговорів спорожнів. При-

Один із наказів українського війська. 2 листопада 1918 р.

Відзови української влади у Перемишлі

Головна пошта у Львові. 4 листопада 1918 р.

Одна з українських бойових загород у Львові

чину самовпевненості поляків з'ясовано через кілька годин.

Того ж ранку засідала Рада Державних Секретарів за участю групи військових. Прем'єр Кость Левицький попросив Г. Стефаніва оцінити перспективи оборони столиці. Тоді полковник категорично ствердив, що триматиме місто 2-3 тижні своїми силами, а як дочекається підмоги – очистить Львів за 2-3 дні. Лише сотник О. Букшованний взяв під сумнів аргументи командувача. Він заявив: якщо поляки ось-ось отримають допомогу, українці не втримають Львова і кілька днів. Його прогнози збулися. Власне з Перемишля, який 11 листопада захопили поляки, надійшли сили, за допомогою яких поляки мали надію врешті оволодіти Львовом. Група "Відсіч" складалася із шести ешелонів і бронепоезда, на яких прибули 1400 солдатів і офіцерів, дві сотні уланів, 16 гармат з обслугою. Співвідношення сил у Львові різко змінилося на користь поляків. 21 листопада поляки мали до 6,7 тис. вояків, серед них в бойових лавах – 4,4 тис. Українських військ нараховувалося у півтора рази менше. Особливо дошкульних ударів українцям завдавав авіазагін, який базувався на Левандівці і 5–22 листопада скинув на Львів

Польські офіцери на чолі з Чеславом Мончинським у центрі Львова

та навколишні села близько 250 бомб вагою 4–25 кг. Летунський загін Галицької Армії розпочав бойові вильоти з Красного лише в грудні.

Значна перевага в силах дала можливість підполковнику Токаржевському, який очолив польські війська у Львові, о шостій ранку 21 листопада перейти до активних дій. Чотири групи під командуванням офіцерів Сікорського, Борути, Тшешньовського, Пом'ян-Цеповського, при підтримці артилерії і двох бронепоездів ударили головними силами на півночі та півдні, щоб оточити місто, знищити частини Галицької Армії і полонити український уряд. Сильне угруповання В. Сікорського атакувало Підзамче та Високий замок з метою вийти до Личакова

й замкнути оточення. Утім, це угруповання протягом дня так і не пододало опору українських підрозділів. Вони відкинули аж до Голоська групу капітана Віктора, що проривалася до Збоїськ. Дві сотні УССів, скріплені загоном А. Долуда, сміливим контрударом у районі Змарстинівської викликали паніку серед польських частин, які наступали на Підзамче. Особливо відзначилися сотні січовиків, адже вони несли на своїх плечах головний тягар оборонних боїв. Завдяки цьому вдалося утримати важливі стратегічні вузли: цитадель, Оссолінеум, будинок сейму, Підзамче, Високий замок.

Тоді, коли на півночі полякам не вдалося реалізувати своїх намірів, південне угруповання через Персенківку і Стрийський парк

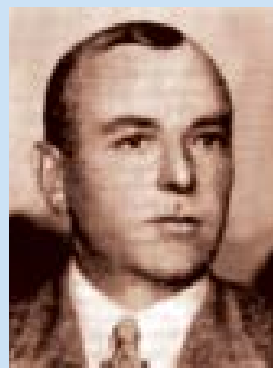

Польські гармати у Львові

м. Львів. Загальний вигляд

Гнат Стефанів (1885–1949) – полковник УГА й Армії УНР, родом з с. Топорівців Городенківського повіту

Українські та польські вояки під час перемир'я 18-20 листопада 1918 р. у Львові

підійшло до Погулянки і Пасік. Подолавши заслони розгублених підрозділів чотаря Каравана, поляки відкинули їх на Винники і зайняли район Личакова, де захопили 6 гармат та досягли церкви св. Петра і Павла. Дві сотні новобранців з Винник були затримані поляками біля Чортової скелі. І знову врятували становище січовики, які не пропустили ворога далі залізниці на Личакові й не дали йому можливості відрізати шлях на схід.

Полякам вдалося вийти у район Личаківського цвинтаря; точилися запеклі бої на Підзамчі та в центрі міста. Ситуація погіршувалась і Г. Стефанів розгубився. О 14.30 він навіть запропонував полякам тимчасове перемир'я. Під вечір полковник несподівано повідомив Костя Левицького про намір здати Львів. Більшість старшин висловилися проти цього. Але командувач наполягав на своєму, обіцяючи якнайшвидше повернення до столиці. Він не знав, що саме в той момент генерал Болеслав Роя прийшов до згоди із Токаржевським припинити

наступ, чекаючи на допомогу. Та наказ про відступ українські частини уже отримали. Чимало старшин і стрільців, особливо з тих підрозділів, які міцно утримували свої позиції, сприйняли цей наказ як зраду.

Як зазначалося, поляки теж готувалися до відступу. Тож евакуація українського війська зі Львова відбулася без перешкод до ранку 22 листопада. Разом із військовиками увечері 21 листопада, через Красне – Золочів, до Тернополя виїхали Державний Секретаріат та інші установи ЗУНР, за винятком групи громадських діячів, які мали захищати права українського населення галицької столиці.

Осип Букшований із січовиками, зібравши свої боєздатні сотні, зі Львова не відступив. Він, з власної ініціативи, зайняв оборону приміської лінії Підбірці-Лисиничі-Винники-Чишки і перекрив залізничні шляхи Львів-Підгайці, Львів-Красне. Завдяки січовикам і численним партизанським групам навколо Львова одразу ж почав формуватися фронт.

Будинок на вул. генерала Бема (тепер Ярослава Мудрого) підірваний гранатою

Так поразкою ЗУНР і її молодій армії закінчився перший етап українсько-польської війни. Безумовно, це підірвало авторитет держави на міжнародній арені, моральний дух армії, однак пробудило патріотичний запал народу. Відтак почалася облога міста. Для українців Львів залишився столицею, але владні структури ЗУНР переїхали до Тернополя, а невдовзі до Станиславова.

Погром 22 листопада

Вступ польського війська до засніженого міста Лева розпочався єврейським погромом на Краківському передмісті, який не змогло нейтралізувати ні командування, ні нове керівництво міста. Вважали, що це стало відплатою військових і цивільних поляків за оголошений євреями 10 листопада 1918 р. нейтралітет, а фактично військову і фінансову підтримку влади ЗУНР. За її згоди стабільність і правопорядок у Краківському передмісті та центрі підтримувала єврейська міліція (створена 1 листопада).

У відповідь на прихильність до української влади місцевих євреїв польське командування фактично дозволило своїм легіоністам 22 листопада провести відплатну акцію в єврейських дільницях Львова. Всього за добу загинуло за різними даними від 52 до 78 євреїв (дехто вважає, що двадцять осіб ще в першій половині листопада), наймолодшому з них виповнилося 11 років, найстаршому – 80. Ще 453 євреїв важко поранено. Найбільше постраждали купці: щонайменше 36 вбито, 2337 пограбовано. Загалом жертвами погрому стало 3620 сімей (13375 осіб).

Зруйнована синагога у Львові

Осквернено також синагоги на вул. Божницькій (Санській) та пл. Св. Теодора.

Тогочасна польська преса, на відміну від іноземної (США, Франція), львівської трагедії не зауважила. Представники ж польської влади фактично мародерства, як правило, списували на рахунок недавньої української влади, яка в ті дні випустила з в'язниці кримінальних злочинців. Керівники єврейської громади міста, зокрема Єврейського комітету безпеки, вважали погром не виявом воєнної стихії, а організованою акцією польської влади: за кілька годин до траге-

Єврейська лікарня у Львові

Сокільники (під Львовом) після боїв. 20 квітня 1919 р.

Бойова позиція польської артилерії на Високому Замку

дії єврейську дільницю оточили, військові встановили кулемети і бронемашини; польські офіцери і сержанти здебільшого й керували злочинними діями. Аналогічний висновок зробив 1919 р. Американський єврейський комітет. Під тиском міжнародної громадськості польська влада змушена була покарати 44 учасників львівського погрому, ув'язнивши їх від 10 днів до 18 місяців позбавлення волі. Прихід польської влади

Вулиці Львова під час війни

відчули й українці, "найнебезпечніших" з яких (службовців, учителів, священників) інтерновано, зокрема в табір Домб'є, в'язниці Львова. На їх захист неодноразово виступав з протестаційними заявами митрополит Андрей Шептицький, пізніше екзильний уряд ЗУНР.

Перший штурм Львова

Плани визволення столиці ЗУНР розробила наприкінці листопада 1918 р. Начальна Команда Галицької Армії (НКГА), що перебралася до Бібрки, згодом Ходорова. Але для їх реалізації бракувало військових сил і міжнародної підтримки. Уже на початку грудня розгорнулася підготовка до штурму Львова. Насамперед посилено бойові групи "Старе Село", "Щирець", "Наварія", "Рудки", "Крукеничі", "Любінь Великий", "Хирів", "Сигот", "Схід". Групу "Старе Село" отамана Осипа Микитки поповнили одразу чотири нові курені – Станіславівський, Бережанський, Коломийський і 1-й курень УСС. Останній, що обороняв приміські Підбірці, часто називали "Куренем смерті", бо його стрільці носили на мазепинці чорний трикутник. Групу артилерії "Сокільники" доведено до десятигарматних батарей. Новостворена група "Наварія", яка мала наступати по залізничному шляху й оволодіти районом головного вокзалу Львова, отримала панцирний поїзд; її очолив досвідчений полковник австрійського Генерального штабу А. Легар (брат відомого композитора Ф. Легара). Угрупування в районі Щирець-Пустомити-Наварія – так звана ударна група, на жаль, не отримала обіцяних 7 тис. вояків і налічувала близько 4 тисяч.

Початок наступу на Львів НКГА призначила після святкування католицького Різдва – на 27 грудня. Однак наступальний план не був реалізований, головно, унаслідок порушень елементарних засад пильності НКГА. Польській розвідці вдалося дізнатися про заходи українців і вчасно поінформувати командування групи "Схід". 23 грудня генерал Тадеуш Розвадовський попередив генерала Зигмунда Зелінського у Судовій Вишні, що "українці нагромаджують великі сили в околицях Глинної-Наварії, Пустомит". Йому було наказано завдати

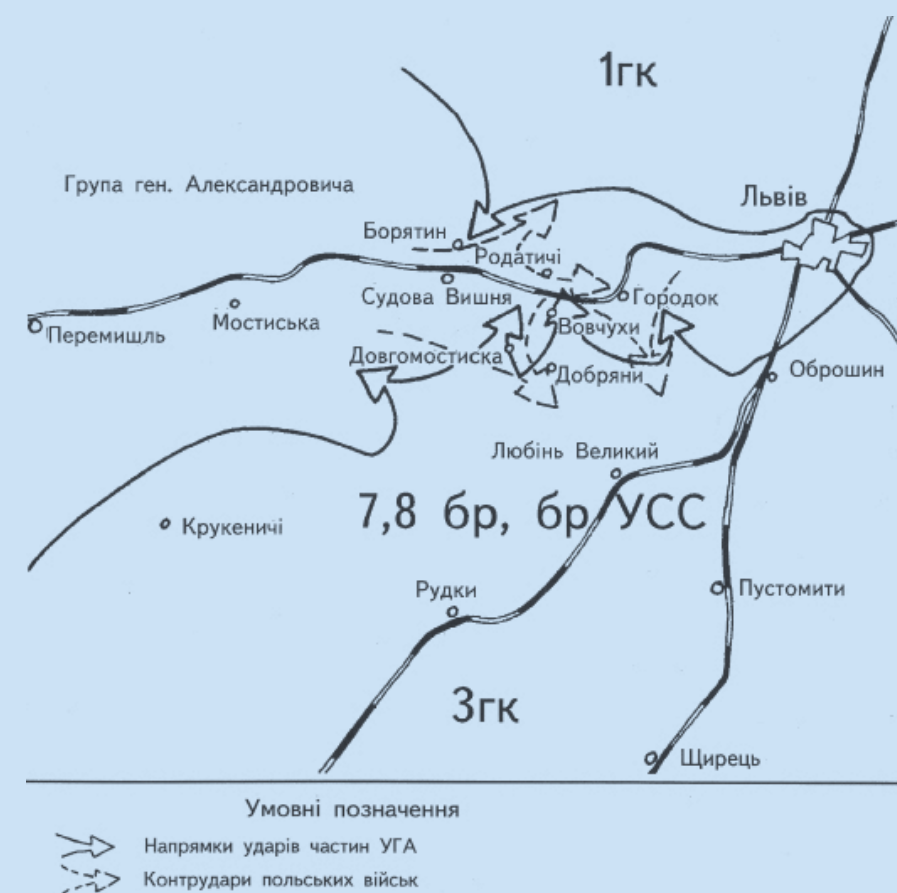

Підбитий український бронепоезд під Львовом

попереджувального удару у фланг ударного угруповання Галицької Армії. 24 грудня польська оперативна група в районі Городка під командуванням підполковника Юзефа Сопотницького (2400 багнетів, 24 скоростріли, 150 шабель, 10 гармат) перейшла в наступ, зайнявши наступного дня Любінь Великий і Ставчани. Атаковано лівий фланг ударної групи в районі Оброшина, зокрема частини Козятинської бригади, яка 27 грудня відступила, втративши півтори сотні полонених козаків і оголила фланг частин, що зав'язали бій за Львів.

Перша серйозна невдача не порушила планів командування Галицької Армії. Вранці 27 грудня після артилерійської підготовки знову атаковано польські позиції в околицях Львова. Найбільшого успіху досягли січові курені групи "Старе Село", які в часі триденних боїв зайняли Сихів, Зубру, Козельники, Сокільники, Персенківку, Боднарівку, Пасіки. Курені групи "Схід" атакували Кривчиці й впритул підійшли до Личакова. Окремий загін отамана-наддніпрянца А. Долуда групи "Північ" через Брюховичі увірвався до Замарстинова, Збоїськ і Жовківського передмістя, зав'язавши бої за Голосько. Та коли 28 грудня група Сопотницького з Оброшина вступила у Львів і надала допомогу польській залозі генерала Лесневського, ситуація кардинально змінилася. Українці були змушені відступити. Відтак 2 січня 1919 р. наступальну операцію на Львів згорнули.

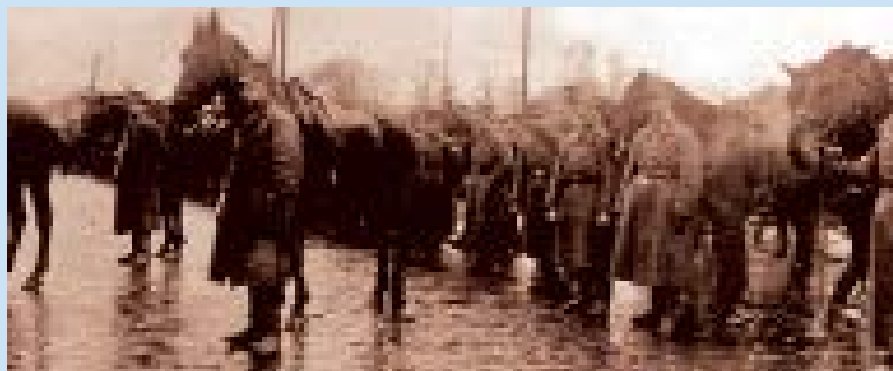
"Зухвалість" українців занепокоїла Варшаву. Ю. Пілсудський тоді полагодив прикордонний збройний конфлікт із чехами і німцями, тож з'явилася можливість перекинути на Галицький фронт свіжі частини. 2 січня 1919 р. він призначив командувача групи "Буг" генерала Яна Ромера провідником оперативного командування "Люблін", вимагаючи від нього зламати блокаду Львова і зміцнити його залогу. Водночас Пілсудський наказав посилити оперативну групу "Буг" і розгорнути наступальну операцію з Рави-Руської на Львів. 5 січня Варшава безпосередньо взяла на себе керівництво операціями в Галичині, де війська мали відкинути українців на лінію Рава-Руська-Жовква-Львів-Щирець-Комарно-

Польські артилеристи у Львові

Кавалерія армії Галлера

Рудки, створивши вигідний плацдарм для захоплення Дрогобицько-Бориславського басейну. І це їм частково вдалося.

Другий наступ на Львів

Президент Національної Ради Євген Петрушевич і Державний Секретаріат ЗУНР були незадоволені підсумками першої спроби визволити Львів, тим паче, у час, коли українська делегація виїхала в Париж для участі в роботі мирної конференції, яка почалася 18 січня 1919 р. Відновлення української влади у Львові мало підняти авторитет і міжнародний престиж УНР-ЗУНР. Отож Є. Петрушевич поставив завдання командуванню армії якнайшвидше повернути столицю. Зрештою, цього ж домагалися Симон Петлюра і штаб Дієвої армії УНР. Утім, командування Галицької Армії не зробило відповідних висновків з невдачі першої атаки на Львів. Не враховано й того, що польське угруповання значно посилювалося і досягло 15 тис. солдатів і офіцерів. Зокрема, про це свідчить рішення Головнокомандувача генерала М. Омеляновича-Павленка обмежитися військами Осадного корпусу.

Нова операція почалася 11 січня 1919 р. Несподівано для багатьох вона розвивалася

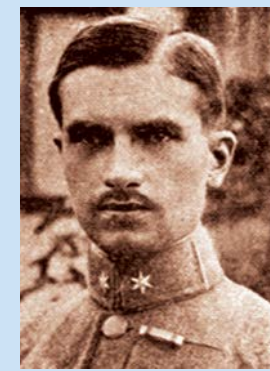
успішно. Того ж дня стрілецькі сотні Зенона Носковського й Осипа Микитки увірвалися у південні околиці міста. Водночас Коломийська і Бережанська бригади зав'язали бій за приміський Сихів, а Золочівська – за Винники. Сили врівноважилися. Однак першим збільшити сили вдалося полякам вранці 12 січня. Головне угруповання – понад 10 тис. крісів, 80 кулеметів, 400 уланів та 34 гармати – між Львовом і Городком розгорнуло бойові дії у напрямках на південь і захід. Та якщо польські частини під Мшаною і Оброшином були зупинені, тритисячна група генерала Зелінського зайняла Черляни, Керницю, Угерці Незабитівські. В умовах снігопаду та поганої видимості, відсутності зв'язку і управління галицькі підрозділи відійшли на Комарно, Щирець. Наступного дня поляки знову зайняли Любін Великий, відбитий українцями, і вийшли до залізниці Львів–Самбір. Тут їх і зупинив бронепоезд групи "Хирів", яку очолював підполковник Антін Кравс (народився на Буковині, закінчив старшинську школу у Відні). До речі, капеланом цієї групи був отець Василь Опарівський (загинув 22 червня в бою під Рогатином) – батько дружини Степана Бандери.

Бійці армії Галлера у Львові

Українські гармати на становищі у Сихові під Львовом

Ілля Цюкан (1887–1940?) – військовий діяч родом з Галичини; сотник УСС, відзначився в боях за Львів, згодом командант Золочівської округи, 1919 року начальник інтендант УГА

У ті дні Дніпровська артбригада зайняла позиції у Гошанах. 13 січня поляки завдали несподіваного удару зі Львова на приміські села Сокільники та Зубру. І хоча він не був успішним, однак примусив українські частини перейти до оборони. Словом, і друга спроба визволити Львів лобовою атакою не вдалася. Слід було шукати інших шляхів. Після другого наступу на столицю лінія підльвівського фронту встановилася через Брюховичі–Лису гору–Малахів–Ляшки Муровані–Солонку–Лисиничі–Чортову скелю–Пасіки–Сихів–Козельники–Сокільники–Басівку. Українські курені Янівської групи закріпилися у підльвівських селах Рясна Руська, Кожичі, Домажир. Особливо дошкульних ударів завдавала польська авіація.

Вовчухівська операція Галицької Армії

12 лютого 1919 р. у Ходорові – новій військовій Ставці – Є. Петрушевич провів чергову нараду керівників ЗУНР і військових. Начальник штабу полковник В. Курманович доповів про становище в армії, яка після закінчення реорганізації нараховувала 60 тис. вояків, але технічні засоби та озброєння трьох її корпусів потребували удосконалення. Штаб Першого корпусу (командир Віктор Курманович, начальник штабу Богдан Гнатович) осів у Кам'янці-Струмиловій, Другого корпусу (командир Мирон Тарнавський, начальник штабу угорець Йозеф Папп де Яноші, згодом Альфред Шаманек) – у Бібрці, Третього корпусу (командир Гриць Коссака, начальник штабу Вільгельм Либковіц) – у Стрию. Отже, на нараді генерал М. Омелянович-Павленко розглянув становище на фронтах і визначив план подальших дій. По-перше, на початку лютого ініціатива поволи почала переходити на бік Галицької Армії. Частково це було пов'язано з новим вибухом польсько-чеського прикордонного конфлікту. Поразка наступу поляків 4 лютого на Вовчухи і Болозів свідчила про зміну загальної ситуації. Це пізніше визнав підполковник Ю. Со-

потницький: "Загальне положення в другій половині лютого було для українців дуже корисне, бо більшість польських військ була зв'язана у Львові й місцевостях, положених на обох сторонах залізничного шляху Львів–Городок–Ягайлонський. Однак наступи на польські позиції під Львовом і в районі міста, як також на Бартатів і на Любін Великий зустрічали завзятий опір. Натомість значно легшим завданням, але рівночасно і небезпечним, як для утримання Львова, так і для польських відділів, зв'язаних в недалекій його околиці, було перервання залізничної лінії між Перемишлем і Городком-Ягайлонським".

Те, про що писав польський військовий історик після війни, вже тоді говорили старшини Галицької Армії на нараді 12 лютого 1919 р.

Львів, вул. Городоцька

Польська артилерійська батарея

Владислав Сікорський (1881–1943) – польський політик, співзасновник товариства “Стрілець”, генерал, прем’єр-міністр (1922–1923) і міністр військових справ Польщі (1924–1925)

На ній зіткнулися кілька різних поглядів щодо плану нової операції. Всі сходилися на тому, що її ціль – визволення Львова. Як згадував головнокомандувач, урядовці знову вимагали взяти столицю лобовим ударом. Генерал М. Омелянович-Павленко пропонував завдати головний удар у напрямку залізничної лінії на ділянці Судова Вишня–Городок, блокувати Львів і атакувати його із заходу. І тільки А. Кравс з групою старшин-фронтовиків висунули ще сміливіший перспективний план операції – перерізати залізничний шлях на ділянці Перемишль–Судова Вишня і провести наступ не на Львів, а західніше на Перемишль, щоб не витратити сили на штурм великого міста з 15-тисячним гарнізоном.

Летуни загону Галицької Армії

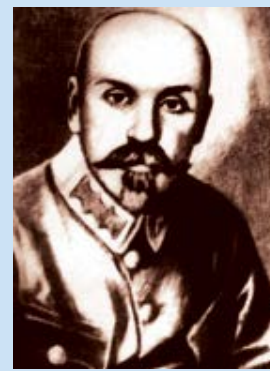
Але було затверджено план командувача армією: рішучим наступом 7-ї Львівської і 8-ї Самбірської бригад Третього корпусу досягти залізничного шляху на відтинку Судова Вишня–Городок, перерізати сполучення Перемишля зі Львовом, розгромити городоцьке угруповання і оволодіти Городком. Так Львів потрапив би в повну блокаду.

Операція, що увійшла в історію війни під назвою Вовчухівської, почалася 17 лютого і розгорталася складно. З’ясувалося, що польська розвідка знову отримала інформацію про плани галичан і напрям головного удару. Тому генерал Т. Розвадовський встиг посилити свої війська у Судовій Вишні та Городку. Запеклі бої розгорнулися на всіх ділянках фронту. Найбільший опір зустріли курені 7-ї Львівської бригади отамана Альфреда Бізанца під Любеном Великим. Лише на лівому фланзі куреня Осипа Станимира спільно з частинами “Групи Гофмана” вдалося просунути вперед і зайняти Вовчухи і Бар.

Вдало розвивалися події на фронті, де українські курені з групи отамана Карла Гофмана наступали на Судову Вишню, зайнявши Довгомостиська, Дмитровичі, Стоянці. Незважаючи на труднощі, галицькі частини підійшли до залізниці на відтинку Судова Вишня–Городок так близько, що повністю тримали її під вогнем. Уже в

Кадетська школа у Львові – опорний пункт польської оборони

Олександр Греков (Греків) (1875 — 8 грудня 1958, Відень) — український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. 9 червня 1919 р. призначений командувачем Української Галицької Армії

Петро Франко (1890–1941) – вступивши в ступені поручника командував сотнею Легіону УСС (1914 р.). Від 1918 року як сотник вів референтуру летунства в Начальній Команді Української Галицької Армії аж до її інтернування 1920 р. Репресований в УРСР

перший день операції заблоковано рух потягів. У зв’язку з невдачею 7-ї Львівської бригади на городоцькому напрямі генерал М. Омелянович-Павленко перекинув сюди з Красова резервну бригаду УСС. Рішучою атакою своїх куренів отаман О. Букшований (згодом діяч КПЗУ, репресований в УРСР) дійшов до околиць Городка, зайняв Долиняни й вийшов під Братковичами до залізниці. Артилерія бригади зруйнувала залізничне полотно й обстріляла панцирні потяги, які намагалися підтримати бій польської піхоти. Домоглися успіху і частини Осадного корпусу, які зайняли Збоїща, оточили Майорівку, Сихів, Богданівку. Галицькі артилерійські батареї з Винник, Дублян, Лисинич безперервно обстрілювали польські позиції.

Упродовж наступних днів напружені бої на всьому 250-кілометровому фронті продовжувалися. З виходом 18 лютого українських військ на залізницю перервався залізничний і телефонний зв’язок між Львовом і Перемишлем. Частини львівського гарнізону і польське населення міста охопила паніка. Переповнені потяги виїжджали на захід, але зупинялися у Мшані: подальший шлях був перекритий.

Ситуація, що склалася під Львовом, налякала Варшаву та її західних покровителів. Відтак командування угруповання “Схід”

скерувало на оборону Львова групу генерала Вацлава Івашкевича. 48-літній генерал, уродженець Олеська, в роки Першої світової війни командував піхотною дивізією російської армії (помер 1922 р., у Львові, похований на Личаківському цвинтарі). Його оперативна група нараховувала 474 офіцери, 4515 підофіцерів і солдат. Крім того, в район боїв прибула група полковника Генрика Мінкевича – 155 офіцерів та 5276 підофіцерів і солдат. 38-літній полковник у Першу світову війну командував піхотним полком Польського легіону, потрапив у російський полон (пізніше – генерал дивізії, розстріляний органами НКВС у Катині навесні 1940 р.).

Оборонні загороди в підмиській Персенківці

Польські військовики

Ян Ромер (1869–1934) – польський генерал, 1919 р. під час українсько-польської війни командував оперативною групою "Буг" (Жовква–Кам'янка–Рава-Руська)

Центральний вхід в управління залізниці у Львові після боїв

Вовчухівської операції Львів опинився в стані блокади й над поляками нависла загроза розгрому. На успішні бойові дії галичан Париж зреагував миттєво. Вже наступного дня, 18 лютого 1919 р., полковник В. Курманович отримав від Вищої Ради телеграму з вимогою припинити вогонь у районі залізниці з тим, щоб пропустити до Львова місію Бартелемі.

Отже, 19 лютого поляки оговталися і розпочали контратаки. Група полковника Аурелія Серди контрударом з Городка вздовж залізниці на схід після запеклого бою відбила Вовчухи і Бар. Того ж дня свіжими силами поляки контратакували з Судової Вишні й зайняли Довгомостиськ. Наступного дня вони намагалися розвинути успіх і з Вовчухів завдати удару на Долиняни і Добряни. 21-23 лютого частини Третього корпусу Галицької Армії знову відбили контратаки поляків і закріпилися на лінії Довгомостиська–Мілятин–Бар. З 24 лютого фронт стабілізувався, а наступного дня війська отримали наказ НКГА припинити бойові дії у зв'язку з перемир'ям, яке нав'язала Антанта.

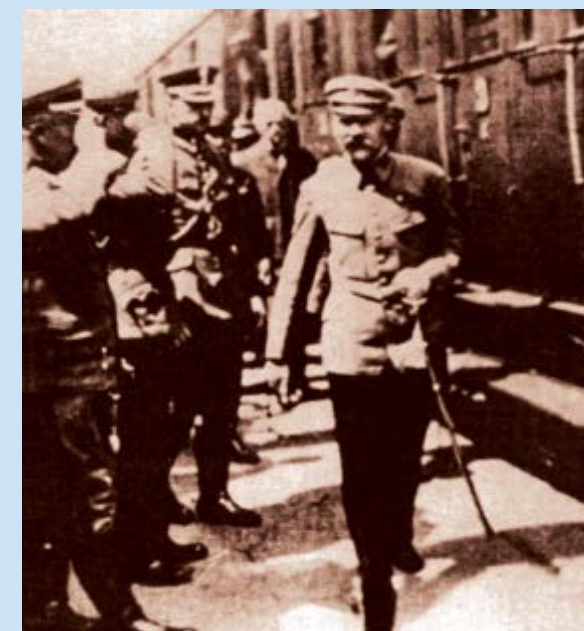
Поки на фронті утримувалася рівновага з деякою перевагою поляків, антантівська місія не виявляла активності. Перевага перейшла на бік галичан. У результаті перших двох днів

Упродовж листопада 1918 р. під будинком Управління залізниці не вщухали бої

Командування Галицької Армії категорично відмовилося припинити операцію в момент її найвищого піднесення. Та уряд ЗУНР і президент Є. Петрушевич особисто продовжували вірити у шляхетність Антанти, яка, між іншим, знову виявила лицемірство: разом із місією до заблокованого Львова у поїзді були таємно перевезені 14 тис. гвинтівок із боєприпасами.

Юзеф Пілсудський у Ходорові. 24 червня 1919 р.

20 лютого генерал Ю. Бартелемі вже зі Львова надіслав М. Омеляновичу-Павленку вимогу: негайно припинити бойові дії і забезпечити проїзд його місії до галицької Ставки – Ходорова. 22 лютого зі своєї львівської резиденції в палаці Потоцького генерал звернувся до поляків і українців із закликом припинити бої і розпочати переговори. Українцям обіцяли опіку і визнання Антанти. Того ж дня він зустрівся з командуванням Галицької Армії й різко виклав позицію Антанти, а від імені Паризької конференції представив проект ухвали, який передбачав

Львівські вулиці в період облоги

Осип Микитка зі своїм штабом

Альфред Шаманек (1883–1920) – полковник УГА, львів'янин німецького роду. З квітня 1919 р. – начальник штабу II Корпусу УГА. Відзначився в Чортківській офензиві і в наступі УГА на Київ. Серпень 1919 р.

Гармаші УГА на Сихові

припинення війни і встановлення демаркаційної лінії. Згідно з нею, українцям пропонувалося відійти на схід за так звану лінію Бартелемі, яка проходила вздовж Бугу, західних кордонів Львівського, Перемишлянського, Бібрецького повітів, далі вздовж ріки Стрий. Отже, до Польщі мали відійти Львів та Дрогобицько-Бориславський нафтовий район.

Українці рішуче засудили такі умови. Після гострих дебатів домовлено перенести перемовини до Львова. Щоправда, відкритим залишалось питання про перемир'я. Всупереч військовим, Є. Петрушевич урешті дав розпорядження керівникам української делегації у Львові полковнику М. Тарнавському і Л. Бачинському підписати договір про перемир'я. Вранці 25 лютого бойові дії припинилися, війська залишалися на старих позиціях. Заборонялось їх пересування у прифронтовій смузі, а для перевірки встановлювалися контрольні пости. Полякам дозволялося з Перемишля до Львова надсилати не більше трьох поїздів, і то лише з харчами.

28 лютого Ю. Бартелемі востаннє попередив: якщо ЗУНР не прийме умов Антанти, то дуже скоро пошкодує, бо матиме справу з армією генерала Галлера. На цю загрозу галичани, мабуть, не дуже зреагували. А вона була серйозною. Генерал Юзеф Галлер, кадровий військовий, недавній коман-

дир бригади Польського легіону у Франції, очолював 80-тисячну так звану "Блакитну армію". Вона була сформована під Парижем з польських емігрантів у Європі та Америці. Добре вишколене і озброєне військо прагнуло битися за велику Польщу "від моря до моря". На жаль, українській еміграції Америки аналогічний план не вдалося здійснити. Незважаючи на тиск місії Бартелемі та бажання галицького керівництва зберегти добрі стосунки з Антантою, зазначені умови Рада Держсекретарів ЗУНР відкинула. Особливо болісно переживав провал переговорів Симон Петлюра, який короткотерміново відвідав ЗУНР, прагнучи схилити її провід до компромісів із поляками.

Інші почуття висловлювали армія та українське населення Галичини. Отаман С. Шухевич говорив про те, що якби уряд і Начальна Команда погодилися на запропоновану демаркаційну лінію, то це означало б катастрофу на фронті, бо стрілецьтво було категорично проти уступлення території Галичини полякам. Того ж 28 лютого генерал М. Омелянович-Павленко від імені уряду і командування звернувся до особового складу армії з відозвою у зв'язку з провалом переговорів: "На третій день переговорів запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятіших почувань, бо на основі цієї лінії Камінка-Струмилова, Львів, Дрогобич та від цих місцевостей на захід великі простори української території мали би стати надалі в руках поляків аж до остаточного вирішення у Парижі... До зброї, товариші команданти, старшини, стрільці і козаки. Хай нас розсудить залізо і кров".

Отже, спроба Антанти досягти миру за рахунок ЗУНР і повернути польську та українську армії на схід, провалилася. Зрештою, вона була приречена. Саме так розцінив її секретар зовнішніх справ Василь Панейко у телеграмі до Паризької мирної конференції 13 березня 1919 р. 12 березня Ю. Бартелемі вніс до Комісії польських справ Паризької мирної конференції таку заяву: "Ситуація перед Львовом є критична, над поляками висить загроза, що їх поб'ють українці, якщо вони не одержать негайної допомоги.

Втрата Львова мала б у Польщі страшний наслідок, бо це пояснили б як поразку Антанти. Це скріпило б також негайно позицію большевиків, а одночасно заохотило б усіх німецьких агентів, які ведуть акцію проти Антанти у Східній Галичині". Тиждень нав'язаного Парижем перемир'я воюючі сторони використали для зміцнення своїх позицій і підготовки до нових активних дій. Значно посилені були польські війська львівського напрямку. Між Перемишлем і Городком почали курсувати два нові польські бронепоезди.

Командування Галицької Армії готувалося заблокувати Львів з боку Перемишля і почати другий етап Вовчухівської операції – наступ на Львів. Планувалося, насамперед, зайняти Городок і залізничний шлях Городок–Судова Вишня. Для цього головні сили зосереджувалися на цій ділянці фронту.

Початок операції призначили на п'яту ранку 8 березня. Щоб увести супротивника в оману щодо часу і напрямку головного удару, 5 березня українці відновили активні дії вздовж усього фронту. Ввечері Львів став центром подій. Коли артилерія почала обстріл ворожих позицій на околицях міста, раптом вибухи пролунали у його південній частині. Над банями храмів, дахами будинків здійнялися чорні стовпи диму. З'ясувалося, що підірвано великі склади боєприпасів у районі головного вокзалу. Паніка охопила польське населення і гарнізон міста. Розвідники принесли вісті про страшну паніку у Львові. Перший порив був – використати сприятливу мить для атаки міста. Але М. Тарнавський заборонив командирам ризикувати. І даремно. Пізніше польські військові історики зауважили, що у березні галичани двічі могли повернути свою столицю: проти ночі 6 березня і в час апогею Вовчухівської операції.

Сталося так, що другий етап наступальної Вовчухівської операції розпочався з оборонних боїв. Уранці 7 березня після сильного артилерійського обстрілу Персенківки, Кульпаркова та інших приміських сіл польські війська перейшли у наступ. Коли на допомогу гарнізону Родатич вийшов польський бронепоезд, стрільці сотні Петра Савицького зруйнували перед ним колію і

Поховання українських військовиків у Сокільниках. Січень 1919 р.

Станіслав Шептицький (1867–1946) – генерал в австрійській і польській арміях та військовий міністр Польщі. 1923 р.

невеликий міст позаду. Панцерник з гарматою і двома скорострілами потрапив у пастку. Вісім сміливців – десятники Теодор Винник, Степан Мудрий, Степан Чирчиняк, Іван Самуляк, стрільці брати Гриць і Андрій Шеретеї та інші з гранатами атакували поляків і змусили їх здатись. Бронепоезд – підірвали, потім знищили відтинком залізниці від Княжого Мосту на схід. Стрільцям допомагали місцеві мешканці. Наступного дня біля Судової Вишні пущено під укіс ще один польський бронепоезд.

В оперативному повідомленні Начальної Команди про бої 8 березня писали: "Вчора початий протинаступ межі Городком і Судовою Вишнею увінчався успіхом... Сьогодні вчасним ранком під сильною артилерійською підготовкою наші частини переступили широким фронтом залізну дорогу, зайняли приступом село Братківці та узгір'я на північ від залізниці. В тім занятім відтинку залізниці в кількох місцях ґрунтовно знищена та всі мости висаджені у повітря, чим вкінці сполучення Львів–Перемишль перервані. Наші частини, які наступають з півночі, вдерлися в горішню частину Каменоброду й зайняли Мальчиці. Спільними силами північних і південних груп оточено Судову Вишню зі сходу".

Війська Третього галицького корпусу ім. С. Петлюри 7–11 березня майже повністю захопили за-

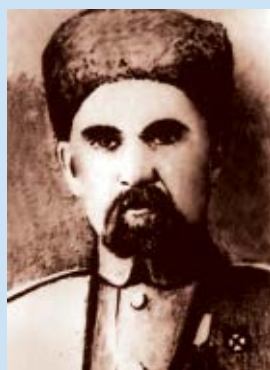
Стрільці полку ім. С. Петлюри із Збаразького повіту

Цвинтар польських вояків біля Львівської політехніки

Михайло Омелянович-Павленко (1878–1952) – визначний український діяч, генерал-полковник Армії УНР. У грудні 1918 – червні 1919 рр. – Начальний командант УГА

Альфред Бізанц (1890–1947) – австрійський та український військовий діяч, підполковник УГА та Армії УНР. У роки Першої світової війни – офіцер австрійської армії. Від листопада 1918 р. – командир Львівської (Сьомої) бригади УГА, групи військ "Південь". В березні 1919 р. бригада Бізанца відзначилася у ході Вовчухівської операції

Віктор Курманович – (1876–1945) – генерал УГА, командир групи "Жовква", потім – групи "Південь" і 1-го корпусу УГА. Від лютого 1919 р. – Державний Секретар військових справ ЗУНР

лізницю Судова Вишня–Городок, зав'язали бої за Городок. Значного успіху досягла група "Судова Вишня", зайнявши Борятин, залізничний шлях на рубежі Борятин–Довгомостиська, однак, частини групи не використали панічного відступу супротивника і не атакували Судової Вишні. Щоб відтягти з цієї ділянки фронту хоча б частину галицьких військ, польське командування кинуло в наступ на Жовкву групу "Буг" генерала Я. Ромера. Але чотири могутніх атаки на позиції корпусу О. Микитки були відбиті. Після цієї невдачі генерал Ромер порадив Т. Розвадовському якомога швидше залишити галицьку столицю. Пропозиція, звичайно ж, вразила, адже генералові належали значні маєтності у цьому краї. Отже, коли він довідався, що у Варшаві вже розроблений наказ № 507 від 9 березня про відступ львівського угруповання за Сян, то заявив по телефону начальниці Генштабу Станіславу Шептицькому (братові митрополита Андрея): він швидше згине, ніж допустить українців до Львова. Зрештою цей наказ викликав сум'яття не тільки серед генералітету. Велика група політиків на чолі з графом О. Скарбеком, великим землевласником, теж почала тиск на Ю. Пілсудського. Наразі доля усміхнулася полякам: закінчився конфлікт на чеському

кордоні, і Пілсудський зміг перекинути на схід частину військ.

Бойові дії ударної групи Третього галицького корпусу 9–11 березня 1919 р. були скеровані на виконання чергового завдання операції – оволодіння Городком. Однак безуспішні атаки Городка семитисячним угрупованням не мали успіху. Дійшло навіть до того, що з заходу знімалися курені й переводилися на Городок, внаслідок чого послаблено фронт під Судовою Вишнею, що стало однією з причин катастрофи.

Власне тоді на західному відтинку фронту утворився небезпечний пролом. Тільки 17 березня полковник Г. Косак припинив атаки Городка і почав перекидати курені, зокрема, 3 бригади УСС під Судову Вишню. Новостворена польська група Конаржевського (п'ять куренів піхоти, майже 4,2 тис. вояків) захопила Вовчухи і продовжила наступ на Городок південніше від залізниці. Проти ночі 19 березня група "Городок" О. Станимира залишила Черляни і закріпилася на рубежі Поріччя Грунтове–Мальованка–Угерці, Шоломиничі. Інші курені групи отамана К. Гофмана зайняли оборону на лінії Добрянці–Путятичі–Никловичі. На цій лінії фронт тримався до середини травня 1919 р.

Підсумовуючи результати Вовчухівської операції, Б. Гнатевич і О. Думін писали: "Так трагічно покінчився найбільший чин української зброї за час 4 1/2 місяці змагань, діло, що коштувало багато крові й великого зусилля. Українські стяги виповнили своє завдання блискуче, і коли їх змагання не увінчалися успіхом, то завинив у цьому у 100 відсотках провід армії, Начальна Команда. Вже, захопивши залізничний шлях, вона повинна була звернути зараз головні сили проти заходу, щоб здобути Перемишль і лінію Сяну. Львів був би скапітулював, заки покінчилася би була акція проти Перемишля. Начальна Команда утретє зробила ту саму помилку тим, що намагалася захопити Львів безпосередньою акцією проти нього..."

Чортківська офензива
Останній похід на Львів у червні 1919 р. увійшов у історію українсько-польської війни як Чортківська офензива. Його здійснили

українці тоді, коли, зазнавши важкої поразки в травневих боях від армії Галлера, Галицька армія була притиснута до Збруча і мало хто вірив, що вона здатна на активні бойові дії. Але сталося неймовірне. Знесилена і знекровлена українська армія провела блискучу наступальну операцію, і лише надзвичайні обставини не дали змоги їй визволити столицю, до якої вона підійшла майже впритул.

Наприкінці травня уряд ЗУНР контролював лише клаптик галицької землі – Борщівський і частково Гусятинський, Чортківський та Городенківський повіти. Навала польських військ, які, захоплені Антантою, водночас вели бої на Волині й під Бродами із червоноармійськими частинами, зупинилася. До Збруча підступала Червона армія. Водночас 24 травня 8-ма румунська дивізія піхоти генерала Я. Задіка несподівано перейшла кордон, зайнявши частину Покуття (Коломию, Снятин, Косів, Кути). Відтак державні установи поспішно евакуювалися до Бучача (Василіянського монастиря). Галицькі частини, знесилені, але ще не переможені, опинилися між кількома вогнями. Нависла загрозлива тиша, яка могла обірватися кожною миті. Є. Петрушевич і Державний Секретаріат надіялися на чудо: розраховували протриматися між ворогуючими сторонами доти, доки Париж (де Вища Рада почала розгляд східногалицького питання) вирішить долю краю на користь ЗУНР. Радянська Росія і Польща не хотіли зіткнення, що означало для них відкрити новий фронт. Затишок на фронті було використано для реорганізації командування ГА. Не без впливу Симона Петлюри, який не забув і не вибачив генералові М. Омеляновичу-Павленку непоступливості на ходорівських переговорах. Є. Петрушевич та його уряд звинуватили у невдачі Головнокомандувача ГА, усунувши його 9 червня з посади. На його місце скерували 44-річного наддніпрянця, генерал-хорунжого Олександра Грекова.

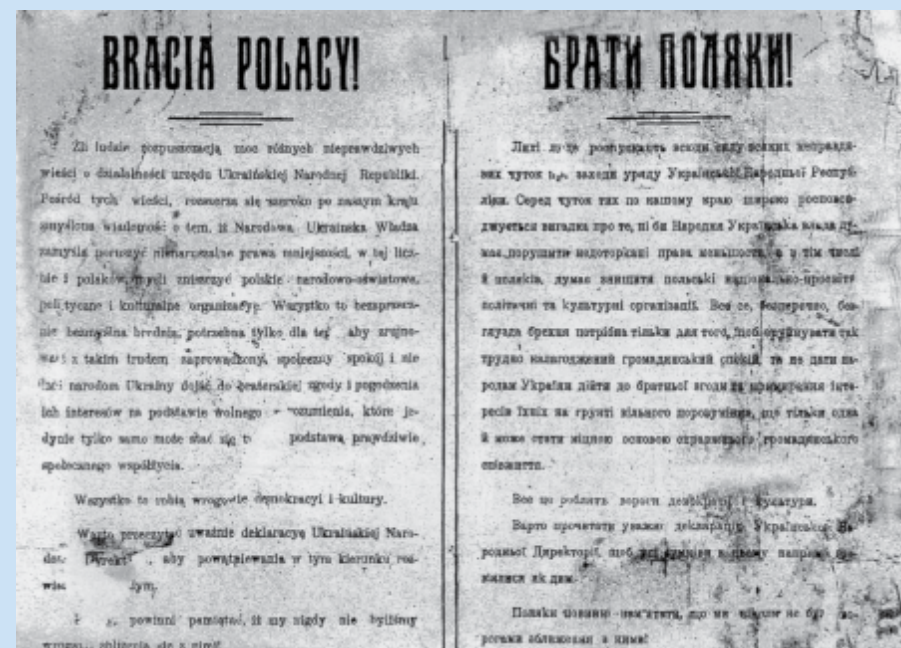
Новий командувач, підтриманий командирами корпусів і бригад, зумів переконати уряд у необхідності наступальної операції, опираючись на високий моральний дух галицького стрілецтва. Бойовий порядок армії напередодні операції був такий: Перший корпус (5, 6, 9 і 10-та стрілецькі бригади, командир – підполковник О. Микитка, начальник штабу – сотник І. Куніш) мав штаб у Борщеві й тримав фронт від Гусятина до Пробіжньої включно; Другий корпус (1, 3, 4 і 7-ма бригади, командир – полковник М. Тарнавський, начальник штабу – підполковник А. Шаманек) мав штаб в Озерянах і був націлений на Ягольницю і Чортків; Третій корпус (2, 8 і 11-та бригади, командир В. Генбачів (з 14 червня – полковник А. Кравс), начальник штабу – сотник Р. Якверт) мав штаб у Дзвинячі й боронив лінію Устячко–Товсте.

Підбитий польський бронепотяг "Сміливий"

Початком загального наступу став переможний бій за Ягольницю 7 червня. 8 червня взято Чортків – важливий стратегічний вузол на Галицькому фронті, де захоплено півтори сотні бранців, 52 скоростріли, 6 гармат і 60 тис. набоїв. Розвиваючи наступ, генерал Греков об'єднав війська Першого і Другого корпусів під загальним командуванням М. Тарнавського і кинув їх на Тернопіль-Бучач. До Бучача перебралася Начальна Команда. Разом із нею на фронт прибув Є. Петрушевич, який 9 червня у Бучацькому Василіянському монастирі провів реорганізацію державного керівництва. Було прийнято рішення скасувати посаду президента та Державний Секретаріат. Отож, Євгена Петрушевича оголошено диктатором, а функції уряду покладено на уповноважених, яких він сам призначав.

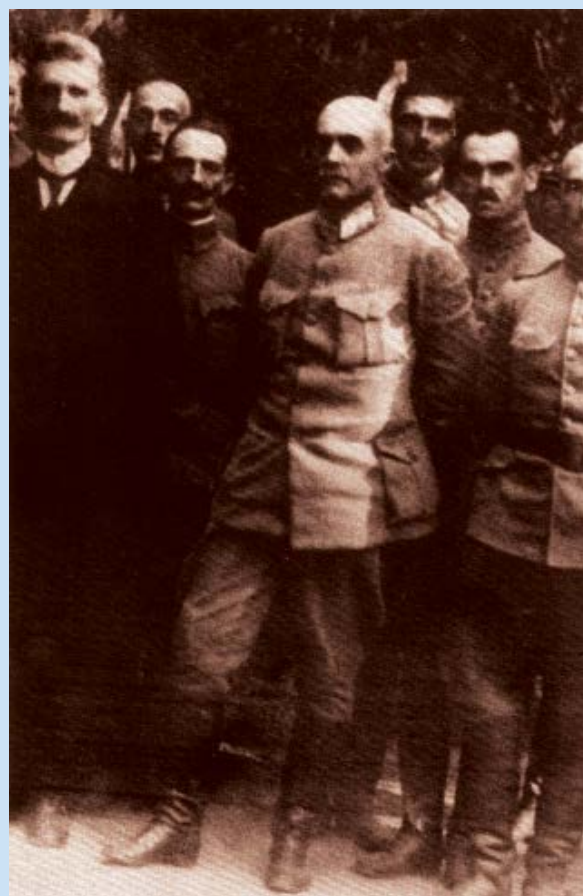
Бронепотяг "Вільна Україна"

Євген Петрушевич із командним складом УГА. 1919 р.

Після визволення Тернополя 15 червня Перший корпус продовжував наступ на львівському напрямі. Він зайняв Золочів, Ожидів. До галицької столиці залишилося з півсотні кілометрів. Під натиском частин 2-го корпусу генерала М. Тарнавського 11 червня противник евакуував свої війська із Станиславова. Але йому вдалося зосередити в районі Бережан шість куренів і закріпитися на березі Ценівки. 22 червня поляків відкинуто з Рогатина. Передові сотні настовхнулися на сильну ворожу оборону вздовж Гнилої Липи, і знову корпус Тарнавського втягнувся у запеклі бої. Особливо вперто поляки оборонялися на фронті 8-ї Самбірської бригади, яка наступала вздовж північного берега Дністра. Проте 24 червня їй таки вдалося зайняти Боршів, Мартинів, Тенетники і досягти берегів Свіржу під Бучачівцями.

Успіх стрілецтва сколихнув увесь край. Щонайменше 90 тис. добровольців зголосилися до війська. Однак через нестачу зброї до війська було зараховано лише 15 тис. стрільців, з яких створено три нові бригади (18, 12, 14-ту). Під час контрнаступу українських військ поляки зазнали відчутних втрат: 2121 особа, з них 156 вбитими, 222 полоненими і 1743 поранилими. Генерал Галлер бомбардував Варшаву благальними телеграмами, лякав непередбаченими наслідками, якщо не отримає допомоги. Вона надійшла – 22 червня до Львова прибув і сам Ю. Пілсудський (розмістився у штабі командування групи "Схід" у французькому готелі, нині "Жорж"). Відтак польські бойові ряди зросло до 38613 багнетів, 2144 шабель, 797 кулеметів і 207 гармат. У ГА на той час було лише 24300 багнетів, 400 шабель, 376 кулеметів і 244 гармати.

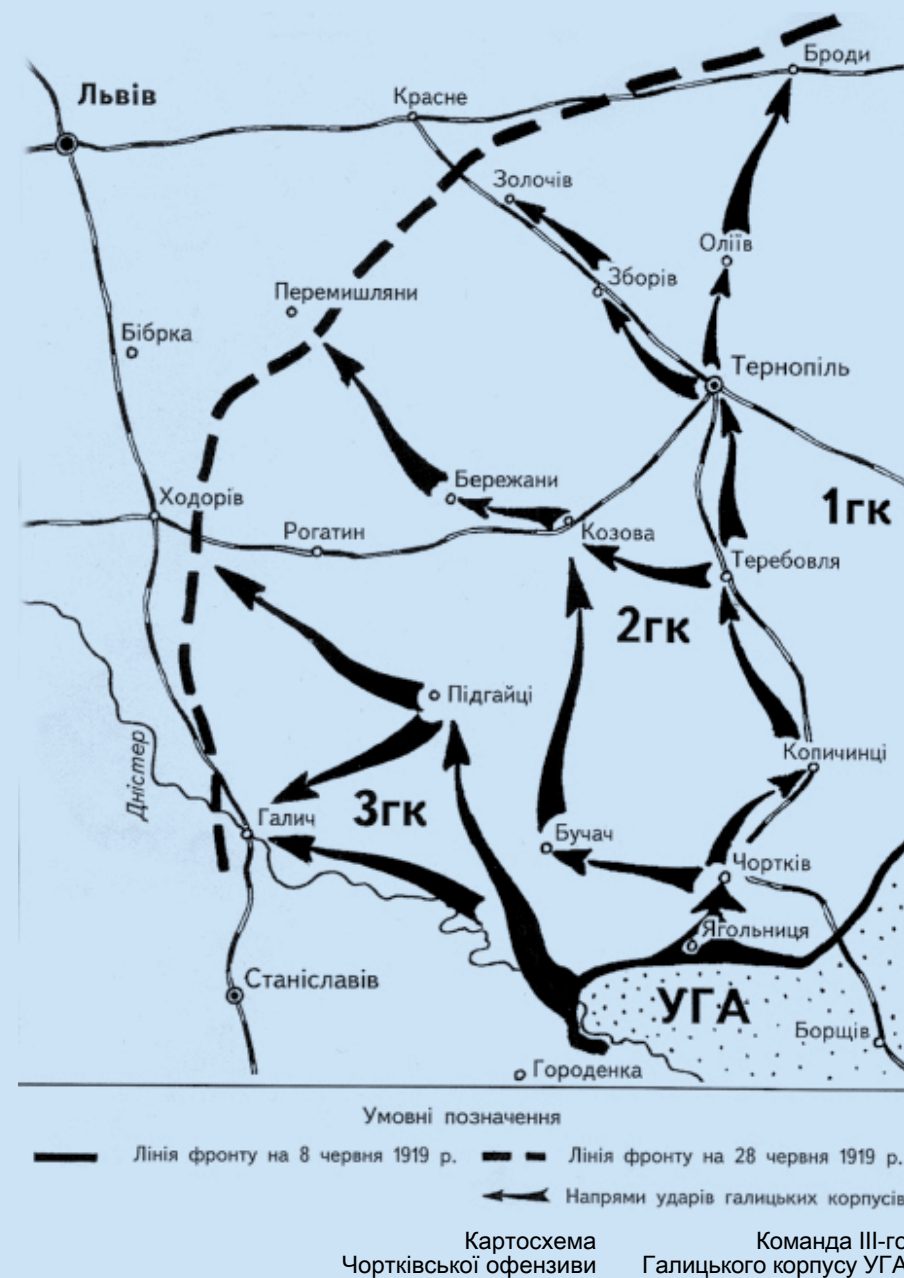

Затримка операції під Бережанами, не виправдано повільні темпи наступу лівого крила УГА, припинення боїв проти поляків Червоною армією дало можливість польському командуванню підтягнути значні резерви і серйозно посилити війська галицького фронту. Співвідношення сил різко змінилося на користь поляків. До того ж, двадцять днів безперервних боїв вкрай виснажили людей. А головне – бракувало бо-

єприпасів. 28 червня по всьому фронту від Бродів до Калуша–Галича поляки перейшли у рішучий наступ. Вже 29 червня галицькі частини залишили Золочів, 30 червня – Броди, Поморяни, Бережани, 4 липня – Бучач. Галицька армія 16-17 липня була змушена відступити за Збруч, на з'єднання з Дієвою армією УНР. На жаль, в ході відступу було полонено 6,5 тис. стрільців.

Внаслідок міжнародної ізоляції ЗУНР, у травні-червні повністю припинилося надходження зброї і боєприпасів з Австрії та Чехословаччини. Натомість польська армія була набагато краще озброєна новими зразками французької, англійської, німецької та американської зброї. Супротивнику сприяла наявність розвинутих комунікацій на його території, яка дозволяла маневрувати кіннотою (її в поляків було в кілька разів більше), панцерними потягами та автобронетехнікою. Отже, несприятлива зовнішньополітична ситуація, необхідність українців боротися кількома фронтами проти агресорів стали головними причинами втрати державної незалежності й територіальної цілісності України.

Однак боротьба за незалежність не припинялася. Вже 22 липня 1919 р. Коломиїська і Львівська бригади заступили шлях більшовикам на Кам'янець-Подільський – тимчасову столицю УНР. А попереду був похід об'єднаних українських військ на Київ. Знову відступ і пошесть тифу, нові могили на Поділлі, табори інтернованих у Чехословаччині та Польщі. Втім, у вчорашніх стрільців та старшин Галицької Армії, широкого загалу українства не згасала віра у перемогу. Визвольних змагань, відродження суверенної соборної Української держави.

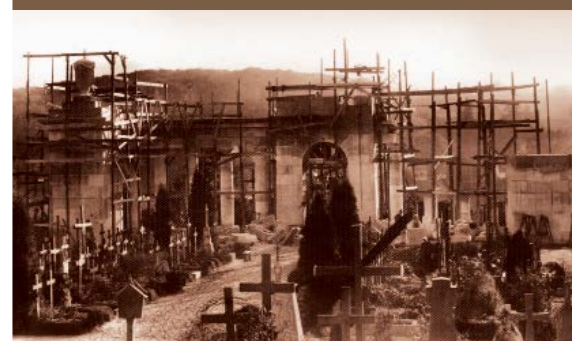
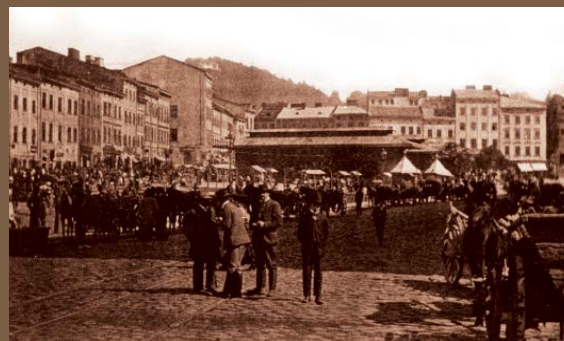

Військо в дорозі

РОЗДІЛ V.

НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНЦІВ (1919–1923)

1. РУМУНСЬКА ОКУПАЦІЯ БУКОВИНИ І ПОКУТТЯ

Після утворення Української Народної Республіки українці Буковини прагнули об'єднання всіх українських етнічних земель в єдину національну державу. Питання об'єднання всіх українських земель, у тому числі й північної частини Буковини і Хотинщини у межах однієї держави ставила делегація УНР під час мирних переговорів у Брест-Литовську. Протягом весни й літа 1918 р. ідея об'єднання всіх українців у єдину державу була домінуючою серед українців Буковини і Північної Бессарабії. В процесі підготовки до Установчих зборів, українські політичні партії Буковини скликали 13 жовтня у Чернівцях міжпартійну конференцію, на якій були присутні 700 осіб. Вони вирішили на основі принципу права націй на самовизначення домогатися поділу буковинського краю по етнічній ознаці у порозумінні з румунами. На конференції обрали делегатів до львівської Конституанти: 5 депутатів парламенту, 6 депутатів крайового сейму і 11 представників політичних партій.

У роботі Установчих зборів (Конституанти) 18-19 жовтня 1918 р., брали участь 22 представники від Буковини, зокрема, депутати парламенту: М. Василько, А. Лукашевич, М. Спинул, І. Семак, С. Смаль-Стоцький; депутати крайового сейму: О. Драчинський, Т. Драчинський, Т. Іваниць-

кий, М. Кордуба, Ю. Лисан, О. Попович, Л. Цегельський. Конституанта прийняла рішення про об'єднання Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в єдину державу. Під час обговорення Статуту від Буковини виступав М. Василько та інші представники. За негайне об'єднання з Великою Україною виступали національні демократи Буковини О. Попович, М. Кордуба, а також Кульчицький і Загайкевич. Повноважні представники західноукраїнських земель обрали керівний орган держави – Українську Національну Раду.

25 жовтня 1918 р. у Чернівцях учасники УНРади створили Український Крайовий Комітет (складова УНРади) кількістю понад 30 осіб. Його головою було обрано відомого українського та громадського діяча Омеляна Поповича, заступником голови – професора гімназії Агенора Артимовича. Комітет сформував секції, що мали вести підготовку організації державотворення в Буковині. Відразу розгорнулася активна діяльність щодо переобрання державної влади від австрійських властей. Однак королівська Румунія вважала, що необхідною умовою формування "Великої Румунії" є приєднання до її держави усього буковинського краю, без врахування національних інтересів його населення. Більшість румунських політиків наполягала на необхідності негайного входу Буковини до складу королівства, однак найвпливовіший серед них, Я. Флондор вважав, що цей процес повинен відбуватися поступово. Частина румунських політиків, на чолі з А. Ончулом, виступали за поділ краю за етнічною ознакою.

Протягом останньої декади жовтня 1918 р. майже у всіх повітових центрах і селах Північної Буковини відбулись народні віча, на яких українські буковинці однозначно висловлювались про своє бажання приєднатися до єдиної української держави. Старшини Українських Січових Стрільців провели 24 жовтня збори в Чернівцях і ухвалили резолюцію про об'єднання з Великою Україною. Збори уповноважили сотника Д. Вітовського відбутися до Львова і очолити там Український генеральний військовий комісаріат, а також представля-

Жозеф Етцдорф (1879–1950) – останній австро-угорський губернатор Буковини

ти УСС в УНРаді. Місцеві румунські організації у відповідь на українські політичні ініціативи скликали 27 жовтня у Чернівцях політичну нараду і проголосили її установчими зборами. Збори прийняли ухвалу про створення Румунської національної ради (далі – РНР) Вона мала стати єдиним представником Буковини на Паризькій мирній конференції.

Одночасно РНР доручила підготувати скликання законодавчого органу – Генерального конгресу Буковини для підтвердження ідеї про неподільність краю і легітимізації повноважень новоствореного румунського органу державної влади. Члени Крайового Комітету Буковини розуміли, що без боротьби не обійтися, тому направили своїх уповноважених для переговорів з офіцерами військових частин австро-угорської армії, розміщених в Чернівцях, що переважно складалися з вояків-українців. Однак ця акція запізнилася, оскільки казарми виявилися порожніми.

Крайовий Комітет Буковини підтримав Листопадовий зрив 1918 р. і вже 3 листопада на багатолюдному віче у Чернівцях проголосив українську владу в Північній Буковині. На віче зібралося близько 10 тисяч учасників, які прибули з цілого краю. Віче відбувалось у великих залах міста з розгорнутими українськими національними прапорами, а закінчилося багатотисячною демонстрацією на головних вулицях міста та мітингом на площі Єлизавети (нині Театральна). Учасники віча одноставно вимагали об'єднання з усією Україною та обурювалися політикою австро-угорської влади. Виходячи з права кожного народу на своє національне самовизначення, віче прийняло ухвалу про приєднання української частини Буковини до західноукраїнської держави та просити УНРаду перебрати владу, а тимчасово здійснювати її доручити Крайовому Комітету як її складовій.

Перебування Українських Січових Стрільців у Буковині було серйозною перешкодою румунським планам щодо анексії краю. Військові частини Румунії не були достатньо боєздатними для проведення наступальних операцій. Їм бракувало па-

тронів, припасів продовольства, фуражу та обмундирування. Більшість румунської території контролювали німецькі війська. Однак король і його уряд спішно вживали заходів для анексії Буковини. Румунія очікувала на це дозволу Антанти. Підставою для окупації Буковини стало звернення РНР до вищих органів влади Румунії. Її уповноважений В. Бондареску 2 листопада 1918 р. прибув до Ясс. Його відразу прийняли керівники префектури поліції, міністр закордонних справ і шеф державної служби безпеки. Після цього він зустрівся із прем'єр-міністром Румунії А. Маргіломаном, який пообіцяв послати в Буковину значну частину жандармерії.

Тоді як українці розраховували на розв'язання буковинської політичної проблеми згідно з національними інтересами місцевого населення, румунське керівництво її рішуче заперечувало. Прийнявши рішення про румунську окупацію Буковини, 5 листопада 1918 р. А. Маргіломан надіслав міністрові закордонних справ П. Карпу телеграму в Бухарест: "Румунські Національні Збори своєю постановою від 27 жовтня 1918 р. в Чернівцях, а також населення Сучави, Ушканю, Гура Гоморулуй наполегливо домагаються протекторату румунської держави. Ми розпорядилися використати силу та віддали відповідну вказівку військам підготуватися до вступу в Буковину для порятунку населення. Верховна влада імперії покинула край напризволяще, через це поліція припинила боротьбу з анархією, яка наводнює провінцію". Румунська держава вирішила використати сприятливу для неї міжнародно-політичну ситуацію і швидко анексувати Буковину.

Незважаючи на те, що 6 листопада уряд германофіла А. Маргіломана пішов у відставку, активні контакти В. Бондареску з державними діячами Румунії продовжи-

Центральна площа м. Чернівці. 1914 р.

Центральна площа м. Чернівці (1914 р.)

Василе Бондареску – делегат Румунської національної ради до румунського уряду в м. Ясси у листопаді 1918 р.

Іон Ністор (1876–1962) – румунський політик-ліберал, історик. Один із активних учасників “генерального конгресу” Буковини, ініціатор приєднання буковинського краю до Румунії

Александру Маргіломан (1854–1925) – прем’єр-міністр Румунії. Березень-листопад 1918 р.

К. Коанда (1857–1932) – генерал, прем’єр-міністр Румунії. Листопад-грудень 1918 р.

Александру Авереску (1859–1938) – прем’єр-міністр Румунії. Лютий–березень 1918 р., 1920–1921 рр.

Король Фердинанд з генералами Е. Григореску та А. Авереску на Буковині. Грудень 1918 р.

лись. Інформуючи нового прем’єр-міністра про політичну ситуацію в Буковині, він вимагав негайно віддати наказ про наступ румунської армії. Генерал К. Коанда узгодив цю вимогу з міністерством закордонних справ, з генералами А. Войтяну і А. Крістеску, після чого віддав розпорядження провести мобілізацію 8-ої піхотної дивізії під командуванням Я. Задіка “для вступу в Буковину на підтримку рішення Румунської національної ради”.

6 листопада 1918 р. між представниками Українського Крайового Комітету і РНР було досягнуто компромісу щодо розподілу влади. Делегат РНР А. Ончул у протоколі зазначив, що готовий передати владу “представникам румунської і української національностей, а власне – тим представникам, які готові прийняти владу на підставі взаєморозуміння”. Протокол підписали Ж. Етцдорф, колишній австрійський губернатор Буковини, як посередник, а також український і румунський уповноважені особи І. Семак та А. Ончул. У Чернівцях діяли українська і румунська адміністрації. Вищу українську законодавчу владу в краї представляла УНРада на чолі з А. Артимовичем, вищу виконавчу – крайова адміністрація на чолі з О. Поповичем. Службовці української адміністрації прийняли присягу на вірність українській владі 7 листопада.

У зверненні до громадян краю від 6 листопада 1918 р., що підписали депутати буковинської делегації УНРади, наголошувалося, що “Українська Національна Рада непорушно стоїть на платформі нового

права, без всякого насильства, самовизначення народів, разом з тим усвідомлюючи, що територіальний розподіл нашого краю будуть вирішувати світові судді Мирного Конгресу”. Напередодні Українські Січові Стрільці вирушили до Львова. Після цього стратегічна ініціатива у Буковині перейшла до румунської сторони, яка, перебуваючи тут у меншості, використала сприятливу для себе ситуацію.

У день денонсації Бухарестської угоди, 10 листопада, згідно з наказом румунського генерала Я. Задіка, частини авіації розкидали прокламацію до населення Буковини. Погано озброєні, взуті в личаки, румунські піхотинці (3 тис. штиків із 24 гарматами) перейшли через р. Серет поблизу Глибоки й таємно, вночі вирушили до Чернівців. Того ж дня Український Крайовий Комітет залишив головне місто Буковини.

11 листопада в місто вступили військові частини генерала Я. Задіка, який негайно віддав наказ про наступні дії окупаційних військ. Того ж дня було введено комендантський час, мешканцям доведено нагальну вимогу про здачу зброї. Також визначено розташування жандармерії та організовано перевірку так званих “підозрілих осіб”, до яких зараховували більшість української інтелігенції. Майже одночасно румунські війська захопили північну частину Бессарабії – Хотинський повіт.

У відповідь на відкриту агресію Румунії, уряд ЗУНР надіслав ноту протесту. Розрізнені українські військові частини вимушені були відступити на північ і зайняти бойові позиції під Лемківцями і Мамаївцями, які вони утримували до 20 листопада. Інші невеликі підрозділи відійшли до Кіцманя і Коломиї.

Тим часом під керівництвом Я. Флондора було підготовлено проект складу так званого “уряду Буковини”, який він очолив разом із К. Ісопеску-Грегулом і Д. Поповичем. Уже 12 листопада 1918 р. РНР сформувала його в складі 11 міністрів, а 13 листопада проголосила свою програму дій з явною політичною орієнтацією на румунське королівство. Одночасно було створено інші органи державної влади. Де-юре Буковина вважалася

незалежною державою, однак Я. Флондор виступав проти негайного приєднання до Румунії. Незабаром румунське керівництво ініціювало його заміну на І. Ністора.

Румунський уряд скликав 28 листопада 1918 р. так званий “генеральний конгрес” Буковини, на якому прийняли рішення про входження краю до складу Румунії. У прийнятій резолюції зовсім не згадувалося про автохтонне українське населення. Після цього король Фердинанд видав декрет-закон від 2 січня 1919 р., за яким Буковина приєднувалась до Румунії. Стосунки України з Румунією надзвичайно загострилися.

Уряд ЗУНР не покидав надії на справедливе розв’язання міжнародної проблеми. Галицькі українці вважали, що Буковина є невід’ємною частиною їх етнічної

території. Буковинські українці виявили державницьке розуміння політичних процесів і продовжували вести визвольну боротьбу в нерівних для себе умовах. Чимало буковинців брали активну участь в творенні ЗУНР. Віце-президентом УНРади і головою її шкільної комісії став О. Попович, а О. Безпалко, Т. Галіп, І. Попович – її членами. Міністром освіти та віросповідання в уряді ЗУНР був А. Артимович, О. Бурчинський – міністром юстиції, М. Василько – дипломатичним представником, М. Спинул – консулом.

На захопленій румунськими військами території Буковини був встановлений репресивний режим. Відповідно до наказу від 13 січня 1919 р. стан військової облоги поширювався на Кіцманський, Заставницький, Вашківський, Серетський, Сторожинецький, Чернівецький повіти й місто Чернівці. Ці райони були заселені українцями. Заборонялося проводити збори. Пересування транспорту обмежувалося у часі. Військовим дозволяли застосовувати зброю проти мирного населення. Святкування, театральні вистави, перегляди кінофільмів, концерти та інші масові заходи суворо заборонялися. На видання газет, брошур, літератури вводилася цензура; непокірних чи невдоволених діями влади фізичних осіб притягували до відповідальності у військових судах.

Масові репресивні заходи румунської влади, небажання врятувати національні інтереси українців і бажання якомога швидше приєднати українські етнічні землі

Король Фердинанд з генералами Е. Григореску та А. Авереску на Буковині. Грудень 1918 р.

Повідомлення урядового часопису ЗУНР “Република” від 8 лютого 1919 р. про Хотинське повстання у Північній Бессарабії

Румунський “генеральний конгрес” Буковини під головуванням Янку Флондора 28 листопада 1918 р. в Чернівцях приймає рішення про приєднання буковинського краю до Румунії

Якоб Задік – генерал, командувач 8-ю піхотною дивізією Румунії, що окупувала Північну Буковину й Покуття

Фердинанд (1865–1927) – румунський король (1916–1927)

Константин Презан (1861–1943) – генерал, начальник Генерального штабу румунської армії, ініціатор операції "Покуття"

Французька військова місія інспекторів румунської армії напередодні її вторгнення у травні 1919 р. в Галичину

до свого королівства зумовили Хотинське збройне повстання. Окупація Хотинщини румунськими військами у листопаді 1918 р. створила складну ситуацію в краї, тим паче, що населення виявляло невдоволення ще з часів австрійської окупації повіту, і дії румунської вояччини лише посилювали обурення населення. Воно було реакцією українців на румунську анексію Бессарабії і охопило значну частину краю. Прагнення українців до єдиної держави, невдоволення окупаційними заходами румунської влади підштовхнули місцеве населення до активної збройної боротьби.

Ідейними натхненниками повстання стали Є. Лисак та І. Дунгер, які висунули план створення Бессарабського Національного Союзу (БНС), що мав виконувати функцію перехідного тимчасового органу державної влади. На засіданні БНС у Кам'янці-Подільському 5 січня 1919 р. було обрано керівний орган повстання – Бессарабську (Хотинську) Директорію. Її головою став І. Ліскун. Директорія очолила повстанський рух за ліквідацію румунської окупаційної влади у Бессарабії, долю якої планували визначити через референдум. Сформувавши власні збройні підрозділи, Директорія визначила наступальну стратегію і тактику бойових дій проти румунських військ.

Повстання розпочалося 19 січня 1919 р. Загони Г. Барбуци та І. Моєвського переправилися через Дністер у районі Могилева-Подільського на бессарабський берег і атакували румунські війська. Проти ночі 23 січня повстання розгорнулося в самому

Хотині, а вранці місто опинилося в руках Директорії. Повстанці діяли рішуче і незабаром їхня влада поширилася на понад 100 сіл і містечок Хотинського і Сорокського повітів. Штаб повстанського руху звернувся за допомогою до українських військових на лівому березі Дністра. Деякі з них відгукнулися на заклик, але іншим зробити це заборонило командування УНР.

Хотинське повстання застало зненацька уряд Румунії. За повідомленнями румунського командування, ситуація вийшла з-під його контролю і становище ставало для нього критичним. Прем'єр-міністр І. Братіану спершу висловився категорично проти застосування великих збройних формувань щодо повсталих. Однак військове командування невдовзі переконало його в тому, що це повстання надто небезпечне для румунської держави і може призвести до втрати всієї Бессарабії, тому воно розгорнуло велику кількість румунських військ проти повстанців.

Опинившись в складній ситуації, Хотинська Директорія закликала бессарабців до загального повстання. Попри значну військову перевагу румунської армії, бойові дії набули запеклого і неупуступливого характеру. Для забезпечення боєздатності своїх

підрозділів повстанці несанкціоновано користувалися ресурсами армії УНР. Однак, перебуваючи в ізоляції, вони не могли чинити опору румунській армії. Зосередивши проти повстанців додаткові жандармські підрозділи, румунське командування розпочало наступальні дії та 1 лютого 1919 р. йому вдалося захопити Хотин. Повстанці змушені були перейти через Дністер на сторону УНР.

Румунська влада вдалася до жорстоких репресій проти учасників Хотинського повстання, що викликало обурення та осуд світової громадськості. Хотинське повстання мало національно-визвольний характер. Створивши напередодні повстання Бессарабську Директорію та визначивши свої пріоритети в розрахунку на загальне піднесення національно-визвольного руху, хотинці домагались ліквідації румунської окупації краю і поширення на її землях української влади. Трагедія повстання полягала в тому, що воно розпочалося в складній історичній обстановці, несприятливій для розгортання українського національно-визвольного руху і внаслідок цього не отримало підтримки поза межами Бессарабії.

Попри все, ЗУНР ще покладала надії на справедливе розв'язання буковинської проблеми державами Антанти. Уряд ЗУНР не мав змоги вести боротьби із Румунією через польсько-українське військове протистояння, а тому робив ставку на міжнародно-правові чинники вирішення проблеми. Для цього українське керівництво прагнуло насамперед налагодити дипломатичні відносини з румунською державою. Тому у січні 1919 р. до Румунії було направлено дипломатичну місію на чолі з А. Галіпом.

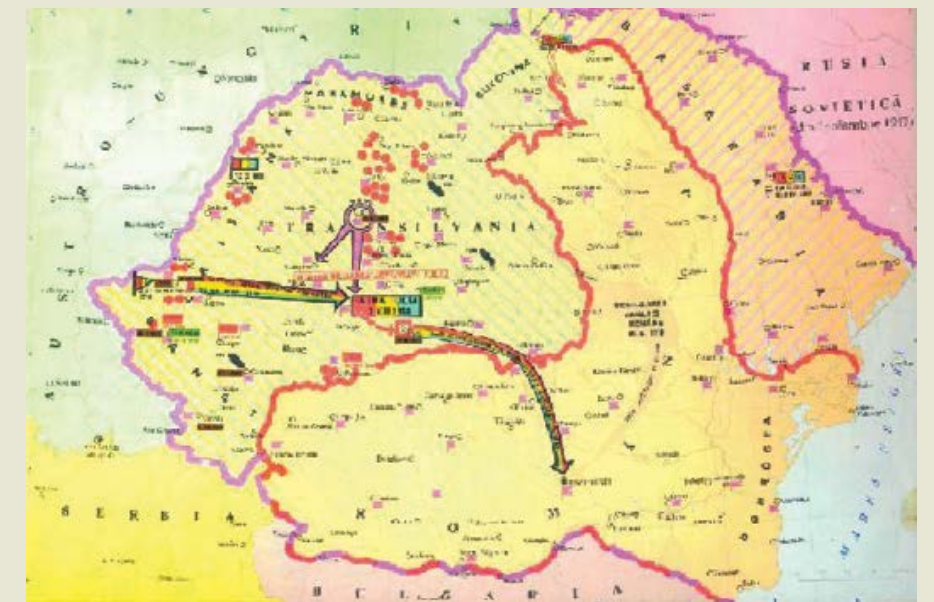
Румунські політичні кола прагнули узаконити на міжнародному рівні анексію українських земель. Торкаючись позиції румунської делегації на Паризькій мирній конференції та укладених після неї угод, румунські історики зазначають, що тоді для них була сприятлива "ситуація в Україні, яка була занадто зайнята міжусобною боротьбою всередині країни, для того, щоб за-

перечити легітимність об'єднання Румунії". У Парижі 20 січня 1919 р. румунська делегація оприлюднила меморандум, у якому стверджувалося, що "від Румунії 150 років тому виокремлено частину Молдавського краю і віддано Австрійській короні під назвою Буковина".

Великі надії на справедливе вирішення українського питання керівники ЗУНР покладали на Паризьку мирну конференцію. На ній була присутня спільна від УНР і ЗУНР делегація, яку очолював Г. Сидоренко (від 22.08.1919 – граф М. Тишкевич). У рамках Ліги Націй було укладено п'ять спеціальних договорів. Однак Версальська система не дотримувалась принципу рівноправності всіх суб'єктів міжнародних правовідносин.

Румунська делегація вимагала санкцій на приєднання окупованих територій. У газеті "Народ" зазначалося, що "жадає вже Румун Братіану цілої Буковини, Бессарабії, Семигороду, Добруджі і Банату. Остаточне рішення в тій справі полишено мировій конференції. Румуни жадають щоби війська коаліції обсадили вже тепер Семигород і Банат в Угорщині, бо румуни не можуть дати собі ради з большевизмом, який шириться в тих країнах". У процесі роботи Паризької конференції країни Антан-

Карта Румунії після приєднання українських етнічних земель Буковини і Північної Бессарабії наприкінці 1918 р.

Часопис "Нове життя" від 11 січня 1919 р. про ситуацію в Румунії після захоплення нею українських етнічних земель Буковини і Бессарабії

Будинок у Хотині, у якому містився штаб Хотинського повстання 1919 р.

Румунські офіцери вивчають диспозицію операції "Покуття" навесні 1919 р.

ти, за винятком Італії, вважали, що договір 1916 р. між Румунією і країнами Антанти втратив силу, а тому відповідно й обіцяні їй територіальні преференції.

На перебіг подальших рішень вплинула позиція більшовицької Росії, яка не полишала планів "світової революції". Тому в контексті розгляду проблем Східної Європи, 25 лютого 1919 р. Рада десяти схвалила пропозицію генерала Фоша про залучення до військової антибільшовицької ізоляційної програми деяких країн Східної Європи, в тому числі й Румунію. УГА змушена була припинити наступ проти Польщі. Румунські війська, розміщені на лівобережжі Дністра, були приведені в бойову готовність.

На початку 1919 р. уряд ЗУНР був занепокоєний звістками про концентрацію біля кордону румунських військ. Державний Секретаріат вислав ноту протесту румунському уряду. 10 березня представник Секретаріату закордонних справ С. Витвицький виїхав до Чернівців для ведення перемовин. Сторони дійшли згоди в тому,

Часопис Української Галицької Армії "Стрілець" від 19 лютого 1919 р. про становище українців в окупованій румунськими військами Буковині

що українські представники мають звернутися до румунського уряду для усунення усіх непорозумінь, але "при умові, що ЗОУНР не буде домагатися повернення української частини Буковини, а залишить вирішення справи на розгляд Паризької мирної конференції". Одночасно командування румунськими збройними силами на Буковині запевнило С. Витвицького, що Румунія не має стосовно ЗОУНР жодних агресивних намірів.

Однак керівник Державного Секретаріату закордонних справ М. Лозинський на засіданні УНРади 25 березня 1919 р. звернув увагу на стрімке зростання ворожого ставлення румунської держави до ЗОУНР. Після закінчення місії С. Витвицького Держсекретаріат вирішив вислати делегацію до Бухаресту. Українське керівництво сподівалось уникнути можливої конфронтації з Румунією та досягти компромісу. У березні 1919 р., у зв'язку з встановленням в Угорщині радянської влади, міжнародна ситуація знову ускладнилася. Тому 22 березня Д. Ллойд-Джордж повідомив І. Братіану, що країни Антанти згодні на військову акцію проти угорських більшовиків і готові надати Румунії бойове спорядження для її 100-тисячної армії. З аналогічними заявами виступили французький уряд і маршал Фош. Одночасно керівники Антанти ввели десять румунських делегатів до складу семи комісій Паризької мирної конференції.

Уряд ЗОУНР, готуючись до поїздки в Бухарест, прагнув скоординувати свої дії з УНР, не маючи свого посольства в Румунії. Інтереси України в Бухаресті представляв М. Гасенко. Українське посольство було добре поінформоване про життя Румунії, мало надійні контакти з місцевою пресою і місією країн Антанти в Румунії. 23 березня було визначено склад української делегації. Її головою призначено С. Витвицького, членами – О. Безпалка, Т. Галіпа і Т. Рожанківського. Напередодні від'їзду склад делегації змінився. Оскільки присутність О. Безпалка і Т. Галіпа (вихідців з Буковини) зменшувала впевненість в успішному закінченні перемовин, на час виїзду делегації з Станиславова до неї включили Г. Тимощука, С. Цуркановича (експертом) та О. Кульчицького (перекладачем).

Дипломатична місія прибула до Бухаресту 31 березня. Її прийняли керівники парламенту й уряду Румунії. Перша аудієнція була проведена, за оцінкою О. Кульчицького, як "словесний поєдинок без певних результатів". Вона тривала годину. Українська делегація наголошувала на необхідності врегулювати відносини між ЗОУНР і Румунією, наголосивши, що цей процес ускладнює окупація румунськими вій-

ськами Буковини. У відповідь румунська сторона заявила, що проблему Буковини розглядає Антанта і порадила для обговорення цих проблем зустрітися з її головнокомандувачем на Сході Європи генералом Бартелемі.

Того ж дня на цій аудієнції С. Витвицький заявив про "необхідну в цю пору кончність такої розв'язки буковинської справи, яка вдовольнила би українців". Генерал пообіцяв переслати в Париж письмовий текст меморандуму, який дали українські дипломати і звернутися до румунського уряду з вимогою перегляду окупаційного режиму на Буковині. Було досягнуто домовленості про постійний зв'язок між місією Антанти в Бухаресті і урядом ЗОУНР. Українська делегація залишилася задоволена результатами візиту.

Румунський уряд використав переговори із ЗОУНР для підготовки військової операції по захопленню південно-західної частини українських земель. Газета "Народ" інформувала, що "поляки, які живуть в Східній Галичині, вислали на руки польського архієпископа Теодоровича письмо до польського сейму, в котрім звертались до Антанти з жаданим щоби вона з огляду на скрутне положення поляків під Львовом вплинула на румунів, щоби румуні заняли Східну Галичину". Країни Антанти вагались, чи посилати румунські війська у Галичину та чи варто задовольняти надмірні територіальні амбіції Румунії. Ситуація також ускладнювалася тим, що в Румунії перебувало багато політиків-емігрантів колишньої Російської імперії, які особливо активно вели агітацію проти української державності.

Уряд Румунії намагався приховати від українського керівництва вагання країн Антанти. Міністерство внутрішніх справ Румунії, вимагало від своїх підлеглих у Буковині підвищеної пильності. До Буковини справді прибула військова місія Антанти, яка збирала інформацію для Паризької мирної конференції.

Румунська влада була серйозно стурбована відношенням до проблеми Буковини місії Антанти на чолі з генералом Грінлі. Представники влади на місцях прагнули продемонструвати українцям Буковини, що приїзд місії Антанти є свідченням міжнародної підтримки Румунії. Галицька газета "Народ" повідомляла, що насправді ця місія "має переконатися чи Румунам належить дійсно скільки країв, скільки вони зайняли для себе?". Очевидно, що результати роботи місії не відповідали інтересам румунської сторони, оскільки, за її свідченням, Я. Флондор "підняв питання: за чийого сприяння в Чернівці була відправлена англо-французька місія, що діє на користь України? Який зв'язок має прибуття місії

Румунська артилерія на марші навесні 1919 р., напередодні окупації "Покуття"

з появою в закордонній пресі статей про те, що північ Буковини потрапляє в сферу інтересів України? Чи не ховаються під французькими мундирами українські агенти". Попри зібрані місією матеріали, остаточне рішення щодо статусу Буковини залежало від політичної волі керівництва Паризької конференції.

Я. Флондор, зайнявши відверто українофобську позицію, в окремих зверненнях до вищого керівництва Румунії дивувався, як українська делегація ще може "вести дипломатичну боротьбу? Україна на час примирення після чергових змін повністю втратила політичний кредит, і перейшла у величину, що не заслуговує уваги, підняла голову і хоче воювати з нашою і польською арміями".

Водночас захопивши Центральну Україну і Придністров'я, Червона армія вийшла на колишній кордон в районі річок Збруч і Дністер. Уряд РСФРР запропонував ЗОУНР надати Червоній армії можливість перейти через її територію на допомогу ра-

Застереження коломийського щоденного часопису "Новини" від 4 квітня 1919 р. про можливість вторгнення королівської Румунії у Східну Галичину

Румунські офіцери святкують закінчення операції "Покуття" у Коломиї в червні 1919 р.

дянській Угорщині. ЗОУНР відповіла на це звернення відмовою.

Більшовики були переконані в сприятливих можливостях експорту революції на захід. Голова Ради народних комісарів і нарком закордонних справ УСРР Х. Раковський надіслав 2 травня 1919 р. радіограму ультиматум румунському уряду з вимогою протягом 48 годин вивести з Буковини свої війська. У ній стверджувалось, що "робітники і селяни Буковини, звільнені з-під ярма династії Габсбургів, колишніх поневолювачів, насильно одержали не меншого володаря, а ще більшого, румунського поневолювача та румунську династію Гогенцолернів".

У складних умовах формування післявоєнного міжнародного порядку, що взяли на себе держави Антанти, агресивні наміри радянської Росії були для них основним дестабілізуючим чинником. Зважаючи на ці обставини, українське керівництво плекало надії на прихильність держав Антанти. Посол Директорії УНР в Румунії М. Гасенко в інтерв'ю "Le Journal de Roumanie" висловився щодо готовності українських військ воювати за Антанту проти більшовиків, але за умови її сприяння у припиненні агресії Польщі проти західноукраїнської держави.

Потрапивши в складну ситуацію, Польща домагалася від Румунії здійснення рішучих антиукраїнських військових акцій. У зв'язку з цим, польський міністр закордонних справ просив свого румунського колегу допомогти їхньому східному фрон-

ту. Румунський прем'єр-міністр І. Братіану вимагав на Паризькій мирній конференції її згоди на приєднання до Румунії всіх захоплених земель. Антанта бажала від нього узгодженості зовнішньополітичних акцій і попереджала, що у випадку відхилення від її позицій, не буде сприяти Румунії. Для цього керівництво держав Антанти пропонувало І. Братіану погодитися на створення спільного польсько-румунського антибільшовицького фронту.

Згоду на військові акції Антанта дала в першій половині травня 1919 р. Ведучи підготовку до агресії проти ЗОУНР, румунський уряд вдався до посилення репресивних заходів проти українців, які переїхали із Галичини в Буковину. Протягом другої половини квітня – початку травня 1919 р. за вказівкою Міністерства внутрішніх справ було дано розпорядження всім постам і кожному жандарму зокрема підготувати списки осіб, "які приймали участь в політичному житті краю, а особливо родичів тих, що виїхали на Україну, визначити, чи вони увійшли там до війська, що роблять, чим конкретно займаються". Префекти повітів були зобов'язані щотижня надавати письмову інформацію органам центральної влади про стан і настрої населення Північної Буковини.

На польсько-українському фронті 15 травня 1919 р. 4-а дивізія польських гірських стрільців у боях проти УГА зазнала флангового контрудару й опинилася на межі поразки. Газета "Народ" повідомляла, що "Найвища Рада мирової конференції

Біженці із Бессарабії прямують до Галичини восени 1919 р.

має на днях признати нашу Державу із західною границею Сяну". Тоді Червона армія захопила Поділля і здійснювала передислокацію своїх військ з метою організації наступу на Північну Трансільванію через Східну Галичину. В цих умовах військовий аташе польського уряду попросив термінової підтримки від румунської 8-ої піхотної дивізії генерала Я. Задіка.

Отримавши згоду Антанти, румунський уряд дав розпорядження генеральному штабу розробити план військової операції щодо захоплення південно-східної частини Галичини. Над ним генштаб ретельно працював декілька днів. Після затвердження плану під кодовою назвою "Покуття", король Фердинанд особисто інспектував війська. Відповідно до плану військової операції, румунська армія повинна була перейти галицько-буковинське пограниччя і зайняти територію Східної Галичини між Карпатами і Дністром по лінії Надвірна-Отинія-Незвисько. Для цього румунському командуванню необхідно було встановити контроль над стратегічно важливими шляхами. Начальник румунського Генштабу генерал К. Презан наказував командуванню 8-ої дивізії "безпосередньо контролювати залізницю Чернівці-Коломия-Городенка, а також Коломия-Рахів-Сігет, якими здійснюється зв'язок між Буковиною і Трансільванією".

Так само генерал К. Презан вимагав, щоб румунські війська уникали конфліктів з армією ЗОУНР, тому що "Румунія прагне підтримувати доброзичливі стосунки зі своїми сусідами". Це розпорядження необ-

хідно було довести до відома українських гарнізонів, щоб уникнути кровопролиття. Одночасно була підготовлена відозва до населення румунською, українською і польською мовами про те, що румунські війська не чинитимуть насильства над українським військовим і цивільним населенням та представниками будь-якої іншої національності, а лише контролюватимуть стратегічні об'єкти і шляхи сполучень.

Румунське політичне керівництво розраховувало за сприятливих обставин приєднати до свого королівства й землі Покуття. Вони мали важливе стратегічне значення для Румунії, оскільки з'єднували між собою Трансільванію, Буковину і Бессарабію.

Для виконання операції румунські війська було поділено на три групи. Перша, центральна група, налічувала чотири батальйони піхоти, три батареї артилерії, ескадрон кавалерії і кулеметну групу. Згідно з планом операції вона повинна була вести наступ у напрямку Неполоківці-Снятин-Коломия. Північна група мала в своєму складі два батальйони піхоти, батарею артилерії і ескадрон кавалерії. Вона повинна була наступати в напрямку Киселів-Городенка-Незвисько. Південна група складалася з одного батальйону піхоти, батареї артилерії, кавалерійського полку та батальйону саперів. Відповідно до диспозиції командування, їй було поставлене завдання вести наступ у напрямку Вашківці-Залуччя-Вижниця-Кути-Косів. Цій групі виділили резервний 8-й полк, два батальйони піхоти, батальйон прикордонників та дві батареї артилерії. Командувати операцією "Покуття" румунський генштаб доручив полковнику Г. Лічу.

Реальна загроза нападу на південно-східні кордони західноукраїнської держави стали несподіванкою для керівництва ЗОУНР і поставили її в критичне становище. На засіданні Держсекретаріату 21 травня висувались різні пропозиції для виходу із цієї військово-політичної ситуації. Зокрема С. Витвицький пропонував капітулювати перед Румунією, яка "виступає з рамена Антанти", Є. Петрушевич і К. Левицький

В. Холубашенко – учасник повстання 113-го полку проти румунської влади

Карта Буковини, яка перебувала у складі Румунії (1918–1940 рр.)

Кортеж прем'єр-міністра Румунії І. Братіану в Північній Бессарабії після придушення Хотинського повстання

надіялись утворити федерацію з Чехословаччиною, інші – “дати розпорядження місцевим органам залишатися на місці і перед силою уступити”.

Готуючись до збройного виступу проти ЗОУНР, румунський уряд 23 травня в ультимативній формі вимагав від західноукраїнської держави звільнити територію в трикутнику Дністер–Нижнів–Ворохта. Наступного дня румунські солдати вторглися на територію Покуття. Державний Секретаріат віддав наказ військам УГА у Коломиї не чинити збройного опору і розпочати евакуацію.

Румунські війська безперешкодно просувалися Покуттям, не зустрічаючи серйозного опору. Лише в Коломиї та декількох селах між окупантами і УГА відбулись незначні сутички. Раптовий наступ румунської армії створив суттєву загрозу для тилів УГА. Тому її командування вирішило передислокувати свої війська у трикутник річок Збруч–Дністер і залізничної колії Гусятин–Чортків–Товсте–Заліщики.

Румунське командування декларувало, що воно забезпечує мир і спокій, гарантує безпеку мешканцям Галичини, але вимагало здати зброю і попереджало про застосування суворих законів воєнного часу щодо порушників окупаційного режиму. Для керівництва окупованими землями було утворено територіальний Комітет Покуття, який очолив уже згаданий вище Г. Лічу. Захопивши Покуття, румунські війська з'єдналися зі своїми ж частинами, розташованими в Північній Трансільванії. Генеральний штаб призначив Я. Задіка командантом групи військ, розташованих на Буковині, Покутті і в Північній Бессарабії. Через деякий час, 5 червня 1919 р., штаб 8-ї дивізії передислокувався з Коломиї до Чернівців. Незабаром, після зустрічі генерала Я. Задіка з польським генералом М. Кралічком, було створено спільне з поляками військове командування та цивільну адміністрацію.

Польський маршал Юзеф Пілсудський із родиною румунського короля Фердинанда після укладання спільної військової угоди. 1922 р.

Після відступу українських частин поляки приступили до організації на окупованій території органів влади Польської Республіки. У зв'язку з цим румунське військове командування ініціювало компроміс: у трьох повітах префектами призначали польських представників, а їх заступниками – українських, в інших трьох – навпаки. Наприкінці травня 1919 р. польське керівництво скерувало на Покуття свої частини.

У результаті проведеної Румунією операції “Покуття”, польські війська без бою оволоділи значною частиною території ЗОУНР. Це сталося завдяки тому, що її керівництво, по-перше, не підготувалося до стратегічної оборони, а, по-друге, не вважало Румунію своїм ворогом, по-третє, поклядало даремні надії на сприятливе для себе рішення Паризької мирної конференції.

У середині липня проти УГА розгорнула бойові операції 80-тисячна польська армія Ю. Галлера. Румунський уряд прийняв рішення передислокувати свої війська з Покуття на Буковину. Відповідно до цього, протягом 17–25 серпня евакуація здійснювалась на підставі угоди, яку підписали Я. Задік та польська військова адміністрація.

Отже, перебування на Покутті румунської армії відповідало планам Антанти щодо стримування більшовизму. Окупація південно-східної частини Галичини дала можливість використати залізничний рухомий склад, що раніше належав австро-угорській та німецькій арміям, вивезти до Румунії частину продовольства. Румунська збройна інтервенція завдала відчутного удару по українській державності ЗУНР, поховала надії на спроби домогтися її міжнародного визнання. Керівництво ЗОУНР змушене було в липні 1919 р. покинути власну територію і відступити на Схід, за річку Збруч.

Румунська військова інтервенція на Покуття, посилення репресивного антиукраїнського режиму на Буковині стали причиною повстання в листопаді 1919 р. українських солдатів 113-го піхотного полку 4-го корпусу румунської армії в Чернівцях. В СРСР це повстання трактувалось, як спроба військових-буковинців революційним шляхом утвердити в Буковині радянську владу. Для цього більшість документів румунської влади про повстання солдатів 113-го піхотного полку в 1950 р. були передані КДБ із Чернівецького обкому Компартії України до головного партійного архіву в Києві (нині ЦДАГО України). Однак матеріали, які ми виявили, неспростовно підтверджують національно-визвольний характер цього повстання. Румунський чиновник Е.Макдичевський так описує його початок: “Вчора, в понеділок, о 9 год. вечора

повсталася більша частина 113-го буковинського полку. Солдати і молодший командний склад з причин ще не відомих, взявши свою зброю, яку вони направили проти офіцерів, розійшлися по місту, сподіваючись іти додому. Залишилось тільки 430 вірних румунських солдатів у казармі.

Повстали, а це переважна більшість українців, проходячи по вулицях міста стріляли, так що було декілька вбитих і поранених. Всього повсталого 2000 чол.”. Солдати-румуні участі в повстанні не брали, але і не виступали проти повсталих. Вони вважали справедливими невдоволення українських солдатів. Головною причиною повстання солдатів-українців, переважно вихідців із Буковини, було відверте ігнорування румунською владою національних інтересів українців та її ворожі акції щодо ЗОУНР. Окрім того, солдати-буковинці були незадоволені умовами служби в полку, харчуванням, лікуванням, постачанням. Солдати-українці 113-го полку не бажали служити румунській державі та сподівались на підтримку повстання ззовні.

Службовці румунської служби безпеки (Сигуранці), вважали, що солдати напередодні активно контактували з українським населенням, яке значною мірою впливало на свідомість повсталих. Один із них, солдат Холубашенко розказував, що напередодні повстання він випадково зустрів на вулиці в Чернівцях свого колишнього лейтенанта із австрійської армії Бемка, який радив йому схилити до участі в збройному повстанні проти румунської окупації якомога більше солдатів-українців. Сигуранца вважала, що причиною повстання було намагання солдатів переїхати в Україну, “щоб не служити Румунії”.

17 листопада понад 2 тисячі солдатів полку вийшли з казарм, обеззброїли пости, розібрали зброю та розділилися на три загони. Один із них рушив до Дністра, другий на Радівці та Сучаву, третій залишився в місті, для того, щоб організувати на збройний виступ інші військові частини. Повстанці розраховували на підтримку їх збройного виступу в Буковині українцями та нейтралітет румунських вояків.

Щоб придушити повстання румунське командування направило 2 піхотні, артилерійський та уланський полки. Комісар поліції у Чернівцях доповідав у Бухарест, що мешканці міста живуть очікуванням приходу в Буковину української влади. Зосередивши проти повстанців значні сили, румунські військові частини перейшли в наступ. Вони скористалися з того, що сили повсталих були розпорошені й не могли чинити гідного опору. Багатьох учасників повстання арештували і після слідства із застосуванням тортур віддали до суду, 8 осіб засудили до страти, а решту – до різних термінів каторжних робіт та тюремного ув'язнення. Необхідно зазначити, що повстання солдатів 113-го полку випало на період спаду українського національно-визвольного руху. Позначилось на ньому і міжнародне становище.

Активна участь румунських військ в окупації південно-східної частини Галичини прискорила розгляд Паризькою конференцією справи про анексію Румунією українських етнічних земель. Виходячи з цього, румунські експерти на Паризькій мирній конференції Н. Флондор і А. Вітенку констатували: “Спостерігачі в секретаріаті верховної ради об'єднаних держав Альянсу від 2 липня інформують, що до розгляду уже прийнято наш варіант розподілу Буковини безпосередньо до межі Східної Галичини, який передбачає визначені нами позиції у меморандумі”.

Румунія визнавала право українців на власну державу, але в питанні територіального розподілу стала на шлях окупації українських земель. Балансуючи між двома військово-політичними блоками наприкінці війни, Румунія використала слабкість України, захопила територію Північної Буковини, яку свого часу їй обіцяли держави Антанти, а також Бессарабію, яку їй віддали країни Центрального блоку.

Румунська окупація Північної Буковини і Покуття фатально позначилася на долі західноукраїнської держави. Вона проілюструвала недосконалість конструкції Версальської системи міжнародних відносин, фундаментальні основи якої тоді закладалися.

Закладка прикордонних знаків між Румунією і Польщею у Вижниці 1919 р. на березі р. Черемош

Мешканці Буковини 14 липня 1919 р. у Чернівцях біля будинку юстиції в очікуванні вердикту військового трибуналу

2. ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В ГАЛИЧИНІ

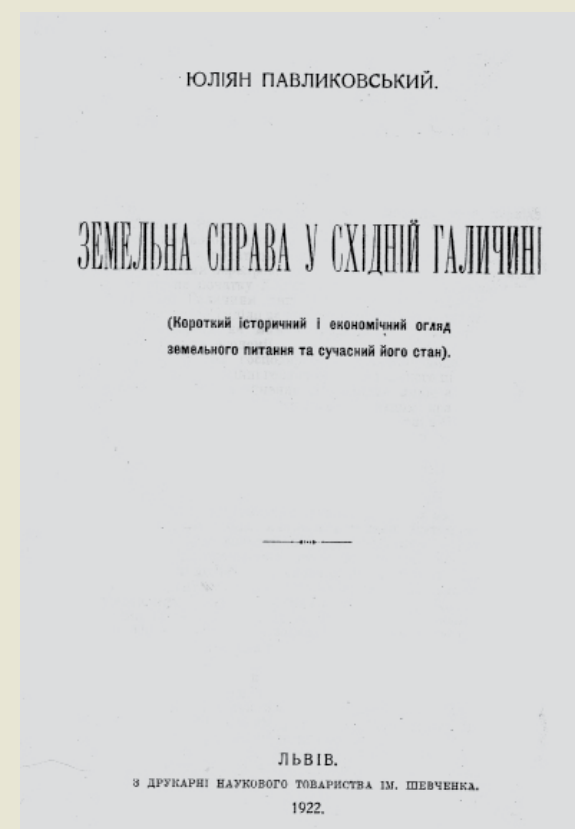
Після закінчення воєнних дій і підписання Ризького мирного договору було встановлено нові східні польські кордони, які не змінювались аж до вересня 1939 р. До складу Другої Речі Посполитої ввійшли великі галицькі та волинські території, заселені українцями. За даними перепису населення від 30 вересня 1921 р. вони становили найчисленнішу національну меншину в державі. Слід зазначити, що дані перепису характеризуються значною тенденційністю і неточністю, зокрема щодо українського населення. Під час перепису, крім труднощів технічного характеру, на його результати значно вплинуло й те, що українське населення, особливо сільське, вороже ставилося до перепису і бойкотувало його. В окремих повітах Львівського воєводства близько 70 % населення ухилялося від перепису. Польська влада змушена була використовувати навіть збройні сили. На його результати вплинуло також свідоме зниження даних перепису щодо непольського населення. Згідно із підра-

хунками на підставі статистичних даних та аналізу тогочасних джерел, а 1921 р. на території сучасних Львівської, Рівненської, Волинської, Івано-Франківської та Тернопільської областей проживало 3920 тис. українців (66,21 %), а на захід від сучасного українсько-польського кордону 366 тис. Загалом у Польщі проживало 4686 тис. українців, тобто 17,2% від всього населення країни. Більшість українців заселяла галицькі воєводства: Станиславівське 940 054 осіб, або 70,2 %, Тернопільське 741 031 осіб, або 50,2 % і частину Львівського, без приєднаних до нього західних повітів, де переважало польське населення 975 268 осіб, або 35,9 %. Це свідчило про український етнічний характер краю. Лише у великих містах поляки становили більшість: у Львові – десь 60 %, Тернополі 50,5 %. Український елемент у населенні Львова зменшився від 39,3 тис. (1910) до 27,3 тис. осіб (1921).

Більшість українства була пов'язана зі сільським господарством. За даними пере-

Польські війська на вулицях Львова (1919 р.)

пису 1921 р., 93,5 % українців проживало на селі; з 88,7 % усіх працюючих на селі 79 % займалися рільництвом, лісівництвом, городництвом та рибальством. У промисловості та гірничій справі робітники-українці становили ледь 3–6 % усіх працюючих.

Характерною особливістю цих теренів була велика кількість малоземельного або безземельного селянства. У Станис-

лавівському воєводстві 67,5 % господарств належали до малоземельних (до 2 га), у Львівському та Тернопільському понад половину. Разом із тим господарства з-понад 20 га становили відповідно у Львівському воєводстві 0,4 %, в Станиславівському і Тернопільському по 0,6 %. Це була одна з особливостей аграрного устрою Галичини, що гальмувала капіталістичну еволюцію краю. Власниками великих господарств були переважно поляки. 1921 р. їх чисельність в Тернопільському воєводстві становила 91 % всіх землевласників, у Львівському 87 %, у Станиславівському 85 %.

Представники українського капіталу становили менше 1 % населення регіону. Нечисленною була й українська творча й технічна інтелігенція. Вона складалася переважно з людей вільних професій, духовенства, вчителів, а також з невеликої кількості урядовців. За даними Міністерства віросповідань та загальної освіти, у трьох галицьких воєводствах 1922 р. було 9754 (71,68 %) вчителів польської національності, 3452 (25,36 %) української і 385 (2,82 %) – єврейської. Однак, незважаючи на відносно невелику кількість, українська інтелігенція була досить активною в політичній та господарській діяльності й відіграла провідну роль у національно-визвольному русі.

Внутрішня політика спрямовувалася на повну інтеграцію Галичини у складі держави. Правлячі кола всіляко намагалися зміцнити "польськість" східних кресів, усуваючи будь-які характерні українські ознаки, а

Парад польських військ біля пам'ятника А. Міцкевичу (1919 р.)

Титульна сторінка праці відомого українського діяча Ю. Павликовського "Земельна справа у Східній Галичині", що вийшла друком у Львові 1922 р.

Євген Чикаленко (1861–1929) – український громадсько-політичний та культурний діяч, був інтернований польською владою у Перемишлі. 1919 р.

отже, поставити світову громадськість перед доконаним фактом анексії краю. Уся система політичних і економічних заходів щодо українського населення підпорядковувалася найважливішій меті колонізації краю: щоб українське питання, як писала урядова "Gazeta Warszawaska" 1921 р., "або зовсім не існувало б, або не поставало у такій гострій формі".

Заходи, спрямовані на інтеграцію Галичини, урядові чинники розпочали одразу ж після окупації цієї території влітку 1919 р., але польсько-радянська війна перешкодила їх реалізації. Однак уже на межі 1920–1921 рр. та під час переговорів у Ризи 1921 р. Бельведер розпочав ліквідацію існуючої адміністрації в регіоні, незважаючи на протест українського населення. Проте він був змушений враховувати ще остаточно не вирішені міжнародно-правові норми державної належності цієї території. У прикордонні і внутрішні українські політичні сили продовжували боротьбу за визнання незалежності Галичини, сподіваючись на позитивне розв'язання Великими державами українського питання. Це значно ускладнювало дії польської влади, яка, з одного боку, була змушена зважати на міжнародний рівень галицької проблеми і вести таку політику, яка б не призвела до загострення польсько-українського конфлікту, а з другого – нейтралізувати антипольські настрої серед українського населення і не допустити їх поглиблення. Завдання було надто складним, і уряд не зміг його вирішити протягом усього міжвоєнного періоду.

Новим явищем на західноукраїнських

землях була аграрна політика польського уряду, яка суттєво впливала на соціальну структуру та національні стосунки в краї. Прийнятий польським сеймом 10 липня 1919 р. закон про "Основи земельної реформи" передбачав створення такого аграрного устрою, який би опирався на "сильні, придатні для інтенсивного виробництва селянські господарства, що ґрунтуються на приватній власності різного типу і величини". Згідно із законом на сході країни мали створюватися зразкові господарства польських колоністів-осадників, які в майбутньому стали б політичною і соціальною опорою польської влади на прикордонні. За законами від 15 липня та 17 грудня 1920 р. уряд мав намір проводити планомірну колонізацію "східних кресів" польськими військовими і цивільними осадниками. Її головною політичною метою стала колонізація цих земель шляхом зміцнення на них польського елементу. "При опрацюванні плану осадництва східних кресів, насамперед, повинні враховуватися національні мотиви, оскільки без зміцнення польськості креси не залишаться надовго в Польщі", підсумовувалося в рапорті "Товариства східних кресів" до міжміністерської комісії з питань військового осадництва. Для забезпечення цілісності держави та недоторканності її кордонів, проводячи земельну реформу, уряд збирався створити у східних воєводствах багатотисячну армію селян-колоністів, які стали б не лише опорою польськості і "охоронним валом від ворога", але влаштували б і польських селян. Адже ті "мали б сусідів не збільшовичених

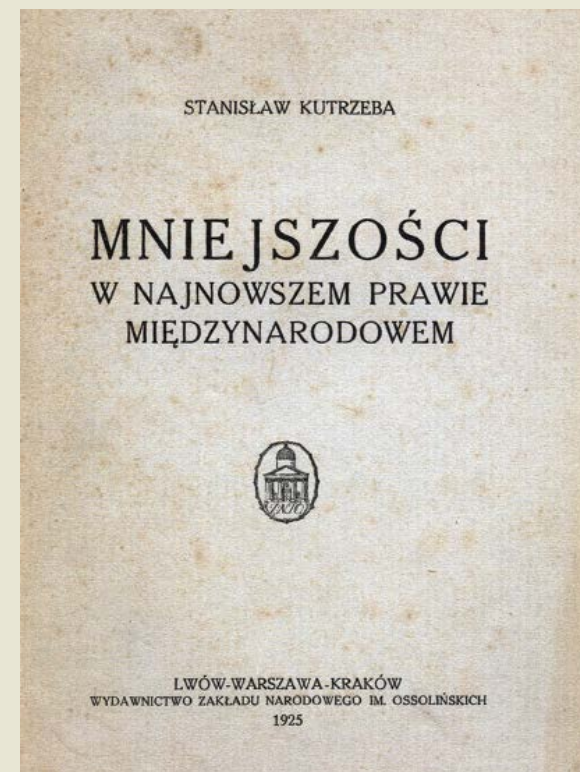

Таборова група українців, інтернованих в Пікуличах. 1920 р.

місцевих селян, а задоволених зі свого становища дрібних польських власників".

6 вересня 1921 р. на засіданні Ради Міністрів була прийнята постанова, яка обґрунтовувала необхідність польської колонізації, особливо "прифронтової смуги і пунктів стратегічного значення". Впровадження в життя земельної реформи, заявляв польський прем'єр Вінцент Вітос, "розширить кордони нашої вітчизни, зміцнить стан нашого національного володіння і посилить нашу здатність у боротьбі за землю, як за основу національної території". Планувалося збільшити польське населення на сході країни до 30 %.

Згідно з прийнятими 17 грудня 1920 р. законами, колишні вояки та інваліди, які відзначилися в боях або вступили до війська добровільно і служили у фронтових частинах, могли безкоштовно отримати з державного земельного фонду до 45 га землі. Для створення міцних господарств осадникам передавався також необхідний інвентар та житло. Решта учасників війни на пільгових умовах одержувала кредити для купівлі землі з того самого фонду. Водночас створювався "осадницький фонд" для надання низькопроцентних позик усім колоністам та "солдатський фонд", який виділяв демобілізованим кредити готівкою або натурою. 1922 р. осадники Львівського воєводства отримали кредити на суму 39 млн марок. Всього ж протягом 3-4 років на східних кресах планувалося поселити близько 40 тис. колоністів; 1921 р. – 8 тис., 1922 р. – 12 тис. і 1923 р. – 20 тис. осіб. Контроль за реалізацією закону про осадництво покладали на міністерство військових справ, яке

STANISŁAW KUTRZEBA

MNIEJSZOŚCI
W NAJNOWSZYM PRAWIE
MIĘDZYNARODOWYM

LWÓW-WARSZAWA-KRAKÓW
WYDAWNICTWO ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH
1925

мало співпрацювати з Головним земським управлінням (перетвореним 1923 р. на міністерство земельних реформ), а на місцях з повітовими надавчими комітетами.

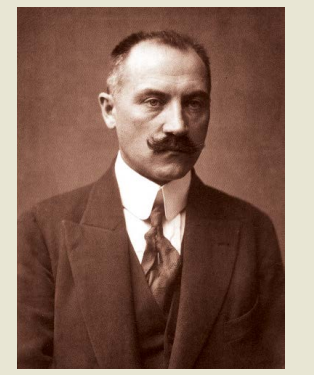
Крім військових осадників, системно розселялися цивільні колоністи, які вербувалися переважно з польських селян, що також було продиктоване політичними міркуваннями. Незважаючи на нестачу землі для місцевого селянства, осадницькі господарства ще більше загострювали проблему "земельного голоду" і були джерелом постійної напруженості та міжнародного протистояння, які особливо посилювалися на початку 1930-х років.

Протягом 1921–1922 рр. більшість виділеної землі роздали її заявникам. Однак не всі вони переїжджали на нові місця поселення. 1922 р. із 8732 військових осадників у східні воєводства на постійне проживання прибуло 5557 сімей. 1923 р. колонізаційний рух дещо послабився. Офіційно це пояснювалося постановою сейму від 24 березня 1923 р., у якій йшлося про нестачу земельного фонду на східних кресах, а фактично відходом 1923 р. від активної політичної діяльності ініціатора військового осадництва Юзефа Пілсудського. 1924 р. у всьому краї землю отримали 3223 колоністи, 1925–788, а у 1926–773.

Загалом польська колонізація східних кресів не дала очікуваних результатів ані з політичного, ані з економічного погляду. Невдачі осадницької політики були спричинені і труднощами постійного фінансування, і загостренням міжнародних суперечностей на цих землях. Через матеріальні нестатки та ворожнечу місцевого населення чимало осадників відмовилися від своїх наділів і повернулися на рідні місця. Загалом кількість польських господарств не була настільки великою, щоб змінити національний склад населення ре-

Хор табору інтернованих українців у Йозефові. 1921 р.

Володимир Загайкевич (1876–1949) – адвокат у Перемишлі, член УНРади ЗУНР. Був звільнений з польського концтабору в Домб'є наприкінці 1919 р.

Книга польського автора Станіслава Кутшеби "Меншини в сучасному міжнародному праві". 1925 р.

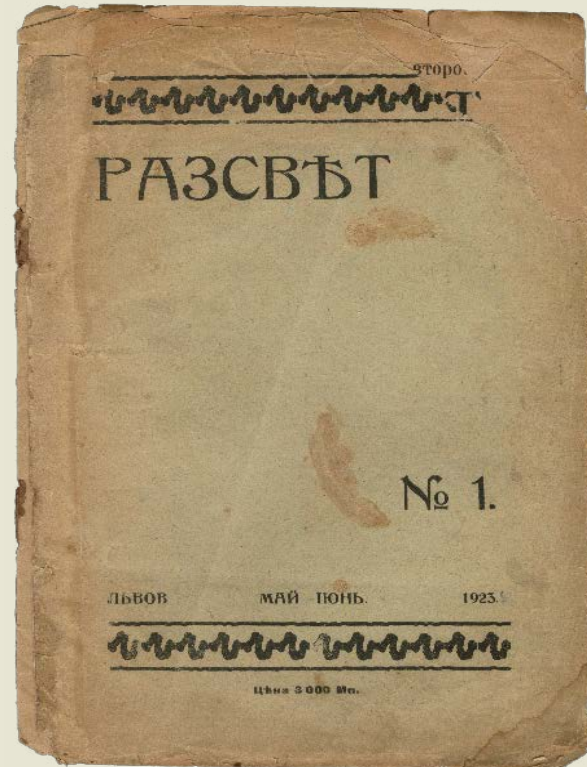

Будинок польського сейму у Варшаві. Поч. XX ст.

На протипагу українським самостійницьким прагненням польська влада в перші роки свого правління відкрито підтримувала москвофільський рух. Москвофільське видання "Расвѣт", надруковане у Львові 1923 р.

гіону, зате достатньою для того, щоб внаслідок перерозподілу земель викликати обурення серед українського селянства до польської влади, що посилювало міжнародні антагонізми.

У контексті асиміляційних, політичних та економічних заходів важливого значення надано перепису населення, який мав би аргументувати правомірність включення нових територій до складу держави й засвідчити "перевагу польського елемента у Галичині". Рішення Ради Міністрів від 9 червня 1921 р. про проведення 30 вересня того ж року перепису населення викликали шквал протестів демократичних сил. Вбачаючи в цьому акті прагнення уряду сфальсифікувати етнонаціональну картину регіону, проти перепису виступили екзильний уряд ЗУНР, українські політичні партії краю. Їх агітацію підтримувало українське населення, особливо селяни. Євген Петрушевич теж подав у Найвищу Раду письмовий протест. Основним його аргументом було те, що Галичина не на-

лежить Польській державі, а перебуває під зверхністю Антанти. Регіоном прокотилася мітингово-вічева хвиля. Перепису був оголошений загальний бойкот. Як наслідок, у багатьох місцевостях Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств половина людей ухилилася від перепису. В окремих повітах спротив громадян був настільки сильним, що влада змушена була застосувати збройні сили.

Наступним кроком уряду, спрямованим на інтеграцію краю, була заява міністра військових справ до Президії Ради Міністрів від 12 липня 1921 р. про реєстрацію на території Галичини громадян Польської держави 1885–1902 рр. народження. Це зобов'язувало українців проходити військову службу. 27 листопада 1922 р. був

Палац Бельведер у Варшаві

Площа Ринок у Перемішлі. Поштівка початку XX ст.

виданий наказ про призов на військову службу галичан 1900–1901 рр. народження. Проти цієї акції протестували українці, які не вважали себе громадянами Другої Речі Посполитої, оскільки галицьке питання ще не було остаточно вирішене міжнародним співтовариством. Як наслідок, польська влада вжила заходів, спрямованих на зміцнення репресивно-силового апарату: було збільшено фінансування на проведення слідства; затверджено низку інструкцій, що знімали відповідальність з поліцейських за арешт більше двох днів; введено обмеження щодо преси.

Застосовуючи політику "доконаних фактів", 1 вересня 1921 р. влада ліквідувала інститут намісництва і запровадила у регіоні єдиний для всієї держави поділ на

воєводства. Тоді було утворено Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства. Щоб збільшити кількість поляків у краї, що було важливим аргументом для переконання світової громадськості про його польський характер, до Львівського воєводства приєднано західні повіти з переважно польським населенням: колишні західногалицькі Кольбушовський, Кросненський, Ланцутський, Нісковський, Пшеворський, Жешувський, Стрижевський і Тарнобжеський повіти та східногалицький Бжозовський. За переписом 1921 р., у них проживало 614484 поляків і 36480 – українців. Західна межа воєводства охоплювала території аж по річку Віслок, східна – землі, розташовані за 20–30 км від Львова. Край був офіційно названий Східною Ма-

м. Березів на Лемківщині. Поштівка початку XX ст.

Будинок польської організації "Сокіл" у Львові

лопольщею (Malopolska Wschodnia).

Правові норми щодо галицького населення регламентувала березнева Конституція 1921 р. Крім загальних громадянських прав, вони передбачали деякі свободи для національних меншин. Стаття 109 гарантувала жителям держави національні права, визнання їх національних традицій, мови, віросповідання, проголошення ними ідеї культурної автономії. Національним, релігійним і мовним меншинам надавалося також право створювати за власні кошти школи, релігійні, добродійні та громадські заклади. Однак конституційні статті практично не впливали на реальність. У Галичині й далі панувала політика наці-

Музей Дідушицьких у Львові

ональної нетерпимості, існувала проблема працевлаштування українських службовців, яких звинувачували у співпраці із ЗУНР. Згідно з розпорядженням влади, після 1919 р. із державних закладів звільняли всіх службовців-українців, які відмовлялися від присяги на вірність Другій Речі Посполитій. Службу в українських державних структурах чи УГА польська влада розцінювала "як участь у бунтівничій громаді", вбачаючи в кожному функціонері "бунтаря"-злочинця. Керуючись різними донесеннями, часто помилковими або неправдивими, до судової відповідальності притягалися сотні українських громадян за вчинки, "про які самі підсудні нічого не знали". І хоча варшавський уряд не заперечував проти повторного прийняття їх на державну службу, зате на місцях ці справи розглядали індивідуально, і багатьом українцям було відмовлено. Тих службовців, які були прийняті, часто переводили на західні терени.

Проводилися масові арешти українців. За розпорядженням уряду від 18 грудня 1922 р. на території Галичини поширювалися надзвичайні суди, введені ще в травні 1919 р. Уся влада фактично перейшла до рук командувача військом та урядових комісарів. За даними Міжнародного Червоного Хреста, восени 1919 р. понад 100 тис. українців, у тому числі більше тисячі греко-католицьких священників, були заарештовані і заслані до таборів. Проведено масові обшуки та ревізії приватних помешкань, редакцій газет, приміщень українських суспільно-культурних товариств. Заборонено випуск газет "Громадський голос", "Діло", "Українська думка", "Свобода", "Земля і воля", "Воля".

Основною зброєю урядових кіл проти українського національного життя стала система освіти: ліквідували українські школи, закривали українські кафедри Львівського університету, перейменованого на університет ім. Яна Казимира, систематично чинилися перешкоди молоді, що прагнула здобути вищу освіту. Розпочалося масове переселення неблагонадійної інтелігенції в центральні та західні райони Польщі. 14 серпня 1919 р. ректорат Львівського університету прийняв рішення (згодом затверджене урядом), за яким на навчання в університеті могли претендувати лише громадяни держави, що пройшли службу в польській армії. Студентами могли бути також громадяни союзних із Польщею держав. Така постанова в перші післявоєнні роки повністю позбавляла можливості українців вчитися в університеті. На противагу цьому з жовтня 1919 р. у Львові почала діяти мережа нелегальної освіти, а в липні 1921 р. створено таємний Український університет, який проіс-

Площа Галицька у Львові. 1920-ті рр.

нував до 1925 р. У 1921–1922 академічному році напівлегальний університет мав 54 кафедри, на які записалося 1258 студентів, а на 1922–1923 академічний рік було вже 65 кафедр і до 1500 студентів.

З огляду на міжнародну громадську думку, а також щоб відвернути молодь від таємного шкільництва, яке перебувало під впливом українських політичних сил, польський уряд започаткував заходи, спрямовані на задоволення освітніх вимог українців, які мали б пом'якшити міжнаціональну напруженість. У березні 1921 р. на спільному засіданні конституційної та освітньої комісії сейму було вирішено заснувати український університет у Станиславові.

Однак це рішення критикували і українці, які домогались узаконення вже існуючого таємного університету, і польські політичні сили, зокрема соціалістичні.

Не впроваджено і положення про український університет у статуті про воєводське самоуправління від 26 вересня 1922 р. Проблема національної освіти стала одним із джерел постійних польсько-українських конфліктів, і у міжвоєнний період так і не була вирішена.

Важливого політичного значення щодо узаконеної окупації західноукраїнських земель уряд надавав виборам до сейму, призначеним на 5 листопада, і до сенату 12 листопада 1922 р. У Галичині це були

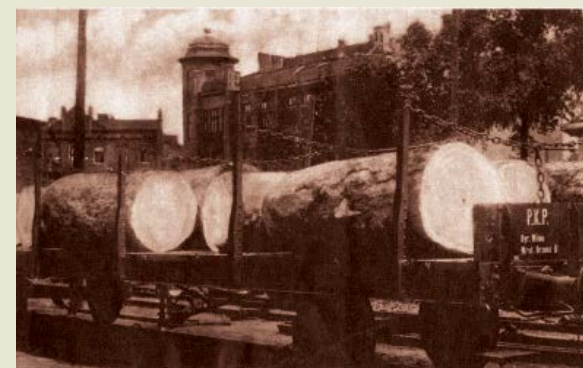
Пам'ятник Яну Собеському у Львові. 1910-ті рр.

Вигляд на с. Ліско. Поштівка Поч. XX ст.

с. Ліско. Вигляд на р. Сян. Поштівка поч. XX ст.

Яворові колоди з лісів Стрийщини вивозять до Польщі. Поч. XX ст.

с. Кросно. Поштівка поч. XX ст.

перші вибори, оскільки напередодні сеймові 1919 р. через воєнні дії виборчі процеси не охоплювали її території. За відсутності остаточного рішення Великих держав щодо Галичини вибори мали засвідчити визнання українцями нової влади і згідно з програмою уряду мали стати своєрідною формою референдуму. У спеціальній постанові сейму вказувалося на те, що кожен кандидат ще до початку виборів повинен був визнати свою належність до Другої Речі Посполитої. Завдяки успішним результатам виборів Бельведер мав намір поінформувати західні країни про єдність Галичини з усією державою. Перед закордонними дипломатичними представництвами були поставлені завдання домогтися схвалення і підтримки зарубіжними країнами польських дій, "переконати їх у визнанні за ними права остаточного рішення щодо Галичини", і що закон про вибори не порушує цього права.

Основну ставку в дипломатичній роботі МЗС зробило на посольства у Лондоні та Парижі, а допоміжну – на представництва в Римі, Токіо, Бухаресті та на польську делегацію в Лізі Націй у Женеві. Міністр Габріель Нарутович зобов'язав їх подавати точну інформацію про ставлення великих держав до існуючого положення у Галичині і про їхню думку щодо виборчої акції. Особливої ваги в цьому питанні надавали

позиції Великобританії, яка мала великий вплив на політику Італії та інших країн. У рапорті польського посольства в Лондоні від 8 липня 1922 р. зазначалося: "Вибір тактики щодо Великих держав, особливо Англії, полягає у встановленні в Галичині відповідної форми автономії, причому не лише в декларації про надання їй автономії, але і в практичному її втіленні".

Через складність галицької проблеми урядові кола вирішили відкласти цю важливу акцію. Проурядова газета "Czas" писала, що у зв'язку з міжнародним розвитком дату виборів до сейму слід перенести до врегулювання проблеми й отримання санкції Англії та Франції. Це підтримали Юзеф Пілсудський, Юліан Новак, керівництво МЗС.

Щоб запобігти критичній ситуації, на пропозицію конституційної комісії сейму наприкінці липня 1922 р. зобов'язав уряд до закінчення своєї каденції розробити проект статуту про воєводське самоуправління на територіях із змішаним населенням.

7 серпня 1922 р. відбулося засідання Політичного Комітету Ради Міністрів щодо Галичини. Його учасники вирішили якнайшвидше затвердити статут про самоуправління галицьких воєводств, який після підготовки польськими дипломатами відповідного ґрунту, запропонувати Найвищій Раді. Проект статуту планували розробити не пізніше 18 серпня – дня оголошення декрету про вибори.

10 серпня 1922 р. на засіданні спеціальної комісії обговорювали можливість прийняття статуту для Галичини, запропонованого Антантою ще 1919 р. Одночасно було розроблено новий проект, який значно відрізнявся від згаданого вище. У ньому Галичину трактували не як окрему провінцію, а визнавали існуючий поділ на Львівське, Тернопільське та Станіславівське воєводства з автономією для кожного та воєводських сеймиків. Замість Галицького сейму мав бути поділ сеймиків на польську й українську палати, які обирали окремо і кожна приймала свій бюджет. Це означало, що обидві національності незалежно від кількості населення у воєводстві мали од-

накові права та можливості. Сеймики могли також ухвалювати самостійні рішення стосовно економіки, віросповідання, освіти, місцевого самоврядування. Міністр закордонних справ Габріель Нарутович вручив цей проект представникам Англії, Франції та Італії разом із меморіалом про становище в регіоні та проханням про дозвіл на проведення виборів під контролем західних держав, які мали б вирішити долю краю.

11 вересня проект статуту схвалила Рада Міністрів і через два дні відправлено на сеймове обговорення. Одночасно надійшов інший проект статуту для галицьких воєводств, який розробив лідер ендеції 60-річний економіст Станіслав Гломбінський. Він був поданий на засідання сейму разом із урядовим проектом і 26 вересня 1922 р. більшістю голосів був ухвалений під назвою "Закон про принципи загального воєводського самоуправління, зокрема, Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств".

У статуті були сформульовані основні принципи воєводського самоуправління. Згідно зі ст. 2 закону, до компетенції воєводств належали питання культури, охорони здоров'я, господарства, комунікацій, правопорядку, місцевого самоуправління і громадського бюджету. За ст. 3 воєводські сеймики мали право приймати в рамках державних законів і конституції свої закони, які ставали чинними після санкції президента, погодження з головою Ради Міністрів і опублікування у воєводських відомостях. На засіданні сеймиків воєвода представляв центральний уряд і користувався правом "вето" на постанови, які не підлягали санкції президента. Він міг заборонити дію постанови, яка, на його думку, суперечила чинним законам. Окремий розділ стосувався Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств і визначав принципи самоуправління сферами віросповідання, освіти, (крім вищої школи), благодійництва, загального будівництва (включаючи будівництво доріг і місцевих залізниць), місцевої промисловості і торгівлі, воєводського бюджету, аграрних питань, за винятком земельної

реформи. Сеймики галицьких воєводств мали складатися з двох палат – польської і української. Вони проводили окремі наради, і лише в загальних питаннях окремі рішення мали ухвалювати за згодою обох палат. Визначався кількісний склад учасників сеймиків: львівського – 100 членів (по 50 на кожну палату), Станіславівського і Тернопільського – 60 членів (по 30 на кожну палату). Воєводське управління також повинно було поділятися на дві національні секції, які незалежно одна від одної проводили наради або ухвалювали рішення. Загальні питання розв'язували на спільних засіданнях. Робочою мовою адміністрації і судочинства була польська. Водночас самоуправлінський апарат міг сам визначати мову внутрішнього користування. Мову викладання в школах, які підпорядковувалися одній з палат сеймика, визначала сама палата. Усі воєводські закони й урядові оголошення мали бути надруковані у воєводських вісниках двома мовами. Закон про самоуправління набував чинності протягом двох років з дня опублікування.

Закон про воєводську автономію набував чинності з дня його проголошення. Однак уряд і не думав впроваджувати його в життя. Закон не конкретизований виконавчими інструкціями та постановами і він залишився лише на папері. Його прийняли з тактичних міркувань і тільки з пропа-

Вигляд Східниці. Поштівка поч. XX ст.

Промислова частина Львова. Початок XX ст.

Ogólny widok Sychyn.
Die Totalansicht von Sychynica.

В часі люстрації конфіонованих оо. Василян у Новому Санчі. Стоять зліва направо: впр о. Жидан, о. Калинець, п. Надія Дзерович, о. Пасьчишин, о. Луцик, п. Станіслава Скібінська, о. Загвійський, о. Ковалюк. Сидять зліва направо: впр. о. П. Мартинюк, п. Олена Гадзевичева. Ексцеленція Кир Йосафат Коциловський, др. Олександр Дзерович, п. Вербицька. Сидять внизу. зліва направо: впр. о. Павло Пушкарський, Богдан Гадзевич та о. Онуфрій Гадзевич, парох Нового Санча. Світлина др. М. Дзеровича. 1919 р.

гандистською ціллю. Цим кроком влада прагнула домогтися підтримки західних держав і остаточного визнання ними східних кордонів Польщі. Закон мав стати також засобом навернення “русинів” до виборчої кампанії, яка вже розпочиналася. “Розв’язавши” у такий спосіб внутрішню галицьку проблему та розцінюючи невідомість західних держав у цьому питанні як санкцію щодо своїх політичних акцій, польський уряд активно розпочав виборчу кампанію.

Слід зауважити, що загальна політична ситуація, яка тоді склалася в Європі, була сприятливою для втілення польським урядом заходів щодо остаточного розв’язання галицької проблеми. Західні держави продемонстрували нейтралітет до закону про воєводську автономію і до виборчої кампанії. Після радянсько-німецького зближення на Генуезькій конференції 1922 р. відбулася переорієнтація англійської східної політики. Замість передбачуваної англо-румунської співпраці в Середземномор’ї

Лондон був готовий тепер задовольнити польські територіальні домагання на сході.

28 липня 1922 р. було схвалено положення про вибори. Сподіваючись провести виборчою акцією своєрідний плебісцит і страхуючись від можливих негативних результатів, уряд створив два виборчі блоки – західний і східний. До східного належали всі округи Західної України за винятком Львова, де переважало польське населення, Західної Білорусії і Литви. В округах цього блоку один посольський мандат припадав на 86 946 мешканців, тоді як в округах західного блоку – на 69 797 жителів. Вводячи обмеження виборчих прав для “русинів”, офіційна Варшава намагалася забезпечити в новообраному сеймі достатню перевагу поляків.

Закордонні політичні сили, які перебували під впливом Євгена Петрушевича, як і крайові, вирішили бойкотувати вибори. 28 серпня 1922 р. Український Національний комітет у Львові офіційно оголосив протест проти участі населення Галичини у цій кампанії. Його підтримали політичні партії, Греко-католицька церква. Складено відповідний меморандум до країн Антанти та звернення “До всього культурного світу”. Бойкот полягав не лише у відмові від голосування, а й в активній антивиборчій агітації та боротьбі проти різних спроб угодовської політики з боку окремих українських діячів. Антипольська боротьба набувала різних форм – через пресу, мітинги, а також диверсійні акції, здійснювані членами новопосталої праворадикальної Української військової організації.

На першому етапі підготовки до виборів Бельведер вжив низку заходів задля зняття політичної напруженості, яка посилювалася з кожним днем, та формування позитивної думки світової громадськості. Урядові кола були зацікавлені в тому, щоб у Галичині обрали депутатів, які представляли польську владу від регіону, що зіграло б позитивну роль при остаточному розгляді галицького питання на міжнародній арені. Однак з розвитком саботажних акцій влада вдалася до більш рішучих дій. За рішенням Політичного Комітету Ради Міністрів від 18 вересня, у трьох галицьких воєводствах зміцнювався поліцейський апарат, збільшувалася кількість військових гарнізонів. Міністерство внутрішніх справ зобов’язалося підготувати казарми, а міністерство віросповідань і загальної освіти віддати в разі необхідності для цього шкільні приміщення. Для оборони східних кресів було асигновано 160 млн марок. На початку жовтня Політичний Комітет зобов’язав прем’єра надати допомогу або виплатити відповідне відшкодування українським кандидатам у посли або учасникам виборчої кампанії за

заподіяну поляками шкоду. З цією метою міністерство фінансів виділило для Галичини 250 млн марок, а на підтримку правопорядку під час виборів у розпорядження міністра військових справ – 30 млн марок.

З огляду на світову громадську думку, Бельведер відмовлявся вводити у краї надзвичайний стан, але відновив діяльність надзвичайних судів, запроваджених у травні 1919 р. Кожного, хто вчинив напад, грабування, підпали чи пошкодження чужої власності, суд міг покарати смертю. За розпорядженням уряду, генерал Юзеф Галлер, призначений командувачем усіх військових сил регіону, від імені Міністерства внутрішніх справ одержав право видавати розпорядження, обов’язкові і для воєвод, а також використовувати в разі потреби військову силу.

Виправдовуючи так насильницькі заходи щодо українського населення, польська влада розпочала в Галичині масові арешти. Причому переслідували не лише винуватців підпалів і нападів, а й відомих українських діячів. За даними преси, було арештовано кілька тисяч осіб, у тому числі редакторів “Діла” Ф. Федорців і М. Струтинського, директора станіславівського театру С. Клапонецького. Проводили масові ревізії в приватних помешканнях, редакціях газет, громадських установах.

Загалом урядові заходи не могли зламати бойкоту виборів і вплинути на участь у них українського населення. У Львівському воєводстві у виборах до сейму взяла участь 52,8 % жителів, у Тернопільському

Протипольська демонстрація українських студентів у Берліні. 5 листопада 1922 р.

35,3 %, Станіславівському 32,1 %, тоді як у Варшавському воєводстві 84 % жителів, у Познанському 87%. За кандидатів від українських партій проголосувало лише 2,9% виборців. За українськими списками було обрано п’ять послів на чолі з Миколою Ільківим, який представляв угодовську Українсько-Руську партію хліборобів, що не мала помітного впливу серед співвітчизників.

За свідченням лідера ендеків Станіслава Гломбінського, вибори засвідчили, що “духовна єдність кресів з батьківщиною до цього часу не забезпечена”. Одразу ж після виборів уряд продовжив вживати заходи щодо колонізації Галичини. 23 листопада 1922 р. Рада Міністрів затвердила кредит 1 млрд

Центр Львова. 1910-ті рр.

Відозва до українського народу Є. Петрушевича, К. Левицького, С. Витвицького, Р. Перфецького та ін. з нагоди другої річниці проголошення української державності. Листопад 1920 р.

Будинок дирекції залізниці у Львові. 1920-ті рр.

85 млн марок для “національної роботи на кресах” і 800 млн марок як відшкодування для потерпілих від українських бойовиків під час виборів. Виходячи з “політичних та національних інтересів”, наприкінці грудня для польського сільського елемента виділено кредит у сумі 100 млн марок. Ці заходи підпорядковувались одній – меті підтримати подальшу колонізацію східних земель при поступовій полонізації українського населення, а отже, остаточно інтегрувати Галичину до складу польської держави.

Титульна сторінка часопису “Громадська думка”. 4 лютого 1919 р.

Однак польська політика ще не вирішувала остаточної долі Галичини і не означала, що край став частиною Другої Речі Посполитої. Попереду ще була тривала і складна дипломатична боротьба “узаконення” східних кордонів Польщі, а отже, і за визнання країнами Антанти та США прав на володіння Галичиною. Вивчення документальних матеріалів дає змогу стверджувати, що українську проблему загалом розглядали на Паризькій мирній конференції як частину загальноросійської. Надіючись на відбудову “антибільшовицької” Росії, західні союзники готові були допомагати будь-яким державам-конкурентам України: Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Румунії, “білій” Росії. Виходячи з такої направленості конференції, Антанта підтримувала ці держави у вирішенні проблем, пов’язаних зі спірними українськими територіями.

Наприкінці 1922 р. ставлення західних держав до проблеми Галичини помітно змінилося на користь Другої Речі Посполитої. Це пов’язувалося зі зміною геостратегічної ситуації в Європі і, насамперед, з новим курсом англійського уряду консерваторів, який у листопаді посів місце лібералів, яких очолював Ллойд-Джордж. На зміну політики Великобританії вплинула зростаюча небезпека вибуху британсько-турецької війни та можлива підтримка у ній Туреччини радянською Росією. Лондон був зацікавленим у зміцненні Польської держави, що стала б “санітарним кордоном” проти більшовицького режиму. Варшава вважала за необхідне скористатися цими обставинами задля вирішення найважливішого питання зовнішньої політики визнання західними державами, і насамперед Англією та Францією, своїх східних кордонів. Польській дипломатії вдалося також домогтися підтримки в Італії, внаслідок чого наприкінці січня 1923 р. був підписаний “нафтовий договір”. Італія була схильна вирішити долю Прикарпаття на угоду Варшаві. Як видно, позиція всіх союзних держав змінювалася на користь Польщі. Подальше невизнання ними польської політики “доконаних фактів” могло б тепер їм зашкодити. Вони позитивно оцінювали результати листопадових виборів до сейму і сенату, а неучасть у них українського населення кваліфікували як наслідок незначної кількості української інтелігенції та низького рівня національної свідомості українців. Негативні коментарі опозиційної преси до уваги не брали. Рада Антанти виключала можливість створення незалежної галицької держави і переконувалася в необхідності остаточно визнання прав Польщі на цю територію за умови надання місцевому населенню автономії. 31 січня 1923 р.

англійський посол у Варшаві дав зрозуміти міністрам закордонних справ Олександрю Скшинському, що Великобританія разом з Італією погоджується визнати нові східні кордони Польщі.

Прихильну позицію щодо Польщі зайняла і Ліга Націй, визнавши на своєму засіданні 3 лютого 1923 р. існуючий польсько-литовський кордон. Це дало Варшаві підстави діяти рішучіше. 12 лютого сейм ухвалив домагатися від західних держав узаконення умов Ризького договору від 18 березня 1921 р. як чинника “господарської і політичної необхідності” та “неодмінної умови” стабільності в Європі. Йшлося про визнання кордону між Польщею та радянськими республіками Білорусією й Україною.

14 березня 1923 р. Рада Амбасадорів ухвалила документ, який вирішив долю українського народу. Посилаючись на ст. 87 Версальського та ст. 91 Сен-Жерменського договорів, Рада Амбасадорів визнала східні кордони Польщі, які встановив Ризький трактат. Рішення підписали Р. Пуанкаре (Франція), Е. Філіппс (Англія), Р. Авезана (Італія) та М. Матсуда (Японія), від імені польського уряду посол у Парижі М. Замойський. Свої дії Рада мотивувала тим, що “Польща визнала етнографічні умови Східної Галичини такими, які вимагають автономного устрою”. Було підтверджене зобов’язання Польщі про надання цьому краю спеціального самоуправління, визначеного ще 26 вересня 1922 р. законом “Про принципи загального воєводського самоуправління, зокрема, Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств”.

Отже, встановлення польської влади супроводжувалось системою жорстокого терору, арештів та масових переслідувань українського населення, що було зведено до рангу державної політики. Всі політичні та економічні заходи щодо населення підпорядковувались найважливішій меті полонізації краю, який був офіційно названий Східною Малопольщею. У регіоні запроваджувався єдиний для всієї держави поділ на воєводства. Основною зброєю урядових кіл проти українського національного життя була система освіти: ліквідували українські школи, закривали українські кафедри Львівського університету. В аграрній сфері, яка суттєво впливала на соціальну структуру та національні стосунки, уряд проводив земельну реформу, створюючи на українських землях багатотисячну армію польських селян-колоністів, які стали б опорою польськості в регіоні. У контексті асиміляційних, політичних та економічних заходів проводили також перепис

Народний дім у Львові, в якому 1 листопада містився штаб організаторів Листопадового чину. 1920-ті рр.

населення, призов на військову службу галичан та вибори до польського сейму і сенату, які в підсумку мали би аргументувати правомірність долучення нових територій до складу держави й засвідчити панування “польського елемента у Галичині”.

Нота делегації Східної Галичини до Союзу Народів, вміщена в часописі “Український прапор” від 4 грудня 1920 р.

3. БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українське населення не примирилося з польською окупацією. У народних масах утверджувалося відчуття національно-політичної окремішності. Широко переконалися, що край залишається окремою українською територією, яка тимчасово опинилася під окупацією Польщі. На всі спроби останньої утверджувати в краї державну владу населення відповідало пасивним опором, який періодично переростав у активну оборону. Українці не вірили у тривалість перебування Польщі на західноукраїнських землях, демонстративно виявляли до неї негачію й політичне невизнання повноважень окупаційного режиму, дотримувалися думки про творення держави у державі.

Утвердженню таких настроїв сприяла політика крайового політичного проводу та уряду ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем. За нових умов, коли еміграційний уряд вже не мав реального державного суверенітету над краєм, основну свою увагу він зосередив на зовнішньополітичній діяльності, зберігаючи одночасно за собою загальний провід над

окремими сферами суспільного життя в Західній Україні.

Для керівництва суспільно-політичними процесами у Галичині в уряді диктатора 11 серпня 1920 р. було введено посаду референта для зв'язку з краєм (референт краю). На цю посаду було призначено відомого діяча УНТП Романа Перфецького. На засіданні уряду він мав право вирішального голосу. Його удостоїли також урядового титулу – уповноважений диктатора ЗУНР (член уряду). 17 жовтня 1921 р. Р. Перфецького на цій посаді замінив Ярослав Підляшецький, який до того часу виконував обов'язки кур'єра для зв'язків з краєм.

Усі крайові справи полагалися через референта з відома голови уряду. Вказівки крайовим політичним організаціям референт видавав "по думці заряджень диктатора згідно Колегії уповноважених". Розпорядження крайовим бойовим організаціям погоджували з Військовою канцелярією диктатора. Остання зобов'язувалася обмінюватись з референтом краю інформацією про становище в краї і стан бойових організацій. Зв'язок з краєм референт здійснював через відповідних кур'єрів, а також через розвідувальні органи Військової канцелярії.

Уряд ЗУНР мав налагоджені тісні контакти з краєм, був добре поінформований про події, які там відбувалися. Інформація та матеріальні засоби від уряду ЗУНР щотижня передавали спеціальними кур'єрами через Ужгород (Чехословаччина) нелегальними каналами до краю. Так само зворотна інформація надходила до Відня.

Важливі проблеми національно-політичного, культурно-освітнього і господарського життя краю були постійно у полі зору уряду ЗУНР. На його засіданнях вирішували питання матеріальної та організаційної допомоги українським підпільним бойовим організаціям, господарським інституціям та культурно-освітнім товариствам, що діяли в краї. Особливу увагу приділяли проблемам соціально-економічного та національно-політичного становища українського населення в умовах польської окупації. Проблеми краю так чи так розглядали на кожному засіданні уряду.

Предметом особливої зацікавленості був стан таборів інтернованих частин УГА в Че-

хословаччині. Тут за польськими агентурними даними восени 1922 р. перебувало понад 20 тисяч українських старшин і стрільців. Сюди, напевно, було включено тисячі українців, що втекли з Галичини в 1920–1922 рр. у зв'язку з терором польського окупаційного режиму. За тими ж даними 8 тисяч українців було розміщено в Ужгороді. Там само перебувало 510 старшин на чолі з полковником Г. Коссаком. У Мукачеві було 7912 осіб, з них 417 старшин. У Юзефштадті було 6362 резервісти. Тут містився й український генеральний штаб. Згідно з таємним договором уряду ЗУНР і Чехословаччини від 11 лютого 1921 р. у Празі, Юзефштадті, Терезієнштадті, Ужгороді та Мукачевому постійно перебували представники української військової місії. Знову ж таки за польськими агентурними даними, "чехи в липні б. р. виділили українцям 30 мільйонів чеських корон готівкою, а 14 вересня передали їм військові мундири вартістю 40 мільйонів чеських корон". Інтерновані частини УГА екзильний уряд розглядав як потенційну основу збройних сил ЗУНР. На випадок повстання в Галичині вони мали прийти на допомогу.

Уряд ЗУНР здійснював організаційно-політичне керівництво діяльністю підпільних військово-революційних організацій, які виникали в краї весною-літом 1920 р. Зокрема у березні 1920 р. Ярослав Чиж, Дмитро Паліїв, Василь Кучабський, Остап Коберський, Степан Федак, Михайло Матчак та інші утворили з колишніх старшин, стрільців, а також студентів розгалужену військово-революційну організацію "Воля", яка була зав'язком Української військової організації (УВО) в краї. На чолі "Волі" стояла Начальна колегія (Начколя) у складі Ярослава Чиж (голова), Василя Кучабського (перший заступник), Остапа Коберського (заступник), Дмитра Паліїва, Михайла Матчака, Богдана Гнатевича.

До "Волі" належали представники різних політичних партій, зокрема Ярослав Чиж, Михайло Матчак, Дмитро Паліїв, незважаючи на молодий вік, були уже відомими діячами УНТП. "Воля" мала тісні відносини з крайовим політичним проводом, урядом ЗУНР і командуванням українських частин, інтернованих в Чехословаччині. Органом "Волі" був нелегальний місячник "Наш шлях".

Члени таємної військової організації "Воля" розглядали її як основу майбутньої української армії, своє завдання вбачали в активній організаційній та політичній діяльності серед мас з метою підготовки збройного повстання. Беручи до уваги свідчення Степана Федака, газета "Діло" писала: "Найближчою метою організації було згуртування якнайбільшої кількості людей, слідування за польськими військами, а після збройний виступ. Організація творилася за системою п'яток.

Уряд диктатора ЗУНР надавав організаційну та фінансову підтримку Українській військовій організації, що була утворена в Празі в серпні 1920 р. На засіданнях уряду 1 жовтня і 2 листопада 1920 р. було прийнято рішення "вистлати 100,000 корон на руки Бового комітету на підможення військової та політичної організації в краю".

В українській історіографії немає достатньої інформації щодо характеру відносин між урядом ЗУНР і керівництвом УВО на початку 1920-х рр. У працях українських авторів націоналістичного напрямку, зокрема В. Мартинця, П. Мірчука, З. Книша, Г. Васюковича та інших, основна увага зосереджена на політичних суперечностях та конфліктах між урядом ЗУНР і проводом УВО, аналізі їх контрверсійних державотворчих концепцій. Тим часом архівні документи прямо чи опосередковано свідчать, що на початковому етапі діяльності, зокрема наприкінці 1920 р. – першій половині 1921 р., УВО не виступала як самостійна політична сила, а підпорядковувалась уряду ЗУНР. Євген Коновалець як командант УВО одержував розпорядження від уряду ЗУНР, перед ним звітував про свою діяльність. Свідченням цього є спогади членів Начальної команди з оточення Є. Коновальця. Інакше й не могло бути, оскільки до проводу УВО входили представники західноукраїнських політичних партій, які загалом підтримували уряд ЗУНР. Найближчим помічником і радником Є. Коновальця був відомий діяч УНТП, секретар Горожанського комітету у Львові Володимир Целевич. У Начальній команді, як і в УВО загалом, було чимало відданих прихильників політики Є. Петрушевича.

Керівництво діяльністю УВО уряд ЗУНР здійснював також через Міжпартійну раду,

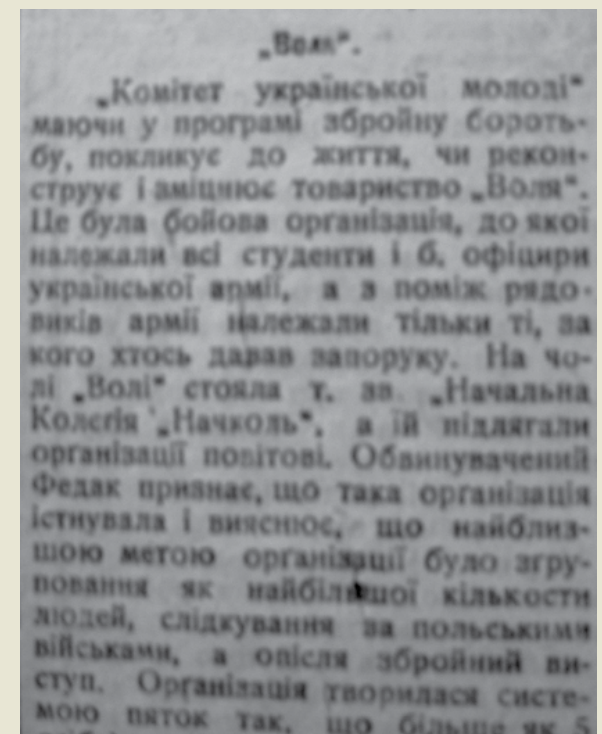
Дмитро Паліїв (1896–1944) – громадсько-політичний діяч, підхорунжий УСС, чотар УГА, член військово-революційної організації "Воля", один із засновників УВО, співзасновник Української партії національної роботи

Євген Коновалець (1891–1938) – визначний суспільно-політичний діяч, керівник Української військової організації

Титульна сторінка книги "Срібна сурма": початки УВО в Галичині за редакцією активного діяча українського націоналістичного підпілля Зиновія Книша

Повідомлення, уміщене в часописі "Діло" від 3 листопада 1922 р., про діяльність військово-революційної організації "Воля"

Михайло Матчак (1895–1958) – громадсько-політичний діяч, публіцист, член військово-революційної організації “Воля”, член-засновник УВО

яка підпорядковувалась Є. Петрушевичу. До того ж, члени Начальної команди були водночас представниками своїх партій у Міжпартійній раді. Характеризуючи відносини між урядом ЗУНР і УВО, Зиновій Книш писав: “Уряд визначував політику, Міжпартійна рада в краю дбала про достосування до неї настроїв і сил української суспільності, а Українська Військова Організація в своєму колі діяльності ці змагання доповняла”.

Стосунки між урядом ЗУНР і проводом УВО загострилися влітку 1921 р., коли у Відні прихильники Є. Коновальця утворили гурток “Молода Галичина”, який виступив проти концепції державної самостійності Галичини та надмірного оптимізму уряду ЗУНР стосовно допомоги країн Антанти у вирішенні галицької проблеми. Прихильники соборницької ідеології в краї, переважно студенти та колишні старшини корпусу Січових Стрільців, організували 1–3 липня 1921 р. у Львові студентський з’їзд, резолюції якого були спрямовані проти політики уряду ЗУНР. Різно критикуючи організаторів студентського з’їзду, за якими стояв крайовий провід УВО, від імені еміграційного уряду виступив Осип Назарук у статті “Вічучі діти”, опублікованій 23 липня 1921 р. в “Українському прапорі”. Конфлікт між ветеранами корпусу Січових Стрільців, яким командував Є. Коновалець, і урядом ЗУНР відобразився у пресі.

Уряд ЗУНР вважав, що провід УВО не повинен займатися політикою і без будь-яких умов в усьому підпорядковуватися розпорядженням західноукраїнського еміграційного державного центру. Є. Петрушевич вимагав від Є. Коновальця припинити контакти з еміграційним урядом УНР у Тарнові. В уряді ЗУНР Є. Коновальця сприймали як прихильника петлюрівської пропольської політики. Тому з боку екзильного уряду Є. Петруше-

Ярослав Чиж (1894–1958) – громадський і військовий діяч. Голова військово-революційної організації “Воля”, згодом член проводу УВО

вича вживали невдалих заходів щодо фізичного знищення Є. Коновальця. У результаті для з’ясування стосунків, під тиском уряду ЗУНР Є. Коновалець 23 жовтня 1922 р. був змушений виїхати за кордон.

Однак налагодити відносини не вдалося. Конфлікт між урядом ЗУНР і проводом УВО ще більше посилювався у зв’язку з намірами Є. Петрушевича остаточно підпорядкувати УВО. Не внесла ясності в стосунки і спільна конференція представників уряду ЗУНР і УВО, яка відбулася в лютому-березні 1923 р. в Оліві коло Данцігу. Організаційно-політичне відчуження між УВО і урядом ЗУНР продовжувало наростати.

Згідно з розподілом повноважень між еміграційним урядом і крайовим проводом найвищим офіційним державно-політичним органом в Галичині була Українська Національна Рада, від імені якої виступав президент ЗУНР. Однак в умовах польської окупації легальна діяльність УНРади була неможливою. Її скликали рідко і в особливих випадках. До того ж, значна частина членів УНРади перебувала на еміграції. Лише 21 березня 1922 р. вони створили УНРаду за кордоном.

Необхідність консолідації всіх державотворчих сил навколо ідеї боротьби проти польської окупації, за державну самостійність спонукала політичні партії краю до створення єдиного політичного центру. Його роль наприкінці 1920 р. виконували спільні засідання представників західноукраїнських політичних партій. З ініціативи УНТП вони оформились у нову інституцію – Міжпартійну раду, до якої перейшов провід крайової політики. До Міжпартійної ради входили трудовики, радикали, християнські суспільники, а до червня 1921 р. – і соціал-демократи. Трудовики мали переважаючий вплив у Міжпартійній раді, яку очолив голова УНТП Володимир Бачинський.

Діяльність Міжпартійної ради ґрунтувалася на основі політичної платформи уряду ЗУНР і УНТП, викладеній у резолюціях Народного комітету від 10 листопада 1920 р. Її основними засадами було невизнання Варшавського договору Пілсудського-Петлюри і легітимності польської держави на українських землях, боротьба за ліквідацію

окупаційного режиму, відновлення західноукраїнської державності. Єдиним законним державно-політичним органом визнавали Українську Національну Раду та її представництво в особі еміграційного уряду ЗУНР. Народний комітет закликав до бойкоту всіх урядових розпоряджень. Резолюції засідання НК УНТП від 10 листопада 1920 р. були першим концептуальним політичним документом, прийнятим в Галичині після радянсько-польської війни. Не випадково польська влада розцінила його як “змову” з метою державного перевороту. Радикальна та християнсько-суспільна партії підтримали концепцію екзильного уряду і Народного комітету УНТП.

Проблеми тактики й стратегії національно-визвольного руху випрацьовувались на засіданнях Народного комітету УНТП, Міжпартійних з’їздах та конференціях. Члени Міжпартійної ради дотримувались думки про необхідність злиття всіх західноукраїнських політичних партій у єдиний національний фронт, який би повів боротьбу народних мас проти окупації, за відновлення західноукраїнської державності. Необхідність захисту та усамостійнення українства в умовах польської окупації спонукали до боротьби в різноманітних сферах суспільного життя – політичній, культурно-освітній, соціально-економічній. За задумом уряду ЗУНР, Міжпартійної ради та Народного комітету УНТП антиокупаційна боротьба в краї у поєднанні з дипломатичними заходами уряду ЗУНР мала вплинути на Польщу і світову громадськість, щоб провідні західноєвропейські країни визнали державну незалежність Галицької Республіки. “Для підтримки тої акції на міжнародній арені, – згадував відомий радикал Іван Макух, – політичний провід у Східній Галичині наказував рішучу негативну поставу українців до будь-яких суверенних актів польської держави на цій території, щоб не давати польській дипломатії козира в руки, що українське населення вже визнає “польську суверенність”.

Політика єдиного національного фронту, яку проводила Міжпартійна рада, ґрунтувалася не тільки на підтримці політичних партій національно-державницького спрямування. Навколо ідеї визволення від польської окупації об’єдналися широкі верстви західноукраїнського суспільства. Польські власті намагалися поширити думку, що боротьбу веде невелика група націоналістично налаштованої інтелігенції, яку необхідно ізолювати від лояльного населення. Численні архівні документи, тогочасна преса, навіть польська, спростовують це твердження. Усі, без винятку, верстви українського суспільства вели активну боротьбу проти окупаційного режиму. Зокрема українські селяни і робітники масово стали на захист корінних національних інтересів, політичних прав. Саме селянство відіграло основну роль у

відроджуваному політичному громадському, культурному та господарському житті краю. У відстоюванні своїх прав селяни вдавалися до радикальних методів боротьби. Вони бойкотували урядові розпорядження, не визнавали окупаційної влади, підпалювали поміщицькі фільварки, збіжжя, господарські та житлові приміщення польських осадників, організували страйки і маніфестації, вчиняли диверсійні акти, напади на представників влади, збройні повстання.

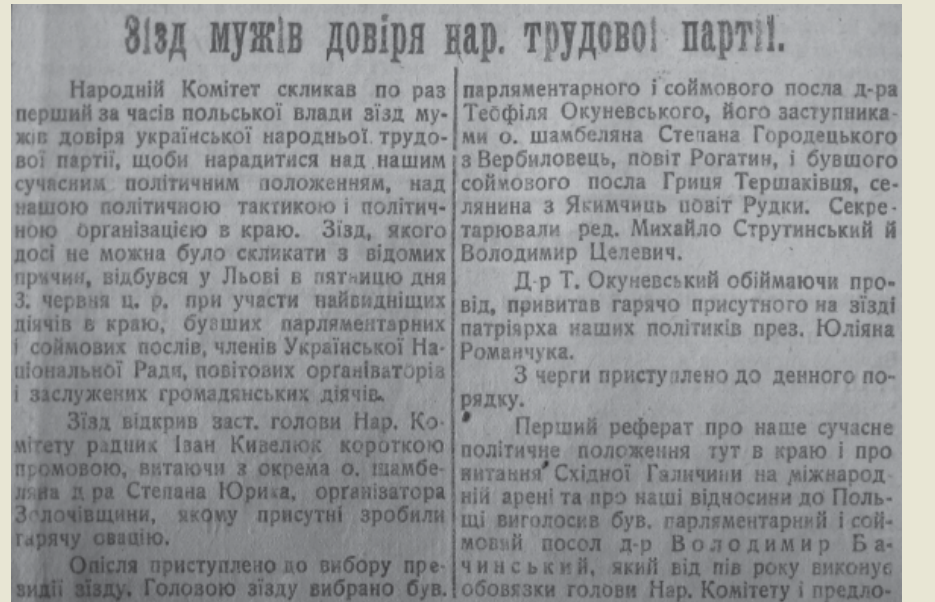
На Гуцульщині у квітні 1920 р. спалахнуло народне повстання проти польського окупаційного режиму. Озброєні юрби селян вбили двох жандармів у Зеленому і здійснили напад на Жаб’є (тепер Верховина). Польське військо і жандармерія придушили збройний виступ гуцулів. У Косівському, Коломийському, Печеніжинському, Снятинському та Городенківському повітах влада запровадила дорозові суди. Десятки заарештованих учасників повстання було відправлено до військового суду в Коломиї. Каральна експедиція жорстоко розправлялася з повсталими, палила селянські двори, реквізувала худобу. Слідство дійшло висновку, що організаторами повстання була українська інтелігенція.

Ще більшого розмаху набуло повстання селян Сколівського і Долинського повітів. 21 серпня 1920 р. селяни на чолі з Іваном Дем’яном розброїли польський військовий підрозділ в Опорці і захопили казарми. На допомогу їм з Чехословаччини прибув озброєний загін українських вояків під проводом Федора Бекеша, колишнього державного службовця ЗУНР в Сколе, старшини Галицької Армії. Повсталі захопили низку сіл і оголосили набір добровольців. Сколівський староста доповідав галицькому намісництву у Львові: “Коли б вони мали більше зброї, то могли б організувати значно чисельніший підрозділ, тому що наплив добровольців був дійсно великий, особливо з гмін Опорця, Славська, Ругари, Кального”. Проти ночі

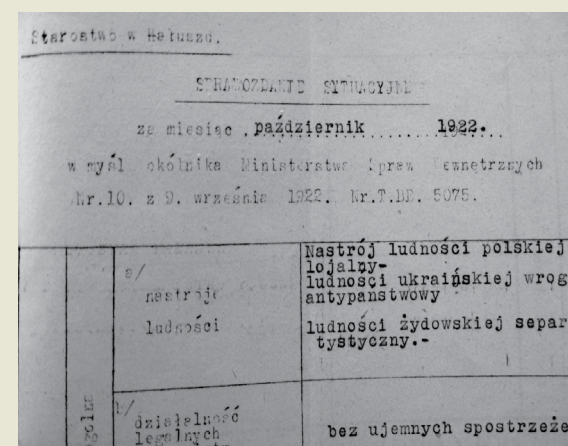
Володимир Бачинський (1880–1927) – суспільно-політичний діяч, адвокат, посол до Галицького сейму і австрійського парламенту, голова УНТП, упродовж 1920–1923 рр. – голова Міжпартійної ради

Повідомлення, уміщене в часописі “Український вістник” від 9 червня 1921 р., про з’їзд мужів довіря Української народної трудової партії, що відбувся 3 червня 1921 р. у Львові

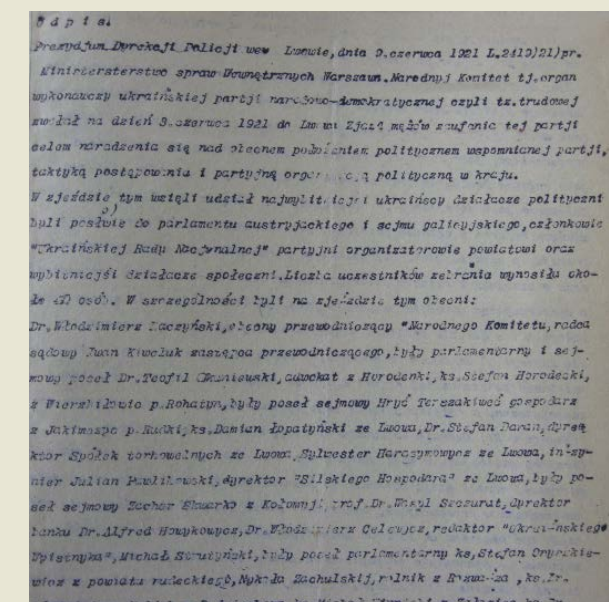
Звіт повітової команди поліції у Калуші за жовтень 1922 р., в якому вказувалося на антипольські настрої українського населення повіту

ті партійних представників зі всіх повітів краю, за словами газети "Український вістник", продемонстрував "народно єдність, охоту до праці, бажання освіти, віру в кращу будучину народу". З'їзд висловив підтримку політики еміграційного уряду ЗУНР, підтвердив курс на об'єднання політичних сил в "один національний фронт", вжив заходів для організаційної розбудови УНТП на місцях, поширення партійної преси, відновлення громадських організацій.

Рішення з'їзду УНТП лягли в основу першого Міжпартійного з'їзду, який відбувся 3-4 червня 1921 р. у Львові. В його роботі взяли участь 18 представників від УНТП, по чотири від УРП і УХСП, а також члени УНРади, колишні послы до австрійського парламенту та галицького сейму, представники господарських, культурно-освітніх інституцій, студенти. З'їзд ставив собі за мету виробити програму діяльності для всього національно-державницького табору, погодити "погляди і програми політичних партій в усіх ділянках суспільного життя, зокрема в питаннях зовнішньої політики, справи Галичини, ставлення до поляків та польської держави".

На Міжпартійному з'їзді було заслухано звіт голови УНРади Кирила Студинського, а також реферати про "Міжнародне стано-

Донесення львівської дирекції поліції про роботу першого міжпартійного з'їзду 3 червня 1921 р. у Львові

всі сфери суспільного життя. Робота різноманітних легальних і на перший погляд далеких від політики громадських організацій і товариств, проігнатованих національним духом, створювала на практиці організаційні основи усамостійненого життя народу, його здатності протистояти колонізаційному натиску окупаційного режиму.

Особливу роль громадських організацій у політичному житті краю відзначали самі представники польської влади. Снятинський староста повідомляв воєводі: "Український політичний рух набирає силу під прикриттям культурно-освітньої і господарської діяльності. Українська інтелігенція веде антидержавну агітацію через товариства, читальні, комітети, аматорські гуртки, збори, вистави, забави, гуртки, церковні хори, свята, чим зацікавлює щораз більше селянство". Подібні донесення йшли з різних кінців краю. Тернопільський воєвода у своєму звіті за жовтень 1921 р. відзначав: "Організація товариств, які з вибухом війни перестали існувати, йде швидко вперед. Українська інтелігенція старіється згуртувати навколо себе селян і тому організовує відчити, вистави, забави і т. п., на яких агітує проти польської влади. Тому більшість селян вважає польський уряд як тимчасовий і окупаційний, живе в очікуванні політичного перевороту. Гмінну владу і її розпорядження сприймають з неохотою і не бажать виконувати". Аналогічну ситуацію в грудні 1921 р. описував і Львівський воєвода: "В усіх повітах йде активна діяльність по відродженню українських освітніх і господарських організацій, зокрема Провісти, Сільського Господаря, кооперативів, Пласти, які лекціями і концертами підбурюють народ. Священники та студенти збирають гроші на українське шкільництво і таємний український університет, ведуть антидержавну агітацію". Донесення високопоставлених польських урядовців, крім всього іншого, розкривають загальну суспільну атмосферу та настрої українського населення, його ставлення до окупаційної влади.

Відродження діяльності культурно-освітніх, господарських та молодіжних організацій крайовий політичний провід розглядав як засіб захисту та незалежнення українства, важливу підйому громадської самоорганізації народних мас, об'єднання та залучення їх до боротьби за корінні національно-політичні інтереси українського народу. В УНТП та в Міжпартійній раді вважали, що об'єктом боротьби за український стан посідання мають стати всі сфери суспільного життя – політична, соціально-економічна, культурно-освітня. Обґрунтування таких підходів було зроблено на з'їзді мужів довір'я УНТП 3 червня 1921 р. у Львові.

Перший у післявоєнні роки з'їзд мужів довір'я УНТП за участю значної кількос-

організації. У зв'язку з цим було поновлено діяльність низки церковних товариств, зокрема Товариства ім. Святого апостола Павла, Марійського товариства та інших. На загальних зборах Товариства ім. Святого апостола Павла 29 березня 1921 р. було вирішено приступити "до поступового запровадження у наш обряд української мови як богослужбової".

Тогочасне греко-католицьке духовенство було прикладом самовідданого служіння національній справі. Свідченням цього була діяльність самого митрополита Андрея Шептицького. За свої переконання і дії він часто терпів переслідування, образи і наклепи з боку польська влада.

За антидержавну діяльність сотні священників переслідували, влада кидала їх до в'язниць, позбавляла священничого сану. У Рогатинському повіті з 36 священників 1921 р. залишилось чотири. Про священника з села Колоколин староста цього ж повіту повідомляв воєводу: "Петрицького заарештовано за опір перепису. Він заявив, що по-польськи не розуміє, чим дав приклад іншим. Він відомий ще з австрійських часів як український діяч. Своєю поставою до польської влади хоче викликати враження у населення, що влада не є сильна. Це веде до опору селян при сплаті податків. Випускати Петрицького не слід, бо наслідки не прогнозовані". Петрицького було конфіновано, він помер у львівській в'язниці.

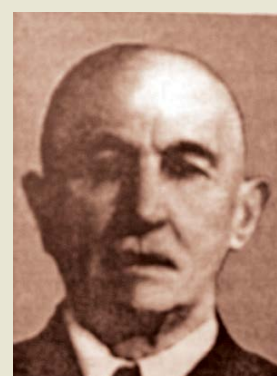
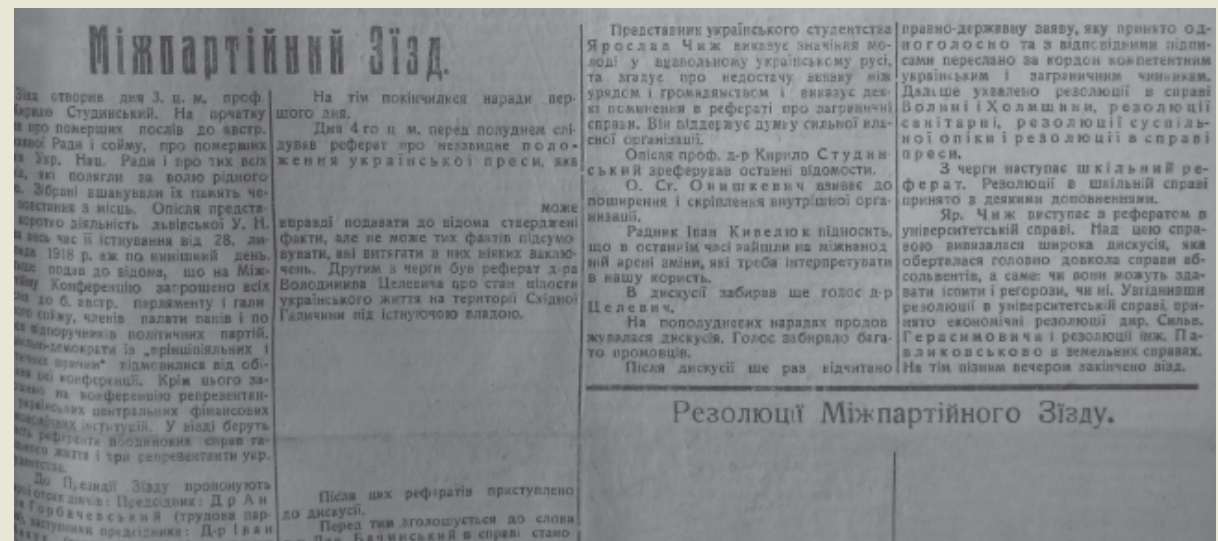
Світська і духовна інтелігенція від 1921 р. розгорнула величезну роботу щодо відродження легального громадського життя, створення господарських, культурно-освітніх, молодіжних організацій та горожанських комітетів, у яких значною мірою зосереджувалося національне і суспільно-політичне життя краю. Особливістю національно-політичного руху в Галичині на цьому історичному етапі було те, що цей рух починав заново відроджуватися переважно в легальних громадських товариствах, які охоплювали своєю діяльністю

23 серпня повстанці напали на обоз караульної роти в Славську і розігнали її. Озброєні кулеметами й гвинтівками повстали добралися до Тухлі, де напали на польський бронепоезд. Влада здійснила масові екзекуції над повсталими. Десятки учасників повстання було кинуте до в'язниці.

Визначальна роль в організації національно-визвольної боротьби належала західноукраїнській інтелігенції, яка була тісно пов'язана з народними масами, знала їхні суспільні настрої, виступала політичним провідником і організатором всіх сторін громадського життя. Відзначаючи цю обставину, Станіславський воєвода у вересні 1921 р. інформував Варшаву: "Українська інтелігенція веде жваву роботу. Адвокати, всіксьондзи, вчителі, судді, урядники є вороже настроєні. Вони є сильно організовані і стоять в тісних контактах з центральними організаціями. Не визнаючи польської державності ведуть агітацію за рішучий виступ. Здійснюють освідомлюючу і сепаратистську працю серед мас через аматорські вистави, забави, концерти, відродження нечинних до того "Провіст" по селах, культурних товариств, господарських інституцій, кооперативів і т. п. Агітація дає свої результати. Селяни кажуть: "То так довго не буде, скоро буде Україна".

Величезну роботу в масах вело греко-католицьке духовенство, більшість якого була носієм українства. У тих умовах церква виступала як загальносуспільна консолідуюча та антиполонізаційна сила, частина українського національного руху. На початку 1920-х рр. греко-католицьке духовенство мало переважно національно-демократичні переконання і гуртувалося в Українській народно-трудова партії. Займаючи провідні позиції в цій партії, духовенство мало вагомий вплив на діяльність різноманітних культурно-освітніх та господарських організацій краю.

Нові обставини повоєнного політичного і громадського життя, ширення атеїзму, комунізму, негачія моральних засад спонукали духовенство до станової та суспільної само-

Гринь Тершаковець (1877–1958) – селянин, член УНТП, учасник другого міжпартійного з'їзду

Повідомлення в часописі "Український вістник" від 9 червня 1921 р. про проведення 3-4 червня 1921 р. першого міжпартійного з'їзду

Іван Куровець (1863–1931) – громадсько-політичний діяч, лікар, член Української народно-трудової партії, учасник міжпартійних з'їздів

вище української справи” (Володимир Бачинський), “Про стан українського життя на території Східної Галичини” (Володимир Целевич), “Про земельні справи” (Юліан Павликовський), “Про економічні справи” (Сельвестр Герасимович), “Про становище на Холмщині і Волині”, “Про стан української преси”, “Про університетську справу” та інші.

Одним із найважливіших документів з'їзду була його “Політично-орієнтаційна резолюція”, яка відкидала “всюди спроби відновлення нашого народного життя при допомозі Польщі чи Москви, кожну т. зв. “польську” чи “московську” орієнтацію як неведучу до цілі і шкідливу”. Натомість з'їзд вказував на необхідність “пошуків опори в галузі державної будови серед широких мас свого власного народу”. Виявивши підтримку політики уряду Є. Петрушевича, спрямованої на здобуття незалежності Галицької Республіки, окремі делегати радикалів та студентів (Лев Бачинський, Ярослав Чиж), водночас закидали йому “плекання пасивного оптимізму”, занедбання зв'язків з краєм і необхідність їх організаційного впорядкування, виступали за розширення повноважень УНРади.

Виступаючи на з'їзді представники різних політичних партій підтримали ідею єдиного національного фронту західноукраїнських політичних сил, об'єднаних у Міжпартійну раду. Вони висловились за продовження її діяльності як крайового політичного центру, покликаною консолідувати всі національно-державницькі сили. Відомий діяч УНТП

Степан Баран закликав до “спільної роботи всі партії”, й москвофільську також. Він запропонував “налагодити взаємини з тими партіями Наддніпрянщини, які готові співпрацювати”. Окрема резолюція з'їзду зобов'язувала “управи українських галицьких партій, щоби щонайменше що 3 місяці відбували Міжпартійний з'їзд при участі делегатів всіх українських партій Галичини, Буковини, Волині і Холмщини”.

Щоб активізувати їхню діяльність в масах, з'їзд закликав “приступити до віднови партійних організацій, щоб через них взяти участь у широкій громадській роботі”. Одноразово з'їзд піддав “критичному розгляді” становиче т. зв. пролетарської партії (УСДП) за розбиття одноцільного національного фронту”. З критикою політичної позиції УСДП, яка відмовилась брати участь у роботі Міжпартійного з'їзду “з причин принципіальних і тактичних”, виступили трудовики і радикали. Водночас виступаючи від “усіх партій заявляли за притягнення цього крила до спільної боротьби”.

У резолюції, яка стосувалася Волині і Холмщини, Міжпартійний з'їзд висловив протест проти Ризького договору, стверджуючи, що “мир той, укладений без участі населення Холмщини і Волині, не може роз'єднувати її приналежності державної і жадає для Волині і Холмщини права самоозначення під міжнародною контролею”. З'їзд виступив також проти політики польського режиму на Волині і Холмщині, яка виявилася “в урядовій масовій колонізації, усуненню українського шкільництва і преси, релігійнім фанатизмі, переміні православних церков на римо-католицькі костьоли, нищенню політичних організацій і т. п.” У зв'язку з цим з'їзд звернувся до Ліги Націй, щоби та виступила на захист прав українського населення Волині та Холмщини.

Щоб консолідувати всі національні сили краю, подолати так званий “сокальський кордон”, штучно підтримуваний польською владою, делегати з'їзду звернули особливу увагу на те, щоби “ввійти в порозуміння з українськими політичними організаціями Холмщини і Волині з ціллю встановлення спільної тактики в справах, які дотичні всіх земель, що знаходяться під польською владою”. З цією ж метою з'їзд закликав “українську пресу, шкільні, освітні, культурні і економічні товариства і організації в Галичині до нав'язання і тривалого утримування контакту з такими ж організаціями Холмщини і Волині”.

Розглянувши комплекс соціально-економічних та культурно-освітніх проблем, з'їзд констатував факт безпощадної експлуатації краю польською державою, закликав українське населення повести боротьбу проти неї всіма доступними спосо-

бами. У резолюціях зазначали, що “Польща експлуатує в свою користь всі східногалицькі природні багатства і східногалицьку землю, як і засіб економічного підвищення східногалицьких без- і малоземельних селян, обертає на колонізацію польським елементом, який походить з-поза меж Східної Галичини і стягає з населення підвищені податки, щоб їх ужити в себе”. З цього приводу делегати з'їзду заявили про те, що “всі акти польської влади dokonані в цілі пересунення відношення економічних сил внутрі краю не на користь українського населення є неважні, а їх наслідки мусять бути усунені; договори Польщі з другими країнами щодо Східної Галичини не можуть мати обов'язової сили”. Економічна програма Міжпартійного з'їзду передбачала творення незалежних фінансових, торговельних, промислових підприємств і спілок, планувала “покрити цілий край якнайкращіше сіткою сільських і повітових кооперативів”.

Відповідні заходи передбачала Міжпартійна рада для протидії полонізації українського шкільництва, створення нових початкових та середніх приватних шкіл, а також українського університету у Львові. У резолюції з'їзду, присвяченій вихованню і освіті, йшлося, що “український народ стане до найгострішої боротьби за право рідної школи, візьметься із щирого і нестримного бажання і змагання до правдивої народної освіти, до завзятого оборони найбільшого свого скарбу, себто дітей і молоді”.

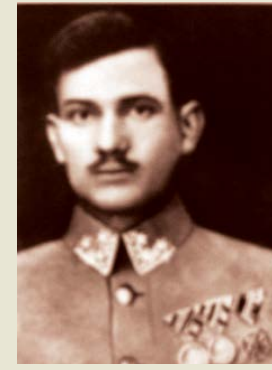
Окремою резолюцією делегати з'їзду висловили протест “проти фізичного і морального винищування українського козацтва і урядництва в польських таборах інтернованих” і закликали до надання їм всесторонньої допомоги. Міжпартійна рада звернулася також до української еміграції з вимогою “негайного повороту до праці в краю”.

Перший Міжпартійний з'їзд відзначався згадом єдністю політичних позицій та злагодженістю дій всіх його учасників. З'їзд продемонстрував згуртованість всіх державницьких сил краю навколо ідеї відродження української державності. Підводячи підсумки роботи Міжпартійного з'їзду, орган УНТП газета “Український вістник” писала: “Тут побачили ми згуртованою в одну лаву парламентарну демократію. Між самими партіями, що брали участь у Міжпартійному конгресі тільки в становищі до університетської справи була непомітна ріжниця думок, а саме абсолютні, всі інші справи: політичні, культурні, економічні, правно-державні – не тільки згідно зводжено до спільного знаменника в ухвалених резолюціях, але й однозгідно оцінювано. Нам прийшлося ствердити неперушну стійкість фронту цілої нації”.

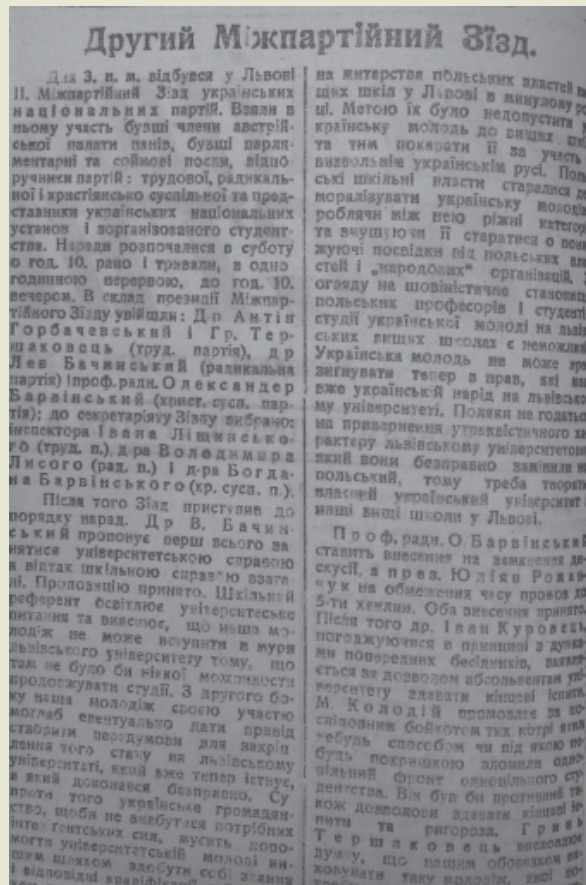
Розробка тактики дій національно-державницьких сил в умовах польської окупації мала продовження в роботі друго-

го Міжпартійного з'їзду 3 вересня 1921 р. у Львові. Крім делегатів трьох крайових політичних партій, у роботі з'їзду участь також 9 членів новозреформованої УНРади, колишні депутати австрійського парламенту та галицького сейму, представники селянства, інтелігенції, студентства, громадських організацій.

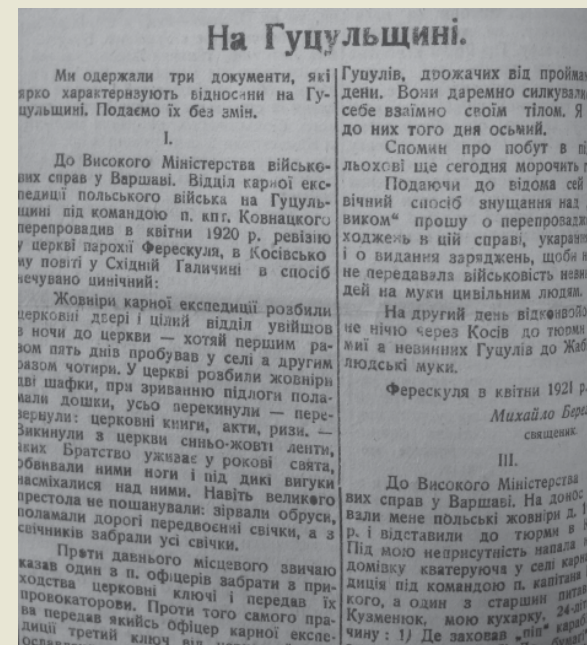
На порядок дня було винесено п'ять питань: про університетську справу, про початкове й середнє шкільництво, про політичне становище, про внутрішні справи, про загальнонаціональне оподаткування. Поставлені на порядок денний питання свідчили, що Міжпартійна рада демонстративно не визнає повноважень окупаційного режиму, перебирає на себе державно-політичні функції, проводить політику відродження української держави в середині польської. У зв'язку з цим широка дискусія, тон якій задавали трудовики, розгорнулася навколо університетської справи. Констатуючи те, що польська влада зробили практично неможливим подальше навчання українських студентів у Львівському університеті, з'їзд дійшов висновку про те, що українське суспільство “мусить допомогти університетській молоді іншим шляхом здобути собі знання і відповідні кваліфікації, себто висилки відповідної кількості студентів за границю та заспокоєння жадки знань у власнім крузі діланья”. Професор Василь Щурат і більшість виступаючих відстоювали думку про заснування при НТШ приватного українського університету у Львові. Представник студентства Михайло Матчак заявив, що “українська молодь не може зрезигнувати тепер з прав, які мав вже український нарід на Львівському університеті, який поляки безправно замінили на польський, тому треба творити власний український університет і інші українські школи у Львові”. Відомий діяч УНТП Гринь Тершаковець звернув

Дмитро Карабчук (1894–1964) – один із керівників гуцульського повстання проти польського окупаційного режиму

Повідомлення, уміщене в часописі “Український вістник” від 7 вересня 1921 р., про проведення 3 вересня 1921 р., другого міжпартійного з'їзду

Замітка священника М. Березюка в часописі “Український вістник” від 31 травня 1921 р. про перші роковини повстання українських селян на Гуцульщині

Федір Бекеш – підпоручник УГА, колишній державний службовець ЗУНР в м. Сколе. Влітку 1920 р. утік з полону, очолив повстання селян на Бойківщині

увагу присутніх на необхідність поєднання університетської справи з потребою “виховувати таку молодіж, якої потребує наш народ, його розвиток та вимоги української державности”. У зв’язку з цим, він запропонував “зорганізувати українські школи від найвищої до найнищої на власні кошти”.

Виступаючи послідовно проводили ідею усамостійнення українського громадського й політичного життя в умовах польського режиму. У цьому контексті відомий діяч кооперації, член УНТП Юліан Павликовський відзначив, що “з точки зору творення української державности мусимо послідовно поступати в напрямі творення всіх громадсько-державних установ, а в першу чергу українського національного шкільництва”.

Деякі члени УНТП, зокрема Мирон Кордуба, Іван Куровець, Володимир Вергановський виступили за те, щоби українські студенти продовжували навчання у Львівському університеті. Вони застерігали прихильників творення приватного українського університету від того, що такий навчальний заклад “не матиме жодного значення, складені екзамени не будуть визнані ані в краю, ані за кордоном”. Однак більшість підтримала пропозицію Василя Щурата про утворення приватного українського університету у Львові, затвердила його структуру. Першим ректором було обрано В. Щурата.

Міжпартійний з’їзд у прийнятому комунікаті постановив “послідовно продовжувати творення українського університету і наших вищих шкіл у Львові”. З’їзд закликав також “все громадянство, щоби матеріально і морально піддержувало змагання відповідних чинників в напрямі будівництва названого вгорі інституту”. Делегати з’їзду висловились проти продовження навчання україн-

ських студентів у Львівському університеті, закликали українських професорів, доцентів і студентів повернутися до краю. Створення українського університету у Львові мало продемонструвати волю українського народу до боротьби за свої національні права, зацентрувати на окремішності його суспільного життя від польської держави.

Голова УНТП і Міжпартійної ради Володимир Бачинський виступив на з’їзді з рефератом про політичне становище, розкривши зовнішньополітичні заходи еміграційного уряду ЗУНР з метою здобуття державної самостійності Галицької Республіки. Доповідач наголосив також на необхідності подальшої консолідації національних сил, активізації діяльності Міжпартійної ради і політичних партій. В резолюціях делегати з’їзду висловили підтримку політики уряду Є. Петрушевича, спрямованої на відродження західноукраїнської державности.

У рефераті про політичне становище українського народу в Польщі вказувалось на “обмеження особистих і громадських прав українців через стосовання до них виїмкового стану”. Багато уваги в рефераті було відлено позиції Міжпартійної ради стосовно майбутнього польського перепису, запровадження адміністративного поділу Галичини на воєводства й можливих виборів до польського сейму і сенату. У відповідних резолюціях з’їзд вказав на незаконність будь-яких суверенних актів польської держави на українських землях, закликав українське населення до їх бойкоту.

При розгляді реферату, присвяченого фінансовим справам, учасники з’їзду прийняли в цілому проект загального національного оподаткування і доручили Міжпартійній раді вжити заходів щодо його реалізації.

Учасники гуцульського повстання в день звільнення з польської в’язниці 20 листопада 1921 р.

Другий Міжпартійний з’їзд, як і перший, продемонстрував політичну єдність і згуртованість учасників, їх рішучість у відстоюванні національних інтересів. Газета “Український вістник” писала: “Повна однорідність в напрямі оборони природних прав народу, в напрямі приближення моменту реалізації політичного національного ідеалу – ось що визначувало тон і зміст з’їзду”.

Консолідація національних сил, діяльність Міжпартійної ради сприяли активізації визвольного руху. Свідченням цього був організований опір народних мас польському перепису населення і майна восени 1921 р.

Згідно з розпорядженням Ради міністрів Польщі під 9 червня 1921 р. перепис мав відбуватися на українських землях 30 вересня 1921 р., що мало продемонструвати суверенність польської держави над українським народом, засвідчити інтегральну єдність окупованих територій з польськими. Фальсифікованими результатами перепису уряд сподівався обґрунтувати польський характер Галичини, а самим фактом участі населення у переписі продемонструвати світу визнання українським народом польської держави.

Уряд ЗУНР 14 серпня 1921 р. звернувся до західноукраїнського населення із закликом бойкотувати перепис. Відзначаючи його політичну мету, екзильний уряд звертав увагу на те, що “спис населення хочать ляхи пошахрувати так, аби показати, що ніби в Галичині їх є скільки, що й нас, або ще і більше, що тому Галичина має належати їм, а тому треба за всяку ціну не допустити до польської конскрипції”. Від імені УНРади Є. Петрушевич направив до секретаріату Ліги Націй протест проти польського перепису.

Украї всенародну боротьбу проти перепису очолила Українська народно-трудова партія. 13 вересня 1921 р. Тісніший народний комітет УНТП утворив загальнокрайовий Антиконскрипційний комітет на чолі з В. Бачинським. Комітет повів широку агітацію в масах за бойкот польського перепису. 14 вересня 1921 р. Народний комітет УНТП підготував звернення до західноукраїнської громадськості стосовно збору підписів проти перепису населення і надіслав на місця спеціальний об’їзник. У ньому зазначалося: “Проти перепису мусить запротестувати цілий народ. В тій цілі в кожній громаді, в кожному місці мають всі мужчини і жінки без огляду на вік, підписати протест і передати до Народної Канцелярії, або переслати поштою до Д-ра Володимира Бачинського у Львів. Ми тут переадресуємо, умотивуємо і перешлемо куди слід. Справа ця мусить бути негайно зроблена і нікому не вільно від сего обов’язку відтягатися”. Антиконскрипційні комітети поширювали в селах і містах краю тисячі листівок із закликом бойкоту польського перепису.

Велика організаційна робота в масах принесла результати. В усіх повітових і воє-

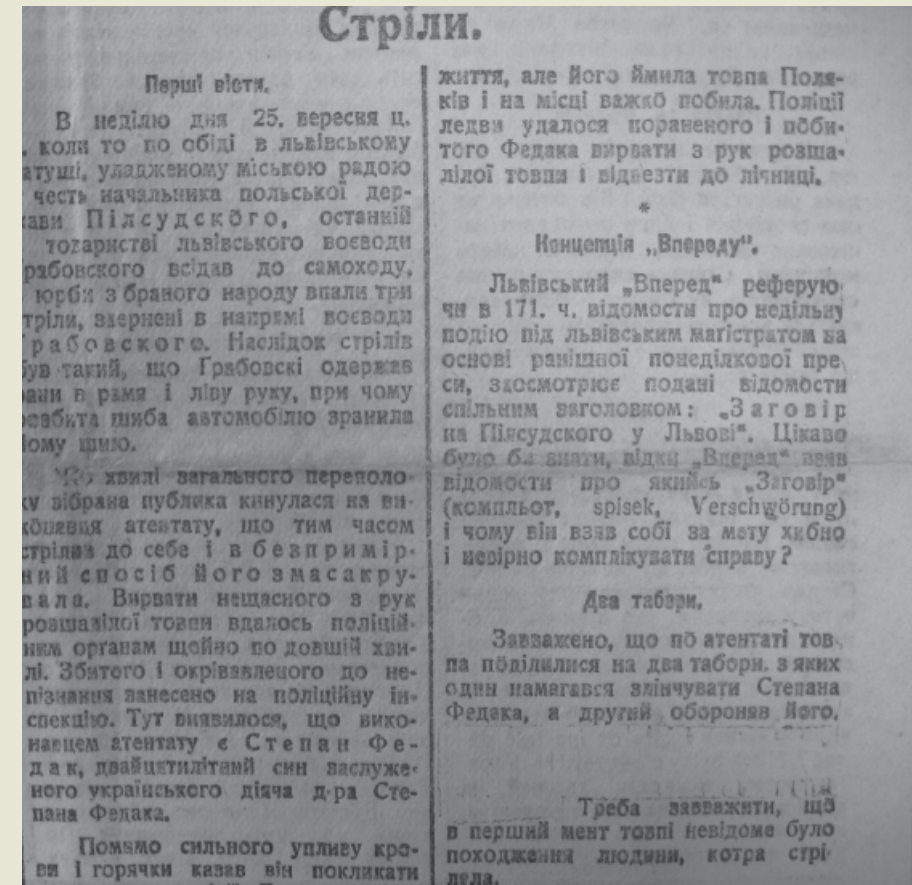
водських поліцейських звітах за вересень-листопад 1921 р. вказувалося на активний і пасивний опір, який чинило населення перепису. Як правило, поява в селі урядового комісара була сигналом до того, що селяни закривали хати і втікали в ліс або нападали на нього, проганяли з села. Стрийський староста у своєму звіті за вересень 1921 р. писав: “Зростаюча з кожним днем агітація проти польської держави знайшла свій вираз у сильній протидії перепису населення”.

У більшості гмін українське населення всякими способами ухилялось від перепису. Селяни у гмінах Підгірці і Татарське напали на вїтїв і відібрали від них гмінні печатки за підтримку списових комісарів. У гміні Комарно селяни напали на вартового і побили його. Духовенство, вчителі і студенти підбурили селян, щоб ті не давали відомості про маєтковий стан. У селі Верні Калуського повіту селяни вбили урядового комісара, в Долині було спалено документи перепису. До активного опору селян дійшло у Рогатинському повіті. Староста повідомляв, що “у зв’язку з переписом виявляється ворожа діяльність греко-католицького духовенства, в якій беруть участь навіть москвофіли. Населення біля 30 гмін повіту під впливом агітаторів чинить активний опір. Для втихомирення направлено один батальйон піхоти і один ескадрон кавалерії. В часі слідства виявлено, що ініціаторами опору є дев’ять українських ксьондзів на чолі з Степаном Городецьким. Стан витворений через той чинний опір підкопує до решти повагу поль-

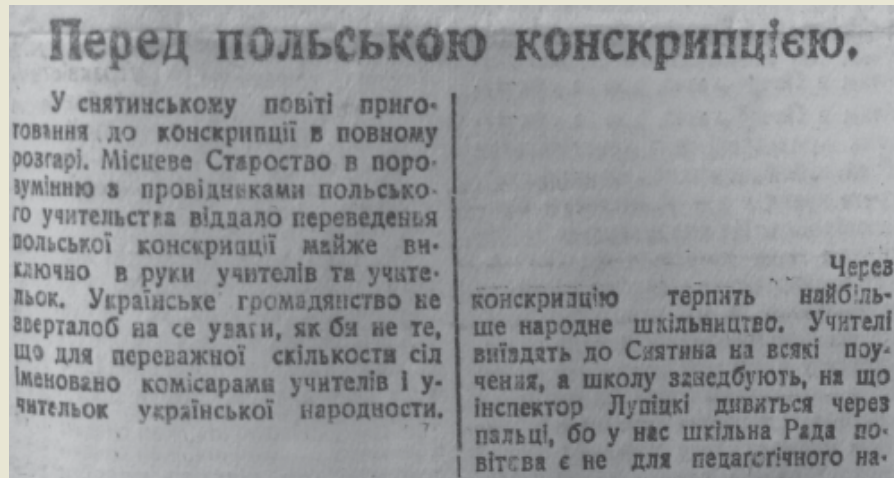

Степан Федак (1901–1945) – як член УВО 25 вересня 1921 р. здійснив атентат на Ю. Пілсудського і львівського воєводу О. Грабовського у Львові

Повідомлення в часописі “Український вістник” від 28 вересня 1921 р. про атентат Степана Федака на Главу польської держави Ю. Пілсудського та львівського воєводу О. Грабовського 25 вересня 1921 р.

Повідомлення часопису "Український вістник" від 28 липня 1921 р. про підготовку проведення перепису населення польськими органами влади в Снятинському повіті

Через грізну поставу населення ніхто не хоче уділити інформації. На вимогу отримав ескадрон уланів II полку з Бережан, але це лише частково принесить результати. Виявилось, що греко-католицьке духовенство уже привело в гмінах перепис українців, поляків і жидів, прикриваючись потребами шематизму і переслало його своїм репрезентантам у Відень, тепер активно веде збір підписів під протестом, за що арештовано священика Соловія. Селяни відмовляються надавати відомості, прикриваючись станом фактичної окупації, а списовим комісарам заявляють: "Нема цісаря, не знаємо кому маємо сі писати".

У зв'язку з переписом до Варшави надходили тривожні повідомлення з різних кінців Галичини. Львівський воєвода у звіті за жовтень 1921 р. повідомляв, що "українська інтелігенція – ксьондзи, учителі, адвокати, лікарі, а в першу чергу академічна молодь веде агітацію в усіх напрямках. Сільське населення Яворівського, Лиського, Мостиського, Рудківського, Сокальського повітів чинило пасивний, а у Равському повіті активний опір перепису населення – влада вдавалась там до сили". Інтенсивна агітація проти перепису спостерігалася у Борщівському й Золочівському повітах, що призвело до активного виступу селян.

Архівні документи свідчать про те, що виступи українців проти польського перепису певною мірою здобували підтримку єврейського населення краю. 24 серпня 1921 р. у

Станиславові відбулася зустріч представників УНТП і місцевих сіоністських кіл стосовно погодження тактики спільної боротьби проти польського перепису. Долинський староста звітував Станиславівському воєводі, що "сіоністи вороже ставляться до поляків і звертають свої симпатії до українців, розраховуючи на їх допомогу. Вони підтримують українців, їх політичні цілі і запевняють їх, що жидівські маси в разі потреби підуть з ними тісною лавою. Українці до жидів ставляться з глибокою і сильною симпатією, на відміну від польського населення. Українська інтелігенція до цього часу не зрезигнувала з української концепції і ще мріє про самостійну Східну Галичину, в якій урядування проводили б разом з жидами". Окружна команда поліції в Станиславові відзначала, що восени 1921 р. серед євреїв велася "сильна агітація проти вписування до польської національності, майже всі жиди вписали національність гебррейську".

Насильницький характер польського перепису в Галичині привернув до себе увагу світової громадськості, політичних діячів. Англійський прем'єр-міністр Д. Ллойд-Джордж через консула у Львові звернувся до Станиславівського воєводи за поясненнями щодо насильств під час перепису.

Незважаючи на репресії, українці бойкотували урядовий перепис, який перетворився на антиокупаційний плебісцит. Це був перший масовий виступ українського населення, організований УНТП і Міжпартійною радою з часу польської окупації.

Не менш рішучий опір чинило українське населення при сплаті податків та державної позики, яку уряд запровадив 1921 р. з метою санації фінансової системи. Справа так званої данини була предметом обговорення на засіданні Народного комітету УНТП, яке відбулося у Львові 5–6 грудня 1921 р. На основі реферату, що виголосив Степан Баран, Народний комітет дійшов висновку: "На підставі правних аргументів, з погляду на невирішеність до цього часу питання державної приналежності Східної Галичини, обов'язуючі закони про данину не повинні поширюватись на ту частину, а тим самим той закон не повинен стосуватись українського населення у Східній Галичині. Українці повинні в справі данини зайняти аналогічне становище, як свого часу в справі перепису". Таке ж рішення 8 грудня 1921 р. прийняла УНРада, а згодом і Міжпартійна рада.

Попри незаконність дій, польські власті приступили до примусового стягування податків і данини. Протестуючи проти дій властей, 1293 греко-католицькі священики звернулися до Ізби скарбової у Львові з вимогою звільнити населення від данини і посилались на те, що "правно-державна приналежність Східної Галичини до Польщі не є

тепер усталена жодним міжнародним актом, ані конституцією самої Польщі".

Активна роз'яснювальна робота духовенства, вчителів, студентів серед селян давала результати. Селяни масово відмовлялися сплачувати данину, посилаючись на незаконність дій польських властей. Тернопільський воєвода інформував Варшаву: "Українські селяни не платять данину, сподіваючись, що або українське військо вторгнеться з Чехословаччини, або Женевська конференція їх звільнить від данини. Незадоволення виявляє і польське населення. Є цілі гміни, які заявили, що данини не заплатять. У той же час українці створили спеціальні тайні комітети з метою збору національного податку серед населення". Ізбаскарбовою Львові звернула увагу Львівського, Станиславівського, Тернопільського і Краківського воєводств на те, що "українські агітатори з табору Петрушевича розпочали по селах гарячкову агітацію серед селян проти державної данини. На ту агітацію слід звернути особливу увагу, поборювати її безоглядно найгострішими засобами, агітаторів арештовувати і віддавати до суду".

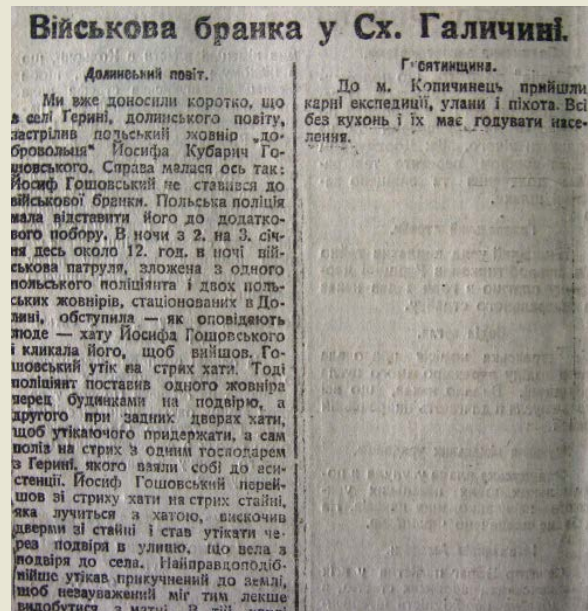
Значний вплив на настрої місцевого населення мали українські газети "Український вістник", "Вперед", "Український голос". Польські власті зазначали, що "найпопулярнішою темою української преси є тема данини і генуезька конференція. Українські агітатори ширять думки, що конференція визнає незалежність Східної Галичини, а значить не треба платити ніякої данини. Ця агітація має великий вплив і на польське селянство. Негативно для справи данини діють чутки про концентрацію більшовицької армії на східних кордонах. Селяни відтягують сплату данини. Тому треба стягати шляхом екзекуцій, а це викликає незадоволення по селах. У гміні Белзець селяни відібрали речі в екзекутора. Данину в повіті Гусятин збирають з допомогою війська".

Численні донесення поліції з різних повітів краю свідчать, що організаторами бойкоту урядових розпоряджень виступило греко-католицьке духовенство, вчителі, студенти. В одному зі звітів Тернопільського воєводського управління йшлося: "Духовенство і вчителі баламутять людей надією, що скоро повстане вільна і незалежна Україна, що кожному українцеві буде в ній краще... Вони виявляють вороже ставлення до Польської держави. Йде шораз інтенсивніша праця серед селянства. Ініціатива йде з-за кордону з яким місцеві діячі є в контакті, доводом чого є поширення в селах таємних листівок, виданих урядом Петрушевича щодо перепису, податків. Найактивнішим є священик Богдан Петрицький з Городища, який у церкві заявив щоби нічого не платили, бо весною буде українське військо з Чехословаччини і покаже ляхам данину".

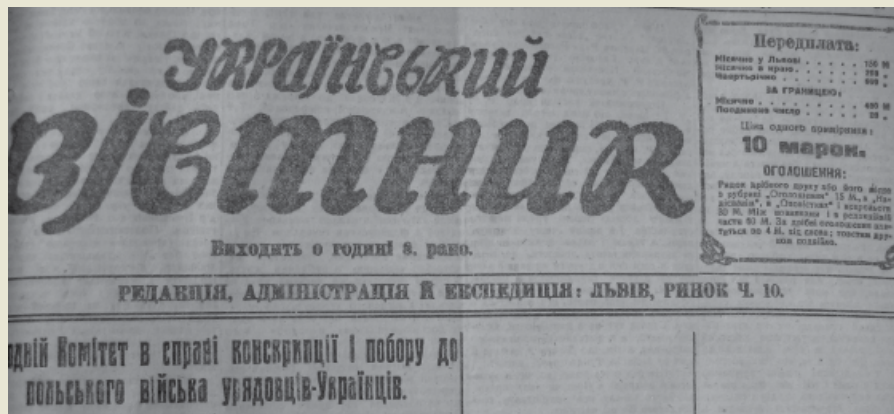
Незважаючи на насильства поліції і війська, більшість українського населення відмовлялася сплачувати данину, що було особливо дошкульним для польських властей.

Бойкот перепису і данини розгортався на тлі загального піднесення національно-визвольного руху. В краї активно діяла мережа таємної Української військової організації. Звідусіль надходили повідомлення про підпали польських колоністів-осадників, напади на представників влади, диверсії на залізниці, телеграфних і телефонних лініях. На знак протесту проти окупації Польщею західноукраїнських земель за рішенням Начальної колегії УВО Степан Федак здійснив 25 вересня 1921 р. у Львові замах на начальника польської держави Ю. Пілсудського та Львівського воєводу О. Грабовського.

Повідомлення польських органів влади про втечі українських юнаків Надвірнянського повіту в Чехословаччину з метою вступу до Української Галицької Армії. Липень 1921 р.

Взирець конфіскованої польською поліцією титульної сторінки часопису "Український вістник" від 7 серпня 1921 р. із зверненням Народного комітету УНТП про бойкот українським населенням бранки до польського війська

Повідомлення в часописі "Громадський вістник" від 1 лютого 1923 р. про вбивство польськими жовнірами українця Йосифа Гошовського із села Гериня Долинського повіту через відмову йти служити до польського війська

Теofil Окуневський (1858–1937) – громадсько-політичний діяч, адвокат, член УНТП, учасник міжпартійних з'їздів 1921 р. Восени 1922 р. очолив антивиробничий комітет у Городенці

Звіт Станіславівського воєводського відділення поліції за 4 квартал 1921 р., у якому йшлося про бойкот українцями перепису населення

Серед українського населення ширились чутки про збройне повстання, яке має відбутись в найближчий час, про введення галицьких частин з-за кордону, повалення польського режиму і відновлення української держави. У суспільних настроях панував стан очікування важливих політичних подій.

Загроза збройного виступу тримала в постійному напруженні представників окупаційного режиму. Польська влада виявляла велику стурбованість непевністю свого становища в Галичині, особливо на Прикарпатті та в гірських районах краю. У зв'язку з цим Станіславівський воєвода інформував Міністерство військових справ: "Виступ українців може відбутись 15 жовтня 1921 р. Особливу небезпеку становлять гірські райони, особливо Снятинський, Печеніжинський і Косівський повіти, де сільське населення становить надзвичайно запальний матеріал і готове до виступу. Небезпека є тим більша, якщо зважити, що тамтешня людність має сховану зброю і амуніцію в значній кількості. Становище в тих повітах є таке напружене, що вистачить поаявитись кільком агітаторам з табору Петрушевича або генерала Кравса, до яких тамтешнє населення проявляє найбільше послуху, аби спровокувати виступ. Сюди необхідно направити війська, зміцнити гарнізони, закрити чехословацький та румунський кордони. Інтерес держави вимагає також якнайскорішої ліквідації військових формацій уряду ЗУНР в Чехословаччині". На вимогу воєводи було приведено в бойову готовність 11-ту дивізію піхоти, 6-й полк уланів, зміцнено гарнізони у Стрию, Станіславіві, Коломиї та інших містах краю.

Польські військові й поліція з тривогою спостерігали за пересуванням чехословаць-

ких і українських військ у Чехословаччині. Повітова команда поліції у Надвірній повідомляла Станіславівського воєводу про те, що "чехи концентрують відділи частково з українських військ і власних на лінії Марамореш–Шегет–Коросмезо. У Марамореш стаціонує одна бригада української піхоти біля 8000 людей озброєних машинними крісами і артилерією. В самому Коросмезо в найближчому часі мають бути розквартировані інші бойові українсько-чеські відділи. Населення Коросмезо і околиці живе під враженням воєнних приготувань. Розпочата концентрація військ має бути закінчена біля 25 травня 1921 р".

Польські власті допускали можливість вторгнення українських військ з Чехословаччини. У травні 1921 р. окружна команда поліції в Станіславіві повідомляла Президію Намісництва у Львові: "Станіславівський округ є найнебезпечнішим, появляються погоски про вторгнення українських військ. Термін вторгнення з Чехословаччини постійно переноситься. Українці не зрікаються військової і навіть терористичної акції".

З великими труднощами зіткнулись окупаційні власті при здійсненні призиву українців в польську армію. У селах і містах ширилась агітація проти служби у польській армії. В одній з листівок під назвою "Не йдіть до бранки", яка нелегально поширювалася в краї, повідомлялося: "На днях оповістила польська окупаційна влада, всупереч всім мировим договорам, бранку. Вороги наші хочуть зробити з дітей наших яничарів. Ні оден з покликаних не сміє ставитись до бранки. Пам'ятайте, що на східній та полудневій границі стоїть рідне українське військо".

Польська поліція повідомляла, що українська молодь з гірських повітів краю переходить кордон з Чехословаччиною для того, щоби вступити до Галицької Армії. Призив до польського війська часто супроводжувався насильством з боку властей. Українська преса була переповнена повідомленнями про опір української молоді призову в польську армію і про насильства війська й поліції у зв'язку з цим.

Призов до польської армії, полонізація української школи, стягання податків і данини, колонізація українських земель, ці та інші заходи польських властей були причиною постійного протиборства українського населення з окупаційним режимом.

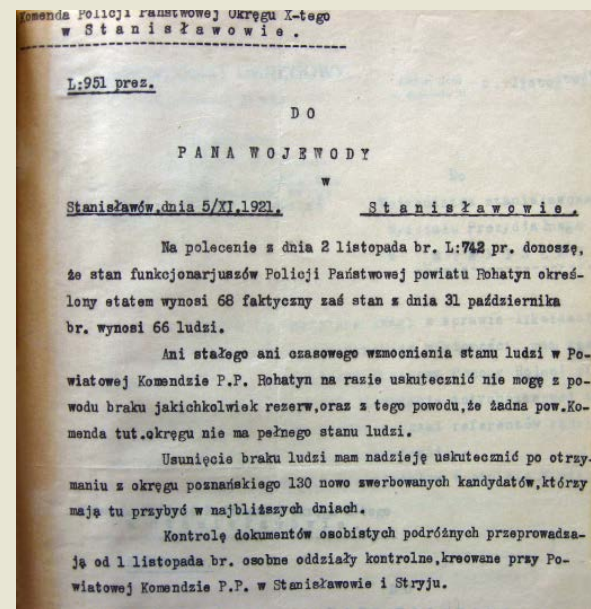
Звесни-літа 1922 р. динаміка національно-визвольного руху постійно наростала. Значною мірою це було наслідком розчарування політикою зволікання, яку проводила Антанта стосовно вирішення проблеми державності Галичини. Генуезька конференція, що відбулася у травні 1922 р., на яку західно-українська громадськість покладала значні надії, закінчилася черговим відкладенням справи на невизначений час. "Очевидно, –

писав у жовтні 1922 р. уповноважений в закордонних справах Кость Левицький, – що чим далі Антанта відволікала вирішення східно-галицької справи і чим більше польський окупант дощуляв українському народови, тим більше росла серед катованого населення ненависть до польської окупації. Особливо відложено вирішення східно-галицької справи на неозначений час генуезькою конференцією, на котру в Східній Галичині покладано певні надії, викликало розчарування і пхнуло населення до активних виступів проти польського наїздника. Від травня 1922 р. по нинішній день іде планове нищення польської окупації у Східній Галичині всім українським населенням. Воно проявляється в паленню осад спроваджених із заходу польських колоністів і дворів польських дідичів, ушкодженню залізничних торів, перетинанню і зриванню телеграфічних і телефонічних дротів та різних атенатах на польські урядові особи та установи".

Диверсійні та терористичні акти, здійснені в травні 1922 р. одразу в трьох галицьких воєводствах, свідчили про організований характер саботажицького виступу. За неповними даними української преси, протягом травня–вересня 1922 р. в краї було вчинено більше 140 диверсійних і терористичних актів проти польських властей. Зокрема, в с. Бакочинцях біля Перемишля було спалено військові склади на суму півмільярда польських марок. За цей час бомбові атенати було здійснено в приміщенні жандармерії в Яворові, Угневі, у будинку поліції в Судовій Вишні, Стрию, Мишині. На початку липня 1922 р. було висаджено в повітря великі артилерійські склади в Ряшеві. Внаслідок диверсії на телефонних лініях, Львів у середині липня був ізольований від світу. Одночасно телефонні й телеграфні лінії було знищено в напрямку Коломия–Станіславів, а також Жовква–Львів. Бойовики УВО здійснили терористичні акти на повітового коменданта поліції у Стрию, жандармів у Добровлянах, Рогатині, Долині. У вересні 1922 р. було вчинено сотні підпалів майна польських поміщиків і колоністів. За повідомленнями польської преси, зі 150 фільварків Перемишльського повіту залишилося цілими 14. Зброю, боеприпаси, вибухові матеріали переправляли нелегальними каналами з Чехословаччини.

Загострення політичного становища в Галичині уряд ЗУНР намагався використати в зовнішньополітичних цілях, як доказ того, що український народ не примириться з польською окупацією і що зволікання з вирішенням галицької проблеми є загрозою миру на сході Європи.

Восени 1922 р. національно-визвольний рух на Західній Україні набув нової динаміки, переростаючи у відкриті збройні виступи проти окупаційного режиму. До загострення політичної ситуації спричинило рішення

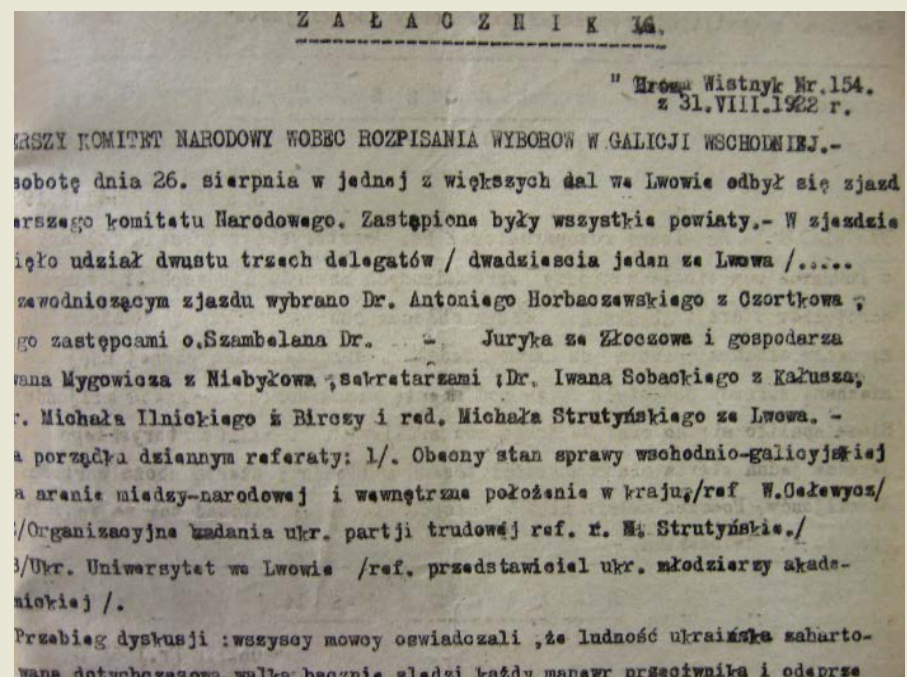
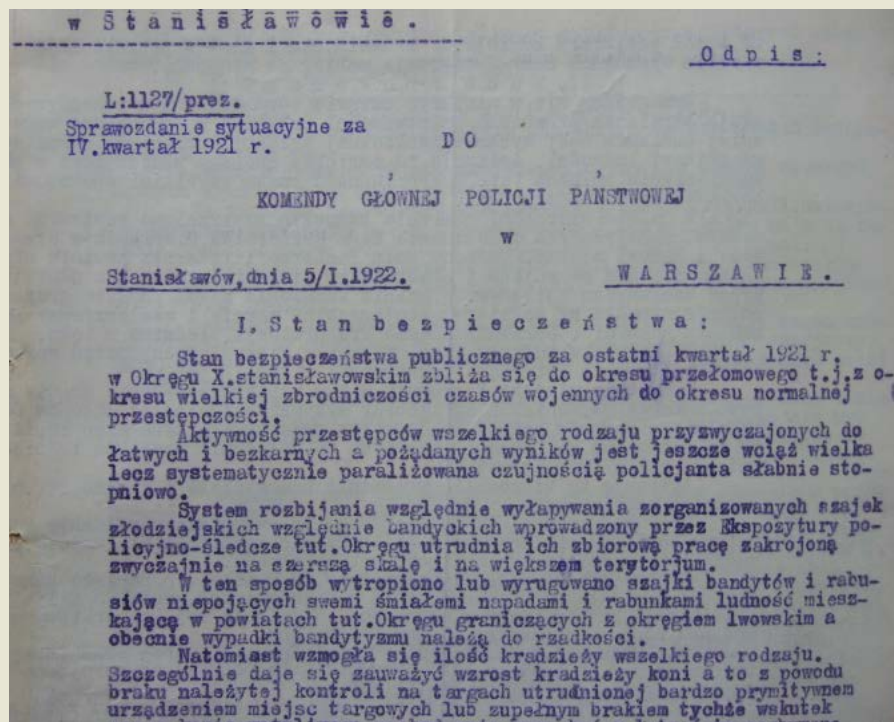

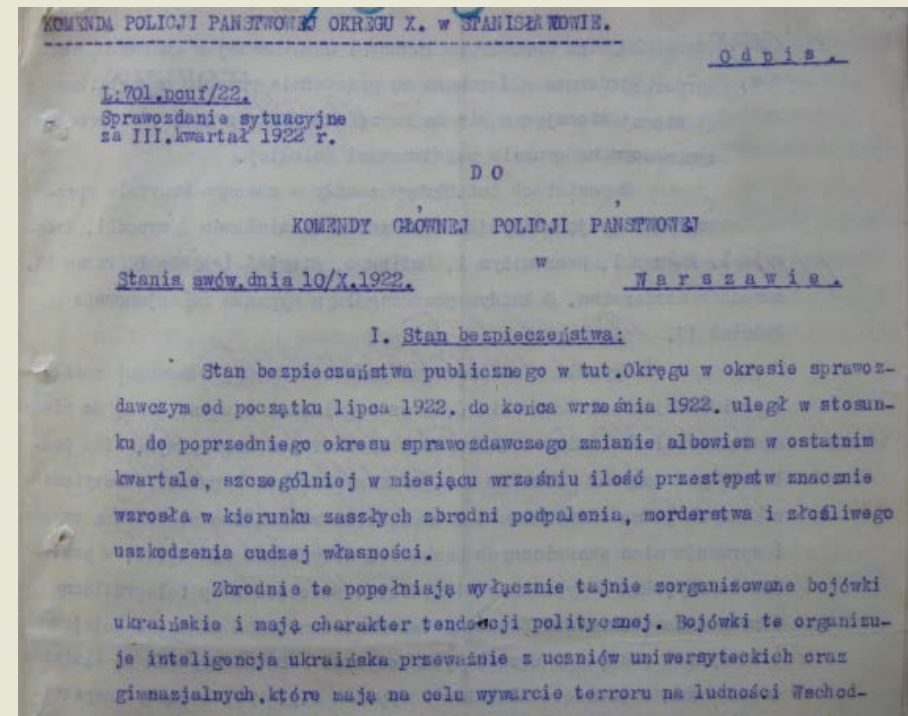
Донесення польських органів влади від 5 листопада 1921 р. про бойкот бранки до польського війська українським населенням Рогатинського повіту

польського уряду провести в краї вибори до сейму і сенату 5 і 12 листопада 1922 р. За задумом польської влади, вибори мали стати одним із найважливіших заходів анексіоністської політики, крім того, мали продемонструвати світові польську суверенність над українською територією, а також остаточно прояснити позицію Антанти.

Рішення польського уряду викликало загальний рішучий спротив українського населення, всіх організованих політичних сил, за винятком дрібних угодних груп. Голова еміграційного уряду ЗУНР Є. Петрушевич 15 серпня 1922 р. звернувся з протестом проти виборів у Галичині до урядів Антанти. "Українське населення, – заявив він, – не візьме участі в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти звольять правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму".

Повідомлення польських органів влади про засідання Ширшого народного комітету УНТП 26 серпня 1921 р., на якому одногласно було прийнято рішення бойкотувати вибори до сейму і сенату

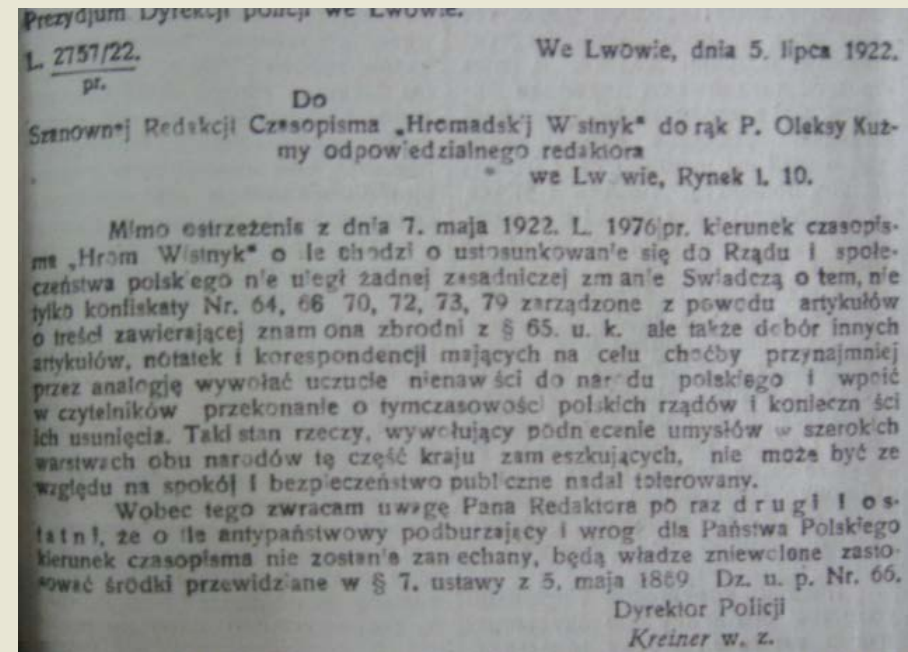

Звіт польської поліції у Станіславівському воеводстві від 10 жовтня 1922 р. про активізацію анти-виборчої агітаційної роботи українського студентства

Звернення президії дирекції поліції у Львові від 5 липня 1922 р. до редакції часопису "Громадський вістник" з попередженням про закриття часопису у зв'язку з уміщеннями у ньому публікаціями "антипольського" змісту

засіданні Тіснішого народного комітету УНТП 2 вересня 1922 р. ТНК затвердив план організаційних і пропагандистських заходів партії в період виборчої кампанії. На засіданні ТНК було висунуто гасло "Боротьба проти польської окупації". Цього ж дня у Львові відбулося засідання УНРади, на якому одностайно було підтримано рішення Міжпартійної ради про бойкот польських виборів. УНРада прийняла також протест, звернений до урядів і парламентів європейських держав, США, Канади і Японії, у справі виборів, який було надіслано до Ліги Націй у Женеву.

За рішенням Міжпартійної ради в усіх повітових центрах краю було створено Антивиборчі комітети. Користуючись можливістю легальної агітації в масах в умовах виборчої кампанії, комітети організовували

зазначали, що "українське село уважно стежить, хто серед інших народів, що живуть у Східній Галичині займає щодо виборів відмінне становище". Виступаючи з тривогою відзначали, що можлива участь галицьких євреїв у виборах може негативно позначитись на досі доброзичливих українсько-єврейських стосунках.

Українські державні та політичні чинники в краї і на еміграції не проминали найменшої нагоди зацентувати прихильне ставлення до євреїв, позитивно оцінювали і нейтральну позицію в українсько-польському конфлікті. У документах уряду ЗУНР галицьких євреїв розглядали як рівноправний з українцями політичний чинник майбутньої української держави. Своєрідним жестом у цьому плані було призначення 8 жовтня 1922 р. урядом ЗУНР Ізраеля Вальдмана уповноваженим для справ єврейського населення Східної Галичини.

Архівні документи, й зведення польських властей також, переконливо свідчать, що єврейське населення краю з симпатією ставилось до державно-політичних змагань галицьких українців. Особливу прихильність спостерігали з боку єврейських сіоністських організацій. Тернопільський воевода з цього приводу зазначав: "Єврейські сіоністи – це поступова молодь та інтелігенція проявляє тенденцію протипольську. Сіоністи гравітують виразно до української ідеї, виходячи з передумови, що під українським урядом вони краще би національно розвивались".

Польські вибори в Галичині були для євреїв складною проблемою. Підтримати бойкот виборів, до чого закликали українці, означало для євреїв відкрито протиставитись польській титульній нації. За цих обставин ортодоксальні групи єврейства заявили про свою участь у виборах. Після деяких зволікань і дискусій про свою участь у виборах оголосив і Сіоністський виконавчий комітет. Щоб посприяти таке рішення, комітет 13 жовтня 1922 р. скерував до Відня свого представника, львівського адвоката Леона Райха. Однак тоді переговори з Євгеном Петрушевичем і Костем Левицьким не відбулися з об'єктивних причин. Лише згодом ЗУНР конфіденційно відбулась у Кракові. Під час переговорів Л. Райх заявив про бажання галицьких сіоністів підтримувати й надалі приязні стосунки з українськими політичними колами. Крім того, Л. Райх намагався схилити українську сторону до участі у виборах і створення спільного виборчого блоку. Участь євреїв у виборах К. Левицький розцінив як відхід від нейтральної позиції в українсько-польському конфлікті.

Від початку вересня 1922 р. УНТП приступила до практичної реалізації політики бойкоту польських виборів. Політична тактика партії напередодні та під час виборів була предметом докладного розгляду на

го університету за 1921–1922 навчальний рік. Польська поліція постійно переслідувала професорів і студентів, розганяла або ж арештовувала їх. У жовтні 1921 р. було заарештовано ректора таємного Українського університету професора Василя Щурата, тодішнього голову НТШ. Упродовж першого академічного року поліція арештувала понад 100 студентів. Незважаючи на переслідування властей, університет розвивався. У 1921–1922 навчальному році функціонувало три факультети – філософський, правничий і медичний, на яких навчалось 1258 студентів. В університеті діяло 54 кафедри. На філософському факультеті було організовано роботу 26 кафедр, серед них: історії України, всесвітньої історії, історії старої української літератури, теорії пізнання, німецької літератури, англійської літератури, французької літератури, зоології, теоретичної фізики, алгебри та інші. Діяльність університету здобувала матеріальну і моральну підтримку широких народних мас, українських політичних партій, зокрема УНТП, громадських організацій.

Слідом за трудовиками управа УРП 27 серпня 1922 р. ухвалила резолюцію про бойкот польських виборів у Галичині. Того ж дня відбулось засідання Міжпартійної ради, на якому християнські суспільники підтримали резолюцію про бойкот виборів, що запропонував Володимир Бачинський. Проти участі у виборах висловились також українські соціал-демократи і москвофіли. У КПСГ не було єдиної думки. Опозиційна частина партії (васильківці) вирішили застосувати тактику бойкоту виборів, а решта комуністів (каерпелівці) відповідно до настанов ЦК КРПП оголосила про намір взяти участь у виборах. Створена каерпелівцями легальна організація – Союз пролетаріату міст і сіл, не знайшла політичної підтримки серед українського населення. До виборчої кампанії в Галичині приступила також нечисленна угодівська організація – Українська селянська партія (хліборобів), яка мала матеріальну й організаційну підтримку влади.

Отже, усі українські політичні сили національно-державницького напрямку вступили за бойкот польських виборів у Галичині.

Інакше складались обставини на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшші. Українське населення цих земель, зважаючи на відмінене від Галичини правно-політичне становище, вирішило взяти участь у виборах.

Важливим етнополітичним аспектом виборчої кампанії було ставлення до неї галицького єврейства. Політична позиція євреїв під час виборів мала важливе значення для українсько-єврейських стосунків. Не випадково на засіданні Ширшого народного комітету УНТП 26 серпня 1922 р. промовці

Провід УНТП після деяких дискусій одностайно виступив проти участі у виборах. 26 серпня 1922 р. у Львові було скликане засідання ШНК УНТП за участю 203 делегатів зі всіх повітів краю. З доповіддю "Сучасний стан справи Східної Галичини на міжнародній арені і внутрішнє становище в краю" виступив Володимир Целевич. Делегати відзначили єдність позицій політичних сил стосовно виборів. Усі виступаючи наголошували, що "всяка угодовість селянських мас не має найменших шансів. Щодо автономістичних містерій з польської сторони і щодо розписаних виборів до сейму становище селянських мас є становчо негативне. Хто пішов би всупереч тому становищу мас, той знайдеться поза рамами українського суспільства. Людність збоїкотує вибори". У прийнятій резолюції ШНК УНТП заявив про те, що "став згідно на становищі, що Східна Галичина на основі обов'язуючих міжнародних трактатів не належить до Польщі, що на підставі міжнародного права і волі пригнобленої більшості галицької людності є вона окрема державна одиниця. В зв'язку з цим польський уряд не має права розписувати в Східній Галичині вибори. Українська людність не визнає того акту польського уряду і у виборах участі не візьме". В окремій резолюції ШНК висловив "своє повне довір'я урядові Є. Петрушевича, як єдиному правному представникові волі українського народу в Східній Галичині".

На засіданні ШНК УНТП з організаційним рефератом виступив Михайло Струтинський. Він запропонував заходи, спрямовані на організаційну розбудову партійної мережі в краї, активізацію місцевих організацій, розгортання вічевої акції у зв'язку з виборами.

ШНК заслухав також інформацію студентів про діяльність таємного Українсько-

Федь Федорців (1889–1930) – громадсько-політичний діяч, журналіст, член УНТП. Редактор часописів "Український вістник", "Діло", "Українська думка" та інших

Титульна сторінка часопису "Діло" – органу УНТП. 3 листопада 1922 р.

Михайло Струтинський (1888–1941) – член УНТП, журналіст, редактор часопису “Громадський вістник”

в містах і селах краю сотні народних віч та мітингів. Зокрема 10 вересня 1922 р. УНТП провела у Львові мітинг, учасники якого підтримали рішення про бойкот польських виборів. 8 жовтня масове народне віче відбулось у Станиславові.

Збори представників громадськості повіту 17 вересня 1922 р. відбулися в Надвірній. Голова повітового комітету УНТП М. Миколайчук виголосив реферат про міжнародні обставини вирішення галицької проблеми, розкрив позицію Народного комітету партії стосовно польських виборів. Селяни, які виступили на зборах, засудили насильницьку колонізацію українських земель польськими осадниками. Присутні одностайно ухвалили резолюцію про бойкот виборів. Збори закінчились співом національного гімну “Ще не вмерла Україна”.

У вересні-жовтні 1922 р. масовий вічевий рух охопив увесь край. Польська влада повідомляла про сотні мітингів, віч, зборів і демонстрацій. Повітова команда поліції в Городенці інформувала воєводу про те, що місцевий Антивибірчий комітет на чолі з доктором Теофілом Окуневським і священником Андрієм Стрільчиком “розіслав членів трудової партії по селах для агітації виконання ухвал львівського з'їзду, підбурення населення проти виборів”. За першу половину вересня 1922 р. у цьому повіті було проведено народні віча в 11 селах. У тексті резолюцій одного з таких віч зазначалось: “Віче рішило виконати ухвалу Міжпартійної ради з дня 27 серпня 1922 р. і здержатися вповні від виборів розписаних серпневим законом. Віче стверджує, що справа Східної Галичини є міжнародна і що тільки Антанта, як її суверен, управнена вирішити її правно-державне становище. Віче домагається визнання Східної Галичини незалежною державою, бо така розв'язка східно-галицької справи дає населенню спроможу свободного життя і миру на сході”.

З наближенням виборів національно-визвольний рух у краї зростав. У деяких місцевостях боротьба набирала форм

масштабних диверсій і партизанського руху, переростаючи у повстання проти окупантів. Восени 1922 р. партизанські загони діяли у 19 повітах Західної України. За літо й осінь у краї було здійснено близько 2300 підпалів фільварків і скирт збіжжя та господарських будинків, що були власністю польських поміщиків і колоністів.

Особливого поширення набув партизанський рух у Тернопільському і Станиславівському воєводствах. На Тернопільщині діяв загін під керівництвом колишніх чотарів УГА Степана Мельничука та Петра Шеремети. Опис дій цього загону знаходимо в часописі “Український скиталець”: “Дня 15 жовтня появилася у Зборівському повіті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи і палячи по дорозі фільварки польських дідичів та оселі польських колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію і жандармерію, перейшла до повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Перемишляни, Борщів, Чортків, Бучач, Рогатин. Рівночасно появилася така група в Сокальщині і перейшла до Тернопільщини, третя група вирунула в Бродщині та Збарацині. Дідичі і польські жандарми втікають в паніці до міст. Вислані польські відділи піхоти, кавалерії і навіть артилерії стоять безпорадні. Біля Осівця і Бабулинець Бучацького повіту дійшло до справжньої битви між партизанами і польським військом, яке мусило уступити”.

Тернопільський воєвода у звіті за 20 жовтня 1922 р. повідомляв, що партизани “розгромили постерунок поліції в Плавчу і вбили коменданта Гловінського, так же само поступили в Козлові, Плотичу, в Августові вбили двох поліцаїв; свідки твердять, що нападники є місцеві і заявляють, що мають не допустити до виборів”.

Повітові старости в своїх звітах зазначали, що політичне становище наелектризоване до крайніх меж, що між українцями і поляками йде неоголошена війна. Долинський староста повідомляв, що “ситуація, яка склалася у повіті, є катастрофічною, справа йде до громадянської війни”. Повітова команда поліції в Жидачеві застерігала: “Якщо становище не зміниться, слід рахуватись з тим, що вибори не відбудуться за винятком кількох містечок і польських сіл. Ситуація така, що в 3/4 гмін повіту члени виборчих комітетів повернули мандати. Домінуючою вповні є партія Петрушевича”. Про загрозу повстання на Гуцульщині в жовтні 1922 р. повідомляв Косівський староста. Воєводське управління в Тернополі інформувало Варшаву: “Польська людність перестрашена, хочуть творити самооборону. Власники дібр і державці позіжджалися до Бережан і чекають на заспокоєння, твердять, що в своїх маєтках не є безпечні. Колоністи просять допомоги, бо українці їм

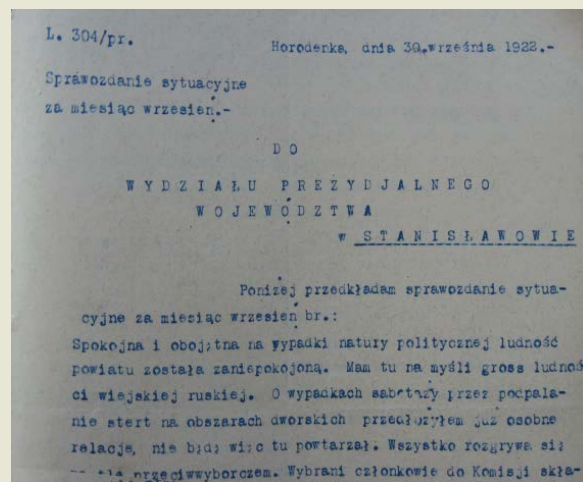
погрожують. Поліція боїться заступати на службу і відмовляється іти на постерунок, це викликає перестрах у поляків”.

Масові антиокупаційні виступи супроводжувались терористичними актами проти представників влади і так званих “хрунів” (угодовців), які йшли на службу до окупаційних властей або ж агітували за участь у виборах. Від куль бойовиків УВО загинуло багато в'їтів, а 15 жовтня 1922 р. вони вбили поета Сидора Твердохліба, який виступав за польсько-українське примирення, вів агітацію за участь у виборах.

Повідомлення з місць свідчать, що в окремих випадках влада втрачала контроль над ситуацією, була безсилою перед стихією масових виступів. 22 жовтня 1922 р. уряд прийняв рішення “про розширення компетенції військово-польових судів”, а 29 жовтня генерал Ю. Галлер видав наказ про розквартирування військових частин у повітах і підпорядкування їх старостам. На час виборів було закрито кордон з Чехословаччиною, зміцнено його охорону.

Польські власті були впевнені, що збройні виступи в Галичині восени 1922 р. є результатом домовленостей між еміграційним урядом Є. Петрушевича і представниками уряду радянської України. 3 весни 1922 р. розвідувальні органи Польщі повідомляли у Варшаву про неофіційні контакти Костя Левицького, Осипа Назарука, Ернеста Брайтера з високопоставленими представниками радянської України в Берліні. 4 листопада 1922 р. польський Генеральний штаб інформував Львівського воєводу про загальний план повстання в Галичині й на Волині. За цим планом центр повстання був у Галичині, де “петрушевичівці готують бойові групи”. Керівниками повстання називали полковника Євгена Коновальця і генерала Антіна Кравса. Останній мав прийти з військом на допомогу повсталим у Галичині з Чехословаччини. Радянська Україна гарантувала допомогу військовим підрозділам, які повинні були перейти кордон на межі Галичини і Волині. Зброю, боєприпаси, вибухові матеріали постачали через кордон з радянської України і Чехословаччини.

За даними польських спецслужб, метою повстання було відірвання Галичини і Волині від Польщі і приєднання цих земель до радянської України в автономній Західноукраїнській республіці. На думку влади, підтвердженням факту домовленостей між урядом Є. Петрушевича з органами радянської влади про спільні дії є концентрація на Поділлі 20 тисяч галицьких українців, мобілізованих в Росії й Україні. З цієї ж метою радянські органи влади видали відозву до галицьких українців у Польщі “із закликом вступати до лав Червоної армії для визволення України від польських окупантів”. Узв'язку з цим Тер-

Повідомлення Городенківського старости від 30 вересня 1922 р., Станиславівському воєводському управлінню про саботажні акції українського населення в повіті

нопільський, Станиславівський і Львівський воєводи відзначали, що українська молодь з Галичини “втікає від побору рекрутів на територію радянської України”. Причиною поразки повстанню Галичині влада вважала силу польської держави, яка зуміла придушити розрізнені збройні виступи. Важливу роль відіграли також суперечності в таборі Є. Петрушевича.

Незважаючи на те, що польська влада напередодні і в день виборів вдалася до суворих запобіжних заходів, зловживань і насильства, українське населення Галичини бойкотувало вибори. Опираючись на незначну групу “хліборобів”, владі вдалося провести лише п'ятьох угодовських кандидатів на чолі з о. М. Ільковим. Понад 60 % населення краю, тобто абсолютна більшість галицьких українців, вибори бойкотували. Міністерство внутрішніх справ Польщі згодом визнало, що “українське населення Східної Малопольщі в 1922 р. під впливом політики доктора Євгена Петрушевича з малими винятками, участі у виборах не брало”. Бойкот виборів засвідчив провал польської політики в Галичині, продемонстрував рішучість українського населення краю та його політичного проводу боротися проти окупації.

Високу політичну свідомість виявило під час виборів українське населення Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя. На Воли-

Повідомлення в часописі “Батьківщина” від 2 жовтня 1921 р. про закриття польською поліцією часопису “Український вістник”

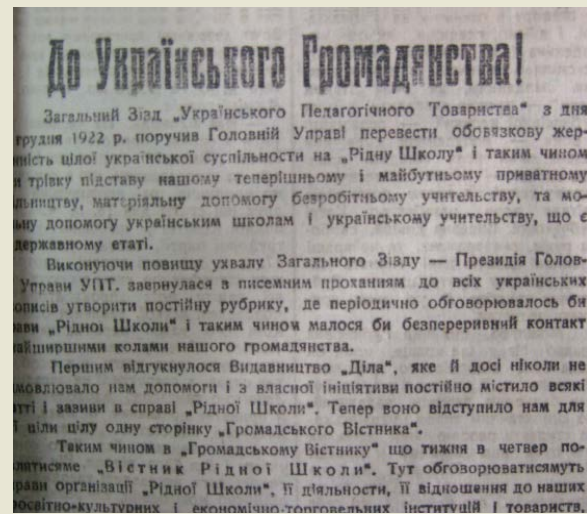
Тит Войнаровський (1856–1938) – греко-католицький священник, громадський діяч, з березня 1923 р. по травень 1923 р. – голова УНТП

Звернення до українського громадянства, вміщене в часописі "Громадський вістник", про пожертви на діяльність Українського педагогічного товариства "Рідна школа" в Галичині

Голова УРП Лев Бачинський зі станиць славівським активом партії

ні не був обраний жоден польський кандидат. Більшість українських послів було обрано на Холмщині, Поліссі. Українське представництво у польському сеймі та сенаті нараховувало 20 послів і 6 сенаторів, які 22 листопада 1922 р. об'єдналися в Українську парламентарну репрезентацію (УПР). Її першим головою було обрано Антона Васиначука. 23 січня 1923 р. УПР у своїй декларації висунула автономістські вимоги.

Одностайність, з якою виступили національно-державницькі сили під час виборів, змінилась взаємним протиборством одразу ж після них. Гострі суперечності вже давно наростали між еміграційним урядом ЗУНР і крайовим проводом. Опозицію проти політики Є. Петрушевича в краї очолив голова УНТП і Міжпартійної ради Володимир Бачинський і редактор "Українського вістника" Федь Федорців. Вихідним пунктом антагонізму була зростаюча радянсько-польська орієнтація Є. Петрушевича, з одного боку, і посилення автономістсько-нормалізаційних настроїв крайового проводу УНТП, з іншого. Опозиція на засіданні Народного комітету відкрито виступила проти політики Є. Петрушевича, пропагувала ідею нормалізації відносин з Польщею на засадах автономії українських земель у складі польської держави. Частина членів УНТП вважала помилковою тактику бойкоту польських виборів.

У Народному комітеті, як і в партії загалом, не було єдності думок. Значна частина проводу партії відстоювала позицію Є. Петрушевича. Газета "Слово", яку він видавав, виступила з гострими нападками на В. Бачинського і Ф. Федорців. В українській пресі розгорнулася "газетна війна".

Найбільшої гостроти внутрішні суперечності набули наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. Опозиція вимагала ліквідації інституту диктатора ЗУНР, який діяв з 1919 р., виступала за парламентаризацію уряду і його перенесення в Галичину. Є. Петрушевич звинувачив провід УНТП і Міжпартійної ради у гальмуванні національно-визвольного руху, бездіяльності, у втраті контакту з масами й

Степан Мельничук (1898–1922) – колишній чотар УГА. У жовтні 1922 р. очолив повстанську групу в кількості 50 осіб, яка громилась фільварки польських дідачів, руйнувала оселі польських колоністів, вбивала польських поліцаїв і жандармів

урядом. У листі до о. Степана Юрика в січні 1923 р. Є. Петрушевич писав: "Що се за політичний провід і то в такому важливому історичному моменті боротьби за визволення, який спізнює актуальне оголошення, не віддає в критичний момент потрібних інструкцій, занедбує налагодження крайової організації. Ця констатація підтверджує поза всяким сумнівом: що центральна робить так, щоби нічого не робилось. Орган партії з тактикою уряду давно не числиться. Навпаки, що хвилі кидає нам колоди під ноги атаками проти Росії і робить се хіба свідомо, бо уряд уже кілька разів просив вразно щоби сего не робити".

Голова уряду ЗУНР вимагав переобрати крайовий політичний провід. Солідаризуючись з вимогою Є. Петрушевича, представники УХСП покинули Міжпартійну раду. Політика єдиного національного фронту

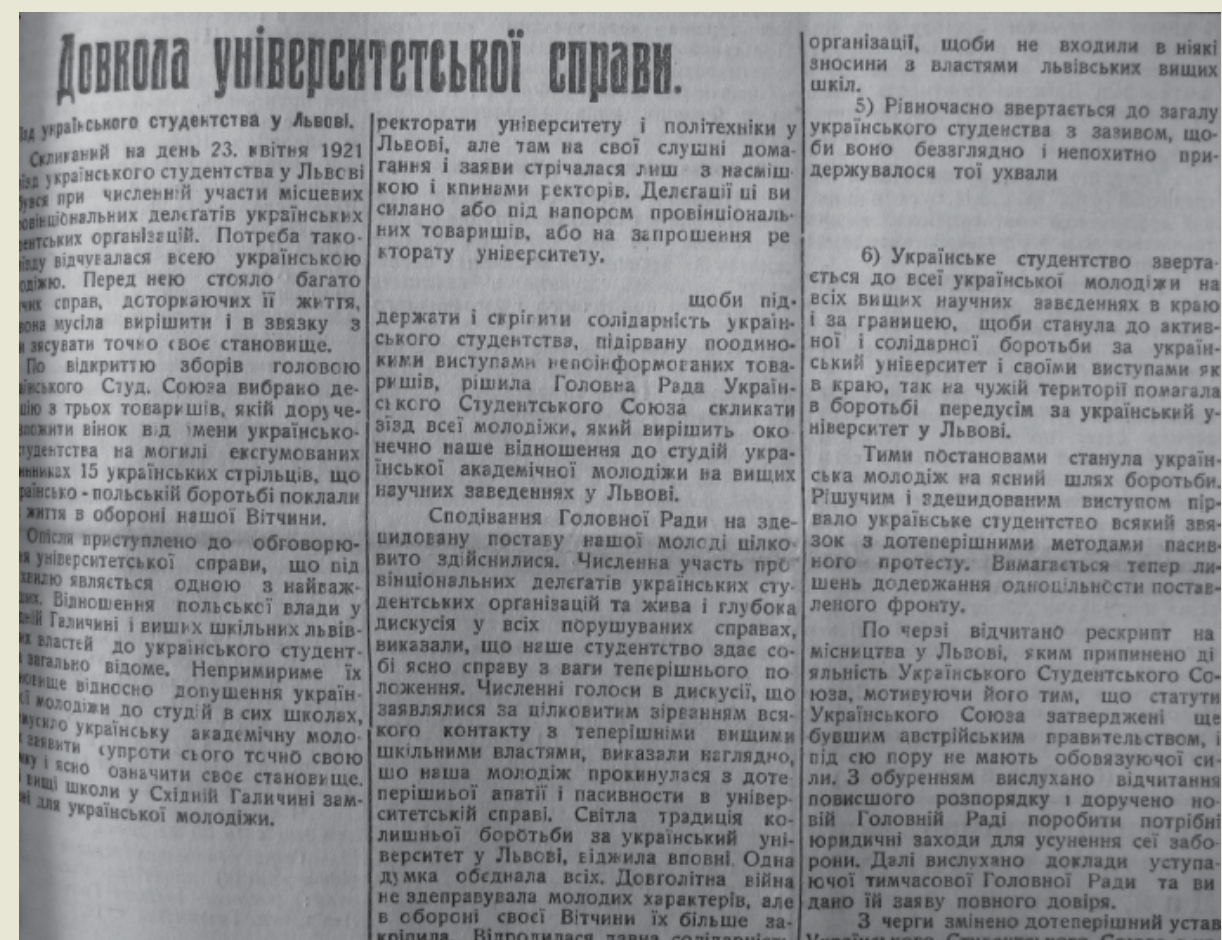
опинилася під загрозою. Це негативно позначилось на розгортанні національно-визвольного руху.

На засіданні Міжпартійної ради, яке відбулось 2 лютого 1923 р., була зроблена спроба нормалізувати відносини екзильного уряду з крайовим проводом. Цьому сприяла також відставка Володимира Бачинського з посади голови Народного комітету УНТП і Міжпартійної ради. 6 березня 1923 р. на засіданні Тіснішого народного комітету головою НК УНТП став о. Тит Войнаровський, а його заступником було обрано д-ра Івана Куровця. Останній одночасно був делегований від УНТП головою Міжпартійної ради. Редактором партійного органу "Український вістник" було призначено Михайла Струтинського, замість звільненого в лютому 1923 р. Федора Федорців.

Довідавшись, що Рада послів Антанти в Парижі вирішує питання державно-правової належності Галичини, Міжпартійна рада 10 березня 1923 р. прийняла резолюцію, яку передала послам країн Антанти у Варшаві. У своїй ухвалі Міжпартійна рада зробила короткий огляд історії визвольної боротьби українського народу в Галичині, охарактеризувала політику Польщі на окупованих територіях, звернувшись до держав Антанти з такими вимогами: "1. Визнати самостійність і незалежність Східної Галичини. 2. Покликати на час трактування справи Східної Галичини Радою Амбасад-

Петро Шеремета (1897–1922) – чотар УГА. Активний учасник партизанського руху проти польських окупантів восени 1922 р.

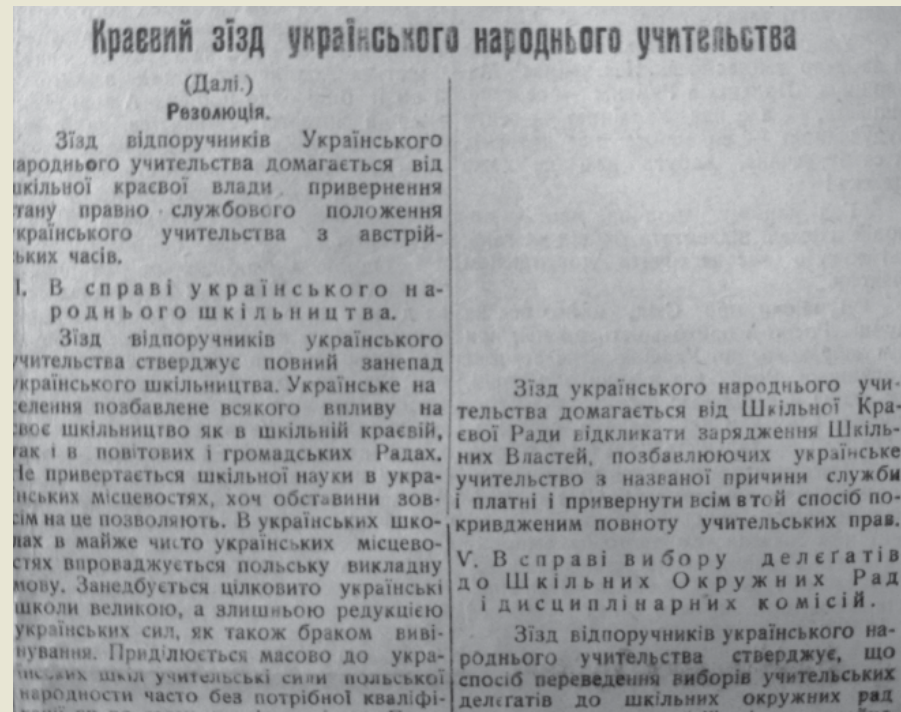
Повідомлення часопису "Український вістник" від 28 квітня 1921 р. про проведення з'їзду українського студентства у Львові. 23 квітня 1921 р.

Повідомлення часопису "Український вістник" від 21 лютого 1921 р. про Крайовий з'їзд українського народного учительства

Володимир Целевич (1890-1944) – громадсько-політичний діяч, член УНТП

Мирон Кордуба (1876-1948) – учений, історик, член Української Національної Ради, активний діяч УНТП, учасник міжпартійних з'їздів

Оголошення канцелярії товариства "Просвіта", вміщене 6 березня 1921 р. в газеті "Батьківщина", про відзначення 60-х роковин смерті Т. Шевченка

ПОЗІРІ НА ЧАСІ!
З нагоди 60-літньої річниці смерті Т. Шевченка.
Навчальна Т. в „Просвіта“ у Львові Ринок ч. 10/III поручає якю коірреві реферати до відчитів і концертних промов нововдану книжку:

„ТАРАС ШЕВЧЕНКО“,
в яку увійшли реферати: проф. МИХАЙЛА ГАЛУЩИНСЬКОГО і проф. ВОЛОДИМИРА РАДЗИКЕВИЧА — в ціні 30 Мк.

Крім сего поручає Канцелярія
КОБЗАР Т. ШЕВЧЕНКА
в двох томах („Руська Письменність“) в гарній передовій переплеті в ціні по 150 Мк. за том, брош. вид. 100 Мк.

Популярні книжечки про Т. Шевченка в дуже дешевій ціні:

- „Шевченкові твори“ — ціна 8 Мк.
- „Про Шевченків Кобзар“ (Б. Лепкого) — 20 „
- „Про життя Т. Шевченка“ — 8 „

Для хорів партитура: „Іван Гус“ до слів Т. Шевченка, музика М. ЛИСЕНКА в супроводом форте. ціна 50 Мк.

Гарний портрет **Т. Шевченка** формату 37x42 — роботи Ф. КРАСИЦЬКОГО в ціні по 40 Мк.

ПРИГАДУЄТЬСЯ, що на складі в Тов-і „Просвіта“, Львів Ринок 10, є 22 томи „Українського Письменства“ („Руської Письменности“) в передовій переплеті по 150 Мк. за том, а в брошури по 100 Мк. за том.

Замовляйте, бо запас вичерпується!
Як виборили собі люди право **основувати товариства** (М. Галушчинського)
Український співаник (А. Галюка)
Пошесті недуги (д-ра Е. Озар-свича)
Буквар для самоуків (О. Солтиса)
Плакання овочевих дерев (опрац.)
Річниця досвіди та проби (С. Кузика)
Виріб цементових дахівок
Календар тов. „Просвіта“ з 1911 і 1912 гр. — ціна 16 „
„ „ „ з 1913 р. — 16 „
„ „ „ з 1915 р. — 16 „
„ „ „ з 1916 р. — 16 „
„ „ „ з 1917 р. — 16 „

ВЖЕ ВИЙШЛИ НОВІ КНИЖКИ:
„ПРОСВІТА ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ“ — статтей на гекумі сучасні просвітні органи за часи з нагоди свята „Просвіти“ — в ціні 40 Мк.
„СМЕРТНЕ ЗІЛЛЯ“, історичні оповідання А. Добиша з 1899 р. з ч. а і в бо. оті 6 о галинську акцію тоцького з 1899 р. — в ціні 40 Мк.
Замовлення й гроші слати на адресу: Тов-і „Просвіта“ Львів, Ринок ч. 10. На порте й оплаті вана долати 10 Мк. — на 5 кг паку 25 Мк.

рів представників місцевого населення для вислухання їхніх інформацій та бажань”. Міжпартійна рада ще раз заявила, що “одиноким умандатованим правним представником Східної Галичини є Галицький Уряд з Президентом Української Національної Ради Д-ром Євгеном Петрушевичем на чолі”. Наприкінці ухвали Міжпартійна рада попереджала, що “український нарід Сх. Галичини прийме від великодержав Антанти тільки таке рішення долі Сх. Галичини, яке не буде являтися потоптанням права самовизначення народів. Кожне інше рішення буде вивозом не тільки галицько-українського народу, але й усього народу українського на всіх його землях”.

Однак заходи крайових політичних чинників уже не могли відвернути трагічного перебігу подій, визначеного 15 березня 1923 р. в Парижі. Рішення країн Антанти про передачу Галичини польській державі викликало одностайний протест народних мас, українських політичних партій, УНР-ади. Польська влада, оцінюючи реакцію української інтелігенції на рішення Антанти, зазначала: “Антипольське становище тої інтелігенції засадничо не змінилось. Загал української інтелігенції не ризигнує з дотихчасових незалежницьких аспірацій, не визнає факту входження Східної Галичини до Польщі”.

На знак протесту проти анексії Польщею українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбулась велелюдна демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука біля собору Св. Юра склали присягу: “Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панованне Польщі над нами й кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути, та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі”.

Свій протест проти передачі Польщі Галичини висловила УНТП на засіданні Тісншого народного комітету 20 березня 1923 р., на якому заявила про те, що будь-які рішення, прийняті всупереч волі українського народу, є неправочинні. ТНК висловив упевненість, що український народ поведе активну визвольну боротьбу за здобуття

незалежної української держави. 1 квітня 1923 р. протест проти рішення Ради послів Антанти висловив з'їзд Української радикальної партії. На початку травня 1923 р. українські політичні партії надіслали до Ліги Націй меморіал з вимогами вирішити важливі міжнародно-правові проблеми, пов'язані з передачею Галичини Польщі.

Протести галицьких українців знайшли одностайну підтримку Української парламентарної репрезентації, яка в складі 20 послів і 6 сенаторів від Волині, Холмщини, Полісся й Підляшшя 17 березня 1923 р. склала в польському сеймі заяву. У ній стверджувалося: “Споконвічні українські землі – Волинь, Холмщина, Полісся та Підляшшя відрізано сторонніми силами від матірнього етнічного пня великої землі української, без згоди на це корінного місцевого українського населення, що творить абсолютну більшість цих земель. Як єдиний і повний господар цих земель, населення їх ніколи не зрікалось, не зрікається і ніколи не зречеться своїх елементарних прав на самовизначення, а разом із тим і відвічного єдинства цих земель з усіми етнічними землями українськими, в тому числі і зі Східною Галичиною, Буковиною та Закарпатською Україною, а свого національного єдинства – з усім українським народом. Отож усяка спроба, всякий чин сторонніх сил, що мають своїм старанням загальмувати це змагання, розділити землі українські, є насиллям над українським народом, санкціонувати котре він ніколи не згодиться. Таким насиллям над народом українським є й признание державами Антанти так званих східних границь Польщі, бо зроблено воно без участі, без засягнення думки, без згоди українського народу”.

Отже, основним змістом національно-визвольного руху в краї 1920–1923 рр. була боротьба українського народу проти польського окупаційного режиму, за державну незалежність Галичини. У змаганні за здійснення цього ідеалу об'єдналися усі верстви українського суспільства, крайові та екзильні державні інституції, більшість політичних партій, які утворили єдиний національний фронт в особі Міжпартійної ради. Через Міжпартійну раду, крайову УНР-аду, Народний комітет УНТП здійснювалось керівництво різноманітними формами і методами національно-визвольного руху, який восени 1922 р. під час всенародного бойкоту польських парламентських виборів почав переростати у відкриту збройну боротьбу. Однак через контроверсійні політичні концепції та орієнтації на динаміці цього руху позначились суперечності в УНТП, а також між крайовим політичним проводом і урядом ЗУНР.

Протест президії УНР-ади щодо рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. про передачу Галичини польській державі. Повідомлення часопису “Громадський вістник” від 24 березня 1923 р.

Повідомлення часопису “Громадський вістник” від 21 березня 1923 р. про недільну маніфестацію українців у м. Львові 18 березня 1923 р. на знак протесту проти анексії українських земель

В справі Східної Галичини.

Засідання Української Національної Ради у Львові.
(Комунікат).

На днях відбулося у Львові засідання Української Національної Ради, в якому взяли участь члени Ради, що перебувають в краю.

Однодушно вирішено внести протест до Ради Амбасадорів і до голівних держав Антанти проти її рішення з дня 14. березня 1923. Протест вислано.

Обговоривши докладно теперішнє положення українського народу, всі члени Нац. Ради заявилися за необхідністю вдервання одностайного національного фронту.

Протест Президії Української Національної Ради.

Д-р Євген Петрушевич іменем Української Національної Ради Сх. Галичини вніс 15. ц. м. протест до Ради Амбасадорів в Парижі і до голівних держав Антанти проти рішення Ради Амбасадорів з дня 14. ц. м.

Покликуючись на проголошене великодержавами право самовизначення народів, на основі якого права український народ Галицької Землі в жовтні 1918 р. уконституував свою державу (Західно-

на авдієнції французьким прем'єром п. Поанкаре. Митр. Шептицький запротестував проти признання Польщі державами Антанти суверенних прав над Сх. Галичиною. Поанкаре відповів — на жаль — чисто „по пруськи“. Промовчючи те, що рішення з 14. ц. м. було режисероване і переведене головню заходами Франції. Поанкаре відповів тільки, що постанова Ради Амбасадорів є обов'язуючою для французького уряду.

Нота Рачовського.

Голова радянського уряду на Великій Україні Хр. Раковський, вислав до держав Антанти з Харкова дня 12. березня ц. р. ноту в справі Сх. Галичини.

Довідавшись про намір управити східні кордони Польщі, радянське правителство України категорично протестує проти всякого управителення цієї справи без його участі.

„При заключенню рижського договору з Польщею Росія й Україна відмовилися від прав і претенсій до Східної Галичини, установили український кордон здохж ріки Збруча, котра відділяє Україну від Східної Гали-

На святоюрській горі.
(Недільна маніфестація Українців престольного города Львова)

Наше звідомлення про недільну маніфестацію Українського Львова — віддало в шлости конфіскації. Міжтїмпольська преса поласобширні звід мленчч з яких старається звести маніфестацію кільканадцяти тисяч українських громадян міста Львова до ролі демонстрації, зараїжованої більшовиками. Звичайна тактика сусідської преси. Хоч на ділі — непереглядне море громадян, що зібралися в неділю після Служби Божої на площі св. Юра, мають стільки спільного з більшовизмом, що гієни з польських газет з журналістичною тїкою...

Ми сьогодні приневолені додати перебіг недільної маніфестації за польською пресою, спростовуючи її видумки і тенденційні перекручення.

„Gazeta Poranna“ з 20. ц. м. пише:

„Елементарну радість усіх (?) мешканців Львова супроти велико-

усіх українських партій і угруповань, але якраз „більшовицьких“ там зовсім не було) з „ославленим послом Луцкевичем на чолі... вивели маси народа перед брами святоюрських забудувач”.

(В дійсності, на чолі походу стояли представники українського народу з сеніором Юліаном Романчуком на чолі. Посол Луцкевич найшовся на маніфестації припадково і також принагідно виголосив промову. Після цього, оточений чільними представниками всіх українських партій промовив сідоглавий президент Романчук, який тремтливими від зворушення устами прочитав присягу, повторену цілою масою народа з піднесеними в гору руками. — прим. Ред.)

„Рівночасно — читавмо в „Газеті поранній“ — розкинуто більшевицькі (польська преса думає, що „все що не погоджується з її політикою“) листки, боги обов'яз-

РОЗДІЛ VI.

КУЛЬТУРНО-
ОСВІТНЄ
І ДУХОВНЕ
ЖИТТЯ

1. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА

Наприкінці XIX – на початку XX ст. органи державної влади Австро-Угорщини багато зробили для розвитку шкільництва, і українського також. Проте кількість україномовних навчальних закладів була недостатньою, а якість викладання в них не завжди відповідала реальним потребам. Складними були умови праці педагогів, які підсилювала низька заробітна плата.

Події Першої світової війни, створення Легіону Українських Січових Стрільців засвідчили прагнення українців до захисту національних інтересів. Це було закономірним процесом національного відродження другої половини XIX – початку XX ст., важливу роль у якому відіграло підвищення освітнього рівня українців.

Саметому, стрілецьке командування дбало, щоб стрільці, які до війни вчилися в гімназіях чи університетах, мали змогу продовжувати навчання, складаючи час до часу іспити. У цьому їм допомагали Збірні станиці УСС, головню у Відні та Львові, які опікувалися ними під час екзаменів. Тільки у Віденській збірній станиці від 8 грудня 1914 р. до 11 лютого 1915 р. побувало 85 стрільців, які приїжджали зі згаданою метою. У Львові до вересня

1916 р. іспити склали 87 гімназистів та 25 студентів університету з числа УСС. Крім того, у Відні були зорганізовані спеціальні 4-тижневі курси для допомоги стрільцям у складанні екзаменів. Згодом подібні курси для гімназистів, які назвали стрілецькою гімназією, постали і в Коші УСС. Щось подібне планували також створити і для студентів університетів – так званий “етапний університет”, але цього досягнути не вдалося.

Стрілецька гімназія, яка пізніше називалася “етапною гімназією УСС”, почала працювати 3 червня 1915 р. з ініціативи вістуну С. Прудна, студента-філософа Віденського університету. Її доцільність він мотивував тим, що стрільці повинні прислужитися своїй Батьківщині не тільки крісом, а й наукою, особливо тоді, коли вона цього потребує. Навчали у стрілецькій гімназії новобранців і так звану “стару войну”. Їх кількість змінювалась, залежно від фронтних обставин, від 20 – 30 до майже 230 осіб. Спочатку цим займався тільки сам С. Прудун, а згодом йому на допомогу прийшли студенти-філософи Чернівецького університету – десятник І. Гуцуляк, стрільці А. Дідик і Т. Вишиваний; викладачі гімназій – підхорунжий М. Угрин-Безгрішний, чотарі

Навчання української дівчорни в початковій школі, яку організували УСС. 1916 р.

Олександр Барвінський (1847–1927) – видатний педагог та громадсько-політичний діяч. Обіймав посаду Державного Секретаря освіти і віросповідань в першому уряді ЗУНР

С. Никифоряк, стрільці Ю. Мінко, Ю. Гірняк, Л. Смулка, А. Лотоцький та інші.

Незважаючи на плинність гімназистів, які відходили на фронт, часту зміну постю Коша, відповідно й гімназії, відсутність приміщень та підручників, які стрілецькі викладачі нерідко змушені були купувати за власні кошти і таке інше, навчання відбувалося здебільшого регулярно. Серед предметів були: українська, грецька, латинська та німецька мови, історія України, математика, фізика, природознавство, а також психологія, логіка, історія філософії, стародавня історія та інші. Щосереді відбувалися читання “Історії України” М. Аркаса, на які приходили фактично всі стрільці, вільні від служби. Часто лекції, які проводили то на свіжому повітрі, то в помешканнях самих учителів, закінчувалися дружніми розмовами учнів та їх наставників.

Необхідно також наголосити, що всі стрільці-гімназисти, попри специфічні умови, вчилися охоче й енергійно, особливо після того, коли їм, починаючи від кінця 1915 р., було дозволено складати іспити за прослухані курси. У визначені терміни вони виїжджали до українських гімназій і там, на основі здобутих у стрілецькій гімназії знань, складали екзамени. Тільки до травня 1916 р. такі іспити склали понад 100 стрільців. Загалом же приблизно 140 стрільцям вдалося подібним чином закінчити гімназії. Це мало неабияке значення для всієї національної справи, оскільки суттєво збільшувало чисельність освічених людей серед українців Галичини.

Враховуючи освітні національні традиції, влада ЗУНР чималу увагу приділила становленню шкільництва. 6 листопада 1918 р. Українська Національна Рада створила Державний Секретаріат освіти і віросповідань, який очолив професор Олександр Барвінський. Після переїзду уряду в Станиславів ним керував доктор Агенор Артимович. Від 17 квітня 1919 р. за освітню політику уряду відповідав письменник та педагог Антін Крушельницький.

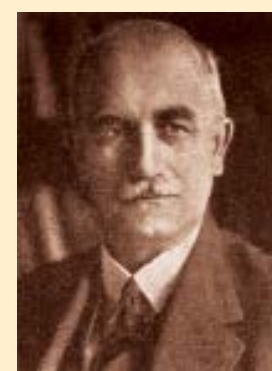
Основні державні закони щодо організації освіти уряд прийняв після злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. Закон УНР про основні шкільництва від 13 лютого 1919 р. вста-

новив найважливіші засади освітньої політики держави, які полягали в запровадженні обов’язкового вивчення української мови у всіх навчальних закладах держави, організації достатньої кількості шкіл для національних меншин, створенні передумов для функціонування приватного шкільництва, надання педагогам статусу державних службовців, що суттєво підвищувало їх статус в суспільстві.

Щоб впровадити його в життя було прийнято низку підзаконних нормативних документів. Зокрема 23 лютого 1919 р. постанову Державного Секретаріату освіти і віросповідань про зміну навчальних планів у народних або початкових школах, навчання в яких обов’язковим для дітей віком з 8 до 14 років. Вона передбачала збільшення обсягу навчального часу для вивчення української мови, літератури та математики.

Щодо викладання інших предметів, то було зазначено, що: “Лекції науки історії і географії призначені досі на основі австрійських научних планів на науку історії і географії Австро-Угорщини, призначає ся у всіх школах, без огляду на викладну мову, на науку історії і географії в першій мірі України, а в звязи з нею і інших земель, заселених славянськими племенами”.

24 лютого 1919 р. було видано розпорядження Державного Секретаріату освіти і віросповідань про обов’язкове викладання українською мовою у всіх державних середніх школах, тобто класичних та реальних гімназіях, які здійснювали підготовку чиновників середнього рангу для роботи в державних установах. Воно зобов’язало керівництво згаданих навчальних закладів до 15 березня 1919 р. втілити його в життя.

Агенор Артимович (1875–1935) – визначний український мовознавець, фахівець з класичної філології, Державний Секретар освіти і віросповідань впродовж грудня – першої половини квітня 1919 р.

Закон УНР про шкільництво від 13 лютого 1919 р.

Інструкція Державного Секретаріату освіти і віросповідань щодо виконання закону УНРади від 14 лютого 1919 р. про удержавлення приватних середніх шкіл

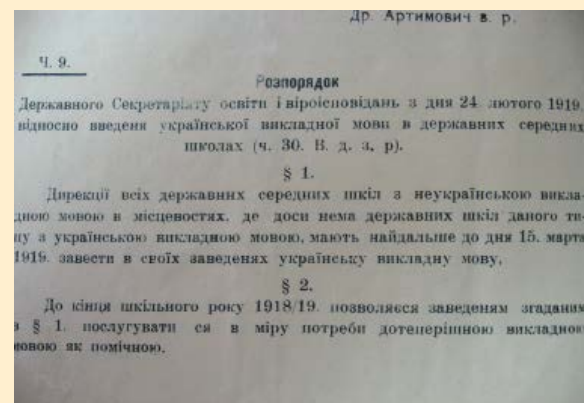
Антін Крушельницький (1878–1935) – письменник, педагог і громадсько-політичний діяч, від 17 квітня 1919 р. Державний Секретар освіти і віросповідань ЗУНР

30 березня 1919 р. секретаріат освіти оприлюднив розпорядження “В справі польської і німецької мови”, яким дозволялося в школах з українською мовою навчання, на прохання батьків, вивчати, починаючи з третього гімназійного класу, польську і німецьку мови як факультативні предмети по дві години на тиждень. За потреби єврейську мову та історію могли викладати як обов’язкові предмети.

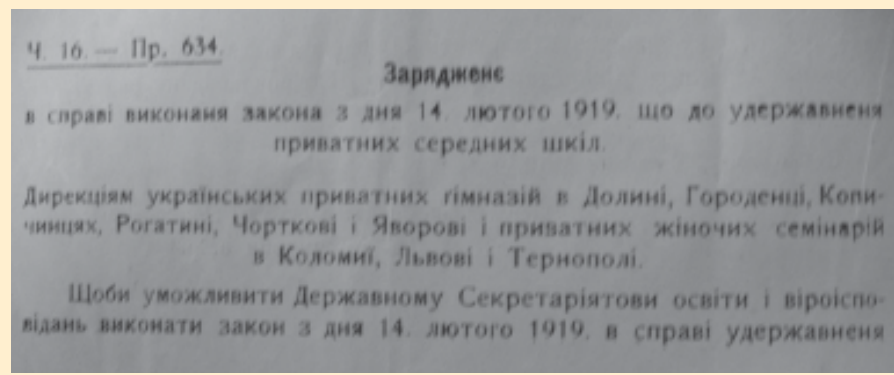
Окрім чітких вказівок для вже чинних державних та приватних навчальних закладів в “Розпорядку Державного Секретаріату освіти і віросповідань про приватні школи” було чітко регламентовано умови, за яких владні установи давали дозвіл на відкриття освітніх закладів. Вони вимагали таке: директор і вчителі повинні отримати українське громадянство; організація школи мусить в загальних рисах відповідати організації державних шкіл того самого типу; навчальний заклад повинен виконувати всі розпорядження органів державної влади ЗУНР.

Серед законодавчих документів, що видав уряд, чимало було спрямовано на підвищення соціального та матеріального становища педагогів початкових та середніх шкіл, без яких неможливий належний рівень освіти та виховання національно свідомих громадян ЗУНР.

За законом УНРади про шкільництво освітяни отримали статус державних службовців, що давав право і окремі пільги, і накладав чимало важливих обов’язків. Згідно з “Розпорядком Державного Секретаріату освіти і віросповідань про службову присягу учителів” від 22 лютого 1919 р. вони повинні були в письмовій формі засвідчити свою відданість Українській державі. У тексті присяги за-

Розпорядження Державного Секретаріату освіти і віросповідань від 24 лютого 1919 р. про запровадження української мови викладання в державних середніх школах

значалося: “...получені (доручені) обов’язки сповнятиму по мойому найкращому знанню і згідно з моєю совістю. Всі мої сили присвячу для добра Української Народної Республіки, її інтересів та скарбових доходів, берегтиму у всяких відносинах. Приказам моїх зверхників буду все послухний”.

Неабияке значення для педагогів народних, виділових (міські початкові навчальні заклади, що давали право вступу до гімназії) та середніх шкіл мали законодавчі акти, згідно з якими підвищувалася матеріальна винагорода за їхню працю. “Закон Української Національної Ради про заробітну плату народних і виділових вчителів” від 10 квітня 1919 р. та “Резолюція Української Національної Ради про підвищення зарплати учителям середніх шкіл” від 15 лютого 1919 р. встановили значно вищі розміри платні педагогам. Передбачалося, що найменша винагорода вчителя народної школи становитиме 1200 корон на рік, а педагога середнього навчального закладу 2000 корон щороку. Окрім цього розпорядженнями Державного Секретаріату освіти і віросповідань було підвищено пенсії педагогам, вдовам та сиротам освітян, запроваджено додаткові грошові виплати, оскільки інфляція дуже швидко знецінювала реальну вартість заробітної платні вчителів.

Західноукраїнські педагоги долучилися до створення єдиної концепції реформування національної освіти разом із своїми колегами із Наддніпрянщини, що розпочалося вже з першого Всеукраїнського учительського з’їзду (5–6 квітня 1917 р.). Комісію, що розпочала роботу над створенням проекту документа, очолив відомий український педагог Петро Холодний. Наприкінці січня 1918 р. до її складу ввійшли галичани: А. Алискевич, Я. Біленький, В. Бірчак, І. Боберський, О. Бойчук, Я. Борис, І. Брикович, А. Домбровський, В. Зубрицький, А. Крушельницький, К. Малис, В. Поговський, Д. Пігуш, І. Прима.

Робота над “Проектом єдиної школи на Україні” тривала досить довго і лише за часів Директорії УНР була остаточно закінчена. Хоча керівник проекту П. Холодний відзначив, що “треба ще багато прикласти праці до точнішої конкретизації ідей української школи, але можна бути певним, що український

вчитель утворить школу таку, яку потрібно нашому народові”.

Розроблений законопроект мав чотири розділи: I – “Загальна частина”, II – “Роль науки, релігії, мистецтва, руханки та розвіннення громадського чуття у виховальній школі”, III і IV розділи присвячені викладу змісту навчальних планів і програм єдиної загальноосвітньої школи.

У першому розділі розкривали основні принципи освітньої політики в Україні та давали визначення, що “єдиною школою ми будемо називати нормальну з педагогічного боку школу, через яку повинні проходити всі діти даної Держави”, незалежно від соціального, майнового, станового положення, статі, релігійних, політичних переконань.

Головним завданням єдиної української школи було виховання дитини. Окрім цього вона повинна бути національною. Це означало, що дитина мала насамперед ознайомитися з природними та соціально-культурними умо-

Учні першого класу народної школи під час уроків. 1919 р.

Народна школа імені Бориса Грінченка у Львові. 1918 р.

Петро Холодний (1876–1930) – видатний художник-імпресіоніст, за фахом фізик. Працював у секретаріаті народної освіти Української Центральної Ради

вами життя свого народу, а потім переходити до пізнання історії та культури інших народів світу. Найважливішим чинником такого пізнання і виховання мала стати рідна мова.

Другий розділ “Проекту” визначив роль, місце і значення наукових знань, рідної та іноземних мов, релігії, мистецтва, фізичного виховання у формуванні особистості учня. Були зроблені спроби дати визначення, що означатиме поняття “знання якоїсь науки” або навчального предмета.

Третій розділ законопроекту про єдину школу присвятили викладу навчального плану та програм I ступеня основної школи. Головні принципи на яких формувався зміст освіти, зводили до такого: 1) він повинен базуватися на національній основі і відображати специфіку філософських, національних, релігійних та інших особливостей розвитку українського народу в його історичному контексті; 2) містити в собі обширні знання про досягнення і здобутки всіх народів світу;

Повідомлення населення міста Станиславова і села Княгинин про набір учнів до початкових та виділових шкіл. Станиславів. 12 січня 1919 р.

Андрій Аліськевич (1870–1949) – видатний організатор учительства й педагогічний діяч Галичини й Закарпаття. Член Комітету з реформування шкільництва при Державному Секретаріаті освіти в Кам'янці-Подільському 1919 р.

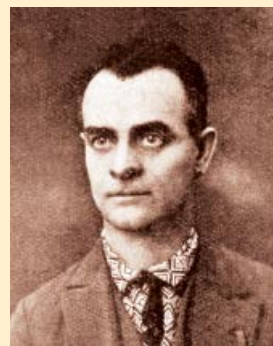
3) повинен забезпечити свідоме та активне засвоєння знань, умінь і навичок, формування наукового світогляду; 4) мусить бути доступним для дітей певної вікової категорії, відповідати рівневі розвитку кожної дитини; 5) повинен забезпечувати зв'язок навчання з життям, теорії з практикою; 6) відповідати сучасному стану суспільства до освітньої підготовки молоді на певному етапі його розвитку.

Четвертий розділ "Проекту єдиної школи на Україні" мав назву "II ступінь єдиної школи, або старша основна школа". Він містив навчальний план, програми з кожної навчальної дисципліни з пояснювальними записками та деякі методичні поради й рекомендації до їхнього виконання.

Якщо основна школа мала однакові навчальні плани, то для третього шкільного ступеня "Колегії" було розроблено їх декілька варіантів: гуманітарний, реальний, економічний. Передбачалося цей проект обговорити з фахівцями, а потім передати його на затвердження владі. Однак евакуація Директорії, встановлення в Україні радянської влади не дали змогу довести працю до кінця і втілити її в життя.

Ще одним документом, розробкою якого була закінчена за часів Директорії і до котрого долучилися представники західноукраїнських освітян, був "Статут єдиної школи в УНР". Він регламентував багатогранну діяльність української школи, визначав її завдання, права та обов'язки, а також правові норми діяльності педагогічної ради та адміністрації, учителів, вихователів, обслуговуючого персоналу та учнів. У сімдесяти пунктах статуту визначали основні правові засади життєдіяльності реформованої освіти. Передбачалося, що єди-

Августин Домбровський – народний учитель, автор українських букварів, шкільний інспектор Товмацького повіту 1919 р., член УНРади

на школа буде дванадцятикласною і поділятиметься на три ступені: перший (початкова основна школа) (1 – 4 класи), другий (старша основна школа) (5 – 8 класи) і третій (колегії) (9 – 12 класи). Навчання здійснюватиметься "рідною мовою кожної нації, що живе на Україні". Розподіл шкіл на національній основі зробить міністерство народної освіти у погодженні з міністерством у справах відповідних національностей за рішенням місцевих шкільних рад, а кількість освітніх закладів різних національностей буде відповідати відсотковому співвідношенню національного складу населення України. Навчальні плани і програми шкіл з неукраїнською мовою викладання мали затверджувати міністерство народної освіти у погодженні з міністерством відповідної національності. Передбачалося, що українознавчі предмети викладатимуть у школах всіх національних меншин.

Отже, органи державної влади ЗУНР зробили чимало для належного законодавчого забезпечення навчального процесу, що й дало змогу впровадити в життя чимало прогресивних ідей. Безперечно, цікавими були спільні проекти щодо реформування шкіль-

Директор Української приватної гімназії в Рогатині Антін Крушельницький серед хористів гімназії. 1920–ті рр.

Учні хлоп'ячої народної школи на уроці фізкультури. Львів. 1918 р.

ництва УНР, що підготували галицькі педагоги та вчителі з Наддніпрянщини після проголошення Злуки обох держав. Проте через втрату української державності вони так і не були втілені в життя.

Незважаючи на непрості політичні та військові умови діяльності ЗУНР, Державний Секретаріат освіти і віросповідань та органи місцевого самоврядування доклали чимало зусиль для забезпечення нормального функціонування навчальних закладів в державі. Продовжувався навчальний процес у народних школах краю, проводили підготовку до випускних іспитів за 1918/19 навчальний рік, значна увага приділялася приготуванню до нового навчального року. Стараннями секретаріату освіти створили кваліфікаційні комісії, щоб педагоги мали можливість скласти кваліфікаційні іспити, полегшили вимоги до абітурієнтів учительських семінарій. Ці та інші заходи сприяли належній організації навчального процесу в початкових школах, з одного боку, а з другого, були спрямовані на підготовку необхідної кількості освітян. Слід зазначити, що педагогів у багатьох навчальних закладах гостро не вистачало, оскільки польські вчителі відмовлялися складати присягу на вірність новоствореній українській державі та залишали свої робочі місця.

Українські педагоги народних шкіл, підтримуючи дії органів державної влади щодо організації початкового шкільництва, вирішили також долучитися до його реформування. Про це засвідчив з'їзд делегатів українського народного вчителства в Станиславові, що відбувався впродовж 2–3 лютого 1919 р. На нього прибули 117 педагогів, що представляли 31 повіт. Серед представників влади на з'їзд завітали Державний Секретар освіти і віросповідань А. Артимович та член Шкільної комісії УНРади Омелян Попович. Із рефератом "Про станові справи українського народного учительства" виступив відомий в краї педагог Онуфер Власійчук. Після жвавого обговорення були прийняті ухвали, де освітяни окрім поліпшення їхнього матеріального становища та підвищення соціального статусу вимагали: "5. Народне учительство жадає признання народної школи самостійною державною інституцією. 6. Народне учительство внаслі-

док сього жадає відлучення від політичних властей, знесення Шкільних Рад місцевих і окружних, а їх агенти (функції) мають виконувати шкільні уряди і повітові шкільні комісаріати. 7. Народне учительство жадає скликання анкети народного учительства при співучасті фахових людей і знатоків шкільництва до уложення часового проекту шкільного закону та починати старання до скликання анкети народного учительства всеї Соборної України".

Варто зазначити, що чимало вимог, які стосувалися захисту фахових інтересів педагогів в ЗУНР, українізації освіти знайшли своє втілення у вказаних вище законодавчих документах. Проте ґрунтового закону про шкільництво, до створення якого б долучилися педагогічна громадськість держави, так і не було створено.

Щодо середніх навчальних закладів, то на території Західної області УНР діяли гімназії в Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Самборі, Сокалі, три класичні й одна реальна в Станиславові, Стрию, Тернополі. Учительські семінарії працювали в Бережанах, Коломиї, Самборі, Сокалі, Тернополі, дві в Станиславові.

14 лютого 1919 р. було прийнято закон УНРади, згідно з якими Державний Секретаріат освіти і віросповідань міг приступити до одержавлення українських приватних гімназій в Долині, Городенці, Копичинцях, Рогатині, Чорткові, Яворові та жіночих учительських семінарій в Коломиї, Львові та Тернополі. Вони були створені ще до початку Першої

Учениці жіночої вчительської семінарії в лабораторії у Львові. 1918 р.

Онufer Власійчук (1854–1937) – відомий галицький громадський діяч і педагог

світової війни завдяки зусиллям Українського педагогічного товариства та громадськості Галичини в тих містах, де відчувалася гостра потреба в таких школах, оскільки органи державної влади Австро-Угорщини дуже часто ігнорували прохання українців щодо відкриття українських середніх навчальних закладів. Згадані вище гімназії та учительські семінарії отримували лише незначну субсидію від Галицького крайового сейму на своє функціонування, тому переважно фінансувалися за рахунок оплати учнів за навчання та приватних пожертв.

Щоб змінити стан справ на краще з їхнім фінансуванням і виконати закон УНРади, 24 лютого 1919 р. секретаріат освіти прийняв постанову про одержавлення тих приватних шкіл, власники котрих дадуть на це згоду. Окрім неї необхідно було зробити перелік всього шкільного майна та приладдя, яке колишні власники передавали на баланс держави і подати точні дані про час створення гімназії, кількість класів та учнів, що навчалися в навчальному закладі, їхню національність та віросповідання; інформацію про педагогів, їх кваліфікацію, навчальне навантаження.

Власники приватних українських гімназій та учительських семінарій погодилися на такі умови, що й дало змогу суттєво збільшити кількість державних українських навчальних закладів, порівняно з довоєнним часом.

Усього в ЗУНР діяло двадцять українських гімназій, три реальні школи та сім учительських семінарій.

Окрім місця в системі освіти відводили приватному шкільництву. Згідно з розпорядженням про приватні навчальні заклади від 22 лютого 1919 р. школи такого типу, що

Інститут (інтернат) для дівчат ім. св. Ольги. Львів, 1918 р.

Михайло Галушинський (1878–1931) – громадський і освітній діяч, директор української приватної гімназії в Рогатині. 1914 р. разом із гімназистами вступив до Легіону УСС

не отримали від секретаріату освіти дозволу на проведення навчання, закривали. Могли функціонувати лише ті, де керівництво та вчителі зобов'язалися виконувати державні закони і розпорядження. На підставі цього закону було відкрито чотири єврейські й одну німецьку гімназії. Польські вчителі відмовилися відкривати приватні навчальні заклади.

З ініціативи Товариства учителів середніх і вищих шкіл "Учительська громада" викладачі гімназій та учительських семінарій упродовж 21–22 березня в Станиславові провели своє загальне зібрання, "щоб застановитися над пекучими становими і шкільними справами". Саме тому, найважливішими питаннями серед включених до програми з'їзду були: "3). Матеріальне положення учителів середніх шкіл; 4). План праці над реформою середнього шкільництва".

В результаті жвавого обговорення було ухвалено таке:

" 1) В справі реформи шкільництва: школа має бути національна і має не тільки приготувати до студій на університеті, а й до життя і до праці. Вона має бути вільна від всяких односторонніх впливів держави, церкви, політичних партій і суспільних класів.

2) В справі станової організації рішено, що все учительство середніх шкіл має організуватися на демократично-республіканських основах. Учителі всіх середніх шкіл даної місцевості творять "Раду учителів середніх шкіл" теж місцевості. Всі ради учителів відсилають по одному відпоручникові до "Центральної ради учителів середніх шкіл Західної області УНР", яка має свій осідок в місті осідку обласного правительства.

3) В справі матеріального поліпшення домагається З'їзд, предкладаючи точно відпрацьовану табель платень для всіх учителів, такого матеріального забезпечення, щоби учитель міг в повній мірі посвятитися педагогічній праці, не шукаючи побічного заробітку, як се він примушений робити тепер при незвичайно малій платні.

4) Щоби не загинути економічно, ухвалив З'їзд заснувати кооперативу враз із іншими категоріями урядовців та шукати в тій справі економічної помочі та попертя у правительстві".

Українська гімназія в Рогатині. 1918 р.

Степан Сірополко (1872–1959) – видатний педагог, бібліограф, радник у справах освіти при Генеральному секретаріаті у Києві, товариш міністра народної освіти. Один із творців нового українського шкільництва і співавтор проекту "Єдиної школи в Україні"

Отже, збори викладачів середніх навчальних закладів продемонстрували небайдужість педагогів до своїх професійних проблем, і до бажання плідно працювати на благо Української держави.

Проте у фахових школах та класичних гімназіях не вистачало педагогів. Про це засвідчило звернення уряду "До професорів і заступників учителів усіх середніх шкіл Західної Области Української Народної Республіки", опубліковане на сторінках урядового часопису, де зазначалося: "А тим часом наші середні школи із-за недостачі вчителів ледве животіють. Брак фахових сил робить науку ілюзоричною і не дозволяє школі сповняти завдання, яке на ній тяжить... В такий час правдивий патріот-педагог не повинен втікати від школи, але навпаки повинен у школі за двох і за трьох працювати".

Щоб забезпечити комплектування учнями середніх та фахових шкіл, було прийнято рішення про тримісячні підготовчі курси, які мали охопити значну частину селянських дітей. З цього приводу Державний Секретаріат освіти і віросповідань звернувся з проханням до вчителів, духовенства, свідомих селян та робітників, щоб з кожного села відправили хоча б троє дітей на підготовчі курси, робота яких розпочнеться з 1 травня 1919 р. в кожному повітовому місті держави. Таке навчання було вкрай необхідним, оскільки народна школа не давала достатньої підготовки для вступу до навчальних закладів вищого рівня. Планували, що після закінчення курсів учні наступного навчального року навчатимуться, відповідно до своїх здібностей, у гімназіях та фахових школах.

Окрім цього Державний Секретаріат освіти і віросповідань на засіданні від 13 березня 1919 р. з метою реорганізації шкільництва вирішив впродовж 27–29 березня провести громадську дискусію. Планували, що в ній візьмуть участь представники фахових організацій народного і середнього шкільництва, визначні педагоги держави. Згодом зібрання було перенесено на 29–31 травня, але через непросту ситуацію в країні воно так і не відбулося.

Проте жваве обговорення освітніх проблем було на сторінках урядової газети "Республіка". Зокрема відома громадська діячка М. Ло-

зинська в статті "Жінка в Українській Народній Республіці" зазначила: "При реформі шкільництва, яке повинно наступити в Народній Республіці треба обстоювати тип спільної школи для обох полів, яка найліпше надається для досягнення педагогічних цілей...".

Визначний педагог Софія Русова вважала, що учительство не повинно залишатися осторонь змін в освітній сфері, а навпаки, прийняти безпосередню участь в організації шкільної та позашкільної освіти, створенні підручників, складанні нових навчальних планів, поширенні нових форм позашкільної освіти, підвищенні кваліфікації вчителів, покращенні матеріального становища педагогів. "Перед такими великими завданнями, яких вимагає темний стан нашого народу і які обов'язково вимагають дуже інтенсивну працю від кожного правдивого учителя, треба конче організовано об'єднатися всьому українському вчителю Східної і Західної України", – писала авторка статті.

У серії розвідок під назвою "Завдання нової школи" референт секретаріату освіти С. Сірополко зупинився на завданнях дошкільних закладів і початкової школи в підготовці дитини до життя в суспільстві. Зокрема, він зазначив: "Основний педагогічний принцип – школа на рідній мові учеників – вимагає, аби для кожної національності була забезпечена своя школа шляхом віддання національній меншості відповідної частини державних і громадських коштів на задоволення її потреб в освіті".

Досить високі вимоги автор статті ставив до особистості та професійних якостей педа-

Українська гімназія у Яворові. 1920-ті рр.

Коломийська гімназія (нині – ЗОШ №1). Поч. XX ст.

гога. “Учитель повинен розвинути в дітях не тільки любов до рідної нації, але й розумову свідомість вартості своєї нації”, – писав С. Сірополко.

Як видно, педагоги, працівники секретаріату освіти, політичні діячі виробили систему поглядів на національну школу. Утім здійснити задумане не вдалося.

Незважаючи на низку не розв’язаних проблем, діяльність ЗУНР в освітній галузі дає змогу стверджувати про прогресивні погляди владних структур щодо підвищення ролі шкільництва в житті держави.

Після встановлення польської влади на території Західної України, основні зусилля уряду було спрямовано на колонізацію української молоді, що здобувала освіту в навчальних закладах держави. 7 лютого

1919 р. вступив в дію декрет про обов’язкову безоплатну семирічну освіту для всіх дітей віком від 7 до 14 років, який передбачав вивчення польської мови як обов’язкового предмету. Поступово зменшувалася кількість українських початкових закладів освіти. Щоб показати Польщу в очах світової громадськості демократичною країною, в якій створені умови для розвитку різних національностей, при чоловічій і жіночій учительських семінаріях у Львові та жіночій у Перемишлі були створені державні семінарієві курси з українською мовою навчання, які 1922 р. одержали статус самостійних навчальних закладів. Проте 1923 р. їх було перетворено на утраквістичні, тобто українсько-польські. Владні структури Польської держави дали дозвіл на функціонування лише п’яти державних середніх шкіл з українською мовою викладання та двох утраквістичних відділів. Інші гімназії, ліцеї та фахові школи залишалися осередками ополячення. Про це свідчить те, що із загальної кількості 41300 учнів середніх шкіл греко-католиками були лише 7495.

Щодо вищої освіти, то вона стала для українців недоступною, незважаючи на те, що після закінчення українсько-польської війни було відкрито Львівський університет та політехніку. В серпні 1919 р. ректор університету Яна Казимира у Львові видав розпорядження, згідно з яким на філософський і медичний факультети вузу не приймали непольську молодь, що не служила у польській армії. Ця політика обмеження у подальшому мала широку підтримку серед адміністрації інших львівських університетів, серед

Учні української державної гімназії в Коломії: І. Якібчук, М. Вергун, Карачевський, І. Савка, А. Стефуранчин, Р. Стахів, Д. Мельник, Р. Сальваровський, Д. Іванчук, М. Пригородський. Поч. XX ст.

Курси, що готували випускників народних шкіл до вступу в гімназії та фахові школи в Надвірній. 1919 р.

значної частини польського студентства, у Міністерстві віросповідань і освіти Польщі та отримала назву numerus clausus (кількісні обмеження). Декому з польських студентів Львова це виявилось не достатнім, і на мітингу 1 жовтня 1922 р. була прийнята резолюція, у якій йшлося, що numerus clausus слід поширити ще й на юридичний факультет, а також дотримуватись при прийомі до вищих навчальних закладів Львова 11-відсоткового співвідношення осіб польської і непольської національностей. Іншими словами, пропонували приймати лише 11 відсотків неполяків, переважно євреїв, від загальної кількості новоприйнятих студентів. Таку пропозицію повністю підтримали у Міністерстві віросповідань і освіти Польщі, про що свідчить лист міністерства від 3 березня 1923 р. до факультетських рад університетів.

Слід зазначити, що представники прогресивної польської інтелігенції, польського студентства Львова виступили проти обмеження у прийомі до польських університетів осіб непольської національності. Коли наукова

рада філософського факультету університету більшістю голосів прийняла рішення про введення numerus clausus на факультеті, частина професорсько-викладацького складу надіслала свого листа (так званий вотум меншості) з відповідними аргументами до Міністерства освіти і віросповідань Польщі.

У листі Спілки незалежної польської соціалістичної академічної молоді у Львові від 10 вересня 1921 р. ректорові університету Яна Казимира зазначалося: “Стоячи на становищі оборони демократичних і незалежних засад, польська соціалістична молодь ще раз стверджує, що дотеперішнє обмеження у вищих школах у Львові відносно тієї молоді, яка не виконувала військової служби, несправедливе і несумісне з воєнним станом, суперечить постановам Конституції Речі Посполитої про свободу науки і навчання”.

Позбавлення доступу до вищих університетських студій української молоді мало на меті створити перешкоду для подальшого формування національної інтелігенції, яка без належної освіти не могла займати висо-

Василь Шурат (1871–1948) – вчений, педагог, літературознавець, поет, перекладач, брав активну участь у боротьбі за український університет у Львові, а після невдачі став ініціатором створення і першим ректором Таємного університету у Львові

Учні української державної гімназії в Станіславові. Друга половина 1920-х рр.

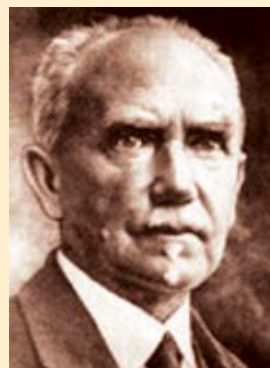
Кирило Студинський (1868–1941) – відомий літературознавець, громадський діяч, професор Львівського університету в 1900–1918 рр. і Таємного університету в 1921–1923 рр.

Дівчата-пластунки в с. Підлютому Долинського повіту. 1920-ті рр.

Мирон Кордуба (1876–1948) – історик, викладав у гімназіях Чернівців та Львова, професор Таємного університету

Філарет Колесса (1871–1947) – музикознавець-фольклорист, етнограф і композитор, професор Таємного університету

Іван Крип'якевич (1866–1967) – видатний український історик, викладач історії в гімназіях Галичини та в Таємному університеті

ких посад в органах державної влади, викладати у гімназіях та вчительських семінаріях, отримати наукові ступені тощо. Тому боротьба за український університет у Львові була справою всього західноукраїнського населення, яка мала продемонструвати світові волю до боротьби українського народу за свої національні інтереси, зацентрувати на окремішності власного суспільного життя, невизнанні легітимності польського режиму в Галичині. Вона розпочалася під проводом відомих учених, об'єднаних в НТШ. Активну участь в організації систематичних університетських курсів взяло Ставропігійське братство, у будинку якого вони розпочали свою роботу 7 березня 1920 р. Проте негайна заборона курсів польською поліцією змусила викладачів та студентів працювати таємно.

Гостра дискусія щодо університетської справи також розгорнулася на засіданні Другого міжпартійного з'їзду 3 вересня 1921 р., у результаті якої за пропозицією відомого вченого-літературознавця Василя Щурата було прийнято рішення про утворення Таємного університету. В. Щурата було обрано ректором.

Від 15 жовтня 1921 р. Таємний університет у складі 3 факультетів (правничий, філософський, медичний), 54 кафедр і 1260 студентів розпочав свою роботу. Спочатку польська влада всіляко переслідувала студентів і професорів цього унікального університету. Було заборонено діяльність "Українського Студентського Союзу", "Академічної Громади",

заарештовано понад 100 студентів, окремі з них відсиділи у в'язниці більше року. Ректора університету В. Щурата протримали під арештом три місяці. Але університет вистояв у глибокому підпіллі, за що й отримав від сучасників назву "катакомбний". Окрім нього, 1921 р. розпочала роботу Українська політехнічна школа, де на загальнотехнічному, машиннобудівному та факультеті лісового господарства навчалося близько сотні студентів.

Активіст тогочасного студентського руху української молоді, а згодом діяч націоналістичного підпілля В. Мартинець, пригадував: "Наладнати технічний бік двох високих шкіл з десятками викладів і семінарів денно, з лабораторіями, бібліотеками тощо, і все це за браком власного будинку, не таке то легке завдання. Та як же тяжчим воно було на ділі, коли зважити, що все це треба було робити, криючись від очей десятків поліційних агентів. Та ж у гру входили десятки професорів і численні сотні студентів, які не сиділи непорушно на місці, а постійно рухались по місту з одного викладу на інший. Виклади відбувалися і по різних залах наших установ, і по приватних мешканнях і на свіжому повітрі і в льохах. Не треба додавати, що, незважаючи на найбільшу обережність, ніяк не можна було оминати зустрічей із поліцією..."

Серед викладачів Таємного університету у Львові був і відомий український історик Іван Крип'якевич. Він, зокрема, читав курси методики історичних дослідів та іс-

торії Гетьманщини. "Виклади професора І. Крип'якевича, – згадував один із тодішніх його слухачів, – відбувалися в Народньому Домі в обширних, кількакімнатних приміщеннях тодішньої "Академічної громади". Щоб ввести в оману поліцію ми не світили електричного світла, а робили записки при світлі парафінових свічок і то відповідно прислонених. При вхідній брамі дижурували студенти, що не мали в тих годинах викладів. Вони, при наближенні поліції, давали нам про це знати, й ми відповідно зтирали за собою сліди, що ніби ми відбуваємо невинне засідання, а професор зникав у котрійсь із гімназійних кляс на вищих поверхах".

Про те, що викладачі та студенти під час проведення занять дотримувалися надзвичайної обережності, свідчить звіт міського управління поліції Львова від 17 грудня 1921 р. Там було зазначено, що підпільне навчання слухачів університету та політехніки відбувалося в українському студентському будинку та в приміщенні українських приватних жіночих шкіл. Лекції, за даними поліції, тут читали доктори Кирило Студинський, Філарет

Колесса, Мирон Кордуба та Артур Рендельштейн (викладач технічного факультету).

Численні спроби депутатів української фракції польського парламенту легалізувати роботу вищих навчальних закладів не принесли жодних результатів. Незважаючи на це, вони і надалі продовжували працювати в непростих умовах, оскільки за словами голови українського сеймового клубу Самійла Підгірського: "Іх існування усвячене жертвністю і посвятою цілого українського громадянства та української молоді з професурою. Є вони найдорожчим скарбом для цілого українського народу".

Проіснувавши майже 4 роки, "катакомбний університет" та політехніка показали світові приклад самовідданості відстоювання національної ідентичності українців, їхні прагнення до вершин знань і науки. Безприкладна боротьба за створення українських вищих навчальних закладів у Львові набула широкого розголосу, ставши відомою міжнародній громадськості й отримавши підтримку окремих її кіл. Вищі навчальні заклади центральноєвропейських держав – Австрії, Німеччини та "вільного міста Гданська" – зараховували студентам українських університету та політехніки у Львові роки навчання в підпіллі.

Отже, органи державної влади ЗУНР, враховуючи розгалужену систему шкільництва Австро-Угорщини та освітні традиції українців, зробили чимало для належної організації системи навчання в новоствореній державі. Цьому насамперед сприяли закони УНРади та розпорядження Державного Секретаріату освіти й віросповідань, які створили правові передумови для функціонування навчальних закладів в державі, підвищили статус педагога в суспільстві та особливу увагу приділяли українізації шкільництва.

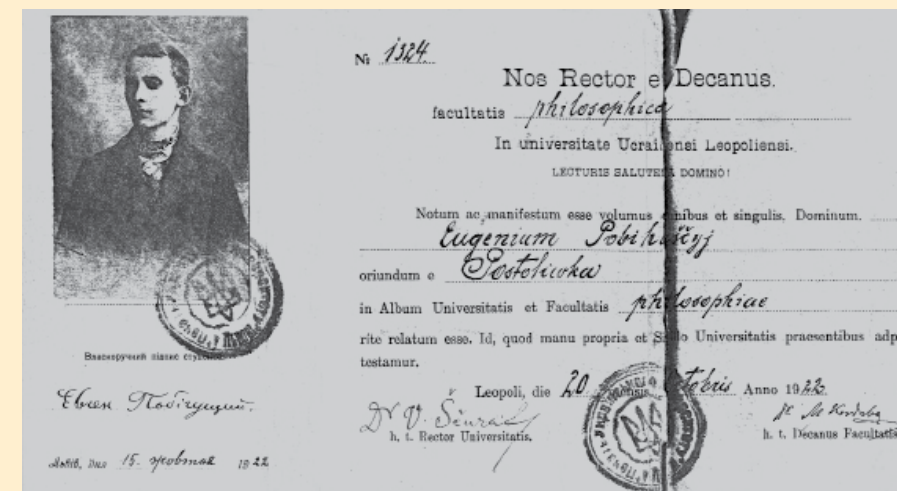
Таємні навчальні заклади були створені на хвилі загального опору польській окупації як закономірне продовження державотворчих традицій 1918–1919 рр. Їх студентами було молоде покоління різних, часом непримиренних політичних напрямів, яке об'єдналося навколо боротьби за українську національну справу.

Будинок приватної жіночої вчительської семінарії, виділеної та народної школі для дівчат "Українського педагогічного товариства" у Львові (1918). Упродовж 1921–1923 рр. тут читали окремі лекції студентам Таємного університету

Залікова книжка студента філософського факультету Таємного університету у Львові Євгена Побігущого. 20 жовтня 1922 р.

Пластунки та пластунки полку імені П. Орлика української гімназії в Рогатині

2. ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

Релігійність слушно вважають однією з основних ментальних ознак галицьких українців. Упродовж багатьох десятиріч стрижнем національного відродження була Греко-католицька церква (ГКЦ), що виховувала громадськість на засадах християнської моралі. По суті, жодна значуща політична, культурно-просвітницька чи громадська організація Галичини не обходилася без участі греко-католицького духовництва. Щоправда, наприкінці XIX ст. ситуація потроху змінювалась – з'явилося нове покоління національно свідомої світської інтелігенції, частина якої і склала ядро урядових структур Західно-Української Народної Республіки. Прикметно, що значний відсоток цих осіб були вихідцями з родин священників, з дитинства виховувалися в християнському дусі.

Зміни в соціальній структурі галицько-українського національного руху певною мірою позначилися і на статусі духовенства. На сприяння митрополита А. Шептицького, Церква з початком XX ст. замість давньої ролі національного провідника почала виступати в новій іпостасі – духовного і морального авторитету українського суспільства. Водночас співвідношення духовенства і світської інтелігенції в культурно-просвітницьких товариствах, політичних партіях та УНРаді

в період національно-державного будівництва дещо змінилося. Спостерігалася тенденція зменшення політичної ролі духовенства на початку XX ст.

Скажімо, у програмі найчисленнішої та найпопулярнішої у Східній Галичині УНДП релігійній проблематиці присвячено окремий підрозділ "В церковних справах", у якому проголошували: "Домагаємося свободи релігії і совісти та повної рівності для всіх релігій та обрядів. Щодо нашої церкви (греко-католицької в Галичині, православної на Буковині) то домагаємося такого уладження її відносин, щоби вона не була виставлена на ніякі чужі впливи. Зокрема домагаємося знесення права патронату і впливу правительства при обсаді церковних урядів та законного запоручення нашим громадам більшого впливу на обсаду парохій".

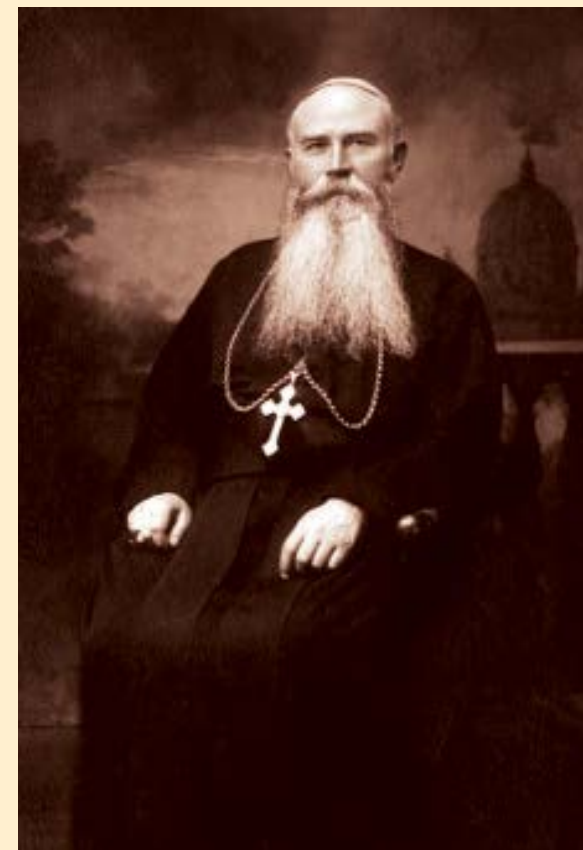
Програма УРП, ухвалена ще 1890 р., передбачила "раціоналізм у справах віри". Тим часом, Віденська програма австрійської соціал-демократії від 1901 р., на основі якої діяла УСДП, передбачала: "... оголошення релігії річчю приватною; розділу церкви від держави і оголошення церковних і релігійних громад приватними стоваришеннями, які мають свої справи цілком самостійно залагоджувати; обов'язкового цивільного шлюбу". Виняток становила хіба що Християнсько-суспільна партія, яка у статуті в редакції 1911 р. проголошувала своєю метою "практичну діяльність християнства в суспільнім напрямі з підмогою береження

Андрей Шептицький (1865–1944) – греко-католицький митрополит, громадсько-політичний, культурно-просвітницький діяч, духовний провідник українського національного руху першої половини XX ст. Наприкінці 1920 р. вирушив у трирічну подорож до країн, від позицій яких залежало рішення Ради Амбасадорів стосовно державно-правового статусу Галичини. Відвідав, зокрема, Францію, Англію, Нідерланди, Бельгію, США, Канаду, Аргентину, Бразилію

Митрополит Андрей Шептицький освячує прапор легіону УСС у с. Розвадові Жидачівського повіту. 1917 р.

Йосафат Коциловський (1876–1947) – перемишльський єпископ, василіянин. Учасник Конституанти, член Української Національної Ради. Громадський, культурно-просвітницький діяч

та пособлювання духовних і матеріальних справ християнського горожанства".

Серед учасників Конституанти, яка 19 жовтня 1918 р. у Львові проголосила Українську державу, були і релігійні діячі. Це, зокрема, митрополит Андрей Шептицький, станіславівський єпископ Григорій Хомишин, перемишльський єпископ Йосафат Коциловський, а також священники: Степан Онишкевич, Омелян Погорецький, Олександр Стефанович, Іван Яворський, які увійшли до складу Української Національної Ради. Крім них до складу цього представницького органу ввійшли також священники: Андрій Бандера (Калуш), Степан Юрик (Золочів), Іван Федевич (Турка), Платонід Філяс (Жовква), Степан Височанський (Перемишляни), Євстахій Качмарський (Сколе), Теодор Чайківський (Яворів), Михайло Цегельський (Кам'янка-Струмилова), Платон Карпінський (Теребовля) та інші.

Священники ГКЦ відіграли важливу роль і в Листопадовому зриві. Греко-католицьке духовництво було серед безпосередніх ор-

Пам'ятний образок єпископа Й. Коциловського духовенству і вірянам. Поч. XX ст.

ганізаторів перебрання влади на Богородчанщині, Долинщині, Золочівщині, Перемишлянщині, Підгаєччині, Радехівщині, Стрийщині тощо. На Зборівщині, згідно з наказом одержаним зі Львова, контроль над переходом влади до українців було доручено священнику Герасимовичу. Виконавши доручення, священнослужитель створив повітове управління, до складу якого увійшло кілька громадських діячів краю.

Повернення митрополита Андрея Шептицького до Галичини з російського заслання. У центрі стоять: Ю. Романчук, митрополит А. Шептицький. 26 серпня 1917 р. Західний вокзал Відня

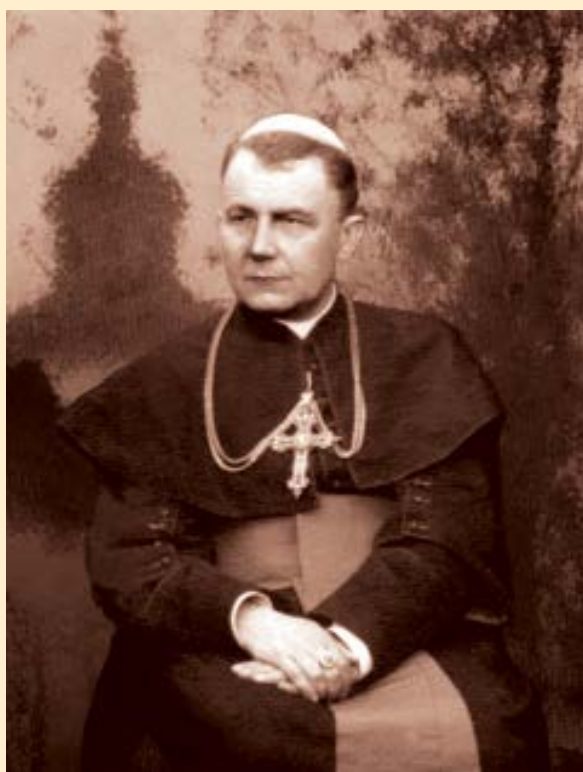
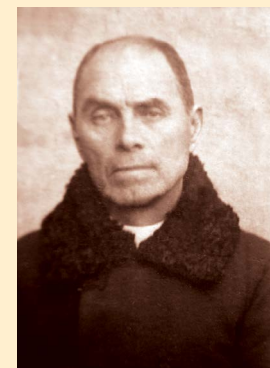
о. Михайло Ганушевський (1880–1962) — греко-католицький священик, громадський діяч. Активний учасник Листопадового зриву на Гуцульщині

Пастирське послання єпископа Г. Хомишина до духовенства і вірних Станиславівської єпархії "В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського". Станиславів. Січень 1919 р.

Василь Величковський (1903–1973) – єпископ ГКЦ, громадський діяч, учасник Листопадового зриву на Городенківщині

Григорій Мороз – парох с. Боринь Турківського повіту. Активний учасник Листопадового зриву, в'язень польського табору для полонених у Стшалково

Григорій Хомишин (1867–1945) – станиславівський єпископ, суспільно-політичний, громадсько-просвітницький діяч. Учасник Конституанти, член Української Національної Ради

3 листопада 1918 р. жителі сіл Лип'є, Хащів, Лімна, Бережок, Жукотин, Вовче Турківського повіту під проводом пароха Лип'ї о. Юліана Присташа і чотара Васильківа, роззброївши жандармські постерунки по селах, здобули зброю. Невдовзі вони увійшли у Турку та передали владу українському представникові. Священик Андрій Бандера – батько майбутнього керівника Організації Українських Націоналістів – Степана Бандери особисто організував мешканців Калуського повіту для походу на місто Калуш, щоб здобути владу. Випадків активної участі духовенства в Листопадовому зриві можна навести чимало. Показовим тут є приклад пароха гуцульського села Дора М. Ганушевського, якому в листопаді 1918 р. вдалося організувати "Гуцульську сотню", а згодом роззброїти потяги з угорським військом. Невдовзі зброя була передана до Станиславова, у відомство ЗУНР.

Вихованням національної свідомості парафіян та безпосередньою участю у Листопадовому зриві, зокрема на Яворівщині,

відзначалося чимало греко-католицьких священиків – о. Венгринович (с. Наконечне), о. Горницький (с. Шкло), о. Волосянський (с. Краковець) та інші. 1–2 листопада 1918 р. о. Станіслав Дашо із Самбора їздив до священиків повіту, скликав з ними народні віча, проголошуючи акти створення Української держави. У Турці 1 листопада перебрали владу о. Іван Федевич і сільські парохі: о. Григорій Мороз (с. Боринь), о. Яків Мухнацький (с. Хащів), о. І. Семчук (с. Бенів) та інші.

Греко-католицька церква відразу підтримала процес національно-державного будівництва Західно-Української Народної Республіки. У січні 1919 р. єпископ Григорій Хомишин від імені Андрея Шептицького, інтернованого польськими військами у Львові, звернувся до мирян Галицької митрополії з Пастирським листом "В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського". У ньому владики підтримали будівництво Української держави, наголосили на необхідності урахувати морально-етичні заса-

ди католицької віри. У пастирському листі було також доручено усім священикам згадувати в святих літургіях президента ЗУНР Євгена Петрушевича, українську державу, її уряд та військо.

Про участь українського греко-католицького духовенства в організації української держави свідчать офіційні звіти з деяких повітових комісаріатів. Духовенство, зокрема, взяло активну участь у формуванні місцевої адміністрації. Парох с. Корнева Городенківського повіту Іван Пісецький уже 1 листопада 1918 р. був обраний головою повітової ради. Такий самий орган в Стрию очолював священик Остап Нижанківський, а прибічну раду при комісарі в тому ж місті – о. Білинський. Священика Марковича було обрано головою повітової ради в Підгайцях. До священиків, які обіймали посади голів повітових рад також належали: Михайло Цегельський (Кам'янка-Струмилова), Іван Майковський (Печеніжин), Степан Петрушевич (Радехів) та ін. Більшість ініціативних священнослужителів довгий час очолювали повітові ради на місцях, що слід вважати визнанням державницької ролі греко-католицького духовенства із боку простолюд, і з боку українських урядовців. Практично на теренах новоствореної української держави не існувало жодної повітової ради, у якій представник Греко-католицької церкви не займав би чільного місця. Це тільки підтверджує думку про те, що громадсько-політична та просвітницька робота греко-католицького духовенства велася виключно у національних інтересах. Державотворчі ідеї, що висували священики протягом цього часу мали можливість відтепер реалізуватися на практиці.

Йосиф Раковський в Станиславівському повіті зумів швидко налагодити роботу господарського відділу повітової ради, який він очолював. Представник УНРади в Заліщицькому повіті о. Ілля Чорнодоля допомагав повітовій раді й комісарові "у справі організації боевої та харчової". Адміністрацією залізничного вокзалу в Рудках управляв о. С. Онишке-

Пам'ятний образок з нагоди першої Служби Божої, яку відправив священик Іван Ліцовський, учасник Листопадового зриву на Тлумаччині

вич. У Добромильському повіті місцевий парох о. В. Лисяк став начальником громади Добромиля, а головою Харчового уряду повітової ради в Богородчанах призначено отця О. Чернецького. Таких прикладів можна навести багато.

Зазначимо, що основним пунктом політики ЗУНР у сфері релігійно-церковних відносин був принцип свободи совісті, віросповідання й рівноправності основних релігійних конфесій у Східній Галичині. Вже у першій відозві "Український Народу!" від 1 листопада 1918 р. вказувалося, що всім громадянам української держави без різниці національності й віросповідання гарантується "громадянська, національна і віросповідна рівноправність". Водночас у "Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії", що ухвалила Українська Національна Рада 13 листопада 1918 р., цього положення закріплено не було, хоча за непідтверджен-

Платонід Філяс (1864–1930) – греко-католицький священик, громадський діяч. Протоігумен Галицької провінції ЧСВВ. Співзасновник і редактор журналу "Місіонар", упродовж 1914–1916 рр. – апостольський адміністратор ГКЦ в Австрії, 1918–1919 рр. – член УНРади

Повідомлення "Вістника Державного Секретаріату освіти і віросповідань" про призначення викладача духовної семінарії м. Станіславова Івана Лятишевського референтом релігійних справ при Секретаріаті освіти і віросповідань. 1919 р.

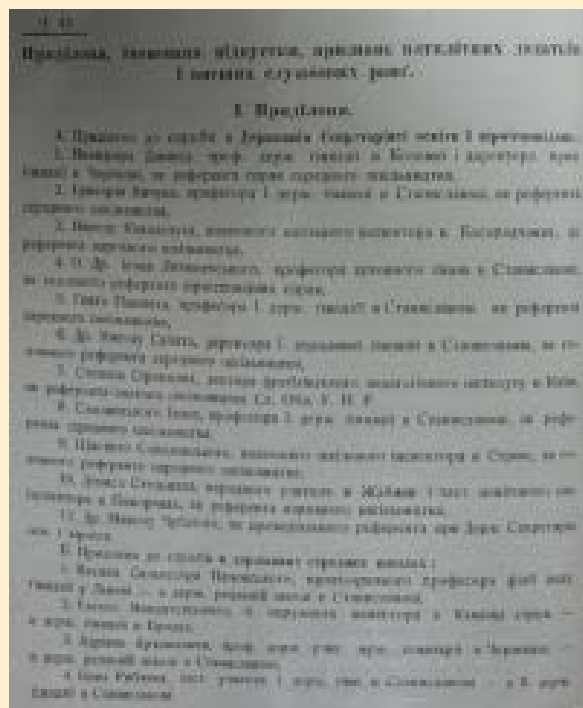
ми даними, автором його був протоігумен чину святого Василя Великого – о. Платонід Філяс.

Практичної реалізації принцип свободи віросповідання набув при формуванні Тимчасового Державного Секретаріату, до складу якого передбачалося ввести окремого секретаря віросповідань, а посаду заступника на пропозицію делегата УНРади, члена УНДП Степана Барана "з огляду на інші віросповідні відносини на Буковині залишити за представником Буковини". На внесення Костя Левицького секретарем віросповідань став відомий громадсько-політичний діяч, лідер Християнсько-суспільної партії – Олександр Барвінський. Окремий секретаріат віросповідань мав забезпечувати формування державної політики у сфері релігійно-церковних відносин. Однак через відсутність Степана Смалья-Стоцького, який мав очолити окремих секретаріат освіти, О. Барвінський перебрав керівництво й цим секретаріатом, що вірогідно негативно позначилося на ефективності роботи об'єднаного секретаріату. Згодом, після відставки О. Барвінського (грудень 1918 р.), новим секретарем освіти і віросповідань став безпартійний делегат Буковинської Національної Ради Агенор Артимович.

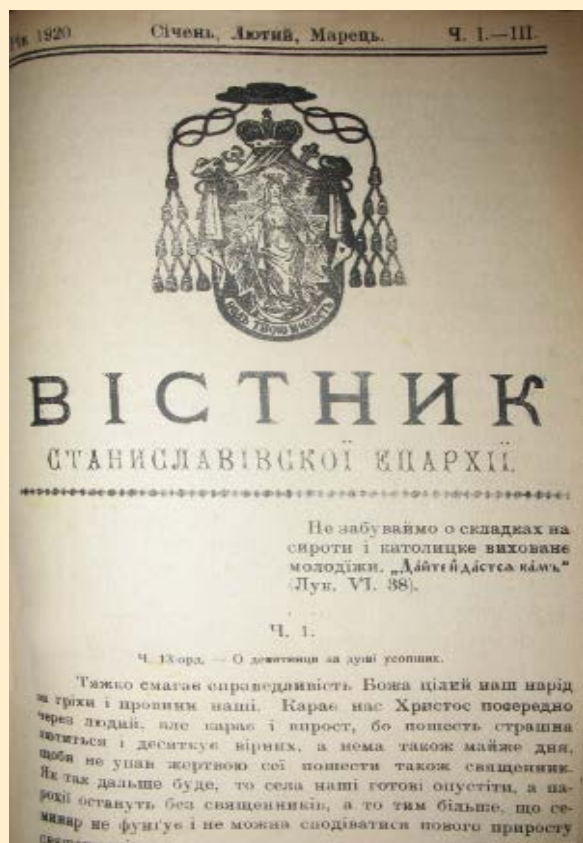
Новому секретареві вдалося налагодити роботу шляхом реорганізації структури самого Державного Секретаріату освіти і віросповідань. У ньому було окрема була виділено чотири підрозділи – президії з референтами фахових шкіл, відділів народного шкільництва, середніх шкіл та віросповідних справ. Така структура секретаріату була наближена до взірця австрійського Міністерства освіти і віросповідань. Референтом релігійних справ у секретаріаті за рекомендацією єпископа Г. Хомишина було обрано священика Івана Лятишевського.

Водночас, національно-державне будівництво ставило на порядок денний потребу створення нової моделі відносин між Церквою та державою, яка сприяла б розвитку релігійно-церковного життя. Серед пріоритетних завдань держав-

Розпорядження єпископського ординаріату Станіславівської єпархії священикам про відправу богослужінь за потерпілими під час військових дій. 1920 р.

ної політики у цій сфері виокремлювали: забезпечення рівноправності основних конфесій та визначення головних джерел їх фінансування; врегулювання проблеми церковного землеволодіння на основі декларованої аграрної реформи; визначення місця і ролі традиційної у Східній Галичині Греко-католицької церкви в суспільному житті відповідно до принципу свободи совісті та віросповідання. Від успішного вирішення цих завдань залежала подальша підтримка Церквою політичного курсу УНРади і Державного Секретаріату.

Анатолій Малиновський – парох с. Чабарівки, що на Гусятинщині. Активний культурно-освітній діяч повіту доби ЗУНР, сприяв творенню українського війська

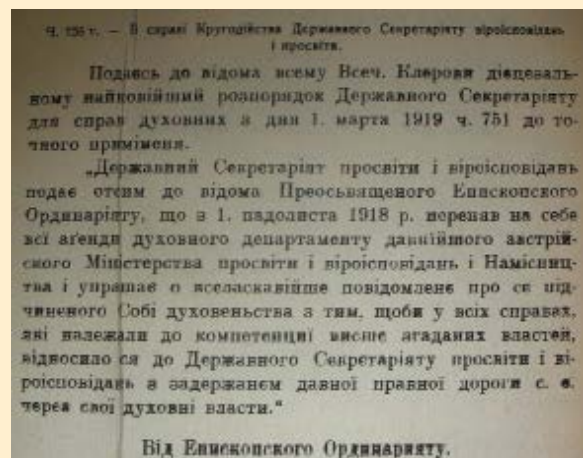

Істотний вплив на формування релігійної політики держави справила радикалізація суспільно-політичного життя. Усі три партії (УНДП, УРП, УСДП) включили до своїх програм положення про "власнення" великого поміщицького та церковного землеволодіння. Радикалізація програмних засад позначилася на законодавчій діяльності УНРади, більшість у якій становили націонал-демократи, радикали та соціал-демократи, що вплинуло на характер відносин між державою і церквою.

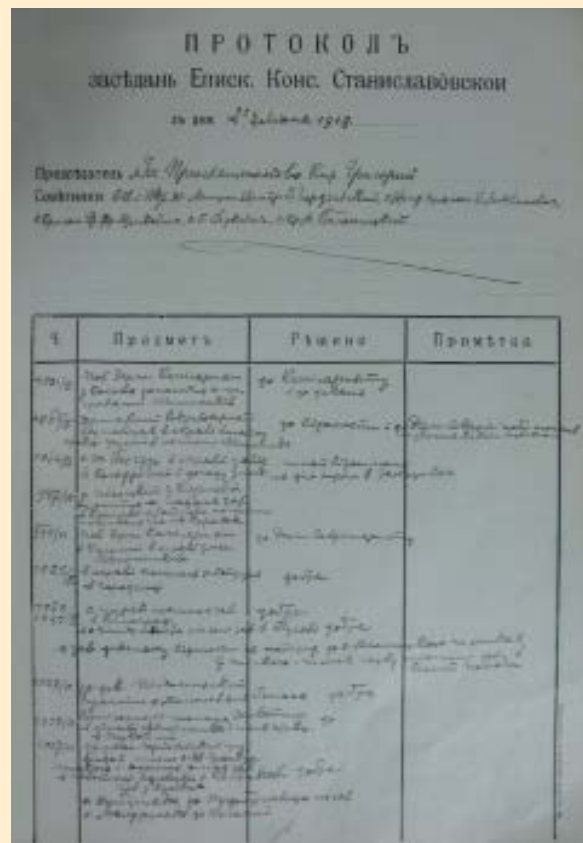
Відгук на деклерикальні тенденції читаємо в одному з пастирських листів єпископа Г. Хомишина: "Многі, трудні і далекосяглі справи чекають полагожденя і треба дуже побоюватись, чи зможемо знехестись до сеї повної справедливості, після котрої сі справи мають бути порішені. А побоюванє се не є без основи... дають ся чути глухі і дуже небезпечні кличі, як: розділ Церкви від держави, усуненє науки релігії зі школи, а настрої проти духовенства став ся чужий або неприхильний, а подекуди впрост ворожий. В кількох місцевостях викинено сьвященників з парохій, старшина громадська диктує права сьвященникам, мішає ся до внутрішнього заряду церковного, а в иньшій знов парохії замкнено церков і віддано ключі паламареві. Се прояви справді дуже сумні і зловіщі..."

Особливо гострий і принциповий характер на сесіях УНРади мали дискусії щодо проведення аграрної реформи. Більшість із законопроектів передбачала конфіскацію церковного землеволодіння, посилилися антиклерикальні виступи окремих діячів УРП та УСДП. 4 січня 1919 р. на засіданні Української Національної Ради соціал-демократ Семен Вітик критикував єпископа Г. Хомишина, вимагаючи проведення радикальної земельної реформи, що передбачала якраз конфіскацію церковного землеволодіння. Цей конфлікт призвів до того, що станіславівський владика навіть призупинив свою участь в роботі цього представницького органу.

Врешті у самій УНРаді напередодні прийняття земельного закону, 4 квітня 1919 р.,

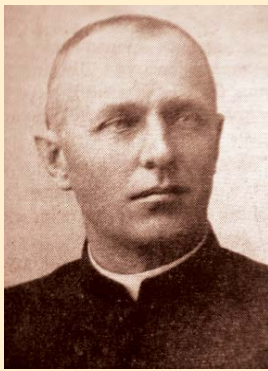
виступив її делегат від Жовківського повіту протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. П. Філяс, який висловив застереження, що "державна не повинна бути господарем національного добра, тільки контрольно-ром прав" і закликав подбати про забезпечення духовенства. Теза о. П. Філяса про великі заслуги церкви "коло видвигнення аграрної реформи" викликала заперечення соціал-демократа В. Темницького. А націонал-демократ М. Лозинський, не погоджуючись з висновками протоігумена, пообіцяв: "Церкві лишимо також мінімум існування, але не можемо дозволити, щоби церква скликувала всю суспільність служити її матеріальним справам". Зрештою прийнятий 14 квітня 1919 р. закон про аграрну реформу лише частково врахував інтереси і потреби Церкви, передбачав повну конфіскацію її землеволодіння.

Протокол засідання Станіславівської єпископської консисторії від 2 квітня 1919 р., де обговорювалося питання проведення аграрної реформи та вирішувалися організаційні справи єпархії

Повідомлення єпископського ординаріату Станіславівської єпархії від 1 березня 1919 р. про повноваження Секретаріату освіти і віросповідань

о. Володимир Ганицький (1859–1919) – греко-католицький священник, польовий духівник УГА. Громадсько-культурний діяч доби ЗУНР

У зв'язку з цим закон про аграрну реформу загалом критично сприйняла більшість духівництва.

Зрештою культурно-просвітницькій діяльності духовенства також було завдано шкоди внаслідок поширення ідеї відокремлення церкви від держави та школи від церкви. На з'їзді вчителів середніх і вищих шкіл ЗОУНР, 21–24 березня 1919 р., учитель Володимир Бригідер висловився за скасування обов'язкового предмету релігії. Незважаючи на те, що його пропозиція не мала підтримки в релігійно-церковних колах, з'їзд ухвалив резолюцію: "Стоячи на становищі свободи совісти..., научування релігії і виконання релігійних практик має бути залежне до 16 року життя ученика від волі родичів, від 16 року життя від самого ученика...". Утім, на думку станиславівського єпископа Г. Хомишина, в умовах "занепаду публічної моральності" в післявоєнний час відкидання дисципліни релігії з навчальних планів загрожувало загостренням соціальних конфліктів.

Очевидно більш успішних практичних результатів досягнув Державний Секретаріат освіти і віросповідань у регулюванні забезпечення матеріального становища духовенства. Упродовж січня-травня 1919 р. Державний Секретаріат розглянув і позитивно вирішив понад 20 заяв про те, щоб видати платню священникам. При цьому варто зауважити, що Державний Секретаріат не робив суттєвої різниці між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством. Це підтверджує, зокрема, його рішення видати платню римо-католицькому співробітнику у Бурштині – о. Е. Станкевичу, і звернення до римо-католицького станиславівського декана – о. Й. Пяскевича із запевненням опі-

о. Іван Лебедович (1890–?) – греко-католицький священник, польовий духівник УГА

ки над римо-католицьким духівництвом. Таке толерантне ставлення дало певний результат: римо-католицькі священники-парохи м. Калуша (о. Шелігевич) та Войнилова (о. Зьолковський) присягли на вірність Україні.

Виважена релігійна політика уряду у справі забезпечення матеріального становища духівництва мала підтримку ієрархів та духовенства. З'їзд за участю 200 священників, що відбувся 7-8 травня 1919 р. у Станиславові під патронатом єпископа Г. Хомишина, прийняв рішення сприяти розбудові Української держави на засадах християнської моралі. Крім того, на засіданні Єпископської консисторії в Станиславові, 10 травня 1919 р., ухвалено видати звернення до єпархіального духовенства в справі співпраці українського духовенства в будівництві держави.

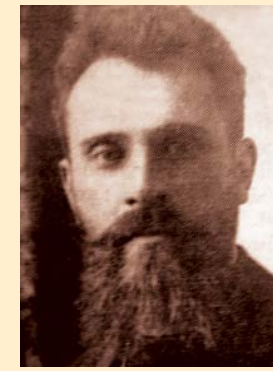

Великодня сповідь стрільців УГА. Сповідєє начальний капелан УГА о. Микола Іжак (1886–1919)

Пастирське послання митрополита Андрея Шептицького, єпископів Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського до Всечесного духовенства і вірних. Серпень 1919 р.

Стрілецьке богослужіння на фронті. 1919 р.

о. Теофіль Горникевич (1891–1969) – греко-католицький священник, польовий духівник УГА

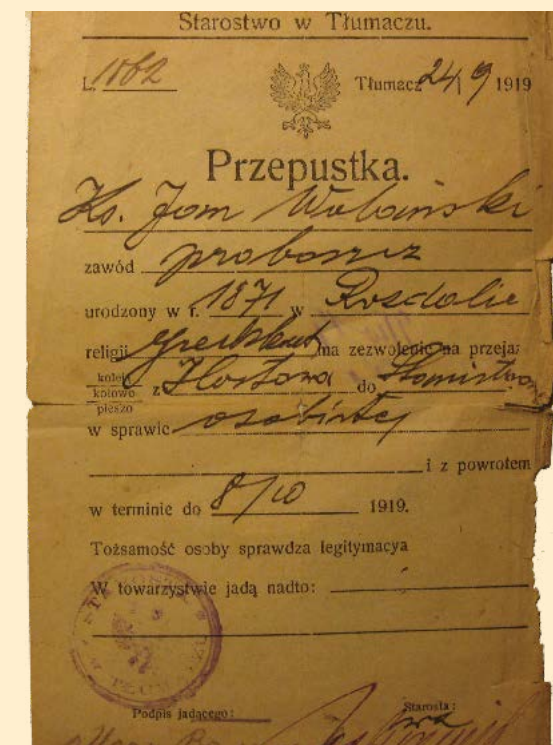
Греко-католицьке духовенство взяло активну участь і в будівництві українського війська, відіграло ключову роль в їх духовному та моральному вишколі. Маючи досвід капеланської діяльності в Легіоні Українських Січових Стрільців духівництво ГКЦ дуже активно долучилося до розбудови капеланської організації. Причому на відміну від подій Першої світової війни, військово-політична ситуація 1918–1923рр. вимагала особливого посвяти, бо йшлося про відстоювання власної держави, прав та свобод свого народу.

У новосформовані частини Української Галицької Армії греко-католицькі священники вступали добровільно, створюючи тут особливу атмосферу християнської моралі. Крім того, до армії зголосилися окремі парахи прифронтових сіл. Зауважимо також, що польові священники Греко-

католицької церкви з'явилися у фронтових і запільних частинах УГА вже в перші дні війни.

Розпорядженням військового міністра, полковника Дмитра Вітовського від 1 січня 1919 р. при Державному Секретаріаті військових справ і Начальній Команді Галицької Армії було засновано вищі духовні органи – Преподобництва, яким передавали керівництво діяльністю військових священників. Першим начальним духівником Галицької армії, преподобником Державного Секретаріату військових справ став 32-літній Микола Іжак, у недалекому минулому – польовий духівник Легіону УСС. Після його смерті під час епідемії тифу, восени 1919 р., службу очолив о. Василь Лаба. Серед польових духівників УГА були такі відомі священники, як о. Андрій Бандера, о. Іван Брикович, о. Володимир Ганицький, о. Теофіль Горникевич, о. Іван Лебедович та ін. Велика група духівників працювала також у військових шпиталях. Всього ж у Галицькій армії служило близько сотні духівників, кожен третій із яких загинув під час бойових дій.

Пощтівка поч. 1920-х рр.

Перепустка, видана старою Тлумацького повіту Станиславівського воєводства греко-католицькому священнику Івану Волянському, про поїздку до Станиславова з 24 вересня по 8 жовтня 1919 р. Засвідчує дискримінаційну політику польської влади до духовенства Греко-католицької церкви

Євстахій Тесля – парох с. Королівки Тлумацького повіту. Заарештований польською владою 1919 р. Відбув дев'ятимісячне ув'язнення у тюрмах Букшовець і Домб'є. Звільнений з в'язниці завдяки клопотанню єпископа Г. Хомишина

До обов'язків капеланської служби входила безпосередня душпастирська робота (відправа Святих Літургій, молебнів тощо), а також додаткові турботи – ведення обліку полеглих, облаштування стрілецьких цвинтарів. Духовенство крім того приводило до військової присяги українських вояків, збирало для них пожертвування з нагоди коляди та інших релігійних свят.

Тим часом у липні 1919 р. польські війська окупували Східну Галичину. Уряд ЗУНР переїхав до Кам'янця-Подільського, а в листопаді 1919 р. емігрував до Відня. Польський уряд запровадив надзвичайний стан. За звітом Міжнародного Червоного Хреста, восени 1919 р. кількість заарештованих українців перевищила 100 тисяч, із них понад тисяча – священники. При чому священників польська адміністрація арештовувала з різних мотивів. Пароха с. Дора Надвірнянського повіту о. М. Ганушевського було заарештовано тому що у листопаді 1918 р. він організував "Гуцульську сотню", проводив мобілізацію до лав УГА. Великий термін ув'язнення отримав Євстахій Тесля, якого 1919 р. поляки арештували і заслали до табору полонених спочатку в Букшовець, що біля Перемишля, а згодом у Домб'є, де він відсидів близько 9 місяців. Багатьох священників було відправлено до іншого табору полонених, зокрема Стшалково. Однак навіть в таких складних умовах духовництво не втрачало сили духу. Скажімо, священники А. Сірецький і М. Сіменович, потрапивши до табору полонених в Стшалково, організували для інтернованих Богослужіння. Історичні джерела свідчать і про вбивства греко-католицьких священників польською владою. Пароха Монастирська – 73-літнього З. Підляшецького закатовано за те, що його сини служили в УГА, було фізично знищено також священників оо. Нижанківського, Лопатинського, Галібея, Сухаровського та ін.

У відповідь на репресії над греко-католицькими священниками, митрополит А. Шептицький разом з єпископами Г. Хомишиним і Й. Коциловським написали

Антін Сірецький (1881–1965) – парох с. Лядське Шляхетське. Будучи арештантом табору для полонених у Стшалково, організував для інтернованих табору Богослужіння

"Пастирський лист до духовенства і віруючих". У ньому, зокрема, зазначали: "5 священників замордовано, а сотні вивезено або ув'язнено. Много церков, найчільніші монастирі зграбовані". Польські власті одразу ж відреагували на цей "Пастирський лист". Поляки побоювалися, що поширення листа може утвердити в середовищі греко-католицького духовенства антипольські настрої. Усім органам влади на місцях дали вказівку інформувати польський уряд про вплив цього листа на населення краю.

Зауважимо, що протести проти безправних арештів греко-католицьких священників у Галичині скеровували і до Апостольської столиці. Такі протести канцелярія Державного секретаріату Римської столиці отримала, наприклад, від дипломатів Української Народної Республіки, які впродовж 1919 р. перебували у Римі на дипломатичній службі. Граф Михайло Тишке-

Іван Голай – греко-католицький священник, в'язень польського табору для полонених у Стшалково

вич, який очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР при Римському престолі, 3 червня 1919 р. до канцелярії Державного секретаріату направив меморіал-протест проти антиукраїнської пропаганди польського духовенства. 11 червня того ж року М. Тишкевич подав на розгляд Державного секретаріату протест проти жорстокості польських військових властей щодо "українського кліру та русинської Церкви". Цей, а також інші документи цього дипломата стосувалися арештів та інтернувань греко-католицького духовенства, репресій над митрополитом А. Шептицьким з боку польської військової адміністрації, інших зловживань окупаційної влади.

Додамо, що М. Тишкевич був великим прихильником діяльності митрополита А. Шептицького. Ще в травні 1919 р. в офіційному листі до кардинала – державного секретаря П'єтро Гаспарі він висловив про-

ханья уряду УНР "винагородити кардинальським пурпуром митрополита графа Андрея Шептицького, мученика за віру", відзначивши тим самим його великі заслуги перед Церквою і українським народом.

Митрополит А. Шептицький також намагався використати власний авторитет на міжнародній арені для захисту національних прав і свобод українців. З цією метою наприкінці 1920 р. він вирушив у трирічну подорож по країнах, від позиції яких залежало рішення Ради Амбасадорів стосовно долі Східної Галичини. За цей період священнослужитель відвідав Францію, Англію, Нідерланди, Бельгію, США, Канаду, а також країни Латинської Америки – Аргентину і Бразилію. Авторитет, який мав митрополит А. Шептицький у політичних колах Європи, давав можливість вірити у позитивне розв'язання східногалицького питання.

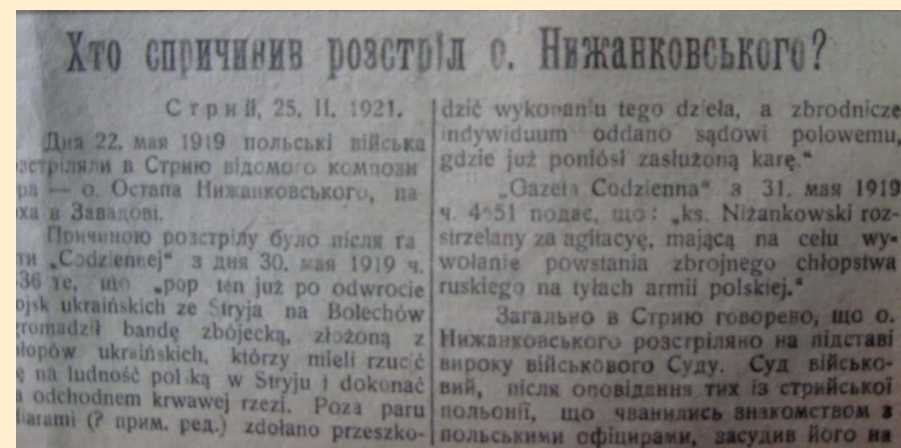
Важливим політичним актом була аудієнція А. Шептицького у президента Франції А. Бріана, 14 липня 1921 р. Митрополит представив президентові меморандум з інформацією про становище українського населення Східної Галичини. Під час розмови А. Шептицький заявив, що справедливим розв'язанням східногалицького питання було б надання цій території повної незалежності, а не визнання за українцями тільки прав національної меншини. Однак А. Бріан, будучи поінформованим про польсько-українські стосунки, вважав,

Іван Ключ – греко-католицький священник, в'язень польського табору для полонених у Стшалково

Преображенська церква у Львові. Поч. 1920-х рр.

Повідомлення часопису "Український вістник" від 21 лютого 1921 р. про вбивство польською поліцією композитора Остапа Нижанківського, священника ГКЦ. Травень 1919 р.

Греко-католицька катедра у Станиславові. 1920-ті рр.

Ісус Христос напередодні страти. Поштівка поч. 1920-х рр.

Михайло Тишкевич (1857–1930) – дипломат, публіцист. Голова дипломатичного представництва уряду УНР у Римській столиці

Андрій Пшепюрський (1874–1945) – греко-католицький священник, громадський діяч Мостищини, організатор просвітнянського і кооперативного руху

що питання Східної Галичини – це внутрішнє польське питання і врегулювати його можливо лише шляхом взаєморозуміння з польським урядом. Натомість англійський прем'єр-міністр Д. Ллойд-Джордж із більшим розумінням сприйняв ініціативу А. Шептицького домагатися справедливого вирішення статусу Східної Галичини.

21 липня 1921 р. Митрополит покинув Європу і прибув до Канади, де також мав зустрічі з провідними канадськими політиками. Невдовзі польський посол рапортував у Варшаву, що “українські колонії в Канаді були тлом, на якому відбувався об'їзд А. Шептицького і пресова кампанія, яка ішла за ним крок у крок, викликаючи недовіру і антипатію до Польщі”. Перебування А. Шептицького у Канаді, його вплив на урядові кола посприяли тому, що канадський уряд звернувся до Ліги Націй у справі позитивного вирішення політичного становища Східної Галичини.

17 листопада 1921 р. А. Шептицький прибув до Сполучених Штатів Америки,

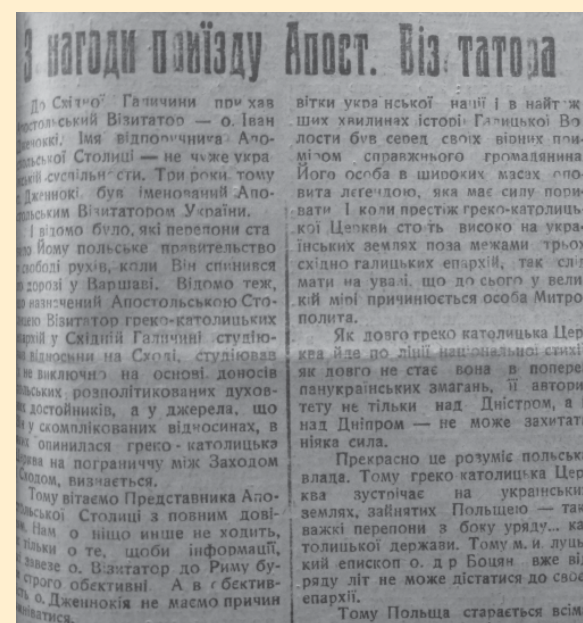
де зустрівся з президентом В. Гардінгом. Митрополит передав вашингтонському уряду меморіал, у якому зазначив, що польська адміністрація зловживає своїм становищем, намагається латинізувати українське населення, нищить Греко-католицьку церкву, проводить політику денаціоналізації.

З рішенням Ради Амбасадорів про передачу Галичини Польщі, 15 березня 1923 р., А. Шептицький ознайомився у Парижі. На авдієнції у прем'єр-міністра Франції Р. Пуанкаре митрополит запротестував проти визнання прав Польщі над Східною Галичиною.

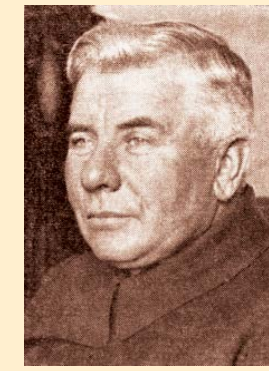
Отже, регулюванням державно-церковних відносин в ЗУНР займався Державний Секретаріат освіти і віросповідань, створений на зразок австрійського однойменного міністерства. Основним пунктом політики ЗУНР у сфері релігійно-церковних відносин був принцип свободи совісті, віросповідання й рівноправності основних релігійних конфесій у Східній Галичині.

Вигляд на Волоську церкву у Львові. Поч. XX ст.

Повідомлення часопису “Громадський вісник” від 27 лютого 1923 р. про приїзд Апостольського Візитатора Івана Дженної до Східної Галичини

Іван Брикович (1875–1951) – греко-католицький священник, польовий духівник УГА, громадсько-культурний діяч

зації державно-церковних взаємин також гострі дискусії, пов'язані з обговоренням і прийняттям аграрної та освітньої реформ. Тісна співпраця Державного Секретаріату освіти і віросповідань з церковними органами мала місце хіба що в питаннях поліпшення матеріального становища духовенства, переміщення священників на посадах, залучення їх до освітньої сфери.

Водночас можна констатувати, що Греко-католицька церква, яку з початком ХХ ст. очолив митрополит А. Шептицький, зайняла чітку державницьку позицію. Чимало священнослужителів очолювали місцеві органи влади, що слід вважати визнанням ролі греко-католицького духовенства з боку українського народу. Це тільки підтверджує тезу про те, що громадсько-політична та просвітницька робота греко-католицького духівництва доби ЗУНР велася виключно в українських національно-державних інтересах.

Утім, Державному Секретаріату не до кінця вдалося сформулювати чітку державну політику в релігійно-церковній сфері. Це слід пов'язати з такими основними причинами. По-перше, пріоритет у роботі Державного Секретаріату віддавали освітній політиці, а його реорганізації і остаточного розподілу повноважень так і не було проведено. По-друге, на формування державної політики у сфері віросповідань значний вплив мали політичні партії, у програмах діяльності яких не було єдності вирішення релігійного питання. До того ж, істотний вплив на формування релігійної політики держависправиларадикалізація суспільно-політичного життя. Не сприяли гармоні-

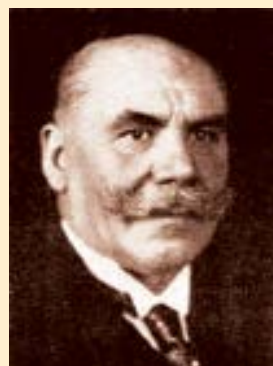

Стінний календар УГКЦ на 1919 р.

3. НАУКА

На початку ХХ ст. основним центром української науки в Галичині, як відомо, було Наукове товариство імені Шевченка. Утім, з початком Першої світової війни влітку 1914 р. його діяльність була припинена, а значна частина учених долучилась до національно-визвольного руху.

На початку серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Українську Раду, яку очолив відомий політик та багаторічний член НТШ Кость Левицький. Одним із його заступників був письменник, учений і громадський діяч, член НТШ Михайло Павлик. Тоді ж було вирішено з добровольців сформувати Легіон УСС. Його створення доручили Українській бойовій управі, до якої серед інших увійшов і відомий історик Степан Томашівський, а секретарем став природознавець Іван Раковський. Від 1917 р. головою Бойової управи УСС був професор Чернівецького університету, відомий філолог Степан Смаль-Стоцький.

Степан Смаль-Стоцький (1859–1938) – філолог, педагог, громадсько-політичний діяч

Іван Горбачевський (1854–1942) – хімік, громадський діяч

Кілька молодих науковців, зокрема, Микола Голубець, Володимир Гребенюк, Василь Кучабський, Богдан Заклинський, Олена Степанівна, Петро Франко та інші разом із багатьма діячами культури вступили тоді до легіону УСС і пройшли важкий шлях його перемог і поразок. Археолог В. Гребенюк у червні 1915 р. загинув у бою під Галичем, що було відчутною втратою для української науки, бо молодий науковець ще до війни заявив про свій талант низкою цікавих публікацій. Василь Кучабський та Осип Думин разом із Євгеном Коновальцем, Андрієм Мельником, Романом Дашкевичем та багатьма іншими галичанами деякий час перебували у Курені Січових Стрільців у Києві.

Будучи прихильниками ідеї соборності України галицькі учені, зокрема, історики Мирон Кордуба, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич та Омелян Терлецький, філологи Василь Сімович і Степан Смаль-Стоцький, етнографи Володимир Гнатюк, Зенон Кузеля, географ Степан Рудницький та інші співпрацювали зі Союзом Визволення України, що створили українські емігранти з Наддніпрянщини 1914 р. У працях цього періоду, зокрема "Ukraine und die Ukrainer" ("Україна і українці") (2тт. 1914–1915), "Чому ми хочемо самостійної України?" (1915), "Україна з політично-географічного становища" (1916), "Ukraine. Land und Volk" ("Україна. Край і народ") (1916), С. Рудницький всебічно обґрунтував роль географічного чинника у становленні й розвитку української державності.

Відомі українські вчені, що працювали в Празі, хімік Іван Горбачевський та фізик Іван Пулюй, разом з іншими українськими вченими та громадськими діячами на початку Першої світової війни заснували там Комітет допомоги українським біженцям з Галичини, окупованої російськими військами, а також пораненим воякам-українцям і військовополоненим українцям, які були в складі російської армії. У 1914–1918 рр. І. Горбачевський брав активну участь в роботі Української парламентарної репрезентації у Відні, відстоював право українців Галичини на незалежну державу. І. Пулюй відомий низкою наукових відкриттів в ца-

Іван Раковський (1874–1949) – антрополог і зоолог, педагог, громадський діяч. Головний редактор першої української енциклопедії "УЗЕ"

рині фізики та електроніки. Він справжній винахідник Х-променів, які зараз відомі як рентгенівські промені. Разом з П. Кулішем та І. Нечусм-Левицьким він вперше переклав "Біблію" українською мовою.

Політичний діяч і вчений Олександр Барвінський під час Першої світової війни перебував у Відні та Празі, працював у Червоному Хресті та в Комітеті захисту від війни. Тоді він опублікував низку науково-популярних праць, у яких намагався історично та політично обґрунтувати загальноєвропейську роль українського народу.

Учені Галичини також активно долучились до державотворчих процесів після проголошення ЗУНР в листопаді 1918 р. Олександр Барвінський був тоді державним секретарем, тобто міністром у справах освіти і віросповідань в уряді ЗУНР. За короткий час перебування на цій посаді він окреслив багато планів і почав їх здійснювати. Станіслав Дністрянський був автором проекту Конституції ЗУНР. Степан Рудницький був експертом та радником при уряді ЗУНР з економіки і політично-географічних проблем. Степан Смаль-Стоцький після Листопадового зриву 1918 р. очолював військове представництво ЗУНР у Відні, а від 19 грудня 1918 р. до 9 вересня 1921 р. був послом ЗУНР у Празі. Член Лікарської комісії НТШ Тит Бурачинський в часи ЗУНР був отаманом-лікарем УГА, завідував українським військовим шпиталем у Тернополі.

Активну участь у визвольних змаганнях взяли відомі історики НТШ. Від листопада 1918 – до лютого 1919 р. делегатом УНРади ЗУНР – ЗОУНР для спеціальних доручень був Степан Томашівський. Згодом він перебував на дипломатичній роботі, зокрема, в 1919 – 1921 рр. був керівником делегації ЗУНР та радником делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Іван Кревецький вступив до УГА та редагував у Станіславові офіційний орган ЗУНР – газету "Република". Влітку 1919 р. разом з УГА він опинився за Збручем, працював у пресовому відділі УГА в Кам'янці-Подільському. Там організував видання історичного журналу "Українська старовина" та через несприятливі умови світ побачив лише один його

випуск. Іван Джиджора до грудня 1918 р. перебував на посаді військового коменданта ЗУНР у Раві-Руській на Львівщині, але через важку хворобу змушений був залишити посаду і невдовзі помер.

Незважаючи на несприятливі умови для наукової роботи, вчені Галичини все ж опублікували в час визвольних змагань кілька цікавих публікацій. Зокрема, тоді з'явилися дослідження Олександра Барвінського "Погляди Миколи Костомарова на задачі української інтелігенції й літератури", Івана Крип'якевича – "З козацької сфрагістики", "Археографічні праці Миколи Костомарова", "Сербив українським війську 1650–1660 рр.", "Український державний скарб за Богдана Хмельницького", Івана Кревецького – "Галичина й Росія", "Чому ми не маємо своєї держави?", "Українська державна ідеологія", "Традиції українських революцій", Мирона Кордуби – "Територія й населення України", "Між Замостям та Зборовом", Степана Томашівського – "Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни", "Українська історія: Нарис І. Стародавні і середні віки", Миколи Голубця "Українське мистецтво. Вступ до історії" тощо.

Восени 1918 р. в лави УГА вступила також низка молодих учених. Зокрема мистецтвознавець та краєзнавець Микола Голубець брав участь в боях за Львів. Географ Володимир Кубійович служив в артилерії УГА. Воїнами УГА були також пізніше відомі вчені-історики Іван Карпинець, Василь

Микола Голубець (1891–1942) – учений, письменник, журналіст

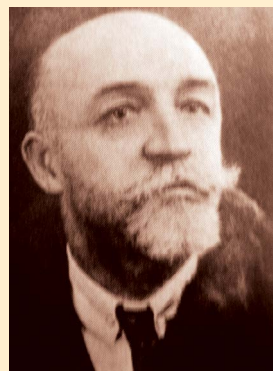

Осип Думин (1893–1945) – військовий діяч, учений

Василь Кучабський (1895–1945) – військовий діяч, історик

Олена Степанівна (1892–1963) – вчена, педагог, громадський діяч

Станіслав Дністрянський (1870–1935) – правознавець, громадсько-політичний діяч

Іван Пулюй (1845–1918) – фізик, громадський діяч

Кучабський та Лев Шанковський, археологи Ярослав Пастернак та Іван Борковський, мистецтвознавець та етнограф Гнат Колцуняк, етнограф Богдан Заклинський, хімік Петро Франко та інші.

У післявоєнні роки окремі згадані вчені присвятили свої дослідження історії національно-визвольного руху. Зокрема Осип Думин написав праці "Історія легіону УСС" та "Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 рр.", був співавтором "Історії українського війська". Василь Кучабський – автор праць "Січові стрільці. Воєнно-історичний нарис", "Українська дипломатія і держави Антанти в 1919 р.", "Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919 р.", "Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом у 1918–23 рр." Іван Карпинець опублікував дослідження "Історія 8-ї Галицької бригади", "1-й курінь 8-ї бригади УГА", "Панцирний поїзд, ч. 2", а праця вченого "Український народ Австро-Угорщини в часи Першої світової війни" залишилась в рукописі. Перу Лева Шанковського належать "Матеріали до історії УГА" та "Українська Галицька армія" тощо.

В цей час І. Борковський досліджував археологічні пам'ятки Праги та її околиць. Введений вченим в науковий обіг термін "празька культура" та його знахідки археологічних пам'яток дали змогу усунути білі плями у середньовічній історії Чехії. Я. Пастернак активно співпрацював з Науковим Товариством імені Шевченка. Він

Командант Легіону УСС М. Галуцинський зі старшинами сотні В. Дідушка. Згори зліва направо: підхорунжий Микола Голубець, чотар В. Гнатюк, поручник Михайло Галуцинський, сотник Василь Дідушок, підхорунжий Олександр Перфецький, чотар Василь Кучабський, чотар Остап Коберський, підхорунжий Петро Дідушок, чотар О. Яримович

провів археологічні розкопки в 72 місцевостях, з них найважливіші в Королівському замку Градчини в Празі та у Крилосі – колишньому князю Галичі, де вчений виявив фундаменти Успенського собору та останки князя Ярослава Осмомисла. О. Степанівна стає тоді одним з ініціаторів створення Географічної комісії НТШ, бере участь в підготовці колективної праці "Географія українських і суміжних земель", а зго-

Володимир Кубійович (1900–1985) – географ, громадсько-політичний діяч

дом видає книгу "Сучасний Львів" – першу комплексну і найбільш повну економічно-географічну характеристику міста Львова.

В міжвоєнні роки українські вчені та діячі культури приділяли багато уваги збиранню та збереженню матеріалів про національно-визвольний рух. З цією метою створювали спеціальні музеї. Уже 1921 р. з ініціативи кооперативу "Червона калина" у Львові було створено новий відділ музею НТШ – історичних пам'яток з часів Першої світової війни та визвольних змагань, де почали формуватись збірки експонатів про боротьбу УСС та УГА за незалежність України. 1936 р. товариство "Молода громада" придбало для музею велику збірку воєнно-історичних пам'яток, а "Українське крайове товариство допомоги інвалідам" у своєму будинку надало приміщення для його експозиції. 21 листопада 1937 р. відбулось урочисте відкриття музею історико-воєнних пам'яток, у якому тоді було 1270 експонатів. З 1937 по 1939 рр. музей очолював І. Карпинець, який скрупульозно збирав і опрацьовував матеріали для його експозиції.

У Празі ініціатором створення організації для збереження документальних та речових свідчень про національно-визвольну боротьбу в Україні був Український вільний університет. За його ініціативи 1925 р. було

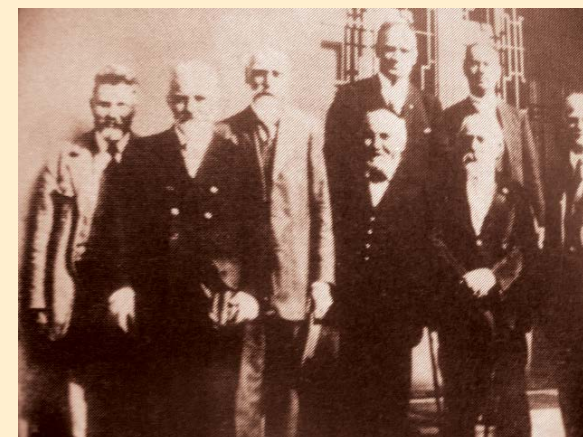

Іван Борковський (1897–1976) – археолог

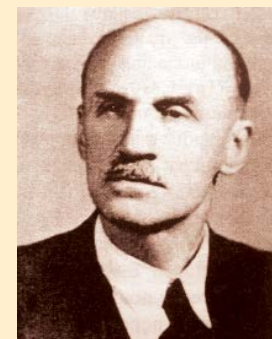
створено товариство "Музей визвольної боротьби України" та обрано Управу Товариства в такому складі: голова – професор Іван Горбачевський, заступник голови – професор Олександр Лотоцький, члени: генерал Михайло Омелянович-Павленко, професор Олександр Колесса, професор Василь Біднов, професор Володимир Старосольський, доктор Мирон Коновалець (секретар). Директором музею було обрано професора Дмитра Антоновича.

До музею надходили матеріали від українців з багатьох країн світу і за кілька років було зібрано велику кількість експонатів. Сюди було передано архіви УСС, СБУ, Головної команди УГА, дипломатичних місій УНР тощо. 27 жовтня 1930 р. музей було урочисто відкрито. Відтоді товариство "Музей визвольної боротьби України" входило до складу Українського Академічного Комітету в Празі й таким чином за посередництвом Міжнародної Комісії для інтелектуальної співпраці при Лізі Націй співпрацювало з науковими установами низки країн світу.

Як видно, учені Галичини брали активну участь в національно-визвольній боротьбі галицьких українців за створення та утвердження незалежної Української держави, а також внесли вагомий вклад у вивчення національно-визвольної боротьби, збереження і популяризацію матеріалів про український визвольний рух.

Іван Джиджора (1880–1919) – історик

Тит Бурачинський (1880–1968) – учений, лікар, громадсько-політичний діяч

Богдан Заклинський (1886–1946) – учений, педагог

Члени Управи Музею визвольної боротьби України. 1929 р.

4. ЛІТЕРАТУРА

Літературний процес на Галичині в період Першої світової війни формувався значною мірою під впливом українського стрілецького руху, виникнення якого стало наочним доказом прагнення до незалежності галицьких українців. З'явилася стрілецька тематика в українській літературі, що її формували письменники-січовики К. Трильовський, Р. Купчинський, В. Бобинський, О. Бабій, Л. Лепкий, М. Голубець, Ю. Шкрумеляк, М. Матіїв-Мельник і багато інших, які в силу певних обставин були старшинами УСС. Поезія і проза цих письменників творилась в умовах воєнних дій 1914–1919 рр., формуючи патріотизм і віру у святість національної ідеї.

Початок стрілецької творчості письменників пов'язаний із титанічною працею І. Франка. Ще 1913 р. у Львові вийшла його збірка політичної лірики "Вірші на громадські теми". Гімн "Вічний революціонер", опублікований у цій збірці, був бойовим закликком, а пісню "Не пора" співали на рівні з національним гімном "Ще не вмерла Україна". Інші його поезії "Гей,

Січ іде, красен мак цвіте", "Гімн селян-радикалів" теж стали поштовхом до літературно-мистецького розвою січового руху. Іван Франко творив традиційний літературний процес, до якого вливалися нові сили – О. Маковей, А. Чайковський, В. Стефаник, С. Яричевський, О. Кобилянська та інші.

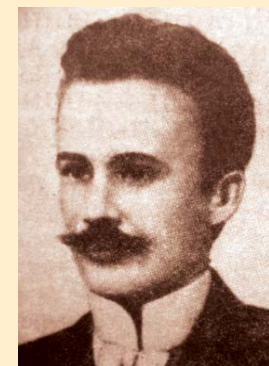
У роки Першої світової війни на початку 1915 р. постала стрілецька літературно-мистецька формація, яку називали Пресова Кватира. Її осередок був і на фронті (деякий час там діяла так звана "Артистична горстка"), і в Коші (пресовий осередок). До літературно-мистецького гуртка, який був на фронті, належали такі молоді поети та письменники: як Роман Купчинський, Лев Лепкий, Іван Балюк, Василь Дзіковський. У пресовому гуртку Коша працювали письменники Осип Назарук та Микола Голубець і поети Юрій Шкрумеляк та Микола Угрин-Безгрішний (Венгжин). Зауважимо, що обов'язки голови Пресової Кватири в Коші деякий час виконували підхорунжі О. Назарук і М. Угрин-

Іван Франко серед українських легіонерів у санаторії Українського легіону у Львові. 1916 р.

Сильвестр Яричевський (1871–1918) – український громадсько-культурний діяч, письменник, літературознавець, педагог

Василь Пачовський (1878–1942) – український поет, публіцист, драматург, редактор, педагог, композитор-аматор

Роман Купчинський (1894–1976) – український поет, письменник, журналіст і композитор. У міжвоєнний період організатор літературного життя у Львові, член літературно-мистецького альманаха "Митуса", очолював "Товариство письменників і журналістів"

Безгрішний. Головним завданням Пресової Кватири було збирати матеріали до історії Українських Січових Стрільців та зберігати їхні традиції. Безпосередня активна діяльність кошевої Пресової Кватири почалася в травні 1915 р. із заснуванням читальні й бібліотеки, де у квітні 1916 р. нараховувалося близько 600 книжок, переважно українських.

Активною була і літературна творчість Українських Січових Стрільців. Стрілецька тематика в українській літературі пробудила національну свідомість українського населення Галичини, яке довго терпіло австро-угорську неволю. До речі, батько стрілецької "Січі" Кирило Трильовський, маючи поетичний хист, став автором першої пісні-маршу "Гей, там на горі Січ іде". Її маршовий піднесений ритм, героїчність імпонували як Українським Січовим Стрільцям, так і воїнам Української Галицької Армії. Кирило Трильовський мав псевдонім Клим Обух, під яким з'явилась низка його популярних поетичних творів "Січова пісня" ("На улиці сурма грає"), "Січова пісня" ("Ой зацвила черемшина, з неї цвіт приупав..."), також автор текстів маршових пісень "Про Січ славну – Запороже...", "Гой, Чорногора зраділа!..".

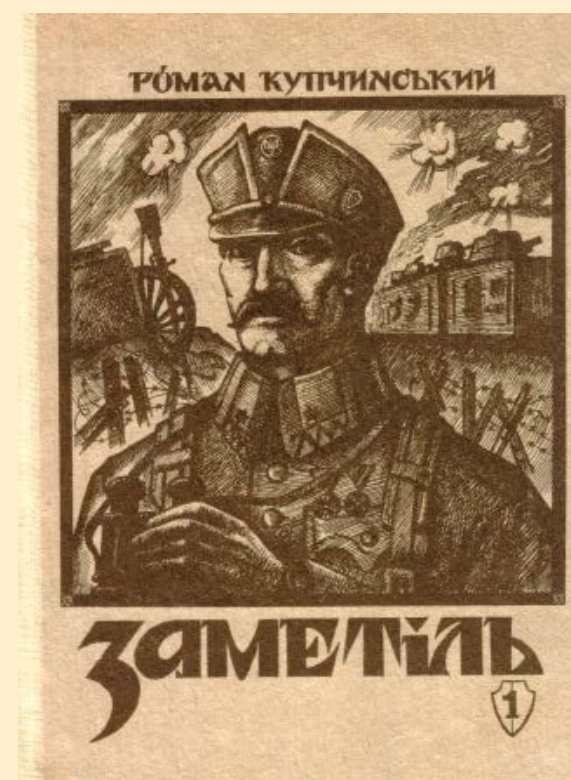
Всі публікації воєнного часу можна умовно розділити на три групи: 1) літописи, хроніки, спогади, нариси, публіцистичні статті тощо; 2) поезія; 3) гумор і сатира.

Серед жанрів першої групи найкраще були подані спогади та нариси. Спогади з пережитого писали багато стрільців, велику частину з них було опубліковано, зокрема, спогади десятника Василя Дзіковського – "Різдвяні свята УСС 1914 р.", підхорунжих Романа Купчинського – "На Галич!", "Стрілецькі відзнаки", Миколи Опоки – "Рік тому...", "З моїх звідів".

До написання нарисів найбільше спричинилися стрілець Антін Лотоцький – "Прийди весно!", "Коли рвуться кайдани", хорунжий Андрій Баб'юк – "В день Воскресення", "На торговиці", чотар Василь Кучабський – "28 червня", "Картини з дневника", сотник Дмитро Вітовський – "Похорони стрільця", "Із сумно-ясних

настроїв", "Звіт", підхорунжий Микола Угрин-Безгрішний – "Живі картини...". Як літописці та хроністи продуктивно працювали підхорунжі Лесь Новіна-Розлуцький – "Записки до літописі УСВ (УСВ – Українське Січове Військо)", Роман Купчинський – "Від Стрипи до Золотої Липи", "Над Стрипою", Ростислав Заклинський – "Хроніка Збірної Станиці УСС за 1914–1918 рр.", "Шляхом стрілецької слави", десятник Василь Дзіковський – "З внутрішнього життя Українського Січового Війська", "Від Веречок до Семиковець" та інші. Чимало фактів і характерних деталей із життя УСС, їх психології і настроїв подав підхорунжий Осип Назарук, особливо в працях "Слідами Українських Січових Стрільців" та "Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців".

Нічим не поступалася стрілецькій прозі й стрілецька поезія, що також акумулювала в собі масову свідомість УСС. Як і проза, її творили в різний час і за різних обставин. Найбільше віршів, багато з яких зразуж ставали піснями, з'явилося в 1916–

Обкладинка книжки Р. Купчинського "Заметіль"

Микола Голубець (1891–1942) – український поет, письменник, краєзнавець, мистецтвознавець, журналіст, редактор

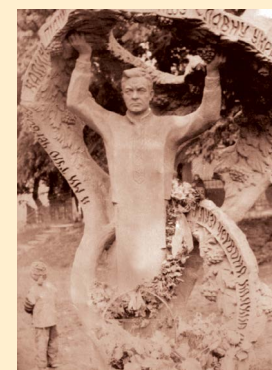
Микола Угрин-Безгрішний (1881–1949) – український поет, письменник, педагог, автор повістей, оповідань і віршованих казок для дітей і юнацтва, переважно – на історичні теми

Антін Лотоцький (1881–1949) – український письменник і педагог, автор повістей, оповідань і віршованих казок для дітей і юнацтва, переважно – на історичні теми

Степан Чарнецький (1881–1944) – український поет, фейлетоніст, критик, рецензент, перекладач, театральний діяч

Пам'ятник С. Чарнецькому у с. Шманьківцях Чортківського району Тернопільської області

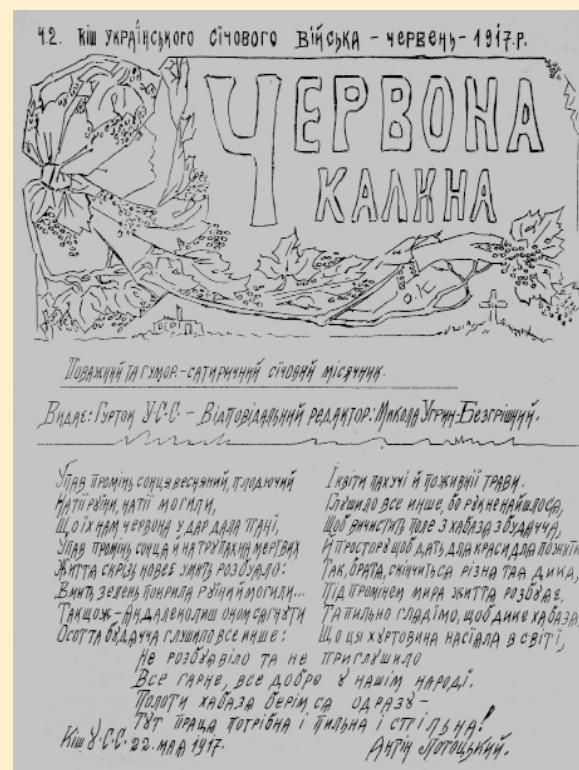
Титульна сторінка гумористично-сатиричного січового місячника "Червона Калина". 1917 р.

на початку 1917 рр., тобто тоді, коли стрілецтво в силу фронтових обставин перебувало у відносно кращих умовах.

Серед найвідоміших поетів-усусусів були: підхорунжі Роман Купчинський, Левко Лепкий, Микола Голубець, Юрій Шкрумеляк, Василь Бобинський, Микола Угрин-Безгрішний, хорунжий Юліан Назарак, стрілець Антін Лотоцький та інші.

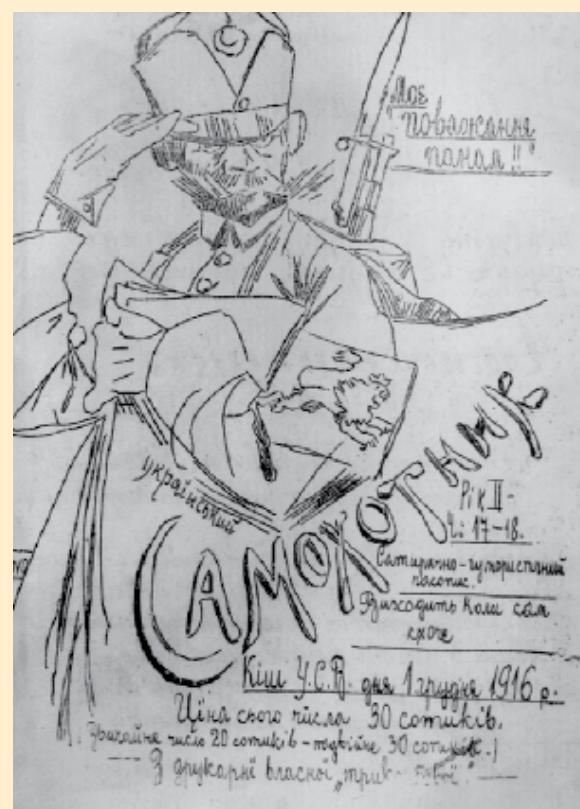
Зміст віршів воєнного часу, які написані УСС, свідчить, що їх головними темами були доля України та її народу, сподівання на краще майбутнє. Зокрема, це можна простежити з поезій А. Лотоцького "Гімн Коша" (1918), "Лунає клич, луна гримкий" (1916), М. Угрин-Безгрішного "Гімн Українських Січових Стрільців" (1918), Л. Лепкого "Група Схід", "Хай живе", "Бо війна-війною (Марш обозників)", "Ой поїдем, товариші", "Ми йдемо вперед", Г. Труха "Шуміли там лози злегенька..." (1917).

Багато стрілецьких поезій було присвячено полеглим усусусам. Про це писали Роман Купчинський ("Тіням" (1917),

"На подільських ланах" (1915), "Хто вас бодрить?!.." (1919), "Засумуй трембіто" (1920), Василь Бобинський ("Роки" (1919), "Синя чічка" (1916), "У трумні" (1917), "Відгуки вечора" (1917), Микола Голубець ("Тим, що впали", "Спомин", "Війна", "І мій вам заповіт"), Степан Чарнецький ("Де айстри вмирили", "Іванові", "Над Сочі берегами"), Юрій Шкрумеляк ("Дума про смерть двох стрільців хоробрих"), Юліан Назарак ("Нема в світі кращих хлопців"), архикнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) ("Незнаним героям", "Розпука (Присвячую Василеві Сливчуків)").

Особливе місце в середовищі УСС займала стрілецька пісня, у якій чи не найбільше відтворені всі ті прагнення й ідеї, що ними жило стрілецтво. Творення стрілецьких пісень часто зумовлювали реальні події, факти, імена, випадки з життя. Схвилювавши кого-небудь зі стрілецьких піснярів, вони ставали темами поетичного оспівування, водночас передаючи майбутнім поколінням живі спогади про славне минуле стрілецтва. Слід виокремити стрі-

лецькі поезії пісенного жанру, які писали Роман Купчинський ("Стрілецька пісня", "Ой шумить, шумить...", "Дівчино-рибчино", "Іхав стрілець на війноньку", "Заквітчали дівчатонька", "Стрілецька пісня ("Ой там при долині...")", "Як з Бережан до кадри" та ін.), Степан Чарнецький ("Ой у лузі червона калина", яка стала гімном стрілецтва), Клим Гутковський ("Гей, ви, хлопці січові!"), Юліан Назарак ("Товариші, ми до штурму багнети наложім"), Михайло Гайворонський ("Ой впав стрілець", "Йде Січове військо", "Проїшли гори, пройшли доли", "Проїшли смерті"), Левко Лепкий ("Ой видно село", "Масва нічка").

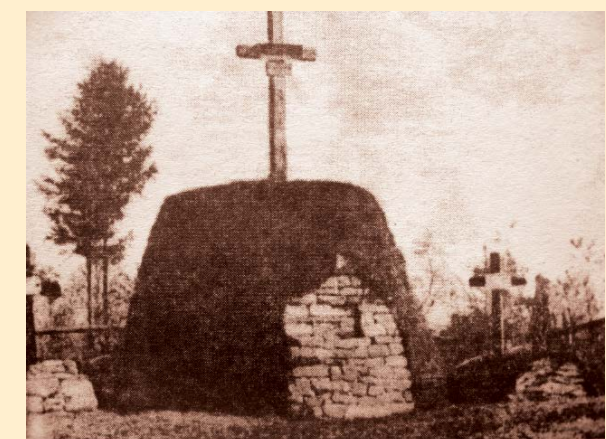
Зазначимо також, що деякі пісні-поезії зародилися дещо пізніше в період діяльності Української Галицької Армії. Вони були своєрідним підсумком українських визвольних змагань та реквієм за багатьма українськими вояками, що полягли за волю України. Сюди належать пісні: Романа Купчинського "Ой та зажурились", "Засумуй трембіто", Антона Баландюка та Романа Купчинського "Ой зацвіла черемха", Михайла Гайворонського та Михайла Кураха "Коли ви вмирили" ("Реквієм") і деякі інші.

У царині гумору і сатири працювали відомі українські літератори, січові стрільці підхорунжий Л. Лепкий, М. Угрин-Безгрішний, вістовий А. Баб'юк, стрільці К. Кузьмович, О. Курилас, А. Лотоцький. Зокрема, вістовий Андрій Баб'юк, стрільці Клим Кузьмович та Антін Лотоць-

Іван Балюк (1894–1915) – визначний ідеолог стрілецтва, активний член Пресової Кватири, поет та видатний автор нарисів і воєнних листів

Обкладинки гумористично-сатиричного часопису "Самохотник", що видавали на фронті Українські Січові Стрільці

Стрілецькі могили в Завалові Підгаєцького району Тернопільської області. Посередині могила чотаря Івана Балюка

Василь Вишиваний (Габсбург) (1895–1951) – полковник і командант Українських Січових Стрільців та армії Української Народної Республіки, поет

Осип Маковей (1867–1925) – відомий український письменник, педагог

Клим Гутковський (1881–1915) – український громадський діяч, поет, журналіст, редактор

Андрій Чайковський (1857–1935) – український громадський діяч, письменник

Юліан Назарак (1893–1916) – український поет, живописець, композитор

кий видавали на фронті гумористично-сатиричний часопис “Самохотник”, перше число якого вийшло 21 липня 1915 р. Підхорунжі в рамках роботи “Артистичної горстки” УСС на фронті Лев Лепкий і Роман Купчинський 1916 р. були видавцями сатиричного журналу “Бомба”. А Антін Лотоцький і Микола Угрин-Безгрішний видавали гумористично-сатиричний журнал “Самопал” (з 1916) і “поважного та сатиричного” січового місячника “Червона Калина” (з 1917). Андрій Баб’юк став видавцем щедвохумористично-сатиричних видань “У.С.С.” і “Тифуснаодноднівка”. Щоправда, останнє видання вийшло в одному примірнику 1917 р.

Трагічною видається доля деяких Українських Січових Стрільців, які здійснили вагомий внесок на літературному фронті у роки війни. Зокрема, чотар Іван Балюк, що перебував у легіоні УСС із 1914 р., був знаменитим провідником стеж (розвідувальних груп) у Карпатах, згодом – командиром чоти в сотні Д. Вітовського. Брав участь у карпатській кампанії, боях над Дністром і Золотою Липою. Визначний ідеолог стрілецтва був активним членом Пресової Кватири. Творча спадщина

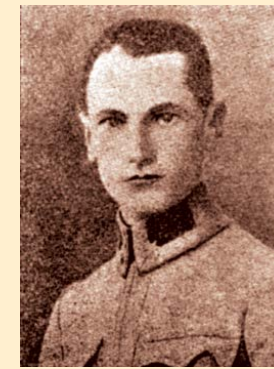
І. Балюка представлена спогадами “Під Галичем”, “Листами з поля” до С. Масляка, а також шістьма віршами, об’єднаними промовистою назвою “Скошений цвіт”. Нагороджений срібною медаллю 2-го класу. Загинув у бою під Заваловом Підгаєцького повіту на Тернопільщині 27 серпня 1915 р., коли йому виповнився лише 21 рік.

Хорунжий Юліан Назарак – поет, живописець – був активним членом Пресової Кватири. Нагороджений двома медалями за хоробрість. Загинув на фронті 1916 р., коли йому виповнилось лише 23 роки. Сотник Клим Гутковський – відомий громадський діяч, журналіст, поет, організатор січово-сокільського руху. На Шевченківському здвизі у Львові 1914 р. очолював стрілецькі вправи. У серпні 1914 р. як старшина запасу австрійського війська був переведений до легіону УСС, спочатку як командир “кадри”, опісля – командир Гуцульської сотні, якою командував у бою під Вишковом. Помер у лікарні в Будапешті 29 травня 1915 р.

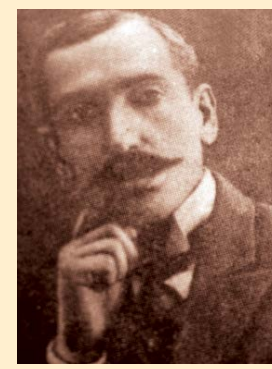
Прирозгортаючи сторінку національно-визвольних змагань галицьких українців 1918–1923 рр., потрібно зазначити, що в умовах українсько-польської війни 1918–1919 рр. літературна діяльність галицьких поетів і прозаїків не зупинилась. Частина з них обіймали високі посади в уряді ЗУНР, були в лавах УГА.

Серед галицьких письменників, які були мобілізовані до австрійської армії під час Першої світової війни, але не були активними у розбудові літературного життя на фронті, слід назвати Осипа Маковея (резервний старшина при австрійській кавалерії). Хоча 1918 р., коли він повернувся до Заліщик одразу ж після проголошення української державності, почав організувати Українську державну учительську семінарію. Написав вірші “Ми гайдамаки”, “В темних горах, при окопах...”, “Стрілецький марш”.

Андрій Баб’юк (Мирослав Ірчан) на початку діяльності ЗУНР, як і О. Маковей, займався організацією українського шкільництва на Поділлі. Став співробіт-

Микола Євшан (справжнє прізвище — Федюшка; 1889–1919) — український літературний критик, літературознавець і перекладач; започаткував власний напрям у критиці, заснований на філософії Ф. Ніцше та Й. Фіхте. Здійснив аналіз творів Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Коцюбинського та ін.

Ілько Гаврилюк (1874–1946) – український поет

ником органу УГА “Стрелець” (1919). Після переходу УГА на бік більшовиків захопився ідеями комунізму, залишаючись при цьому на українських самостійницьких позиціях. Андрія Баб’юка призначили помічником військового комісара Першої Галицької бригади червоних українських січових стрільців, а опісля помічником начальника політичного відділу бригади. Він зі своїм загоном успішно воював проти польських військ Ю. Пілсудського 1920 р. Почав працювати у редакції газети “Більшовик”, органі ЦК Компартії Східної Галичини.

Підхорунжий Юрко Шкрумеляк був активним учасником Листопадового повстання 1918 р. Андрій Чайковський під час листопадових подій 1918 р. став самбірським, а Михайло Козоріс – косівським повітовими комісарами ЗУНР.

Письменник і критик Микола Євшан (Федюшка) був старшиною УГА. Також служив і в австрійській армії, і в УГА молодий Олесь Бабій. Під час стрілецького походу на Київ опинився в польському полоні, звідки йому вдалось втекти. Серед його поезій цієї буремної доби слід виділити “Шукаю людини” (1920), “Воєн-

на колісанка” (1918), “Після бою”, “На нашій Голгофі”, “Ворог іде”, “За Збруч”, “На Київ” (1919), “На Маківці”, “Базар”, “Лист в’язня” (1921) тощо.

Продовжував воювати вже у лавах УГА Василь Бобинський. На цей час припадають його яскраві поезії “Роки”, “У трумні”, “На облогах злуди”, “Братам” і ін. Письменник Микола Матіїв-Мельник теж брав участь у визвольній боротьбі 1918–1920 рр., будучи спочатку в УСС, а згодом – в Українській Галицькій Армії. Тоді він написав поезії “Журавлі” (1919), “Вже Київ наш” (1919), “Сто тисяч віч, сто тисяч рук...” (1919), “Ворони” (1920), “Дефіляда” (1921).

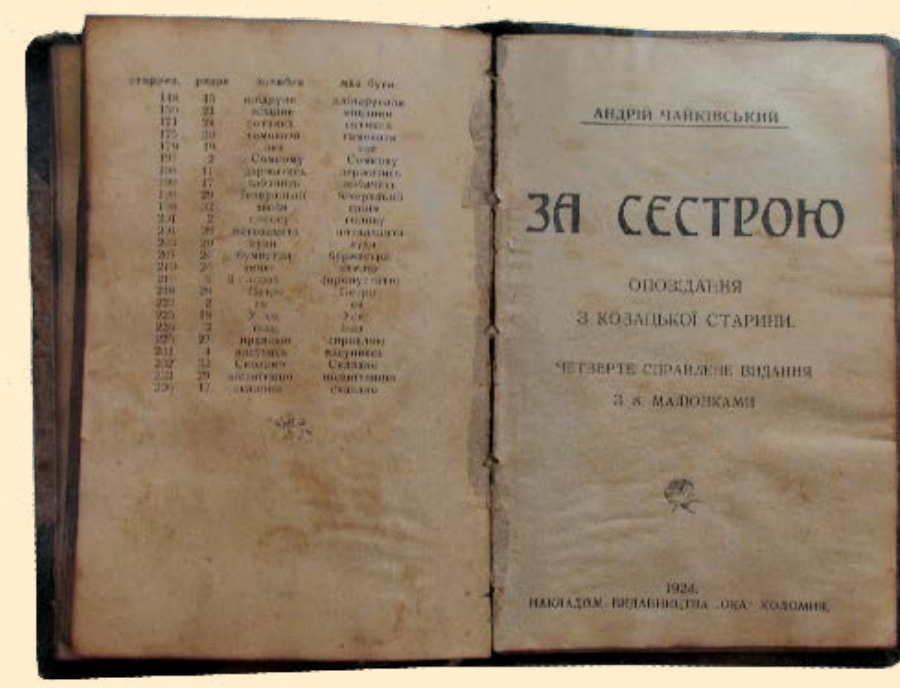
Галицький поет і письменник Михайло Курах у 1917–1918 рр. був підполковником УСС. У 1919–1920 рр. – референт Ревкому Української Галицької Армії. У його віршах “Протоптані квіти” (1914), “Плакав вітер...” (1914), “Вороний кін” (1919), “Тим що впали” (1922), “Проклін” (1922), “Матері” (1922) тощо характерна фольклорна поетика. Поезії М. Кураха ближчі до фольклору, ніж до професійної літератури.

Поет Ілько Гаврилюк під час національно-визвольних змагань 1918–

Обкладинки художніх творів Андрія Чайковського “В чужім гнізді”, “За сестрою”

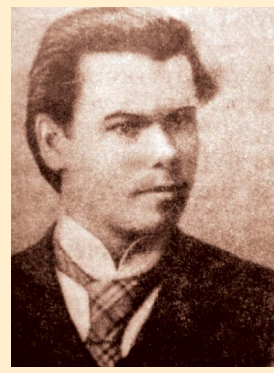
Осип Маковей в центрі дитячого аматорського гуртка. 1924 р.

Михайло Островерха (Михайло Осика) (1897–?) – український письменник, журналіст, критик, мистецтвознавець, перекладач

Петро Карманський (1878–1956) – український громадсько-політичний діяч, поет, прозаїк, журналіст, педагог

Дмитро Макогон (1881–1961) – український письменник і педагог

Осип Шпитко (1869–?) – український поет, письменник, гуморист-сатирик, композитор

Богдан Лепкий (1872–1941) – український громадсько-культурний діяч, поет, прозаїк, перекладач, маляр

Христя Алчевська (1882–1931) – письменниця

Микола Вороний (1871–1940) – відомий український громадсько-культурний діяч, поет, театрознавець, режисер

Олександр Олесь (Олександр Кандиба) (1878–1944) – український поет, перекладач

1920 років був сотником Української Галицької Армії. Перебував у більшовицькому полоні. Залишив по собі збірку поезій “По терню і камінню”, яка вийшла 1926 р. (за іншими даними – 1923 р.), де слід виокремити його однойменну поезію та інші – “Тиф серед УГА в Барі” (1923), “Прощання стрільця з дружиною” (1919), “До молоді” (1923).

Церковний діяч та письменник Грицько Трух в легіоні УСС перебував із 1914 р. Відзначився як один із найкращих провідників стеж у Карпатах. Як член Начальної Команди УГА брав активну участь у Листопадному збройному повстанні 1918 р. у Львові. Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. був воїном Української Галицької Армії. Автор багатьох статей, спогадів, пісень та поезій (“Шуміли там лози злегенька ...”) на стрілецьку тематику.

Письменник, журналіст і критик Михайло Островерха (Осика) – хорунжий 2-ї сотні, в легіоні УСС перебував із вересня 1915 р. Був активним членом Пресової Кватири. Полонений у бою під Потурорами у вересні 1916 р. Повернувшись з полону влітку 1918 р. спершу перебував в бригаді УСС під Львовом, потім – у 10-й Янівській бригаді; активний учасник “чортківської офензиві” та походу на Київ. Автор літературно-мистецьких есе, нарисів спогадів, що вийшли книгами “Без докору” (1948), “Гомін здалека” (1953), “На закруті” (1958), “Грона калини в УСС” (1962) тощо.

Поет і прозаїк Петро Карманський з початком Першої світової війни поїхав до Відня, звідти його скерували до просвітницької роботи серед українців у таборах російських полонених у Зальцведелі, Вецлярі та Раштаті (Німеччина). Тоді він написав цикл віршів “Кривавим шляхом”, у якому оспівав подвиги січових стрільців, а також збірку віршованої прози “Al fresco” з їдкою сатирою на діячів віденської еміграції. 1917 р. повернувся в Галичину. Під час повстання Західно-Української Народної Республіки П. Карманський вів в Тернополі значну політичну роботу. Він – голова повітового комітету Української Народ-

ної Ради, член міської управи, делегат до Української Національної Ради, редактор газети “Голос Поділля”, перейменованої потім на “Український голос”. У лютому 1919 р. уряд Української Народної Республіки призначив П. Карманського секретарем дипломатичної комісії у Ватикані. Там він написав збірку ліричних віршів та цикл сатири на “отаманію”, левова частка яких залишилася в рукописах, а також повість у двох частинах “І в огні її, окрадену, збудять...” (“Кільця рожів”). Підготував до друку другу частину “Кривавої книги” – збірника матеріалів про польську окупацію Галичини в 1919–1920 рр. У січні 1922 р. від’їжджає в Бразилію з дорученням еміграційного уряду ЗУНР зібрати серед українських поселенців гроші в фонд національної оборони. Там він написав драму “Буря” на тему польсько-української війни, видав португальською мовою спрямовану проти польської окупації Галичини книжку “Злочин європейської цивілізації”. 1923 р. видав збірку поезій “За честь і волю”, де подано вірші на стрілецьку тематику.

Частина галицьких письменників не брала активної участі в організації легіону УСС, УГА, але залишили цікаві поезії, оповідання, повісті на стрілецьку і військову тематику. Слід виокремити поезії Миколи Вороного “За Україну”, “Гей, хто має міць!”, “Коли ти любиш рідний край...”, “Пісня повстанців”, що видані були у збірці “За Україну” 1921 р.; поезії Павла Думки “Марш кошового”, “Чо-сьте, браття, потрухліли...”, що видані 1923 р.; поезії Дми-

тра Макогона “Як Січ наша повсталала...” (“Гей, наш батько, Кошовий...”), “Січова пісня”, “Гей молодь вкраїнська” і ін., що вийшли 1921 р.; поезії Олександра Олеса (справжнє прізвище – Олександр Кандиба) “Вояче-брате! Рідний мій...”, “Ми не зложим червоного стягу...” (Присвята Українському Січовому війську), “Куйте мечі”, “За горою сонцеясне...”; поезії Осипа Шпитка “Січова пісня”, “Марш січовиків”.

На відміну від свого брата Лева, Богдан Лепкий не був січовим стрільцем, але як прозаїк і поет у творах надихав українських воїнів до боротьби за незалежність. Яскравими і патріотичними за духом є його оповідання “До Січових стрільців”, “Ясениця горіла”, поезії “Дванадцять борців”, “Стрілець до матері”, “Напис на стрілецьких гробах”, “Не хилляйте вділ прапора”, “Журавлі” й ін., частина з яких вийшло у збірці “Тим, що полягли” (1916).

Підбадьорювали стрілецьку армію вірші українських жінок – патріотів своєї Вітчизни. Поезії Христі Алчевської, у яких художній акцент, подібно до поезій Р. Купчинського, падає на синтаксичну риторичу, внаслідок чого авторка не лише декларувала свої думки, а й творила відповідний емоційний клімат, зустрічаємо у таких творах: “Січовий марш”, “Під час війни”, “Свободайде! Свободайде!..”, “Гей, на бій”, які написані у 1915–1917 рр.

Уляна Кравченко (справжнє прізвище – Юлія Шнайдер), яка увійшла в літературу із Франкового гуртка і більшість творів написала для дітей, залишила стрілецькі поезії: “Всі ви мої (До УСС)”, “Вороги, як повинь, ішли без упину...”, “На стрілецьку нуту (для Гр. Коссака)”, “З пісень летунів (Присвята сотникові летунів Петрові Франку)”, що були видані у збірці “Для неї – все” (1931).

Віра Лебедова (справжнє прізвище – Константина Малицька) була активною учасницею українського січового руху. У 1914–1920 рр. перебувала у Красноярському таборі для полонених. Є автором низки стрілецьких поезій: “Герої”, “В січ ставай”, “Поставали козаченьки”, “Чом, чом, чом?”, “Вгору прапор”, “Взяв би я бан-

дуру, настроїв, заграв...”, “Січ у поході”, “Січовий поклик”, “У Січі, у Січі”, що видані у збірнику “Луговий співаник” (1923).

Поетеса Олена Береза взялась за перо з материнської розпуки. Вона присвятила книгу віршів “Материнська пісня” синові Стефанові, який загинув за рідний край у 1919 р. Її вірші – “Від Кавказу аж до Тиси”, “Полинула б я до Бога”, “Не тут моє серце!”, “Віють вітри, віють буйні...” – це розмова з собою, сповідь перед Україною. Єдиний син не повернувся з поля бою, поліг героєм, і материнське серце карається та гірко тужить.

Деякі галицькі письменники, які брали участь у національно-визвольних змаганнях 1914–1923 рр., перебуваючи в лавах УСС та УГА, у міжвоєнний період виїхали на Наддніпрянську Україну, продовжуючи працювати на літературно-мистецькому фронті. 20-ті рр. XX ст. були роками надій на наше національне відродження. Пожвавилось літературне життя. Тому у середині 1920-х рр. у Києві виникла літературна організація “Західна Україна”, яка об’єднала близько 40 письменників і художників, вихідців із Західної України і почала видавати однойменний журнал. Письменники і поети, які входили до цієї організації – В. Атаманюк, В. Бобинський, М. Кічура, М. Козоріс, І. Ткачук, Д. Рудик, та інші – ознайомилися населення радянської України з окремими сторінками національно-визвольної боротьби галицьких українців проти поляків, показували важке становище їх під іноземним гнітом за Збручем. Більшість із них репресовані і їх знищив сталінський режим у 1930-х роках.

Страдницький шлях пройшов український поет, перекладач Василь Атаманюк. Закінчивши Віденську гімназію В. Атаманюка забрали до австрійської армії, де він у роки війни служив в розвідувальній групі телефоністом, перекладачем у прес-бюро. Перший друкований твір В. Атаманюка – вірш “Лист малого синка до батька на війну” (1915). А через рік у Відні вийшла і перша його збірка поезій “Як сурми заграли до бою”. Збірка була однією з перших реакцій в українській поезії на страшну

Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер) (1860–1947) – українська поетеса, педагог

Константина Малицька (Віра Лебедова) (1872–1947) – українська поетеса, композитор, редактор

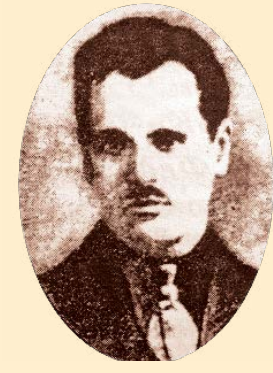
Василь Атаманюк (1897–1937) – український поет, перекладач, член спілки революційних письменників “Західна Україна”

Група письменників Західної України “Плуг” у Києві (1920-ті рр.). Зліва направо В. Атаманюк (секретар), Д. Рудик, Л. Будай, С. Канюк, С. Семко (голова), Я. Струханчук, М. Козоріс, Д. Загул, М. Марфіївч

Андрій Баб'юк (псевдонім – Мирослав Ірчан) (1897–1937) – український письменник, поет, публіцист, перекладач, драматург, видавець. Від 1930 р. – голова Спілки революційних західноукраїнських письменників “Західна Україна”

Дмитро Рудик (1893–1955) – український письменник і педагог

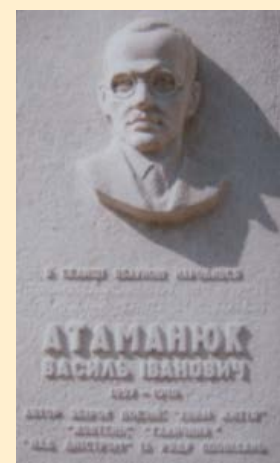

Василь Атаманюк у сталінській в'язниці

братовбивчу війну. У віршах – враження і думки юнака, одірваного від дому і улюбленої справи. У них немає чванства, чи радості від перемог, тут прокляття війни з її страшними наслідками, прокляття людям, які довели до неї. У студентському журналі “Шляхи” були надруковані його вірші присвячені війні: “Думка” (1916), “На полі” (1916) і “Диво” (1917). Вірші В. Атаманюка з'являються і на сторінках журналу “Світ”, який виходив у Львові: “Ах коби то знати!” (1918), “З тернового шляху” (1917), “На цвинтарі польовому...” (1917). У 1918 р. вступив до легіону УСС. А коли сорокотисячна УГА стала під оруду Головного отамана Симона Петлюри, В. Атаманюк бере участь у воєнних діях, став козаком комунікаційного відділу при штабі армії УНР, деякий час працював у військовій газеті. Десь у другій половині 1919 р. ознайомився з ідеями Української комуністичної партії (боротьбистів). Програма партії імпонувала В. Атаманюку і він вступив до її лав, працював технічним секретарем газети катеринославських боротьбистів “Український пролетар”. У газеті з'являлися його статті, у яких він виступав проти більшовиків, проти загарбницької політики Москви, що посягнула на незалежність України. В поезіях цього періоду (“Як би знав, я, Україно”, “Ми сміло підемо”, “Вперед ми ідем” та ін.), які ввійшли до збірки “Хвилі життя”, чується глибока синівська любов до України, до її знедоленого, уярмленого народу. Поет мріє про вільну і незалежну Україну і за цю ідею він згідний боротися “до загиби”, “віддати своє щастя, свою долю”. Коли у 20-х рр. ХХ ст. розпочалось національне відродження у радянській Україні, поет активно долучився до літературно-мистецького життя. Будучи членом літературної організації “Західна Україна”, він 1927 р. став редактором однойменного літературно-мистецького і громадсько-політичного ілюстративного альманаху. Значна частина його творів – це відгуки на події у східних та західних землях України. Він описує їх, виявляє своє ставлення до них, мріє про цілковите визволення народу від соціальної та на-

ціональної неволі. Тоді він упорядкував і видав альманах “Революційні пісні Західної України” (1928), написав передмову і видав антологію “Революционная поэзия Западной Украины” (1929).

Проте у другій половині 20-х років радянська влада почала цькування і навішування “буржуазних” ярликів письменникам, поетам і митцям, що входили до складу літературної організації “Західна Україна”. 1930 р. В. Атаманюка виключили з письменницької організації “Західна Україна”. Тоді з'явилася низка збірок поезій на галицьку тематику: “Між меж і ґрат” (1930), “За Збручем грози” (1930); збірки оповідань: “Галицькі ночі” (1932), “Тяжкі роки” (1930), “Крізь кривду й кров” (1932). 1933 р. органи ДПУ УСРР заарештували В. Атаманюка, звинувачуючи його у контрреволюційній діяльності як члена Української Військової Організації. У в'язниці під слідством він написав пояснення. В. Атаманюк пояснив чому

Меморіальна таблиця, встановлена поетові В. Атаманюку у селищі Яблунові Косівського району Івано-Франківської області

Родина Атаманюків. На передньому плані гімназист Василь Атаманюк, сидять брат Петро, мама, брат Юрій. Стоять сестра Марія і брат Михайло

галичани в УСРР акліматизуються важко і робить висновок, що “стати чесним, послідовним до кінця щирими радянцями їм заважає... націоналістична галицька природа. І дух їхнього виховання підказує їм третій, середній, угодовський вихід з утвореного становища: радянець – де-юре, націоналіст – де-факто. До таких належу й я”. Того ж року його направили в концтабір в Караганду, а 1937 р. органи НКВС його розстріляли.

1929 р. Мирослав Ірчан (справжнє прізвище Андрій Баб'юк) повернувся в радянську Україну. У січні 1930 р. його обрали головою Спілки революційних західноукраїнських письменників – “Західна Україна”, редактором однойменного місячного журналу. Утім, як і В. Атаманюка, Мирослава Ірчана 1933 р. заарештували. 1937 р. був страчений комуністичним режимом.

Закінчивши Коломийську гімназію 1915 р. Д. Рудик добровільно вступив до легіону УСС і, здобувши вишкіл у с. Вар-

палянці біля Ужгорода, пройшов шлях січового стрільця від Карпат аж до Умані. 1916 р. почав писати оповідання на стрілецьку тематику. Після того, як 1918 р. січові стрільці опинились на Наддніпрянській Україні, Д. Рудик вже не повернувся до Галичини. У 1920-х рр. під час проведення українізації був членом письменницької організації “Плуг”, а згодом “Західна Україна”. Став членом редколегії журналу “Західна Україна”. На початку 1930-х рр. підготував книжку критичних статей “Етюди західноукраїнської літератури”. Однак як і майже всі інші члени літературної організації “Західна Україна” був заарештований органами ДПУ УСРР, а пізніше перебував у спецтаборах Колими.

Галицький письменник Іван Ткачук брав участь у Першій світовій війні як вояк австрійської армії, потрапив у російський полон. Жив на Великій Україні. Належав до літературної організації “Західна Україна”. У 1930-х роках його ре-

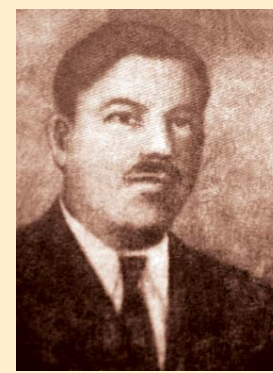

Микола Тарновський та Мирослав Ірчан (перші ліворуч) серед діячів українського робітничого руху в США (м. Нью-Йорк, 1929 р.)

Мелетій Кічура (1881–1939) – український поет, перекладач

Василь Бобинський (1898–1938) – український письменник

Юрій Шкрумеляк (1895–1965) – український поет, прозаїк, драматург, дослідник і збирач фольклору, перекладач, журналіст, педагог, активний громадський діяч

Левко Лепкий (1889–1971) – український письменник, поет, фейлетоніст, упорядник низки видань, журналіст, композитор, редактор. У міжвоєнний період директор львівського видавництва “Червона Калина”

Михайло Козоріс (1882–1937) – український письменник, драматург, публіцист

пресували, твори вилучили з ужитку, однак автор чудом залишився живим. Хоча писав у стилі “пролетарської літератури”, але у його творах спостерігаються мотиви на військову тематику (“Помста” (1927), “Смереківі шуми”, (1929), “Безробітний” (1930), “На вкраденій землі” (1930), “Прострілений декрет” (1930), “Українці за океаном” (1930), “Над Збручем” (1931), “Страйк” (1931) тощо).

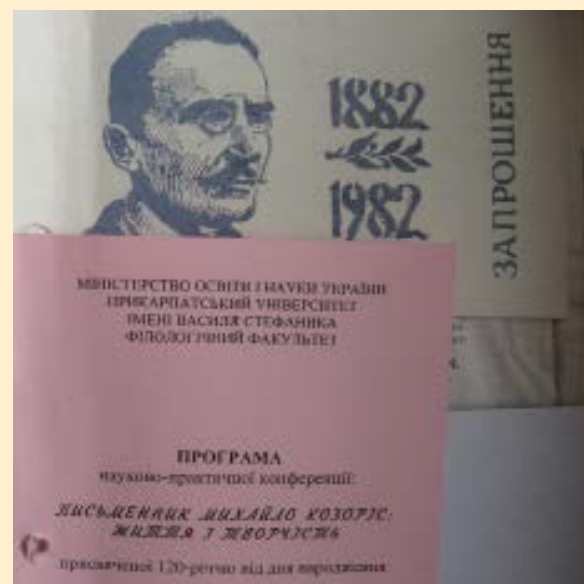
Василь Бобинський після війни, повіривши у комуністичні ідеали, став членом КПЗУ, редагував низку видань лівого спрямування. 1930 р. разом із сім'єю переїхав до Харкова, де 1933 р. був заарештований за участь у міфічній “терористично-диверсійній організації”. Перебуваючи на засланні на Соловках, відмовився написати вірш про Сталіна. Був розстріляний 1938 р.

Михайло Козоріс письменницьку діяльність розпочав на початку ХХ ст., переважно пишучи новели і дитячі п'єси. Коли розпочалася Перша світова війна, М. Козоріса до війська не забрали через слабе здоров'я. Під час російської окупації Галичини його було звинувачено в шпигунстві та заслано до Томської губернії. У грудні 1918 р. він повернувся до рідного краю, працював в Надвірній, Делятині, а потім у Косові, де був свідком арештів гучулів румунськими військами, які влітку 1919 р. окупували Покуття і Гуцульщину. Пізніше письменник опублікував спогади “Румуни в Галичині”. 1920 р. М. Козоріс переїхав до радянської України, вступив до лав комуністичної партії і брав участь у поході Червоної Армії на Західну Україну. У липні 1920 р. стає членом Галревкому. У творчому доробку Михайла Козоріса того часу є літературно-критичні праці, вірші, повісті, оповідання, у яких прямо чи опосередковано розглядаються буремні роки визвольних змагань галицьких українців другого десятиріччя ХХ ст. У романі “Чорногора говорить” (1931) автор розгорнув широку картину життя гуцульського села початку ХХ ст. У незакінченому романі “Голуба кров” (1932) М. Козоріс змальовує галицьку інтелігенцію початку ХХ ст.

1932 р. видав публіцистичний нарис “Панський терор на Західній Україні”.

Подібна доля була у його колеги по організації “Західна Україна” Мелетія Кічури. Брав участь у Першій світовій війні на боці австро-угорської армії. Однак потрапив до російського полону і був засланий до Томської губернії. Перебуваючи в полоні, поет цікавився подіями в Росії та настроями полонених, літературним та політичним життям Галичини. Після жовтневого перевороту в Росії 1918 р. переїхав до Києва, де займався активною літературною діяльністю. Залишив по собі збірки поезії “Відблиски криці”, “Останні могікани. Політична сатира”, “Передодні. Поезії”, де подано складне життя галицьких українців під час воєнних дій 1918–1919 рр. і польської окупації. Найвідоміша поезія, присвячена галицькому стрілецтву: “Оповідання усусуса (до десятиріччя галицької революційної армії)” (1928). Редактор альманаху “Руку братам” (1928), що вийшов у Києві. Репресований 1937 р., помер у сталінських таборах 1939 р.

Низка галицьких письменників, незважаючи на поширення радянської комуністичної ідеології після поразки національно-визвольних змагань, не переїхали за Збруч, залишились і продовжували плідно працювати на літературному фронті

ті у рідному краї. Поряд із цим у Галичині, а також в еміграції, у міжвоєнний період формувалось молодше покоління поетів, яке прочитувало історію українського січового стрілецтва, Західно-Української Народної Республіки з фронтових фотографій, з численних могил, з багатючих спогадів учасників походів, що їх пропонували читачам видання “Червоної Калини” та галицька періодика. З'являється постстрілецька поезія з новою художньою стилістикою та новим осягненням теми. До стрілецької теми зверталися практично всі галицькі поети різних поколінь. Особливо активними у стрілецькому тематичному напрямі знову стають Ю. Шкрумеляк, Р. Купчинський, Л. Лепкий, М. Матіїв-Мельник, О. Бабій та інші. Активно діяла літературно-мистецька група “Митуса”, що вносила елементи символізму у стрілецьку поезію та прозу.

Ю. Шкрумеляк на початку 1920-х років входив до складу літературного угруповання поетів-символістів “Митуса”. За польської окупації Галичини працював у редак-

ціях львівських газет “Діло”, “Батьківщина”, “Новий час”. Редагував часописи “Народна справа”, “Дзвіночок”. Тоді на стрілецьку і військову тематику він видав книги: “Дивні пригоди з воєнних часів” (1928), “Вогні з полонин” (1929). Дуже популярною була його повість “Чота крилатих” (1928) та п'єса “Стрілець невмирущий” (1938).

Роман Купчинський 1921 р. повернувся з польського табору для інтернованих українців. Працював у редакції газети “Діло”, в літературно-мистецькому альманасі “Митуса”. 1928 р. вийшли перші дві книги його трилогії “Заметіль” – повісті “Курилася доріженька” і “Перед навалою”. Третя книга трилогії – “У зворах Бескиду” – видана 1933 р.

Антін Лотоцький після буремних років війни активно займався видавничою діяльністю, публікуючи багато історичних оповідань. Його перу належить історичний нарис “Із народної поезії світової війни”, виданий 1926 р.

Після війни Лев Лепкий працював журналістом, редактором і видавцем журналу

Олесь Бабій (1897–1975) – український письменник, літературознавець і публіцист

Обкладинки західноукраїнських літературно-мистецьких часописів “Життя і мистецтво”, “Наш світ”, де у 20–30-х рр. ХХ ст. видавали стрілецьку і постстрілецьку прозу

Богдан Кравців (1904–1975) – український поет, журналіст, перекладач, літературознавець, редактор низки періодичних видань Галичини, публіцист і громадсько-політичний діяч

Анатоль Курдик (1905–2001) – український поет, прозаїк, гуморист, публіцист, організатор періодичних видань у Галичині та діаспорі

Ярослав Курдик (1909–1996) – український громадський діяч, письменник, журналіст

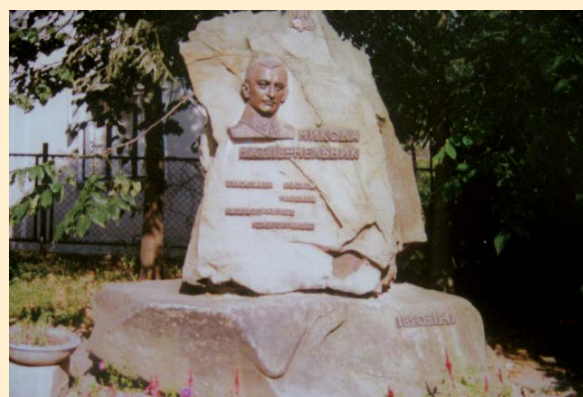

Іван Зубенко (1888–1940) – український письменник, драматург, журналіст

Михайло Обідний (1889–1938) – український поет, етнограф, музикознавець

Микола Матіїв-Мельник (1890–1947) – український поет, прозаїк, критик, педагог

Меморіальний пам'ятний знак, встановлений М.Матію-Мельнику в селищі Яблунові Косівського району Івано-Франківської області

національно-визвольних змагань галицьких українців. Літературний доробок складають збірки новел “По той бік греблі”, “За рідне гніздо”, “Крізь дим і згар”, “На Чорній Дорозі”, поеми “Паде пожевклий лист”, “На ріках вавилонських”, а також вірші, друковані в десятках видань галицької періодици 20–30-х рр. Його поезія у ці роки була популярною в Галичині. Як і у віршах В. Бобинського, Р. Купчинського, О. Бабія, Ю. Шкрумеляка, в ній – народні драми, тернисті шляхи до світла, свята любов стрільців до України. Лірика М. Матієва-Мельника баладна за своїм характером, найчастіше з драматичними або й трагічними сюжетами, які підказували дійсність, умови війни. У цьому контексті слід виокремити його поезії “Степи, широкі лани...”, “На чорній дорозі”, “Двадцять літ тому”, “Невідомому”, “Смерть товариша”, “Гей, соколики”, “Спомин”, “Чорніє поле...”, “Українській Флоті (В 20-ту річницю піднесення українських прапорів, 29 квітня 1918)”, “Ви рушили в похід! (У 20-ту річницю УСС, 1914–1934)”, балада “Троянда”.

“Зиз”, редактором видавництва “Червона Калина”, директором санаторію “Черче”. Був упорядником низки видань, писав оповідання, нариси, фейлетони.

Олесь Бабій, входячи до літературно-мистецького об'єднання “Митуса” у міжвоєнний період, продовжував писати твори на стрілецьку тематику. Автор поетичних збірок “Перехрестя” (1930), “За щастя оmanoю” (1930), “Пожнив'я” (1930), поем “Гуцульський курінь” (1927), “Остання офіра цісареві” (1937), повістей “Перші стежі” (1937), “Дві сестри” (1938), “Останні” (1938) тощо. Перебуваючи в еміграції у США, після Другої світової війни О. Бабій створив поеми “Жнива” (1946) та “Повстанці” (1956).

У 20–30-х роках ХХ ст. у галицькій періодиці з'явилися поетичні та прозові твори Миколи Матієва-Мельника, що відображали складні роки Першої світової війни та

Могила Олесья Бабія в Чикаго (США)

Євген Яворівський видав збірку воєнних оповідань “Серед куль і гранат” (1922), трагедію “Зрадник” і “Заки море перелечу” (1938). Написав також книжку про генерала Мирона Тарнавського “Вождь 100-тисячної армії” (1932), видав документи про боротьбу з Денікіним “Денікіняда” (1928).

Серед представників постстрілецької поезії можна виокремити Богдана Кравціва, автора поетичних збірок “Дорога” (1929), “Промені” (1930), “Остання осінь” (1940) тощо. Цікавим є його критичний нарис “Стрілецька пісня” (1934), а також поезії “Невідомий стрілець” (1926) і “Листопад” (1927). Роман Гут-Кульчицький (справжнє прізвище – Роман Кульчицький) є автором поетичної збірки “В огнях і в крові” (1926), де подані стрілецькі вірші “Борці”, “Аппо 1918”, “В огнях і крові”, “Квітки”. “Відворот і побіда”, “Недавно минуле”. Письменник і перекладач, священник Василь Лімниченко (Мельник) є автором поетичних збірок “З війни” (1920), “Хуртовина” (1921), “Клонюсь” (1926), по-

вісті “Верховинець” (1938), релігійно-філософської публіцистики “Українські хрестоносці” (1948), “Післанництво українського народу” (1949) та ін. Письменник і журналіст Анатоль Курдик був головою літературної групи “12”, організатор періодичних видань, співробітник газети “Неділя” (1930–1939) у Львові. Автор віршів, прози, гумористичної книги. На стрілецьку тематику написано оповідання “Остання стежа”, поезії “Мазепинка”, “Стрільці ідуть” тощо. Його молодший брат Ярослав Курдик є автором збірок новел “Два кулемети” (1954) та мініатюр “Етюди” (1955). Серед його стрілецьких поезій виокремимо такі: “Стрілецька знімка” та “Вояки”.

Цікавились стрілецькою тематикою і наддніпрянські письменники. Український письменник і драматург Іван Зубенко, уродженець Луганщини, у 1919–1920 рр. служив в армії УНР в чині сотника. Перебував у таборах інтернованих осіб у польському місті Каліш. Працював у редакціях часописів “Залізний стрілець”, “Український сурмач”, літературному місячнику “Веселка”. Читав лекції з української мови й літератури в табірній гімназії імені Тараса Шевченка; керував короткими педагогічними курсами. До Галичини емігрував 1926 р. Автор збірки віршів “Краплини”, збірки історичних нотаток “Наші лицарі і мученики” (1923), п'єси “Ганджа-Андибер” та жарту на одну дію “Настоящий марксист” (видані однією книгою, 1928), повісті “Фатум” (1934), “За кулісами життя” (1937), “Перемога” (1937), “Квітка на багні” (1937) тощо.

Поет, етнограф, музикознавець Михайло Обідний, родом із Миргородщини, від 1920 р. перебував у еміграції в Польщі, Чехословаччині, а від 1923 р. – на Закарпатті. Видав поетичні збірки “Під сяйвом волі” (1917), “Нерозцвілі ранки” та ін., де опубліковані поезії “З хрестів”, “Ой у полі в січі бойовій...”. Поет і прозаїк Клим Поліщук, родом із Житомирщини, від 1920 р. проживав у Галичині. Автор книжки віршів “Звуколірність”, книжок прози “Серед могил і руїн”, “Червоне марево”, “Жертва”,

повісті “Світ Червоний”, романів “Отаман Зелений” та “Гуляйпільський батько” й інших творів.

Отже, попри фронтові умови війни, літературний процес у Галичині розвивався. Завдяки стрілецькій ініціативності вдалося створити низку літературних творів, що мали суттєвий вплив і у стрілецькому середовищі, і поза ним. Стрілецька поезія і проза мала національний характер і була дуже популярною в 20–30-х рр. ХХ ст. у Галичині, стала основою розвитку української літератури цього періоду. Літературна діяльність поетів і прозаїків була підпорядкована єдиній меті: виборенню самостійної соборної Української держави. Стрілецька поезія і проза не залишилась не поміченою через десятки років. Вона стала важливою складовою і своєрідною культурно-мистецькою “зброєю” українського громадянства під час здобуття незалежності 1991 року.

Клим Поліщук (1891–?) – український поет і прозаїк

Обкладинка антологічного видання “Стрілецька голгофа” (Львів, 1992), де подані літературні твори діячів українського національно-визвольного руху 1914–1923 рр. і представників молодшого покоління поетів і прозаїків, що творили стрілецьку і постстрілецьку тематику в українській літературі

5. ВИДАВНИЦТВА

Іван Тиктор (1896–1982) – від початку Першої світової війни добровольцем вступив до легіону Січових Стрільців. Пройшов усю світову війну, польсько-українську, відтак російсько-українську 1919–1920 рр. 1916 р. отримав звання підхорунжого; воюючи в УГА проти поляків, більшовиків і білогвардійців, командував чотою. У міжвоєнний період власник концерну "Українська Преса" у Львові

В умовах військового протистояння, економічної та соціальної розрухи діяльність друкарень мало спорадичний, нерегулярний характер. До постанов ЗУНР традиційно центром видавництва вважали Львів. Тут особливо активно діяли друкарні Українського Січового Союзу, газети "Діло", Ставропігійського інституту під управою Ю. Сидорка. Але в умовах українсько-польського протистояння (листопад 1918 р.) робота львівських видавництв, що видавала українську друковану продукцію, у більшості була паралізована.

Із перенесенням столиці ЗУНР до Станиславова активувалось друкування видань у цьому місті. Серед друкарень Станиславова слід виокремити діяльність друкарні Льва Данькевича. Це видавництво використовувало для друкування офіційних законів та інших нормативних актів Української Національної Ради та уряду, прийнятих і затверджених у перші місяці 1919 р. Друкарня Л. Данькевича видавала "Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки", часопис "Республіканець". Інша станиславська друкарня Е. Вайденфельда видавала часопис "Стрілець". Ця ж друкарня, публікуючи "Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР", подавала інший підпис "З печатні Е. Вайденфельда і брата в Станиславові". У цьому місті діяла друкарня С. Хованця, що видавала часопис "Народ". Усі друкарні Станиславова видавали й іншу друковану продукцію: афіші, відозви, оголошення, оповіщення тощо.

Розвивались видавництва і в повітових містах, де, як правило, з'являлися українські періодичні видання як пресові органи місцевих українських повітових рад та повітових комісаріатів. Друкарня А. Вінтерфельда видавала часопис "Товмацькі Вісти". Друкарня Г. Візенберга у м. Самборі видавала "Наддністрянські Вісти". Орган повітових комісаріатів в Самборі, Старім Самборі, Турці". У Стрию діяла друкарня А. Ольбриха, що видавала українську друковану продукцію. У Відні помічена діяльність друкарні Адольфа Гольцгавзена, яка видавала часопис "Вістник політики, літератури й життя".

Особливо активно була видавнича діяльність у Коломиї. У період ЗУНР тут діяла друкарня Вільгельма Бравнера, де у грудні 1918 р. було зроблено передруки австрійських поштових марок. Ці марки забезпечували поштовий зв'язок; їхній продаж, щоби не було спекуляцій, взяла під контроль Окружна військова команда.

Продовжувало працювати у місті видавництво Українського Січового Союзу, яке видавало упродовж 1918 р. і півтора місяця 1919 р. щотижневик "Січовий голос".

Потреба поставити на службу розбудові української державності слово зумовила не лише появу преси, а й друкарні, у якій б цю пресу друкували. Вже від початку грудня 1918 р., тобто через місяць після встановлення української державності, в Коломиї розпочала роботу друкарня Окружної військової команди (ОВК). У друкарні ОВК друкували часописи доби ЗУНР і УНР, а також іншу поліграфічну продукцію. Обладнання для високого і плоского друку давало змогу видавати ілюстровані книги, друкувати картографічну продукцію. Тут друкували часописи "Січовий

голос" (1918) і "Покутський вістник" (1919). Складали і друкували книги, брошури, буклети: "Запорожець: Календар" (1918), "Ручний американський скоростріл "Льоіс" (1918), "Стінний календар з картою України" (1918), "Ключ до читання жидівського друку" (1919), "Січова зоря: Ілюстрований український часопис на 1919 рік до вжитку і науки української молоді і старших" (1919), "Що треба кожному з нас знати про угорських українців: Короткий історичний нарис" (1919), відбитку з газети "Покутський вістник" праці Захара Скварка "Земельна справа" (1919), брошу-

ру Ореста Кузьми "Український правопис" (1919). Від середини грудня 1918 р. на друкованій продукції почали з'являтися підписи "З друк. ОВК під управою О. Кузьми". В друкарні ОВК під управою О. Кузьми вийшли газети "Покутський вістник" (1918, 1919), "Січовий голос" (1919), "Громадський голос" (1919), інформаційний щоденник "Новини" (1919), педагогічна газета "Учительський голос" (1919).

Чітко окресленим етапом в діяльності коломиїського друкарства була друкарня Окружної військової Команди під управою Антона Гринцишина. Діяла вона з квітня по травень 1919 р. А. Гринцишин у квітні 1919 р. перебрав управління друкарнею ОВК від О. Кузьми і керував нею до двадцятих чисел травня, доки місцеві польські повстанці силою не припинили друк чергового номера "Покутського вістника", що сталося внаслідок захоплення влади в місті перед приходом румунського війська.

У період румунської окупації Покуття від 26 травня до 21 серпня 1919 р. друкарні в Коломиї не діяли, періодична преса не виходила. Люди були позбавлені українського друкованого слова, яке б несло об'єктивну інформацію про становище на фронтах, долю Української держави, її уряду, війська. Проте 1920 р. поновила свою роботу друкарня А. Кисілевського, що видавала останню газету доби української державності "Україна".

Отже, видавництва у період національно-визвольних змагань західних українців діяли нестабільно. Але їхня праця залишила глибокий слід у популяризації українського друкованого слова, впровадженні української мови через часописи і різноманітні книжкові видання.

Титульні сторінки часописів "Свобода", "Стрілець", "Нове життя", які друкарня А. Вайденфельда друкувала у Станиславові в 1918–1919 рр.

6. ТЕАТР

На початку ХХ ст. в Галичині єдиним професійним українським театром був мандрівний театр товариства “Руська бесіда”. Напередодні Першої світової війни директором театру був Роман Сірецький, який уживав заходів, щоб підвищити рівень сценічної трупі на вищий щабель її розвитку. Однак несприятливі обставини не дали йому можливості здійснити свої наміри. Значні корективи в роботу театру внесла Перша світова війна. Воєнна хуртовина захопила мистецький колектив у Борщеві на Тернопільщині. Директор театру Р. Сірецький і кілька артистів театру одразу ж були мобілізовані до війська і відправлені на фронт. Інші розійшлися в різні боки, бо окупаційна російська влада заборонила

продовжувати вистави. Частина акторів, зокрема Микола Бенцаль, Олена Бенцалева, Анна Юрчакова, Антоніна Осиповичева, Іван Рубчак, опинилась у Тернополі. У 1915–1917 рр. вони виступали там у новоствореному театрі “Тернопільські театральні вечори” під керівництвом Леся Курбаса, а з березня 1916 р. – Миколи Бенцала. Інші члени трупі театру “Руської бесіди” опинились у Львові, ідеякий час перебивалися випадковими заробітчанськими виступами в казино “Bristol”. Деяко пізніше колишній актор театру товариства “Руська бесіда” Василь Коссак організував у Львові розважальний так званий “Легкий театр”. Але заборона російського коменданта Львова показувати будь-які вистави українською мовою зму-

сила В. Коссака перейти працювати у приватний водевільний театр “Cassino de Paris”. Це єдиний театр, що відновив тоді у Львові свою діяльність. Тут деякі українські митці виступали разом із польськими артистами. Після відходу з Львова влітку 1915 р. російських військ В. Коссак створив Український Лютдовий театр, який поперемінно працював то в залі “Сокола – Батька” страхового товариства “Дністер”, то у приміщенні польського товариства “Gwiazda”. Попри скрутні побутові умови, В. Коссаку вдалося організувати повноцінну театральну трупу в складі 31 особи. Однак було обмаль чоловіків-акторів, більшість з яких перебували на військовій службі, тому до творчої співпраці залучали аматорів-початківців. Рятуючи ситуацію, 30 січня 1916 р. на сцені виступив навіть відомий письменник Михайло Яцків у ролі Миколи в “Украденому щасті” І. Франка. У січні 1916 р. у Львові відновило свою роботу товариство “Руська бесіда”, змінивши назву на “Українська бесіда”. Воно взяло під свій протекторат згаданий театр В. Коссака, забезпечило йому фінансову та юридичну

підтримку. 3 березня 1916 р. на сцені театру почала виступати відома артистка галицької сцени Катерина Рубчакова, яка приїхала з Чернівців. Та незабаром В. Коссака мобілізували до війська. Втім, його військова служба проходила у Збірній станиці Українських Січових Стрільців у Львові, що давало йому можливість і надалі керувати театром. До речі, саме Легіонові Українських Січових Стрільців, сформованому у вересні 1914 р. в складі австро-угорської армії, належить чи не основна заслуга у функціонуванні українського театру товариства “Руська бесіда” під час війни. Командування УСС усвідомлювало всю важливість театру як живої національної пропаганди для українців Галичини, українців-воєнків австро-угорської армії та січових стрільців. Не маючи змоги надати театрові статусу військового, воно використовувало всі доступні засоби, щоб сприяти його роботі, зокрема, задовільняючи прохання керівників театру надати відпустки січовим стрільцям для участі у виставах. Тому в спогадах сучасників театр товариства “Українська бесіда” в період Першої світової війни одержав назву “Стрільцького театру”, бо ж його основний чоловічий склад становили актори у стрільцьких одностроях.

Катерина Рубчакова (1881–1919) – артистка і співачка. 1915 р.

Афіша вистави “Українського Лютдового театру” “Невольник” М.Кропивницького. 1915 р.

Виступ сотника Никифора Гірняка на Шевченківському святі в Коші УСС. С. Свистильники Рогатинського повіту. 1916 р.

Катерина Рубчакова – Маруся (“Маруся Богуславка” М.Старицького). 1914 р.

Афіша вистави “Українського Лютдового театру” “Пошились в дурні” М.Кропивницького. 1915 р.

Микола Бенцаль (1891–1938) – актор і режисер

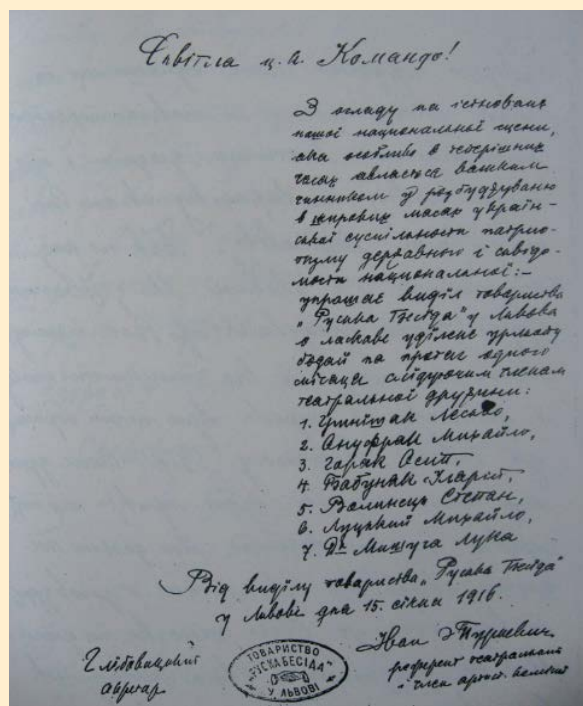

Актори “Тернопільських театральних вечорів”. Тернопіль. 1917 р.

Гурток УСС – артистів українського театру. Згори зліва направо стоять: стр. Ярема Гриневич, пхор. Лев Новіна-Розлуцький, дес. Євген Банах, стр. Євген Кохан, вiст. Юрій Танчаковський; сидять: пхор. О.Гірняк, дес. Луць Лісевич, стр. Степан Хомик, стр. Степан Волинець, дес. Володимир Демчишин

Лист театрального відділу товариства "Руська бесіда" до центрального командування УСС із проханням надати, хоча б короточасні, терміном на один місяць, відпустки таким членам театральної дружини: Леськові Гринішаку, Михайлові Онуфраку, Осипові Гораку, Іларію Бабуняку, Степанові Волинцю, Михайлові Луцькому, Луці Мишузі. 15 січня 1916 р.

Актори театру товариства "Українська бесіда". Стоять зліва направо: Лесь Новіна-Розлуцький, Юрій Танчаковський, Володимир Демчишин, Йосип Гірняк, Євген Коханенко, Ярослав Барнич, Осип Прибильський; сидять зліва направо: Ярослав Гриневич, Луць Лісевич, Євген Банах, Степан Волинець. 1917 р.

ського керівництва про надання довготривалих службових відпусток окремим січовим стрільцям, щоб вони могли виступати на сцені українського театру.

Однією з найпопулярніших постатей театральної стрілецької богеми був підхорунжий І-го полку УСС Лесь Новіна-Розлуцький. Він із перших кроків на сцені театру товариства "Українська бесіда" зарекомендував себе як цікавий актор і талановитий режисер, що багато уваги приділяв перекладам і новим українським п'єсам. Хорунжий УСС Михайло Онуфрак грав головні ролі в драматичному репертуарі та займався режисурою побутових п'єс. Тоді розпочав свою театральну діяльність і підхорунжий УСС Йосип Гірняк, який зарекомендував себе як обдарований, різноплановий актор. Підхорунжий Лесь Гринішак виконував переважно сольні партії в оперному репертуарі театру. Вчитель, десятник Луць Лісевич в театрі одночасно працював балетмейстером, грав характерні ролі та виконував обов'язки перукаря і гримера. Серед інших стрільців-аматорів театру слід згадати десятника УСС Володимира Демчишина, який виконував комедійні та характерні ролі, хорунжого Тадея Слободу – комедійні ролі, Євгена Банаха – тенор, сольні партії, Івана Мельника – хорист, дургорядні драматичні ролі, Ярослава Гриневича – хорист, невеликі характерні ролі тощо.

Від травня 1917 р. художнім керівником театру було затверджено відому артистку Катерину Рубчакову, що позитивно відобразилось на його подальшій діяльності.

З кінця 1917 по середину 1918 р. театр товариства "Українська бесіда" гастролював різними містами: Перемишль – 4 вистави, Стрий – 3, Дрогобич – 10, Борислав – 2, Станіславів – 2, Калуш – 4, Коломия – 3, Чер-

Іван Рубчак (1874–1952) – артист українського театру УСС. 1918 р.

Лесь Новіна-Розлуцький – підхорунжий, артист. 1916 р.

го) відбув на Східну Україну. Тоді сцену театру через мобілізацію до війська покинули М. Бенцаль, І. Рубчак, Є. Коханенко, А. Нижанківський, Л. Новіна-Розлуцький, Й. Гірняк, Л. Гринішак, Л. Лісевич та інші. К. Рубчакова, розуміючи неможливість в таких умовах організувати повноцінний акторський колектив, на початку липня 1918 р. відмовилась від керівництва театром.

Упродовж літа 1918 р. український театр у Львові був змушений призупинити свою діяльність. Його збіднілий акторський склад розпоршився по різних мандрівних театральних колективах. Частина акторів театру створили "Український чернівецький театр" під керівництвом К. Рубчакової, інші долучились до театру Й. Стадника, а частина згодом опинилася у "Народному театрі імені І. Тобілевича" в Коломиї.

І лише восени 1918 р. театр на деякий час відновив у Львові свою діяльність. 2 листопада 1918 р. "Циганка Аза" стала його першою і останньою виставою у столичному Львові після Листопадового зриву. Після відходу українських військ 22 листопада 1918 р. зі Львова, польська влада заборонила вистави українського театру. Він відновив свою діяльність аж восени 1919 р. Репертуар театру був переважно старим –

Сестра К.Рубчакової артистка М.Коссак-Чернявська. 1915 р.

Сцена з вистави "Осіньна буря" І. Войновича. Катерина Рубчакова – Олена, Лесь Курбас – Іван

Український театр "Тернопільські театральні вечори". На сцені Міцанського братства. Січень 1917 р.

Філомена Лопатинська (1873–1949) – драматична актриса і співачка

Софія Стаднікова (1888–1959) – драматична актриса і співачка

Йосип Стадник (1876–1954) – актор і режисер

Марія Слободівна (1876–1935) – драматична актриса і письменниця

Ярослав Сеньків – артист “Тернопільських театральних вечорів”. 1917 р.

Катерина Рубчакова на театральній сцені

Афіша вистави “Наталка-Полтавка” І. Котляревського драматичного гуртка товариства “Українська бесіда” у Чорткові. Режисер Т. Костів за участю М. А. Чернявської. 9 березня 1919 р.

ставили “Наталку Полтавку” І. Котляревського, “Ой, не ходи, Грицю” М. Старицького, “Украдене щастя” І. Франка тощо. Наприкінці 1918 р. в Тернополі під управою Миколи Бенцалю організували “Український театр”, який в березні 1919 р. перетворився на культурно-освітнє товариство акторів “Новий львівський театр”. Душею цього театру були Амвросій Бучма та Володимир Калин, а до складу трупи входили Т. Демчук, І. Рубчак, М. Бенцаль, А. Осиповичева, Г. Юрчакова та інші. Ставили “Молоду кров” В. Винниченка, оновили “Суєту” І. Карпенка-Карого. Давали безкоштовні вистави для воїнів УГА, на користь Українського Червоного Хреста тощо. Пізніше в Станиславові було організовано другий театр – “Український чернівецький театр”. Цей театр спочатку діяв у Чернівцях, а потім з успіхом об’їхав усю Буковину. Захоплення румунськими військами в листопаді 1918 р. Буковини поставило театр у безнадійне становище, бо румунська влада заборонила вистави українською мовою.

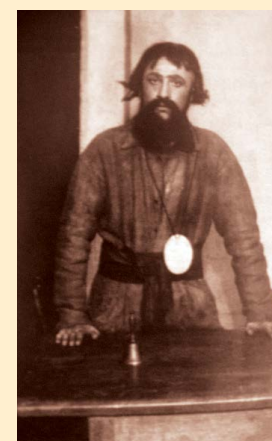
Акторам театру дозволили виїхати до Галичини за умови, що вони більше не повернуться на Буковину. Отже, “Український чернівецький театр” опинився у тодішній столиці ЗУНР Станиславові, де працював від січня до травня 1918 р. під дирекцією Михайла Онуфрака. У цьому театрі були артисти Л. Новіна-Розлуцький, Ф. Лопатинська, К. Пилипенко, О. Польовий та інші. Театр ставив вистави в залі міського театру Моношка. У травні 1919 р. він об’єднався в Станиславові з театром Й. Стадника в Державний театр ЗУНР під проводом Й. Стадника. Та через окупацію краю польськими військами діяв він недовго. Згодом за законом Міністерства преси та інформації ЗУНР всіх артистів мобілізували до війська, а театри стали державними. Тому, коли влітку 1919 р. під тиском польських військ УГА перейшла Збруч, театри рушили за військом на Наддніпрянську Україну. У Кам’янці-Подільському всі українські галицькі театри об’єдналися в “Народний театр” під опікою Головноуповноваженого по організації театрів УНР М. Садовського. Ставили вистави в Пушкінському домі та літньому театрі в Кам’янці-Подільському, а потім у Проскуріві (зараз Хмельницький), Могилеві-Подільському та Вінниці. Тоді важко захворіла і в листопаді 1919 р. в селі Зінківцях коло Кам’янця-Подільського померла визначна галицька артистка К. Рубчакова. Тісні взаємини театру з УГА привели

Група українських артистів під керівництвом В. Коссака. Чортків, 1918 р.

до рішення про офіційну опіку війська над театром, що було закріплено наказом від 7 листопада 1919 р. Акторів тепер призначали як пропагандистів XI рангу, ставили на харчове забезпечення, а весь театр – на реквізиторське. В ухваленому пізніше Начальною Командою УГА Статуті театру всіх артистів театру брали під опіку війська, підпорядковуючись Пресовій Кватирі. Дозволялось носити однострій, але без військових відзнак. У випадку зміни місць дислокації Начальної Команди УГА театр разом зі своїм майном мусив рушати вслід за штабом. Обов’язковим було дотримання майже військової дисципліни. Це стосувалось передусім репетицій. Акторам надавали безкоштовні квартири, а у випадку хвороби їх обслуговували військові лікарі. Маючи добрі умови для існування, театр творив справжнє мистецтво. Вистави відбувались чотири рази на тиждень, але щодня о 10-й годині ранку стрільці-актори шикувались на репетицію. Керувала театром Управа на чолі з А. Бучмою. До її складу також входили І. Рубчак,

В. Калин, С. Зубрицький, Т. Демчук. Артистичний провід здійснювали режисери М. Бенцаль, А. Бучма, В. Калин, Г. Юра. У репертуарі театру значилось тоді близько 30 п’єс, зокрема, “Наталка Полтавка”, “Суєта”, “Сава Чалий”, “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці”, “Безталанна”, “Чорна пантера і білий ведмідь”, “Катерина”, “Запорожець за Дунаєм”, “Мартин Боруля”, “Невільник” та інші. У той грізний воєнний час актори знаходили собі роботу і за межами будинку театру – збирали по містах гроші у фонд тижня Українського Козака, співали на польових богослужіннях, похоронах, різних урочистостях. Останні вистави театру відбувались в Балті на Одещині. Після краху українських визвольних змагань акторів було інтерновано і відправлено в табори. Після звільнення більшість галицьких акторів повернулася до Львова, де утворили Український незалежний театр. Друга частина трупи “Народного театру”, переважно колишні актори Київського молодого театру на чолі з Г. Юрою, утворили Новий драматичний театр імені І. Франка у Вінниці. Як видно, український театр в роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань працював великою мірою завдяки підтримці Українського Січового Стрільцтва та УГА, які забезпечували театр акторами-чоловіками. Він також був вагомим чинником єднання і популяризації національної ідеї, а його діяльність стала одним із визначних періодів в історії українського сценічного мистецтва.

Теофіл Демчук – артист “Нового львівського театру” при Начальній Команді УГА у ролі Лисяка-старшини в п’єсі “Борці за мрії”. 1919 р.

Відкриття пам’ятника Катерині Рубчаковій у Чорткові на Тернопільщині

Районний будинок культури імені Катерини Рубчакової у Чорткові Тернопільської області

7. МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ

Михайло Гайворонський (1892–1949) – композитор, творець стрілецької музики, головний капелмейстер УГА

Українські митці ніколи не стояли осторонь визвольної боротьби свого народу, працюючи на підвищення його національної свідомості та культури. Більшість діячів української музичної культури – композитори, диригенти, виконавці за допомогою своїх творів виражала протест проти поневолювачів, адже тоді пісня була особливим засобом боротьби українців за свою державу.

Скажімо осередком мистецької творчості січових стрільців в умовах Першої світової війни була так звана Пресова Кватира, ініціаторами створення якої були І. Іванець, Ю. Буцманюк, П. Герасимів, М. Угрин-Безгрішний, Н. Гірняк та ін. У цій особливій стрілецькій атмосфері виховувалися талановиті поети, композитори, художники тощо. Існував великий стрілецький духовий оркестр, щонавесні 1917 р. нараховував близько 30 музикантів. Був організований камерний ансамбль та струнний квартет, учасниками якого були Антін Баландюк, Ярослав Барнич, Михайло Гайворонський,

Роман Лесик. У стрілецькому товаристві знайшлися і талановиті диригенти, серед яких не один уже мав досвід у веденні хорів та оркестрів (Лесь Гринішак, згадувані вже Михайло Гайворонський, Роман Лесик та ін.). Така подвижницька і самовіддана творча праця усіх членів Пресової Кватери робили січове військо згуртованим і співучим. Це позитивно позначилося на створенні великої кількості різноманітних за тематикою стрілецьких пісень.

Загально визнаним співцем стрілецтва був талановитий поет і композитор – Роман Купчинський. Він автор близько 60 пісень переважно на стрілецьку тематику, пісень релігійного змісту. Варто згадати пісні: “Ми йдемо у бій”, “Зажурились галичанки”, “Засумуй трембіто”, “Ми по таборах і тюрмах”, “Боже великий, Творче всесвіту” та ін.

Стрілецьку музику головно творив професійний композитор Михайло Гайворонський. Більшість маршів: “Перший стрілецький похід”, “Стрипа”, “Іхав козак” вийшли з-під його пера. М. Гайворонський

Струнний квартет УСС. Зліва направо: Роман Лесик, Антін Баландюк, Ярослав Барнич і Михайло Гайворонський

був автором також майже 30 військових пісень, двох увертур, рапсодії. До того ж, М. Гайворонського називали головним капелмейстером УГА, він був також інспектором військового оркестру армії Української Народної Республіки.

Серед авторів стрілецької пісні варто відзначити також письменника Лева Лепкого, композитора Антіна Баландюка. Першим був, зокрема, автором “Великого співаника Червоної калини”, співавтором “Вертепу наших днів”. А. Баландюк відомий передусім як автор стрілецьких пісень “Гімн коша”, “Ой зацвіла черемха” та ін. Додамо, що і серед артистів-стрільців були першорядні виконавці – І. Рубчак, В. Коссак, М. Бенцаль, Л. Лісевич, В. Демчишин, О. Гірняк, Ю. Танчаковський та ін. Жанр стрілецької пісні слід вважати культурно-національним надбанням усієї України. Як колись у козацькому війську, так і у добу Першої світової війни – у стрілецькому, згодом війську УГА, пісня стала невід’ємною частиною душі та побуту українських вояків. Після щоденних

Діти слухають стрілецьку пісню

занять, вправ і служби, українські вояки збиралися вечорами в гурти і розпочинали товариську гутірку, співи, дискусії. У піснях були віддзеркалені різні події, обставини і настрої, до того ж, стрілецькі пісні оживляли і скріплювали дух народу у важкі часи зневіри та вагань.

Першим ж кроком до створення власного музично-поетичного надбання було пристосування текстів народних пісень до нових обставин. Стрілецькі автори переробляли ці тексти і невдовзі уже стрілецькі чоти маршували під звуки придатних до походу народних пісень. Найулюбленішими були: “Стоїть явір над водою”, “Гей на горі там женці жнуть”, “Ой там за Дунаєм” та інші.

Для багатьох стрілецьких пісень істотним є зв’язок з народним мелосом, вони тісно пов’язані з культурними і побутовими традиціями західноукраїнських земель. Саме Українські Січові Стрільці, а згодом вояки УГА своєю громадською працею, і, значною мірою, своєю піснею спричинилися до зміц-

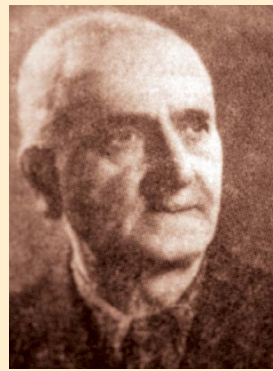
Українські Січові Стрільці у короткі хвилини відпочинку

Твориться стрілецька мелодія. Підхорунжий Левко Лепкий (зі скрипкою) серед учасників Пресової Кватери. 1916 р.

нення зв’язків між різними частинами української землі. Стрілецькі пісні стали також невід’ємною частиною відродження військових традицій українського народу.

Збірка стрілецьких бойових пісень М. Гайворонського

Сидять зліва направо: Осип Курилас, Михайло Гайворонський, Роман Купчинський, Іван Боберський та Іван Іванець; стоїть Лев Лепкий. 1916 р.

Ярослав Ярославенко (Вінцовський) (1880–1958) – композитор, диригент, керівник хорів товариств “Сокіл”, “Боян”, автор музики до гімну товариства “Пласт”

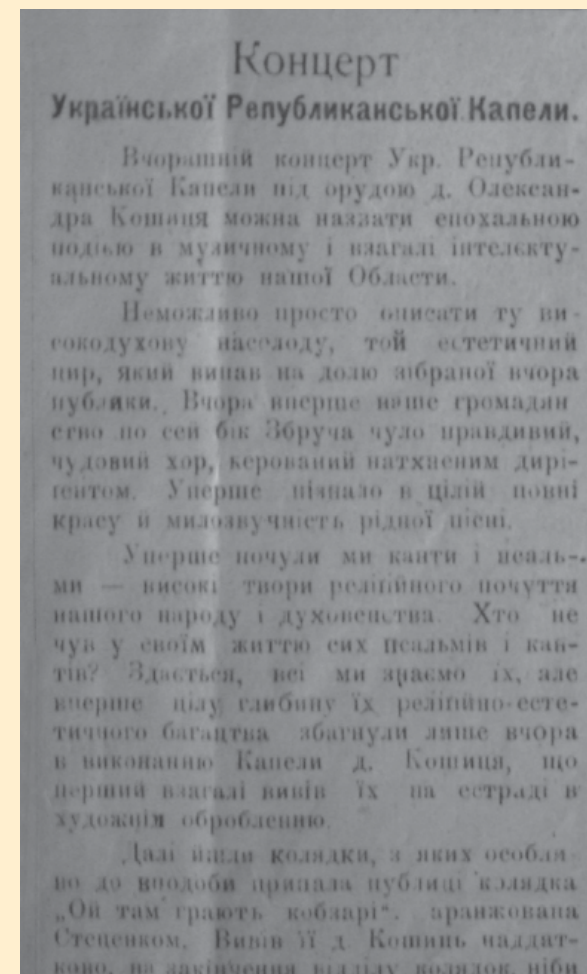
1918 р. у Відні вийшла друком збірка 83-х українських популярних пісень військової тематики – “Співаник Українських Січових Стрільців”. Доволі оригінальним є оформлення “Співаника”, яке виконав художник Іван Труш, а також портрети з іменами Січових Стрільців. Художня й артистична вартість збірника полягає у вдалому поєднанні численних ілюстрацій зі змістом пісень і переплетення їх історичними картинами. Поява “Співаника” стала подією в громадсько-культурному житті того часу.

Проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р., відродження власної держави одразу знайшло відображення і у народних, і в професійних творах композиторів Василя Барвінського, Валентина Костенка, Нестора Нижанківського, Бориса Лятошинсько-

го, Станіслава Людкевича, Миколи Колесси, Кирила Стеценка, Лева Ревуцького та ін. Їхні твори відіграли не лише естетичну роль, а й будили патріотичну думку, вчили непокорі, кликали до боротьби. Стрілецькі пісні стали тематичним матеріалом для багатьох інструментальних творів. Наприклад, “Стрілецька рапсодія” (“Галицька рапсодія”) Станіслава Людкевича була присвячена 10-й річниці проголошення ЗУНР, а “Соната для фортепіано” Антіна Рудницького була нагороджена на Міжнародному композиторському конкурсі у Варшаві. В обох випадках незалежно один від одного композитори вибрали ті самі дві пісні: Левка Лепкого “Ой видно село” і Романа Купчинського “Ой та зажурились стрільці січовії”.

Оркестр УРСР. 1916 р.

У Станиславові, як столиці Західно-Української Народної Республіки, проводили виховні й культурні заходи, концерти. Пам'ятними були гастролі навесні 1919 р. Української республіканської хорової ка-

П. Росіневич-Щуровська – помічник диригента Української республіканської капели

Олександр Кошиць (1875–1944) – український композитор, ініціатор створення та керівник Української республіканської капели. Станиславів. 1919 р.

пели під керівництвом відомого українського композитора Олександра Кошиця. 11 квітня 1919 р. учасники капели дали концерт у залі ім. Монюшка (приміщення сучасної філармонії), а кількома днями потому хористи виступили перед вояками УГА. Зауважимо, що виступ цієї капели став справжньою подією для міста, на репетиції хору побували навіть члени американської і сербської місії.

Одне з чільних місць мистецького життя періоду польського окупаційного режиму займала хорова музика, що гуртувалася навколо співацького товариства “Боян”, котре стало осередком національно-культурного відродження буремної доби. Товариство “Боян” існувало у Львові, Станиславові, Перемишлі, Бережанах, Тернополі, Стрию, Коломиї та інших містах, виражало деякі суспільно-культурні потреби того часу, пропагувало рідну народну пісню, популяризувало твори українських митців. У складних суспільно-політичних умовах польської

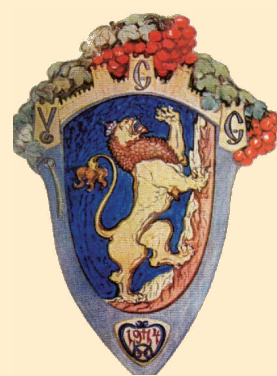
Повідомлення часопису “Український вістник” про концерт Української республіканської капели в Станиславові. Квітень 1919 р.

Українська республіканська капела під керівництвом О. Кошиця, що дала концерт в Станиславові у квітні 1919 р.

8. ЖИВОПИС. СКУЛЬПТУРА

Стрілецька листівка.
Худ. Олекса
Новаківський

У національно-визвольній боротьбі українського народу 1914–1919 рр. у Галичині активну участь брали також художники, скульптори.

Поставивши основною метою здобуття Української держави, січові стрільці крім участі в бойових діях старалися організувати своє внутрішнє життя так, щоб виконувати завдання національно-культурного характеру. В організації культурницької праці Легіону УСС важливе місце належало створеній на початку 1915 р. Пресовій Кватирі. Її осередки були і безпосередньо на фронті, і в Коші УСС. Головне завдання Пресової Кватери було зібрати матеріали до історії УСС та зберегти їхні традиції. Однак на практиці вона мала ширші повноваження. Гуртуючи в своїх лавах людей з літературно-мистецьким хистом, вона стала своєрідним центром, що організовував і спрямовував культурне життя Легіону УСС.

Пресова Кватирка розгорнула, зокрема, активну діяльність у малярстві, скульптурі та фотографії. Мистецькі твори стрілецьких митців стали наочним документом героїчної доби.

На фронті у Пресовій Кватирі, якою спочатку керував чотар маляр Юліан Буцманюк, а від травня 1915 р. – чотар маляр

Іван Іванець, активно працювали художники: Лев Гець, Осип Курилас, Юліан Назарак, Осип Сорохтей, скульптори Михайло Гаврилко та Микола Цимбрила, фотографи Теофіль Мойсейович, Василь Оробець та інші. Часто бувало й так, що один і той же член Пресової Кватери був одночасно і малярем, і фотографом, і дописувачем у різні часописи. Всі усвідомлювали значення своєї праці, тому намагалися зробити якнайбільше.

Важливим документом стрілецької звитяги були, зокрема, мистецькі твори стрілецьких малярів, серед яких було багато портретів старшин і стрільців, картин зі стрілецького побуту, графічних рисунків, карикатур тощо. Випускник Краківської академії мистецтв Осип Курилас за короткий час створив близько двох сотень стрілецьких портретів, зокрема, Дмитра Вітовського, Сеня Горука, Гриця Коссака, Олени Степанівни, батальні картини “Маківка”, “Битва на Лисоні” та інші. Відзначається оригінальністю його відомий портрет Т. Шевченка (“Дивлюсь, аж світає...”), виконаний 1918 р. Тут митець зобразив Кобзаря на тлі раннього світанку. Схід сонця немов підсвічує яскравими спалахами бурхливі вигини хмар за постаттю поета, який щойно писав, а зараз дивиться перед собою. Поет у впевненому радісному чеканні, романтично схвильований і окрилений у своїх сподіваннях щодо майбутнього України.

Популярною серед населення Галичини була серія листівок О. Куриласа “Українські січові стрільці (типи в рисунках та малюнках)”. Більшість картин митця згодом була передана до Національного музею у Львові. Та в серпні 1952 р. за наказом і під безпосереднім керівництвом компартійних функціонерів Львова майже 50 творів митця було вилучено з фондів музею і спалено.

Чотар-маляр Іван Іванець створив картини “В поході”, “Завія”, “Вістовий”, “Допомога селу”, “Стежа” та низку інших. 1916 р. митець розробив проект прапора легіону УСС.

Із творчого доробку маляра, який навчався в мистецьких закладах Кракова, Мюнхена і Рима, чотаря Юліана Буцманюка слід згадати листівки на стрілецьку тематику “На згадку про участь Українського легіону в Європейській війні 1914–1916 рр.”, “До бою! На спомин головних боїв Українського легіону 1914–1918 рр.”, серії листівок “Український легіон в Карпатах”, “Українське січове військо у світовій війні” та ін. Він був також автором стрілецьких відзнак,

співавтором нагороди “Залізний хрест” за Зимовий похід тощо.

Студент Краківської академії мистецтв, хорунжий Юліан Назарак – автор картин “Бій під Семиківцями” та “Барабанный огонь російської артилерії в Семиківцях”.

Стрілець Лев Гець створив картини, що поширювали як листівки – “За волю України”, “Тріумфатор”, “Похоронна пісня” та інші. 1918 р. митець разом із В. Бобинським і Б. Крижанівським уклали рукописну “Антологию стрілецької творчості”, яка була прикрашена великою кількістю його малюнків. Л. Гець був також автором ескізу стрілецької відзнаки – Хреста Легіону УСС (Гуцульського хреста), що встановила Центральна управа УСС 1918 р.

Кілька картин створив також художник Осип Сорохтей. Це, зокрема, портрет полковника УСС А. Вариводи, шаржі на полковника УСС Г. Коссака, “Цяпка Скоропад” тощо.

Поряд із ними творчо працювали хорунжий Мирон Талпаш, підхорунжий Лев Лепкий, стрілець Василь Оробець, вістун Іван Ткачук та інші.

У скульптурі та різьбярстві серед січових стрільців були відомі випускник Краківської академії мистецтв та премійований учасник конкурсу на пам’ятник Т. Шевченку в Києві чотар Михайло Гаврилко та стрілець Микола Цимбрила.

М. Гаврилко в Легіоні УСС ліпив погруддя стрільців, а М. Цимбрила прославився декоративною різьбою в гуцульському стилі. В середині 1915 р. він також викував на прямокутній скелі при дорозі на Болехів строфу з пісні “Ой, у лузі червона калина”: “Машерують наші добровольці на кривавий тан – визволяти братів-українців з московських кайдан!”. Сюди ж належить і праця УСС щодо впорядкування стрілецьких могил та будівництво двох пам’ятників за проектом підхорунжого Л. Лепкого на

“Дивлюсь, аж світає...”
(Т. Шевченко). Худ.
Осип Курилас. 1918 р.

Портрет полковника
УСС А. Вариводи.
Худ. Осип Сорохтей.
1916 р.

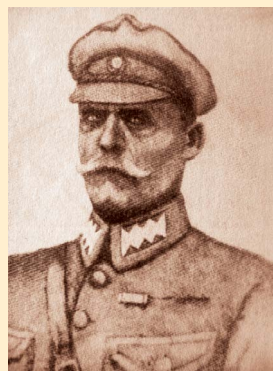
“Чорна хмара.”
Худ. Олена Кульчицька.
Серпень 1914 р.

Олена Кульчицька на
етюдах під Львовом

Зміна варті.
Худ. Осип Курилас

Мирон Тарнавський –
голова командувач
УГА. Худ. Григорій
Смольський. 1919 р.

Комісари УСС на
Волині. Зліва направо:
сотник Д. Вітовський,
чотар М. Сасевич та
М. Гаврилко

Українські Січові
Стрільці. Знак Артисти-
чної Горстки.
Худ. Юліан Крайківський.
Січень 1916 р.

могилах загиблих побратимів – в Пісочній
коло Жидачева на Львівщині та в Семиків-
цях на Тернопільщині. Цим вони засвідчили
свою глибоку шану полеглим і закріплю-
вали традицію боротьби за волю України.

До речі, низка згаданих вище, а також інші
майстри пензля, брали активну участь в бо-
ротьбі за незалежність під час українсько-
польської війни 1918–1919 р. у лавах УГА,
зокрема, Лев Гець, Іван Іванець, Юліан
Панькевич, Едвард Козак, Гнат Колцуняк,

Останній бій.
Худ. Іван Іванець

Юліан Крайківський та інші. Ю. Буцманюк
працював тоді в Державному Секретаріаті
військових справ ЗУНР. Як і раніше митці
побачене і пережите відображали в своїх
творах. Ю. Крайківський, зокрема, створив
картини “Відворот УГА”, “Пісня рекрутів”,
“Пам’яті полеглих”, “Могила незнамого
вояка”, “Смерть мрії”, “Більшовики в поло-
ні УГА”, “Чортківська офензива”, портрети
Андрія Мельника, Ольги Басараб тощо.
Він оформив також “Пропамятну книгу
УГА”.

Від моменту участі в національно-
визвольних змаганнях і впродовж усього
життя наскрізною лінією у творчості Е. Ко-
зака була стрілецька тематика. Особливо
вирізняється його ювілейний комплект ко-
льорових листівок “В 50-річчя УСС”, який
побачив світ 1965 р. в нью-йоркському ви-
давництві “Червона Калина”. Ці твори мит-
ця сповнені любові до січових стрільців, до
їх героїчного чину і трагічного кінця. Тут
маляр взяв за основу стрілецькі пісні і по-
дав чудові зразки українського військового
живопису.

Важкі роки Першої світової війни та
національно-визвольних змагань знайшли
своє відображення в низці творів інших га-
лицьких митців. Кілька картин цього періо-
ду присвятила Олена Кульчицька, зокрема,
“Воєнні злидні”, “Доля українських утікачів”,
“Чорна хмара – серпень 1914 р.”, “Могили
борців”, “Молох війни”, “Помста” та інші. За
її проектом споруджено також пам’ятний
хрест на українському військовому цвинтарі
в Пикуличах під Перемишлем.

Олекса Новаківський створив символіч-
ну стрілецьку листівку “А ми тую червону
калину підніmemo, а ми нашу славу Украї-
ну розвеселиmo”.

Митець Василь Петрук тогочасним поді-
ям присвятив картини “Процавайте, жінко
і діти! Україна мене кличе” та “Прощай,
мила! Україна кличе мене”, які поширю-
вали в краї як листівки. Маляр Григорій
Смольський – автор портрета командира
УГА Мирона Тарнавського. Героїка ви-
звольних змагань відображена і в творчості

скульптора Михайла Бринського. Окрес-
лена тематика знайшла своє відображення
і в творчості інших митців.

Слід згадати й те, що цінний і багатий
документальний матеріал дала стрілецька
фотографія. Вже влітку 1916 р. лише у Від-
ні зберігалось майже три тисячі негативів
стрілецьких робіт. Завдяки таким митцям,
як чотарі Юліан Буцманюк та Іван Іванець,
підхорунжі Теофіль Мойсейович і Микола

“Хто живий, вставай...”
(О. Маковей – Ф. Колесса).
Худ. Едвард Козак

“Чорнобривко моя, ви-
йди, вийди, чим скоріше
до вікна...” (Л. Лепкий).
Худ. Едвард Козак

Угрин-Безгрішний, стрілець Василь Оро-
бець та іншими було відзнято різні сторони
життя січового стрілецтва, його будні та
свята, бойові походи та відпочинок. Стрі-
лецькі світлини поряд з іншими документа-
ми є важливим джерелом вивчення бороть-
би легіону УСС за відновлення Української
держави.

Скульптор Михайло
Бринський при
виготовленні
моделі майбутнього
пам’ятника
Д. Вітовському

Бюст Д. Вітовського.
Скульптор
Михайло Бринський

9. УКРАЇНСЬКА ПРЕСА

Василь Панейко (1883–1956) – головний редактор львівської газети “Діло”

Революційні зміни на західноукраїнських землях сприяли становленню української журналістики в нових державницьких умовах існування, що не могло не позначитися і на кількісних, і на якісних показниках української періодики. Зникла традиційна для австрійської державної практики цензура. Демократизація суспільного життя сприяла поширенню свободи слова та друку. Постанова української державності вивело на суспільну арену десятки нових українських часописів, що стали відображенням глибинного зламу української суспільної свідомості за надзвичайно короткий період. Участь у формуванні нової української газетної періодики взяли політичні та громадські діячі, літератори та науковці, представники молоді та студентства, українські військовики, стаючи редакторами, авторами публікацій, дописувачами газет тощо.

До постанови ЗУНР традиційно центром української журналістики та видання української преси був Львів. Листопадіві події у Східній Галичині спричинили появу понад

півсотні нових українських пресових видань. За підрахунками українських дослідників упродовж короткого періоду існування ЗУНР в повітових центрах виникло сорок друкованих видань, не рахуючи ще майже двох десятків, пов'язаних з містами – тимчасовими столицями держави: Львовом, Тернополем, Станиславом. Найбільше повітових українських часописів з'явилося у Перемишлі – 11, у Коломиї – 7, Дрогобичі – 3; по 2 видання – у Золочеві, Косові, Стрию, Товмачі, Чорткові; по одній газеті у Бережанах, Борщеві, Жовкві, Збаражжі, Калуші, Кам'янці-Струмиловій, Рудках, Самборі, Сокалі.

Особливість тогочасної української преси була обумовлена воєнними умовами, короткою тривалістю існування, переважною патріотичною спрямованістю, що полягала у державницькій позиції та прагненні забезпечити інформаційну підтримку власній державі. Провідні місця серед української преси займали видання державних органів ЗУНР (урядові органи

Української Національної Ради, Державного Секретаріату), якими стали щоденні газети: “Діло” – жовтень-листопад 1918 р. (місце видання – Львів), головний редактор Василь Панейко; “Голос Поділля” – грудень 1918 р. (Тернопіль), головний редактор Лонгин Цегельський; “Република” – лютий-травень 1919 р. (Станиславів), головний редактор Іван Кривецький; “Український Голос”, листопад 1918 р. – травень 1919 р. (Львів, Тернопіль), головні редактори: Лонгин Цегельський, Петро Карманський, Микола Малицький, від травня до липня 1919 р. газета виходила під назвою “Українські Вісті” (Тернопіль), редактори Федір Булат, Микола Малицький, Петро Карманський; тижневик “Галицький Голос”, видавав уряд ЗУНР після виїзду зі Станиславова у червні-липні 1919 р. Це були видання, у яких найповніше на той час була відображена державотворча, політична, законодавча, адміністративна, організаційна діяльність УНРади, Державного Секретаріату ЗУНР, окремих секретаріатів.

Так газета “Діло” впродовж жовтня-листопада 1918 р. стала провідним українським часописом, що висвітлював питання утворення УНРади, проголошення на західноукраїнських землях Української держави, подавав інформацію про перші засідання УНРади, створення Державного Секретаріату, прийняття Тимчасового основного закону ЗУНР. У номері “Діла” від 1 листопада 1918 р. було опубліковано відозви УНРади “До населення Львова” та “Українській Народі”, у яких повідомляли про перехід влади у місті та Східній Галичині до рук українців, 5 листопада – звернення УНРади “Українській Народі” з викладом програмних засад щодо будівництва держави, 6 листопада звернення УНРади “Українським воякам” щодо збройного захисту молоді республіки та формування української армії. Газета “Република” від 2 лютого 1919 р. подала великий репортаж про свято Злуки 22 січня 1919 р. у Києві з публікацією офіційних документів про об'єднання двох українських республік. Поряд із документами та матеріалами офіційного характеру у цих часописах друкували матеріали про становище в республіці, новини з Наддніпрянщини, міжнародні події.

На сторінках офіційних видань автори статей зачіпали проблемні теми економічного, соціального, національно-культурного, міжнародного спрямування, практичної діяльності місцевих органів управління, розвитку освіти, культури, суспільно-політичного та громадського життя. Частина офіційних інформаційних матеріалів готувала новостворена українська інформаційна агенція – Українське пресове бюро, і передруковували не тільки в урядових, але й у повітових та

Іван Кривецький (1883–1940) – історик, директор НТШ у Львові, головний редактор “Републики”

Газета “Република” – орган УНРади і Державного Секретаріату ЗУНР під час перебування в Станиславові. 1919 р.

інших українських часописах. Після виїзду уряду ЗУНР за кордон, урядовим органом стала газета “Український Прапор”, головний редактор Павло Лисяк, згодом Іван Німчук. Видавали її в 1919–1922 рр. у Відні, 1923 р. у Берліні.

Окрім періодичної преси уряд видавав офіційні збірники законів та інших нормативних актів, що не мали чіткої пері-

Газети “Діло” і “Голос Поділля” – друковані органи УНРади і Державного Секретаріату ЗУНР у листопаді-грудні 1918 р.

Газета “Український Голос”. Львів, Тернопіль 1919 р.

Павло Лисяк (1887–1948) – громадсько-політичний діяч, публіцист, головний редактор газети “Український прапор” у 1919–1921 рр.

Іван Німчук (1891–1956) – громадський діяч, журналіст, редактор “Українського прапора” у 1922–1923 рр.

Стаття газети “Діло” про становлення Української держави. 1918 р.

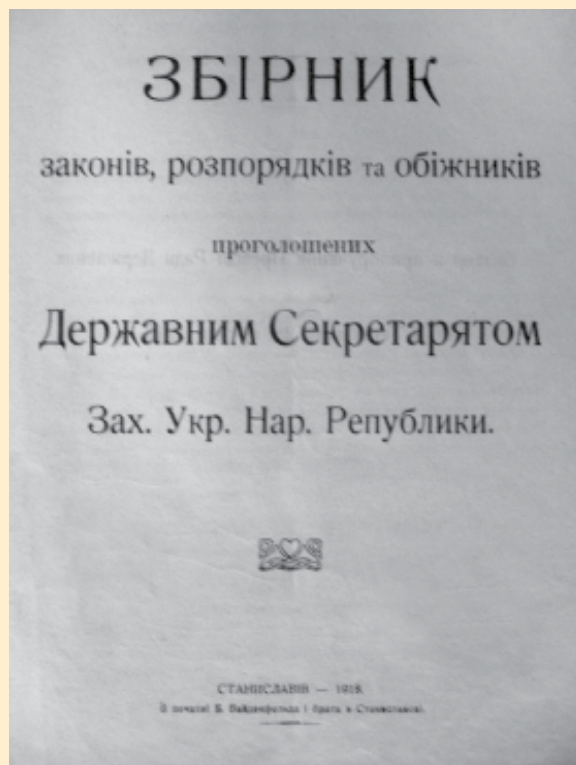
одичності й формувалися за ступенем їхньої розробки та затвердження. Серед них: “Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки”, вийшов один номер 28 грудня 1918 р.; 11 випусків “Вістника державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки”; 8 випусків “Вістника Державного Секретаріату військових справ”; “Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань”; “Вістник Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів” тощо.

Починаючи з листопада 1918 р., у багатьох повітових містах з’явилися українські періодичні видання – пресові органи місцевих українських повітових рад та повітових комісаріатів, вони брали на себе функції не тільки офіційного медійного представництва новітніх органів влади, але й вели широку агітаційно-роз’яснювальну роботу за українську державність. Більшість із нижче наведених часописів були, по суті, першими українськими виданнями на території своїх повітів, започатковуючи практику україн-

ського газетного видавництва. Враховуючи важливість з історичного погляду цього джерелознавчого матеріалу, подаємо коротку характеристику повітових пресових видань українських місцевих органів влади.

“Бережанський Вістник” (Бережани) – орган повітової ради і повітового комісаріату в Бережанах, політичний, просвітницький та господарський часопис, який видавали 1919 р. у формі літопису громадсько-політичного життя Бережанщини. Головним (начальним) редактором був Михайло Західний (криптонім М. З.), відповідальним редактором Тимофій Старух. Всього вийшло 7 номерів газети, у яких, окрім урядових матеріалів та розпорядків, вміщено матеріали міжнародної та внутрішньополітичної ситуації, аналізу стану готовності українського суспільства до державотворчих процесів, про викриття таких злочоденних явищ, як хабарництво, зловживання тощо.

“Борщівський Голос” (Борщів) – урядовий часопис державного повітового комісаріату в Борщеві, видавали в 1919 р. Вийшло 2 но-

Збірник законів, розпорядків та обіжників уряду ЗУНР, виданий 28 грудня 1918 р.

Вістник державних законів і розпорядків, у якому друкували нормативні акти вищих органів влади ЗУНР у 1919 р.

мери, у яких рубрикація здійснена за принципом: “Урядовий відділ” – інформація про діяльність та розпорядки УНРади та Державного Секретаріату, і “Оголошення”, де містилися матеріали місцевих органів влади.

“Воля” (Перемишль) – революційний орган повітової ради Перемишля, що виходив упродовж короткого часу листопада 1918 р. за фінансової підтримки професора Ал. Яреми. Всього вийшло 3 номери, які відзначалися національно-патріотичною тематикою, закликами до українського населення ставати до зброї в оборони

рідної землі, інформацією про тогочасні реалії життя Перемишльщини в умовах українсько-польського протистояння.

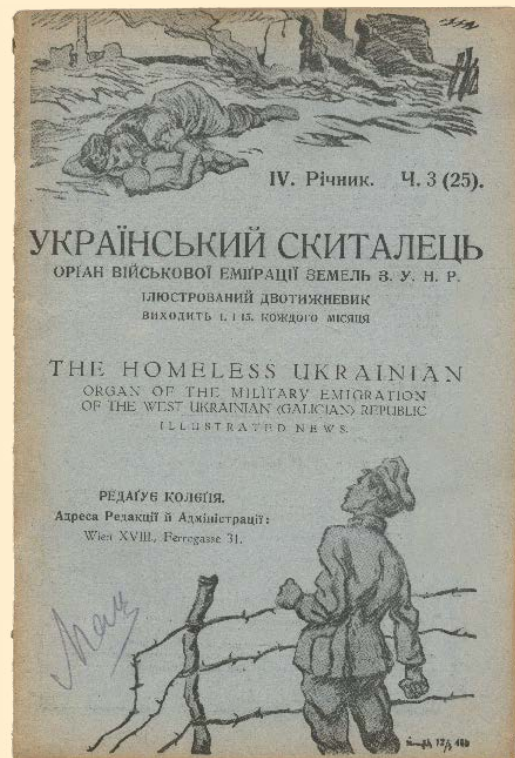
“Голос з-над Буга” (Сокаль) – часопис повітової ради в Сокалі, виходив щосередини впродовж грудня 1918 – березня 1919 р. Всього вийшло близько двох десятків номерів. Головний редактор – директор Сокальської гімназії Ярослав Біленький, був одночасно головою Сокальської повітової ради. Сам часопис став першою українською газетою Сокальщини, що започаткувала в повіті українську пресу. Провідною тематикою більшості номерів була ідея розбудови ЗУНР, друкувалися репортажі з українсько-польського фронту. Ідеологічним гаслом часопису були слова: “До зброї! До праці! За волю, землю, долю і щастя нашого Народу і Держави!”.

“Голос Калуша” (Калуш) – орган державного повітового комісаріату, заснований у січні 1919 р., виходив в суботу, всього вийшло 9 номерів. Головний редактор Ми-

“Український Скиталець” – машинописний часопис інтернованих українських воєнків, який видавали у 1921–1923 рр.

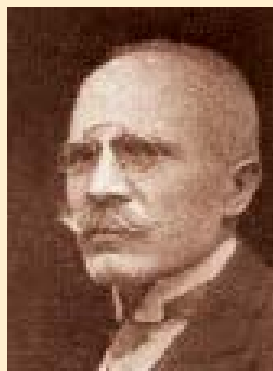

Газета уряду ЗУНР за кордоном “Український прапор”, виходила у 1919–1923 рр.

Станіславська газета українських націонал-демократів “Свобода”. 1919 р.

Андрій Алиськевич (1870–1949) – видатний педагог та організатор учительства в Галичині, дописував “Дрогобицького Листка”

хайло Струтинський, активнішими дописувачами газети були О. Чорненко та І. Макух. У редакційній статті першого номера визначалася головна мета часопису – “інформувати як найширші круги про біжучі події”, вказувалося про обов’язкову наявність цієї газети у повітовій громадській, сільських парохіяльних та шкільних канцеляриях.

Окрім урядових повідомлень та розпоряджень газета друкувала різноманітні добірки матеріалів з внутрішньополітичного та міжнародного життя, багато уваги приділяла земельному питанню, проблемам національної освіти та культури.

“Громадська Думка” (Рудки) – орган місцевої повітової ради, видавався впродовж січня-квітня 1919 р., вийшло 10 номерів. Головним редактором був Іван Роздольський, провідна мета часопису – захист ідеї державної самостійності, заклики до боротьби проти польської агресії та зазіхань російських більшовиків. Окрім офіційних матеріалів друкували публіцистичні та аналітичні статті на актуальні теми, остання сторінка кожного номера містила

Газета української повітової ради у Рудках “Громадська Думка”. 1919 р.

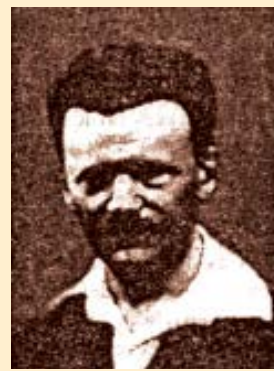
фейлетони під рубрикою “Письма Івана Причепи”.

“Дрогобицький Листок” (Дрогобич) – орган української повітової ради в Дрогобичі. Видавався як політичний, просвітницький та господарський часопис із листопада 1918 р. раз на тиждень, з початку 1919 р. – двічі на тиждень. Всього вийшло 48 номерів. Головний редактор Іван Калинович.

На сторінках часопису друкувалися матеріали про українське державотворення, закони та розпорядки української влади, репортажі із засідань та сесій УНРади, висвітлювалися питання розвитку нафтової промисловості, інших сфер народного господарства, національно-культурного розвитку. Газета мала постійні рубрики: “Вісті про Львів”, “З наддністрянської України”, “Що чувати в світі?”, “Урядові вісті”, та ін., Серед дописувачів передовиць були О. Назарук, С. Петлюра, Л. Данилович, А. Алиськевич, більшість матеріалів подавалася без підписів авторів.

“Збаражське Слово” (Збараж) – орган збаражського державного повітового комісаріату, виходив у лютому-березні 1919 р.

Щоденний незалежний станіславівський часопис “Нове життя”. 1918-1919 рр.

Михайло Струтинський (1888–1941) – член УНДП, головний редактор газети “Голос Калуша”

раз на тиждень, всього вийшло 8 номерів. Провідна думка більшості матеріалів відображена у гаслі “Все, що живе, що спосібне носить оружжя, що дорожить землею і волею українською, мусить сейчас стати під кріс і оружем доказати світові, що на укр. землях мусить запанувати укр. трудовий народ”.

Друкувалися офіційні документи ЗУНР, інформація про діяльність Директорії УНР, про перебіг українсько-польської та українсько-більшовицької воєн. В третьому номері було розміщено великий матеріал А.Шмигельського “Свято злуки з Україною і Трудовий конгрес у Києві”. Газета вміщувала також передруки з інших українських газет, інформаційні повідомлення УГА, новини з життя повіту.

“Наддністрянські Вісті” (Самбір) – орган повітових комісаріатів у Самборі, Старому Самборі, Турці, Рудках, Мостиськах. Головний редактор – Богдан Чайковський, згодом Остап Павлів. Газета видавалася Самбірським повітовим комісаріатом за підтримки названих комісаріатів і відповід-

ного поширення на території цих повітів з грудня 1918 по квітень 1919 р. раз на тиждень. Всього вийшло 24 номери.

Основне завдання часопису було інформувати населення повітів про реальний стан справ на фронті, Наддністрянській Україні, Придніпрянщині, у світі. У спеціальній рубриці “З польської преси” редакція подавала погляд польської сторони на події в краї, на українсько-польську війну. Вагоме місце відводилося питанням об’єднання двох українських республік. Редакція газети на злуку була такою: “Тепер, коли ми з’єдинені, – не страшні нам польські пани, ні московські більшовики. Ми знаємо, що нас сорок мільонів, що тих сорок мільонів боронить своєї власної землі... Український народ заживе на своїй землі щасливо! Українська Республіка дасть йому все!”.

“Покутський Вістник” (Коломия) – друкований орган Коломийської окружної ради. Видавався з листопада 1918 по травень 1919 р. 2-3 рази на тиждень. Всього вийшло 42 номери. Редакторами видання були

Коломийська газета
"Покутський вістник".
1918–1919 рр.

Газета
"Наддністрянські
вісті" – друкований
орган повітових
комісаріатів у Самборі,
Старому Самборі,
Турці, Рудках.
1918–1919 рр.

Богдан Заклинський
(1886–1946) – автор
багатьох матеріалів
"Покутського
вістника"

Я. Навчук, згодом О. Карашкевич. З газетою тісно співпрацювали Д. Николишин, Є. Яворівський, І. Ватран, З. Скварко, В. Жуковський, Б. Заклинський, М. Підгірянка.

Часопис друкував урядові розпорядки та накази, офіційну інформацію про діяльність органів влади держави та повіту, матеріали про події на Наддніпрянщині, міжнародні новини, зокрема, про хід перемовин на Паризькій мирній конференції. У газеті публікували також публіцистичні та художні твори, поезію, матеріали про національно-культурне і релігійне життя.

"Станіславівський Голос" (Станіславів) – урядовий часопис Станіславівської повітової ради, головні редактори М. Рибчак, пізніше І. Ставничий. Виходив двічі на тиждень в листопаді-грудні 1918 року.

Містив офіційні матеріали повітової ради, повідомлення про взяття влади у Станіславові, Львові, Галичині, розпорядки і оповістки місцевих чиновників щодо мобілізації, продовольчого забезпечення населення організації виробництва тощо.

"Стрийський Вістник" (Стрий) – орган Стрийського повітового комісаріату, видавався з листопада 1918 р. по квітень 1919 р. двічі на тиждень. Всього вийшло 30 номерів. Головний редактор Андрій Микитяк.

Часопис декларував ідею незалежності і єдності українських земель, висловлював впевненість у справедливості боротьби українців, підтримував національно-патріотичний дух у часи протистояння із зовнішнім ворогом. Основна частина матеріалів мала інформаційний характер (з посиланням на Українське пресове бюро), присвячувалася поточним українським та міжнародним подіям, вістям з фронтів. Друкували також літературні твори та листи читачів, передруки з деяких наддніпрянських газет.

"Товмацькі Вісті" (Товмач) – орган державного повітового комісаріату в Товмачі (Тлумачі). Виходив із листопада 1918 р. тричі на місяць, від початку 1919 р. раз на тиждень. Всього вийшло 24 номери.

Ідеологічно часопис стояв на позиціях незалежності українських земель, утвердження на їхній території української дер-

Марійка Підгірянка
(1881–1963) – дитяча
письменниця,
активний дописувач
"Покутського
вістника"

Тижневик Селянсько-
робітничого союзу
"Републіканець". 1919р.

жавності. Окрім офіційних документів та інформації про діяльність органів влади в газеті виокремлювали три проблемні напрями, які були пріоритетними в редакційній політиці: молодіжне виховання, запровадження офіційного вживання української мови, розв'язання проблем українського селянства.

"Урядові Вісти Косівського повіту" (Косів) – орган Косівського повітового комісаріату, видавався з грудня 1918 р. по травень 1919 р. двічі на місяць. Всього вийшло 11 номерів.

Головне спрямування часопису – донесення до населення повіту інформації про діяльність, законодавчі та нормативні акти державної, повітової та військової влади, їхні зусилля щодо забезпечення реалізації соціально-економічних та національно-культурних перетворень. У газеті розміщували інформацію про мобілізацію до українського війська, встановлення та характер військового і комендантського стану, розпорядок життя в умовах війни, запровадження української мови в державних та громад-

Іван Ставичий
(1891–1973) –
громадсько-
політичний
діяч, науковець,
редактор газети
"Станіславівський
Голос"

ських установах, оголошення державних свят 1 листопада та 22 січня. У газеті розміщували також матеріали про події на Великій Україні, допомогу УНР, про низку культурницьких заходів за участю митців Галичини та Наддніпрянщини. Більшість оголошень, розпоряджень та матеріалів підписував від імені державної влади староста А. Лепкий, від імені української військової управи – поручник УСС М. Саєвич.

Окрему групу друкованих періодичних та неперіодичних видань становила військова преса Української Галицької Армії, що була фактичним продовженням стрілецької преси Українських Січових Стрільців. Флагманом військової журналістики стала газета "Стрілець", перший номер якої вийшов 1 січня 1919 р. в Тернополі за редакцією В. Пачовського. Її ідеологічне призначення – "часопис для українського війська", визначило характер і редакційної політики та публікацій, і специфіку випуску наступних номерів. Редакція не мала постійного місця і, по суті, пересувалася разом із військом, ділячись з ним і радість

Часопис
Станіславівської
повітової ради
"Станіславівський
Голос". 1918 р.

Редактор "Покутського вістника" Ярослав Навчук і сотник УГА Ярослав Курилюк

військових перемог, і гіркоту поразок. Місцями видання чергових випусків "Стрільця" (всього на території ЗУНР їх вийшло 47 номерів) стали Станиславів, Стрий, Борщів, Кам'янець-Подільський. Із переїздом на Наддніпрянщину видання змінило назву на "Український стрілець", а згодом, 1920 р., із переходом частини галицьких вояків до ЧУГА, отримало нову достатньо символічну назву "Перелом". Там же, у Балті, з'явився ще один часопис ЧУГА – "Стрільцька Вістка".

Від листопада 1918 р. почали видавати часопис "Золочівське Слово" – видання окружної військової команди у Золочеві. Його редакторами були М. Біляч, згодом

Газета "Урядові Вісти Косівського повіту". 1918–1919 рр.

Друкований орган Державного повітового комісаріату в Товмачі (Тлумачі) "Товмачькі вісти". 1918–1919 рр.

М. Голубець, всього вийшло 49 номерів. У Коломиї взимку 1918–1919 рр. виходили часопис для українських вояків "У.С.С." за редакцією А. Баб'юка (Мирослава Ірчана) та інформаційний щоденник коломийської філії Інформаційного Бюро армії УНР "Новини". Із середини березня 1919 р. у м. Кам'янка-Струмилова з ініціативи Володимира Старосольського почала виходити газета І-го Галицького корпусу УГА "Козацький Голос", до часу переходу через Збруч вийшло 24 номери. Цей та інші часописи не лише друкували офіційні розпорядження, накази командування, але й матеріали високого патріотичного та громадянського звучання. Окрім військових часописів із інформаційно-розпорядчим напрямом редакційної політики видавали і польові сатиричні листки, газети та журнали, що не мали періодичності, однак, залишали помітний слід у серцях та настроях стрільців своїми неординарними жартівливими та сатиричними матеріалами. Серед них варто назвати польовий сатиричний журнал 1-ї бригади УСС "Бомба", що вийшов на Великдень 1919 р., а також два номери журналу гумору і сатири "Самохотник", який готували до друку та редагували М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький, ілюстрували О. Курилас і П. Лепкий. Після переходу УГА через Збруч журнал змінив назву на "Републіканський самохотник".

Уже в часи перебування галичан в ЧУГА 1920 р. було видано кілька номерів газети "Червоний Стрілець" і "Червоний У.С.С.". Для тих галицьких військовиків, які були інтерновані та перебували у відповідних таборах для утримання колишніх

військовиків у Німецькому Яблонному у 1920–1921 рр. видали двотижневик "Український Стрілець" та ілюстрований двотижневик "Український скиталець". Окрім офіційних та військових газетних видань у часи ЗУНР виникали і друковані органи політичних партій та громадських інституцій, що спрямовували свою редакційну роботу та інформаційні потоки на широкі маси українського населення з метою його політичної та суспільної активізації, мобілізації сил і ресурсів на підтримку української справи й будівництво молоді республіки. Серед них низка часописів конкретної політичної спрямованості: тижневики Української радикальної партії "Громадський Голос" (Коломия, 1919) і "Народ" (Станиславів, 1919), місячник Української селянської партії "Чортківський Вістник", часописи УСДП "Воля" (Станиславів, 1919), "Наш Голос" (Перемишль, 1919) і єдноріденка "Червоний Прапор" (Перемишль, 1919), тижневики УНТП "Український Голос" (Перемишль, 1919–1932) та "Свобода" (Станиславів, 1919), народно-демократичні єдноріденки "Українська Зоря" (Перемишль, жовтень 1920), "Український Дзвін" (Перемишль, жовтень 1920), "Український Молот" (Перемишль, жовтень 1920), "Українська Хата" (Перемишль, листопад 1920), полонофільська газета "Доля" (Перемишль, 1919), радянфільська єдноріденка "Червоний Доброволець" (Золочів, 1920). Окремо слід згадати про видання, які

Осип Курилас (1870–1951) – художник, ілюстрував стрілецький журнал "Самохотник"

упродовж попередніх років визначали політичне та національне обличчя українських політичних сил – загальнонаціональну газету "Діло" та часопис УСДП "Вперед". Від перших днів проголошення західноукраїнської державності вони чітко стали на державницькі позиції, присвячуючи свої сторінки розгляду актуальних проблем українського життя: розбудові державних інститутів, визначення основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, перспективі об'єднання двох українських республік, місцю і ролі партійних структур в державотворчих процесах. Із захопленням поляками Львова у листопаді 1918 р. випуск газети "Діло" був припинений. Газета УСДП "Вперед" залишилася єдиною українською газетою, видання якої було дозволено польською військовою владою Львова. Її щоденні номери друкували українською та польською мовами паралельно,

Стрільцька газета І-го Галицького корпусу УГА "Козацький Голос". 1919 р.

Часопис для українського війська "Стрілець" – провідний часопис української військової журналістики часів ЗУНР. 1918–1919 рр.

Павло Лаврук – політичний і громадський діяч, член Української селянсько-радикальної партії, співпрацював з часописом радикалів “Громадський Голос”

Мирослав Ірчан (Андрій Баб'юк) (1897–1937), – редактор армійського часопису “У.С.С.”

Сатиричний журнал українських вояків “Республіканський самохотник”. 1918–1919 рр.

Лев Лепкий (1889–1971) – журналіст, старшина УСС, брав участь у виданні сатиричного стрілецького журналу “Самохотник”

Часопис “Золочівське Слово”. 1918–1919 рр.

Повідомлення газети “Нове життя” про антиукраїнську політику польської влади у Львові у грудні 1918 р.

а редакційну політику контролювала польська сторона. Зрештою, у лютому 1919 р. випуск газети теж було призупинено.

На території підконтрольній ЗУНР виходили також соціал-демократичний тижневик “Воля” (Станиславів, квітень-травень 1919), революційно-демократичний тижневик “Республіканець” (Станиславів, січень-червень 1919). Останнє видання редакцією Д. Дем'янчука та О. Устияновича представляло опозиційний до політики урядових сил ЗУНР Селянсько-робітничий союз, і стояло на ідеологічних позиціях “Україна без хлопа і пана” та “земля належить до селян, фабрика до робітника”. У ньому містилося чимало критичних матеріалів на адресу провідників ЗУНР, звучали заклики до робітників і селян про перебудову суспільного життя на соціалістичних засадах.

Достатньо самостійну лінію редакційної політики займала і щоденна станиславівська газета “Нове Життя”, яку видавали впродовж перших чотирьох місяців 1919 р. Її редакторами були Л. Рудий, пізніше І. Че-

піга, до редакційного комітету і, відповідно, автури, входили Р. Заклинський, М. Євшан (Федюшка), М. Ковалевський, В. Пачовський, М. Шаповал. Газета заторкала широкий спектр суспільних проблем, критикувала негаразди в державному управлінні республіки, звертала увагу на негативні вияви спекуляції, хабарництва, службових зловживань. Зрештою, за гостру критику зовнішньої політики керівництва ЗОУНР, за розпорядженням Державного Секретаріату внутрішніх справ, 24 квітня 1919 р. газета була закрита, а редакційний комітет заарештований. Це був чи не єдиний випадок гострої реакції владних інститутів ЗУНР на журналістську критику.

Загалом позиція більшості українських пресових видань була достатньо лояльною до влади, що не в останню чергу було зумовлено складною ситуацією і в середині держави, і на українсько-польському фронті. Тому наявність нехай недосконалих, але чинних газет було важливим ресурсом інформаційної політики уряду стосовно своїх

громадян. Про обмеженість цього ресурсу свідчила і кількісна характеристика українських часописів, що подав в офіційному урядовому органі “Републіка” 2 лютого 1919 р. її редактор І. Кривецький, де згадав 26 українських видань. За визнанням самого І. Кривецького “Розуміється, значна частина преси сеї – ефемериди, які після коротшого чи довшого існування кінчать своє життя; та на місце їх появляться нові й у нових місцевостях – так, що нині кожде майже більше місто Галичини має свій друкований орган”. Говорячи про редакційні засади та ідеологію українських газет, відзначали, що “переважна часть української преси Західної України не має яркої партійної марки. Вона стоїть на становищі передовсім української державності, підпорядковуючи їй всі інші справи”.

Зрозуміло, що в умовах військового протистояння, економічної та соціальної розрухи видання української преси мало спорадичний, нерегулярний характер. Однак, за свідченнями багатьох очевидців та учас-

ників тих подій, газетне слово за своєю сутністю часто було рівнозначним прийняттю відповідальних політичних чи військових рішень, мало вагоми вплив на громадянство ЗУНР, і на представників владних структур. Українська преса доби ЗУНР була важливою громадянську зрілість українського владного проводу і самого суспільства через газетний формат означувати та обговорювати найважливіші суспільні проблеми.

Інформаційний щоденник коломийської філії Інформаційного бюро армії УНР “Новини”. 1918–1919 рр.

Сатиричний журнал українських вояків “Республіканський самохотник”. 1918–1919 рр.

Часопис “Золочівське Слово”. 1918–1919 рр.

Тижневик Української радикальної партії “Народ”, видавався в Станиславові. 1919 р.

10. ЩОДЕННИЙ ПОБУТ

Побут українського населення в добу ЗУНР синтезував західні модерні віяння та основні риси традиційної культури. На нього накладала відбиток низка чинників, серед яких внутрішня політика новоствореної держави та соціально-економічна криза, пов'язана із руйнівними наслідками Першої світової війни й подальшим українсько-польським протистоянням.

У своєму повсякденному житті міщани намагалися дотримуватися західноєвропейських зразків. Це найкраще простежується на прикладі вбрання більшості мешканців галицьких міст, яке побутувало напередодні Першої світової війни.

Одяг міщан еволюціонував у рамках європейського міського костюму і не мав чітко виражених етнічних особливостей. Гардероб більш-менш заможних представників цієї верстви містив вироби з тонких фабричних полотен. Крім цього, спостерігалася чітка диференціація на робоче, вечірнє і "візитове" (призначене для урочистих нагод) вбрання, а також одяг для відпочинку чи занять спортом. Святкова ноша відрізнялася від повсякденної не тільки додатковими декоративно-художніми засобами, а й досконалішим кроєм.

Одяг 20-х рр. XX ст.
Учителі товариства
"Рідна школа". 1923 р.

Годинник

Жіночий костюм передвоєнного періоду відповідав стилю "модерн" та характеризувався постановкою фігури, яка дещо нагадувала латинську літеру S. Побутували сукні розширені до низу, з пишними згори і вузькими знизу рукавами, високим комірцем, а також трикутною передньою вставкою, яка сягала до лінії талії. У комплекті із спідницями носили блузи, оздоблені вузьким рюшем на комірі та манжетах. До неодмінних аксесуарів святкового одягу жіноцтва належали віяла та ажурні рукавички.

Події Першої світової війни, феміністичний рух і зростання на цьому тлі суспільної ролі жінки внесли нові тенденції у світі моди: зникли корсети, значно вкоротилася довжина спідниць, жіночий костюм став простішим, а відтак – практичнішим. Від 20-х рр. XX ст. у виробництві одягу почали широко використовувати трикотаж. Такі зміни не могли не позначитися на вбранні галицьких міщанок. Зокрема, помітно розширився його асортимент: традиційні сукні, спідниці та блузи доповнили костюми, трикотажні кофти тощо. У якості верхнього одягу носили плащі, пальта із комірами з натурального чи штучного хутра.

Не таких кардинальних змін зазнав чоловічий костюм. Починаючи від 60-х рр. XIX ст. він поступово спрощувався і стабілізувався. Мода наступних десятиріч внесла тільки незначні корективи, що несуттєво вплинули на характер чоловічого одягу. Зазвичай, вбрання чоловіків було представлене костюмом "трійкою", який складався із піджака, штанів і жилету. Побутували прищепні форми – високий накрохмалений комір і манжети, які створювали враження дорогої білизни. До обов'язкових елементів слід віднести також білу маніжку і краватку.

Святковим вважали чорний колір, у буденному ж одязі влітку переважали тканини світлих, а взимку – темних кольорів. Для урочистих випадків одягали фрак. Восени носили пальто з оксамитовим коміром, взимку надавали перевагу пальтові на ваті, а також хутру. В умовах військових дій набули поширення різні види повсякденних ватяних піджаків, коротких пальт. Ці вироби були прямоспинного крою, прості та утилітарні.

Футляр для лорнета

Віяло

Серед кольорової гами переважали темні та сірі відтінки.

Щодо взуття, то впродовж перших десятиліть XX ст. жінки носили шкіряні, замшеві, атласні, шовкові туфлі з пряжками і бантами, а також високі черевики на зав'язках, гудзиках та гачках. Останні ввійшли в моду саме під впливом війни. Чоловіче взуття закономірно вирізнялося простотою. Серед його асортименту переважали шкіряні чоботи, черевики на шнурках чи зі вставною гумкою (штиблети).

Таке ж розмаїття фасонів властиве і головному уборам. Жінки носили капелюшки і берети, які прикрашали стяжками, квітами й шпильками, а також капелюшки із серпанком. Чоловіки для прогулянок влітку брали невисокий солом'яний бриль з чорною стрічкою і вузькими твердими полями – канотьє або капелюх із фетру, а в урочистих випадках – шовковий циліндр. Взимку за головний убір служили хутряні шапки. Під час військових дій в ужиток увійшли чорні картузи і кашкети з синього, зеленого, рідше чорного сукна. Досить популярними були так звані шапки "мазепинки".

Зовнішній вигляд міщанок доповнювали нові зачіски. Якщо раніше жіноцтво укладало волосся у високі пишні зачіски з буклями (з фр. boucle – локон), декоровані мережками, оксамитом, пір'ям чи квітами, то після

Першої світової війни воно надавало перевагу коротким стрижкам. Чоловічі зачіски у цей період не зазнали суттєвих змін, модними надалі залишалися короткі стрижки із проділом.

На окрему увагу заслуговують прикраси, які яскраво свідчили про рівень заможності власників. Родинні коштовності передавали із покоління у покоління. Жінки носили різноманітні сережки і браслети, а блузи оздоблювали брошками. Однак під час воєнних дій більшість галичан намагалися не використовувати значної кількості прикрас, а деякі міщани через брак грошей навіть продавали родинні коштовності.

Комплект одягу доповнювала парасоля і годинник на ланцюжку, який чоловіки прикріплювали за гудзик на жилеті й носили у кишені. На хвилі національно-патріотичного піднесення до годинника замість ланцюжка брали гердан – традиційну народну прикрасу у вигляді стрічки із різнокольорових скляних намистин, нанизаних на нитяну основу. Із проголошенням ЗУНР чимало людей прикрашали одяг синьо-жовтою стяжкою, чим засвідчували свою прихильність новоствореній державі.

Якщо виникала потреба у користуванні окулярами, то носили, як правило, пенсне зі шнурком. Характерно, що окуляри, на рівні з капелюхом і палицею (тростиною), слугу-

Одяг міщан.
Поч. XX ст.

Шкатулка

Скульптура

вали своєрідним маркером належності до інтелегентної верстви, адже серед широких кіл тогочасної громадськості образ інтелегента насамперед асоціювався із певним набором не тільки духовних якостей, але й суто зовнішніх прикмет.

Як і в одязі, у житлі міщан поєднувалися елементи селянського побуту та основні риси європейської культури. Заможні люди мали власні двоповерхові будинки ("кам'яниці"). Вони відрізнялися від селянських хат просторішими кімнатами, великими вікнами, високими стінами тощо.

Поряд із досконалішим плануванням осель, значно модернішими були й меблі. Перед війною модними вважали масивні м'які меблі, оббиті оксамитом. Такі пишні інтер'єри відображали європейські тенденції у сфері внутрішнього облаштування житла із властивими для них дорогими тканинами, килимами, порт'єрами тощо. Тоді невід'ємним елементом інтер'єру світлиці кожного більш-менш заможного інтелегента чи міщанина, а подекуди і багатого селянина було фортепіано. Це ж саме можна стверджувати про годинник. Наявність годинника – ще одна прикметна риса побуту інтелігенції та міщан, тоді як для більшості селян його роль вранці виконував "когут, ввечері – кури, а в обід – сонце".

Після Першої світової війни намітилася тенденція до спрощення предметів хатнього облаштування. У нових меблях почали переважати прямі лінії, зникли зайві прикраси та орнаменти, властиві попереднім стилям.

Характерно, що деякі складові інтер'єру мали конкретне функціональне призначення. В окремих помешканнях навіть були невеликі столи, які використовували тільки для гри у карти, або ж у шахи. Такий стіл, наприклад, зараз зберігається в Історико-меморіальному музеї Степана Бандери (с. Старий Угринів Калуського району Івано-Франківської області).

Аналізуючи повсякденне життя міського населення часів ЗУНР, варто звернути увагу на харчування, адже їжа є одним із найстійкіших компонентів етнічної культури, який відбиває не тільки природно-географічні умови проживання етносу, закономірності

Прес для викручування білизни

його господарської діяльності, але й соціальну диференціацію всередині суспільства.

Раціон галицьких міщан, порівняно із селянами, містив багато солодкої випічки. Святкова їжа відрізнялася від щоденної кращими смаковими показниками. Під час календарних свят (особливо на Великдень і свята різдвяно-новорічного циклу) українські міщани переважно дотримувалися традиційної народної кухні, щоправда, вони поліпшували якість страв за рахунок різних спецій, приправ, соусів і підливок.

Незамінними складовими святкового і повсякденного харчування були кави і чай. Каву з молоком подавали на сніданок, а також частували нею гостей. У багатьох домах пиття кави нагадувало самобутній ритуал, під час якого обговорювали родинні та політичні справи. В окремих військових частинах навіть снідали житнім хлібом із кавою. Однак хоча цей напій і увійшов у раціон сільського вчителівства та духовенства, він так і не закріпився у селянському середовищі, залишившись, головню, привілеєм інтелігенції та міщан.

Лампа

Кав'ярні у великих містах на зразок Львова чи Станиславова відігравали роль громадських осередків, де гуртувалися одnodумці. Перед Листопадним зривом українська інтелігенція, військові старшини збиралися у цих закладах і за грою у карти чи більярд вели розмови про кінець війни та розпад Австро-Угорської імперії. В тодішніх умовах кав'ярні набули характеру національних клубів. Як стверджували сучасники, у них панувала "атмосфера якоїсь непевності, солодкої тривоги та радісного вижидання".

Загалом громадські заклади харчування займали значне місце у побуті тогочасних мешканців міст. Старшини, які не перебували на фронті, члени урядових делегацій з Наддніпрянщини і більшість відомих діячів ЗУНР, як правило, користувалися їхніми послугами на сніданок, обід чи вечерю.

Крім відпочинку у кав'ярнях, існували й інші способи проведення дозвілля, а саме: прогулянки містом, відвідування театру, цирку (у разі приїзду його із гастролями), кіно-театру, концертів, балів із характерними для

Попільничка

Канапа

Жіноче бюро

Вмивальник

Стіл-бюро

Шахматний стіл

Замітка з газети "Республіка" за 14 березня 1919 р. про становище у Львові

них конкурсами краси, фантовими потерями і маскарадами, художніх виставок. Зокрема, незадовго до Листопадового повстання І. Боберський організував у Львові музейну виставку, присвячену Легіону Українських Січових Стрільців.

Порівняно із міщанами, а особливо заможними представниками цієї верстви та інтелігенцією, селяни жили за дещо іншими стандартами. І хоча побут сільського населення зазнавав суттєвих перетворень під

Інтер'єр помешкання письменника, адвоката, повітового комісара ЗУНР А. Чайковського

Відносини у Львові.
Польська інвазія дуже тяжко відбилася на місті. В місті велього бракує — хліба, картопель, молока, вугля, дров і взагалі палива, через що не ділає електрика й газ. Нарешті через військові операції перервалися водопроводи й доводиться користати лише з міських колодязів (число 24). Все це викликає різні хвороби, особливо лютує тиф (пор. ч. 35), який дається в знаки й нашим полоненим й в'язням, бо по шпиталях та тюрмах відносини неможливі, тіснота, бруд, голод, недостача всього (пор. ч. 5). В місті буквально панує голод, особливо серед ширших верств населення, які не можуть платити лихварських ців. Лихварство незвичайно цвіте. Хвости коло реїонових склепів, де продається хліб, просто нечувані. Люди товчуться тисячами, щоби по цілоденнім вистоюванню довідатися, що хліба вже нема (число 7).

дією модернізаційних процесів, сильним залишався вплив традиційної культури.

Першу світову війну і подальші події, пов'язані з утворення ЗУНР, можна вважати переломним етапом, коли значно активізувався процес проникнення елементів урбаністичної культури у середовище галицького села. Саме ці події прискорили перехід селянства на західноєвропейський, міський тип одягу. В результаті чоловіки із усього комплексу народного вбрання здебільшого обмежувалися тільки сорочкою-вишиванкою, яку носили під костюм міського крою. Натомість жіночий одяг упродовж тривалого часу залишався стабільним і відрізнявся залежно від етнографічного району. Закономірно, що зміни швидше відбувалися у селах, що були розташовані поблизу міст, тоді як населені пункти віддалені від великих центрів, зберігали своє етнічне обличчя. Яскравим прикладом у цьому плані є Гуцульщина.

Разом з одягом, поступово трансформувалася й інтер'єр селянського житла. При відновленні знищених під час війни садиб намітилася тенденція до переходу від будівництва низьких хат до вищих і просторіших, з великими вікнами, окремою кухнею та підлогою замість глиняної долівки.

Особливо багато рис, притаманних побуту міщан, спостерігалася в домівках сільської інтелігенції. Однак не слід ігнорувати й тієї обставини, що на характер внутрішнього облаштування помешкання значною мірою

Крісло

Книжкова шафа

впливали рівень заможності та матеріального добробуту власника. Наприклад, обстановка робочого кабінету відомого письменника, громадського діяча Василя Стефаника була доволі простою і включала: письмовий стіл, етажерку для книг, ліжко, канапу для денного відпочинку, кілька крісел, умивальник із глечиком на воду тощо.

Важливі зрушення відбулися і в духовній сфері, щовиявлялося насамперед у зростанні національної свідомості та формуванні нового типу українського селянина, який не очікує допомоги "пана" з міста, а сам прагне до активної діяльності. Вже 2 листопада 1918 р., коли розійшлася звістка про новостворену Українську державу, у селах відбулися богослужіння. Як правило, після служби чоловіки складали перед священником присягу на вірність Україні та її народові. Відомі й інші приклади відзначення цієї події. Мешканці с. Пристань Жовківського повіту цей урочистий день вирішили вважати святом і відмовилися від виконання будь-яких робіт. В одному із населених пунктів Гуцульщини представників нової влади зустрічали церковними дзвонами, а на подвір'ї місцевої школи по-святковому одягнені селяни привітали їх хлібом і сіллю.

Попри оптимістичні настрої, пов'язані із надіями на розбудову власної держави, давалася ознака продовольчого криза. Тогочасне селянство особливо гостро відчувало нестачу продуктів харчування. Для незамож-

По тамтім боці.
Після найновіших вісток, які ми одержали зі Львова, населення Львова відноситься до війська дуже ворожо, задля страшної голодової нужди. Через два тижні хліба зовсім не було; опісля мале бохеня хліба коштувало 20 К. Муку — і то в мінімальній скількості — продають тільки виключно Полякам.

Замітка з газети "Стрілець" за 28 березня 1919 р. про зростання цін на продукти харчування

Шафа для посуду

Інтер'єр помешкання письменника, адвоката Марка Черемшини

Різдвяна поштівка

них мешканців села картопля і бобові часто були заміниками хліба. В окремих повітах лютував голод.

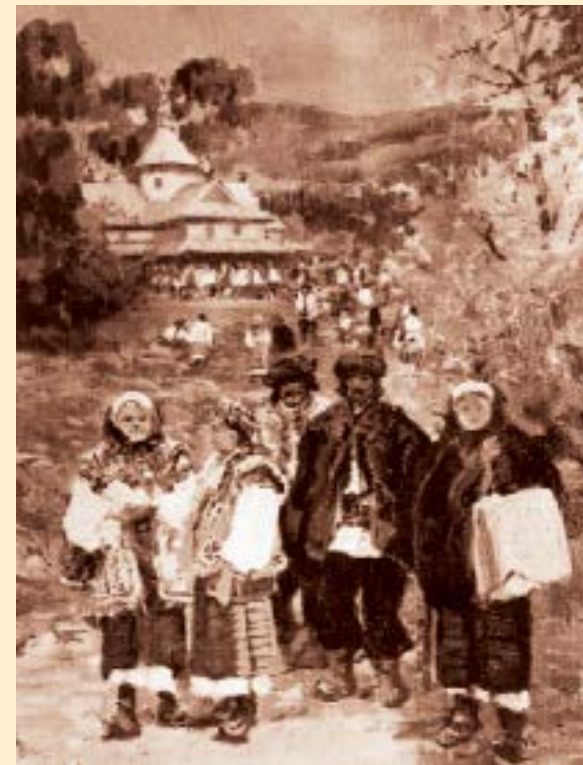
Представники місцевої адміністрації, щоб запобігти поглибленню кризи, вживали різноманітних заходів. Наприклад, комісар Самбірського повіту А. Чайковський видав спеціальне розпорядження, яким наказував карати різками за зловживання цінами на харчі. Нестача хліба зумовила вихід розпорядження Державного Секретаріату внутрішніх справ від 11 квітня 1919 р., згідно з яким наказувалося при випіканні хлібобулочних виробів додавати до борошна щонайменше 25% картоплі чи інших придатних для цього складників. Для регулювання витрат харчів також введено два безм'ясні дні на тиждень та заборонено петлювати зерно. Навіть перевезення більш-менш значних партій продовольства з повіту в повіт здійснювалося тільки за дозволом повітових харчових управ.

Картини Осипа Куриласа на тему повсякденного життя селян

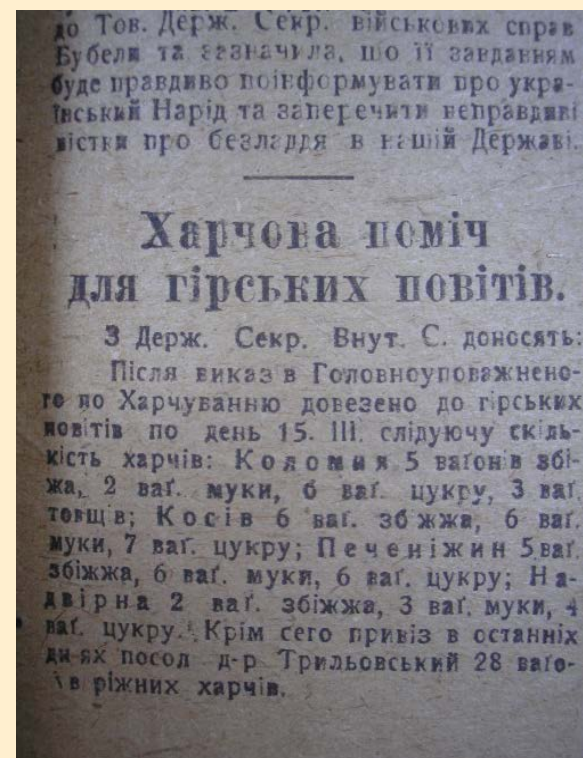
Водночас слід взяти до уваги, що значної матеріальної шкоди населенню завдали ревізії, здійснені ще під час російської окупації Галичини 1915 р. Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. галицьке село знову ж зазнало сильних втрат. Як правило, військові частини розміщувалися у громадських спорудах, парафіяльних будинках, а також школах. У помешканні вчителя, яке зазвичай розташовувалося при школі, часто організовували канцелярію, а класи перетворювали на казарми, склади зброї і провіанту. При вступі польського війська у село репресії спрямовувалися проти місцевої інтелігенції, а саме: священників, вчителів, працівників кооперативної сфери. Вони першочергово потрапляли під обшуки, ревізії харчів і майна. Внаслідок таких каральних акцій знищено чимало унікальних друкованих видань та історичної документації, які перебували в приватних архівах. Крім цього, під час проведення обшуків українці зазнавали сильного морального приниження.

Негативно позначалося на становищі населення і масове переміщення військовополонених (російських вояків, які в холодну пору осені-зими 1918 р. поверталися додому з австрійського полону). Вони, в кращому випадку, їхали на відкритих возах, а в гіршому – на дахах вагонів чи їхніх підніжках. Виснажені голодом, колишні полонені часто гинули просто на вулицях, у придорожніх ровах, так і не добравшись додому. Щоб хоч якось зарадити цьому, адміністрація ЗУНР створювала спеціальні загони добровольців для захоронення трупів у спільних могилах. Для тих, кому пощастило залишитися живим

у результаті важкої подорожі, влаштовували спеціальні харчові та санітарні пункти, де разом працювали українки, польки та єврейки. Щоб збагнути усі масштаби трагедії, варто зазначити, що тільки одне м. Самбір на Львівщині стало перевалочним пунктом для майже 80 тис. військових і полонених. За повідомленнями тогочасної преси така ж ситуація була в Станиславові. Зокрема у листопаді 1918 р. через місто щоденно переїжджало 50–60 тисяч військових.

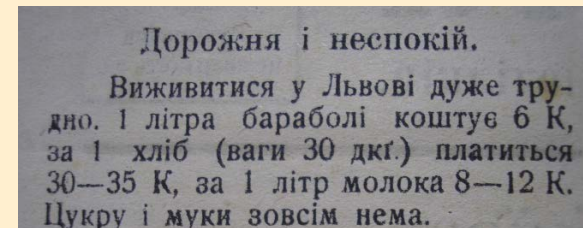
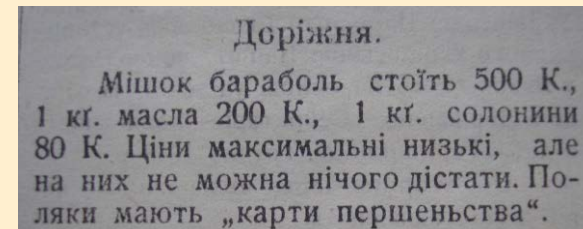
Деморалізовані колишні вояки часто вдавалися до розбоїв, грабежів і насильства.

Газета "Нове життя" за 21 грудня 1918 р. про становище у Львові

Із дезертирів, сільської та міської бідноти формували бандитські угруповання, які, переодягнувшись у військові однострої, напали на садиби місцевих панів, заможних господарів та під виглядом ревізійців для війська забирали одяг і харчі. Непоодинокими були крадіжки городини з поля. Селяни власними силами ліквідували такі банди. Однак подібні випадки не тільки завдавали матеріальних втрат простим господарям, але й суттєво підірвали авторитет української армії.

Не кращим було становище в містах. Під час боїв за Львів у листопаді 1918 р. цивільне населення не могло залишатися осторонь військових дій. Свідомі представники українського жіноцтва організували централізовані польові кухні, або ж займалися приготуванням їжі для вояків у власних

Наш інформатор переконаний, що внаслідок того незадовго зачнуть там заворушення.

Великодня поштівка

Замітка з газети "Републіка" за 18 березня 1919 р. про надання харчової допомоги для гірських повітів ЗУНР

Замітка з газети "Нове життя" за 4 січня 1919 р. про ціни у Львові

Замітка з газети "Нове життя" за 21 грудня 1918 р. про ціни на продукти харчування у Львові

11. ЗУНР У ПАМ'ЯТКАХ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

Народний дім у Львові, де містився штаб українського повстання 1 листопада 1918 р. (нині – вул. Театральна, 22)

Меморіальна таблиця на будинку колишнього готелю "Австрія" (тепер – готель "Дністер") у Івано-Франківську, на якій вказано, що тут 3 січня 1919 р. на засіданні Української Національної Ради була прийнята ухвала про злуку ЗУНР з УНР

Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях у період Західно-Української Народної Республіки, головним змістом якої було утвердження Української державності, залишила глибокий і незабутній слід в історичній пам'яті й свідомості народу. Як складова Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., ця боротьба спричинилася до виникнення незалежної демократичної держави в центрі Південно-Східної Європи – Західно-Української Народної Республіки.

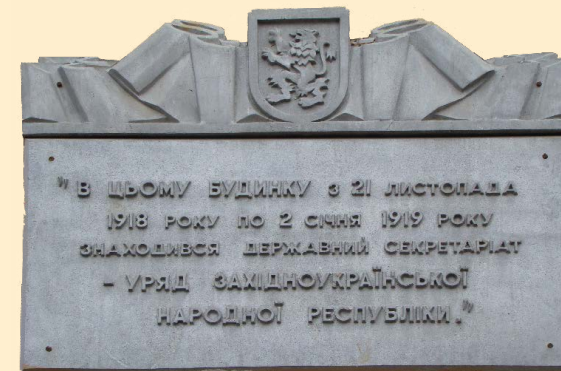
Так сталося, що історія цієї держави від першого її дня існування і до останнього творилася в надзвичайно драматичних, сповнених трагічної героїки і самопожертви обставинах. Наскільки сильним і усвідомленим було бажання українців утвердити свою державність – настільки нездоланними виявилися для них тоді ці обставини.

Попри поразку національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях, героїчні дії воїнів Української Галицької Армії, яка складалася переважно з галицького січового стрілецтва і національно свідомих жителів краю, на довгі роки залишалися символом патріотизму, незнищенності національної ідеї і віри у торже-

ство справедливості. Бажання зберегти і увіковічити пам'ять про героїку ЗУНР, її діячів, боротьбу УГА для прийдешніх поколінь і тим самим віддати останню шану героям завжди було визначальною рисою українського менталітету. Попри численні заборони, утиски, спроби фальсифікацій минулого і фізичні розправи з боку окупаційних режимів, населення

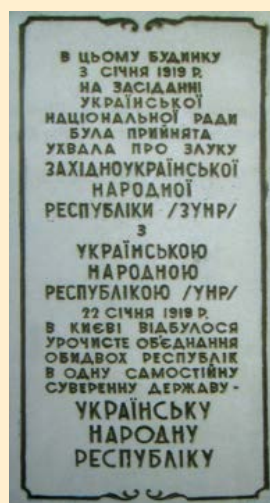
Галичини завжди рішуче чинило опір репресивним діям окупантів. На жаль, багато таких фактів залишилося поза увагою дослідників.

У Галичині традиція вшановувати пам'ять січових стрільців та воїнів УГА, полеглих у боях за незалежність України, була започаткована ще в роки Першої світової війни та українсько-польської війни 1918–1919 рр. Як свідчать у спогадах учасники тих подій, українські воїни в багатьох населених пунктах власноруч ставили високі дерев'яні хрести і насипали могили своїм загиблим побратимам, віддаючи їм останню шану. Так виникли братські могили січовиків ще задовго до Листопадового зриву на горі Маківці Сколівського району (квітень-травень 1915 р.; поховано 50 стрільців), горі Лисоні біля Бережан (серпень-вересень 1916 р.; поховано 133 стрільці), горі Ключ на Львівщині (жовтень-листопад 1914 р.; поховано

Меморіальна таблиця на фасаді Тернопільської ЗОШ № 4

Меморіальна таблиця К. Левицькому у Львові на вул. Костюшка, 1. Відкрита 13 квітня 2008 р.

Тернопільська ЗОШ № 4, в приміщенні якої в листопад-грудні 1918 р. працювали члени уряду ЗУНР – Державного Секретаріату після евакуації з Львова

Будинок колишнього готелю "Австрія" (нині – готель "Дністер"), у якому з 2 січня 1919 р. проводила свої засідання в Станиславові Українська Національна Рада ЗУНР

Меморіальна таблиця діячеві ЗУНР Д. Паліву в с. Перевозець Калуського району Івано-Франківської обл.

Меморіальна таблиця з барельєфом на честь проголошення рішення Буковинського народного віча про державне самовизначення і прилучення української частини Буковини до України у Чернівцях на Театральній площі

ці, селах Колодрібка, Солоне, Блищанка, Борвулинці Заліщицького району, селах Лопушани, Кальне, Загір'я, Жабин Зборівського району, селах Дибце, Ценова, Вівес, Городище Козівського, селі Семиківці Терехівлянського району, численні поодинокі поховання.

14 стрільців), у містах Львові, Бережанах, Болехові (літо 1915 р.; поховано 15 стрільців), Коломиї (1915 р.; кількість похованих не встановлена), Станиславові (могили не збереглися), багатьох містечках і сільських місцевостях, де гриміли запеклі бої. Зокрема, на Львівщині найвідоміші з них: поховання біля села Сянки Турківського району (вересень 1914 р.; 6 стрільців), біля села Лисовичі Стрийського району (травень-червень 1915 р.; 19 стрільців); на Івано-Франківщині – в с. Черче Рогатинського району (поховано 8 стрільців), містечку Єзупіль Тисменицького району (поховано 14 невідомих стрільців), могила на Лисій Горі біля села Сілець Тисменицького району (літо 1915 р.; 5 стрільців), численні поодинокі поховання – в селі Медуха Галицького району (офіцер УСС Т. Мелень), с. Лісна Коломийського району (стрілець В. Гритчук) та ін. На Тернопільщині практично в кожному районі збереглися поховання січового стрілецтва – це братські могили у містах Бучачі, Збаражі, Кремен-

Меморіальна таблиця на честь увічнення полковника УГА Д. Вітовського на будинку колишнього готелю "Народний" (нині – Західна Регіональна митниця) у Львові, вул. Костюшка, 1

Будинок на Театральній площі в Чернівцях (нині – будинок медичної академії), на якому встановлена меморіальна таблиця на честь Буковинського народного віча на підтримку ЗУНР

У роки Першої світової війни через формування січового стрілецтва пройшли тисячі воїнів – молодих і талановитих галицьких юнаків. Багато з них поклали свої голови на полях кровопролитних битв. Точної цифри сьогодні ще не встановлено. Могили стрільців розкидані не лише в Галичині, а й по всій Україні. Далеко не завжди вони пошановані й донині, але саме ця когорта героїчної молоді своїми смертями підготувала Листопадовий зрив у краї 1918 р.

В історію українського народу Українські Січові Стрільці вписали славетні сторінки боротьби за волю України. Завдяки своїй зразковій організації, дисциплінованості та високій національній свідомості січові стрільці стали ударною військовою силою Української революції. А їх роль у визвольній збройній боротьбі народу і відданість ідеї відбудови Української держави – неоціненна. Тому з такою великою любов'ю і шаную українське суспільство завжди ставилося до своїх героїв. Свого часу голова Директорії В. Винниченко зауважував, що "таке військо трапляється раз на тисячу літ", а один з найвидатніших керівників стрілецтва Є. Коновалець скромно зазначав, що січове стрілецтво залишило за собою в історії визвольних змагань України слід, "позначений на широких просторах України потоками власної крові, що змила перед нацією нашу вину за неуспіх нашої боротьби, ... і пам'ять в народі про січових стрільців залишилася чистою".

Стрільцькі могили УСС та УГА на цвинтарі у Станиславові (нині – Меморіальний сквер). Фото середини 1920-х рр.

Освячення стрільцьких могил УСС та УГА в Івано-Франківську. Нині меморіальний сквер, колишній перший міський цвинтар на вул. Незалежності

Під час походу на Правобережну Україну 1918 р. січові стрільці багато зробили для популяризації ідеї соборності та державності України. Тоді ж з колишніх легіонерів, що опинилися в російському полоні, у Києві під керівництвом Євгена Коновальця був сформований Галицько-Буковинський курінь, який згодом переріс в окремий Корпус Січових Стрільців –

Впорядковані стрільцькі могили УСС та УГА (1918–1919) в Івано-Франківську. Меморіальний сквер на вул. Незалежності – Степана Бандери. 2004 р.

Сучасний стан стрілецького цвинтаря на г. Маківці на Львівщині. Світлина Я.Сватка. 2005 р.

Пам'ятник стрільцям УСС-УГА та військовому міністру ЗУНР Д.Вітовському в с. Підгороддя Рогатинського району Івано-Франківської області

ватних володінь міщанина Боднара, які прилягали до австрійського військового кладовища. Усього ж після відходу УГА зі Львова втрати українців становили до 250 вбитих і близько 500 поранених, багато з яких згодом померли. Ховали їх переважно на Янівському та Личаківському кладовищах Львова. Немало українських старшин і стрільців потрапили в полон до ворога і опинилися в спеціальних концентраційних таборах, де помирали від ран і страшних антисанітарних умов утримання. 28 грудня 1918 р. в епідемічному шпиталі на Клепарові помер від тифу полковник УГА Лев Ган, якого поховали, як і всіх інших жертв епідемії, на Янівському кладовищі. Усього ж на Янівському некрополі знайшли свій останній спочинок майже 1000 українських воїнів, які загинули в боях та померли від хвороб. Крім того, стрілецькі поховання здійснювалися й на інших львівських кладовищах. Зокрема, на Личаківі сьогодні збереглося 118 стрілецьких могил, понад десять на Кле-

Меморіал Українських Січових Стрільців на г. Лисоня (1994). Автори проекту О. Рудий і В. Мельник

Вісім українських січових стрільців, які перші будували пам'ятник на горі Ключ. Накладом в-ва Я.Оренштайна в Коломиї

УСС над могилою під Рогізною. Липень 1915 р.

парівському цвинтарі. Майже без пошкоджень зберігся до наших днів пам'ятник на братській могилі українських стрільців на кладовищі Старого Знесіння. Відомо, що могили українських воїнів були також в Кульпаркові, Брюховичах, Кривчицях, Скнилові, Сихові, Котельниках та інших місцевостях Львова.

Окрім львівських військових некрополів братські могили воїнів УГА є в містах Жовкві, де поховано 156 полеглих у боях і померлих у військовому шпиталі стрільців, Золочеві – 60 старшин і стрільців УГА, Городку – біля двох десятків похованих героїв, Раві-Руській – понад сто захисників ЗУНР, у селі Угневі – 13 воїнів УГА, що загинули в 1918 – 1919 рр. У селі Красне Буського району поховані старшини лютунської частини УГА, які загинули 6 лютого 1919 р. від вибуху бомби.

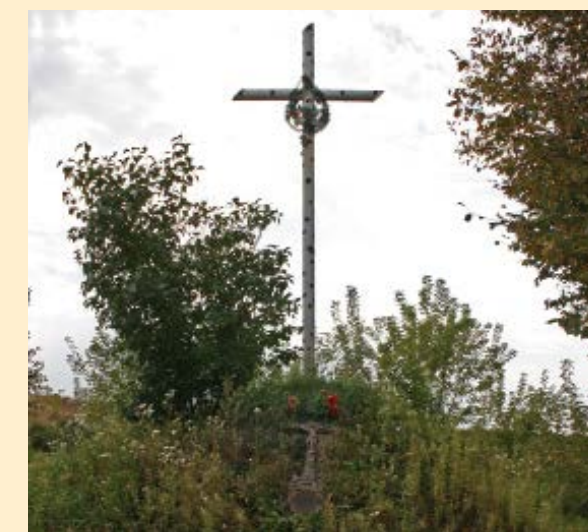
На території сучасної Івано-Франківської області точилися не менш запеклі бої з польськими окупантами, свідченням чому є братські могили вояків УГА в містах Станиславові (поховано 147 стрільців, з них 25 старшин), Коломиї (88 померлих від ран і хвороб воїнів УГА), Рогатині, селі Черче Рогатинського району (8 осіб), поховання окремих стрільців: чотаря УГА Ю. Мельника в селі Стопчатові на Косівщині, стрільця Т. Чемеринського в селі Дем'янові Галицького району, воїна УГА І. Білана в селі Побережжя Тисменицького району та ін.

Чимало поховань січового стрілецтва і воїнів УГА збереглося на Тернопільщині, земля якої стала ареною жорстокого протистояння з ворогом. Це братські могили у містах Бережани, Бучач, Збараж, Зборів, Кременець та десятках сіл області.

Важливу роль у питаннях обліку загиблих бійців УГА, організації їх поховань та облаштуванні стрілецьких кладовищ в роки українсько-польської війни відіграв інститут польових духівників-капеланів, який існував лише в Галицькій Армії з усіх українських збройних формувань часів визвольних змагань. До безпосередніх обов'язків польових духівників спеціальні розпорядження Державного Секрета-

Буковинці на могилі полковника Д. Вітовського в Берліні. Др. Євген Омельський і проф. Денис Онишук після покладання вінка 4 серпня 1936 р.

Братська могила січових стрільців на Лисій горі поблизу с. Сілець Тисменицького району Івано-Франківської обл.

Могила січового стрільця Г. Костюка в селищі Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської обл.

Українські Січові Стрільці насипають могилу-курган на місці боїв у с. Семиківці Терновлянського повіту. 1916 р.

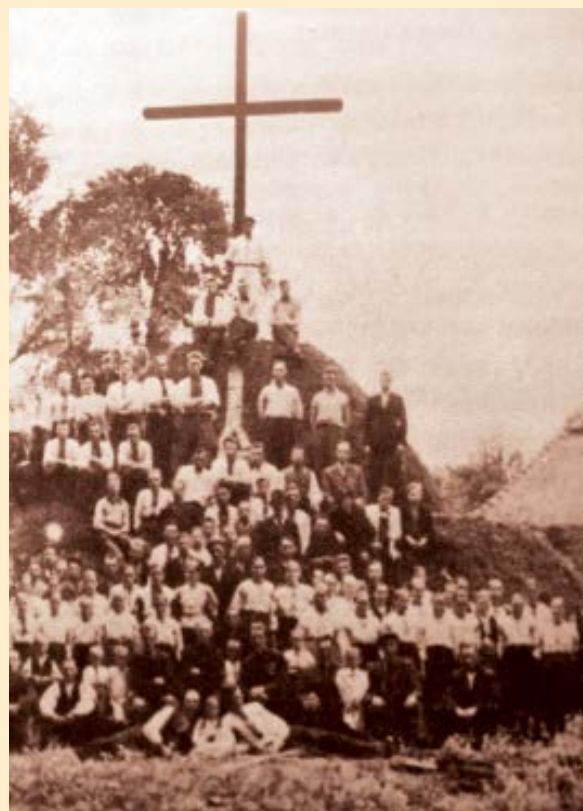

ріату військових справ ЗУНР відносили обов'язок ховати кожного померлого воїна в окремих могилах на спеціальних "козацьких кладовищах" у полі або на місцевих цвинтарях у найкращих місцях із обов'язковим хрестом з металевою табличкою. Сама процедура поховання, згідно з наказом, мала відбуватись урочисто, з почесним військовим ескортом і традиційним залпом. У місцевих церковних книгах мали робити відповідні записи, а про загибель і місце поховання мали обов'язково повідомляти рідних полегло. Оформлялося спеціальне свідоцтво про смерть і спеціальна схема – мапа із зазначенням місця поховання. Наказ державного секретаря гласив: "... ми всі живучі, зобов'язані сплатити наш довг супроти погиблих товаришів наших, зв'язаних нерозривною, непоборимою силою – любов'ю України", щоб жодне поховання "не загинуло для наших поколінь".

Як відомо, пам'ять і турбота про мертвих є свідченням культури і морального здоров'я нації. Тому, попри поразку УГА в українсько-польській війні та втрату національної державності, моральний дух і національна свідомість українців продовжували залишатись на високому рівні.

В умовах польського окупаційного режиму громадські організації й патріотичні товариства (Пласт, Союз Українок та ін.) активно взялися за відновлення і догляд могил січових стрільців та воїнів УГА, щоб зберегти їх для наступних поколінь. Уже 1921 р. були впорядковані стрілецькі могили на горі Маківці, що здійснили плас-

Могила борцям за волю України у с. Тудорів Гусятинського району Тернопільської області. 1942 р.

Стрілецькі поховання у с. Посухові на Березанщині. 1930-ті рр.

туни Львівського і Стрийського кошів. На військовому цвинтарі молоді патріоти встановили хрест з написом: "Тут спочивають Українські Січові Стрільці, що загинули за Україну в місяці маю 1915 р. Український пласт. 12-13. VIII. 1921".

Практично у всіх місцевостях Галичини, де були поховання, свідомо українська молодь доглядала за військовими могилами та брала активну участь в акціях вшанування пам'яті загиблих у національно-визвольній боротьбі. Окрім цього, пластуни змальовували плани могил галицьких січовиків, дбали про їх належний вигляд, збирали спогади та пісні про УСС та воїнів УГА. Саме в цей період в Галичині відроджується давня козацька традиція насипання високих земляних могил, часто символічних, увінчаних дерев'яними хрестами, щоб вшанувати пам'ять полеглих героїв. Слід наголосити, що до приходу радянської влади в Галичині такі могили були святими місцями, куди українці приходили поклонитися і віддати шану борцям за волю рідного народу. Традиційно у

дні Зелених свят та на Задушні дні, на початку листопада, повсюди на стрілецьких похованнях відбувалися урочисті панахиди за участю духовенства і місцевих українських громад. Тоді могили спалахували вогнями поминальних свічок. Особливо врочисто відбувався цей акт пам'яті 22 червня 1929 р. на Янівському цвинтарі у Львові, де зібралося не менше двадцяти тисяч осіб. Того дня юні пластуни естафетно доставили сюди в срібній чаші землю із стрілецьких могил на горі Маківці. Подібні вшанування за участю понад десяти тисяч осіб відбулися того ж дня на горі Лисоні під Березанами та в інших місцях Галичини.

У Львові 31 травня 1921 р. відбулася нарада представників українських громадських товариств у справі заснування комітету для охорони військових могил. Один з ініціаторів цієї акції, знаний історик І. Крип'якевич виступив із науковим рефератом про січових стрільців, після чого було ухвалено рішення про створення Краєвого комітету охорони могил

Пам'ятник на могилі К.Трильовського в Коломиї

Залізнична станція у м. Фастів Київської області. Вагон, у якому було підписано попередній договір про Злуку УНР і ЗУНР в єдину Українську державу. 2001 р. у цьому вагоні було відкрито музей на колесах

Пам'ятний знак на честь 100-річчя заснування товариства "Січ" у с. Завалля Снятинського району. 2000 р.

Центральний вхід до колишньої тюрми "Діброва" на вул. В. Чорновола в Івано-Франківську

як секції Українського горожанського комітету, який виник ще в грудні 1918 р. з метою опіки жертвами війни. Однією з перших акцій новозаснованого Комітету стало впорядкування військових поховань Янівського і Личаківського кладовищ. На жаль, існування УГК і його підрозділів незабаром припинила польська влада за "протидержавну діяльність". Виразний антиукраїнський характер мало й проведення польською адміністрацією т. зв. "комасацій", коли під приводом землепорядкування фактично здійснювалася ліквідація поодиноких могил і окремих груп поховань з наступним перезахороненням останків. Будь-які патріотичні акції українців викликали однозначно негативну реакцію польських шовіністичних кіл. За мовчазною згодою влади 1930 р. молодчики із польського "Стшельца" сплюндрували стрілецькі могили в селах Княже Золочівського та Білобожниця Чортківського повітів, містечках Поморяни Зборівського, Потутори Бережанського повітів, інших населених пунктах Галичини. Це викликало гнівний осуд українського населення, особливо ветеранів-стрільців.

На початку 1927 р. в українській пресі з новою силою зазвучала тема збереження

стрілецьких некрополів, зокрема, необхідності встановлення більш капітальних надгробних пам'ятників на військових похованнях УГА та УСС. Уже 2 травня цього ж року в залі "Української бесіди" у Львові відбулися установчі збори "Товариства охорони воєнних могил" (ТОВМ) за участю делегатів українських громадських установ, читалень і представників інтелігенції. За короткий час Товариство нараховувало вже 32 філії по всій Галичині. Його члени відновлювали й доглядали стрілецькі могили, розробляли проекти меморіалів, організували на Зелені свята збори пожертвувань серед української спільноти.

Упродовж 1927–1929 рр. за сприяння членів Товариства були впорядковані майже всі могили українських стрільців на Личаківському і Янівському кладовищах (відповідно 118 і 761 поховання). За проектом П. Холодного і Л. Лепкого були встановлені, за зразком старовинних козацьких надгробків, залізобетонні хрести на стрілецьких похованнях Личаківського некрополя. Такі ж хрести планували встановити і на Янівському цвинтарі.

Велика заслуга у діяльності ТОВМ належала його першому голові, колишньому старшині УГА Броніславу Яніву. Незважаючи на негативні наслідки прийнятого у травні 1933 р. польським сеймом закону про опіку над воєнними могилами, який суттєво обмежив діяльність Товариства, саме завдяки Яніву все ж таки були встановлені 440 залізобетонних хрестів на стрілецьких похованнях Янівського вій-

Надмогильний пам'ятник воїну УГА Юрію Мельнику в с. Стопчатіві на Косівщині

Музей визвольних змагань Прикарпатського краю в Івано-Франківську

ського некрополя. Протягом травня-вересня 1934 р. його впорядкування практично закінчене.

Особливо активно працювала філія Товариства в Станиславові. Зокрема, за сприяння організації "Пласт" у кількості від 100 до 250 молодих патріотів, які на місцевому цвинтарі впорядкували і облицювали понад 150 могил та встановили на них кам'яні хрести воїнам УСС–УГА.

Як видно з написів на хрестах, стрільці УСС та УГА, поховані в Станиславові, походили з різних населених пунктів не

Сучасний вигляд стрілецьких могил на Янівському цвинтарі у Львові

лише Галичини, але й Буковини, Закарпаття, Великої України. Це були переважно вихідці з сіл. Разом із рядовими воїнами були поховані стрілецькі старшини, старші стрільці, виступи, хорунжі, полковники. Зокрема хорунжі УГА С. Сміх з Тернопільщини, І. Богун зі Збаража, Ю. Сірецький з Богородчан, сотники Т. Лісовий з Полтавщини, В. Тотоекул з Буковини, лікар М. Дикий з Перемишля, полковники Г. Хміленко з Катеринославщини, П. Білаш з Одеси та інші герої.

У міжвоєнний період були створені або відновлені некрополі українських військових формувань 1914–1919 рр. і в інших містах та поселеннях Галичини. На початку 1920-х рр. на замовлення Українського товариства охорони воєнних могил у Львові та його філії в Сколе скульптор В. Литовченко виготовив пам'ятну таблицю з написом "В кривавих змаганнях в часи Світової війни полягли геройською смертю за волю України в боротьбі з

Меморіал УГА у Львові на Личаківському цвинтарі

Поштівка до 75-річчя ЗУНР. 1993 р.

Пам'ятник воїнам УГА, які полягли в польсько-українській війні 1918–1919 рр. Рогатин. 1930 р.

Могила генерал-хорунжого, начальника штабу УГА з грудня 1918 по лютий 1919 р. Євгена Мишковського на Микулинецькому цвинтарі у Тернополі

Вокзал Чорткова. Тут у липні 1919 р. тривали перемовини між головним отаманом військ УНР С. Петлюрою і президентом ЗУНР Є. Петрушевичем стосовно переходу військ УГА за Збруч

москалями на горі Маківці в дні 29.IV. – 2.V. 1915 Українські Січові Стрільці”. Далі йшов перелік прізвищ 50-х загиблих воїнів і слова: “Вічна їм пам'ять. Товариство охорони воєнних могил у Львові, філія Товариства О. В. М. в Сколім”.

У 1928 р., за дорученням філії ТОВМ Станислава та рішенням воеводства і поліції було дозволено перепоховати останки захоронених 1915 р. січових стрільців на Лисій горі поблизу сіл Тязів і Сілець на території теперішнього Тисменицького району. За пропозицією ямницького священика Юстина Гірняка 1930 р. було розпочато зведення великої братської могили на кошти й зусиллями навколишніх сільських громад Ямниці, Тязева, Сільця і Вікторова. Проте польська влада заборонила ці роботи, вимагаючи перенесення поховань на сільській цвинтар у селі Сілець, подалі від головної дороги, що з'єднувала Станиславів і

Львів, дві столиці ЗУНР. Однак ці заборони не подіяли на місцевих жителів, і могила була насипана. Тоді поляки таємно, під покровом ночі, підірвали могилу і вивезли високий дубовий хрест. Але й це не зупинило галицьких селян. Відновлену стрілецьку могилу урочисто відкрито й освячено недільного зимового ранку 1930 р. у присутності тисяч галичан, які прибули на цю подію з різних куточків краю. За свідченням джерел, отець Ю. Гірняк з Ямниці відправив на могилі панахиду за полеглими героями, а з патріотичною промовою після цього виступив відомий галицький публіцист і педагог Никифор Даниш. Зауважимо, що ця подія мала величезне значення для патріотичного виховання не лише галицької молоді, але й усього краю. Вона переконливо засвідчила, що ніякі заборони і репресії окупаційного польського режиму не в змозі зупинити поступ українців до волі, а сама могила на Лисій горі стала символом нескореності України. Не випадково в червні 1937 р., під час відзначення Зелених свят, у Станиславові урочистості перед катедрою розпочалися з того, що юнаки з ямницького “Сокола” принесли і вручили голові святкового комітету землю, принесену саме з цієї стрілецької могили.

У міжвоєнне двадцятиліття пантеон учасників визвольних змагань 1918–1919 рр. в Галичині поповнився ще кількома похованнями найвидатніших українських військових і політичних діячів. У квітні 1930 р. на міському кладовищі Станиславова відбувся велелюдний похорон Лева Бачинського (1872–1930), віце-президента Національної Ради ЗУНР, посла до австрійського парламенту і польського сейму, голови УСРП. За свідченням джерел, віддати останню шану борцям за українську державність з усієї Галичини з'їхалося понад 50 тис. осіб, а сама похоронна процесія розтягнулася на понад два кілометри.

Напередодні Другої світової війни, а саме 2 липня 1938 р., у Львові на Янівському меморіальному комплексі був похований визначний військовий діяч,

генерал-чотар і командувач УГА Мирон Тарнавський (1869–1938). Його похорон перетворився на чи не найбільшу в міжвоєнний період мирну маніфестацію українців Галичини. А в листопаді 1941 р. поряд із його могилою був похований видатний громадсько-політичний діяч, голова Головної Української Ради у Львові 1914 р. і перший голова уряду ЗУНР Кость Левицький (1859–1941).

Із приходом комуністичного режиму ситуація в Галичині кардинально змінилася. Якщо польський окупаційний режим, незважаючи на жорсткий контроль і цілу систему заборон щодо вшанування національних героїв і визначних подій минулого України, все ж таки йшов на деякі поступки українцям, то більшовики одразу заборонили дні скорботи, а згодом безжалісно й цинічно взялися за руйнування національних святинь, стрілецьких

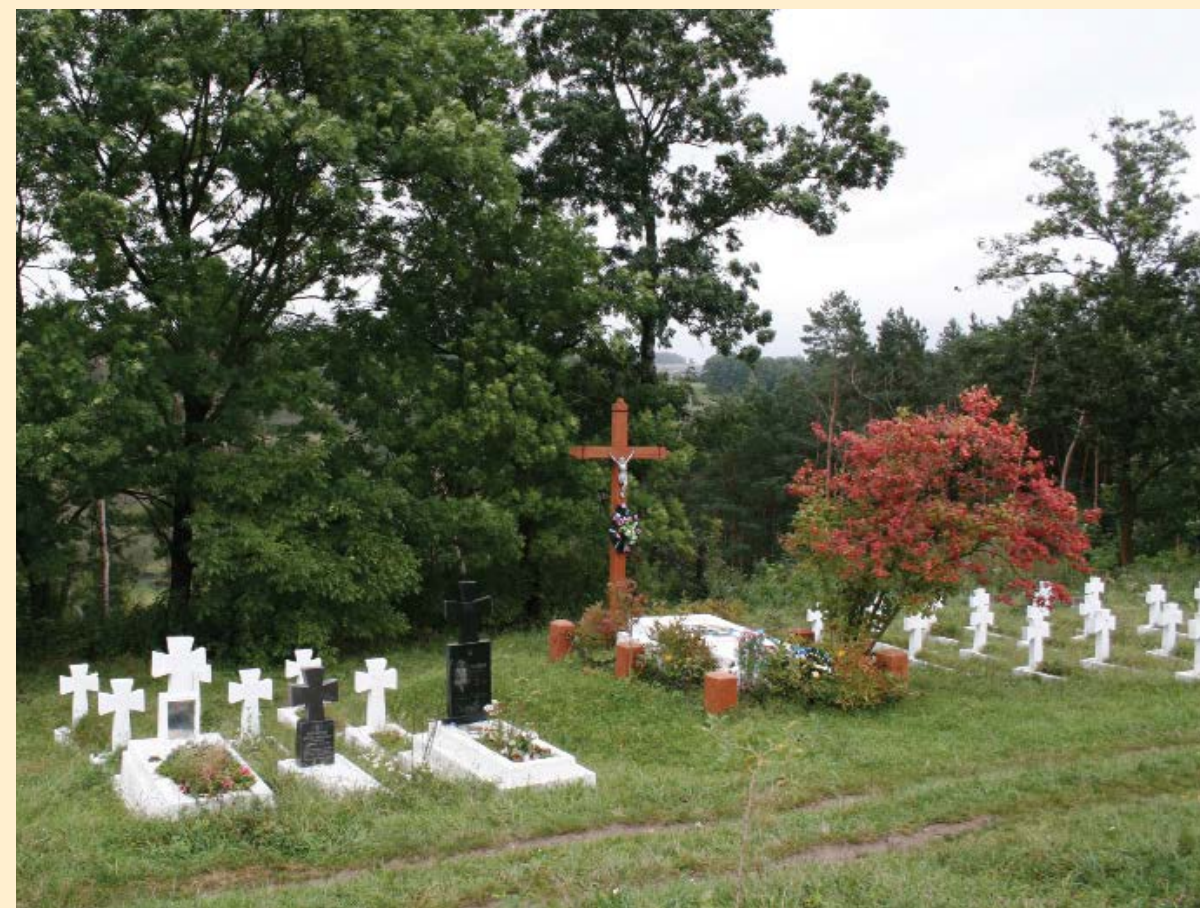
поховань і окремих могил. Навіть мертві герої видавалися московським окупантам небезпечними.

Цілеспрямоване руйнування українських військових поховань та пам'ятних місць, що нагадували про національно-визвольну боротьбу українського народу і будили свідомість галичан, розпочалося невдовзі після закінчення Другої світової війни. Особливо ж масового й систематичного характеру воно набуло в 70 – на початку 80-х рр. ХХ ст. Саме тоді було знищено одне з найдавніших кладовищ в Україні – у місті Івано-Франківську, на якому містився стрілецький меморіал воїнів УГА і окремі поховання діячів ЗУНР. Вони, як і сотні інших поховань, були по-варварськи знищені бульдозерами і екскаваторами тоталітарним комуністичним режимом на підставі рішення Івано-Франківського міськвиконкому від 27 лютого 1980 р.

Таблички з поховальних хрестів на могилах воїнів УГА меморіального кладовища у Івано-Франківську, які від знищення врятував В. Івасюк

Пам'ятник Левку Бачинському (1872–1930) в с. Серафінці на Городенківщині

Могили січових стрільців у Бучачі Тернопільської області

Будинок канцелярії президента Є. Петрушевича, що тимчасово перебував у Чорткові у липні 1919 р. (нині вул. Шевченка, 30). У цьому будинку жив Є. Петрушевич

Меморіальна таблиця на честь уродженця Тисмениці Костя Левицького, яка встановлена на одному з будинків у центрі міста

Кубок із землею з могили борців, що полягли на г. Лисоня біля Бережан у 1916–1919 рр.

Святочна панахида в часі Зелених свят на могилах полеглих УСС на цвинтарі у Бережанах. 4 червня 1933 р. Промова отця-капелана Є. Бачинського

Поховання січових стрільців в Карпатах, на горі Маківці біля Славська. 1930-ті рр.

Проти руйнування виступили громадські діячі, члени Товариства охорони пам'яток історії і культури П. Арсенич, М. Головатий, художник А. Канюс, які писали листи-протести у міськ- і облвиконкоми. Їх почули і підтримали науковці В. Грабовецький, Л. Крушельницька (внучка письменника А. Крушельницького зі Львова). Та, на жаль, вдалося врятувати лише декілька могил українських діячів. Усі могили воїнів УСС–УГА були зруйновані.

Така ж трагічна доля спіткала в радянські часи й українські військові поховання на Янівському некрополі у Львові. Ще під час німецько-польської війни 1939 р. вибухом бомби були вщент знищені кілька десятків могил українських воїнів. Ті поховання, що залишилися, планомірно нищили після війни. За спогадами львівських старожилів, ще 1948 р. хрестами, що були на стрілецьких могилах, радянські військові вимощували дороги у місті (в районі сучасних вулиць Сахарова, Бойківської, Куликівської). Пізніше спалювали пам'ятники закатували асфальтом. Частина спотворених хрестів вдалося врятувати лише наприкінці 1980-х рр.

За свідченням завідувача Янівського некрополя А. Й. Рокошевського, ініціатива руйнування українських і польських військових поховань належала партійним та комсомольським функціонерам і активістам. На підставі одержаного дозволу поступово знімали стрілецькі надгробки, а вивільнене місце заповнювали новим похованням. Прийнята Львівською міською радою 19 червня 1980 р. ухвала “Про закриття і заборону захоронень на Янівському кладовищі в м. Львові” не тільки не зупинила руйнування військового некрополя, а – навпаки – сприяла його повному знищенню.

Подібна участь очікувала в добу радянського тоталітарного режиму й інші стрілецькі поховання в багатьох містах і селах Галичини. Зокрема тричі – 1947, 1952 і 1981 рр. – радянські функціонери нищили за допомогою відбійних молотків і тракторів стрілецький військовий меморіал у м. Городку. Були сплюндровані більшовицькими вандалами стрілецькі поховання на горі Маківка, горі Ключ, горі Комарницьке, біля підніжжя гір Татарівка й Чиряк, біля села Лисовичі на Львівщині та інших місцевостях. Водночас переслідували тих українських громадян, які наважувалися прийти в поминальні чи святкові дні на місця поховань національних героїв.

Позитивні зрушення в питаннях лібералізації суспільних відносин, відновлення історичної пам'яті, національно-культурного відродження в Україні намітилися лише наприкінці 80-х рр. минулого століття. Боротьба українців за відродження національної державності та власних суверенних прав відбувалася тоді саме під гаслами повернення історичної свідомості й розчищення замулених джерел національної пам'яті. Символічно, що перші кроки на цьому шляху в Галичині були пов'язані з відновленням зруйнованих стрілецьких могил УСС–УГА та воїнів УПА. Мертві герої будили живих до нового життя. Народ поступово, але впевнено піднімався з колін разом із Українською Греко-Католицькою Церквою, яка тоді почала виходити з підпілля.

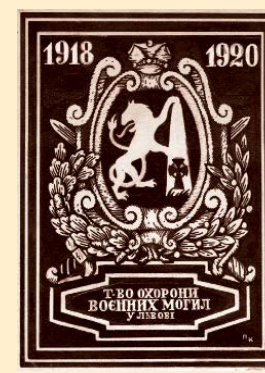
Сама на Зелені свята 18 червня 1989 р. з ініціативи та за участю греко-католицьких священиків отців М. Сімкайла, А. Кияка, членів Української Гельсинської Спілки, не зважаючи на заборону влади, в Івано-Франківську відбулася перша, після майже півстолітньої перерви, панахида на місці сплюндрованих радянським режимом стрілецьких могил. Після панахиди відбулося багатолюдне віче під гаслами:

“Україні – самостійність!” та “Волю – Українській Греко-Католицькій Церкві!”. А вже через рік у Меморіальному сквері, який було створено на місці колишнього зруйнованого кладовища, відновлено 143 стрілецькі могили УСС та воїнів УГА. На них встановлено однораменні латинські хрести, вилиті з бетону, але без написів.

Встановити імена загиблих героїв, що були поховані в Меморіальному сквері, вдалося завдяки пошуково-дослідницькій роботі на той час доцента кафедри історії СРСР і УРСР Івано-Франківського педінституту, а нині директора Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктора історичних наук, доктора філософії, професора Миколи Кугутяка. Виявлений ним документ Товариства охорони воєнних могил у Станиславові за підписом голови Н. Даниша і скарбника М. Лепкого, датований жовтнем 1920 р., містив список 143 воїнів УГА, похованих на Станиславівському кладовищі, могили яких на початку 1980-х рр. були поблизнірськи знищені радянською владою. Публікація цього документа в одному із перших номерів обласної газети “Галичина” у травні 1990 р. допомогла відновити історичну правду і воскресити в пам'яті вдячних нащадків імена борців за українську державність.

Цікавою є також історія, пов'язана з металевими табличками, на яких були вибиті прізвища похованих і які були прикріплені до могильних хрестів. Під час нищення військового некрополя на початку 1980-х рр. галицький патріот, уро-

Знак-емблема Товариства охорони воєнних могил (ТОВМ). Худ. Павло Ковжун

Пам'ятник полеглим борцям за волю України в Чорткові. Фото зроблене під час посвячення пам'ятника 1 вересня 1933 р.

Загальний вигляд поховань Січових Стрільців на Янівському цвинтарі у Львові. 1933 р.

Могили Січових
Стрільців на Янівському
кладовищі у Львові.
1930-ті рр.

дженець с. Білі Ослави Надвірнянського району Василь Івасюк, прагнучи зберегти імена героїв для нащадків, частину з них таємно демонтував з хрестів, які згодом були знищені. Врятовані таким чином таблички з прізвищами загиблих борців за волю України є свідченням громадянської мужності й самопожертви сотень і тисяч скромних українських патріотів, свідомих свого обов'язку перед Батьківщиною.

Не менш драматична історія із логічним закінченням трапилася на цьому ж

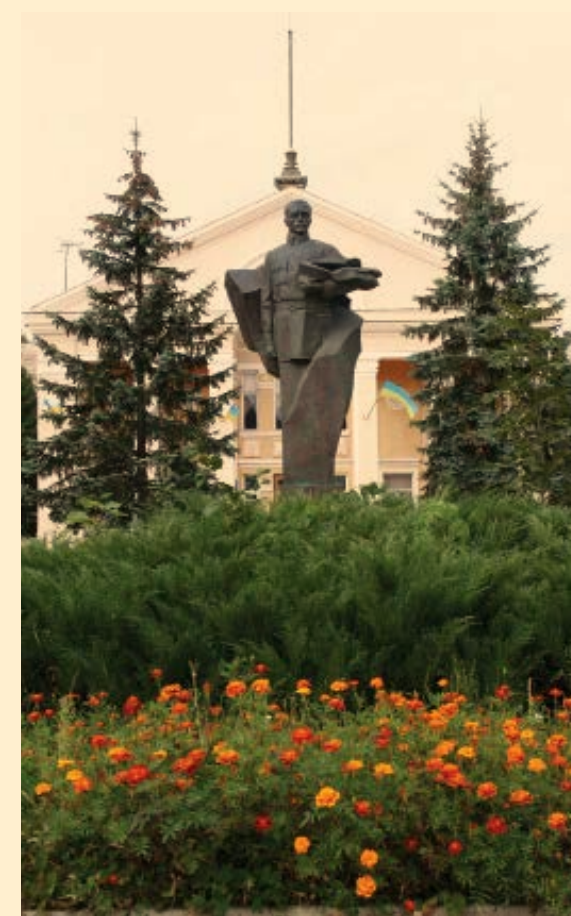
кладовищі з похованням віце-президента УНРади ЗУНР Лева Бачинського. Наприкінці 70-х рр. минулого століття цій могилі, як і багатьом іншим, загрожувало повне знищення, бо в ній був похований "ідеологічний ворог" радянської влади і "буржуазний націоналіст". Однак завдяки мужньому громадянському вчинку колишнього воїна УПА, уродженця села Дубівці Галицького району Василя Гривінського, який напередодні знищення буквально розібрав гробницю з гробом

Л. Бачинського й разом із сином Романом таємно перепоховав його на Чукалівському кладовищі, цей акт вандалізму не відбувся. І лише в роки незалежності гріб з тілом видатного діяча ЗУНР і саму гробницю було повернуто назад у Меморіальний сквер на вул. С. Бандери. Третє поховання Л. Бачинського відбувалося за християнськими традиціями і з належними почесностями. Із села Серафінці Городенківського району, рідного села героя, прибула численна делегація з церковним хором і священником, який відправив панахиду. Згодом виступив В. Гривінський та інші учасники траурної церемонії. Співав церковний хор. Так, завдяки колишньому воїнові УПА В. Гривінському, який здійснив громадянський подвиг, вкотре перемогла справедливість.

Сьогодні колишній найстаріший цвинтар Івано-Франківська, а зараз – Меморіальний сквер, де створено пантеон видатних діячів і борців за українську державність, є місцем паломництва і проведення міських урочистостей. 2002 р. тут було зведено та освячено величну християнську каплицю на вшанування пам'яті учасників національно-визвольних змагань за волю України, де на стелах викарбувані імена всіх 147 похованих тут січових стрільців та воїнів УГА.

Після проголошення незалежності аналогічні процеси розпочалися по всій Галичині. У Львові 8 травня 1992 р. 12-а сесія міської ради прийняла ухвалу "Про відновлення військових поховань україн-

Пам'ятник першому
військовому міністру
ЗУНР Д. Вітовському
у с. Брошнів Рожня-
тівського району.
Відкрито 1 листо-
пада 2003 р. Дружина
Д. Вітовського Марія
Ліщинська – уродженка
цього села

ських січових стрільців та воїнів УГА на полі № 38 Янівського цвинтаря". Відповідно до неї, а також розпорядження міської адміністрації № 117 від лютого 1994 р., на 38 полі Янівського некрополя було проведено комплекс відновлювально-будівельних робіт щодо військового меморіалу Укра-

Загальний вигляд зруйнованих могил січових стрільців та воїнів УГА на цвинтарі в Івано-Франківську до його знесення у 70–80-х рр. XX ст.

Могила Л.Бачинського у Меморіальному сквері на вул. С. Бандери в Івано-Франківську

їнських Січових Стрільців та воїнів УГА. Впорядковані стрілецькі поховання й на інших львівських кладовищах. На початку 1990-х рр. на зруйнованому поховальному комплексі українських борців на Клепарівському цвинтарі було насипано символічну могилу-курган на знак шани до полеглих героїв. Відновлено пам'ятник на братській могилі Українських Січових Стрільців на кладовищі Старого Знесіння у Львові та інших місцях поховань.

Художньо-меморіальна таблиця Л.Бачинському в Івано-Франківську, яка встановлена в липні 1997 р. на вулиці його імені

1989 р. на міському віче у Городку на Львівщині, що відбулося на місці зруйнованого стрілецького некрополя, було ухвалено рішення відновити комплекс у первісному вигляді. А вже наступного року відновлений пам'ятник постав на збереженому первісному фундаменті.

До честі українців слід зауважити, що протягом першої половини 1990-х рр. у Галичині були відновлені практично всі зруйновані або занедбані поховання воїнів УСС та УГА, була відроджена традиція насипання символічних курганів-могил на честь загиблих борців за національну

Похорон Л. Бачинського в Станиславові у квітні 1930 р.

Лістівка на честь 75-річчя Листопадового чину. 1918–1993 рр.

справу, які сьогодні є майже в кожному населеному пункті краю. Як і раніше, вони служать місцем поклоніння і вшанування пам'яті національних героїв. Відповідними рішеннями та ухвалами місцевих рад їх взято на облік та під охорону держави як пам'ятки української історії.

Одну з найперших символічних могил січових стрільців освячено 1 листопада 1990 р. у селі Великий Ключів Коломийського району. Тоді ж урочисто відзна-

чено ювілей Завальської Січі, а в травні 2000 р. на честь її сторіччя освячено меморіальний пам'ятник та покладено вінки до визначних місць села.

За роки незалежності з ініціативи українських патріотичних організацій та підтримки державних адміністрацій різних рівнів зроблено чимало щодо вшанування історії ЗУНР, насамперед у її колишніх столицях – містах Львові, Тернополі й Станиславові. Насамперед це стосується увічнення історичних подій і діячів ЗУНР у меморіальних таблицях. Першою була встановлена меморіальна таблиця на честь проголошення ЗУНР у Львові на будинку колишнього Народного Дому, де в листопаді 1918 р. розташовувався штаб українського повстання, а згодом засідала Українська Національна Рада.

1999р.булавстановленамеморіальнатаблиця на приміщенні Народного Дому (колишній готель "Австрія") на вул. Шевченка, 1, ум. Івано-Франківську, де від 2 січня 1919 р. засідала Українська Національна Рада і де працювали президент УНРади Є. Петрушевич та його заступник Л. Бачинський. У цьому ж готелі дорогою в еміграцію зупинялися в лютому 1919 р. керівники Української Народної Республіки В. Винниченко і С. Петлюра. Викарбуваний на мармуровій дошці напис повідомляє: "В цьому будинку 3 січня 1919 р. на засіданні Української Національної Ради була прийнята ухвала про Злуку Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) з Українською Народною Республікою (УНР). 22 січня 1919 р. в Києві відбулося урочисте об'єднання в одну суверенну державу – Українську Народну Республіку".

Із діяльністю державних структур у Станиславові пов'язані також будівлі Народного Дому (вул. Чорновола, 22), де виступали політичні діячі Л. Цегельський, Л. Бачинський, зала театру Монюшки (нині Івано-Франківська обласна філармонія), де в березні 1919 р. відбувся з'їзд Селянсько-робітничого союзу.

У 1997 р. одну із центральних вулиць Івано-Франківська було перейменовано на честь видатного державного діяча

Янівське кладовище. Могила генерала М.Тарнавського та президента ЗУНР Є.Петрушевича (фото З.Тарнавського до реконструкції цвинтаря)

Пам'ятна медаль із зображенням М.Тарнавського, художня пропозиція артистичного товариства "Мемор". 1939 р.

ЗУНР Л. Бачинського і на першому її будинку було урочисто відкрито художньо-меморіальну таблицю з написом: "Вулиця названа на честь видатного громадсько-політичного діяча, віце-президента ЗУНР, посла до парламенту Відня, доктора Лева Бачинського".

За останні роки на честь державних, військових і громадських діячів ЗУНР у м. Івано-Франківську (колишньому Станиславові – тимчасовій столиці держави у першій половині 1919 р.) перейменовано понад двадцять вулиць: Січових Стрільців, Євгена Коновальця, Дмитра Вітовського, Лева Бачинського, Мирона Тарнавського, Євгена Петрушевича, Костя Левицького, Івана Мирона, Івана Макуха, Ольги Басараб, Івана Курівця та інші.

Найбільше визначних місць в обласному центрі Прикарпаття пов'язано з життям і діяльністю організатора і керівника Листопадового зриву у Львові Дмитра Вітовського. Від 1899 р. він навчався в Станиславівській гімназії (нині – морфологічний корпус медичного університету на майдані А. Шептицького), проживав у бурсі св. Миколая (будинок №9 на сучасній вулиці В.Чорновола).

Сучасний вигляд могил М.Тарнавського і К.Левицького у Львові

Художньо-меморіальна таблиця П.Франкові, встановлена на фасаді Львівської комерційної академії. Львів. 1996 р.

Погруддя Петра Франка, встановлене у військовій частині на вул. Городоцькій, 40, у Львові, де перебував Петро Франко в листопаді 1918 р. Скульптор В. Шафран

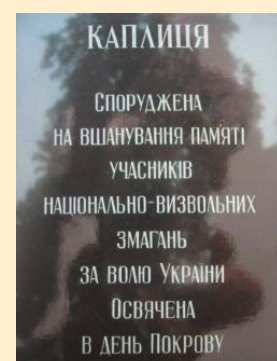

Свого часу великого розголосу в Галичині набула політична подія, пов'язана з вбивством 1908 р. намісника Галичини і польського графа А. Потоцького українським студентом Мирославом Січинським. Двадцятирічне ув'язнення останній відбував у Станиславівській тюрмі "Діброва", будівлі якої збереглися до наших днів на вул. В.Чорновола, напроти стадіону "Рух". Саме звідси молодий український патріот Дмитро Вітовський організував у 1911 р. безпрецедентну втечу М. Січинського. Встановлено, що світловий сигнал охоронцям тюрми про початок втечі було подано з балкону приватного будинку, який зберігся на вул. Матейка, 27.

Цікаво, що в будівлях колишньої Станиславівської тюрми "Діброва" під час ЗУНР був розташований Кіш УСС, які залишили про себе напис на каплиці, котра, на жаль, не збереглася. Засвідченням джерел, 1920 р. у цих же приміщеннях містилася юнацька школа армії УНР, командиром якої був генерал М. Шаповал.

Ми назвали далеко не всі місця перебування Д. Вітовського у Станиславові. Нині про його революційну та національно-культурну діяльність розповідає експозиція Музею визвольних змагань, який було урочисто відкрито в Івано-Франківську 14 жовтня 1997 р. на вул. генерала М. Тарнавського. Відзначмо, що історична пам'ять про земляка, Державного Секретаря військових справ, члена Української Національної Ради ЗУНР, військового і дипломата, полковника УГА Д. Вітовсько-

Меморіальна таблиця каплиці, спорудженої на вшанування пам'яті учасників національно-визвольних змагань за волю України в Івано-Франківську. Освячена в день Покрови Пресвятої Богородиці 2002 р.

Каплиця, споруджена на вшанування пам'яті учасників національно-визвольних змагань за волю України в Івано-Франківську. Освячена в день Покрову Пресвятої Богородиці 2002 р.

го вже частково увічнена на теренах Прикарпаття. Одним із перших пам'ятників Д. Вітовському в Галичині є пам'ятний знак стрільцям УСС-УГА та скульптура військового міністра ЗУНР в селі Підгороддя біля Рогатина, встановлені на початку 90-х рр. минулого століття.

Помітною подією в житті Прикарпаття було урочисте відкриття 2 листопада 1997 р. пам'ятника Д. Вітовському в його рідному селі Медусі Галицького району, яке було приурочене до 79-ї річниці проголошення ЗУНР. Гранітний пам'ятник, виконаний на високому мистецькому рівні, був виготовлений з матеріалів Львівської керамічно-скульптурної фабрики. Автором монумента є львівський скульптор П. Штаєр.

Трагічна загибель полковника Д. Вітовського і чотаря Ю. Чучмана в авіакатастрофі в серпні 1919 р. в небі Сілезії, коли вони повертались з Парижа, де брали участь у засіданні Міжсоюзної комісії для заключення перемир'я між Польщею

і Україною, зумовила їх тимчасове поховання на центральному кладовищі Берліна. Повернення на рідну землю відбулося лише через 83 роки, 1 листопада 2002 р. Цього дня українська громада урочисто перепоховала урни з прахом Є. Петрушевича, Д. Вітовського і Ю. Чучмана на Личаківському цвинтарі Львова, а на їхніх могилах були встановлені пам'ятні таблиці.

Деякораніше, 1 листопада 1993 р., до 75-річчя ЗУНР в місті Тлумачі на одному з будинків, де жив міністр внутрішніх справ ЗУНР доктор Іван Макух, було встановлено художньо-меморіальну таблицю з барельєфом на його честь (автор – житель Тлумача Святослав Шевага). У селі Серафінці на Городенківщині на місці будинку, у якому народився суспільно-політичний діяч ЗУНР Лев Бачинський, було відкрито пам'ятник і встановлено пам'ятний знак. У селі Заланів Рогатинського району відкрито меморіальну таблицю останньому командиру УГА генералу Осипові Микитці. Художньо-меморіальну табли-

Вояки УПА – активні учасники відкриття пам'ятника Д.Вітовському в с. Медуса Галицького району 2 листопада 1997 р.

Перепоховання праху Є.Петрушевича, Д.Вітовського та Ю.Чучмана на Личаківському цвинтарі у Львові 1 листопада 2002 р.

Полковник Дмитро Вітовський. Меморіальна таблиця Д.Вітовському на Личаківському цвинтарі у Львові. 2002 р.

Освячення пам'ятника Дмитру Вітовському в с. Медуса Галицького району

Пам'ятна таблиця сотнику Теодору Мартинцю, уродженцю Богородчан, який 1 листопада 1918 р. вивісив над львівською ратушею синьо-жовтий прапор

Меморіальна таблиця І.Макуха у Тлумачі
Будинок І.Макуха, тепер міська рада Тлумача

цю з барельєфом політичного і військового діяча ЗУНР, учасника Листопадового зриву у Львові в 1918 р. Дмитра Паліїва було освячено в селі Перевозець Калуського району. У 90-х рр. XX ст. були відкриті меморіальні таблиці у Львові на площі Соборній – на честь першого українського коменданта міста генерал-хорунжого М. Мариновича і на приміщенні колишнього готелю “Народний” – воєнному міністрові полковнику Д.Вітовському; у Тернополі – на приміщенні ЗОШ №4 на вул. М. Грушевського, у якій йшлося, що “В цьому будинку з 21 листопада по 2 січня 1919 року знаходився Державний Секретаріат – Уряд Західноукраїнської Народної Республіки”; у Чернівцях на Театральній площі – на честь події, що відбулася тут 3 листопада 1918 р. – проголошення рішення Буковинського народного віча про державне самовизначення і при-

лучення української частини Буковини до України; у селищі Кути Косівського району на приміщенні колишньої ратуші – на честь проголошення влади ЗУНР у містечку; у Снятині – на пошану отамана УСС – УГА С. Горука; у Тисмениці – голові уряду ЗУНР К. Левицькому та ін.

За останнє десятиріччя меморіально-монументальний літопис Галичини поповнився цілою низкою пам'ятників і пам'ятних знаків на честь подій і діячів ЗУНР. Зокрема, 1997 р. у селі Луквиця Богородчанського району на місцевому цвинтарі було відкрито надмогильний пам'ятник Михайлові Мартинцю, міністрові земельних справ уряду ЗУНР, якого 10 червня 1919 р. розстріляли польські окупанти у Небилівському лісі на Калущині. На рік швидше відкрито унікальний пам'ятник в селі Межигірці Галицького району. На постаменті була встановлена плита-реліквія, відлита з бронзи у Львові ще 1938 р. на кошти місцевої “Просвіти”, а на ній були викарбувані 19 прізвищ односельчан-січових стрільців, які віддали життя за волю й незалежність України. Врятував реліквію сільської громади для нащадків місцевий активіст ОУН Петро Обливаний, який надійно сховав її від знищення під час обляв енкаведистів.

Подібну реліквію знайдено також на горіщі сільського клубу в селі Новий Мартинів Галицького району.

Своєрідним і унікальним пам'ятником є знахідка, виявлена 1993 р. на внутрішній стіні церкви Різдва Пресвятої Богородиці у Рогатині. Під шаром тиньку майже півсотню років була схована меморіальна таблиця, встановлена тут, як свідчить напис, “На вічну пам'ять полеглих стрільців УГА з Рогатина”. Під ним дата – 1918, посередині – герб і далі знову рік – 1920. Аж потім – прізвища 16 земляків-воїнів УГА. Сьогодні цю реліквію фахівці відреставрували і вона є свідченням вічної шани до полеглих воїнів УГА від вдячних нащадків. Величний монумент командувачу УГА М. Тарнавському відкрили у місті Броди на Львівщині вдячні земляки генерала.

Меморіальна таблиця із зображенням М.Тарнавського, художня пропозиція артистичного товариства “Мемор”. 1939 р.

Відкриття пам'ятника генералові Мironу Тарнавському на Львівщині

Один із найкращих пам'ятників на честь ЗУНР в Україні було урочисто відкрито в Івано-Франківську на вул. Грюнвальдській, біля колишнього будинку уряду ЗУНР 1 листопада 2003 р. Гранітний пам'ятник з бронзовими барельєфами видатних діячів ЗУНР Євгена Петрушевича, Костя Левицького, Лева Бачинського і Дмитра Вітовського встановлений на відзначення столиці ЗУНР в Станиславові та ухвали Української Національної Ради 3 січня 1919 р. про Злуку ЗУНР з УНР (скульптор Володимир Довбенюк). Пам'ятник збудований ініціативи та за кошти патріота і педагога з Прикарпаття Володимира Войцюка. Історичну довідку, ідею проекту підготував історик-краєзнавець Богдан Гаврилів, який запропонував і місце його встановлення.

Таким є основний, але далеко неповний перелік меморіального літопису ЗУНР. Адже в період національно-державного відродження практично в кожному галицькому селі насипані символічні та водночас традиційні стрілецькі могили, які увінчені хрестами і переважно доповнюються стелами з викарбуваними на них

іменами односельчан – учасників бойових дій УСС-УГА. Крім того, пам'ять про народних героїв пошанована в численних назвах вулиць сотень міст і сіл Галичини. За роки незалежності вже стало традицією на державному та загальнонародному рівнях відзначати не лише ювілейні дати, а й щорічні, пов'язані з історією ЗУНР і боротьбою галичан за незалежність.

Меморіальна таблиця на пам'ятнику на честь 85-річчя ЗУНР, встановленому в Івано-Франківську 1 листопада 2003 р. К. Левицький, Є. Петрушевич, Д. Вітовський, Л. Бачинський

Пам'ятник на честь 85-річчя ЗУНР, встановлений в Івано-Франківську 1 листопада 2003 р. На світлинці справа наліво: Р. Бідчак, Ф. Мединська, В. Довбенюк, В. Войцюк, Я. Ульванська та Б. Гаврилів

Пам'ятник на честь 85-річчя ЗУНР встановлений в Івано-Франківську 1 листопада 2003 р. біля Будинку правосуддя, у якому 1919 р. перебували установи Державного Секретаріату ЗУНР (тепер вул. Грюнвальдська, 11)

Могила січових стрільців у Жидачеві Львівської обл.

Символічна могила-пам'ятник борцям за волю України в с. Великий Ключів Коломийського району Івано-Франківської обл.

Тому Указ Президента України В. Ющенка від 16 травня 2005 р. "Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки" засвідчує реальну державну підтримку народних ініціатив, а з іншого боку, створює необхідні передумови для розши-

рення пошукових робіт, створення фундаментальних наукових досліджень та вшанування пам'яті кожного загиблого воїна – учасника національно-визвольних змагань українського народу.

Світла пам'ять про героїв Листопадового зриву, який підняв українців Галичини, Буковини і Закарпаття на боротьбу за свої національні права і незалежність, назавжди залишаться в свідомості українського народу.

Проголошення ЗУНР і спроба утвердити національну державу на західно-українських землях назавжди змінили ментальність українців і засвідчили, що після поразки ЗУНР проблема Української держави стала лише питанням часу. А героїчна боротьба УГА з ворогами національних інтересів стала прикладом для багатьох народів і сприяла відновленню традицій збройного чину за незалежність та соборність України.

Могила-пам'ятник борцям за волю України у с. Саджава Надвірнянського району Івано-Франківської обл., освячена 6 жовтня 1991 р.

Могила борцям за волю України у с. Старі Кривотули Тисменицького району Івано-Франківської обл.

Історія Західно-Української Народної Республіки є героїчною і одночасно трагічною сторінкою української історії. Хронологічно західноукраїнська держава проіснувала дуже короткий час, але залишила яскравий слід у пам'яті та душах мільйонів українців, її громадян та їхніх нащадків. Незважаючи на важкі випробування, що випали на долю кількох поколінь західних українців у ХХ ст., ідеологічний та політичний пресинг польського і радянського режимів, цю пам'ять зберігали в різних формах і виявах: у старих фотографіях січових стрільців та вояків УГА, у пожовклих листках тогочасних відозв і оголошень, у численних піснях, переказах колишніх учасників подій, що передавалися від батьків синам, від дідів онукам. Існування ЗУНР закарбувалося в ментальності західних українців як вияв масової жертвості й готовності до активного громадянського чину. ЗУНР посіла вагоме місце в історії українського державотворення і як приклад системного підходу до процесу державного будівництва.

Її коротка державна історія показала приклад національної консолідації різних політичних сил, їхніх лідерів, які об'єдналися задля утвердження єдиної мети. На фоні соціальних катаклізмів, що охопили територію колишніх імперій, західні українці змогли продемонструвати високий рівень суспільної та політичної культури, національної толерантності, релігійної терпимості як на державному рівні, так і на рівні масової свідомості. В короткий час практично усі найважливіші аспекти державного та суспільного життя знайшли своє відображення у відповідних політико-правових актах і нормах. Велика заслуга в цьому національних провідників, народних мас. Це наочний приклад державницького підходу для сучасного українського суспільства.

Пам'ять і традиції ЗУНР стали складовою національного виховання кількох поколінь галичан, які у роки Другої світової війни зі зброєю в руках – вели боротьбу за здобуття української самостійної держави, у післявоєнні роки – нерівний двобій за українську ідею з переважаючими силами

радянської комуністичної держави, у рамках дисидентського і правозахисного руху відстоювали право на рідну мову, національну культуру та ідентичність.

Повернення правдивої історії ЗУНР було важливим елементом впливу на суспільні настрої населення західних областей України наприкінці 1980-х рр., забезпечило невідворотні зміни у громадянській свідомості усіх українців. Знаменитий "ланцюг єднання" 21 січня 1990 р. на відзначення річниці Акту злуки ЗУНР і УНР засвідчив не тільки рівень національного піднесення його учасників, їхнє почуття соборності українських земель, але й став даниною визнання державної мудрості тих українських діячів, які у складні часи української революції усвідомили konieczність та необхідність прийняття такого історичного рішення.

Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях, внаслідок якої була утворена ЗУНР, стала об'єктивним відображенням розвитку національно-політичного руху, що вів свій початок від "весни народів" (середини ХІХ століття), коли були сформульовані ідеї національної окремішності та права на свободу й самостійність. Каталізатором прагнень на національно-державне самовизначення стали революційні події 1917–1918 рр., що привели до розвалу двох супротивних імперій, у складі яких перебували українські землі. Утворення Української Народної Республіки дало потужний поштовх до активізації визвольних змагань західних українців. В єдиному революційному пориві народи Австро-Угорської імперії, серед яких був і український, проголосили політичну самостійність та створили власні національні держави. Взяття влади українцями на етнічних українських землях було логічним здійсненням природного права цієї частини української нації на самовизначення. Відновлення державно-політичних форм життя після кількох десятилітньої перерви внаслідок падіння Галицько-Волинської держави стало закономірним історичним кроком в наступності державницької традиції, свідченням незнищенності устремлінь українського народу до свободи, національно-культурного розвитку, власної держави.

Новоутворена ЗУНР прагнула сформувати свою політико-державну систему на принципах верховенства народного суверенітету, пріоритетності національного права у поєднанні з толеранцією до представників інших народів, на засадах широкого демократизму, поваги до прав народу і людини. Декларовані постулати правової, демократичної, соціально-спрямованої

держави, у якій відсутні утиски за національною чи соціальною ознакою, були тоді високим зразком, до якого прагнули пригноблені народи. На порядку денному поставали практичні завдання – формування державних органів влади, забезпечення внутрішнього спокою та порядку, стабілізація складної соціально-економічної ситуації, боротьба з холодом і голодом, захист кордонів та території від агресії сусідніх держав, утвердження державного визнання на міжнародній арені. Не всі з перелічених завдань для керівництва молоді республіки виявилися досяжними, не все із зробленого мало позитивні практичні наслідки. Поряд з цим слід віддати належне тим реальним здобуткам, які були отримані у короткі терміни за надзвичайно несприятливих умов. Це утворення на демократичній основі дієвих органів центральної влади та влади на місцях, формування власної політико-правової системи, створення боєздатних збройних сил, забезпечення в короткі часи значних змін в національно-культурній сфері, недопущення суспільної і правової анархії.

Окремо слід виокремити соборницькі зусилля провідників ЗУНР і всього західноукраїнського суспільства. Територіальне об'єднання українських земель в єдиний національно-державний організм стало визначальним завданням усіх політичних сил краю, напямом державної політики проведуту ЗУНР. Тож укладення Акту злуки позитивно сприймали і чільні політичні діячі, і військовики УГА, і пересічні громадяни, які вважали цей крок історично важливим і необхідним. Свідченням цього була спільна з армією УНР участь галицьких вояків у боротьбі за відновлення влади Української Народної Республіки проти більшовиків на Наддніпрянщині. В силу різних несприятливих подій і обставин єдність тодішніх українських держав втрачена, однак в народній, національній пам'яті цей акт ніколи не піддався сумніву.

Спроби уряду ЗУНР після окупації території республіки польськими та румунськими військами домогтися дипломатичними засобами від країн Антанти справедливого розв'язання східногалицького питання успіху не мали. Великі європейські країни наочно показали подвійність стандартів щодо декларованого права народів на національне самовизначення. Схвалення польської окупації галицьких земель з включенням цих територій до складу Польської держави перекреслили майже чотирирічну боротьбу екзильного уряду й українського населення за відновлення української державності. Утім поразка українських визвольних змагань не була поразкою

національного духу та національної свідомості. Державотворчий досвід української революції сприяв загартуванню політично активних українців, формуванню нових національно-політичних пріоритетів, визначення перспектив майбутньої роботи.

Без ЗУНР не було б покоління українських борців за державність, які в грізні роки Другої світової війни в лавах УПА захищали право українського народу бути господарем на своїй землі.

ЗУНР дала приклад готовності пригнобленого впродовж віків народу відновити славні державні традиції своїх попередників, вийти на новий щабель суспільного розвитку.

Історія ЗУНР продемонструвала суспільну трансформацію етнічної маси на свідому своїх національно-політичних і державних прав націю, довівши на практиці теоретичний постулат: нація формує державу, а держава – націю.

Попри короткий період існування Західно-Української Народної Республіки, її державотворчий і націотворчий досвід залишив глибокий слід в українській історії. Тому і сьогодні вони викликають значний інтерес не тільки у фахівців-дослідників, але й усіх людей, перейнятих історичним минулим нашої країни.

Дана книга виходить за рамки вузького наукового видання, покликаною відобразити об'єктивну реконструкцію історичного процесу. Це є синтетична праця, що поєднує багатоманітність методологічних підходів, уособлює різносторонність історичних жанрів. Її зміст, суть та дух спрямовані на усестороннє поліфонічне висвітлення різних аспектів суспільного життя українського народу колишньої Австро-Угорської імперії, який спромігся не тільки голосно заявити, але й практично реалізувати власну державницьку ідею. При цьому дослідницька увага зосереджена на процесах, що відбувалися не тільки на теренах Східної Галичини. Значна частина матеріалів вперше присвячена розвитку подій в Північній Буковині, на Закарпатті, Лемківщині.

З максимальною повнотою відображені різні аспекти традиційної наукової проблематики з історії ЗУНР: історичні передумови визрівання самостійницької та державницької ідей; переддень революційного зриву і листопадовий чин; юридично-правові основи творення держави, забезпечення її обороноздатності, державного і громадського спокою; зовнішньополітична діяльність уряду ЗУНР, його боротьба за визнання незалежності Східної Галичини на міжнародній арені. На якісно новому рівні проаналізовано партійно-політичне життя

західноукраїнської держави, роль, місце та вплив тогочасних політичних сил, їхніх лідерів на державне будівництво та процеси функціонування державних і політичних інститутів; формування і діяльність Української Галицької Армії; соборницькі устремління західних українців і злуку з Великою Україною; особливості позиції української держави щодо національних меншин.

Вперше в історіографічній практиці досліджень ЗУНР різносторонньо висвітлено економічну політику молодого республіки, освітнє, наукове, культурно-мистецьке і духовне життя, державно-церковні відносини. Значна увага присвячена характеристичній міст-столиць республіки, умовам перебування в них урядів ЗУНР.

Історія ЗУНР – це не тільки звитяга і боротьба, зафіксовані в історичних документах, спогадах, мемуарах, літописах тогочасної преси. Це і старі фотографії з учасниками вікопомних подій, пожовклі

SUMMARY

Nowadays, the history of Ukrainian revolution 1917-1921 arouses particularly great scientific and public interest. Such interest is caused by the fact that the revolution summarized the dynamic development of the national movement in the late 19th and early 20th centuries, and showed an entirely new level in formation of the Ukrainian nation. On the other hand, the revolutionary events that took place on Ukrainian terrains in that period, turned to be crucial and made long-term influence on the further history of the Eastern and Central Europe.

The peculiarity of state system organization in the western part of Ukraine is based on the fact that for almost 150 years it was under totally different state-legal system, than the Ukrainian territories annexed to the Russian Empire. Although being oppressed, the Ukrainians in Austro-Hungary had used (though only partially) the advantages of a European constitutional monarchy. There were legal Ukrainian political, non-government, cultural and educational organizations in the western Ukrainian terrains. The activities of those groups were aimed at development of Ukrainian cultural and political life. Starting from 1848, the Ukrainians participated in the work of Austrian parliament and Seyms (local parliaments) of Galicia and Bukovyna principalities. The first legal political parties on Ukrainian terrains, proclaiming the creation of an independent Ukraine as a part of their political program, appeared in the late 19th century in the eastern Galicia.

оголошення, афіші, відозви, що будили громадський дух, твори образотворчого мистецтва, репродукції, листівки тощо. Вони є важливими історичними джерелами, які значно розширюють візуальний інформаційний ряд, дозволяють збагатити знання про події майже столітньої давності, будять у читачів творчу уяву своєрідної присутності. Ілюстративна історія сприяє вільному і повному сприйняттю історичної ретроспективи людьми різного віку, освітнього та фахового рівня. Вона обумовлює і значний виховний момент, забезпечуючи можливість кожному небайдужому до минулого своєї країни відчувати неперервність історичного та націєтворчого процесу.

Видання є, одночасно, даниною пам'яті сучасного покоління українців десяткам тисяч відомих і безіменних борців, що віддали своє життя за свободу рідного народу, його право жити у власній вільній незалежній Українській державі.

All factors mentioned above contributed to the emerging of patriotic cultural and political elite in the western Ukraine. Actually, there were Ukrainian representatives almost in all state institutions of the Austro-Hungarian Empire in the western Ukraine, though Polish and Romanian political factors were against this. Thus before the collapse of Austria-Hungary, the Ukrainians had already a solid experience in all spheres of state-political activities.

Before the World War I, a great part of Ukrainian lands – eastern Galicia, Bukovyna and Transcarpathia – remained included into Austria-Hungary. When in 1918 the Austro-Hungarian Empire broke into several independent states as a result of defeat of Austro-German alliance and national-liberation uprising of the nations within the empire, the Ukrainians put forth resolute efforts to create their own state on the West Ukrainian terrains.

In the late September 1918, in Lviv the Ukrainian General Military Commissariat (Ukrainskyi Heneralnyi Viyskovyi Komisariat, Український Генеральний Військовий Комісаріат or UGMC, УГМС) was formed to start the preparation for the uprising of an armed insurrection. In October, 1918, Dmytro Vitovsky, a sotnik (lieutenant) of the Ukrainian Sich Riflemen Legion (Legion Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv, Лєгіон Українських Січових Стрільців or USS, УСС), was appointed the Chief of the Commissariat. On October 18, 1918, Ukrainian National Council (Ukrainska

Natsionalna Rada, Українська Національна Рада or UNRada, УНРада), a political representative body of Ukrainian people in the Austro-Hungarian Empire, was formed in Lviv, at the meeting of all Ukrainian deputies to the Austrian parliament, Ukrainian members of Galician and Bukovynian Seyms, representatives of political parties of Galicia and Bukovyna, clergymen and students. On October 19, 1918 the UNRada proclaimed Ukrainian state on the whole territory of Galicia, Bukovyna and Transcarpathia inhabited by ethnic Ukrainians. It was decided to draw up a democratic constitution and elect a president of Ukrainian National Council – Yevhen Petrushevych was elected into this office. On October 31, 1918, it became known in Lviv that the Polish liquidation committee (created on October 28, 1918 in Cracow) arrived in the city to assume the authority over Galicia from the Austrian governor-general — and to annex it to Poland. The UNRada demanded from the Austrian government to pass the whole authority in Galicia and Bukovyna to the Ukrainian National Council. However, K. Huyn, the Austrian governor-general of Galicia, answered with flat denial. In such a situation, the UGMC evening session of October 31, 1918, decided to seize the power in Lviv by rising in arms.

On the night of November, 1, 1918, the Riflemen units led by sotnik D. Vitovsky, occupied all the most important government institutions in the city.

The Ukrainians succeeded in assuming power in the majority of political districts of the eastern Galicia without killing people. The activities of the conscientious western Ukrainian society in November-December 1918, were focused on the struggle for establishing Ukrainian independent state. Ukrainian authorities followed the Austrian model of district executive power. At the same time the local communities started to develop their own self-administration mechanisms. In the situation of Ukrainian-Polish confrontation in November-December 1918, Ukrainian district authorities made every effort to solve the problems of national minorities in the most civilized way. The cooperation between Ukrainians and Jewish and German communities was established on the local level. During the first weeks after the uprising, it was the district administration that enabled the very existence of the Western Ukrainian National Republic (ZUNR), as the local authorities were ruling almost by themselves, because the central government in fact lost the power levers for a certain period when it was forced out Lviv. Though they weren't fully represented in the province administration at the moment of revolution, the Galician Ukrainians managed to keep legal order and functioning of the essential industries on the territories under their control. At the same time, notwithstanding

antimilitaristic state of public opinion, the local authorities contributed both financial and human resources to formation of the national army. In November-December 1918, the elections on democratic principals to public and local self-administration bodies as well as to the temporary legislative assembly were prepared and approved in the republic. The loss of the part of Ukrainian educated people in the World War I had the negative impact on the organization of the ZUNR state administration.

The West Ukrainian liberation movement entered its revolutionary stage with important achievements gained during the previous decades. Class and professional structure of Ukrainian population became more versatile. Appeared groups of lawyers, professors, doctors, engineers and technical specialists, government officials with clear national self-identification. At the moment of revolution, the movement leaders had great political experience. On the other hand, it was obvious that the quantity of available highly qualified specialists both in administration and industry is insufficient for the national state establishment and functioning. However, in the revolutionary circumstances, this factor was not crucial – the administrative offices in the ZUNR were assumed by Ukrainian lawyers, professors, even clergymen, who had huge previous managerial experience. Yet another prewar tendency, namely general social polarization among western Ukrainians, particularly in their class and professional groups, became the most serious threat for the national state development.

On November 9, 1918 the UNRada formed its temporary legislative body, that was transformed into the government, the ZUNR State Secretariat (Derzhavnyi Sekretariat, Державний Секретаріат), on November 13, 1918.

On November 13, 1918, «The Temporary Constitutional Charter on the Independent Statehood of Ukrainian Terrains of the Former Austro-Hungarian Empire», was ratified. According to this Constitutional justification of the newly proclaimed state, the latter was named «Western Ukrainian National Republic» («Західно-Українська Народна Республіка»). The law defined the territory of the ZUNR comprising Ukrainian ethnic territories, i.e. Galicia, Bukovyna and Transcarpathia. The total territory of the ZUNR made up 70 thousand sq. km, total population — 6 million persons. The approved state's Emblem was golden lion in azure field and the blue and yellow national flag. The rights of national minorities were secured equally to the rights of Ukrainian population on the territory of the ZUNR.

The Temporary Constitutional Charter of the ZUNR was soon amended and completed with a wide range of specific Laws: On the army formation (November 13, 1918), On temporary administration (November 15, 1918),

On temporary justice execution (November 16 and 21, 1918), On official language (January 1, 1919), On school organizing (February 13, 1919), On citizenship (April 8, 1919), On land reform (April 14, 1919).

Active foreign-policy efforts of the ZUNR resulted in opening embassies in Austria, Hungary, Germany and diplomatic representative offices in Czechoslovakia, Canada, USA, Brazil, Italy etc.

Jewish and German communities were loyal to the new Ukrainian state, while the Polish started military operations against Ukrainian power. At the same time, Romanian troops crossed the border of the ZUNR and, subduing the resistance of the local people, occupied Chernivtsi on November 11 and later – the whole northern Bukovyna and Pokuttia.

On November 21, 1918 after the bloody battle the Polish troops conquered Lviv. The ZUNR government moved to Ternopil, and starting from the late December, both the UNRada and the ZUNR government were headquartered in Stanislawow (now – Ivano-Frankivsk).

On January 4, 1919, the new government headed by S. Holubovych, was formed and the Department of UNRada (Vydil UNRady, Виділ УНРади) consisting of 9 members and headed by E. Petrushevych was created.

On December 1, 1918, the delegation of the UNRada and representatives of the UNR Directory (Direktoria UNR (Ukrainian National Republic), Директорія УНР) signed in Fastiv the preliminary memorandum on the reunion of the ZUNR and the UNR, which was finally ratified by the supreme state body on January 3, 1919.

On January 22, 1919, a solemn declaration of the Act of Union (Akt pro Zluku, Акт про Злуку) of the ZUNR (Galicia, Bukovina and Transcarpathia) and the UNR (Naddnpianska Ukraina (Dnipro area Ukraine), Наддніпрянська Україна) into a single reunited Ukrainian National Republic (Ukrainska Narodna Respublika, Українська Народна Республіка) took place in Kyiv. According to the Law On the Government in Ukraine (Pro formu vlady v Ukraini, Про форму влади в Україні), adopted by the Working Congress of Ukraine (Trudovyi Kongres Ukrainy, Трудовий Конгрес України), Thenceforth the ZUNR assumed the name Western Province of Ukrainian National Republic (Zakhidna Oblast Ukrainskoyi Narodnoyi Respubliki, Західна Область Української Народної Республіки or ZOUNR, ЗОУНР). As a result of the difficult external and internal situation, the reunion of the two Ukrainian states was not actually carried out, though, and their administrative bodies kept on working almost independently.

In January-February, 1919, in spite of the constant lack of arms and ammunition, the Ukrainian Galician Army (Ukrainska Halyska

Armiya, Українська Галицька Армія or UHA, УГА) managed to hold control over the situation at the Ukrainian-Polish front and step by step ousted the Polish army from the territory of Galicia.

In mid February, 1919, UHA started the Vovchukhiv (Vovchukhivska, Вовчухівська) operation. However, in late February, 1919, the successful offensive of Ukrainian army was stopped on the demand of the Paris Peace Conference that sent a mission to work out a truce between the ZOUNR government and Poland. The mission demanded to stop the military actions immediately and proposed to set a line of demarcation between the countries; thus the 40 % of Eastern Galicia (including Lviv city and Drohobych petroleum deposit) were given to Poland. The ZUNR government rejected these terms, and the war resumed.

On May 13, 1919, the Supreme Council of Antante made another attempt to agree on a truce between the belligerent states. This time the proposals of the inter-ally commission were accepted by Ukrainian party, but flatly rejected by the Polish government, because Drohobych petroleum deposit had been left to the ZUNR in accordance to the truce terms. In this situation, a 80 thousand Polish army led by General Yu. Galler was flung on the Ukrainian front in Galicia and Volyn on May 15, 1919; this army was formed and armed in France on Antante's demand and originally was meant for fighting against the Bolsheviks.

By early June, 1919, the Polish troops occupied almost the whole Galicia, accept the terrains between the Dnister and the Lower Zbruch rivers. Regarding the critical situation in the ZOUNR, the government headed by C. Holubovych abdicated their responsibility on June 9, 1919, and the UNRada Department passed the plenitude of military and civil power to E. Petrushevych, who was entitled a Dictator of ZOUNR. In order to execute the appointed functions, E. Petrushevych created a temporary executive body accountable to him – the Council of Dictator's Representatives (Rada Uprovnozazhenykh Dyktatora, Рада Уповноважених Диктатора) and the Military Chancellery (Viyskova Kantseliaria, Військова Канцелярія). General O. Hrekov was appointed the Leading Chief.

On June 7-28, 1919, the UHA led by O. Hrekov held Chortkiv offensive that resulted in the liberation of a great part of Galicia from the Polish troops. The lack of arms and ammunition, however, made the UHA to retreat to the initial positions during June and July, 1919.

On July 16-18, 1919, the UHA retreated across the Zbruch river, and the ZOUNR territory was occupied by the Polish troops.

From July till November, 1919, the leaders of the ZOUNR were headquartered in Kamianets-Podilsky town. In late November, 1919, E.

Petrushevych and the ZOUNR government were forced to move to Vienna where they continued their international activities aimed at protection of the ZOUNR public interests.

The Supreme Council of the Antante, being afraid that the Bolsheviks may cross the Zbruch river, on June 26, 1919, agreed to the temporary occupation of the Eastern Galicia by the Polish troops, retaining the jurisdiction over these terrains to the allies.

On November 21, 1919, the "Agreement between the Allies and Poland on the Eastern Galicia" was signed under Polish party's pressure; in accordance with this Agreement, the Galicia was included into Polish state, but retained its status of territorial autonomy. When the Agreement period expired, the status of these territories should be defined by means of self-determination of the local population.

On December 8, 1919, the Supreme Council of Antante officially acknowledged the Curzon Line as the eastern borderline, thus juridically approved the Polish occupation of Ukrainian lands: Kholmshchyna (Холмщина), Lemkivshchyna (Лемківщина), Pidlissia (Підляштя) and Nadsiania (Надсяння).

State and lawful status of Galicia as an autonomic entity was mentioned in the peace Treaty of Sèvres in 1920.

During 1920-1923, the ZUNR government and the President E. Petrushevych again and again brought the issue of liquidation of Polish occupational regime in the territory of the republic and renewing of the ZUNR sovereignty to the League of Nations, the Supreme Council and the Conference of Ambassadors of the Antante countries. However, the leaders of the Antante states were interested in the strong Poland that could counterbalance the Soviet Russia, and therefore did not dare to solve the problem in a fair way.

In March, 1921, the ZUNR delegation lodged a resolute protest against the peace Treaty of Riga of 1921. In the same year the League of Nations initiated the convocation in 1922 of an international conference dedicated to the problem of the international and lawful status of Galicia.

In April-May, 1922, the issue of Ukrainian territories occupied by Poland, was discussed at Genoa Conference.

On March 14, 1923, the actual eastern borders of Poland were agreed at the session of the Conference of Ambassadors of the Antante countries on conditions that the Eastern Galicia would obtain autonomy.

On March 15, 1923, ZUNR government in exile ceased to exist.

Taking into consideration the things mentioned above, the founding and development of the Western Ukrainian National Republic became a matter of great importance for both international and Ukrainian home affairs. It strengthened

much the national self-identification of Ukrainian people and their trust in success. Moreover, the very fact of the ZUNR existence set a solid precedent for the future struggle for renewal of the reunited Ukrainian state.

The Western Ukrainian National Republic just like the other European nations, established its own legislative and executive bodies, police and armed forces. The Ukrainian National Council and the State Secretariat (Derzhavnyi Sekretariat, Державний Секретаріат), the parliament and government of ZUNR, adopted laws and resolutions that regulated all directions of the public activities. The point of state development on the lawful basis was further maintained by the ZUNR ruling circles in the process of Reunion (Zluka, Злука) of the ZUNR and the UNR, that provided for gradual unification of both the ZUNR and the UNR laws and creating a uniform Ukrainian legislation. Ukrainian government institutions, also established in the foreign countries, were engaged in diplomatic and rule-proclaiming work till the very last day of their state existence.

The whole spectrum of political parties, public and trade union organizations were widely represented in the democratic political system formed in the ZUNR. Together with the Ukrainian parties, the Jewish parties and organizations participated in the political system. The laws of the ZUNR guaranteed a wide range of political rights and liberties – freedom of the press, of speech, of assembly and access, personal immunity etc. All legislative instruments of the ZUNR ensured free participation of the national minorities in the management of state affairs and guaranteed their political, economic, cultural and educational rights. The violation of national equality principals resulted in lawful punishment of criminal, administrative or disciplinary nature.

An advantageous aspect of the ZUNR government and political system establishment is that the newly founded power did not followed the way of revolutionary social experiments, but preferred not to cancel totally the old Austrian law mechanisms that kept on functioning where they did not contradict the principals of Ukrainian state. This became one of the factors that helped to preserve stability of the power; the situation when the old laws had been abolished before the new ones were adopted would result in legal nihilism and anarchy in the country (exactly as it happened in the Naddnpianska Ukraine).

Generally, the ZUNR power mechanism managed to maintain normal life in the country, even in the very difficult military and social-economic situation; the lost of the ZUNR sovereignty was mainly caused by the foreign aggression of much stronger enemies – Poland and Romania.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЗУНР

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління України (ЦДАВО України):
Фонд 2188 Начальна команда Галицької Армії Західної Облaсті Української Народної Республіки.

Фонд 2192 Диктатор Західної Облaсті Української Народної Республіки.

Фонд 3696 Міністерство іноземних справ УНР.
Фонд 4069 Редакція газети "Стрілець" за 1919 р. Українське бюро преси при Диктатурі ЗУНР.

Фонд 4436 Військова Канцелярія Диктатора Західно-Української Народної Республіки (м. Відень) 1920-1922 рр.

Фонд 4440 Представництво ЗУНР у Празі 1919-1923 рр.

Фонд 4451 Бригада генерала Кравса Української Галицької Армії (1918-1920 рр.).

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України):

Фонд 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАЛ):

Фонд 146 Галицьке намісництво.

Фонд 309 Наукове товариство ім. Шевченка.

Фонд 359 Назарук Осип, адвокат, письменник, громадський і політичний діяч.

Фонд 581 Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки (1914-1939 рр.).

Центральний державний кінофотофоноархів України: А-83, А-84, А-88, А-96.

Колекція альбомів частин інтернованої Української Галицької Армії в таборах Чехо-Словаччини.

Державний архів Закарпатської облaсті (ДАЗО):

Фонд 1148 Центральна Народна Рада, м. Хуст.
Державний архів Івано-Франківської облaсті (ДАІФО):

Фонд 2 Станіславське воєводське управління.
Державний архів Львівської облaсті (ДАЛО):

Фонд 1 Львівське воєводське управління.
Фонд 129 Прокурор обласного суду у м. Львові.

Фонд 257 Товариство по вивченню історії оборони м. Львова і південно-східних воєводств.

Фонд 271 Дирекція поліції у м. Львові.
Archiwum Aktów Nowych w Warszawie:

Polska i Ukraina. Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów, sygn. 55.

Archiwum Państwowe w Przemysłu:
Polska Rada Narodowa, sygn. 26.

Архів Українського Католицького університету ім. св. Климента Папи (Рим):

Фонд Колекція документів ЗУНР.
Російський центр хранения и изучения документов новейшей истории:

Фонд 17 Центральний Комітет Коммунистической партии Советского Союза.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР (1917-1941). Документи і матеріали / Відп. ред. І. К. Фесенко. – Чернівці, 1958. – 450 с.

Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною: Документи і матеріали (1921 – 1939). – Станіслав: Станіславське обл. вид-во, 1957. – 319 с.

Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – Вип. 11, 14, 18, 26, 27, 30, 32, 36, 37, 39. – Б/м. – 1919.

Вісник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – Вип. 1-11. – Станіславів, 1919.

Вісник Державного Секретаріату військових справ. – Вип. 1-9. – Тернопіль – Станіславів – Кам'янець-Подільський, 1918 – 1919.

Вісник Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань. – Ч. 1-3. – Станіславів, 1919.

Вісник Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів. – Станіславів, 1919.

Вісник Українського війська. Видання Державного Секретаріату військових справ. – Кам'янець-Подільський, 1919.

Гражданская война на Украине. 1918-1920: Сборник документов и материалов. – В 3 т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 875 с.; Т. 2. – 918 с.; Т. 3. – 910 с.

Гунчак Т. Джерела до новітньої історії України. – В 3-х томах. – Т. 2: Українська революція. Документи: 1919-1921. – Нью-Йорк, 1984. – 478 с.

Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – 325 с.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Наука, 1964. – Т. II. – 719 с.; Т. III. – 1965. – 608 с.

Документи внешней политики СССР. – Т. 1-2. – М.: Наука, 1958-1959. – 631 с.; 724 с.

З історії революційного руху у Львові: 1917-1939 / Відповід. ред. І. Крип'якевич. Документи і матеріали. – Львів: книж.-журн. вид-во, 1957. – 795 с.

Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 1. Листопадова 1918р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / Укладачі О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 584 с.

Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. Карпенко О.Ю., Мицан К.П., Великочий В. С., Кобута С.Й., Пославська Г.Ю., Волосянко Л.Р. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 712 с.

Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 3, кн. 1. Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. Карпенко О.Ю., Мицан К.П., Великочий В. С., Кобута С.Й., Пославська Г.Ю., Волосянко Л.Р. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 644 с.

Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 3, кн. 2. Суспільно-політичні процеси. Національно-культурне відродження. Карпенко О.Ю., Мицан К.П., Великочий В. С., Кобута С.Й., Пославська Г.Ю., Волосянко Л.Р. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 680 с.

Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр. Н. Р. – Станіславів, 1918. – 26 с.

Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України. – К., 1992. – 269 с.

Кривава книга. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 274 с.

Кривава книга. – Ч. II: Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919 – 1920. – Відень: вид-во Уряду Західно-Української Народної Республіки. – 1921. – 242 с.

Кугуляк М.В. Українська націонал-демократія (1918 – 1939). Т. 2. – К. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 704 с.

Наріжний С. Українська Еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами 1919 – 1939 рр. Частина перша. – Прага, 1942. – 372 с.

Наріжний С. Українська Еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

Міжнародные отношения и внешняя политика СССР: Сб. документов (1871 – 1957). – М.: Наука, 1961. – 334 с.

Національні відносини в Україні в ХХ ст.: 36. док. і матеріали. – К.: Наукова думка, 1994. – 559 с.

Перші дні листопада в Східній Галичині. Матеріали і документи // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 2 – С. 22-23; Ч. 3. – С. 20-21; Ч. 4. – С. 22-23; Ч. 6. – С. 23; Ч. 8. – С. 29-32; Ч. 9. – С. 22.

Під прапором Жовтня. Документи і матеріали / Ред. О. Карпенко. – Львів: Каменяр, 1957. – Т. 1. – 660 с.

Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. – Львів: Каменяр, 1964. – Т. 2. – 379 с.

Прикази до впорядку піхоти Західно-Української Народної Республіки. – Станіславів, 1918. – 24 с.

Процес генерала Мирона Тарнавського в 1919 р. Матеріали. – Вінніпег, 1976. – 72 с.

Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917 – 1939. Документи і матеріали. – Тернопіль: Тернопільськ. обл. вид-во, 1959. – 370 с.

Симон Петлюра та його родина. Документи і матеріали / Упор. В. Михальчук. – К: Рада, 1996. – 319 с.

Симон Петлюра: Статті, листи, документи. – Т. 1-2. – Нью-Йорк: УВАН, 1956-1958. – 479 с.; 600 с.

Становище трудящих Львова. 1917 – 1939. Документи і матеріали. – Львів, 1961. – 356 с.

Україна в ХХ ст.: 36. документів і матеріалів (1900-1939) / Упор. А.Т. Слюсаренко, А.О. Буравченков, М.І. Миронець та ін. – К.: ІЗМІ, 1997. – 448 с.

Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 1. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1958. – 680 с.; Т. 2. – 1960. – 384 с.; Т. 3. – 1966. – 232 с.; Т. 4. – 1968. – 322 с.

Українська РСР на міжнародній арені: 36. док. (1917-1923 рр.) / Відп. ред. В. Корецький. – К.: Наук. думка, 1966. – 668 с.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – В 3-х томах. – Б/м, 1983. – Т. 1. – 510 с.; Т. 2. – 26 с.; Т. 3. – 381 с.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали.

ли. У 2-х томах / Упор. В.І. Верстюк (кер.), О.Д. Бойко, Ю.М. Гамрецький та ін. – К., 1996 – 1997. – Т. 1. – 587 с.; Т. 2. – 423 с.

Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. – Кам'янець: вид. "Стрілець", 1919. – 52 с.

Хрестоматія з історії держави і права України. – У 2-х томах / За ред. члена-кор. Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін. Юре. – Т. 2. – 1997. – 799 с.

Шляхами на Соловки: Радянське десятиріччя Михайла Лозинського / Публікація, упорядкування та примітки О.С. Рубльова // Укр. істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 103-135; 1998. – № 1. – С. 112-121.

Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною: 36. док. – Т. 1. 1917-1923 / Гол. ред. І.М. Ващ. – Ужгород, 1957. – 553 с.

Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu, 1918 – 1919. Zebrane i wydane przez Sekretarjat generalny delegacji Polski. Cz. 1 – 4. – Paryż, 1920-1926.

Documents on British Foreign Policy. 1919 – 1939. First series. Vol. 1-3. – London, 1947-1949.

Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historisches hintergrunde / Uon Theophil Hornykiewicz. – Bd. 1. – Philadelphia: W. Lypynsky Ost-Europasches Forschungs-Institut, 1966. – 450s.; Bd. 2. – 1967. – 484 s.; Bd. 3. – 1968. – 704 s.; Bd. 4. – 1969. – 421 s.

Foreign Relations. The Lansing Papers. 1914 – 1920. – Vol. 1-2. – Washington, 1939-1940.

Hunczak T. Ukraina and Poland in documents 1918 – 1922. – New York – Paris – Sydney – Toronto. – Vol. 1-2, 1983-1985. – 465 p.; 468 p.

Les deliberations du conseil des quatre (24 Mars – 28 Juin 1919). Notes de l'officiel in interprete. Ed. Mantoux Paul. – Vol. 1-2. – Paris, 1955.

Material Concerning Ukrainian-Jewish Relations during the Years of the Revolution (1917 – 1921). Collection of Documents and Testimonies by Prominent Jewish Political Workers. – Munich, 1956.

Obrona Lwowa 1 – 22 listopada 1918. Relacje uczestników. Zwstępne słowo Generała J. Stachewicza oraz przedmowa Generała B. Popowicza i prof. St. Zakrewskiego. – Lwów: Nakładem Towarzystwa, 1933. – Т. 1. – 438 s.

Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów. – Cz. 1: Lata 1917 – 1939. – Т. I / Pod red. S. Stepania. Zespół. Red. Eva Lis, Mykola Lytwyn, Michal Micel, Anna Sician, Stanislaw Stepień, Wasyl Tymoszenko. – Przemysł: Południowo-Wschodnie Instytut Naukowy, 1998. – 236 s.

Sprawy polskie na konferencji w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały. – Т. 1-3 / Red. Bierzanek i Józef Kukutka. – Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1965-1967. – 313 s.

Stenographische protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Österreichischen Reichsrates in Jahren 1917 – 1918, XXII Session. – Wien, 1918. – Bd. I-VI. – 7998 s.

Ukraine and Poland in documents: 1918 – 1922 / Ed. T. Gunchac. – New York – Paris – Sidney – Toronto, 1983. – Vol. 1-2.

United States. Department of States. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. – Vol. 1-13. – Washington, 1943-1948.

Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschonie. 1919 – 1920. – Т. 1-3. – Lwów, 1936 – 1939; 363 s.; 864 s.; 444 s.

СПОМИНИ

Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч. 7-8. – С. 5-13.

Андрусак М. З минулого Золочівщини // Золочівщина. Її минуле і сучасне. – Нью-Йорк – Торонто; Канберра, 1982.

Андрусак М. Як прийшло до Чортківського пролону // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 106.

Бемко В. Державний Секретаріат Військових Справ // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. – Вінніпег, 1958. – С. 61-70.

Бемко В. Листопадові дні в Коломиї // Літопис Коломийський. – Коломия, 1993. – 23 с.

Бізанц А. Ягольниця // Календар Червоної Калини на 1923 рік. – Львів: Червона Калина, 1922. – С. 52-59.

Блажкевич І. Листопадовий спогад // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 12. – С. 4-6.

Блажкевич І. Спогади (1914-1921) // Дзвін. – 1991. – № 5, 6.

Бояринич В. Бої за місто Лева (Кривавий шлях). Спогад // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 1, 2-3, 4-5, 6-7.

Велигорська М. Мої спомини про Серафінці, Городенку та Листопадовий зрив // Городенщина: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег: НТШ, 1978. – С. 172-176.

Винниченко В. Щоденник. 1917-1920. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – Т. 1. – 317 с.

Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918-1920. – Торонто, 1963. – 198 с.

Воробець В. Перші дні української державності в Коломиї // Український Скиталець. – Ліберець, 1921. – Ч. 5.

Галицька делегація в Ризі: 1920. Спомини учасника. – Львів, 1930. – 170 с.

Герасимів Ю. Десять днів на Прикарпаття. Спомини з 1919 р. // Календар Червоної Калини на 1930 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С. 15-26.

Гірняк Н. Миклинецькі події в 1919 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1968. – Ч. 1. – С. 12-13.

Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Port Amboj. – N.-J.: вид-во Військово-історичного інституту в США, 1959. – 285 с.

Гірняк С. 48 днів на чолі Тернопільської військової округи // Шляхами Золотого Поділля. – Філядельфія, 1960.

Горбай В. Останні дні у Львові 1918 р. // Новий час. – 1933. – 24 листоп.

Горбовий М. Встановлення української влади // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – Ч. 1. – С. 8-9. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1988. – № 8-12; 1989. – № 8-11.

Добрянський О. В., Старик В. П. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.). – Одеса: Маяк, 2008. – 1168 с.

Дольницький М. Передісторія 1 листопада 1918 // Український Скиталець. – 1921. – Ч. 1. – С. 9-13.

Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920). – Мюнхен, 1969. – 542 с.

Думін О. Полк. Дм. Вітовський у спогадах // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 11. – С. 4-6.

Думін О. Уривки спогадів з 1917-1920 // Календар Червоної Калини на 1934 р. – Львів: Червона Калина,

1933. – С. 52-55.

За долю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914-1964. – Нью-Йорк, 1967. – 606 с.

Заклинський М. Надвечір'я і ніч перед Першим Листопада // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами Членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 61-62.

Заклинський М. Оборона казарм Фердинанда (фрагмент з львівських боїв) // Календар Червоної Калини на 1936 рік. – Львів: Червона Калина, 1935. – С. 67-74.

Зибачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – Ч. 4. – С. 7-8.

Карманський П. Наша дипломатична станиця при Св. Престолі в Римі в рр. 1919-1920 // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – Ч. 2. – С. 3-4.

Кедрин І. Берестейський мир. Спомини та матеріали. – Львів, 1928.

Клочурак С. До волі (Спомини). – Нью-Йорк: Карпатський Союз, Інк., 1978. – 189 с.

Козак І. Дещо про державну жандармерію ЗУНР // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 16. – С. 22-28; Ч. 17-18. – С. 15-25.

Коновалець М., д-р, пор. УГА. До Листопадового чину. Яка була підготовка першого Листопада у Львові // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 56.

Кох Г. У другі роковини смерті полк. Ген. Булави Альфреда Шаманека // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 16. – С. 1-3.

Кравс А. За українську справу. Спомини. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.

Кривокульський В. Санітарна частина У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – Ч. 2. – С. 15-16.

Курманович В. Відворот УГА за Збруч: сторінка з нашої історії // Діло. – 1934. – 9 трав.

Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – 327 с.

Левицький К. Перед роком // Календар канадійського українця на 1920 р. – Вінніпег, 1919. – С. 191-192.

Левицький К. Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 11 (23). – С. 15-18.

Левицький К. Перші дні нашої державности (Спомини) // Український прапор. – 1923. – Ч. 44.

Левицький К. Розпад Австрії і українська справа // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 3. – Вінніпег: вид-во Д. Микитюка, 1966. – С. 10-19.

Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні: (Спомини з часу від липня до грудня 1919). – Відень, 1921. – 190 с.

Лепкий Л. Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С. 86-95.

Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – 228 с.; 2-е вид. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.

Макух І. На народній службі. Спогади / Упор. В.С. Великочий, О.С. Жерноклеєв. – К.: Основні цінності, 2001. – 613 с.

Марітчак О. Справа Східної Галичини (Спомини з 1919 – 1923 років) // Альманах "Гомону України" на 1972 р. – С. 66-71.

Марітчак Т. Часопись для війська "Козацький голос" (1919) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938. – Ч. 3.

Мартинець Т., пор. УГА. Роззброєння львівської касарні при вулиці Зиблікєвича I.XI.1918 року // Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 38.

Михайлівський Т. Спомини про Городенку і наші визвольні змагання // Городенщина: історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – С. 168-171.

Мірчук П. Перший Листопад. – Торонто, 1958. – 69 с. Надбужанщина. Збірник. – Т. 1. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. – 980 с.; 1989. – Т. 2. – 950 с.; Т. 3. – 735 с.

Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915 – 1923 // Літопис Червоної Калини. – 1938.

Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. Спомини учасника. – Львів, 1930.

Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції. – Відень: Український прапор, 1920. – 392 с.

Німчук І. Українська військова організація у Відні в днях перевороту. Причини до історії будови української держави в Галичині. – Відень–Львів, 1922. – 22 с. Омелянович-Павленко М. Спомини. – Тернопіль, 1930. – 64 с.

Охримович В. "Військовий Комітет" (Причинки до історії Листопадового перевороту на основі особистих помічень і споминів) // Діло. – 1938. – 1 листоп.

Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. – Львів: Новий час, 1929. – 44 с.

Паліїв Д. Перший листопад // Український Національний Календар на 1928 р. – Перемишль, 1927.

Панейко В. Перед Першим листопадом. Шматок спогадів // Діло. – 1928. – 1 листоп.

Пеленський Д. Осінь 1918 року (Уривки зі споминів) // Календар Червоної Калини на 1934 рік. – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 75 – 83.

Перемишль – західний бастион України / Під ред. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1961. – 412 с.

Перший Листопад у Чорткові: Спогад д-ра Михайла Соневицького // Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К.: Либідь, 1993. – С. 394.

Р-кий І. Спомини львівських падолистових днів 1918 р. // Український Скиталець. – 1920. – № 1. – С. 6.

Рудницький І., сот. УГА. Спомини львівських листопадових днів 1918 року // Український Скиталець. – Ліберець, 1921. – Ч. 1.

Суднадген. Гарнавським. Винниця 13-14 листопада 1919 // Денник Начальної Команди Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. – С. 241-308.

Т.К. З листопадових днів в Чорткові // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 1.

Туринський О. Президент Західно-Української Республіки про нашу справу // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 5. – С. 24-25.

Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: НТШ, 1960. – 622 с.

Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації бойових дій Українських Зброй-

них Сил 1917 – 1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.

Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії). Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Вінніпег, 1958. – 673 с.

Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. III. – Вінніпег, 1966.

Флюнт З. Визвольний відгомін на Лемківщині // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Ч. 7-8. – С. 5-7.

Франко П. Летунський відділ УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 10. – С. 3-5; Ч. 11. – С. 9-12. // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 102-119. Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр. – Відень, 1922. – Т. 3. – 160 с; Т. 4. – 192 с.

Цегельський Л. Від легенд до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопадом 1918 року. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1960. – 313 с. Чайковський А. Чорні рядки. Спогади за час від 1.11.1918 до 13.5.1919. – Львів, 1930. – 119 с.

Чайковський А. Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 р. // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 44-79.

Чубатий М. Державний лад на Західній Обласі Української Народної Республіки. – Львів: В друку. Ставропигійського інституту під управою Ю. Сидорака. – 1921. – 40 с.

Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців. Картини жертв і трудів. – Львів – Київ, 1922. – 96 с.

Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії (1918-1920). – Ч. 1. – Львів, 1924. – 176 с.; Ч. 2-5. – Львів, 1929. – 176 с.; 162 с.; 147 с.; 164 с.

Ярема Я. Над Сяном. Листопадові дні 1918 року в Перемишлі / Упор., передмова, коментарі С. Яреми, післямова М. Литвина. – Львів: Інст. українознавства НАН України, 1997. – 96 с.

D.H.Miller My Dairy at the Conference of Paris. – Vol. 11-21. – New York, 1924-1926.

Daczyński I. Pamiętniki. – T.2. – Kraków, 1926. – 348 s. Dluski K. Wspomnienia z Paryża od 4.01 do 10.08.1918. – Warszawa, 1920. – 549 s.

Fischer E. Krieg ohne Heer. – Wien, 1935. – 193 s.

Gella J. Ruski miesiąc. 1.XI–22.XI.1918. – Lwów, 1919. – 232 s.

Hofman M. Der Krieg derversaumten Gelegenheit. – Berlin, 1919. – 96 s.

Loskowski P., Stawecki P. Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach: wybór, opracowanie i wstęp. – Warszawa, 1988. – 136 s.

Mączyński Cz. Boje Lwowskie. – T. 1-2. – Warszawa, 1921. – 316 s.

Rogowski J. Z walk o Lwów. – Poznań, 1929. – 122 s.

Roja B. Legendy i fakty. – Warszawa, 1931. – 372 s.

Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenie operacyjne i bojowe. – Lwów, 1921. – 139 s.

ПРЕСА

Бережанський вісник. Орган Повітової Національної Ради в Бережанах. – Бережани. – 1919. Тижневик. Бомба. Видання 1-ої бригади УСС. Польовий сатиричний журнал. – Б. м. – 1919.

Воля. Орган Громадського комітету. – Станіславів. – 1919. Тижневик.

Воля. Революційний орган Перемищини. – Перемишль. – 1918.

Вперед. Робітничая газета, орган Української соціал-демократичної партії. – Львів, 1918-1919.

Галицький голос. Видання Державного Секретаріату ЗУНР. – Бучач – Кам'янець-Подільський. – 1919.

Галицький комуніст. Орган Галицького організаційного комітету КП(б)У. – Київ. – 1920-1921. Тижневик.

Галицький комуніст. Орган Крайового комітету Комуністичної партії Східної Галичини та Буковини. – Київ – Харків – Київ. – 1919-1920. Щоденник.

Голос з-над Буга. – Сокаль. – 1918-1919. Тижневик.

Голос Калуща. Орган Державного повітового секретаріату. – Калущ. – 1919. Тижневик.

Голос Поділля. – Тернопіль. – 1918. Щоденник.

Громадська думка. – Рудки. – 1919. Тижневик.

Громадський вісник. Видання видавничої спілки "Діло". – Львів. – 1922 – 1923. Щоденник.

Діло. Видання видавничої спілки "Діло". – Львів. – 1918, 1920-1923.

Дрогобицький листок. Орган повітової управи Української Національної Ради. – Дрогобич. – 1918-1919. Тижневик.

Життя і мистецтво. – Львів, 1920 – 1921.

Збаражське слово. Орган Державного Секретаріату в Збаражі. – Збараж. – 1919.

Золочівське слово. Видання Окружної військової команди. – Золочів. – 1918-1919.

Календар на рік 1919. Видання Українського інформаційного бюро. – Тернопіль, 1919.

Козацький голос. Військовий часопис команди 1-го корпусу УГА. – Кам'янка-Струмилова. – 1919.

Комуніст Прикарпаття. Видання Тимчасового комітету Української комуністичної партії Прикарпаття. – Вінниця. – 1920.

Лазарет. – 1921-1923.

Наддністрянський голос. Орган Державного повітового секретаріату у Самборі, Старім Самборі і Турці. – Самбір. – 1918.

Наддністрянські вісті. Орган Державного повітового секретаріату у Самборі, Старім Самборі, Турці і Мостиськах. – Самбір. – 1919.

Народ. Видання Головної управи Української радикальної партії. – Станіславів. – 1919. Тижневик.

Наша земля. Видання повітового секретаріату. – Чортків. – 1918-1919. Тижневик.

Наша мета. Орган українських студентів. – Дрогобич. – 1919. Тижневик.

Нова школа. Орган народного учительства Дрогобиччини. – Дрогобич. – 1919. Місячник.

Нове життя. – Станіславів. – 1919. Щоденник.

Новини. Орган Коломийської філії Інформаційного бюро армії УНР. – Коломия. – 1919.

Нові вісті. – 1921-1923.

Перелом. Часопис для червоного українського галицького війська. – Балта. – 1920.

Покутський вісник. Орган Окружної Національної Ради в Коломиї. – Коломия. – 1918-1919. Щоденник.

Рада. – Тухоль. – 1919.

Революціонер. Календар на 1919 рік. Видання Українського інформаційного бюро. – Тернопіль. – 1919.

Република. – Станіславів. – 1919. Щоденник.

Републиканець. Революційно-демократичний тижневик. Видання Селянсько-робітничого союзу. – Станіславів. – 1919.

Републиканський самохотник. Гумористичний журнал. – Станіславів. – 1919.

Самохотник. Журнал гумору і сатири. – Б. м. – 1918-1919.

Свобода. Видання Народного комітету. – Львів, 1918; Станіславів. – 1919. Тижневик.

Січовий голос. Орган Українського січового союзу в Коломиї. – Коломия. – 1918-1919. Тижневик.

Спортовець. – Тухоль. – 1919.

Станіславівський вісник. – Станіславів. – 1918.

Станіславівський голос. Урядовий часопис повітової Української Національної Ради. – Станіславів. – 1919.

Станіславівський листок. – Станіславів. – 1918.

Стрийський вісник. Орган Стрийського повітового комісаріату. – Стрий. – 1918-1919.

Стрілець. Часопис для Українського війська. – Тернопіль – Станіславів – Стрий – Ходорів – Борщів – Кам'янець-Подільський. – 1919. Тижневик.

Стрілецька вістка. Видання 1-го корпусу ЧУГА. – Балта. – 1920.

Стрілецький шлях. Видання III корпусу УГА. – Б. м. – 1919.

Схід. Тижневик для стрільців і козаків. – Б. м. – 1919.

Товмачкі вісті. Орган Державного повітового секретаріату в Товмачі. – Товмач. – 1918-1919.

У.С.С. Видання Бригади УСС. – Б. м. – 1919.

Україна. Перший новозаснований часопис в ЗУНР. – Жовква. – 1918-1919.

Українець. Календарик на звичайний рік 1919. – Станіславів, 1919.

Українська думка. – Львів. – 1920. Щоденник.

Українське слово. Політичний, економічно-суспільний часопис. – Львів. – 1918. Щоденник.

Український вісник. – Львів. – 1921. Щоденник.

Український голос. Орган Державного Секретаріату Західно-Української Народної Республіки. – Львів – Тернопіль. – 1918-1919.

Український прапор. Видання Уряду преси і пропаганди ЗУНР. – Відень. – 1919-1923. Берлін, 1923. Тижневик.

Український Скиталець. Орган військової еміграції земель ЗУНР. – Німецьке Яблінне, 1920-1921; Ліберець, 1921; Юзефів, 1922. Видання Українського військового комітету. – Відень. – 1922-1924.

Український Стрілець. – Кам'янець-Подільський. – 1919.

Український стрілець. – Німецьке Яблінне. – 1920-1921.

Українські вісті. Щоденний політичний, економічний і літературний часопис. – Тернопіль. – 1919.

Урядові вісті Косівського повіту. Видання повітового комісаріату. – Косів. – 1918-1919.

Червоний Стрілець. Орган Революційного комітету Червоної Української Галицької Армії. – Вінниця – Київ – Балта – Київ. – 1920.

Червоний УСС. Орган Політичного відділу 1-ої Бригади УСС Червоної Української Галицької Армії. – Бершадь – Балта. – 1920.

Чорногора. – Косів. – 1918-1919. Тижневик.

Чортківський вісник. – Чортків. – 1919. Місячник.

Gazeta Lwowska. – 1918.

Gazeta poranna. – 1918.

Kurjer lwowski. – 1918.

Robotnik. – 1918.

БІБЛІОГРАФІЯ ЗУНР

МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ

Ададуров В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1995. – Вип. VII. – С. 18-32.

Адамович С., Великочий В. Марки ЗУНР як джерело до вивчення її історії // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 13-17.

Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини / Редактор-упорядник Б.Кравців. – Т. I. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – 959 с.

Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини / Редактор-упорядник М.Климишин. – Т. II. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – 900 с.

Андрушишин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917 – 1920 рр. – К.: ФПУ, 1995.

Андрусак Т. Кость Левицький – адвокат // Республіканець. – 1993. – № 7-8.

Андрухів І. Кость Левицький. – Івано-Франківськ, 1995. – 54 с.

Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993. – 56 с.

Бажанський М. Відновлення Української держави 1918 року. – Снятин – Детройт, 1979. – 88 с.

Баран С. Недрукований лист до президента Петрушевича // Український історик. – 1984. – Ч. 2.

Бородайко В. До 10-річчя Західно-Української Народної Республіки // Літопис Революції. – 1928. – Ч. 6.

Бородієвич Є. В чотирикутнику смерті. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні (Із воєнного записника 3-тньої бригади). – Нью Йорк: Говерля, 1975.

Борщак І. Європа і відродження України (1914-1923) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 5-8; Ч. 11. – С. 8-12; Ч. 12. – С. 7-12.

Ботушанський В. Буковина у зовнішній політиці України (1917 – 1918 рр.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 262-269.

Ботушанський В., Макар Ю. Ухвала Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – визначний документ українського державотворення // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С. 4-14.

Брицький П., Добржанський О. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 241 с.

Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917 – 1922 рр.). – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 483 с.

Бурачок Л. Діяльність Осипа Назарука в урядах ЗУНР та УНР // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 303-308.

Бурачок Л. Канадський період діяльності Осипа Назарука (1922-1923) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 254-257.

Бурачок Л.В. Осип Назарук: державотворча діяльність (1918 – 1919 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. II. – 1999. – С. 95-101.

Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто – Вінніпег, 1978. – 862 с.

Вайнбаум О.Т., Замковий П.В. Архівне будівництво в західних областях Української РСР // З історії

архівного будівництва на Україні. – Харків: Харківське обласне вид-во, 1958. – С. 93-104.

Васильківський Л. Причинки до історії дипломатії в 1917 – 1921 роках // Сучасність. – 1970. – Ч. 6, 7-8, 10.

Васильчук М. Видавничая справа в Коломиї у період ЗУНР-УНР // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 115-121.

Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918 – 1939 р.) // Укр. іст. журн. – 2001. – № 6. – С. 35-64.

Вереш В.М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918 – 1919 роках. – Ужгород, 1996. – 62 с.

Великочий В.С. Державотворча діяльність галицьких соціал-демократів у період Західно-Української Народної Республіки: досвід, уроки // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Соціал-демократична ідея в українському та європейському політичному просторі" // Політологічний вісник. – Вип. 8. – К.: Політологічний центр при Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка, 2001. – С. 69-77.

Великочий В.С. Джерела вивчення історії Західно-Української Народної Республіки // Україна: державність, історія, перспективи. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 122-129.

Великочий В.С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 278 с.

Великочий В.С. Джерела до вивчення злуки ЗУНР і УНР // Історія України: маловідомі імена, події, факти: 36. ст. // НАН України, Інститут історії України. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 5. – С. 263-267.

Великочий В.С. Джерела до вивчення Листопадового зриву 1918 року // Вісник Прикарпатського університету. – Серія "Історія". – Вип. 1. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – С. 87-98.

Великочий В.С. До загальної характеристики та класифікації джерел з історії Західно-Української Народної Республіки // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Серія "Історія". – Вип. 41. – К., 1999. – С. 29-31.

Великочий В.С. Механізм законотворення у Західно-Українській Народній Республіці // Вісник Прикарпатського університету. – Серія "Історія". – Вип. III. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 47-56.

Великочий В.С. Національна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин: джерелознавчий аспект // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 113-117.

Великочий В.С. Національний феномен Українського січового стрілецьтва // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 56-61.

Великочий В.С. Національно-культурна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин (1918 – 1919) // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ ст." – Чернівці: Рута, 2001. – С. 266 – 270.

Великочий В.С. Нормативно-правова база формування системи органів місцевого управління в ЗУНР: джерелознавчий аспект // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 60-63.

Великочий В.С. У небі над Україною у боротьбі за

свободу і незалежність її народу // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – С. 99-119.

Великий В.С. Українська соборність 1918 – 1919 років: парадигми і виклики сучасної вітчизняної історіографії // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2008. – № 2. – С. 64-69.

Великий В.С. Українська соціал-демократія і становлення національної державності під час Революції 1917 – 1920 років: досвід і уроки // Українська соціал-демократія і національна державність. Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 100-річчю української соціал-демократії. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С. 32-56.

Великий В.С. Українські Січові Стрільці – військово-політичний феномен національного відродження // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 69-75.

Великий В.С. Феномен соборності і регіоналізму за революційної доби 1917-1919 рр. в інтерпретаціях сучасної української історіографії // Исторична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність "Історія". – Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича „Рута”, 2008. – Вип. 6. – С. 66-76.

Великий В.С. Юліан Бачинський і Українська революція 1917 – 1920 рр. // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія "Філософія. Політологія". – Вип. 47. – К.: ВПЦ, 2002. – С. 30-34.

Великий В.С., Гаврилів Б.М. Дмитро Вітовський (1887 – 1919 рр.). Документальний нарис. – Коломия: Вік, 1997. – 78 с.

Великий В.С., Жерноклеєв О.С., Волосянко Л.Р. Професор Олександр Карпенко: Івано-Франківський період життя і творчості // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 36-50.

Верига В. Акт і його коріння (Листопадовий Чин) // Календар "Нового шляху" на 1964 рік. – Вінніпег, 1964.

Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913 – 1923. У 2-х томах. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – 523 с.; Т. 2. – 503 с.

Визвольна боротьба українського народу 1917 – 1923 р. – Лондон, 1950.

Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції /марець 1917 – грудень 1919). – Ч. 2-3. – Київ – Відень, 1920 / Київ: вид.-во політ. літ., 1990. – 330 с.; 542 с.

Витвицький С., Баран С. ЗУНР (ЗО УНР) в 1918 – 1923 рр. // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – Т. 2. – К.: Інст. Укр. археографії НАН України, 1995. – С. 527-536.

Вітик С. До десятиріччя Західної Української Народної Республіки // Більшовик України. – 1928. – Ч. 20.

Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 226-230.

Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю.Ю. Сливка, В.І. Масловський, М.М. Швагуляк та ін. / Відп. ред. Ю.Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1989. – 488 с.

Волинець С. Предвісники і творці Листопадового Зриву. – Вінніпег, 1965.

Гаврилів Б., Великий В., Дерев'яно С., Передерко В. ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 125 с.

Гаврилів Б., Любінець В., Гаврилів М. На сторони культурної спадщини Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. – 220 с.

Галицька-Дідух Т.В. Варшавський договір 1920 р. у контексті соборницької ідеї // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 82-93.

Галицька-Дідух Т.В. Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 – березень 1921 рр.) // Укр. іст. журн. – 2001. – № 6. – С. 100-109.

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична діяльність урядів УНР і ЗУНР у контексті державно-соборницької ідеї (1919-1921 рр.) // Україна соборна: 36 наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. І. – С. 202-217.

Галицька-Дідух Т.В. Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (липень – вересень 1920 р.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. VII. – 2003. – С. 90-99.

Галицька-Дідух Т.В. Наддніпрянська Україна в зовнішньополітичній концепції Польщі в 1919 – середині 1920 рр. // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 103-114.

Галицька-Дідух Т.В. Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1919 – 1920 рр.) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 235-239.

Галицька-Дідух Т.В. Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 87-94.

Галицька-Дідух Т.В. Східна Галичина в політиці радянської Росії (1919 – середина 20-х рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. VI. – 2002. – С. 75-82.

Галицька-Дідух Т.В. Східногалицька проблема як об'єкт міжнародної політики (1919 – вересень 1920 р.) // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 73-80.

Галицька-Дідух Т.В. Україна в політиці урядів радянської Росії та Польщі на початку 1920 р. // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 199-203.

Ганкевич А. Народження першого уряду // Світ (Львів). – 1928. – Ч. 21-22.

Геник М. Зрада Ради Амбасадорів // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 1-2. – С. 10-12.

Геник М. Українське питання в політичних концепціях польських правоцентристських партій (1918 – 1920) // Галичина. – 1997. – № 2. – С. 37-44.

Геник М.А. Автономістське розв'язання справи Східної Галичини у політиці польських соціалістів (1919-1922) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. I. – 1998. – С. 98-110.

Герус О. Перші посланці українського уряду в Канаді // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 10-12. – С. 64-65.

Гетьманчук М. Українське питання в радянсько-польських відносинах (1920 – 1939 рр.). – Львів: Світ, 1998. – 428 с.

Гнатевич Б. Об'єднані Українські Армії // Історія українського війська. – В 2-х томах. – К., 1993. – Т. 2. – С. 536-568.

Гнатевич Б., Думін О. Українська Галицька Армія // Історія українського війська. – В 2-х томах. – К., 1993. – Т. 2. – С. 462-538.

Головний рушій – одвічне прагнення нашого народу до волі і правди у своїй хаті, на своїй землі. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 80-річчю проголошення Західно-Української Народної Республіки // Урядовий кур'єр. – 1998. – 3 листоп.

Гон М. "Єврейська вулиця" Західноукраїнської Народної Республіки // Хроніка 2000. – Вип. 21-22. – 1998. – С. 252-260.

Гон М. Єврейський фактор у конфлікті між українським та польським націоналізмом у Західній Україні // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 80-83.

Гон М. Імператив державотворення й українсько-єврейські взаємини в Східній Галичині 1918 – 1939 рр. // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – Ч. II: ХХ століття. – С. 325.

Горак Л. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 2. – С. 130-142.

Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу. Історія УГА // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1, 2, 3.

Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег: НТШ, 1978. – 862 с.

Гошуляк І.П. Проблема соборності українських земель у добу Центральної Ради // Укр. істор. журнал. – 1997. – № 3. – С. 26-41.

Грицак Я.І. Українська революція, 1914 – 1923: нові інтерпретації // Україна модерна. – Число 2-3. – Львів, 1999.

Гроші Галревкому // Архіви України. – 1991. – № 5-6. – С. 92-95.

Грушевський М. Новий період історії України за роки 1914 до 1919 / Упор. А.Трубайчук. – К.: Либідь, 1992. – 116 с.

Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917 – 1921 рр. – Львів, 1997.

Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєвими членами Комітету Виконавців Листопадового Чину: Репринтне видання. – К.: Либідь, 1993. – 406 с.

Гуцуляк М. Чи сказав правду вітер?.. Спомини, писані в Канаді понад-вечір життя. – К., 1996. – 192 с.

Давидів І. Українська пресова служба у Відні // Календар Червоної Калини на рік 1939. – Львів, 1938. – С. 43-48.

Дашкевич Я. Західноукраїнська Народна Республіка: позитивний і негативний досвід // Шлях перемоги. – 1998. – 28 жовт.

Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. – Вип. 26-27. – К., 1993. – С. 44-78.

Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет // Україна в минулому. – Вип. 6. – К. – Львів: Інст. укр. археографії НАН України, 1993. – 192 с.

Делятинський Р. Регулювання правового статусу греко-католицької Церкви в контексті подій радянсько-польської війни у 1920 – 1921 рр. (на прикладі Станиславської єпархії) // Україна соборна: 36 наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – С. 309-320.

Дем'янчук Д. Така була дійсність в 1918-1919 роках в Галичині. – Івано-Франківськ, 1995.

Дерев'яно С. Радянсько-польська війна 1920 року і Галичина в контексті політики "завоювання капіталу походом" // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 65-69.

Дерев'яно С.М., Панчук А.М. ЗУНР в українській історіографії // Укр. істор. журн. – 1995. – № 2. – С. 28-36.

Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках. – К.: Оріон, 1998.

Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999.

Довган Ю.Л. Британська активність у Східній Галичині під час українсько-польського протистояння у 1919 – 1920 рр. // Україна соборна: 36 наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 326-335.

Довган Ю.Л. Зовнішня політика Великобританії стосовно ЗУНР у вітчизняних джерелах та історіографії // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 159-162.

Довган Ю.Л. Політика Великобританії в загальноукраїнському і галицькому питаннях напередодні і під час Першої світової війни // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 187-196.

Довган Ю.Л. Участь Великобританії у вирішенні польсько-українського конфлікту в Галичині у 1918 – 1919 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – 2003. – Вип. 7. – С. 154-163.

Документи Гуверовського архіва (США) о гражданской войне в СССР (Авт. вступ. ст., конс.-мет. и публ.: В. М. Установ, Е. М. Наумова) // Отечественные архивы. – 1992. – № 1. – С. 58-76.

Дольницький М. Військова підготовка Листопадового Зриву та її здійснення. – Вінніпег, 1958.

Донцов В. Причини невдачі національного зриву 1918 р. (Уривок з брошури "За який провід") // Вісник. – 1962. – Ч. 1.

Дорошенко В. Великий Листопад. В тридцять років Листопадового Зриву. 1918 – 1948. – Нью-Йорк, 1948.

Дорошенко В. Західно-Українська Народна Республіка // Л.Н.В. – 1919. – Кн. 1-3.

Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: НТШ, 1973. – 856 с.

Думін О. Австрійська "інтрига" і Листопадовий переворот // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 7-8.

Євшан М. Великі роковини України (1 листопада 1918 до 1 листопада 1919). – Відень, 1920.

Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). – Івано-Франківськ, 1996. – 103 с.

Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918). – Вид. 2-ге, доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.

Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Політичний портрет Левка Ганкевича // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. VIII. – 2004. – С. 9-29.

Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Семен Вітик: політична біографія // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. IV-V. – 2001. – С. 44-50.

Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. – Т. 2 / Ред. Боднар В. (гол.), Дорота-Казимира Є., Литвин М. та ін. – Жовква – Львів – Балтимор: Інст. українознавства НАН України; Зем. Об'єд. "Жовківщина", 1995. – 346 с.

Жуковский А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: вид-во НТШ, 1991.

Завальнюк О. Ідея соборності в практичній діяльності українських університетів (1917-1920 рр.) // Україна соборна: 36 наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – С. 282-293.

Завальнюк О. Кам'янець-Подільський державний український університет і галицькі українці (1918 – 1920 рр.) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 177-183.

Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919 – 1925) // Україна модерна. – Ч. 7. – Київ – Львів, 2002. – С. 69-90.

Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк, 1967.

Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923: Історія. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.

Историография истории Украинской ССР. – К., 1986. – 586 с.

Іванович С. Українські прапори над Львовом. До історії створення ЗУНР в 1918 р. // Календар-альманах на ювілейний 1948 рік. – Мюнхен, 1948.

Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 336 с.

Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с.

Історія стрілецької пісні // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 5. – С. 52.

Історія української іміграції в Америці. Збереження культурної спадщини. – Нью-Йорк: Український Музей, 1984. – 99 с.

Калакура О. Радянсько-польські відносини і українська колонія (1919-1930) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 200-203.

Калакура Я., Панчук А. Новітня історіографія Злуки УНР та ЗУНР // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.). – К., 1999. – С. 234-242.

Камінюк М. До характеристики зовнішньої політики ЗУНР (з нагоди 10-ї річниці галицьких подій) // Більшовик України. – 1928. – Ч. 21-22.

Капелюшний В. Особливості новітньої історіографії українських національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – С. 131-140.

Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р. // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 59-90.

Карпенко О.Ю. 3 історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О.Ю. Карпенка) / За заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2006. – 494 с.

Карпенко О.Ю. Злука ЗУНР і УНР – видатна подія в історії українського народу // Соборність України: історія і сучасність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 6-21.

Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918 – 1920. – Львів: Львівськ. держ. ун-т, 1964. – 256 с.

Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. істор. журн. – 1993. – № 1. – С. 18-21.

Карпенко О.Ю. Окупація Північної Буковини Румунією і боротьба трудящих мас проти окупаційного режиму (1918 – 1919) // Укр. істор. журн. – 1966. – № 10. – С. 56-62.

Карпенко О.Ю. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 14-17.

Карпенко О.Ю. Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки // Вісник Прикарпатського університету. – Серія "Історія". – Вип. 3. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 57-67.

Карпенко О.Ю. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918 – 1923) // Вісник Прикарпатського університету. – Серія "Історія". – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – Вип. 1. – С. 73-87.

Карпенко О.Ю., Волосянко Л.Р. Листопадовий зрив (1918): історіографія // Вісник Прикарпатського університету. – Серія "Історія". – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – Вип. 1. – С. 59-72.

Кіндратюк Б.Д. Утвердження української ідеї соборності в піснях галицьких січових стрільців // Ві-

сник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. II. – 1999. – С. 53-57.

Клапчук В.М., Клапчук М.М. Десятиліття: історико-географічне дослідження. – Делятин, 2007. – 584 с.

Климишин М. Голова уряду ЗУНР – доктор Кость Левицький // Альманах Станиславівської землі. – 1985. – Т. II. – С. 112-115.

Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Видання Комітету Коломиан. – Філадельфія, 1988. – 958 с.

Колянчук О. Незабутні могили. – Львів: Основа, 1993. – 48 с.

Колянчук О. Українці в таборах Перемишля (1918 – 1921 рр.) // Пам'ятки України. – 1995. – С. 112-117.

Компанієць І.І. Визвольний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917 – 1920). – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 109 с.

Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900 – 1919 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 371 с.

Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю. Україна в 20 – 30-х роках. – Львів, 1993.

Кондратюк В.О., Регульський О. ЗУНР: становлення і захист завоювань (1918 – 1921 рр.). – Львів: Світ, 1998.

Коритко Р.Є. Петрушевич – президент ЗУНР // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 1. – С. 32-34.

Костицький М., Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (1918 – 1923): Навч. посібник. – Львів, 1992. – 100 с.

Костючок П. Національно-визвольні змагання 1917 – 1920 рр. на Гуцульщині та ідея української соборності // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 270-278.

Кох Г. Договір з Денікіним. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. – Львів, 1930. – 55 с.

Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр. (організація, структура, штати): Історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 292 с.

Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000. – 414 с.

Красівський О. До питання про польсько-українські переговори та компроміси під час війни 1918–1919 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 95-98.

Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 84 с.

Красівський О. Проблема Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919 – 1920 рр. в контексті польської зовнішньої політики // Наукові записки Інституту національних відносин і політології НАН України. Серія "Політологія і етнологія". – К., 1997. – С. 50-56.

Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.

Красівський О., Панчук А. Президент Західно-Української Народної Республіки (Євген Петрушевич) // Українська ідея: постаті на тлі революції. – К., 1994. – С. 154-173.

Крезуб А. Бої за Львів і Наддніпрянські Січові Стрільці // Календар Червоної Калини за 1930 р. – Львів, 1929. – С. 127-131.

Крезуб А. Нариси історії українсько-польської війни 1918-1919 рр. – Львів: Червона Калина, 1933. – 179 с.

Кренжаловський Д. Львів в українських руках 1-21. XI. 1918 // Стрілець. – Кам'янець-Подільський, 1919. – Ч. 89. – С. 1-3.

Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 231-234.

Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.

Кугутяк М.В. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 45-57; 1998. – № 1. – С. 56-66.

Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

Кугутяк М.В. Зовнішньополітична діяльність Української народно-трудової партії (1920-1923 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. IV-V. – 2001. – С. 21-37.

Кугутяк М.В. Історіографія українського національно-демократичного руху (1918-1939 рр.) // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 54-69.

Кугутяк М.В. Історія української націонал-демократії (1918 – 1929). Т. 1. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.

Кугутяк М.В. Проблема державно-правового статусу Галичини у політичних концепціях Української народно-трудової партії (1920-1923) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 240-253.

Кугутяк М.В. Проблема українського університету в суспільно-політичному русі Східної Галичини (1848 – 1919) // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Матеріали конференції "Український Вільний Університет: з минулого в майбутнє. До 70-річчя з часу заснування". – Львів, 13 лютого 1992 року. – Мюнхен – Львів, 1993. – С. 16-20.

Кузьма О. 3 листопадових боїв // Свобода. – 1926. – Ч. 2.

Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – 448 с.

Кузьма О. Обозництво в УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Ч. 7-8. – С. 8-9.

Кульчицький В. Виникнення і падіння Західноукраїнської Народної Республіки // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 190-194.

Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Суспільно-політичний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки 1918-1923 рр. // Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 173-196.

Кульчицький В.С. Західноукраїнська Народна Республіка // Історія держави і права України. – У 2-х частинах. – Ч. 2. – К.: Ін. Юре, 1996. – С. 86-95.

Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918 – 1919-го р. // Дзвони. – Львів, 1932. – Ч. 2.

Кучабський В. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання. 1917 – 1967. – Чикаго, 1969.

Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – 592 с.

Лазарович М. Українські Січові Стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині // Укр. іст. журн. – 1998. – № 5. – С. 40-51.

Левицький К. Великий зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та роздумів. – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.

Левицький К. Два закони про вибори до Союму Західної Области Української Народної Республіки // Український прапор. – 1919. – 20 серп.

Левицький К. Дипломатична діяльність З.У.Н.Р. (1918-1923) // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. II. – С. 3-4.

Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. – Друга

частина. – Львів, 1929. – С. 289-496: Третя частина. – Львів, 1930. – С. 497-776.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. – Львів, 1926. – 736 с.

Левицький К. Українські політики Галичини. – Тернопіль, 1996. – 178 с.

Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. Том I / За ред. Б.О. Струмінського. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1988. – 569 с.

Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. – Т. 1. – Львів, 1999. – 360 с.

Лепкий Б. Листопад 1918 року у Львові // Ювілейний календар "Просвіти" на рік 1938. – Львів, 1938.

Литвин М.Р. Західно-Українська Народна Республіка: аналіз польської історіографії // *Ukraincy w najnowszych dziejach Polski (1918 – 1989) / Pod red. R.Drozda.* – Slupsk – Warszawa, 2000. – Т. 1. – С. 19.

Литвин М.Р. Історіографія та археографія проблеми // Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1996. – С. 16-30.

Литвин М.Р. Регіональний сепаратизм чи етнополітичне самовираження? (здобутки і прорахунки польської історіографії ЗУНР) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 202-209.

Литвин М.Р. Соборність України та її супротивники (1918-1919 рр.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – С. 154-160.

Литвин М.Р. У кільці фронтів українсько-польської війни 1918-1919 // Львів: Історичні нариси. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 358-359.

Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецьтва. – Львів: Каменяр, 1990. – 200 с.

Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецьтва. – Вид. 2-ге. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.

Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 368 с.

Литвин М.Р., Науменко К.Є. Українські Січові Стрільці. – К.: Знання 1992. – 48 с.

Литвин С. Симон Петлюра і Західна Область УНР (Нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії в 1919 році) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 102-109.

Лозинський М. В десятиліття Галицької революції (Галичина, Антанта й Радянський Союз) // Червоне право. – Харків. – 1928. – Ч. 23.

Лозинський М. Галичина на мировій конференції в Парижі. – Кам'янець, 1919.

Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. – Харків, 1930.

Лозинський М. Уваги про українську державність. – Відень, 1927.

Лука Мишуга Збірник / Ред. А. Драган. – Джерзі Сіті – Нью Йорк, 1973. – 356 с.

Луців Л. Чи був більшовицький бунт у Дрогобичі? // Літопис Червоної Калини. – 1994. – № 4-6. – С. 38-41.

Любчик І. Лемківщина в національно-визвольних змаганнях 1918 – 1919 років // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 279-284.

Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 – 1921 рр. – У 3-х томах. Прага: Пробоєм, 1942 (Прометей, 1950-1951). – Т. 1. – 212 с.; Т. 2. – 232 с.; Т. 3. – 235 с.

Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

Макарчук С.А., Киричук Ю.А. Західна Україна 1918 – 1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львів. ун-ту. Питання історіографії. – 1983. – Вип. 19. – С. 10-17.

Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. – Чикаго, 1967.

Маланчук В.Ю. Історія однієї зради. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1958. – 71 с.

Малицький О. Жидівська преса в Західно-Українській Народній Республіці // Сучасність. – Мюнхен, 1987. – Ч. 5. – С. 69-70.

Марчук В., Пилипів І. Українська греко-католицька церква й українська держава // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 205-223.

Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки, 1-3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – 135 с.

Міщук М., Міщук А. Теоретичні та практичні засади організаційної діяльності Української радикальної партії – Української партії соціалістів-революціонерів // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 121-128.

Монолатій І. "...Тяжко впасти у кайдани, умирати в неволі – а ще гірше спати, спати і спати на волі". До початків українсько-єврейського діалогу на Покутті у контексті становлення Західноукраїнської Народної Республіки // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. 12. – С. 50-68.

Монолатій І. "Коли не стане армії, то нема ніякого вигляду на удержання нашої держави..." (Австрійські військовики у Визвольних змаганнях галицьких українців) // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 244-248.

Монолатій І. Євреї Покуття і будівництво ЗУНР: єврейський погляд // Запорожские еврейские чтения / Сборник докладов. – Запорожье, 2000. – Вып. 4. – С. 111-115.

Монолатій І. Євреї Покуття і будівництво ЗУНР: український погляд // Матеріали 3-х Запорожских еврейских чтений. Запорожье, 19-20 мая 1999 г. – Запорожье, 1999. – С. 63-66.

Монолатій І. Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки. – Коломия, 2000. – 80 с.

Монолатій І. Німецьке населення Галичини і гуманітарна акція національно-культурних організацій Веймарської республіки (1918 – 1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 36. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 12. – С. 218-232.

Монолатій І. Німці Галичини і національно-визвольні змагання українського народу (1918 – 1923 рр.) // Збірник Праць регіонального науково-дослідного центру національних меншин музею історії міста Коломиї / Щорічник присвячений проблемам історичної і культурно-мистецької спадщини національних меншин Покуття і Гуцульщини. – К.; Коломия, 2001. – Том 1. – С. 54-87.

Монолатій І. Покутские евреи в этнополитических доктринах Западноукраинской Народной Республики (к полемике: были ли евреи предателями Украинской революции?) // Материалы Седьмой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Москва, 2000. – Часть 1. – С. 366-380.

Монолатій І. Покуття у контексті боротьби галицьких українців за державну незалежність (1918 – 1919 рр.): соціальне та індивідуальне як модель пошуку національно-історичної свідомості // Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. – Seria: Stosunki Międzynarodowe i Globalny Rozwój, Nr. 2. – Toruń-Kijów, 2003. – S. 93-107.

Монолатій І. Політика Західноукраїнської Народної Республіки щодо німецької національної меншини (1918 – 1919 рр.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 136-147.

Монолатій І. Преса ЗУНР як джерело до історії українського театру на Покутті (1918 – 1919 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність / Доповіді і повідомлення Шостої Всеукраїнської наукової конференції. Львів, 11-13 травня 2000 р. – Львів, 2000. – С. 112-116.

Монолатій І. Статус німецької меншини Галичини в національній політиці Західноукраїнської Народної Республіки // Право України. – 2002. – № 4. – С. 141-143.

Москалюк М.Ф. Український християнсько-суспільний рух Галичини в період ЗУНР // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. I. – 1998. – С. 127-134.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Рим: Український католицький університет ім. св. Климента Папи, 1989. – 486 с.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 414 с.

Нагірний М. Особисті зв'язки діячів ЗУНР та УНР (на прикладі родини Степана Федака) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 318-325.

Назустріч мрії. Нариси історії Прикарпаття. – Ужгород: Карпати, 1978. – 224 с.

Наконечна О. Дмитро Паліїв у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 309-317.

Нариси історії Львова. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1956. – 437 с.

Наріжний С. Українська еміграція. – Ч. 1. – Прага, 1992. – 173 с.

Некрополі України. – К.: Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 1999. – 287 с.

Новосьолов О. Румунський милітаризм та українське питання міжвоєнного періоду // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. – Коломия: Вік, 2007. – С. 252-261.

О.Т. Боротьба українського народу 1917 – 1921 р. Лондон: Об'єднання бувших вояків українців, 1950. – 51 с.

Олійник П. День 22 січня 1919 року. – Прага: Пробоєм, 1941. – 23 с.

Олійник П. Листопадовий Зрив: Повстання Української держави на західних землях в листопаді 1918. – Прага: Пробоєм, 1941. – 24 с.

Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918-1919. – Прага, 1929. – 72 с.

Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Книж.-журнал. вид-во, 1954. – 183 с.

Павлишин О. Єврейське населення Східної Галичини у 1918-1919 рр.: соціальний аспект // Галичина. – 2006/2007. – № 12/13. – С. 103-117.

Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1.

Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2-3. – С. 132-139.

Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918 – 1919 рр. // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4-5.

Павлишин О. Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918) // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. – Львів, 2005.

Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). – К.: Академія, 1996. – 188 с.

Павлюк О. Від злуки до розриву. Взаємини урядів УНР і ЗУНР у 1919 році // Наука і суспільство. – 1994. – № 4-6. – С. 7-8.

Павлюк О. Дипломатія Злуки УНР і ЗУНР // Всесвіт. – 1992. – № 1-2. – С. 176-178.

Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С. 162-168.

Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому. – Вип. VII. – К. – Львів: Інст. укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України / Львівське відділення/, 1995. – С. 33-44.

Павлюк О. Листи Петра Карманського до Костя Левицького (Нові матеріали з архіву уряду ЗУНР) // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С. 133-150.

Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 67-79.

Павлюк О. Три місії до Вашингтона // Політика і час. – 1997. – № 1. – С. 65-79.

Панфілова Т. Проблема соборності України в діяльності УНТП (жовтень 1918 р. – березень 1923 р.) // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 177-185.

Панчук А.М. Зовнішня політика ЗУНР в історіографії // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія "Історія". – Вип. III. – С. 189-196.

Панчук М., Панчук А. Акт злуки УНР і ЗУНР в українській історіографії // Проблеми соборності України у ХХ столітті. – К., 1994. – С. 98-105.

Педич В.П. Питання злуки ЗУНР та УНР на сесії Української Національної Ради у Станіславі (січень 1919 р.) на сторінках запису "Нове життя" // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. II. – 1999. – С. 51-53.

Пендзей І. Окремі аспекти історіографії ЗУНР // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 210-213.

Петлюра С. Статті / Упор., та автор передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.

Пікуляк М. Національна ідея в політичних програмах та практичній діяльності Української радикальної партії (1918 – 1939 рр.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – С. 192-201.

Пікуляк М. Проблема державно-політичного розвитку України в діяльності Української радикальної партії (1918 – 1926 рр.) // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 179-187; 2005. – № 11. – С. 161-169.

Погребенник Ф. Левко Бачинський. – Коломия: Вік, 1994. – 32 с.

Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (До проблеми українсько-єврейських взаємин). – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1997. – 84 с.

Політична історія України. У 6 т. – Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В.Ф. Солдатенко (керівник тому), В.Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України. – У 2-х томах. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2. – 602 с.

Попик С. "Ukrainische Kronland". З історії австрійської політики в українському питанні (1914 – 1918) // Європейська політика: від регіональних конфліктів до Першої світової війни (Збірник наукових статей). – Чернівці, 1995. – С. 88.

Попик С. Тасмниця Брест-Литовська: до питання про австро-угорський протокол 1918 року // Питання історії нового та новітнього часу (Збірник наукових статей). – У 2-х частинах. – Чернівці, 1994. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 134-141.

Попик С. Українці в Австрії. 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.

Прикарпаття під прапором Рад. – Ужгород: Карпати, 1989. – 206 с.

Прикарпаття: спадщина віків. – Львів: Манускрипт, 2006. – 596 с.

Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918-1939 рр. // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 70-86.

Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 220-225.

Райківський І.Я. Галицька соціал-демократія в українській революції 1917 – 1920 років // Галичина. – 1998. – № 1. – С. 42-55.

Райківський І.Я. Діяльність української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. I. – 1998. – С. 110-127.

Райківський І.Я. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920 – 1924 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. II. – 1999. – С. 112-122.

Рафальський О. Неукраїнці в Українській революції 1917 – 1920 років (Історіографічний аспект) // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 184-190.

Реєнт О. Ідея соборності України і спроби її реалізації у ХІХ – ХХ ст. // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – С. 3-11.

Ріпецький С. Українське Січове Стрілецьтво. – Львів: НТШ, 1995. – 357 с.

Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.

Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918-1923 рр. – Чикаго – Нью-Йорк, 1963.

Рубльов О.С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського // Укр. істор. журн. – 1997. – № 4. – С. 103-135; 1998. – № 1. – С. 112-122.

Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – К.: Альтернативи, 1999. – 320 с.

Савчук Б. Договір Галицької армії з А. Денікіним (листопад – грудень 1919 р.) // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 214-219.

Савчук Б. Збройні Сили України: етапи вічного походу. – Рівне, 1992. – 101 с.

Савчук Б.П. Студентство у боротьбі за український університет у Львові (1919 – 1925 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. II. – 1999. – С. 101-111.

Семененко В.І. Українське питання на тлі світової політики (1917-1919 рр.) // Вісник Харківсько-

го університету. Історія України. – Харків, 1996. – Вип. 1. – С. 92-108.

Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917 – 1923 рр. – К., 1999.

Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України у 1919 р. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 440 с.

Симоненко Р. Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II пол. 1919 – березень 1921 р.). – К.: Наукова думка, 1965. – 308 с.

Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр. – К.: Альтернативи, 1998.

Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с.

Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К.: Наукова думка, 1973. – 254 с.

Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменяр, 1989. – 93 с.

Слюсаренко А.Т., Томенко М.В. Історія української конституції. – К.: Тов. "Знання" України, 1993. – 192 с.

Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923. – Т. 4. – Скентон: Український робітничий Союз, 1960. – 122 с.

Стрельський Г.В. Маловідомі діячі революційного та національно-визвольного руху в Україні // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства / За ред. Ю.М. Алексєєва. – К.: Вища школа, 1993. – С. 159-186.

Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 510 с.

Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1997. – 201 с.

Сухий О. Михайло Лозинський: Вчений, громадський діяч, політик. Наукова розвідка. – Львів, 1995. – 32 с.

Тищик Б. Законотворча діяльність та державний устрій Західноукраїнської Народної Республіки // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 195-201.

Тищик Б. У вогні війни галичани будували державу // Дзвін. – 1994. – № 11-12. – С. 114-117.

Тищик Б.І. Конституційне законодавство Західно-Української Народної Республіки // Довідник з історії України. – В 3-х томах / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – Т. 2. – К.: Генеза, 1995. – С. 82-84.

Тищик Б.І., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 (До 75-річчя утворення). – Коломия: Вік, 1993. – 120 с.

Тищик Б.І., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.В. Становлення державності в Україні (1917-1922). – Львів–Івано-Франківськ: Світ, 2000. – 270 с.

Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1968. – 803 с.

Тютюник Ю. Зимовий похід 1919–20 рр. Частина 1. Політичний огляд з документами в тексті. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1966. – 99 с.

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – 374 с.

Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр. – В 3-х томах. – Т. 2-3. – К.: Політвидав України, 1968-1970. – 432 с.; 463 с.

Українські січові стрільці – лицарі рідного краю / І. Монолатій, В. Ковтун та ін. – Коломия: Вік, 2007. – 216 с.

Українські Січові Стрільці. У 20-ліття виступу. – Львів: Накладом ювілейного комітету, 1935. – 159 с.

Феденко П. Доба Директорії // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – Т. 3. – К.: Інст. Укр. археографії та джерелознавства НАН України, 1995. – С. 524.

Федорів О. ЗУНР у політиці радянської Росії (березень – липень 1919 р.) // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 186-194.

Федорів О. Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921-1922 рр.) // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 261-267.

Федорів О. Східна Галичина у політиці радянської Росії у період польсько-радянської війни (1920 р.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 343-360.

Федюшко-Євшан М. Великі роковини України: До 75-річчя створення ЗУНР // Дзвін. – 1993. – № 10-12. – С. 104-108.

Ходак І. Дмитро Вітовський – провідник листопадового чину // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 2. – С. 45-49.

Ходак І. Соборна Україна. Плекання і реалізація соборності України на терені Східної Галичини (1918-1919 рр.) // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 10-12. – С. 5-7, 9.

Ходак Т. Державотворчі концепції українських християнських суспільників 20 – 30-х років XX століття // Галичина. – 2006/2007. – № 12/13. – С. 238-250.

Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919 – 1922. – Рим: Український католицький університет ім. св. Климента Папи, 1987. – 133 с.

Хонигсман Я. Евреи в Запдноукраинской Народной Республике // Евреи Украины (Краткий очерк истории) / Под ред. Ф.Я.Горовского: У 2-х ч. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 23-35.

Цвенгрош Г. Апостольський Престол і митрополит Андрей Шептицький. – Львів, 1991. – 38 с.

Цвенгрош Г. Рим і Україна. Апостольський престол і митрополит А.Шептицький у 1918-1919 рр. // Дзвін. – 1992. – № 5-6. – С. 107-113.

Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918-1939). – Львів, 1993. – 168 с.

Чубатий М. Історично-правові основи самостійності та соборності України 1918-1919 рр. // Правничий вісник. – Нью-Йорк. – Кн. 2. – 1962. – С. 3-12.

Шанковський Л. Нові матеріали до історії визвольної війни 1917-1920 // Український історик. – 1974. – Ч. 4. – С. 99-103.

Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 319 с.

Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1974. – 396 с.

Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі. 1918-1939. – Торонто, 1965. – 280 с.

Шишка О. Слідами листопадних боїв. Львів: Львівська Політехніка, 1993. – 236 с.

Шпилька П. Визвольні змагання східної Лемківщини в 1918 році // Анналі Лемківщини. – Нью-Йорк, 1993. – С. 70-93.

Штанько Я. Східна Галичина у політичних планах білого руху півдня Росії (1919 р.) // Україна соборна: 36. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – С. 336-342.

Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Галицької України. – Львів, 1919. – 64 с.

Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії. – Львів, 1996. – 357 с.

Яковишин В.М. Питання освіти, культури й мистецтва в діяльності ЗУНР // Вісник Прикарпатського університету. Серія "Історія". – Вип. X-XI. – 2006. – С. 64-71.

Яневський Д. Важкий шлях до свободи. З історії нашої української революції... // Наука і суспільство. – 1992. – № 2, 3.

Янів В. Листопадіві фрагменти. – Берлін: Б/М, 1941. – 68 с.

Ярославин С. Визвольна боротьба на Західноукраїнських землях у 1918 – 1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 184 с.

Bailey R.A. City Fights for Freedom / The Rising of Lwow in 1918 – 1919. – London, 1956.

Budurowycz B. Poland and the Ukrainian Problem. 1921 – 1939 // Canadian Slavonic Papers (Toronto). – 1983. – Vol. XXV. – P. 473-500.

Galicja // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 3-17.

Gelber N.M. The National Autonomy of Eastern Galician Jewry in the West Ukrainian Republic, 1918 – 1919 // Lewin Isaac A History of Polish Jewry during the Revival of Poland. – New York, 1990. – P. 221-326.

Horak S. Belorussian and Ukrainian Peasants in Poland. 1919 – 1939 // The Peasantry of Eastern Europe / Ed. Volgyes I. – New York, 1979. – Vol. I. – P. 136-156.

Horak S. Poland and Her National Minorities. 1919 – 1939. – New York, 1961.

Lewandowski K. Sprawa Ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918 – 1932. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974.

Magocsi P.R. A history of Ukraine. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1996. – 784 p.

Magocsi P.R. Galicia: a historical survey and bibliographic Guide. – Toronto: University of Toronto Press, 1983. – 300 p.

Nahayewskiy I. History of the Modern Ukrainian State. 1917-1923. – Munich: Ukr. Free University – Academy of Arts and Sciences, 1966. – 317 p.

Pidhajny O.S. Pidhajny O.I. The Ukrainian Republic in the Great East-Europe Revolution. – Part II. – Toronto – New York, 1975. – 414 p.

Radzejowski J. The Communist Party of Western Ukraine 1919 – 1929. – Edmonton, 1983.

Subtelny O. Ukraine. A History. – Toronto: University of Toronto Press, 1989. – 666 p.

ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ТА НАУКОВО-ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

Бібліографія джерел до історії Українських Січових Стрільців / Упор. С. Вілецький. – Нью-Йорк, 1965. – 115 с.

Бібліографія української преси в Польщі (1918-1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918-1919) / Уклад Є. Місило: Вид-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет. – Едмонтон. – Альберта, 1991. – 200 с.

Бойко М. Бібліографія української бібліографії періоду державності діяспори 1917-1980. – Блумінгтон: Видання медичного архіву УЛТПА, 1989. – 166 с.

Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Відповідальний редактор І.Ф. Курас. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – 632 с.

Геник М., Райківський І. Вітчизняна бібліографія історії Галичини (1991–1996 рр.) // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 179-191.

Геник М., Райківський І. Історія Галичини на сторінках вітчизняних журналів (1991 – 1997 рр.) // Галичина. – 1998. – № 1 (2). – С. 185-199.

Государственные архивы СССР: Справочник. – Ч. 1. (Глав. Архив. Упр. при Совете Министров СССР: Ред.: И.М. Ваганов (пред.) и др.). – М., 1989. – 603 с.

Государственный архив Ивано-Франковской области: Путеводитель. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Вища школа, 1983. – 221 с.

Грицак Я.І. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.: Навч. посібник. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

Довідник з історії України. – В 3-х томах / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Генеза. – Т. 2. – 1995. – 440 с.

Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – В 3-х томах. – К.: Інст. Укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 1995. – Т. I. – С. 529.

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – В 10-ти томах. – Сарсель, 1955-1984 (Перевидання в Україні. – Львів, 1993-1997).

Калинович І. Українська мемуаристика 1914-1924. Бібліографічний реєстр-довідник № 42. – Едмонтон: КІУС, 1991. – 32 с.

Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формувань першої половини XX ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 228 с.

Львівський обласний державний архів: Путівник. – Львів: Каменяр, 1965. – 146 с.

Машотас В.В. Комуністична партія Західної України. Бібліографічний покажчик матеріалів і публікацій за 1919 – 1967 рр. – Львів, 1969. – 439 с.

Нелегальна комуністична преса Західної України про становище трудящих Львова, 1921 – 1938 рр. Бібліографічний покажчик / Упор. Я. Дашкевич // Становище трудящих Львова. 1917 – 1939. Документи і матеріали. – С. 413-427.

Никифорок Ю. Західна Україна. Матеріали до бібліографії. Опис літератури, опублікованої на терені УРСР. 1917 – 1929 рр. – Харків – К., 1932. – 184 с.

Пославська Г. Бібліографія праць Олександр Карпенка // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 84-89.

Преса України: газети 1917–1923 рр. Бібліографічний покажчик / Укладач Рудий Г.Я. – К., 1997. – 97 с.

Путівник по державному архіву Тернопільської області. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1961. – 129 с.

Радянська енциклопедія історії України. В 4-х томах. – К.: АН УРСР. – Т. 1. – 1969. – 552 с.; Т. 2. – 1970. – 584 с.; Т. 3. – 1971. – 576 с.; Т. 4. – 1972. – 576 с.

Савчук Б. Історія Галичини в англійських виданнях (до 1939 р.) // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 189-193.

Сварник Г., Сварник І. Центральний державний історичний архів України у Львові. Буклет. – Львів, 1995. – 12 с.

Українська Радянська Енциклопедія. – В 12-ти т. Вид. 2-е / Голов. ред. колегія: М.П. Бажан (голов. ред.) та інші. – К.: Голов. ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1977-1985.

Центральний державний архів Олександрівської революції, вищих органів державної влади і органів державного управління Української ССР. Краткий справочник. – К., 1984. – 415 с.

Encyclopedia of Ukraine / Ed. Kubojovich V. – Vol. 1. – Toronto: University of Toronto Press, 1984.

Wynar B.S. Ukraine: Bibliographic Guide to English-Language Publications. – Englewood, Colo., 1990.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Авезан Р. – 318, 373.
Авереску Александру – 351.
Ададууров В. – 515.
Адамович Сергій – 4, 17, 21, 515.
Алексєєв Ю. М. – 522.
Алиськевич Андрій – 400, 402, 462, 512.
Алмош – 81.
Алчевська Христя – 433.
Амадей, граф – 60.
Андрашко Михайло – 158.
Андрієвський О. – 235.
Андріящук Г. – 144.
Андрусишин Б. І. – 515.
Андрусак М. – 512.
Андрусак Т. – 515.
Андрух І. – 99, 376, 515.
Антонович В. – 61.
Антонович Дмитро – 70, 425.
Анушкевичус Віктор – 4.
Аркас М. – 399.
Арсенич Петро – 4, 18, 21, 492, 515, 524.
Артемович (Артимович) Агенор – 143, 145, 151, 152, 172, 176, 188, 348, 350, 351, 399, 402, 414.
Атаманюк Василь – 433, 434, 435.
Атаманюк Марія – 434.
Атаманюк Михайло – 434.
Атаманюк Петро – 434.
Атаманюк Юрій – 434.
Атаманюки, родина – 434.
Ауер К. – 26.
Аурел – 153.
Баб'юк Андрій (Мирослав Ірчан) – 427, 429, 430, 431, 435, 466, 468.
Бабій Людмила – 524.
Бабій Олесь – 426, 431, 437, 438.
Бабілі Д. – 75.
Бабунчак Іларій – 444.
Багет Северін – 254.
Багрій Іван – 135.
Бадені – 31.
Бадені Казимир – 49.
Баджіні – 294.
Бажан М. П. – 523.
Бажанський М. – 515.
Базилевич І. – 76.
Байлі Р. – 523.
Баландюк Антон – 429, 448, 449.
Балицький М. – 86.
Балюк Іван – 426, 429, 430.
Бальфур Артур Д. – 294, 296.
Банах Євген – 444.
Бандера о. Андрій – 180, 411,

412, 417.
Бандрівський Володимир – 313.
Барабаш Іван – 42.
Барабуца Г. – 352.
Баран М. – 94.
Баран Оксана – 4, 18, 21.
Баран Степан (Стефан) – 86, 89, 93, 105, 138, 139, 140, секретарземельнихсправ – 176, 215, 217, 277, 380, 384, 414, 515, 516.
Барановський Х. – 230.
Барвінський Василь – 450.
Барвінський Олександр – 43, 123, 139, 176, 215, 311, 399, 414, 423.
Барнич Ярослав – 444, 448.
Бартелемі Ю. – 294, 299, 304, 338, 339, 340, 355.
Басараб Ольга – 497.
Баум Йоган – 254.
Бачинська-Донцова Марія – 310.
Бачинський Андрій – 73, 74, 75.
Бачинський Володимир – 93, 264, 319, 376, 377, 380, 382, 383, 388.
Бачинський Лев – 93, 106, 125, 127, 174, 178, 181, 187, 197, 198, 199, 204, 212, 215, 216, 217, 218, 225, 229, 231, 234, 340, 380, 392, 393, 490, 491, 494, 495, 496, 497, 499, 501, 521.
Бачинський о. Є. – 492.
Бачинський Юліан – 48, 50, 93, 235, 315, 516.
Безкид Антон – 162.
Безпалко Осип – 67, 144, 145, 146, 148, 151, 153, 174, 185, 222, 223, 224, 231, 235, 236, 351, 354.
Бекеш Фдір – 377, 382.
Белькс К. – 247.
Бемко Володимир – 132, 134, 359, 512.
Бенедикт XV, папа римський – 302.
Бененсток М. – 248.
Бенеш Едуард – 305.
Бенцалева Олена – 442.
Бенцаль Микола – 442, 443, 445, 446, 447, 449.
Берега Оксана – 433.
Берега Стефан – 433.
Березюк М. – 381.
Бернгубер – 254.
Біберович – 168.
Бігусак Михайло – 524.
Бідерман, поручник – 268.
Бідичак Р. – 501.
Біднов Василь – 425.
Бізанц Альфред – 254, 255, 265,

280, 336, 342, 512.
Білан І. – 485.
Білаш П. – 489.
Білецький Ярослав – 400, 461.
Білінський Клавдій – 144, 151, 213.
Білінкевич В. – 135.
Білінкевич С. – 63.
Білозор В. – 105.
Біляк Степан – 221.
Біляч М. – 466.
Більчевський Юзеф, архієпископ львівський, римокатолицький – 260.
Блажкевич І. – 512.
Боберський Іван – 53, 82, 86, 93, 96, 263, 282, 305, 319, 400, 450, 474.
Бобинський Василь – 426, 428, 431, 433, 436, 438, 455.
Богун І. – 489.
Богун М. – 219.
Боднар В. – 517.
Боднар, міщанин – 484.
Бойко М. – 523.
Бойко О. Д. – 511.
Бойчук О. – 400.
Болбочан Петро – 236.
Болух В. – 262.
Бондареску Васіле – 349, 350.
Борис Я. – 400.
Борковський Іван – 424, 425.
Боровський – 67.
Бородайко В. – 515.
Бородиєвич Є. – 515.
Борута – 328.
Борщак І. – 515.
Бота, генерал – 299.
Ботушанський В. – 515.
Бояричин В. – 512.
Бравнер Вільгельм – 440.
Брайтер Ернест – 336.
Браник І. – 63.
Братіану І. – 352, 353, 354, 356, 357.
Браунінг – 284.
Брацайко Михайло – 158, 161, 162.
Брацайко Юлій – 158.
Бригідер Володимир – 416.
Брикович о. Іван – 261, 400, 417, 421.
Бриндзан К. – 145.
Бриндзей В. – 223.
Бринський Михайло – 457.
Брицький П. – 515.
Бріан А. – 419.
Бубела Петро – 129, 176, 258, 264, 288.
Будай Л. – 434.
Будзиновський Альфред –

444.
Будзиновський І. – 98, 114.
Будзиновський О. – 96.
Будурович Б. – 523.
Бужор І. – 101, 102.
Букшований Осип – 94, 101, 129, 130, 321, 322, 328, 330, 337, 213.
Булат Кануков Д. – 280.
Булат Федір – 459.
Булик Богдан – 203.
Буравченков А. О. – 511.
Бурачинський Осип – 144, 176, 186, 351.
Бурачинський Тит – 423, 425.
Бурачок Лілія – 4, 17, 21, 515.
Бурдуланюк Василь – 4, 17, 21.
Бурзиновський Йосип – 111.
Бурик – 69.
Буцманюк Юрій – 86, 95, 96, 97, 98, 99, 106, 107, 113, 448, 454, 455, 456, 457.
Бучма Амвросій – 70, 446, 447.
Буше Пауль – 312

Ваганов І. М. – 523
Вагилевич Іван – 39, 77.
Вайденфельд А. – 441.
Вайденфельд Е. – 440.
Вайнбаум О. Т. – 515.
Вальдман Ізраель – 248, 250, 389.
Ванат Іван – 156.
Ваньо Теодор – 177, 196, 204.
Вареха о. – 168.
Варивода А. – 455.
Васильків, чотар – 412.
Васильківський Л. – 515.
Василько Микола – 64, 65, 66, 67, 93, 105, 106, 144, 148, 207, 216, 348, 351.
Васильчук Антон – 392.
Васильчук М. – 515.
Васюта І. К. – 515.
Васькович Г. – 375.
Ватран І. – 464.
Вахнянин Анатоль (Наталь) – 45, 46.
Ващ І. М. – 511.
Вегеш Микола – 4, 17, 21, 515.
Вейда – 294.
Векслер – 248.
Велигорська М. – 512.
Великочий Володимир – 4, 12, 13, 14, 18, 19, 21, 510, 511, 512, 515, 516.
Величковський Василь – 413.
Венгринович о. Степан – 168, 272, 412.
Венжин М. (див. Угрин-Безгрішний Микола).

Вербицька – 370.
Вергановський Володимир – 382.
Вергун М. – 406.
Верига В. – 9, 516.
Верстюк В. І. – 511.
Верстюк В. Ф. – 521.
Веселовський Ярослав – 93.
Вибрановський В. – 52.
Винар Б. – 523.
Винник Теодор – 341.
Винниченко Володимир – 8, 70, 111, 125, 140, 148, 212, 230, 231, 232, 235, 279, 446, 483, 497, 512, 516.
Винничук Лазар – 42.
Виноградський В. – 164.
Вислоцький Іван – 167.
Височанський Степан – 411.
Витвицький Степан – 9, 174, 177, 178, 189, 190, 197, 215, 219, 257, 277, 293, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 317, 354, 355, 357, 370, 516.
Вишиваний Василь (Габсбург Вільгельм Франц Люттрінген, архикнязь) – 107, 129, 130, 146, 147, 428, 445.
Вишиваний Т. – 398.
Вівчаренко О. – 12, 14, 522.
Візенберг Г. – 440.
Віктор, капітан – 329.
Вілецький С. – 523.
Віллем – 268, 327.
Вільсон Вудро Томас – 172, 294, 296.
Вінтерфельд А. – 440.
Вітенко Микола – 4, 18, 20, 21.
Вітенку А. – 359.
Вітик Семен – 49, 174, 186, 196, 204, 212, 215, 216, 221, 230, 231, 318, 415, 516, 517.
Вітовський Дмитро – 9, 11, 12, 89, 96, 97, 117, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 139, 140, 169, 176, 215, 218, 229, 258, 262, 264, 265, 266, 278, 279, 286, 321, 322, 326, 327, 348, 417, 427, 430, 454, 456, 457, 482, 484, 485, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 506, 507, 512, 516, 517, 522.
Вітос Вінцент – 363.
Вітошинський Аїтал – 189.
Вітошинський Амброзій – 279.
Власійчук Онуфер – 403, 404.
Власова О. – 516.
Вовк Федір (Хведір) – 47.
Возняк М. – 76, 77.
Войнаровський Тит – 392, 393.
Войтяну А. – 350.
Войцюк Володимир – 501, 501.
Волинець Степан – 9, 444, 516.
Волосянка Анна-Марія – 524.

Волосянко Л. Р. – 510, 511, 516, 518.
Волосянський о. – 412.
Волоцький В. – 512.
Волошин Августин – 81, 162, 163.
Волошин Михайло – 53, 93, 94.
Волощук Іван – 162.
Волян В. – 64.
Волянський о. Іван – 417.
Вольф Арнольд – 152, 254, 265, 286.
Воробець В. – 512.
Воробкевич Григорій – 57, 59.
Воробкевич Сидір – 57, 59, 68.
Вороний Микола – 432.
Габсбурги – 213, 252, 356.
Гаванський Р. – 105.
Гаврилів Богдан – 4, 18, 21, 501, 516.
Гаврилів М. – 516.
Гаврилук Михайло – 105, 454, 455, 456.
Гаврилук Ілько – 431.
Гаврисевич Мирон – 177.
Гадзевич Богдан – 370.
Гадзевичева Олена – 370.
Газдайка Петро – 168.
Гайворонський Михайло – 429, 448, 449, 450, 452, 453.
Гайн Йосиф – 56.
Гакман Євген – 59.
Галванаускас Е. – 293.
Галецький – 326.
Галечко Софія – 105.
Галицька – Дідух Тамара – 4, 13, 18, 21, 516.
Галицький С. – 69.
Галібей о. – 418.
Галіп Теодор – 62, 67, 351, 353, 354.
Галлер Юзеф – 189, 201, 237, 294, 297, 298, 334, 340, 343, 344, 358, 371, 391, 508.
Галушинський Михайло – 102, 264, 404, 424.
Гальперн Карло – 210.
Гамрецький Ю. М. – 511.
Ган Лев – 484.
Ганицький о. Володимир – 416, 417.
Ганінчак Йосип – 177, 190.
Ганкевич А. – 516.
Ганкевич Лев – 173, 259, 260, 321, 517.
Ганкевич Микола – 50, 86, 93, 106, 123, 124, 140, 215.
Ганушевський о. Михайло – 412, 418.
Ганчерюк – 151.

Гасенко М. – 354, 356.
Гаспарі П'єстро – 419.
Гаталевич М. – 235.
Гельбер Н. – 523.
Генбачів В. – 343.
Геник М. – 516, 523.
Герасимів П. – 448.
Герасимів Ю. – 512.
Герасимович Сельвестр – 380, 411.
Гердер Й. – 74.
Герус О. – 516.
Гетьманчук М. 516.
Гец Лев – 454, 455, 456.
Гірняк Йосип – 444, 445.
Гірняк Никифор – 102, 105, 261, 277, 307, 442, 444, 448, 512.
Гірняк О. – 444, 449.
Гірняк о. Юстин – 399, 490.
Гловінський, комендант – 390.
Гломбінський Станіслав – 369, 371.
Гнатевич Богдан – 342, 375, 516.
Гнаткевич Б. – 101.
Гнатович Богдан – 335.
Гнатюк Володимир – 46, 81, 422, 424.
Гнатюк М. – 101.
Говикович Альфред – 203.
Гогеніч, принц – 66.
Гогенцолерни – 356.
Голай о. Іван – 419.
Головатий М. – 492.
Головацький Яків – 39, 40.
Головінський О. – 307.
Голубець Микола – 422, 423, 424, 426, 428, 466.
Голубко В. – 517.
Голубович Сидір – 93, 133, 137, 139, 157, 160, 176, 177, 185, 198, 199, 202, 203, 204, 207, 210, 215, 216, 217, 219, 222, 234, 263, 266, 269, 288, 508.
Голуховський Агенор – 41, 244.
Гольдхаммер З. – 41.
Гольцгавзен Адольф – 440.
Гон Максим – 4, 17, 21, 516, 517, 521.
Гончаренко В. Д. – 511.
Горак Л. – 517.
Горак Осип – 444.
Горак С. – 523.
Горбай В. – 512.
Горбаль Кость – 45.
Горбач Олекса – 277.
Горбачевський Антін – 174, 184, 188, 200, 204, 212, 214, 216, 221.
Горбачевський Іван – 422, 425.
Горбовий М. – 512.
Гордієнко В. – 517.

Горн – 69.
Горникевич о. Теофіль – 417, 511.
Горницький о. – 412.
Горовський Ф. Я. – 522.
Городецький Степан – 383.
Горук (Горук) Семен (Сень) – 89, 95, 97, 99, 136, 321, 322, 454, 500.
Гофман Карл – 254, 342.
Гофман М. – 513.
Гошовський Йосиф – 385.
Гошуляк І. Л. – 517.
Грабач В. – 264.
Грабовецький Володимир – 4, 17, 21, 492.
Грабовський О. – 383, 385.
Гребенюк Володимир – 422.
Греков (Греків) Олександр – 189, 279, 337, 343, 508.
Гривінський Василь – 494, 495.
Гривінський Роман – 495.
Григореску Е. – 351.
Гриневиц Ярема – 444.
Гриневиц Ярослав – 444.
Гринішак Лесько (Лесь) – 444, 445, 448.
Гринцишин Антон – 441.
Гритчук В. – 482.
Грицак Я. Й. – 517, 523.
Грігорович Г. – 146.
Грінблат Б. – 247.
Грінлі – 355.
Гробельський о. – 168.
Гросс А. – 34.
Грушевський Михайло – 10, 46, 48, 50, 70, 83, 110, 111, 512, 517.
Гудь Б. – 517.
Гуйн К., намісник – 113, 124, 125, 130, 131, 132, 133, 507.
Гунчак Т. – 9, 517.
Гунько Наталя – 524.
Гурак Ігор – 4, 18, 21.
Гуссарек М. (Гусарек) – 108, 114, 115, 116, 126, 172.
Гутковський Клим – 104, 429, 430.
Гуцайлук В. – 223.
Гуцал П. – 264, 267, 268.
Гуцман, фон – 152.
Гуцуляк І. – 398.
Гуцуляк М. – 9, 512, 513, 517.
Гушалевич Іван – 40.
Гадзінський В. – 223, 224.
Гардінг Уоррен (В.) – 311, 420.
Гелла Є. – 513.
Геник-Березовський Михайло – 184.
Гошко Микола, комендант Станіславова – 192, 199.
Грегег Джордж – 311.

- д'Еспере Франше – 295.
Давидів І. – 517.
Данилович (Данилович)Северин–174,177,196,197,198,200, 204, 212.
Данилович Л. – 462.
Данилюк Дмитро – 4, 17, 20.
Даниш Никифор – 490, 493.
Данькевич Лев – 440.
Даньків Іван – 478.
Дарійчук – 69.
Дашинський І. – 513.
Дашкевич Роман – 51, 422.
Дашкевич Я. – 13, 517, 523.
Дашо о. Станіслав – 412.
Деак-Етвеш – 35.
Деблесс Антоній – 275.
Девдюки – 35.
Делеган Михайло – 524.
Делятинський Р. – 517.
Дельвіг, генерал – 299.
Дем'ян Іван – 377.
Дем'янчук Д. – 223, 468, 517.
Демчишин Володимир – 444, 449.
Демчук Теофіл – 446, 447.
Денікін А. – 237, 277, 438, 518.
Дерев'яно Сергій – 4, 13, 14, 18, 20, 516, 517.
Держалюк М. С. – 517.
Децикевич Володимир – 131, 133.
Дженнокі Іван – 421.
Джиджора Іван – 423.
Джонстон, капітан – 268.
Дзерович М. – 169, 370.
Дзерович Надія – 370.
Дзерович Олександр – 370.
Дзіковський Василь – 426, 427.
Дикий М. – 489.
Дідик А. – 398.
Дідушицькі – 366.
Дідушок Василь – 89, 94, 97, 99, 109, 114, 424.
Дідушок Петро – 99, 424.
Длуський К. – 513.
Дністрянський Станіслав – 189, 189, 191, 268, 423, 424.
Добржанський Олександр – 4, 12, 17, 20, 21, 515, 517.
Добруцький Густав – 274, 275.
Добрянська К. – 145.
Добрянський А. – 77, 79, 80, 81.
Довбенюк Володимир – 501.
Довган Юрій – 4, 18, 21, 517.
Догерті – 311.
Долежал Карло – 278.
Долуд Андрій – 325, 329, 333.
Дольницький М. – 512, 517.
Домбровський Августин – 400, 402.
Донцов Д. – 82, 84, 87, 111, 517.
Дорота-Казимира С. – 517.
Дороцький З. – 165.
Дорошенко Володимир – 87, 93, 517.
Дорошенко Дмитро – 8, 212, 274, 512.
Драган Ор. – 149.
Драгоманов Михайло – 48.
Драгомирецький М. – 144.
Драчинський О. – 348.
Драчинський о. Теофіл – 93, 144, 151.
Дрозд Роман – 519.
Дубик Гриць – 67.
Дувіряк (Дувірак) Гриць – 174, 216, 217, 231.
Дудикевич Осип – 159.
Дудинський Р. – 94.
Дулішкович І. – 81.
Думин (Думін) Осип – 342, 422, 423, 424, 512, 516, 517.
Думка Павло – 42, 432.
Дунгер І. – 352.
Дутківський Михайло – 67.
Духнович О. – 77, 81.
Дякунчак Юрій – 169.
Дячишин Іван – 4.
Ейслер – 244.
Еріх Ганс – 254.
Ерле А. – 265.
Етцдорф Жозеф – 349, 350.
Ецдорф, граф, крайовий президент Буковини – 150, 154.
Євський Сергій – 280.
Євшан Микола – див. Федюшка Микола.
Єгрешій Олег – 4, 18, 21.
Єнджейовський Ф. – 69.
Єфремов С. – 230.
Жано. Йосафат – 309, 312, 313, 319.
Жаткович Ю. – 81.
Жерноклеєв Олег – 4, 13, 14, 17, 19 (фото), 20, 512, 516, 517.
Жидан, о. – 169, 370.
Жмундуляк Дмитро – 524.
Жук А. – 82, 87, 89.
Жуковский А. – 517.
Жуковский В. – 464.
Завалюк О. – 517.
Заворотюк, поручник – 283.
Загайкевич Володимир – 136, 348, 363, 513.
Загвійський, о. – 169, 370.
Загул Д. – 434.
Загальський М. – 174.
Задік Якоб – 154, 155, 343, 350, 352, 357, 358.
Зайдлер Е. – 112, 114.
Зайцев О. – 517, 518.
Зайцев Ю. – 14.
Заклинський Богдан – 422, 424, 425, 464.
Заклинський Мирон – 9, 326, 512, 517.
Заклинський Ростислав – 427, 468.
Закшевський С. – 511.
Залізник М. – 87, 110.
Залозецький Володимир-Сергій – 144, 151, президент Буковини – 155.
Замковий П. В. – 515.
Замойський М. – 373.
Заревич Федір – 45.
Затонський Володимир – 304.
Західний Михайло (М. З.) – 460.
Зашкільняк Леонід – 4.
Згарський І. – 39.
Зелінський Зигмунд – 332, 334.
Земик Рудольф – 254.
Зибачинський С. – 512.
Зубенко Іван – 439.
Зубрицький В. – 400.
Зубрицький С. – 447.
Зьолковський о. – 416.
Іванець Іван – 94, 101, 102, 106, 107, 108, 448, 450, 454, 456, 457.
Іваницький О. – 144.
Іваницький Т. – 144, 348.
Іванович С. – 518.
Іванчук Д. – 406.
Іванюк Дмитро – 157, 161.
Івасюк Василь – 491, 494, 524.
Івашкевич Вацлав – 337.
Ілащук – 69.
Іліуца Г. – 60.
Ільків Микола – 371, 391.
Індишевський Лев – 285.
Індишевський П. – 186.
Індишевський Я. – 105.
Іонеску – 153.
Ісаєвич Я. – 518.
Ісопескул-Грекул – 145, 146, 350.
Їжак о. Микола – 416, 417.
Йосиф II, імператор – 73,
Кабалюк Юра – 157, 161.
Кабаровський І. – 223.
Кавуля І. – 69, 145.
Калакура О. – 13, 518.
Калакура Я. – 518.
Каламунецький о. Петро – 165.
Калин Володимир – 446, 447.
Калинець, о. – 169, 370.
Калинович Іван – 174, 222, 231, 462, 523.
Калмуцький О. – 69.
Калужняцький О. – 63.
Камбон Ж. – 302.
Камінський Роман – 104.
Камінюк М. – 518.
Канюк С. – 434.
Канюс А. – 492.
Капелюшний В. – 518.
Капустянський Микола – 288.
Карабчук Дмитро – 381.
Караван, чотар – 330.
Карачевський – 406.
Карашкевич О. – 464.
Карбулицький І. – 144.
Карл I Габсбург, імператор – 122, 123, 143, 145.
Карл Франц Йосиф, архикнязь – 108.
Карманський Петро – 261, 263, 264, 432, 459, 512, 521.
Карп П. – 349.
Карпенко Олександр – 4, 10, 12, 14, 15, 17, 19, 21, 510, 511, 516, 518, 524,
Карпенко-Карий І. – 113, 446.
Карпинець Іван – 423, 424, 425.
Карпінський Платон – 411.
Карча Іван – 60.
Каспрук Степан – 524.
Катамай Д. – 86, 93.
Качала Степан – 43.
Качковський Михайло – 44.
Качмарський Євстахій – 411.
Квас О. – 101, 102.
Кедрин І. – 512.
Керенський Олександр – 101.
Керзон – 304.
Кивелюк Іван – 42, 86, 89, 125, 127, 172, 187.
Кийовський – 69.
Кир А. – 168, 169.
Кириленко Олександр – 524.
Киричук Ю. А. – 520.
Кисілевський А. – 441.
Кияк о. А. – 493.
Кікаль Франц – 103.
Кіколя Франц – 101.
Кілінський – 244.
Кінг, сенатор – 311.
Кіндратюк Б. Д. – 518.
Кіреєва Руслана – 524.
Кісць Андрій – 524.
Кічура Михайло – 433, 436.
Клапончук С. – 371.
Клапоуцак Володимир – 67.
Клапчук В. М. – 518.
Клапчук М. М. – 518.
Клемансо Жорж – 294, 296.
Клим В. – 102.
Клим Обух – див. Кирило Трильовський.
Климишин М. – 515, 518.
Климко А. – 98.
Климкович Ксенофонт – 45.
Климуш Василь – 157, 160.
Климуш Дмитро – 160.
Климуш Іван – 160.
Климчук О. – 521.
Кліт – 254.
Клодницький о. Володимир – 179.
Клочурак Степан – 9, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 512.
Клюс о. Іван – 419.
Книш Зиновій – 374, 375, 376.
Коанда К. – 350, 351.
Коберський Остап – 375, 424.
Кобилиця Лук'ян – 56, 58, 60.
Кобилянська О. – 426, 431.
Кобильник Р. – 18, 21.
Кобринський Йосафат – 41.
Кобута Лариса – 4, 18, 21.
Кобута Степан – 4, 18, 19, 20, 21, 510, 511.
Ковалевський Микола – 227, 271, 468.
Ковалик Т. – 105.
Ковалюк, о. – 169, 370.
Ковжун Павло – 493.
Ковтун Валерій – 522, 524.
Когут Л. – 145.
Козак Едвард – 456, 457.
Козак І. – 252, 512.
Козаневич Мар'ян – 176, 208.
Козоріс Михайло – 431, 433, 434, 436, 436.
Колесса Микола – 450.
Колесса Олександр – 46, 140, 172, 217, 228, 314, 425.
Колесса Філарет – 409.
Коллард, намісник – 107.
Колцуняк Гнат – 424, 456.
Коляничук О. – 518, 523.
Комар Володимир – 4, 18, 21.
Комарницький Михайло – 156.
Комаш Т. – 86.
Компанієць І. І. – 518.
Конаржевський – 342.
Кондратюк В. О. – 518.
Коновалець Євген – 236, 374, 375, 376, 391, 422, 483, 497.
Коновалець Мирон – 425, 512.
Константинович о. Олександр – 164.
Кордуба Мирон – 144, 145, 148, 151, 154, 155, 348, 382, 394, 408, 409, 422, 423.
Корецький В. – 511.
Коритко Р. Є. – 518.
Коритовський, намісник – 107.
Кормош Теофіл – 93, 134, 136, 174, 212.
Королюк М. – 174, 196, 198, 199.
Король Михайло – 178, 204.
Королько Андрій – 4, 18, 21.
Короньовська Ольга – 315.
Корчинський М. – 219.
Корятювич Федір – 76.
Косевич Олена – 259.
Коссака Василь – 113, 442, 443, 446, 449.
Коссака Григорій (Гриць) – 11, 89, 93, 94, 97, 100, 102, 112, 137, 139, 279, 322, 324, 335, 342, 375, 433, 454, 455.
Коссака Іван – 94, 106, 113.
Коссака-Чернявська М. – 445.
Костенко Валентин – 450.
Костинчук – 69.
Костинюк О. – 69.
Костицький М. – 518.
Костів Т. – 446.
Костомаров Микола – 423.
Костюк Г. – 485.
Костюк Степан – 524.
Костючок Петро – 4, 18, 21, 518.
Котляревський І. – 40, 45, 47, 61, 446.
Кох Ганс – 254, 512, 518.
Кохан (Коханенко) Євген – 444, 445.
Кохановський Іван – 174, 212.
Коцак Арсеній – 75.
Коциловський Йосафат, єпископ перемишльський – 136, 169, 214, 311, 370, 411, 416, 418.
Коцко Адам – 52, 53, 54.
Коцюбинський М. – 70, 431.
Кошиць Олександр – 451.
Кравець М. – 10.
Кравс Антін – 8, 254, 255, 265, 280, 334, 336, 337, 343, 386, 391, 510, 512.
Кравців Б. – 515.
Кравців Богдан – 438.
Кравченко Уляна (Юлія Шнайдер) – 433.
Кравчук М. – 13, 518.
Крайківський Юліан – 456.
Кралецький А. – 80, 81.
Кралічек М. – 358.
Красівський Орест – 4, 13, 17, 21, 518.
Красіцький Олександр – 286.
Кревецький Іван – 422, 423, 459, 469.
Крезуб А. – 518.
Кренжаловський Д. – 102, 518.
Кривокульський В. – 512.
Крижанівський Б. – 455.
Крип'якевич Іван – 108, 408, 409, 422, 423, 487, 510.
Криштофович – 151.
Крістеску А. – 350.
Кройтор Володимир – 4, 18, 21, 519.
Кропивницький М. – 70, 443.
Крупп – 284.
Крччинський І. В. – 519.
Крушельницька Л. – 492.
Крушельницький Антін – 174, 185, 235, 318, 399, 400, 402, 492.
Кубійович Володимир – 157, 423, 425, 523.
Кубіш – 254.
Кугут Лев – 64.
Кугутяк Микола – 4, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 493, 511, 518, 524.
Кудей З. – 9.
Кудрик П. – 479.
Кузеля Зенон – 422.
Кузів Степан – 212.
Кузь Олена – 67.
Кузьма В. – 261, 264.
Кузьма Орест – 7, 128, 129, 137, 440, 441, 519.
Кузьмович Клим – 429.
Кукутка Й. – 511.
Куліджа – 294.
Куліш Пантелеймон – 45, 61, 423.
Кульчицька Олена – 116, 117, 455, 456.
Кульчицький В. – 13, 14, 519.
Кульчицький Лесь – 202, 203, 213, 348.
Кульчицький О. – 354.
Кульчицький Павло – 275.
Кульчицький Роман (Роман Гут-Кульчицький) – 18, 21, 438.
Куніш І. – 343.
Кунке – 254.
Кунько А. – 196.
Купчанко К. – 69.
Купчинський Євген – 452.
Купчинський Роман – 426, 427, 428, 429, 430, 433, 437, 448, 450, 452, 453.
Купчинський Тадей – 452.
Курас І. Ф. – 523.
Курас Михайло – 429, 431.
Курбас Лесь – 442, 445.
Курдидик Анатоль – 438, 439.
Курдидик Ярослав – 439.
Курдиновський Борис – 299.
Курилас Осип – 86, 94, 114, 115, 116, 117, 429, 450, 454, 455, 466, 467, 476.
Курилюк Ярослав – 466.
Курівець (Куровець) Іван – 11, 42, 125, 139, 176, 215, 221, 237, 380, 382, 393, 497.
Курманович Віктор – 176, 177, 189, 254, 278, 335, 338, 342, 512.
Кутшеба Станіслав – 363.
Куцинда В'ячеслав – 524.
Куціла І. – 168.
Кучабський Василь – 8, 98, 99, 201, 216, 253, 375, 376, 422, 423, 424, 427, 519.
Кучма Л. Д. – 516.
Кушнір В. – 82.
Кушнірук – 69.
Кушнірюк М. – 68.
Лаба о. Василь – 417.
Лавришко Я. – 69.
Лаврівський Юліан – 42, 46.
Лаврук Павло – 468.
Лагодинський Микола – 86, 93, 204, 219.
Лагутенко О. – 310.
Лазарович Микола – 4, 18, 21, 519.
Ланг Фердинанд – 254.
Ластоцкі В. – 307.
Лебедова Віра (Константина Малицька) – 433, 433.
Лебедевич о. Іван – 416, 417, 512.
Левандовський А. – 145.
Левандовський К. – 523.
Левицька М. – 145.
Левицький Дмитро – 228, 309, 310.
Левицький Євген – 112, 115, 143, 215, 307, 314.
Левицький Кость – 7, 11, 42, 47, 52, 77, 86, 89, 93, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 115, 120, 123, 125, 127, 131, 133, 139, 140, 172, 176, 176, 177, 183, 185, 190, 191, 192, 202, 203, 212, 215, 220, 240, 246, 255, 257, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 286, 301, 302, 303, 305, 306, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 317, 321, 322, 324, 328, 330, 357, 370, 387, 389, 391, 414, 422, 481, 491, 492, 497, 500, 501, 512, 516, 518, 519, 521.
Левицький Лев – 93, 109, 312.
Левицький Омелян – 102, 512.
Левицький Осип – 133.
Левицький Т. – 144.
Леві Б. – 317.
Левін Іссак – 523.
Легкун Д. – 135.
Лепкий А. – 465.
Лепкий Богдан – 433, 433, 519.
Лепкий Лев (Левко) – 426, 428, 429, 430, 433, 437, 449, 450, 455, 457, 466, 469, 488, 512.
Лепкий М. – 493.
Лесик Роман – 448.
Лесневський, генерал – 333.
Лесняк Омелян – 97, 99.
Леш Українка – 70, 431.
Лешковичем Н. В. – 522.
Легар А. – 332.
Легар Ф. – 332.

- Лизанківський І. – 241.
Лилик С. – 11.
Липинський В. – 82.
Лис Єва – 511.
Лисак Є. – 352.
Лисан Юрій – 144, 231, 348.
Лисенецький Г. – 145.
Лисенко Микола – 52, 61, 70, 452.
Лисняк, курінний – 114.
Лисяк-Рудницький Іван – 9, 48, 181.
Лисяк В. – 413.
Лисяк Павло – 459, 460.
Литвак, січовий стрілець – 243.
Литвин Микола Романович – 4, 11, 12, 13, 17, 21, 511, 517, 519, 523.
Литвинович М. – 145.
Литвинович Ярослав – 139, 176, 203, 207, 215, 269.
Литовченко В. – 489.
Лімниченко Василь (Мельник) – 438.
Ліпецький – 69.
Лісевич Луць – 444, 445, 449.
Лісінецький, радник крайового суду – 151.
Ліскун І. – 352.
Лісовий Т. – 489.
Лісса Н. – 46.
Ліцовський Іван – 413.
Лічу Г. – 357, 358.
Ліщинська Марія – 495.
Ллойд-Джордж Девід – 294, 296, 303, 313, 317, 354, 372, 384, 420.
Лозинська М. – 405.
Лозинський Володимир – 524.
Лозинський Михайло – 7, 8, 129, 139, 140, 240, 246, 292, 298, 321, 327, 354, 415, 511, 512, 519, 522.
Лопатинська Філомена – 446.
Лопатинський о. – 418.
Лопатинський Ярослав – 452.
Лосковський П. – 513.
Лотоцький Андрій – 524.
Лотоцький Антін – 399, 427, 428, 429, 429, 430, 437, 466.
Лотоцький Олександр – 425.
Лукашевич А. – 144, 348.
Лукич В. – 81.
Луцик, о. – 169, 370.
Луців Л. – 519.
Луцький Михайло – 444.
Лучкай М. – 73, 76, 77.
Любівнець В. – 516.
Любчик Ігор – 4, 18, 21, 519.
Людкевич Станіслав – 450.
Ляйнберг Соломон – 280.
Лянцкоронські – 31.
Лятишевський Іван – 414.
Лятошинський Борис – 450.
Льобковіц Вільгельм – 335.
Льонер Ф. – 287.
Магочий П. – 523.
Мазепа Ісаак – 233, 236, 237, 519.
Майковський Іван – 413.
Макар Ю. – 13, 515.
Макаренко А. – 235.
Макарчук Степан – 4, 10, 11, 12, 13, 520.
Мақдичевський Е. – 358.
Макензен, генерал – 96.
Маковой Осип – 68, 77, 426, 430.
Маковська Наталія – 524.
Макогон Дмитро – 432, 433.
Максимчук І. – 520.
Макух Іван – 7, 8, 42, 93, 127, 139, 176, 188, 197, 198, 215, 218, 263, 377, 462, 497, 499, 500, 512.
Маланчук В. – 11, 520.
Малик А. – 152.
Малиновський Анатолій – 415.
Малис К. – 400.
Малицький Микола – 459.
Малицький О. – 520.
Манліхер – 284, 288.
Манчинський Ч. – 513.
Манько Андрій – 204.
Марганець Гнат – 181.
Маргіломан Александр – 349, 350.
Маринович Микола – 322, 500.
Марітчак Олександр – 216, 308, 512, 513.
Марія Тереза, імператриця – 72, 73.
Маріяш Григорій – 204.
Марко Вовчок – 47, 61.
Маркович – 413.
Мартинець В. – 375, 408.
Мартинець Іван – 176, 181.
Мартинець Михайло – 197, 199, 500.
Мартинець Теодор – 131, 132, 500, 513.
Мартинюк, о. – 169, 370.
Мартош Борис – 222, 230, 234, 235, 236, 237.
Марусяк-Кузьмич Іван – 161.
Марущенко Олександр – 4, 18, 20.
Марфієвич М. – 434.
Марчук Василь – 4, 17, 21, 520.
Масловський В. І. – 516.
Масляк С. – 430.
Массен, генерал – 298.
Матіїв-Мельник Микола – 426, 431, 437, 438.
Матковський С. – 174.
Матсуда М. – 318, 373.
Матчак Михайло – 99, 375, 376, 381.
Мацейко Григорій – 322.
Мацієвич, старшина – 135.
Мацкевич Володимир – 203.
Мацюк Микола – 524.
Машотас В. В. – 523.
Маяковский С. – 196.
Мединська Ф. – 501.
Меленевський М. – 87.
Мелень Петро – 4, 524.
Мелень Т. – 86, 482.
Мельник Андрій – 96, 98, 99, 422, 456.
Мельник В. – 484.
Мельник Д. – 406.
Мельник Іван – 444.
Мельник Юрій – 485, 488.
Мельничук Степан – 390, 393.
Мешковський Є. – 279.
Мигалко Іван – 231.
Мигалюк – 152.
Микитка Осип – 11, 254, 323, 332, 334, 339, 342, 343, 499.
Микитюк Д. – 9, 511, 513.
Микитяк Андрій – 464.
Миколайчук М. – 390.
Мирон Іван – 139, 176, 177, 188, 189, 215, 263, 497.
Миронець М. І. – 511.
Миронюк Іван – 4.
Михайлівський Т. – 513.
Михалич М. – 166.
Михальчук В. – 511.
Мицак О. – 145.
Мицан Катерина – 4, 14, 510, 511, 524.
Мишковський Євген – 265, 267, 281, 287, 490.
Мишуга Лука – 303, 305, 311, 315, 444, 519.
Міллер Д. – 513.
Мільєран А. – 302.
Мінкевич Генрик – 337.
Мінко Ю. – 399.
Мірчук П. – 375, 513.
Місило Є. – 523.
Міцкевич Адам – 243.
Міщук Андрій – 4, 18, 21, 520.
Міщук М. – 520.
Могильницький – 77.
Моевський І. – 352.
Мойсейович Теофіль – 109, 110, 111, 454, 457.
Монолатій Іван – 4, 18, 20, 21, 515, 516, 520, 522, 524.
Мончинський Чеслав – 130, 241, 321, 322, 326, 328.
Монюшка – 446, 451, 497.
Моргентау Г. – 250.
Мороз о. Григорій – 412, 413.
Москалюк Михайло – 4, 18, 21, 520.
Мудрий Софрон – 524.
Мудрий Степан – 341.
Музичка А. – 261.
Муссоліні Б. – 317.
Мухнацький о. Яків – 412.
Мушинка Микола – 9, 524.
Навроцький О. – 99.
Навчук Ярослав – 464, 466.
Нагаєвський І. – 9, 520, 523.
Нагірний Василь – 55.
Нагірний М. – 520.
Назарак Юліан – 98, 428, 429, 430, 454, 455.
Назаревич – 168.
Назарук Осип – 9, 93, 126, 127, 174, 177, 185, 189, 202, 218, 224, 228, 235, 247, 305, 307, 313, 376, 391, 426, 427, 462, 510, 512, 515.
Найгавзер – 254.
Наконечна О. – 520.
Нам'єр Л. – 248, 249.
Нарбут Георгій – 204.
Нарис І. – 423.
Наріжний С. – 511, 520.
Нарутович Габріель – 368, 369.
Настюк М. І. – 519.
Науменко К. – 11, 12, 519, 523.
Наумов Е. М. – 517.
Наумович Іван – 44.
Невицький о. Омелян – 156, 166, 167, 168.
Неделька Микола – 83.
Нечуй-Левицький І. – 423.
Нижанківський А. – 445.
Нижанківський Нестор – 450.
Нижанківський о. Остап – 178, 181, 204, 413, 418, 452.
Никифорук С. – 102.
Никифорук Ю. – 523.
Никифоряк С. – 399.
Німчук Дмитро – 161, 459.
Німчук Іван – 460, 513.
Ністор Іон – 350, 351.
Ніцше Ф. – 431.
Новак Юліан – 368.
Новаківський (Новаковський) Михайло – 140, 174, 216.
Новаківський Олекса – 95, 454, 456.
Новіна-Розлуцький Лесь – 427, 444, 445, 445, 446.
Новосьолов О. – 520.
Носковський Зенон – 325, 334.
О. Т. – 520.
Обідний Михайло – 439.
Обливанний Петро – 500.
Огоновський Людомир – 128, 129, 132.
Огоновський М. – 63.
Огоньовський Олександр – 45.
Огоньовський Омелян – 45.
Одинський – 69.
Озаркевич Іван – 40.
Окуневський Теофіл – 48, 174, 177, 179, 212, 216, 386, 390.
Олесницький Є. – 93.
Олесницький Я. – 269.
Олесь Олександр (Олександр Кандиба) – 432, 433.
Олійник Ігор – 4.
Олійник О. – 223.
Олійник П. – 520.
Ольбріх А. – 440.
Омельський Євген – 485.
Омельянович-Павленко Михайло – 207, 229, 265, 279, 281, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 342, 343, 425, 513, 521.
Онишкевич О. – 198.
Онишкевич о. Степан – 93, 196, 198, 216, 411, 413.
Онищук А. – 198.
Онищук Денис – 485.
Онуфрак Михайло – 444, 446.
Ончул А. – 145, 146, 151, 153, 154, 348, 350.
Ончуловський А. – 65.
Опарівський Василь – 334.
Опока Микола – 427.
Оренштайн Яків – 85, 248, 485.
Орза В. – 101.
Орищук І. – 223.
Орландо – 296.
Оробець Василь – 454, 455, 457.
Оробко В. – 151, 286.
Осечинський В. – 521.
Осиповичева Антоніна – 442, 446.
Оскілко Володимир – 235, 236.
Остапенко С. – 235.
Остапчук Я. – 169, 224.
Остафійчук Богдан – 4.
Островерха Михайло (Михайло Осика) – 432.
Охримович Володимир – 49, 129, 140, 173, 202, 240, 260, 513.
Павлик Михайло – 48, 86, 422.
Павликів Т. – 47.
Павликовський Юліан – 361, 380, 382.
Павлишин Олег – 4, 13, 18, 21, 521, 524.
Павлів Остап – 463.
Павлюк О. – 521.
Падаревський Ігнацій – 299.
Паліїв Дмитро – 7, 124, 127, 129, 375, 482, 500, 513, 520.
Палійчук Микола – 4.
Паневник Дмитро – 212.
Панейко Василь – 93, 129, 139, 176, 215, 263, 266, 268, 294, 300, 306, 340, 458, 459, 513.
Панфілова Т. – 521.
Панчук А. М. – 517, 518, 521.
Панчук Май – 4, 13, 17, 20, 21, 521.
Панькевич Юліан – 456.
Паньків І. – 310.
Паньків Михайло – 4, 18, 21.
Паньківський Степан – 132.
Паньків-Хмельникова М. – 310.
Паньчишин, о. – 169, 370.
Папп де Яноші Йожеф – 280, 335.
Партицький Омелян – 45.
Пасичинський о. Теодор – 169.
Пастелія І. – 75.
Пастернак Й. – 247.
Пастернак Ярослав – 424.
Пасулька Іван – 157.
Патрус Іван – 231.
Пачовський Василь – 223, 225, 226, 226, 263, 427, 465, 468.
Пачовський М. – 198.
Педич В. П. – 521.
Пежанський Є. – 247.
Пеленський Д. – 513.
Пеленський Я. – 10.
Пельц Діана – 524.
Пендзей І. – 521.
Перфецький Леонід – 320.
Перфецький Олександр – 424.
Перфецький Роман – 140, 173, 177, 182, 197, 199, 200, 221, 300, 316, 318, 321, 327, 370, 374.
Петлюра Симон – 66, 196, 207, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 264, 279, 299, 334, 340, 343, 376, 434, 462, 490, 497, 511, 519, 521.
Петрицький о. Богдан – 378, 385.
Петрук Василь – 456.
Петрушевич Антін – 44 (фото), 301.
Петрушевич Євген – 11, 42, 93, 106, 110, 112, 114, 115, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 143, 160, 172, 174, 175, 176, 177, 184, 185, 188, 189, 191, 198, 201, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 233, 235, 236, 237, 248, 249, 250, 254, 261, 265, 278, 279, 285, 292, 298, 299, 302, 305, 306, 308, 310, 311, 312, 313, 315, 317, 319, 326, 327, 334, 335, 339, 340, 343, 344, 357, 364, 370, 374, 375, 376, 380, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 413, 490, 497, 499, 501, 507, 508, 509, 510, 518.
Петрушевич Лев – 177, 196, 199, 204, 306.
Петрушевич о. Степан (Стефан) – 204, 413.
Петрушевич Роман – 209, 211.
Перацький Броніслав – 322.
Пилипенко К. – 446.
Пилипець Володимир – 279.
Пилипів Ігор – 4, 18, 21, 520.
Піриг Оксана – 524.
Пігуляк Є. – 63, 64, 148, 151.
Пігуляк Іван – 155.
Пігуш Д. – 400.
Підгайний О. – 523.
Підгір'янка Марійка – 464, 465.
Підгорський Самійло – 409.
Підкова І. – 522, 523.
Підляшецький З. – 418.
Підляшецький Омелян – 177, 374.
Пікуляк М. – 521.
Пілсудський Юзеф Клеменс – 299, 319, 320, 326, 333, 339, 342, 344, 358, 363, 368, 376, 383, 385, 431.
Пісецький Іван – 413.
Пісецький Олександр – 139, 215, 263.
Побігуший Євген – 409.
Поговський В. – 400.
Погодін М. – 77.
Погорецький Омелян – 411.
Погребенник Ф. – 521.
Погребинська І. – 521.
Подзвінський Василь – 167, 168, 169.
Полєк Володимир – 524.
Поливка І. – 167.
Поліщук Клим – 439.
Полонська-Василенко Н. – 521.
Полох, фельдфебель – 168.
Польвий О. – 446.
Пом'ян-Цеповський – 328.
Попик С. – 521.
Попович Б. – 511.
Попович Д. – 350.
Попович Ілько – 69, 147, 199, 351.
Попович Омелян – 63, 69, 93, 124, 125, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 172, 174, 215, 216, 221, 348, 349, 350, 351, 403.
Пославська Г. – 18, 19, 21, 510, 511, 523.
Потоцький А. – 498.
Потоцькі – 31.
Презант Константин – 353, 357.
Прибильський Осип – 444.
Пригородський М. – 406.
Приймак Т. – 135.
Прима І. – 400.
Пристай о. – 168.
Присташ о. Юліан – 412.
Причепа Іван – 462.
Прідун С. – 398.
Продан Василь – 58, 60, 61.
Прокопович Й. – 61.
Пуанкаре Р. – 302, 317, 318, 373, 420.
Пуза Євген – 160.
Пулюй Іван – 422, 424.
Пухальський, генерал – 130, 136, 137.
Пушкарський, о. Павло – 169, 370.
Пфедфер, генерал – 132.
Шпепюрський о. Андрій – 113, 420.
Пяскевич о. Й. – 416.
Радзейовський Й. – 523.
Радомський, сотник – 154, 155.
Райківський Ігор – 4, 13, 18, 20, 517, 521, 523.
Райх Леон – 248, 249, 389.
Раковський Іван – 81, 422, 423.
Раковський Йосиф – 413.
Раковський Християн – 237, 356.
Рафальський О. – 521.
Рачинський Т. – 348.
Ревуцький Лев – 450.
Регульський О. – 518.
Реєнт Олександр – 4, 13, 17, 20, 21, 521.
Рейзес Г. – 248.
Рендельштейн Артур – 409.
Рибіцький Орест – 104.
Рибчак М. – 464.
Рідель Й. – 40.
Рінгель М. – 248.
Ріпецький С. – 91, 521.
Роговський Є. – 513.
Рогульський І. – 99.
Родецький С. – 42.
Рожанківський Т. – 105, 354.
Розвадовський (Развадовський) Тадеуш – 130, 259, 326, 332, 336, 342.
Роздольський Іван – 462.
Ройкович о. Володимир – 169.
Рокошевський А. Й. – 492.
Романчук Юліан – 43, 48, 49, 109, 191, 319, 394, 411.
Ромер Ян – 333, 338, 342.
Россневич-Щуровська П. – 451.
Роя Болеслав – 330, 513.
Рубльов Олександр – 4, 13, 511, 521.
Рубчак Іван – 442, 445, 446, 447, 449.
Рубчакова Катерина – 442, 443, 444, 445, 446, 447.

- Рудий Г. Я. – 523.
 Рудий Л. – 468.
 Рудий О. – 484.
 Рудик Дмитро – 433, 434, 435.
 Рудницький Антін – 450.
 Рудницький Іван – 127, 129, 513.
 Рудницький Степан – 312, 313, 422, 423.
 Рудницький Я. – 103.
 Рудорфер Франц – 254.
 Русин З. – 132.
 Русин Михайло – 203, 204.
 Русів Павлина (Русівна) – 103.
 Руснак Василь – 147.
 Руснак М. – 69.
 Русова Софія – 405.
- Сабадюк (Сабодюк) Микола – 157, 160.
 Сабат Микола – 188.
 Сабов Орест – 158, 159.
 Савицький Петро – 341.
 Савка І. – 406.
 Саврич Карло (Максимович) – 223, 225.
 Савчук Борис – 14, 19, 521, 523.
 Садовський М. – 446.
 Саєвич М. – 465.
 Саєвич Омелян – 192, 202, 203, 205, 456.
 Сален, де Ламезан – 130.
 Саломійчук-Юзенчук Юра – 83.
 Салюк Гриць – 309.
 Сальваровський Р. – 406.
 Сальвицький О. – 261.
 Самуляк Іван – 341.
 Сандуляк Іван – 42, 51.
 Сварник Г. – 523.
 Сварник І. – 523.
 Сватко Я. – 484.
 Сверида С. – 135.
 Сви́дерський Володимир – 113.
 Селезінка Ярослав – 177, 306.
 Семак І. – 348, 350.
 Семак Танас – 83.
 Семака Ілія (Ілько, Ілля) – 93, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 204.
 Сембратович Сильвестр – 51.
 Семенко В. І. – 522.
 Семенко Осип – 94.
 Семенюк О. – 101.
 Семко С. – 434.
 Семчук о. І. – 412.
 Сендецький, поручник – 132.
 Сеньків Ярослав – 447.
 Сербинюк Ю. – 145.
 Сергійчук В. – 522.
 Серда Аурелій – 338.
- Сероїчковський Лев – 177.
 Сигидин Михайло – 4, 18, 21.
 Сидоренко Г. – 267, 294, 353.
 Сидорко Ю. – 440.
 Сидоряк С. – 261.
 Симоненко Р. Г. – 522.
 Синенька-Іваницька Іванна – 453.
 Сідак В. С. – 522.
 Сікорський Владислав – 320, 328, 336.
 Сілецький Степан – 174, 215.
 Сіменович М. – 418.
 Сімкайло о. М. – 493.
 Сімович Василь – 422.
 Сінгалеви́ч Володимир – 177, 190, 190.
 Сінкевич В. – 66.
 Сірецька Оксана – 524.
 Сірецький Антін – 418.
 Сірецький Євген – 135.
 Сірецький Роман – 442.
 Сірецький Ю. – 489.
 Сірко Василь – 223, 225.
 Сірко І. – 223.
 Сірополко Степан – 405, 406.
 Січинський Мирослав – 53, 498.
 Сіяк І. – 101, 102, 287.
 Скарбек Олександр – 259, 260, 320, 342.
 Скварко Захар – 42, 441, 464.
 Скибинський Р. – 222.
 Скібінська Станіслава – 370.
 Скоропадський Павло – 138, 140, 172, 209, 228.
 Скоропис-Йолтуховський Олександр – 87, 93, 106.
 Скшинський Олександр – 373.
 Славінський Г. – 314.
 Сливка Ю. – 10, 13, 516, 522.
 Сливчук Василь – 428.
 Слобода Тадей – 444.
 Слободівна Марія – 447.
 Слюсаренко А. Т. – 511, 522.
 Смаль-Стоцький Степан – 60, 63, 64, 65, 67, 86, 108, 144, 176, 299, 303, 314, 348, 414, 422, 423.
 Сміх С. – 489.
 Смольський Григорій – 456.
 Смулка Л. – 399.
 Содомора Михайло – 42.
 Солдатенко В. Ф. – 521.
 Соловій о. В. – 310, 384.
 Соловчук В. – 101.
 Соломон, вислоцький вїйт – 167.
 Солянич Дмитро – 83.
 Соляк Ігор – 4, 18, 21.
 Соніно – 294.
 Сопотницький Юзеф – 333, 335, 513.
- Сороневич В. – 144.
 Сорохан – 69.
 Сорохтей Осип – 454, 455.
 Сосновський, генерал – 319.
 Спи́нул Микола – 144, 145, 148, 149, 150, 151, 310, 348, 351.
 Сроковський Т. – 94.
 Ставецький П. – 513.
 Ставничий Іван – 464, 465.
 Стадник І. – 98.
 Стадник Йосип – 445, 446.
 Стадникова Софія – 446.
 Станимир О. – 286, 336, 342.
 Станкевич о. Е. – 416.
 Старицький М. – 442, 446.
 Старосольський Володимир – 83, 86, 93, 124, 425, 466.
 Старух Антін – 42.
 Старух Тимотей (Тимофій) – 42, 174, 180, 196, 197, 200, 221, 231, 233, 460.
 Стасюк М. – 230.
 Сташевський Ю. – 511.
 Стахів М. – 8, 180, 184, 522.
 Стахів Р. – 406.
 Стахур Д. – 251.
 Стебельський О. – 197.
 Степанівна Олена – 100, 104, 422, 423, 424, 454.
 Степанківський В. – 82, 87.
 Стефанік Василь – 49, 84, 426, 475.
 Стефанів Гнат – 136, 139, 279, 324, 325, 326, 327, 328, 330.
 Стефанович Олександр – 411.
 Стефануранчин А. – 406.
 Стеценко Кирило – 450.
 Стечишина Емілія – 315.
 Стешенко І. – 333.
 Стрельський Г. В. – 522.
 Стрипський Г. – 81.
 Стрипський Михайло – 162.
 Стрільчик Андрій – 390.
 Стрільчик Микола – 126.
 Стронський М. – 102.
 Струмінський Б. О. – 519.
 Струтинський Михайло – 371, 388, 390, 393, 462, 463.
 Струханчук Я. – 434.
 Студинський Кирило – 379, 408, 409.
 Субтельний О. – 517, 522, 523.
 Судомир Г. – 167, 168, 169.
 Сухаровський о. – 418.
 Сухий О. – 522.
 Суховерський Осип – 114.
 Сушко Р. – 99.
- Талпаш Митрон – 455.
 Танчаковський Юрій – 444, 449.
 Танячків Данило – 45.
 Тарангул, директор поліції – 151.
 Тарнавський З. – 497.
 Тарнавський Мирон – 101, 103, 103, 237, 255, 287, 335, 340, 341, 343, 344, 435, 438, 456, 491, 497, 500, 511, 513.
 Твердохліб Сидор – 391.
 Творидло М. – 199.
 Темницький Володимир – 86, 93, 108, 110, 112, 174, 185, 217, 222, 223, 224, 235, 415.
 Теодорович, римо-католицький архієпископ – 355.
 Терлецький Омелян – 48, 422.
 Тершаковець Гринь – 196, 378, 381.
 Тесля о. Євстахій – 418.
 Тесля о. Михайло – 167.
 Тиктор Іван – 440.
 Тимінський Іван – 59, 63, 64.
 Тимінський Тарас (отець Тит) – 59.
 Тимошенко В. – 511.
 Тимошук Г. – 354.
 Тимошук П. – 198.
 Тимцюрак Володимир – 133.
 Тимчук Іван – 157, 161.
 Тишкевич Михайло – 87, 353, 418, 419, 420.
 Тищик Б. – 12, 13, 14, 518, 519, 522.
 Тівадар Степан – 157.
 Тіхий Ф. – 76.
 Ткачук Іван – 433, 435, 455.
 Токаржевський Тадеуш – 130, 328, 330.
 Томашівський Степан – 9, 81, 86, 93, 173, 260, 294, 299, 309, 422, 423.
 Томенко М. В. – 522.
 Тотоескул В. – 489.
 Трильовський Кирило – 51, 62, 83, 84, 85, 86, 93, 174, 217, 218, 219, 220, 426, 427, 487, 515, 516, 520.
 Трохименко – 209, 274.
 Трукавецький, учитель – 165.
 Трух Грицько – 100, 132, 428, 432.
 Труш Іван – 70, 450.
 Турецький Георгій – 60.
 Туринський О. – 513.
 Турченко Федір – 4.
 Тушинський, фон – 152.
 Тшешньовський – 328.
 Тютюник Ю. – 522.
- Угорчак Юрій – 524.
 Угрин-Безгрішний Микола (Венжин М.) – 85, 105, 108, 111, 398, 426, 427, 428, 428, 429, 430, 448, 457, 466.
- Угринський – 69.
 Удовиченко О. – 8, 513.
 Ульяновська Я. – 501.
 Установ В. М. – 517.
 Устиянович В. – 223.
 Устиянович Осип – 174, 215, 223, 231, 468.
- Федак Степан (Стефан) – 139, 173, 176, 182, 192, 193, 202, 215, 259, 321, 375, 385, 520.
 Федевич о. Іван – 411, 412.
 Феденко П. – 9, 522.
 Федорак Нестор – 524.
 Федорів О. – 522.
 Федорович В. – 144.
 Федорців Федір (Федь) – 371, 388, 392, 393.
 Федорчак Петро – 4, 17, 21.
 Федюшка Микола (сотник М. Євшан) – 136, 223, 225, 226, 227, 431, 468, 517, 522.
 Федькович Юрій-Осип (Гуцул-невір, Юрій Коссован, О.Ф.) – 58, 59, 61, 452.
 Фердинанд (австрійський імператор) – 39.
 Фердинанд (румунський король) – 351, 352, 357, 358.
 Фесенко І. К. – 510.
 Филипович Є. – 227.
 Фідлер Т. – 41.
 Фізешері Калман – 159, 160.
 Філіппс Е. – 318, 373.
 Філянський М. – 432.
 Філяс Платонід – 199, 200, 411, 414, 415.
 Фіхте Й. – 431.
 Фішер, генерал-майор – 152, 513.
 Флондор Я. – 144, 145, 147, 150, 153, 155, 348, 350, 351, 355, 359.
 Флюнт З. – 513.
 Формаджів – 69.
 Фош Фердинанд – 297, 319, 354.
 Фошка Олекса (Олексюк) – 60.
 Франко Іван – 48, 50, 55, 70, 75, 81, 426, 443, 446.
 Франко Петро – 11, 265, 280, 324, 337, 422, 424, 433, 498, 513.
 Франц Йосиф І, імператор – 25, 79.
 Франц Фердинанд, кронпринц – 85.
 Фростіг М. – 243.
 Фухс Оскар – 254.
- Хмленко Г. – 489.
 Хованець С. – 440.
 Ходак І. – 522.
 Ходак Т. – 18, 21, 522.
 Холодний Петро – 400, 401, 488.
 Холубашенко В. – 357, 359.
 Хома І. – 9, 522.
 Хомик Степан – 444.
 Хомишин Григорій, єпископ станіславівський – 214, 311, 411, 412, 414, 415, 416.
 Хонігсман Я. – 522.
 Хороб Степан – 4, 17, 21.
 Хотек Софія – 85.
 Хоткевич Г. – 70.
 Христюк П. – 8, 230, 513.
- Цвенгрош Г. – 522.
 Цвілевич О. – 307.
 Цегельський Лонгін – 7, 53, 86, 93, 130, 133, 136, 139, 174, 176, 185, 186, 215, 228, 229, 235, 263, 267, 268, 277, 279, 282, 306, 321, 348, 459, 497, 513.
 Цегельський Михайло – 411, 413.
 Цегельський Р. – 144, 145, 151.
 Цеглинський М. – 87.
 Цеклер Теодор – 252, 254.
 Целевич Володимир – 259, 375, 380, 388, 394.
 Целевич Юліан – 47.
 Цепенда Ігор – 4, 18, 21.
 Циганюк А. – 69.
 Цимбрила Микола – 454, 455.
 Ціріц Густав – 254, 279.
 Цурканович С. – 69, 354.
 Цяпка І. – 102.
 Цькан Ілько – 131, 132, 323, 324, 335.
- Чайківський О. – 198.
 Чайківський Павло – 192.
 Чайківський Теодор – 411.
 Чайковський Андрій – 8, 178, 206, 236, 252, 254, 426, 430, 431, 474, 476, 513.
 Чайковський Богдан – 463.
 Чарнецький Степан – 428, 429.
 Чарторійський В. – 130.
 Чемеринський – Т. – 485.
 Чепіга І. – 468.
 Черемшина Марко – 475.
 Черепанин Мирон – 4, 7, 21.
 Черкавський О. – 105.
 Чернецький Антін – 139, 176, 215.
 Чернецький І. – 221.
 Чернецький О. – 413.
 Черник Ф. – 99.
 Чернявська М. А. – 446.
 Чернявський Т. – 223.
- Чеховський В. – 199, 235.
 Чиж Ярослав – 375, 376, 380.
 Чикаленко Євген – 70, 362.
 Чирчиняк Степан – 341.
 Чмола Іван – 100, 376.
 Чоповський В. Ю. – 522.
 Чорненко О. – 462.
 Чорнодоля о. Ілля – 413.
 Чорпіта Яромир – 524.
 Чубатий Микола – 7, 186, 207, 236 (фото), 513, 522, 522.
 Чуперкович Аркадій – 59.
 Чура Павло – 167.
 Чучман Юліан – 499.
- Шагал Марк – 317.
 Шаманек Альфред – 254, 279, 280, 286, 335, 340, 343, 512.
 Шанковський А. – 63.
 Шанковський Лев – 277, 279, 424, 522.
 Шаповал Микита – 199, 224, 225, 226, 227, 231, 468, 498.
 Шараневич Ісидор – 44.
 Шафран В. – 498.
 Шашкевич Володимир – 45.
 Шашкевич Маркіян – 39, 43, 452.
 Швагуляк М. М. – 516.
 Шварцльозе А. – 284.
 Швець Федір – 235.
 Шевага Святослав – 499.
 Шевченко Тарас – 48, 61, 85, 394, 452, 454, 455.
 Шевчук С. – 522.
 Шекерик-Доників (Шекерик) Петро – 174, 196, 198, 217, 220, 231.
 Шелігевич о. – 416.
 Шелухін С. – 306, 310.
 Шепарович Ю. – 284.
 Шепарович-Федак О. – 259.
 Шептицький Андрій – 53, 92, 94, 113, 123, 214, 258, 260, 302, 311, 321, 327, 332, 342, 378, 410, 411, 412, 416, 418, 419, 420, 421, 522.
 Шептицький Станіслав – 341, 342.
 Шеремета Петро (“Червоний”) – 105, 390, 393.
 Шеретей Андрій – 341.
 Шеретей Гриць – 341.
 Шиманський З. – 46.
 Шишка О. – 522.
 Шкрумеляк Юрій – 426, 428, 429, 431, 437, 438, 513.
 Шмігельський (Шмигельський) Андрух (Андрій) – 174, 196, 215, 216, 463.
 Шнайдер Йозеф – 27.
 Шологон Лілія – 4, 18, 21.
 Шпилька о. Пантелеймон – 9,
- 165, 167, 168, 169, 522.
 Шпилька Т. – 168.
 Шпитко Осип – 433.
 Штарк П. – 499.
 Штанько Я. – 522.
 Штефан Августин – 158, 159.
 Штиркало Ярослав – 524.
 Штірк К. – 107.
 Штраухер Бено – 61, 65.
 Шуст Р. – 522, 523.
 Шухевич Степан – 93, 94, 340, 513.
- Щурат Василь – 381, 382, 388, 407, 408, 522.
 Щуровський В. – 102.
- Юнаков Микола – 237.
 Юра Г. – 447.
 Юрик Степан – 174, 216, 393, 411.
 Юрійчук Є. – 515.
 Юркевич Л. – 82.
 Юрчакова Анна (Ганна) – 442, 446.
 Юрчинський Остап – 212.
 Юценко Віктор – 502.
- Яворівський Євген – 438, 464.
 Яворський В. – 164.
 Яворський Іван – 411.
 Яворський Матвій, надкомісар поліції – 151, 286.
 Якверт Р. – 343.
 Якимович Б. – 523.
 Якібчук І. – 406.
 Яковишин В. М. – 523.
 Яловий М. – 223.
 Яневський Д. – 523.
 Янів Броніслав – 488.
 Янів В. – 523.
 Янович Володимир – 178.
 Ярема Ал. – 461.
 Ярема Я. – 513.
 Яремкевич Северин – 109, 111.
 Яримович О. – 424.
 Яричевський Сильвестр – 426, 427.
 Ярослав Р. – 222, 223.
 Ярослав Осмомисл – 424.
 Ярославенко Ярослав (Вінцковський) – 450, 453.
 Ярославин С. – 523.
 Ясеницький-Корнич Володимир – 68, 93.
 Яхимович Г. – 39.
 Яценюк Тадей – 4, 18, 21.
 Яців Михайло – 443.
 Яшкевич – 152.

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918-1923

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ

Автор ідеї, головний редактор
і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк

Технічний керівник проекту
Петро Мелень

Координатор проекту
Іван Монолатій

Літературний редактор
Анна-Марія Волосацька

Дизайн
Андрія Кіся

Макет та верстка
Андрія Лотоцького

Здано на складання: 21.02.2008
Підписано до друку: 30.09.2008
Формат 60x100/8
Папір крейдяний.
Друк офсетний.

Видавництво "Манускрипт-Львів"
вул. Енергетична, 22/10
м. Львів, Україна
тел.: 38 0322 703280

Надруковано в друкарні
"Майстерня книги"
вул. Кривоноса, 2б
м. Київ, Україна

Редакційна рада і редакційна колегія
висловлюють щире подяку за сприяння
у підготовці видання працівникам:

Центрального державного архіву
вищих органів влади і управління
України (директор Наталія Маковська),
Центрального державного архіву
громадських об'єднань України (директор
Володимир Лозицький), Центрального
державного історичного архіву України
у м. Львові (директор Діана Пельц),
Державного архіву Львівської області
(директор В'ячеслав Куцинда), Державного
архіву Івано-Франківської області
(директор Катерина Мицан),
Державного архіву Закарпатської
області (директор Михайло Делеган),
Державного архіву Чернівецької області
(директор Дмитро Жмундуляк), архіву
Українського Католицького університету
ім. св. Климента у м. Римі (Італія),
наукової бібліотеки ім. М. Максимовича
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка (директор Олександр
Кириленко), Обласної універсальної
Наукової бібліотеки ім. І. Франка (м. Івано-
Франківськ) (директор Людмила Бабій),
наукової бібліотеки Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаника
(директор Михайло Бігусяк), бібліотеки
Ужгородського національного
університету (директор Наталя Гунько),
бібліотеки Теологічної академії УГКЦ
м. Івано-Франківська (ректор проф.,
д-р Софрон Мудрий, ЧСВВ),
Івано-Франківського краєзнавчого
музею (директор Ярослав Штиркало),
Тернопільського краєзнавчого музею
(директор Степан Костюк),
Чортківського краєзнавчого музею
(директор Яромир Чорпіта), Івано-
Франківського музею визвольних змагань
(директор Степан Каспрук), літературно-
меморіального музею ім. М. Черемшини
у м. Снятин (директор Руслана Кірєєва),
Музею освіти Прикарпаття
(директор Юрій Угорчак);

А також власникам приватних колекцій:

Петрові Арсеничу, Василеві Івасюку,
Олександрові Карпенку, Валерієві Ковтуну,
Іванові Монолатію, Миколі Мушинці,
Миколі Мацюку, Олегові Павлишину,
Оксані Пиріг, Володимирові Полеску,
Оксані Сірецькій, Несторові Федораку, які
надали свої матеріали для публікацій

УДК 94 (477.8) п1918-
1923 pp. (084.1)
ББК 63.3 (4укр 3) Я6

К 88
ЗУНР, 1918–1923:
Ілюстрована історія.
Львів – Івано-
Франківськ: Ману-
скрипт – Львів, 2008. –
524 с.; іл.

ISBN 978-966-2067-01-9